B 1,761,333

Digitized by Google

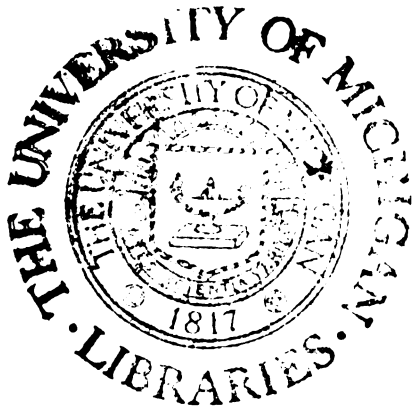

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

HX
8
.S67

YU ISSN 0560-6675

UNIV. of MICH.
JUL 3 01985
Current Serials

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

1
1985

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uredivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 1.400 dinara. Za inostranstvo 2.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: GRO »PROSVETA«, Beograd, Đure Đakovića 21

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXVIII
1985 Broj 1

Sadržaj

Savez komunista danas

Prvoslav Ralić
Neka pitanja jedinstva i revolucionarnog delovanja SKJ 3

Radovan Radonjić
Diferencijacija — da, ali kako? 12

Žarko Papić
Sudar samoupravljanja i etatizma 20

Milija Komatina
Nužnost prevladavanja raskola između društvene baze i osamostaljenih političkih struktura 25

Milosav Simić
Preduslovi za izlazak iz pat-situacije ili blokade subjektivnih snaga 31

Azem Vlasi
Otkud kritika usmerena ka drugim sredinama? 37

Đorđe Popović
Razlike nisu suprotne načelima 40

Stipe Šuvar
Što je pozitivnog, a što negativnog pružila partijska rasprava? 46

Vjekoslav Koprivnjak
Protiv tendencije federalizacije Saveza komunista 56

Fuad Muhić
Legitimitet, federalizam, suverenost 63

Radoš Smiljković
Osnovni činioci jačanja jedinstva vodeće, idejno-usmeravajuće uloge SKJ 81

Aktuelne teme

Ivan Stojanović
Privredna stabilizacija i formiranje cena 94

Nikola Stefanović
Dogradnja ustavne koncepcije delegacija i skupštine kao organa društvenog samoupravljanja 112

Mitar Mihaljica
O ekonomskom subjektivitetu osnovne organizacije udruženog rada 132

Ogledi

Ivan Vujačić
Marks i Engels o nerazvijenosti i razvoju: restauracija izvesne koherencije 146

Prikazi 169

Digitized by Google

Содержание

Союз Коммунистов сегодня

Првослав Ралич
Некоторые вопросы единства и революционной деятельности СКЮ 3

Радован Радонич
Дифференциация — да, а как? 12

Жарко Папич
Столкновение самоуправления и этатизма 20

Милия Коматина
Необходимость преодоления раскола между общественной базой и политическими структурами 25

Милосав Симич
Предпосылки выхода из пат-ситуации или блокады субъективных сил 31

Асем Власи
К чему критика направленная другим средам? 37

Джордже Попович
Разницы не противоречат началам 40

Стипе Шувар
Что положительное, а что отрицательное содержали в себе партийные диспуты? 46

Вьекослав Копривняк
Против тенденции федерализации Союза Коммунистов 56

Фуад Мухич
Законность, федерализм, суверенитет 63

Радош Смилькович
Основные факторы упрочения единства ведущей, идейно-направляющей роли СКЮ 81

Актуальные темы

Иван Стоянович
Хозяйственная стабилизация и образование цен 94

Никола Стефанович
Достройка конституционной концепции делегаций и скубщины как органа общественного самоуправления 112

Митар Михалица
Об основной организации объединенного труда как экономическом субъекте 132

Обзоры

Иван Вуячич
Маркс и Энгельс о неразвитости и развитии: реставрация определенной когерентности 146

Рецензии 169

Contents

The League of Communists Today

Prvoslav Ralić
Some Questions of the Unity and Revolutionary Activity of the LCY 3

Radovan Radonjić
Differentiation — Yes, but How? 12

Žarko Papić
The Class between Self-management and Statism 20

Milija Komatina
It Is Necessary to Overcome the Break between the Social Base and the Autonomous Political Structures 25

Milosav Simić
Preconditions for Emergence from the Draw Position or Blockade of the Subjective Forces 31

Azem Vlasi
Whence the Criticism Directed towards Other Environments? 37

Đorđe Popović
The Differences are not Contrary to the Principles 40

Stipe Šuvar
What in the Positive and What in the Negative Has the Party Discussion Offered? 46

Vjekoslav Koprivnjak
Against the Tendencies of Federalization of the League of Communists 56

Fuad Muhić
Legitimacy, Federalism, Sovereignty 63

Radoš Smiljković
The Basic Factors in the Strangthening of Unity of the Leading, Ideological-guiding Role of the LCY 81

Current Topics

Ivan Stojanović
Economic Stabilization and Price Formation 94

Nikola Stefanović
Rounding off of the Constitutional Concept of the Delegation and Assembly as Organs of Social Self-management 112

Mitar Mihaljica
Concerning the Economic Subjectivity of the Basic Organization of Associated Labour 132

Essays

Ivan Vujačić
Marx and Engels Concerning Underdevelopment and Development: The Restoration of Certain Coherence 146

Reviews 169

Digitized by Google

Savez komunista danas*

Prvoslav Ralić

Neka pitanja jedinstva i revolucionarnog delovanja SKJ

Mnogi programski stavovi Saveza komunista Jugoslavije o sopstvenoj ulozi izgledaju nam danas manje ostvarljivi nego u vreme kada su formulisani. Tu mislimo na stavove o razvoju idejno-politički usmeravajuće uloge Saveza komunista, o Savezu komunista kao unutrašnjoj idejno-političkoj snazi socijalističkog samoupravljanja, o tome da društvena uloga komunista Jugoslavije nije uloga superiorne, od naroda odvojene elite, već ravnopravnog dela radnih masa, o prerastanju vlasti u ime naroda u vlast radnog naroda, o tome da će Savez komunista Jugoslavije, sa učvršćivanjem i razvijanjem socijalističkih društvenih odnosa, sve manje biti faktor vlasti, a sve više faktor formiranja i razvijanja socijalističke svesti radnih masa, koje neposredno učestvuju u vlasti, dejstvujući u skladu sa svojim materijalnim, duhovnim i društvenim interesom.

---

* Objavljujemo autorizovana izlaganja sa okruglog stola, koji je organizovalo uredništvo »Socijalizma« (19. decembra 1984), o Predlogu zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ. (Autori: V. Koprivnjak, F. Muhić i R. Smiljković su naknadno poslali svoje priloge.) Uredništvo će organizovati nove okrugle stolove o Savezu komunista danas, sa osloncem na rezultate opštepartijske debate koja je u toku. Cilj tih rasprava je, pored ostalog, i da se dâ prilog pripremama predstojećeg Trinaestog kongresa SKJ.

Digitized by Google

Jedan od bitnih razloga što smo danas još udaljeniji od ovih programskih opredeljenja jeste posustajanje naše jugoslovenske socijalističke revolucije, zatim zastoji i nazadovanje u razvoju socijalističkog samoupravljanja. Ovde bih se složio sa autorima koji tvrde da nam se danas događa da jačaju elementi starog društva, da se do sada nije mnogo postiglo u udruživanju rada. Nisam zahvaćen ni blagim optimizmom niti smatram da je ono što nam se događa samo privremeno. Takođe ne mislim da smo u ranijim periodima društvenog razvoja bili svedoci sličnih zastoja. Zastoja je bilo, ali sličnog sadašnjem — ne. Ovoga puta je reč o zastoju koji revoluciju, u nekim dimenzijama, dovodi na njene početke. Jedna od tih dimenzija je jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije, bez kojega — to nam iskustvo pokazuje — nema ni socijalističke samoupravne Jugoslavije. Druga dimenzija je kopnjenje jugoslovenskog socijalističko-samoupravnog internacionalizma. A treća je jačanje reformističkih, umesto revolucionarnih metoda delovanja, što vodi ka obnavljanju frakcionaških iskušenja u SKJ, a ova iskušenja, u određenim okolnostima, vode ka stvaranju više etatističko-nacionalnih partija. Rečju, našli smo se na raskrsnici, i to na onom njenom mestu koje nas udaljuje od puta što omogućuje da radnička klasa postane vodeća snaga društvenog razvoja. Sve smo dalje od ideje i prakse asocijacije slobodnih proizvođača.

Može li se to stanje nadvladati? Odgovor na to pitanje dala je opštepartijska debata povodom Predloga zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ. Mislim da smo bili svedoci retke, a dragocene istorijske pojave. Zaista su u pravu oni koji tvrde da nikad do sad u istoriji KPJ i SKJ nije njegovo članstvo, za relativno kratko vreme, uputilo rukovodstvima toliko kritika, a još više otvorenih pitanja, sa zahtevom da, bez oklevanja, kompromisa, »doterivanja« i doziranja, daju pravovremene i prave odgovore. Članstvo Saveza komunista je, na poziv rukovodstva, pristupilo radikalnoj kritici i samokritici dosadašnjih tokova revolucije i time u istoriji KPJ, odnosno SKJ, dalo do sad najkompleksniji doprinos samoosvešćivanju komunističke revolucije.

Ako su ove ocene blizu istine, onda blizu te istine ne mogu biti ocene o tome da je ova debata primer dijaloga rukovodstva sa partijskim članstvom i narodom. Takvog dijaloga nije bilo. Bar ne do sad. Pre bi se moglo reći da su izraženiji bili pokušaji, kojih još ima, da se otupi oštrica dijaloga i kritike članstva. Ovde bih se pre složio s ocenom, koja je već iznesena, da su se mnogi forumi i rukovodstva našli izvan ove debate, da su svoju ulogu ograničili na njeno »svođenje«, umesto na samokritičko preispitivanje i na menjanje stanja, saglasno zahtevu članstva. Još se čuju oportunistički predlozi — da se ova rasprava jednostavno nastavi u obliku pretkongresne debate, pa da se tek u toj debati otkrije šta stvarno hoćemo kao SKJ i njegovo centralno rukovodstvo, da do kongresa razmišljamo o tome kakav nam je CK SKJ potreban (kao da u opštepartijskoj debati to nije već urađeno i kao da u periodu do kongresa i dalje treba raspravljati, a nimalo ne

Digitized by Google

menjati odnose u SKJ, sadržaj i metode rada, i rukovodstva i članstva). Neće biti dobro ako nadvlada tendencija da se rad rukovodstva svede na ocenjivanje toka rasprave, da se ono, umesto da pristupi kritici svoga rada, bavi ubeđivanjem da je legalno, da se debati podmeće da nije dala odgovore na neka bitna pitanja razvoja društva.

Jedna je stvar, po mom mišljenju, kako pojedinci vide razvoj društva, a sasvim druga šta o tom razvoju misli dvomilionsko članstvo. Ovo drugo je sigurno važnije. Slažem se sa onima koji su istakli da razdoblje do sednice CK SKJ na kojoj će se usvojiti novi, konačni zaključci, a ne doterivati stvari, i to u partijskom aparatu — pruža poslednju priliku da najviše rukovodstvo samokritički progovori o sebi, da preuzme na sebe deo odgovornosti za stanje društva, da dâ osnovne odgovore na bitna pitanja partijske baze i da učini praktične poteze i promene što će voditi novom jedinstvu Saveza komunista Jugoslavije. Tog novog jedinstva, po svoj prilici, neće biti sve dok se ne shvati da nije mogućna nikakva neklasična federacija a da ne bude, političkom voljom onih koji je čine, centar svojevrsne moći, moći kojom se iskazuju jedinstveni i zajednički interesi radničke klase Jugoslavije. U isto vreme, tog jedinstva neće biti sve dok se strasno, s pozicija vlasti, veruje u suverenost »svojih« republičkih i pokrajinskih saveza komunista, te ne vide potrebe za takvim CK SKJ koji će biti tumač interesa celokupnog radničkog i komunističkog pokreta Jugoslavije. Tog novog jedinstva neće biti ni onda ako se nastave organizovani otpori volji partijskog članstva za drugačijim, ne mehaničkim, izborima, i u republičkim i pokrajinskim rukovodstvima Saveza komunista i u CK SKJ. Sve to može voditi rizičnom raskidu članstva s postojećim rukovodstvom te izazvati sukobe koji se još mogu prevazići. Delim, naime, bojazan mnogih da će se uloga CK SKJ u ostvarivanju jedinstva teško moći realizovati, s obzirom na to da je federalizacija SKJ uhvatila duboke korene i da se, uglavnom, dobre odredbe u Statutu SKJ o demokratskom centralizmu — ne primenjuju. Rukovodstva koja ne budu imala razvijen osećaj o neophodnosti sprovođenja volje članstva pokazane u opštepartijskoj debati izgubiće podršku članstva SKJ i tada će biti otvorena osobena kriza: ili će doći do radikalnih promena u strukturi rukovodstava i u načinu i sadržaju njihovog rada ili će se Savez komunista Jugoslavije pretvoriti u pogodbenu koaliciju nacionalno-socijalističkih partija indiferentnih prema komunističkom programu, ali zato zainteresovanih za vlast, kojom se obezbeđuje volja ne radničke klase nacije, već nacije same, nezavisno od njene socijalne i klasne slojevitosti.

Zašto je Savez komunista Jugoslavije doveo sebe u takvu situaciju? Gde su uzroci tome?

Iako se strategija SKJ i programski, kao takva, deklarisala da treba razbiti personalnu uniju partijskog i državnog izvršnog aparata, jer je ona — kako je Kardelj s pravom govorio — bila pravi izvor birokratizacije društva, do punijeg ostvarivanja te

Digitized by Google

strategije u praksi nije nikada došlo. Ona je, povremeno, za poslednjih tridesetak godina, do određene mere realizovana, ali nikada toliko da se otkloni opasnost birokratizacije društva. Razbijanjem saveznog etatizma i njegovim preseljavanjem u republike i pokrajine personalna unija partijskog i državnog izvršnog aparata dostigla je vrhunac. Umesto privrede sa njenim ekonomskim zakonitostima, dobili smo privredu diktiranu interesima nacionalnih partijskih rukovodstava, osobenu političku privredu. Nacionalna država je postala država o kojoj glavnu brigu opet vodi nacionalna partija. Personalna unija Partije i države na nivou republika i pokrajina dovela je do »nove istorijske logike«; do toga da danas nije jasno da li je država u svojini Partije ili je Partija u svojini države. To na određen rok vodi klizanju ka realsocijalizmu umnoženog tipa.

Šta nacionalne birokratije namerno zaboravljaju? One ne žele da ostvaruju strategiju SKJ — da Savez komunista ne sme biti nekakva komandujuća snaga izvan samoupravnog sistema, jer bi time izgubila sopstvenu političku moć. One olako prelaze preko zahteva da se Savez komunista mora uvek nalaziti tamo — kako je to pisao Edvard Kardelj — gde se ostvaruje samoupravna i politička aktivnost masa. Ispunjavanje tog zahteva degradiralo bi direktnu moć ovih rukovodstava. Nacionalne birokratije zaboravljaju — ovde se opet pozivamo na Kardelja — da je tapkanje u mestu, po pravilu, izvor nejedinstva u SKJ. Baš smo ovih dana svedoci kako nam se upravo predlaže da se manemo promena i razvoja političkog sistema i da se bavimo nekim »važnijim poslovima«.

Pretpostavka za prevladavanje takve situacije, i u Savezu komunista i u društvu, jesu demokratske promene u SKJ na liniji reafirmacije strategije Saveza komunista. Tu mislimo na neophodnost da Savez komunista svojom politikom bude demokratski povezan sa širokim radnim masama, sa progresivnim i demokratskim snagama društva, sa svim onim stvaralačkim snagama čije je delo značajno za razvoj socijalističko-humanističkih ciljeva i vrednosti. Bez unutrašnjih demokratskih veza sa svim snagama socijalizma ne može se u socijalističko-samoupravnom razvoju napredovati. Nema puta ka samoupravnoj demokratiji ako se ne prevaziđu idejno-politički monopoli republičkih i pokrajinskih organizacija Saveza komunista. Idejno-politički monopoli u republičkim i pokrajinskim savezima komunista dovode do neduhovnih, iracionalnih, demokratski jadnih i nekulturnih situacija. U ovom trenutku, primera radi, svi kritikuju druga rukovodstva, niko svoje. Svi veoma lako kritikuju funkcionere iz drugih republika, dok se ustručavaju (zašto?) da kritički progovore o svojima. Uskoro možemo očekivati, prema nekim znacima, da svaki naš narod i svaka naša »suverena partija« dobiju svoga vođu revolucije i klasika marksizma, tako da se uz Tita i Kardelja citira još po jedan »velikan« revolucije, kao da ih je bilo osam, jer su imali u vidu »krajnji rezultat« revolucije. Pogledajmo unaokolo:

Digitized by Google

imamo nacionalne intelektualne delegacije, stalno iste ljude u delegacijama za partijske i druge simpozijume, nacionalne filozofske škole, nacionalnu nauku, pa i nacionalne viceve. Ne treba se onda čuditi što se i kritičari Saveza komunista kao dogmatske i sektaške partije na vlasti sve manje nalaze zajedno na jugoslovenskom planu, a sve više na nacionalnom, s poznatim tezama o ugroženosti naroda od »komunističkih režima« i o njegovom »tragizmu«.

Ovde bismo se složili s jednim otvorenim kritičkim razmišljanjem o tome da promene u političkom sistemu kriju u sebi mnogo više složenih unutrašnjih razloga i ciljeva nego što se to može u pojedinim izjavama ili nestrpljivim reagovanjima iskazati, čak i u celini jedinstveno prihvaćenih zaključaka, kako god oni bili dobri i s punim pravom i samostalno doneti. Jer, nastavlja se ova kritička ideja, kada se počne s nekim važnim promenama, istovremeno se mora unapred izračunati šta sve te promene mogu doneti; naročito se moraju predvideti i one druge neželjene (ali nekako je najteže predvideti ono što je nepovoljno), a ne samo potrebne i dobrodošle posledice.

Mislim da je ova otvorena kritička ideja dobrodošla. Ona jeste taktička i donekle metaforička, ali je ujedno i u svojoj poruci jasna: nisu nam potrebne promene koje promovišu jedne, a druge dovode u pitanje, koje jednima omogućuju korak napred, a drugima tapkanje u mestu ili korak nazad. Nisu nam nužne ni one promene koje nas vraćaju na ono što smo imali (tu se misli, pre svega, na savezni etatizam). Blizu je svake revolucionarne logike biti na oprezu kada je reč o pokušaju praktične reafirmacije unitarizma.

Trebalo bi, pak, imati poverenje u partijsko republičko rukovodstvo koje ima jednaku i istu revolucionarnu tradiciju i koje je bilo i biće unutrašnji konstituens jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije. Komunisti Srbije i komunisti Srbi, kao organizacija i pokret, bili su u svim fazama naše revolucije — to je poznato onima koji znaju istoriju KPJ, odnosno SKJ — odlučni borci i protiv realnog unitarizma i protiv realnog separatizma, te im nije i ne može biti namera da preduzimaju promene koje mogu voditi neželjenim posledicama po jedinstvo SKJ i socijalističko samoupravljanje. Nepoverenje prema Savezu komunista Srbije razumljivo je kada potiče od nacionalista svih vrsta. Teže bi se, pak, moglo objasniti ako dolazi s neke druge strane. Ovde ne mislimo na Savez komunista neke druge republike, već na njihove pojedine funkcionere ili »ideologe«. Aprioristično opterećenje da je unitarizam u svakom datom istorijskom trenutku pretnja drugima, bez obzira na to da li je reč o nacionalističkim snagama ili o Savezu komunista Srbije, krije, po mom mišljenju, istorijski neiživljeni nacionalizam građanskog porekla. Sve što se htelo plenumom CK SK Srbije u pogledu promena u političkom sistemu postići svodi se na sledeće — da se ova partijska organizacija i SR Srbija izjednače u položaju s drugim partijama i fede-

Digitized by Google

ralnim jedinicama, da se uspostavi Centralni komitet SK Srbije, kao što i sve druge republike imaju svoj centralni komitet, a ne zajednički, kao što je to bio i još je donekle slučaj, da se iskažu politički jedinstveni interesi radničke klase SR Srbije i Jugoslavije i da se udruženom radu dopusti da se samoupravno organizuje i na celoj teritoriji SR Srbije i u Jugoslaviji. To je suština zaključaka ove sednice, te zato ona ne dovodi druge u pitanje, već stvara osnovu koja onemogućava cepanje radničke klase Jugoslavije i ugrožavanje jedinstva Saveza komunista Jugoslavije.

Gomilaju se oprečna idejna stanovišta vezana za razumevanje Jugoslavije i puta njenog društvenog razvoja. To je već dovelo ovu zajednicu — zbog nejedinstva SKJ, buđenja iracionalnih nacionalnih interesa i snažnog prodiranja prakticizma u Savez komunista, antiteorijskog stanovišta — na rizični nivo zajedništva, a njenu privredu na ivicu sloma. Privreda nam i dalje osiromašuje, a rukovodstva međusobno vode ideološke i političke ratove. To zemlju dovodi u iskušenje da se otvori pitanje njene ekonomske i političke zavisnosti. U federaciji se produbljuju dezintegracioni procesi. Vlast sve više dobija karakter odbrane osamostaljenog nacionalnog interesa. U takvoj situaciji otvarati ideološke sporove i dalje ih zaoštravati, povodom pitanja koja nisu vezana za izlazak iz društvene krize, a to su pitanja kojima se namerno izmišljaju nepostojeće opasnosti po ovo društvo da bi se prikrile postojeće — sve to ne vodi savlađivanju krize, već njenom produbljivanju. Na koje to ideološke sporove mislim? Na to da se zahtev za unapređivanjem političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, za promenama u njemu — što je prirodni zahtev svakog revolucionarnog društva — proglašava radikalističkim, u smislu da se u promenama vidi izlaz, ali da nije jasno u kom to pogledu i kada taj radikalizam treba da dođe do izražaja. Prilično se ideološki doteruje, shodno separatnim interesima, i teza o tome da su naši protivnici ili za višepartijski sistem ili, pak, za vraćanje na neki dogmatski državni socijalizam. Tom tezom se prećutkuju najmanje dve stvari: prvo, da je višepartijski sistem u klici dat i u tendencijama federalizacije Saveza komunista, i drugo, da je republički i pokrajinski etatizam upravo na delu izražena dogmatska koncepcija socijalizma. Opasnosti su, dakle, pre svega unutra, a ne na drugoj strani. Mislim da se može prihvatiti upozorenje — izrečeno negde ovih dana — da ćemo bez akcione mobilizacije u Savezu komunista Jugoslavije na menjanju sadašnjeg stanja, ovog »bala pod maskama«, ove ideološke mimikrije — doći u situaciju, bar joj se jako približiti, da kao »stara Jugoslavija« prepustimo klasu i narode samima sebi, da se snalaze kako znaju, a mi ćemo svi ostali u nacionalističku ideološku ili stvarnu migraciju.

Smatram da se može razložno razgovarati povodom teze da se danas u Jugoslaviji vodi borba oko dva puta društvenog razvoja: onog kojim se već krenulo, a normativno je naznačen u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, i onog koji bi razvijao tehnobiro-

Digitized by Google

kratsko, a ne radničko samoupravljanje (tehnobirokratsko-liberalistička koncepcija razvoja).*

Kada se govori o osnovnoj dilemi društvenog razvoja Jugoslavije, onda se obično naglašava da je to sukob između etatizma i socijalističkog samoupravljanja. U već navedenom stavu učinjena je izvesna korekcija: to je sukob između radničkog samoupravljanja i tehnobirokratsko-liberalističke koncepcije razvoja. Mislim da je u određenim fazama našeg dnruštvenog razvoja, i pored toga što je osnovni ostajao sukob između etatizma i samoupravljanja, dolazilo i do sukoba samoupravljanja sa tehnobirokratskim snagama i tendencijama. To osobito važi za kraj šezdesetih i početak sedamdesetih godina. Međutim, to nije obeležje celoga perioda od 1950. godine do danas i posebno nije obeležje današnje naše političke i ekonomske situacije. Umesto tehnobirokratsko-liberalističke koncepcije razvoja, danas je na sceni nacionalističko-etatistička koncepcija. Sukob etatizma i samoupravljanja — smatramo — i danas je osnovni sukob, s tim što se izmenila priroda etatizma, što je danas reč o državnom konceptu sticanja samostalnog nacionalnog kapitala. U pitanju je etatistička ekonomija nacionalne države. Vlada stihija ekonomskih nacionalnih egoizama, s mnogo iracionalnih ideoloških zvukova, sa izgubljenim racionalnim idejama, među koje spada i naša neodgovornost prema razvoju proizvodnih snaga društva. Mislim da je pravilno uočeno da je jedan od osnovnih uzroka naših razvojnih teškoća u tome što proizvodne snage jugoslovenskog društva nisu bile pod pritiskom razvijenijih proizvodnih snaga u svetu, što su nastali monopoli na domaćem tržištu, što nije došlo do povezivanja, udruživanja rada u opštini, regionu, pokrajini, republici, što nije bilo adekvatne podele rada (Stipe Šuvar).

I dalje se kod nas održavaju idejne nejasnoće i traju idejni sporovi o razumevanju odnosa socijalizma i robne proizvodnje. Dr Stipe Šuvar u navedenom tekstu smatra da je misao vodilja tehnobirokratsko-liberalističkih snaga izjednačavanje robne proizvodnje u socijalizmu s razvojem samoupravljanja, a bez tendencije razvoja i u pravcu njenog ukidanja. On misli da je osnovno pitanje socijalizma, i to naglašava, »pitanje kako da se društvo konstituira i razvija u pravcu dokidanja i tržišnog i državnog posredovanja, a putem »unutrašnjeg« prevladavanja robne proizvodnje«. One koji robnu proizvodnju u socijalizmu posmatraju kao pretpostavku samoupravljanja dr Stipe Šuvar smatra zagovornicima građanskog, neoklasičnog shvatanja samoupravljanja (kapitalističkog shvatanja samoupravljanja) kao kolektivnog preduzetništva unutar postojeće podele rada i robne proizvodnje. »Riječ je o reakcionarnoj koncepciji, zaključuje dr Šuvar, koja nas u revolucionarnom razvoju vraća nazad.«

S druge strane, strastveno se argumentiše suprotna teza: da je bez doslednog razvoja robne proizvodnje, bez poštovanja eko-

* Dr Stipe Šuvar, *Smisao kritike »dogovorene ekonomije«*, »Borba«, 13. decembar 1984, str. 5.

Digitized by Google

nomskih zakonitosti, socijalistički samoupravni razvoj neostvarljiv. Robna proizvodnja je u prelaznom periodu, u socijalizmu, pretpostavka razvoja proizvodnih snaga, bez kojeg nema ni novih proizvodnih snaga, pa, sledstveno tome, ni novog načina proizvodnje za ljudske potrebe. Robna proizvodnja se ne može odagnati političkom voljom. Ta vrsta političkog subjektivizma i voluntarizma je i dovela privredu Jugoslavije u nezavidnu situaciju. Svako razotuđenje mora preći isti put kao i otuđenje samo — pisao je Marks. Ne može se dokinuti robna proizvodnja a da se ona ne ostvaruje. Socijalističko samoupravljanje ne može biti delovanje ljudi van istorijskih zakonitosti. Samo zagovornici etatizma, državne privrede, veruju u razvoj privrede po diktatu državnog i partijskog vođstva.

Ostavićemo po strani odgovor na pitanje: ko je u ovom sporu u pravu? Mislimo da je pitanje eminentno praktično te i odgovor na njega mora biti takav. I ovde će sama istorijska praksa najbolje presuditi.

Želimo, pak, da ovde komentarišemo jednu mogućnu idejnu posledicu ako smo čvrsto zahvaćeni idejom da sukob etatizma i samoupravljanja kod nas nije osnovni, već da je to sukob radničkog samoupravljanja i tehnobirokratskih monopola. Posledica takvog shvatanja je opsesivnost da se i danas u nekim sredinama održavaju oni odnosi koji su bili pre deset, petnaest godina dominantni. Otuda i konstatacija da u raspravama povodom Trinaeste sednice CK SKJ niko, ili gotovo niko, ne pokreće pitanje transformacije banaka, a u njima je danas najveća koncentracija materijalne moći. Umesto toga, kaže se, raspravlja se o tome šta nam se događa sa federacijom. Najpre, nije tačno da se to pitanje nije pokretalo. Posebno je isticano, kada je o SR Srbiji i Beogradu reč, u onim sredinama u kojima je najveća koncentracija banaka. Govorilo se o tome kako da banke postanu ekonomska kategorija, kako prevazići usitnjenu i teritorijalizovanu bankarsku mrežu, kako banke da deluju na celoj teritoriji SFRJ, a ne naglašeno u skladu s etatističkim nacionalnim interesima. Nije, međutim, najsrećniji stav da se rasprava o bankama suprotstavi diskusiji o tome šta nam se dešava s federacijom. Ovo nisu sedamdesete godine, već osamdeset četvrta godina, i danas nije bitno da li su u nekoj republici koncentrisane tehnobirokratske, te finansijsko-oligarhijske snage, već to što federacija ne funkcioniše na način da se najbrže iziđe iz krize u kojoj se nalazimo, nego podstiče neracionalnosti i dezintegracione procese. U uslovima dominacije privrede na nacionalnom egoizmu nisu banke presudno pitanje našeg sistema, već iracionalnosti nacionalne privrede van podele rada i jedinstvenog tržišta u Jugoslaviji. Stanje i ponašanje bankovnog sistema posledica su takve situacije. To je moje mišljenje.

Digitized by Google

Idemo u susret sednici CK SKJ koja će usvojiti zaključke povodom rasprave vođene među članstvom koju je pokrenula Trinaesta sednica CK SKJ. Otpočele su i pretkongresne pripreme. Bitno je da idemo ka definisanju novih partijskih dokumenata, dokumenata koji neće biti izraz politikantskih kompromisa što ne vode akciji, koji neće sadržavati opšte deklaracije, što znači samo nerealne i puke želje, iza kojih ne stoji akciono organizovanje i delovanje Saveza komunista. Moramo se već naći s druge strane političkih ucena, ali i iluzija. Neophodno je da se prihvati pokazana energija članstva SKJ i da se doprinese izlasku iz društvene krize. Moraju se usvajati dokumenti koji će se i sprovoditi. Ti se dokumenti ne mogu pisati ako se ne vodi briga o nalazima opštepartijske debate. Jedan od tih bitnih nalaza je — dokinuti političku vladavinu nad udruženim radom. Bliži se dvadeset godina od kako stalno ponavljamo da sudbina socijalizma u Jugoslaviji zavisi od toga hoće li radnici ovladati proširenom reprodukcijom, hoće li zagospodariti društvenim odlučivanjem. Nešto se u sistemu vladanja kod nas organizovano suprotstavlja ovom društvenom cilju. Upravo se to mora promeniti ako se želi sačuvati ova revolucija, ako hoćemo da i dalje budemo društvo borbe za socijalističko samoupravljanje.

Digitized by Google

Radovan Radonjić

Diferencijacija — da, ali kako?

U raspravi vođenoj o Predlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ često je pominjano pitanje takozvane diferencijacije u Savezu komunista.

I u osnovi ove najnovije aktuelizacije tog ne baš novog pitanja nalazila se svijest o tome da Savez komunista takav' kakav je danas — pritisnut bremenom oportunizma i u velikoj mjeri nanagrizen elementima idejnog i političkog nejedinstva — nije kadar da bilo šta bitnije učini ni u svojoj organizaciji ni u društvu. Saglasno tome, diferencijacija, to jest idejno, organizaciono i akciono izdvajanje onih koji hoće i mogu da rade na realizovanju njegovih programskih opredjeljenja od svih drugih koji to ne žele ili iz najrazličitijih subjektivnih i objektivnih razloga ne mogu, trebalo bi da predstavlja krucijalni zahtjev i osnovu pretpostavku ostvarivanja neke vrste revolucionarne reintegracije i revitalizacije Saveza komunista.

No, kao i u mnogim drugim pitanjima, javna diskusija, bar do sada, ni u ovom pitanju nije pošla dalje od još jednog isticanja njegovog značaja i, eventualno, njegovog »napregnutog« potenciranja pomoću davno znanih i gotovo do zloupotrebe rabljenih moralnih slogana. Ponovo je izostao napor organizacija i rukovodstava usmjeren u pravcu utvrđivanja preciznijih kriterijuma diferencijacije, a zatim i operacionalizacije poslova i zadataka s

Digitized by Google

njom u vezi. Umjesto toga, uglavnom se ostalo na pukim konstatacijama: da Savez komunista treba osloboditi od svih onih koji, bilo na koji način, ne stoje na pozicijama njegove ideologije i politike, da stvarnu poziciju svakog člana SK treba procjenjivati po njegovom angažovanju u akcijama i odnosu prema konkretnim pitanjima i problemima našeg društva; da sa »čišćenjem redova« prvo treba početi tamo gdje je najveća koncentracija moći i gdje su zastranjivanja bila najčešća i najizraženija itd. Govorilo se, i vjerovatno mislilo, kao da se do sada o svemu tome ništa nije znalo ni zaključivalo, kao da odnos prema Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije nije pokazao gdje je ko i za šta se zalaže, kao da sve ono što je pokrenuto Trinaestom sjednicom CK SKJ nije akcija u kojoj se, pored ostalog, može vršiti i diferencijacija.

Takav prilaz ovim pitanjima omogućio je da ponovo dođu do izražaja protagonisti dvaju podjednako neprihvatljivih prilaza pitanju diferencijacije, koji su svojim interpretacijama unijeli snažne elemente destrukcije u idejne i političke premise ovog zahtjeva.

Polaznu osnovu prvih činila je procjena da je diferencijacija suviše složen poduhvat da bi se mogao ostvariti u »sadašnjim uslovima«, odnosno ocjena da je besmisleno »međusobno se klati« i tako ići na ruku protivnicima. Zato su oni, i u uslovima postojanja većih razlika i krupnih razmimoilaženja, jedine izlaze vidjeli u vještačkom, deklarativno-manifestacionom »zbijanju redova« i fiktivnom jedinstvu.

Drugi su, pak, uvjereni da je sve jasno, insistirali na tome da se »inače neizbježni razlaz« sprovede odmah, svuda i bez sentimentalnosti. Njihov radikalni, u biti ultraljevičarski zahtjev podrazumijevao je »čišćenje« svih onih koji ne misle ili ne rade »ispravno« (u stvari, kao oni). Krajnji cilj te akcije bio bi da se stvore uslovi za »kristalisanje« jedne nove, »prave« proleterske partije, koja bi bila kadra da svijet i sebe preokrene. Ta »prava partija«, cijeneći prema vizuri koju joj daju njeni protagonisti, ne bi nadilazila nivo neke vjerske sekte kojoj su unaprijed poznate sve istine ovoga svijeta i koja za sve ima unaprijed pripremljena rješenja.

Prostor nepokriven ovim interpretacijama i političkim sadržajima koji su iz njih izvirali bio je suviše mali za onu i onakvu diferencijaciju kakva je Savezu komunista odista potrebna, to jest za njegovo revolucionarno prestrojavanje i konsolidovanje na temelju objektivizacije nekih u njemu već poodmaklih procesa različitog idejnog opredjeljivanja i političkog ponašanja dijela članstva. Zato su fraze, sa svim onim pogubnim učincima koje imaju, i dalje ostale kao nedomjestak za akcije, kojih je bilo malo i gotovo isključivo u slučajevima težih kriminalnih delikata.

Više momenata upućuje na zaključak da je diferencijacija u Savezu komunista krajnje složen, čak veoma suptilan zahtjev i zadatak.

Prije svega, diferencijacija u SK ne smije biti sama sebi svrha. Ona ima smisla i prihvatljiva je samo ako razilaženja (idejna,

Digitized by Google

teorijska, politička, akciona), kojima počinje, u krajnjoj liniji, proizvode novu homogenizaciju, novo odgovarajuće ujedinjavanje svih onih koji su zainteresovani za ostvarivanje revolucionarnih promjena i zadataka. To ujedinjavanje mora biti na osnovi široj od prethodne, zato ona ne smije dovesti do sužavanja društvene baze revolucije i opadanja broja njenih socijalnih i političkih nosilaca. Ovo stoga što — kako je davno upozorio Kardelj — socijalizam ne mogu razvijati nikakvi uski, birokratski krugovi i aparati, ma kakvo im genijalno rukovodstvo stajalo na čelu, već on mora i jedino može napredovati inicijativom milionskih masa, uz pravilnu rukovodeću ulogu proleterske partije.

Drugo, diferencijacija predstavlja utoliko složeniji i odgovorniji posao što često nije lako povući pouzdanu liniju razgraničenja između onoga što se može nazvati zabludom, odnosno nepoznavanjem suštine i osnovnih pravaca našeg revolucionarnog razvoja, i onoga što predstavlja svjesnu antisocijalističku i antisamoupravnu opredijeljenost. Često je teško odrediti gdje prestaje borba mišljenja i društvena kritika, koje moraju biti slobodne i otvorene, odnosno dobronamjerno insistiranje »na jasnijem i jednostavnijem redu stvari« — u čijoj se osnovi nalazi neupućenost u složenost i protivurječnost našeg društvenog bića — a gdje počinju kolebanja i sekundarne negativne tendencije ili otvoreno erodiranje osnova na kojima se naše društvo razvija. Da problem bude još veći, ni u Savezu komunista, ni bilo gdje drugdje, nije uvijek jasno definisano šta se u našoj društvenoj stvarnosti smatra revolucionarnim, a šta odstupanjem od revolucionarnih ciljeva i zadataka. U tom pogledu, na primjer, još je naglašeno izražen manir da se kontrarevolucionarnima proglašavaju samo neke akcije, manifestacije i ponašanja (kakve su razne nacionalističke eskalacije, posezanja na suverenitet i teritorijalni integritet zemlje, osporavanja smisla njene nesvrstane orijentacije na međunarodnom planu i slično), dok se mnogobrojna djelovanja suštinski usmjerena protiv osnova sistema socijalističkog samoupravljanja (a takva su danas sva svjesna odstupanja od utvrđene politike društvene i ekonomske stabilizacije, prekomjerna investiranja i rasipanja društvenih sredstava, zaduživanja u inostranstvu radi »zaokruživanja reprocjelina« unutar takozvanih nacionalnih ekonomija i regionalnih »resursa« itd.) svrstavaju u red pukih »grešaka« i »propusta«. Dokle god se antisamoupravnima i kontrarevolucionarnima smatraju samo spoljašnje manifestacije pojedinih dubljih društvenih procesa i problema, ali ne i sami ti procesi i problemi i njihovi socijalni i politički nosioci, ne može biti prave klime za diferencijaciju, niti će se ona na zadovoljavajući način sprovesti.

Treće, Savez komunista ne djeluje na drugoj obali nekog Rubikona što ga dijeli od protivurječne društvene stvarnosti u kojoj, na temelju objektivno nejednakih ekonomskih, socijalnih i drugih pozicija pojedinaca i grupa, pulsiraju njihovi različiti interesi i opredjeljenja, uključujući i idejne i političke. I članovi Saveza komunista, kao i ostali pripadnici našeg društva, nose u

Digitized by Google

sebi i dugo će još nositi i privatništvo, i egoizam, i neprirodni (prisvajački i eksploatatorski) odnos prema drugim ljudima, i mnogo čega drugog što usporava ili čak, u nekim elementima i privremeno, deformiše proces njihove ljudske emancipacije. Kada, na primjer, jedan broj komunista jedva uspijeva da riješi elementarna pitanja svoje individualne egzistencije i kada postoji veliki raskorak između njihovih potreba i mogućnosti da ih na etički prihvatljiv način zadovolje — egoizam, oportunizam, karijerizam, poltronstvo i slične pojave u Savezu komunista prije su zakonitost nego iznenađenje. U takvim uslovima diferencijacija u Savezu komunista, i kada bi bila dosljedno i do kraja sprovedena, ne bi bitno promijenila stanje u njegovim redovima, bar ne na duži rok. Bez promjena okolnosti koje danas u Jugoslaviji determinišu biće komunista neizbježno će se javljati recidivi.

Četvrto, ni u jednom klasnom društvu — a naše je još uvijek takvo — nikada nije postojalo, a objektivno i ne može postojati, neko bezrazvojno stanje idile, u kojem bi progresivne snage bile posve jasno izdvojene iz konteksta ostalih snaga i ovima superiorno pretpostavljene. U Jugoslaviji je situacija u tom pogledu utoliko složenija i »zamršenija« što količina i stepen zaoštrenosti problemâ i protivurječnosti s kojima se danas suočava sužavaju prostor za alternativne akcije, izazivaju mnoge socijalne i druge napetosti, raspiruju strasti i proizvode ponašanja koja nijesu uvijek izraz stvarnih raspoloženja. Diferencijacija koja bi polazila od trenutnih raspoloženja i spoljašnjih manifestacija, bez objašnjenja njihovih uzroka i smisla, mogla bi imati efekte suprotne od željenih. U tom smislu, na primjer, iza takozvane odbrane fakticiteta kod jednih postoji iskrena želja da se sačuvaju i održe najznačajniji postulati našeg dosadašnjeg socijalističkog samoupravnog razvoja, a kod drugih nastojanje da se petrificiraju razni još nedovoljno socijalistički i samoupravni oblici i odnosi, da se blokiraju ili skrenu s pravog puta sve one akcije i orijentacije organizovanih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu, koje vode daljoj humanizaciji i demokratizaciji našeg društva itd.

Peto, strategija socijalističkog samoupravnog preobražaja našeg društva temelji se, pored ostalog, i na pretpostavci da radne mase, narod, treba mijenjati. Naravno, ovo u smislu progresivnog mijenjanja njihove svijesti i sposobnosti da žive bolje i bogatije. No te promjene se ne postižu same po sebi, nezavisno od stepena razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga i njime stvorenog prostora za čovjekovu akciju i kreaciju. Diferencijacija koja ne bi imala u vidu i te izvore čovjekovih frustracija i nesavršenosti predstavljala bi svojevrstan oblik njegovog kažnjavanja zbog »grešaka« istorije.

Najzad, u Savezu komunista je priličan broj onih koji iz različitih razloga nijesu dorasli zahtjevima njegove revolucionarne borbe, a htjeli bi da budu u njegovoj prvoj borbenoj liniji. Ima, i to ne malo, i onih koji zbog neznanja, zabluda ili nedovoljne

Digitized by Google

upućenosti u složenost i protivurječnost uslovâ i odnosâ u kojima danas naša revolucija teče, svoje intenzivno djelovanje usmjeravaju u pogrešnom pravcu, mada to ne žele. Ima i takvih koji na radnom mjestu, i uopšte u društvenom životu, postižu zapažene rezultate, ali su u svojoj osnovnoj organizaciji Saveza komunista neaktivni itd. Diferencijacija koja ne bi podrazumijevala potrebu angažovanja da se takvi članovi osposobe i pridobiju za one metode i sadržaje djelovanja Saveza komunista koji su u funkciji ostvarivanja njegove avangardne uloge, u skladu s datim uslovima i zahtjevima, bila bi jednostrana i svedena na puko represivno odnošenje prema svima koji na isti način ne ispunjavaju »pravu normu«. A tako nešto bilo bi nedopustivo.

Savez komunista ne smije dopustiti ni to da u njegovim redovima ostanu i zadrže se na visokim funkcijama oni koji objektivno ne mogu pripadati avangardi revolucionarnog pokreta ili su svojim likom i postupcima izgubili pravo na to.

Odavno je poznato i nesporno da među takve spadaju: sve brojniji pripadnici socijalno difuznog, ali u idejnom smislu relativno homogenog sloja malograđana, čiju jedinstvenu vrijednosnu orijentaciju karakterišu neutaživa glad za statusom i imetkom, sitnosopstvenička psihologija i hedonistički porivi; razni frakcionaši, nacionalisti i drugi protagonisti ili optanti neke od reakcionarnih ideologija i orijentacija; oni njegovi članovi koji su se ogriješili o moralne ili zakonske norme, koji se nesamoupravno ponašaju ili nastoje da svoje prohtjeve i ambicije zadovolje na račun društva.

Naravno, time »spisak« onih koji ne ostvaruju politiku Saveza komunista ni izdaleka nije potpun. Realno, njime su takođe obuhvaćene i sledeće kategorije.

Prvo, oni pojedinci i društvene grupe koji svoj lagodan život i povlašćen društveni položaj ostvaruju na temelju kapital-odnosa ili vršenja funkcije otuđenih posrednika između radnikâ i rezultata njihovog rada. Takvima nije stalo ni do kakvih društvenih promjena na revolucionarnim osnovama, pogotovo ne onih koje bi mogle dovesti do promjena u datom rasporedu i odnosima klasnih i političkih snaga. Zato, ukoliko se i kada se angažuju u traženju »rješenja« za sadašnje probleme našeg društva, oni to čine na način koji im omogućava da fundamentalne ciljeve i zahtjeve tog procesa podrede svojim interesima. Za njihov idejni i teorijski odnos prema otvorenim pitanjima i problemima Jugoslavije danas se, s dosta osnova, može reći isto ono što je Karl Korš govorio za epigone marksizma iz perioda Druge internacionale, ističući da se, u njihovoj interpretaciji, »jedinstvena, cjelovita teorija socijalne revolucije preobrazila u znanstvenu kritiku građanskog ekonomskog poretka i građanske države, građanskog obrazovnog sistema i građanske religije, umjetnosti, znanosti i kulture uopšte, u kritiku koja po svojoj biti ne mora nužno teći u revolucionarnoj praksi, nego jednako dobro može teći — a u svojoj zbiljskoj praksi stvarno i promiče — u raznovrsnim *reformator-*

Digitized by Google

skim nastojanjima koje načelno ne prekoračuju tlo građanskog društva i njegove države.«

Drugo, oni uzurpatori demokratskih tekovina našeg društva koji decenijama projektuju, usmjeravaju, vode (često u gubitke, promašaje i krize), a nikada i ni za šta nijesu krivi i odgovorni. To su oni što se ponašaju komotno, što privatizuju funkciju i oblast u kojoj rade, uvažavaju samo sopstvene vrijednosne kriterijume, ne ispoljavaju osjećaj stida kad ne izvrše preuzetu obavezu ili na druge prebacuju odgovornost za svoje neuspjehe, i koji uvijek uzroke za neostvarenje određenih poduhvata i društvenih opredjeljenja nalaze u raznim »objektivnim okolnostima«, a nikad u sopstvenoj ulozi i poziciji.

Treće, oni »kadrovi« koji ni tokom dvije-tri decenije prebivanja na raznim odgovornim funkcijama nijesu uspjeli da dokažu da su sposobni bilo za koju revolucionarnu akciju, koje su opsesivna vezanost za funkciju i strah da je ne izgube učinili nekom vrstom socijalnih degenerika, jadnika čije su glavne osobine poltronstvo i nedostajanje hrabrosti da bilo šta započnu ili sprovedu. Umjesto da budu ofanzivni, da idu u susret događajima, da predviđaju i kontrolišu njihov tok i rasplet, oni se, iz straha da se »nešto ne desi«, odlučuju na kojekakve kompromise i uzmicanja, čak i na račun vitalnih interesa i principa naše revolucije. I kad su »najaktivniji«, oni, umjesto da se bave pokretanjem konkretnih akcija i operacionalizacijom poslova na sprovođenju dogovorenog, uporno ostaju na načelnim opisivanjima pojedinih pojava i problema. U tom svom opštenju sa partijskim članstvom i klasom u cjelini oni se ponašaju na primjetno fabijanski način: obraćaju im se raznim upozorenjima, opomenama i preporukama, u kojima je klasna dimenzija često ili nejasno naznačena ili sasvim zapostavljena, a poistovećivanje anticipacija sa realno ostvarljivim jako izraženo.

Četvrto, oni nemušti, neinventivni i skromno obrazovani »lideri«, koji se održavaju zahvaljujući »timovima« koje su sami stvorili i koji, radi zaštite svojih zaštitnika i sopstvene sigurnosti, u idejnu i moralnu sferu Saveza komunista unose egoizam, poltronstvo, oportunizam, partikularnu svijest i slično. Takvi, umjesto da odlučno ulaze u bitku za ostvarivanje programskih opredjeljenja Saveza komunista i tekućih zadataka društvenog razvoja, sve češće ili zbunjeno ostaju po strani ili nekritički i brzopleto prihvataju razna »spasonosna« rješenja koja im nude mnogobrojne tehnobirokratske laboratorije. Našavši se u toj poziciji, oni se više ne ponašaju kao dio revolucionarne partije radničke klase, već kao dio partije socijalnog rasporeda snaga u društvu, čije interese verbalno zastupaju i eventualno usklađuju, umjesto da se bore za radikalno mijenjanje postojećih odnosa.

Najzad, peto, u kategoriju onih koji ne ostvaruju politiku SK spadaju i oni nepatvoreni »ideolozi« i »politički logičari« koji, tobože u ime odbrane tekovina revolucije, stalno i gotovo paranoično upozoravaju na razna »iskakanja« iz kolotečine »normalnog i pro-

Digitized by Google

vjerenog«, skrivajući pri tom ili držeći pod embargom i ono što bi ona morala mijenjati i prevladavati ako želi da se dalje razvija na osnovama na kojima je započeta. Proglašavajući na taj način svoj individualni egoizam i ličnu bezbrižnost za trajan društveni interes, a sebe za imanenciju revolucije i snagu bez čijeg bi se uma i senzibiliteta ona brzo našla na stranputici, oni kod širokog članstva izazivaju malodušnost i dilemu o smislu i svrsi njegovog angažovanja i žrtvovanja u borbi za stabilizaciju i rješavanje društvenih pitanja i zadataka na samoupravnim osnovama.

Pritisnut svim onim što na idejno-teorijskom i praktično-političkom planu implicira prisustvo takvih u njegovim redovima, Savez komunista, nesumnjivo, teško može na pravi način ostvariti svoju avangardnu ulogu u savremenim složenim i protivurječnim uslovima. No, kako bar sada izgleda, teško se može njih i osloboditi.

Iz rukovodećih organa, i uopšte »sa vrha«, nema dovoljno inicijativa i uputstava kako da se to uradi, a nema ni praktičnih primjera koji bi »povukli« proces diferencijacije i dali mu neophodnu dinamiku i sigurnost. Ova nepreduzimljivost rukovodstava, osim toga što dezorijentiše i obeshrabruje široko članstvo, ima za posljedicu širenje uvjerenja, čak i kod najdobronamjernijih, da ona neće ili nijesu sposobna da čine ono što su inače obavezna da urade. To ih još više udaljava od članstva, koje bez njihove pomoći i usmjeravajuće uloge ne može povesti niti uspješno privesti kraju ni jednu akciju, pa ni diferencijaciju.

Savez komunista je brojčano jaka (obuhvata više od 10 odsto jugoslovenske populacije), ali po socijalno-ekonomskom sastavu, a time i po konkretnim preokupacijama i težnjama svog članstva, prilično heterogena organizacija. Iz različitih životnih pozicija pojedinih djelova njegovog članstva rađaju se različiti vrijednosni sistemi i idejna opredjeljenja, odnosno procjene o tome na koga Savez komunista ne može ili ne smije računati. Povećanju zbrke i nedoumica u tom pogledu doprinose i ne baš malobrojni primjeri da stvarno odgovorni i partijski kažnjavani u jednoj sredini bivaju u drugima prihvaćeni uza sva priznanja i pohvale, da ni dokazana ogrješenja o moralne ili zakonske norme za neke nijesu bila smetnja da, na temelju podrške raznih neformalnih rukovodećih »timova«, napreduju u karijeri, da su rukovodstva ili čak kompletne partijske organizacije iz različitih sredina imale dijametralno suprotna gledišta o istoj stvari itd. Nejedinstva te vrste, pogotovo ako su još praćena i pokušajima da se pravdaju kao »prirodne manifestacije« tobožnje slobode i demokratije, izazivaju podozrenja radničke klase u sposobnost avangarde. Jer, u krajnjoj liniji, jedinstvenim interesima radničke klase odgovara samo jedinstvena avangarda.

U uslovima kada se u pojedinim organizacijama i organima Saveza komunista u ime istih načelnih opredjeljenja nude i primjenjuju različiti kriterijumi i rješenja veoma je teško ostvariti zahtjev u pogledu čvršćeg međusobnog povezivanja i organizova-

Digitized by Google

nja u avangardu samo onih djelova sadašnjeg članstva Saveza komunista u čijem su društvenom položaju i svijesti, motivima i sposobnostima sabrani svi oni neophodni elementi i pregnuća koje podrazumijeva dalje kretanje naše revolucije u skladu s utvrđenim pravcima i principima socijalističkog samoupravnog razvoja naše zemlje. A baš na tom pitanju Savez komunista mora pokazati da zna šta hoće i da može ostvariti ono za što se opredijelio. Akcija koja bi trebalo da uslijedi nakon javne rasprave o Prijedlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ prilika je za to. Nju rukovodstva Saveza komunista ne bi smjela propustiti.

Digitized by Google

Žarko Papić

Sudar samoupravljanja i etatizma

Pokušaću, sasvim kratko, da fiksiram nekoliko problema koji se, naravno, neobično mnogo tiču rasprave u vezi s Predlogom zaključaka Trinaeste sednice, ali i nezavisno od tih zaključaka.

Lako ćemo se, izgleda, složiti o tome da je osnovni problem epohe u nas sudar samoupravljanja i etatizma.

Karakteristično je, ekonomski posmatrano, da se poslednjih tridesetak godina raspodela nacionalnog dohotka u nas u okviru privrede kreće uglavnom u određenim rasponima i da se ni jednom nije prekoračila granica koja je postavljena kao cilj — da privreda u raspodeli dohotka učestvuje sa 70 odsto. Dakle, taj stepen relativne materijalne moći udruženog rada još nije dostignut.

Šta čini tu granicu toliko čvrstom i ko sve taj ostatak dohotka toliko pažljivo i uporno prisvaja?

Mislim, međutim, da u okviru onoga što predstavlja etatizam u ovom sudaru takođe postoji protivrečan proces. Sudar dvaju oblika etatizma može trajati nekoliko godina. Pri tom mislim na takozvane decentralizovane etatizme vezane za republike i pokrajine, koji su, sa stanovišta oblikâ posredovanja etatističkog odnosa, u osnovi klasični.

Digitized by Google

S druge strane, etatističkim sukobom je obuhvaćen tehnokratsko-birokratski etatizam, u kojem se oblici posredovanja menjaju.

Smatram da se mnogo šta na našoj javnoj sceni može objasniti sudarom ova dva oblika etatizma, pri čemu, naravno, kao treći faktor nastupa samoupravljanje, koje je u stagnaciji, koje je relativno potisnuto.

Naravno, ovaj drugi oblik, tehnokratsko-birokratski oblik etatizma, snažno nastoji da se predstavi kao definitivni neprijatelj etatizma uopšte, što mu, izgleda, na našoj javnoj sceni i uspeva.

To ističem stoga što mislim da se sve teme u našem društvu moraju kritički razmotriti, dakle, i klasični etatizam, zatim decentralizovani etatizam i ovaj novi, tehnokratski, birokratski; da budem precizniji, podjednako kritički se mora razviti potreba za efikasnijim funkcionisanjem federacije i za samoupravnom transformacijom banaka. Bilo bi veoma loše ako bismo se opredeljivali samo za jednu vrstu problema i za jedan jedini pristup.

Makar ovde bio sada shvaćen i kao profesionalno deformisan — evo male digresije.

Jedna je stvarna pozicija banaka kad kamate nisu realne, a potpuno drugačija kada su one realne. Moramo voditi brigu o tome da su već sada izdvajanja dohotka po osnovu kamata jednaka iznosu ukupne zajedničke potrošnje.

Dakle, mislim da samoupravna transformacija banaka u tom pogledu ima veliki značaj, jer je drugačiji materijalni položaj banaka.

Drugi problem se odnosi na Dugoročni program ekonomske stabilizacije, koji je, nesumnjivo, pozitivan program izlaska iz krize. Mislim da je, takođe, nesporno da postoji kontinuitet Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije sa Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Pod kontinuitetom podrazumevam suštinu stvari i osnovno opredeljenje, a ne sve izvedene odredbe, jer, uostalom, desetogodišnje razdoblje zahteva promene koje te odredbe odražavaju. Ako je to prva karakteristika Programa stabilizacije, onda mislim da je druga veoma bitna — reafirmacija pozitivnog odnosa između robne proizvodnje i socijalističkih samoupravnih odnosa.

Situacija koja se oko tog programa zapliće stvarno je interesantna: očigledno je, s jedne strane, da postoje otpori Programu stabilizacije i očigledno je, takođe, da su ti otpori, pre svega i u osnovi, izraz različitih materijalnih interesa, onih koji njegovim ostvarivanjem mogu biti povređeni.

S druge strane, kritike Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije zbog njegovog tobožnjeg odstupanja od Ustava, po meni, nemaju nikakvog osnova, ma kako se stvari posmatrale.

Međutim, potpuno je druga stvar posebna interpretacija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, koja je u nas dosta

Digitized by Google

raširena, a koja bi htela da tehnokratski prisvoji taj program, ne vodeći uopšte brigu o tome šta u te četiri knjige piše.

Mislim da je, sa stanovišta i ove partijske rasprave i njenog ishoda — o čemu ću kasnije nešto reći — veoma bitno da se precizno odvoji Dugoročni program ekonomske stabilizacije od onoga što povremeno naši »veliki« ekonomisti izjavljuju i što se s njim u vezi može pročitati. Dakle, Dugoročni program ekonomske stabilizacije bukvalno treba braniti od takvih interpretacija, odbacujući ih. Veoma je pogrešno prihvatiti takvu interpretaciju (pogrešnu), pa osporavati kontinuitet Ustava i Programa, na osnovi teza da Program predstavlja »odstupanje«. Dugoročni program stabilizacije ne sme se »ispustiti«.

Kad je već reč o tome, bojim se da je ova tema — o kojoj ću sada nešto reći — ostala uglavnom na margini ove rasprave, da zakašnjenje takozvane druge faze Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije donosi sa sobom posledice koje jako potcenjujemo, a one mogu biti dalekosežne i veoma opasne.

Naime, ukoliko se taj čvor vrlo brzo ne rasplete — a reč je o strategiji razvoja i o razvoju zemlje — izlažemo se kao zemlja velikom riziku: da se nađemo u krizi razvoja. Mi se već nalazimo u ekonomskoj krizi, ali imamo izgleda da saniramo ekonomsku krizu u toj ravni.

Ako se ova druga tema, povezana s Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, ne razmotri što pre, izlažemo se velikoj opasnosti da u nas nastupi razvojna kriza.

Sve što se u svetu dešava govori o strahovito brzom i snažnom procesu prestrukturiranja privrede na osnovi novog tehnološkog razvoja.

Druga faza Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije morala bi značiti izgrađivanje strategije privrednog razvoja koja će za osnovu imati upravo intenziviranje i obnovu tehnološkog razvoja u nas, tako da naspram sveta budemo bar relativno ravnopravni.

Dodaću tome i sledeće. Ako se dobro sećam, Kardelj je u više navrata isticao da su svi naši politički problemi, u osnovi, razvojnog karaktera. Svi se odnose na protivrečnosti razvoja i na razlike u stepenu razvijenosti. I sasvim uopšteno govoreći, hvatanje u koštac sa tim razvojnim, čvornim problemima — najbolji je način da se okrene list i kad su u pitanju politička nesaglasja.

Treća tema se odnosi na sistem — privredni i politički. Naravno, promene sistema su nužne, promene na osnovama samoupravljanja i — bitno je to dodati — uz afirmisanje i jačanje samoupravljanja. U tom smislu, mislim da je mnogo pravilniji termin, kada govorimo o kategorijama, promene u sistemu, a ne promene sistema.

Suština stvari je deetatizacija republika i pokrajina. Čini mi se da nije dovoljno samo tako reći. Naime, deetatizacija u sebi mora sadržavati stav da državna organizacija mora biti u funkciji otvaranja vrata integrativnim procesima koji će jačati kada je reč o jedinstvenom jugoslovenskom tržištu i udruživanju.

Digitized by Google

Dakle, deetatizacija republika i pokrajina uz ovakvo preciziranje stvari. To kažem zbog jedne digresije koja je u kontekstu promena sistema. Reč je o naučno-tehnološkom razvoju i nauci, pre svega. Mislim da je baš taj primer dobar. Ako se najzad složimo da je nauka proizvodna snaga, onda to stanovište zahteva ozbiljne promene u sistemu, jer je nauka u njemu tretirana kao potrošnja. Iznosim namerno primer koji je u kontekstu ovih rasprava ideološki relativno neutralan.

Pretpostavljam da promene sistema u ovom kontekstu stvarno ne bi trebalo da budu opterećene velikim raspravama, ideologizacijom i politizacijom tih rasprava, jer je bitna svest o potrebi da se stvari tokom narednih nekoliko godina pokrenu na nov način. Ako ih ne pokrenemo u tom vremenu, kasnije neće biti ni potrebno, jer ćemo beznadežno zaostati.

Konkretno rečeno, ako nauku prihvatimo kao proizvodnu snagu, onda se, kao i u drugim proizvodnim delatnostima, mora uspostaviti uloga federacije u toj oblasti. Sada ću biti pomalo polemičan. Zašto da postoji Savezni komitet za poljoprivredu, a ne i savezni komitet za nauku, tehnologiju i informatiku?

Četvrta tema obuhvata nejedinstvo u Savezu komunista. No blisko mi je stanovište da su federalizam Saveza komunista, federalizacija Saveza komunista, ili tendencije federalizacije Saveza komunista — tek pojavni oblik nejedinstva, stvarni vid nejedinstva Saveza komunista. Ili, preciznije, to je izraz one vrste nejedinstva kada se njegove granice uglavnom poklapaju sa republičkim i pokrajinskim. Bojim se da bi te tendencije federalizacije, ukoliko bi jačale, značile legalizaciju takvih interesa.

Naravno, ne treba, valjda, nikoga posebno uveravati da nejedinstven Savez komunista gotovo automatski gubi podršku klase i da se s velikom izvesnošću može reći da bi izgubio i vlast.

Uzgred rečeno, kada već govorim o tim vidovima nejedinstva, mislim da su tendencije nejedinstva prekoračile političke granice, sasvim su upečatljive, pa čak imaju elemente ideološke federalizacije. Uz to (mada samo na prvi pogled paradoksalno), u nizu društvenih nauka svedoci smo formiranja nacionalnog »teorijskog« aspekta. Smatram da će se u zemlji, ako stvari budu i dalje ovako tekle, malo moći govoriti o nacionalnim političkim ekonomijama.

Drug Radonjić je istakao da se Savez komunista nalazi pred diferencijacijom. Naravno, riječ je o diferencijaciji na klasnoj osnovi socijalističkog samoupravljanja.

Također, držim da se proces diferencijacije, te jačanje jedinstva mogu ostvariti samo uz oslonac na članstvo i mislim da je primenjena metodologija — upućivanje Predloga zaključaka Trinaeste sednice na raspravu članstvu — imala vrlo veliki značaj.

Sada bih rekao nešto i o petoj temi. Naime, stvarne protivrečnosti, o kojima sam nešto pokušao da kažem, i nejedinstvo, s druge strane, dakle, slaba delatna moć Saveza komunista, široko su otvorili vrata različitom osporavanju komunističkih snaga i

Digitized by Google

mislim da se u nas već može govoriti o značajnom otklonu svesti udesno. Nije više reč o neprijateljskim grupama, grupicama, snagama, već o otklonu društvene svesti. Neću ulaziti u detalje povodom pojave, pre svega, nacionalizma itd. Bojim se da se takva situacija u nas u velikoj meri potcenjuje.

Mislim da nema dileme o tome, niti ona realno postoji, da najpre treba rešiti stvarne probleme, pa će ideološki neprijatelj sam od sebe nestati. Time stvari postaju samo nejasne, a onda se otvara mogućnost relativizacije socijalističkog i samoupravnog kursa pri rešavanju tih problema.

Smatram da s jednakim intenzitetom treba insistirati na takozvanom pozitivnom programu Saveza komunista, ali i na razjašnjavanju same njegove idejne borbe. A kad je već reč o idejnoj borbi, ona, po meni, veoma teško može dobiti prelaznu ocenu.

Na kraju, mislim da u svemu ovde iznesenom ostaje prilično po strani činjenica da se u ovom našem društvu snažno zaoštravaju socijalne tendencije.

Po svemu sudeći, postoje elementi za prihvatanje stava da je naša klasna situacija veoma zaoštrena. Teško je sada nagađati kojim će se oblicima posredovati taj savremeni način klasne borbe u nas, ali mislim da se o tim stvarima mora voditi briga. Rekao bih da ta narastajuća socijalna napetost naglo skraćuje vreme koje je pred Savezom komunista za rešavanje tih problema. Mnogo vremena zaista nemamo.

Digitized by Google

Milija Komatina

Nužnost prevladavanja raskola između društvene baze i osamostaljenih političkih struktura

Iako je bila svestrana, zahvatajući u punoj složenosti ekonomski i politički život, opštepartijska debata povodom Predloga zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ se velikim dijelom koncentrisala oko jednog, u svakom slučaju bitnog pitanja: kako prevladati raskol između društvene (partijske) baze i osamostaljenih političkih (partijskih) struktura.

Pokazale su se, naime, dvije stvari: prvo, da politička rukovodstva nijesu u odgovarajućoj vezi sa svojom izbornom bazom i, drugo, da i jedni i drugi to osjećaju kao problem koji se mora prevladati. Rukovodstvo, u situaciji krize i nejedinstva, osjetilo je urgentnu potrebu za osloncem i podrškom društvene baze; društvena baza, nezadovoljna društvenim kretanjima, a naročito dezintegracionim tendencijama, osjetila je neophodnost efikasnijeg društvenog eksponiranja organizovanih subjektivnih snaga, što znači i rukovodstva.

Raskol između društvene baze i rukovodstava izraz je nečeg dubljeg — raskola između samoupravljanja koje postoji u društvenoj bazi i nekih drugih odnosa, a prije svega etatističkih, koji postoje na takozvanim višim nivoima društva, to jest u onim centrima u kojima je koncentrisan politički establišment. Nužnost da se prevlada ta raspolućenost u društvenom sistemu izražava se na površini političkog života kao nužnost da se nađe odgova-

Digitized by Google

rajuća veza izborne baze i rukovodstva. Uopšte nije riječ o tome da se negira uloga rukovodstava; naprotiv, ona se iziskuje u većoj mjeri, ali ono što se želi prevladati jeste osamostaljenost rukovodstava i ponašanja u tim centrima na način koji nije samoupravni.

Vidjevši problem daljeg razvoja samoupravljanja i kao problem odnosa društvene baze i rukovodstava, članstvo je ovoga puta izašlo sa zahtevom da se jednom prevaziđe politički rječnik u kome se operiše gotovo isključivo uopštenim kategorijama, formulama i simbolima. Očevidno je da svi, ama baš svi, govore o »etatizmu« i »birokratiji«, ali mnogi govore tako kao da su to neke apstraktne imenice koje su tu među nama mrseći nam konce po logici nekog fatalizma, jer se i ne pokušava odgonetnuti koje su to snage i koji pojedinci koji su u vezi s tim pojmovima. U takvom političkom jeziku idejna borba ostaje na ravni ispraznog verbalizma i nikako ne doprinosi prepoznavanju suprotstavljenih strana niti rješavanju postojećih problema.

Da ljudi stupaju u zatečene odnose mimo svoje volje, koji ih čine primjerenim tim odnosima, tome nas je Marks učio, ali on nas je učio i tome da jedni »odnosi« ne mijenjaju druge »odnose« sami po sebi, već da to, pod određenim okolnostima, čine i treba da čine ljudi od krvi i mesa, vođeni nekim idejama koje žive kao tekovina koju nasljeđuju i interesima koji ih motivišu. Upravo iz toga proizlazi i potreba da se, kada je riječ o etatizmu i birokratiji, prepoznaje i uzima u obzir i personalni izraz tih pojmova, a ne da se to previđa i sasvim zanemaruje. A to je upravo ono što birokratiji najmanje odgovara, čega se najviše plaši. Poznato je: može se i najubojitijim oružjem pucati u pojmove kao što su »etatizam« i »birokratija«, ali se pojmovi nipošto ne smiju prevoditi na jezik opipljivih činjenica, to jest nipošto se ne smije dirati u »autoritet« onih pojedinaca koji ga nemaju ili ne bi trebalo da ga imaju. To se pokazivalo u svim političkim akcijama kada su afere razmršivane, ali samo donde dok bi konci dolazili do ličnosti čije autoritete zbog nečega treba pošto-poto čuvati, iako su baš te ličnosti izvor ili saučesnik pojava zbog kojih je moralo doći do javne kritike i do afera. Primjera radi, odavno se već izražava opšte nezadovoljstvo zbog predimenzioniranog zaduživanja u inostranstvu i zbog načina kako smo se zaduživali, ali to birokratiji toliko ne smeta sve dok se ne počne zavirivati u personalne vinovnike te pojave koja je jedan od osnovnih uzroka stanja koje neskriveno nazivamo krizom. Ispada da je veći problem »dirati« u pojedince nego u sam problem o kojem je riječ. Svakako, postavljanjem pitanja »ko je kriv« ne može se otkloniti uzrok, ali ni uzrok se ne može shvatiti dok se ne vidi i ne uzme u obzir cjelina svih relevantnih činjenica.

Opštepartijska debata upozorava na to da se birokratski autoritet mora zamijeniti autoritetom samoupravljanja i istine. Logika borbe za samoupravljanje ne može biti logika kojom samoupravljanje može pobjeđivati. Moraju se odbaciti birokratska nagovaranja da treba čekati da izgradimo potpunu samoupravnu organizaciju u cjelini društvenih odnosa da bismo time iskorijenili eta-

Digitized by Google

tizam, birokratiju i sve drugo što je suprotstavljeno socijalističkom samoupravljanju. Članstvo Saveza komunista je ukazalo na to da ti procesi moraju biti komplementarni, što znači da se izgrađivanjem samoupravljanja ruše svi oslonci etatizma i birokratizma, ali i da se rušenjem tih odnosa, ne ispuštajući ni njihove personalne izraze, otvaraju prostori i mogućnosti za razvoj i afirmaciju socijalističkog samoupravljanja.

Komplementarno vođenje ovih procesa — pozitivnog, graditeljskog i »negativnog«, rušilačkog — nužno bi vodilo i prevladavanju podijeljenosti društvene baze i osamostaljenih političkih struktura, jer bi se tek na taj način iskorjenjivali i dublji uzroci osamostaljenosti tih struktura i njihovi izrazi na površini svakodnevnog društveno-političkog života. Ali, ma koliko da smo to uistinu i htjeli, tako nijesmo radili.

Socijalističko samoupravljanje, u jugoslovenskom značenju toga pojma — što znači ne da bude samo vid participacije radnikâ u upravljanju fabrikama — treba da bude totalni društveni odnos, to jest da postoji na svim nivoima i u svim oblastima društveno-ekonomskog i kulturnog života, obuhvatajući i horizontalnu i vertikalnu dimenziju cjeline društva. Jedino ako se tako i u tom smislu razvija ono je i moguće. Iako u tom pogledu nemamo na pretek teorijskih saznanja, to što imamo dovoljno je da se za samoupravljanje u tom smislu i borimo. Pa ipak, to ne činimo. Razlozi su, svakako, višestruki. Njih treba vidjeti prije svega u klasno-socijalnom biću društva, u rasporedu i odnosu snaga. Etatizam kao određeni društveni odnos nije lociran samo u političkoj sferi, niti je ta sfera sama po sebi isključivo birokratska. Ne treba idealizirati ni radničku klasu. I ona, naročito u uslovima krize, vidi u državi, a time i u etatizmu, izvjesnu sigurnost, pa tako i nesvjesno daje podršku onome što joj se vraća kao bumerang. Glavni je problem u tome što nikako ne uspijevamo da, na osnovu stvarnog uticaja radničke klase u ovladavanju viškom vrijednosti rada, lišimo političke strukture i njihove centre moći arbitražno-tutorske uloge. Imajući takvu poziciju, te strukture se nužno osamostaljuju i djeluju osamostaljeno, izražavajući veću ili manju »brigu« za radničku klasu i za njeno samoupravljanje. S te pozicije »briga« tih struktura može biti, pa to često i jeste, i čisto licemjerje.

Logika razvoja socijalističkog samoupravljanja vodila je tome da taj društveni odnos obuhvati cjelinu društva. Tome se niko u našem društvu nije smio ni mogao deklarativno suprotstaviti, ako nije riječ o otvorenim neprijateljima socijalizma. Ali licemjerje je moglo da ima šansu i ono je činilo svoje. Dok se u fazi donošenja odluka i izgradnji institucionalno-normativnih okvira socijalističkog samoupravljanja nije moglo na djelu potvrditi licemjerje birokratije, ono je činilo svoje u fazi realizovanja utvrđenih stavova. To prepoznajemo po tome što nam je sistem — kako se uvijek konstatuje — neefikasan i što se društveni subjekti ne ponašaju u skladu sa svojim sopstvenim opredjeljenjima.

Digitized by Google

Velika je tekovina Saveza komunista Jugoslavije ono što je dao njegov Deseti kongres na liniji izgradnje institucionalno-normativnih osnova za prevladavanje hibridnosti našeg društvenog sistema — da naporedo egzistiraju oblici samoupravljanja na jednim nivoima i oblici etatizma na drugim. Međutim, stoga što taj institucionalno-normativni sistem (dopunjen kasnije Zakonom o udruženom radu i odlukama Jedanaestog kongresa nije konsekventno izgrađen ili stoga što se zadržao nepovoljan odnos snaga, ta hibridnost i dalje postoji, a kao posljedica toga i nepovezanost radničke klase, odnosno društvene baze, s političkim strukturama. Teško je oteti se utisku da je jedan od razloga što se ne ostvaruju odluke Desetog i Jedanaestog kongresa SKJ na liniji uspostavljanja samoupravnih odnosa u cjelini društva upravo licemjerje osamostaljenih političkih struktura koje, uistinu, ma što govorile, to i ne žele.

Princip decentralizacije, koji je ispisan na zastavi pod kojom smo se kretali u godinama borbe za razvoj socijalističkog samoupravljanja ostao je, primjera radi, uglavnom kao demagoška floskula, jer je primjenjivan samo u pogledu razvlašćivanja federacije kao države, ali ne i republičko-pokrajinskih etatizama. Događalo se i dogodilo se nešto sasvim suprotno logici razvoja socijalističkog samoupravljanja, naime, da u ime nacionalne ravnopravnosti jačamo republičko-pokrajinski etatizam. Kao da tu ravnopravnost ne podrazumijevaju odnosi socijalističkog samoupravljanja i zajednice izgrađene u okviru tih odnosa.

Razgradivši federaciju u smislu njenog centralističkog uređenja i njene etatističke uloge, a ne unoseći na odgovarajući način druge, samoupravne odnose, republičko-pokrajinska birokratija — u ovom novom smislu birokratija policentričnog etatizma — učinila je sebe nezamjenljivom u regulisanju odnosâ u jugoslovenskoj zajednici. Jer u zajednici, ma kakva ona bila, postoje zajednički i opšti problemi koji se moraju rješavati, a ako ih ne rješava organizovana snaga udruženog rada, svojom logikom i na osnovu svojih interesa, onda to čine oni faktori koji imaju tu poziciju, a to je trenutno, dakle, politička birokratija policentričnog etatizma. Ona nikada nije prestala da se »bori« za socijalističko samoupravljanje. Ali kako ona to čini? Ona to čini uglavnom tako što stavlja težište na razvoj socijalističkog samoupravljanja u osnovi društva, odnosno u radnoj organizaciji, a u novije vrijeme u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Istina, na to s razlogom stavlja težište i Savez komunista u cjelini. Jer, bez samoupravljanja u osnovi društva i bez snage koja se odatle može iznjedriti društvo ne može biti samoupravno i socijalističko u potpunom značenju toga pojma. Ali čineći to, mnoga rukovodstva su malo-pomalo gubila sposobnost da vide šta se dešava na »gornjim« spratovima zgrade društva, odnosno u njima samima i oko njih. U stvari, u ovom času imamo takvu situaciju da mnogi smatraju da socijalističko samoupravljanje može pobjeđivati u osnovi društva a da u isto vrijeme na »gornjim« nivoima društva ostaje sve kako jeste. Opštepartijska debata o kojoj govorimo pružila je do-

Digitized by Google

voljno činjenica da je to tako i da se u takvoj situaciji ne može ništa bitnije izmijeniti ni u pogledu ostvarivanja programa ekonomske stabilizacije ni u smislu daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja.

Došavši do svih tih saznanja, članstvo Saveza komunista — a to znači i veliki dio radničke klase — došlo je do uvjerenja da se u najoštrijoj formi moraju postaviti globalni problemi društva. Upravo je to na sceni. Bilo bi neistinito konstatovati da komunisti i radnici nijesu svjesni da je bitno ono što se dešava u njihovim radnim organizacijama i u organizacijama Saveza komunista, šta oni neposredno čine u prilog ekonomske stabilizacije i razvoja samoupravljanja. U opštepartijskoj debati bilo je o tome dosta riječi.

Ali šta mogu da učine radnici u jednoj fabrici koju im je drugi, iz interesa koji nijesu njihovi, projektovao i podigao, recimo, na močvari?! I kako ti radnici da spriječe da ta fabrika ne tone, ma koliko podmetali svoja leđa; ako im, opet drugi, iz interesa koji takođe nijesu njihovi, propisuje »instrumente« kojima je gotovo sve unaprijed predviđeno, tako da se njihovo samoupravljanje preobražava manje-više u rad na ostvarivanju tuđe volje?! Čiji su to, primjera radi, ti naši devizni režimi kojima se u jednoj zemlji i pod istim radnim učincima jedni radnici stavljaju u jedan, a drugi u drugi društveni položaj?! I kako da se radnička klasa u borbi za oslobođenje rada i za raspolaganje viškom vrijednosti rada javlja u društvu kao realna društvena snaga, kao kohezioni faktor, kada između njenih organizacija stoje nepremostive pregrade i prepreke opštinskih, pokrajinskih i republičkih struktura, a koje kao zaštitni znak imaju društveno-teritorijalne i nacionalne interese?

Svijest o tome da se dalje ne može dobro živjeti niti da se društvo može dalje uspješno razvijati ako se ne počnu drugačije i uspješnije rješavati globalni problemi društva, što znači odnosi u cjelini društva, odnosi koji se neminovno reperkutuju na svaki društveni lokalitet, na svaku radnu organizaciju, pa i na svakog pojedinca — duboko je prožela javno mnjenje i ta svijest izrasta i narasta iz osnove društva kao snaga koja nezadrživo teži da se mijenja postojeće stanje. Politička birokratija nije svjesna toga. Ona misli da će umiriti duhove i sanirati situaciju svojim frazama o »kontinuitetu« revolucije, kao da je revolucija samo kontinuitet, a ne i nešto drugo, zapravo više od toga, upravo diskontinuitet, to jest kidanje sa svim onim što se u razvoju osvjedočilo kao stagnacija ili stranputica. To se pokazuje u raspravama o promjenama političkog sistema. U zemlji koja je stekla ugled u svijetu po svom antidogmatizmu dogmatski se brane i oni papiri čijih značenja u društvenoj praksi nema ili ih ima na neželjeni način. Strah od promjena preokupacija je naše savremene birokratije. Tu joj treba odati priznanje za iskrenost, jer zaista promjene koje se traže i koje svakako moraju doći — ako smo i dalje pod zastavom revolucije — njoj nikako ne idu u prilog.

Digitized by Google

Borba za samoupravnu organizaciju u cjelini društva podrazumijeva i borbu za samoupravnu integraciju društva. Hoće li se obuzdati razbjesnele i »teorijski« već obrazložene i opravdane dezintegracione tendencije — to je pitanje od kojeg zavisi sudbina naše koncepcije socijalističkog samoupravljanja. Izostane li odgovor na to pitanje, ostaje politička birokratija policentričnog etatizma kao nezamjenljivi arbitar u uređivanju odnosâ u zajednici, o mjeri razvoja stvarnog samoupravljanja u svim segmentima društva, a to bi već bilo ono što niti smo htjeli niti je u saglasnosti sa stvarnom koncepcijom našeg socijalizma. Uzalud su programi stabilizacije, makar oni bili i »dugoročni«, ako ne postoje ni sistemski ni praktični uslovi za koncentraciju i objedinjavanje društvnog »kapitala«, za koncentraciju i objedinjavanje društvenih snaga i volje zajednice kao cjeline i svakog njenog dijela. A bez preduslovâ za uspješniji privredni razvoj, za očuvanje, da i ne govorimo za podizanje životnog standarda, za smanjenje socijalno-klasnih razlika što niču iz eksploatacije tuđeg rada — valjda je to jasno — ne može biti ni uspješnog razvoja socijalizma. Politička birokratija policentričnog etatizma će i ovaj problem rešavati na osnovu svoje pozicije, ali samo na svoj način. Međusobno se svađati, ali i miriti u trenucima kada svađe zaprijete da joj mogu uzdrmati poziciju. Prema tome, i u toj stvari, kao i u svemu drugom, ona mora biti lišena svoje osamostaljene uloge, i to do te mjere da više i ne može biti nazivana tim pojmom, do kraja neusaglašenim sa suštinom socijalističkog samoupravljanja. Toga se ona neće dobrovoljno odreći. Na to treba da je prisili snaga masa na koju se pozivao Josip Broz Tito.

Razvlašćivanje političke birokratije policentričnog etatizma ne iziskuje, već naprotiv, podrazumijeva veoma veliku ulogu političkih rukovodstava. U prilog toga procesa politička rukovodstva treba da djeluju u skladu sa svojim ustavnim, odnosno partijskim ovlašćenjima, da budu faktor povezivanja progresivnih inicijativa i idejne socijalističke sinteze, a ne faktor kompromisa i manipulisanja, u ime sopstvenih interesa, s nepomirljivim snagama i interesima. Ali rukovodstva moraju biti svjesna toga da se u revolucionarnim situacijama ne može revolucionarno djelovati a da sve ostaje kako je bilo. Neke pozicije moraju se napustiti. Do promjena mora doći ma koliko ih neko ne želio.

Što se, pak, tiče prevladavanja raskola između rukovodstava i njihove društvene baze u smislu prevladavanja osamostaljenosti rukovodstava, to je proces koji ta rukovodstva, kao činioce pokretača i sinteze inicijativa, treba samo da osnaži. Njihova snaga bi se u tom smislu izrazila kao snaga radničke klase i članstva Saveza komunista u borbi za samoupravljanje u svim oblastima i na svim nivoima društva.

Digitized by Google

Milosav Simić

Preduslovi za izlazak iz pat-situacije ili blokade subjektivnih snaga

Opštepartijska rasprava povodom Predloga zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ pokazala je da su pitanja odgovornosti, akcionog i idejnog jedinstva u SKJ osnovni problemi sadašnjeg trenutka razvoja našeg društva i razvoja SKJ i da bez rešavanja tih pitanja (naravno, na zadovoljavajući način) ne možemo očekivati brz izlazak iz sadašnje krizne situacije. Dalje oklevanje i odlaganje rešavanja tih ključnih problema nameće sudbonosno pitanje: dokle naše društvo može opstati u ovoj svojevrsnoj pat-poziciji i koje će se moguće i nepoželjne alternative iz nje kasnije nametati?

Danas više niko ne osporava (čak ni najveći pobornici *statusa quo)* da se naše društvo već duže vreme nalazi u ozbiljnoj ekonomskoj krizi čije se negativne posledice sve više osećaju i u drugim oblastima društvenog života. Slabljenje materijalnih mogućnosti društva (kao jedna od najneposrednijih posledica ekonomske krize) dovelo je ne samo do osetnog pada životnog standarda, već je počelo ozbiljno da ugrožava i ostvarivanje nekih osnovnih prava radnih ljudi i građana. (Na primer, za veliki broj nezaposlenih pravo na rad je postalo golo pravo jer društvo nema materijalnih mogućnosti da to pravo svih za rad sposobnih građana zadovolji. Slično je i s pravom na stan itd.)

Međutim, članove Saveza komunista i sve radne ljude (što je rasprava nedvosmisleno pokazala) manje zabrinjavaju (mada ih

Digitized by Google

i to ozbiljno zabrinjava) ekonomski problemi i teškoće, pad životnog standarda, pa i ogromna spoljna zaduženost zemlje, nego činjenica da naše društvo, a pre svega SKJ kao vodeća idejno-politička snaga, ne pokazuje sposobnost da taj Gordijev čvor razreši. Već nekoliko godina uzastopno svaka sledeća godina se najavljuje kao »prelomna«, ali se ništa ne »lomi«. Zato se najozbiljnije postavlja pitanje: koliko se još može izdržati u »prelomnim« godinama i do kakvih »lomova« može doći ako se one previše oduže.

Zbog toga nam se neizbežno nameću dva pitanja. Prvo, ko snosi odgovornost za postojeće stanje u društvu i, drugo, ko može preuzeti (istorijsku) odgovornost za prevladavanje tog (nepovoljnog) stanja?

Mislim da nema i da ne može biti dileme o tome da SKJ, kao vodeća idejno-politička snaga našeg društva, jeste i mora biti najodgovorniji kako za sadašnje stanje u društvu tako i za iznalaženje rešenja koja će predstavljati revolucionarni odgovor na sadašnju kriznu situaciju. Tu odgovornost SKJ ne može i ne sme prepustiti nekim drugim snagama ako želi, a želi, hoće i mora ostati vodeća idejno-politička snaga našeg društva. Dakle, SKJ se danas (i u tom pogledu u SKJ postoji opšta saglasnost) nalazi zaista pred istorijskim zadatkom: kako prevladati postojeće (ne tako male) probleme i naći rešenja koja će nas približiti ostvarenju naših strategijskih opredeljenja i ciljeva?

Da li SKJ, onakav kakav je danas, sa svim svojim slabostima (nejedinstvo, rašireno oportunističko ponašanje njegovih članova, nepostojanje potrebnog nivoa odgovornosti itd.), može izvršiti ovaj težak, ali zaista istorijski zadatak? Mislim da može, ali pod dva uslova, čije ispunjenje u suštini znači prevladavanje bar onih najbitnijih slabosti u samom SKJ: prvo, mora utvrditi uzroke (objektivne i subjektivne) sadašnje krize i, drugo, mora ostvariti idejno i akciono jedinstvo čitavog SK, a posebno u rukovodećim organima i forumima.

1. Zbog čega je neophodno utvrditi uzroke sadašnje ekonomske krize, zastoja u razvoju samoupravnih odnosa i drugih društvenih problema? Zbog toga što bez utvrđivanja uzrokâ svih tih nepoželjnih i nepovoljnih tendencija u sadašnjem trenutku našeg društveno-ekonomskog razvoja nećemo znati zašto smo ovde gde jesmo, niti kako efikasno prevladati postojeće probleme i otvoriti nove horizonte za dalji uspešan hod naše revolucije. Bez utvrđivanja pravih uzroka i dalje ćemo postojeće stanje objašnjavati i opravdavati nekim opštim frazama (kao, na primer, da je uzrok sadašnjeg stanja »otpor tehnobirokratskih i etatističkih snaga« ili »sukob etatizma i samoupravljanja« i slično), koje ništa konkretno ne kazuju. Štaviše, većina tih fraza je i nelogična u objašnjavanju sadašnjeg stanja u našem društvu. Na primer, vrlo često ponavljana fraza »da je do zastoja u razvoju našeg društva došlo zbog otpora tehnokratskih i birokratskih snaga«, bez njihovog tačnog identifikovanja kako u društvu tako i u samom SKJ — ništa nam ne govori. Čak ako (polazeći od nekih naučno

Digitized by Google

utvrđenih kriterija) pokušamo da utvrdimo koje bi to društvene strukture kod nas mogle predstavljati birokratske i tehnokratske snage, došli bismo do paradoksalnog zaključka: da se one društvene strukture koje najbitnije utiču na određivanje ciljeva našeg društvenog razvoja i na donošenje mera pomoću kojih te ciljeve treba ostvarivati u velikoj meri poklapaju sa onim društvenim strukturama koje pružaju otpor takvom trendu društvenog razvoja. Zbog toga ova fraza (a i mnoge druge) bez temeljite analize ništa ne objašnjava, već još više zamagljuje suštinu naših problema.

Bez utvrđivanja pravih uzroka mi ćemo i dalje moći da delujemo samo na neželjene posledice. No, i naše dosadašnje iskustvo nam govori da takvim akcijama ne samo da nismo postigli željene rezultate, već smo multiplikovali upravo te negativne posledice. Taj, neadekvatan put borbe za prevladavanje negativnih tendencija u društveno-ekonomskom razvoju doveo nas je u situaciju da je većina mera koje smo preduzimali davala upravo one posledice koje nismo želeli. Na primer, osnovni cilj donošenja Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom bio je da se poveća izvoz i smanji trgovinski deficit zemlje, pospeši udruživanje proizvodnih subjekata i poveća produktivnost rada itd. Međutim, posledice do kojih je dovela primena tog zakona upravo su suprotne. Došlo je do naglog povećanja uvoza i trgovinskog deficita zemlje, inostrana zaduženost zemlje vrtoglavo je rasla, učešće naše zemlje u svetskoj trgovini se smanjivalo, dinar kao jedino sredstvo plaćanja na našem unutrašnjem tržištu bio je gotovo potisnut konvertibilnim valutama, ojačale su autarkične tendencije na ekonomskom planu, došlo je do osetnog slabljenja ekonomskih odnosa među republikama i pokrajinama, počele su se formirati nacionalne (republičke i pokrajinske) ekonomije, razbijeno je jedinstveno jugoslovensko tržište itd. Slična situacija je bila i sa čestim administrativnim merama zamrzavanja cena itd.

Dakle, bez delovanja na uzroke nemoguće je osloboditi se negativnih posledica. Da bi se moglo delovati na uzroke, potrebno ih je prethodno identifikovati i utvrditi. Zahtev za obavezno utvrđivanje uzrokâ negativnih tendencija u našem društveno-ekonomskom razvoju veoma je lako postaviti, ali ga je teško realizovati. Ne mislim da taj zahtev možemo mi u ovoj raspravi ostvariti. Ono što želim da istaknem jeste to da u ostvarivanju tog zahteva mora biti još više angažovana naša naučna misao, i to takva koja nije opterećena ideologijom parcijalnih interesa.

Na žalost, mora se konstatovati da naša nauka, naročito društvena, već dugo boluje od te bolesti, što ju je u velikoj meri pretvaralo u apologetiku parcijalnih interesa. Međutim, praksa i životni problemi nedvosmisleno su pokazali da nam takva »nauka« ne može mnogo pomoći. Zbog toga u borbu da se naša nauka još više angažuje u rešavanju naših ekonomskih i drugih društvenih problema mora biti uključena i borba za oslobađanje naučne misli od ideologije parcijalnih interesa. Mislim da je ve-

Digitized by Google

liko angažovanje naše nauke u izradi Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, u radu Društvenih saveta za pitanja društvenog uređenja i sve češće organizovanje naučnih rasprava o konkretnim problemima našeg društva, dobar put za još šire uključivanje naše naučne misli u rešavanje životnih problema našeg društva i oslobađanje od političkog voluntarizma.

2. U Opštim načelima Statuta Saveza komunista Jugoslavije, u tački 1, kaže se: »Savez komunista Jugoslavije jeste revolucionarna i jedinstvena organizacija i vodeća idejno-politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u njihovoj borbi za socijalizam na osnovama samoupravljanja.«

Ako pođemo od ovog određenja Saveza komunista Jugoslavije, onda se s dosta prava može konstatovati da SKJ već duže vreme ne ispunjava u potpunosti to svoje određenje. Zapravo, već duže vreme u Savezu komunista Jugoslavije, a posebno u njegovim najvišim organima i forumima, sve je izraženija pojava postojanja značajnih razlika u stavovima, čak i u pogledu nekih bitnih pitanja našeg daljeg razvoja. Međutim, samo postojanje razlika u stavovima i gledanjima na određene društvene probleme ne treba da nas mnogo zabrinjava. To je, u krajnjoj liniji, normalna pojava. Ono što nije dobro i što nije normalno za jednu revolucionarnu organizaciju kakav je SKJ jeste sporost, a često i potpuna paralisanost rada njegovih najviših organa na prevladavanju tih razlika i zauzimanju jedinstvenih stavova. To ozbiljno ugrožava idejno, organizaciono i akciono jedinstvo celog Saveza komunista Jugoslavije i ostvarivanje njegove vodeće uloge u našem društvu.

Uzroci ove pojave su mnogobrojni, ali mi se čini da je osnovni uzrok nepoštovanje principa demokratskog centralizma u radu i procesu odlučivanja u najvišim organima SKJ na nivou federacije.

U Statutu Saveza komunista Jugoslavije (Opšta načela, tačka 4, stav 2) izričito stoji: »Demokratski centralizam osnovni je princip unutrašnjeg života, organizovanja i delovanja Saveza komunista Jugoslavije, svih njegovih članova, organizacija, foruma i organa. On je osnova za jačanje idejno-političkog, akcionog i organizacionog jedinstva SKJ, koje se zasniva na bitnim političkim opredeljenjima, jedinstvenoj ideologiji i političko-programskoj platformi za ostvarivanje dugoročnih i neposrednih ciljeva socijalističkog samoupravnog razvoja i na jedinstvenim principima organizovanja komunista u celoj zemlji.« Međutim, i pored tako izričitog zahteva Statuta da je demokratski centralizam osnovni princip unutrašnjeg života, organizovanja i delovanja Saveza komunista Jugoslavije, njegova se suština sve manje realizuje u radu CK SKJ i njegovog Predsedništva. U isto vreme konsenzus (koji se kao princip potpune saglasnosti u odlučivanju primenjuje u nekim organima federacije i u tačno određenim slučajevima, što je regulisano Ustavom SFRJ) sve je više prisutan i u radu najviših organa SKJ. Te činjenice (pored ostalih) imaju uticaja kako na pojavu procesa federalizacije Saveza ko-

Digitized by Google

munista Jugoslavije tako i na umanjenje njegove efikasnosti i operativnosti, a ponekad i potpune blokade u radu i odlučivanju najviših organa Saveza komunista Jugoslavije.

U ovom času nije toliko bitno kako je i zbog čega došlo do tih pojava (mada je i to veoma važno i moraće se potanko analizirati) koliko činjenica da u situaciji kada je našem društvu (zbog velikih problema s kojima se u sadašnjem momentu bori) potreban jedinstven i akciono sposoban SKJ, koji će efikasno ostvarivati svoju vodeću idejno-političku ulogu — imamo svojevrsnu paralizu rada njegovih najviših organa. Najbolju ilustraciju tog stanja u Savezu komunista Jugoslavije i u njegovim najvišim organima predstavljaju rezultati nekoliko sednica CK SKJ u 1984. godini na kojima se raspravljalo o sprovođenju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Na tim sednicama je došlo do otvorenog iskazivanja nejedinstva kako u odnosu na sam Dugoročni program ekonomske stabilizacije tako i na njegovo sprovođenje. To je na kraju rezultiralo postavljanjem na dnevni red Trinaeste sednice CK SKJ pitanja ostvarivanja vodeće uloge SKJ u društvu i jačanja njegovog idejnog i akcionog jedinstva.

Kao što je poznato, na toj sednici je odlučeno da se u raspravu o Predlogu zaključaka uključi celokupno članstvo Saveza komunista Jugoslavije. U toj raspravi komunisti su imali da »kritički preispitaju ukupan društveni, kao i svoj odnos prema zadacima koji proizlaze iz stavova Dvanaestog kogresa SKJ, Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i dokumenata koje je CK SKJ doneo u vezi s njegovim sprovođenjem«.

Pokretanje ove rasprave uzrokovano je, po mom mišljenju, nejedinstvom u samom CK i rasprava je, pored ostalog, imala zadatak da izvrši svojevrstan pritisak odozdo na rukovodstvo SKJ kako bi se prevladalo nejedinstvo i povisio stepen odgovornosti za dosledno sprovođenje usvojenih zaključaka.

Ta dva momenta: jedinstvo SKJ, osobito jedinstvo rukovodećih organa, i odgovornost za dosledno sprovođenje u život usvojenih zaključaka, dominirali su u raspravi. I ako bi se pokušao izvući opšti stav iz rasprave, onda bi on mogao glasiti da samo jedinstven Savez komunista Jugoslavije (idejno, organizaciono i akciono) može ostvariti vodeću ulogu i uspešno izvršiti svoj istorijski zadatak u ovom trenutku našeg društveno-ekonomskog razvoja, to jest naći put za izlazak iz krize i otvoriti nove horizonte razvoju socijalističkog samoupravljanja.

Rukovodstva i organi Saveza komunista Jugoslavije na svim nivoima ne bi se smeli oglušiti o ovaj zahtev članstva SKJ. Od komunista se tražilo da kažu šta misle o problemima našeg društva i oni su rekli svoju reč. Rukovodstva moraju naći načina da taj zahtev realizuju. U suprotnom, potpuno bi izgubili i onako ozbiljno poljuljano poverenje.

3. Na kraju, kad je reč o problemu ostvarivanja idejnog, organizacionog i akcionog jedinstva i suzbijanju tendencija fede-

Digitized by Google

ralizacije Saveza komunista Jugoslavije, te reafirmacije principa demokratskog centralizma u životu i radu SKJ, mislim da je potrebno izvršiti i određene promene u Statutu Saveza komunista Jugoslavije, osobito u pogledu veće preciznosti u definisanju pojedinih njegovih odredbi. U Statutu postoji veći broj odredbi koje su neprecizno definisane, a u nekima ima i eklekticizma. To, pored ostalog, omogućava i njihovo različito, ponekad i potpuno suprotno tumačenje i primenu, što sigurno negativno utiče na jedinstvo SKJ. Već prva tačka Opštih načela Statuta ukazuje na ovaj problem. Iz prve rečenice te tačke (koju sam već citirao) nedvosmisleno proizlazi da je Savez komunista Jugoslavije jedinstvena organizacija jedinstvene radničke klase Jugoslavije. Međutim, već u sledećoj rečenici taj stav se ublažuje, čak se pruža mogućnost i drugačijeg shvatanja SKJ. Ta druga rečenica glasi: »Komunisti Jugoslavije i *njihovi savezi (kurziv* — M. S.) u socijalističkim republikama i socijalističkim autonomnim pokrajinama ujedinjeni su u Savez komunista Jugoslavije na zajedničkom programu borbe za ostvarivanje istorijskih i neposrednih interesa te vodeće društvene uloge radničke klase i slobodarskih, socijalističkih stremljenja naroda i narodnosti Jugoslavije.«

Preciznim definisanjem odredbi Statuta sprečila bi se dosta česta pojava da se za različite stavove traži i nalazi potvrda njihove ispravnosti u istim statutarnim odredbama.

Digitized by Google

Azem Vlasi

Otkud kritika usmerena ka drugim sredinama?

U diskusiji o Predlogu zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ izbilo je na površinu mnoštvo značajnih pitanja o kojima treba dalje razgovarati, neka od njih razjasniti, a osobito sagledati kako dalje unapređivati praksu, saglasno onome što je u širokoj raspravi posebno naglašeno i zahtevano.

Istina je da smo se, posle duže vremena, sada našli u situaciji u kojoj se, pre svega, rukovodstvima SK upućuju mnogobrojni zahtevi, predlozi, kritike. Mnogi zahtevi i kritike članova Saveza komunista odnose se na samu organizaciju, ali ipak ponajviše na rukovodstva Saveza komunista. A to, pre svega, znači da članstvo Saveza komunista mnogobrojne slabosti, teškoće i probleme, sa kojima smo sada suočeni, smatra posledicom neefikasnosti, nesporazuma, pa i nejedinstva rukovodstava prilikom rešavanja značajnih pitanja.

Drugo, to se može shvatiti i kao izraz svesti, koja je duže vreme razvijana kod partijskog članstva, naime, da partijska baza ne može presudno uticati na menjanje stanja, već da je ključ za rešavanje mnogih problema i protivrečnosti u rukama rukovodstava Saveza komunista na različitim nivoima.

Sada se prilično mnogo govori o tome kakve su tendencije izražene u rukovodstvima, kako se rukovodstva ponašaju, koliko je takvo njihovo ponašanje doprinelo jačanju republičkih i po-

Digitized by Google

krajinskih etatizama i uopšte etatističkih tendencija. A sve se to u prilično meri odrazilo i na svest partijskog članstva. Doduše, teško je prihvatiti mišljenje da samo rukovodstva insistiraju na zaokruživanju nacionalnih ekonomija i da su nosioci drugih negativnih tendencija, a da je članstvo potpuno diferencirano i u tom pogledu »čisto«, jer ne prihvata i ne podržava takve tendencije. Već se uvrežio stil: kada se kritikujemo, uperimo žaoke na razne strane; naime, orni smo da kritikujemo negativne pojave i rukovodstva u drugim sredinama, ali ne i svoje u republici i pokrajini. To je uhvatilo duboke korene kod jednog dela članstva SKJ.

Pažljiva analiza bi pokazala da je u partijskoj bazi veoma izraženo ponašanje: ipak, rukovodstvo svoje republike i pokrajine ne treba mnogo kritikovati. Uglavnom su kritike baze upućene opštinskim rukovodstvima, kao i saveznom partijskom rukovodstvu, ali ne i republičkom i pokrajinskom.

Ako pomno pratimo rad Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, videćemo da ponekad kritika sopstvene prakse, prakse CK SKJ, od strane samih njegovih članova podseća na vapaj nemoćnih, onih koji shvataju i, uopšte uzev, da je to najviše partijsko rukovodstvo u zemlji koje ima sasvim određenu i najveću odgovornost za usmeravanje glavnih procesa i tokova našeg političkog života, ali kad pristupe konkretnoj raspravi o akutnim pitanjima, svi se nekako dosta lako slože da je neophodno utvrditi jedinstvene stavove, i to po načelu: ukoliko su apstraktniji, utoliko bolje. Ali kad treba osigurati koordinaciju akcija, a to znači da se svi u republikama i pokrajinama moraju ponašati u skladu s tim jedinstvenim stavovima, onda nema ni dovoljno snage ni spremnosti da se istraje na njihovoj doslednoj realizaciji.

Kao članovi CK SKJ, prihvatamo da moramo jačati jedinstvo, da moramo osigurati efikasnije ostvarivanje zajednički utvrđenih stavova na celom jugoslovenskom prostoru, a čim se nađemo u našim republikama i pokrajinama, ipak smo skloni da se više ponašamo onako kako nam nalažu naši centralni komiteti u republikama i pokrajinama. Nismo spremni da, moglo bi se reći, bilo šta »žrtvujemo« za šire jugoslovenske interese ako se sve to potpuno ne poklopi s našim republičkim, odnosno pokrajinskim interesima.

A članovi CK SKJ su mahom najodgovorniji ljudi iz republika i pokrajina. Naime, republička i pokrajinska rukovodstva su prilično moćni politički centri.

Kad govorimo o tome kako sada treba pristupati rešavanju nekih pitanja od strateškog značaja za dalji razvoj naše zemlje, moramo imati u vidu dve značajne činjenice:

Prvo, među nama više nema ličnosti čija bi snaga autoriteta, znanja, revolucionarne misli, prakse i ideja bila ravna snazi Tita, Kardelja. I zato se ne možemo tek onako čuditi što nam neke stvari sada ne napreduju kao ranije.

Digitized by Google

Mislim da smo mi, doduše možda nesvesno, u jednom periodu živeli u zabludi da će sve teći bez problema i posebnih teškoća i u razdoblju kada Tita i Kardelja više ne bude. A sada smo suočeni s realnošću — ipak se u političkom životu naše zemlje mnogo oseća odsustvo takvih grandioznih ličnosti. Teško ke oslobađamo određenih iluzija — da će sve biti bez većih problema i kada budemo bez ovih velikana naše revolucije.

Drugo, u raznim prilikama, doduše, ističemo činjenicu — ali je u svakodnevnom životu zaboravljamo — da su se stvari na širem svetskom planu mnogo poremetile.

Obavešteni smo i svakodnevno saznajemo da je ceo svet suočen s ogromnim problemima i teškoćama, naročito u privredi, a čudimo se što smo i mi njima zahvaćeni.

Drugo je pitanje da li smo mogli izbeći ovako drastične teškoće. Mislim da smo mogli samo da smo se ranije, pravovremeno za njih pripremili.

Slikati političko stanje u nas izrazito tamnim bojama, biti neprekidno pod takvim opterećenjem, a nemati, pri tom, pred sobom širu dimenziju celokupne situacije — vodilo bi nas u teški defetizam.

Postavlja se pitanje: postoji li i u čemu se ogleda raskorak između našeg ukupnog viđenja situacije i konkretne prakse. Imam utisak da veći deo partijskog članstva smatra — zahvaćen je čak optimizmom — da možemo izići iz svih ovih teškoća ako budemo dosledno ostvarivali utvrđene stavove, opredeljenja i zadatke; takva je ocena i procena članstva i njegov je optimizam veći nego optimizam samih rukovodstava.

Sigurno je da radnička klasa i neke druge kategorije radnih ljudi i građana mnogo više nego ljudi na raznim funkcijama osećaju sav teret sadašnje situacije na svojim plećima, ali ipak imaju poverenje u snagu našega društva i u njegovu perspektivu.

U celini posmatrano, s raspravom o Predlogu zaključaka Trinaeste sednice CK SKJ stvorena je povoljna politička klima, sa izraženom tendencijom jačanja poverenja u idejnu i akcionu sposobnost SKJ i ispoljenim optimizmom da ćemo se ubuduće odgovornije ponašati pri ostvarivanju utvrđene politike i zadataka. Zato naša prva obaveza mora biti — potpuno angažovanje na menjanju stavova, na razjašnjavanju problemâ i protivrečnosti s kojima se suočavamo. Naravno, rukovodstva SKJ moraju mnogo toga promeniti u načinu rada i u svom ponašanju. U susret Trinaestom kongresu SKJ moramo ići sa jasnijim perspektivama kako ćemo iz ovih teškoća izaći i sa, u višem stepenu, usaglašenim stavovima o nekim bitnim pitanjima koja su još otvorena, a povodom kojih se ispoljavaju krupne razlike. Ako to ne učinimo, izložićemo se opasnosti da nastupi još veća kriza poverenja u SKJ.

Digitized by Google

Đorđe Popović

Razlike nisu suprotne načelima

Ne bih, pre svega, prihvatio stav da je baza, tobože, kriva jer je nekonstruktivna, a to se čulo u poslednje vreme; to iz prostog razloga što baza nije »dužna«, niti je objektivno u stanju, bez obzira na to kako bismo želeli da ona danas izgleda — da dâ rešenje. Zato biramo i ovlašćujemo rukovodstva, stručnjake itd.

Problem rukovođenja jedan je od ključnih problema u ovoj raspravi i, što je interesantno, gotovo sva rukovodstva su, na ovaj ili onaj način, dovedena u pitanje. Utoliko je jasno da problem nisu *samo* ljudi, pojedinci, već je reč o krizi rukovođenja, i ljudi u takozvanoj »bazi« to osećaju kao nešto što je veoma važno, a dodao bih da je to i veoma složeno pitanje. Otuda mislim da se taj problem mora šire sagledati, i to iz više razloga.

U raspravi komunisti postavljaju pitanje rukovođenja kao »personalno« pitanje. To je nesporno po onome što se zna o raspravi. Međutim, nisam siguran da do rešenja možemo doći jedino u toj ravni i da ono bude poslednja konsekvenca. Kriza rukovođenja, u meri u kojoj se o njoj može govoriti, posledica je naše ukupne situacije, politike, i pre i nakon usvajanja Ustava. Čini se da nismo celovito sagledali našu objektivnu društvenu situaciju, zanemarili smo neke aspekte, nismo odgovarajuće procenili dokle smo kao pokret došli i šta dalje da radimo.

Digitized by Google

Jedno vreme bavili smo se pričom o naučno-tehničkoj revoluciji; proizvodni odnosi i samoupravljanje su (ne retko) opisivani bez tržišta i zakona vrednosti, kao nešto suštinsko, bitno, bez čega radnička klasa ne može uspostaviti vlast. No, mimo svega toga, time istorijski nije ukinuta objektivna potreba da se vlast organizuje, pogotovo tamo gde je koncentrisan veći deo političke moći.

Kako smo došli u situaciju da su odnosi u mestima gde je usredsređena moć van domašaja demokratske kontrole baze, radnih ljudi, čoveka; van domašaja, ili, tačnije, nesposobna za prijem, da koriste moguće intelektualne usluge, naučna saznanja itd? Kada smo pristupili organizaciji rukovođenja u najširem smislu, koliko i kako smo razvili tu ideju — tako nam se to posle i vratilo tamo gde smatramo da se s pravom dobija ona prava povesna bitka — u proizvodnim, osnovnim društvenim odnosima. Tehnokratska kriza u privredi nije rođena u samoupravnim odnosima u proizvodnji, već je refleks nekih odnosa »gore«, činjenice da državni patronaž nad privredom stalno raste. Otuda je ova kriza dvojaka i ne može se rešiti *samo* dole ili *samo* gore.

Svojevrsna paraliza u procesu odlučivanja — najeklatantniji primer je (ne)sprovođenje programa stabilizacije — u jednoj ravni uslovljena je činjenicom da smo postojeće istorijske i klasne, društvene suprotnosti i protivrečnosti, zastavši pred mnogima, umesto da ih razrešavamo, ustoličili u političkom sistemu, institucionalizovali i posle toga zaboravili da iza tih ustanova ne leže društveni odnosi i vrednosti kojima težimo, već protivrečnosti koje u određenoj etapi nismo mogli da savladamo.

Imamo, kako se u raspravi često isticalo, sukob, na delu, između politike i ekonomije; republike i pokrajine su složne uglavnom u tome da se odloži rešavanje pitanja deviznog sistema ili da se produže traganja za jugoslovenskim i ustavnim rešenjem; imamo staljinističku i građansku kontrarevoluciju protiv samoupravljanja; u odlučivanju, rukovođenju i upravljanju često se primenjuju i paralelno egzistiraju po dva i više suprotnih kriterijuma i time se odlučivanje blokira — od opštine do federacije. Nije reč o tome da svi imamo unifikovane kriterije — mora postojati ono jedinstveno i zajedničko, ali mora postojati i posebno; međutim, ta posebnost treba sebe da ostvari u pozitivnom smislu, a ne kao puka negacija druge posebnosti; kod nas se »nacionalno« dokazuje u ekonomiji češće kao negacija interesâ druge nacije ili republike nego kao pozitivna politika, u zemlji i napolju, pre svega.

Raspravljajući o tome šta je važnije — nacija ili klasa, zaboravili smo šta je čovek, pojedinac, radni čovek, građanin, kako on živi u ovom političkom životu i sistemu. Kako, na primer, on može da bude *ličnost* ako je u *bezličnoj* organizaciji; kako može biti *radni* čovek u sredini koja *ne radi*, kako može biti *samoupravljač u* birokratskoj *nacionalističkoj* ili *unitarističkoj* organizaciji i slično? Jednom rečju, od silnih »odnosa« zaboravili smo od čega su ti odnosi sastavljeni, šta je ljudsko biće danas i ovde.

Digitized by Google

Pomenuo bih, na primer, problem, protivrečnost da se upravljanje društvenim poslovima, posebno u ekonomiji, ne retko svodi na blokiranje rešenja, umesto da se ostvaruje odgovarajuća ekonomska politika, pa makar bila i protivrečno dogovorena. S druge strane, povodom dogovaranja i sporazumevanja često smo suočeni, umesto sa ravnopravnošću i jednakošću u tom obliku odlučivanja, sa raznim oblicima veta i blokade od strane manjine, a čiji se sastav menja od pitanja do pitanja. Revolucionarni i programski ciljevi i načela su time postavljeni na glavu u *praksi*, gde se demokratija u određujućim momentima dovodi u pitanje. Da li se manjinsko odlučivanje može označiti kao oblik socijalističke demokratije — bez obzira na to da li je reč o odnosima između republika i pokrajina u horizontalnom pogledu ili o oligarhijskom dogovaranju vrha društveno-političke zajednice spram delegatskih skupština i slično.

Veoma je dobro i bilo je krajnje vreme da otvorimo debatu u našem društvu. Čule su se mnoge značajne sugestije i ozbiljna razmišljanja, bez kojih bi svaki pokušaj formulisanja buduće politike bio apstraktan, bez realne podrške u prostoru i vremenu. Ako raspravu ne shvatimo kao izraz poverenja, pošteno, već je interpretiramo u smislu podrške krizi, odnosno *statusu quo*, onda je izvesno da će se kriza kad-tad proširiti i na poslednje područje — na krizu poverenja. Birokratija, nacionalna i u svim drugim oblicima, odavno provocira takvu situaciju. Revolucionarni identitet SKJ je na značajnom ispitu.

Pogledajmo, u ovom sklopu, i neke opšte momente krize u političkom sistemu. Podsetiću da nas na raspravu i na rešavanje određenih protivrečnosti obavezuju i prethodne kongresne odluke. Primera radi, u poslednje vreme u političkom životu, u javnom mnenju i u štampi, dosta se govorilo o »odnosima u SR Srbiji« i oni su na različite načine interpretirani. Zajednički u svim tim interpretacijama jeste problem koji se tiče isključivo SR Srbije; zanemarena je ozbiljnija analiza koja bi pokazala da su mnogi problemi u tim odnosima — problemi koji se susreću na celom jugoslovenskom prostoru. Drugim rečima, mislim da je ozbiljna greška u analizi naše situacije svaki pokušaj koji te probleme vidi isključivo u optici odnosâ u SR Srbiji. Ti problemi reflektuju u suštini celinu odnosâ koje imamo od Jesenica do Đevđelije. Vidovi nacionalne krize koji izbijaju u tim odnosima jesu refleks dubljih nerešenih ekonomskih i klasnih protivrečnosti u celini sistema. To je još očitije kada se spustimo *niže*, sa nivoa republika i pokrajina, naroda i narodnosti, bilo gde. Kriza se pojavljuje među susednim mesnim zajednicama na selu. Kriza nastaje u preduzeću, odnosno radnoj organizaciji, ako slučajno ima OOUR-e u raznim, čak i u susednim opštinama. Da li će problemi dobiti nacionalni prizvuk, važno je, normalno, ali suština većine problema leži u sistemskim protivrečnostima.

Zašto, na primer, Ustav »funkcioniše« na ovaj i ovakav način? Ovde smo čuli dosta o sukobu samoupravljanja i etatizma.

Digitized by Google

Nisam siguran da je to najsrećnije izabrana suprotnost, pre svega zato što je samoupravljanje po sebi ozbiljno ugroženo, u smislu da radnik nema mnogo prostora u odlučivanju o dohotku, a biće ga još manje. Samoupravljanje smo uveli da bismo *upravljali viškom vrednosti* i rada, a ne da bismo ekonomisali njegovim *manjkom*. U tom smislu je taj sukob — eufemizam. Nasuprot tome, imamo etatizam na delu, hteli mi to ili ne, i, preciznije, imamo sukob etatizama.

Slično, prilikom ostvarivanja Ustava, u zakonodavnoj ili drugim delatnostima, susrećemo se s redukcijom onih momenata koji nas integrišu, a s druge strane jačaju parcijalni interesi. Svaki trenutak i interes, ma kako kratkotrajan bio, koristi se za stvaranje fiktivnih »celina« interesa. Doći ćemo u situaciju da se i promašaji tumače »avnojskim načelima«.

Jugoslavija po sebi postoji, ali za sebe — i u sebi — ona je razbijena na ekonomskom planu. Previše su glasni parcijalni interesi s lažnom pretpostavkom da mogu opstati. U stvari, ne mogu. Koja bi naša društveno-politička zajednica mogla da »suvereno« opstane, sa »svojim radom«, bilo po kom kriterijumu ekonomske prirode?

Vratimo se iz ovog ugla pitanju upravljanja i rukovođenja. Često u kriznim momentima zaboravljamo, poneti talasom spontane, i, ruku na srce, odmerene kritike, da mnoga rukovodstva, čak i da su najpametnija, u ovim uslovima, u ovoj situaciji teško mogu nešto da urade, jer su mnogi povesni, klasni, ekonomski, politički, pravni i drugi momenti koji određuju ovu situaciju definisani, koliko se subjektivno moglo, više prema željama, a manje prema načelima i mogućnostima. To se ne može prenebregnuti.

Pokušaću, na nekoliko primera, da pokažem složenost uslovâ u kojima se odlučuje. Pogledajmo odnos između zakonodavne i izvršne vlasti u federaciji i u republikama. Zakonodavna vlast je *de facto* derivirana iz vlasti federalnih jedinica, praktično i tamo gde bi federacija trebalo suvereno da odlučuje, sa izuzecima koji ne negiraju ovu praksu. U praksi se pokazuje žestok pritisak na suverenost federacije; usled toga izvršna vlast, ionako konstituisana po federalnom paritetu, objektivno biva paralisana. Paritet, sam po sebi, ne znači mnogo, štaviše, može da bude veoma značajan, ali kada se mehanički primenjuje, onda je više reč o njegovoj zloupotrebi nego o konstruktivnoj primeni. Razumljivo, »jednakost« koju time dobijamo nije zasnovana na objektivnim potrebama društva, niti na potrebama koje leže iza ovlašćenja organâ, već je uslovljena njenim iracionalnim isticanjem i kada ide protiv potreba zajednice, ili bar protiv njene većine. Naravno, nije reč samo o republičkom i pokrajinskom paritetu po sebi, *in abstracto;* to ćemo sresti u većini republika u odnosima među pojedinim regionima itd.

Naravno, u takvoj situaciji izvršni, upravni i rukovodeći organi teško da mogu ostvariti često načelno postavljenu odgovor-

Digitized by Google

nost spram zakonodavnog tela, prema kome imaju izvornu odgovornost. U toj oblasti je, nadalje, pre svega u raspravi o političkom sistemu, potreban objektivan i smiren, pažljiv i analitičan razgovor, jer se do razrešavanja mnogih protivrečnosti neće doći bez strpljivog i ozbiljnog rada, pre svega unutar Saveza komunista, uz saradnju nauke, a, razumljivo, i uz demokratsku podršku radnih ljudi, kojih se to iznad svega tiče. Jer, nije reč samo o odnosu izvršnih veća prema delegatskim skupštinama, već i o odnosu tih veća prema kolektivnim šefovima država, i posebno o odnosu tih »šefova« prema najvišim zakonodavnim telima. Neki momenti prosto bodu oči. Drug Tito je dao izvanrednu ideju o kolektivnom rukovođenju. No ta je ideja od početka primenjivana pre svega u federaciji, ali ne i u svim republikama. Ne slučajno. Dalje, Tito je, kao šef države, imao Ustavom određena prava, *ali* i Ustavom određenu odgovornost — ko ga bira, kome odgovara. U Ustavu koji imamo Predsedništvo je nasledilo ovlašćenja koja je imao drug Tito, ali kada je reč o Predsedništvu kao kolektivnom šefu države, postavlja se pitanje — ko ga bira, kome odgovara — sa ustavno-pravne tačke gledišta? Odgovornost svakog člana pojedinačno je jasna, ali kako oni nisu samo puki članovi, već svi zajedno tvore kolektivni organ, sa značajnim ovlašćenjima, problem je prilično jasan. Naravno, ovo i njemu slična pitanja nisu sada trenutno ključna, ali se ne mogu zaobići ne samo u ovoj raspravi, već ni u raspravi o političkom sistemu i slično. Kakav je položaj SIV-a spram tako postavljenog Predsedništva i spram Savezne skupštine? Aktuelne rasprave u Saveznoj skupštini i drugim skupštinama o nizu pitanja — od situacije na Kosovu do najaktuelnijeg: zagađivanja vode kojom se prestonica ove zemlje opskrbljuje — pokazuju da je pitanje odgovornosti, kao temelj uprave i rukovođenja, i duboko sistemski zasnovano u protivrečnostima sistema. Očito je da više ne možemo zatvarati oči.

Druga dimenzija problemâ ogleda se u sledećem. U prethodnom izlaganju problemi su definisani pretežno u ravni federalne demokratije. S druge strane, kada je reč o republikama i pokrajinama, problemi su ne retko definisani »unitarističkim« formulama, koje se tamo, naravno, drugačije zovu, pogotovo kada je reč o odlučivanju i rukovođenju, ali, što je karakteristično, s jednim izuzetkom — federalne formule »demokratskog rukovođenja« se ne primenjuju.

Drugim rečima, imamo dvojni sistem merila, a nisam siguran dokle se tako može. Kako može opstati i biti funkcionalan (da ne budemo prepotentni — efikasan!) sistem u kome su načela federalne jedinice i federalne zajednice — protivrečna? Raznolikost istorijskih uslova i nacionalna prava su jedno, a jedinstvo zajednice je drugo — ono nije inkompatibilno sa razlikama, ali je i te kako inkompatibilno sa oblicima separacije koji nemaju veze ni sa AVNOJ-em, ni sa Ustavom, niti sa politikom SKJ! Federalizam nije uveden samo zbog postojanja više nacija, već je uveden i kao oblik decentralizacije nasuprot unitarističkoj koncepciji.

Digitized by Google

Otuda federalizam nije pojava koja pripada isključivo nivou federacije, već je, kao načelo, konstitutivni moment socijalističkog samoupravljanja i uređenja društvenih odnosa *u svakoj* društveno-političkoj zajednici. Pojednostavnjeno svođenje problema federalizma na oblik zaštite nacije jeste nedopušteno vulgarizovanje koje ne pripada revolucionarnom nasleđu SKJ.

Kada je reč o rukovođenju i upravljanju, valja napomenuti i da je dosta problema i u delegatskom sistemu.

Imali smo svojevremeno uvedeno neposredno samoupravljanje, neposredne i tajne izbore itd. Onda smo, u šezdesetim godinama, počeli da razmišljamo o delegatskom principu, čak pre 1965. godine, i, napokon, on je odelotvoren u našem postojećem Ustavu. Ukupne rasprave o tome, koliko se sećam, bile su vezane za demokratsku funkciju delegacija, naime, da one potpomognu oživotvorenje demokratskih procesa u izborima, u radu skupština itd. Delegacije nisu postavljene kao cilj po sebi, već kao sredstvo koje može da oživi demokratiju i socijalističko samoupravljanje, da omogući aktiviranje stvaralačkih potencijala u društvu na kvalifikovan i delatan način. Izgleda, međutim, da se u našoj praksi ceo skup razloga zbog kojih je delegatski princip primenjen raspao, iščezao, da delegacije, ukoliko postoje, postoje po sebi, i, štaviše, da u deformisanom praktičnom obliku predstavljaju posredničku branu u odnosu onih koji biraju i onih koji su izabrani. Neradom delegacija formalna demokratija postaje daleko snažnija »stvarnost« nego što su naši napori da radnička klasa i radni ljudi postanu aktivan politički činilac.

To je samo deo pitanja i nakon Trinaeste sednice o njima će morati da se povede dalja, demokratska i kvalifikovana rasprava. Ne treba nam manje »republikanstva« niti više »federalizma«. Suština je u tome da u postojećim odnosima, koji imaju svoj smisao, uspostavimo načela koja će se dosledno sprovoditi. Da li ćemo menjati Ustav, to je drugo pitanje. To ne treba kao mogućnost isključiti, ali ono što želim da naglasim jeste to da, ako želimo zajedno da opstanemo, sa svim raznolikostima, moramo se dogovoriti o nekoliko zajedničkih principa o kojima se nećemo dogovarati svaki put kada bilo čiji interes bude ugrožen. Drukčije ne možemo opstati.

Na primedbu koja je data — da demokratija nije samo vlast većine — odgovaram da to sigurno nije, ali kakve veze s demokratijom ima često primenjivanje veta i sličnih metoda vlasti manjine? Koja su načela demokratije danas uopšte važeća? Ne smemo dopustiti da nas praksa, kompromisi, pragmatizam, prizemni i kratkoročni interesi odvuku od načelâ s kojima smo započeli revoluciju.

Digitized by Google

Stipe Šuvar

Što je pozitivnog, a što negativnog pružila partijska rasprava?

Zašto je došlo do općepartijske rasprave? Podsjetio bih da je do nje došlo možda i nasumce. Jedan član CK SKJ je rekao: zasjedamo i donosimo zaključke, a morali bismo pitati i partijsko članstvo. I to je prihvaćeno, što znači da su ljudi u najvišem partijskom rukovodstvu osjetili da je došao trenutak da to treba i pokušati.

Čini mi se da je pokretanjem rasprave CK SKJ u neku ruku pozvao članstvo u pomoć, ali ne samo stoga što je osjećao da je nemoćan on sam kao rukovodstvo, već i da čitav Savez komunista Jugoslavije postaje nemoćniji. Dakle, bio je to detalj u atmosferi kada je Savez komunista veoma zaokupljen stanjem u svojim redovima i stanjem duha u društvu i kada je pritisnut spoznajom da sve manje utječe na društvena zbivanja, iako narastaju društveni problemi, pa i kritika na njega i u njemu. U biti je posrijedi ono što je ovdje u drugom kontekstu nazvano traženjem identiteta, ali ne u smislu prošlosti i budućnosti, nego identiteta da Savez komunista u ovoj fazi razvoja jugoslavenskog društva svoju ulogu ojača i da sebe učini prodornijim i utjecajnijim. Izgleda da je sam Centralni komitet posebno osjećao i vlastitu nemoć da stvari pomakne naprijed u situaciji u kojoj je bio prisiljen i još je prisiljen deklarirati jedne te iste stvari, a da ne može na njih dovoljno utjecati, pa i da nema u svojim redovima dovoljno jedinstva u gledanjima kako i u kojim pravcima da se stvari mijenjaju.

Digitized by Google

Kada spominjemo CK SKJ, onda to, po mom mišljenju, vrijedi i za centralne komitete Saveza komunista republika i za pokrajinske komitete, pa, ako hoćete, i za čitavu rukovodeću strukturu Saveza komunista Jugoslavije. Jer, sva su ta rukovodstva ipak i po Statutu SKJ u tijesnoj vezi. Dakle, to se u neku ruku odnosi i na sva partijska rukovodstva. To je bio motiv da se partijsko članstvo pozove u pomoć.

A što je u prvom planu debate? Traganje za identitetom je i traganje za rješenjima u organizacionom pitanju. Jer, što je organizaciono pitanje od Lenjina naovamo? U najdubljem smislu ono izražava odnos, između klase i partije, a posredovano tim odnosom i raspored klasnih snaga u društvu. Riječ je o tome kakvu politiku i stav ima radnička partija prema klasnoj strukturi društva i rasporedu snaga. U ovoj raspravi opsjednuti smo odnosom članstva i rukovodstva, a to je ipak manje bitan odnos od odnosa partije kao cjeline i radničke klase čiji je ona instrument. To danas gotovo da i nismo spominjali.

(*Milija Komatina:* Ako članstva ima dva miliona, to je drugi izraz pitanja odnosa klase i rukovodstva.)

(*Stipe Šuvar*: Nije samo to. To je izvedeno pitanje.)

U odnosu rukovodstva i članstva na određen način se reflektira i odnos manjine i većine u Partiji, pa i u društvu, jer Partija je u odnosu na društvo manjina prema većini. Partija je to i u odnosu na klasu. Opet, u samoj Partiji, u dijalektici njenog života postoji pitanje odnosa manjine i većine, a koje su komunističke partije otkad postoje pokušavale rješavati metodom demokratskog centralizma. Ako smo marksisti, onda moramo znati da većina nikad ne stvara nove ideje, niti je odgovorna za rješenja. Manjina je ona koja kreira i nove ideje i predlaže rješenja. A komunističko načelo demokratskog centralizma služi i tome da se manjina izbori za svoje ideje na taj način da uvjeri i pridobije većinu.

U Titovo vrijeme nama je bilo jasno da imamo jednu kreativnu manjinu u Partiji, koja se dobrim dijelom poistovetila i s rukovodstvom. Kako sada stvari stoje, ne bih znao reći. Samo osjećam da takve manjine više nema u onom kreativnom smislu, u smislu teorijske i političke inicijative. Pitanje je kako će se to nanovo kristalizirati. A sada je neka pomutnja, neki nered; nemamo više misaonih autoriteta, a izgleda ni političkih.

Dakle, rekao sam ponešto o tome zašto je rasprava pokrenuta, a što može, dakako, biti samo moja impresija.

Koja je bila svrha rasprave, to baš nije rečeno u samom Prijedlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ. Svrha je, valjda, bila da sam Savez komunista bolje upozna stanje svijesti u vlastitim redovima i u društvu, da uoči koji su bitni aspekti idejnog stanja u samom Savezu komunista i u društvu, te da onda na osnovu toga sebe više osposobi da sagledava, ili da sagleda, određene zakonitosti razvoja socijalističkog samoupravljanja danas i neposredno sutra.

Digitized by Google

Na osnovu onoga koliko sam pratio raspravu i kako sam je doživljavao čini mi se da je ona pružila neke dobre stvari, ali i neke loše, koje tjeraju na razmišljanje.

Prvo, sama je rasprava pokazala, a što je nedvosmisleno i ne može se osporiti, da je partijsko članstvo ili, ako hoćete, Partija u svojoj glavnini iskazala raspoloženje u korist našeg društvenog poretka i našeg puta razvoja. A ako je dva miliona i pedeset hiljada članova SKJ, raspoređeno u klasi i u društvu, to posvjedočilo, onda to samo po sebi indicira da je to refleks i širi raspoloženja u svijesti društva, u javnom socijalističkom mišljenju. Tu, dakako, može postojati i određeno odstupanje, ali ne i veliko. Milionske mase koje nisu formalno u Partiji ni u kojem slučaju nisu, kada je riječ o njihovom političkom opredjeljenju, drugačije orijentirane, jer ta su dva miliona članova Partije reprezentativnija u klasi i u masama mnogo više nego što to nama izgleda. To svaka pažljivija analiza partijskog bića pokazuje, odnosno na to upućuju podaci o raspoređenosti članstva SKJ u udruženom radu i izvan njega, u materijalnoj proizvodnji i društvenoj nadgradnji, a i podaci o starosnoj i obrazovnoj strukturi. Naime, mi smo zarobljeni postotkom radnikâ kad zbrojimo nekvalificirane, polukvalificirane, kvalificirane i visokokvalificirane, u članstvu SK. I onda neprestano ističemo da nema radničke većine. Udio radnika ne prelazi 31 ili 32 posto, usprkos svim našim kampanjama. Stvar je u tome da se društvena struktura mijenja. Svodeći klasu na te četiri grupe neposrednih proizvođača, mi izvan klase razvrstavamo 300 hiljada prosvjetnih radnika, 270 hiljada zdravstvenih radnika, sve inženjere, tehničare, pravnike, ekonomiste, tehnologe itd.

A to da je partijsko članstvo, *respective* i klasa i mase, čvrsto opredijeljeno za put socijalističkog samoupravljanja kojim smo krenuli, samo po sebi ima materijalnu snagu. Jer, po Marxu — kada ideje ovladaju masama, postaju materijalna snaga. Naša je, dakle, konstanta: historijsko pamćenje, historijska svijest radničke klase i naroda da je put razvoja društva tu i da nema dominantne pomisli da ga treba mijenjati. Utoliko mi možemo biti spokojni: naš sistem ne može propasti, niti ga itko može srušiti, pa ni stihija uslijed pasivnosti i slabije organiziranosti subjektivnih socijalističkih snaga, ako mu narodne mase ne okrenu leđa.

Ovaj put se pokazalo da mu ne okreću leđa, iako ima mnogo simptoma zabrinutosti. Ne kažem da određeni erozivni proces u tom smislu uopće nije posrijedi, ali ostaje činjenica da mase ne okreću leđa našem putu, da se nisu u tom smislu razočarale, i to jednostavno zbog toga što osjećaju da im on pruža više nego što bi im pružao povratak na stanje i odnose od jučer, ili uvođenje društvenih odnosa poput onih negdje na Zapadu ili negdje na Istoku.

Narodne mase imaju, dakle, jedno historijsko pamćenje i dobro osjećaju što je postigla naša socijalistička revolucija i čemu ona teži, usprkos svim deformacijama, pa i krupnim pro-

Digitized by Google

mašajima i propustima u ovom ili onom trenutku našeg razvoja ili na ovom ili onom području društvenog života.

Naime, grdili mi sebe koliko god mogli, do iznemoglosti, i koliko god vlastito društvo kritizirali, ne možemo biti toliko neobjektivni da ne znamo da u našem društvu radnička klasa i radni ljudi ipak znače više i utječu više nego u društvima oko nas. Ipak su oni subjekti, dolaze do riječi mnogo više nego tamo gdje odlučuje privatni vlasnik sredstava za proizvodnju, polazeći od svog profitnog interesa, ili tamo gdje gotovo o svemu odlučuje državni aparat kao nosilac, čuvar socijalizma. A mi imamo još i privatnog vlasnika, imamo i državni aparat, ali ipak oni nisu suvereni gospodari u proizvodnim odnosima i monopolisti političkog odlučivanja.

Naš radni čovjek i građanin u većini zna i misli da, usprkos svim slabostima društva u kojem živi, nisu ni pravednija, ni humanija društva državnog socijalizma ili — usprkos svemu onome s čim je dnevno opterećena prosječna ljudska svijest kroz duhovnu proizvodnju, kroz cjelokupno djelovanje mass-medija, kroz sistem vrednota koji se u društvu rasprostire — društva buržoaske demokracije koja inače služi kao paravan nesmiljene logike profita i najamnog položaja radnikâ.

Mi ne pišemo mnogo o štrajku rudarâ u Britaniji i ne znam koliko naš čovjek zna o tome. Ali, on ipak osjeća da je to hrvanje tamo nešto drugo i da je to neka strašna stvar.

Dakle, članstvo SK i široke mase naroda dobro osjećaju i znaju prednosti i mane našeg sistema, znaju dobro što smo postigli, a što bismo mogli izgubiti ako bi ovdje netko drugi donio ili nametnuo drukčiji sistem, po uzoru na Zapad ili na Istok.

To je jedan momenat. Njemu je dijalektično, kako da kažem, korespondentan i s njim čini jedinstvo drugi momenat: da svi dobro osjećamo da u našem društvu još uvijek umjesto radnika i u ime njega više odlučuju i više prisvajaju drugi, i to ne samo oni u činovničkom aparatu i poslovodnim strukturama, u upravnoj ili političkoj nadgradnji društva, nego i svi oni koji prisvajaju s naslova vlasništva, uzurpiraju društvena sredstva, žive od izvorâ sredstava koja ne osiguravaju svojim radom i svega onoga što je ovdje spominjano kao stanje socijalnog konflikta, kao bogaćenje mimo rada itd.

Savez komunista se može, dakle, oslanjati na raspoloženje u korist društvenog poretka i na svijest da neki drugi put društvenog razvoja ne dolazi u obzir, već se traži dosljednost i energičnost u nastavljanju puta kojim smo krenuli. Ne izriče se presuda samoupravljanju, usprkos svim elementima konfuzije i stanjima nervoze koji su zahvatili mase i širinu partijskog članstva itd.

Drugo, rasprava je posvjedočila da je u članstvu, a i u širokoj socijalističkoj javnosti zemlje, veoma snažno raspoloženje da se u Jugoslaviji razvija i jača, na ovom pravcu koji je historijski izboren, sve što vodi jedinstvu, koheziji, ali ne više i unitarizmu

Digitized by Google

i centralizmu iz nekih ranijih etapa, da se dalje razvijaju i jačaju tekovine bratstva i jedinstva i ravnopravnosti naroda i narodnosti, a da se suzbijaju i iskorjenjuju nacionalizmi, separatističke tendencije i iredentističke zavjere. Pokazala je i to da postoji svijest da se jedinstvo i čvrstina socijalističke Jugoslavije mogu postizati jedino udruživanjem rada kao osnovom novih proizvodnih odnosa i jedinim lijekom za savladavanje svih barijera i granica i jedinstvenom klasnom interesu radničke klase i jedinstvenom jugoslavenskom tržištu.

Rekao bih da se i ovaj put potvrdilo da je za komuniste u našoj zemlji uvijek bilo i u prošlosti, da je i danas, a bit će i u budućnosti, tragično kada gube ukorijenjenost ne samo u radničkoj klasi, već i u svojoj naciji. Dakle, komunisti moraju biti ukorijenjeni i u radničkoj klasi i u svojoj naciji. Ali je još tragičnije kada postaju zarobljenici lokalističkih interesa i nacionalističkih formula, pa ne vide ili zaboravljaju na povijesni smisao jugoslavenske socijalističke revolucije, da kao jedinstvena revolucija postiže ekonomsko oslobođenje rada u našoj zemlji i time pridonosi revolucionarnoj preobrazbi u suvremenom čovječanstvu u cjelini.

Tu mi imamo mnogo otvorenih problema — rasprava je to pokazala, a i Azem Vlasi je ovdje o tome govorio — zato što smo dopustili da se razmašu dezintegracioni procesi. S jedne strane, morate tražiti od komuniste snagu i sposobnost da ne gleda jedino preko plotova i druge proziva, što nam je opća bolest u Partiji, a da svoju sredinu i naciju veliča, amnestira, te uzdiše nad njezinom tobože tragičnom sudbinom — što je i Ralić spominjao — pa i tobože ugroženošću i potisnutošću u suvremenoj socijalističkoj Jugoslaviji. Naime, mi imamo u svim nacijama Jugoslavije, od srpske do hrvatske, slovenske itd. i u svim nacionalnostima proširenu svijest o tobožnjoj tragičnosti ili o tome da je nova Jugoslavija pogoršala položaj te nacije ili te nacionalnosti u odnosu na druge. To je opasno, ali je jednako tako problem, metodološki problem kako da kao komunisti imamo ne samo pravo, već i dužnost da javno istupamo i protiv svih nacionalističkih i antisocijalističkih pojava u čitavoj zemlji. Tu smo mi metodološki dosta blokirani.

Moramo normalizirati odnose u cijeloj zemlji. Kao komunisti, pa i kao građani, moramo znati i što se zbiva u svakom kutku naše zemlje, u nacionalnim i društvenim sredinama u kojima ne živimo, a ne samo u onima u kojima živimo. I ne samo znati, već i otvoreno raspravljati, miješati se. Rekao bih da u tom pogledu ne smije postojati podjela na »našu« i »druge«, »tuđe« sredine. Svi smo sudbinski povezani i sve nas se jednako tiče i naš i nečiji tuđi nacionalizam, jer svi su nacionalizmi protiv nas, svi nam rade o glavi. Jedan je jedini uvjet da imamo pravo prozivanja ljudi i pojava i u drugim sredinama: da to činimo i u odnosu na ljude i pojave u svojoj sredini. Tu je ta međuzavisnost — i da budemo jednako bespoštedni.

Digitized by Google

U pravu su drugovi koji su i ovdje upozoravali da ta bespoštednost prema vlastitoj sredini često izostaje i onda oduzima moralnu legitimaciju da govorite o svim sredinama. Ali, da bismo mogli govoriti o svim sredinama, moramo poznavati dobro i druge naše narode i njihove kulture i historiju, njihove razvojne potrebe danas, a i njihove tradicije, pa i mitove, predrasude i stereotipe, jednako kao što te stvari poznajemo kod naroda kojem pripadamo. Tu štošta još nismo učinili ili razvili kako treba. To je onda preduvjet da i sami ne nasjedamo nacionalističkim predrasudama, isključivostima i lažnim optuživanjima koja vladaju u narodu kojem pripadamo.

Treće, rasprava je protekla u znaku pritiska članstva na rukovodstva da budu na visini zadatka, da se odgovornije ponašaju, da izađu iz svoje forumske zatvorenosti i da se ponašaju tako da pridonose jedinstvu Saveza komunista Jugoslavije.

Kad se stvari malo dublje i šire gledaju, kritika rukovodstva je morala doći na dnevni red i da je stanje u društvu i u Partiji mnogo povoljnije nego što jeste, jednostavno kao nešto što se moglo očekivati u posttitovskom vremenu. Jer, kritizirati historijske ličnosti revolucije s Titom na čelu bilo je jedno, a kritizirati sada rukovodstvo, kad nema više historijskih ličnosti revolucije, to je drugo.

No, riječ je o tome da nikakva povika na rukovodioce sama po sebi ne rješava stvari. A, s druge strane, nije potrebna neka amnestija rukovodilaca i rukovodstava.

U svjetlosti toga da kažem samo nešto o problemu rukovodstva.

Mi osjećamo da je i mimo ove regularne partijske debate, u četiri-pet posttitovskih godina, plima kritike na rukovodstva strahovito narastala u širini društva. Mnogo je optužbi na rukovodstva i rukovodioce, takozvane političare. Spremam se napisati jedan članak o tome tko su političari u Jugoslaviji. Možda u političare možemo svrstati sve one koji u društveno-političkim zajednicama, društveno-političkim organizacijama i drugim »strukturama« izvan udruženog rada osobni dohodak primaju na osnovu takvozvanog koeficijenta. U Hrvatskoj je takvih devet hiljada. Pošto Hrvatska čini petinu Jugoslavije, moja je procjena da ih ima negdje četrdeset pet hiljada, ako hoćemo u tom smislu govoriti o sloju rukovodilaca, ali onda time ispuštamo sve one koji u udruženom radu kao poslovodna struktura mogu imati, pa često i imaju, mnogo veće osobne dohotke, ali nisu na koeficijentu. Na njih nije sada oštrica. Oštrica je na ove takozvane političare — od članova izvršnih vijeća u općinama do rukovodećih ljudi koji se nalaze na profesionalnom radu u komorama, udruženjima, ustavnim sudovima, društveno-političkim i društvenim organizacijama od općine do federacije.

A zar su oni stvarno neka privilegirana kasta, odgovorna za sva zla, svemoćna, parazitska? Pogotovo danas, kada ljudi iz proizvodnje sve češće i odbijaju da na godinu, dvije ili četiri ulaze u »vrtešku«, a da nisu sigurni da će ih čekati radno mjesto u

Digitized by Google

struci, a primanja su ne rijetko manja nego kad bi ostali tamo gdje jesu, u struci i udruženom radu.

Mi bismo morali pred najširom javnošću razjasniti tko su političari. Jer, zar se politikom ne bavi, ili se ne bi trebao baviti, svaki od oko dva miliona i pedeset hiljada članova Saveza komunista, zatim nekoliko miliona ljudi u tijelima samoupravljanja i delegatskom sistemu, pa, na kraju krajeva, i svaki radni čovjek i svaki građanin?

Ako se misli samo na ljude koji u društveno-političkim zajednicama i društveno-političkim organizacijama na jednu, dvije, četiri godine profesionalno obavljaju društveno-političku dužnost, onda stvarno razmotrimo u čemu je njihova odgovornost i da li je tajna našeg društvenog stanja u tome što su oni u svoje ruke koncentrirali svu društvenu moć, što su nesposobni, neznalice, privilegirani, neodgovorni, pa i korumpirani. Već sam spominjao podatak da Savez komunista Jugoslavije ima u ovom času oko 1.800 funkcionera na profesionalnom radu u partijskim rukovodstvima, od općinskih komiteta pa do CK SKJ. (Dakako, nije funkcioner netko tko je zaposlen u administraciji društveno-političke organizacije, pa ni kao društveno-politički radnik, već je riječ o ljudima izabranim u partijska rukovodstva.) Ako je potrebno, svakog od njih pretresimo, zavirimo pred javnošću u njegov dosier: što je bio, što je radio, kako danas radi, kako se ponaša, što ima i kako je stekao to što ima. Ni jedan pojedinac ne bi smio unaprijed biti imun ni od javne kritike, ni od smjenjivanja. Mogu ići i čitava rukovodstva i doći nova. Zašto to ne normalizirati? Sve to, po mom mišljenju, nije presudno za razvoj jugoslavenskog socijalizma, bar danas. Moramo i kako rukovodioci biti izloženi kontroli javnosti i javno polagati račune.

Jedno je potreba da i oko rukovodećih ljudi skinemo i skidamo svaku vrstu mistifikacije, a drugo je malograđanska hajka na političare kao takve, po uzorima, ako hoćete, na bjelosvjetske manire bulevarske javnosti negdje na dalekom ili bližem Zapadu, jedna već narasla histerija malograđanskih ogovaranja, kojoj nasjeda i šira javnost, pa i dio partijske javnosti itd.

Naš je pravi problem u kadrovskoj politici u cjelini društva, od OUR-a, neke katedre na fakultetu, doma zadravlja ili naučnog instituta, do ove političke sfere u užem smislu: kako da sposobni i najsposobniji dolaze na odgovorna mjesta, da se afirmiraju stvaralačke i borbene ličnosti, umjesto mediokriteta, oportunista, ulizica, srodnika, prijatelja itd. Čak i najvažniji problem društva je upravo afirmacija najsposobnijih ljudi, pogotovo iz reda mladih naraštaja. Potrebna je mnogo veća demokratizacija kadrovske politike u tom smislu.

Mi već osjećamo da ćemo na partijskim kongresima (i ne samo na njima, već u cjelini političkog života) u centralne komitete morati predložiti više ljudi nego što će se izabrati, pa neka budu birani oni koje partijska baza više cijeni na osnovu njihovog rada i osobina.

Digitized by Google

Tu ima mnogo stereotipa koje nismo razbili, zabluda. Recimo, povika je da jedni te isti rukovode od NOB-e naovamo. Ja sam za sebe vršio jednu analizu. Ljudi koji su stariji od 60 godina na političkim funkcijama imamo jedva 100—150. Ljudi koji su između 50 i 60 godina imamo na odgovornim političkim dužnostima u republikama i pokrajinama koju stotinu, a u općinama ćete vrlo rijetko naći na bilo kojoj dužnosti čovjeka starijeg od 50 godina. Na odgovornim stručnim i društvenim dužnostima gotovo da nema mlađih od 30, ali ni starijih od 50 godina.

Nisu smetnja mladima Titovi borci iz oslobodilačkog rata koji su još na rukovodećim dužnostima. Što se tiče mene, žao mi je što oni definitivno odlaze. Dakako, ne računam da je na rukovodećoj dužnosti netko tko je sada u rukovodstvima SUBNOR-a, jer on nema stvarnu društvenu moć ni onda kada se oglasi da nas podsjeti na tekovine NOB-e, što je ljudski prirodna pozicija.

Problemi leže u karijerizmu, mediokritetstvu i skorojevićkom mentalitetu novijih generacija, koje su inače uhvatile maha u našem društvu. A onda, kako izaći na kraj s pojavama da pojedine lokalne i nacionalne sredine nameću široj zajednici, pa i čitavoj Jugoslaviji, pojedine ljude i onda kada oni nisu stekli povjerenje drugih, a da pri tom uvažavamo i ključeve i pravo svih da predlažu svoje kandidate i da stoje iza njih itd. Dakako, tu su onda i rizici. Jer, kako će se potvrditi u Jugoslaviji nepoznat čovjek, a treba ga dovesti na neku odgovornu dužnost. S druge strane, kako nam funkcionira sada javno mnenje, o pojedincima se stvara negativan »image«: da su, recimo, dogmatici, staljinisti, čvrstorukaši, ustavobranitelji, ili pak liberali, demagozi, nacionalisti, karijeristi, a da to s njihovim stvarnim osobinama i ponašanjem doista nema ni blage veze. Kako da Jugoslavija svakoga može upoznati i cijeniti po njegovom pravom djelu, misli, ponašanju itd. Ako te neka sredstva javnog informiranja uzmu na zub, mogu te napraviti najgorim čovjekom, ako si im miljenik mogu te napraviti lažnim herojem. Mi imamo u tom smislu lažnih veličina i stvarno potisnutih ljudi. Ali, dobro, da u to sada ne ulazim.

Dakle, rekao sam ponešto o pozitivnim ishodima partijske debate.

A što se tiče loših ishoda, također bih upozorio na neke. Prvo, pokazalo se da su sve ideologije koje su prisutne u našem društvu prisutne i u Savezu komunista. A tako i mora biti, jer Partija nije pod staklenim zvonom. Svaka ideologija je i preko partijske debate nudila svoju kritiku društva.

Drugo, svijest o tome da sve ovisi o rukovodstvu, a o čemu sam upravo govorio, nije poželjna, jer na kraju krajeva indicira staljinističko tkivo i u biću Partije.

Ne možemo rasuđivati tako da postoji pravedno članstvo, a grešno rukovodstvo, da je članstvo tobože svojom svješću nadraslo rukovodstvo, te da sve ovisi o rukovodstvu, samo kada

Digitized by Google

bi ono bilo dobro, da nejedinstva ima samo u rukovodstvu, a nema i u članstvu. I članstvo i te kako ima različite poglede, od OUR-a do OUR-a, ovisno od svojih materijalnih interesa, te i od jedne do druge lokalne i nacionalne sredine, jer i kroz njega progovara čitava historija i suvremenost; mnogo toga i u svijesti ovisi da li je općina nerazvijena ili ne, da li je republika nerazvijena ili ne. I te stvari moramo znati opažati, analizirati, izvoditi prave zaključke.

Treće, ne samo da nije poželjna okrenutost prema rukovodstvu, nego i okrenutost Partije samoj sebi. Svu smo raspravu intonirali, i ona je tako tekla, da je Savez komunista alfa i omega svega. Jest, presudna je uloga Partije kao idejno-političkog organizatora i inicijatora, što ponavljamo od Šestog kongresa SKJ pa naovamo. No, Partija se u raspravi previše okrenula sebi i previše na sebe svaljuje i odgovornost i slabosti. Odatle, premalo smo govorili o klasi i o narodnim masama, i, ako hoćete, o vanpartijcima, koji su 16 miliona punopravnih građana nasuprot dva miliona članova Partije. Doduše, svaki peti u radnom odnosu je član Partije, što znači da je ona kreativno-proizvodna snaga društva prisutnija u Partiji itd.

Najzad, čini mi se da je u raspravi snažno došla do izražaja kritika starog sistema s pozicija starog sistema. Veoma se odrešito kritiziralo što ne valja i u Partiji, i u društvu i u društvenom razvoju itd., ali kad se predlažu rješenja ili kad se vide rješenja, onda su, osim načelnog zaklinjanja u samoupravljanje i u pravo radnog građanina i čovjeka, ona ipak ostajala u okvirima starog ili još postojećeg sistema društveno-ekonomskih odnosa.

Drugim riječima, čini mi se da u Partiji nije dovoljno prisutna svijest o tome da je tajna svega u našem društvenom razvoju danas u tome da li će se dokidati osamostaljeno kretanje viška vrijednosti, koliki će on biti, te tko će o njegovoj količini i namjeni odlučivati. I nije stvar u tome s koliko postotaka dohotka odlučuje privreda. Jer to samo po sebi ne razotkriva društvene proizvodne odnose. Društvene djelatnosti: obrazovanje, zdravstvo, nauka, kultura, sve ono što zovemo zajednička potrošnja i zajedničke potrebe, traže danas 19 posto društvenog proizvoda. Kazali smo da je i to udruženi rad i da se povezuje s materijalnom proizvodnjom putem slobodne razmene rada.

Prema tome, ako se tih 19 doda na onih 56 posto, to je onda 75 posto. Mi tih 19 posto moramo pretvoriti u trošak proizvodnje u Marxovom smislu. Prema tome, i na opterećenja i na rasterećenja privrede moramo gledati iz ugla razvoja društvenih odnosa. Još na stvari gledamo tako kao da su sve te djelatnosti nešto izvan udruženog rada, nešto što je njegov teret, te ga samo opterećuje i osiromašuje. I na tom se detalju pokazuje kako postoji svijest koja kritizira sistem i razvoj s pozicija starog sistema i razvoja.

Stekao sam dojam da se i u partijskoj raspravi na jednoj strani davala podrška Dugoročnom programu ekonomske stabi-

Digitized by Google

lizacije, a da se na drugoj strani očekuje da ga provedu »država« i »sistem«. Radni čovjek, građanin, pa čak i direktor u radnoj organizaciji, kad se zaklinje u program stabilizacije, stvari više-manje svodi na to da SIV neće da provede taj program, da ovaj ili onaj resor neće, da rukovodstvo neće itd. Ili, ako idemo na teritorijalnu osnovu, onda ljudi iz nerazvijenih republika optužuju ljude iz razvijenih republika da neće da provode program stabilizacije, a ljudi iz razvijenih republika predbacuju nerazvijenima da se zalažu za program stabilizacije, ali ne i za izvoznu orijentaciju, koja nas jedina spasava, a kad ih pitate šta je to izvozna orijentacija, onda dobijate komercijalistička i merkantilna tumačenja. Prema tome, i tu se pokazuje ta stara svijest i gledanje.

Pitanja našeg razvoja u partijskoj debati, kao, uostalom, i u cjelokupnoj našoj intelektualnoj produkciji ovog vremena, nisu adekvatno sagledavana u svjetlosti našeg mjesta i uloge u svijetu.

Jednostavno, i provođenje programa stabilizacije i primjena Ustava i Zakona o udruženom radu za mene se svode na jedno: da se moramo bolno adaptirati na sadašnje naše proizvodne snage u svjetskoj podjeli rada i da se moramo osposobiti da ih razvijamo našim rješenjima, a na pravcu socijalističke preobrazbe svijeta. Jer, samo tako ćemo izboriti mjesto male zemlje, koja je sposobna da se razvija na svojoj socijalističkoj vertikali, a da je ne progutaju blokovi, da ne postane sitna tehnološka kolonija svjetskog neokapitalizma, ili da je ne mora spasavati vojno-politički superblok državnog socijalizma.

Ta svijest, bitka za tu svijest je jedna pouka i ove partijske rasprave.

Digitized by Google

Vjekoslav Koprivnjak

Protiv tendencije federalizacije Saveza komunista

Rasprava o Prijedlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ najšire je zatalasala i mobilizirala cijeli Savez komunista Jugoslavije. Njezina osnovna vrijednost je u tome što je jasno pokazala spremnost članstva i osnovnih organizacija Saveza komunista da sudjeluju u bitnim tokovima koji opredjeljuju razvoj našeg društva. Na određen način rasprava je demantirala teze o navodnoj nezainteresiranosti članstva Saveza komunista za suštinska pitanja naše revolucije i upozorila da problemima takozvane »šutljive većine« moramo pristupati na drugi način, da se moramo pitati o kvalitetu komunikacije između rukovodstava SK i osnovnih organizacija, kao i o metodu rada samih rukovodstava.

Čini mi se da iskazanu kritičnost prema konkretnoj aktivnosti Saveza komunista i određenih društvenih procesa treba razumijevati kao jasnu svijest komunista o vlastitoj historijskoj odgovornosti za dalji razvoj socijalističke revolucije u nas. Zato su u raspravi, ne slučajno, i dominirale teme o problemima konkretnog ostvarivanja idejnog i akcionog jedinstva Saveza komunista i odgovornosti rukovodstva za to jedinstvo; zatim, pitanje historijskog ugleda Saveza komunista, kao i konkretnog ugleda pojedinih organizacija i rukovodstava; pitanje moralnog lika člana SK i problem jasne prepoznatljivosti revolucionarnog identiteta SK — od osnovne organizacije SK do Centralnog komiteta SKJ.

Digitized by Google

Suočeni s ozbiljnim problemima u razvoju društva, analizirajući uzroke i raspravljajući o posledicama kriznog društvenog stanja, komunisti su se pitali, prije svega, o nužnim potezima unutar vlastite organizacije koji će Savez komunista i u ovom vremenu činiti istinskom revolucionarnom snagom.

Imajući na umu sve ono o čemu je raspravljano povodom Prijedloga zaključaka, kao i stvarne društvene procese, čini mi se da je potrebno ukazati na nekoliko momenata presudnih za potvrđivanje Saveza komunista kao partije proletarijata u današnjim uvjetima.

Danas se snažno iskazuje potreba da Savez komunista, na svim razinama svog organiziranja, mora stalno i konkretno zastupati interese radničke klase Jugoslavije, cjeline pokreta. Ozbiljnost društvene situacije i složenost problemâ s kojima smo suočeni još jednom zaoštravaju poznati stav iz Manifesta komunističke partije — da komunisti moraju isticati i provoditi zajedničke interese cjelokupnog proletarijata, da moraju nositi interes cjeline pokreta.

Konkretna i povijesna odgovornost Saveza komunista Jugoslavije za razvoj socijalističke revolucije i iz nje izvedena nužnost idejnog i akcionog jedinstva Saveza komunista u cjelini ne može se identificirati ako se ne pođe od ovog temeljnog stava. Stoga te historijske, a i konkretne odgovornosti o cjelini interesâ pokreta, mora biti svjesna svaka osnovna organizacija Saveza komunista, svako općinsko i gradsko rukovodstvo, kao i pokrajinski i centralni komiteti, te Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije. Neposredno i stvarno izražavanje revolucionarnog identiteta Saveza komunista u svakoj sredini ima za svoju pretpostavku upravo taj zajednički interes, interes cjeline pokreta. U svojoj aktivnosti komunisti polaze od interesâ svojih užih radnih i životnih sredina i o njima moraju voditi brigu ako žele da ih te sredine prihvaćaju. Međutim, Savez komunista u isto vrijeme mora zastupati ne samo povijesne, nego i konkretne interese radničke klase Jugoslavije i stoga mora biti sposoban i kao cjelina, ali i u svakom svom dijelu, kada je to potrebno i nužno, da se izdigne iznad različitih pojedinačnih i posebnih interesa koji se objektivno javljaju u našem društvu. Ti različiti interesi ne javljaju se samo na nacionalnom planu, kako se to ponekad jednostrano, pa i tendenciozno želi pokazati. Oni su utemeljeni u složenosti naše društvene strukture, a različitost u pogledu nacionalnog momenta samo je jedan od vidova njihova iskazivanja.

U tom kontekstu posebna je odgovornost Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, kao i republičkih i pokrajinskih rukovodstava, za odlučno prevladavanje i suzbijanje tendencije federalizacije Saveza komunista Jugoslavije. Mislim da nije slučajno što je baš dio Prijedloga zaključaka koji se odnosi na dosljednu primjenu demokratskog centralizma u Savezu komunista Jugoslavije dobio punu podršku. Pri tom ne treba gubiti iz vida da svoj dio odgovornosti za ostvarivanje idejnog i akcionog jedinstva u Savezu komunista i te kako imaju i osnovne organizacije,

Digitized by Google

kao i niža rukovodstva. Postoji tendencija da se problem ostvarivanja idejnog i akcionog jedinstva i tendencija federalizacije Saveza komunista lociraju samo u njegova najviša rukovodstva, koja su najodgovornija, ali ne i jedino odgovorna za ostvarivanje idejnog i akcionog jedinstva u Savezu komunista. Na to ukazujem zato što mislim da je nemoguće da Savez komunista bude zbiljska integrirajuća i kohezivna snaga društva ako svaki njegov dio — od osnovne organizacije do Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije — do kraja ne preuzme svoj dio obaveza i odgovornosti.

Sama rasprava, ali i pitanja s kojima smo kao društvo suočeni, pokazuju *neophodnost i urgentnost idejnog i teorijskog rada* u Savezu komunista danas. Potvrđivati Savez komunista u praksi na način da je on doista najodlučniji dio društva koji stalno gura dalje, koji u teorijskom pogledu ima preimućstvo da razumije uvjete, tok i opće rezultate proleterskog pokreta — da parafraziramo Manifest komunističke partije — nije moguće a da se neprekidno ne analiziraju društveni procesi, da se marksističkom metodom ne istražuje suvremeni svijet i vlastita društveno-povijesna zbilja, da se praksa stalno teorijski ne osmišljava i da se teorija neprekidno ne verificira u praksi.

Posljednjih godina učinjeni su ogromni napori u pokušajima da se odgovori na otvorena pitanja našeg društvenog stanja. Izuzimajući rad na Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, ti napori su više individualni nego organizirani.

Ako se Savez komunista želi potvrđivati kao »kolektivni intelektualac« u Gramscijevom smislu, onda se ni jedna organizacija Saveza komunista, ni jedno rukovodstvo u sklopu svojih realnih mogućnosti, ne mogu oslobađati idejnog i teorijskog rada. Taj rad mora biti pretpostavkom svake akcije. Mišljenje da sada nije vrijeme za teoriju i teorijska promišljanja, već za neposrednu akciju, može biti krajnje opasno, jer nam se dosadašnji pragmatizam i te kako sveti svojim konzekvencijama.

Isto tako, mnoge idejne naplavine i konfuzije i u redovima Saveza komunista neposredna su posljedica zanemarivanja idejnog i teorijskog rada i osposobljavanja, guranja te aktivnosti u poseban sektor, neshvaćanja da nema revolucionarne akcije bez revolucionarne teorije, jer ovdje nije riječ o potrebi doktrinarnog znanja, već o sposobnosti komunista da u konkretnim sredinama, na užem i širem području djelovanja, sagledavaju određene procese, prepoznaju određene tendencije i praktično djeluju bilo na njihovom razvijanju ili na savladavanju i prevladavanju.

Ne smije se smetnuti s uma da komunisti traže odlučnu borbu protiv svega onoga što koči socijalistički samoupravni razvoj društva. Rasprava je pokazala da za komuniste nema alternative socijalističkom samoupravljanju, ali i da treba odlučno mijenjati sve ono što ima tendenciju konzerviranja postojećeg stanja i da treba uklanjati sve negativno u društvenom razvoju. U tom kontekstu data je odlučna kritika i birokratskih, i tehno-

Digitized by Google

kratskih, i etatističkih tendencija u društvu i ukazano je na nedostatnost Prijedloga zaključaka u kritici ovih pojava i tendencija. Nacionalizam u svim vidovima svog ispoljavanja naročito je žestoko podvrgnut kritici. Međutim, očevidno je da se o svim tim pojavama i tendencijama govori kao o globalnim društvenim pojavama. One to i jesu, ali imaju i svoje neposredne i konkretne iskaze. No, praktički se često ne prepoznaju njihovi stvarni vidovi u kojima se ispoljavaju u konkretnim radnim i životnim sredinama, što također zaoštrava pitanje političke, idejne, ali i teorijske osposobljenosti organizacija Saveza komunista.

Osim toga, ova idejna konfuzija i zbrka, koja je dijelom prodrla u Savez komunista, a ispoljava se i šire u društvu, ima za posljedicu i jačanje onog mišljenja koje izlaz, svjesno ili nesvjesno, vidi u krajnje jednostavnim i pojednostavnjenim odnosima, koje je osnova svojevrsnog neodogmatizma što se sve više javlja na sceni. Ni u jednom trenutku ne smijemo potcijeniti opasnost kako od građanske tako i od dogmatsko-birokratske tendencije. U bîti su i jedna i druga kontrarevolucionarne u odnosu na socijalističko samoupravljanje. To je trajna poruka Desetog kongresa SKJ.

Stoga je neophodno da se proces transformacije Komunističke partije u Savez komunista Jugoslavije, započet Šestim i definiran Sedmim kongresom SKJ, odlučno nastavi. Čini nam se da danas i nema razloga podsjećati na argumente zbog kojih smo se opredijelili za Savez komunista i za onu vertikalu razvoja koja se neposredno oslanja na Marxovo razumijevanje partije proletarijata. Pa ipak, mora se i te kako voditi računa o tome da je u empirijskoj svijesti ponekad na djelu matrica partije na vlasti sa svim svojim pojednostavnjenim i reduciranim shematskim razumijevanjem vlastite revolucionarne uloge i načina njezinog realiziranja.

To naročito dolazi do izražaja kad se inzistira na odgovornosti, i to i povijesnoj i konkretnoj odgovornosti Saveza komunista za sadašnje stanje u društvu. Neosporno je da je Savez komunista, kao vodeća idejno-politička i usmjeravajuća snaga društva, najodgovorniji društveni subjekt za sudbinu socijalizma i da ima posebnu povijesnu odgovornost koju na ovom stupnju društvenog razvoja ne može ni s kim podijeliti.

Međutim, kada je riječ o konkretnoj odgovornosti, onda moramo poći od onoga što želimo, a to je da cijela radnička klasa bude na vlasti, »ne ova ili ona njezina frakcija« — kako na to upozorava Bakarić. U tom smislu nastoji se graditi i društveno-ekonomski i politički sistem socijalističkog samoupravljanja koji omogućuje realizaciju ovog opredjeljenja. U tome je i smisao realiziranja društva na osnovama udruženog rada. Konzekvencija ovog opredjeljenja je da u životnoj praksi postoji niz subjekata sistema koji kreiraju društvenu politiku i koji moraju snositi konkretnu odgovornost za tu politiku. Praktično se to često zaboravlja i sve se odluke i odgovornosti kanaliziraju prema Savezu ko-

Digitized by Google

munista, prema njegovim rukovodstvima. Ovdje se sasvim konkretno iskazuje pitanje hoće li Savez komunista biti unutrašnja pokretačka snaga sistema ili pak snaga izvan, odnosno iznad sistema, hoće li, naprosto, zamijeniti cijeli sistem?

Praksa nameće velika iskušenja kojima je ponekad teško odoljeti. Ona su to veća ako unutar samog Saveza komunista postoji određena tendenca i svijest o njemu kao *rukovodećoj*, a ne *vodećoj idejno-političkoj* i *usmjeravajućoj* snazi društva. U tom kontekstu nije slučajno i ono mišljenje koje se zalaže za povratak Saveza komunista kadrovskom tipu organizacije. U stvari, zaboravljaju se duboki razlozi koji su u temelju opredjeljenja jugoslavenskih komunista za Savez komunista u Marxovom smislu, jer im je stalo do toga da pripadaju istinskoj revolucionarnoj partiji proletarijata, a ne tek jednoj političkoj partiji koja pristaje uz i ostaje u građanskom svijetu.

Zato kada je riječ o odgovornosti, i to posebno odgovornosti članstva, osnovnih organizacija i rukovodstava, onda to pitanje treba postavljati prvenstveno u kontekstu toga koliko se Savez komunista na svim razinama svog djelovanja dosljedno bori za realiziranje društveno-ekonomskog i političkog sistema socijalističkog samoupravljanja; koliko potiče što konkretnije funkcioniranje delegatskog i skupštinskog sistema; koliko inzistira na tome da se institucije sistema potvrđuju kao subjekti samog sistema.

Potrebno je stoga upozoriti na to da pitanje odgovornosti, ma kako radikalno postavljeno, ako nije utemeljeno u svojoj kompleksnosti i u duhu primjerenom našem sistemu socijalističkog samoupravljanja — bez obzira na dobre i iskrene namjere — može promašiti i biti jednostrano.

Sastavni dio ovog procesa transformisanja partije u savez jeste i dalje produbljivanje i razvijanje demokratskih odnosa u Savezu komunista. Princip demokratskog centralizma u našim uvjetima ne može se dosljedno ostvarivati ako naglasak nije na obje njegove komponente — i na demokratskom i na centralizmu. Na demokratskom donošenju odluka i na njihovom jedinstvenom sprovođenju.

Rasprava o Prijedlogu zaključaka to lako potvrđuje i pokazuje da je neposredno obraćanje najvišeg rukovodstva SKJ članstvu postiglo svoj potpuni učinak. Većina kritika izrečenih na račun rukovodstva na različitim razinama organizacija Saveza komunista — od općinskih naviše, izražava tu potrebu stalnog, neposrednog komuniciranja koje nije formalno i kome mora biti imanentno da eliminira svaku tendenciju birokratskog u saobraćaju, ali i u odnosima u Savezu komunista.

Jasno je iskazano da nema istinske mobilizacije članstva i osnovnih organizacija u akcijama koje iniciraju rukovodstva Saveza komunista ako članstvo i osnovne organizacije nisu u situaciji da sudjeluju u kreiranju i donošenju bitnih odluka. Suočena posljednjih godina s ozbiljnim problemima, naročito na ekonomskom planu, rukovodstva Saveza komunista su često, u najboljoj

Digitized by Google

namjeri, reagirala direktivno, ne otvarajući širu diskusiju u redovima Saveza komunista o određenim, bitnim društvenim pitanjima i problemima i o načinu njihova razrješavanja. Zato je izostajala očekivana mobilizacija članstva Saveza komunista u sprovođenju ovih odluka i stavova. Nema sumnje da uzroke za to treba tražiti i u metodi rada, odnosno u tome što se članstvo, osnovne organizacije i niža rukovodstva Saveza komunista nisu dovoljno uključivali u fazi pripremanja pojedinih značajnih odluka, u demokratsku raspravu, kao ni u donošenje tih odluka.

U tom kontekstu izgradnje unutarpartijskih odnosa neobično je značajno i pitanje borbe mišljenja u samom Savezu komunista. Socijalistički razvoj, o tome imamo historijsko iskustvo, nosi u sebi i vlastite proturječnosti. Nije riječ samo o sukobu starog i novog i na tom sukobu izraslih društvenih suprotnosti. *U Pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja* Kardelj upozorava na to da u našem društvu, pored klasnog konflikta, postoje »i druge idejne i političke razlike i konflikti, ali to su konflikti na tlu *socijalističkih* društvenih odnosa. Te razlike i konflikti se odnose na pitanja kao što su dalji razvoj socijalističkog društva, razrešavanje aktuelne ekonomske, socijalne, kulturne i druge društvene problematike, pravac i tempo daljeg razvoja društveno-ekonomskih, političkih i drugih odnosa, ideja i političke razlike koje se javljaju u vezi s tretiranjem konkretnih pitanja itd. Međutim, takvi konflikti i razlike ne razrešavaju se u političkoj borbi za vlast, nego u sistemu samoupravne demokratije«. Pretpostavke ove samoupravne, socijalističke demokracije u društvu su i istinski demokratski odnosi u Savezu komunista, a njih ne može biti bez stvarne i demokratske borbe mišljenja.

Ukoliko bi se previdio taj moment, došlo bi do opasnosti zastoja u razvoju demokratskih odnosa. Njihova posljedica može biti da i u Savezu komunista, ali i u društvu, nekoga kome je doista stalo do stvari socijalizma olako i nesmotreno proglasimo protivnikom socijalizma zbog toga što drugačije od nas vidi razloge postojećeg stanja, kao i odgovore na određena društvena pitanja i probleme. Zbog toga, da bi ukupna akcija Saveza komunista na savladavanju društvenih proturječnosti bila što efikasnija, neophodno je inzistirati na potrebi dijalogâ unutar Saveza komunista o svim bitnim pitanjima i odlukama o njima.

Naša današnja rasprava u »Socijalizmu« ima, po mom sudu, još jedan zadatak kojega teško u ovom trenutku možemo apsolvirati. Intenzitet ove rasprave o Prijedlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ može se usporediti s intenzitetom rasprave o reorganizaciji Saveza komunista s kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina. Volio bih da nisam u pravu, ali mi se čini da se sada, za razliku od spomenute rasprave o reorganizaciji SKJ, nisu u dovoljnoj mjeri uključili partijski intelektualci i da ćemo vrijeme do Trinaestog kongresa morati iskoristiti da to ispravimo.

Digitized by Google

Ne samo složenost problemâ s kojima se Savez komunista danas nosi, već i ukupni društveni razvoj koji je ostvaren u svoj svojoj složenosti — ekonomskoj, političkoj, obrazovnoj, znanstvenoj, kulturnoj i civilizacijskoj — zahtijeva od Saveza komunista da, primjereno vremenu, konkretno odgovori na pitanja svog unutrašnjeg ustrojstva, demokratskih odnosa i klasno-socijalnog bića, kako bi se i u ovom vremenu potvrđivao kao istinska partija modernog proletarijata. U diskusiji više polazimo od tradicije kojoj se moramo uvijek vraćati, ali na kojoj ne smijemo zastati i ostati, nego od zahtjeva vremena u kojem djelujemo. To je slabost i ovog priloga i to je ono što svi zajedno moramo prevladati.

Digitized by Google

Fuad Muhić

Legitimitet, federalizam, suverenost

Rasprava o Prijedlogu zaključaka Trinaeste sjednice CK SKJ bila je prilika za dalju potvrdu legitimiteta SKJ kao revolucionarne partije. Ovu činjenicu važno je pomenuti i zbog onih opozicionih i disidentskih snaga u našem društvu koje već prilično dugo tvrde kako je SKJ izgubio taj legitimitet onog trenutka kad je uzurpirao vlast, prekinuo historijske tokove koji su, po takvim mišljenjima, vodili ka legalizaciji višepartijskog sistema i institucionalnog pluralizma i kad je prigušio sve druge alternative osim one koju je sam izabrao. Građanska desnica, koja nikad nije odbacila pomisao o kontinuitetu s predratnom Jugoslavijom ili o izgradnji »nacionalnih socijalizama« koji bi se inspirisali nacionalističkom romantikom i mitologijom, kao i radikalna ljevica, koja je nadahnuće potražila u prosvjetiteljskoj i liberalnoj građanskoj filozofiji iz 18. i 19. vijeka, te u spoju anarhizma i apstraktno-humanistički viđenog marksizma — u nizu uzajamnih pragmatskih saveza tvrdili su da je SKJ izgubio mogućnost da se legitimiše podrškom upravo onog subjekta na koji se u svojoj ideologiji najviše poziva — radničke klase i ostalih radnih slojeva u društvu. Diskusija o Prijedlogu zaključaka, međutim, demantovala je takva očekivanja. Plebiscitarno je pokazala da osnove historijskog legitimiteta SKJ ne mogu biti dovedene u pitanje, da se SKJ u savremenim uslovima ne legitimiše samo pozivom na ulogu

Digitized by Google

u revoluciji i na stečena povijesna prava, nego i svakodnevnom borbom za izgradnju socijalizma i za stvaranje uslovâ u kojima će povijesna logika socijalističkog samoupravljanja biti sve intenzivnije oslobađana disolutivnih i dezintegracijskih činilaca. Opozicija je stoga doživila još jedan težak idejni i politički poraz, ali taj čin nije otklonio neke unutrašnje kontroverze u SKJ koje prate proces daljeg legitimisanja SKJ i SFRJ.

Ovdje će biti izložena dva vida tih kontroverzi.

a) O odnosu partijskog i državnog federalizma

Prilično dugo imamo gotovo neraščišćen problem odnosa partijskog i državnog federalizma. Teorijski ga se malo ko dotakao, a praktična relacija između ova dva organizacijska ustrojstva često ide u onom pravcu koji bismo ponekad najmanje želili. O njihovoj prirodi mogli smo dosad identificirati otprilike tri gledišta koja zaslužuju našu kritičku pažnju.

Prvo od njih smatra da cjelokupan naš sistem boluje od teško razrješive protivrječnosti između demokratsko-centralističkog uređenja SKJ i federalističkog uređenja SFRJ, sa suverenošću republika i federalnim elementima u biću pokrajina. Tvrdi se da se SKJ nije uspio oduprijeti eroziji koju je u njegove strukture donio prodor načela državnog federalizma, te na taj način, *via facti*, cijela partija ide ka prilagođavanju principima federalizma SFRJ. Kao žarišna tačka tog procesa ističe se činjenica da se princip suverenosti iz ustavnih odredbi, gdje ima svoje pravo mjesto i historijsko opravdanje, nekritički prenosi u svakodnevni život SKJ, u smislu sve većeg osamostaljivanja i uzajamnog udaljavanja republičkih i pokrajinskih saveza i drugih segmenata SKJ. Kad bi ova tendencija bila konzekventno sprovedena — ističe se sa ovog stanovišta — onda bi se princip suverenosti u SKJ, koji bi se primijenio na republičke i pokrajinske saveze, iskazao kao najkraći put ne samo prema njegovoj federalizaciji, nego i ka konfederalizaciji; ovako protumačeni princip partijske suverenosti nužno bi se transformirao i u metod pretvaranja tih saveza u nacionalne partije, uz potpuno zanemarivanje klasne dimenzije u biću SKJ. Odmah zatim postavlja se i pitanje — da li se principi dogovaranja i sporazumijevanja mogu u SKJ beskonačno dugo prakticirati a da nas ne odvedu jednoj tipično građanskoj partiji ravnoteže i uzajamnih kompromisa kao uslova koegzistencije razdvojenih segmenata nekad jedinstvenog SKJ? Prodor partijsko-federalističkih tendencija u SKJ još nije dobio adekvatno teorijsko prosvjetljenje, dok je u svakodnevnici često mistificiran i zaklonjen iza statutarnih odredbi o samostalnom djelovanju republičkih i pokrajinskih saveza. Ove se odredbe, očigledno, ne mogu dovoditi u pitanje. Međutim, njihov je smisao bitno drugačiji od suverenosti republičkih i pokrajinskih saveza. To su dva pojma koji nikako ne idu jedan uz drugi. Ako dopustimo da samostal-

Digitized by Google

nost republičkih i pokrajinskih saveza, definirana Statutom, evoluira u pravcu suverenosti pojedinih integralnih dijelova SKJ, onda ćemo biti na putu koji ne samo da ne obezbjeđuje jedinstvo (idejno i akciono), nego produbljuje razlike koje i danas nisu male i bodu oči partijskog članstva i šire društvene javnosti. Pristalice takvih nazora ističu da su pomenuti procesi nužni u uočavaju u njima dosljedno provedenu konzekvencu Ustava iz 1974. godine; po njihovom mišljenju, iz horizonta ustavne suverenosti republika i federalnih elemenata u biću pokrajina nije mogla biti izuzeta ni republička ni pokrajinska partijska suverenost.

Teoretičari drugog usmjerenja ističu da nam je potreban obratan put. Zagovaraju krupne (pa ponekad i temeljite) promjene u političkom sistemu, prije svega eliminaciju ustavnih odredbi o suverenosti republika i federalnim elementima u biću pokrajina. Među njima bi, istina, bilo teško pronaći mnogo onih koji se zalažu za uvođenje demokratskog centralizma u ustavno ustrojstvo SFRJ po uzoru na neke socijalističke države, ali ipak nije odsutno ubjeđenje da bi državu valjalo urediti po centrističkim načelima koja su u određenim razdobljima pokazivala težnju da postanu u našoj partiji prevalirajuća. To znači faktičko traženje uzmaka ka onim oblicima prakse koje smo historijski davno prevazišli.

Postoji, najzad, i treće gledište po kome između principa demokratskog centralizma u SKJ i ustavnog federalizma u SFRJ nema kolizije, ali pod nekoliko uslova koji se čine nezaobilaznima. To nam je gledište, čini se po svemu, danas najprimjerenije i u njegovom obrazloženju treba najprije poći od Kardeljeve distinkcije između empirijskih i realnih historijskih interesa radničke klase i ostalih radnih slojeva. Mnogobrojna istraživanja ove problematike ukazuju na to da tendencije ka federalizaciji SKJ počinju tamo gdje njegovi forumi, na različitim nivoima hijerarhije (od osnovnih organizacija i opština do regija, pokrajina i republika), staju iza određenih empirijskih interesa a da prethodno nisu promislili da li se ti interesi ujedno mogu legitimirati i kao historijski (realni). Na taj način pragmatika zastupanja empirijskih interesa, ukoliko se oni tumače kao ourski, sourski, opštinski, regionalni, republički ili pak savezni, vodi rastakanju SKJ od »partije u velikom historijskom smislu« (Marks) u »partiju svakodnevnice«. Gubi se jasno osjenčena razlika između pojmova pragmatsko-utilitarnog i realno-historijskog i zamagljuju intencije klasne svijesti upravljene ka realizaciji »zbiljskog, a ne hipokrizijskog povijesnog uma« (Marks).

Dakle, da bi se prevladali procesi federalizacije i fragmentacije SKJ, neophodno je svakodnevno razlučivanje empirijskih i realno-historijskih interesnih sfera. Nisu rijetke situacije u kojima nema kritičke distance između akcije državnih organa i njihovog interesnog valoriziranja, u smislu navedenog razlikovanja. Kad bi se njihov broj smanjivao i pokazivao tendenciju iščezavanja, onda se ne bi događalo da SKJ, svjesno ili po inerciji, stane iza investicione, socijalne, kulturne ili neke druge politike, koja

Digitized by Google

ponekad odgovara samo pojedinim birokratiziranim segmentima državnog aparata. O toj tendenciji bilo je već mnogo kritičkog govora. Identificirali smo je kao težnju ka manipulaciji partijom od strane državnih organa i, obrnuto, kao recidive vraćanja SKJ na pozicije partije vlasti. U takvom ambijentu mogle su da dođu do razmaha i tendencije ka federalizaciji SKJ. O nekima od njih biće riječi i u redovima što slijede.

Osnovni postulat na kome se temelji ideologija partijskog federalizma ogleda se u zahtjevu za partijskom suverenošću federalnih jedinica koja bi, s obzirom na ulogu partije kao avangarde u izgradnji socijalizma, bila pokriće za svaku drugu suverenost (ekonomsku, političku i kulturnu). Tek tada bi — misle njegovi ideolozi — bila omogućena i istinska nacionalna suverenost budući da bi njenom ustavno-pravnom izrazu odgovarao njen partijsko-politički izraz. Ne bismo, *in stricto sensu*, platformom »jedna nacija — jedna država — jedna partija« htjeli da je pripisujemo samo takvim ideolozima, ali je očigledno da joj njeni zagovornici šansu za realizaciju daju upravo u okvirima partijskog federalizma. Ona ne mora izravno uključivati težnju ka otcjepljenju, ali uvijek može ostati kao potencijalna pretnja da je određena federalna jedinica sama sebi dovoljna i da socijalizam može izgrađivati na sopstveni »nacionalni način«. Kao dvije dovoljne pretpostavke uzimaju se »ravnoteža moći« unutar partijskog saveza i zahtjev za nemiješanjem u unutrašnje partijske stvari. Tim se putem teži ka obezbjeđenju i spoljnjeg i unutrašnjeg vida partijske suverenosti. One obje faktički operišu kategorijama međunarodnog prava i partije federalnih jedinica posmatraju kao članice konfederalnog partijskog saveza koji djeluje na osnovama pojedinačnog pristanka *(consensusa)*, a ne jedinstvene revolucionarne organizacije koja se u određenim situacijama ravna po pravu većine. Zato je u svojoj najintimnijoj biti partijski federalizam neodvojiv od nacionalizma. U njegovu je ideologiju duboko utkan građanski sentiment koji naciju posmatra kao posljednje utočište individualne i grupne egzistencije, a nacionalno zajedništvo samo kao historijsku mogućnost koja nipošto ne mora da bude i realizovana.

Partijski federalizam ima prema načelima demokratskog centralizma izrazito dvosmislen odnos. Pristajući unutar partijskog saveza samo na »ravnotežu moći« sa ostalim njegovim članicama, njegovi protagonisti odbacuju demokratski centralizam već na nivou principa, i najviše na što pristaju jeste pregovor koji ne bi dirnuo ni jedan bitniji aspekt njihovog interesa. Na tom se nivou suverenost smatra nedjeljivom, a zahtjev za nemiješanjem u unutrašnje stvari neprikosnovenim. Ali, kad se partijski federalizam okreće ka vlastitoj organizaciji, onda se u praksu uvode ona ista načela čije je važenje na planu »ravnoteže moći« sa ostalim partnerima u savezu bilo s velikom upornošću poricano. Operišući s »nacionalnim interesom« kao sa konstantom koja je podignuta na nivo najviše vrijednosti, partijski federalizam u odnosu prema nižim instancama zahtijeva subordinaciju, a u konfliktnim

Digitized by Google

situacijama primjenjuje i pravo većine, dok disciplinu ističe kao prirodan uslov uspješne partijske akcije. U unutarpartijsku komunikaciju uvode se zatim i ostali »klasični« principi u čijem se sprovođenju vidi garantija partijskog jedinstva, sa slobodom djelovanja koja se sužava prema osnovnoj organizaciji, a proširuje srazmjerno mjestu na hijerarhijskoj ljestvici. Iz toga razloga platforma partijskog federalizma obiluje protivrječnostima kao rijetko koja druga. U pravu su oni koji tvrde da demokratski principi za koje se ona zalaže nisu ništa manje podložni birokratskom izrođavanju nego u jednoj integralističkoj partiji. No čini se da se ono najvažnije razotkriva tek u saznanju o tome da je platforma partijskog federalizma zapravo ideologija etatizma na nivou federalnih jedinica i da se u njenoj pozadini nazire tipičan birokratski etos, ovaj put prožet mitologijom o birokratiji kao o zaštitnici nacionalnog interesa i samim tim uzdignut na visok stupanj mistifikacije. On doprinosi njenom stavljanju u funkciju građanski shvaćenog suvereniteta, zbog čega mu je onda bliži i građanski model federalizma naspram revolucionarne organizacije partije po načelima demokratskog centralizma.

Neka današnja gledišta o odnosu demokratskog centralizma kao osnovnog principa unutar partijske demokratije i samoupravljanja, kao načina života društvene zajednice, smatraju da je došlo vrijeme njihovog tješnjeg uzajamnog prožimanja, pa čak i postupnog supstituiranja onog prvog od strane drugoga. Po njima, demokratski centralizam nije imao jednako značenje u različitim razvojnim razdobljima KPJ, odnosno SKJ. U zaoštrenijim uslovima partijskog djelovanja (frakcionaštvo, represija predratnog režima, zatim spoljni pritisci nakon revolucije, te različiti oblici opozicionog djelovanja od sredine šezdesetih godina pa naovamo) moralo se insistirati na disciplini i centralizmu. Naprotiv, u »mirnijim« situacijama naglasak se prenosio na samoupravnu svijest i demokratiju. Na taj su način zagovornici ovih gledišta nedijalektički razdvojili pojmove »demokratskog« i »centralističkog« u jedinstvenom pojmu demokratskog centralizma da bi došli do zaključka kako u današnjem historijskom trenutku načela samoupravnog dogovaranja, sporazumijevanja, dohodovnog odnosa i solidarnosti treba ugraditi i u metodologiju partijskog rada, te tim putem izvršiti inovacije samog demokratskog centralizma.

Protiv takvog nazora ne bi se moglo imati ništa kada bi se ovi principi htjeli ugraditi u *prethodni* postupak usaglašavanja stavova. Međutim, iz njega očito proizlazi težnja da se njime *zamijene* principi demokratskog centralizma.

Daljnju logiku izvođenja nije teško naslutiti. Pošto samoupravna načela isključuju mogućnost majorizacije u odnosima republika i pokrajina na nivou ekonomskih i političkih odnosa, *vice versa*, trebalo bi isključiti pravo većine na nivou partijskih odnosa. Ako se ima u vidu da demokratski centralizam počiva upravo na obavezi manjine da prihvati i sprovodi odluke koje su izglasane demokratskom procedurom i uz puno uvažavanje različitih gledišta u prethodnom postupku (bez obzira na to što ma-

Digitized by Google

njina može zadržati svoje mišljenje), nije teško doći do zaključka da bi nazori o *supstituciji* demokratskog centralizma, principa samoupravnog dogovaranja, sporazumijevanja i dohotka brzo prerasli u platformu partijskog federalizma, a u perspektivi i konfederalizma. Definicija republičkih i pokrajinskih saveza kao suverenih partija, koja bi potisnula sadašnju definiciju SKJ kao »revolucionarne jedinstvene organizacije i vodeće idejno-političke snage i svih radnih ljudi u njihovoj borbi za socijalizam, a na osnovama samoupravljanja«, bila bi uvod u dekompoziciju SKJ kao revolucionarnog, integrativnog i kohezivnog faktora jugoslovenske zajednice. Sporazumijevanje i dogovaranje, bez prava većine na djelovanje u kriznim trenucima, dovelo bi u pitanje ne samo mogućnost uspješnog rješavanja problematike koja je ustavno naglašena kao »savezna« (strategija razvoja socijalističke revolucije, sistem društvenih odnosa, odbrana i zaštita), nego i sam opstanak Jugoslavije.

Kada su započele rasprave o principijelnim razlikama između organizacijskih načela demokratskog centralizma i partijskog federalizma, prva od njih, u kojoj su neki htjeli da sagledaju i najvažniju, iznađena je oko problematike samoupravnog sporazumijevanja i dogovaranja, na jednoj, i prava većine na konačnu odluku, koja se smatrala tradicionalnom odlikom demokratskog centralizma, na drugoj strani. Zagovornici partijskog federalizma isticali su da je pravo većine, u uslovima kada je pluralizam samoupravnih interesa doživio i pravnu i političku legalizaciju, zastarjeli način odnošenja budući da sadrži mnoge opasnosti, nespojive sa demokratizmom društvenog života. Glavnu od njih sagledali su u mogućnosti forumske manipulacije osnovnom organizacijom i u stvaranju većine represivnim sredstvima kojima se utiče na svijest i ponašanje članstva. Na višim nivoima, upozoravali su oni, postoji opasnost od majorizacije jednog partijskog segmenta nad drugim, što, s obzirom na razlike u ekonomskoj, političkoj i kulturnoj razvijenosti, te na osjetljivost nacionalnih interesa, može da ima nesagledive posljedice. Najzad, u odnosima između republičkih i pokrajinskih saveza treba, po njihovom mišljenju, imati u vidu da je sama praksa poslije sedamdesetih godina pokazala da je princip većine nepopularan ako ne odgovara autentičnom društvenom interesu koji se formira u njihovom sklopu i da je, uostalom, veoma rijetko i primjenjivan. On bi se, istina, mogao sprovesti, ali po cijenu potisnutog nezadovoljstva koje će se manifestovati u nekoj drugoj prilici i izazvati nepotrebne nacionalne resantimane. Na temelju takvog načina razmišljanja moralo se onda doći do dalekosežnog zaključka da je i teorijska rasprava o načelu većinskog odlučivanja bespredmetna pošto je ono praktično prevaziđeno i moglo bi se održavati još jedino pod pritiskom konzervativnih snaga.

Alternativa koju su bili ponudili protagonisti partijskog federalizma jedno je vrijeme izgledala čak i kao »avangardna«. Po njima, iz logike »jedna nacija — jedna država — jedna partija« trebalo je izvući krajnje konzekvence pa dodati i: »jedna na-

Digitized by Google

cionalna radnička klasa«. Tada bi se poredak stvari postavio na pravo mjesto pošto bi, u strukturi »ravnoteže moći«, svaki republički i pokrajinski savez bio odgovoran prvenstveno pred svojom radničkom klasom, a u tom istom kontekstu i pred svojom nacijom. On bi bio suveren u tumačenju i provođenju njihovog historijskog interesa, te bi kao jedini mogući princip odnošenja ostalo dogovaranje i sporazumijevanje. Pravo većine dopuštalo bi se samo u eventualnim kriznim situacijama, kada bi bio doveden u pitanje sam opstanak državne zajednice. Pa i u tom pogledu je bilo nastojanja da se ovaj pojam interpretira krajnje restriktivno i da se njegova sfera suzi samo na ugrožavanje strategijskih opredjeljenja revolucije. U svemu ostalom partijska suverenost republičkih i pokrajinskih saveza dolazila bi do punog izražaja i njihov konsensus bio bi neophodan čak i za probleme manjeg značaja. Na taj bi način manipulacija bila izbjegnuta već na nivou mogućnosti, te se saveznim partijskim forumima htjelo priznati samo onoliko nadležnosti na koliko bi to pojedinačan konsensus bio spreman da pristane. Oni koji su dijelili takva mišljenja bili su uporni u podsjećanju na to da oni ne stvaraju nikakvu novu platformu, nego im je jedini cilj da legalizuju već postojeće stanje. Legalizacija bi, smatrali su oni, podrazumijevala uvođenje dogovaranja i sporazumijevanja kao principa koji će od sada važiti ne samo u sferi socijalističkog samoupravljanja, nego i u SKJ kao revolucionarnoj organizaciji. Bio bi to put ka usaglašavanju organizacijskih načela u cjelokupnoj oblasti našeg političkog života, kojim bi se dvije njegove »duše« — demokratsko-centralistička i samoupravno-socijalistička — stopile u jednu (federalističku), kojom bi disao i državni i partijski organizam. Tada bi iščezla i razlika u organizacijskim rješenjima koja postoji između Ustava SFRJ i Statuta SKJ i koja je u ovakvom kontekstu posmatrana kao suštinska, te bi život našeg društva konačno počeo da protiče u duhu »demokratskog jedinstva djelovanja« (kako je ova alternativa sebe još nazivala).

Njeni zagovornici imali su dvojako mišljenje o organizaciji republičkih i pokrajinskih saveza. Po jednima, federalnu organizaciju partije trebalo je spustiti do opštinskih, pa i do osnovnih organizacija, i prilagoditi je onom stupnju suverenosti koji je u njihovim uslovima izvodljiv. Dogovaranje i sporazumijevanje bi i na ovim nivoima bili pretpostavljeni pravu većine (u takozvanoj horizontalnoj ravni, na primjer, između pojedinih opštinskih organizacija ili pojedinih osnovnih organizacija). Oni bi važili i u vertikalnoj ravni, ali samo do onog stupnja na kome pojedinačni konsensus ne bi doveo u pitanje funkcionisanje republičke ili pokrajinske partijske cjeline.

Po drugima, unutar ovih cjelina trebalo je sačuvati demokratski centralizam, što je vodilo njegovom izravnom stavljanju u funkciju otuđenih partijskih interesa.

Već ovlašan kritički pogled na ovu platformu ne bi ostavio mjesta dvojbi da bi ona, kad bi bila sprovedena u čistom obliku,

Digitized by Google

bila uvod u statutarnu legalizaciju republičkog i pokrajinskog etatizma, a u verziji u kojoj je zagovarala federalizaciju partija do opštinskih i osnovnih organizacija — i »komunalnog etatizma«. Na ovom mjestu ne bismo ulazili u motive koji su rukovodili njene zagovornike da traže reviziju ili čak i ukidanje principa demokratskog centralizma. Bilo bi teško razlučiti dokle je kod njih išla želja za daljom demokratizacijom odnosâ u SKJ (na način na koji su je oni vidjeli), a odakle su počinjale druge inspiracije. Treba, međutim, skrenuti pažnju na metodološki postupak kojim su oni htjeli da svojim razmišljanjima pribave privid objektivnosti. Tačno su uočili činjenicu da je demokratizacija našeg političkog života postigla onu širinu unutar koje se na gotovo svim nivoima strukture SKJ do političke odluke najčešće dolazi dogovaranjem i sporazumijevanjem, razmjenom mišljenja i njihovim usaglašavanjem, te klasična »većina«, dobivena glasanjem ili dizanjem ruku, ne tako rijetko doista izgleda arhaična. Takav je slučaj i sa odnosima između republičkih i pokrajinskih rukovodstava, kao i u saveznim partijskim forumima. Možda je najbolji primjer sjednica CK SK Srbije iz novembra 1984. godine na kojoj se raspravljalo o odnosima u SK ove socijalističke republike i o različitim negativnim tendencijama (unitarnim i separatističkim). Do političkog stava se nije došlo »glasačkom većinom«, ali ni formalnim konsensusom, nego zajedničkom kritičkom ocjenom koja je obavezivala na preispitivanje i otklanjanje pomenutih tendencija, i bila opšteprihvaćena.

Tumačenje koje bi ovakvu situaciju pripisivalo praktičnom odomaćenju partijskog federalizma ne bi imalo većih šansi da bude autentično, budući da svaka situacija nalaže odgovarajuću metodologiju svoga prevazilaženja, pa od zrelosti subjektivnih snaga zavisi i izbor te metodologije. Treba se sjetiti mišljenja Roze Luksemburg ili Đerđa Lukača da revolucionarnu izvornost može sačuvati samo ona partija koja izbjegava metodološki apriorizam postupanja, te taktiku nastupanja, prilagođava prirodi trenutka, ne da bi podlegla njenim hirovitostima, nego da bi savladala sam taj trenutak i prevela ga u viši oblik prakse. Stoga ni dogovaranje i sporazumijevanje u SKJ nisu u suprotnosti s osnovnim načelima demokratskog centralizma ako su dovoljni za postizanje političke odluke. Sama metodologija mora biti na nivou zahtjeva vremena, a za pojedine njene postulate (u ovom slučaju dogovaranje i sporazumijevanje) nije bitno da li pripadaju jednom ili drugom kolosijeku (partijskom ili državno-federalnom), nego da li u sklopu izabrane metodološke orijentacije — demokratskog centralizma —daju zamišljene rezultate. Čini se da nikad neće biti suvišno podsjetiti na poznati Lukačev stav: »Krajnje, jedino pravo mjerilo — ističao je on — može biti samo to da li je način dejstvovanja pogodan za ostvarivanje cilja, to jest smisla socijalističkog pokreta. I dalje — pošto tom krajnjem cilju ne služe sredstva koja se od njega suštinski razlikuju, već ona sama po sebi označavaju unutrašnje ili spoljašnje približavanje krajnjem cilju — svako je sredstvo dobro pomoću koga taj proces u filozofsko-

Digitized by Google

-historijskom smislu dovodi do svijesti, do buđenja u stvarnosti, a svako je sredstvo loše ako zamagljuje tu svijest (na primjer, u odnosu na pravni sistem, kontinuitet historijskog razvoja), pa makar to bilo i u trenutnom materijalnom interesu proletarijata.« Lukačev stav može se s mnogo relevancije primijeniti i na našu današnju situaciju: dogovaranje i sporazumijevanje nisu u suprotnosti s načelima demokratskog centralizma ukoliko postižu isti učinak kao i klasično pravo većine. Ali to ne znači da to pravo mogu nadomjestiti u nekoj drugoj situaciji čije unutrašnje razumijevanje bude nalagalo drugačiju metodologiju nastupanja. Stoga bi bilo teško prihvatiti mišljenje zagovornikâ partijskog federalizma da današnja šira primjena dogovaranja i sporazumijevanja u strukturi SKJ ujedno nalaže i radikalnu statutarnu transformaciju, koja bi normativnu stranu partijskog života, najzad, usaglasila s nekim već postojećim i realnim društvenim stanjem i na taj način otklonila »nepotrebna protivurječja«. Najmanje u jednome ova mišljenja nisu u pravu: dogovaranje i sporazumijevanje u SKJ ne nagovještavaju »konačan prodor« federalizma u partiju niti njenu kapitulaciju pred historijskim realitetom koji je formiran iza njenih leđa, pa ga sada treba samo legalizovati. Oni su upravo izraz *demokratskog* centralizma i činjenice da »centralističke« sadržaje (ukoliko ovaj pojam upotrebljavamo u njegovom izvornom značenju, kao oznaku za autentičan jugoslovenski interes) danas ostvarujemo na drugačiji način nego u ranijim razdobljima. Ova dva načela uklapaju se u metodologiju partijskog djelovanja kao *jedna* među ostalim, a ne i kao *jedina* na kojima se može postići njegovo jedinstvo. Stoga njihova teorijska hipostaza ili praktično-politička apsolutizacija nisu izraz realnih potreba, te je u nastojanju za njima moguće prepoznati težnju za favorizovanjem otuđenih ili parcijalizovanih interesa.

b) **Dimenzije suverenosti**

Pretežan broj naših današnjih kontroverzi odnosi se na tumačenje pojma suverenosti. Bez obzira na to da li se ono vrši krajnje restriktivno ili toliko elastično da mu se gubi izvorno značenje, primjetna je težnja da se rasprave o njemu na kraju ipak vezuju za ekonomsku, partijsku, državnu, nacionalnu i kulturnu dimenziju. Svaki od ovih vidova zaslužuje kritičku pažnju, mada je očigledno da autentičan smisao dobivaju tek sa stanovišta cjeline. No, budući da nam još uvijek nedostaje upravo jedinstvena procjena te cjeline, ni do pronicanja u njenu bit ne može se doprijeti ako se ne sagleda šta realno znače njene pojedine komponente. Drugačije se ne može postupiti ni kad je riječ o dijalektičkom odnosu svih dijelova koji pojam suverenosti čine u našim prilikama jedinstvenim i nedjeljivim, ali ni o tendencijama što iskaču iz tog sklopa i teže da se konstituiraju kao zasebni činioci.

Pristalice restriktivnog tumačenja pojma suverenosti sklone su tome da njegovu sferu protežu samo na uzak krug ustavno

Digitized by Google

formuliranih prava iz 1974. godine, koja proizlaze iz definicije republika kao suverenih država i legalizacije federalnih elemenata u biću pokrajina. Njihov stav da ta prava i obaveze ne treba proširivati na odnose koji Ustavom nisu taksativno nabrojani proizlazi iz uvjerenja da je ovaj naš konstitucionalni akt nastao u uslovima specifičnog kompromisa i ravnoteže snaga iz vremena kad je donošen; da bi za njega, istina, bilo teško kazati da je legalizirao ondašnje nacionalizme i »republikanizme«, ali da se vremenom sve više približavao identifikaciji s tim tendencijama i da zbog svega toga njegove domašaje danas valja sužavati do onog stupnja na kome će nužnost revizije Ustava ili čak i njegovog ukidanja postati očevidna. Restrikcije se gotovo imperativno protežu na sve druge oblasti, osim one čisto političke, pa i u njenom domenu se nastoji pokazati kako će suverenost na nivou republika ili djelomičan federalizam na nivou pokrajina i ubuduće teško odoljevati voluntarizmu rukovodstava i republikanističkim i autonomaškim raspoloženjima. Ako bi se stvari drugačije posmatrale — ističu ovi interpreti — slijedila bi provala stihije nad kojom bi se izgubila svaka racionalna kontrola: ekstenzivna tumačenja suverenosti dovela bi do odomaćenja ekonomskog, partijskog, nacionalnog i kulturnog federalizma, a samim tim i do totalne fragmentacije, dezintegracije i refeudalizacije odnosâ u jugoslovenskom društvu. Bît je kritikâ Ustava s ovog gledišta u tome što se smatra da njegovi tvorci nisu razradili efikasne mehanizme za obuzdavanje i sprečavanje disolutivnih procesa i što su ostavili prilično manevarskog prostora za sve ofanzivniji razmah snaga separatnog nacionalizma, u drugačijim povijesnim obličjima, ali s jednakim nakanama kao i s početka sedamdesetih godina.

Ova se kritika može nazvati radikalnom s obzirom na prirodu svojih zahtjeva koji se odnose na promjenu političkog sistema. Njena je temeljna postavka da je Ustavom iz 1974. godine u nas bila omogućena građanska nacionalna i politička restauracija čiji duh se s protekom vremena ne samo da nije obuzdavao kritičkim spoznajama i korekcijama od strane organizovanih političkih snaga (u prvom redu SKJ), nego je zahvatao sve šira područja, da bi danas postao i totalan i totalitaran. Duh je bio pušten iz boce ustavnim odredbama o suverenosti republika i federalnim elementima u biću pokrajina, a kada se to desilo, onda, po takvom mišljenju, nije više bilo nikakvih prepreka da se njegova sjenka zlokobno ne nadnese i upije u pore svega čega se on dotakao. Građanska restauracija podredila je svojoj intencionalnoj svijesti, zaredom, ekonomiku (pod vidom »nacionalnih ekonomija«), politiku (kao »refeudalizaciju« republičkih i pokrajinskih odnosa) i kulturu (prisilnim okivanjem kulturnog nasljeđa i duhovnog stvaralaštva u granice republičkih i pokrajinskih državnosti), te je na taj način bila uvod u fragmentaciju i dezintegraciju koje, ako ovako nastave, teže zapravo ka lošoj beskonačnosti. Sve dalje kritičke emanacije iz ovih prethodnih povijesno-konstitucionalnih premisa složene su u koherentan mozaik i na kraju ne ostavljaju nikakve dvojbe — potrebno je (i historijski nužno) da se Ustav iz 1974.

Digitized by Google

godine što prije izmijeni ukoliko ne želimo da prisustvujemo krahu same revolucije!

Uz rizik, koji prati kritički osvrt na svako djelo, da autora izložimo objekcijama koje proističu iz našeg ličnog doživljaja njegovog načina mišljenja, izgleda nam da će većina polemičkih varnica oko *Sistema i krize* izbiti povodom Mirićevog tumačenja okolnosti što su posredovale donošenju Ustava. Sa tog stanovišta se gotovo napadno sugeriše misao da je ustavni akt iz 1974. godine uslijedio kao rezultat nagodbe nacionalističkih snaga u našem društvu i njihove tadašnje ravnoteže moći, te da je stoga u njemu klasna komponenta morala ostati zapostavljena i biti gurnuta na margine zbivanja na kojima se i danas nalazi. Ustav je nacionalnoj birokratiji po republikama i pokrajinama poslužio kao pogodan paravan za legalizaciju i legitimaciju moći i voluntarizma, čijim su nepredvidljivim hirovitostima vrlo brzo bili podređeni svi modaliteti ekonomskog, političkog i kulturnog djelovanja. Ostavlja se vrlo malo mjesta drugačijoj interpretaciji: da su suverenost republika i federalni elementi u biću pokrajina bili legitiman završetak procesa u toku koga su vršene mnogobrojne korekcije u položaju naših naroda i narodnosti, da bi se, nakon mučnih epizoda sa unitarizmom i separatnim nacionalizmom, došlo do ustavne formule koja je ozvaničila već dostignute sadržaje nacionalne slobode i ravnopravnosti. Sa ova dva pojma (suverenosti i federalizma u vezi s pokrajinama) tada bi spao onaj odiozum koji su na njih navukli neki kasniji događaji i oni bi se pojavili u svjetlosti *historijskog prava* kakvo im i pripada.

U prilog tezi o historijskom pravu idu najmanje dva reda argumenata. Prvi od njih počiva na činjenici da su još prije 1918. godine postojali suvereniteti ili elementi državnosti u većine naroda koji su kasnije stupili u jedinstvenu državnopravnu tvorevinu, te im se, bez obzira na okolnosti što su nastajale u polufeudalnim-polukapitalističkim društveno-ekonomskim formacijama, taj povijesno uslovljeni specifikum nikako ne može uzimati samo u pejorativnom građanskom smislu. Nacionalna i narodna suverenost nadživljuju konkretne oblike u kojima se ispoljavaju i činiće trajnu historijsku supstancu sve dok budu postojali i narodi i nacije. Stoga je u nas propao pokušaj od prije dvije godine da se socijalistička Jugoslavija proglasi nasljednikom predratne unitarističke Jugoslavije i da se njeno centralističko ustrojstvo u republikanskom obliku transplantira u naš politički sistem. Tada je isticano da se u našim revolucionarnim prilikama može govoriti o kontinuitetu narodne i nacionalne suverenosti, kao i o kontinuitetu klasne borbe i ideje jugoslovenstva u obliku federacije na avnojevskim principima.

Drugi red argumenata proizlazi iz činjenice da je narodnooslobodilački rat bio oružani poduhvat svih naših naroda i narodnosti, da nismo imali narod koji je oslobodio druge narode i da se jedna od osnovnih intencija revolucionarne svijesti odnosila na rješavanje nacionalnog pitanja. Ono je bilo dijalektički ukomponovano u problematiku klasne borbe i na njega se, bez obzira na

Digitized by Google

teoriju o skorašnjem odumiranju nacija u procesu socijalističke izgradnje društva, računalo kao na značajan preduslov uspjeha same diktature proletarijata.

U prilično dugom razdoblju naše poslijeratne historije pritisak unitarističkih težnji prijetio je da prekine ravnomjeran odnos klasnog i nacionalnog momenta u biću revolucije. One nisu bile dominirajuće u tolikoj mjeri da bi definisale samu bit epohe koja je neposredno iza nas, no ipak su pridonijele koncentraciji ekonomske, političke i kulturne moći na vrhu države koja je prevazilazila neke poželjne optimume. Raspodjela društvenog viška rada na tom nivou unijela je mnogo više nepotrebnog međunacionalnog trvenja i otvorenog sukobljavanja nego ma kakve odredbe o nacionalnoj suverenosti i pravu nacije na raspolaganje vlastitim viškom rada i na odlučivanje o tokovima društvene reprodukcije. Tadašnje kvalifikovanje razgovora o ovim temama kao nacionalističkih stvaralo je privid klasnog jedinstva i autentične diktature proletarijata, dok se u pozadini ovih kategorija oblikovala posve drugačija zbilja, obilježena dominacijom otuđenih centara moći u kojima krugovi iz »nacija s pedigreom« nisu igrali baš nezapaženu ulogu. Kasnije reakcije separatnog nacionalizma, koje su u ime mitologije o monolitnom nacionalnom jedinstvu htjele da razore klasnu komponentu i uspostave prevlast republičkih i pokrajinskih birokratija, još jednom su upozorile koliko su po naš integralni povijesni opstanak opasna kretanja u krajnostima i koliko nakaznog izopačavanja sadrži u sebi prisilni raskid u dijalektici uzajamnog uslovljavanja nacionalnog i klasnog momenta.

Ustav iz 1974. godine želio je da izgradi efikasnu branu takvim situacijama. Definicijom Jugoslavije kao integralne samoupravne i socijalističke zajednice, čije jedinstvo počiva na slobodnom udruživanju rada kao osnovnom produkcionom odnosu, bila je određena specifična slika diktature proletarijata. Definicija republika kao suverenih država i inauguriranje federalnih elemenata u biću pokrajina, sa svoje strane, izrazili su dostignuti stupanj demokratizacije u međunacionalnim odnosima i ustavno-pravno artikulisali ontološki proces koji je u svojoj nutrini već bio sazrio do izvorne društvene stvarnosti.

Stoga su sve prijepornosti oko pomenutih, pogleda na ustavna rješenja iz 1974. vezane za pitanje da li su ona iznuđena nacionalističkim pritiskom ili su označila legitimizaciju pomenutog procesa. Ako se usvoji prvo stanovište, onda se nameću pitanja na koja se mora bezuslovno odgovoriti.

Jedno od njih odnosilo bi se na subjekte građanske restauracije u nas: ko je nju omogućio i (što je još važnije) ko je danas perpetuira unedogled? Odgovor nije teško naslutiti: iz načina gledanja radikalnih kritičara proizlazi da su to republička i pokrajinska partijska i državna rukovodstva (»naciokratija«), budući da se unaprijed isključuje mogućnost da bi to bilo radništvo ili neki drugi sloj »radnih ljudi i građana«. Pa ako je tako, onda se treba zapitati: šta raditi s tim rukovodstvima da bi se revolucija iz okvira buržoaske restauracije vratila u svoj izvorni tok?

Digitized by Google

Moglo bi se postaviti i drugo pitanje: da li bi dosadašnji otuđujući odnosi u federaciji i disolutivni procesi bili dokinuti opozivanjem Ustava iz 1974. godine i konstitucionalnih odredbi o suverenosti republika i federalnim elementima u biću pokrajina?

Poznavalac naših prilika odrično bi odgovorio na obje dileme: niti bi se nagomilane teškoće otklonile pomicanjem republičkih državnih i partijskih rukovodstava niti bi federaciji (osim uz pretpostavku teških socijalnih poremećaja) bilo moguće vratiti primat u suverenosti, koji radikalni kritičari, očevidno, priželjkuju. Da su rukovodstva svjesno stvarala situaciju u kojoj se nalazimo valjalo bi ih optužiti za buržoasku kontrarevoluciju (bar se takav zaključak nazire u ponekom od njih). S druge strane, koja bi to sila (ako se ne isključi mogućnost državnog udara po nekom stranom uzoru ili inozemne vojne intervencije) mogla anulirati ustavne oblike nacionalne i narodne suverenosti ili naše narodnosti svesti na status građana drugog reda? Vjerujemo — nikakva! I zato smo ubijeđeni da se ni otuđeni i ponegdje ispreturani poredak odnosâ ne može vratiti u normalan tok kritikom (ma koliko radikalnom) osnovnih odredaba našeg najvišeg pravnog akta, već, prije svega, praktičnim raščišćavanjem svega što se u minulom vremenu nataložilo nad našim realitetom i što odudara od stvarnog duha Ustava iz 1974. godine.

Mnogi bi nesporazumi oko relacije sistema i krize vrlo vjerovatno iščezli kad bi se doprlo do autentičnog tumačenja pojma suverenosti i federalizma u biću pokrajina. Na primjeru »nacionalnih ekonomija«, kao i na nizu drugih mjesta, radikalni kritičari ističu da mnoge stvari što su se desile poslije 1974. godine nisu bile u »idejnom predlošku« Ustava, ali svakako nalaze uporište u njegovoj »sistemskoj operacionalizaciji«. Ovaj eufemizam ipak ne otklanja sumnju da je »sistemska operacionalizacija« Ustava nanijela isto onoliko štete koliko i eventualni stvarni umišljaj njegovih tvoraca da svjesno dekomponiraju jugoslovensko zajedništvo, te da ni po toj osnovi onda ne može biti ekskulpacije (obeskrivljenja) ovog najvišeg pravnog akta.

Nepristrasan analitičar Ustava, međutim, teško bi mogao pronaći konstitucionalne kategorije kojima bi pokrio otuđenja naše prakse. Ustav ne predviđa »nacionalne ekonomije« koje su pocijepale jedinstveno jugoslovensko tržište. On ne daje osnova da se definicija republičke državnosti tumači u smislu ekonomske, kulturne, idejne ili bilo koje druge suverenosti čije bi zamisli izlazile van prava na raspolaganje nacionalnim viškom rada u okvirima republika i pokrajina. Ustav nije omogućio kontrarevoluciju na Kosovu zato što je (po nekim mišljenjima) Albancima dao previše nacionalne suverenosti koja im, kao narodnosti, ne bi pripadala; iredentu nije ohrabrio Ustav, nego oportunističko držanje jednog dijela partijskog i državnog rukovodstva, kao i razmah partijsko-federalističkih tendencija koje su podrile unutarnje jedinstvo SKJ. Ustav gotovo taksativno nabraja pitanja koja se moraju rješavati opštim pristankom, te se najmanje može okriv-

Digitized by Google

ljavati za prodor »konsensualne demokratije« tamo gdje joj nije mjesto i gdje se neke njene izopačene manifestacije graniče s apsurdom. Ustav se također ne priječi integraciji udruženog rada na nivou Jugoslavije niti hipostazira pojmove »republičkih« i »pokrajinskih« radničkih klasa, radnih ljudi i građana. Još manje povoda se može naći za tvrdnju o ustavnoj legalizaciji kulturnih dioba i zatvaranja kulturnih nasljeđa u nacionalistički shvaćene republičke i pokrajinske granice.

Oštre kritike često se upućuju i odnosu državnog i partijskog federalizma. Njihovi protagonisti smatraju da su odredbe Ustava o republičkoj suverenosti i federalnom vezivanju pokrajina za saveznu državu imale pogubnog odraza na tendencije ka suverenosti republičkih i pokrajinskih saveza komunista, te da su stoga svi disolutivni procesi tekli pod okriljem SK. Ako, dakle, možda i nisu imali ustavnu legitimaciju, onda su posjedovali onu partijsku, te je, po ovakvom načinu mišljenja, građansku restauraciju izveo sam SKJ preko svojih kadrova koji su se nalazili na funkcijama, a ne neka opoziciona grupacija. Međutim, kritičari koji u Ustavu iz 1974. godine vide glavnog uzročnika dezintegracijskih težnji u jugoslovenskom društvu zapadaju u metodološki škripac kad istu vrstu nazora pokušavaju da protegnu i na Statut SKJ. Ovaj osnovni partijski akt, naime, isključuje i samu pomisao o partijskom federalizmu kao glavnom organizacijskom principu, pa ipak su se već prilično dugo začela zbivanja koja ponekad ugrožavaju i same temelje demokratskog centralizma. Kako je onda moguće da za državu važe jedna pravila, a za SKJ druga, da se za isti tip procesa može okrivljavati Ustav SFRJ, a nemoćno slijegati ramenima pred Statutom SKJ, kao da su u pitanju odvojene stvarnosti?

Ova uzgredna digresija pokazuje da postupak kojim se problematizuje ustavno ustrojstvo našeg društva nema solidnijeg metodološkog utemeljenja ako se u njegovu sferu pokušaju podvesti otuđujući trendovi (ekonomski, politički, kulturni, idejni, socijalni i ostali) koji se ne mogu dovesti ni u kakvu izravnu vezu s njegovim odredbama. Radikalni kritičari disolutivnih procesa upravo nas stavljaju pred tu metodološku dilemu. Ukoliko se prihvati stav da su svi današnji oblici otuđenja u nas direktno izvedeni iz Ustava, onda nam ne preostaje ništa drugo do isticanja zahtjeva za njegovom što skorijom povijesnom negacijom. Ali, zar se tada ne bismo sukobili s dostignućima vlastite historije, koja, bez obzira na mnogobrojna iskušenja što su ih ona sa sobom donijela, imaju u našim prilikama ontološko važenje? Zar tada ne bi državnost republika, federalni elementi u biću pokrajina i osnovni principi nacionalne i narodne suverenosti, kao tekovine dosadašnjeg povijesnog razvitka, mogli biti uklonjeni samo nasilnim putem i zar ne bi razgovor o temeljitoj reviziji Ustava na ovim osnovama bio »idejni predložak« za birokratsku kontrarevoluciju kojom bi se odgovorilo na građansku restauraciju?

Izgleda da je jedno drugo gledište mnogo primjerenije savremenom historijskom trenutku. U minuloj deceniji imali smo

Digitized by Google

dezintegrativne procese koji su se kretali samohodnom logikom otuđenja, te ih je sa duhom Ustava moguće dovesti u vezu samo formalno-logičkom analizom pojmova, ali ne i podudarnošću intencija. Imali smo, i još uvijek imamo praksu čiji su se mnogobrojni punktovi oblikovali po zakonitostima koje tek valja istražiti prije nego što bi se *a priori* doveo u sumnju konstitucionalni akt. Ako, stoga, i imamo izražene tendencije ka građanskoj restauraciji u svim područjima života, nužno je da tragamo za realnim društvenim snagama koje stoje iza njihovih sadržaja. Biće nam neophodan još jedan razlaz s grupama i pojedincima kojima u ime otuđenih parcijalnih interesa odgovara stalno proizvođenje saveznog, republičkog, pokrajinskog, »sourskog« i »ourskog« etatizma. Ali, ako bi se protagonisti državno-svojinskih mentaliteta i ponašanja unaprijed identifikovali s republičkim i pokrajinskim rukovodstvima, onda bismo se upustili u krajnje neizvjestan lov na vještice, koji bi tek mogao da raspali nacionalistička raspoloženja i da izazove sentiment prema »svojoj birokratiji« (koja, »kakva je da je, opet je bolja od one tuđe«). Bliža je istini konstatacija da se snage koje se svojim djelovanjem priječe realizaciji duha Ustava iz 1974. godine nalaze na svim nivoima naše društvene strukture i da je diferencijacija naspram njihovog prisustva u SKJ, SSRN, Sindikatu i drugim društveno-političkim organizacijama neuporedivo urgentnija potreba od formalno-logičkih analiza Ustava i stvaranja teorijskih konstrukcija kojima se problematizuje sama njegova bît. Suština stvari riješiće se na tom praktičnom planu, a ne u borbi protiv pravnog akta koji je u konstitucionalne forme preveo određenu historijsku supstancu i dao joj legalitet. Ovaj stav ne isključuje nužnost prilagođavanja pojedinih ustavnih rješenja novonastalim društvenim situacijama; no to će biti potvrda njegovog elasticiteta, a ne krutosti koja se uzima kao pretekst za zagovaranje totalne ustavne izmjene.

Još jedno mjesto u radikalnih kritizera zaslužuje odgovarajuću pažnju. Nije neprimjetno njihovo nastojanje da se Ustav iz 1974. godine konfrontira s Titovom vizijom socijalističke Jugoslavije i da se pokaže kako između njih zjapi ogroman jaz. Oni možda nisu svjesni toga da ovim grubim sučeljavanjem zapravo pozivaju na odgovornost Josipa Broza Tita čije je životno djelo bilo upravo na vrhuncu kada je Ustav donesen i kada je Tito, kao najeminentnija figura naše povijesti, bio i te kako pozvan da mu dâ i svoj »placet«. Moguća je i drugačija interpretacija ovog stava: da je Ustav iz 1974. godine kreiran mimo Titovih vizija, te da su na djelu bile druge snage s kojima »Tito više nije htio da se nosi, ali s kojima je danas neophodan naknadan obračun«.

U analitičkom pristupu radikalnih kritizera povijesnim stanjima jugoslovenskog društva nakon donošenja Ustava iz 1974. godine moguće je slijediti više razina. Njihova stupnjevitost ide od kritičkih raščlanjavanja velikog broja konkretnih historijskih situacija do pokušaja izgrađivanja sinteze i sklapanja »razbijenog mozaika« na jednom višem nivou od onog što ga pomenuti Ustav sadrži. Na toj se skali onda mora kretati i kritičar njihovih gle-

Digitized by Google

dišta, ne u smislu nihilističkog poricanja svega onog što su rekli, nego u pravcu diferencijacije egzaktnih dijagnoza o pojedinim društvenim stanjima i načina kritičkog promišljanja o njihovim uzrocima i posljedicama, kao i njihovim transcendirajućim modusima.

Kad je riječ o prvoj razini (egzaktnost dijagnoza), prije bi se moglo tvrditi da radikalni kritizeri daju više ili manje uspjelu sintezu već izrečenih sudova nego što bi mogli biti do kraja originalni u njihovom oblikovanju. Spektar tih sudova već je razložen na mnogim instancama (naučnim, političkim, mas-medijskim, publicističkim i drugim). Kritika nacionalnih ekonomija, tendencijâ ka partijskom federalizmu, kulturoloških zatvaranja u republičke i pokrajinske granice, te hipostazâ nacionalnih kulturnih nasljeđa i tradicija, protezanja konsensusa daleko izvan ustavnih okvira, kao i niza drugih disolutivnih i otuđujućih procesa, stekla je svoj legitimitet već od početka osamdesetih godina i mogla se čuti u širokom rasponu od sjednica CK SKJ do znanstvenih skupova i kritičkih TV, radio i novinskih tribina.

Prijepornosti oko radikalne kritike počinju na onoj drugoj razini — tamo gdje ona većinu disolutivnih procesa u našem društvu izravno vezuje za Ustav iz 1974. godine i gdje dozvoljava implicitnu pretpostavku da bi puteve njihovog transcendiranja valjalo potražiti u derogiranju ovog najvišeg pravnog akta nakon desetgodišnjih, po njenom mišljenju, pretežno negativnih iskustava s njegovom realizacijom.

I pored toga što radikalna kritika ističe da »niti ustavni akt sam za sebe ne može uspostaviti bitno novo stanje, a niti može prekinuti negativne procese, što, naravno, ne znači da na te procese ne može značajno uticati« (dr J. Mirić) — ona ipak ne može izbjeći negativnoj opsesiji nekim osnovnim rješenjima važećeg Ustava. Formalno-logička analiza ustavnih pojmova i formulacija sprečava ovu kritiku da razmatranja u sociološkoj ravni dovede do nekih ključnih pitanja, a jedno od njih bi obavezno moralo glasiti: da li su dezintegracioni procesi uzeli već toliko maha da su prigušili svaku revolucionarnu autentičnost, ili imaju oblik tendencije s kojim bi se organizovane političke snage (sa SKJ na čelu) relativno brzo obračunale pri višem stupnju jedinstva nego što danas realno postoji, bez zadiranja u temelje Ustava iz 1974?

Razmimoilaženja s radikalnom kritikom kreću se upravo oko ovog problema. Tok razmišljanja, suprotan onom njenom, pošao bi od konstatacija da suverenost republika i federalne elemente u biću pokrajina (kao sastavni dio statusa koji imaju unutar SR Srbije) danas identificiramo kao imanentna historijska dostignuća, a ne kao prost ustavni *fait accompli*. Čak i kad bi bila tačna teza da u njima treba tražiti ishodišta aktuelne krize, odsudno je pitanje da li danas u našem društvu postoji realna snaga koja bi mogla »upokoriti« republike i pokrajine i vratiti ih u granice nadnacionalnog i integristički shvaćenog jugoslovenskog suvereniteta?

Digitized by Google

Mislimo da je nema i da je čista iluzija vjerovati da se može uspostaviti dominacija »jačih« nacija nad onim »slabijima« kao pretpostavka takve restauracije. Nismo također sigurni da bi se tako nešto dalo izvesti ni djelomičnom revizijom Ustava ili donošenjem nekog posebnog zakona. Sociološka supstanca jača je od one normativne i mnoge stvari u našem društvu moraju se danas rješavati dogovorom, a ne klasičnim zakonodavstvom. Da li bi eventualni novi ustav, ili postojeći u revidiranom ruhu, bio napredniji od onog kakvog imamo kada bi ukinuo suverenost republika, a život pokrajina striktno ograničio na okvire SR Srbije, lišavajući ih federalnih elemenata u njihovom biću? Teško bi bilo povjerovati u to čak i kad bi praktično bilo moguće. Eto razloga koji nas motivira na tvrdnju da uzroke disolutivnih i dezintegracionih procesa ne bi bilo metodološki ispravno tražiti u normativnoj, nego u sociološkoj sferi. Ako već imamo tendencije ka republičkom, pokrajinskom, regionalnom, opštinskom, sourskom, ourskom i ne zna se kakvom sve više etatizmu, onda našu analitičku pažnju treba prevashodno usmjeriti ka razobličavanju onih snaga koje stoje u pozadini takvih tendencija, a ne težiti ka vraćanju stvari u njihove retrogradne tokove i njihovom isto tako retrogradnom pravnom normiranju. Ilustrirajmo to na jednom primjeru.

Radikalna kritika se često zalaže za federaciju radničkih savjeta koja bi garantirala prevagu klasnog momenta nad onim nacionalnim. Ideja sama po sebi nije suspektna (mada je, čini se, više anarhistička nego marksistička). No, ostavimo li po strani pitanje njene teorijske provenijencije, nama bi se nametnuo drugi, važniji problem. Budući da radikalna kritika rezolutno tvrdi kako smo poslije 1974. godine izloženi ofanzivi nacionalizma i kako je on u mnogim područjima postao čak i prevalirajući činalac, da li bi puki ustavni preobražaj federacije kakvu imamo u federaciju radničkih savjeta bio iole jača garantija od onih već postojećih da nacionalizam ne bi provalio i u takvu federaciju i da je ne bi ispunio starim i dobro poznatim sadržajima? Mala je vjerovatnoća da se upravo tako nešto ne bi i realno desilo, i stoga bi borba protiv ustavnog normativizma u našim uslovima ličila pomalo na donkihotovske juriše na vjetrenjače. Naprotiv, moramo se okrenuti protiv stvarnih snaga koje stoje iza nacionalizma, partijskog federalizma, cijepanja jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i drugih alijenirajućih pojava. Tada će se pokazati da Ustav iz 1974. nije nikakva brana jugoslovenskom zajedništvu, mada bi bilo već danas povijesno prevaziđeno insistirati na svakom njegovom slovu.

Problem se može posmatrati i sa ovakve tačke gledišta: imamo integrativnu snagu društva (front organiziranih političkih subjekata — SKJ, SSRN, Sindikat, SUBNOR, SSO, udruženja građana) čija struktura u minulom razdoblju također nije bila pošteđena dejstva erozivnih činilaca. Nije li ta struktura i sama sazrela za razgraničavanje prema onim njenim segmentima koji ideju jedinstva pretvaraju u unitarizam, ideju o samostalnosti republičkih i pokrajinskih SK — u partijski federalizam, ideju o suverenosti republika i federalnim elementima u biću pokrajina — u sepa-

Digitized by Google

ratizam i autonomaštvo, ideju o raspolaganju nacionalnim viškom rada na nivou republika i pokrajina — u ideju o strogo separiranim nacionalnim ekonomijama, ukratko, ideju o integralnom (ne integrističkom) samoupravljanju — u praksu mnoštva parcijaliziranih i birokratiziranih dijelova jugoslovenske zajednice koji su među sobom pogubili organsku vezu i uzajamno se udaljavaju poput čestica eksplodiranog kosmičkog prajezgra. Tek bi razgovor o ovim diferencijacijama najavio kretanje na realnom historijskom tlu i tada bi pitanje o reviziji Ustava došlo na marginalan plan. Da li bi radikalna kritika i u sklopu ovakvog pristupa uporno tvrdila da je »nacionalni suverenitet samo prekrivka za birokratsku uzurpaciju moći i vlasti« — stvar je njene spremnosti za razgovor i sa onih stajališta o kojima se nije eksplicite izjasnila. Izgleda, međutim, da pojmovi nacionalnog suvereniteta i elementi federalizma u biću pokrajina spadaju u konstante koje bi bilo moguće negirati samo uz pretpostavku o birokratskoj kontrarevoluciji i vraćanju na integrističke i unitarističke obrasce. Nekim radikalnim kritičarima ne bismo željeli spočitnuti namjeru da podstiču snage koje bi djelovale u tom pravcu. Ali svaki od nas koji se bavi političkom teorijom i teorijom društva i države morao bi imati na umu poznati stav da »nema nedužnog pogleda na svijet« i da smo često i objektivno odgovorni za nezvane podrške i aplauze koje izmamljujemo mimo svoje volje.

Digitized by Google

Radoš Smiljković

Osnovni činioci jačanja jedinstva vodeće, idejno-usmeravajuće uloge SKJ

Tri su osnovne grupe faktora koji utiču na idejno i akciono jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije: 1. idejni, 2. organizacioni i 3. socijalno strukturiranje. Oni kristališu karakter Saveza komunista kao radničko-klasne organizacije i efikasnost u realnim odnosima menjanja društvenih odnosa i direktno određuju oblike i metode delovanja Saveza komunista u realnim društvenim odnosima. Zato analiza činilaca jačanja jedinstva Saveza komunista ne bi smela da zanemari ni jedan od ovih faktora.

1. Idejni, ideološki faktori

Svakom pokretu, pogotovu revolucionarnom komunističkom pokretu, neophodna je *celovita ideološka orijentacija i jasan program* kao operacionalizovani vid ideologije. Bez toga je nerealno očekivati jedinstvo snaga koje određeni pokret čine, pa prema tome ni akcije koje su u funkciji menjanja društvenih odnosa. Istorija svetskog radničkog pokreta pokazuje da su u menjanju društvenih odnosa najdalje otišli oni *pokreti koji su neprestano i uporno radili na stvaranju ideologije, da bi nove društvene uslove dočekivali s jasnim idejnim programom društvenih akcija.* Marksov i Engelsov Program komunističke partije je još uvek od magi-

Digitized by Google

stralnog značenja za revolucionarnu orijentaciju radničkog pokreta, a Lenjinove idejne i teorijske pripreme socijalističke revolucije poučan su primer kako se radi na stvaranju idejnih pretpostavki jedinstva revolucionarnog pokreta. Idejne pripreme za izvođenje rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji takođe predstavljaju istorijsku činjenicu njihovog uvažavanja kao faktorâ utemeljavanja jedinstva akcije pokreta u neposrednoj budućnosti, odnosno budućnosti koja je već bila počela. KPJ je postigla jedinstvo o svim važnijim pitanjima: klasnom, nacionalnom, o pitanju odnosa među političkim organizacijama, organizacionom pitanju itd. Raspravu o najvažnijim ideološkim pitanjima koja su bila neposredno vezana za izvođenje socijalističke revolucije partija je *završila obaveznim zaključcima i odlukama.* Oni su bili veoma jasni za sve članove partije i njihove organizacije i organe. Oni koji nisu bili kadri da na delu pokažu da su usvojili politiku i odluke koje su sledile jasnu idejnu orijentaciju i program partije raskidali su veze s partijom.

Ako danas govorimo o idejnim osnovama jedinstva Saveza komunista, izdvojićemo dva pitanja koja su bitna za njihovo utemeljenje:

— idejno stvaranje, odnosno stvaralački proces ideologije;

— pretakanje ideologije u realni društveni, odnosno samoupravni život.

Vodeća, idejno-usmeravajuća uloga Saveza komunista podrazumeva idejno stvaralaštvo koje je u funkciji neprestanog menjanja društvenih odnosa u skladu s ostvarivanjem neposrednih i istorijskih interesa radničke klase. (»Ništa što je stvoreno ne sme za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije!«[1])

Prema tome, *Program Saveza komunista je u principu za menjanje društvenih odnosa,* što podrazumeva dinamičan proces idejnog i teorijskog stvaralaštva. U pitanju je menjanje društvenih odnosa i onda kada se pojave mogućnosti progresivnijih sadržaja i oblika. To znači da ne sme biti oklevanja u napuštanju sadržaja i oblika koji se pokazuju disfunkcionalnim, pogotovu kada društvena praksa, radnička klasa i radni ljudi otvoreno zahtevaju promene.

Idejno-stvaralački proces podrazumeva kako traženje odgovora na otvorena pitanja razvoja jugoslovenskog društveno-političkog i ekonomskog sistema tako i na ona koja iskrsavaju ili se mogu u budućnosti pojaviti. Nosioci idejno-stvaralačkog procesa ne smeju ostajati gluvi na pitanja koja imaju širi društveni značaj. Zanemarivanje takvih pitanja otvara prostor za divergentne odgovore koji onda imaju negativne posledice na idejno jedinstvo. Ako se o karakteru Jugoslavije danas pojavljuju divergentna mišljenja, kao što je pokazalo savetovanje o rodoljublju u

[1] Program SKJ.

Digitized by Google

Ivangradu prošle godine, onda je neminovno da Savez komunista reafirmiše svoj fundamentalan stav. Naravno, on može ponovo da otvori idejnu raspravu o pitanju karaktera Jugoslavije kao državne i samoupravne zajednice i da donese odgovarajuće stavove koji predstavljaju jednu od bitnih komponenti idejne osnove SKJ. To je neophodno učiniti isto onako seriozno kao što je učinjeno nakon Titovog dolaska na čelo partije, posle čega su izvedene odgovarajuće političke konsekvence. Svaki član KPJ bio je dužan da se uključi u neposrednu odbranu Jugoslavije kao državne zajednice.

Kriza u koju je zapalo jugoslovensko društvo pokazuje da su joj u osnovi duboki koreni: ekonomski, politički, kulturni, psihološki i drugi. To samo po sebi zahteva naučno i političko-ideološko saznavanje koje bi omogućilo da se dođe do validnih zaključaka. Očigledno je da se *ne mogu sitnim popravkama otkloniti uzroci koji su doveli do ekonomskog, političkog, kulturnog, te psihološkog procesa dezintegrisanja u jugoslovenskom društvu.* Preko su potrebni stvaralački zahvati koji bi društveno-istorijski situirali problem i krajnje kritički ušli u sve njegove aspekte. Jer, nije lako odgovoriti na pitanje kako je moglo doći do procesa ekonomske dezintegracije u uslovima samoupravne socijalističke demokratije; zatim, kako je moglo doći do nacionalističkih tendencija, posebno albanskog iredentizma, u uslovima najveće demokratije za narodnosti, veće nego bilo u kojoj zemlji sveta, demokratije i ukupnih uslova koji se ni po čemu ne razlikuju od uslovâ za narode Jugoslavije.

Stvaralački proces u ovoj sferi mora da pokaže spremnost Saveza komunista na *dijalog sa samim sobom i na oštru samokritiku.* On ne može dalje u svom razvoju ako ne pokaže autokritičnost prema svom delu, kao i uvažavanje svih racionalnih, argumentovanih kritika, bez obzira na to s koje strane one dolazile. Lenjin je na više mesta u svojim radovima pisao da se revolucionarni pokret najbolje uči na svojim greškama. U društvenom razvitku se stiglo daleko, razvila se samoupravna demokratska svest radničke klase i radnih ljudi. Zna se da je Savez komunista bio odlučujući činilac u idejnoj i političkoj orijentaciji i odlučivanju. S obzirom na to, ne mogu se objasniti duboki negativni trendovi u razvitku društva ako se ne sagledaju vlastiti promašaji.

Uostalom, svako društvo doživljava uspone i padove u svom razvoju, pa i svaki pokret pravi greške, pogotovu kada otvara nove, nepoznate puteve. Zato se s dosta razloga treba okrenuti ponovnom ispitivanju idejnih stanovišta koja su u operacionalizaciji i u procesu pretvaranja u praksu pokazala da ih je nemoguće realizovati. Neophodno je videti koliko su ti usvojeni stavovi bili inkompatibilni s mogućnostima ostvarivanja, a koliko su posredi neki drugi činioci.

Veoma je raširena kritika delovanja subjektivnih snaga, posebno Saveza komunista, u prethodnom periodu. Postavlja se pitanje da li se sva kritika koja mu se upućuje može zasnovati na

Digitized by Google

činjenicama. Ako su subjektivne snage, posebno SKJ, u političkom sistemu i društvenom životu neadekvatno postavljene, i to od nekih ideoloških stavova do organizacionih rešenja i metodâ delovanja, onda je sasvim razumljivo što nisu učinile više. Naravno, ne želim da branim SKJ od odgovornosti, jer je on u svakom pogledu odgovoran, na šta upućuje načelna odrednica u Ustavu SFRJ, kao i u njegovom programu. Želim samo da skrenem pažnju na pitanje odgovarajuće integrisanosti Saveza komunista, zajedno sa ostalim društveno-političkim organizacijama, u sistem. Nije li preterana institucionalizacija njegovih funkcija, a pogotovu funkcija sindikata, imala za posledicu gubljenje distance u odnosu na manifestnu političku samoupravnu organizaciju društva? Kamo sreće da je Savez komunista Kosova, Srbije i Jugoslavije prekoračio svoja ustavna ovlašćenja i onemogućio na delu albansku iredentu. Ne bi bilo strašno što bismo nakon toga morali da ih kritikujemo.

Kada govorimo o idejnom stvaralaštvu, veoma je značajno to ko su najvažniji subjekti, ko su neposredni učesnici. Idejno-usmeravajuća uloga SKJ u uslovima samoupravljanja podrazumeva širok spektar, faktički sve činioce Saveza komunista i ostale činioce u društvu koji u postizanju socijalističkih samoupravnih ciljeva vide i svoje vlastite. Dakle, u pitanju je širok demokratski pristup stvaranju ideologije Saveza komunista, koja je po svojoj suštini socijalističko-samoupravna ideologija. Savez komunista je prilikom stvaranja svog Programa, koji je usvojen na Sedmom kongresu 1958. godine, pokazao da je moguća široka osnova stvaranja ideologije i da je to najbolja pretpostavka za njeno plebiscitarno usvajanje. Rasprave koje se već duže vreme vode u Savezu komunista i u društvu, osobito ove koje su inicirale teze Trinaeste sednice jugoslovenskog rukovodstva SKJ, zatim one koje su pokrenule teze Predsedništva CK Saveza komunista Srbije o političkom sistemu, pokazuju *prednost široko postavljenog idejno-stvaralačkog procesa.* Naime, one su ustalasale ne samo većinu organizacije Saveza komunista, već i radničke klase i radnih ljudi. Tako reći, većina baze se, nakon rasprava, izjašnjava o najvažnijim idejnim pitanjima delovanja Saveza komunista. A to su pitanja od životnog interesa za celu radničku klasu i društvo. Reafirmiše se Titova teza *da je radnička klasa Jugoslavije jedinstvena i da je ona okosnica u svakoj republici i u svakom delu društva,* mada se čuju i druga mišljenja — da je ona nacionalna, republička i slično. Reafirmiše se ideja o jedinstvu Jugoslavije na svim osnovama. Uz sve uvažavanje posebnih interesa — nacionalnih, pokrajinskih, republičkih, opštinskih i drugih — za sve je na prvom mestu najvažniji interes Jugoslavije. U stvari, morao bi biti najvažniji kako bi se društvo u celini razvijalo jačajući jedinstvo radničke klase, radnih ljudi i građana, pa prema tome i jedinstvo naroda i narodnosti.

Shodno tome, sa idejnim stvaralaštvom Saveza komunista nespojiv je bilo kakav monopolizam. To znači da prvo u Savezu komunista *ne može biti monopolističkih centara za stvaranje*

Digitized by Google

ideologije, a onda ih *ne može biti ni u društvu u celini*. U tom pogledu marksistički centri bi morali biti u funkciji okupljanja svih kreativnih snaga, svih onih koji su bilo koliko spremni da doprinesu razvoju ideologije Saveza komunista i samoupravno-socijalističke ideologije uopšte. Neodrživa su ponašanja nekih marksističkih centara koji, najvećma na klanovskoj osnovi, okupljaju pojedince na ideološke i teorijske rasprave. Savez komunista i jugoslovensko društvo nisu toliko bogati stvaralačkim kadrovima da se iz nekih istraživačkih projekata i rasprava mogu izostavljati ljudi koji su kao visokoobrazovani naučni radnici stručnjaci za određene oblasti. Ista primedba važi i za pojedine nosioce funkcija u Savezu komunista i u društvu koji, na osnovi ličnih afiniteta, okupljaju pojedince radi rasprava i konsultacija. Neophodno je da prevashodno Savez komunista polazi od principa stručnosti i naučnosti u ovoj oblasti kako bi se izbegla svaka privatizacija i voluntarizam, što, u krajnjoj liniji, šteti samom Savezu komunista.

U tom smislu *prilaz društvenim odnosima bi morao biti takav da iskazuje da se Savez komunista prema njima odnosi kao prema izazovu za nove, revolucionarne poduhvate*. Naglašavanje ideoloških osuda kao bitne komponente odnosa prema društvenoj sredini lako navodi na pomisao da se Savez komunista ne oseća kod kuće. Zato osporavanje teze knjiga na knjigu, koju zastupa jedan broj stvaralaca u SK, nije u skladu s društvenom ulogom Saveza komunista u oblasti stvaralaštva. U tom pogledu Savez komunista odgovara društvenoj ulozi i doprinosi jačanju jedinstva svojih snaga i radničke klase u celini ako tu tezu ne osporava. Naprotiv, on tako nastoji da širi prostor za mobilisanje svih onih koji imaju neku relaciju prema socijalizmu. Savez komunista kao kolektivni intelektualac morao bi neprestano na delu pokazivati da ume da misli, da anticipira budućnost. U vezi s tim trebalo bi se podsetiti na sledeću misao klasikâ:

»Partiji je potrebna socijalistička nauka, a ova ne može da živi bez slobode kretanja — piše Engels Bebelu. Tu se *s neprijatnostima treba pomiriti, a to se najbolje čini s dostojanstvom bez trzanja (kurziv* — R. S.). Već jedna, makar i slaba napetost, a kamoli pukotina između nemačke partije i nemačke socijalističke nauke, bila bi nesreća i besprimerna blamaža.«[2]

Znači, Savez komunista ne može bez socijalističke nauke, a ona ne može bez uslovâ u kojima sloboda rasprave nema granica. Isto onako kako je Savez komunista u predvečerje revolucije razvijao žive rasprave o svim važnijim pitanjima, uključujući kulturna i druga pitanja, neophodno je da to i danas čini. Dodajmo tome da se novi proces demokratizacije u oblasti naučnog i idejnog raspravljanja u vreme sukoba sa Informbiroom rasplamsao do neviđenih razmera. Na njegovoj osnovi došlo je do značajnih ideja i konkretnih idejnih i političkih zaključaka koji su pret-

[2] K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela u dva toma*, tom II, »Kultura«, Beograd, 1950, str. 462.

Digitized by Google

hodili uvođenju socijalističkog samoupravljanja. *Zaoštreni društveni odnosi krize veliki su izazov za idejno stvaralaštvo revolucionarnog pokreta.* Podsetimo se na još jedan stav klasikâ koji se odnosi na oblast idejnog i naučnog stvaralaštva:

»Radnički pokret zasniva se na najoštrijoj kritici postojećeg društva. Kritika je njegova životna stihija; kako ono samo može zabraniti kritiku, težiti da se zabrani diskusija? Zar mi od drugih zahtevamo slobodu govora za sebe samo radi toga da bi je uništili u svojim sopstvenim redovima.«[3]

Savez komunista, dosledno osnovnim stavovima klasikâ marksizma i svog Programa, ima istorijsku obavezu da stvara uslove za demokratsko idejno stvaralaštvo. A to podrazumeva mogućnosti kritike i borbe mišljenja koja nikoga ne amnestira, pogotovu ne na osnovu formalnog vršenja neke partijske i državne funkcije. U tome Savez komunista mora da istraje da bi ostao na nivou revolucionarne avangarde. Stoga ideološke osude, a pogotovu zabrane knjiga, članaka i drugo, ne bi trebalo da budu stvar Saveza komunista. Društvo ima svoje različite organe i organizacije, pa neka oni deluju u skladu sa svojim funkcijama i neka onemogućavaju prodor neprijateljskog delovanja. A Savez komunista je revolucionarna organizacija idejnih istomišljenika koja se potvrđuje kao vodeća, idejno-usmeravajuća snaga time što u ovoj oblasti širi prostor za idejno stvaralaštvo, za naučnu kritiku.

Savez komunista, radi svog jedinstva, treba u ovom pitanju da ima posebno izoštren sluh. Da se ne događa da se od strane nekih organizacija izriču osude i iniciraju zabrane, a da u drugima dolazi do pohvala i nagrada istih radova. Pogotovu nije dobro da se na osnovi segmenta jednog šireg rada izriču osude celog rada i celog stvaraočevog opusa. Takav pristup nije u skladu ni s revolucionarnim tradicijama kako komunističkog pokreta tako i jugoslovenskog radničkog pokreta. Trebalo bi od Saveza komunista očekivati da bude nosilac neprestane inicijative za rasprave i kritike koje se zasnivaju na strogom poštovanju činjenica.

U vezi s prethodnim je neophodno prevladavanje parcijalizacije idejnog stvaralaštva, pogotovu svođenje idejnog stvaralaštva u Savezu komunista Jugoslavije na republičke i pokrajinske atare. To ima za posledicu idejnu dezintegraciju Saveza komunista i stavljanje stvaralaštva u funkciju republičko-pokrajinskih birokratija. Iskustvo pokazuje da je takav trend prodro u mnoge pore realnog idejnog života Saveza komunista i društva. Ako se u retrospektivi analiziraju prodori nacionalističkih i nekih drugih antisamoupravnih tendencija, videće se da su pojedine republičko-pokrajinske birokratije razvijale svoje ideološke pristupe koji su im pomogli da ulaze u odgovarajuće komplote sa nosiocima nesocijalističkih tendencija. U Titovo vreme takve pojave su bile destruirane u sudaru s jedinstvenom jugoslovenskom ideološkom linijom. Međutim, danas je borba na idejnom i političkom planu

[3] F. Engels Hersonu Triru, navedeno prema: K. Marks — F. Engels, *Sočinenija*, tom XXI, Moskva, 1940, str. 169.

Digitized by Google

s takvim tendencijama složenija, mada one ne nailaze na opšti otpor i osudu radničko-klasne baze jugoslovenskog društva.

Kada raspravljamo o idejnim faktorima kao osnovama jedinstva akcije Saveza komunista, nezaobilazno je pitanje pretakanja idejnih stavova u konkretne programe društvenih akcija. Nije dovoljna samo saglasnost u polaznim ideološkim pozicijama. Potrebna je saglasnost i u pitanju operacionalizacije idejnih stavova. Svi smo mi deklarativno saglasni u pitanju prevalencije radničko-klasnog interesa, te ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ali ekonomsko-sistemska i političko-sistemska rešenja pokazuju da operacionalizacija osnovnih idejnih stanovišta nije adekvatna. To što je došlo do velikih deoba u Jugoslaviji, do zatvaranja republičkih, pokrajinskih te opštinskih tržišta, do dezintegracije u privredi, do zatvaranja školskih sistema u republičke i pokrajinske granice i do stvaranja nekih užih svesti i slično — ukazuje na potrebu da se hitno ponovno ispita i taj vid stvaranja i širenja ideologije Saveza komunista.

I pored najbolje namere, neke ekonomske i političke institucije pokazuju disfunkcionalnost. Fond za nerazvijena područja je na liniji prevladavanja ekonomskog zaostajanja u Jugoslaviji, što je jedan od ključnih stavova SK. Međutim, sa stanovišta racionalnijeg korišćenja sredstava i većeg ekonomskog i društvenog integrisanja on bi morao da doživi promene. Pokrajina Kosovo je u sastavu Srbije, koja je tim pre zainteresovana za njen brži razvitak. Ali pri ovako koncipiranom Fondu ona, kao i druge republike, može samo da daje sredstva, ali ne i da utiče na realizovanje tih sredstava, tako da, i pored ulaganja iz drugih republika i Vojvodine, nema vidljivije integracije u privredi ni u društvu u celini. Zato je neophodno dublje preispitivanje takvih operacionalizacija ako se na osnovu njih ne razvijaju društveni odnosi u smislu veće produktivnosti rada u društvu, veće samoupravne socijalističke integracije koja se može verifikovati na konkretnom zbližavanju naroda i narodnosti, radnih ljudi i građana.

Za idejno stvaralaštvo i intenzivno širenje ideologije socijalističkog samoupravljanja od osnovne je važnosti realizovanje *potpune informisanosti u društvu.* Ako nje nema, nije realno uključivanje više činilaca u idejno stvaranje i širenje ideologije. Ako i dođe do šireg uključivanja, ono neće dati značajne efekte, jer učesnici ne polaze od svih validnih činjenica. Ako analiziramo neinformisanost koja je pratila zaduživanje u inostranstvu i eskalaciju albanskog iredentizma, lako ćemo doći do zaključka da mnoga naučna istraživanja, a pogotovu idejne rasprave koje su vođene u ranijem periodu, boluju od mnogih manjkavosti i da nisu mogli biti u potrebnoj funkciji definisanja odgovarajućih ekonomskih i političkih akcija.

A da bi ideologija bila u funkciji jedinstva Saveza komunista ona mora da se zasniva na saznavanju verifikovanih činjenica društvene stvarnosti. Prema tome, kada se zalažemo za oživljavanje i snaženje idejnog stvaralaštva moramo tu uključiti i zalaganje za podruštvljavanje informisanja i za onemogućavanje bilo kakvih

Digitized by Google

manipulacija u toj oblasti. Međutim, mora se konstatovati da je čak i u naknadnom saznavanju pomenutih pojava bilo različitih restrikcija u pojedinim republikama i pokrajinama. *Taj fenomen različitog obaveštavanja u različitim društveno-političkim zajednicama dovodi do neravnopravnosti u odnosu na informacije.* Tako se na samom početku uskraćuju podjednake mogućnosti da se doprinosi razvijanju ideologije i njenom odgovarajućem operacionalizovanju i pretvaranju u život.

Ako pojedinac kao učesnik u stvaranju ideologije ne raspolaže svim potrebnim informacijama, on objektivno dolazi u položaj da bude manipulisan. A prilikom operacionalizacije na scenu izbijaju uticaji osamostaljenih pojedinaca i grupa, odnosno užih birokratskih grupa.

2. Organizacioni faktori

U revolucionarnom radničkom pokretu organizacioni faktori su oduvek predstavljali jednu od bitnih pretpostavki jedinstva partije i pokreta u celini, a Lenjin je organizacione faktore uzdigao do stepena najvažnijih idejnih uslova, odnosno pitanja. U tom pogledu se i Titova aktivnost na rešavanju organizacionih pitanja Komunističke partije Jugoslavije ogledala u sledećem: borba protiv frakcija, dosledno usvajanje i primena demokratskog centralizma, borba protiv nekih pokušaja partijskog separatizma (što je bio slučaj s pokušajem 1941. godine u Makedoniji od strane sekretara PK Šatorova) itd.

Ako polazimo od maksime da je *organizacija sredstvo za ostvarivanje društvene uloge političke partije*, onda bi i organizacija Saveza komunista morala biti u toj funkciji. Prema ocenama koje je sam Savez komunista davao svojoj organizaciji, ona je uglavnom bila na visini njegove uloge. Zapažanja o organizacionim faktorima dosta su protivrečna. Na neke od njih upućene su značajne primedbe, pa bi iz ugla naše teme imalo dovoljno razloga makar ukazati na pojedine otvorene probleme.

Ako se ima u vidu da je Savez komunista široka politička organizacija koja objedinjuje blizu deset posto stanovništva Jugoslavije i gotovo 30 posto zaposlenih građana, normalno bi bilo očekivati mnogo veći politički i samoupravni učinak u društvu. Zato se neminovno nameće pitanje koliko je adekvatno postavljena organizacija i odnosi u njoj da bi se članovi i njihove osnovne organizacije mogli potvrđivati kao osnovni nosioci formiranja, a ne samo provođenja politike i odluka.

a) Osnovna organizacija. — U načelu je pravilno postavljena osnovna organizacija na prostoru OOUR-a i mesne zajednice. Teško bi se šta moglo zameriti njenoj usmerenosti prema ostvarivanju Programa u sredini u kojoj se nalazi. Međutim, ako se priđe bliže osnovnoj organizaciji, videće se da je ona nedovoljno uklopljena u udruženi rad i u mesnu zajednicu, da je mnogo pra-

Digitized by Google

znog hoda u njenoj praksi i da je nedovoljna aktivnost članova, odnosno da se previše iscrpljuje u rutinskom sastajanju. U mnogim društvenim oblastima OOSK je tako postavljena da je dobrim delom posredovana u procesu političkog odlučivanja. U nekim sredinama ona se i ne bavi životnim pitanjima radnih ljudi, odnosno nisu joj oni u središtu pažnje, kao što je slučaj, na primer, na nekim univerzitetima.

Ako se pogledaju neki drugi osnovni oblici organizovanja, može se lako doći do istog ili sličnog zaključka. Svejedno kako aktive zovemo — oblici ili metodi, oni su gotovo zamrli ili se formalizovali. Ako uzmemo aktive radnika-komunista, brzo možemo doći do zaključka da im izmiču neka od najvažnijih pitanja koja se tiču radničke klase i radnih ljudi. Gotovo da nismo, bar preko štampe, čuli kakav je stav negde zauzeo aktiv radnika-komunista prema obustavi rada ili kad je reč o nekom ugrožavanju interesa radničke klase, radnih ljudi i građana. Nije mi poznato da je takav aktiv u nekoj prilici na Kosovu nastupio oštro protiv neke iredentističke pojave, da je direktno branio nekog radnika koji je s porodicom bio ugrožen. U ovo naše vreme nema klasnijeg zadatka od borbe protiv nacionalizma, birokratije i slično.

b) Unutrašnji odnosi. — Osnovu unutrašnjih odnosa u Savezu komunista predstavlja demokratski centralizam. *Njegova osnovna funkcija jeste razvijanje demokratskih odnosa i efikasnosti u procesu oblikovanja politike i donošenja odluke,* kao i njihovom izvršavanju. Ali on u isto vreme sadrži obaveznost izvršavanja usvojene politike i donesenih odluka, pod pretpostavkom da se za njih izjasnila većina.

Razvoj samoupravne socijalističke demokratije uticao je na određen način i na Savez komunista da se u njemu razvijaju unutrašnje veze i odnosi u kojima dominira široki demokratizam u procesu odlučivanja i realizovanja politike. Tako je veliki naglasak stavljen na borbu mišljenja i kritiku, na otvoreno istupanje članova i foruma: sastanci centralnih komiteta, predsedništava, mnoštva drugih organa i organizacija održavaju se pred televizijskim gledaocima itd. Suzio se krug pitanja koja se raspravljaju tajno, u čemu je postignut nov, demokratski kvalitet.

Međutim, istovremeno je značajno *opala efikasnost izvršavanja politike Saveza komunista.* U raznim republičkim i pokrajinskim organizacijama dolazi do značajne divergencije u tumačenju nekih vidova zajedničke politike i stavova. Na toj osnovi različito se izvršavaju ili ne izvršavaju neki stavovi i odluke, što u velikoj meri zbunjuje članove i čitave organizacije Saveza komunista. Čini nam se da jedan od bitnih uzroka tome treba tražiti u nekonzistentno postavljenom demokratskom centralizmu u Savezu komunista. Naime, demokratski centralizam je u Statutu Saveza komunista postavljen tako da su neki njegovi bitni elementi na nekim stepenima organizacije izostavljeni. Na nivou Saveza komunista Jugoslavije u godinama posle Titove smrti *preovlađuje dogovaranje i sporazumevanje, i to više među pred-*

Digitized by Google

stavnicima republičkih rukovodstava nego u organima SK federacije. Ilustrativan je primer sa izborima, koji su na nivou federacije faktički nestali i svode se samo na potvrđivanje izabranih predstavnika republičkih i pokrajinskih organizacija. Tako se dolazi u paradoksalnu situaciju da šefa Saveza komunista bira jedna republička ili pokrajinska organizacija.

Informisanje kao element demokratskog centralizma različito se poima u SK. Tako se stvarima koje su raspravljane u organima federacije u sredstvima informisanja republika i pokrajina pridaje različit značaj, premda bi bilo normalno, prema klasičnom značenju demokratskog centralizma, da svi članovi Saveza komunista Jugoslavije imaju pravo na isti stepen informisanosti.

Može se reći da se praksa konsensusa uvukla duboko u unutrašnje odnose u Savezu komunista Jugoslavije i polako ga jede iznutra. Začudo kako neki koji mnogo govore protiv detitoizacije to ne vide. A poznato je da je u nas Tito bio najodlučniji u zalaganju za očuvanje demokratskog centralizma u Savezu komunista. Stiglo se do stidljivog pominjanja demokratskog centralizma i njegove primene na više nivoa u Savezu komunista. U Savezu komunista Srbije, na nivou republičkih organa, do danas se insistiralo na izbegavanju primene glasanja o pitanjima koja tome podležu. I na poslednjoj sednici CK od članova iz pokrajina se moglo čuti: »Nećemo se, valjda, preglasavati?« Jednostavno se zanemaruje usvajanje odluka na bazi opredeljenja, odnosno glasa većine.

Mislim da je neodrživa praksa zaobilaženja elementa demokratskog centralizma koji podrazumeva usvajanje odluka na većinskoj osnovi. Takav princip i praksa smatraju se velikim dostignućem demokratije, pa zašto bi oni u okvirima demokratskog centralizma bili dovođeni u sumnju. Pogotovu ako se osigurava široka rasprava i borba mišljenja u prethodnom postupku.

Revolucionarni komunistički pokret se odvajao od drugih i po tome što je rasprave o svim pitanjima od interesa za radničku klasu i radne ljude umeo da dovede do kraja i da izvede zaključke koje onda svi pripadnici partije ostvaruju u praksi. U tom se pokretu nikada nije smatralo da je važno samo raspravljati, već da raspravljanje bude u funkciji progresivne politike, zaključaka i odluka, odnosno u funkciji menjanja društvenih odnosa. Tamo gde toga nema stvaraju se uslovi za osamostaljeno delovanje liderskih grupa i pojedinaca, za privatizaciju odnosâ u organizaciji ili pak za nastajanje liberalističkih odnosa koji isključuju obaveznost prema usvojenim odlukama i politici partije. U stvari, to i nije liberalizam u izvornom značenju, već pseudo i anarholiberalizam.

c) Za unutrašnje odnose je vrlo značajno kako deluju partijski centri u federaciji i republikama, odnosno pokrajinama. U periodu socijalističke revolucije i u posleratnoj socijalističkoj izgradnji oni su, po pravilu, delovali kao snažni štabovi, pogotovu federalni centar. Sasvim je normalno što se to očekuje i u uslo-

Digitized by Google

vima socijalističke samoupravne izgradnje društvenih odnosa. Naravno, niko ne očekuje birokratski tip delovanja, već efikasno vođenje demokratskih procesa i odnosa u oblikovanju i provođenju jedinstvene politike u Savezu komunista u skladu s posebnim uslovima u svakoj republici i drugim zajednicama.

Međutim, ostaje upečatljiva činjenica da se sporo usvajaju zajedničke odluke na nivou organâ Saveza komunista u federaciji, a u SK Srbije i kada je reč o pitanjima cele republike. Sporo se dogovara i odlučuje čak i o nizu pitanja koja su pretpostavka za odlučivanje u organima federacije i u organima SR Srbije. Konsensualnost se gotovo odomaćila kao sredstvo usporavanja odlučivanja u SK na pomenutim nivoima, pa se pretvara u dogovaranje i sporazumevanje u zatvorenim krugovima.

Čini se da Titova funkcija kao predsednika Saveza komunista i vođe naše revolucije još uvek nije nadomeštena odgovarajućim organom u SK. On je vođenjem organa na čijem je čelu bio uspevao da se manje-više efikasno odlučuje i izvršavaju odluke. Uspešno je i arbitrirao u situacijama kada su se sukobljavali interesi pojedinih subjekata Može se reći da je na liniji odluka i politike pod njegovim rukovodstvom realizovana i *odgovornost čije su konsekvence prvo osećali nosioci najkrupnijih funkcija.* Tako je dolazilo do smenjivanja pojedinaca i čitavih rukovodstava u Savezu komunista republika i federacije. Posle njegovog odlaska Savez komunista je došao u pat-situaciju — najteže se ostvaruje odgovornost najodgovornijih. Očevidno je da Savez komunista mora da nađe odgovor na pitanje kako osigurati efikasno delovanje partijskog centra u SKJ i republici, takvo delovanje koje bi nadomestilo Titov autoritet i akcionost.

Sigurno je da u tom pogledu mora doći do inoviranja kadrovske politike i izbora koji bi omogućili veći neposredni demokratizam i dovođenje najsposobnijih na najodgovornije funkcije. Ali bi u isto vreme brže odlaženje putem ostavki ili opoziva i smenjivanja moralo biti stalna praksa u Savezu komunista kako bi ojačao ugled i autoritet organizacije u celini. Nedopustivo je da se u Savezu komunista može napredovati i posle utvrđenih činjenica da resor kojim je neko rukovodio nije efikasno radio, pa čak i direktno promašivao. Prosto je neverovatno da se za najveće promašaje u privredi, kao i za eskalaciju albanskog nacionalizma i iredentizma ne mogu identifikovati odgovorni među glavnim nosiocima političkog odlučivanja u društvu.

3. Socijalno-političko strukturiranje

U Savezu komunista se uvek mnogo govorilo o potrebi odgovarajuće socijalne strukture kao uslovu za efikasno ostvarivanje njegove vodeće idejno-usmeravajuće uloge. Uvek se isticalo da je neophodno povećavanje broja radnika, odnosno da je nužna njihova predominacija. Pa ipak, i dalje se konstatuju problemi uskla-

Digitized by Google

đivanja socijalne strukture s društvenom ulogom Saveza komunista: veće izlaženje radnikâ iz Saveza komunista nego pripadnikâ drugih društvenih slojeva, sporije ulaženje i primanje radnika u odnosu na značaj njihove strukture i drugi.

Može se postaviti pitanje otkuda tako paradoksalni procesi u uslovima kada Savez komunista prednjači u uspostavljanju socijalističkih samoupravnih odnosa? Zašto da u Savez komunista sporije ulaze radnici i seljaci, a brže pripadnici drugih društvenih slojeva? Šta je to što remeti održavanje sklada socijalne strukture Saveza komunista i potreba radničke klase i radnih ljudi?

Čini mi se da se u pristupu socijalno-političkom strukturiranju Saveza komunista sporo savlađuju neke anomalije. Na prvom mestu je opravdano insistiranje na povećavanju učešća radnikâ (pripadnikâ radničke klase) u socijalnoj strukturi, a istovremeno uslovljavanje obavljanja bilo kakvog posla, bilo kakve radne funkcije van proizvodnje, članovanjem u Savezu komunista. To ima za posledicu navalu neradničkih struktura na Savez komunista, a i njegovo pomeranje u pravcu upravljačke političke organizacije. Radnicima Savez komunista nije uslov da bi obavljali svoj posao, da bi vršili radne funkcije, pa prema tome oni nemaju podsticaj u tome za omasovljavanje njegove organizacije. Osim malog broja radnika, koji na osnovu pripadanja Savezu komunista i radničkoj klasi očekuju političku ili neku drugu promociju, ostali mogu biti privučeni samo većom revolucionarnom aktivnošću organizacije.

Drugo, iako broj radnika u Savezu komunista nije zadovoljavajući, oni čine blizu 30 odsto ukupnog članstva. Ako se ima na umu da je to, sa socijalno-strukturnog i političko-ideološkog stanovišta, najkoherentnija grupacija u SK, onda bi bilo razumljivo očekivati njihovu dominaciju. Pa ipak, teško je naći dokument nekog od poslednjih kongresa SK koji u tom smislu izražava zadovoljstvo. To nameće mnoga pitanja, kako o položaju radnikâ tako i drugih socijalnih struktura u Savezu komunista. Pre svega, da li neposredni istorijski interes radničke klase dolazi dovoljno do izražaja? Zatim, da li su nosioci stvaranja materijalnih dobara i duhovnih vrednosti adekvatno raspoređeni u strukturama Saveza komunista koje dominiraju u procesu stvaranja politike i donošenja odluka?

Dolazimo i na pitanje kadrovske politike u kontekstu strukturiranja Saveza kao uslova njegovog jedinstva i akcije. Da li je kadrovska politika dovoljno u skladu sa socijalnim strukturiranjem koje bi dovodilo u dominirajuću poziciju nosioce proizvodnog i duhovnog stvaralaštva? I površni pogled na empiriju daje previše argumenata za nezadovoljstvo. Predominantna je profesionalno-politička struktura. A što je još važnije, vidljivi su snažni faktori negativne selekcije, što ima za posledicu *prodiranje mediokritetâ i onih nedovoljno ukorenjenih u svojim radnim i političkim sredinama*. Naravno, tu je i slab uticaj osnovne radne i po-

Digitized by Google

litičko-partijske sredine na izbor pojedinaca u organe Saveza komunista. Tako dolazi do toga da — kako se ide ka vrhovima Saveza komunista, sve je manje radnika iz neposredne proizvodnje, sve je manje naučnih radnika, profesora univerziteta koji nisu promenili svoj radni položaj i postali profesionalci. Nije Lenjin slučajno upozoravao da je radnik najrevolucionarniji kada deluje iz sredine svojih drugova u radnom procesu.

Digitized by Google

Ivan Stojanović

Privredna stabilizacija i formiranje cena

Jedna od najbitnijih karakteristika privrede Jugoslavije u periodu posle donošenja Ustava iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu (1976. godine) jeste snažno prisustvo raznih elemenata administrativnog — državnog regulisanja ekonomskih tokova. Samoupravljanje se u velikoj meri preobrazilo u svoju suprotnost — »administriranje«, (kvazi, neo) etatizam. Društveno-ekonomska praksa krenula je neželjenim tokovima — privrednim (ekonomska efikasnost stagnira ili opada), društvenim (višak rada sve više izmiče proizvođačima). Sem navedenih *glavnih* negativnih tokova, ima i mnogo drugih. Jugoslovenskoj ekonomiji iz poslednjih desetak godina gotovo da više odgovara atribut *administrativna* (decentralizovano/policentrično državna) nego atribut *samoupravna*.

Kako je do toga došlo? Kakve su posledice?

Otkud toliko »administriranja« u jugoslovenskoj privredi?

Pri analizi uticaja administrativnih mera na karakter i efikasnost poslovanja privrednih subjekata mora se poći od traženja odgovora najpre na pitanje: šta tačno podrazumevati pod pojmom administrativne mere.

Ako se pođe od shvatanja da se administrativnim smatraju mere kojima društvo preko svojih političko-administrativnih institucija (države, društveno-političkih zajednica) usmerava ili reguliše (neke) ekonomske procese, onda se to usmeravanje ili re-

Digitized by Google

gulisanje, po pravilu, pojavljuje kao nastojanje da se navedeni procesi razvijaju mimo sopstvenog samotoka, odnosno mimo njihovih objektivnih (ekonomskih) zakonitosti. Otuda je ispravno administrativne mere tretirati prvenstveno kao ograničenje delovanja ekonomskih (tržišnih) zakonitosti.

Koliko socijalizam treba svoju ekonomiju da zasniva na ekonomskim zakonitostima, a koliko na društvenom (administrativnom) regulisanju ekonomskih tokova? To pitanje je predmet razmišljanja o socijalističkim ekonomijama već više od jednog veka, a biće to sigurno još decenijama. Različiti odgovori na to pitanje vodili su ne samo različitim ekonomskim teorijama o socijalizmu, već i različitoj praksi socijalizma.[1]

Jedna od suštinskih ocena iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije jeste da se jugoslovenska privreda iz 70-ih i početka 80-ih godina karakteriše prevlašću administrativnih mera — potiskivanjem ekonomskih zakonitosti, i da se to negativno odrazilo na efikasnost poslovanja ekonomskih subjekata — kvalitativne faktore privređivanja, te da ekonomska stabilizacija pretpostavlja takav preokret kojim će se ostvariti reafirmacija privređivanja sve više zasnovanog na ekonomskim zakonitostima, a sve manje na administrativnim merama; da je taj preokret nužan za podizanje efikasnosti — kvaliteta privređivanja na viši stupanj. No, da bi došlo do takvog preokreta, neophodno je najpre utvrditi kako (zbog čega) je u Jugoslaviji, naročito u 70-im godinama, došlo do prevlasti administrativnih mera nad ekonomskim zakonitostima.[2]

---

[1] Neki od najistaknutijih teoretičara socijalizma, (kao, na primer, R. Luksemburg u *Uvodu u nacionalnu ekonomiju*, Zagreb, 1975, str. 65; N. Buharin u *Ekonomici prelaznog perioda*, Zagreb, 1983, str. 9) smatrali su da u socijalizmu nema objektivnih ekonomskih zakona, te da ostvarenje socijalizma označava kraj političke ekonomije kao nauke. Od teoretičarâ socijalizma iz druge polovine XX veka naročito kod E. Mandela postoje slična shvatanja. Tako, po njemu, »na određenoj tački razvitka proizvodnih snaga može biti ukinuta spontana raspodela privrednih resursa na različita područja proizvodnje na osnovu zakona vrednosti« *(Deset teza o društveno-ekonomskoj zakonitosti prelaznog perioda između kapitalizma i socijalizma*, »Marksizam u svetu«, br. 7—8/1978, str. 262). Umesto zakona vrednosti, u socijalizmu se, po Mandelu, kao osnovno načelo reprodukcije pojavljuje »načelo planiranja«, ali to ne znači eliminaciju tržišta, jer proizvodi (kako sredstva za ličnu potrošnju tako i sredstva za proizvodnju) ostaju robe. No, »plan treba da maksimalno iskorišćava tržište, a da mu nikada ne bude pasivno podložan. Plan treba... da upravlja tržištem« (isto, str. 210).

[2] Pod ekonomskim zakonima ovde se prvenstveno podrazumevaju oni odnosi međuzavisnosti različitih pojava društveno-ekonomskog života koji nužno (objektivno) proizlaze iz materijalnih i drugih uslova toga života.

Najviše kontroverzi pri tom izaziva koncept nužnosti — objektivnosti.

U teoriji socijalizma od naročitog je značaja Marksovo poimanje objektivnosti — »nužnost zakona određenog uređenja društvenih odnosa« *(Kapital*, I, Beograd, 1970, str. 24). Marks to naziva »materijalističkom osnovom svog metoda« (isto), iz kojega su, između ostalog, proistekle ideje o »nužnosti današnjeg poretka«, ali »ujedno i nužnosti

Digitized by Google

Proizvodna snaga je, prema osnovama marksizma, onaj faktor koji menja odnose i zakone koji ih regulišu. To, naravno, nikako nije nekakav apsolutni (tehnološki) determinizam. »Najveća proizvodna snaga jeste sama revolucionarna klasa« (Marks, *Beda filozofije);* »ekonomsko stanje je osnova, ali na tok istorijskih borbi utiču, a često pretežno određuju njihov oblik i razni momenti nadgradnje« (Engels). No najbitnije u svemu tome jeste to da se ne može zanemarivati uticaj ekonomske osnove — stepena razvitka proizvodnih snaga na društvene odnose koji se stvaraju ili se žele stvarati. Tog zanemarivanja je u Jugoslaviji bilo, najpre u teoriji, a zatim u politici, osobito onoj kojom se htela usmeravati ekonomija.

Privredni sistem Jugoslavije iz 70-ih godina, a naročito neki njegovi delovi koji su precizirani takozvanim sistemskim zakonima, stvaran je pod jakim uticajem jedne teorijske koncepcije. Zato se u oceni tog sistema, koji je jedan od glavnih uzroka ekonomske krize s kraja 70-ih i početka 80-ih, mora poći od ocene koncepcije koja je u velikoj meri uticala na njegovo stvaranje, imajući u vidu da su se — kao jedan od rezultata toga sistema — pojavili upravo »administriranje« i ograničavanje delovanja ekonomskih zakonitosti, te njihov negativan uticaj na efikasnost poslovanja ekonomskih subjekata i na kvalitativne faktore privređivanja. Taj uticaj nije »pao s neba«, on je jedan od ishoda privrednog sistema stvaranog 70-ih godina i, posredno, teorijske koncepcije na kojoj je taj sistem delom bio zasnovan.

Suština te koncepcije jeste u tome da je već sada, na sadašnjem stepenu razvijenosti proizvodnih snaga u Jugoslaviji, eko-

---

nekog drugog poretka u koji prvi neizbežno mora da pređe, sasvim svejedno da li ljudi veruju u to ili ne, jesu ili svesni toga ili nisu« (isto). Ocenu da »na društveno kretanje Marks gleda kao na prirodni —istorijski proces kojim upravljaju zakoni koji ne samo da su nezavisni od volje, svesti i namera ljudi nego baš obratno, određuju njihovu volju, svest i namere...«, sam je Marks ocenjivao kao »tačan opis« svog dijalektičkog metoda. »Kad *svesni element* igra ovako podređenu ulogu u kulturnoj istoriji, onda se po sebi razume da ni kritika koja uzima za predmet samu kulturu (kulturu ovde treba shvatiti u najširem smislu reči — I. S.) ne može nikako za svoju osnovu uzeti neki oblik ili neki rezultat svesti. To znači da njena polazna tačka ne može biti ideja, već samo spoljašnja pojava. Kritika će se ograničavati na upoređivanje i suočavanje neke *činjenice* ne sa idejom, nego s drugom *činjenicom.* Za nju je važno samo to da obe ove *činjenice* budu što je moguće tačnije ispitane..., apstraktni zakoni ne postoje... svaki istorijski period ima svoje vlastite zakone... Čim je život prevalio neki dati period razvitka, čim iz datoga stanja pređe u neko drugo, počinju njime vladati i drugi zakoni. Jednom reči, ekonomski nam *život* pruža pojavu analognu istoriji razvitka u drugim oblastima biologije... Stari ekonomisti nisu shvatili prirodu ekonomskih zakona kad su ih upoređivali sa zakonima fizike i hemije... Dublja analiza pojava dokazala je da se društveni organizmi između sebe isto toliko temeljito razlikuju kao i biljni i životinjski organizmi... Štaviše, jedna ista pojava podleže sasvim različitim zakonima usled različitosti u celokupnoj građi tih organizama... Sa različitim razvitkom *proizvodne snage* menjaju se i odnosi i zakoni koji ih regulišu« (*Kapital,* I, cit. izd., str. 24; *kurziv* — I. S.).

Digitized by Google

nomske tokove, uključujući i formiranje cena, moguće regulisati, umesto putem tržišta (i njegovih zakonitosti) ili putem državno-plansko-centralističkog odlučivanja, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.

a) Udruživanje, sporazumevanje i dogovaranje kao mehanizmi potiskivanja objektivnih ekonomskih zakonitosti i jedinstva jugoslovenskog tržišta

Sporazumevanje — dogovaranje kao način pripremanja i donošenja značajnih političkih, ekonomskih i drugih odluka, naročito na makronivoima, svakako je jedan od bitnih principa demokratije — samoupravljanja. To naročito mora važiti za društveni sistem čije osnove predstavljaju: samoupravljanje (kako je to kod nas određeno već 50-ih godina) i pluralizam interesa (nacija, regionâ i drugih delova društva, prema orijentacijama iz 70-ih godina). S druge strane, za svaki društveni sistem bitan je način na koji se uspostavljaju veze među ekonomskim subjektima. Dva takva načina dominiraju savremenim ekonomijama: tržište i plan. Promenama privrednog sistema Jugoslavije iz 70-ih godina hteo se uvesti (afirmisati) treći način, sastavljen od tri međusobno komplementarna mehanizma: udruživanja rada i sredstava, samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Polazna tačka navedenog htenja bilo je uverenje da su tržište i planiranje (od strane organâ društvene zajednice) mehanizmi koje samoupravna ekonomija treba već sada radikalno da eliminiše jer je tržište mehanizam kapitalizma, a planiranje (od strane organâ društvene zajednice) karakteristika etatističkih sistema privređivanja, te da su jedino udruživanje, sporazumevanje i dogovaranje mehanizmi u potpunom skladu sa »samoupravnim socijalističkim načinom proizvodnje«. Otuda bi, prema koncepciji »samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje«, mehanizmi udruživanja, sporazumevanja i dogovaranja trebalo da na sebe preuzmu funkcije koje u drugim ekonomijama vrše tržište i planiranje, te da jugoslovenska privreda postane nešto što bi u svetskim okvirima bilo specifično. »Zapad« bi uglavnom bio kapitalistički, »Istok« etatistički, a Jugoslavija »samoupravni socijalistički način proizvodnje«. Bar iz delimičnog uticaja ove koncepcije rezultiralo je to da je u Jugoslaviji stvarno došlo do značajne eliminacije (posebno jedinstvenog jugoslovenskog) tržišta i planiranja (od strane organâ društvene zajednice) kao ekonomskih mehanizama. »Na udaru« su naročito bili mehanizmi kao što su kupoprodajni odnosi i kreditiranje, i to ne samo »na udaru« nekih teorijskih koncepcija, nego i mnogih rukovodstava društveno-političkih organizacija i zajednica, te i mas-medija.

Ekonomija koja bi se dominantno zasnivala na udruživanju, sporazumevanju i dogovaranju nazvana je 80-ih godina »dogovornom« ili »ekonomijom bez prinude«. Pri tom je ispravno tretirati tržište i planiranje (od strane organâ društvene zajednice) kao

Digitized by Google

oblike izvesne ekonomske prinude — oba ova mehanizma nameću »pravila igre« ili »pravila ponašanja« kojih se ekonomski subjekti moraju pridržavati. Bez tih »pravila« ekonomski subjekti nisu u dovoljnoj meri prinuđeni na ekonomski najracionalnije ponašanje. Moguće je tada da rezultati poslovanja ekonomskih subjekata budu znatno ispod realno mogućih, što privredu vodi u recesiju i krizu, a osobito u razne »nestabilnosti« i »teškoće« (kao što su, na primer, galopirajuća inflacija, gubici u privredi, dezinvestiranja itd.), tako da se onda država pojavljuje kao faktor koji administrativnim merama i ograničavanjem delovanja ekonomskih zakonitosti nastoji da koliko-toliko »ispravlja« ili »spasava stvar«, usporava inflaciju, spasava »gubitaše«, »štiti« životni standard itd.). Iz ovoga najčešće, naročito ako se ekonomija već nalazi u stanju duboke krize, proizlazi izvesna progresija: administrativnih mera je sve više, a ekonomskih zakonitosti sve manje. »Samoupravni socijalistički način proizvodnje« prerasta u kvazietatistički, ekonomske zakonitosti su sve manje arbitar privrednih tokova, a sve više to postaje država upravo preko svojih administrativnih mera. No pri tom treba ipak imati u vidu da rezultati sve šire primene administrativnih mera mogu biti, po društvo i po njegovu ekonomiju, dvojaki, što prvenstveno zavisi od karaktera tih mera i njihove efikasnosti. Ako se administrativnim merama ekonomija privodi svojim zakonitostima, treba očekivati da će rezultati uglavnom biti pozitivni. Obrnut je slučaj ako se administrativnim merama ekonomija sve više udaljuje od svojih zakonitosti.

Naročito je tržište mehanizam koji ne dopušta prevlast neekonomije nad ekonomijom, voluntarizma nad ekonomskim zakonitostima. »Ekonomija bez prinude« je pošla je pogrešne pretpostavke: da zajednički interesi lako pobeđuju parcijalne, da — posmatrano elementarno-antropološki — kod »samoupravnog socijalističkog načina proizvodnje« altruizam nadvladava egoizam, sloboda nužnost, svest prinudu.[3] Stvarnost je ta koja je kod nas

[3] Kada se to ima u vidu, onda je upravo stvarnost ta koja demantuje sledeću tvrdnju: »Tokom svih dosadašnjih razmatranja utvrdili smo da su udruženi radnici, odnosno radni kolektivi samoupravnih jedinica u privrednim i društvenim delatnostima, ne samo subjektivno zainteresovani nego i objektivno u mogućnosti da kako svoje unutrašnje tako i spoljne, razmenske i druge odnose, međusobnim dogovaranjem i sporazumevanjem *stavljaju pod svoju zajedničku svesnu kontrolu.* Pošto oni mogu ne samo unutrašnje nego i spoljne odnose, preko kojih se međusobno povezuju u procesu društvene reprodukcije, regulisati samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem, to znači da su oni u stanju da i tokove društvene reprodukcije *stavljaju pod svoju zajedničku svesnu kontrolu...*« (M. Korać, *Samoupravni socijalistički način proizvodnje*, tom III, Beograd, 1982, str.. 269; *kurziv* — I. S.).

O navedenoj »kontroli« pisao je i Marks, ali sa sasvim suprotnog stanovišta: »Ne može biti ništa pogrešnije i besmislenije nego na temelju razmenske vrednosti, novca, pretpostavljati *kontrolu udruženih individua nad njihovom celokupnom proizvodnjom*« (K. Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, Zagreb, 1974, str. 56; *kurziv* — I. S.).

Digitized by Google

dokazala da je ispoljavanje parcijalnih interesa još uvek mnogo jače od ispoljavanja zajedničkih[4], pa čak i to da je prevlast parcijalnih (naročito kratkoročnih) nad zajedničkim (posebno dugoročnim) interesima jedan od glavnih uzroka potiskivanja jedinstva jugoslovenskog tržišta. Odnosno — očuvanje i razvoj jedinstva jugoslovenskog tržišta može se izjednačiti sa zajedničkim i dugoročnim interesima svih delova Jugoslavije, i obrnuto — potiskivanje jedinstva jugoslovenskog tržišta odgovara samo kratkoročnim parcijalnim interesima pojedinih delova Jugoslavije.

Procesi sporazumevanja i dogovaranja nose bar tri bitne oznake: (1) oni normalno mogu da traju suviše dugo, duže nego što to određena ekonomska situacija zahteva; (2) oni su izuzetno složeni, naročito u uslovima Jugoslavije kao zajednice više nacija i imajući u vidu istorijsku i savremenu složenost međunacionalnih odnosa, ali ne samo njih, već i onih odnosa koji su u vezi s postojećim regionalističkim i lokalističkim tendencijama: i (3) u procesima sporazumevanja i dogovaranja često se formi pridaje veći značaj nego suštini. Na primer, »klasični« kupoprodajni ili kreditni odnosi po formi liče na nešto što je »kapitalističko«, ali oni mogu, kao svoj rezultat, imati veću ekvivalentnost razmene od nekih razmena koje se ostvaruju »socijalističkim« sporazumevanjem i dogovaranjem. Ili: u »klasičnim« kupoprodajnim ili kreditnim odnosima faktički može biti više samoupravljanja nego u nekim odnosima koji se uspostavljaju sporazumevanjem/dogovaranjem. Takođe, a što je u Jugoslaviji previše zanemarivano, »klasični« kupoprodajni ili kreditni odnosi mogu biti *ekonomski* racionalniji od nekih odnosa sporazumevanja/dogovaranja. Pridavanje većeg značaja formi negoli suštini može da vodi u »formalni«, a da udaljava od »suštinskog« socijalizma, misleći tu pre svega na to da jedna od bitnih karakteristika socijalizma mora da bude njegova prednost nad kapitalizmom kad je reč o brzini razvoja proizvodnih snaga.

Jedan od mogućih negativnih ekonomskih efekata sistema sporazumevanja/dogovaranja jeste da se preko njih često ostvaruje dovođenje na isti nivo (uprosečavanje) privrednih subjekata različite snage, što je suprotno zakonima ekonomije. Ti zakoni eliminišu sa scene nesposobne, a favorizuju sposobne, što je naročito u uslovima postojeće međunarodne podele rada, a imajući u vidu nastojanje Jugoslavije da se sve više uključuje u nju, faktor od izuzetnog značaja.

Na kraju, treba imati u vidu da bi sporazumevanje i dogovaranje prvenstveno trebalo da budu mehanizmi potiskivanja negativnih, ali ne i pozitivnih efekata tržišta, odnosno da bi uopšte u koncipiranju budućeg razvoja jugoslovenskog privrednog sistema celishodan bio pristup — kako je to napisano još pre desetak godina — »koji bi podsticao robno-novčane kategorije i prave tržišne oblike svuda gde su oni korisni ..., a izvan toga prvenstveno pri-

[4] Vidi: N. Pašić, *Interesi i politički proces*, Beograd, 1983, naročito glavu XVIII.

Digitized by Google

menjivalo samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, zasnovano na obračunskim cenama«[5].

No izgleda da su za ostvarenje takvog pristupa, čak i posle Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, potrebna značajna ideološka razjašnjenja, naročito o mestu robne proizvodnje i tržišta u sistemu samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Jedno od polazišta u tim razjašnjenjima mogla bi da bude sledeća Kardeljeva misao: »Ultralevica vrši takvu kritiku robne proizvodnje koja bi zahtevala njeno administrativno ukidanje, preskakanje ekonomskih zakonitosti, što bi *neminovno* vodilo jačanju administrativne prinude države, obnavljanju državno-svojinskog monopola, novom etatizmu...«.[6]

»Preskakanje« ekonomskih zakonitosti, naročito preko mehanizama »samoupravnog« sporazumevanja i »društvenog« dogovaranja (prideve ovde stavljamo pod navodnike jer postoji potreba teorijske i empirijske analize pitanja koliko su u desetogodišnjoj praksi sporazumevanje i dogovaranje stvarno bili samoupravni i društveni, odnosno koliko se iza »fasade« »samoupravnog sporazumevanja« i »društvenog dogovaranja« pojavljivalo nesamoupravnih i nedruštvenih nametanja interesa, pa čak i ucenjivanja), jedan je od glavnih uzroka jačanja administrativnog regulisnja ekonomskih tokova = proširene reprodukcije, »preskakanja« ekonomskih zakonitosti = perpetuiteta pada efikasnosti privređivanja i produbljavanja ekonomske krize. Otuda naše suštinsko zalaganje za povratak ekonomskim zakonitostima robne proizvodnje.

Da li bi taj povratak značio potpunu eliminaciju administrativnih (državnih) mera u regulisanju ekonomije?

b) **Mogući pozitivni uticaji države na ekonomiju**

Ekonomski život Jugoslavije dugo se odlikovao izraženim dualizmom: s jedne strane, manje-više sveopštim uverenjem da bi administrativnih uticaja na taj život trebalo da bude što manje, a, s druge strane, progresijom takvih uticaja.

U suštini, administrativne mere se pokazuju kao uglavnom neefikasne. Na primer, godinama je kod nas postojala stroga i naglašena administrativna kontrola cena, naročito nekih proizvoda i usluga. To je bio jedan od razloga da veliki deo cena nije izražavao realne odnose ponude i tražnje roba. I onda kad je administrativna kontrola cena bila vrlo izražena inflacija je postojala. Dobar primer za to je 1983. godina — iako su cene tokom cele prve polovine te godine bile »zamrznute«, inflacija je u toj godini, naročito kretanjima cena posle »odmrzavanja«, dostigla stopu od gotovo 60 odsto, višu nego ikada ranije.

---

[5] Z. Pjanić, *Robna privreda u samoupravnom sistemu*, Beograd, 1974, str. 57.

[6] E. Kardelj, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Beograd, 1977, str. 73.

Digitized by Google

Praksa je pokazala da je očekivanje ili planiranje niske stope inflacije, što je u nas dugo činjeno naročito preko takozvanih rezolucija za ekonomsku politiku, najčešće bila iluzija. Rast cena jedna je od posledica ukupnih ekonomskih kretanja. Posle svih neracionalnosti do kojih je došlo u jugoslovenskoj ekonomiji visoka inflacija pojavljuje se kao nešto što je normalno. Nenormalno bi bilo da posle tolikih promašenih investicija, tolike zaduženosti prema inostranstvu, tako sporog obrta sredstava itd. ne postoji visoka inflacija. Preko visokog rasta cena vrši se »naplata« mnogih ekonomskih promašaja.

U pogledu načina obrazovanja cena kod kojih je jače bio izražen neposredni uticaj društveno-političkih zajednica (naročito republika, pokrajina, pa i opština) uvek je bio moguć određeni administrativni subjektivizam. Takvo obrazovanje cena stvaralo je uslove i za progresiju birokratskog odlučivanja, znači nečega što je i s gledišta političkih potreba razvoja neprihvatljivo. S takvim odlučivanjem sve više su se gubili potrebni ekonomski uslovi i kriteriji za najracionalnije ponašanje privrednih subjekata. Administrativnim merama kontrole cena i drugih ekonomskih tokova problemi inflacije i drugi problemi »rešavali« su se samo prividno i za kratko vreme. To je razlog zašto je posle »odmrzavanja« cena redovno dolazilo do njihove »eksplozije«. Administrativnim merama se pravi uzroci inflacije i drugih negativnih ekonomskih kretanja u daleko najvećem broju slučajeva ne rešavaju. Rešavanje se samo odlaže, s tim što s mnogo takvih odlaganja uzroci negativnih ekonomskih tokova »dobijaju u težini«.

Napuštanje tržišnih kriterija privređivanja (supstitucija tih kriterija sporazumevanjem/dogovaranjem) i zamena jedinstvenog jugoslovenskog tržišta »nacionalnim ekonomijama« stvorili su pogodno tle za jačanje administrativnog regulisanja ekonomskih tokova u dvostrukom smislu. Prvo, tako što je u ekonomiji došlo do sve izraženijih negativnih ekonomskih tokova, koji nužno zahtevaju pojačane administrativne intervencije. Drugo, sa sporazumevanjem/dogovaranjem sistem ekonomskog odlučivanja postaje tako složen da zahteva mnogo administrativnog rada (za poslednjih deset godina broj administrativnih radnika je u Jugoslaviji, po nekim procenama, povećan za oko jedan milion).

Administrativnim merama se najčešće deluje na posledice, a ne na stvarne uzroke negativnih ekonomskih kretanja. Naročito se to zapaža pri nastojanju da se administrativnim merama utiče na usporavanje inflacije. Sledeće što treba imati u vidu prilikom ocenjivanja administrativnih mera jeste da one po svojoj prirodi protivreče osnovnom postulatu jugoslovenskog sistema — samoupravljanju, a pogodno su tle za jačanje etatizma u njegovim raznim varijantama. Kada se to ima u vidu, onda se u suštini pojavljuje približno ovakav red kretanja: (a) sporazumevanje/dogovaranje = (b) »prevazilaženje« (naročito jedinstvenog jugoslovenskog) tržišta /I/ + (c) jačanje administrativnog odlučivanja u privredi /II/ = (d) negativni ekonomski efekti eliminacije tržišta i ekonomskih zakonitosti = (e) nužnost administrativnih mera radi

Digitized by Google

ublažavanja negativnih ekonomskih kretanja = (f) jačanje etatizma = (g) slabljenje samoupravljanja. Vidljiv je sledeći »bumerang«: uvođenjem sporazumevanja i dogovaranja htelo se razviti samoupravljanje — umesto toga, sa sporazumevanjem i dogovaranjem došlo je do slabljenja samoupravljanja. Ključna »linija razgraničenja« ovde je sledeća: sa sporazumevanjem i dogovaranjem nije smelo da dođe do gore navedenog elementa *b* — »prevazilaženja« (jedinstvenog jugoslovenskog) tržišta. Ako bi se sporazumevanje i dogovaranje zasnivali na ekonomskim zakonitostima jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, do navedenih negativnih kretanja ne bi ni došlo.

Novi mehanizmi samoupravnog privrednog sistema (udruživanje, sporazumevanje, dogovaranje) moraju da se zasnivaju na tržištu i ekonomskim zakonitostima. Sledeća »linija razgraničenja« je navedeni elemenat *e* — nužnost administrativnih mera (u uslovima ekonomske krize) radi postepenog otklanjanja negativnih privrednih kretanja. Te mere ne bi smele da vode u novo potiskivanje ekonomskih zakonitosti tržišta i u novi etatizam, već upravo obrnuto — ka postepenom ponovnom zasnivanju ekonomije na jedinstvu jugoslovenskog tržišta i na svojevrsnoj reafirmaciji samoupravljanja. Pod tom reafirmacijom podrazumeva se pre svega jačanje samoupravnih prava radnih kolektiva da sa drugima slobodno (bez mnogih postojećih »nadležnosti« društveno-političkih zajednica) stupaju u ekonomske odnose na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. Došlo se dotle da je i samoupravljanje nužno reafirmisati.

Upravo imajući sve navedeno u vidu, pozitivnim se mogu oceniti »administrativne« odluke iz aprila-maja 1984. godine — naročito odluke o realnim kamatnim stopama, realnom kursu dinara, davanju prava radnim kolektivima da cene velikog broja proizvoda i usluga slobodno formiraju prema uslovima tržišta. U oblasti političkog delovanja trebalo bi ubrzano stvarati uslove za dalja prevladavanja svih vidova »tutorstva« društveno-političkih zajednica nad »svojim« ekonomijama. Ti uslovi mogu se stvarati »administrativnim« odlukama usmerenim ka eliminaciji preteranog državnog uplitanja u ekonomske procese i tokove. Nekada je i za državu u interesu da sprovodi maksimu — da »najbolje vlada država koja najmanje vlada«. U Jugoslaviji bi se to odnosilo i na »vladanje« cenama.

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje u oblasti cena trebalo bi da budu, prema intencijama Ustava SFRJ iz 1974. godine i Zakona o udruženom radu, mehanizmi koji formiranje cena najviše usklađuju sa osnovom jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društveno-ekonomskog sistema — društvenom svojinom na sredstvima za proizvodnju i samoupravljanjem radnikâ celinom društvene reprodukcije, posebno razmenom i raspodelom. Drugačije formulisano, to bi značilo da društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama treba da budu podsistem socijalističkog samoupravnog društveno-ekonomskog sistema, konkretizacija ovog sistema za oblast cena. Kada se ima

Digitized by Google

u vidu da *dohodak* privrednih i društvenih subjekata bitno zavisi od visine cena po kojima oni realizuju svoje proizvode ili usluge, društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem o cenama trebalo bi pre svega obezbeđivati ostvarivanje sledeće odredbe Ustava SFRJ iz 1974. godine: »Sredstva za proizvodnju i druga sredstva udruženog rada, *proizvodi udruženog rada i dohodak ostvaren udruženim radom*, sredstva za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba, prirodna bogatstva i dobra u opštoj upotrebi *društvena su svojina*« (član 12). To, preciznije, znači da se društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem o cenama, uz druge »mehanizme«, treba da onemogući pojava privatne, grupne ili državne svojine na sredstvima, proizvodima i dohotku udruženog rada, kao i na drugim bogatstvima i dobrima koja bi, *ad principem*, trebalo da budu društvena svojina.

Koliko se u praksi uspela ostvariti ta funkcija društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja? Približno tačan odgovor bi bio sledeći: U praksi društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, ne samo o cenama, nego i šire, postoje mnogobrojne pojave reprodukovanja privatne, grupne i decentralizovano-državne svojine na sredstvima, proizvodima i dohotkom »udruženog« rada, sredstvima za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba, bogatstvima i dobrima u opštoj upotrebi. (Znaci navoda u prethodnoj rečenici znače da je rad u Jugoslaviji još daleko od toga da bude društveno udružen. Sintagma »relativno udruženi rad« koju koriste neki autori — malo šta rešava.)

Društvena svojina se ne stvara »preko noći«, donošenjem ovakvog ili onakvog ustava, programa ili nekog drugog sličnog opredeljenja. Za potpuno ostvarenje društvene svojine potrebne su decenije i stepen razvoja proizvodnih snaga znatno viši od sadašnjeg. Sa udruživanjem rada, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem trebalo bi da se stvaraju uslovi za to da društvena svojina postepeno potiskuje druge oblike svojine i krči sebi put kako bi vremenom postala dominantan vid vlasništva, te da preraste u komunističku »nesvojinu«. Pri svemu tome trebalo bi imati u vidu da bi samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje o cenama trebalo uvek da budu u skladu ne samo s osnovnim načelima društveno-ekonomskog sistema (razvojem društvene svojine i samoupravljanja), već i s onim proizlazećim: raspodelom prema radu, robnim (tržišnim) karakterom privrede, visokim stepenom uključenosti privrede u međunarodnu podelu rada, svesnim (planskim) usmeravanjem privrednog razvoja, nužnošću stalnog rasta produktivnosti i osobito načelom ravnopravnosti u sticanju dohotka (ujednačavanjem uslovâ privređivanja na planskim i robno-tržišnim osnovama). Poslednje od navedenih načela naročito proizlazi iz odredbi Ustava SFRJ da »niko ne može ni neposredno ni posredno sticati materijalne i druge koristi eksploatacijom tuđeg rada« (član 11), odnosno da se društvena sredstva ne mogu koristiti »za prisvajanje tuđeg viška rada« (član 12).

Digitized by Google

Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje o cenama trebalo bi — što sledi iz svega prethodno navedenog — da ukidaju svako monopolističko ponašanje privrednih i društvenih subjekata koje vodi prisvajanju mimo rada. Iz tih mehanizama formiranja cena trebalo bi da proizlazi takva primarna raspodela dohotka koja će neprestano sve više obezbeđivati ekvivalentnost između uloženog rada i ostvarenih rezultata ekonomskih subjekata, odnosno ekvivalentnost između novostvorene vrednosti i dohotka tih subjekata. Još dva načela bi trebalo da budu deo osnova samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o cenama — obaveza ekonomskih subjekata da obnavljaju društvena sredstva (I) i stalno ih uvećavaju i unapređuju (II). Prva obaveza pretpostavlja takvo formiranje cena koje se zasniva na društvenoj objektivizaciji troškova, a druga podrazumeva da se preko cena osigurava akumulacija za (normalnu, ravnotežnu, društvenim planiranjem određenu) proširenu reprodukciju. Ako se ima u vidu i to da se kao društveno-ekonomski optimum pojavljuje potreba (na dugi rok) uprosečavanja ličnih dohodaka[7], onda bi se moglo zaključiti da bi i u samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju o cenama kao normalna cena trebalo da se pojavljuje specifična cena proizvodnje. Pošto je cena proizvodnje normalna (ravnotežna, gravitaciona) cena za »čisto« tržišne privrede sa-

[7] Dohodak određene organizacije udruženog rada mora, naravno, da zavisi od uspešnosti s kojom ona svoje poslovanje prilagođava zahtevima tržišta (konjunkturnim kretanjima). No to prvenstveno važi za kratak rok. Na dugi rok dohodak organizacije udruženog rada bi trebalo da bude dominantno određen stepenom produktivnosti rada u njoj. Može se uzeti kao normalno da se na dugi rok konjunkturna kretanja međusobno potiru i da je upravo zato produktivnost rada (koja je određena ne samo utroškom živog, nego i minulog rada, to jest ukupnim radom potrebnim za proizvodnju roba) odlučujući faktor koji bi trebalo da određuje veličinu dohotka u organizacijama udruženog rada. Pošto je normalno očekivati da na dugi rok dolazi i do ujednačavanja (uprosečavanja) produktivnosti u različitim sektorima privrede, te i u organizacijama udruženog rada višeg stepena organizovanosti (recimo, SOUR-ima i reprodukcionim celinama), onda se opravdano može i treba da ima u vidu potreba uprosečavanja (na dugi rok) ličnih dohodaka.

U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije (u dokumentu »Prilagođavanje privrednog sistema zahtevima stabilizacije«) navodi se, između ostalog, da kod nas postoje »takve razlike u ličnim dohocima koje se teško mogu dovesti u vezu s načelom raspodele prema radu. Tako je, na primer, najviši lični dohodak za oko 16 puta veći od najnižeg za zanimanje mašinski inženjer, mašinski tehničar ili elektrotehničar, pa i za takva kao što su nastavnik osmogodišnje škole, daktilograf, ili čistačica, a prodavcima u trgovini je za 23 puta veći, knjigovođama čak za 28 puta. Najviši čisti lični dohodak čistačice je, npr., tri puta veći od prosečnog l. d. mašinskog tehničara ili jamskog kopača u rudarstvu ili pak za preko 40% veći od prosečnog l. d. profesora univerziteta« (*Zaključni deo Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*, dokumenti 12—15, Sarajevo, 1983, str. 100—101). Upravo imajući u vidu takve anomalije, ali i neke dugoročne, strateške ciljeve socijalizma (postepeno eliminisanje suprotnosti između umnog i fizičkog rada, transformaciju raspodele prema radu u raspodelu prema potrebama i drugo), ovde iznosimo ideju o potrebi da se na dugi rok ostvaruje uprosečavanje ličnih dohodaka.

Digitized by Google

vršene konkurencije, moglo bi se zaključiti da bi trebalo da postoji adekvatnost (istovetnost) ravnotežnih cena sistema savršene konkurencije i sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o cenama, odnosno da sistem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o cenama mora da se zasniva na ceni proizvodnje kao transformisanom obliku (zakona) vrednosti. Drugačije formulisano: zakon vrednosti mora da bude onaj ekonomski zakon koji se pojavljuje i kao glavni regulator samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o cenama.

Odnos samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja o cenama, s jedne, i zakona vrednosti, s druge strane, zahteva još neka razjašnjenja. Najpre o zakonu vrednosti.

c) Zakon vrednosti i sporazumevanje/ /dogovaranje o cenama

Jedna od najbitnijih ocena iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije jeste ona da uzroke ekonomske krize u Jugoslaviji treba tražiti prvenstveno u »supstituciji« ekonomskih zakonitosti voluntarizmima raznih oblika. U te voluntarizme spadaju i oni koji su dolazili do izražaja tako što su se društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama previše ostvarivali mimo zakona vrednosti, naročito onda kada su ti novi mehanizmi formiranja cena ostvarivani mimo jedinstva jugoslovenskog tržišta.

Odavno je ekonomska nauka utvrdila da se kao najopštiji zakon društvene proizvodnje pojavljuje zakon srazmerne podele društvenog rada. Zakon je opšti jer je srazmerna raspodela ukupno raspoloživog fonda društvenog rada na razne privredne i druge društvene delatnosti nužna za sve oblike privređivanja, od mikro do makronivoa, od primitivnih privreda do najrazvijenijih — kapitalističkih i socijalističkih. Za svaku društvenu zajednicu nužno je da uspostavlja srazmerne odnose između svojih proizvodnih mogućnosti i potreba za ekonomskim dobrima. Kada se ima u vidu činjenica da u jugoslovenskoj privredi 80-ih godina postoje veoma izraženi neusklađeni odnosi između ponude — proizvodnje mnogobrojnih proizvoda i usluga, s jedne, i tražnje za njima, s druge strane, onda se može izvući zaključak da se mehanizmi regulisanja privrede kod nas nisu zasnivali u potrebnoj meri na zakonu srazmerne raspodele društvenog rada.

U te mehanizme sigurno da spadaju i samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje o cenama. Nestašice nekih roba, zatim regulisanje potrošnje putem bonova, eklatantni su primeri nedovoljnog zasnivanja privrede na zakonu srazmerne podele fonda društvenog rada. Narušavanje jedinstva jugoslovenskog tržišta i drugi tokovi dezintegracije ekonomije (razna takozvana zatvaranja — u republičke, pokrajinske, opštinske, ourske i druge granice) jeste faktor koji je jugoslovensku ekonomiju naročito sna-

Digitized by Google

žno udaljavao od zakona srazmerne podele fonda društvenog rada. Dok je, s jedne strane, postojala nedovoljna proizvodnja (recimo: električne energije, stanova, poljoprivrednih proizvoda, roba za izvoz itd.), s druge strane je postojalo na desetine i stotine takozvanih promašenih investicija. Treba li još dokaza da se jugoslovenska ekonomija i mehanizmi njenog regulisanja u mnogo proteklih godina nisu u dovoljnoj meri zasnivali na zakonu (nužnosti) srazmerne podele fonda društvenog rada?

Ne može biti pravog delovanja zakona srazmerne podele fonda društvenog rada ako ne postoji pravo sagledavanje: društvenih potreba za raznovrsnim proizvodima (I) i realnih proizvodnih mogućnosti društva da te potrebe zadovoljava (II). Kako se mogu utvrđivati prave društvene potrebe za raznim vrstama proizvoda? Dva mehanizma tog utvrđivanja su na sadašnjem stepenu razvitka proizvodnih snaga, ne samo Jugoslavije, nego manje-više sveta u celini, nezamenljiva: tržište i planiranje. Oba ta mehanizma su u Jugoslaviji u poslednjih desetak godina bila potisnuta, naročito jedinstveno jugoslovensko tržište i planiranje na nivou Jugoslavije kao celine. I kada je reč o realnim proizvodnim mogućnostima društva da zadovoljava potrebe, izgleda sasvim očigledno da je dugo bilo ispoljavano precenjivanje tih mogućnosti, što se najviše izražavalo u potrošnji mnogo većoj od proizvodnje, u prevelikom zaduživanju u inostranstvu, »nepokrivenim« investicijama itd.

U robnoj privredi zakon srazmerne podele fonda društvenog rada deluje u obliku zakona vrednosti. Naročito je svrsishodno zakon vrednosti tretirati kao zakon ekonomije društvenog rada i zakon diferencijacije robnih proizvođača. Koliko su privredni sistem i praksa udruživanja, sporazumevanja i dogovaranja obezbeđivali ostvarenje ekonomije društvenog rada i diferencijaciju robnih proizvođača? Ekonomija društvenog rada i, na primer, »promašene« investicije dve su nespojive pojave, a malo se gde u svetu pojavljuje toliko takvih investicija koliko ih ima u Jugoslaviji. Isto je tako lako uočljivo da nije ostvarivana zadovoljavajuća diferencijacija robnih proizvođača — postojanje velikog broja organizacija udruženog rada koje godinama posluju s gubicima dovoljan su dokaz za iznetu tvrdnju. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje o cenama kakvi su u stvarnosti postojali bili su, s jedne strane, uzrok, a s druge, i posledica nekih od navedenih privrednih tokova. Formiranje cena mimo zakona vrednosti nije obezbeđivalo odgovornost za ekonomske neracionalnosti i promašaje u privrednom životu, a odgovornost za korišćenje društvenih sredstava bi svakako morala biti jedan od osnova samoupravnog socijalističkog sistema i razvoja.

Praksa ne samo Jugoslavije, nego i većine drugih socijalističkih zemalja pokazuje da potiskivanje zakona vrednosti (u formiranju cena i šire) najčešće vodi raznim oblicima administrativno-političkog voluntarizma i dominacije. Tu treba imati u vidu da se zakon vrednosti ispoljava kao zakon ponude i tražnje, odnosno kao zakon po kojem tržište određuje cene, a preko njih i alokaciju resursâ. No delovanje zakona vrednosti pretpostavlja kon-

Digitized by Google

kurenciju — čim se pojavi monopol bilo koje vrste, cene se mogu formirati mimo vrednosti (cene proizvodnje) proizvoda, što dalje vodi neoptimalnoj alokaciji resursâ. Zato je potrebno utvrditi koliko su na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu prisutni konkurencija ili razni oblici monopolizacije, odnosno koliko su se kao ostvareni »rezultati« u praktičnoj primeni mehanizama društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u oblasti cena pojavljivali potiskivanje konkurencije i zakona vrednosti (te i svega onoga ekonomski racionalnog i pozitivnog do čega oni dovode), s jedne, a jačanje raznih oblika monopolističkih zatvaranja tržišta (te i sve ono ekonomski neracionalno i negativno što proizlazi iz takvih monopolizacija), s druge strane.

d) Jedinstvo jugoslovenskog tržišta i dogovaranje/ /sporazumevanje o cenama

Već u kapitalizmu se s jačanjem monopola funkcija zakona vrednosti kao regulatora privrede potiskuje sve dotle da se delovanje toga zakona mora kombinovati s raznim merama državne intervencije (naročito u oblasti cena) i postepeno sve izraženijim društvenim (državnim) planiranjem najznačajnijih ekonomskih tokova. Pojavljuju se tržišni i vantržišni delovi kapitalističkih ekonomija.

Socijalističke ekonomije još više nego kapitalističke ne mogu da budu prepuštene isključivo regulisanju putem zakona vrednosti. Društveno planiranje mora da daje neke bitne okvire za što uspešniji privredni razvoj, odnosno za što uspešnije (sa opštedruštvenog stanovišta) korišćenje ograničenih društvenih sredstava. Zato je pravilno planiranje tretirati kao nužan način regulisanja osnovnih proporcija društvene proizvodnje i usmeravanja glavnih tokova razvoja privrede i društva, a delovanje tržišta (zakona vrednosti) kao način ekonomski najracionalnijeg usklađivanja delatnosti privrednih subjekata (organizacija udruženog rada) s društvenim potrebama za njihovim proizvodima. Posebno formiranje cena na osnovi tržišnih zakonitosti još uvek mora da bude glavni način ekonomske prinude privrednih subjekata da podižu svoju produktivnost na stalno sve viši stepen. Od osobitog je značaja informativna funkcija tržišta — tržište obaveštava privredne subjekte da li su se u dovoljnoj meri opredelili za proizvodnju onoga što društvu treba ili nisu i da li proizvode na način koji društvo priznaje kao društveno potrebno radno vreme (vrednost). Ako društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama ne polaze u potrebnoj meri od zahteva tržišta, onda ovi mehanizmi formiranja cena privrednim subjektima daju netačne informacije o društvenim potrebama za proizvodima i o njihovoj stvarnoj društvenoj (tržišno-vrednosnoj) verifikaciji.

Za Jugoslaviju, kao zemlju u razvoju nužno upućenu na potrebu što šireg uključivanja u međunarodnu podelu rada, od bitnog je značaja da se ekonomska (tržišna) verifikacija uspešnosti po-

Digitized by Google

slovanja privrednih subjekata ostvaruje na što širim tržištima — na jugoslovenskom, a ne na republičko-pokrajinskim ili lokalno-opštinskim tržištima. Dalje prenebregavanje jedinstva jugoslovenskog tržišta može da bude jedan od glavnih puteva umanjivanja racionalnosti poslovanja organizacija udruženog rada. Jugoslavija je u situaciji da mora što više proizvoda da stvara za svetska tržišta, a proizvodi koji se kao ekonomski racionalni ne potvrđuju ni na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu ne mogu očekivati da takvo potvrđivanje ostvare na svetskim tržištima. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama u kojima se ne uvažava jedinstvo jugoslovenskog tržišta u suprotnosti su sa stvarnim dugoročnim interesima ne samo Jugoslavije kao celine, nego i onih delova te celine koji ostvaruju takva dogovaranja i sporazumevanja. Jedinstveno jugoslovensko tržište može da bude »informator« stvarne uspešnosti poslovanja organizacija udruženog rada; »nacionalne ekonomije« kao kidanje jedinstva jugoslovenskog tržišta to u najvećem broju slučajeva ne mogu da budu, naročito ne na duži rok. Širenje tržišta i rušenje granica nacionalnih ekonomija jedan su od najbitnijih faktora snažnog razvoja savremenih kapitalističkih privreda, pa delimično i socijalističkih. Sužavanje tržišta, navedeno cepanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta na republičko-pokrajinska i lokalno-opštinska (gradska), bili su, a i sada su jedan od bitnih faktora opadanja efikasnosti privređivanja u Jugoslaviji i vođenja jugoslovenske privrede u duboku krizu. To bi trebalo da bude glavni kriterij za ocenu (ne) uspešnosti ostvarenih rezultata u praktičnoj primeni mehanizama društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja u oblasti cena i šire.

Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama, zasnovani na ignorisanju zakona vrednosti, doveli su do takvih dispariteta cena pri kojima se, i bez potpunije ekonomske analize, može zaključiti da su cene nekih roba i usluga bile »naduvane« (te su preko njih neki privredni i društveni subjekti ostvarivali dohodak znatno veći od onog koji bi odgovarao njihovom uloženom i stvarnom društveno potrebnom radu), dok su cene drugih roba i usluga bile depresirane. S obzirom na različite strukture privrede u republikama, pokrajinama i regionima, preko dispariteta cena dolazilo je do međurepubličko-pokrajinskih i međuregionalnih prelivanja (novostvorene) vrednosti, a zatim do nastojanja republika i pokrajina da podizanjem cena »svojih« proizvoda ostvaruju za sebe što veći dohodak. Jedan od rezultata takvih ponašanja bio je svojevrsni *circulus vitiosus:* svi su nastojali da što više podižu cene »svojih« proizvoda. Dalji ishod nije bila samo inflacija, već isto tako i sledeće: cene su se sve više formirale administrativno, a ne ekonomski-tržišno; širi se svojevrsni parazitizam u privređivanju — stalno nastojanje da se dohodak povećava podizanjem cena, a ne porastom produktivnosti. Krajnji ishod svega ovoga nikako nije mogao da bude društveno-ekonomski pozitivan. Svi su nastojali da podizanjem cena svoj dohodak pove-

Digitized by Google

ćaju na račun drugih. Dolazilo je do trke za preraspodelom realno iste ili sve manje (novostvorene(vrednosti. Realni dohodak većine se smanjivao. Je li to samoupravljanje?

Od društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja mnogo se očekivalo, a malo se šta dobilo. Odnosno, dobilo se više negativnog negoli pozitivnog — čak i sa stanovišta razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa proizvodnje i šire, društvenih odnosa u celini (međunacionalnih, kulturnih, političkih i drugih). Dublje uzroke takvih društveno-ekonomskih kretanja treba tražiti u realnom stepenu podruštvljenosti proizvodnje u nas i u realnim (ne)mogućnostima da se društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem (nedovoljno zasnovanim na zakonima tržišta i društvenog planiranja) ostvaruje ubrzano podruštvljavanje proizvodnje.

e) Mogućnosti unapređivanja dogovaranja i sporazumevanja o cenama

Iz svega rečenog, naravno, nikako se ne može zaključiti da su društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje mehanizmi koje bi trebalo isključiti iz sistema formiranja cena. Naprotiv. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama treba u godinama koje slede da se razvijaju kao specifični instrumenti socijalističkog samoupravnog društvenog usmeravanja (ali ne i negacije) jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i cena. Oni treba da postanu mehanizmi kojima će se ostvarivati stabilnost cena, a ne njihovo »divljanje« i gotovo galopirajuća inflacija, koja na kraju mora voditi u nova »zamrzavanja« cena. Društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama, isto tako, treba da postanu mehanizmi kojima će se ostvarivati postepeno eliminisanje dispariteta cena, ali i društveno, na nivou Jugoslavije kao celine, planski utvrđeni najpovoljniji odnos u raspodeli nacionalnog dohotka, alokaciji resursa, potrošnji, privrednom razvoju itd. No društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje ne mogu biti zamena (jedinstvenog jugoslovenskog) tržišta i njegovih funkcija (alokativne, distributivne, informativne, selektivne i drugih), jer bi se tako dalje razvijala praksa (stvarana 70-ih i početkom 80-ih godina) u kojoj se celina parametara ekonomske efikasnosti privrede i njenih subjekata postavlja u takav »ambijent« u kojem objektivne ekonomske zakonitosti, a pre svega zakon vrednosti, bivaju zamenjeni voluntarizmom i neekonomijom. To je onaj »ambijent« koji je jedan od glavnih uzroka ekonomske krize u Jugoslaviji. Ako bi on imao dalje »pravo građanstva«, jugoslovenska ekonomija bi se, umesto putem stabilizacije, kretala putem daljeg produbljavanja krize. To je onaj »ambijent« koji je doveo do mnogih decentralizovanih monopolističkih ponašanja organizacija udruženog rada i drugih društvenih subjekata u »zidanju« cena, preteranog administriranja, neefikasnosti društvene kontrole cena, do neeliminisanja dispariteta cena i inflacije itd.

Digitized by Google

U pogledu proizvoda i usluga kojima se cene već sada mogu utvrditi približno na nivou ravnotežnih (normalnih, gravitacionih) društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje su suvišni mehanizmi. Tu je reč pre svega o cenama za koje je, u skladu s Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije, u 1984. godini odlučeno da se formiraju slobodno, prema uslovima tržišta. Društveno dogovaranje bi, što se tiče ovih cena, moglo zadržati funkciju utvrđivanja projekcija kretanja cena po privrednim oblastima, granama i grupama proizvoda (I), i to tako da te projekcije služe kao osnova za preduzimanje mera neposredne kontrole cena (II) i za utvrđivanje optimalnog nivoa (»cena u senci«) slobodno formiranih cena (III). Društveno dogovaranje bi, takođe, trebalo koristiti kao mehanizam za utvrđivanje načina kako da se iz robnih rezervi deluje na formiranje i kretanje cena, te obezbeđuje jedinstvo jugoslovenskog tržišta (IV), zatim za utvrđivanje načina kako da se smanjivanjem troškova prometa utiče na smanjivanje (rasta) cena (V) itd.

Samoupravno sporazumevanje bi trebalo razvijati kao mehanizam za obrazovanje cena koje bi se u uslovima svog slobodnog formiranja utvrđivale na raznim monopolskim i monopsonskim nivoima. Organi društvene kontrole cena, naročito oni na nivou federacije, trebalo bi da utvrđuju koliko se preko takvih sporazuma nastoje monopolistički (ili monopsonistički) nametati cene. Kada se utvrdi da takva monopolistička nastojanja postoje, organi društvene kontrole cena bi trebalo da intervenišu u pravcu njihove eliminacije. Naravno da je tu veliki problem kako utvrditi da li postoje i koliko su snažna nastojanja da se cene monopolistički formiraju. Ranije je dat predlog osnova metodologije utvrđivanja nastojanja da se cene monopolistički formiraju. Ta metodologija bi se mogla razraditi radi eventualnih intervencija kad su u pitanju cene sa elementima monopolizacije.[8]

Odlukama iz 1984. godine određeno je da se cene nekih proizvoda i usluga (u energetici, železničkom i PTT saobraćaju) formiraju na poseban način. Ali se ni te cene ne mogu formirati van ekonomskih zakonitosti. Trebalo bi razraditi osnove modela za utvrđivanje optimalne visine cena proizvodâ i usluga od najvećeg značaja za jedinstvo jugoslovenskog tržišta i šire — za društveno-ekonomski razvoj u celini.

Sporazumevanje radi postizanja monopolskog ili nekog drugog povlašćenog položaja u realizovanju roba u suprotnosti je sa osnovama jugoslovenskog društveno-ekonomskog sistema, kao i sa potrebama stabilizacije i razvoja ekonomije. Monopolizacija koja se ostvaruje putem sporazumevanja ili dogovaranja nije ništa manje negativna po društveno-ekonomski razvoj od one do koje dolazi u uslovima nepostojanja društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja. To bi trebalo da bude prvo polazište za budući razvoj sistema društvenog dogovaranja i samoupravnog

[8] I. Stojanović, *Pretpostavke utvrđivanja monopolski stečenog dohotka*, »Ekonomska misao«, br. 3/1976.

Digitized by Google

sporazumevanja o cenama. Drugo polazište, ne manje značajno od prvog, moralo bi biti to da društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje o cenama moraju biti zasnovani na zakonima tržišta i društvenog planiranja u meri u kojoj ti zakoni obezbeđuju postizanje najveće efikasnosti ekonomije Jugoslavije kao celine i njenih republika i pokrajina kao delova te celine. Isto tako, društveno dogovaranje i samoupravno sporazumevanje bi morali da budu mehanizmi savlađivanja takozvane tržišne stihije, ali samo u meri u kojoj se može utvrditi da takva stihija postoji i da negativno utiče na društveno-ekonomski razvoj.

Digitized by Google

Nikola Stefanović

Dogradnja ustavne koncepcije delegacija i skupštine kao organa društvenog samoupravljanja

1. Položaj i funkcije delegacija u delegatskom skupštinskom sistemu

U raspravama koje se sada vode o funkcionisanju političkog sistema postoji i mišljenje da treba stvoriti ustavne mogućnosti, odnosno dati osnovu da funkciju delegacije u OOUR vrše radnički saveti, a u mesnim zajednicama skupštine, odnosno odgovarajući samoupravni organi.

Potrebno je, najpre, postaviti pitanje i dati odgovor — odakle posle deset godina od uvođenja delegatskog sistema takva neverica da ovaj institucionalni oblik može da vrši onu funkciju koja mu je Ustavom data. A to je da radni ljudi u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim organizacijama obrazuju svoje delegacije »radi neposrednog ostvarivanja svojih prava, dužnosti i odgovornosti i organizovanog učešća u vršenju funkcija skupština DPZ«. Delegacija je, kako sva do sada izvršena naučna istraživanja i pripremljene analize o delegatskom sistemu pokazuju, u najvećem broju sredina faktički bez većeg društvenog uticaja i, ako i vrši svoju ustavnu funkciju, onda je to samo u odnosu na rad i odluke opštinske skupštine i delegatâ u njoj, dok se uključivanje i uticaj delegacija u odnosu na skupštine širih DPZ praktično ne oseća. Osim toga, u velikom

Digitized by Google

broju organizacija i zajednica iza formalnog čina obrazovanja delegacije i, takođe, pretežno formalne uloge u kandidovanju delegata, prestaje svaka njena dalja aktivnost.[1]

Postavlja se pitanje zašto je došlo do takvog pada motivacije radnih ljudi za učešće, putem delegacija kao organizovanog oblika njihovog delovanja, u skupštinskom odlučivanju. Kako je došlo do toga da se u drugom i ovom trećem mandatnom periodu, u odnosu na početni period kada su one uvedene u sistem, delegacije nađu na »periferiji« društvenih zbivanja u odnosu na socijalnu sredinu u kojoj su obrazovane i u odnosu na skupštinsko odlučivanje na pojedinim stepenima društvenog organizovanja, u kome bi trebalo da su jedan od bitnih činilaca.

Smatram da to prouzrokuju pre svega dve grupe činilaca — stanje u razvoju samoupravnih produkcionih odnosa i drugi društveni i politički činioci koji sada dominiraju u političkom sistemu, kao i normativno-institucionalni razlozi. I jedni i drugi, u uzajamnoj međuzavisnosti i uslovljenosti, dovode do odsustva, odnosno do faktičke neizgrađenosti bitnih pretpostavki i društvenih uslova da delegacija ostvaruje svoju ustavnu funkciju u sklopu postojeće ustavne koncepcije.

1) U prvu grupu činilaca svrstao bih sledeće:

Prvo, *stepen razvoja socijalističkih produkcionih odnosa.* U celini društveno-ekonomskih odnosa ojačale su etatističke tendencije, što ima negativne posledice kako na društvenu poziciju udruženog rada tako i na njegovu ulogu u procesu odlučivanja u delegatskom skupštinskom sistemu. U uslovima jačanja etatističkih tendencija snažno su ojačale i grupno-svojinske tendencije, jer unutar samog udruženog rada i proizvodne osnove društva postoje određene deformacije u odnosu na društvenu svojinu i način raspolaganja njome.

Snažno je izražena tendencija, naročito poslednjih godina, da državni organi na svim stepenima društvenog organizovanja, od federacije do opštine, prekoračuju svoje ustavne nadležnosti i ovlašćenja nizom administrativnih mera i postupaka u uređivanju uslovâ proizvodnje, raspolaganja sredstvima za proizvodnju i društvenim dohotkom, kao i u uređivanju uslovâ slobodne razmene rada.

Materijalna osnova udruženog rada je bitno sužena i u tom pogledu on je u znatno težem položaju u poređenju s periodom kada je uveden delegatski sistem kao oblik njegovog organizovanijeg delovanja u političkom sistemu. Državni organi su uspostavili neku vrstu političkog i administrativnog tutorstva nad udru-

[1] Ukazujem osobito na značajna istraživanja i ocene sadržane u zborniku *Delegatski sistem — funkcionisanje i ostvarivanje*, Beograd, 1979. i na »Pregled nekih rezultata istraživanja funkcionisanja i ostvarivanja delegatskog sistema u Jugoslaviji« (Prilog grupe rukovodilaca istraživačkih timova) u materijalu Saveznog društvenog saveta za pitanja društvenog uređenja — Analiza ostvarivanja delegatskih odnosa u skupštinskom sistemu.

Digitized by Google

ženim radom i presudno utiču na raspolaganje dohotkom, pre svega sredstvima proširene reprodukcije.

U takvim uslovima delegatski skupštinski sistem, bez prave samoupravne sadržine, ne može ni da ostvaruje svoju društvenu i klasnu funkciju. Samim tim on ne može ni da vrši povratan uticaj na jačanje socijalističkog sadržaja produkcionih odnosa.

Drugo, *stepen samoupravne integracije udruženog rada.* Slobodno, samoupravno povezivanje udruženog rada, kako u sklopu pojedinih oblasti rada, odnosno privrednih i društvenih delatnosti, tako i u sklopu širih reprodukcionih celina, izuzetno sporo teče. A to su bitne postavke i Ustava i Zakona o udruženom radu kada se tiče ostvarivanja društvene uloge radničke klase i samoupravno organizovanih radnih ljudi u ekonomskom i političkom sistemu.

U svojoj zavisnosti od normativne regulative državnih organa i bez vlastite materijalne osnove, organizacije udruženog rada nisu upućene na dohodovno povezivanje, a nemaju ni osnovne materijalne preduslove za to. Usmerenost OUR-a na državnu regulativu i na iščekivanje državnih mera koje im određuju uslove proizvodnje pojačala je u proteklom periodu pojave partikularizma u udruženom radu i potenciranje različitih, protivurečnih interesa u njemu, u borbi za opstajanje i ekonomsku egzistenciju svake od njih.

A kada samoupravna prava u OUR-ima nemaju materijalnu osnovu, onda radni ljudi nisu motivisani ni na udruživanje rada i sredstava, ni na traženje širih oblika svog samoupravnog povezivanja i udruživanja.

S druge strane, izostala je Ustavom utvrđena funkcija skupština da, u razmatranju osnovnih problema s kojima su suočene OUR, podstiču procese samoupravne integracije udruženog rada i izgrađivanja zajedničkih interesa u njemu na dohodovnom principu — kao uslov i za ispoljavanje tih zajedničkih interesa u skupštinskom odlučivanju, posebno na nivoima odlučivanja u širim DPZ. Takva uloga izostala je i od strane društveno-političkih organizacija, jer ne znam kako samoorganizovana radnička klasa i njeni interesi mogu biti dominantni u društvu ako se političkom akcijom ne podstiče samoupravna integracija udruženog rada.

Treće, *razvijena svest, motivisanost i spremnost radnih ljudi* svakako su polazna i osnovna pretpostavka za funkcionisanje delegatskog sistema.[2] Stoga je osnovno pitanje kako izgraditi i razviti to uverenje i motivisanost radnih ljudi u udruženom radu

[2] Na značaj ovog činioca za funkcionisanje delegatskog sistema najpotpunije je ukazao dr Radivoje Marinković u svom prilogu u navedenom zborniku *Položaj, moć i uticaj osnovnih subjekata delegatskog sistema.* On, između ostalog, ukazuje na značaj koji imaju: »motivisanost, spremnost i mogućnost radnih ljudi da aktivno sudeluju u procesima odlučivanja. Teško se nemotivisan čovek, pod uslovom da je to stvar njegove slobodne volje, uključuje u određene vidove delegatskog odlučivanja. Takođe je sasvim jasno da ljudi nisu spremni da učestvuju u onim oblicima putem kojih ne mogu ostvariti određeni uticaj« (str. 315. i 361).

Digitized by Google

da, kao što shvataju potrebu i značaj radničkog saveta ili drugog organa upravljanja za ukupno poslovanje, funkcionisanje i razvoj osnovne, radne ili šire asocijacije udruženog rada, na približno istoj osnovi shvataju ulogu kako svoje delegacije tako i delegatâ u skupštini, od čije funkcije i delovanja, odnosno odluka i načina rešavanja određenih pitanja u skupštini, zavisi ostvarivanje mnogih egzistencijalnih pitanja i pojedinačnih i zajedničkih interesa koje oni imaju u udruženom radu.

Da bi se radni čovek i građanin koristio određenim oblikom ili sredstvom svog delovanja koje mu sistem pruža, on mora biti pre svega uveren, a samim tim i motivisan, da mu taj oblik i sredstvo stvarno omogućuju da vrši određenu delatnost, da ostvaruje određene interese i ciljeve, da ima stvarni udeo u izgrađivanju politike i odluka skupština DPZ. On u proteklom periodu takvu motivaciju nije našao i nije došao do uverenja da putem delegacije, kao oblika, može efikasno i organizovano učestvovati u vršenju funkcija skupština, posebno u zajednicama širim od opštine, što praktično znači u ostvarivanju funkcija vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima. A to se na sličan način postavlja kada se tiče svesti i motivisanosti radnih ljudi i građana u mesnoj ili drugim zajednicama rada i društvenog života, iako ima znatno više pozitivnih primera u radu i delovanju delegacija mesnih zajednica.

To uverenje i ta motivisanost čoveka da mu pre svega delegacija omogućava stvarnu komunikaciju i najširi društveni uticaj na odlučivanje u skupštini, odnosno da on delovanjem putem delegacija postaje značajan činilac političkog sistema i neposredni učesnik u njemu, ne može se ostvariti ni snagom ustavne norme ni kampanjskom akcijom društveno-političkih organizacija, uz široko fetišiziranje uloge institucija delegatskog sistema koju one u sistemu i odnosima još nemaju, već samo u dugoročnom procesu izgrađivanja i razvijanja te svesti. Doći do tog stupnja uverenja i svesti čoveka da mu je delegacija neophodna isto kao i radnički savet ili drugi organi upravljanja — što uzimam za poređenje pre svega zbog stečene uloge ovih organa koju oni imaju u udruženom radu — znači učiniti izlišnom ideju koja je u podtekstu navedenog predloga da delegacija treba da siđe sa scene i da organi upravljanja treba da preuzmu njenu funkciju.

Četvrto, dosadašnje sagledavanje ukupnih odnosa u delegatskom skupštinskom sistemu, sa stanovišta odlučujućih činilaca u donošenju odluka od neposrednog interesa za udruženi rad, uslove privređivanja i planiranje ekonomskog razvoja, ukazuje da je u sistemu već izgrađena i uspostavljena *dosta čvrsta sprega rukovodećih poslovnih struktura OUR, banaka i izvršno-upravnih organa vlasti,* uz sudelovanje određenog kruga rukovodilaca društveno-političkih organizacija.

Ukoliko sistemom odlučivanja ovladavaju tehnobirokratski interesi i moć, koji se praktično suprotstavljaju interesima radničke klase i udruženog rada, onda se i proces odlučivanja razvija mimo

Digitized by Google

skupštinskog i delegatskog odlučivanja, pa se zato i ne ostvaruje klasna suština delegatskog sistema.

Ova neformalna, ali realno uspostavljena upućenost ovih subjekata jednih na druge u uslovima krajnje ograničenih mogućnosti OUR u pogledu raspolaganja dohotkom, ali zato razvijenih oblika administrativne intervencije izvršnog aparata vlasti, na koji je udruženi rad usmeren u svakodnevnoj politici, dovela je objektivno te izvršne organe u položaj najviših poslovodnih organa u odnosu na radne organizacije i u položaj osnovnih nosilaca kreiranja i utvrđivanja kako sistemskih mera tako i mera razvojne politike u odnosu prema skupštini DPZ.

U uslovima kada skupštine još nisu izgradile svoju društvenu moć i uspostavile svoj položaj u sistemu čvrstim osloncem na udruženi rad i na druge oblike samoupravnog i političkog organizovanja i kada su u položaju da usvajaju predložene akte i odluke, a znatno ređe da ih menjaju ili ospore njihovo donošenje, nužno izostaje već istaknuta motivisanost radnih ljudi u OUR, njihovih organa upravljanja i samih delegacija da se okrenu i usmere prevashodno na delovanje i odlučivanje u skupštini. Kada se isprazni sadržaj rada jedne institucije, onda i one druge koje su na nju upućene postaju takođe institucionalne forme bez sadržaja i funkcije.

Izgraditi neposrednije konstituisanje i rad skupština sa čvrstim osloncem na udruženi rad i stavljanje njegovih interesa u središte skupštinskog odlučivanja, kao i dovesti skupštine u položaj nosilaca onih funkcija vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima koje one po Ustavu imaju, odnosno izvršiti premeštanje ukupne društvene politike i odluka sa izvršnih i poslovodnih organa u skupštine DPZ — jedini je realan put i za jačanje uloge delegacija koju one mogu i treba da imaju.

Peto, nesporna je činjenica da ni jedno organizovano društvo, a pogotovo naše socijalističko društvo, čiji je razvoj praćen stalnim inovacijama u sistemu i razvijanju samoupravnih odnosa, ne može da daje životnost institucijama i organizacionim oblicima koje uvodi — a jedna od njih je upravo delegacija — bez adekvatne uloge *organizovanih subjektivnih snaga* u građenju njihove pozicije i funkcije. Društveno-političke organizacije su — a to je konstatacija koja se u dosadašnjim analizama i od strane samih tih organizacija ističe — znatno zapostavile zadatke i obaveze koje imaju u pogledu stalnog, kontinuiranog podsticanja delovanja delegacija, stvaranja društvenih uslova za njihov rad, usmeravanja delegacija da prate rad skupštine i da zauzimaju stavove i slično.

Nije ništa bolji odnos ovih organizacija ni prema skupštini DPZ od onog prema delegaciji. Iako imaju svoje delegate i svoja veća u strukturi skupština, preko kojih neposredno u skupštinskom sistemu mogu i treba da deluju ne samo na delegatsko odlučivanje i skupštinsku politiku, već i na usmeravanje izvršnih organa vlasti na one funkcije i položaj u sistemu koji su im Ustavom određeni — jer se odgovornost društveno-političkih orga-

Digitized by Google

nizacija za ostvarivanje, razvoj i zaštitu sistema ne ostvaruje samo unutar skupštine, već i u odnosu na položaj i funkciju izvršnih organa — ove su organizacije u dosadašnjem razvoju više davale podršku delatnosti i merama izvršno-upravnih organa nego jačanju položaja i uloge skupština. To potvrđuje i sve učestalija praksa da izvršna veća osnovnu podršku merama koje predlažu ili koje sama preduzimaju traže i dobijaju u izvršnim organima pojedinih društveno-političkih organizacija.

Stvarni izuzetak od toga da ove organizacije ne ostvaruju svoje ustavne obaveze u pogledu institucija i odnosa u delegatskom skupštinskom sistemu čini područje vođenja kadrovske politike i naglašena uloga društveno-političkih organizacija kako u organizovanju i izboru delegacija tako i u odabiranju i utvrđivanju kandidatâ za delegate čiji izbor najčešće nije bio doveden u pitanje, kao i u predlaganju kandidatâ za izvršne i druge javne i društvene funkcije iz nadležnosti skupštine.

Izgrađivanje delegatskih odnosa od samoupravnih organizacija i zajednica do skupština, u kojima je delegacija samo jedna ali bitna karika, nezamislivo je bez celovitog angažovanja društveno-političkih organizacija, a pre svega organizacija Socijalističkog saveza i Sindikata.

2) U drugu grupu *normativno-institucionalnih činilaca* uvrščujemo one koji se tiču neizgrađenosti celovite ustavne koncepcije delegatske osnove na kojoj treba da se konstituišu i funkcionišu skupštine DPZ, a čije je polazište i osnov svega ustavni položaj i funkcija delegacija, kao i daljnja iskrivljavanja u normativnoj razradi te koncepcije i mnoga odstupanja u njenoj primeni.

Ideja koja za daljnji razvoj socijalističkog samoupravnog društva kao što je naše ima istorijski značaj — da se prevlada sa klasnim društvom nasleđena podvojenost između institucija političke vlasti i samoupravno organizovanih radnih ljudi i građana, odnosno osigura da se posredstvom delegacija i razvijenih delegatskih odnosa uspostave oblici organizovane i čvrste povezanosti između skupština DPZ i radnih ljudi i građana u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama — nije našla svoju celovitu ustavno-pravnu razradu kao koncepcija.

Zbog nedograđenosti ustavne koncepcije delegatskog skupštinskog sistema, a posebno zbog *nedovoljno ustavno-pravno definisanog položaja nekih osnovnih subjekata u njemu*, kada je reč o procesu skupštinskog odlučivanja u društveno-političkim zajednicama širim od opštine, nisu objektivno stvorene neophodne pretpostavke da se realizuje ustavno načelo iz člana 88. Ustava SFRJ da radnička klasa i svi radni ljudi, kao nosioci vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima, ostvaruju tu vlast i upravljaju samoupravno i politički organizovani.

Sva dosadašnja istraživanja potvrđuju da funkcionisanje delegacija u odnosu na proces skupštinskog odlučivanja u opštinama daje određene rezultate i da delegatska osnova u celini ostvaruje

Digitized by Google

značajan uticaj do nivoa opštine. Ustavna koncepcija kao da je i postavljena tako da *jasno definiše pre svega položaj i ulogu delegacija i delegatâ i odnose u procesu delegatskog skupštinskog odlučivanja u opštini.*

Ni u dosadašnjoj praksi, a ni u ustavno-pravnom, odnosno normativnom uređivanju položaja i uloge delegacija, nisu obezbeđena niti ostvarena dva bitna činioca za njihovo uspešno delovanje — povezanost i ugrađenost delegacija (sa stanovišta obrazovanja i radno i interesno) u socijalnu sredinu u kojoj se obrazuju i povezanost delegacija sa skupštinskim radom i procesom društvenog odlučivanja na stepenima društvenog organizovanja širim od opštine.

S druge strane, da bi skupštine širih DPZ izvan opštine mogle da se izraze kao organi društvenog samoupravljanja, neophodno je da delegati u njima ne budu samo delegati osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, što je sada objektivno slučaj (a to onda determiniše izbor i sastav delegata, delegatske odnose između delegata i delegatske osnove i slično). Ustav mora da izrazi skupštine kao institucionalni oblik samoupravne integracije ne samo osnovnih, već i širih vidova radne i uopšte samoupravne povezanosti radnih ljudi, kako u udruženom radu tako i u drugim oblastima društvenog života. A to i delegate u tim skupštinama stavlja u nešto drugačiji položaj sa stanovišta ostvarivanja njihovih prava i obaveza. Za razvijanje karaktera skupština kao organa društvenog samoupravljanja, pored načina njihovog obrazovanja, strukture i sastava, bitno je i to kako je postavljeno samo skupštinsko odlučivanje na delegatskim osnovama. To znači na koji je način u to odlučivanje uklopljena i povezana veoma složena struktura delegacija, u kolikoj je meri taj ukupni političko-organizacioni mehanizam skladno postavljen i može da funkcioniše. Jer, i idealno postavljena i u praksi ostvarena organizovanost delegacija i njihova aktivnost ne mogu dati veće rezultate ako ostaju po strani od skupštinskog odlučivanja i ako one nisu subjekti koji će presudno uticati na to odlučivanje.

Tehnologija odlučivanja skupština, u kome izvršno-upravni organi imaju presudan uticaj od faze iniciranja i predlaganja politike i akata, preko usklađivanja interesa i stavova u pojedinim fazama dorade tih akata, do završne faze odlučivanja u skupštini kako se ona sada ostvaruje — ne daje veće izglede za aktivniju ulogu delegacija i za njihov veći uticaj.

U čemu je jednostranost i nedograđenost ustavne koncepcije i u čemu se manifestuju razne deformacije te koncepcije u praksi? Navešću samo neke bitne elemente:

a) *Ustavna koncepcija se zasniva isključivo na obrazovanju delegacija u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama.* Ona nema u vidu da samoupravna integracija udruženog rada, pre svega, ali i drugi oblici samoupravnog i političkog organizovanja na višim stepenima društvene organizacije i u sklopu širih DPZ, imperativno zahtevaju da se, po vertikalnoj liniji, izgradi ceo sistem delegacija. Iako je dobra polazna ustavna ideja iz

Digitized by Google

člana 133. stav 1. Ustava SFRJ da se delegacije obrazuju radi »organizovanog učešća u vršenju funkcija skupština DPZ«, dakle, skupština svih DPZ, u narednim odredbama istog člana njihovo obrazovanje je ograničeno samo na osnovne samoupravne organizacije i zajednice, što, na osnovu svih dosadašnjih sagledavanja u praksi, objektivno omogućuje da delegacije i same samoupravne organizacije i zajednice putem njih, vrše svoju funkciju isključivo u odnosu na skupštinu opštine i na delegacije pojedinih veća u njoj.

b) Umesto da obrazovanje delegacija (način i vreme izbora, sastav, dužina mandata članova i slično) najprisnije poveže i integriše sa izborom organâ upravljanja u OUR, mesnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, ustavna koncepcija obrazovanje delegacija postavlja kao polaznu tačku procesa izbora delegatâ i konstituisanja skupština DPZ. Umesto da zajedničkim, uporednim obrazovanjem organâ upravljanja i delegacija u OUR i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, preko jasno date ustavne osnove za to, doprinosi izgrađivanju svesti radnih ljudi i građana da je obrazovanje jednog i drugog organa, odnosno tela u njihovom neposrednom interesu i radi ostvarivanja njihove uloge kako unutar organizacije i zajednice tako i u odnosu na skupštine DPZ, ta koncepcija više »ugrađuje« delegaciju u kontekst odnosa sa skupštinom nego što je šire normativno ugrađuje u socijalnu sredinu i samoupravni sadržaj odnosâ te sredine unutar koje se obrazuje. U tom pogledu ne samo Ustav SFRJ, već ni ustavi republika i pokrajina, ne sadrže širu razradu ovih odnosa, osim ustavnog principa, i to samo u nekoliko od tih ustava, da su samoupravne organizacije i zajednice dužne da stvaraju uslove za rad delegacija. Sve je to u dosadašnjoj praksi imalo za posledicu znatnu izolovanost i odvojenost delegacija od socijalne sredine u kojoj deluju, pa i prepuštenost samima sebi.

c) *Izrazita ograničenost funkcija delegacije* jeste naredna slaba tačka postojeće ustavne koncepcije. Uloga delegacije se u procesu izbora delegatâ i konstituisanja skupština DPZ i veća u njima svodi na pravo predlaganja kandidatâ za delegate skupština od opštine do federacije, dok je utvrđivanje liste kandidata, inače bitno u ukupnom procesu izbora, izvan njene funkcije i domašaja i vrši se formalno od strane kandidacionih konferencija, a stvarno od koordinacionih kadrovskih tela, koja nisu u neposrednoj vezi s delegacijom. Još je ograničenija uloga delegacija u samom činu biranja i ona se svodi samo na izbor delegatâ veća udruženog rada i veća mesnih zajednica opštinske skupštine, dok je izbor delegatâ u veća skupština širih DPZ potpuno izvan uticaja delegacija, osim ako neko veruje da one mogu neformalno da utiču na delegate u većima opštinske skupštine kada oni, na osnovu prethodno utvrđenih lista, daju svoj glas delegatima skupština širih DPZ.

Najzad, u toku delegatskog mandata ukupna funkcija delegacija u uspostavljanju delegatskih odnosa na relaciji između de-

Digitized by Google

legata i samoupravnih organizacija i zajednica svodi se na »utvrđivanje osnovnih stavova za rad delegata u skupštini i za njihovo učešće u odlučivanju« (član 137. stav 1. Ustava SFRJ). Istina, u stavu 3. istog člana Ustav sadrži i drugu više indikativno nego jasno postavljenu funkciju delegacije kada ističe da ona sarađuje sa drugim delegacijama »radi sporazumnog iznalaženja zajedničkih rešenja o pitanjima iz nadležnosti skupštine i radi sporazumnog rešavanja drugih pitanja od zajedničkog interesa«. Međutim, zbog nerešenog pitanja načina povezivanja delegacija u praksi, polazeći od zajedničkog ispoljavanja i povezivanja interesa, delegacija navedenu funkciju u toku delegatskog mandata može objektivno da vrši samo za delegate u većima opštinske skupštine. A izložena ograničenost funkcija delegacije ima negativno dejstvo pre svega na ukupnu motivisanost radnih ljudi i građana u pogledu njene društvene uloge.

d) Uspostavljanje razvijenih delegatskih odnosa na relaciji delegat — njegova delegatska osnova, što je ustavna intencija, pretpostavlja jasno određenje delegatske izborne jedinice, koja je u isto vreme i delegatska osnova i okvir komunikacije delegatâ u toku obavljanja delegatske funkcije.

Iako bi bilo normalno očekivati da Ustav utvrđuje princip da svaki delegat OUR i drugih samoupravnih organizacija i zajednica ima svoju delegatsku izbornu jedinicu, kao i da utvrđuje način njihovog obrazovanja, polazeći od osobenosti pojedinih oblika samoupravnog organizovanja i interesâ istorodnih samoupravnih organizacija i zajednica, u njemu nema nikakvih indicija o tome, samo se iz određenih formulacija može naslutiti da Ustav pretpostavlja da *delegat ima određenu izbornu i delegatsku jedinicu kao pojedinac, a ne zajedno sa drugim delegatima.* To je dovelo do veoma različitih normativnih rešenja u zakonima i drugim aktima u pogledu načina formiranja izbornih jedinica za delegate pojedinih veća skupština, pri čemu je pravilo, a ne izuzetak, da više delegata ima određenu izbornu jedinicu, a ne svaki od njih. To je i dovelo do prilično različite prakse u republikama i pokrajinama.

e) Osnov za povezivanje delegacija, polazeći od potrebe da one takvim povezivanjem i saradnjom omoguće povezivanje i izražavanje zajedničkih interesa udruženog rada ili drugih oblika samoupravne organizovanosti, a ne segmentiranost rada i interesa, dat je u članu 138. Ustava SFRJ. Međutim, ustavni princip da »jedna ili više delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, povezanih radom i drugim zajedničkim interesima ili interesima u DPZ, odnosno delegati tih organizacija i zajednica u skupštini opštine, delegiraju iz sastava delegacija delegate u odgovarajuće veće skupštine DPZ« veoma se različito tumačio i primenjivao u dosadašnjoj praksi. S obzirom na to da on ne daje bliže određenje kako se ostvaruje povezivanje delegacija i delegata za pojedina veća skupštine, iako Ustav SFRJ jasno određuje različit karakter veća u skupštini DPZ, u praksi je (što stihijno, a što

Digitized by Google

svesno) došlo do *dominacije teritorijalnog principa u načinu povezivanja delegacija.* Rezultat toga je da, pre svega udruženi rad, koji je i inače u sadašnjim uslovima teritorijalno isparcelisan i podvojen, a njegovi interesi segmentirani, ne može adekvatnim povezivanjem svojih delegacija da izražava zajedničke interese na širim nivoima društvenog organizovanja izvan opštine. Nerešeno pitanje adekvatnog načina formiranja delegatske izborne jedinice nije moglo dovesti ni do odgovarajućih oblika povezivanja delegacija koji bi trebalo da se odvijaju u tim okvirima, a sve to ima za posledicu da međusobno nepovezane delegacije u praksi ostanu odvojene od skupština širih DPZ.

f) Demokratski pluralizam samoupravnih interesa, kao jedna od bitnih osnova našeg političkog sistema, i izražavanje, artikulacija i sinteza tih interesa u sklopu procesa odlučivanja i donošenja društvenih odluka u skupštinama DPZ, zahteva da u tome centralnu ulogu imaju same delegacije. Međutim, postojeći način obrazovanja delegacija isključivo u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, s jedne, i izložene slabosti u njihovom širem povezivanju, s druge strane, doprineli su da delegacije, naročito one u udruženom radu, više dezintegrišu nego što integrišu interese udruženog rada o kojima se odlučuje u skupštinama DPZ.

Onemogućeni su i otežani procesi šireg povezivanja zajedničkih interesa udruženog rada, najpre unutar svake oblasti društvenog rada, odnosno oblasti privrednih i društvenih delatnosti. A kada nema usklađenih zajedničkih interesa unutar pojedinih oblasti rada i, povezano s tim, šireg procesa udruživanja rada i sredstava i dohodovne povezanosti OUR različitih oblasti rada, onda se ne može očekivati da i u radu i odlukama skupština DPZ, pre svega u odlukama VUR-a u njima, dolazi do realizovanja, dugoročnije posmatrano, zajedničkih interesa udruženog rada. Govoreći u *Pravcima razvoja*... o tome da se delegatski sistem zasniva »na pluralizmu konkretnih interesa radnih ljudi i građana koji dolaze do izražaja na raznim područjima društvenog života«, E. Kardelj u nastavku kaže: »u tom sistemu je neophodno da se istovremeno obezbeđuje demokratsko usklađivanje parcijalnih interesa i sa zajedničkim interesima u širim samoupravnim zajednicama i sa opštim društvenim interesima o kojima odlučuju delegatske skupštine«.

2. Skupštine kao organi društvenog samoupravljanja

Sve izloženo, što je neposredno vezano za delegaciju, njen položaj i funkciju, kao i za uslove u kojima ona deluje u sistemu, najtešnje je povezano i ima neposrednog odraza na karakter skupština DPZ kao organâ društvenog samoupravljanja i na objektivne uslove i mogućnosti funkcionisanja skupština, a posebno VUR-a u njima, na delegatskim osnovama. Ako pođemo od ustavne koncepcije skupštine — da je ona organ društvenog samoupravljanja, na jednoj strani, i od toga da radnička klasa i svi radni ljudi, sa-

Digitized by Google

glasno članu 88. Ustava SFRJ, »ostvaruju vlast« i upravljaju drugim društvenim poslovima organizovani u OUR i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u klasnim i drugim društveno-političkim i društvenim organizacijama«, na drugoj strani, onda moramo, sa stanovišta do sada stečenih iskustava u praksi, postaviti i nekoliko pitanja vezanih za stepen dograđenosti ustavne koncepcije skupština.

Da bi skupštine, kao organi društvenog samoupravljanja, mogle da funkcionišu u sistemu delegacija i delegatskih odnosa u jednom organizovanijem i sadržajnijem vidu, odnosno polazeći od razvijenih oblika samoupravne integracije udruženog rada i od drugih vidova šire samoupravne integracije društva, mora se dati odgovor na pitanje jesu li sva postojeća normativno-institucionalna rešenja u skladu s takvim zahtevom i osnovnim intencijama Ustava. Jer, tu i treba tražiti pravi odgovor na pitanje zašto se sporo i nedovoljno ostvaruje ustavna koncepcija skupština kao organâ društvenog samoupravljanja.

Političke i samoupravne institucije koje su nosioci funkcija vlasti, ali koje pretenduju i na to da budu izraz samoupravne intregracije društva, stiču i imaju onoliki stepen društvene i političke moći koliko izviru i istovremeno ostaju oslonjene i povezane sa osnovnim oblicima samoupravnog i političkog organizovanja radnih ljudi i građana, ali i sa svim vidovima asocijacija, udruživanja i povezivanja takvih osnovnih oblika samoorganizovanja.[3]

Ako se ima u vidu takvo osnovno ustavno opredeljenje u pogledu karaktera skupština DPZ, onda treba konstatovati da njegovu realizaciju bitno otežavaju sledeći momenti:

Prvo, kada je reč o izboru delegatâ u skupštine DPZ širih od opštine, funkcija delegacija u kandidovanju i izboru svih delegata je bitno ograničena i sužena. Delegacije imaju samo, kako je to već istaknuto, pravo kandidovanja delegatâ, ali je čin utvrđivanja liste kandidata, odnosno njihove selekcije pre izbora, izvan domašaja delegacija. A kada se tiče izbora delegatâ u te skupštine, delegacije su iz toga potpuno isključene. U sklopu postojećih normativnih rešenja opredeljivanje radnih ljudi i njihovih delegacija u pogledu izbora delegatâ udruženog rada prestaje sa nivoom opštine i izborom delegatâ u VUR skupštine opštine, a dalje u ime njih faktički odlučuje najuži krug izabranih delegata čija je uloga stvarno svedena na prihvatanje predloženih kandidata na utvrđenoj listi kandidacione konferencije SSRN. Ista je situacija i kada su u pitanju izbori delegatâ u druga veća skupština širih DPZ.

Prema tome, to nije sistem izbora koji osigurava potpuno, slobodno izražavanje volje i opredeljenja samih radnih ljudi i njiho-

[3] Misao izrečena i u prilogu koji sam podneo na okruglom stolu »Položaj i uloga Saveznog veća u skupštinskom sistemu«, održanom 21. i 22. novembra 1983. u Beogradu, u organizaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«.

Digitized by Google

vih delegacija ko će im biti delegat u VUR šire DPZ. U izbornom sistemu imamo, dakle, određene oblike posredovanja u kojima se i VUR skupštine opštine pojavljuje kao svojevrsno posredovanje između radnih ljudi i njihovih delegacija i delegatâ u VUR skupština širih DPZ. Iako je prema Ustavu SFRJ delegacija institucionalni oblik povezivanja samoupravno organizovanih radnih ljudi sa skupštinama svih DPZ od opštine do federacije, to ko će biti utvrđen na listi kandidata, a zatim i izabran u skupštinu šire DPZ — van svakog je domašaja i uticaja delegacija.

Saglasno tome, tako izabrani delegati u tim skupštinama (u VUR skupština republika i pokrajina i u Saveznom veću Skupštine SFRJ) ne osećaju se neposrednije vezani za određene delegacije, odnosno OUR i druge organizacije i zajednice društvenog rada okupljene i povezane u određenoj delegatskoj jedinici, a to je i besmisleno očekivati pri ovako nedefinisanoj delegatskoj osnovi, već se osećaju vezanim i odgovornim samo za ona tela i organe koji ih kandiduju i biraju. Zato je, po mom uverenju, sa tog stanovišta, ali i iz mnogih drugih razloga koje sam naveo ili ću to u nastavku učiniti, teško prihvatljivo postojeće ustavno rešenje da VUR skupština opština biraju delegate u VUR skupština širih DPZ.

Drugo, formiranje delegacija i, povezano s tim, njihova uloga u izboru delegatâ u VUR skupština širih DPZ, sada ne prate Ustavom i Zakonom o udruženom radu konstituisani oblici udruživanja i šire samoupravne integracije udruženog rada. Mogu li u sklopu postojećih normativnih rešenja delegati skupština širih DPZ, pre svega delegati VUR-a, biti delegati radnih ljudi pojedinih OOUR i takođe pojedinih njihovih delegacija, s kojima treba da se povezuju, i mogu li se skupštine širih DPZ izgrađivati i funkcionisati kao organi društvenog samoupravljanja ako polaze i zasnivaju se isključivo na OOUR i drugim osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i njihovim delegacijama? Mislim da ne mogu i da tu leže uzroci velike slabosti koja se sada ispoljava u radu skupština DPZ.

»Osnovni stav« svake delegacije osnovne samoupravne organizacije i zajednice nije u postojećim uslovima našao mogućnost dalje artikulacije u sklopu zajedničkih interesa udruženog rada. On nije i ne može biti dovoljna podloga za delegatsko odlučivanje u skupštinama zajednica širih od opštine. A to svakako otvara prostor za dalje održavanje predstavničkog sistema u delegatskom sistemu. Prema tome, udruženi rad je, po mom uverenju, u sada važećoj koncepciji, preko svojih delegata u skupštinama širih DPZ zastupljen samo kao usitnjen i isparcelisan udruženi rad, a ne u sklopu i preko širih asocijacija njegovog samoupravnog i slobodnog povezivanja i udruživanja. To znači da su delegati tih skupština delegati takvog usitnjenog udruženog rada, odnosno osnovnih organizacija u njemu, a ne delegati samoupravno integrisanog udruženog rada.

Digitized by Google

Upravo to bitno slabi i onemogućava izražavanje one društvene uloge, snage i moći radničke klase i samoupravno organizovanih radnih ljudi u udruženom radu u procesima skupštinskog odlučivanja koje Ustav pretpostavlja u funkcionisanju skupština kao najviših organa vlasti, ali polazeći od integrisanog udruženog rada i drugih oblika samoupravne integracije.

Mislim da i dr N. Pašić u svom delu koje se odnosi na aktuelna pitanja samoupravne integracije opravdano zapaža i sledeće: »Funkcionalna integracija koja se ostvaruje linijom obaveznog povezivanja OOUR u radne organizacije i, zatim, u SOUR, odnosno u šire reprodukcione celine koje nisu teritorijalno omeđene, nije dobila svoj direktan izraz u skupštinskoj strukturi.« Zato je tu dogradnja ustavne koncepcije obrazovanja sistema delegacija OUR i njihove funkcije u odnosu na skupštine širih DPZ i delegate u njima bitan uslov i pretpostavka jačanja Ustavom utvrđenog karaktera, položaja i funkcije skupština DPZ.

Treće, povezivanje delegacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, polazeći od člana 138. Ustava SFRJ, u meri u kojoj se ono ostvaruje i može da ostvaruje u postojećim uslovima nerešenog pitanja delegatskih izbornih jedinica i istovremeno društvenog okvira delovanja povezanih delegacija u odnosu na zajedničkog delegata u skupštini, teklo je u dosadašnjoj praksi veoma različito u republikama i pokrajinama.

Na to povezivanje delegacija najčešće se gleda kao na praktično pitanje i, polazeći od principa racionalnosti, nastoji se da se nađu što jednostavnija rešenja. Pri tom se, svesno ili nesvesno, previđa da to nije samo fundamentalno pitanje za odnose između samoupravno organizovanih radnih ljudi i skupština DPZ, dakle, za izgradnju ukupnih delegatskih odnosa na kojima skupštine i veća u njima treba da funkcionišu, već je ono sastavni deo izgrađivanja samoupravne integracije udruženog rada. Od rešavanja toga pitanja zavise način i oblici izgrađivanja i povezivanja zajedničkih sklopova parcijalnih interesa u zajedničke interese udruženog rada i, što je sa stanovišta uloge skupštine i skupštinskog odlučivanja najvažnije, da tako povezani zajednički interesi mogu da budu osnova i polazište u izgrađivanju društvene politike i u donošenju skupštinskih odluka.

Kada se govori o radnom, funkcionalnom i teritorijalnom principu, nastoji se da se oni kao takvi protivstave, konfrontiraju i da se ističu prednosti i slabosti samih principa. Međutim, uopšte nije reč o »prednostima« ili »slabostima« jednog ili drugog principa. Reč je o građenju onih oblika organizovanja, povezivanja i delovanja u udruženom radu i društvu uopšte koji moraju polaziti od određenog principa kao dominantnog, a drugi ugraditi kao njegov korektiv. Osnovno polazište ipak mora da bude — koji od ovih principa treba da bude dominantan u pogledu određenog oblika samoupravnog ili političkog organizovanja radnih ljudi. Sada u našem političkom sistemu, počev od udruženog rada, samoupravnog interesnog organizovanja i od drugih oblika samo-

Digitized by Google

upravne organizovanosti i delovanja radnih ljudi u političkom sistemu, dominira organizovanost na teritorijalnom principu.[4]

Kada su u pitanju delegati udruženoga rada u VUR skupštine republike i pokrajine i u Saveznom veću Skupštine SFRJ, u dosadašnjoj praksi činjeni su pokušaji da se povezivanje delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica ostvaruje putem konferencija delegacija. Zbog toga što nije vođena briga o potrebi tog povezivanja u okviru pojedinih oblasti privrednih i društvenih delatnosti, dakle, u okviru realno postojećih sklopova zajedničkih interesa po osnovi rada i drugih interesa, kao i o potrebi da se okupljanje istorodnih organizacija i zajednica i njihovih delegacija, koje imaju zajedničkog delegata, ostvaruje u okviru delegatskih jedinica obrazovanih za pojedinog delegata — takve konferencije nisu u praksi dale značajnije rezultate. Delegatske izborne jedinice su u dosadašnjoj praksi polazile gotovo isključivo od teritorijalnog principa okupljanja raznorodnih organizacija i zajednica na određenoj teritoriji, pa ni konferencije u funkciji izgrađivanja zajedničkih stavova delegacija nisu igrale neku značajniju ulogu.

Pokušaji sa VUR-om skupštine opštine kao spasonosnim rešenjem za davanje stavova i smernica delegatima udruženog rada u skupštini republike i pokrajine i u Saveznom veću Skupštine SFRJ takođe nisu dali niti mogu dati veće rezultate. Kao što je neshvatljivo da delegati bilo koje oblasti rada u tom veću sada biraju delegate iz drugih oblasti (na primer, one iz određene oblasti privrede, one u određenim oblastima društvenih delatnosti i slično) koje i ne poznaju, već samo daju svoj glas o unapred određenim kandidatima, tako je nerazumljivo i neprihvatljivo da delegati VUR skupštine opštine kao celina utvrđuju stavove za rad zajednički izabranog jednog ili više delegata udruženog rada iz određene opštine u republičku ili pokrajinsku skupštinu ili u Savezno veće. Jer to su »prinudno« spojeni i povezani veoma različiti interesi tih oblasti rada na teritoriji opštine, tako da određeni delegat koji dobija tako »zbirno« definisani stav iz opštinske skupštine ima zadatak da u skupštini republike, odnosno pokrajine, ili u Saveznom veću, zastupa sve samoupravne organizacije i zajednice u opštini, na primer, od industrije i rudarstva, poljoprivrede i zdravstva, do radnih zajednica državnih organa. S druge strane, kada bi delegati u VUR-u skupštine opštine bili organizovani po oblastima rada i hteli da zastupaju samo određenu oblast ili granu rada, da i ne govorimo o nekim reprocelinama, to oni ne bi mogli ostvariti, jer se sve osnovne organizacije ili zajednice te oblasti ne nalaze na teritoriji te opštine, a ima opština u kojima tih oblasti, odnosno organizacija, praktično i nema.

Ovakva koncepcija, koja zapravo znači još veću teritorijalizaciju, podvajanje i usitnjavanje udruženog rada i zastupanja nje-

[4] Uputio bih o ovom pitanju posebno na radove dr N. Pašića: *Politička organizacija samoupravnog društva*, Komunist, 1984. i *Interesi i politički proces*, Komunist, 1983.

Digitized by Google

govih interesa, suprotna je i procesima ekonomskog i tehnološkog razvoja i samoupravnog povezivanja udruženog rada, koji ni sa ekonomskog stanovišta ni sa stanovišta njegove društvene uloge u političkom sistemu ne trpi parcijalizaciju i teritorijalizaciju. S druge strane, takvo sabijanje pluralizma samoupravnih interesa u udruženom radu unutar skupština opština, koji se inače u širim vidovima društvenog organizovanja mogu i moraju slobodno i samoupravno povezivati i izražavati polazeći od oblasti rada i drugih zajedničkih interesa, vodi negiranju ustavne koncepcije o pluralizmu samoupravnih interesa. To stoga što im ono ne daje nikakvu mogućnost izlaska iz institucija opštine, izvan onoga što se zove »zbirni« opštinski interes. A to onda bitno protivreči i razvoju republike, odnosno pokrajine kao samoupravne društveno-političke zajednice, koja kao zajednica i kao celina — pa time i skupština u njoj kao organ društvenog samoupravljanja — mora da se izgrađuje i razvija polazeći od slobodnih tokova samoupravne integracije udruženog rada. Kada idemo dalje, to na nivou federacije i delegatâ udruženog rada u većima Skupštine SFRJ, posebno u Saveznom veću, takođe znači izražavanje interesâ udruženog rada samo u sklopu »zbirnog« republičkog, odnosno pokrajinskog interesa.

Takav konsekventno izveden teritorijalni princip izražavanja interesâ udruženog rada ne daje, po mom mišljenju, nikakvu veću šansu da on u izgrađivanju društvene politike i odluka skupština ostvari ulogu od koje Ustav SFRJ polazi, a ne može ni značajnije doprineti razvijanju karaktera i uloge skupštine DPZ kao organa društvenog samoupravljanja, a posebno kao oblika samoupravne integracije udruženog rada.

3. Osnovni pravci dogradnje ustavne koncepcije

Dogradnja ustavne koncepcije u pogledu izloženih pitanja ne može da čeka da nastupi period razvijenih samoupravnih produkcionih odnosa i samoupravljanja uopšte, niti pak period u kome je već ostvarena samoupravna integracija udruženog rada. To ističem zato što iz mišljenja koja u prvi plan ističu jedan od ova dva momenta kao objektivne i nepremostive teškoće koje prouzrokuju postojeće stanje u funkcionisanju delegatskog skupštinskog sistema provejava pomalo dogmatski pristup — da ne treba ništa menjati, pa ni u pitanjima koja sam izložio, jer će razvoj samoupravnih odnosa i budući procesi udruživanja rada i sredstava sami po sebi dovesti do dominantne uloge udruženog rada i njegovih interesa u skupštinama i u političkom sistemu uopšte.

Dogradnja ustavne koncepcije mora i sama da unosi i podstiče one elemente koji će voditi jačanju takve uloge organizovane radničke klase putem delegacija i preko skupština kao organâ društvenog samoupravljanja, a to će imati svakako povratno dejstvo i na ukupni razvoj produkcionih odnosa i samoupravnu integraciju udruženog rada.

Digitized by Google

Na kojim osnovama razviti i dograditi ustavnu koncepciju o položaju i funkcijama delegacija i o karakteru skupština kao organâ društvenog samoupravljanja? Predlozi mera i daljnjih aktivnosti moraju, po mom mišljenju, da uvažavaju sve izložene činioce, i to u uzajamnoj povezanosti, uslovljenosti i dejstvu i da budu usmereni naročito na sledeće:

1) Zahtevati bilo kakvu dogradnju i promene u položaju i funkciji delegacija bez određenih promena u političkom sistemu — sa stanovišta otklanjanja pre svega onih činilaca i slabosti koje su bitno doprinele sadašnjem stanju — bilo bi svakako jednostrano i imalo bi ograničeno dejstvo.

Preko je potrebno, pre svega, ojačati materijalni položaj udruženog rada i time stvarati uslove kako za razvoj socijalističkih produkcionih odnosa tako i za šire procese udruživanja rada i sredstava i samoupravne integracije društvenog rada. *Uloga radničke klase* i samoupravno organizovanih radnih ljudi *u raspolaganju dohotkom je i bitno pitanje funkcionisanja delegatskog sistema.*

Osnovna pažnja mora biti usmerena i na daljnje izgrađivanje društvene svesti i razvijanje motivisanosti radnih ljudi u pogledu toga da delovanje putem delegacija i ukupnih delegatskih odnosa koji se uspostavljaju između njihovih samoupravnih organizacija i zajednica i skupština — predstavlja *jedinu realnu osnovu za njihovo organizovano učešće u donošenju skupštinskih odluka,* od kojih zavise i njihov društveni položaj i realizacija interesâ koje imaju kako u udruženom radu tako i u drugim oblastima društvenog života. Naporedno s tim *promene u političkom sistemu moraju pomeriti klatno društvenog odlučivanja* sa izvršno-upravnih organa i poslovodnih struktura u sklopu OUR-a, banaka, SIZ-ova i slično na skupštine i same delegacije i organe upravljanja u udruženom radu i u drugim oblicima samoupravnog organizovanja i ukloniti sve vanustavne oblike neformalnog odlučivanja, što je ujedno i bitno za motivisanost i usmerenost radnih ljudi na delegaciju i skupštinsko odlučivanje. Isto tako, treba otklanjati sve sistemske, subjektivne i druge organizacione i kadrovske slabosti koje su dovele do toga da društveno-političke organizacije ozbiljno zakažu sa stanovišta svojih obaveza i odgovornosti u pogledu delegacija i delegatskih odnosa.

2) Kada su u pitanju delegacije udruženog rada, pored delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, u članu 133. Ustava SFRJ treba *dati ustavnu osnovu i za obrazovanje, po vertikalnoj liniji, delegacija* i na nivou RO, SOUR-a i širih oblika samoupravnog odlučivanja i organizovanja. Ovaj »sistem delegacija« udruženog rada treba da nastaje u njemu i da prati tokove samoupravne integracije, a tako data ustavna osnova treba da nađe svoju širu razradu u Zakonu o udruženom radu i u sporazumima i drugim aktima o udruživanju OUR-a.

3) Delegacije kao *integralni deo u širem smislu shvaćenih radničkih saveta* i drugih organa upravljanja, od OOUR-a do naj-

Digitized by Google

širih oblika udruživanja, treba da se obrazuju istovremeno kada i organi upravljanja, da čine neku vrstu »šireg sastava« ovih organa, i to treba da dobije odgovarajući ustavni i drugi normativni izraz. To pretpostavlja da se i način i vreme biranja jednih i drugih, kao i mandati članova organâ upravljanja i članova delegacija usklade.

Naporedno s tim funkcije delegacije, njena prava i dužnosti i način rada treba bliže ustavno-pravno urediti, tako da oni budu najprisnije povezani s utvrđivanjem funkcije, delokruga i načina rada organâ upravljanja u udruženom radu. Normativno-institucionalna osnova za delovanje radnih ljudi u udruženom radu i na svim stepenima društvene organizacije i skupštinskog odlučivanja, i na toj osnovi jačanje svesti i motivisanosti, postaje tako »prirodni nastavak« već ostvarene uloge koju oni imaju unutar određenih osnovnih oblika organizovanja udruženog rada. Od sličnih postavki treba poći i u pogledu obrazovanja delegacija u mesnim zajednicama.

Delegacija mora da bude radno i interesno integrisana u socijalnu osnovu kojoj pripada, pa je njeno sraščivanje i povezivanje s organima upravljanja i sa zborovima i drugim oblicima neposredne delatnosti radnih ljudi bitan uslov njene društvene uloge i stvarnog uticaja koji može i treba da ostvaruje (zajedničke sednice delegacija i zajedničkog saveta, slučajevi kada delegacija mora izneti stavove saveta ili zbora radnih ljudi i slično). Pored toga, potrebno je zakonima i aktima samoupravnih organizacija i zajednica utvrditi i razraditi uslove koji se moraju obezbeđivati za rad delegacija u tim organizacijama i zajednicama.

4) Funkciju delegacije, njena prava i dužnosti u delegatskom skupštinskom sistemu, treba razviti i upotpuniti u nekoliko pravaca:

Prvo, pored prava na predlaganje kandidatâ za delegate skupština svih DPZ i na njihov opoziv, delegacije udruženog rada treba da dobiju *ustavno pravo da biraju* (svi članovi delegacija) *delegate za veća udruženog rada* u republičkoj i pokrajinskoj skupštini i delegate udruženog rada u Savezno veće, kao i da odlučuju o njihovom opozivu. Izbor i opoziv delegatâ udruženog rada od strane svih članova delegacija određene oblasti udruženog rada treba da se vrši u sklopu delegatske izborne jedinice koja je obrazovana za tu oblast i u kojoj se bira jedan delegat, a to je ujedno i njegova delegatska jedinica.

Drugo, u procesu rada i odlučivanja u skupštinama delegacije udruženog rada treba da imaju sledeća prava i dužnosti:

a) da utvrđuju osnovne stavove za rad delegatâ VUR skupštine opštine, ali i »*zajedničke stavove i smernice*« za rad delegatâ udruženog rada skupština širih DPZ, što zahteva dopunu člana 137. stav 1. Ustava SFRJ;

b) pravo »zakonodavne inicijative«, pokretanja i predlaganja svih pitanja od neposrednog interesa za udruženi rad (u vezi s programom rada VUR-a i skupštine kao celine, promenom akata i odluka, udruživanjem OUR-a, sporazumevanjem i dogovaranjem,

Digitized by Google

preduzimanjem mera u određenim oblastima ili u odnosu na određene organe ili organizacije i slično). To pre svega preko zajedničkog delegata u skupštini, a kada to iz bilo kojih razloga ne mogu da ostvare, onda i neposredno;

c) da se o određenim pitanjima utvrđenim Ustavom, odnosno statutom opštine, kao i poslovnikom skupštine, obavezno i na organizovan način (u sklopu javne delegatske rasprave koju organizuju skupštine, i posebno VUR u njima, o određenom aktu ili drugom pitanju) izjašnjavaju i daju svoja mišljenja i predloge u pripremi odluka i u rešavanju drugih pitanja, što, naravno, *obavezuje skupštine;*

d) da se povezuju, polazeći od člana 138. stav 1. Ustava, ali shvaćenog tako *da se delegacije udruženog rada povezuju na radno-funkcionalnom principu,* i to u sklopu posebnih izbornih delegatskih jedinica za svakog delegata i polazeći od principa povezivanja organizacija i zajednica, odnosno njihovih delegacija, iste oblasti proizvodne ili društvene delatnosti. Delegatska izborna jedinica je najmanja za delegata u VUR skupštine opštine, znatno šira za delegata u VUR skupštine republike, odnosno pokrajine, a najšira za delegata udruženog rada u Saveznom veću imajući u vidu broj radnih ljudi u organizacijama i zajednicama određene oblasti rada i, saglasno tome, sa koliko je delegata ta oblast u celini zastupljena u VUR skupštine.

Primenu dela formulacije da »delegati tih organizacija i zajednica u skupštini opštine delegiraju iz sastava delegacija delegate u odgovarajuće veće skpuštine DPZ« treba shvatiti, odnosno tumačiti ograničeno i isključivo za izbor delegata veća opština republičke i pokrajinske skupštine, koje se obrazuje na teritorijalnom principu, a to je slučaj i sa Većem republika i pokrajina, saglasno osobenostima federacije;

e) Ustav SFRJ daje u članu 137. stav 3. osnovu za saradnju delegacija radi sporazumnog iznalaženja zajedničkih rešenja o pitanjima iz nadležnosti skupštine. Međutim, trebalo bi utvrditi ne kao neobavezni oblik saradnje, već kao *ustavnu obavezu delegacija* da one, povezivanjem u sklopu delegatskih jedinica i po oblastima rada, treba *da doprinose izgrađivanju i usklađivanju zajedničkih interesa OUR,* da doprinose uređivanju ili rešavanju na drugi način pojedinih pitanja, kao i da zajedno sa radničkim savetom i drugim organima upravljanja doprinose samoupravnom udruživanju;

f) u sklopu svake *konferencije delegacija,* kao oblika povezivanja delegacija u delegatskoj izbornoj jedinici, treba da se vrši sledeće: da se utvrđuju kandidati za delegata u VUR skupštine opštine, republike, pokrajine, odnosno za delegata udruženog rada u Savezno veće i da se zauzima stav o pokretanju postupka opoziva već izabranog delegata (uz učešće jedne trećine delegiranih predstavnika organizacija Sindikata), a da se u toku mandata izabranog delegata, u sastavu samo od predstavnikâ delegacija, na

Digitized by Google

ovim konferencijama izgrađuju zajednički stavovi i smernice delegacija za rad zajedničkog delegata;

g) izveštavanje delegacija iz člana 137. Ustava SFRJ o njihovom radu i radu delegata u skupštini, koje se sada ostvaruje samo pred osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama, treba, saglasno predlogu o obrazovanju delegacija, proširiti i na delegacije i šire oblike samoupravnog udruživanja u udruženom radu.

5) Kako je veće udruženog rada u skupštinama DPZ (u članu 144. Ustava SFRJ, koji se odnosi na politički sistem u celini i na sve stepene društvenog organizovanja) definisano kao »veće delegata radnih ljudi u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama rada«, takvo definisanje, po mom mišljenju, pretpostavlja i polazi od toga da su to delegati ne samo osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, već i širih oblika njihovog udruživanja i povezivanja u radu i u drugim oblastima društvenog života. Ono, prema tome, predstavlja dobru polaznu osnovu.

Međutim, baš zato što su i skupštine širih DPZ i VUR u njima, uključujući i delegate udruženog rada u Saveznom veću, postavljene na koncepciji delegatâ iz primarnih oblika organizovanja i na delegacijama koje se u njima obrazuju, u ustavima bi, kada se tiče tih veća u republičkim i pokrajinskim skupštinama, a u Ustavu SFRJ kada se tiče delegatâ udruženog rada u Saveznom veću, trebalo uneti novu *odredbu koja će celovito izraziti karakter ovih delegata i njihovih prava i obaveza.* Naime, da su to »delegati OUR i drugih organizacija i zajednica samoupravno povezanog udruženog rada« i drugih oblika samoupravne integracije u republici, odnosno pokrajini, i u federaciji.

6) Imajući na umu iznete predloge u pogledu obrazovanja delegacija po vertikali i horizontali samoupravno povezanog udruženog rada i potrebu da se u skupštini DPZ širih od opštine delegati oslanjaju na usklađene »zajedničke stavove i smernice« delegacija iz određene oblasti udruženog rada, postojeća formulacija iz člana 141. stav 1. Ustava SFRJ da se delegati skupština svih DPZ oslanjaju na »osnovne stavove« delegacija može da se odnosi samo na delegate u opštinskoj skupštini. Tu bi formulaciju, dakle, u izloženom smislu trebalo dopuniti kada je reč o delegatima skupštine širih DPZ.

7) Način pripreme i donošenja akata u skupštinama koji ne pretpostavlja kao mogućnost, već uzima kao neophodnost, da u pripremi odluka i izgradnji društvene politike neposredno i kontinuirano sudeluju delegacije, traži i odgovarajuću ustavnu i zakonsku razradu. Svi dosadašnji pokušaji da se poslovnicima skupština i veća na neki način poveže skupštinsko odlučivanje sa ukupnim procesom prethodne delatnosti delegacija (izgrađivanje stavova i smernica, davanje inicijativa i predloga i slično) ostali su bez većeg uspeha i doprinosa takvom povezanom procesu rada i odlučivanja skupština na delegatskim osnovama.

Digitized by Google

Zato je neophodno *izgrađivanje posebnih postupaka u radu skupštine i veća*, naročito VUR-a, i to kako pri donošenju akata tako i u razmatranju drugih pitanja iz njihove nadležnosti. To, na primer, znači uređivanje postupka, odnosno načina na koji skupštine rade i odlučuju o onom krugu pitanja o kojima, saglasno Ustavu, odnosno statutu opštine, pre njihovog odlučivanja delegacije moraju da zauzmu stavove. Zatim, po kakvoj proceduri one razmatraju inicijative i predloge delegacija o drugim pitanjima iz njihove nadležnosti, kako postupaju u slučajevima bitno različitih i polarizovanih stavova delegacija iznetih o određenom pitanju preko njihovog delegata u skupštini ili neposredno itd.

8) Trebalo bi ugraditi ustavnu normu u pogledu zadataka i obaveza društveno-političkih organizacija u vezi s obezbeđivanjem ustavnog položaja i funkcije delegacija i stvaranjem onih društvenih uslova za njihovo delovanje koji su zadatak i obaveza tih organizacija.

Osim toga, programskim i drugim dokumentima svake od ovih organizacija potrebno je jedinstveno, »sistemski« razraditi obaveze svake od njih u delegatskom sistemu, počev od delegacija osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica do skupština DPZ, kako bi se izgradila jasna politička platforma njihovog delovanja koju sadašnji i budući razvoj delegatskog skupštinskog sistema zahteva i otklonila sva postojeća različita tumačenja ustavnih intencija i delovanja društveno-političkih organizacija na toj osnovi.

Digitized by Google

Mitar Mihaljica

O ekonomskom subjektivitetu osnovne organizacije udruženog rada

I

Rasprava o problemima organizovanja OOUR i radnih organizacija, o takozvanoj »ourizaciji«, izazvala je veoma živo interesovanje u stručnoj i široj javnosti. Ona je, izgleda, više išla u pravcu »za *i protiv OOUR*«, a manje ka »sintezi« mnoštva pogleda i orijentacija.

Prilikom procene dometa svake nove, a posebno ključne institucije ekonomskog i političkog sistema (kao što je OOUR), razumljivo je da mišljenja društvenih grupa i pojedinaca nikad ne mogu biti istovetna. Iako neke nesaglasnosti, bez sumnje, potiču iz različitog ekonomskog i socijalnog položaja društvenih grupa i pojedinaca i njihovih različitih težnji i namera, sigurno je da određena neslaganja treba pripisati i složenosti samog pitanja, a time i pogrešnom pristupu i nerazumevanju problema. Treba istaći da OOUR u načelu predstavlja krajnje demokratsku instituciju ekonomske i političke organizacije našeg društva. Idejna koncepcija OOUR, onako kako je postavljena u Zakonu o udruženom radu, gotovo je idealna i savršena, jer izgleda kao da je skrojena za sve moguće situacije, kao i za to da reši snop ekonomskih i sociooloških problema.

Digitized by Google

Nesumnjivo je da smo kao društvo u celini (a i kao pojedinci) bili snažno poneseni privlačnošću ideje o OOUR kao o ćeliji i osnovici ekonomskog i političkog sistema (u načelu ona, u odgovarajućim uslovima, to ostaje i dalje), te da se u vreme pripreme i donošenja Zakona o udruženom radu nismo mnogo bavili mogućim problemima njene konkretizacije. Zapravo, ni ekonomske ni političke nauke nisu bile dovoljno sposobne niti su energičnije upozoravale na moguće implikacije primene te u načelu i u nacrtu privlačne ideje.

Danas, nakon što je prošlo nekoliko godina od donošenja Ustava SFRJ i Zakona o udruženom radu, normalno je da se smisao i domašaji te ideje mogu realnije sagledati. Iskustvo koje je iza nas u primeni ideje »ourizacije« radnih organizacija veoma jasno pokazuje da su privreda i društvo mnogo složeniji, te da se jedna koncepcija (iako idejno superiorna) u praksi na mnogim tačkama složene privredne strukture može pokazati kao nedovoljno savršena i nedorečena.

Pre nego što se istakne složenost ekonomskih i sociooloških prilika u vezi s konkretizacijom odredbi Zakona o udruženom radu o konstituisanju OOUR unutar radnih organizacija neophodno je naglasiti da je najveća mana našeg zakonodavstva u tome što se gotovo uvek pojedina rešenja — u principu uglavnom progresivna i ispravna — kroje i primenjuju na sve i za sve moguće situacije i prilike. Takva praksa na mnogim tačkama ekonomske i političke organizacije društva nužno mora dovesti do slabljenja privlačnosti tih novih institucija ekonomskog i političkg sistema. To se donekle može videti i ilustrovati na problemu »ourizacije« privrednih preduzeća. U vezi s tim D. Gorupić s pravom veli: »Naš model djelovanja je pojednostavljeno rješenje, od ideologije idemo na zakon i iz zakona na mehaničku primjenu. Znači, mi ne djelujemo kao učeće društvo, mi bismo trebali da idemo od ideologije na teorijsku koncepciju, na eksperiment, na zakon, na stvaralačku primjenu i povratni proces učenja, da mijenjamo što treba mijenjati, da stalno tražimo. Mi bismo morali priznati da ne znamo sve, kako da gradimo novo društvo, da imamo ideje i rješenja, ali da trebamo dalje istraživati i učiti...«[1]

Treba istaći da su u Zakonu o udruženom radu dati dosta rastegljivi kriterijumi za formiranje OOUR unutar radnih organizacija.[2] Prema Zakonu o udruženom radu, da bi neki deo radnog

[1] Drago Gorupić, *Problemi koncepcije, primjene i funkcioniranja organizacija udruženog rada*, »Ekonomika udruženog rada«, br. 11—12/1983, str. 732.

[2] »Osnovna organizacija udruženog rada institucionalno nije sasvim određeno definirana zato što su tri kriterija za njeno konstituisanje prilično rastegljiva, bolje rečeno neodređena. Činjenica je da se prilikom oblikovanja samoupravne organizacije i njene temeljne jedinice akcenat suviše stavio isključivo na izgradnju samoupravnih odnosa shvaćenih u smislu neposrednog upravljanja radnika na jedinstvenom zboru. Ove se intencije, doduše, nisu pojavile tek prihvatanjem Zakona o udruženom radu, već davno prije, i pratile su, moglo bi se reći, od početka proces traženja nove temeljne jedinice, od ekonom-

Digitized by Google

procesa u radnoj organizaciji mogao da bude OOUR, on mora da zadovolji barem tri osnovna kriterijuma. I to: (a) tehnološki — da deo radnog procesa čini relativno zaokružen tehnološki proces proizvodnje (jednu fazu u proizvodnom procesu u sklopu radne organizacije); (b) ekonomski — da se ta faza, odnosno taj deo procesa rada, može vrednosno izraziti na eksternom ili na internom tržištu (u radnoj organizaciji), te (c) sociološki kriterijum — da radnici mogu neposredno odlučivati o raspodeli dohotka koji se stiče na opisani način. Kada se pobliže razmotre navedeni kriterijumi za formiranje OOUR, onda verovatno nema ni jednog procesa proizvodnje roba ili usluga u bilo kojoj radnoj organizaciji koji se ne može unapred predvideti, odnosno zaokruživati. Primena tih kriterijuma u praksi dovela je do ogromnih razlika i varijacija u »ourizaciji« radnih organizacija u istorodnim i različitim grupacijama i granama privrede.

U tim razlikama kriju se i značajne deformacije u organizovanju i u praktičnom ponašanju OOUR unutar radnih organizacija. Te deformacije, međutim, nisu samo rezultat jednostrane ili naglašene interpretacije pojedinih kriterijuma iz Zakona o udruženom radu, već svakako i uticaja eksternih okolnosti, to jest ekonomskog i sociološkog okruženja i neadekvatnih instrumenata privrednog sistema. Ali, ako bismo licitirali faktore koji su doprineli fragmentaciji »udruženog rada«, te niskom korišćenju materijalnih i ljudskih činilaca, nesumnjivo je da bi se problem neadekvatne operacionalizacije duha (naglašavam: duha) ustavnog koncepta OOUR kotirao dosta visoko. Već je napred rečeno da se u pripremi i donošenju Zakona o udruženom radu objektivno nije mogla sagledati sva složenost ekonomske i pravne organizacije privrede. Ovom prilikom moram da navedem reči Jozefa Šumpetera koji s pravom kaže da »treba stalno imati na umu da ono što teoretski izgleda superiorno u praksi može da se pokaže kao inferiorno«. U vezi s tim možda se opravdano postavlja i pitanje: da li su teorijski idealna rešenja, odnosno idealno data rešenja, ujedno i najprogresivnija rešenja. U daljem tekstu pokušaćemo da skrenemo pažnju na nekoliko značajnih momenata i problema u vezi s temom ovog napisa, a koji se nisu imali ili se nisu mogli imati dovoljno u vidu prilikom donošenja Zakona o udruženom radu.[3]

---

skih i radnih jedinica, ali su pri konstituiranju osnovnih organizacija bile intenzivno prisutne, pa ni kasnije nisu napuštene.

Neopravdano su zapostavljeni tehničko-tehnološki i drugi relevantni faktori, dok je broj radnika suviše naglašen, odnosno prisutan...« (N. Balog, *Organizovanje udruženog rada u sklopu društveno-ekonomskog uređenja*, »Ekonomika udruženog rada«, br. 11—12/1983, str. 634).

[3] U naučnim i stručnim raspravama o problemima ekonomskog i pravnog organizovanja OOUR i radnih organizacija pojedini vidovi su već dosta prodiskutovani.. Prva značajnija rasprava (okrugli sto) o tim problemima pod naslovom »Šta jeste i šta bi trebalo da bude poslovni privredni subjekt« vođena je u organizaciji časopisa »Ekonomika« 17. i 18. februara 1983. godine. Druga značajna rasprava o istom

Digitized by Google

II

1. Na prvo mesto treba istaći složenu morfologiju i protivrečnost savremenih tržišnih struktura. Naime, savremena privredna struktura, zbog snažnog i nejednakog razvitka proizvodnih snaga, nije homogena. U toj privrednoj strukturi se formiraju ekonomski i drugi subjekti različite moći, počev od atomiziranih i ekonomski slabih privrednih subjekata, pa do snažnih, oligopolskih i monopolskih učesnika u proizvodnji, te u robnom i novčanom prometu. Zapravo, »uporedo sa monopolskim i ključnim sektorima privrede održavaju se ili ponegde šire strukture niskog organskog sastava, brzog obrta kapitala i velike međusobne konkurencije« (Z. Pjanić). Dakle, društvo je, očigledno, celina ekonomskih i društvenih odnosa i u njemu nalazimo bogatstvo funkcionalnih i disfunkcionalnih veza i pojava. Uz izvestan stepen uopštavanja i uprošćavanja moglo bi se zaključiti da se takav prirodni organizam i univerzum kao što je društvo (ili njegov uži, ekonomski deo) odlikuje istim onim neiscrpnim bogatstvom oblika i sadržaja svog ispoljavanja kao što je to slučaj sa živim i drugim svetovima i organizmima.

U vezi s rečenim može se postaviti pitanje: šta znači OOUR u pravim, velikim (ključnim) sektorima i granama privrede kao što su elektroprivreda, magistralni saobraćaj, bankarstvo i javne komunikacije u odnosu na one druge sektore i grane s velikom radnom intenzivnošću, sa bržim obrtom kapitala i visokim stepenom konkurencije koje nalazimo pre svega u industriji tekstila, obuće, u nekim sektorima poljoprivrede, zanatstva, usluga i slično.

Neosporno je da radne organizacije u monopolskim i ključnim sektorima i granama privrede imaju malo zajedničkog sa onim radnim organizacijama u konkurentskim sektorima i granama u pogledu uslovâ sticanja dohotka, brzine i dubine tehnološkog progresa, načina formiranja akumulacije, određivanja cena i slično. Monopolski i ključni sektori privrede, po pravilu, odlikuju se velikom kapitalnom intenzivnošću, sigurnim položajem na tržištu, velikim eksternim efektima na ostale sektore privrede, načinom pribavljanja sredstava za proširenu reprodukciju, javnim uticajem na organe ekonomske politike i slično. Tehničko-tehnološki uslovi formiranja OOUR, kao i posledice pravne i ekonomske autonomije OOUR, nisu, dakle, jednaki u ključnim i monopolskim sektorima privrede (u sektorima s velikim eksternim efektima) u odnosu na uslove (i ostalo) u sektorima i granama

---

problemu pod nazivom »Položaj i uloga osnovnih i radnih organizacija kao ekonomsko-pravnih subjekata privređivanja« vođena je na sednici Saveznog pravnog i Saveznog ekonomskog saveta u decembru 1983. godine. Značajne rasprave vođene su u časopisu »Socijalizam« (br. 10/1983), u listovima »Komunist«, NIN, »Borba« itd. Postoje i odgovarajuća empirijska istraživanja u republičkim i pokrajinskim centrima, te u radnim i drugim organizacijama.

Digitized by Google

proizvodnje potrošnih dobara i usluga. Kao veoma ilustrativan primer za utvrđivanje razlika o kojima je reč može poslužiti železnički i PTT saobraćaj u odnosu na oblast proizvodnje konfekcije, obuće ili drugih artikala masovne potrošnje.

2. Sledeći i veoma bitan momenat odnosi se na karakter ekonomske povezanosti između pojedinih delova procesa rada (koji se formiraju kao OOUR) unutar radnih organizacija. Karakter tih ekonomskih veza može takođe bitno determinisati profil, odnosno opravdanost formiranja OOUR u pojedinim fazama jedinstvenog procesa proizvodnje roba i pružanja usluga u radnoj organizaciji.

Postoji, zapravo, mnoštvo modaliteta ekonomskih odnosa među OOUR u radnoj organizaciji. Ali najbitniji se može svesti na to da postoje (a) radne organizacije sa više OOUR u kojima proizvodi OOUR mogu neposredno ići na inostrano tržište, te (b) radne organizacije u kojima OOUR sa svojim proizvodima ne mogu da idu na inostrano tržište. Činjenica je da postoji veliki broj radnih organizacija u kojima OOUR uopšte nisu tehničko-tehnološki povezane, kao što postoji i veliki broj onih radnih organizacija u kojima OOUR predstavljaju međusobno tehničko-tehnološki povezane delove procesa rada u proizvodnji jednog ili više zajedničkih proizvoda ili u pružanju zajedničkih usluga. Smisao i domet »ourizacije« u onim radnim organizacijama u kojima proizvodi OOUR mogu direktno ići na inostrano tržište (gde je, dakle, reč o OOUR koje mogu istovremeno da proizvode i finalni proizvod i sirovinu za dalju preradu) može da bude apsolutno različit u odnosu na one radne organizacije u kojima je stanje obrnuto. Dakle, gde OOUR predstavlja samo jednu fazu (deo procesa rada) u proizvodnji zajedničkog (finalnog) proizvoda ili finalnih proizvoda. Dok u prvom slučaju postoji *raison d'être* da se obrazuju relativno samostalne OOUR (ali i tu u precizno opisanim uslovima), u drugom se slučaju već može postaviti pitanje karaktera i profila OOUR.

Primera radi, u radnoj organizaciji u oblasti poljoprivrede pojedine faze procesa proizvodnje (proizvodnja stočne hrane, uzgoj goveda, proizvodnja mlečnih proizvoda, klanica, proizvodnja pojedinih vrsta proizvoda na bazi mesa i slično) u isto vreme čine kariku u lancu proizvodnje finalnog proizvoda (sir, suhomesnati proizvodi i slično), ali i gotovih proizvoda koji mogu ići na (inostrano) tržište i u potrošnju (mleko, sir, sveže meso itd.). U takvoj vrsti radnih organizacija obrazovanje relativno autonomnih OOUR ima svoje (potpuno) opravdanje pod uslovom da se sagledaju svi vidovi takve autonomije u relativno dužem vremenskom periodu. Pored toga, za proizvode navedenih OOUR postoje objektivizirani uslovi sticanja dohotka u vidu delovanja ekonomskih zakona, odnosno delovanja ponude i tražnje na tržištu za proizvode tih OOUR. Ti uslovi objektivno pritiskaju te OOUR na što efikasnije korišćenje materijalnih i ljudskih činilaca. Poslovna samostalnost takvih OOUR ne mora u načelu znatno da utiče na sudbinu ostalih OOUR u radnoj organizaciji, jer za takve OOUR

Digitized by Google

postoji šansa da se ulazni činioci kupe na tržištu i nađu poslovni partneri izvan radne organizacije.

Međutim, kada je reč o drugoj vrsti radnih organizacija, stvari više tako ne stoje. Ako, naime, imamo radnu organizaciju u kojoj pojedine faze procesa rada u proizvodnji zajedničkog proizvoda ili više zajedničkih proizvoda čine nerazdvojno tehničko-tehnološko jedinstvo (na primer, proizvodnja jednog broda, televizora, kabla, automobila ili pružanje usluga kao što to čini, na primer, železnički i PTT saobraćaj, avio-saobraćaj i slični) uslovi za formiranje OOUR nemaju mnogo zajedničkog sa prethodnim primerom.

Primer koji ću sada izneti možda i nije najbolji, ali nam je nesumnjivo najbliži. Neka jedna radna organizacija, primera radi, proizvodi odela. Tada vertikalna ourizacija te radne organizacije može imati sledeće OOUR: »OOUR modelarnica«, »OOUR krojenje«, »OOUR šivenje«, »OOUR peglanje«, »OOUR pakovanje«, »OOUR tehničke usluge«, »OOUR transport«. Ta ista organizacija može se još detaljnije »ourizovati« (kakvih slučajeva ima u praksi), a može se »ourizovati« i po pojedinim vrstama odela ili proizvodima konfekcije, čega takođe ima u praksi.

Može se opravdano postaviti pitanje — šta znači ekonomska autonomija OOUR u takvim radnim organizacijama. Svaka faza procesa proizvodnje, dakle, *svaka od navedenih OOUR u takvoj radnoj organizaciji mora se tačno pridržavati jedinstvenog ritma procesa proizvodnje zajedničkog proizvoda ili zajedničkih proizvoda.* U tehničko-tehnološkom procesu proizvodnje i u razvoju ne sme zaostajati ni jedna faza procesa rada (dakle, ni jedna OOUR u procesu proizvodnje zajedničkog proizvoda). Ako je tako, postavlja se pitanje: šta znači pravo i obaveza radnikâ u takvim OOUR da odlučuju o celokupnom (»o svom«) dohotku koji po internim standardima stiču takve OOUR? U praksi se zaista dešava da su pojedine OOUR u sklopu takvih radnih organizacija visokoakumulativne, dok druge nisu, što je očevidno apsurdno. Treba postaviti ozbiljno pitanje: ima li ikakve ekonomske logike da se sav dohodak i akumulacija, koji se realizuju prodajom zajedničkog proizvoda, raspoređuju isključivo na OOUR o kojima je reč u navedenoj radnoj organizaciji.

Za ukupan proces proizvodnje zajedničkog proizvoda (i za sticanje zajedničkog prihoda od prodaje) malo znači to što će radnici u jednoj OOUR prebaciti plan proizvodnje ili što će na osnovi internih normativa ostvariti visok dohodak i akumulaciju *ako to nisu učinile druge OOUR u navedenoj radnoj organizaciji.* Štaviše, ako je reč o prebacivanju fizičkog plana proizvodnje samo u jednoj OOUR, šteta od prebacivanja tog plana je očevidna. Sve to upućuje na zaključak da su ekonomski, tehničko-tehnološki, organizacioni i drugi problemi jedne OOUR istovremeno i problemi svih drugih OOUR.

Međutim, tu je i logički problem. Primera radi, neka je jedna OOUR visokoakumulativna, dok druge nisu. Ta OOUR, ako želi da

Digitized by Google

se i dalje razvija u istoj radnoj organizaciji, ne može ustupanje ili udruživanje svoje akumulacije drugim OOUR u radnoj organizaciji uslovljavati zahtevima za dodatno sticanje dohotka po osnovu udruživanja, odnosno oplodnje te akumulacije. Čemu sticanje stalno većeg dohotka i akumulacije u jednoj OOUR, dok druge OOUR u istoj radnoj organizaciji nemaju dovoljno slobodnih sredstava za poboljšavanje svog ekonomskog, startnog položaja? Ako ta OOUR (sa akumulacijom) iz tehnoloških razloga nema uslove da se izdvoji iz radne organizacije, postavlja se pitanje: šta će raditi i šta ona može da radi sa svojim dohotkom, a posebno sa svojom akumulacijom. Očigledno je da bi se dobio bolji rezultat kada bi o akumulaciji zajednički odlučivale sve OOUR preko svojih delegata na nivou radne organizacije, jer se jedna OOUR (u opisanom slučaju) ne može razvijati bez razvoja drugih OOUR.

3. Jedan od veoma ozbiljnih problema u pogledu »ourizacije« *radnih organizacija sa faznom proizvodnjom* tiče se objektivno velikih teškoća kad treba da se izgrade objektivna i postojana merila relativnog učešća OOUR u proizvodnji zajedničkog proizvoda. Literatura o ovom problemu pokazuje da tehnološku matricu proizvodnje i, analogno tome, finansijske tokove i rezultate (dakle, dohodak po osnovu prodaje zajedničkog proizvoda) ne možemo rastaviti u onim radnim organizacijama u kojima su OOUR tehničko-tehnološki povezane u proizvodnji zajedničkog proizvoda.

Ali ako učinimo korak napred, pa kažemo da se putem standarda (normativa) za minuli i živi rad može utvrditi relativni udeo više OOUR u zajedničkom prihodu, iskrsava sledeći problem: po kojim standardima vrednovati to učešće OOUR? Da li uzeti (ako je tehnologija slična onoj u svetu) svetske standarde, da li interne i na kojem nivou (na nivou zemlje, SOUR, radne organizacije), ili pak uzeti iskustvene, tehnološke ili neke druge standarde?

U svakom slučaju, ne bi se moglo reći da se ne mogu utvrditi manje ili više precizni standardi (normativi), ali se može postaviti pitanje njihove egzaktnosti i stimulativnosti. Jer, ako nema egzaktnih mera za utvrđivanje relativnog učešća OOUR u raspodeli zajedničkog prihoda, onda nema ni pravog podsticaja za racionalno korišćenje materijalnih i ljudskih resursa u OOUR i u radnoj organizaciji.

U praksi, inače, postoje primeri mučnog pogađanja pri utvrđivanju standarda i normativa za utvrđivanje relativnog učešća OOUR u raspodeli zajedničkog prihoda i dohotka po osnovu prodaje zajedničkog proizvoda. Ti se problemi najčešće rešavaju tako što se na nivou radne organizacije (sa više OOUR) planom i planiranjem predodređuju i utvrđuju sve značajne veličine i odnosi među OOUR u proizvodnji zajedničkog proizvoda i u raspodeli zajedničkog prihoda. To je bolja, mada nelegitimna varijanta od one kada jedna OOUR ispostavlja račun svojih troškova drugoj OOUR bez obzira na realnost njenih troškova ili kada jedna

Digitized by Google

OOUR ucenjuje drugu OOUR u istoj radnoj organizaciji pri naplati svojih troškova i usluga.[4]

U vezi s tim veoma ozbiljan problem oko »ourizacije« radnih organizacija vezan je za posledice već izvršene podele imovine putem deobnih bilansa. Jer, početna podela po pravilu očekovečuje ekonomski položaj OOUR u radnoj organizaciji. Nejednak startni položaj OOUR odražava se i u raspodeli zajedničkog prihoda po osnovu prodaje zajedničkog proizvoda. Treba istaći da se to nužno mora dešavati jer OOUR startuju s nejednakim stepenom tehničko-tehnološke opremljenosti. Zapravo, u odgovarajućem isečku vremena često sve OOUR ne mogu da budu na podjednakom stepenu tehničko-tehnološke opremljenosti. Zato se teorijski može konstruisati primer koji pokazuje da se prilikom primene istog metoda (za utvrđivanje relativnog udela OOUR u raspodeli zajedničkog prihoda) startni položaji tehničko-tehnološki različito opremljenih OOUR beskrajno mogu održavati i, štaviše, progresivno produbljivati. Razlog je u tome što se u raspodeli zajedničkog prihoda mora vrednovati učešće i minulog i živog rada. Slučaj je gotovo istovetan s raspodelom koju daje tržišni konkurentni valorizacioni mehanizam.

Ne treba naročito naglašavati da utvrđivanje normativa minulog i živog rada, kao i njihovo praćenje u primeni, iziskuje velika materijalna naprezanja za OOUR; da ono »guta« veliki deo radnog vremena i energije svih zaposlenih, te da dovodi do konfliktnih situacija kako u procesu proizvodnje zajedničkog proizvoda tako i u raspodeli zajedničkog prihoda. Ako pođemo od toga da su intencije formiranja OOUR, pored ostalog, bile i u tome da se u OOUR poveća produktivnost rada, navedeno stanje je u neku ruku i paradoksalno.

4. Značajan momenat u vezi s »ourizacijom« radnih organizacija (u kojima su OOUR tehničko-tehnološki nerazdvojno povezane) odnosi se na statičnost (konzervativnost) »ourske« strukture

---

[4] Raspravljajući o tim vidovima i problemima »ourizacije«, B. Horvat s pravom veli: »Defekt je vrlo jednostavan sa stanovišta ekonomije i teorije organizacije. Naime, mi u organizaciji narodne privrede imamo dva potpuno različita principa organiziranja. Jedan princip je tržište i konkurencija i to je princip organiziranja privrednih tokova van poduzeća. Tržište i konkurencija zaustavljaju se na kapiji poduzeća. Ono gdje je ZUR pogriješio i napravio tu tragičnu pogrešku jeste da je uveo tržište i konkurenciju u poduzeće — da OOUR-i jedan drugom fakturiraju, ulaze u investicije, u maksimiranje dohotka, profita, imaju fondove itd. — dok, međutim, unutar poduzeća važi jedan sasvim drugi princip organizacije, naime, princip solidarnosti i kooperacije. I kad vi pomiješate ta dva principa — konkurenciju i solidarnost, onda dobijete takvu konfuziju kakvu smo mi, u stvari, i dobili. Zapravo, kod nas je ta konfuzija još veća, jer dok je, s jedne strane, tržište konkurencijom uvedeno u poduzeće, s druge strane postoji i dan-danas kampanja da se kooperacija i solidarnost provedu van poduzeća. Ni jedno ni drugo ne funkcionira, i ne može funkcionirati« (šire o tome u: Okrugli sto »Ekonomike« »Šta jeste i šta bi trebalo da bude poslovni privredni subjekt«, Beograd, 17. i 18. februar 1983, str. 42).

Digitized by Google

u radnoj organizaciji. Jednom oformljene OOUR teško se gase i jednom stečena prava tih OOUR veoma se teško od njih »oduzimaju«. Naime, svaka struktura moći i vlasti koja se jednom konstituiše veoma je kruta i otporna na promene ako te promene na kratak rok nikome, a osobito vladajućim grupama u OOUR, ne obećavaju poboljšanje početnog položaja.[5]

U vezi s tim treba istaći da je moderna privreda veoma dinamična, s obzirom na imanentnu logiku robno-novčane privrede. Naime, oštra konkurencija na svetskom, pa i na domaćem tržištu; zahtevi koje nameću brzina i dubina tehničko-tehnološkog progresa u svim granama privrede i tržišne konjunkture iziskuju pravovremene ekonomske, tehničko-tehnološke, organizacione i kadrovske promene u svakom privrednom poslovnom subjektu. Takvo stanje zahteva optimalno i elastično korišćenje i raspored materijalnih i ljudskih resursa u grupaciji, SOUR i u radnoj organizaciji. Često se pokazuje kako je neophodno da se materijalni i ljudski činioci pravovremeno prebacuju iz jednih sektora i delova u druge, odnosno iz sektora i odeljenja koji tehnološki zastarevaju i čiji značaj kao sektora opada, u sektore i delove koji obećavaju veći prosperitet i dohodak u budućnosti.

Radna organizacija u savremenim uslovima mora stoga biti sposobna da na vreme osluškuje tektonske promene u neprestanim tehnološkim prevratima u procesu proizvodnje, a osobito mora biti sposobna da pravovremeno izvršava neophodne (i povremene) reorganizacije u kombinovanju i korišćenju materijalnih i ljudskih činilaca, kako bi se na vreme prilagodila izazovima i diktatu savremene naučno-tehnološke revolucije.

Najčešće, radne organizacije sa »ourskom« strukturom za sada nisu dovoljno gipke da pravovremeno reaguju na kolebanje tržišnih konjunktura; zapravo, nisu dovoljno gipke ni u odgovoru na izmenjenu situaciju na unutrašnjem i svetskom tržištu. Objektivno, posredi je veoma spor proces dogovaranja i sinhronizacije aktivnosti OOUR u radnim organizacijama u ostvarivanju ciljeva proizvodne orijentacije.

---

[5] Neven Mates je dobro uočio da se OOUR uglavnom organizuju ne samo prema procesu rada, već i prema jednom proizvodu. »Ta koncepcija jednog proizvoda ne bi bila loša da živimo u jednom potpuno statičkom svijetu, u kojem nema nikakvih tehnoloških promjena i u kojem nema baš nikakve neizvjesnosti. Nezgodno je što svijet nije takav. U stvarnom svijetu privredna jedinka koja bi proizvodila samo jedan proizvod, koja bi, dakle, svoju egzistenciju temeljila samo na jednom proizvodu, nužno bi bila osuđena na propast...

Međutim, iako je Ustav predvideo da poslovnu sposobnost ima radna organizacija, a ne osnovna, u našoj zakonodavnoj operacionalizaciji sve kompetencije privrednog subjekta, sve kompetencije klasičnog preduzeća, a to je odlučivanje o tome što se proizvodi, pod kojim cijenama, u koje poslove, transakcije, investicije itd. se ulazi, dato je onoj jedinki koja bi po koncepciji morala predstavljati radnu cjelinu koja proizvodi jedan proizvod...« (N. Mates, *Neka pitanja odnosa OOUR, RO i SOUR*, »Ekonomika udruženog rada«, br. 11—12/1983, str. 700).

Digitized by Google

5. Postoji još niz drugih okolnosti koje mogu problematizovati »oursku« strukturu radne organizacije u kojoj su OOUR tehničko-tehnološki zavisne. Prosto začuđuje kako se u vreme pripreme i donošenja Zakona o udruženom radu nije vodila briga i o nekim banalnim problemima kao što su problemi odnosa radnih organizacija (sa OOUR) sa subjektima iz ekonomskog okruženja. Posebno treba istaći probleme u vezi s dobavljanjem ulaznih činilaca proizvodnje, odnosno probleme poslovnih odnosa OOUR sa subjektima na domaćem i inostranom tržištu. Ako OOUR u sklopu navedenog tipa radne organizacije zaista raspolažu svojim dohotkom, postavlja se pitanje poslovnih komunikacija tih radnih organizacija i OOUR sa subjektima izvan radne organizacije. Koja OOUR, koje OOUR ili kako će u tom slučaju ta radna organizacija (koja prema Zakonu o udruženom radu nema materijalnu osnovu svog postojanja, jer nema svoja sredstva, dohodak ni akumulaciju) posredovati i stupati u odnose u ime OOUR sa spoljnim poslovnim partnerima. U praksi je, iz bezbroj primera, poznato da gotovo svaka OOUR u pojedinim opisanim radnim organizacijama ima svoju službu komercijale, plana i analize, opštih i pravnih poslova, knjigovodstvo. U takvim uslovima ni radne organizacije ni pojedine OOUR formalno ne mogu na sebe preuzimati obaveze u ime ostalih OOUR u toj radnoj organizaciji.

Pozitivni pravni propisi nisu dali odgovor na pitanje ekonomskog subjektiviteta radne organizacije sa dve ili više OOUR. Prema pozitivnim pravnim propisima (u Zakonu o udruženom radu) razbijeno je klasično privredno preduzeće u ekonomskom i pravnom pogledu a da nisu date precizne pravne odredbe o smislu, konstituisanju i o životu samoupravnog preduzeća. Pravni i ekonomski subjektivitet poseduju OOUR. U sklopu OOUR stiče se i raspodeljuje dohodak i vrše sve ključne funkcije koje podrazumeva ekonomski subjektivitet, kao što je odlučivanje o dohotku, dobavljanju ulaznih činilaca proizvodnje, o prodaji robe i usluga i slično, svejedno što OOUR u sklopu navedene radne organizacije čine nerazdvojivu tehničko-tehnološku celinu.

Radna organizacija, prema pozitivnim propisima, ne poseduje vlastita sredstva. U njoj se ne organizuje proces proizvodnje roba i usluga; ona nema dohodak, akumulaciju, ne raspolaže materijalnim činiocima i ne upošljava ljudske činioce. U stvari, ne raspolaže svim onim elementima koji čine suštinu ekonomskog subjektiviteta privrednih subjekata. Članom 346. Zakona o udruženom radu, u odeljku »Radna organizacija«, zapravo se ne regulišu pitanja i problemi radne organizacije (sa dve ili više OOUR), nego *više problemi radnih organizacija bez OOUR*. Stoga taj član Zakona, u kome se kaže da je »radna organizacija samostalna samoupravna organizacija radnika povezanih zajedničkim interesima u radu i organizovanih u OOUR u njenom sastavu i neposredno povezanih jedinstvenim procesom rada« *uopšte nije razrađen*. Treba očekivati da će on biti potpunije razrađen pod pritiskom navedenih (i ostalih) praktičnih problema.

Digitized by Google

III

Izneseni problemi u vezi s organizovanjem OOUR i radnih organizacija zahtevaju i odgovor na pitanje kako da se oni reše. Naravno, u koncipiranju odgovora treba polaziti od sagledanih problema, zahteva prakse, od toga da se rešenjima omogućuje podizanje produktivnosti rada i progresivno širenje materijalne i tehničko-tehnološke osnovice društva i realne osnovice samoupravljanja. Zato se pri izlazu iz teškoća ne treba opterećivati time koliko ponuđena rešenja odgovaraju onome što je zapisano u ovom ili onom normativnom aktu. Treba istaći da Ustav SFRJ predstavlja dovoljno široku osnovicu koja omogućuje da se svi ostali zakoni (osnovni i provedbeni) mogu menjati i doterivati a da se ne dovodi u pitanje duh samog Ustava zemlje. Samo život i praksa mogu objektivno valorizovati valjanost pojedinih rešenja i zamisli u osnovnim i provedbenim zakonima.

Problemi o kojima je u ovom radu bilo reči sugeriraju sledeća mogućna rešenja.

Prvo. Istaknuto je da odredbe Zakona o udruženom radu o uslovima za konstituisanje OOUR pružaju široke mogućnosti za veoma različita tumačenja i operacionalizaciju u praksi. U vezi s tim trebalo bi još jednom ponovno ispitati navedene odredbe i čvršće postaviti osnovne ekonomske i sociološke uslove u fazi konstituisanja OOUR ili u fazi izdvajanja OOUR iz radne organizacije. Međutim, minimum što bi trebalo učiniti jeste da bi po pojedinim granama i grupacijama trebalo utvrditi bliže kriterijume za obrazovanje OOUR u skladu sa zahtevima iz čl. 327. Zakona o udruženom radu. To praktično znači da bismo imali sasvim drugačiju fizionomiju i profil OOUR, na primer, u elektroprivredi, javnim komunikacijama, železničkom i PTT saobraćaju i sličnim granama u odnosu na OOUR u oblasti industrije odevnih predmeta, obuće, u zanatstvu, ugostiteljstvu i sličnim. Verovatno bi bio potreban i veći uticaj javnosti na rad i odlučivanje radnih organizacija i OOUR u ključnim i monopolskim sektorima privrede, s obzirom na uslove u kojima se ti sektori nalaze i u kojima stiču dohodak, pribavljaju finansijska sredstva za proširenu reprodukciju itd.

Drugo, u onim radnim organizacijama u kojima OOUR svoje proizvode ili usluge mogu da realizuju na inostranom tržištu, one (te OOUR) u načelu *treba da imaju poslovnu autonomiju u onom smislu šta taj pojam po definiciji znači.* To što te OOUR mogu svoj proizvod ili uslugu da realizuju na inostranom tržištu znači da su se one, u stvari, potpuno »ourizovale« na relativno pravilan način. Međutim, i kad je u pitanju poslovna autonomija tih OOUR ostaje potreba da se na nivou radne organizacije objedinjuju pojedine aktivnosti OOUR koje se mogu bolje ostvariti na nivou radne organizacije. Tu mislimo, pre svega, na funkcije istraživanja, marketinga, obrade podataka, knjigovodstva, evidencije i slično. Ali i u takvim radnim organizacijama (sa OOUR o kojima je reč) može se pokazati da bi viši stepen zajedništva (za-

Digitized by Google

jedničkom razvojnom, odnosno investicionom politikom, tešnjim ekonomskim povezivanjem i sličnim) svim OOUR pružao sigurnije izglede na uspeh i ekonomsku stabilnost u neizvesnim tržišnim uslovima.

Treće, u onim radnim organizacijama *u kojima su OOUR nerazdvojno tehničko-tehnološki povezane u proizvodnji zajedničkog (ili zajedničkih) proizvoda i usluga* očevidno je da prethodna razmatranja ukazuju na nešto drugačiji tretman uloge i funkcije OOUR. (Naravno, niko u načelu ne spori potrebu veće autonomije sastavnih delova u sklopu neke veće ekonomske celine, jer je u logici svakog ekonomskog subjekta da pomera postojeće granice i okvire svoje egzistencije. Ali, tu moraju postojati i odgovarajuće granice i pravila ponašanja kako ekonomski život ne bi skliznuo u liberalizam i anarhiju.) Naime, u onim radnim organizacijama u kojima postoji veoma tesna tehničko-tehnološka povezanost OOUR u procesu proizvodnje zajedničkog proizvoda ili zajedničkih proizvoda (ili usluga) pokazaće se da je neophodno potrebno ići na najveću mogućnu koordinaciju procesa proizvodnje i ekonomskih aktivnosti OOUR u sklopu radne organizacije. U tim radnim organizacijama će se pokazati, naime, da je neophodno normativnim aktima OOUR i radne organizacije čvršće regulisati ceo kompleks sticanja i raspodele dohotka. U vezi s tim kao da se nameću dva mogućna, ali veoma bitna zadatka. Jedan je da se što je moguće više racionalizuje i pojednostavni, a time i poboljša, kako donošenje zajedničkih odluka u radnoj organizaciji tako i ceo kompleks internih ekonomskih odnosa među OOUR u toj radnoj organizaciji. Drugi zadatak se tiče ostvarivanja višeg stepena obaveznosti OOUR u tim radnim organizacijama u utvrđivanju i sprovođenju tekućeg i srednjoročnog plana razvoja na nivou radne organizacije. To u praksi može značiti podizanje autoriteta plana i planiranja na nivou radne organizacije, odnosno autoriteta jedinstvene razvojne politike, jedinstvene politike u oblasti raspoređivanja čistog dohotka OOUR, a posebno u oblasti upotrebe onog dela tog dohotka koji treba da ide u proširenu reprodukciju, zapravo u akumulaciju.

Praksa već pokazuje i sugerira, ali bi trebalo još konkretnije ispitati koliko takav pravac razmišljanja podrazumeva drukčije pravno definisanje OOUR i odnosa među OOUR u ovom tipu radne organizacije. Varijacije ekonomskih i pravnih odnosa između OOUR i nižih ekonomskih jedinica u tom tipu radnih organizacija mogu biti dosta velike.[6] Ali u svim tim varijacijama, na nivou radne organizacije — kako se u praksi najčešće ističe — treba da se na adekvatan način efikasno ostvaruju: (a) razvojna i investiciona politika (i politika plasmana slobodnih sredstava proširene reprodukcije), (b) istraživanje i knjigovodstvo, i (c) plasman,

[6] B. Horvat je u vezi s tim dao veoma korisne sugestije i ponudio razrađenu shemu samoupravnog i poslovnog organizovanja.. (Šire o tome u: »Šta jeste i šta bi trebalo da bude poslovni privredni subjekt«, okrugli sto »Ekonomike«, 17. i 18. februar 1983, str. 42—43).

Digitized by Google

odnosno prodaja roba i usluga, te nabavka ulaznih (materijalnih) činilaca proizvodnje.[7]

Konačno, u onim radnim organizacijama u kojima postoji više familija zajedničkih proizvoda, odnosno u kojima postoje labaviji oblici tehničko-tehnološke povezanosti među OOUR, koordinacija ekonomskih aktivnosti OOUR može da bude gipkija U takvim uslovima bi trebalo otvoriti šire mogućnosti pravovremenog prestrukturiranja i OOUR i takvih radnih organizacija, te proces organizovanja i jednih i drugih saglasno izmenjenim uslovima, kako u skladu s karakteristikama tehničko-tehnološkog procesa rada tako i u skladu s eksternim uslovima sticanja dohotka. Dabome, taj proces prestrukturiranja mora se odvijati kontrolisano kako ne bi skliznuo u pravcu od koga bi bilo više štete nego koristi. U vezi s tim, u onim slučajevima kada su se, na primer, stekli uslovi da se jedna OOUR izdvoji iz postojeće radne organizacije nužno je normativno osigurati da ta OOUR ispuni sve svoje revalorizovane materijalne i finansijske obaveze prema ostalim OOUR u radnoj organizaciji iz koje se izdvaja. To se mora obezbediti jer, u suprotnom, u OOUR i radnoj organizaciji ne bi bilo ekonomskih podsticaja za otvaranje novih pogona i OOUR, te za širenje podele rada u dubinu i širinu. Kao god što nije dobra majorizacija većine OOUR nad manjinom (u radnoj organizaciji), isto je tako štetna apsolutizacija pojedinačnog interesa u odnosu na ostale interese.

---

[7] Mijo Novak, čini nam se, s pravom veli: »Smatram da bi se osnovnim organizacijama mogle propisati neke minimalne obaveze koje bi omogućile da njihova radna organizacija deluje kao sistem, a ne kao njihov prost zbir.

... Trebalo ih je obavezati na uspostavljanje međusobnih odnosa putem zajedničkog prihoda, na ujednačavanje uvjeta privređivanja i na zajedničko i bespovratno korišćenje društvenih sredstava iz tih izvora u okviru radne organizacije, da formalizaciju međusobnih odnosa svedu na najmanju moguću mjeru i uproste način donošenja odluka...« (Mijo Novak, *Problemi koncepcije, primjene i funkcioniranja organizacija udruženog rada*, »Ekonomika udruženog rada«, br.. 11—12/1983, str. 630).

J. Todorović smatra da bi »u interesu očuvanja integriteta radne organizacije kao socijalističkog preduzeća, tj. nosioca odluka o alternativnoj upotrebi društvenog kapitala, bilo prihvatljivije da se OOUR definiše kao necelina, sa okrnjenom poslovnom i samoupravnom kompetentnošću. Čim se insistira na celini, onda može da se desi da to vodi razbijanju sistema kome treba taj deo da pripada; OOUR bi prevashodno trebalo tretirati kao centar odgovornosti u kojem se utvrđuju dohodak i troškovi, koji bi upravljao i odgovarao za sve što je podelom rada prihvatio kao svoju delatnost, a u okviru programa i standarda efikasnosti korišćenja društvenih sredstava koji bi se utvrđivali na nivou radne organizacije« (»Ekonomska politika«, br. 1671 od 9. 4. 1984).

Digitized by Google

Ovde su u kratkim crtama iznesena četiri osnovna momenta za organizovanje OOUR u radnim organizacijama. U praksi, pak, postoje mnogobrojni modaliteti tih odnosa, te ne treba zanemariti praktičnu složenost mogućnih situacija i složenost ekonomskih i drugih odnosa između OOUR i užih ekonomskih delova u radnim organizacijama. Dakle, ostvarivanje zajedništva OOUR u radnoj organizaciji može biti manje ili više intenzivno, što će zavisiti od stepena i karaktera tehničko-tehnološke povezanosti među OOUR u radnoj organizaciji.

U vezi s rečenim treba istaći sledeće. Ceo proces samoupravnog organizovanja OOUR u radnim organizacijama, kao i zakonodavstvo u toj oblasti, moraju biti tako postavljeni da omoguće fleksibilno organizovanje OOUR u radnim organizacijama. Oni moraju biti pre svega u funkciji maksimalnog povećanja produktivnosti rada, to jest smanjenja utroška tekućeg i minulog rada po jedinici proizvoda. S druge strane, oni takođe moraju da omoguće odlučivanje radnikâ o svim ključnim vidovima proizvodnje i raspodele u OOUR (ili u još užim segmentima), te u radnoj organizaciji. Jer, podizanje produktivnosti rada, odnosno efikasno korišćenje materijalnih, prirodnih i ljudskih činilaca, bez afirmacije radnikâ, ne bi na duži rok moglo doneti željene plodove.

Digitized by Google

Ivan Vujačić

Marks i Engels o nerazvijenosti i razvoju: restauracija izvesne koherencije

Uvod

Samo za sto godina od kako je umro Karl Marks njegovo i Engelsovo delo doživelo je mnoge interpretacije. Ta činjenica svakako svedoči o aktuelnosti njihovog dela, o integralnoj koncepciji društvene nauke koja se u njemu javlja, što inspiriše različite akcente kod njegovih interpretatora, kao i o prilagođavanju Marksove metodologije analizi predmetâ koje sami klasici nisu istraživali.

Pre nego što se upustimo u raspravu o Marksovoj i Engelsovoj teoriji razvoja i nerazvijenosti, teoriji koja je (kao što je poznato) izazvala velike sporove, smatramo da se i sami moramo izjasniti o prirodi sopstvenog pristupa delu klasikâ. Takvo izjašnjavanje bi, čini nam se, sa svoje strane trebalo da doprinese razumevanju polaznih osnova analize, pa samim tim i njenih zaključaka, odnosno njihovog dometa.

U tom smislu stojimo na stanovištu da se Marksovi rukopisi ne mogu deliti na one iz »ranijeg« i na one iz »kasnijeg« perioda, niti da se Engelsovi spisi mogu tumačiti izdvojeno od Marksovih radova. I dok nam se u vezi s prvim stavom čini da nikakvo objašnjenje nije potrebno, dotle u pogledu Engelsovih radova stojimo na stanovištu da njihovo posebno tretiranje nije opravdano iz jednostavnog razloga što je njegova saradnja s Marksom, koja je

Digitized by Google

trajala četrdesetak godina, protekla tako da nikad nije došlo do suštinskog neslaganja. Bez dubokog intelektualnog razumevanja takva dugogodišnja saradnja i zajednički rad ne bi bili mogući.

No, za analizu koja sledi važnije je istaći da ne želimo da pružimo ideološko tumačenje Marksovog i Engelsovog dela. To, sa svoje strane, znači da *a priori* ne verujemo u jednoznačnost dela samih klasika. Naprotiv, smatramo da, barem kada je u pitanju problematika o kojoj ćemo raspravljati, kod samih klasika postoji izvesna ambivalencija. Upravo će ukazivanje na tu ambivalenciju činiti osnovnu temu našeg rada, s tim što ćemo se truditi da pokažemo da je, u krajnjoj instanci, restauracija izvesne koherencije moguća.

Razvoj kao modernizacija

Klasici marksizma pripadaju zapadnoj filosofskoj tradiciji, a njihovo delo je nastalo pod nesumnjivim uticajem prosvetiteljstva Hegelove filosofije i ideje progresa koja im je inherentna. To je ujedno i razlog zbog kojeg se u sklopu njihove analize razvoja, koji je sagledan pomoću redosleda društveno-ekonomskih formacija, mogu identifikovati određeni eshatološki elementi. Ukratko, opšte je poznata interpretacija po kojoj se društvo razvija od primitivne zajednice do socijalizma i komunizma gotovo po sili nekakve istorijske neminovnosti. Premda je ova interpretacija u dvadesetom veku uglavnom odbačena kao dogmatska, nema nikakve sumnje da ona nije nastala slučajno, već da u sklopu dela samih klasika ima elemenata koji joj daju izvesnu legitimnost.

No, mi se u ovom radu nećemo baviti toliko raspravljanjem ovog pitanja nužnosti redosleda društveno-ekonomskih formacija koliko uticajem kapitalističkog načina proizvodnje na vanevropska nerazvijena područja, odnosno kolonije. U toj svetlosti čini nam se da su Marks i Engels u širenju kapitalističkog načina proizvodnje u svetskim razmerama videli progresivan proces, to jest proces modernizacije zaostalih područja, a buržoaziju kao njenog nosioca.

Podloga za takvo tumačenje može se naći u nizu spisa, od kojih je verovatno najkarakterističniji *Manifest komunističke partije* pisan 1848. godine. Mada se u njemu javlja ideja da klasna borba može rezultirati i u potpunoj propasti samih protagonista, a ne u višoj društveno-ekonomskoj formaciji[1] (stav koji je verovatno proizišao iz istorijske analize raspada Rimskog carstva, odnosno robovlasničkog društva), u ovom radu Marks i Engels naročito insistiraju na progresivnoj ulozi buržoazije koja će stvoriti preduslove za više oblike ljudskog društva. Pri tom se progresivna uloga kapitalizma ne zadržava samo na zemljama Zapada, već se ispoljava i u povezivanju sveta u jedinstvenu celinu (to jest u

[1] K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije*, u: *Izabrana dela*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1949, str. 15.

Digitized by Google

svetsko kapitalističko tržište), kao i u transformisanju zaostalih područja. Jednom rečju, buržoazija je ona realna ekonomska i politička snaga koja će preobraziti svet i dovesti do opšteg progresa.[2]

Naravno, ne treba posebno naglašavati da buržoazija ne transformiše zaostala područja iz nekakve svesne želje, već da ta njena progresivna uloga proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje: »Potreba za sve raširenijim tržištima gde će prodati svoje proizvode goni buržoaziju preko cele zemljine kugle. Svugde ona mora da se ugnezdi, svugde da se naseli, svugde da uspostavi veze... Buržoazija je eksploatacijom svetskog tržišta dala kosmopolitski karakter proizvodnji i potrošnji svih zemalja.«[3]

Prema tome, kapitalistički način proizvodnje, po Marksu, predstavlja nesvesno oruđe istorije, a bez obzira na mračne strane razaranja pretkapitalističkih ili nekapitalističkih načina proizvodnje u kolonijama, ima progresivnu ulogu usled svoje superiornosti koja se ispoljava u stvaranju materijalnih preduslova za napredak tih zemalja. To se jasno vidi iz njegovih članaka o britanskoj vladavini u Indiji pisanim 1853. godine za »New York Daily Tribune«:

»Istina je da je Engleska, sprovodeći socijalnu revoluciju u Hindustanu, išla za najnižim interesima i da se pokazala glupavom u svom načinu na koji ih je nametala. Ali nije stvar u tome. Pitanje je može li čovečanstvo izvršiti svoju misiju bez korenite revolucije socijalnog stanja Azije? Ako ne može, onda je Engleska, ma kakav bio njen zločin, bila nesvesno oruđe istorije u sprovođenju ove revolucije.«[4]

A u drugom članku, o istoj temi, on precizira istorijski zadatak buržoazije:

»Sve što bi engleska buržoazija bila prinuđena da učini neće osloboditi narodne mase niti će bitno popraviti njihove društvene uslove, pošto to zavisi ne samo od razvitka proizvodnih snaga nego i od toga da li će narod ovladati njima. Ali, ona će svakako učiniti nešto, naime, stvoriće materijalne preduslove i za jedno i za drugo. Je li ikad buržoazija učinila više?«[5]

Drugim rečima, viša civilizacija ima ulogu da usađuje klice budućeg progresa jednoj zaostaloj civilizaciji, vršeći pri tom dvostruku misiju — razaranja i stvaranja. U tom pogledu Marks je eksplicitan.[6]

To deljenje civilizacija na »više« i »niže«, nazivanje starosedelaca kolonija »varvarima« i sličnim pežorativnim imenima daje izvesnu evrocentričnu dimenziju Marksovom delu. Štaviše, u ne-

---

[2] Ibid., str. 19.

[3] Ibid., str. 18.

[4] K. Marks, *Britanska vladavina u Indiji*, u: *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 325.

[5] K. Marks, *Budući rezultati britanske vladavine u Indiji*, u: *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 330.

[6] Ibid., str. 327.

Digitized by Google

kim njegovim spisima kao da se ispoljava izvesno gađenje prema istočnim civilizacijama, pa i prema samim nosiocima pobuna protiv takvog socijalnog stanja. Tako, u članku *Kinesko pitanje*, pisanom 1862. godine za »Die Presse«, povodom socijalne revolucije u Kini, Marks kaže:

»U ovoj kineskoj revoluciji originalni su, u stvari, samo njeni nosioci. Oni nisu svesni ni jednog zadatka, sem da treba svrsti dinastiju. Oni nemaju nikakvih parola. Oni su još veća grozota za narodne mase nego što su stari vladari. Izgleda da nemaju nikakvog drugog opredeljenja sem da ... istaknu značaj razaranja u groteskno odvratnim oblicima, razaranja bez i najmanje klice stvaranja nečeg novog.«[7]

Sličan je, ako ne i gori, njegov opis indijske civilizacije.[8]

Sasvim drugačije su njegove analize situacije u Irskoj koja je, takođe, bila kolonija Velike Britanije. U poglavlju *Kapitala*[9] o opštem zakonu kapitalističke akumulacije data je empirijska skica sistematskog osiromašavanja Irske i podvrgavanja strukture njene privrede potrebama engleskog kapitala, sa svim društvenim posledicama koje iz tog procesa proizlaze. Uzgred budi rečeno, u ovom odeljku je kritikovano i maltuzijansko stanovište po kome višak stanovništva predstavlja uzrok siromaštva. Suprotno tome, Marks pokazuje da velika irska emigracija u prekomorske zemlje nije doprinela rastu životnog standarda preostalog stanovništva i da način akumulacije kapitala čini stanovništvo prekobrojnim. Osim toga, u svojim pismima o Irskoj[10] Marks nesumnjivo zastupa oslobođenje Irske od engleske vladavine kao preduslov ne samo njenog, već i engleskog napretka. Dokazujući da je Irska žrtva engleske eksploatacije, on smatra da je njoj neophodna nezavisnost, agrarna revolucija i carinska zaštita protiv Engleske, kako bi razvila sopstvenu industriju.[11]

Ova prividna protivurečnost između Marksovih opredeljenja u vezi s indijskim i irskim pitanjem može se lako razrešiti. Naime, pošto Marks nije smatrao da je kapitalistički razvoj u kolonijama nemoguć usled inferiornosti njihovog stanovništva (što je inače slučaj s mnogim kasnijim slavnim ekonomistima kao što su, na primer, Tausig, Irving Fišer i Alfred Maršal[12]), već je, naprotiv, isticao potencijal indijskog stanovništva da ovlada modernim sredstvima proizvodnje[13], a pošto je, isto tako, bio svestan iz-

---

[7] K. Marks, *Kinesko pitanje*, u: Marks i Engels, *Dela* (dalje: *MED)*, tom 18, »Prosveta«, Beograd, 1975, str. 367.

[8] K. Marks, *Britanska vladavina* ..., cit. izd., str. 324—325.

[9] K. Marks, *Kapital*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1947, str. 625—638.

[10] K. Marx, *Letters on Ireland*, u zborniku (ured. David Fernbach) Marx, *The First International and After*, Penguin Books, London, 1974.

[11] *Karl Marx to Friedrich Engels*, November 30, 1867, op. cit.

[12] Vidi šire: H. Arendt, *Development Economics Before 1945*, u zborniku: Bhagwati, Eckaus (ured.), *Development and Planning*, MIT Press, Cambridge, Mass., 1973.

[13] K. Marks, *Budući rezultati* ..., cit. izd., str. 330.

Digitized by Google

vanrednih kulturnih dostignuća istočnih i drugih neevropskih naroda — ključ za razumevanje različitog tretiranja kolonijalnog pitanja Indije i Irske nalazi se u kriterijumu koji je korišćen u podeli civilizacija na više i niže.

U stvari, kod Marksa je pojam civilizacije u ovom kontekstu upotrebljen na specifičan način. Reč je, pre svega, o razlici između stagnantnog i dinamičnog *društva*. Jedino tako se mogu razumeti njegove konstatacije da »indijsko društvo uopšte nema istorije, bar ne poznate istorije«[14] i da je »engleska intervencija ... izazvala najveću, i, da kažemo istinu, jedinu *socijalnu* revoluciju za koju je Azija ikad čula«[15] (*kurziv* u tekstu).

Prema tome, inferiornost indijske civilizacije ne leži u nepostojanju kulture, već u inferiornosti njenog načina proizvodnje koji lišava indijsko društvo dinamike raslojavanja i klasne borbe kao osnovnih činilaca u revolucionisanju proizvodnih snaga, pa samim tim i istorijske evolucije. Po Marksu, ova konstatacija važi i za Kinu jer se »u istočnjačkim carstvima stalno ispoljava nepokretljivost u socijalnoj bazi i beskrajno menjanje ličnosti i plemena koji se dokopavaju vlasti u političkoj nadgradnji«[16].

Uzrok stagnacije nalazi se, prema tome, u načinu proizvodnje kojeg je Marks nazvao »azijskim«, a čije su osnovne karakteristike odsustvo privatnog vlasništva nad zemljom[17], naglašena uloga centralne vlasti u organizovanju javnih radova u cilju vršenja neophodnih irigacionih radova (usled neplodnosti zemljišta) i autarkičnost seoskih opština.[18] Ovde je neophodno napomenuti da je pridavanje epiteta »azijski« ovom načinu proizvodnje verovatno rezultat nepostojanja nekog boljeg naziva, a ne geografskog određenja, jer Marks i sam navodi primere Arabije, Persije, Egipta i Mesopotamije kao područja na kojima je u različitim istorijskim periodima ovaj način proizvodnje bio dominantan.[19] U drugim kontekstima Marks je eksplicitno naveo Tursku, Javu, Holandsku Istočnu Indiju (Indoneziju), Astecki Meksiko i Peru pod Inkama, etrursku civilizaciju i Španiju pod Mavarima kao područja u sklopu kojih je azijski način proizvodnje bio dominantan.[20]

Dodatni element koji je od važnosti za definisanje »azijskog« načina proizvodnje nalazi se u specifičnoj funkciji gradova. Naime, dok je u zapadnoevropskim zemljama kapitalizam stvoren dijalektičkim suprotstavljanjem grada selu, u azijskom načinu proizvodnje između sela i grada postoji »ravnodušno jedinstvo«[21].

---

[14] Ibid.

[15] K. Marks, *Britanska vladavina* ..., cit. izd., str. 324.

[16] K. Marks, *Kinesko pitanje*, cit. izd., str. 367.

[17] Marks — Engelsu, (pismo), 2. jun 1853 *(MED)*, tom 35, str. 226.

[18] K. Marks, *Britanska vladavina* ..., cit. izd., str. 323.

[19] Ibid., str. 321.

[20] Umberto Mellotti, *Marx and the Third World*, Macmillan Press, London, 1977, str. 77. — Za dodatne reference vidi fusnote 1—14, str. 77.

[21] K. Marx, *Grundrisse*, Penguin Books, London, 1977, str. 479.

Digitized by Google

a grad predstavlja samo mesto koje služi za razmenu viška vrednosti sa spoljnim svetom ili pak »veštačku« tvorevinu (nad ekonomskom bazom) koja služi kao političko sedište despotske vlasti.[22] Ovde je neophodno ukazati da je ovaj element na neki način izveden, jer su Marks i Engels smatrali da se suprotnost između sela i grada može konstituisati samo na osnovu postojanja privatne svojine.[23]

Doduše, u već navedenim člancima o britanskoj vladavini u Indiji Marks ovaj »azijski« oblik društveno-ekonomskih odnosa još nije nazivao »načinom proizvodnje«. On će to učiniti tek u *Predgovoru za Prilog kritici političke ekonomije*[24], u kome će azijski način proizvodnje ravnopravno svrstati uz antički, feudalni i moderan buržoaski način proizvodnje kao »progresivne epohe ekonomsko društvene formacije«[25]. Činjenica da u kasnijim delima (to jest posle 1859)[26], uza sva pozivanja na zemlje Istoka, a naročito na Indiju i Kinu, izostaje koncepcija azijskog načina proizvodnje, iako se često pominju njeni konstitutivni elementi, Marks otvara izvesne probleme koji nisu razrešeni ni do današnjeg dana. U tom smislu izvesna nedorečenost prema samoj problematici azijskog načina proizvodnje oseća se već kod samih klasika.[27]

Posebno je zanimljiva činjenica da Engels, koji je svojevremeno zajedno s Marksom razradio elemente azijskog načina proizvodnje, uopšte ne pominje ovu koncepciju u delu *Poreklo porodice, privatne svojine i države.*[28] Argument koji se može koristiti za tezu o odricanju samih klasika od ove koncepcije sastojao bi se u tome da su Marks i Engels s otkrićem opštine kao univerzalne pojave u svim ljudskim zajednicama (pošto su pročitali Maurerove i Morganove radove) došli do zaključka da azijski način proizvodnje nema autonomnost koju su mu oni svojevremeno pripisivali. Isto tako, moguće je tvrditi da su Marks i Engels ovaj način proizvodnje svrstali u faze unilinearne sheme razvoja ljudskog društva. U prilog ovom tumačenju išlo bi već navedeno nabrajanje načina proizvodnje u *Predgovoru za Prilog kritici političke ekonomije*, uz pridavanje posebnog značenja univerzalnog istorijskog redosleda kvalifikaciji »progresivne epohe«. Sem toga, u prilog ovoj tezi išli bi i neki Marksovi stavovi u *Prilogu kritici političke*

---

[22] Ibid., str. 479. Vidi i str. 474. istog dela.

[23] K. Marks — F. Engels, *Nemačka ideologija*, *MED*, tom 6, str. 19.

[24] K. Marks, *Predgovor za Prilog kritici političke ekonomije*, *Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 338.

[25] Ibid.

[26] Ovde izostavljamo prepisku i *Grundrisse* koji nisu bili objavljeni za Marksova života, te ipak imaju karakter sekundarnih izvora.

[27] Na tome naročito insistira Daniel Thorner u: *Marx and India and the Asiatic Mode of Production*, Contribution to Indian Sociology, No 9/1966. — Ovaj tekst je objavljen na srpskohrvatskom jeziku u časopisu »Marksizam u svetu« (dalje: MUS), br. 7/1980.

[28] Vidi: F. Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, *MED*, tom 32.

Digitized by Google

ekonomije i u *Kapitalu*, u kojima se on izjašnjava u prilog teze da su indijski oblici zajedničkog vlasništva praoblici tipa vlasništva koji su se javili kod Rimljana, Kelta i Germana.[29]

Jedan drugi tip argumentacije išao bi u pravcu negiranja postojanja »azijskog načina proizvodnje«, bilo na nivou same teorije (Hindes i Hirst)[30] bilo u konkretnoj istorijskoj praksi azijskih društava. U prvom slučaju moglo bi se tvrditi da konstitutivni elementi azijskog načina proizvodnje nisu dovoljno precizni jer ne određuju jednoznačno odnose proizvodnje, pa se samim tim on ne može ni konstituisati kao specifični način proizvodnje u smislu marksističke teorije. S druge strane, empirijska negacija postojanja azijskog načina proizvodnje zasnivala bi se na istorijskim istraživanjima koja pokazuju da je na Istoku ipak postojala privatna svojina, a da su Marks i Engels, čitajući uglavnom engleske autore, pošli od pogrešnog koncipiranja specifičnog načina proizvodnje, koji bi bio karakterističan za Aziju.

Bilo kako bilo, diskusija o »azijskom načinu proizvodnje« u sklopu ili u odnosu na marksističko definisanje ove koncepcije i njene uloge traje već decenijama i, s obzirom na to da je izuzetno ideološki obojena, sumnjamo da će ikada biti okončana.[31] Po našem mišljenju, ova rasprava, odnosno oprečni stavovi u vezi s postojanjem autonomnog »azijskog načina proizvodnje« (a to je središno pitanje ove debate), sami po sebi nemaju jednoznačno ideološko određenje, pa utoliko pre čudi žar s kojim se ona vodi. Tako, na primer, dok bi opredeljenje za uvrštavanje ovog načina proizvodnje u univerzalne sheme razvoja društva moglo na izvestan način da podupre tezu o jednoobraznom putu u socijalizam (možda zato ovu tezu zastupa većina sovjetskih autora)[32], ono bi, isto tako, moglo da ide u prilog tezi da socijalizam nije moguć u nerazvijenim društvima, pa samim tim dovesti do negiranja autentičnosti socijalizma u društvima u kojima je on istorijski realizo-

---

[29] Vidi: K. Marks, *Kapital*, tom I, »Kultura«, Beograd, 1947, (latinica), str. 43.

[30] Barry Hindess and Paul Hirst, *Pre-capitalist Modes of Production*, Routledge and Kegan, London, 1977 (prvo izdanje 1975), str. 179—220.

[31] O azijskom načinu proizvodnje postoji opširna literatura, a velika zasluga za stavljanje na uvid jednog dela ove literature našoj javnosti u prevodu na naš jezik pripada dr Miomiru Jakšiću. (Vidi: tematski broj časopisa »Marksizam u svetu«, br. 7/1981. i tematski broj časopisa »Treći program Radio Beograda«, br. IV/1981 — oba broja je uredio Miomir Jakšić). Vidi, takođe, radove ovog autora o problematici azijskog načina proizvodnje, a naročito: *Razvoj teorijskih koncepcija o azijskom načinu proizvodnje*, magistarski rad, Ekonomski fakultet, Beograd, 1979.

[32] Vidi: Vladimir N. Nikiforov, *Kritika petočlane šeme* (iz knjige *Vostok i vsemirnaja istorija*, »Nauka«, Moskva, 1977), »Treći program«, br. IV/1981; Marian Sawer, *Diskusije dvadesetih godina u SSSR-u*, (iz knjige *Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production*, Martinus Nijhoff, Hague, 1977), MUS, br. 7/1980. i druge članke u ovom broju MUS-a.

Digitized by Google

van. Obrnuto, optiranje za autonomnost »azijskog načina proizvodnje« ne mora nužno podupirati samo tezu o različitim putevima u socijalizam i o mogućnosti nerazvijenih zemalja da »zaobiđu« fazu kapitalističkog razvoja, već i tezu o tome da je birokratski karakter socijalizma sovjetskog ili kineskog tipa vezan za poluazijatsko ili azijatsko nasleđe utemeljeno na tom načinu proizvodnje.[33]

Stoga se mi koristimo koncepcijom »azijskog načina proizvodnje« u uslovnom smislu. Drugim rečima, mi prihvatamo koncepciju autonomnog »azijskog načina proizvodnje« kako iz razloga što ga se klasici ni u jednom od svojih kasnijih radova nisu otvoreno odrekli tako i usled toga što *Grundrisse* ne ostavljaju nikakvu dilemu u pogledu Marksovog zapažanja dubokih razlika između različitih pretkapitalističkih oblika svojine i načina proizvodnje, među kojima je i azijski.[34] Samim tim, artikulacija pretkapitalističkih i kapitalističkog načina proizvodnje morala bi rezultirati u multilinearnom razvoju i odražavati specifičnosti pojedinih zemalja ili područja. *U tom smislu se mi koristimo koncepcijom azijskog načina proizvodnje kao teorijskim izrazom specifičnosti jednog pretkapitalističkog načina proizvodnje, bez pretenzija da na osnovu njega razrešavamo pitanje postojanja ili nepostojanja univerzalnih shema razvoja društva.*

Razlog za ovakav naš stav nalazi se u oceni da je rasprava o azijskom načinu proizvodnje, koja je usmerena ka razrešavanju pitanja unilinearnosti ili multilinearnosti društvenog razvoja, teorijski pogrešno locirana. Po našem mišljenju, unilinearnost kod Marksa i Engelsa ne izvire iz njihove analize pretkapitalističkih formacija, već iz njihovog poimanja nužnosti i specifičnosti karaktera kapitalizma, odnosno njegove istorijske misije. *Drugim rečima, ne može se govoriti o petočlanoj shemi redosleda društveno-ekonomskih formacija: prvobitna zajednica-robovlasništvo-feudalizam-kapitalizam-socijalizam (komunizam), već pre o tročlanoj shemi: pretkapitalistički načini proizvodnje-kapitalizam-socijalizam (komunizam).*

Čini nam se da jedino usvajanjem ovog tročlanog redosleda možemo razumeti izvesne Marksove grube evolucionističke formulacije[35] i uklopiti ih u njegovu filosofiju istorije koja je u najsažetijem i najapstraktnijem obliku data u sledećem pasusu iz *Grundrisse:*

»Svaki individuum poseduje društvenu moć u obliku neke stvari. Oduzmite stvari tu društvenu moć, pa ćete je morati dati

---

[33] Vidi: Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, Yale University Press, 9 ed., 1977. i već navedenu knjigu Umberta Melotija.

[34] Vidi izbor iz *Grundrisse* o pretkapitalističkim formacijama — Karl Marx, *Pre-capitalist Economic Formations* (sa izvanrednim uvodnim člankom Erica Hobsbawma), Lawrence and Wishart, London, 4. izd. 1978.

[35] Ovde mislimo, pre svega, na *Grundrisse.*

Digitized by Google

osobama nad osobama. Lični odnosi zavisnosti (isprva posve samonikli) prvi su društveni oblici u kojima se čovjekova produktivnost razvija samo u malom opsegu i na izoliranim tačkama. Lična nezavisnost zasnovana na *stvarnoj* zavisnosti (na nemačkom: auf sächlich Abhängigheit — prim. I. V.) drugi je veliki oblik u kojem se tek izgrađuje sistem opće društvene razmjene materije, univerzalnih odnosa, svestranih potreba i univerzalnih moći. Slobodna individualnost, zasnovana na univerzalnom razvoju individua i na potčinjavanju njihove zajedničke društvene produktivnosti kao njihove društvene moći, treći je stupanj. Drugi stvara uslove za treći. Stoga patrijarhalni poredak, kao i antički (također i feudalni) isto toliko propada s razvojem trgovine, luksuza, novca, *razmjenske vrijednosti*, koliko u korak s njim izrasta suvremeno društvo.«[36] Uostalom, ovakvo shvatanje uloge kapitalizma Marks je posebno naglasio baš u već citiranom članku o budućim rezultatima britanske vladavine u Indiji:

»Buržoaski period istorije ima da stvori materijalnu osnovu novog sveta — s jedne strane, da razvije opšte međusobne veze zasnovane na uzajamnoj zavisnosti ljudi, kao i sredstava za te veze; s druge strane, da razvije proizvodne snage čovekove i da pretvori materijalnu proizvodnju u gospodarenje prirodnim silama pomoću nauke. Buržoaska industrija i trgovina stvaraju ove materijalne uslove novog sveta isto onako kao što su geološke revolucije stvorile zemljinu koru. Kada jedna velika socijalna revolucija bude ovladala rezultatima buržoaske epohe, svetskim tržištem i modernim proizvodnim snagama i bude ih potčinila zajedničkoj kontroli najnaprednijih naroda, onda će tek ljudski napredak prestati da liči na onog odvratnog paganskog idola koji je hteo da pije nektar samo iz lobanje ubijenog.«

Isto tako, jedino se na osnovu takvog tumačenja Marksovog i Engelsovog poimanja razvojnog procesa može doći do uspostavljanja koherencije njihovih stavova u vezi s kolonijalnim pitanjem. Ukratko, jedino ukoliko kapitalizam igra progresivnu ulogu u razaranju pretkapitalističkih društveno-ekonomskih formacija i ukoliko on istovremeno predstavlja neminovnu fazu u sklopu koje se stvaraju preduslovi za više faze razvoja društva može se razumeti (uza sva moralna gnušanja nad neposrednim efektima kolonizacije) Marksov i Engelsov stav o osnovnoj »civilizatorskoj« (ili »modernizirajućoj« — kako bi se danas reklo u građanskoj sociologiji) ulozi kapitalizma u kolonijama.[37] U tom smislu kolonijalizam igra progresivnu ulogu sve dok ne razori pretkapitalističke oblike (načine proizvodnje) i stvori uslove za izlaženje iz zaostalosti (Indija), posle čega postaje prepreka razvoju tih zema-

[36] Op. cit., str. 332.

[37] U tom smislu Engels je podržavao francusku okupaciju Alžira (»The Northern Star«, 22. januar 1848, *MED*, tom I, str...), širenje SAD u Meksiku (»Deutsche Brüsseler Zeitung«, No 7, 23. januar 1848, *MED*, tom 7, str. 411) i rusko osvajanje Centralne Azije (pismo Marksu od 23. maja 1851, *MED*, tom 34, str. 296).

Digitized by Google

lja (Irska).[38] Da to stanovište nisu suštinski izmenili do kraja Marksovog života, svedoči i Engelsovo pismo Kauckom od 12. septembra 1882, u kome se Engels, uz ogradu da »pobjednički proletarijat ne može silom usrećiti ni jedan strani narod a da time ne potkopa i svoju pobjedu«, zalaže da postojeće kolonije »(morat će privremeno da) preuzme proletarijat i da ih što je moguće brže povede u susret samostalnosti«.[39]

Možda je najočevidniji primer Marksovog i Engelsovog insistiranja na nužnosti faze kapitalističkog razvitka njihov stav u vezi s pitanjem perspektive socijalističke revolucije u carskoj Rusiji, koju su oni smatrali »poluazijatskom«, odnosno koja je u to vreme, očevidno, bila tek na početku svog kapitalističkog razvoja.

Tačno je da je Marks u pismima Veri Zasulič (postoje tri koncepta ovog pisma, što svedoči o njegovim dilemama)[40] naglasio da ruska obščina pruža izvesne mogućnosti u izgrađivanju zajedničke svojine posle pobede socijalističke revolucije, odnosno da u tom slučaju mogu biti izbegnute strahote kapitalističke prvobitne akumulacije. Isto tako, tačno je da je Marks u pismu listu »Otečestvennye zapiski«[41] skrenuo pažnju na to da se njegov rad ne sme poistovetiti s nekakvom opštom istorijsko-filosofskom teorijom. No, u vezi s tim pitanjem čini se da je najjasniji odgovor dat u završnim pasusima »Predgovora« ruskom izdanju *Manifesta komunističke partije* (1882. godine — pred kraj Marksovog života):

»Sada se pita: može li ruska obščina, taj makar i jako potkopani oblik prastarog zajedničkog zemljišnog poseda, preći neposredno u viši oblik komunističke zajedničke svojine? Ili, mora li ona, naprotiv, pre toga proći isti proces raspadanja koji sačinjava istorijski razvitak Zapada?

Jedini odgovor koji je danas moguće dati na to jeste ovaj: postane li ruska revolucija signal za proletersku revoluciju na Zapadu, tako da jedna drugu dopunjuju, onda može sadašnja ruska zajednička zemljišna svojina poslužiti kao polazna tačka komunističkog razvitka.«[42]

A Engels u radu posvećenom društvenim odnosima u Rusiji zaključuje:

»To je dakle čisto razmetanje kad gospodin Tkačov veli da ruski seljaci, mada su »vlasnici«, stoje »bliže socijalizmu« nego

---

[38] Interesantno je da slično tumačenje nalazimo kod Walta Rostowa koji je svojoj studiji dao podnaslov *Antikomunistički manifest*, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press, 1968, London.

[39] Engels — Kautskom, (pismo), 12. septembar 1882, *MED*, tom 42, str. 310.

[40] Karl Marx, *Pre-capitalist...*, cit. izd., str. 143—145, *Letter to Zasulich*, 8. mart 1881.

[41] K. Marks — F. Engels, *Predgovor ruskom izdanju od 1882, Izabrana dela*, tom I, cit. izd., str. 9—10.

[42] Ibid.

Digitized by Google

radnici Zapadne Evrope, koji su bez imovine. Baš naprotiv. Ako nešto još može da spase rusku opštinu i pruži joj mogućnost da se pretvori u jedan nov oblik koji bi stvarno bio sposoban za život, to je proleterska revolucija u Zapadnoj Evropi.«[43]

Ovo uslovljavanje socijalističkog preobražaja Rusije pobedom proleterske revolucije na Zapadu ne negira, već, naprotiv, ističe neminovnost faze kapitalističkog razvitka u smislu stvaranja preduslova za socijalizam.[44] Uostalom, i sami boljševici su prvih godina posle oktobarske revolucije, verovatno pod utiskom i ovih tekstova, očekivali revoluciju na Zapadu kao spas.

Prema tome, dominantna i koherentna interpretacija Marksovih i Engelsovih radova i stavova o nerazvijenosti i razvoju sastojala bi se u naglašavanju progresivne, modernizirajuće uloge kapitalističkog razvoja kao faze koja stvara preduslove za socijalizam (komunizam), odnosno procesu kolonizacije koji, razbijajući zaostale pretkapitalističke načine proizvodnje, stvara preduslove za kapitalistički razvoj, pa, posredno, i za više oblike. Osim toga, nema nikakve dileme o tome da su klasici fazu kapitalističkog razvoja smatrali neminovnom, te da kod njih postoji unilinearnost u smislu pretkapitalističkih formacija (koje, doduše, mogu biti raznorodne — kapitalizam-socijalizam).

Posebno bi trebalo naglasiti da su klasici posmatrali ove procese s naučnog stanovišta, odnosno da nisu dopustili da se povedu za svojim ličnim moralnim osudama kapitalističkog sistema, te da na momente njihova analiza (za neupućene u njihov filosofski sistem) kao da poprima obeležja vrednosno neutralne nauke. To se naročito tiče njihovog odnosa prema kolonizovanim narodima i njihovoj sudbini, tako da kod Marksa, na primer, možemo pročitati i sledeći pasus u odbranu ropstva:

»Neposredno ropstvo je isto toliko stožer buržoaske industrije koliko i mašine, kredit itd. Bez ropstva nema pamuka, bez pamuka nema moderne industrije. Ropstvo je dalo vrednost kolonijama, kolonije su stvorile svetsku trgovinu, a svetska je trgovina uslov za veliku industriju. Ropstvo je, dakle, ekonomska kategorija od najveće važnosti.

Bez ropstva bi se Severna Amerika, najnaprednija zemlja, pretvorila u patrijarhalnu zemlju. Zbrišite sa svetske karte Severnu Ameriku, pa ćete imati anarhiju, potpunu propast trgovine i moderne civilizacije. A uklonite li ropstvo, zbrisali ste Ameriku sa svetske karte.«[45]

---

[43] F. Engels, *O društvenim odnosima u Rusiji (1875)*, u: *Izabrana dela*, tom II, str. 51.

[44] Interesantno je da je Engels u već navedenom radu o društvenim odnosima u Rusiji gotovo do detalja opisao budući tok oktobarske revolucije.

[45] K. Marks, *Beda filozofije*, »Kultura«, Beograd, 1946, str. 101.

Digitized by Google

Nerazvijenost kao strukturna zavisnost

Na osnovu svega što je do sada rečeno smatramo da je data potpora jednom ipak dosta uobičajenom tumačenju Marksovih i Engelsovih stavova koji se tiču kolonijalnog pitanja[46], tumačenju u sklopu kojega dominiraju akcenti na »modernizaciji« zaostalih područja. Kao što smo, međutim, napomenuli na početku ovog rada, smatramo da se u samim tekstovima klasikâ nalaze izvesni stavovi koji barem relativizuju navedenu interpretaciju. Ti stavovi nisu toliko koherentni i teško se na osnovu njih može doći do nekakve alternativne teorije, pogotovu ako se ima u vidu da im sami klasici nisu dali dominantan značaj. Mi ćemo se sada potruditi da ukažemo na te momente i da pokušamo da pokažemo da između njih i savremenih marksističkih teorija nerazvijenosti postoje izvesne dodirne tačke.

Pre svega, već na osnovu citiranog pasusa u odbranu ropstva može se zapaziti izvesna teorijska neautonomnost kapitalističkog razvoja, odnosno nemogućnost da na osnovu čisto kapitalističkih odnosa (slobodne radne snage)[47] budu osigurani preduslovi za ubrzani razvoj. Usled toga se javlja potreba za pretkapitalističkim oblicima i za »periferijom« svetskog kapitalističkog sistema (kako bi to danas rekli teoretičari strukturne zavisnosti) kao izvorom neophodne robovske radne snage. Štaviše, opisujući proces prvobitne akumulacije u Engleskoj, proces kojeg je on ipak vezivao za unutrašnje polarizovanje na klase pod uticajem državne prinude, Marks kaže:

»Otkriće zlatnih i srebrnih zemalja u Americi, istrebljivanje, porobljavanje i zakopavanje urođenika u rudnike, početak osvajanja i pljačkanja Istočne Indije, pretvaranje Afrike u jedan zabran za trgovinski lov na crnokošce, eto šta je nagovestilo zoru ere kapitalističke proizvodnje. Ovi idilični procesi jesu *glavni momenti prvobitne akumulacije.*[48]

Međutim, zavisnost razvijenih kapitalističkih zemalja od procesa eksploatacije kolonija, odnosno od svetskog kapitalističkog sistema, Marks nije vezivao samo za proces prvobitne akumulacije. Tako u članku *Revolucija u Kini i u Evropi* (koji je pisan 1853) nailazimo na sledeću analizu:

»Elem, pošto je Engleska izazvala revoluciju u Kini, postavlja se pitanje kako će se ta revolucija vremenom odraziti na Englesku, a preko Engleske na Evropu. Na to pitanje nije teško odgo-

[46] Vidi, na primer, uvodni tekst Sholmo Avinerija za zbornik: Sholmo Avineri, urednik), *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, Anchor Books, New York, 1969, preštampano u zborniku (M. C. Howard — J. E. King, urednici), *The Economics of Marx*, Penguin Books, London, 1976.

[47] Da ovo kombinovanje kapitalističkih i pretkapitalističkih oblika, po Marksu, može poprimiti obeležja gora od samih pretkapitalističkih oblika eksploatacije, svedoči i pasus iz *Kapitala* (K. Marks, *Kapital*, tom I, cit. izd., str. 187—188).

[48] Ibid., str. 673.

Digitized by Google

voriti... U takvim se okolnostima, pošto je britanska trgovina već prošla kroz veći deo normalnog privrednog ciklusa, može sasvim sigurno proreći da će kineska revolucija baciti varnicu na napunjenu minu savremenog industrijskog sistema i dovesti do eksplozije opšte krize koja se odavno priprema, koja će, proširivši se na inostranstvo, biti neposredno praćena političkim revolucijama na Kontinentu.«[49]

A u članku o Istočnoindijskoj kompaniji on ističe:

»Posle svake trgovinske krize trgovina sa Indijom postaje od najveće važnosti za britanske industrijalce pamuka, tako da je Istočnoindijski kontinent postao stvarno njihovo najbolje tržište. U istoj meri u kojoj je industrija pamuka postala od životne važnosti za ceo društveni sistem Velike Britanije, Istočna Indija je postala od životne važnosti za britansku industriju pamuka.«[50]

Na sličan način je Marks uočavao i protivurečnosti do kojih kolonijalni sistem može dovesti u sklopu same metropole a da njihov uzrok ne bude vezan za privredne cikluse. Pre svega, te protivurečnosti mogu biti locirane u samim vladajućim slojevima, pa Marks povodom eksploatacije Indije primećuje da je britanski industrijski kapital došao u sukob s britanskom plutokratijom i oligarhijom, te da zahteva odstranjivanje Istočnoindijske kompanije i administrativnog aparata, kako bi se olakšalo ulaganje kapitala i izvoz industrijske robe u ovu zemlju.[51] Još je zanimljivije njegovo zapažanje da posedovanje kolonija izaziva ogromne troškove koji u suštini mogu biti delimično prevaljeni na poreske obveznike samih metropola, dok se koristi kumuliraju u rukama pojedinaca, odnosno gornjih slojeva.[52]

Iznad svega je zanimljivo njegovo zapažanje o britanskoj trgovini u sklopu kojeg se u embrionalnom obliku mogu nazreti elementi kasnije Lenjinove analize imperijalizma:

»Jedino što u vezi s gore navedenim brojkama može izazvati nespokojstvo u Engleskoj jeste to što Engleska, očigledno, nije kadra da nađe kod kuće dovoljno široko polje za ulaganje svog džinovskog kapitala; zbog toga je primorana da ga u sve većem obimu pozajmljuje... Prisiljena je da daje velike kredite drugim industrijskim zemljama, kao što je evropski kontinent; ona sama pruža sredstva svojim industrijskim suparnicima da joj konkuri-

---

[49] K. Marks, *Revolucija u Kini i Evropi*, »New York Daily Tribune«, 14. jun 1853, *MED*, tom 13, str. 81—83.

[50] K. Marks, *Istočnoindijska kompanija — njena istorija i dostignuća*, »New York Daily Tribune«, 11. jul 1853, *MED*, tom 12, str. 129.

[51] Ibid., str. 129—130. Vidi i: K. Marks, *Budući rezultati...*, cit. izd., str. 328: »Aristokratija je želela da je pokori, finansijska plutokratija da je opljačka, a industrijska buržoazija da je tuče jevtinom robom.«

[52] K. Marks, *Prihodi Engleza u Indiji*, »New York Daily Tribune«, 21. septembar 1857, *MED*, tom 15, str. 228—231.

Digitized by Google

šu prilikom kupovine sirovina i tako doprinosi povećanju cena sirovinama za sopstvene proizvode.«[53]

Uz uvažavanje svih momenata koji se javljaju u Marksovoj analizi, ipak je, po njegovom shvatanju, dominantan tip zavisnosti u svetskoj kapitalističkoj privredi onaj koji u prvi plan stavlja zavisnost nerazvijenih zemalja (kolonija) od razvijenih zemalja (metropola).

»Kao što je buržoazija selo učinila zavisnim od grada, tako je ona varvarske i poluvarvarske zemlje učinila zavisnim od civilizovanih zemalja, seljačke narode od buržoaskih naroda, Istok od Zapada.«[54]

Međutim, u procesu kolonizacije, odnosno integrisanja ovih zavisnih zemalja u svetski kapitalistički sistem, mora doći i do razaranja zatečenih društvenih struktura i načinâ proizvodnje i njihovog podvrgavanja potrebama metropola. Marks je, naravno, bio svestan ovih procesa i potanko ih je opisao uključujući i njihove pogubne posledice po domorodačko stanovništvo. Tako Marks ističe[55] pogubno dejstvo po kinesku državu koje je prouzrokovano integrisanjem ove zemlje u svetsku kapitalističku trgovinu, a naročito usled potkopavanja domaće proizvodnje uvozom jeftine robe iz inostranstva. Identičan proces se odvijao u Indiji: »Britanski zavojevači su uništili indijski ručni razboj i kolovrat. Engleska je prvo istisnula indijske pamučne proizvode sa evropskog tržišta, zatim je uvela pređu u Hindustan i naposletku je samu postojbinu pamuka preplavila pamučnim proizvodima.«[56] U sklopu ovog procesa Marks je posebno naglasio dezartikulaciju sektora tradicionalne ekonomije, odnosno cepanje poljoprivrede od zanatstva i, saobrazno tome, drastično smanjenje gradskog stanovništva.[57] No, u Indiji je pod kolonijalnom vladom došlo i do opadanja poljoprivredne proizvodnje pošto je zanemaren značaj javnih irigacionih radova, funkcija koju je ranije vršila centralna vlast u »azijskom načinu proizvodnje«. Verovatno je Marks, pod utiskom ovog opadanja poljoprivredne proizvodnje »koja ne može da se razvija prema britanskom načelu slobodne konkurencije«[58], ocenio da se Engleska u Indiji pokazala »glupavom«.

Mora se naglasiti da je to kidanje veza između poljoprivrede i zanatstva Marks detaljno opisao kada je razmatrao proces prvobitne akumulacije u Engleskoj, te da je u kolonijama u suštini reč o istom procesu. Specifičnost kolonija se ogleda u tome što se »pred kapitalistički poredak svugdje *ispreča*va proizvođač koji,

---

[53] K. Marks, *Britanska trgovina*, »New York Daily Tribune«, 3. februar 1858, *MED*, tom 15, str. 293.

[54] K. Marks — F. Engels, *Manifest* ..., cit. izd., str. 19.

[55] K. Marks, *Revolucija u Kini i u Evropi*, cit. izd., str. 80.

[56] K. Marks, *Britanska vladavina* ..., cit. izd., str. 322.

[57] Ibid., str. 323.

[58] Ibid., str. 322.

Digitized by Google

budući vlasnik svojih uslova rada, obogaćuje sama sebe, a ne kapitalista. *Protivurečnost između ova dva dijametralno suprotna ekonomska sistema ovdje se u praksi potvrđuje u njihovoj borbi.* Kad kapitalist ima za sobom silu matice zemlje, on gleda da nasilnim putem ukloni način proizvodnje i prisvajanja koji počiva na vlastitom radu.«[59]

No Marks vrši diferenciranje kolonija[60], pa ukazuje na to da su one, s malom gustinom stanovništva, obiljem plodne zemlje i odsustvom pretkapitalističkih institucija (SAD) bitno drugačije od onih u kojima kapitalizam nailazi na pretkapitalistički način proizvodnje (Indija). Samim tim, u prvom slučaju se imigracijom, uvozom robova ili specifičnim institucionalnim rešenjima obezbeđuje ponuda radne snage, dok se u ovim drugim uvođenjem privatne svojine i uništenjem tradicionalne proizvodnje postiže ovaj cilj. Da ova dva tipa kolonizacije moraju imati različite ishode, zapažao je i sam Marks, pa ne može biti veći kontrast između njegovog objašnjenja uspona SAD na osnovu ropstva i njegovog opisa prepreka razvojnom procesu u Indiji.

Naime, Istočnoindijska kompanija je, radi izvlačenja prihoda iz Indije, stvorila takvu socio-ekonomsku strukturu koja neposredno predstavlja prepreku razvojnom procesu. »Tri petine celokupnog neto prihoda izvlače se iz *poljoprivrede*, oko jedna sedmina od opijuma, a više od jedne devetine od *soli*. Ovi izvori zajedno donose 85% celokupnih prihoda.« »S druge strane, što se tiče ulaganja u Indiju, *vojni izdaci* iznose oko dve trećine sredstava namenjenih Indiji ili 66%, dok troškovi za javne radove ne iznose više od 2,5% od ukupnih prihoda.«[61] Da bi se takva politika mogla dugoročno voditi, u Indiji je sprovedena čitava agrarna revolucija:

»Zamindari i rajatvari su bile agrarne revolucije izvedene britanskim ukazima i po svojoj prirodi međusobno protivurečne — jedna aristokratska, druga demokratska; jedna karikatura engleskog krupnog zemljoposedništva, druga francuske seljačke sitne svojine; obe ubitačne, pošto obe sadrže velike protivurečnosti — nijedna nije stvorena za narod koji obrađuje zemlju, niti za posednika kome zemlja pripada, već za vladu koja ubire porez.«[62]

Što se efekata tiče, Marks piše:

»U Bengalu, kao i u Madrasu i Bombaju, pod sistemima zamindari i rajatvari rajatia oni sačinjavaju jedanaest dvanaestina celokupnog indijskog stanovništva — užasno su osiromašeni... Zamindari-zemljoposed, rajatvari i porez na so, koja iz Indije pu-

---

[59] K. Marks, *Kapital*, tom I, cit. izd., str. 685.

[60] Vidi: K. Marks, *Kapital*, tom I, glava 25, cit. izd., koja nosi naslov »Moderna teorija kolonizacije«.

[61] K. Marks, *Pitanje rata — Bujica pitanja u parlamentu — Istočnoindijsko pitanje*, »New York Daily Tribune«, 5. avgust 1853, *MED*, tom 12, str. 179.

[62] Ibid.

Digitized by Google

stoši zapadni svet, što je upečatljiv i strahovit primer kako su ljudsko zlo i nepravda povezani.«[63]

Kada razmatra pitanje poreza u Indiji, u jednom drugom članku, Marks konstatuje sledeće:

»Metod naplate je u Indiji prosto odvratan i rasipnički, jer su, na primer, u oblasti zemljarine rashodi na ubiranje poreza gotovo veći od iznosa koji se naplaćuju. O primeni poreza dovoljno je reći da se ništa ne vraća narodu u vidu društveno korisnih ustanova, koje su u azijskim zemljama potrebnije nego bilo gde drugde i da se, kako je gospodin Brajt s pravom primetio, vladajućoj klasi nigde ne odobravaju tako visoke provizije kao u Indiji.«[64]

Ovde već u osnovnim crtama imamo sve elemente za konstituisanje jedne teorije o »kompradorskoj« klasi:

»Stoga se ne postavlja pitanje održavanja domorodačkih *država*, već domorodačkih *vladara* i njihovih dvorova. Pa zar onda nije čudno što isti ljudi koji »žigošu varvarski sjaj krune i plemstva u Engleskoj« liju suze nad propašću indijskih naboba, radža i džagirdara, od kojih velika većina ne poseduje čak ni prestiž starine porekla, budući da su uglavnom uzurpatori skorašnjeg datuma, koje su na presto dovele engleske intrige... ali zbog čega?... Zato što su nasledni vladari najservilnije oruđe engleskog despotizma i sprečavaju uspon onih smelih vojnih pustolova kojima je Indija uvek obilovala i uvek će obilovati... Ostavljajući po strani sve ove argumente koji samo potvrđuju da su domorodački vladari uporište sadašnjeg gnusnog engleskog sistema i najveća prepreka napretku Indije... A što se tiče *penzionisanih vladara* 2 468 969 funti koje britanska vlada izdvaja godišnje za njih iz indijskog dohotka predstavljaju veoma težak namet za ljude koji žive o pirinču i koji su lišeni osnovnih dobara neophodnih za život. Ako ovi vladari uopšte mogu nečemu da posluže, onda služe za to da izigravaju kraljevsko dostojanstvo, i to na najnižem stupnju srozanosti i komičnosti. Uzmimo, na primer, velikog mogula, potomka Timura Tamerlana: njemu se isplaćuje suma od 120 000 funti godišnje. Njegova vlast se ne prostire izvan zidina dvora unutar koga se kraljevska idiotska loza, prepuštena sama sebi, razmnožava kao kunići. Čak i delhijsku policiju drže Englezi van njegove kontrole. On sedi na svom prestolu, sićušni, smežurani, žuti starkelja u teatralnoj odori, izvezenoj zlatom, sličnoj odeždi hindustanskih igračica. Prilikom nekih državnih praznika šljokicama prekrivena lutka pojavljuje se da bi obradovala srca svojih podanika.«[65]

---

[63] K. Marks, *Porezi u Indiji*, »New York Daily Tribune«, 23. jul 1858, *MED*, tom 15, str. 417.

[64] Ibid.

[65] K. Marks, *Teškoće u rusko-turskim odnosima — Istočnoindijsko pitanje*, »New York Daily Tribune«, 25. jul 1853, *MED*, tom 12, str. 166—167.

Digitized by Google

Po Marksu, nije neophodno da jedna zemlja bude vojno osvojena da bi slični procesi uzeli maha. Pišući o Kini i o »opijumskim« ratovima, Marks ističe da je otvaranje Kine nasilnim putem dovelo do negativnog trgovinskog bilansa, do odliva srebra u Indiju, do totalne demoralizacije i korupcije kineske državne birokratije na kojoj je počivala carska vlast u azijskom načinu proizvodnje i do osiromašenja naroda.[66] Štaviše, po Marksu postoji strukturna povezanost između ovog tipa eksploatacije Kine i finansiranja kolonijalne vladavine u Indiji:

»Finansije britanske vlade u Indiji zavise u stvari ne samo od trgovine opijumom sa Kinom već i od krijumčarskog karaktera ove trgovine. Kad bi kineska vlada legalizovala trgovinu opijumom i dozvolila u isto vreme gajenje maka u Kini, anglo-indijska državna kasa bi doživela tešku katastrofu. Dok javno govori protiv slobodne trgovine otrovom, ona tajno širi monopol njegove proizvodnje. Kad god izbliza pogledamo u prirodu britanske slobodne trgovine, obično se uvek nađe da se ispod njene »slobode« krije monopol.«[67]

Verovatno usled raspoloživosti empirijske građe, Marks je najrazrađeniji opis sistematskog podvrgavanja privredne strukture jedne kolonije potrebama metropole dao u *Kapitalu* prilikom razmatranja irskog pitanja. Njegov zaključak ne može biti jasniji:

»Engleska, zemlja razvijene kapitalističke proizvodnje i pretežno industrijska, uginula bi kad bi joj se krv pustila kao Irskoj. Ali je Irska sada samo jedan proljoprivredni kotar Engleske, ograđen širokim jarkom, i uvozi ovoj žito, vunu, stoku i industrijske i vojne regrute.«[68]

Na osnovu navedenih citata iz većeg broj Marksovih članaka o kolonijama lako se mogu uočiti elementi koji će u današnje vreme dobiti prevagu u radovima marksističkih teoretičara. Tu pre svega mislimo na podvrgavanje privredne strukture potrebama metropola, na uništenje i dezartikulisanje tradicionalnih sektora, pauperizaciju stanovništva, na stvaranje kompradorske klase, ekspatrijaciju profita i potpuno zanemarivanje potreba stanovništva od strane javne vlasti. Isto tako, mogu se uočiti izvesna uvođenja stranih pretkapitalističkih ili polufeudalnih institucija u cilju lakšeg prikupljanja viška i njegovog transfera u metropole. *Prema tome, u sklopu neomarksističke teorije nerazvijenosi (bilo da je reč o školi strukturne zavisnosti bilo o školi artikulacije načinâ proizvodnje) konstitutivni elementi teorije se i u embrionalnom i u razvijenom obliku nalaze već u Marksovoj analizi kolonijalnog pitanja.*

---

[66] Vidi: K. Marks, *Trgovina opijumom*, »New York Daily Tribune«, 20. septembar 1858, *MED*, tom 15, str. 443—445; K. Marks, *Istorija trgovine opijumom*, »New York Daily Tribune«, 25. septembar 1858, *MED*, tom 15, str. 446—448. i već citirani tekst K. Marks, *Revolucija u Kini i u Evropi*, cit. izd.

[67] K. Marks, *Istorija trgovine opijumom*, cit. izd., str. 448.

[68] K. Marks, *Kapital*, tom I, cit. izd., str. 629.

Digitized by Google

S današnjeg stanovišta, imajući to u vidu, zbunjuje već opisani Marksov optimizam u vezi s potencijalnim kapitalističkim razvojem u kolonijama. *Zaista, kako je Marks imao sve ove elemente na umu i kako je mogao da proriče buran razvoj Indije pod britanskom vladavinom?* To se pitanje postavlja utoliko pre što je Marks u već citiranom članku o budućim rezultatima britanske vladavine zaključio da:

»Hindusi neće požnjeti plodove sazrevanja novih elemenata društva, koje je među njih posejala buržoazija, dok u samoj Engleskoj sadašnju vladajuću klasu ne potisne industrijski proletarijat ili dok sami Hindusi ne postanu dovoljno jaki da konačno zbace engleski jaram.«[69]

U svetlosti navedenih elemenata zavisnosti, međutim, legitimno se može postaviti pitanje da li će do takvog napretka Indije ikada doći. Štaviše, u jednom drugom članku[70], u kome opisuje potpuno podvrgavanje indijske privredne strukture potrebama metropole, Marks kao da daje izvesnu prednost Kini u pogledu njenog potencijalnog razvoja jer se ona ne nalazi pod neposrednom britanskom kolonijalnom upravom. Isto tako, Marks je bio savršeno svestan katastrofe koja je zadesila Irsku pod engleskom upravom, pa se utoliko pre može postaviti pitanje o izgledima Indije da izbegne sličnu sudbinu.

Svakako se deo objašnjenja Marksovog stava o progresivnoj ulozi kapitalizma u Indiji nalazi u već opisanom shvatanju unilinearnosti razvoja i u pomalo paradoksalnom glorifikovanju stvaralačke uloge buržoazije na koje nailazimo u njegovom delu. U toj svetlosti, Kina, koja je u to vreme imala jaku centralnu vlast, izvesnu kulturološku homogenost, koja nije bila opterećena podelom na kaste itd., imala je veći potencijal za samostalni kapitalistički razvoj od Indije u kojoj je kapital imao civilizatorsku ulogu. Da ovakvo tumačenje ima izvesnog smisla, svedoči i ovo Marksovo nagađanje o potencijalnom uspostavljanju buržoaskog poretka u Kini:

»Kad naši evropski reakcionari na svom predstojećem bežanju kroz Aziju najzad budu stigli do kineskog zida, do kapija koje vode u utočište prareakcije i prakonzervativizma, ko zna neće li

---

[69] K. Marks, *Budući rezultati...*, cit. izd., str. 331.

[70] K. Marks, *Trgovina s Kinom*, »New York Daily Tribune«, 1. decembar 1859, *MED*, tom 16. — Ovakvo tumačenje daje Mellotti, op. cit., glava 19. No, mi smatramo da ovo stanovište nije sasvim ispravno, jer Marks u *Kapitalu* kaže sledeće: »Ovde (misli se na Iindiju — prim. I. V.) njihova trgovina deluje revolucionarno na način proizvodnje samo utoliko ukoliko nižom cenom svojih roba uništava predenje i tkanje koji sačinjavaju prastari sastavni deo ovog jedinstva industrijsko poljoprivredne proizvodnje i time raskida zajednice. Ali čak i ovde im ovaj posao rastvaranja tek veoma postupno polazi za rukom. Još manje u Kini gde im neposredna politička vlast ne dolazi upomoć« (K. Marks, *Kapital*, tom II, cit. izd., str. 276).

Digitized by Google

na njima pročitati natpis: Republique chinoise, Liberté, Egalité, Fraternité.«[71]

Pošto se slično predviđanje ne javlja kada je u pitanju Indija, možemo doći do interpretacije po kojoj je reč o specifičnim razlikama između ove dve zemlje, to jest da se jedna nalazi na nešto višem stupnju razvoja od druge.

Pa ipak, ovo tumačenje, na koje nailazimo u Melotijevom delu[72], po nama nije ispravno, jer u već citiranom članku *Trgovina sa Kinom*, koji je pisan devet godina posle članka iz koga je izvađen gornji citat, Marks u odsustvu direktne britanske vladavine u Kini iznad svega vidi prepreku daljem dezintegrisanju kineske tradicionalne privrede i stvaranju univerzalnih potreba na strani tražnje koje bi generisale kapitalistički razvitak. U tom smislu Marks je u *Kapitalu* bio decidiran:

»Ovde (misli se na Indiju — prim. I. V.) njihova trgovina (britanska — prim. I. V.) deluje revolucionarno na način proizvodnje samo utoliko ukoliko nižom cenom svojih roba uništava predenje i tkanje koji sačinjavaju prastari sastavni deo ovog jedinstva industrijsko poljoprivredne proizvodnje i time raskida zajednice. Ali čak i ovde im ovaj posao rastvaranja tek veoma postupno polazi za rukom. Još manje u Kini gde im neposredna politička vlast ne dolazi u pomoć.«[73]

Drugim rečima, mada prisustvo kolonijalne vladavine može biti pogubno po strukturu jedne privrede na dugi rok (Irska), odsustvo te vladavine, to jest nacionalni suverenitet i integracija u svetsko tržište, ne moraju rezultirati u razvojnom procesu (Kina). Razlozi za optimističko gledanje na procese koji su se odvijali pod britanskom vladavinom u Indiji moraju se stoga naći u nekom drugom domenu Marksove analize kako bi se već navedenim stavovima dala izvesna koherencija.

Ambivalencija ili koherencija

Čini se da se ova neophodna koherencija na nivou teorije može ostvariti ukoliko u analizu uvedemo dodatne elemente, to jest istorijske uslove pod kojima je Marks oblikovao svoje stavove u vezi s kolonijalnim pitanjem u Indiji. Naime, u Marksovoj analizi podvrgavanja indijske privredne strukture potrebama metropole prvenstveno je reč o delovanju Istočnoindijske kompanije, to jest o merkantilnom imperijalizmu. Članci u kojima Marks pozdravlja prodor kapitala u Indiju pisani su pod utiskom da će u Indiji dominantan položaj zauzeti engleski industrijski kapital, te da će on biti generator šireg razvojnog procesa.

---

[71] K. Marks — F. Engels, *Pregled*, NRZ, januar-februar 1950, *MED*, tom 10, str. 185.

[72] Vidi: Mellotti, op. cit., glava 19.

[73] K. Marks, *Kapital*, tom II, cit. izd., str. 276.

Digitized by Google

Takav način posmatranja ovog problema bio bi u potpunom skladu s Marksovim shvatanjem o nemoći trgovačkog kapitala da izvrši radikalan preobražaj jedne socio-ekonomske strukture. Jer:

»Samostalni i pretežni razvitak kapitala kao trgovačkog kapitala znači isto što i nepotčinjavanje proizvodnje pod kapital, dakle, što i razvijanje kapitala na osnovici takvog društvenog oblika proizvodnje koji je njemu tuđ i nezavisan od njega. Samostalni razvitak trgovačkog kapitala stoji dakle u obrnutoj srazmeri prema opštem ekonomskom razvitku društva.«[74]

Osim toga:

»svugde gde trgovinski kapital pretežno vlada, predstavlja on sistem pljačke, kao što je njegov razvitak kod trgovačkih naroda kako starog tako i novog vremena neposredno spojen s nasilnom pljačkom, gusarstvom, otimačinom roblja, podjarmljivanjem (u kolonijama)...«[75]

Drugim rečima, prisustvo trgovačkog kapitala nije dovoljno da generiše razvojni proces, mada on vrši razorno dejstvo na pretkapitalističke oblike proizvodnje:

»Ali do koje mere će izazvati raspad starog načina proizvodnje zavisi, u prvom redu, od njegove čvrstine i unutrašnjeg sklopa. A na šta će ovaj proces rastvaranja izaći, tj. koji će novi način proizvodnje stupiti na mesto starog, to ne zavisi od trgovine, već od karaktera samog starog načina proizvodnje.«[76]

Obrnuto:

»Čim manufaktura u izvesnoj meri ojača, a još više krupna industrija, stvara ona sama sebi tržište, osvaja ga svojim robama. Sada trgovina postaje sluga industrijske proizvodnje, za koju je životni uslov neprekidno proširivanje tržišta... Ono što ograničava ovu masovnu proizvodnju nije trgovina (ukoliko ova izražava samo postojeću tražnju) nego veličina kapitala koji funkcioniše i razvijena proizvodna snaga rada.«[77]

Štaviše, Marks je dao potpunu analizu artikulacije trgovačkog kapitala s pretkapitalističkim načinima proizvodnje (na primeru razvijenih zemalja), analizu koju će u potpunosti preuzeti neomarksisti pri objašnjavanju nerazvijenosti[78]:

»Prelaz iz feudalnog načina proizvodnje vrši se dvostruko. Proizvođač postaje trgovac i kapitalista, u suprotnosti prema poljoprivrednoj naturalnoj privredi i prema esnafski vezanom zanatstvu srednjevekovne varoške industrije. Ovo je put koji stvarno revolucioniše. Ili pak trgovac neposredno zagospodari proizvodnjom. Ma koliko da ovaj drugi put u istorijskom pogledu deluje

---

[74] Ibid., str. 270.

[75] Ibid., str. 273—274.

[76] Ibid., str. 274.

[77] Ibid., str. 278.

[78] Vidi, na primer, John Taylor, *From Modernization to Modes of Production*, Macmillan, London, 1979.

Digitized by Google

kao prelaz — kao, na primer, engleski clothier (suknar) 17 veka, koji pod svoju kontrolu dovodi tkače, a ovi su ipak samostalni, te im prodaje vunu, a od njih otkupljuje sukno — ipak on sam po sebi ne dovodi do prevrata starog načina proizvodnje, koji on naprotiv konzerviše i zadržava kao svoju pretpostavku... Ne revolucionišući način proizvodnje on samo pogoršava položaj neposrednih proizvođača, pretvara ih prosto u najamne radnike i proletere pod uslovima koji su gori no kod radnika koji su direktno podvrgnuti kapitalu, i prisvaja njihov višak rada na bazi starog načina proizvodnje.«[79]

Prema tome, ako se uzimaju u obzir vrste dominantnog kapitala u nerazvijenim područjima, to jest u kolonijama, mogu se izmiriti Marksovi na izgled protivurečni stavovi. Konkretno, odsustvo kolonijalne vladavine u Kini i integrisanje ove zemlje u svetsku trgovinu nisu doprineli iniciranju snažnog razvojnog procesa usled zaostalosti načina proizvodnje koji je u toj integraciji odoleo raspadu. S druge strane, u Indiji je kolonijalna vladavina dovela do strukturne zavisnosti, pošto se odvijala pod dominacijom trgovačkog kapitala, dok su se slični procesi odvijali u Irskoj usled dominacije britanskog zemljoposedničkog kapitala. Prevlast industrijskog kapitala u Indiji bi stoga mogao doprineti ekonomskom napretku ove zemlje, pri čemu bi, uz civilizatorsku i ujedinjujuću ulogu, industrijski kapital stvarao uslove za samostalni razvojni proces. Pošto je u Irskoj zasnovan kapitalistički način proizvodnje i pošto nema izgleda da se ona oslobodi dominacije zemljoposedničkog kapitala, jedino rešenje koje bi ovu zemlju izvelo na put samostalnog razvoja sastoji se u nacionalnom oslobođenju i u stvaranju nacionalnog industrijskog kapitala.

U stvari, razvojni proces u nerazvijenim područjima, po Marksu, ne zavisi od prisustva ili odsustva kolonijalne vladavine, već od tipa kapitala (zemljoposedničkog, merkantilnog ili industrijskog) pod čijom dominacijom se odvija integrisanje zatečenog pretkapitalističkog načina proizvodnje u svetski kapitalistički sistem.

Implikacija ovog stava nije samo da bi u analizi trebalo pokloniti adekvatnu pažnju karakteru pretkapitalističkog oblika proizvodnje i načinu njegove artikulacije s kapitalističkim načinom proizvodnje, već prevashodno karakteru dominantnog tipa kapitala koji tu artikulaciju posreduje.

Ukoliko se prihvati ovo stanovište, više *ne sledi da kapitalizam nužno* igra progresivnu ulogu s gledišta stvaranja preduslova za razvojni proces u nerazvijenim područjima, odnosno u kolonijama. Tačno je, međutim, da je Marks smatrao industrijski kapital jedino kompatibilnim s modernim kapitalizmom, te da je verovatno očekivao njegovu potpunu dominaciju nad drugim oblicima kapitala. U tom smislu bi kapitalizam u kolonijama s vremenom uzeo oblik industrijskog kapitalizma, što bi, po Marksu,

[79] K. Marks, *Kapital*, tom III, cit. izd., str. 277.

Digitized by Google

nesumnjivo vodilo napretku tih zemalja. Upravo je to slučaj s Indijom.

No, kao što je i sam uviđao na primeru Irske, postojanje kolonija stvara preduslove za opstajanje zemljoposedničkog i drugih zaostalih oblika kapitala u metropoli. To je bilo izvanredno značajno i za samog Marksa, što se može videti iz toga da je on u emancipaciji Irske video preduslov oslobođenja i engleskog proletarijata pošto bi nacionalno oslobođenje Irske vodilo propasti engleskog zemljoposedničkog kapitala.[80] Drugim rečima, *postojanje kolonijalizma koji je zasnovan na zemljoposedničkom i trgovačkom kapitalu može voditi konzerviranju određenih zaostalih klasnih struktura u samim metropolama, čime se javlja opasnost od gušenja razvojnih procesa u samim razvijenim zemljama.* Upravo se na taj način mogu tumačiti razlozi postepene propasti svojevremenih kolonijalnih sila kao što su Španija i Portugalija, pa, prema tome, Marksova analiza kolonijalnog pitanja omogućuje i tumačenje po kome podela sveta (na centar i periferiju) stvara preduslove za eksternalizaciju klasnih protivurečnosti (barem privremenu) u nerazvijeni deo sveta i *konzerviranje klasnih* struktura u centru svetskog kapitalističkog sistema.

Ne ulazeći ovom prilikom u detaljniju raspravu pitanja integrisanja radničke klase razvijene zemlje kao eksploatatora proletarijata nerazvijenog dela sveta, kao što je to učinjeno u novijoj teoriji nejednake razmene, očevidno je da je takvo pitanje legitimno u svetlosti daljeg produbljivanja ove analize. Pošto bi to zahtevalo dalju razradu Marksovog shvatanja političke ekonomije svetskog tržišta, što premašuje okvire ovog rada, mi se na ovom mestu nećemo upuštati u dalju analizu na ovom planu.

Pa ipak, čim se na osnovu analize Marksovih stavova o razvoju i kolonijalnom pitanju može doći do otvaranja ovih pitanja i formulisanja hipoteze o usporavajućoj ulozi kapitalizma u nerazvijenim zemljama, pa makar samo pod određenim uslovima, čim se svetski kapitalistički sistem može shvatiti kao totalitet koji omogućava eksternalizovanje klasnih konflikata centra (između vladajućih klasa, pa čak i između proletarijata i buržoazije), na osnovu eksploatacije periferije — tumačenje po kome kapitalizam igra isključivo progresivnu ulogu u svetskim razmerama usled superiornosti svog načina proizvodnje mora se dovesti u pitanje.

Da bismo bili sasvim jasni: *mi ne tvrdimo da kapitalizam nužno igra usporavajuću ulogu u nerazvijenom delu sveta, kao što to čine teoretičari strukturne zavisnosti (dependencije), jer nalazimo da je njihovo stanovište manjkavo iz drugih teorijskih razloga, već tvrdimo jedino da je takvo tumačenje legitimno na osnovu analiziranih Marksovih stavova.* Imajući, međutim, u vidu dominantno tumačenje Marksovih stavova koje smo izneli u prvom delu ovog rada, smatramo da se barem u svetlosti naknadne analize ono mora relativizirati. Ta relativizacija, sa svoje

[80] Vidi: Marx — Kugelmanu, (pismo), 6. april 1868, u: David Fernbach (urednik), op. cit., str. 162.

Digitized by Google

strane, ne bi bila mogućna da u delima samih klasika ne postoji izvesna ambivalencija prema razrešavanju problemâ nerazvijenosti u sklopu svetskog kapitalističkog sistema.

No, značajnije od toga jeste da je tu ambivalenciju moguće prevladati uvođenjem u analizu dodatnih elemenata. Time je Marksovim i Engelsovim stavovima o nerazvijenosti i kolonijalnom pitanju moguće povratiti izvesnu teorijsku koherenciju. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje da li se ova konzistentnost na nivou teorije razvoja i nerazvijenosti može pomiriti s jednom razrađenom političkom ekonomijom svetskog tržišta koja bi se služila Marksovim kategorijalnim aparatom i analitičkim instrumentarijem, drugim rečima, s jednom političkom ekonomijom svetskog tržišta koja je takođe implicitno sadržana u Marksovom i Engelsovom delu. To pitanje je, međutim, van domena ovog rada.

Digitized by Google

Hamdija Pozderac: Savez komunista vodeća snaga društva

(»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1984)

Ma koliko je Marxova misao i njezina najubojitija supstancija *dijalektička metoda* bila prvenstveno (i jest) *stvar* subjekta, to jest proletarijata i njegove avangarde, dakle, samoproizvodnje revolucije, znatan dio stvarnosti postmarksovske epohe (i pored toga što su u tome razdoblju politički pobijedile nekolike socijalističke revolucije) upravo je u znaku posvemašnje negacije emancipatorskih mogućnosti i prakse subjekta — radničke klase i konkretno-povijesnoga djelovanja radničke partije (partijâ), bilo da je riječ o voluntarističkom razlamanju subjekta revolucije provedenom u staljinističkoj involuciji ili pak o grupaciji socijaldemokratskih solucija revolucije, u kojima je subjekt gotovo zatrpan objektom. U tim dvjema (u radničkom pokretu) najrazuđenijim teorijskim koncepcijama negacije i zabacivanja, zatiranja osnovnog subjekta socijalističke revolucije, izgubljena je na djelu analitička i revolucionarna moć Marxove metode, dijalektika »subjekt-objekta« srozala se ili na ekonomizam, ili na apstraktni humanizam i ontologizam ili na svoju ogoljelu vulgarno-političku dimenziju, voluntarizam, subjektivizam. Svima tim teorijskim (i praktičkim) modusima promišljanja subjekta, odnosno dijalektike »revolucije«, ma koliko one bile različite, posebnosti, i ma koliko se one pozivale na Marxa i marksizam, zajedničko je skliznuće sa marksovskoga mišljenja revolucije, zapravo teorijske koncepcije koja, da tako kažemo, u subjektu ne vidi puki subjekt i koja u objektu ne vidi ukočenu stvarnost, puki objekt. Nakon Marxa, Ernst Bloch je, po našem mišljenju, dao najbolju i Marxu najbližu interpretaciju odnošenja subjekta

Digitized by Google

i »objekta u istoimenoj svojoj raspravi, problematizujući, posredstvom Marxova kritičkoga retuša, hegelovsku dijalektiku. Premda tu Bloch ponekad Hegela previše primiče Marxu, pa su oni ne rijetko i u izravnome srodstvu, ipak se ta njegova rasprava može uzeti kao svojevrsna paradigma marksovskoga mišljenja rečene relacije, zapravo dijalektike revolucije. Blocha ovdje uvodimo zato što smatramo da i ova knjiga Hamdije Pozderca dobrano potvrđuje autorovo poznavanje Blochova iskustva. U tom smislu se može reći da Pozderac produktivno slijedi »filozofa nade« i da, uspješno izbjegavajući omamljujuće zamke eklektike, kroz stvarnost savremenog jugoslavenskog društva i kroz propitivanje konkretno-povijesne djelatnosti Saveza komunista, on *stvar* razvija dalje. Šta je to »dalje«, odnosno u čemu je bit autorova mišljenja ostvarivanja uloge Saveza komunista u našem društvu? Kako, naime, autor razumijeva subjektivni faktor u rečenom socijalnom konkretumu?

Subjekt, to jest subjektivni faktor, jest, slobodno interpretirajući autora, opća teorijska elaboracija ciljeva socijalističke revolucije, koja bitno vodi računa o konkretnosti *puta*, s obzirom na subjekt i objekt revolucije. Naravno, bilo bi bolje kada bismo ovdje mogli ekstenzivnije citirati samoga autora (str. 14. i dalje). Tu prezentna trijadična analiza i određenje subjekta, subjektivnog faktora socijalističke revolucije, kako se vidi, vodi računa i o objektu, objektivnim, materijalnim pretpostavkama revolucije, ali ih ne umrtvljuje, ne vidi ih ukočeno, ukočene, kao »materiju«. U autora je objekt pokretan pojam, pokretna stvarnost, odnosno — kako bi Bloch rekao — materija u kretanju koja je sva nabijena (kripto) praksom. Isto tako, u autora sam (uže ili šire shvaćen) subjekt nije ono što bi tradicionalna (svakovrsna) marksistička metafizika, i metafizika općenito, nazvala »duhom«, »svijeću«, »refleksijom«, »odrazom«, »nadgradnjom« ili pak teorijom, koja uglavnom naknadno, *post festum*, kao Minervina sova, promišlja sebe i svoj »drugobitak«. Pozderac, zapravo, gotovo suvereno vlada Marxovom dijalektikom, koja radi na prevladavanju društvene podjele rada (otuđenja), na »pomirenju« oprečnosti teorije i prakse, duha i materije, rada i mišljenja, koja je sva praktično okrenuta stvarnosti, objektu; koja, napokon, svojim djelovanjem premošćuje dihotomiju i zasebnost postojanja na jednoj strani subjekta, a na drugoj objekta. Pozderac, naime, s punim pravom, ukazuje da ozbiljna marksistička analiza procesa razvoja socijalizma u svakoj danoj situaciji mora sadržavati *cjelovit* pogled, mišljenje cjeline, koju predstavlja konkretno-historijski interes i položaj radničke klase, odnosno njezine avangarde, koja je najdosljedniji, barem što se tiče jugoslavenskog iskustva, nosilac, tumač i pronosilac socijalizma, to jest Marxove metode. Valja, međutim, odmah dodati (i to smatramo bitnim) da autor, kada je riječ o poimanju subjektivnoga faktora socijalizma, stalno ističe, uz proletarijat i partiju proletarijata, i ostale organizovane društvene snage, koje, sa svoje strane, reprezentuju i utiču na oblikovanje cjeline proleterske socijalističke svijesti.

Kako je već rečeno, autor reafirmira subjekt, dajući mu njegovo pravo mjesto, zapravo, kako nam se čini, i stanovito preimućstvo u odnosu na objekt. On, zapravo, tu slijedi samo iskustvo dosad izvedenih socijalističkih revolucija, koje su, dojedna, pobijedile prvenstveno zahvaljujući subjektu, na relativno tankoj materijalnoj osnovi. Može se, zapravo, reći tek uz asistiranje objekta. Time se, naravno, ne odbacuje Marxova historijska dijalektika »subjekt-objekta«, to jest proizvodnih snaga i odnosâ proizvodnje, pogotovo se time ne kani sabiti socijalizam u okvire socijalističkih država. Subjekt je ono što je ostalo socijalizmu — kako bi rekao Bakarić. Glavni posao socijalizma i nije, naime, nekakvo ekonomističko kopiranje kapitalizma, njegova razvoja, nekakva (što je svojevremeno mislio Sta-

Digitized by Google

ljin) utakmica socijalizma i kapitalizma — ko će brže proizvesti veću gomilu robâ, nego je njegov zadatak da uz razvoj proizvodnih snaga, tehnike i tehnologije, i to one najsavremenije, istovremeno radi na proizvođenju novog čovjeka, da humanizira i čovjeka i tehniku. Napokon, socijalizam i nije društvo ujednačena siromaštva, nego društvo, proces proizvodnje bogata individuuma, dakle subjekta. U tome smjeru razmišljanja može se postaviti i teza da je Marxova misao, Lenjinova misao i djelo, Titova politička filozofija, bitno misao subjekta, njegove revolucije, kojom će on preobratiti i sam objekt, izmijeniti dato stanje, postojeće. I sama jugoslavenska socijalistička revolucija je, kao i sve ostale, snažnom intervencijom subjekta (Partije i proletera i seljaka, koji su uzeli »zastavu« njezinu) nadomjestila tankost objekta, slabu materijalnu, tehničku, ekonomsku, pa i kulturnu osnovu revolucije. (Nužno je, naravno, istaći to da su ovo naša vlastita razmišljanja koja su tek inspirirana autorovom studijom, odnosno da su ovo samo neke od mogućnosti daljega razvijanja teza koje on u knjizi postavlja.) Historijska pozicija i samopotvrđivanje subjekta kod Lenjina dolazi zapravo u svome, rekli bismo, paradigmatičnome smislu. Argumentarij za tu tezu nije samo dotad neviđena revolucionarna aktivnost Boljševičke partije, nego i relativno mali broj radnika koji je izveo oktobarsku socijalističku revoluciju, odnosno u djelu revolucije provedenu dijalektiku »subjekt-objekta«. Za sve to potrebno je mnogo više analitičkoga posla, te stoga ove napabirčene teze valja shvatiti tek kao stanovite poticaje.

Slijedeći autorove analize, određenje subjekta socijalističke revolucije podrazumijeva ne samo njegove opće odredbe, već i »distribucije i unutar samoga pojma i ideje o socijalizmu, koja sada... nije više jednoznačna, već ima svoja konkretna određenja«. Historijska »drama« subjekta (proletarijata) koji od nivoa radne snage-robe namjerava biti »sve«, to jest čovjek, zbiljski subjekt povijesti, ne može se, prema tome, tumačiti i objašnjavati »jednim jedinstvenim uzrokom«, jednom jedinom »strukturom«, isto kao što se ni socijalizam ne može razumijevati preko jedne jedine formule, nekakva općevažećeg kanona. Sukus ovoga stava, misaone pozicije, nalazi se i u autorovim promišljanjima subjekta socijalističke revolucije. U metodološkoj skici, koja nije samo na početku i u završnim razmatranjima autorovim, nego u cijelom tkivu knjige — a koje smo momente mi ovdje tek okolišno apostrofirali i na tragu toga iznijeli neke vlastite reminiscencije — položeni su gotovo svi temelji kritike dogmatskoga, eminentno staljinističkoga, mišljenja, ali i svakovrsna pozitivističkoga odnošenja spram dijalektike subjekta i objekta. To se gotovo izravno nadaje u autorovim analizama odnošenja teorije i prakse, što je opet, prema Hamdijinim riječima, u bitnome pitanje subjekta, subjektivnoga faktora. Valja zato ovdje citirati završne akorde Pozderčeve rasprave, naročito iskaz da je subjektivni faktor socijalističke akcije »određen najpotpunije kao subjekt svijesti i kao njen nosilac u smislu potpunog razumijevanja procesa i principa njegovog odvijanja i djelovanja u njemu«, zatim stav da je odnos teorije i prakse ključno pitanje svake akcije u izgradnji socijalizma. Teorija tu nije shvaćena kao nekakav dodatak, ukras, dekoracija prakse, zapravo, često političke pragme, nego kao »ravnopravan par« praksi samoj. Teško se u ovoj knjizi može naći stanovište koje bi teoriji dalo mjesto puke sluge dnevne politike ili onaj dosadni vapaj kako nam, navodno, teorija kaska za praksom, bez ikakva konkretnijega objašnjenja šta se misli pod jednim i pod drugim. Pozderac ovdje zapravo slijedi filozofičnost, u punome misaonom opsegu toga pojma, Marxovih teza o Feuerbachu i smatra da je revolucionarna samo ona teorija koja napušta puko promatralaštvo, pasivno-refleksijsku poziciju, koja je do grla u praksi, u proizvođenju subjekta, socijalističke revo-

Digitized by Google

lucije. Problematizovanje, pak, suodnosa teorije i prakse nema u autora nekakve akademske nakane i svrhu, nego je podređeno promišljanju efikasnijega djelovanja Saveza komunista u sadašnjoj etapi socijalističke revolucije. Kad smo već ovdje, navedimo autora da bismo konačno i izravno argumentirali osnovnu našu ideju prema kojoj on *kritički reafirmira dostojanstvo subjekta.* Pozderac kaže da pitanje socijalizma nije samo pitanje objektivnih zakonitosti društvenog razvoja, »već prije i više od toga pitanje subjektivnih snaga koje ga nose, tj. pitanje djelovanja svijesti i svjesnog napora proletarijata i njegovih vodećih elemenata u izgradnji socijalističkog društva. Za razliku od prethodnih klasnih društava, ono nema izgrađenu svoju sopstvenu ekonomsku osnovu, već polazi od tuđe... Otuda je u socijalizmu... uloga subjekta od presudne važnosti...« (str. 150—151). Zašto potenciramo tu takozvanu teorijsko-metodološku ravan autorove rasprave? Zato što smatramo da je njezina teorijska i metodička strana ono bitno i ono što krasi ovu knjigu. Time se ostale njezine dimenzije ne zatiru, niti im se pridaje sekundaran značaj — ne, nego se time hoće reći da je misaona osnova ono što daje pečat i vrijednost studiji. Ovoj knjizi, u tome smislu, nije potrebna nikakva apologija, panegirika pogotovo, nego samo slobodno kretanje u njoj.

Stjepan T. Šimić

Filip Filipović — revolucionarna misao i delo (Zbornik saopštenja)

(Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1983, strana 420)

Zbornik čine sledeće tematske celine: uvodno izlaganje *Revolucionar i marksist* (dr Tihomir Vlaškalić), str. 7—15; glava I *Naučnik-istoričar, filozof, sociolog i pedagog* (saopštenja dr Dušana Nedeljkovića, dr Pere Damjanovića, dr Petra Kozića, Ljubice Radulaški, dr Dušana M. Savićevića), str. 15—55; glava II *U revolucionarnom radničkom pokretu Rusije i Srbije* (saopštenja Žarka Protića, dr Ivana Očaka, M. Surmakova, dr Stojana Kesića i Jovanke Kecman), str. 59—98; glava III *Ideolog i organizator KPJ* (saopštenja Vujice Kovačeva, dr Tome Milenkovića, France Filipiča, dr Miroslava Nikolića, dr Nadežde Jovanović, Stanislave Koprivice-Oštrić, Dragice Lazarević, dr Todora Stojkova), str. 101—199; glava IV *Idejni uticaj i veze u jugoslovenskom i međunarodnom radničkom pokretu* (saopštenja dr Ibrahima Karabegovića, dr Vinka Antića, Mihaela Sobolevskog, dr Marije Jovanović, Milutina Folića, Agnes Szabo, dr Gheorghe Unca), str. 203—247; glava V *O sindikatima, seljačkom i nacionalnom pitanju* (referati dr Bosiljke Janjatović, dr Milice Milenković, dr Žarka Jovanovića, dr Smiljane Đurović, dr Dušana Lukača, Desanke Pešić, dr Orde Ivanoskog), str. 251—307; glava VI *U međunarodnim revolucionarnim organizacijama* (saopštenja dr Marjana Britovšeka, dr Branislava Gligorijevića, mr Uroša Nedimovića, dr Živka Avramovskog), str. 311—348; glava VII *Publicistička delatnost* (saopštenja Milana Vesovića i dr Slavoljuba Cvetkovića), str. 351—360; glava VIII *Ocena Filipovićevog dela u istoriografiji, od savremene političke misli i sa etičke strane* (saopštenja M. G. Slavina, dr Branka Đukića, Milana M. Miladinovića, dr Vićentija Đorđevića), str. 363—417.

Obilje tema i širok krug autora bili su pretpostavka svestranog razmatranja misli i dela Filipa Filipovića, ali i uzrok izvesnih neujednačenosti u teorijskom i stručnom nivou nekih saopštenja. U želji da svi učesnici ovoga skupa budu ravnopravno zastupljeni u zborniku, izdavač je pokazao tolerantnost i, čak, nedovoljnu kritičnost objavljujući tekstove koji su objektivno ispod teorijskog i metodološkog nivoa jed-

Digitized by Google

nog naučnog skupa (na primer, izlaganje, odnosno prepričavanje enciklopedijskih odrednica o Filipu Filipoviću datih u našim i stranim enciklopedijama).

Filipović je priznat i ocenjen kao istoričar, a njegova studija *Razvitak društva u ogledalu istorijskog materijalizma* svestrano je i kritički razmatrana; Filipovićev pokušaj zasnivanja marksističke sociologije pozitivno je ocenjen i u raspravama na skupu. Kao marksistički publicist, Filipović je pisao o svim bitnim političkim i društvenim zbivanjima koja su odredila međunarodne odnose i razvoj radničkog pokreta u drugoj i trećoj deceniji XX veka: o razvoju radničkog zakonodavstva, revolucionarnom pokretu posle oktobarske revolucije, o nastajanju Komunističke partije Jugoslavije. Kao osnivač te partije i uticajni politički lider, pokazao je visoke kvalitete organizatora, promišljenog političkog praktičara i ideologa širokih vidika, što se pokazalo dragocenim u svim trenucima kriza u radničkom pokretu — posebno uoči Vukovarskog kongresa, a došlo do izražaja u argumentovanoj Filipovićevoj odbrani od centrumaškog rukovodstva. Na skupu je potvrđen doprinos F. Filipovića idejno-političkom osamostaljenju jugoslovenske Komunističke partije, pri čemu je navedeno da je jedino njegovo ime izostavljeno sa spiska jugoslovenskih komunista stradalih u čistkama, objavljenog u »Proleteru« 1939. godine: »Naime, iako nije bila prošla ni godina dana od njegove smrti, svakako su Titova odvažnost i istinsko priznanje Filipoviću, koje je tadašnji CK KPJ gajio prema njemu, uticali da se, makar i time, ne prihvati Filipovićeva osuda« — ističe Pero Damjanović (str. 24). Doprinos F. Filipovića istorijskoj nauci je u primeni metoda istorijskog materijalizma pri sagledavanju problema radničkog pokreta na Balkanu, posebno agrarnog i nacionalnog pitanja, pri razmatranju međunarodnih problema i istorije KPJ. Kao rukovodilac Kominterne, Filipović je neposredno pratio rad niza komunističkih partija i svoja iskustva je teorijski analizirao i primenjivao u praksi, rešavajući pitanja strategije i taktike KPJ. Razmatranje celokupne njegove delatnosti pokazuje da je imao sposobnost dragocenu i potrebnu kako političarima tako i ideolozima— sposobnost predviđanja razvoja društvenih odnosa.

U svojoj javnoj delatnosti Filipović nije uvek bio podjednako uspešan, što se delimično može objasniti objektivnim uslovima u kojima je delovao (česti boravci u inostranstvu koji su ga odvajali od stvarnosti jugoslovenskog društva), složenim okolnostima u kojima su greške u procenama političkih odnosa neizbežne i predstavljaju oblik zakonite mogućnosti s kojom se mora računati. Zanimljiv pristup oceni Filipovićeve koncepcije razvoja društva dao je Petar Kozić, uz osvetljavanje i njegovih grešaka koje je pri tom učinio. Ovaj pristup zaslužuje širi osvrti. Na ovom mestu možemo istaći to da ovaj autor smatra Filipovića sociologom i na tom svom stavu zasniva raspravu o njegovom učenju o društvu. P. Kozić primećuje da je Filipovićeva koncepcija razvoja društva izvedena iz opštih marksističkih postavki o dijalektičkom i istorijskom materijalizmu, s pravom joj zamerajući mehanicizam. Međutim, Filipović je prvi marksist koji je »prikazao razvitak društva u svetlu istorijskog materijalizma, služeći se pri tom ne kategorijama apstraktne socijalne filozofije, već konkretnim naučnim istinama« (str. 31). Njegova sposobnost uopštavanja udružena sa analitičko-posmatračkim talentom ispoljila se veoma rano, još u toku studija u Petrogradu: »Samo bi socijaldemokratija mogla da završi do kraja logično revoluciju«, pisao je Filipović za vreme revolucije 1905. godine.

Malo je koji političar u jugoslovenskim zemljama imao toliko odgovorne, teške i protivrečne zadatke u toku jedne decenije s kojima je bio suočen Filip Filipović od početka balkanskih ratova do zabrane javne političke aktivnosti Komunističke partije. Našao se pred zadatkom organizovanja političkog rada partije

Digitized by Google

čije je najaktivnije i najvitalnije članstvo bilo na frontovima balkanskih i prvog svetskog rata; kao član najužeg rukovodstva Partije, koja je jedina glasala protiv ratnih kredita, suočio se s osudom javnog mnenja Srbije 1914. godine; bio je politički zatvorenik na teritoriji neprijateljske Austro-Ugarske, istovremeno nastojeći da održi saradnju s rukovodstvom Socijaldemokratske partije Austrije; učestvovao je u osnivanju prve komunističke partije na Balkanu, zahvaćen ličnim entuzijazmom, a u praksi je rešavao probleme što su ih nametali politička nesigurnost, atmosfera međusobnog nepoverenja stranaka i formiranje prvih frakcija, kao i rezervisanost bivših socijaldemokratskih rukovodstava. Za takve zadatke nije bilo dovoljno prosečno političko iskustvo i sposobnost. Bili su u pitanju epohalni ciljevi, koji su tražili izuzetnu političku i ljudsku zrelost, kao i lični uticaj i autoritet, da bi se razrešile mnogobrojne protivrečnosti političkog i društvenog života Srbije i Jugoslavije. Veliko iskustvo u ostvarivanju međunarodne saradnje više puta mu je pomoglo da sagleda i reši probleme šire i potpunije od drugih revolucionara, čak i kada su poneki zastupali parcijalne, nekad i uže lokalne interese. Celokupnu aktivnost F. Filipovića ocenjuje dr Toma Milenković sledećim rečima: »njegovi načelno ispravni stavovi o načinu formiranja KPJ imali su ogroman značaj za sav budući jugoslovenski komunistički pokret« (str. 115). F. Filipović je u stvaranju te jedinstvene orijentacije lično učestvovao, o čemu je T. Milenković detaljno govorio u svom saopštenju: »Ne znamo kakve je savete Filipović davao levim socijalistima u Zagrebu, ali se zna da niko od njih nije istupio iz Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slovenije (SDSHiS) i sindikata, niti je radio na njihovom cepanju« (str. 116).

Ličnost i aktivnost F. Filipovića imale su značajnog udela u procesu nastajanja KPJ, i to u tolikoj meri da autor zaključuje: »Filipović je postao stožer oko koga se okupljalo sve što je bilo klasno borbeno i komunističko u Srbiji« (str. 126). Međunarodna aktivnost nije uvek davala takve rezultate kao njegovo delovanje u Jugoslaviji, ali je najčešće i u njoj dolazila do izražaja zrelost iskusnog i realnog političara. S pravom se može postaviti pitanje kako je Filipović, kao izgrađeni internacionalist, kojem su bile neprihvatljive neravnopravnost i dominacija u međunacionalnim odnosima, mogao dopustiti toliko velike greške u globalnoj oceni rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. Delimično objašnjenje za to može se naći u celokupnoj političkoj situaciji posle prvog svetskog rata, koja je zahtevala jedinstvo revolucionarnog pokreta, što je vodilo ka zastupanju teze o centralizmu. Filipović nije isticao nacionalnu posebnost makedonskog naroda, mada je zastupao ravnopravnost.

Delovanje i aktivan doprinos F. Filipovića u legalnom periodu rada KPJ osetili su se u svim krajevima Jugoslavije, u koje je odlazio i neumorno radio, što potvrđuju njegovi govori i članci u štampi. Kao dokaz njegove aktivnosti služi i pismo koje je 7. jula 1920. poslao predstavniku KPJ u Kominterni Iliji Milkiću: »Ove godine napregnućemo sve snage da potpuno istrebimo sve ostatke separatizma i provincijalizma u redovima jugoslovenskog proletarijata« (str. 153). U publicističkim radovima F. Filipović je pratio zbivanja čiji je svedok bio — uvođenje šestojanuarske diktature, nastupanje nacizma. Njegovi zaključci i danas se smatraju, u osnovi, tačnima. To je istakao dr Todor Stojkov u saopštenju o šestojanuarskoj diktaturi: »Njegovi napisi su pre svega značajno istorijsko svedočanstvo, svedočanstvo čoveka koji nije bio samo savremenik, pasivni posmatrač ili hroničar, nego ličnost koja je nastojala i u priličnoj meri uspevala da utiče na zbivanja, svojevrsni istraživač i tumač vremena i prilika u kojima je živeo« (str. 199).

Na Filipovićeve teorijske radove presudno su uticale njegove studije na Petrogradskom (kasni-

Digitized by Google

je Lenjingradskom) univerzitetu, gde se »pre i posle revolucije vodila glavna idejna borba u oblasti sociologije« — zaključuje dr Smiljana Đurović (str. 277). Njegovo konačno i oformljeno stanovište o rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji izneto je 1936. godine u studiji *Balkan i međunarodni imperijalizam*, u kojoj je priznao svoje greške u oceni ovog pitanja, mada je zadržao shvatanje koje predstavlja prelazak od koncepcije nacionalnog pitanja kao ustavnog ka istorijsko-sociološkoj suštini ovog problema.

Filip Filipović je bio uporan borac, revolucionar, teoretičar značajnih sposobnosti i odmeren istraživač, koji je oprezno donosio zaključke, ne povodeći se za površnim zapažanjima društvenih pojava. Politička rehabilitacija ove ličnosti bila je tek prva etapa u procesu osvetljavanja i ocene njegovog svestranog angažovanja. Održani skup je o njegovoj misli i delu dao pretežno pozitivnu ocenu. Dodali bismo još to da ovim prilozima nisu dovoljno istaknute dve karakteristike Filipa Filipovića — njegova uloga kao modernog političara i organizatora, kao i njegova odmerenost, dragocena za sredinu u kojoj političke strasti često prelaze granicu racionalnog političkog delovanja. Priređivači su stručno i savesno obavili poslove na prevođenju i redigovanju tekstova.

Dubravka Stajić

Љупчо Арсов: Сведоштва

(„Комунист", Скопље, 1984, страна 452)

Poznati partijsko-politički radnik i pripadnik starije generacije revolucionara makedonskog naroda, Ljupčo Arsov, sa svojim najnovijim delom *Svedoštva* zaslužuje pažljivu analizu uz isticanje najbitnijih vrednosnih komponenti. Ovo delo predstavlja i vrstu sećanja, i vrstu svedočenja, kao i vrstu naučnoistraživačkog analiziranja savremene i najnovije istorije makedonskog naroda.

Prvo poglavlje *Svedoštva* Ljupčo Arsov posvećuje tragičnoj sudbini makedonskog naroda posle imperijalističkog rata 1914—1918. godine, naglašavajući da je makedonski narod započeo svoju žestoku borbu za samostalnost i opstanak još od početka XIX veka. U vreme osmanske vladavine »bugarski, grčki i srpski vladajući krugovi su pokazivali neskrivene apetite prema Makedoniji i makedonskom narodu..., poput aspiracije, penetracije i vršenja uticaja« (str. 10). Posle analiziranja tadašnjih uslova života makedonskog naroda, autor ukazuje na razloge zašto je makedonski narod prihvatio celokupnu politiku KPJ.

U drugom poglavlju autor obrađuje neke oblike borbe makedonskog naroda u Kraljevini SHS i iznosi obilje podataka i fakata, ukazujući i na ulogu VMRO (ujedinjene). Poenta je u sledećem: »Mi, učenici, u većem broju smo se osećali da nismo ni Bugari, ni Srbi, već Makedonci, iako nismo jasno znali da to dokumentovano dokažemo u tom vremenu istorijskog toka formiranja makedonske nacije« (str. 37). U ovom poglavlju su podaci iz autorove studije pisane u Zagrebu: o formiranju studentskog udruženja »Vardar«, o stvaranju Makedonskog narodnog pokreta (MANAPO), o čijem delovanju daje vanredno iscrpne i kritičke analize, ukazujući i na njegovo nacionalističko držanje prema narodnostima u Makedoniji, kao i na borbu makedonskih komunista da se to držanje izmeni. Posle prelaska u Beograd, 1934. godine, Ljupčo Arsov opisuje svoje revolucionarno sazrevanje pored sledećih istaknutih ličnosti: Vidoja Smilevskog, Dragoslava Todorovića, Vladimira Perića i Zore Spasić. Tu su i druge istaknute ličnosti iz Makedonije: Kuzman Josifovski, Mirče Acev, Josif Josifovski, Strašo Pin-

Digitized by Google

džur. Kiro Gligorov, Veselinka Malinska, Ljiljana Čalovska, Lenče Stojanova, braća Košulčevi, Trajko Boškovski — Tarzan, Blagoj Jankov — Mučeto, Monko Eftimov i drugi (str. 61).

Treći deo svedočanstva Lj. Arsova obuhvata vreme pred drugi svetski rat. Tada je u Makedoniji sve jače i življe delovala Komunistička partija Jugoslavije, jer je na njeno čelo došao Josip Broz Tito, kao generalni sekretar. U tom periodu se »razvija i upotrebljava makedonski jezik u književnim delima, stvara se makedonska literatura... i jača otpor protiv denacionalizacije i asimilacije...« (str. 63—64). Tada se javljaju Racin, Iljovski, Panov, Nedelkovski, a slave se i ilindenski ustanak iz 1903. godine i Kruševska republika, naporedo s pojavom makedonskih publikacija. Autor ne zaboravlja da istakne veoma progresivnu ulogu i onih ličnosti iz redova Srba, Crnogoraca, Slovenaca, Hrvata i drugih, koji su delovali u sredini makedonskog naroda podržavajući ga u njegovim naporima za nacionalno i socijalno oslobođenje. U ovom poglavlju autor iscrpnije obrađuje organizaciju MANAPO, čiji su članovi delovali uglavnom u Zagrebu i Beogradu. Makedonski narodni pokret, pod uticajem i rukovodstvom KPJ, razradio je platformu za izvojevanje nacionalne slobode i ravnopravnosti makedonskog naroda u okvirima Jugoslavije, a koja se zasnivala na programu KPJ...« (str. 73). Ovde su zanimljivi i važni detalji o raspravi sa prof. Nikolom Vulićem u »Srpskom kulturnom klubu«, kao i druge čitaocima nepoznate pojedinosti. Pregledno i znalački obrađuje autor deo ovog poglavlja koji se odnosi na »obnovu partijske organizacije u Makedoniji«. Služeći se dokumentima, kao pravi istoričar, Ljupčo Arsov citira one delove iz partijskog Proglasa u kojima se ukazuje da »Makedonci nisu ni Srbi, ni Bugari, ni Grci, da su oni — Makedonci, kao poseban narod i da imaju pravo na samoopredeljenje, da imaju pravo na svoju slobodu i samostalnost, kao i svi ostali narodi Balkana« (str. 89). U ovom poglavlju obrađeni su i susreti s Petrom Stambolićem, Canom Babović, Milkom Minić i drugim poznatim ličnostima iz Srbije. Najzad, govori se o »aprilskoj katastrofi«, kada je Arsov bio zarobljen, a potom oslobođen, nakon čega odlazi u Sofiju. Boravak u Sofiji, razgovori sa istaknutim predstavnicima BRP/k/, kao i susreti s makedonskim revolucionarima (među kojima je bilo i pesnika sa nacionalnom svešću) — veoma su zanimljiva kazivanja dosad nepoznata čitaocima. Povratak okupiranom Štipu, rodnom gradu, za autora i čitaoca je od posebne vrednosti, jer se tu tekst doživljava kao prozna tvorevina. Da bi se povezao partijski, Lj. Arsov ponovo odlazi u Beograd, gde se sreće s Milošem Minićem, Vojom Ilićem, Vasom Buhom, kao i s Canom Babović.

Četvrto poglavlje odnosi se na narodnooslobodilačku borbu. Tu je početak kraja obespravljenosti makedonskog naroda; obnova partijske organizacije u Štipu i istočnoj Makedoniji; tu su sukobi makedonskih komunista, vernih politici KPJ i J. B. Tita, s linijom CK BRP/k/ i Metodijem Šatorovim — Šarlom iz PK KPJ za Makedoniju, zbog čega će sekretar PK isterati »dva člana PK — drugove Dobrivoja Vidića i Blaža Orlandića samo zato što su bili Srbi, da bi kasnije raspustio i Pokrajinsko rukovodstvo Partije ispraćajući njegove članove u rodna mesta« (str. 139). Ovo je poglavlje vanredno bogato ilustrovano činjenicama: L. Koliševski će saznati pravo stanje u makedonskoj partijskoj organizaciji i posle njegovog izveštaja CK KPJ će ispratiti svoje predstavnike D. P. Šilju i L. Koliševskog, sa ovlašćenjima da srede stanje; oni će sa sobom nositi dva pisma: jedno za PK KPJ za Makedoniju, a drugo za CK BRP/k/; u Pismu CK KPJ od 24. jula 1941. godine biće reči o antipartijskom delovanju Šatorova, o njegovom saboterskom i nacionalšovinističkom stavu, kao i o drugim njegovim kontrarevolucionarnim akcijama i Šarlo će, preko M. Bogdanova iz CK BKP, ponovo pokušati da

Digitized by Google

sprovodi antipartijsku politiku, to jest politiku protiv ustanka makedonskog naroda. U ovom veoma zanimljivom delu Lj. Arsov ukazuje na tri momenta: prvo, na to da radne mase makedonskog naroda i narodnosti pružaju odlučan otpor nastojanjima M. Š. Šarla i potvrđuju veliki autoritet KPJ; drugo, CK KPJ uporno deluje na sređivanju stanja u Makedoniji, uz odlučno sprovođenje svoje odluke i, treće, Kominterna, preko svog Izvršnog komiteta, odlučuje da makedonska partijska organizacija i dalje ostane u sastavu KPJ (str. 143—144). Povlačenje M. Š. Šarla i CK BRP(k) traje svega dva do tri meseca i posle hapšenja Lazara Koliševskog, novembra 1941. godine, »CK BRP/k/, preko svoga predstavnika Bojana Balgarjanova, ponovo se meša u poslove PK KPJ za Makedoniju u Skoplju, ali sada drugim metodima...« (str. 144). Autor u ovom poglavlju jače osvetljava ulogu tadašnjeg sekretara PK KPJ za Makedoniju, Baneta Andrejeva, koji će nastojati da i dalje sprovodi poznate stavove CK BRP/k/, bitno suprotne stavovima CK KPJ.

Naša naučna i politička javnost dobija tekstom Ljupča Arsova mnoge novije i svežije mogućnosti da sazna za sve mahinacije CK BRP/k/ od novembra 1941. do maja 1942. godine, čiji je cilj bio da sabotira podizanje ustanka makedonskog naroda ili da ga toliko oslabi da bi, koristeći privremene neuspehe, dokazao kako za ustanak u ovom delu naše zemlje nema uslova.

Iz autorovog izlaganja saznajemo za formiranje novog PK KPJ za Makedoniju septembra 1941. godine u sastavu: Lazar Koliševski, politički sekretar; Mara Naceva, organizacioni sekretar; članovi: Blagoj Jankov — Mučeto, Borko Taleski i Bane Adrejev, a od kraja oktobra iste godine i Vera Aceva, kao kooptirani član. Prema autorovom pisanju, ovaj novi PK KPJ je, za kratko vreme, uspeo »da formira prve partizanske odrede u Prilepu sredinom septembra 1941. godine, u Kumanovu 12. oktobra 1941, a da u Skoplju aktivira postojeći partizanski odred, formiran već krajem avgusta 1941. godine, kao i da izvrši pripreme za formiranje partizanskih odreda u još desetak mesta. Za kratko vreme stvorene su mogućnosti da PK KPJ za Makedoniju i Vojni štab za Makedoniju odrede vreme oružanog ustanka — 11. oktobar 1941. godine« (str. 147).

Po rečima Lj. Arsova, »ustanak makedonskog naroda ima izvanredan istorijski značaj« i to je »izraz snage i volje makedonskog naroda i narodnosti u Makedoniji da se pridruže NO borbi drugih naroda i narodnosti Jugoslavije« i da time »ostvare pravo na samoopredeljenje i da zajedno stvore ravnopravnu federativnu državnu zajednicu...« (str. 148). Konačna pobeda u NOB dokazuje zrelost i svest makedonskih komunista i svih progresivnih ljudi.

Pišući o ovim istorijskim događajima, Lj. Arsov, sasvim prirodno, razmišlja i o posebnim uslovima razvoja NOB u Makedoniji — jer, pored okupatora i domaćih izdajnika, pred makedonskim narodom je stajala još jedna velika smetnja specifičnog karaktera: politika CK BRP/k/ koja je imala za cilj ometanje njegovog ustanka i njegove borbe za nacionalnu i socijalnu slobodu i državnost. Autor, znalački i inovativno, ukazuje na razvoj antifašističke borbe makedonskog naroda u Egejskoj Makedoniji, na teritoriji okupirane Grčke, kao i u Pirinskoj Makedoniji pod fašističkom Bugarskom, Hitlerovom i Musolinijevom saveznicom. Čitaoci ovog dela na tom mestu mogu naći mnoge nove momente, važne za sređenije saznanje o specifičnim oblicima borbe podeljenog makedonskog naroda, uz objašnjenje o ulozi VMRO (ujedinjene), kao i o ulozi Vanče Mihajlova, čije su bande nanele neprocenjive štete makedonskom narodu. Posle osvetljavanja s raznih strana ovih paradoksalnih momenata u tadašnjoj istoriji makedonskog naroda autoru nije bilo teško da elaborira politiku obe komunističke partije u našem susedstvu, grčke i bugarske: »Nepravilni stavovi komunističkih partija Bugarske i Grčke u pogledu borbe makedon-

Digitized by Google

skog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje sprečavali su razvoj svenarodne oružane borbe protiv fašizma u Pirinskoj i Egejskoj Makedoniji...« (str. 155).

Zanimljivi su podaci koje Ljupčo Arsov daje o svome delovanju u Bitolju 1941/1942. godine, sa imenima učesnika, s konkretnim prilikama iz kojih izviru događaji; o atmosferi u gradu kod makedonskog naroda, kao i o ponašanju bugarskog okupatora — što sve zajedno ovaj deo čini atraktivnim za čitaoca, a korisnim za istoričare naše zemlje, kao i za druge istraživače van Jugoslavije. Vredno, pošteno, objektivno i vrlo savesno autor opisuje stanje »kolebljivosti i nejedinstva u PK KPJ za Makedoniju« (str. 168—191), služeći se gotovo filmski opipljivim momentima i veoma privlačnim načinom prikazivanja tog, za mnoge ljude u nas, vanredno teškog stanja u Makedoniji, odnosno u njenom političkom *štabu* za NOB i revoluciju. Posle opisivanja stanja u PK KPJ za Makedoniju autor prelazi na prikazivanje mnogih provala partijskih organizacija u Makedoniji, osobito u Bitolju aprila 1942. godine.

Peto poglavlje knjige (str. 205—260) obuhvata problematiku borbe za liniju KPJ o oružanom ustanku u Makedoniji, koja je na momente i dramatična kada se ima u vidu unapred pripremljena režija od strane Baneta Andrejeva i Bojana Balgarjanova.

Sledeće, šesto poglavlje obuhvata internaciju Lj. Arsova u jedno mesto blizu bugarsko-turske granice. Prostor nam ne dopušta da se zadržimo na tom mestu, pošto je naredno, sedmo poglavlje vezano za period »razbuktavanja narodnooslobodilačke borbe u Makedoniji« (str. 273—345), kada se uspostavlja veza sa CK KPJ, a kasnije i s Vrhovnim štabom NOV i POJ preko S. Vukmanovića Tempa. Vrlo bogate događajima, dokumentovano opisanim, autor iznosi sve sudare i sukobe unutar organizacija, da bi ukazao na mnoge vidove unutrašnje borbe mišljenja i sučeljavanja stavova, naglašavajući decidno da je »dolazak D. Radosavljevića, kao instruktora CK KPJ, a na početku 1943. godine i S. V. Tempa, kao delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ, vanredno mnogo doprineo široj mobilizaciji i boljoj organizaciji demokratskih i progresivnih snaga u Makedoniji za borbu protiv nemačkog, bugarskog i italijanskog okupatora...« (str. 292).

Posle opisivanja delovanja u okviru VI Oblasnog komiteta KPM (istočna Makedonija) autor ukazuje na vanredne napore i žrtve makedonskih komunista u borbi sa svirepim bugarskim okupatorom, u kojoj ginu najbolji sinovi makedonskog naroda.

Susret s Kuzmanom Josifovskim — Pituom, darovitim makedonskim partijskim rukovodiocem, zatim s partizanskim odredom iz Kumanova, kao i s njegovim herojskim komandantom Karpošem; prisustvo formiranju I bataljona »Orce Nikolov« i učešće u bici na Dreanku — sve su to delovi ovog obimnog, poučnog i vrednog autorovog teksta.

U narednom poglavlju, pod naslovom »Peti Oblasni komitet KPM« (str. 346—391), Lj. Arsov opisuje svoje delovanje u raznim centrima Makedonije, u Skoplju i drugde; u njemu autor govori i o objavljivanju Manifesta Glavnog štaba NOV i POM, kao i o određenom »prigovoru« ovom tekstu od strane nekih intelektualaca iz redova takozvanog ANOK-a. Autor se sreće s mnogim funkcionerima KPM i budućeg ASNOM-a, a tada dolazi i do majske ofanzive, s teškim represalijama preduzetim od strane bugarskog okupatora. Arsov tada deluje u Skoplju, kao član CK KPM, da bi kasnije postao i sekretar ASNOM-a — kada »makedonska država biva još jednom ostvarenje odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a...« (str. 389). Zaključci Ljupča Arsova u vezi s ovim poglavljem vanredno su precizni. Tu on ističe, između ostalog, da se »na delu potvrdilo da makedonski narod bez KPJ i bez zajedništva s drugim narodima Jugoslavije — ne bi mogao da pobedi u NOB i da ostvari

svoju nacionalnu i socijalnu slobodu, svoju državnost...« (str. 390).

»Oslobođenje Makedonije« poslednje je poglavlje *Svedoštva* (str. 392—450) i u njemu se opisuje aktivnost ASNOM-a, iznose se mnoge akcije raznih neprijatelja, mnogi problemi i sukobi s Bugarskom, kao saveznicom koja je to postala tek pri kraju rata; u njemu se prikazuje rad III Oblasnog komiteta KPM u Štipu, sa uzbudljivim detaljima i događajima. Autor opisuje svoj odlazak u Pirinsku Makedoniju i tamošnje doživljaje; smelo iznosi trenutak pobune nekih jedinica NOV i POM, koje su zahtevale odlazak u Solun, kao i brzo likvidiranje organizatorâ te pobune koji su poticali iz redova starih neprijatelja makedonskog naroda (VMRO-vaca tipa Vanče Mihajlova).

I ovde, kao i ranije, dolazi do izražaja autorov čvrst i jasan internacionalistički stav prema turskoj narodnosti, koja je u velikom broju učestvovala u NOB u istočnoj Makedoniji. Lj. Arsov insistira, zajedno sa sekretarom CK KPM Lazarom Koliševskim, da se prema njoj postupa sa što većom širinom i poverenjem u njene radne mase i političke kadrove (čija su imena kod autora naglašena, a naročito dobro i čvrsto držanje Firuza Demira iz Štipa). Kad je reč o makedonskim kadrovima iz revolucije, Ljupčo Arsov je širok i darežljiv u opisivanju svetlih likova: M. Aceva, S. Pindžura K. J. Pitua, S. Stojmenskog, V. Prkea, S. Naumova, O. Nikolova, C. Dimova, B. Taleskog i drugih. On je posebno istakao zasluge Dobrivoja Radosavljevića i Svetozara Vukmanovića Tempa, kao i Lazara Koliševskog, sekretara CK KPM i prvog predsednika vlade federalne Makedonije.

Autor nije zaboravio ni drugove Mihu Marinka iz Slovenije i Mihaila Apostolskog, glavnog komandanta NOV i POM, kao ni mnoge druge likove, čija imena »defiluju« pred nama na ljudski topao način, uz autorovo izvinjavanje ako je negde nešto zaboravio da pomene i da jače istakne ili je, pak, u nečemu pogrešio.

Delo se završava sa 16. aprilom 1945. godine, kada je obrazovana prva vlada federalne Makedonije, u kojoj je Ljupčo Arsov izabran za prvog potpredsednika i ministra za finansije, a u Politbirou CK KPM zadužen za agitaciju i propagandu.

Knjiga nema registar imena i pojmova, a neki njeni odeljci su prebrzo završeni i ukratko izloženi. To će biti izbegnuto u narednom, produženom izdanju ovog dela, pod naslovom *Svedoštva* II.

Kao završna ocena našeg osvrta neka bude sugestija da ovo delo ugleda svetlost dana i na srpskohrvatskom jezičkom području, jer predstavlja vredan doprinos bogaćenju naše najnovije istorije.

Mustafa Karahasan

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 120.— DIN.

YU ISSN 0560-6675

HX
8
.S67

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

UNIV. OF MICH.
AUG 27 19[illegible]
C[illegible]

2
1985

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uređivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 1.400 dinara. Za inostranstvo 2.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: GRO »PROSVETA«, Beograd, Đure Đakovića 21

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Sadržaj

Godina XXVIII
1985 Broj 2

Hamdija Pozderac

Povjerenje u Savez komunista kao vodeću snagu radničke klase i društva 183

Veselin Đuranović

O nekim aspektima politike razvoja koja je prethodila privrednoj krizi 206

Vinko Hafner

Savez komunista, komunisti i komunizam 222

Ivan Perić

Nacionalizam i njegovo izražavanje u jugoslavenskoj suvremenosti 242

Srđan Vrcan

Omladina, religija i crkva ovdje i sada 258

Žarko Bulajić

Motiv privređivanja u savremenom razvijenom kapitalizmu 277

Ogledi

Aleksandar Milenković

Marksističko valorizovanje arhitekture i urbanizma 291

Prikazi

Digitized by Google

Содержание

Хамдия Поздерац

Доверие к Союзу коммунистов как ведущей силе рабочего класса и общества 183

Веселин Джуранович

К некоторым аспектам политики развития, предшествовавшей хозяйственному кризису 206

Винко Хафнер

Союз коммунистов, коммунисты и коммунизм 222

Иван Перич

Национализм и его исследование в югославской современности 242

Срджан Врцан

Молодежь, религия и церковь здесь и сегодня 258

Жарко Булаич

Мотив хозяйствования при современном развитом капитализме 277

Очерки

Александр Миленкович

Марксистская валоризация архитектуры и урбанизма 291

Рецензии

Contents

Hamdija Pozderac

Confidence in the League of Communists as the Leading Force of the Working Class and Society 183

Veselin Đuranović

Concerning Some Aspects of Political Development Which Has Preceded the Economic Crisis 206

Vinko Hafner

The League of Communists, the Communists and Communism 222

Ivan Perić

Nationalism and Its Expression in Yugoslav Contemporaneity 242

Srđan Vrcan

Youth, Religion and Church Here and Now 258

Žarko Bulajić

Motive of Industrial Activity in Contemporary Developed Capitalism 277

Essays

Aleksandar Milenković

Marxian Evaluation of Architecture and Urban Planning 291

Reviews

Digitized by Google

Hamdija Pozderac

Povjerenje u Savez komunista kao vodeću snagu radničke klase i društva*

Današnjom sjednicom Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije sumiramo i valorizujemo rezultate osmomjesečne javne rasprave o Prijedlogu zaključaka Centralnog komiteta o ostvarivanju vodeće uloge SKJ i jačanju njegovog idejnog i akcionog jedinstva. A takva valorizacija obuhvata — pored karakteristika rasprave u užem smislu — i ocjenu aktivnosti organizacija i organâ Saveza komunista u periodu rasprave. Jer rasprava je i pokrenuta da bi se uočili bitni aspekti idejnog stanja i u Savezu komunista i u društvu, da bi se SK, na osnovu toga, više osposobio da sagledava zakonitosti razvoja socijalističkog samoupravljanja i time postigao zaokret u radu i aktivnosti na rješavanju društvenih problema.

Kao izraz osjećanja istorijske odgovornosti za djelovanje Saveza komunista kao revolucionarne organizacije radničke klase Jugoslavije i za revolucionarnu orijentaciju razvoja ukupnog društveno-političkog i ekonomskog sistema, rasprava je podstakla kritičko i samokritičko preispitivanje sadržajâ, oblikâ i načinâ djelovanja Saveza komunista u sadašnjoj fazi socijalističke revolucije. Po širini pokrenutih pitanja, dubini ulaženja u probleme,

* Uvodno izlaganje na 16. sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, održanoj 6. marta 1985. godine.

Digitized by Google

kvalitetu saznanja, po principijelnosti opredjeljenja članstva i po otvorenosti kojom je vođena ova rasprava predstavlja čvrst i odlučan korak u demokratizaciji odnosâ u Savezu komunista, u uspostavljanju potpune komunikacije sa svojom klasom i drugim progresivnim društvenim snagama i u daljnjem jačanju socijalističkog samoupravljanja. U njoj je dominiralo opredjeljenje za kontinuitet našeg revolucionarnog razvoja, za Titov put izgradnje socijalističkog samoupravnog društva kao našeg odgovora na pitanje sadašnjosti i budućnosti čovjeka i njegovog svijeta, za federativnu zajednicu ravnopravnih i zbratimljenih naroda i narodnosti, za nesvrstavanje kao princip izgrađivanja ravnopravnih odnosa među zemljama i narodima svijeta, za zajednicu kakva je utemeljena narodnooslobodilačkom borbom, avnojskim odlukama i Ustavom SFRJ.

Rasprava povodom Prijedloga zaključaka je pružila objektivne, kritičke informacije o našoj praksi, odnosno pokazala je koliko je ona u skladu s postavljenim ciljevima i kakvo je mjesto i stvarni položaj društvenih subjekata, a posebno Saveza komunista, na tom putu. Ponavljajući neprevladane i otkrivajući nove, relativno autentične protivrječnosti, koje najvećim dijelom dolaze iznutra, iz njedara samog socijalnog, političkog i kulturnog sastava našeg društva — prije svega tendencije ka pretvaranju samoupravljanja u paravan za legitimnost odlučivanja koja se monopolišu u uskim krugovima otuđene materijalne i političke moći ili u sistem kvazidemokratije — rasprava je jednim dijelom bila i u opasnosti da se rastoči u beskrajno pregonetanje o svakom detalju društvenog života. Bilo je u njoj zastranjivanja i kritizerstva, ali se u cjelini konstituisala kao ozbiljna i neophodna društvena funkcija, kao traženje novih sadržaja, načina i metoda daljnjeg razvitka socijalističkog samoupravljanja i bržeg izvlačenja zemlje na put stabilnog društvenog i ekonomskog razvoja.

U javnoj raspravi je, na jednoj strani, izbegnuta izrazito neplodna pozicija paušalne i neargumentovane kritike u ime apstraktne slobode kritike, a, na drugoj strani, Savez komunista se sačuvao dogmatskog odbranaštva, to jest pokušaja da se svaka kritika proglašava za kritizerstvo i da se brani sva postojeća praksa u društvu. Istina, obje ove pozicije podjednako žilavo istrajavaju: prva nastoji da nametne optužujuću sliku o tome kako revolucija, navodno, napušta svoj kurs i kako se diktatura proletarijata pretvara u torturu aparata, a druga proglašava svetim sve što je do sada urađeno i sagrađeno, pa i evidentne promašaje.

Kritičko iznošenje protivrječnih društvenih momenata i stanja u Savezu komunista u Prijedlogu zaključaka naše 13. sjednice imalo je učinak katalizatora političkih gibanja i rasprava koji su se u društvu već odvijali. Demokratizmom svega toga, relevantnošću kritike i elementima rješenja i prijedloga javna rasprava je potvrdila osnovanost većine ocjena o političkoj i ukupnoj društvenoj situaciji koje je iznio Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije. Značajniji od toga je, međutim, stvarala-

Digitized by Google

čki prilog koji su komunisti, radni ljudi i građani dali upotpunjavanju ocjena o političkoj situaciji u zemlji i o stanju u Savezu komunista. Posebna je vrijednost to što su u raspravi na konkretan način precizirana neka od mogućih rješenja za izlazak iz situacije u kojoj se društvo nalazi i u oblasti ekonomskih odnosa i u drugim oblastima života. Takvi prijedlozi i sugestije znače ogroman doprinos, iako mnoge od njih tek treba dovesti do prave sinteze.

Kada se u cjelini sagledaju rezultati rasprave, onda je, najprije, vidljivo da u Savezu komunista preovladava uvjerenje da daljnji razvoj socijalističkog samoupravljanja zavisi od napretka u raspolaganju radničke klase i radnih ljudi društvenim kapitalom; od napretka u kontroli radničke klase nad funkcionisanjem društveno-ekonomskog i političkog sistema, posebno na globalnom društvenom planu, od sposobnosti Saveza komunista da, zajedno sa drugim subjektima socijalističkog samoupravljanja, ostvaruje kohezionu, funkciju sinteze u jugoslovenskoj zajednici ravnopravnih naroda i narodnosti. Efikasno rješavanje ovih pitanja odlučujuće zavisi od daljnjeg razvoja materijalnih proizvodnih snaga, koje u sadašnjim uslovima pada i stagnacije u privrednim kretanjima ograničavaju mogućnosti kako za njihovo rješavanje, tako i za razmah socijalističkog samoupravljanja u cjelini. A najbitniji uslov za to jeste potpuna afirmacija radnog čovjeka u funkciji osnovnog proizvodnog faktora, a preko toga i naporedo i kao samoupravljača, političkog faktora.

Upravo s obzirom na ova tri ključna pitanja jasnije se ispoljavaju i različite »alternative« daljnjem razvoju socijalističkog samoupravljanja. Posebno se to odnosi na etatističko-birokratske snage i koncepcije kojima su teškoće našeg sadašnjeg trenutka korisni dokazi za nužnost vraćanja, u svim oblicima, potpuno etatističkom regulisanju društvenog razvoja. Na drugoj strani, građanske koncepcije i snage, ne bez elemenata zlurado trijumfa, pokušavaju da dokažu kako je naša situacija neizbježna kazna za tobožnje nepromišljene i avanturističke pokušaje da se izbjegne »jedino sigurni«, kapitalistički način proizvodnje. Sve te »alternative« zamagljuju i zato otežavaju nužni i jedino mogući smjer razvoja socijalističkog samoupravljanja i u svom kumulativnom dejstvu teže da od sadašnjeg trenutka najave novo raspeće. Ali, dok građanski smjer istorijski nema šansi da se konstituiše kao preovlađujući sistem odnosa, dotle etatističko-birokratski smjer može da bude uvod u jedno drukčije stanje usljed naših oklijevanja i inertnosti u realizovanju utvrđene politike i u traženju rješenja za budući razvoj socijalističkog samoupravljanja.

Tu nije riječ o iznalaženju nove strategije društvenog razvoja, date u Programu SKJ i u Ustavu SFRJ, već o njenoj cjelovitoj i beskrompromisnoj realizaciji i o realnijoj i fleksibilnijoj taktici borbe za njeno ostvarivanje. Strategija je potvrđena i u Dugo-

Digitized by Google

ročnom programu ekonomske stabilizacije, koji predstavlja daljnju konkretizaciju naših opredjeljenja za razvoj takvih proizvodnih odnosa i snaga u kojima će radnici i radni ljudi u udruženom radu raspolagati dohotkom i upravljati tokovima opštedruštvene reprodukcije u cjelini. Upravo u tom kontekstu valja tumačiti i snažno izrečene kritike na račun jačanja grupnosvojinskih odnosa, tehnobirokratskih uzurpacija i sprega i etatističke suspenzije samoupravljanja, na kojima se formira moć partikularističkih interesa i birokratskih i tehnobirokratskih snaga u ekonomiji, politici, kulturi, nauci, ideologiji i u društvenom životu uopšte. Ovi negativni procesi našli su svoj oslonac i u određenim nedograđenim mehanizmima političkog sistema i u prazninama samoupravnog organizovanja koje udruženi rad nije uspio da popuni.

Značajno je što je kritika mnogih nedostataka u ekonomiji bila povezana sa kritikom opštih uzroka nestabilnosti uslovâ proizvodnje i raspodjele. Pretjerano veliko prelijevanje sredstava iz udruženog rada, prevelika zahvatanja iz dohotka za društvene potrebe, zaostajanje u samoupravnom udruživanju i organizovanju direktno su pripisani neadekvatnoj ekonomskoj politici, monopolskom razbijanju jugoslovenskog tržišta, neuvažavanju ekonomskih zakonitosti, promašenim investicijama, ozbiljnim slabostima u deviznom sistemu, suspenziji plana, nekontrolisanoj inflaciji, opadanju motivacije za rad i sličnom. Sve se to odvijalo zato što je proces razvlašćivanja savezne države tekao kao proces decentralizacije sa federacije na republike i pokrajine, dakle, ne kao proces kompleksne deetatizacije, pa je usljed toga on zastao na njihovom nivou i pretvorio se u suprotan proces, proces etatizacije. Otuda je i nužni proces nacionalne afirmacije išao linijom podržavljenja, iako smo poodavno, i u teorijskom i u praktičnom smislu, razjasnili odnos klasnog i nacionalnog. Međutim, do sada ostvareni procesi produkovali više su tendencija nacionalnih (i nacionalističkih) zatvaranja na etatističko-birokratskim osnovama nego tendencija samoupravnog povezivanja na jedinstvenom jugoslovenskom ekonomskom području. A jedino samoupravno povezivanje i udruživanje rada i sredstava može da predstavlja ekonomsku osnovicu socijalističkog zajedništva kao novog istorijskog kvaliteta naše zajednice koji omogućava potpunu nacionalnu ravnopravnost i afirmaciju svih naroda i narodnosti. Izlazak iz takvog stanja zahtijeva da se maksimalno suze prostori i uklone mogućnosti da posredničku ulogu između radnog čovjeka i rezultatâ njegovog rada ostvaruju oni politički i socijalni činioci, navodne elite, koje upravo logika odbrane sopstvene povlašćene pozicije objektivno protivstavlja socijalističkom samoupravljanju i istinskoj vlasti radničke klase, i koji, pod plaštom samoupravljanja, umjesto demokratskih oblika, razvijaju etatizam, umjesto udruživanja rada i sredstava — njihovu atomizaciju, umjesto vlasti radnika — birokratsku manipulaciju njihovim interesima, umjesto zajedništva — podvajanja, antagonizme i sumnjičenja itd.

U krajnjoj liniji, to je dovelo do prodora i jačanja birokratskog etatizma u periodu u kome smo deetatizaciju odnosâ u dru-

Digitized by Google

štvenoj reprodukciji istakli kao najvažniji zadatak u ostvarivanju strategije našeg društvenog razvoja. U takvim uslovima, kada udruženi rad nije osvojio integrativne i koordinativne funkcije u društvenoj reprodukciji, snage etatizma su se ispoljile kao realna snaga koja donosi odluke o globalnim pitanjima društvene reprodukcije i arbitrira u rješavanju sukoba interesâ u društvu, pa i u međunacionalnim odnosima. U tim procesima organi i rukovodstva Saveza komunista su umnogome imitirali državu u njenom republičko-pokrajinskom izdanju i, po pravilu, slijedili mjere državnih organa. Istrgnuti interesi — od osnovne organizacije udruženog rada do pokrajine i republike — preko djelatnosti društveno-političkih organizacija, pa i Saveza komunista i delegatskih skupština — sve više su jednostrano politizirani i kao neprikosnoveni izdizani na odgovarajuće nivoe odlučivanja, posebno na federalni, sa pretenzijom da budu proglašeni za zajedničke. S obzirom na to da institucije sistema nisu uvijek bile u stanju da isprave tu genetsku grešku u formiranju interesa i da se energično suprotstave imperativnoj realizaciji takvih interesa i od njih naprave zajedničke interese, uslijedili su kompromisi. U takvim situacijama bježalo se, po svaku cijenu, od donošenja privremenih mjera, što je dovodilo do blokiranja rješavanja i ukupnih pitanja društvenog razvoja, a time i do sužavanja ukupne efikasnosti političkog i ekonomskog sistema. Zbog toga se dogovaranje na nivou federacije često pretvaralo u pregovaranje u kome su dolazili do izražaja savezi i odnosi snaga. A to je, zapravo, ogoljeni vid ispoljavanja klasičnih državnih funkcija, koje se moraju transformisati u prilog odlučujuće uloge udruženog rada u društvenoj reprodukciji, pošto će, u suprotnom, težiti povratku sopstvenom razvojnom gnijezdu, reetatizaciji savezne države, što je vrćenje ukrug, samo na višem stepenu.

U takvim uslovima — kada se socijalističko samoupravljanje nalazi u procesu stalnog odmjeravanja snaga sa etatističkim tendencijama, kada još egzistiraju ostaci autokratske svijesti, navike djelovanja komunista pretežno autoritetom partijskih organa, snažan pritisak materijalnih i partikularističkih interesa, nepravovremen i nedovoljno odlučan idejno-politički odnos prema snagama suprotstavljenim socijalizmu i samoupravljanju, osobito prema nacionalističkoj i malograđanskoj stihiji, kada je mnoge komuniste zahvatio oportunizam, očekivanje da se problemi rješavaju mjerama države i slično — nije nimalo jednostavan zadatak stalno razvijati Savez komunista kao partiju revolucionarne akcije. Nisu to nove i nepoznate pojave. Novo je saznanje da se one ne mogu istinski riješiti bez klasno-radničkog pristupa, krajnje dosljednog u akciji na mijenjanju stanja i za nove istorijske prodore. Naspram takvih nastojanja i prakse Savez komunista mora u svakom momentu da bude instrument učešća radničke klase u upravljanju društvenim poslovima, a ne da bez mnogo otpora dopušta da suspenzijom pojedinih od tih funkcija jačaju neželjeni procesi njegovog pretvaranja u produženu ruku državnog aparata. To znači potpuno ostvarivanje zahtjeva da se

Digitized by Google

radnička klasa konstituiše kao istinska vodeća snaga i u svojoj naciji i u društvu u cjelini.

Zato se danas izrazito aktueliziira stalno prisutan problem uloge države u prelaznom periodu. Kao što se ne može održati shvatanje o spontanom samoreprodukovanju samoupravljanja — kome, navodno, nisu neophodni ni država ni partija, izuzev ove posljednje u funkciji teorijskog prednjačenja — ne može se prihvatiti ni to da socijalističko samoupravljanje ostaje samo u granicama pojedinačnog i posebnog, odnosno da mu nije svojstveno i stanovište opšteg, stanovište cjeline. Jer osnovna konsekvenca koja iz toga proizlazi — da se socijalističko društvo može konstituisati kao cjelina samo preko političke sfere, odnosno preko države i partije, budući da je u njima dato stanovište cjeline — predstavlja svojevrsnu ideološku racionalizaciju etatističke varijante socijalizma. Ono što se tvrdi u takvoj teoriji, to jest da socijalističko samoupravljanje ne može da dosegne do stanovišta cjeline, to birokratsko-tehnokratske snage u našem društvu svakodnevno teže da dokazuju u praksi — da su neophodne i nezamjenjive u ulozi posrednika i tumača opštih interesa radničke klase i društva u cjelini.

Kada je riječ o drugom ključnom pitanju — o napretku u kontroli radničke klase nad funkcionisanjem ekonomskog i političkog sistema — u raspravi su došle do izražaja dvije osnovne tendencije. Prva polazi od analize naše ukupne situacije kako je data u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, odnosno društvene probleme razmatra uglavnom sa stanovišta i objektivnih i subjektivnih smetnji u ekonomskom i političkom sistemu koje usporavaju ili onemogućavaju njegovo provođenje. U tom kontekstu se ocjenjuje akciona, idejna i politička sposobnost Saveza komunista da postigne jedinstveno djelovanje svih socijalističkih snaga na provođenju tog programa, programa kojeg smatra osnovnim konceptom izlaska iz ekonomskih teškoća, koje tretira kao temeljni uzrok političkih problema. Sa manje ili više varijacija u detaljima, to je bila karakteristika pristupa raspravi u najvećem dijelu Saveza komunista Jugoslavije i njegovih rukovodstava.

Nasuprot tome, druga tendencija je ocjenu o ekonomskoj krizi, njenim uzrocima i problemima našega društva proširila i na ocjenu o postojanju duboke opštedruštvene krize. Pri tom, onda, i Program stabilizacije ocjenjuje kao anahron i neodgovarajući našoj situaciji, jer polazi od suprotne ocjene uzroka ekonomske krize u društvu, od toga da se naše društvo nalazi u dubokoj opštoj krizi, to jest u krizi društveno-ekonomskog sistema, koja se, navodno, ispoljava kao ekonomska, politička, ustavna, ideološko-politička, idejna, moralna itd. — kriza svih segmenata društva.

Takav prilaz se gradi na ocjeni da je sav naš društveno-ekonomski i politički razvoj poslije 1963, odnosno 1965. godine, koji je doveo do ustavne reforme iz 1974. godine, bio pogrešan, i tran-

Digitized by Google

sformiše se u zahtjev da izaberemo upravo suprotan pravac razvoja od onoga koji smo izabrali u kriznoj situaciji 1968—1971. godine. To je, u osnovi, zahtjev da se vratimo na elemente jače ingerencije države u svim oblastima života, da ograničimo neposredna prava konstitucije radničke klase i da svim problemima društva prilazimo i rješavamo ih samo iz ugla cjeline i centra, a ne da se oslonimo na prirodne tokove nastajanja jedinstvenih rješenja iz društvene baze. A pravac tih promjena se uglavnom ostavlja kao implicitno pretpostavljen u kritici sistema. Time se želi, *de facto*, oduzeti mandat izvršavanja odluka kongresâ Saveza komunista Jugoslavije i provođenja Ustava iz ruku radničke klase i Saveza komunista Jugoslavije i ostalih organizovanih socijalističkih snaga. Međutim, takvi zahtjevi nisu utemeljeni u dubljoj analizi istorijskog konteksta razvoja situacije i prilika u društvu, a osobito im nedostaje bilo kakva stvarna istorijska analiza razvoja vlasti radničke klase. U biti, ovim se pitanje izlaska iz postojeće situacije teži svesti na pitanje vlasti, odnosno na pitanje promjene karaktera naše vlasti i njenih klasnih nosilaca.

Na drugoj strani, ispoljena su i mišljenja da su nam takozvana sistemska rješenja dovedena do savršenstva, da je svima jasno da putevi ekonomske i društvene stabilizacije vode preko jačanja uloge i pozicije radnog čovjeka i da bi svako raspravljanje o tim pitanjima bilo samo ponavljanje već ponovljenog. Na to se nadovezuje i uvjerenje da su nam stabilizacioni programi iz godine u godinu slični i da bi zato valjalo samo provoditi ono što je dogovoreno. Podrška ovoj tezi dolazi i preko upozorenja da se ne treba okretati unatrag, već gledati naprijed, kao da je to moguće bez odgovora na pitanje da li nas je ovdje dovela logika istorijskog procesa »koja se ničim ne može izmijeniti« ili je u pitanju i nešto drugo.

Nesumnjivo je da ekonomski problemi nisu jedini i da samo njihovim otklanjanjem, čak i pod uslovom da se to postigne brzo i uspješno, ne bi bili riješeni problemi našeg društvenog razvoja. To, međutim, ne znači da se promjene mogu vršiti odvojeno od odnosâ proizvodnje, gdje se samoupravni oblici organizovanja i povezivanja radnih ljudi još nisu izborili da budu polazne tačke emitovanja samoupravnih odnosa u cjelini društva. Izolovane promjene, odvojene od proizvodnog tla, u tom slučaju mogu da izazovu samo uzaludne nade, zablude i očekivanja. Na tu povezanost je ukazivao i Kardelj, ističući da proces jačanja samoupravnog položaja i uloge radničke klase i radnog čovjeka ne bi mogao slobodno u punoj mjeri i potrebnom dinamikom da se razvija ako se promijenjenim društveno-ekonomskim i proizvodnim uslovima ne bi blagovremeno i brže prilagođavao i politički sistem u cjelini. To je normalni društveni proces, nešto što je i nužnost i tekuća sistemska potreba, pošto naš sistem nije postao savršen niti je završio svoj razvoj. Njegova ostvarenja i utvrđeni pravac razvoja pružaju šansu za daljnji preobražaj. Utoliko je veća odgovornost svih njegovih subjekata da na jasnim spoznajama o tome

Digitized by Google

gdje dolazi do zastoja u njegovom ostvarivanju neprekidno revolucionišu i njegovu i sopstvenu praksu.

Zato je Savez komunista za promjene one vrste koje će uklanjati posrednike između radnog čovjeka i njegovog rada, koje će suzbijati grupnosvojinske, birokratsko-tehnokratske i etatističke monopole nad društvenom svojinom; promjene koje će državne organe dovesti u poziciju instrumenata u rukama samoupravno organizovanih radnika; ostvariti princip slobodne razmjene rada; učiniti efikasnijim delegatski sistem — dakle, za promjene u pravcu ostvarenja suštine socijalističkog samoupravljanja. Tome će doprinijeti i završavanje rada na kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema. No, bez obzira na to, već sada je moguće preduzeti konkretne korake radi otklanjanja uskih grla u funkcionisanju političkog sistema, čime bi jače došla do izražaja njegova i stabilizirajuća i dinamizirajuća uloga.

Više se ne mogu samo registrovati promašaji i slabosti u društvu, nego se oni imaju zahvatiti u korijenu širokom idejno-političkom akcijom na jugoslovenskim prostorima, za šta je naročito važna brža operacionalizacija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. To je praktičan put postizanja uslovâ za jačanje samoupravnog povezivanja radnika i za udruživanje rada i sredstava, te potiskivanja moći države s onim njenim funkcijama koje izlaze iz okvira ustavnih nadležnosti, a zadiru u procese proizvodnje i raspodjele, izazivajući krupne poremećaje u njima i u ukupnoj društvenoj reprodukciji. Ciljevi ekonomske stabilizacije mogu se postići samo kao nerazdvojan dio i važan sadržaj razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Oni su opravdani kao poluge za efikasnije rješavanje protivrječnosti udruživanja rada i sredstava i samoupravnog povezivanja u društvenoj reprodukciji, i još uvijek dosta izražene klasične uloge države koja svojim posredništvom voluntarizuje mnoge odnose u društvenoj reprodukciji da bi, pod najrazličitijim pritiscima za konzerviranje zatečenih odnosa, svoju ulogu hranila kao neophodnost intervencija u poremećene tokove društvene reprodukcije. Gordijev čvor potisnutosti ekonomskih zakonitosti u nas i jeste baš u širenju klasične uloge države u privredi i u potiskivanju samoupravnog udruživanja, samostalnosti i međuzavisnosti organizacija udruženog rada, te stoga i ekonomske zasnovanosti njihovog djelovanja.

Najkrupniji društveni uzrok ovog stanja jeste u tome što nije uporedo i adekvatno razvijan odgovarajući proces putem kojeg bi radni ljudi i građani bili u stanju da na maksimalno demokratski način vrše adekvatnu selekciju različitih interesa, a u finalnoj fazi obezbijede izlučivanje najboljih odluka za razvoj društva. Drugim riječima, još uvijek nije u svemu konstituisan društveno-politički proces koji bi bio u stanju da mnogobrojne bazične samoupravne interese, na demokratski i efikasan način, pretoči u takva dejstva kojima jača proces društvenog organizovanja udruženog rada u kome se optimalizuje raspolaganje i upravljanje društvenim sredstvima, akumulacijom i reprodukcijom.

Digitized by Google

Zato se i dešava da su naša normativna odlučujuća tijela, skupštine, kao demokratski vrhovni organi vlasti i samoupravljanja, pod veoma snažnim pritiskom etatističkog načina prezentiranja i usaglašavanja samoupravnih interesa koji u tako iskrivljenom vidu dospijevaju do finalne faze odlučivanja. Često je rezultat takvog pritiska potpuna blokada, zbog čega su skupštine onemogućene da uvijek pravovremeno i efikasno rješavaju akutne društveno-političke kontroverze ili iznalaze rješenja za daljnji razvoj društva. A to su funkcije čije odlaganje ili blokiranje ne može da trpi ni jedno društvo, zbog čega se društveno-politička moć, koja je inače u procesu deetatizacije i shodno skupštinskom sistemu povjerena delegatskim tijelima, i dalje zadržava izvan njih po dvjema linijama. Po jednoj, više idejno-političkoj, dio moći je zadržan u društveno-političkim organizacijama, naročito u političko-izvršnim organima Saveza komunista; po drugoj, pak, više upravljačko-operativnoj, dio moći su zadržale strukture izvršne vlasti. Ta mjesta postaju faktički centri odlučivanja, a predstavničkim tijelima se prepušta naknadna potvrda i ratifikacija, odnosno objelodanjenje prethodno, u užim strukturama, donijetih odluka. Zato postoji opasnost da se demokratski mehanizam delegatskih skupština upotrebljava samo kao demokratski ornament, a ne kao centar odlučivanja.

Taj bi se nedostatak našeg sistema mogao bar djelomično otkloniti, prvo, uspostavljanjem maksimalno demokratskog samoupravnog usaglašavanja interesâ kojim bi se, u prethodnim fazama odlučivanja, vršila demokratska selekcija zahtjeva i time olakšavalo skupštinsko odlučivanje o bitnim pitanjima društva. Drugo, širom primjenom delegatskog principa, koji je zamišljen kao sredstvo odlučujuće uloge udruženih radnika u odlučivanju na svim nivoima, pojačavao bi se ili činio presudnim uticaj baze na centre odlučivanja. To je središnje mjesto bez čijeg bi stvarnog rješavanja načelo o skupštinama kao najvišim organima socijalističkog samoupravljanja ostalo samo proklamovani cilj.

Složenost toga problema proizlazi značajnim dijelom iz protivrječnosti položaja i uloge Saveza komunista, čime se dotičemo i trećeg ključnog pitanja — pitanja njegove mogućnosti i sposobnosti da ostvaruje kohezionu funkciju, funkciju sinteze. Savez komunista je, s jedne strane, činilac sistema, odgovoran za tekovine revolucije, za socijalistički poredak, a, s druge strane, istovremeno činilac mijenjanja postojećeg još boljim, snaga revolucionarnog pokreta, promjene i progresa. Fleksibilno objedinjavanje ta dva zadatka jeste i trajni izvor pitanja kako da se Savez komunista u svom djelovanju potvrđuje sve više kao savez, a sve manje kao partija u klasičnom smislu. Mi smo na to dali odgovor još u Programu SKJ, posebno na Desetom i Jedanaestom kongresu SKJ, u Titovim referatima i u Kardeljevoj studiji o pravcima razvoja političkog sistema, ali ta načelna koncepcija ostvarivanja vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije nije dovoljno utemeljena u praksi. U tom pogledu čak ima veoma ozbiljnih kolebanja.

Digitized by Google

Neophodno je, stoga, da u praksi blagovremeno pravimo razliku između djelovanja Saveza komunista u institucijama sistema, od srastanja s njim, do koga dolazi kada Savez komunista preuzima izvršne prerogative društveno-političkih zajednica i samoupravnih organa. Savez komunista je imanentan činilac samoupravnog sistema, ali to ne smije značiti da time gubi identitet revolucionarne avangarde ili kritičnost prema samoupravnom sistemu. Djelovanje iznutra ne znači i pristajanje na sve ono što se nudi pod firmom samoupravljanja, niti znači mirenje sa već ostvarenim. Odričući se nadsistemske pozicije Savez komunista se ne odriče, nego, naprotiv, pojačava ulogu faktora društvenih promjena sa stvaralačkom ulogom teorijskog prednjačenja i neposrednog idejno-političkog usmjeravanja društvene akcije.

Povođenje Saveza komunista za takvim tendencijama u političkom sistemu i u produkcionom odnosu ne vodi demokratizaciji njegove društvene uloge i unutarpartijskih odnosa, već razgrađivanju njegovog idejno-političkog, akcionog i organizacionog jedinstva. Položaj koji Savez komunista ima kao unutrašnja snaga sistema pretvara se tako u neželjenu suprotnost: ukoliko ne djeluje kao unutrašnji faktor koji podstiče integracione procese i ujedinjavanje radničke klase, u Savezu komunista otupljuje refleks za borbu protiv zatvaranja i dezintegrisanja radničke klase. Umjesto da se ispoljava kao snaga koja afirmiše i samostalnost i međuzavisnost dijelova udruženog rada i cjelovitost društvene zajednice, dakle, kao snaga koja podstiče nosioce posebnih samoupravnih interesa da dolaze do nivoa opštih interesa, do stanovišta cjeline — organizacije Saveza komunista ne rijetko postaju plijenom tehnobirokratske apsolutizacije partikularističkih interesa, ili, pak, zagovaranja vještačke i spoljne integracije posebnih interesa.

To je od posebnog značaja za našu društvenu praksu u kojoj dolazi i do sukobljavanja suprotstavljenih političkih i klasnih snaga i interesa: na jednoj strani, interesa radničke klase za cjelovitim samoupravljanjem, a, na drugoj, interesa za daljnjom monopolizacijom odlučivanja u društvu. Zbog toga je za Savez komunista Jugoslavije od najveće važnosti da ne dopusti da antisamoupravne tendencije postanu kočnica daljnjem razvoju. Nužno je, dakle, potpuno i do kraja raščistiti sa idejama i snagama restauracije etatizma; identifikovati snage u društvu i u Savezu komunista Jugoslavije koje se kolebaju i koje ustupaju prostor ovim tendencijama ili sa svoje strane doprinose seobi materijalne moći u vanistitucionalna i neformalna skrovišta odakle se diriguje društveno-političkim procesima ili obezbjeđuje takav raspored snaga koji omogućuje njima odgovarajući, u svakom slučaju nesamoupravni način odlučivanja.

Ukoliko takva diferencijacija i akcija ne uslijede, teško da ćemo biti u mogućnosti da postignemo ciljeve ne samo stabilizacije, već, prije svega, ni učvršćenje sistema odnosâ u društvu koji će biti stimulans za razvoj proizvodnih snaga. U tom cilju nužno je, na prvom mjestu, raščistiti pitanja modela tržišne ekonomije

Digitized by Google

koji odgovara socijalističkim samoupravnim odnosima; drugo, razviti kompleksni plan i program razvoja ekonomije kao osnove društveno-ekonomskog i političkog sistema, pri čemu je udruživanje rada i sredstava i samoupravno povezivanje na jugoslovenskom prostoru prvi i osnovni uslov. Bez udruživanja rada i sredstava na jugoslovenskim prostorima i dalje će djelovati snage i uzroci koji izazivaju podijeljenosti i u ekonomskoj i u političkoj, i u ideološkoj i u ostalim oblastima društvenog života. To, naravno, podrazumijeva i preduzimanje konkretnih aktivnosti i mjera da se povećaju proizvodnja i izvoz, a da se zaustavi inflacija i pad standarda i ličnih dohodaka.

Tako raščišćena pitanja i stavovi, sa osiguranim početnim efektima u oblasti ekonomije, mogu da budu prava platforma predstojećeg kongresa Saveza komunista Jugoslavije. Zato smo dužni da podstičemo realan i kritički odnos prema dosadašnjoj praksi i istrajnost u zastupanju i valorizovanju onih ideja, akcija i snaga koje nose istorijski razvoj društva u smjeru socijalističkog samoupravljanja. Ne pristupamo tim aktuelnim pitanjima ni usko pragmatički, ni strogo pravno, ni samo politički, već sa iskustvom rasprave o povezanosti svih činilaca socijalističkog samoupravnog razvoja našeg društva, odnosno snaga i tendencija koje izražavaju stvarne, a to znači i konkretne i istorijske interese radničke klase.

Makar koliko paradoksalno izgledalo, to je izraz ostvarenog napretka u razvoju samoupravne prakse, a najmanje je nagovještaj krize socijalističkog samoupravljanja, kako neki površno i netačno gataju. Na osnovu niza manifestacija, naime, možemo osnovano da kažemo da nije u krizi socijalističko samoupravljanje, već tendencije koje mu oponiraju, a posebno etatističke koje pružaju najgrčevitiji otpor gubljenju svojih pozicija. Jer, osnovni uzrok kriznih pojava jeste, prije svega, u dualističkom karakteru našeg ekonomskog sistema, odnosno u djelovanju i, čak, revitalizaciji elemenata starog sistema u okvirima novog, te učinku tih elemenata kao kočnice razvoja. To se izražava i u ukupnoj neefikasnosti ekonomskog i političkog sistema, u razvojnom i naročito u tehnološkom zaostajanju u svjetskim relacijama, a zatim i u imobilizaciji subjektivnog faktora, koji se osjeća blokiran jakim monopolističkim, prvenstveno birokratsko-etatističkim snagama.

Nastavljanje, pa i intenziviranje ovih procesa imali su znatnog uticaja na porast zabrinutosti radnih ljudi za perspektivu našeg daljnjeg razvoja. Radni ljudi respektuju okolnost da će za prestrukturiranje proizvodnje trebati vremena i napora, da to isto važi za uključivanje u razvojna kretanja u svijetu, ali su tim zabrinutiji zbog inertnosti u rješavanju niza problema. Upravo iz tih razloga izuzetno kritički odnos komunista, radnih ljudi i građana izazvan je aktuelnim stanjem i odnosima u društvu — od opadanja standarda radnih ljudi, raznih nasrtaja na društvenu imovinu, do raslojavanja izazvanog velikim socijalnim razlikama nastalim mimo rada. Do tog raslojavanja dolazi zbog neravno-

Digitized by Google

pravnih uslova privređivanja, raznih malverzacija, prelivanja društvenih sredstava u privatno vlasništvo, rentijerstva i sličnog. Čak postojeća poreska politika previše štiti nesocijalističke oblike proizvodnje i raspodele, a premalo podstiče socijalističke vrijednosti, stvaralaštvo i materijalni razvoj. Tako se i u ovu godinu ušlo s povećanjima poreza na promet koja su direktno prouzrokovala povećanje cijena, odnosno dala izgovor dijelu privrede za dopunska, negdje i špekulativna povećanja cijena i time rasplamsala inflaciju. A porez na promet, u ekonomskoj teoriji i praksi, smatra se najgorim vidom oporezivanja. Takve mjere su neprimjerene društvenim potrebama i klasnim interesima i direktno pothranjuju socijalne razlike.

Pad ličnog i društvenog standarda i socijalno raslojavanje dostigli su krajnje podnošljivu granicu. Uistinu, zabrinjava to što se već osam mjeseci, koliko traje javna rasprava u kojoj su komunisti i radni ljudi izrekli tako oštre kritike na sve vidove prisvajanja društvenog kapitala, na sve pojave raslojavanja koje ničiu na podlozi privatizacije društvenog kapitala, nije gotovo ništa preduzeto da se ti negativni trendovi zaustave. Efikasno preduzimanje konkretnih mjera za zaustavljanje toga trenda, zasnovanih na reafirmaciji kriterija rada kao jedinog izvora dohotka, nameće se kao imperativ, jer dalje zapostavljanje toga pitanja može imati veoma negativne socijalne i političke posljedice. A mi smo danas u takvoj situaciji da je bolja konkretna mjera od niza zaključaka, i to konkretna mjera u tom smislu da utiče na te pojave kao sistemski činilac, a ne kao moralistička kampanja ili hajka. Shodno osnovnom polazištu da i ovu oblast moramo da rješavamo sistemom, krajnje je vrijeme da sistemske prilaze ovom problemu primjenjujemo na uzroke. A to znači da jasno identifikujemo punktove na kojima se koncentrišu sve slabosti i promašaji u ekonomskoj i poreskoj politici i da povedemo otvorenu borbu protiv njih.

Takav naš dosljedan pristup bio bi istovremeno jasno distanciranje od svih pokušaja da se naše opredjeljenje protiv socijalnog raslojavanja ne pretvara u ideološku batinu protiv socijalnih razlika uopšte, posebno onih koje nastaju na osnovu radnog doprinosa i u oblicima za koje se zalaže Dugoročni program — za fleksibilnije oblike ličnog rada, razvoj male privrede, za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju. Naš cilj nije izgradnja tegobnog socijalizma, već socijalizma koji respektuje i omogućava sve razvijenije ljudske potrebe i vrijednosti. Ne zaboravljajući na ostalo, u ovom momentu je bitno u praksi i akcijama poštovati činjenicu da je čovjek osnovni proizvodni faktor koji, stimulisan, kroz veću produktivnost i efikasnost višestruko vraća ono što dobija adekvatnom raspodjelom prema radu.

U javnoj raspravi posebno je ispoljena zabrinutost komunista, radnih ljudi i građana zbog nekontrolisane inflacije. Naša inflacija je kumulirani izraz svih pogrešaka i neravnomjernosti u društveno-ekonomskom razvoju, a istovremeno i izraz nastojanja da se one riješe a da se bitno ne mijenja postojeća struktura proiz-

Digitized by Google

vodnje i potrošnje. To je ono što na dužu stazu najviše zabrinjava i što se ispoljava kao značajan faktor zadržavanja postojećeg stanja.

Suštinski uzrok svih tih negativnih manifestacija jeste u tome što se ne ostvaruje temeljni društveni odnos, što društvenu svojinu kao socijalistički proizvodni odnos ne razvijamo, a time i nedovoljno štitimo; što uspostavljeni princip ekonomske, političke i društvene odgovornosti za korišćenje društvenog kapitala nije realizovan kroz odgovarajuće mehanizme.

Iako je veoma oštro kritikovana situacija u pogledu zapošljavanja, kritika koja zasijeca u njen korijen jeste ona koja eliminiše grupnosvojinsko prisvajanje društvenog kapitala, pošto ono zanemaruje obavezu uvećanja dohotka radi korištenja svih radnih i stvaralačkih potencijala društva. Nije mali broj organizacija udruženog rada koje godinama ne povećavaju broj zaposlenih iako za to postoje objektivni uslovi i potrebe. U tom pogledu valjalo bi preispitati opravdanost sadašnjeg sistema doprinosa na lične dohotke, pošto se tim putem zapravo vještački poskupljuje učešće tekućeg rada u vrijednosti proizvodnje i objektivno destimulišu organizacije udruženog rada za otvaranje novih proizvodnih kapaciteta. Ali, uporedo bi trebalo povesti široku idejno-političku akciju da se utvrdi odgovornost svih onih koji u praksi ne ostvaruju ustavne obaveze za odvijanje i proste i proširene reprodukcije u društvu, gdje onda i zapošljavanje novih radnika postaje organski dio proširene reprodukcije. Međutim, zapošljavanje se ne može rješavati samo novim kapacitetima, već znatno većim korištenjem postojećih, bržim obrtom sredstava, a prvenstveno širokom inicijativom stručnih, nezaposlenih mladih ljudi za organizovanje raznih proizvodnih i uslužnih djelatnosti, za šta najveće mogućnosti nude upravo nove tehnologije.

Narastanje verbalne, čak veoma oštre kritike tih i drugih krupnih slabosti u društvu i u Savezu komunista, i nemoć da se one brže i odlučnije otklanjaju — uspostavljaju neku vrstu čudne koegzistencije, što zaoštrava pitanje čije i kakve interese zastupa Savez komunista. I u društvenim strukturama i u Savezu komunista ima i onih koji ne prihvataju sve konsekvence koje proizlaze iz Dugoročnog programa, u prvom redu redistribuciju društvene moći u korist udruženog rada i samoupravno organizovanih udruženih radnika. Mada je to onaj osnovni smjer dogovorene strategije razvoja koji otklanja, na dužu stazu, učinke autarkije i birokratske kontrole nad proširenom reprodukcijom i etatističke zaštite jednom formirane ekonomske strukture, još ne slabi, nego čak jača otpor društvenoj akciji u tom pravcu. Olako se konstatuje da nisu stvoreni uslovi za takve korake, olako se konstituišu okolnosti koje pravdaju odstupanja od dogovorene politike a da se za to ne snose posljedice, premda račun takvoga ponašanja plaća cijelo društvo. Danas je to naša najveća boljka. Uistinu, nismo dovoljno odlučni, dosljedni i jedinstveni u sprovođenju u život usvojene politike.

Digitized by Google

Iako je odnos prema stavovima i odlukama probna i kritična tačka odgovornosti i revolucionarnosti ne samo u Savezu komunista, nego i u svim drugim institucijama i organizacijama sistema, u istoj se, a možda još u većoj mjeri mora poklanjati pažnja i drugim komponentama odgovornosti. To su odgovornost za izbor politike, i to od osnovne organizacije udruženog rada i mjesne zajednice do najkrupnijih pitanja društvenog razvoja, i odgovornost za izbor metodâ i sredstava za njenu realizovanje. A jedan od krupnih razloga za inertnost u Savezu komunista jeste u tome što u njemu preovlađuje stav da se odgovornost iscrpljuje samo u sprovođenju stavova i odluka, a da odgovornost za njihovu sadržinu i društvene posljedice pripada nekom drugom.

Kao što se utvrđuje odgovornost za druge društveno štetne radnje, treba izoštriti i kriterije odgovornosti kad su u pitanju propusti u razvoju i investicionoj politici, promašaji u tekućem vođenju politike, neadekvatno i nesavjesno korištenje društvenih sredstava, uzurpacija prava radničke klase i samoupravnog organizovanja, provođenja monopola vlasti i odlučivanja u ime radničke klase i slično. Time bi odgovornost bila potpunija i po obuhvatanju objektivno društveno štetnih posljedica, odnosno njihovih vinovnika. A zbog sporosti i nespremnosti da se i za ove propuste utvrđuje odgovornost šire se shvatanja da nismo spremni da primjenjujemo iste kriterije, da smo na takve pojave neosjetljivi, bolečivi i spremni na olako amnestiranje, i to uglavnom zato što je tu riječ ili o nama samima ili o ljudima oko nas. Ta se hipoteka mora skinuti i dosljedno realizovati zahtjev da odgovornost bude konkretizovana i usaglašena sa stepenom prava i moći odlučivanja svakog organa i svakog pojedinca.

Jer Savez komunista u cjelini snosi i najveći dio odgovornosti što su socijalistički samoupravni procesi u zastoju. Odgovorni smo prvenstveno zato što socijalističko samoupravljanje, kao osnovni produkcioni i društveni odnos i kao bitan faktor obezbjeđivanja stabilnog i dinamičnog razvoja, još uvijek ne dobiva dovoljno konkretne i realne podsticaje ni u praksi ni u traženju novih puteva i saznanja za svoj daljnji razvoj.

Očigledno, problemi su se u društvu nagomilali, a protivrječnosti zaoštrile do te mjere da je ključno pitanje daljnjeg toka revolucije i političkog raspoloženja u zemlji sposobnost Saveza komunista Jugoslavije da ostvaruje vodeću ulogu u društvu i postiže idejno i akciono jedinstvo u borbi za ostvarivanje interesâ radničke klase i za uspješan rad sistema socijalističkog samoupravljanja.

Za članstvo Saveza komunista, za radničku klasu i sve progresivne snage našeg društva ne postoji dilema o tome ko u ovoj zemlji ima predvodničku, stvaralačku i revolucionarnu ulogu. To je Savez komunista Jugoslavije kao idejno-politička avangarda i pokretačka snaga radničke klase, radnih ljudi i građana u njihovoj borbi za daljnji društveni napredak naše socijalističke samo-

Digitized by Google

upravne zajednice. A samo idejno i akciono jedinstvo Saveza komunista i fronta organizovanih socijalističkih snaga može da doprinosi ostvarivanju njihove uloge predvodnika socijalističkog samoupravnog mijenjanja društva. Stoga su u javnoj raspravi oštroj kritici podvrgnuti uzroci i posljedice idejnog i akcionog nejedinstva i njihovi nosioci. To se odnosi prvenstveno na ispoljavanje takvih odnosa u kojima kao da ponekad djeluje devet saveza komunista, na predominantnu ulogu rukovodstava u Savezu komunista, pretjerano forumski rad, nerazvijenost borbe mišljenja u njima, na jednosmjerna obilježja demokratskog centralizma koja ga previše čine instrumentom foruma, a premalo instrumentom članstva koje treba da je kolektivni činilac i izgradnje i sprovođenja politike Saveza komunista. S tim u vezi oštro se kritikuju naš Centralni komitet i njegovo Predsjedništvo što nisu efikasniji u borbi protiv pojava nejedinstva, kršenja demokratskog centralizma i tendencija federalizacije ili, pak, priželjkivane unitarizacije u Savezu komunista i u društvu u cjelini.

Smjerom takve kritike Savez komunista je upućen na to da u hodu jača klasno jedinstven karakter avangarde, a istovremeno se suprotstavlja tendencijama vraćanja na nadnacionalni tip organizacije; da razvija samostalnost republičkih i pokrajinskih saveza komunista, a istovremeno se odlučno suprotstavlja tendencijama federalizacije. Pri tom je veoma važno da se strogo diferencira važnost razvijanja samostalnosti republičkih i pokrajinskih saveza komunista od tendencija koje tu samostalnost okreću protiv jedinstvenosti SKJ, kao što je neophodno da se pravi razlika između klasno-demokratskog i birokratsko-centralističkog sadržaja jedinstvenosti Saveza komunista Jugoslavije. To je onaj klasni sadržaj koji jedinstvo kao pretpostavku samostalnosti i samostalnost kao pretpostavku jedinstva objedinjava u odgovornosti organâ Saveza komunista u cjelini za zajednički utvrđenu politiku i za njeno jedinstveno sprovođenje.

Ne prenebregavajući mogućnost obnavljanja federalno-partijskog centralizma, a time ni obavezu energične borbe protiv takvih nastojanja, ipak se može reći da više zaokupljaju tendencije federalizacije u Savezu komunista koja se u sadašnjem istorijskom trenutku snažnije ispoljava. U tom smislu postojeći odnosi između Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije i republičkih i pokrajinskih komiteta otežavaju postizanje ukupne efikasnosti Saveza komunista i vođenja jedinstvene idejno-političke akcije na jugoslovenskim prostorima, usljed nesrazmjerne koncentracije na parcijalne interese. Zbog toga se rasprave o objektivno sazrelim pitanjima vode i bez dovoljno poznavanja stvarne situacije u pojedinim dijelovima Saveza komunista Jugoslavije, čemu su uzrok različiti prilazi, pa i međusobno nerazumijevanje u pogledu građenja i sprovođenja utvrđene politike. U takvoj konstelaciji odnosâ Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije dužan je da preuzme na sebe više inicijative radi postizanja i ostvarivanja efikasnog jedinstva organizacija i organâ Saveza

Digitized by Google

komunista, na mijenjanju odnosâ snaga i svijesti u prilog radničke klase Jugoslavije u cjelini.

Smatram da je osnovni pravac rješavanja ovog pitanja ostvarivanje programskog i statutarnog opredjeljenja po kome je Savez komunista Jugoslavije jedinstvena organizacija, u kojoj je samostalnost republičkih i pokrajinskih i svih organizacija Saveza komunista u funkciji njegovog djelovanja kao jedinstvene revolucionarne organizacije radničke klase Jugoslavije. U tom smislu Savez komunista je upućen da postigne to da njegovi članovi u svakodnevnoj praksi rade samoinicijativno, rukovođeni i usmjeravani Programom Saveza komunista Jugoslavije, kongresnim dokumentima, rezolucijama i zaključcima partijskih organa. Jer, samo jasno utvrđeni ciljevi i adekvatni metodi omogućuju Savezu komunista da izbjegava direktivizam, a njegovim članovima da, i bez mnogo sastanaka i sjednica, uspješno i stvaralački djeluju u društvu ako je programska razrada njihove aktivnosti određena za relativno duži period, a time i definisan istorijski radničko-klasni interes u svakoj sredini i u društvu kao cjelini.

To zahtijeva takvu praksu kojom se snažnije i dosljednije realizuje idejno-politička koherentnost Saveza komunista i znatno fleksibilnije strujanje inicijativa najšireg članstva. Aktuelizuje se, znači, relacija između centralnih, pokrajinskih, preko opštinskih komiteta do osnovnih organizacija, jer upravo u kretanjima i odnosima na toj relaciji nastaju prekidi i negativne filtracije inicijativa, i to u oba smjera. A snaga i uticaj Saveza komunista na društvene tokove ne mogu biti veliki ukoliko se ostvaruju pretežno arbitriranjem organâ, već upravo posredstvom i razvijanjem demokratskih odnosa u cjelini organizacije. Aktivnijim komuniciranjem članstva i rukovodstva postići će se to da rukovodstva budu kreativnija i odgovornija, a da radnička klasa vrši neprestanu kontrolu svoje partije i njenih rukovodstava. Pri tom se opravdana kritika rukovodstava ne bi smjela zamijeniti nekritičkim tretiranjem partijske baze, iako je dosta prisutno shvatanje o *a priori* progresivnoj bazi i *a priori* problematičnom rukovodstvu. Izostaje dijalektika kada je riječ o cjelini tih odnosa. Time nikako ne želim da umanjujem ili ublažavam opravdanu i ozbiljnu kritiku djelovanja rukovodstava, pa i našeg Predsjedništva i našeg Centralnog komiteta. Značajan korak u pravcu prevladavanja političko-predstavničke funkcije Saveza komunista u ime radničke klase jeste ostvarivanje njegove uloge kao unutrašnje idejno-političke snage radničke klase i socijalističkog samoupravljanja. To povratno djeluje i na odnose u Savezu komunista, i to prije svega na predstavničku komponentu u odnosima članstva i rukovodstava. Time se otvaraju nove mogućnosti i nove dimenzije demokratskog centralizma. Međutim, taj proces unutrašnje transformacije Saveza komunista iz nadsistemske u unutarsistemsku poziciju ne ostvaruje se bez protivrječnosti, oscilacija i različitih vidova otpora koji se javljaju i u sistemu socijalističkog samoupravljanja i u Savezu komunista.

Digitized by Google

Bez realnog odnosa prema svemu tome nije moguće dati pravi odgovor na pitanje zašto se principijelno jasno definisana uloga Saveza komunista ne ostvaruje prema očekivanjima, odnosno otkuda takva odstupanja i kolebanja u svakodnevnoj praksi. Indikativno je, naime, da Savez komunista u svojoj i u ukupnoj društvenoj praksi sporo osvaja, oblikuje i razvija prave načine djelovanja kao faktora ubrzanja društvenih promjena iznutra, a da to ne bude ni birokratsko miješanje ni liberalističko nemiješanje u poslove i nadležnosti samoupravnih i delegatskih tijela.

Izražavanje i ostvarivanje pluralizma samoupravnih interesa još više nego do sada, zahtijeva adekvatnu kohezionu i avangardnu ulogu Saveza komunista. One se potvrđuju samo kada se u svim oblicima i organima socijalističkog samoupravljanja zaista rješavaju najvažnija društvena pitanja i ako u tome Savez komunista učestvuje kao onaj činilac koji svoju avangardnost potvrđuje borbom za najbolja rješenja životnih problema radničke klase i za cjelovito socijalističko samoupravljanje. Sposobnost adekvatne borbe za napredak takvog samoupravljanja i za takvo rješavanje životnih problema radničke klase danas je ključni kriterij avangardnosti. Neodlučno, polovično ili nedosljedno ostvarivanje takve uloge otvara prostore političkom voluntarizmu, tehnokratskoj vlasti, sukobima interesa i parcijalizaciji radničke klase, nekontrolisanom djelovanju furija egoističkih interesa. Nedovoljna efikasnost na ovom području nudi argumente u prilog birokratskom arbitriranju, na jednoj, i spontanističkom liberalizmu, na drugoj strani. Savez komunista je zato sada obavezan da mnogo snažnije istupa kao društveni faktor koji, ne preuzimajući na sebe neposrednu obavezu rješavanja društvenih protivrječnosti i suprotnosti interesa, podstiče procese dogovaranja, koji razvija principe, kriterije i ukupnu atmosferu rješavanja problema, koji zaoštrava pitanje političke i moralne odgovornosti nosilaca toga procesa, koji se zalaže za prevazilaženje sila parcijaliteta, ali i svih tendencija vještačke ili spoljne integracije konkretnih i nužno posebnih interesa.

To također nalaže potrebu da se u metodima i u odnosima između centralnih — i pokrajinskih komiteta Saveza komunista i Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije postignu takve promjene koje će do Trinaestog kongresa, na samom kongresu i u njegovim rezultatima omogućiti da rad Saveza komunista u cjelini bude efikasniji, jedinstveniji i odgovorniji. Bitna potreba sadašnjosti u tom pogledu jeste jačanje stvarne moći i uloge najviših političkih tijela Saveza komunista (konferencijâ, komitetâ, kongresâ) na račun osamostaljivanja njihovih političko-izvršnih organa. Tu su, rekao bih, demokratija i jedinstvo nerazdvojne faze razvoja revolucije.

Zbog toga je neophodno potrebno da naš Centralni komitet, izvlačeći konsekvence iz javne rasprave, trajno bdije nad praksom postizanja i ostvarivanja jedinstva u Savezu komunista Jugoslavije u sadašnjim uslovima borbe za socijalističko samoupravljanje. Međutim, već sada se ispoljavaju pojave koje otkrivaju različite

Digitized by Google

pristupe konkretnom ostvarivanju jedinstveno utvrđene politike i stavova — počev od ponovnog pokretanja pitanja o kojima je postignuta saglasnost, vraćanja određenih akcija na početak, pa sve do jednostranog ili neprihvatljivog tretiranja određenih pitanja društvene prakse i teorije. Tu Centralni komitet mora biti energičan u kritici nosilaca takvih pojava, bez obzira na to na kojim se funkcijama oni nalaze, jer je takvo ponašanje u sukobu s normama Saveza komunista.

Takve pojave su u osnovi moguće uvijek kada se koncepcije jedinstva i samostalnosti tretiraju izvan suštine društvenog sistema i društvene uloge Saveza komunista, unutar čega imaju strogo instrumentalno značenje. Od njihove ispravne konkretizacije u praksi zavisi koliko će jedinstvo biti ostvareno ne kao politička, nego prvenstveno kao društvena kategorija koja je stabilnija ukoliko je radnička klasa više subjekt društvenih procesa.

Važan uslov za ostvarivanje jedinstva u Savezu komunista i oživljavanje njegove akcije u društvu jeste promjena odnosâ u kadrovskoj politici. I pored toga što su započeti procesi podruštvljavanja i demokratizacije kadrovske politike i što je data snažna podrška radničke klase, radnih ljudi i građana primjeni njenih principa i kriterija, kadrovska politika u praksi još nije postala pravo i obaveza samoupravno udruženih ljudi i organizovanih socijalističkih snaga. Tamo gdje se njeni principi nisu dosljedno provodili ostao je otvoren prostor za privatizaciju i jačanje monopolâ pojedinaca i neformalnih grupa, za ignorisanje idejno-političkih, moralnih i radnih kriterija, za širenje familijarnosti, liderstva i demagogije. Sve se to moglo dešavati tamo gdje je institut kolektivne i individualne odgovornosti ostvarivan parcijalno, jednosmjerno ili je potpuno potisnut.

Stoga je sasvim opravdan zahtjev članstva da na vođenje kadrovske politike i izbor kadrova na rukovodeća mjesta na svim nivoima treba presudno da utiče najširа baza, umjesto da se to čini u raznim komisijama, koordinacionim tijelima, a često i u uskim neformalnim krugovima. Za izborni postupak je najbitnije da partijsko članstvo ostvaruje svoj subjektivitet u izboru delegatâ i rukovodstava, odnosno da se postiže odgovornost pojedinaca i organâ pred partijskim članstvom. Pitanje je, naime, da li funkcioner osjeća da mu mandat više zavisi od volje partijskog članstva ili od formalnih i neformalnih kadrovskih instanci, da li mu je važnije što o njemu misli partijska baza ili što se o njemu misli u organima. Uistinu se postavlja pitanje da li je mogućnost opredjeljivanja između većeg broja kandidata samo pitanje forme, a ne i pitanje same suštine demokratije, i da li se odustajanjem od nekih vidova demokratije ne dovodi u pitanje i njena suština. To bi jačalo odgovornost, rušilo monopole u kadrovskoj politici, širilo javnost rada izbornih funkcionera i podsticalo brže uključivanje mladih stručnih kadrova.

Bez vrlo kritičke aktualizacije toga pitanja ne možemo ni učiniti onaj, za daljnje kretanje naše revolucije tako neizbježan pre-

Digitized by Google

lazak s jedne u osnovi posmatračke pozicije i neutralističkog držanja prema tekućem momentu, na revolucionarnu praktičnu djelatnost. Nama treba takva kompleksna kadrovska politika koja obezbjeđuje taj prelaz.

Međutim, zbog jednostrane orijentacije u kadrovskoj politici samo na funkciju raspoređivanja kadrova zanemarena je funkcija njihovog stvaranja, što je dovelo do nepovoljne koncentracije kadrova s užim humanističkim obrazovanjem u mnogim političkim rukovodstvima, kao i u državnim organima i privredi. Zbog toga je danas u političkim i drugim rukovodstvima malo kadrova s politehničkim obrazovanjem i praksom, sposobnih da iz ekspanzije kompjuterizacije, kibernetizacije, bionizacije i, konačno, opšte scijentizacije ključnih proizvodnih tehnologija, izvuku prave zaključke za naše ravnopravno uključivanje u svjetski razvoj, u trci sve težoj i iscrpljujućoj zbog oštrine uslovâ i tempa koji nameću razvijeniji od nas. Znači, legitimitet kadrova za ključne dužnosti treba postaviti, prije svega, sa stanovišta njihove uspješnosti u neposrednoj proizvodnji i u razvijanju socijalističkih samoupravnih odnosa, kreativnosti i inovativnosti, ugleda stečenog radom i rezultatima rada, a ne sa stanovišta formalnog autoriteta stečenog po sili funkcije. Time će objektivno biti stvoren prostor za veće učešće radnikâ u rukovodećim tijelima u Savezu komunista, čime se načelo demokratskog centralizma ostvaruje u vidu centralizma najsvjesnijeg dijela radničke klase. To je, dakle, pitanje kontinuiteta revolucije.

U tom smislu je ideja i praksa kolektivnog rada i odgovornosti, bez sumnje, značajan korak u daljnoj demokratizaciji odnosâ u Savezu komunista. Međutim, princip kolektivnog rada i odgovornosti bio bi kratkog daha, kao, uostalom, i ranije uvedeni princip rotacije, ukoliko ne bi bio podržan i demokratizacijom u vertikalnom smislu, na relaciji članstvo—rukovodstvo. Imali bismo demokratizam unutar foruma, ali bez bitnih promjena u stvarnom položaju i ulozi partijskog članstva u kolektivnom odlučivanju i odgovornosti za rad i politiku Saveza komunista. U tom slučaju kolektivni rad bi poprimio demokratski izgled raspodjele moći u forumima i među njima, ali i izgled svojevrsne forumske solidarnosti u pretvaranju ideje i prakse kolektivnog rada i odgovornosti u novi vid kolektivne vlasti nad članstvom Saveza komunista.

Zato je prevladavanje dvojnosti mjerila ocjenjivanja rada i odgovornosti i prevladavanje hijerarhijske strukture rukovođenja preduslov za funkcionisanje demokratije u komunističkoj avangardi. Ne može se dalje tolerisati uopštena odgovornost kada su u pitanju organi, a konkretna odgovornost kad je riječ o osnovnim organizacijama i običnim članovima Saveza komunista. Time se, u stvari, pokazuje da se još krećemo u obrnutoj srazmjeri između moći odlučivanja i konkretne odgovornosti. U uslovima socijalističkog samoupravnog društva život Saveza komunista morao bi više počivati na zajedničkoj odgovornosti članstva i ruko-

Digitized by Google

vodstva za ukupnu istorijsku i aktuelno-političku praksu Saveza komunista.

I pored oštrine kritike, Savez komunista Jugoslavije kao cjelina nije izgubio povjerenje i revolucionarni potencijal koji postoji u tekovinama općeg društvenog razvoja, iskustvima i dostignućima radničko-klasne borbe za socijalističko samoupravljanje, u težnjama radničke klase da se potvrđuje kao odlučujuća snaga na svim područjima društvenog života. Ali treba otvoreno reći da povjerenje i ugled nisu zadobijeni zauvijek. Oni će i ubuduće zavisiti i od sposobnosti Saveza komunista da realno sagledava i teorijski osmišljava protivrječnosti, zadatke i probleme sadašnjeg samoupravnog društva i istovremeno u tu sadašnjost ugrađuje klice budućnosti.

Jer, odgovornost organâ i Saveza komunista u cjelini nije samo u tome da daju neposredne odgovore na mnoge složene probleme sadašnjice, pošto takav zadatak premašuje znanje bilo kakve uže društvene grupe, već u tome da stvaraju atmosferu okupljanja i koncentracije svih stvaralačkih snaga društva i praksu širenja fronta borbe za socijalističko samoupravljanje, koja onda čini izlišnom diskusije o transmisionoj poziciji drugih organizovanih subjektivnih snaga — Socijalističkog saveza Saveza sindikata, Saveza socijalističke omladine, Saveza boraca, društvenih organizacija i drugih institucija našeg sistema. Kada se zaista stvara takva klima, mnogi problemi su onda znatno lakši za rješavanje, jer se u takvoj praksi diferencira ono što je zadržavanje postojećeg, što je konzervativno, od onoga što doprinosi da revolucija poprimi još dublji društveni smisao i sadržaj. Tada rezultati socijalističkog samoupravljanja, kao vlastitog djela radničke klase i radnih ljudi i njihove borbe za svoju i opštedruštvenu emancipaciju, tjeraju i vrše pritisak na druge, dalekosežnije i dublje revolucionarne korake.

Zrelost ove rasprave traži da ono što je izuzetak — da nas tek iznimno složene i krizne situacije primoravaju na prave debate o najdelikatnijim problemima — treba da postane pravilo, normalan i redovan način življenja revolucionarne avangarde. Time ona širi prostor za stvaralačke dijaloge, razmjenu ideja, marksističku kritiku, finalizaciju idejnog dijaloga Saveza komunista i drugih subjekata društva. Možda bi se moglo reći da još ne uspijevamo da povučemo dovoljno jasnu liniju razgraničenja između borbe mišljenja unutar istih idejnih opredjeljenja i liberalistički shvaćene slobodne cirkulacije različitih idejnih struja, opcija i slično. Ali, bez obzira na teškoće u tom razgraničenju, koje usložnjava to što poticaji snaženju nacionalizma, antikomunizma i drugih retrogradnih »platformi« i pozicija nastaju u našoj ekonomskoj, ideološkoj itd. praksi, naš izbor ne može biti drugačiji nego razvijanje istinske borbe mišljenja. Otvorenoj komunističkoj, principijelnoj borbi mišljenja ne mogu biti surogati kao što su ezopovski jezik ili međurepubličko-pokrajinska prepucavanja.

Digitized by Google

Upravo zato je, u uslovima pojačanog dejstva oponentskih orijentacija, pravi odgovor Saveza komunista u pojačanoj borbi za daljnji razvoj socijalističkog samoupravljanja, a iz te pozicije odlučnost i protiv svega onoga što oživljava retrogradne orijentacije. Svaka zamjena teze koja bi zanemarivala borbu za socijalističko samoupravljanje, a težište bacila na borbu protiv oponentskog — bila bi kontraproduktivna i oduzimala Savezu komunista značajan dio istorijske inicijative, koja je, objektivno, presudni činilac za marginalizaciju oponentskih kampanja i nastojanja.

Naša iskustva upozoravaju na to da sve oponentske ideologije traže istorijske šanse u propustima SKJ i da nema ni jedne »alternative« koja nije nikla kao pokušaj korištenja tih propusta za prodor najrazličitijih ideoloških platformi. Stoga se i naš idejni i teorijski rad ne može svoditi na neku vrstu prosvjetiteljstva čiji bi glavni cilj bio da pokaže kako ideološki protivnik ili neprijatelj nije u pravu. Tek tada bismo i marksizam sveli na političku doktrinu, umjesto da razvijamo njegove daljnje stvaralačke mogućnosti i da svježinom njegovog kritičkog duha i metoda potpuno neutrališemo retrogradne istorijske svijesti: nacionalizam, građansku restauraciju, malograđanski radikalizam, staljinizam i sve ono što ide uz atribut politike »čvrste ruke« itd.

Naše jedinstvo stoga mora biti i akciono i idejno. Sa akcionog aspekta ono mora da objedinjava i koordinira napore da se izlaz iz kriznih stanja traži u sklopu stvarnih istorijskih mogućnosti, a ne improvizovanih rješenja koja antisamoupravnim snagama daju argumentaciju za tezu da smo poslije Tita izgubili strategijsku koncepciju i da sve teškoće u društvu proizlaze iz pragmatizma i solucija »od danas do sutra«. Sa idejnog aspekta, pak, nužno je da se marksizam oslobodi mnogih dijamatskih interpretacijskih shema (a osobito njihovih nametljivih pokušaja da se prikazuju kao zvanična ideologija Saveza komunista), te da ga učinimo privlačnim za mlade, često nepripremljene da na adekvatan način poimaju protivrječnosti u izgradnji socijalističkog samoupravljanja.

Međutim, upravo se u objedinjavanju akcionog i idejno-teorijskog momenta pojavljuju mnoge teškoće koje još nismo otklonili u potrebnoj kritičkoj mjeri. Naime, to što je SKJ idejna i politička avangarda često se pretvara u prećutan stav da je SKJ vladajuća partija i da stoga nema potrebe da se aktivno bori za svoju ideologiju; da je marksizam također vladajuća ideologija, i to sama po sebi, te da ne može biti ozbiljnije ugrožena drugim ideologijama. Ta je iluzija mogućna i zbog toga što se ponegdje smatra da sa antisamoupravnim i antisocijalističkim ideologijama ne treba voditi idejnu i političku borbu, nego pretežno borbu na publicističkom i *ad hoc* nivou. Takva oklijevanja, međutim, idejni protivnici vješto koriste za ideološke manipulacije u dijelu sredstava masovnog komuniciranja, izdavaštvu, javnim tribinama, kulturnim institucijama itd. Tako je postupno otvaran prostor za sve agresivniji nastup antisamoupravnih i antisocijalističkih tendencija kome se nismo uvijek efikasno suprotstavljali te

Digitized by Google

se negativni učinci ogledaju i u indoktrinaciji jednog dijela omladine njihovim sadržajima. Tome pogoduje ne samo naše rutinsko otaljavanje idejnog i teorijskog rada, s čime te tendencije računaju kao sa činiocem koji im u mnogo čemu ide u prilog, nego i gubljenje kritičke distance prema kontraideologijama, posebno prema platformi »nacionalnog izmirenja i okupljanja«. Kritičku riječ o tome izrekla je i rasprava o Prijedlogu zaključaka 13. sjednice CK SKJ, pošto članstvo nije zadovoljno načinom na koji se provodi idejni rad, svjesno da je njegova rutinizacija dovela ideju i praksu socijalističkog samoupravljanja pred nepotrebna iskušenja, a time i umanjila značaj i ulogu koje imaju u našem društvu i u savremenom svijetu.

*

Najkraći mogućni rezime javne rasprave jeste da se kritički odnos i zabrinutost komunista, radnih ljudi i građana za stanje u društvu i u Savezu komunista moraju neprestano pretvarati u njihovu organizovanu aktivnost na daljnjem razvoju naše revolucije. Kao izvori za misao i akciju Saveza komunista oni su pomogli da Savez komunista realnije i temeljitije priđe svojim obavezama avangardne političke snage socijalističkog samoupravljanja.

U tom smislu Tito je isticao da je našoj radničkoj klasi, našim narodima i narodnostima, našoj revoluciji potreban, prije svega, jedinstven i snažan Savez komunista, partija revolucionarne akcije. U ovoj opštepartijskoj raspravi Savez komunista je ostao na liniji revolucionarnog aksioma da partija postoji zbog klase, a ne klasa zbog partije, te da borba Saveza komunista i radničke klase za socijalističko samoupravljanje postaje onaj revolucionarni proces u kojem se iznutra pročišćava i snaži sama radnička klasa i u kojem se podstiču procesi političkog i ideološkog obnavljanja Saveza komunista. Javna rasprava obavezuje Savez komunista Jugoslavije, a prije svega njegova rukovodstva, da konkretnim političkim akcijama i opredjeljenjima — na djelu i unutar sistema — artikulišu i pretvaraju naraslu klasnu svijest u korjenitu i beskompromisnu borbu protiv sadašnjeg zastoja u hodu jugoslovenske revolucije.

Iz tih razloga Centralni komitet treba da probudi i proširi svoje ocjene o razvojnim kretanjima u društvu i o stanju Saveza komunista u novoj istorijskoj situaciji. Ta realnost našla je izraza i u Prijedlogu zaključaka i u Prijedlogu programa rada prezentiranim za današnju sjednicu, koji nisu novi povodi za daljnja izjašnjavanja, nego neposredni podsticaji i pritisci za konkretnu akciju u mijenjanju sadašnjeg stanja i odnosa.

Svi najvažniji predlozi, zahtjevi i opredjeljenja iz rasprave ugradiće se u platformu i dokumente predstojećih kongresa i konferencija jugoslovenskih komunista za čije su održavanje pri-

Digitized by Google

preme već počele. Biće to autentičan čin kolektivnog stvaranja politike Saveza komunista Jugoslavije u partijskoj bazi i najbolja garancija njene dosljedne realizacije. Ovoga puta akcija Saveza komunista Jugoslavije ne smije izgubiti dah ili zastati na pola puta. Ukoliko bi izostali konkretni rezultati u promjeni ovog stanja, Savez komunista bi trajno okrnjio svoj ugled i minimizirao svoju vodeću idejno-političku ulogu, što bi imalo nesagledive posljedice po samu sudbinu revolucije.

Digitized by Google

Veselin Đuranović

O nekim aspektima politike razvoja koja je prethodila privrednoj krizi

U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije data je, u osnovi, ocjena stanja ekonomije zemlje, sa naznačenjem da je riječ o privrednoj krizi. Istovremeno je ukazano na osnovne uzroke koji su doveli do privredne krize. Pri tome se nije pravio potpuniji osvrt na uzroke koji su povezani sa funkcionisanjem političkog sistema (na tome se sada radi) i sa ostvarivanjem uloge svjesnog socijalističkog faktora, prije svega Saveza komunista, u kojem pogledu prvi ozbiljniji korak je učinjen tek u opštepartijskoj akciji koja je završena usvajanjem Zaključaka na 16. sjednici CK SKJ. No, i pored toga, i danas se različitim povodom govori o uzrocima privredne krize, posebno o uzrocima zaduženosti zemlje i odgovornosti za to stanje. Međutim, pojedinci to čine veoma jednostrano, nedovoljno odgovorno i, nerijetko, služeći se istrganim parcijalnim podacima, poluistinama, konstrukcijom podataka i citata i bez osvrta na osnovne i stvarne uzroke koji su doveli do privredne krize, a odatle i do visokog obima zaduženosti zemlje. To upućuje na neobjektivan prilaz, a osobito na pogrešne pouke. Prevelika zaduženost je posljedica dubljih uzroka u privrednom razvoju zemlje i nastala je na osnovi trajnijih negativnih tendencija u privrednom razvoju, da bi se kasnije pretvorila u uzrok krupnijih poremećaja u privrednim kretanjima. Otuda, pravi prilaz je analiza os-

Digitized by Google

novnih uzroka privredne krize, na temelju čega će se doći i do uzroka prekomjerne zaduženosti.

Pošto je riječ o krupnim pitanjima našeg društvenog razvoja i političkih odnosa, a istovremeno i o poukama za sadašnjost i budućnost, neizbježno je da se tim povodom učini osvrt na pitanje: zašto je baš 1979. i 1980. godine došlo do privrednog poremećaja kriznog karaktera i otkuda, doista, tolika zaduženost zemlje? Ne ponavljajući pri tome ocjene koje su date u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, posebno one koje se odnose na stanje samoupravljanja, na otuđenost dohotka od udruženog rada, na devizni sistem, na sistem planiranja i slično, u ovoj prilici bismo se prevashodno zadržali na nekim aspektima materijalnog razvoja, odnosno uzrocima krize koji proizlaze iz stanja i razvoja materijalnih odnosa i strategije razvoja.

Objektivna analiza će neosporno potvrditi da je pravi odgovor u tome što privreda naše zemlje — autarkična, nisko produktivna i ekstenzivna, razvijana bez jačih dejstava ekonomskih zakonitosti i tržišnih kriterijuma privređivanja, ali i sa velikim slabostima u sistemu planiranja, sa višegodišnjom orijentacijom na domaće tržište a ne i na izvoz, sa stalnim porastom nivoa zavisnosti od uvoza sirovina i repromaterijala, uz konstantan i znatan trgovinski deficit u dužem prethodnom vremenskom periodu — nije mogla da izdrži udar koji je izazvalo veliko povećanje cijena nafte, tehnologije i kamata, do kojeg je došlo upravo u godinama o kojima je riječ. Porast cijene nafte, a osobito porast kamata, dramatično su pogoršali stanje trgovinskog i platnog bilansa zemlje, produbljujući inače već ionako veliku neravnotežu u ekonomskim odnosima sa inostranstvom i stavljajući zemlju pred alternativu: obustaviti svako dalje zaduživanje u inostranstvu sa svim posljedicama koje iz toga proizlaze ili pojačati mjere ekonomske politike na liniji održavanja određene stope privrednog rasta, maksimalnog povećanja izvoza, ali i oštrijih restrikcija u svim oblastima potrošnje, uz odgovarajuću finansijsku podršku iz inostranstva. U tada postojećim uslovima opredjeljenje bez finansijske podrške iz inostranstva neminovno je značilo nagli pad proizvodnje, sa svim socijalnim i ekonomskim implikacijama koje bi takav pad donio i uz proglašenje moratorijuma u otplati duga. Opredjeljenje za odgovarajuću finansijsku podršku iz inostranstva značilo je održanje određenog nivoa proizvodnje i deviznog priliva, radi zadovoljavanja reprodukcionih potreba, s jedne, i vraćanja duga, s druge strane, pri čemu je neminovno bilo određeno povećanje spoljnog duga. Jer, trebalo je uzeti nove finansijske i robne kredite (na primjer, u to vrijeme bez kratkoročnih finansijskih kredita radikalno bi bio smanjen uvoz nafte, sa svim posljedicama). Jedno je bilo jasno: biće potrebno duže vrijeme da bi se prebrodili osnovni uzroci krize.

Pogledajmo bliže kako je situacija izgledala.

Kao što je poznato, deficit platnog bilansa u 1979. godini iznosio je 3,661 milion dolara, a u 1980. godini 2,231 milion dolara,

Digitized by Google

odnosno ukupno za ove dvije godine 5.892 miliona dolara. O tome zašto je došlo do ovolikog obima deficita u ovim godinama biće riječi kasnije.

Suočeno sa ovakvim stanjem platnog bilansa zemlje i sa već naznačenom alternativom, tadašnje Savezno izvršno vijeće se odlučilo za pojačane ekonomske mjere stabilizacionog karaktera, uključujući i mjere restriktivnog karaktera, uz odgovarajuću finansijsku podršku iz inostranstva, putem novih kredita. Ovo opredjeljenje je našlo svoj izraz i u pregovorima sa Međunarodnim monetarnim fondom i trogodišnjem zajmu od 2,1 milijarde dolara, kao i u sindiciranom kreditu sa inostranim bankama. Tako je u 1979. i 1980. došlo do većeg porasta spoljnog duga prema konvertibilnom području u odnosu na ranije godine. Za ove dvije godine je porast ovog zaduženja iznosio 6.855 milijardi dolara, što je za 963 miliona dolara više od ukupnog deficita platnog bilansa za ovo razdoblje.

Naznačeno opredjeljenje u osnovi je dominiralo i kasnije u traženju izlaza iz ekonomske krize. I kasnije se tražio način da se izbjegne takozvana nulta varijanta. Razumije se, ne po svaku cijenu, ali činili su se ogromni napori da do te varijante ne dođe.

Ali vratimo se osnovnom pitanju: o kakvom je »udaru« bila riječ 1979. i 1980. godine, koji ekonomija naše zemlje nije mogla da podnese bez velikih potresa, zbog čega je bilo potrebno ići na finansijske kredite u obimu koji je pomenut i gdje su stvarni uzroci velikog spoljnog duga?

Za tri godine — 1979, 1980. i 1981 — naša zemlja je za uvoz nafte platila, prema podacima NBJ, ukupno nešto više od 7 milijardi dolara (1979 — 1.693; 1980 —2.707; 1981 — 2.666), odnosno prosječno godišnje po 2.355 miliona dolara. U trogodišnjem periodu — 1976, 1977. i 1978. godine, to jest prije druge naftne krize, naša zemlja je za uvoz nafte platila 2.801 milion dolara. Prema tome, tokom tri godine poslije novog porasta cijena nafte morali smo prosječno godišnje plaćati 1.422 miliona dolara više nego prije njenog poskupljenja. Za toliko se moralo više izvesti ili, ako za to nije bilo mogućnosti, onda se morao naglo smanjiti uvoz nafte sa svim posljedicama, ili se odlučiti, pored niza ekonomskih mjera na unutrašnjem planu, i na finansiranje putem zajmova.

Slično se desilo i sa kamatama. Poslije porasta kamata, počev sa 1979, naša zemlja je morala da plati, prema približno tačnim računima NBJ, oko 2,5 milijardi dolara više za četiri godine, od 1979. do 1982, odnosno prosječno godišnje za oko 600 miliona dolara više. Razumije se, visok iznos kamata bio je uslovljen i visinom duga a ne samo porastom kamata, mada je porast kamata bio od velikog uticaja.

Ako se sada račun sabere, onda smo počev od 1979. morali, po osnovu porasta cijena nafte i porasta kamata, platni bilans zemlje prosječno godišnje da opteretimo za više od 2 milijarde dolara (ovom prilikom ne bismo ulazili u račune koji proizlaze iz relativnog odnosa izvoznih i uvoznih cijena). Koliko je to za nas

Digitized by Google

bilo opterećenje može se ocijeniti ako se zna da je naš konvertibilni izvoz roba iznosio samo 4,8 milijardi dolara u 1979, 5,7 u 1980, odnosno 6,4 milijarde dolara u 1981. godini (ukupno za te tri godine oko 16,9 milijardi dolara).

Takav udar, ekonomija naše zemlje — neorijentisana na izvoz, autarkična i niskoproduktivna (u desetogodištu 1971 — 1980 — prosječna godišnja stopa zapošljavanja iznosila je 4,2 a produktivnost rada 2,8%) i sa sve težim posljedicama zbog zaoštravanja materijalnih disproporcija u razvoju — nije mogla da podnese bez dubokih potresa. Kao što je već rečeno, izvoz se nije mogao naglo povećati do mjere da bi spriječio tako veliko novo pogoršanje trgovinskog deficita i deficita platnog bilansa zemlje; naglo smanjenje uvoza nafte imalo bi teške posljedice po proizvodnju zemlje, te se izlaz morao tražiti u kombinaciji više faktora — povećati izvoz, smanjiti uvoz nafte, ali i opštu stopu uvoza, uz istovremeno korišćenje kredita iz inostranstva, radi zatvaranja platnog bilansa zemlje.

U uslovima ne samo nastavljanja već i jačanja tendencija dinamičnog razvoja, znatno iznad realnih mogućnosti i pri sve većoj zavisnosti od uvoza, produbljavanja neravnoteže robno-novčanih odnosa i neravnoteže u platnom bilansu zemlje — do privredne krize je neminovno moralo doći. A razvoj u dužem periodu prije 1979. godine upravo je i imao takva osnovna obilježja. Možda bi kriza bila samo odložena da nije bilo »udara« spolja, o čemu je već rečeno, ali ne zadugo.

Postavlja se, stoga, pitanje: šta je prethodilo ovom kriznom stanju i zašto se ekonomski razvoj zemlje deceniju i po kretao linijom stalnog povećanja trgovinskog deficita? Zašto je u cijelom ovom periodu u velikoj mjeri izostala izvozna orijentacija, zbog čega je došlo do osjetnog pada učešća izvoza u društvenom proizvodu zemlje? Zašto privredna struktura zemlje nije optimalnije razvijana na liniji manje zavisnosti od uvoza sirovina i reprodukcionih materijala? Zašto je poslije prve naftne krize nastavljeno sa stalnim porastom uvoza nafte, iako je već bilo jasno da više neće biti jeftine nafte, odnosno energije? Itd. Itd. Jer, ono što se zbilo 1979. godine nije nastalo preko noći. To se gomilalo duže vremena.

Radi toga neophodno je, u svijetlu naznačenih činjenica, tražiti pravo objašnjenje i za uzroke zaduženosti, odnosno za uzroke privredne krize u našoj zemlji.

S tim u vezi neka pitanja treba preciznije sagledati.

Prije svega, pitanje prirasta duga u vremenu 1976—1980. godine. Projekcijom platnog bilansa Jugoslavije za ovaj petogodišnji period (usvojenom u Skupštini SFRJ prilikom donošenja Društvenog plana jula 1976. godine[1]) predviđeno je da obim korišće-

[1] Radi utvrđivanja stvarnog stanja u pogledu odlučivanja o Društvenom planu za period 1976—1980. godine, odnosno o koncepciji razvoja sadržanoj u Društvenom planu, o realnosti dinamike rasta, o odlučivanju o zaduživanju u inostranstvu i slično nerijetko, u posled-

Digitized by Google

nja inostranih kredita iznosi 11,5 milijardi dolara. Ukupno stanje duga 31. decembra 1980. godine, to jest na kraju petogodišnjeg plana, prema podacima NBJ, iznosilo je 18,874 miliona dolara. Ako se ima u vidu da je stanje duga 31. decembra 1975. godine, to jest na startu petogodišnjeg plana, opet prema podacima NBJ, iznosilo 6,584 miliona dolara, račun pokazuje da je za pet godina povećanje duga dostiglo 12,290 miliona dolara. (Razumije se riječ je o glavnici duga a ne i o kamatama). Poređenje prirasta duga ima jedini cilj da se konstatuje da je samim opredjeljenjem o srednjoročnom planu data snažna orijentacija na inostrane zajmove. To se podudaralo sa srednjoročnim planom, utvrđenom politikom razvoja, na liniji platforme »dinamičan razvoj u stabilnim uslovima«. Investicije su planirane znatno iznad rasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka, utvrđen je širok front prioriteta u razvoju, a pošto nije bilo sopstvene akumulacije za sve to, u uslovima ekstenzivnog i autarkičnog razvoja koji nije omogućavao veću efikasnost privređivanja i veću produktivnost rada, pa time i veći dohodak, izlaz se tražio u dodatnoj aku-

---

nje vrijeme, pojedinci navode dijelove izlaganja raspravama, dijelove zapisnika ili teksta određenih zaključaka, s ciljem da se sagleda ko je imao u svemu tome odlučujuću ulogu i ko je odgovoran za prekomjernu zaduženost zemlje.

Tačno je da su marta 1976. godine u Predsjedništvu SFRJ razmatrani stanje i politika ekonomskih odnosa naše zemlje sa inostranstvom. Tom prilikom je ukazano na opasnosti koje sobom nose nerealno odmjerene stope privrednog rasta, pa, na toj osnovi, i na opasnosti od prekomjernog zaduživanja u inostranstvu.

Navođenje ovih upozorenja, kao eventualnog alibija za odgovornost u pogledu odluka sadržanih u Društvenom planu 1976—1980. godine, u suštini ništa ne mijenja na stvari, jer ta upozorenja nijesu dovela do promjena u razvojnoj koncepciji (u pogledu rasta, broja prioriteta, projekcije zaduženja u inostranstvu i slično). Već jula 1976. godine Društveni plan je zvanično usvojen u Skupštini SFRJ. Značajna je činjenica, koju treba pomenuti, da Društvenim planom nisu prihvaćene kvantifikacije u pogledu rasta, zaduživanja i slično koje su sadržali predlozi republika i pokrajina, jer bi njihovim usvajanjem naša situacija bila daleko nepovoljnija.

Posebno je pitanje zašto je došlo do toga da, na jednoj strani, imamo upozorenja u pogledu realnosti koncepcije razvoja i upozorenja o prekomjernom zaduživanju a da se, na drugoj, mimo tih i takvih upozorenja, usvaja razvojna politika sa dinamičnim stopama rasta, sa velikim brojem razvojnih prioriteta, sa projekcijom zaduživanja na nivou od 11,5 milijardi dolara. Odgovor na ovo pitanje stvar je odgovarajuće i dublje analize saznanja i svijesti o stvarnom stanju ekonomije zemlje i dugoročnijim tokovima njenog razvoja, o stanju odnosa zajedničkih i posebnih interesa i odnosu snaga s tim u vezi, o odsustvu samoupravne koncentracije sredstava za razvoj, te njihove neracionalne upotrebe, o stanju duha u sferi privređivanja (investiciomanije, potrošački mentalitet, dominacija parcijalne svijesti, zaduživanje bez pokrića i slično); zatim, o sistemu odlučivanja i odgovornosti, pitanju koordinacije akcije socijalističkih snaga itd., Nužan je, u stvari, potpuniji odgovor na pitanje postojećih realnih društvenih, ekonomskih, idejno-političkih i spoljnih pretpostavki za vođenje politike realnog razvoja, stvarne politike ekonomske stabilizacije. To tim prije što su dva stabilizaciona programa, pravljena u vremenu 1970—1976. godine, ostala na nivou deklaracija a ne i prakse.

Digitized by Google

mulaciji spolja, putem kredita. S obzirom na to da se politika deviznog priliva nije ostvarivala kako je planirano, a devizni odliv je išao iznad planiranog, došlo je do daljeg pogoršanja platnog bilansa, pa je za pokrivanje deficita trebalo ići na povećane finansijske kredite.

Koliko je pitanje zaduženosti i pitanje razvojnih prioriteta bilo tijesno povezano, pokazuje i činjenica da je u tim uslovima teško bilo postići dogovor između republika i pokrajina upravo o razvoju energije i zaduživanju u inostranstvu. Ovaj posljednji dogovor je postignut tek u četvrtoj godini plana, kada su odluke o investicijama bile ne samo donesene u svim republikama i pokrajinama, već kada je izgradnja svih glavnih objekata bila daleko odmakla.

U potvrdu prethodno naznačenog dovoljno je navesti da se u periodu od 30. septembra 1976. do 30. septembra 1978, to jest za dvije godine, prema podacima SDK, predračunska vrijednost investicija u toku — riječ je bila o oko 28 hiljada objekata — povećala sa 41 hiljade milijardi starih dinara na 84 hiljade milijardi, odnosno za oko 43 hiljade milijardi. O kakvoj je dinamici riječ govori podatak da je samo u prvih šest mjeseci 1978. vrijednost započetih investicija iznosila više od 16 hiljada milijardi starih dinara.

Ostavićemo po strani odgovor na pitanje: ko je sve donio te goleme investicione odluke, kakvog su kvaliteta bile sa stanovišta rentabilnosti, efikasnosti deviznog priliva i na osnovu kakvih finansijskih konstrukcija? Konstatovali bismo samo činjenicu da bi kvalitetnija, racionalnija i usmjerenija upotreba velikih sredstava dodatne akumulacije iz inostranstva dala znatno veći dohodak, znatno veći devizni priliv i bitnije ojačala sposobnost vraćanja spoljnog duga. U stvari, neodvojiva je odgovornost upotrebe dodatne akumulacije od odgovornosti za prekomjerno zaduživanje u inostranstvu.

Pošto istovremeno nije ostvarivan veći devizni priliv — stopa izvoza 1976—1979. bila je gotovo tri puta manja od planirane — problem zaduženosti je neizbježno morao da izbije u prvi plan kada je došlo do spoljnog udara, o kojem je već bilo riječi. Jer, do sredine 1978. godine, služeći se podacima NBJ i oslanjajući se na njih, naša zemlja je bila u relativno tolerantnim granicama zaduženosti — stopa zaduženosti bila je na nivou stope zaduženosti iz 1971. Naime, polazeći od mjerila o stepenu zaduženosti, koje se uvažava u međunarodnim razmjerama, i oslanjajući se na podatke NBJ, stepen zaduženosti naše zemlje, počev od 1971, iznosi 18% po osnovu ukupnog duga, odnosno 21% po osnovu konvertibilnog duga, zaključno sa 1978, kada je stopa zaduženosti na istom nivou. U stvari, stopa zaduženosti po osnovu konvertibilnog duga bila je 21% za 1971, 1972. i 1978, a u svim ostalim godinama ne prelazi 18% (1974, 1975, 1976 i 1977).

Služeći se ovim pokazateljima i imajući u vidu, takođe, međunarodno mjerilo iz perioda prije druge naftne krize, stopa

Digitized by Google

zaduženosti od 25% predstavlja crvenu liniju, koja znači upozorenje na krizno stanje u pogledu platnog bilansa zemlje; situacija platnog bilansa zemlje, zaključno sa 1978, mada ne baš povoljna, nije izgledala da će već iduće godine biti dramatična. Osnovni razlog za ovakvu ocjenu bile su činjenice da su cijene nafte uglavnom mirovale — uz prognoze OECD-a, date krajem 1978, da se ne očekuje veći porast cijena nafte u 1979. godini — a nivo kamata nije bio visok, niti je predviđan njihov drastičan rast, pa je i otplata po osnovu kamata bila relativno niska.

Pored ranije navedenih podataka da su kamate bile niske, tu je i podatak NBJ da je naša zemlja u periodu 1971—1978. prosječno godišnje po osnovu kamata plaćala 287 miliona dolara konvertibilnom području. Učešće kamata u ukupnim otplatama iznosilo je svega 23%. Nakon porasta kamata dolazi, međutim, do pogoršanja strukture i ročnosti inostranog duga, pa se ovaj odnos bitnije mijenja — učešće u ukupnim otplatama 1979. je 32,8%, 1980. godine — 39%, a 1981. čak 52,8%. To je posebno zaoštrilo stanje platnog bilansa zemlje počev od 1979. godine.

Sada bismo se vratili na već postavljena pitanja o osnovnim uzrocima, čija je geneza stara cijelu deceniju i po. A riječ je, prvo, o neblagovremenom rješavanju osnovnih materijalnih disproporcija u društvu, drugo, o odsustvu jačeg djelovanja ekonomskih i tržišnih zakonitosti, s jedne, i odgovarajućeg globalnog usmjeravanja razvoja, s druge strane, i treće, o odnosima materijalnih disproporcija i samog sistema.

Prije nego što bismo se nešto konkretnije osvrnuli na ova pitanja, ponovo bismo podsjetili na jedno od najozbiljnijih upozorenja, koje je još 1972. godine dao E. Kardelj, upravo govoreći o suštini naznačenih problema i načinu njihovog rješavanja.

Ukazujući još tada na postojanje materijalnih disproporcija kao na jedan od osnovnih uzroka što su doveli, i dalje dovode, do ekonomske nestabilnosti, naročito do pogoršanja platnog bilansa zemlje, Kardelj je istakao uzajamnost odnosa sistema i rješavanja problema materijalnih disproporcija, ali i potrebu posebnog odnosa prema materijalnim disproporcijama. Tom prilikom je Kardelj naglasio: »Sam sistem ne može automatski rešiti probleme materijalnih disproporcija. On može da otežа narušavanje proporcija u budućnosti. U našoj privredi su te proporcije već sada narušene. Prema tome, te disproporcije su upravo onaj faktor koji će otežati uspostavljanje bilo kakvog konzistentnog celovitog privrednog i društveno-ekonomskog sistema. Znači, tu se radi, da tako kažem, o uzajamnoj zavisnosti. Moramo biti svesni da, ako u privredi postoje materijalne disproporcije i ako hoćemo da ih u najvećoj mogućoj meri prevaziđemo, to se mora nekim materijalnim sredstvima »platiti«, nadoknaditi. Drugim rečima, moramo nečim stvoriti odgovarajuće materijalne snage i kapacitete koji će biti u stanju da prevaziđu te disproporcije. Zato mi izgleda nerealno govoriti o stabilizaciji kao cilju koji treba da postignemo samim sistemom.«

Digitized by Google

Ako su materijalne disproporcije bile prije 13 godina (kada je Kardelj dao ovo upozorenje) već narušene i dobile takve razmjere da je E. Kardelj morao da na njih na takav način upozori, šta se može reći o materijalnim disproporcijama šest do osam godina kasnije? Odgovor može biti samo jedan: materijalne disproporcije su produbile i dobile takve razmjere da su ugrozile i sam sistem!

Znači, ne samo da nijesu pouke izvučene, već smo se toliko oglušili o ovo, tada već alarmantno upozorenje, da su se stvari kretale, manje-više, na isti način i istim tokom. To oglušavanje je došlo do izražaja naročito usvajanjem nerealne stope razvoja u okviru Društvenog plana 1976—1980.

Koliko je E. Kardelj bio uporan da to svoje stanovište nametne kao imperativ društvenog razvoja, jasno potvrđuju i slijedeće njegove riječi, takođe tada izgovorene: »I posle svega toga ostaju dve zastave kojima se danas u našoj praksi dosta maše: dajte nam čudotvoran sistem koji će rešiti sve te probleme i dajte nam takvu upravu koja će biti u stanju da uspostavi privrednu stabilnost, i pored toga što mnogo trošimo i manje radimo. Ne vidim kako je moguće uspostaviti bilo kakav sistem koji će materijalne disproporcije automatski da reši ako im prethodno potpuno otvoreno ne pogledamo u oči. U protivnom, tu će uvek biti prostora za razne političke špekulacije oko takvih disproporcija, prebacivaće se odgovornost na saveznu upravu, na nesposobnost određenih ljudi koji, po takvim gledanjima, ne znaju da situaciju učine takvom da bi se moglo više trošiti nego što se uradi a da opet bude sve u redu.«

Prije toga, 1970. godine, u takozvanoj bijeloj knjizi učinjen je pokušaj definisanja pravaca i politike čije sprovođenje je trebalo da doprinese otklanjanju uzroka privredne nestabilnosti i materijalnih disproporcija. No to je u velikoj mjeri ostalo mrtvo slovo na papiru. (Nije prilika, ali pri analizi osnovnih uzroka bilo bi nužno vratiti se na privrednu reformu iz 1965, za čiju sudbinu je vezana geneza privredne krize sa kojom smo suočeni na prelazu iz osme u devetu deceniju.)

Pet godina kasnije, početkom 1976, u takozvanoj plavoj knjizi definisane su osnove stabilizacione politike, s ciljem da se to ugradi u novi srednjoročni plan 1976—1980. godine. Ta je politika proklamovana i usvojena u Društvenom planu 1976—1980. godine, kao »dinamičan razvoj u stabilnim uslovima«. Da li je takva proklamovana politika bila realna ako se imaju u vidu indikatori rasta na kojima je zasnovana? Vrijeme nakon toga je pokazalo da je to bio dinamičan razvoj u nestabilnim uslovima, koji je, kao dinamičan i u neskladu sa realnim materijalnim mogućnostima, još više produbio uzroke privredne nestabilnosti. Jer, na već visokoj domaćoj konjunkturi uhvaćen je novi zalet u dinamizmu razvoja, ostvarivanjem poznatih 11 prioriteta u razvoju, koji je donio nova velika zaduživanja i unutar zemlje i prema vani, koji je dalje produbio raskorak između ponude i potražnje i ozbiljno dalje poremetio robno-novčane odnose. Stoga je sasvim logično

Digitized by Google

što je »udar« porasta cijena nafte, tehnologije i porasta kamata kulminirao krizom platnog bilansa zemlje i širom privrednom krizom.

O kojim je to osnovnim materijalnim disproporcijama riječ, koje nas prate više od decenije i po, a čije nerješavanje je najvećim dijelom dovelo do privredne krize?

Prije svega, to je dugoročan veliki raskorak između izvoza i uvoza roba, što je, u stvari, posljedica višegodišnjeg zatvaranja privrede zemlje prema svjetskom tržištu i svjetskoj privredi. U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije naglašeno je, s tim u vezi, sljedeće: »Jedna od najvećih strukturalnih disproporcija u privredi, petnaestogodišnje opadanje našeg udjela u svjetskom izvozu, jasno je pokazala da su ukupni strukturni poremećaji duboki i da se ne mogu otkloniti tekućim mjerama i na kratak rok.« Ma koliko, dakle, bilo naše deklarativno opredjeljenje protiv zatvaranja, ipak stvarnost pokazuje odsustvo optimalne strategije uključivanja u međunarodnu podjelu rada, na liniji sve veće konkurentnosti našeg izvoza na svjetskom tržištu. Svaka kritička analiza razvoja i privređivanja za posljednju deceniju i po će to potvrditi. Uostalom, dovoljno je navesti nekoliko osnovnih činjenica.

Tako je, na primjer, u desetogodištu 1971—1981. prosječna godišnja vrijednost izvoza roba iznosila 4.830 miliona dolara, dok je prosječna godišnja vrijednost uvoza roba u istom periodu dostizala 8.369 miliona dolara. Na taj način, prosječni godišnji trgovinski deficit iznosio je 3.539 miliona dolara. Ovu desetogodišnju neravnotežu u trgovinskom bilansu potvrđuju i podaci o prosječnom godišnjem porastu izvoza i uvoza, iz kojeg poređenja se vidi da je porast uvoza roba po vrijednosti godišnje bio veći za oko 490 miliona dolara od porasta vrijednosti izvoza. Devizni priliv po nerobnom osnovu i korišćenje doznaka radnikâ na privremenom radu u inostranstvu nijesu, naročito u drugom dijelu ovog desetogodišta, mogli da osiguraju veću ravnotežu u platnom bilansu zemlje, s obzirom na ovako veliki trgovinski deficit i njegov stalni rast. Štaviše, uključivanje deviznih doznaka radnikâ u projekciju platnog bilansa zemlje u određenoj mjeri je produbilo probleme, jer su po toj osnovi povećana uvozna prava, ali je izostao odgovarajući izvoz.

Neće biti suvišno navesti još jedno poređenje. Naime, u desetogodištu 1965—1975. pokrivenost uvoza izvozom smanjila se sa 73,8 na 56,4%, to jest za više od 17 procentnih poena, dok je u odnosima trgovinskog deficita prema izvozu došlo do pogoršanja gotovo za 42 procentna poena (dok je ranije na sto dinara izvoza trgovinski deficit iznosio 35,5 dinara, dotle je na kraju naznačenog desetogodišnjeg perioda na svakih sto dinara izvoza trgovinski deficit dostizao 77,3 dinara). Drugačije rečeno, učešće trgovinskog deficita u vrijednosti izvoza povećano je za oko 118%. U razdoblju 1976—1979. godine, posmatrano u prosjeku za ovaj period, stanje se nije mnogo promijenilo — pokrivenost uvoza izvozom bila je 55,9% (0,5% niža u poređenju sa 1975), a deficit

Digitized by Google

na svakih sto dinara izvoza iznosio je 78,3 dinara (1% više nego u 1975).

Sve to nije bilo novo i nepoznato znatno ranije. »Ovo je, doduše, relativno rano uočeno u našem razvoju — ističe se u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije — o čemu svjedoče i pokušaj tzv. mini reforme 1961. godine i društvena i ekonomska reforma 1965. godine. Međutim, prva, kao veoma ograničen pokušaj, a druga bez potrebnih pretpostavki u oblikovanom privrednom i društvenom sistemu (što je uslijedilo tek »radničkim amandmanima« 1971. godine i Ustavom 1974. godine), i uz nedovoljnu spremnost da se izdrže posljedice dubljih promjena, ubrzo su napuštene, što je izazvalo tokom cijele prošle decenije još veće zatvaranje i kumuliranje naših problema.«

Pošto se, međutim, ne rijetko, upire prst na zaduženost zemlje u periodu počev od 1978. godine, treba još reći da je stanje trgovinskog deficita bilo u osnovi nepovoljno i u cijelom periodu, počev od 1971. pa zaključno sa 1977. godinom. Naime, vrijednost godišnjeg izvoza (prosječno) iznosila je u ovom periodu 3.559 miliona dolara, a uvoza 6.194 miliona dolara, odnosno prosječni godišnji trgovinski deficit bio je 2.435 miliona dolara.

Druga krupna disproporcija ogleda se u izrazito neusklađenom razvoju nekih vitalnih privrednih djelatnosti. Poznato je dugoročno zaostajanje razvoja poljoprivrede, proizvodnje nekih osnovnih metala, s jedne, i predimenzioniran razvoj znatnog broja prerađivačkih grana, s druge strane. Jedna od najneposrednijih posljedica takvog disproporcionalnog razvoja bila je sve veća zavisnost naše proizvodnje od uvoza sirovina i repromaterijala. Ilustracije radi, dok je učešće prethodnog uvoza u ukupnom robnom uvozu 1970. godine iznosilo oko 63%, ono je već u 1980. dostiglo čak 71%; ili zavisnost zemlje od uvoza energije povećana je sa oko 30% u 1970. na oko 42% u 1979. Istovremeno, korišćenje mnogobrojnih prerađivačkih kapaciteta nije zadovoljavalo — upravo zbog nedostajanja sirovina i repromaterijala ili nemogućnosti plasmana.

Treća osnovna materijalna disproporcija izražavala se, i to dugoročno, u tendenciji rasta svih vidova potrošnje iznad realnih materijalnih mogućnosti, a naročito investicione i opšte potrošnje. Primjera radi, u periodu 1971—1980. naša ukupna finalna potrošnja bila je u prosjeku za oko 8% veća u odnosu na ostvareni društveni proizvod.[2]

U uslovima kada se više trošilo a manje radilo nije bilo i ne može biti prostora za stabilizaciju, pa će takvi odnosi u raspodjeli, postajući iz godine u godinu, u cjeloj prethodnoj deceniji i po, sve nepovoljniji, siromašeći privredu, dovodeći je na pro-

[2] I lična potrošnja je, dugoročno gledano, rasla znatno brže nego društveni proizvod. Prema podacima SZS, u periodu 1960—1979, pri prosječnoj godišnjoj stopi rasta društvenog proizvoda od 5,7%, lična potrošnja se povećava realno po stopi od 8%.

Digitized by Google

sjački štap u pogledu akumulacije, početi da ugrožavaju i sam sistem.

Politika razvoja po visokim stopama neminovno je vodila zaduživanju i unutar zemlje i prema inostranstvu. U petogodištu, počev od 1974. i zaključno sa 1978. (uzimam namjerno ovo razdoblje koje je prethodilo privrednoj krizi), prosječna godišnja stopa rasta ukupnih investicija u osnovna sredstva društvenog sektora iznosila je 12,7%, privrednih investicija 12,6 i neprivrednih investicija 12,3%, pri čemu je u prve tri godine ovog petogodišta (1974, 1975. i 1976) stopa ukupnih investicija bila 13,2%, privrednih 13,1, a neprivrednih 14%! U istom petogodištu društveni proizvod društvenog sektora privrede rastao je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7,1%. Raskorak je velik i teško premostiv, čak i uz tolike kredite iz inostranstva. Time se može objasniti i dugogodišnje visoko učešće investicija u društvenom proizvodu, koje se u već naznačenom periodu povećalo sa 29% u 1974. na 40% u 1978. godini!? Ovakva dinamika razvoja bila je osnovna karakteristika i politike razvoja utvrđene srednjoročnim planom za period 1976—1980. godine. Time je investiciomaniji data legalna podrška. Uz to, visoke investicije usmjerene su u velikoj mjeri u neprioritetne objekte i na izuzetno široki front izgradnje, a zatim su znatno potcijenjeni investicioni troškovi, a precjenjivana njihova efikasnost i rentabilnost u investicionim programima na osnovu kojih su donesene investicione odluke. Na žalost, kao što će se to drastično pokazati u 1979. godini, to je bila u mnogo čemu pogrešna razvojna koncepcija. Neki osnovni podaci o ovome ranije su navedeni. Svi napori koji su se kasnije činili nijesu mogli tako brzo da zaustave zalet u dinamici i u strukturi razvoja koji je uzet sredinom osme decenije, a posljedice su bile krajnje nepovoljne i teške.

Očigledno je, međutim, da je izuzetno visoka konjunktura na domaćem tržištu, uz višegodišnju precijenjenost kursa domaće valute (sve do 1980. godine), odlučujuće kumovala dezainteresovanosti za izvoz, ali istovremeno i visokom uvozu. U takvim uslovima stalno pogoršanje platnog bilansa zemlje je bilo neizbježno. Niske kamate, uz relativno visoku ponudu sredstava, otvorile su apetite za inostrane kredite. Visoka domaća konjunktura je prosto gutala sve što joj se nudi, ne pitajući za cijenu, prazneći tržište i stalno pogoršavajući robno-novčane odnose. Istovremeno, nesrazmerno se povećavaju troškovi proizvodnje. U takvim uslovima dolazi do ubrzanog rasta cijena i bujanja inflacije.

Održavanju visoke domaće konjunkture doprinijela je i mogućnost da se konvertovanjem inostranih zajmova u dinare dođe do sredstava za razvoj, jer se nije raspolagalo sopstvenom akumulacijom. Ali, istovremeno, da se dođe i do deviza koje su konvertovanjem stizale na devizno tržište. Razumije se, do deviza su dolazili oni subjekti koji su imali dinarska sredstva, pa se nijesu imali potrebe toliko zaduživati u inostranstvu. Da podsjetimo. Prema približno tačnoj evidenciji u NBJ, počev od 1972. i zaklju-

Digitized by Google

čno sa 1981, to jest za deset godina, pretvoreno je u dinare 5,256 miliona dolara. U stvari, u ovom desetogodištu prosječno godišnje je konvertovano 525 miliona dolara, s tim što je u petogodištu koje je prethodilo krupnim privrednim poremećajima (1974—1978) prosječno godišnje konvertovano više od 600 miliona dolara, a u naredne tri godine (1979—1981) — 360 miliona dolara. Razumije se, dolazak do deviza na ovaj način, koje su dobijane za protuvrijednost u dinarima, a pri tom su korišćena i sredstva iz primarne emisije, destimulirao je izvoz, dok je, na drugoj strani, to bio jedan od uslova za djelovanje deviznog tržišta.

Ostavićemo po strani odgovor na pitanje: zašto visoka višegodišnja stopa investicija i, s tim u vezi, veliki uvoz opreme (cijeni se da je u periodu 1976—1980. uvezeno opreme u vrijednosti oko 13 milijardi dolara), zbog čega je dobrim dijelom i došlo do velikog spoljnog duga, nijesu dali veće rezultate u izvozu i u supstituciji uvoza, odnosno nijesu stvorili potencijale za primjetnije poboljšanje platnog bilansa zemlje? Ostaćemo samo pri konstataciji da su ovi uzroci nedvosmisleno jasno naznačeni u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije. Naime, ističući da je industrijalizacija bila jedini mogući pravac razvoja zemlje, ali ukazujući istovremeno i na jednostranosti u shvatanjima i primjeni politike industrijalizacije, koje, u osnovi, sve do danas, imaju duboke korijene u koncipiranju politike razvoja, a još više u praksi, u Dugoročnom programu se naglašava potcjenjivanje i zapostavljanje drugih oblasti i grana privrede, nesinhronizovani razvoj međusobno zavisnih proizvodnji, neodgovarajuće tretiranje pojedinih privrednih djelatnosti (energije i poljoprivrede posebno) itd., da bi se na kraju izveo zaključak da je »takva orijentacija u razvoju, uz takav raspored proizvodnih snaga po granama i djelatnostima, jedna od najkrupnijih disproporcija u strukturi naše privrede«.

Opredjeljenja da se privreda strukturno prilagođava, odnosno da se ostvari transformacija privredne strukture, na liniji stvaranja proizvodnih kapaciteta, koji će omogućiti savlađivanje uzroka dugogodišnje sve veće neravnoteže u trgovinskom bilansu zemlje i optimalno uključivanje u međunarodnu podjelu rada nijesu, u stvari, sve do danas realizovana, iako su bila sadržana u svim srednjoročnim planovima razvoja.

I, po logici stvari — kada je došlo do krize, počeo se na sve strane tražiti »žrtveni jarac«. I tražio se svuda samo ne u svojoj sopstvenoj kući, u sopstvenim slabostima i promašajima. Opet po logici stvari, pojedinci su počeli sve više da atakuju na onu Kardeljevu »genijalnu« upravu, koja nije u stanju da nađe rješenja da sve bude u redu i da svi žive komotno, u uslovima kada se mnogo više troši — i to krajnje neracionalno — a manje radi! Uz to, počelo je da se maše i zastavom sistema, koji će, navodno, sam po sebi, po nekoj volšebnoj sili automatizma, da stvari riješi! Ali je pri tom trebalo izbjeći da se razrješavanje materijalnih disproporcija nečim plati! A dugogodišnja megalomanija u investiranju i razvoju i trošenje iznad realnih mogućnosti morali su se platiti

Digitized by Google

smirivanjem stopa rasta u prvo vrijeme, određenim padom životnog standarda i većim oskudicama na domaćem tržištu, radi potreba izvoza. Plaćanje ove cijene se stalno odlagalo — pored ostalog, zbog opšte klime komotnog i neracionalnog ponašanja i samozadovoljstva — ali što se duže to odlagalo, cijena je bivala sve viša.

Nije namjera ovog teksta da ulazi u šire osvrte o mjerama koje su preduzimane radi zaustavljanja nepovoljnih tendencija. Podsjetili bismo ovom prilikom, ipak, na neke stvari koje govore o stanju kod nas u vrijeme o kojem je riječ.

S obzirom na to da dogovor SR i SAP o obimu zaduživanja u inostranstvu za period srednjoročnog plana 1976—1980. nije bio donesen u 1976. i 1977. godini, iako je u dokumentima Društvenog plana utvrđen obim zaduživanja od 11,5 milijardi dolara, SIV je 1978. godine usvojio privremeni dogovor, s tim da važi dok se ne usvoji dogovor za cjeli srednjoročni period. Privremenim dogovorom je utvrđen ukupan iznos zaduživanja za 1978. godinu od 1.758 miliona dolara, što je bilo niže od prosječnog mogućeg godišnjeg zaduživanja za petogodišnji plan.

SIV je aprila 1979. godine, pošto još o dogovoru o zaduživanju nisu mogle da usaglase svoje stavove SR i SAP, donio Odluku o privremenom regulisanju zaduživanja u inostranstvu, kojom se zabranjuje zaključivanje novih kredita u inostranstvu do donošenja Dogovora u okviru srednjoročnog plana (izuzeti su krediti Međunarodne banke za obnovu i razvoj, Eurofirme i slično).

Iako je Dogovor o rasporedu prava zaduživanja u inostranstvu SR i SAP za ostvarivanje dogovorene politike razvoja u periodu 1976—1980. godine potpisan jula 1979. godine Predviđeni iznos zadužavanja, po ovom dogovoru, dostizao je 8,7 milijardi dolara, što je u skladu sa opredjeljenjima iz srednjoročnog plana. To nije bilo novo zaduživanje na već dogovoreni iznos zaduživanja utvrđen platno-bilansnom projekcijom od 11,5 milijardi dolara, već realizacija onoga što je u projekciji za narednih pet godina dogovoreno. Istovremeno je potpisan i Dogovor o kontinuitetu zaduživanja, jer je to diktirala potreba obezbjeđivanja kontinuiteta razvoja prilikom prelaza na novi srednjoročni plan, poslije 1980. godine. Ovim dogovorom nivo zaduživanja je uvećan za još 3,2 milijarde dolara, koji iznos, zajedno sa onim iz osnovnog dogovora, nije prelazio granice zaduživanja, koje su projekcijom platnog bilansa opredijeljene. Pri tome treba imati u vidu da se Dogovor o kontinuitetu zaduživanja odnosi i na period poslije 1980, te da će dio tog zaduživanja ući u projekciju platnog bilansa u planskom periodu 1981—1985. godina.

Sve to potvrđuju zvanični podaci Narodne banke Jugoslavije. Po njima, ukupan spoljni dug (dugoročni, srednjoročni i kratkoročni krediti) na dan 31. 12. 1980. bio je 18.869 miliona dolara, te, ako se uzme podatak da je 31. 12. 1975. godine iznosio 6.584 miliona dolara, proizlazi da je prirast za pet godina bio 12.285 miliona dolara, što je za 785 miliona dolara više od obima mogućeg

Digitized by Google

zaduživanja prema Društvenom planu. Pošto je za zaduženost naše zemlje karakterističan, prije svega, dug prema konvertibilnom području, to treba reći da je taj dug iznosio 31. 12. 1980. godine 17.325 miliona dolara i da je konvertibilan dug 31. 12. 1975. godine bio 5.824 miliona dolara, što znači da je prirast za pet godina iznosio 11.431 milion dolara. Razumije se, ovim se ni u čemu ne pravda tolika zaduženost zemlje, već se samo konstatuje pravo stanje stvari.

Često se postavlja pitanje: da li se znalo pravo stanje duga prema inostranstvu i da li je o tome postojala pravovremena informacija?

Treba podsjetiti da su, na osnovu Zakona o deviznom poslovanju i kreditnim odnosima sa inostranstvom (iz marta 1977. godine, a koji je stupio na snagu 1. januara 1978), kreditni poslovi sa inostranstvom morali biti registrovani kod narodnih banaka republika i pokrajina, a isto tako i sve promjene ugovornih odnosa i uslova. Na temelju toga, narodne banke republika i pokrajina dužne su bile da vode evidenciju o svim zaključenim kreditnim poslovima i promjenama u njima. Ova evidencija je morala da se vodi na osnovu potpunog uvida u zaključivanje, korišćenje, otplaćivanje i odobravanje kreditnih poslova sa inosranstvom, kao i uvida u izvršene naplate po svim kreditnim poslovima sa inostranstvom, na osnovu uredne evidencije i tačnih podataka koje su trebale da imaju i da daju OUR poslovnim bankama, ovlašćenima za poslovanje sa inostranstvom. Podatke iz ovako vođene evidencije narodne banke republika i pokrajina bile su dužne da dostavljaju Narodnoj banci Jugoslavije u rokovima koje ona odredi. Ukupne podatke o spoljnom dugu, na osnovu ovako stvorenog uvida, NBJ je u određenim intervalima dostavljala Saveznom izvršnom vijeću.

Na ovaj način je trebala da se osigura kontrola spoljne likvidnosti, te potreba za intervencijama, ukoliko dođe do narušavanja dogovorom SR i SAP utvrđenog obima zaduživanja. Pri tome se uvijek polazilo od saznanja da se evidencija uredno vodi u narodnim bankama republika i pokrajina i da NBJ raspolaže stvarnim podacima o kretanju spoljnog duga. Na takvo saznanje upućivali su i podaci o spoljnom dugu, koje je NBJ davala 1978, 1979, 1980. i 1981. godine, a koji su se pokazali tačnim i nakon kasnijih provjeravanja (1983). Nije bilo nekih naknadnih iole važnijih korekcija u pogledu stanja ukupnog duga, a posebno prema konvertibilnom području.

No, i pored toga, u vezi sa ukupnom ovom problematikom moguće je postaviti više pitanja bitnih za utvrđivanje uzroka prekomjernog zaduživanja. Među njima su i slijedeća: da li su OUR koje su uzimale kredite bile sposobne za to, jer to je bio jedan od zakonskih uslova za zaključivanje kreditnog posla sa inostranstvom; da li su kreditno bili sposobni sistemi poslovnih banaka ovlašćenih za poslovanje sa inostranstvom da daju garancije, supergarancije i druge oblike jamstva, ako obaveze nijesu izvršavane; da li su stavljane zabrane za dalje zaduživanje

Digitized by Google

u inostranstvu ako obaveze nijesu uredno izvršavane ili je premašen ugovoreni obim zaduživanja; da li su se narodne banke republika i pokrajina strogo pridržavale propisa ili je bilo tolerisanja njihovog nepridržavanja; da li su banke ovlašćene za poslovanje sa inostranstvom imale precizan anuitetski plan nosilaca kreditnih obaveza, posebno kada se uzme u obzir i porast kamata; i, najzad, da li su ocjene o stepenu zaduženosti, koje je davala NBJ, s obzirom na sve prethodno, bile oslobođene elemenata dubioze, pošto su promjene bile intenzivne i povezane sa dinamičnim rastom spoljnog duga, obavezama koje je trebalo izvršavati i s porastom kamatnih stopa? Čini se izvjesnim da se, u vezi sa svim promjenama po prethodno naznačenim osnovama, nije raspolagalo u pravo vrijeme potpunim uvidom u sve ono što slijedi iz tih tokova, pa time ni preciznim planom izvršavanja anuitetskih obaveza za nekoliko godina unaprijed, što je, van svake sumnje, nepovoljno djelovalo na uspostavljanje ažurne kontrole stanja spoljne likvidnosti. Nepostojanje anuitetskog plana za narednih nekoliko godina, mada je na njegovom donošenju SIV insistirao, svakako je jedan od glavnih propusta u ostvarivanju kontrole nad spoljnom likvidnošću.

Ako se ima u vidu da su u to vrijeme odluke o investicijama u suštini, i ako ne formalno, donošene izvan udruženog rada, prije svega u sprezi užih vrhova društveno-političkih zajednica i poslovnih banaka, te ako se imaju u vidu i raširene pojave nepoštovanja postojećih propisa, karakteristične i za institucije koje su dužne da ostvare punu kontrolu u pogledu poštovanja finansijskih propisa, nije teško zaključiti da kontrola o obimu i načinu zaduživanja, u skladu sa pozitivnim propisima, nije mogla dati rezultate (pojava tolerisanja takozvanih korisnih malverzacija dugo je egzistirala, pa i do današnjeg dana nije suzbijena). Da je sve rađeno po propisima, nesporno je da mnoge OUR uopšte ne bi mogle dobiti zajmove, niti bi mnoge investicije bile započete. Jer mnoge konstrukcije finansiranja su bile u mnogo čemu fiktivne.

U vezi s uzrocima privredne krize, pa time i zaduženosti, i s mjerama koje su preduzimane, nisu manje važna ni slijedeća pitanja, ali o kojima ne bi smo govorili u ovoj prilici: (a) nastojanja da se smanji domaća konjunktura i bitnije smiri dinamika razvoja, što bi doprinijelo porastu izvoznih fondova roba, o čemu su od 1978. godine postojale ne male razlike, koje su prevazilažene kompromisima; (b) politika kursa dinara, o kojoj su, takođe, postojale bitne razlike, koje su prinudile SIV na odlaganje mjera devalvacije dinara sve do juna 1980. godine (ali koja je odlučujuće doprinijela tome da se u 1980. ostvari najveći godišnji prirast vrijednosti izvoza roba i smanji deficit platnog bilansa u odnosu na prethodnu godinu za više od 1,4 milijarde dolara); (c) produbljivanje tendencija ekonomskog zatvaranja, što su ga posebno izazvale platno-bilansne i devizno-bilansne pozicije SR i SAP, pretvaranjem u republičke i pokrajinske bilanse, pogubno djelujući na reprodukcione odnose u jugo-

Digitized by Google

slovenskoj privredi, a bilo je potrebno više od dvije godine da se usaglase ocjene o izopačenom karakteru platno-bilansnih pozicija; (d) zašto projekcija platnog i deviznog bilansa zemlje nije mogla da se donese u redovnom postupku za 1979, 1980. i 1981. godinu; (e) zašto su mnoge mjere koje su predlagane — a koje su u toj fazi neizbježno imale restriktivni karakter — dočekivane »na nož« i sa kvalifikacijama da se »vlada« vraća na pozicije državnog centralizma i intervencionizma itd.

U stvari, ovom prilikom su bila, uglavnom, iznesena izvjesna objašnjenja uzroka privredne krize, pa time i spoljne zaduženosti zemlje koji proizlaze iz sfere materijalnih odnosa, materijalnog razvoja i materijalnih disproporcija, čemu se nedovoljno poklanja pažnja kada se govori o razlozima privredne krize. Pri tom nijesmo ulazili u analize svih aspekata ove problematike, o čemu se temeljito govori u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, i ne samo u njemu.

Digitized by Google

Vinko Hafner

Savez komunista, komunisti i komunizam

Predmet ove rasprave je odnos Saveza komunista i pojedinih komunista prema komunizmu, to jest prema ostvarenju besklasnog društva u kome će u najvećoj meri biti zajemčeno oslobođenje rada i slobodan, svestran razvoj čovekove ličnosti, ukinuto iskorišćavanje čoveka od strane čoveka i ostvarena raspodela prema potrebama ljudi. Obim ovog članka ne omogućava opširniju i dovoljno temeljitu obradu tako značajnog pitanja. Zato ga treba shvatiti više kao podsticaj na produbljeno razmišljanje o tome šta je zapravo Savez komunista, ko smo mi komunisti i šta nam stvarno znači komunizam. To je naročito značajno upravo sada kad ocenjujemo rezultate vrlo angažovane i plodne rasprave o zaključcima Trinaeste sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije i kad pristupamo pripremama narednih kongresa Saveza komunista.

Povodom toga će se svakako mnogi upitati kakve veze ima razmišljanje o komunizmu kao vrlo dugoročnoj razvojnoj viziji sa sadašnjom aktivnošću komunista pri razrešavanju mnoštva gorućih društvenih i privrednih problema koji u ovo vreme u najvećoj meri okupiraju komuniste i sve radne ljude naše zemlje. No, pokušaćemo da objasnimo da nije posredi samo teorijsko i od današnje stvarnosti daleko razmišljanje, već da je odnos Saveza komunista prema komunizmu jedno od glavnih sadr-

Digitized by Google

žinskih pitanja koje je najtešnje povezano s idejnim jedinstvom i akcionom efikasnošću komunista u sadašnjem, u mnogo čemu prelomnom društvenom trenutku.

I

U Programu Saveza komunista Jugoslavije, usvojenom na njegovom Sedmom kongresu 1958. godine, u poslednjem poglavlju rečeno je, pored ostalog, ovo:

»Istorijski zadatak i krajnji cilj svesne delatnosti komunista jeste pretvaranje savremene društvene stvarnosti, koja nosi u sebi sve karakteristike prelaznog perioda, u stvarnost u kojoj će nestati klasa i svih tragova eksploatacije i ugnjetavanja čoveka od strane čoveka; u kojoj će čovek, kao slobodan stvaralac, stajati nasuprot prirodi i, otkrivajući sve dublje njene zakonitosti, sve je više potčinjavati sebi i svojoj slobodnoj svrsishodnoj delatnosti; u kojoj će njegovi sopstveni odnosi sve više postajati njegovo sopstveno slobodno delo, a objektivne sile, koje su dotle vladale istorijom, stupiti pod kontrolu ljudi; ... Zakonitost društvenog kretanja i cilj revolucionarne delatnosti komunista jeste stvaranje — na bazi obilja proizvoda — slobodnog komunističkog društva bez države, klasa i partija.«

U Statutu Saveza komunista Jugoslavije, usvojenom na njegovom Jedanaestom kongresu 1978. godine, u prvom poglavlju je rečeno:

»Stvaranje besklasnog, komunističkog društva istorijski je zadatak i krajnji cilj Saveza komunista Jugoslavije.«

A u preambuli Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, usvojenog 1974. godine, u obrazloženju za donošenje novog Ustava kaže se:

»da se obezbedi dalji razvitak socijalističkih samoupravnih demokratskih odnosa na putu oslobođenja rada i izgradnje komunističkog društva; ...«

Ostvarenje besklasnog, komunističkog društva je, dakle, istorijski interes radničke klase, pa stoga i jedno od osnovnih programskih opredeljenja Saveza komunista. Upravo svojom privrženošću ideji komunizma i svojim upornim nastojanjem na njenom ostvarenju Savez komunista se trajno potvrđuje kao revolucionaran, komunistički pokret i kao politička avangarda radničke klase. I obrnuto, ako bi se ideje komunizma bilo kad odrekao ili je izneverio, on bi izneverio i svoju pravu klasnu suštinu i odrekao se uloge najnaprednije društvene snage.

Međutim, ako je to tako jasno, onda moramo sebi odmah postaviti vrlo ozbiljno pitanje: zašto mi, jugoslovenski komunisti, u dokumentima svojih kongresa i drugih svojih organa već duže vreme uopšte više ne pominjemo svoju privrženost ideji komunizma? Komunizam se danas pominje još samo na nekim ideološko-teorijskim savetovanjima i u pojedinim naučnim spisima, dok

Digitized by Google

je iz našeg političkog rečnika praktično nestao. Nad tim se moramo duboko zamisliti! Pravilno objašnjenje našeg ćutanja svakako bi, naime, doprinelo produbljenom razjašnjavanju sadašnjih neugodnih zbivanja u našem društvu i u samom Savezu komunista i pomoglo nam da se što pre izvučemo iz ozbiljnih društvenih nevolja koje nas danas muče.

Mnogi će reći da komunisti o svojoj privrženosti ideji komunizma ne govore prosto zato što je ta privrženost oduvek bila, pa i danas je tako jasna i nesporna da nema potrebe da se stalno iznova naglašava. Važno je, reći će, samo ono što komunisti već danas učine u pravcu stvaranja objektivnih društvenih i ekonomskih uslova za postupno ostvarivanje komunističkih društvenih odnosa. Takvom obrazloženju ne bi se imalo šta prigovoriti! Pa ipak, pošto je privrženost Saveza komunista ideji komunizma jedno od njegovih osnovnih idejnih opredeljenja, ona bi morala očiglednije i stalno biti prisutna u celokupnom njegovom društvenom delovanju, a naročito u idejno-političkom obrazovanju njegovog članstva. Ali, nije tako!

Uverljivije objašnjenje našeg ćutanja o komunizmu je u tome što su komunisti i sve svesne društvene snage uopšte toliko opterećeni razjašnjavanjem i razrešavanjem mnoštva vrlo akutnih pitanja naše sadašnjosti i bliže budućnosti da za razmišljanje o tako dalekosežnim razvojnim ciljevima kao što je ostvarenje komunizma nema ni vremena ni potrebe. Ali zar nije to najočevidniji izraz onog preovlađujućeg pragmatizma koji je i dosad mnogo doprineo nastajanju i produbljivanju društveno-ekonomskih teškoća iz kojih se uspešno možemo izvući samo jasnom i dugoročnom idejnom usmerenošću ka uvođenju naprednijih produkcionih odnosa — što znači samoupravnih, socijalističkih i, u krajnjoj instanci, komunističkih? Sasvim mogućno, kad danas i nas komuniste agresivna domaća i strana antikomunistička propaganda toliko pritiska i zbunjuje da ne umemo ili se ne usuđujemo da joj se efikasno suprotstavimo. Zato o komunizmu jednostavno ćutimo i pognutih glava podnosimo da se komunizam poistovećuje s totalitarizmom i staljinizmom i da se pod tim plaštom pokušava da obezvredi sve što je Savez komunista već učinio ili što još mora učiniti za oslobođenje rada i čoveka. Samo zato i može da nam se događa da u zemlji u kojoj uvodimo samoupravne, socijalističke produkcione odnose i u kojoj je Savez komunista najuticajnija društvena snaga, članu ovog Saveza, dakle, komunistu, treba i ponešto hrabrosti da javno iskaže svoju privrženost ideji komunizma.

Povodom svega ovoga postavlja se bitno pitanje — da možda u toku našeg dosadašnjeg društveno-ekonomskog razvoja nije došlo do takvih dubljih, kvalitativnih promena u društvenom biću, položaju i kvalifikaciono-obrazovnoj strukturi radničke klase, a time i u društvenoj ulozi i idejnoj usmerenosti Saveza komunista i u socijalnom sastavu njegovog članstva, da mu je privrženost ideji komunizma postala nevažna ili čak izlišna?

Digitized by Google

II

Da bismo mogli odgovoriti na pitanje šta se, zapravo, događalo u razvoju Saveza komunista i šta je uticalo na njegov odnos prema komunizmu, moramo se osvrnuti unazad na prilike u staroj Jugoslaviji, to jest na period pred drugi svetski rat i narodnu revoluciju. Tada je Komunistička partija Jugoslavije delovala još kao ilegalna i od tadašnjih vlastodržaca bezobzirno progonjena politička organizacija. Neposredno pred rat ona je imala samo oko šest hiljada članova, a na početku ustanka, u julu 1941, imala je već oko dvanaest hiljada članova i približno trideset hiljada kandidata i skojevaca. Sačinjavali su je pretežno radnici-proleteri, u manjem procentu s radništvom povezani intelektualci, kao i seljaci, zanatlije i drugi slojevi.

Uprkos ilegalnosti i malobrojnosti, Komunistička partija je baš zbog svoje čvrste klasne usmerenosti i borbenosti, pa i zbog takvog klasno-socijalnog sastava svoga članstva, bila čvrsto ukorenjena u radničkoj klasi i imala je snažan uticaj na radnički pokret, a time i na celokupno društveno zbivanje. To se u godinama pred rat naročito jasno pokazalo u povezivanju svih naprednih snaga u borbi protiv sve veće fašističke opasnosti, a najočiglednije, naravno, u samoj narodnooslobodilačkoj borbi.

Tadašnja idejna usmerenost Komunističke partije bila je izrazito klasna, marksistička i komunistička. Istina, svoju privrženost ideji komunizma ona nije mogla javno proklamovati, pa ipak je ta privrženost bila čvrsta i nesporna. Komunisti nisu ni sami sebi ni proletarijatu predočavali komunizam kao nekakav na brzinu i bez teškoća ostvarljiv raj na zemlji, nego su već tada, u mnogo čemu, uvažavali teškoću, komplikovanost i dugotrajnost ostvarivanja takve najslobodnije i najpravednije društvene zajednice.

Neke objektivne okolnosti su ipak i posebno podržavale izrazito klasnu, komunističku usmerenost tadašnje Komunističke partije. Jedna od tih okolnosti je, pored teškog socijalnog i nacionalnog ugnjetavanja uopšte, bila svakako i klasno-socijalna struktura partijskog članstva, to jest izrazita većina radnika-proletera koje je težak društveno-ekonomski položaj već sam po sebi upućivao na revolucionarne, komunističke ideje i vezivao ih za njih. Pri tom treba i posebno naglasiti da je prosečna nadnica ili plata, to jest prosečni materijalni položaj tadašnjih komunista bio znatno ispod proseka svih zaposlenih. A to je i kod komunista nužno podsticalo nekakve iluzije da se već samo pravednijom raspodelom novostvorene vrednosti može osetno poboljšati materijalni položaj proletarijata i ostvariti veća socijalna jednakost ljudi.

Osim toga, tadašnji komunisti, i pored svoje prilične opšte i idejno-političke obrazovanosti, nisu mnogo znali o stvarnim mogućnostima i putevima budućeg privrednog razvoja i osobito razvoja društvene svesti ljudi. Zato su, naravno, gajili i neke iluzije o bržem uvođenju novih, socijalističkih i, u krajnjoj instanci, čak

Digitized by Google

komunističkih produkcionih odnosa, nego što su to kasnije omogućavali stvarni društveni i ekonomski uslovi. Bilo je i takvih mladih i neiskusnih komunista koji su bili ubeđeni da treba samo srušiti vlast kapitalista i uspostaviti vlast radničke klase i radnih ljudi, razvlastiti kapitaliste i ostvariti preovlađujuću društvenu svojinu na sredstvima za proizvodnju, izvršiti pravedniju raspodelu raspoloživog dohotka na sve radne slojeve i ujedno na tim osnovama animirati radne ljude za rad i samoodricanje u korist opštih društvenih interesa — pa ćemo se brzo naći u socijalizmu, a uskoro potom i u pravom komunizmu. A sada znamo da su se ti ciljevi istinski ostvarivali, a i sada se još ostvaruju, znatno sporije i unekoliko drugačije nego što su oni zamišljali. Bitno je ipak to da su predratni komunisti imali iskrenu i čvrstu socijalističku, odnosno komunističku orijentaciju i da su to takođe dokazivali svojim političkim delovanjem i ličnim ponašanjem.

Već u toku narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije došlo je do nekih značajnih promena u samoj društvenoj ulozi, organizovanosti i metodama delovanja Komunističke partije, a naročito u brojnosti i klasno-socijalnom sastavu njenog članstva, što je, opet, sve na svoj način uticalo na njenu idejnu usmerenost, a time i na njen odnos prema komunizmu. Nema sumnje da je narodnooslobodilačka borba, baš zbog vodeće uloge radničke klase i Komunističke partije kao njene političke avangarde, dosledno udruživala u sebi nacionalnu i klasnu komponentu, odnosno borbu za oslobođenje i ravnopravnost jugoslovenskih naroda s klasnom borbom za rušenje eksploatatorskog kapitalističkog društva i za ostvarenje naprednijeg i pravednijeg socijalističkog društvenog uređenja. A ono je osnova ili prva faza izgradnje besklasnog, komunističkog društva. Za takve nacionalne i klasne ciljeve je u narodnooslobodilačkoj borbi žrtvovalo svoje živote više od pedeset hiljada jugoslovenskih komunista, a od predratnih komunista čak više od dve trećine.

Prema tome, u narodnooslobodilačkoj borbi klasna, revolucionarna svest komunista nije oslabila, već se izražavala u još većim razmerama, mada s nešto drugačijim naglaskom. Ni prilikom primanja u Partiju novih članova nisu više bili u tolikoj meri kao ranije naglašeni klasno-socijalni i idejno-politički kriterijumi, već je presudno bilo to kako se neko kao partizan ili kao aktivist pokazao u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača, u borbi za oslobođenje otadžbine. Sve je to u velikoj meri doprinosilo bitno brojnijem povećavanju članstva, a time i osetnoj promeni njegovog klasno-socijalnog sastava. Na kraju rata, maja 1945. godine, kada je partijsko članstvo brojalo oko 141.000 članova, u njemu su već preovlađivali siromašni seljaci i seoski proleteri, a značajno se povećalo i učešće intelektualaca. Mada to, u osnovi, nije narušilo idejnu i akcionu jedinstvenost Komunističke partije, ipak je unelo u nju veću interesnu i ideološku šarolikost, a time i unekoliko očiglednije razlike u pogledima na pravce budućeg razvoja.

Digitized by Google

III

Sa oslobođenjem zemlje i pobedom narodne revolucije došlo je do bitne promene u društvenom položaju i ulozi radničke klase, pa prema tome i Komunističke partije kao njene političke avangarde. Radnička klasa se iz ranije eksploatisane i od vlasti udaljene klase preobrazila u klasu na vlasti i tako je sama postala gospodar svoje sudbine. Istina, vlast su u njeno ime vršile nova država i Komunistička partija, ali to su bile radnička država i radnička partija, pa su vlast vršile u interesu radničke klase.

Zahvaljujući izuzetnim naporima radničke klase i svih radnih ljudi, kao i odlučujućem uticaju Komunističke partije, mi smo posle okončanog rata srazmerno brzo i uspešno obnovili teško razrušenu zemlju i počeli izgradnju novog, socijalističkog društva i njemu odgovarajućeg političkog sistema socijalističke demokratije. Bio je to period takozvanog državnog socijalizma, odnosno revolucionarnog etatizma koji je u mnogo čemu bio zasnovan na sovjetskom uzoru, ali ipak prilagođen sadržaju naše narodne revolucije i našim specifičnim prilikama i potrebama.

Već u to vreme je u Komunističkoj partiji, odnosno u redovima njenog članstva započeo svojevrstan i u mnogo čemu protivrečan društveni proces koji se očitovao, pored ostalog, i u sve slabijem naglašavanju privrženosti ideji komunizma. Komunistička partija je sada delovala kao partija na vlasti i postala je neposredno odgovorna za odbranu i uspešan razvoj novog, socijalističkog društva i višenacionalne federativne državne zajednice. Takva njena društvena uloga bila je, s jedne strane, nužna, jer je u tadašnjim društvenim uslovima samo u takvoj ulozi mogla da obezbedi ostvarivanje tadašnjih i dugoročnih interesa radničke klase, pa i naroda i narodnosti. S druge strane, baš položaj partije na vlasti gurao ju je u neprestanu opasnost da se potpuno stopi s državom, odnosno s upravljačkom društvenom strukturom, da se birokratizuje i pogospodi, a time i otuđi od svoje društvene osnove, to jest od radničke klase i radnih masa.

Svojevrstan problem se ukazao već u tome što mnogi komunisti, koji su sad delovali na odgovornim političkim i privrednim položajima, nisu više mogli da prosuđuju o konkretnim društvenim i privrednim pitanjima s pozicija i vidika radnika-proletera, već su o njima morali da prosuđuju i odlučuju sa stanovišta širih društvenih interesa, odnosno sa stanovišta privrednika, dakle, prilično slično onome kako je o tim pitanjima ranije rasuđivao kapitalist. Tako su, uprkos najboljim namerama, često dolazili u sukob s neposrednim interesima i razmišljanjima radnikâ koji su u suštini i dalje ostali u najamnom položaju i iz toga položaja ocenjivali i konkretne privredne i druge odluke.

Još je značajnije bilo to što se s promenom društvenog statusa znatnog dela komunista osetno promenio i njihov materijalni položaj. Tako se prosečna plata, odnosno lični dohodak komunista, koji je pre rata bio upadljivo ispod proseka svih zaposlenih radnika i nameštenika, već samom primenom načela raspodele

Digitized by Google

prema radu, polako uzdizao iznad proseka, to jest u gornju trećinu platne skale. A to je kod znatnog dela komunista, pored sve njihove klasne svesti i poštenja, već samo po sebi rađalo neku životnu filozofiju drugačiju od ranije. Pre svega, sada se većina komunista oslobodila i poslednje iluzije da bi se u tadašnjim uslovima mogli postići materijalno blagostanje i socijalna jednakost već samom preraspodelom raspoloživog nacionalnog dohotka, a naročito ne na račun smanjenja društvene akumulacije koja je bila i te kako potrebna za obnovu i uspešan razvoj nove, socijalističke ekonomije.

Tako je kod komunista, naročito kod onih bolje situiranih i društveno uticajnijih, počela da bledi ideja o nekakvoj komunističkoj jednakosti ljudi. Još više, postajala im je strana čak i pomisao na mogućnost da bi morali i sami unekoliko zaostajati u svom materijalnom napredovanju i društvenom uticaju da bi drugi mogli brže napredovati i izjednačiti se s njima.

I kod komunista se tako potvrdilo opštevažeće životno pravilo da je svaki egalitarizam bliži onim društvenim slojevima i onim pojedincima koji se po svom socijalnom položaju nalaze ispod društvenog proseka, a to su uvek približno dve trećine stanovništva, a da je stran onima koji su iznad proseka. Društvena svest i humanost mogu tu suprotnost prilično ublažiti, ali je ne mogu u celini otkloniti. Zato je sada osnovna idejna i praktična dilema komunističke partije na vlasti: kako podstaći i moralno obavezati već oslobođene da se i dalje bore za oslobođenje drugih, još neoslobođenih? Ili, drugačije, kako sprečiti da se borba za vlast i oslobođenje radničke klase ne pretvori u borbu za vlast same Partije. U opisanom socijalnom preobražaju većine komunista leži, dakle, glavni stvarni uzrok postupnog opadanja njihovog oduševljenja za komunizam.

Istina je, doduše, da smo prvih godina posle rata doživljavali i u novoj Jugoslaviji nekakav ratni komunizam. Ali do njega nije došlo iz nekih ideoloških razloga, odnosno komunističkih ideja, već je on proizišao iz čiste ekonomske nužde. Naime, na tadašnjem stupnju ekonomske razvijenosti i teške oskudice najpreče životne potrebe većine radnih ljudi mogle su se zadovoljiti jedino administrativnom i izrazito egalitarističkom raspodelom raspoloživih dobara. Ipak smo se već tada mogli dobrano uveriti da je bilo kakav komunizam u siromaštvu vrlo čudan i žalostan komunizam; on ukida jednu vrstu socijalnih razlika i suprotnosti i rađa druge, a pre svega jača moć države, podržava težnje za uravnilovkom i otežava raspodelu prema radu — a time ometa i celokupan društveni napredak. Zato smo, čim su nam to prilike dopustile, napustili razne oblike ratnog komunizma, odnosno administrativne raspodele dobara, i počeli više prostora davati ekonomskim zakonitostima i raspodeli prema radu.

I inače treba naglasiti da je Komunistička partija i, kasnije, Savez komunista Jugoslavije, sa svojim proverenim vođstvom sa Titom na čelu, od samog početka bila svesna ozbiljne opasnosti

Digitized by Google

od sopstvene birokratije i elitizma koji su proizlazili naročito iz njenog položaja partije na vlasti. Zato je ona stalno i uporno nastojala da se, kako menjanjem objektivnih društvenih uslova tako i usavršavanjem sadržine i oblika svoga rada, što sigurnije osigura od takve opasnosti i da se dalje potvrđuje kao revolucionarna avangarda radničke klase.

Prvi veliki korak u tom pravcu učinjen je već 1948. godine prilikom sukoba s Informbiroom, odnosno sa Staljinom, odlukom za samostalan put socijalističkog razvoja. Sledeći odlučni korak bilo je uvođenje radničkog samoupravljanja 1950. godine, to jest afirmacija takvih samoupravnih, socijalističkih produkcionih odnosa u kojima radnik, oslobođen tutorstva države i partije, treba da postane istinski gospodar uslovâ i rezultatâ svoga rada. U skladu s tim je Komunistička partija Jugoslavije, na svom Šestom kongresu 1952. godine, promenila svoj naziv u Savez komunista, što je na svoj način trebalo da potvrdi njeno postupno preobražavanje iz partije na vlasti u vodeću političku snagu unutar političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Takva njena orijentacija je zatim najcelovitije opredeljena u Programu Saveza komunista Jugoslavije usvojenom na njegovom Sedmom kongresu 1958. godine.

Kasnije je vrlo značajan bio obračun s etatističko-birokratskim skretanjima, na takozvanom Brionskom plenumu Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije 1966. godine, pa zatim obračun s nacionalističkim, liberalističkim i tehnokratskim težnjama na poznatoj 21. sednici Predsedništva Saveza komunista Jugoslavije 1971. godine. Najzad su takva napredna društvena nastojanja Saveza komunista u celini potvrđena usvajanjem i proklamovanjem sadašnjeg Ustava i Zakona o udruženom radu. Sve je to najcelovitije obrazložio Edvard Kardelj u svojim *Pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.*

IV

Ako je Savez komunista u celom posleratnom periodu delovao kao revolucionarna politička avangarda radničke klase u korist njenih današnjih i istorijskih interesa, šta je onda bio uzrok postepenog labavljenja njegove revolucionarne, klasne orijentacije i idejnog jedinstva, a time i opadanja njegovog društvenog ugleda i akcione efikasnosti, kako je to utvrdila široka i produbljena rasprava o zaključcima Trinaeste sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije? Ta rasprava je sadašnje stanje u Savezu komunista ne retko označila čak kao njegovu dublju idejnu i moralnu krizu i postavila pitanje da li je takav Savez komunista uopšte još revolucionaran, radnički, komunistički pokret ili je nešto sasvim drugo.

Da bismo se pravilno opredelili prema tom pitanju, moramo najpre utvrditi do kojih je bitnih promena u povezanosti s našim celokupnim društveno-ekonomskim razvojem došlo u dru-

Digitized by Google

štvenom biću i položaju radničke klase, a time i samog Saveza komunista.

Pre svega moramo imati u vidu da je današnja radnička klasa po svojoj brojnosti i kvalifikaciono-obrazovnoj strukturi, i prvenstveno po svom društvenom položaju, sasvim drukčija od one radničke klase pre rata, pa i od one iz prvog perioda socijalističke izgradnje. Godine 1945. bilo je u celoj Jugoslaviji zaposleno samo oko 461.000 radnika i službenika, to jest samo dobra tri procenta celokupnog stanovništva ili šest procenata aktivnog stanovništva; godine 1983. bilo je već 6,228.000 zaposlenih (bez onih na privremenom radu u inostranstvu) ili 27 odsto celokupnog stanovništva, odnosno 59 procenata aktivnog stanovništva. U tom istom periodu učešće seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu smanjilo se od 70 na 19 odsto.

Naporedo s povećanjem zaposlenosti bitno se izmenila i kvalifikaciona i obrazovna struktura zaposlenih. Dok su pre rata i neposredno posle njega među zaposlenima izrazito preovlađivali nekvalifikovani i polukvalifikovani radnici, kvalifikaciono-obrazovna struktura svih zaposlenih bila je u 1981. godini sledeća: visoko obrazovanje — 6,6 odsto, više — 5,6 srednje — 18,0, niže — 5,6; visokokvalifikovani radnici — 6,2 odsto, kvalifikovani — 27,9, priučeni, odnosno polukvalifikovani radnici — 12,4 i nekvalifikovani — 17,7 odsto. Od ukupno zaposlenih u privrednim delatnostima društvenog sektora bio je zaposlen 81 procenat, u društvenim delatnostima 17 procenata, a u privatnom sektoru dva procenta.

U radničkoj klasi je, dakle, došlo do dubokih društvenih promena, koje su bile posledica, s jedne strane, uvođenja samoupravnih socijalističkih produkcionih odnosa, i, s druge strane, korenitog preobražaja celokupne društvene reprodukcije. To se ispoljava u bitnom podizanju društvene produktivnosti rada i njegove podruštvljenosti i, osobito, u povećanju učešća umnog rada, odnosno znanja, u stvaranju nove vrednosti i u smanjenju razlika i suprotnosti između manuelnog i intelektualnog rada, između rada u materijalnoj proizvodnji i rada u društvenim delatnostima, odnosno u društvenoj nadgradnji. Današnja radnička klasa, koju bismo mogli označiti kao zajednicu svih radnika u udruženom radu, već dugo nije više ni predratni proletarijat ni radnička klasa iz prvog posleratnog perioda. To je nova, savremena radnička klasa koja time što udružuje rad i upravljanje sama sebe razvija i ujedno ukida kao klasu. Time ona postepeno ukida i još postojeće razlike između radničke klase i drugih radnih ljudi koji isto tako radom ili na osnovu prava iz rada obezbeđuju svoju životnu egzistenciju i društveni položaj.

U skladu s takvim preobražavanjem radničke klase nužno se preobražavao i Savez komunista kao njena politička avangarda i najuticajnija svesna društvena snaga. A šta su, onda, bili uzroci postepenog slabljenja njegove ukorenjenosti u radničkoj klasi i njegove revolucionarnosti, što se odrazilo, pored ostalog, i u njegovoj sve većoj ravnodušnosti prema komunizmu? Neki od tih

Digitized by Google

uzroka su bili potpuno objektivnog karaktera. Bile su to, pre svega, društveno-ekonomske protivrečnosti i suprotnosti kakve i u socijalizmu kao prelaznom periodu proističu iz delovanja samog zakona vrednosti, odnosno iz zakonitosti robne proizvodnje, i koje na svoj način utiču na razvoj društvenih odnosa, a time i na idejnu usmerenost i delovanje subjektivnih društvenih snaga. Glavni, pak, uzrok pretežno subjektivne prirode svakako su bile već pomenute stalne težnje za očuvanje položaja Saveza komunista kao partije na vlasti, to jest kao konačnog presuditelja u svim značajnim društveno-ekonomskim pitanjima. Istina, Savez komunista s tim težnjama stalno i istrajno opirao, ali ih nikad nije potpuno savladao, i zato će one i dalje biti glavni izvor tendencija ka njegovom birokratizovanju i elitizmu.

Sledeći značajni uzroci su nesumnjivo nepovoljna promena klasno-socijalne strukture članstva Saveza komunista i trajno zapostavljanje njegovog idejno-političkog obrazovanja. Naime, i to obrazovanje je bilo u najvećoj meri prilagođeno osposobljavanju komunista za uspešno delovanje na najrazličitijim političkim, upravnim i privrednim položajima, a premalo njihovom idejno-političkom delovanju u redovima radničke klase, odnosno u samom političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Zašto je zapravo klasno-socijalna struktura članstva Saveza komunista toliko značajna za njegovu povezanost s radničkom klasom i za njegovu revolucionarnu usmerenost, a time i za njegovu privrženost ideji komunizma? Ona je toliko značajna zato što je Savez komunsta, kao i svaki politički pokret, po svom biću socijalni, klasni pokret, to jest organizovana politička snaga koja se bori za ostvarivanje današnjih i dugoročnih interesa određenog društvenog sloja, odnosno određene klase, u našem slučaju radničke klase. Iz toga onda proizlazi da je stvarna podloga idejne usmerenosti i jedinstva Saveza komunista prvenstveno u jedinstvu socijalnih interesa njegovog članstva, odnosno socijalne baze iz koje to članstvo potiče. Tek kad je taj uslov u najvećoj mogućnoj meri ispunjen može i komunistička svest kao subjektivni faktor odigrati svoju značajnu povezujuću ulogu pri stvaranju idejnog jedinstva i društvene efikasnosti komunističkog pokreta. Prema tome, Savez komunista ne može biti nekakva prosvećena komunistička elita koju sačinjavaju najnapredniji i najobrazovaniji ljudi iz svih društvenih slojeva, koja se napaja iz marksističke, komunističke ideologije kao takve i koja ostvaruje nekakve natklasne, opštenarodne interese koji bi se mogli označiti kao zajednički istorijski interes radničke klase. Takav komunistički pokret, naime, ne može uopšte postojati, niti može biti ono za šta se proglašava.

Prema tome, bitan uslov idejnog jedinstva i društvene efikanosti Saveza komunista jeste njegova ukorenjenost u socijalnoj bazi i u njenim autentičnim interesima. Ta baza je celokupna savremena radnička klasa, odnosno svi njeni slojevi. A takva radnička klasa je vrlo raznolika socijalna zajednica s mnoštvom zajedničkih, ali međusobno i suprotstavljenih interesa. Zato Sa-

Digitized by Google

vez komunista mora biti ukorenjen naročito u osnovnim slojevima proizvodnih radnika, koji čine približno 64 odsto svih zaposlenih u društvenom sektoru. To su radnici-neposredni proizvođači koji svojim proizvodnim radom neposredno stvaraju novu vrednost i, na kraju krajeva, reprodukuju celokupan društveni rad. Međutim, ti radnici su, uprkos velikom društvenom, materijalnom i kulturnom napretku celokupne radničke klase, u mnogo čemu još uvek u najamnom položaju, opterećeni najamnim mentalitetom, pa prema tome još daleko od svog istinskog socijalnog oslobođenja. Zato su upravo ti radnici, bez obzira na to koliko su oni toga svesni i koliko umeju to izraziti, već po svom stvarnom položaju u proizvodnji i društvu više od svih drugih radničkih slojeva zainteresovani za uspešno, što potpunije ostvarivanje socijalističkog samoupravljanja i, u krajnjoj instanci, za ostvarivanje besklasnog, komunističkog društva, odnosno za potpuno oslobođenje rada i radnika i za ukidanje svake eksploatacije čoveka od strane čoveka.

Ako, dakle, Savez komunista bude zaista ukorenjen u slojevima proizvodnih radnika i ako bude uspešno ostvarivao njihove društvene interese, onda će on biti čvrsto ukorenjen i u celokupnoj, najšire shvaćenoj radničkoj klasi i uspešno će ostvarivati i njene današnje i dugoročne zajedničke interese. Otuda toliki značaj obezbeđivanja radničke većine, odnosno što većeg prisustva i uticaja radnika-neposrednih proizvođača u Savezu komunista radi jačanja njegove klasne, komunističke usmerenosti. I obrnuto, ako u Savezu komunista bude i dalje slabio uticaj radnika-neposrednih proizvođača, a jačao uticaj nekakvih srednjih slojeva, onda će njegova revolucionarna usmerenost sve više blediti i s vremenom sasvim iščileti.

Nastojanje da se obezbedi radnička većina u Savezu komunista ne znači suprotstavljanje odgovarajućem učešću i uticaju drugih radnih slojeva, naročito ne inteligencije. Jer intelektualci su već odavno u prvim redovima onih koji oblikuju idejno-stratešku orijentaciju i taktiku komunističkog pokreta i time odlučujući utiču na njegov razvoj. Danas, kad je u celokupnoj društvenoj reprodukciji sve jača uloga znanja i nauke kao produkcionog faktora, kad nastojimo da što više podignemo obrazovni, kulturni nivo celokupnog stanovništva, s konačnim ciljem da svaki radnik postane zapravo intelektualac, još više je razumljivo i prirodno odgovarajuće prisustvo inteligencije u Savezu komunista. To je u skladu i sa zamišlju o Savezu komunista kao neke vrste kolektivnom intelektualcu, premda formalno obrazovanje ne treba poistovećivati s inteligencijom.

Zato sada u Savezu komunista nikako nije suviše naprednih i kreativnih intelektualaca, inženjera, ekonomista, sociologa i drugih. Suština problema je ipak u tome što je u njemu premalo radnika-neposrednih proizvođača i što njihov stvarni politički uticaj nikako ne odgovara ni njihovoj stvarnoj ulozi u društvenoj reprodukciji, niti njihovom prirodnom revolucionarnom potencijalu. U Savezu komunista nedostaje, dakle, ono radničko jezgro

Digitized by Google

koje bi svojim uticajem pripomoglo čvršćem ujedinjavanju vrlo raznolikih socijalnih interesa, a time i čvršćem idejnom jedinstvu i klasnoj usmerenosti celokupnog članstva.

V

Sada ćemo pokušati da odgovorimo na pitanje zašto je privrženost Saveza komunista ideji komunizma toliko značajna za jačanje njegovog idejnog jedinstva i akcione efikasnosti u sadašnjim društvenim uslovima. Pri tom, naime, imamo u vidu da i među komunistima — ili, pravilnije, među članovima Saveza komunista — ima prilično onih koji smatraju da je danas svako raspravljanje o komunizmu kao vrlo dugoročnoj i teško odredljivoj razvojnoj viziji sasvim izlišno, ako ne čak i štetno. Pri tome im naročito smeta pominjanje komunističkog načela raspodele prema potrebama, jer to, navodno, već samo po sebi podstiče nezdrave težnje ka uravnilovci i time otežava afirmaciju raspodele prema radu, stvara kod ljudi iluzije i zamagljuje im realnu ocenu teškoća prouzrokovanih sadašnjom privrednom krizom i pravog izlaska iz nje.

Na današnjem stupnju društveno-ekonomskog razvoja, kad s velikim teškoćama i otporima jedva održavamo u važenju socijalističko načelo raspodele prema radu i kad još imamo posla s ostacima siromaštva i sa znatnim socijalnim razlikama, zaista je teško zamisliti društvo takve socijalne kulture i takvog materijalnog obilja koji bi omogućavali ostvarenje komunističkog načela raspodele prema potrebama ljudi. A na kome li bismo se stupnju privredne i kulturne razvijenosti, po mišljenju tih racionalista, tek smeli opredeljivati za komunizam i razmišljati o mogućnostima i pravcima ostvarivanja komunističkih produkcionih odnosa: da li pri 2.000 dolara društvenog proizvoda po stanovniku ili tek pri 10.000 ili 20.000 dolara, pri sadašnjem 12-procentnom učešću radnikâ s višim i visokim obrazovanjem ili tek pri njihovom 30-procentnom ili čak 50-procentnom učešću? Ti su racionalisti i u pogledu samoupravljanja verovatno još i sad uvereni da smo ga počeli prerano uvoditi. A kada bismo ga to tek smeli uvoditi i šta bismo dotle radili? Valjda, jednostavno se vratili u unekoliko reformisan kapitalizam ili pak nastavili sa započetim državnim socijalizmom — sa svim njegovim društvenim protivrečnostima i deformacijama?

Nema sumnje da uvođenje svakog naprednijeg produkcionog odnosa — nekad kapitalističkog, danas samoupravnog socijalističkog a u budućnosti komunističkog — najvećma zavisi od razvijenosti proizvodnih snaga i društvene kulture. Na žalost, proleterske revolucije nisu pobedile najpre u najrazvijenijim zemljama sveta — kako je predviđao Marks — već u zaostalijim zemljama u kojima je vladalo najcrnje socijalno i nacionalno ugnjetavanje i u kojima su revolucionarnim prevratima na svoj način doprinosile i ratne oluje. Međutim, da li su narodi i radnička klasa tih

Digitized by Google

zemalja i njihove revolucionarne subjektivne snage imali posle pobedonosne revolucije neki drugi, pametniji izbor nego da se u što je moguće većoj meri otrgnu od mračne prošlosti i počnu graditi naprednije i pravednije, socijalističko društvo — makar i sa svim mogućnim naporima i rizicima koji nužno prate njegovo rađanje? Razume se da nisu. A takvim putem morala je krenuti i nova Jugoslavija.

Premda uvođenje naprednijih produkcionih odnosa u najvećoj meri zavisi od stupnja privredne i kulturne razvijenosti zemlje, pri tom vrlo velik, ponekad čak presudan značaj, imaju i stvarni odnosi društvenih snaga, kao i idejna usmerenost i akciona sposobnost subjektivnih društvenih snaga. To posebno važi za Savez komunista, koji kao najuticajnija društvena snaga mora pred sobom uvek imati viziju budućnosti da bi mogao uspešno ostvarivati ono što je mogućno i nužno u sadašnjosti. Drugim rečima, ako komunisti nemaju stalno pred sobom viziju komunizma, oni neće moći dovoljno uspešno da ostvaruju ni socijalističko samoupravljanje, koje je takođe dugotrajan i mukotrpan društveni proces. I ako već sada ne mislimo na stvarnu mogućnost ostvarivanja komunističkog načela raspodele prema potrebama ljudi, nećemo moći dosledno uvoditi ni socijalističko načelo raspodele prema radu. Pošto mi komunisti svega toga dosad nismo bili dovoljno svesni, nas je svakidašnjica sve više potiskivala u izrazit pragmatizam, što je, nesumnjivo, prilično doprinelo produbljivanju sadašnje privredne i po mnogo čemu i društvene krize.

Prema tome, naglašavanje privrženosti ideji komunizma ne odvraća nas komuniste od današnje stvarnosti, već može samo da nas podstiče i mobiliše pri svim aktivnostima koje doprinose uvođenju socijalističkog samoupravljanja i ostvarivanju Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, to jest povećanju društvene produktivnosti rada i celishodnijem raspolaganju društvenim i privatnim sredstvima za proizvodnju, smanjenju inflacije i ublažavanju njenih teških ekonomskih i socijalnih posledica — ukratko, svemu onome što može da osigura uspešan i stabilan društveno-ekonomski razvoj. Jer socijalističko samoupravljanje može da se potvrđuje kao naprednije društveno uređenje samo ako, pored humanijih i slobodnijih društvenih odnosa, osigurava i uspešan razvoj proizvodnih snaga. To, naravno, važi i za komunizam.

Mi, zapravo, moramo polaziti sa stanovišta da svaki napredak u povećanju društvene produktivnosti rada i njegove podruštvljenosti doprinosi, na određen način, stvaranju realne podloge za ostvarivanje komunizma. To pogotovo važi onda kad je materijalni napredak praćen uvođenjem humanijih i slobodnijih društvenih odnosa, dakle, svega onoga što smatramo oslobođenjem rada i čoveka. Sa tog stanovišta moramo ocenjivati i neka društvena zbivanja koja su sada u toku kako u zemljama realnog socijalizma tako i u kapitalističkim zemljama.

Digitized by Google

U najrazvijenijim zemljama sveta razvoj proizvodnih snaga i podruštvljenosti rada dostigao je već takav stupanj da ga možemo označiti kao treću industrijsko-tehnološku revoluciju i nastajanje takozvanog postindustrijskog, informatičkog društva. To otvara tim zemljama i celokupnom čovečanstvu, na jednoj strani, neslućene mogućnosti društveno-ekonomskog napretka, ali, na drugoj strani, i nepredvidljive, užasne opasnosti. Pri tom ne mislimo samo na stalno preteću opasnost sveuništavajućeg atomskog rata, koja već sama po sebi razotkriva apsurdnost današnjih ekonomskih i političkih odnosa u svetu. Imamo na umu pre svega to da se pri takvom stupnju razvijenosti proizvodnih snaga i podruštvljenosti rada kakav omogućavaju najnovija dostignuća nauke i tehnologije neće više moći uspešno usmeravati društveni razvoj i držati pod kontrolom nagomilane suprotnosti — ni na osnovi kapitalističkih, odnosno privatno-sopstveničkih, ni na osnovi državno-sopstveničkih produkcionih odnosa, mada protagonisti i jednih i drugih svim silama nastoje da ih prilagode novonastalim okolnostima. Doduše, revolucionarni napredak tehnologije smanjuje razlike i suprotnosti između manuelnog i umnog rada i na izvestan način doprinosi humanizaciji i oslobađanju rada. Međutim, on ne može otkloniti klasne suprotnosti koje proističu iz takvih produkcionih odnosa i koje pri sve većem podruštvljavanju rada dobijaju samo još veće dimenzije.

Zato se sada pred čovečanstvo sve očiglednije postavlja sudbinska alternativa o kojoj je još Marks govorio i koju sada na različite načine predočavaju ne samo marksistički, nego i mnogi napredni građanski mislioci, naime, alternativa: komunizam ili varvarstvo. To znači: ili slobodno, humano, besklasno, komunističko društvo, odnosno zajednica slobodnih proizvođača, ili pak do kraja izvedena totalitarna, okrutna diktatura vladajuće klase, odnosno tehnobirokratske elite. A takvo avetinjsko društvo nije mogućno samo na osnovi državno-svojinskih, odnosno kvazisocijalističkih odnosa — kako je to pokazao Orvel u svom romanu *Godina 1984* — nego je bar isto toliko mogućno i na osnovi kapitalističkih produkcionih odnosa i na njima zasnovanom sistemu moralnih vrednosti.

Takve pogubne deformacije celokupno čovečanstvo ili pojedinačna zemlja mogu izbeći na različitim putevima društvenog razvoja, ali u krajnjoj instanci biće to ipak zajednica slobodnih proizvođača, odnosno besklasno, komunističko društvo. Njegovo ostvarenje nije, dakle, više beskrajno udaljena i današnjoj stvarnosti potpuno strana futuristička vizija o kojoj ne bi vredelo mnogo razmišljati. To je, istina, dugoročna, ali ipak realna razvojna perspektiva i nužnost koju moramo stalno imati u vidu da se ne bismo izgubili u zbrci protivrečnosti i ćorsokaka sadašnjeg vremena.

Digitized by Google

VI

Suština komunizma je oslobađanje rada i čoveka, to jest ostvarivanje takve slobodne ljudske zajednice u kojoj će slobodan razvoj svakog pojedinca biti uslov slobodnog razvoja celog društva. Komunizam je zato u najvećoj meri istovetan sa slobodom i humanizmom, s ukidanjem svake otuđenosti čoveka i svakog monopola nad njegovim radom.

Zato jugoslovenski komunisti već danas najviše doprinose stvaranju društvenih uslova za ostvarenje komunizma uspešnim uvođenjem socijalističkog samoupravljanja. To znači obezbeđivanje takvog društveno-ekonomskog položaja radnika u udruženom radu i celokupnom društvu da on može istinski raspolagati sredstvima, uslovima i plodovima svoga rada, a posebno njegovim viškom vrednosti, i usmeravati celokupnu društvenu reprodukciju. To je ono što shvatamo kao oslobađanje rada i čoveka i stvaranje zajednice slobodnih proizvođača i što je zapravo istovetno s komunizmom. Toga mi komunisti nikako nismo dovoljno svesni. Ali toga je i te kako svestan celi antikomunistički sindrom koji nas, zasad još prilično nepotrebno, označava kao komunističku zemlju; ipak, on dobro zna u kom pravcu mi utiremo svoj put.

Istina je da smo u dosadašnjem tridesetogodišnjem periodu uvođenja socijalističkog samoupravljanja prešli tek kraći deo puta ka potpunom oslobođenju rada i radnika, da, dakle, u globalnim razmerama još nismo prešli od upravljanja u ime radnika na upravljanje samih radnika i da nismo afirmisali samoupravljanje kao preovlađujući produkcioni odnos na svim područjima društvene reprodukcije. Postigli smo svakako velik napredak u upravljanju radnikâ na području takozvane proste reprodukcije, a bitno manji na području proširene reprodukcije, to jest u raspolaganju viškom vrednosti koji je još u prilično meri otuđen odlučivanju radnikâ i gde preovlađuje uticaj upravne društvene strukture. Baš zbog toga znatan deo radnika, kako u materijalnoj proizvodnji tako i u društvenim delatnostima, u suštini ostaje još uvek u najamnom položaju. Sadašnja privredna nestabilnost i znatno administrativno posezanje u sva područja društvene reprodukcije samo još produbljuju takav položaj radnikâ. U tome je i jedan od bitnih izvora sadašnje zaoštrenosti privrednih i društvenih problema.

Uprkos toj kritičkoj oceni, sa sigurnošću možemo tvrditi da smo mi jugoslovenski komunisti upravo uvođenjem socijalističkog samoupravljanja u datim objektivnim uslovima nedovoljno razvijene zemlje učinili za istinsko oslobađanje rada i čoveka, a time i za nastajanje nužnih preduslova za ostvarenje besklasnog, komunističkog društva, više nego bilo ko drugi. Zato možemo da primimo kao objektivnu i dobronamernu samo onu kritiku koja nas upozorava da samoupravljanje nismo dovoljno odlučno i efikasno uvodili, a ne onu koja nas optužuje da smo sa samoupravljanjem skrenuli s puta revolucionarnog društvenog preobražavanja u pravcu komunizma. Svakako se s pravom možemo kritički

Digitized by Google

odnositi prema onom određivanju stupnja ili faze razvijenosti komunizma koje se primenjuje u zemljama realnog socijalizma. Nesumnjivo je da su i te zemlje postigle velik napredak u jačanju i podruštvljavanju proizvodnih snaga i u povećanju materijalnog blagostanja, obrazovanja i socijalne izjednačenosti svoga stanovništva. To je svakako vrlo značajno, ali ne i presudno za utvrđivanje razvijenosti komunističkih društvenih odnosa. Presudan je napredak u oslobađanju rada i čoveka od svakog monopola i otuđenosti koji su karakteristični za sva klasna društva. Presudna je, dakle, izjednačenost ljudi pri raspodeli društvene moći.

A sa tog stanovišta gledano, državno-socijalističko društveno uređenje je od početnog, istinski revolucionarnog koraka postiglo vrlo skroman napredak ka ostvarenju besklasnog, komunističkog društva. Jer izrazito preovlađujuća državna svojina na sredstvima za proizvodnju kojima upravljaju partija i država, odnosno upravljački društveni sloj, nužno rađa i odgovarajuće državno-svojinske produkcione odnose. Mada se ne mogu poistovećivati s kapitalističkim, ipak su to u suštini još uvek klasni odnosi, jer zadržavaju svojevrstan najamni položaj radnika koji i dalje ostaje u suštini otuđen od odlučivanja o uslovima i plodovima svoga rada.

VII

Sada često raspravljamo o potrebi nekakvog obnavljanja komunističkih moralnih vrednosti i moralnog lika komunista. Ali i moralni lik komunista se, kao i sve drugo, menja u zavisnosti od menjanja celokupnih društvenih odnosa i, naravno, od menjanja društvene uloge, idejne usmerenosti praktične delatnosti Saveza komunista. Zato bi bilo neumesno zahtevati da današnji lik komunista bude potpuno istovetan s onim pre revolucije ili u prvom periodu posle nje.

Međutim, dva opšta pravila za određivanje lika komunista bila su uvek dosad, a biće i dalje, ipak neizostavna. Prvo pravilo je da već sam pojam komunist mora biti istovetan s opštim ljudskim shvatanjem o poštenom, radnom i naprednom čoveku. Drugo pravilo je da je komunist privržen ideji komunizma i njegovim moralnim vrednostima. Kako bi se inače komunisti razlikovali od drugih poštenih i naprednih ljudi koji, doduše, iz bilo kojih idejnih, ideoloških ili ličnih razloga ne prihvataju komunističke ideje, ali se ipak zalažu za socijalističko samoupravljanje i za napredak cele društvene zajednice? I kako bi se bilo koji komunistički pokret mogao smatrati za naprednij od drugih naprednih radničkih pokreta, odnosno drugih svesnih društvenih snaga, ako ne baš po svojoj privrženosti ideji komunizma?

Prema tome, u Savezu komunista se moraju dosledno poštovati ova načela: član Saveza komunista je komunist, a komunist je samo onaj ko je privržen ideji komunizma i to dokazuje svojom idejnom usmerenošću, svojim društvenim delovanjem i ličnim ponašanjem. Ko te uslove ne ispunjava, nije komunist i zato ne može biti ni član Saveza komunista.

Digitized by Google

Pokušajmo sad po ovim načelima da ocenimo koliko danas u Savezu komunista ima pravih komunista, a koliko samo članova Saveza komunista. Recimo da bismo kod svih 2,100.000 članova Saveza komunista Jugoslavije sproveli vrlo diskretnu i objektivnu anketu pitanjem kakav je u suštini njihov odnos prema komunizmu i njegovom ostvarenju. Rezultati takve ankete svakako bi bili vrlo šaroliki i u mnogo čemu karakteristični ne samo s obzirom na odnos članstva prema komunizmu, već i u pogledu odnosâ snaga unutar Saveza komunista i njegove celokupne društvene aktivnosti i idejno-političke usmerenosti.

Nema sumnje da bi bilo mnogo takvih komunista koji bi trezveno i bez kolebanja odgovorili pozitivno na postavljeno pitanje, koji bi, dakle, potvrdili svoju privrženost ideji komunizma i svoju uverenost u nužnost i mogućnost njenog ostvarenja. Ali svakako bi bilo prilično i takvih koji bi se isto tako brzo i jasno, ali negativno odredili prema komunizmu. To su oni dvolični i pogospođeni »komunisti« koji se pod okriljem Saveza komunista zadržavaju još samo po nekakvoj inerciji ili pre svega zato da bi u njemu kao vodećoj političkoj snazi lakše zadovoljili svoje lične interese. I upravo ti »komunisti« koji imaju negativan i omalovažavajući odnos prema komunizmu imaju, po pravilu, isti takav odnos i prema socijalističkom samoupravljanju i njegovoj afirmaciji.

Međutim, većina članova Saveza komunista, naročito onih mladih, bila bi pred pitanjem o njihovom odnosu prema komunizmu prilično iznenađena i zbunjena. Jer mnogima od njih niko takvo pitanje nije jasno postavio, niti su ga sami sebi postavljali, već prilikom prijema u Savez komunista. Ali kad bi o tome dobro razmislili, oni bi konstatovali da su se zapravo samim uključenjem u komunističku organizaciju u suštini već opredelili i za ideju komunizma. Zato bi u velikoj većini izrazili svoj pozitivan odnos prema komunizmu, naravno — s mnogim ozbiljnim pitanjima o pravcu i mogućnosti njegovog ostvarenja.

Ovim, kako se vidi, sasvim subjektivnim predviđanjem želeli smo da naglasimo da je danas klasna, komunistička svest kod članstva Saveza komunista, doduše, oslabljena, ali nikako ne i iskorenjena. Naprotiv, u svom više nego dvomilionskom članstvu Savez komunista ima ogromne stvaralačke i moralne snage koje bi odlučnije naglašavanje privrženosti ideji komunizma moglo još čvršće da veže i da ih osposobi za uspešno ostvarivanje njegovih revolucionarnih programskih opredeljenja. To bi svakako ubrzalo i nužnu idejnu diferencijaciju u samom Savezu komunista i olakšalo izlučivanje raznih karijerista i dvoličnjaka iz njegovih redova. U isto vreme to bi podstaklo napredne i poštene ljude, naročito mlade, da stupaju u njegove redove i da se kao njegovi članovi s ponosom i odgovornošću deklarišu kao komunisti, to jest kao privrženici ideje komunizma.

Naglašavanje moralnog lika komunista ne znači stvaranje idola od nekog idealnog čoveka, askete, već vajanje takvog lika čoveka koji bi, pored svoje komunističke usmerenosti, u najve-

Digitized by Google

ćoj meri dokazivao i svoje lično poštenje, marljivost i skromnost. Mi komunisti smo, kao i svi ljudi, podvrgnuti delovanju istih prirodnih i društvenih zakonitosti. Od proseka možemo se razlikovati samo po tome što smo kao članovi komunističke organizacije naoružani većim marksističkim znanjem o zakonitostima društvenog razvoja, što smo stoga u stanju da vidimo dalje od drugih, što smo odlučniji i angažovaniji pri uvođenju u život naprednijih društvenih odnosa, u poslednjoj instanci komunističkih, i što smo kadri više nego drugi da svoje lične i grupne interese povežemo s opštim interesima radničke klase, svoga naroda i celokupne društvene zajednice i da se tim interesima i podredimo.

Dokazivanje takvih moralnih vrlina i takve društvene, klasne svesti komunista, a naročito njihova otvorena i odlučna privrženost ideji komunizma, jeste ono što u najvećoj meri osigurava društvenu ulogu Saveza komunista kao političke avangarde radničke klase i najuticajnije svesne društvene snage. A takav Savez komunista, bar u našim uslovima, u kojima deluju i druge frontalno organizovane socijalističke snage, nikako ne može biti masovna politička organizacija, već može da bude samo izrazita manjina unutar radničke klase kao njena najosvešćenija i borbena predstraža. Kad bi se, naime, cela radnička klasa, ili bar njena većina, već uzdigla do svesti i borbenosti komunističke avangarde, onda to više ne bi uopšte bila klasa, pa joj zato takva avangarda više ne bi ni bila potrebna.

Ako sa tog stanovišta ocenjujemo da je danas u Savez komunista učlanjeno oko 22 odsto svih zaposlenih u Jugoslaviji, onda je to gotovo već na granici masovnosti koju ne bismo smeli prekoračivati. Istina je i to da je čak i pri tako visokom proseku Savez komunista u nekim radnim, odnosno društvenim sredinama još uvek nedovoljno zastupljen. To važi naročito za radnike-neposredne proizvođače koji među svim zaposlenima čine 64 procenta, a u Savezu komunista samo 30 procenata. Posebno je nizak udeo individualnih poljoprivrednika i drugih radnih ljudi koji rade sredstvima u privatnoj svojini. A nesumnjivo je suviše visok udeo administrativno-upravnih radnika, odnosno radnika zaposlenih u takozvanoj društvenoj režiji.

Kao što je, na jednoj strani, štetna preterana uskost, odnosno malobrojnost Saveza komunista u pojedinim društvenim sredinama, tako je, na drugoj strani, štetna i masovnost, koja nikako ne jača društvenu ulogu Saveza komunista, već je, naprotiv, slabi i, pre svega, razvodnjava njegovo idejno jedinstvo i revolucionarnost.

VIII

Obim ovog članka ne dopušta da obradimo i druge značajne vidove odnosa Saveza komunista i komunista prema komunizmu i da tako potpunije odgovorimo na bitno pitanje — da li odluč-

Digitized by Google

nije naglašavanje privrženosti Saveza komunista ideji komunizma može u sadašnjim uslovima da proširuje ili sužava njegovu društvenu bazu, da jača ili slabi njegov društveni uticaj i akcionu uspešnost. Navešćemo samo nekoliko najznačajnijih vidova.

Prvi vid je delovanje ekonomskih zakonitosti, naročito zakona vrednosti, u procesu izgradnje komunističkog društva.

Drugi je odnos komunizma i komunista prema radu kao proizvodnom stvaranju i društvenoj vrednosti, i prema društvenoj svojini kao preduslovu oslobođenja rada i čoveka i preduslovu društvene jednakosti ljudi.

Treći je komunizam i nacija, znači komunizam sa stanovišta rešavanja nacionalnog pitanja uopšte i posebno u višenacionalnoj jugoslovenskoj federativnoj zajednici; komunizam i internacionalizam.

Četvrti je komunizam i privatna svojina, odnosno komunizam sa stanovišta društvenog položaja i perspektive radnih ljudi koji rade sredstvima za proizvodnju u ličnoj svojini.

Peti je komunizam i religija, to jest odnos komunizma prema religioznim ljudima i njihovim verskim organizacijama.

Najzad, šesti vid je komunizam sa stanovišta međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa; samoupravljanje, socijalizam i komunizam kao svetski proces.

Razume se, Marks i Engels su još u *Komunističkom manifestu* i drugim svojim delima zauzeli prema većini tih pitanja neke osnovne stavove koji u suštini i danas još važe. Marksistička nauka o društvu kod nas i u svetu je ta pitanja dalje razrađivala i dala na njih i potpunije odgovore.

Pri svemu tome suštinski karakter ima ipak ova konstatacija.

Ako je ostvarenje komunizma kao najslobodnije i najhumanije društvene zajednice realna i najnaprednija razvojna alternativa, a u to smo uvereni, onda sa sigurnošću možemo pretpostaviti da će s povećanjem materijalnog blagostanja i društvene kulture, uz istovremeno otklanjanje klasnih suprotnosti i otuđenosti ljudi, neprestano jačati i čovekova sposobnost za promišljeno, strpljivo i uspešno razrešavanje svih nacionalnih, društvenih i ličnih suprotnosti i protivrečnosti koje će društveni razvoj i sam život neprestano rađati. Prema tome, ostvarenje komunizma nije istorijski interes samo radničke klase, odnosno radnikâ koji raspolažu društvenim sredstvima za proizvodnju, već je to takođe interes i svakog naroda i narodnosti i svih radnih ljudi koji žive od svoga rada, odnosno od prava iz rada i ne eksploatišu druge ljude.

A da bismo i radne ljude uverili u to, potrebno je da pre svega mi komunisti budemo u svojoj opredeljenosti za komunizam zaista čvrsti, da, uprkos njegovoj dugoročnosti i visokim zahtevima, budemo ubeđeni u njegovu nužnost i ostvarljivost, da to predočavamo radnim ljudima na nenametljiv i uverljiv način i, naravno, da svoju privrženost ideji komunizma dokazujemo takođe svojim društvenim delovanjem i ličnim ponašanjem.

Digitized by Google

Naročito je značajno to kako komunizam predočavamo današnjoj mladoj generaciji, jer ona već danas preuzima na sebe dobar deo tereta i odgovornosti za današnji i sutrašnji društveni razvoj, a ubuduće ova i sve sledeće generacije treba u celini da preuzmu na sebe sve tekovine, ali i sve napore i rizike pri izgradnji besklasnog, komunističkog društva. Pri tom ne smemo gubiti iz vida da današnja mlada generacija nije doživljavala i da ne poznaje dovoljno ni teške predratne prilike, ni narodnooslobodilačku borbu, niti uspehe, napore i oskudicu prvog posleratnog perioda socijalističke izgradnje. Ta generacija oblikuje svoje životne i političke poglede prvenstveno na osnovu današnjih društveno-ekonomskih odnosa. A ti odnosi — bar zasad, iz raznoraznih objektivnih i subjektivnih uzroka na koje smo mestimično već ukazali — nisu povoljni za širenje komunističke misli među mladima. Mogli bismo čak tvrditi da danas u njihovim redovima jača antikomunističko raspoloženje. Ipak nas to ne sme demobilisati u našim nastojanjima za pridobijanje mlade generacije za komunističke ideje. Jer upravo je omladina najprijemčivija za sve što je istinski napredno, slobodno i humano. A to je danas socijalističko samoupravljanje, u budućnosti biće to komunizam. Pitanje je samo kako to predočavamo omladini i kako to pri pozitivnom menjanju sadašnjih društvenih odnosa potvrđujemo svojim primerom.

Svim onim što smo ovde napisali ne želimo da dokazujemo da je u ovom trenutku odlučnije naglašavanje privrženosti Saveza komunista ideji komunizma najznačajnije za uspešan izlazak iz sadašnjeg teškog stanja u našem društvu i u samom Savezu komunista. Najznačajnije je ono što mi komunisti stvarno činimo za afirmaciju socijalističkog samoupravljanja i za ostvarivanje Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Jer to je ono što jedino može obezbediti ponovan uspešan i stabilan napredak samoupravnog socijalističkog društva i njegovo dalje revolucionarno preobražavanje.

Međutim, mi komunisti moramo pri tom stalno imati pred sobom viziju komunizma kao neophodan svetionik pri uspešnom krmarenju kroz zapletene protivrečnosti i raspuća društvenog razvoja. Bez odlučne i najjasnije komunističke orijentacije Savez komunista bi sve više tonuo u pragmatizam, idejnu zbrku i klasnu otupelost, pa bi se polako izrođavao u nešto sasvim drugo nego što je revolucionaran, radnički i komunistički pokret. Mi jugoslovenski komunisti imamo još dovoljno moralne i stvaralačke moći i društvenog uticaja, pa i dovoljno oslonca u radničkoj klasi i našim narodima, da bismo mogli izbeći tu opasnost. U tome je pravi smisao odlučnijeg naglašavanja privrženosti Saveza komunista i svakog pojedinačnog komunista ideji komunizma.

Digitized by Google

Ivan Perić

Nacionalizam i njegovo izražavanje u jugoslavenskoj savremenosti

I. Poimanje nacionalizma i određenje prema njemu

U našem suvremenom jugoslavenskom društvu nacionalizam kao društvena pojava, odnosno tendencija, kontinuirano je prisutan. Naše društvo se razvija savladavajući različite teškoće i probleme unutar sebe i u sukobu s tendencijama koje osporavaju njegove temeljne vrijednosti. Nacionalizam se neprekidno reproducira i djeluje kao koncentrirani izraz toga osporavanja. On se osjeća u svim nacionalnim sredinama u Jugoslaviji, i u svim oblastima društva, institucijama i spontanim kretanjima. Današnje iskustvo ukazuje na to da s nacionalizmom treba računati kao s pojavom ukorijenjenom u ukupnim historijskim kretanjima u formiranju i razvoju nacija koja se održava i djeluje u sklopu održavanja i reproduciranja socijalnih suprotnosti u biću nacija. Nacije su se formirale, i još se uvijek formiraju, na prevladavanju užih teritorijalnih oblika ljudskih zajednica (regionalizma), kao i na otporu pritisku jačih prethodno razvijenih centara. Kao i svaka ljudska zajednica, i nacija potencira dva vida izražavanja svijesti i ponašanja: poistovjećivanje i razlikovanje. Prvo označava osjećaj pripadnosti zajednici i učešće u njenom oblikovanju i razvoju. Drugo se sastoji u distanciranju prema drugim takvim zajednicama, u ovom slučaju nacijama. Ta distanca može se izra-

Digitized by Google

žavati u različitim stupnjevima, počev od obične konstatacije da pripadanje svojoj nacionalnosti isključuje pripadanje nekoj drugoj do odbojnosti, otvorene netrpeljivosti i neprijateljstva prema pripadnicima drugih nacija.

U tim procesima nacionalizam, kao ideološki fenomen, vrši svoju progresivnu historijsku funkciju. Uobličava i razvija nacionalnu svijest. Pomaže integraciju ljudi u nacionalnu zajednicu i izražavanje nacionalnog induvidualiteta. »Nacionalizam je, dakle, nastao na osnovi formiranja nacionalne svesti i kao izraza nacionalne integracije, a kao ideologija imao je u različitim istorijskim okolnostima i u različitim prostorima veoma različite uloge. Progresivnu integracionu ulogu imao je u epohi stvaranja modernih nacija uz brzi razvoj proizvodnih snaga koji je doneo mladi kapitalizam.«[1]

No, kada se nacija formira i kada se u njoj otvore i počnu zaoštravati unutarnje socijalne protivurječnosti, nacionalizam djeluje kao činilac održavanja socijalne datosti. On je kontrarevolucionarna snaga. Zato Kardelj kaže da, kada kritički govorimo o suvremenom nacionalizmu u nas, moramo »jasno reći da ne mislimo na nacionalizam iz vremena njegovih progresivnih istorijskih faza, a još manje na izražavanje i afirmaciju nacionalne svesti«[2]. Dakle, nacionalna svijest, odnosno poistovjećivanje s nacionalnom zajednicom, njenim problemima i razvojem jeste društvena pojava uobličena u historijskom procesu i djelatna u suvremenim tokovima društvenog razvoja.

Istovremeno, unutar modernih nacija, koje su socijalno diferencirane i uključuju proizvođačke i prisvajalačke snage, formira se i djeluje socijalna svijest. Ta je svijest ujedno šira i uža od nacionalne svijesti. Šira jer poistovjećuje ljude po kriteriju koji nadilazi nacionalna ograničenja. Radnici-proizvođači nalaze zajedničke interese i htijenja nezavisno od nacionalne pripadnosti i unutar radnih sredina i u međunacionalnim razmjerima i poistovjećuju se sa zajedništvom po socijalnom kriteriju. Ta svijest ujedno i razdvaja pripadnike iste nacije ukoliko su im socijalne pozicije suprotne. Socijalna svijest, makar na izgled restriktivna, sadrži u sebi općeljudske vrijednosti. Te vrijednosti utemeljene su upravo u onome što čini egzistenciju ljudi, a to je rad, odnosno istovjetnost položaja u radu. Naravno, šira općeljudska komunikacija koja nadilazi nacionalna ograničenja izražava se i putem kulturnog stvaralaštva.

Nacionalizam iscrpljuje svoje historijske mogućnosti obrazovanjem modernih nacija i otvaranjem socijalnih procesa unutar njih. On se sukobljava sa socijalizmom koji izražava novu tendenciju društvenog razvoja i trajno su u nepomirljivoj suprotnosti. Sukob proizlazi iz bitno različitih pristupa društvu i problemima njegovog razvoja. Nacionalizam polazi od nacije kao

[1] Edvard Kardelj, *Nacionalna svest i nacionalizam, Izbor iz dela, IV*, »Komunist«, Beograd, 1979, str. 387.

[2] Isto.

Digitized by Google

zajednice i nameće je kao osnovni kriterij cjelokupnog života i razvoja. Nacija je socijalno heterogena zajednica koja se u tom svojstvu i održava nametanjem određenog načina radnog angažiranja, proizvođenja, prisvajanja i razdioba ukupnih rezultata rata, a u čemu su na neposredan ili posredan način nametnuti interesi užih dijelova društva u odnosu na proizvođačke snage u naciji kao ljudskoj zajednici. Ističući naciju kao osnovni kriterij, nacionalizam insistira na održavanju takve socijalne datosti. Socijalizam, kao pokret, djeluje u naciji, ali djeluje na mijenjanju stanja unutar nacije. On neprekidno mobilizira osnovne socijalne snage u naciji na mijenjanju datih socijalnih odnosa i na uspostavljanju novih — progresivnijih. Doduše, u suvremenim historijskim uvjetima je aktualizirana i nacionalna komponenta socijalnih odnosa kao pitanje eksploatacije, neravnopravnosti itd. slabijih i manje razvijenih od bogatijih i razvijenijih nacija, odnosno njihovih vodećih socijalnih snaga. Ova komponenta na poseban način djeluje i u našoj višenacionalnoj zajednici. Ali i ovi su problemi prvenstveno stvar socijalizma, njegovog ostvarivanja i razvoja u svakoj nacionalnoj sredini i u Jugoslaviji kao cjelini.

Kritika jednog nacionalizma, kao što je, na primjer, hrvatski ili srpski, moguća je sa stanovišta njegovog odnosa prema drugim narodima koji žive u Hrvatskoj, odnosno Srbiji, prema svojoj vannacionalnoj okolini itd. Moguće je kritikovati ga sa stanovišta jugoslavenstva, kao zadate najšire formule zajedništva. Nacionalizam se može kritizirati i odbacivati i sa stanovišta građanskog kozmopolitizma. Nema sumnje da nacionalizam pokazuje svoju nehumanu prirodu svojom isključivošću i neprijateljstvom prema pripadnicima drugih naroda. On »u našim uslovima nužno dobija oblik reakcionarnog i antihumanističkog šovinizma i kao takav uvek predstavlja kočnicu za napredak socijalizma. U mnogonacionalnoj strukturi Jugoslavije to može u određenim uslovima da postane čak i dominantni oblik antisocijalističke akcije«[3].

Iako je kritika nacionalizma moguća sa više različitih polazišta, smatram najprimjerenijom onu koja je utemeljena u socijalističkoj orijentaciji društvenog razvoja u svakoj nacionalnoj sredini. Socijalizam kao pokret, ostvarenje i orijentacija razvoja u svakoj naciji i Jugoslaviji kao cjelini trebao bi biti i uporište, i kriterij i konfrontacija s nacionalizmom. To znači unutarnje diferenciranje socijalnih snaga u svakoj naciji na odnosu prema socijalizmu i njegovom ostvarivanju i na stalnom neutraliziranju nacionalističkih kriterija društvenog razvoja. Obaveza je ljudi angažiranih na socijalističkom preobražaju društva da razotkrivaju i otklanjaju prepreke u tome razvoju u vlastitim nacionalnim sredinama, a nacionalizam se pokazuje ne kao jedna od prepreka, nego kao sintetični izraz višestrukih otpora socijalističkom preobražaju i razvoju društva.

[3] Edvard Kardelj, *Kulturna i ekonomska pitanja međunacionalnih odnosa, Izbor iz dela*, IV, »Komunist«, Beograd, 1979, str. 327.

Digitized by Google

II. Suvremena društvena klima u jugoslavenskom društvu u kojoj se izražava nacionalizam

U jugoslavenskom društvu već niz godina su poremećeni tokovi reprodukcije njegove materijalne osnove, institucija, unutarnjih veza i odnosa i ukupnih uvjeta rada i življenja. Takvo stanje se od nekih autora označava društvenom krizom. Drugi osporavaju ovakvu kvalifikaciju. Smatram da nije problem u tome hoće li se stanje u kojem se naše društvo nalazi označiti kriznim ili ne, nego u tome da li će se pri ocjenjivanju stanja i kretanja u društvu polaziti od kriterijâ koji su adekvatni prirodi društva ili će se polaziti od zahtjeva što proizlaze iz društva koje ima drugačije osnove, vrijednosti i usmjerenja od našega društva. U cjelini se može reći da kriza društva označava takvo stanje kada se poremete i kada se ne mogu spontano i kontinuirano razvijati procesi reprodukcije uspostavljenih uvjeta i odluka rada, življenja, unutarnjih veza i odnosa u društvu. Tada otkazuju načini radnog angažiranja i djelovanja ljudi, oblici u kojima se ljudi pojedinci integriraju u društvo i društvo u cjelini sa cjelokupnim sistemom vlastite organiziranosti dolazi u stanje zastoja, blokiranosti. No, za naše društvo sa uspostavljenom osnovicom socijalizma i orijentacijom na socijalistički razvoj takozvano normalno, odnosno optimalno stanje ne sastoji se samo u reproduciranju uspostavljenih uvjeta rada i življenja. Njegova socijalistička priroda uključuje zahtjev za nadilaženjem postojećeg, za promjenama u cjelokupnom nasljeđu preuzetom od kapitalizma: oblika rada i življenja, tržišnog saobraćaja, svijesti, ponašanja itd. Ovim zahtjevom se određuje i karakter kriznog stanja u društvu. Ono nastupa i djeluje ne samo u zaustavljanju, odnosno poremećaju tokova reprodukcije uspostavljenih uvjeta i oblika rada i življenja, nego i onda ako se onemogućuju ili blokiraju daljnje promjene u skladu sa socijalističkom orijentacijom ukupnog društvenog razvoja. Kriza nije i propast društva, uključivo i našeg društva sa socijalističkim ostvarenjima i socijalističkom orijentacijom razvoja. Ona ujedno i aktualizira zahtjev za traženje izlaza iz nastalog stanja kojim će se aktivirati poremećeni i zaustavljeni tokovi ukupne društvene reprodukcije.

Aktualiziranje pomenutog zahtjeva aktiviralo je organizirane snage u društvenom sistemu. U prvi su plan izbili čvršće strukturirani činioci. To su, prije svega, izvršno-politički i upravni organi u sistemu vlasti, nosioci poslovodno-organizatorskih funkcija u društvenom radu, banke kao središta prikupljanja novčanih sredstava i privredne komore. Savez komunista, odnosno njegova rukovodstva, u pokretanju društvene akcije usmjerene na izlaženje iz kriznog stanja okrenuo se prvenstveno pomenutim društvenim činiocima, premda je usmjeravao i određene apele, upozorenja i slično prema širim društvenim snagama, to jest prema udruženom radu.

No, krizno stanje stimulira i različito druge snage i tendencije u društvu izvan i protiv sistema, odnosno protiv socijali-

Digitized by Google

stičke orijentacije društvenog razvoja. Nacionalizam kao reakcionarna, antisocijalistička tendencija obično se jače aktivira kada društvo zapada u teškoće i kada se u njemu otvaraju krizna stanja. Njegovo pojačano izražavanje, u različitim vidovima, zapaža se već nekoliko godina, to jest od kada je u privrednim tokovima društva, zbog dospjelosti otplate inozemnih dugova, došlo do prvih ozbiljnih poremećaja. Bilo je očevidno da će naše društvo, odnosno subjektivne snage koje nose i ostvaruju socijalističku orijentaciju njegova razvoja, u svoj ukupni angažman usmjeren na prevladavanje kriznog stanja uključiti i pojačanu konfrontaciju s nacionalizmom. Mogućnosti njegovog izražavanja u društvu se sužavaju, odnosno proširuju s jačinom, odnosno vidovima kriznog stanja.

Pre nekoliko godina nacionalizam se počeo jače izražavati u nastajanju krizne situacije. No u kriznom stanju od prije nekoliko godina i u ovom sadašnjem postoje neke razlike koje treba imati na umu kada raspravljamo o nacionalizmu. Tada su se teškoće u društvu izražavale prvenstveno u položaju subjekata privređivanja (privrednih organizacija), u poremećajima na tržištu, nestašicama ovih ili onih artikala i sličnom. Standard ljudi je tada počeo trpjeti pritiske, ali se još nekako održavao. Sadašnja situacija je drugačija. Privredni subjekti nemaju više onih teškoća odranije, odnosno one nisu više tako akutne. Na tržištu više nema nestašica osnovnih artikala, ali je nastupio snažan pritisak na lični standard, odnosno standard je pao ispod kritične granice. Neposredno su životno ugrožene neke kategorije stanovništva. Nezaposlenost, osobito mladih ljudi, koja traje niz godina, i dalje eskalira. Još se ne ostvaruju mogućnosti za radikalnije prevladavanje ovog problema.

U takvim uvjetima pojačano se aktivira tendencija nacionalizma, koja inače trajno postoji u našem društvu. Zato bi bilo dobro da se ta pojava ne kvalificira kao nešto što iskrsava iznenada, kao manje ili više smišljena provokacija snaga izvan nas, iako neprijateljske snage, bez sumnje, stalno djeluju i nastoje da djeluju na izazivanju nemira i nezadovoljstva. Nacionalizam je trajna društvena pojava. Aktivira se i djeluje u sklopu cjelokupnog stanja u našem društvu koje pogoduje uobličavanju nezadovoljstva u nacionalistički izraz.

III. Nacionalizam u otvorenim historijskim procesima socijalističkog preobražaja i razvoja društva

Socijalizam se u Jugoslaviji izražava kao ostvarenje i orijentacija društvenog razvoja. Prvo čini osnovicu, uporište drugoga, ali u cjelini u sebe uključuje složene društvene sadržaje. Njegova ostvarenja su prvenstveno u negaciji nekih osnovnih odrednica na kojima se zasnivala i reproducirala društvena cjelokupnost. To je negacija vladajuće pozicije buržoazije u političkoj sferi društva i privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju koja

Digitized by Google

su po svojem stupnju razvoja poprimila društvena obilježja. U tom sklopu je izvršena i negacija nacionalne neravnopravnosti u Jugoslaviji kao višenacionalnoj zajednici. Negacija ranijeg stanja u društvu ujedno i afirmira neke osnovne vrijednosti. Uspostavljaju se zajedničke osnove na kojima se ljudi uključuju u rad i u procese reprodukcije svih oblika i sadržaja življenja. Njihov politički izraz je politička vlast koja izražava interese osnovnih socijalnih snaga koje svoju životnu egzistenciju na vlastitom radu, a ekonomski izraz društvena sredstva za proizvodnju. Pozitivan izraz negirane nacionalne neravnopravnosti je uspostavljanje takvog sistema međunacionalnih odnosa koji omogućuje slobodan razvoj svake nacije unutar Jugoslavije, njihovu međusobnu ravnopravnost i zajedništvo na osnovama socijalističkih ostvarenja i projekcije razvoja.

Dakle, ostvarenja socijalizma uključuju afirmaciju nekih značajnih vrijednosti sa stanovišta ravnopravnosti ljudi kao proizvođača, stvaralaca, pripadnika lokalnih zajednica, naroda itd. No, to su početna ostvarenja čiji se sadržaji i kvaliteti mogu mijenjati aktivitetom samih ljudi i ukupnim otvorenim procesima društvenog razvoja.

Nacionalizam se u ovim uvjetima aktivira i djeluje kao nastavak sukoba sa socijalizmom. Ali on se više ne može izražavati na doslovnom zastupanju onih snaga i njihovih interesa u društvu koje je socijalizam isključio iz društvene strukture. No u njegovoj osnovnoj poziciji i djelovanju ostaje jedna konstanta. Nacija se nameće kao kriterij društvene integracije i razvoja. U funkciji nacije treba da je sve: oni koji stvaraju materijalna i kulturna dobra i institucije, organizacije — sve. Naravno, nacija sama po sebi ne može formulirati zadatke, ciljeve, razvoj. To je uvijek rezervirano za gornje slojeve u naciji: Nacionalizam zapravo, uvijek otvorenije ili zaobilazno nameće uže elite osnovnim socijalnim snagama u naciji.

Spomenuto je da afirmacija nacionalnih induvidualiteta i uspostavljanje odnosâ nacionalne ravnopravnosti u Jugoslaviji spada u ostvarenja socijalizma. Naravno da je taj vid ostvarenja socijalizma u Jugoslaviji organičen ukupnim dostignućima društvenog razvoja. Nacionalna se ravnopravnost u suvremenim historijskim uvjetima mogla ostvariti u jedino mogućem obliku, to jest da se nacije oblikuju i djeluju kao političke zajednice. One su se i formirale u federalne jedinice koje su se poslije donošenja Ustava FNRJ iz 1946. godine, odnosno ustava tih istih jedinica, nazvale narodnim republikama, da bi kasnije dobile sadašnje nazive — socijalističke republike. Nacije oblikovane u političke subjekte — države u Jugoslaviji uključuju u svoj sastav većinu stanovništva one nacije čiji naziv nosi, izuzev Bosne i Hercegovine. U sastavu stanovništva Socijalističke Republike Hrvatske živi 75% stanovništva hrvatske nacionalnosti, Makedonije — 67% Makedonaca, Slovenije — 90% Slovenaca, Srbije bez pokrajina — 85% Srba, a u sastavu stanovništva Crne Gore — 69% Crnogoraca. Dvije socijalističke autonomne pokrajine u sastavu So-

Digitized by Google

cijalističke Republike Srbije imaju svoje specifičnosti u pogledu nacionalnog sastava stanovništva i njihov poseban status najvećim je dijelom uvjetovan ovom činjenicom. U sastavu stanovništva Kosova Albanci čine 77% ukupnog stanovništva, a u stanovništvu Vojvodine, pored stanovništva srpske nacionalnosti koje čini većinu (54%), učestvuju mnoge narodnosti, među kojima mađarska narodnost čini 19% od ukupnog stanovništva Pokrajine.

No složenost nacionalnog fenomena je u tome što ga politički oblik zajednice može tek djelomično uključiti i izražavati. Socijalistička revolucija u našoj zemlji, sa uspostavljanjem federativnog uređenja, tek je isključila neravnopravnost, dominaciju jačih nad slabijima i uspostavila zajedništvo na načelima ravnopravnosti nacija kao političkih individualiteta, ali su i dalje ostale otvorene mogućnosti aktualiziranja nacionalnih i međunacionalnih problema.

Nacionalizam se u našim suvremenim uvjetima i izražava kao tendencija koja iz ukupnih realnih ekonomsko-socijalnih, kulturnih i drugih tokova života neprekidno izdvaja i uobličava »nacionalne probleme«, rezimira ono što je »nacionalno« i manje-više prikriveno ili ta kretanja otvoreno odvaja od socijalizma kao angažmana na mijenjanju socijalnih odnosa u naciji.

Potencijalne mogućnosti za aktiviranje i djelovanje nacionalizma u naprijed pomenutom smislu sadržane su u ukupnosti društvenih procesa koji se razvijaju u nacijama i u međunacionalnim relacijama u Jugoslaviji, odnosno u načinu egzistiranja i reprodukcije jugoslavenskih nacija. U suvremenim uvjetima se može govoriti o dva osnovna kompleksa u kojima se izražava način egzistencije i reprodukcije nacija u Jugoslaviji: državno-politički i kulturno-historijski.

Prvi se kompleks zasniva na ostvarenjima socijalističke revolucije, odnosno na uobličavanju nacija u političke subjekte. Taj kompleks je teritorijalno određen, odnosno ograničen. Unutar zadanih granica iskazuje se kao integrirajući činilac različitih socijalnih snaga nacije. Drugi kompleks svoje utemeljenje ima u akumuliranim duhovnim tvorbama, saznanjima, osamostaljenim i institucionaliziranim, u kojima historijska komponenta ima integrativnu funkciju i neprekidno povezuje mnoge generacije u jedinstvenu nacionalnu zajednicu. U ovom kompleksu postoje i djelatne različite snage i institucije, počev od nosilaca najmodernije naučne misli koja otvara puteve progresa, snaga koje se teško integriraju u socijalističku zajednicu i insistiraju na svojem posebnom privilegiranom mjestu u društvu, crkve kao institucionalnog nosioca religiozne svijesti utemeljene u prošlosti i tradicionalnim vrijednostima itd.

I pored toga što je nacionalizam korespondentan sa svim vidovima u kojima danas postoje nacije i narodnosti u Jugoslaviji, ipak je potrebno razlikovati te mogućnosti s obzirom na pojedine od tih vidova.

Državno-politički kompleks u kojem se izražavaju nacije i nacionalni problemi bez sumnje je korespondentan s tendencijom

Digitized by Google

nacionalizma. Bolje reći, ona se u tome kompleksu uobličava i izražava i prepoznatljiva je u onome što nazivamo republičkim etatizmom. Taj etatizam upravo jača na izvlašćivanju neposrednih proizvođača od strane nacionalne države, na koncentraciji sredstava i funkcija na razini republika, te na uobličavanju »nacionalnog interesa« i njegovog osamostaljivanja u odnosu na osnovne socijalno-proizvođačke snage u naciji i konfrontiranja prema vannacionalnoj okolini.

Djelovanje ovog kompleksa izražava se u funkcionalizaciji ne samo materijalnih, nego i socijalnih snaga u naciji i u njihovom tretiranju kao faktora ostvarivanja »nacionalnog interesa«. Protagonisti nacionalizma u Hrvatskoj su u doba eskalacije takozvanog maspoka 1971. formulirali tezu o nacionalnim radničkim klasama u Jugoslaviji. Protagonista takve teze, Marko Veselica, tvrdio je da su unitarističke i konzervativne one snage koje zastupaju stanovište o radničkoj klasi Jugoslavije. Radnička se klasa, tvrdio je Veselica, može pojaviti »isključivo kao sasvim originalna nacionalna kategorija s čitavim kompleksom svojih posve specifičnih interesa, tradicija, psihologije, sa svojim jezikom i svim atributima koji čine moderne nacije«[4].

Nasuprot oblikovanoj i izraženoj tezi nacionalista u Hrvatskoj o nacionalnoj radničkoj klasi, drug Tito je odlučno formulirao suprotnu tezu: »Radnička klasa nema različite interese, samoupravljači u svim republikama imaju zajedničke interese, a to je da žive životom dostojnim čovjeka... Radnička klasa u Jugoslaviji mora da bude onaj cement koji će osiguravati jedinstvo naše socijalističke zajednice.«[5] On će tu tezu još jasnije izraziti na 21. sjednici Predsjedništva SKJ: »Bilo je tendencija da radnička klasa mora biti potpuno uklopljena u nacionalne okvire. Međutim, u Jugoslaviji je samo jedna radnička klasa, radnička klasa čitave Jugoslavije.«[6]

Indikativno je da se teza o nacionalnim radničkim klasama, koja je svojevremeno formulirana od izrazitih protagonista nacionalističke orijentacije i kvalificirana kao izraz nacionalizma, u suvremenim uvjetima počinje afirmirati u državno-političkom kompleksu. Od nekih istaknutih funkcionera u državnom i partijskom vrhu jedne naše republike odbacuje se baš ona teza koju je formulirao Tito. Naime, tvrdi se da insistiranje na radničkoj klasi Jugoslavije znači unitarizam i da je to antisamoupravna pozicija.

Naravno, ovdje nije riječ o tome da li radnička klasa kao socijalna kategorija postoji unutar svake nacije kao dio njene

---

[4] *Od jugoslavenstva do modernih shvaćanja*, »Hrvatski tjednik«, br. 17/1971, str. 7.

[5] Razgovor sa delegacijom Saveza omladine Jugoslavije, »Vjesnik«, 13. ožujka 1971.

[6] *Energično u borbu protiv svih negativnih pojava i klasnih protivnika u zemlji; O Partiji i ulozi komunista*, knjiga treća, »Narodna knjiga«, Beograd, 1984, str. 195.

Digitized by Google

socijalne strukture. To nije negirao ni Tito kada je insistirao na jedinstvenoj radničkoj klasi Jugoslavije. U Titovoj tezi sadržano je shvaćanje o radničkoj klasi kao subjektu jedinstvenog društvenog odnosa u Jugoslaviji čije su osnove uspostavljene i koji može da se ostvaruje aktivitetom radničke klase. To je samoupravljanje, koje nije nacionalno ograničeno, nego jedinstveno — općejugoslavensko. A takvom jedinstvenom društvenom odnosu odgovara i jedinstveni subjekt koji je nosilac njegovog razvoja. Otuda teza o radničkoj klasi Jugoslavije.

Međutim, radnička klasa se još uvijek nalazi u položaju producenta viška rada koji se od nje otuđuje. Nacije konstituirane u političke zajednice, čiju cjelokupnost izražava državno-politički kompleks, jesu nosioci funkcije prisvajanja i razdiobe viška rada. Čak je utvrđeno legalno pravo nacija, odnosno njihovih država, da raspolažu »svojim« viškom rada. A kada naciji pripada pravo na višak rada, onda njoj pripada i kolektivni proizvođač toga viška. Ona ima pravo na »svoju« radničku klasu, odnosno ona tu klasu funkcionalizira. Naime, nacionalna radnička klasa je u funkciji nacije i njenog razvoja. Državno-politički kompleks potencira ovu funkcionalizaciju. Time se on podudara s tendencijama nacionalizma. Ovime je potisnuta ona pozicija radničke klase u društvu i društvenim kretanjima na kojoj je insistirao Tito — da djeluje kao subjekt samoupravljanja kao jedinstvenog društvenog odnosa u Jugoslaviji. Reaktiviranje samoupravljanja sadrži u sebi zahtjev da se nadvladava pasivna pozicija proizvođačâ u privrednim i društvenim tokovima, a time i njihova funkcionalizacija u sklopu nacija, nego obrnuto da udruženi proizvođači počinju djelovati na konstituiranju i razvoju zajednice. U takvim procesima nužno bi se moralo reaktivirati i jedinstvo radničke klase Jugoslavije.

Državno-politički kompleks djeluje na integraciji stanovništva, odnosno socijalnih snaga koje čine strukturu stanovništva, u političku zajednicu s nacionalnim atributom. Ti se kompleksi i legitimiraju kao nosioci nacionalnog identiteta. Međutim, snage koje djeluju u tom kompleksu pretežno su orijentirane na integraciju svih građana svoga područja u političku zajednicu i idu za što višim stupnjem neutralizacije razlika i trvenja među građanima koji žive na području zajednice po nacionalnom, vjerskom i sličnom kriteriju. Po pravilu, snage koje djeluju unutar državno-političkog kompleksa ne iskazuju pretenzije za integriranje pripadnikâ osnovne nacije koju reprezentiraju ukoliko se nalaze na teritoriju drugih nacija-država u Jugoslaviji. Oni su građani druge republike i smatra se da se trebaju integrirati u političku zajednicu vlastitog područja, odnosno da ih u tu zajednicu trebaju integrirati snage koje djeluju unutar njihovih državno-političkih kompleksa.

Suvremene nacionalne države u Jugoslaviji sadrže u sebi i izražavaju protivurječnost u pogledu potenciranja i stimuliranja nacionalizma. Izražavaju tendenciju nacionalizma putem izvlašćivanja neposrednih proizvođača, koncentriranja sredstava i funk-

Digitized by Google

cija, te uobličavanja »nacionalnog interesa« nasuprot osnovnim socijalno-proizvođačkim snagama u naciji i na suprotstavljanju toga interesa drugim nacijama — državama, odnosno općejugoslavenskoj okolini. Uobličavanjem i izražavanjem ove tendencije državno-politički kompleks unutar jugoslavenskih nacija djeluje kao rezistentni činilac koji zaustavlja i usporava procese ekonomske, socijalne i drugih vidova integracije u općejugoslavenskim razmjerima. Međutim, upravo taj kompleks istovremeno neutralizira radikalno izražavanje nacionalizma. Može djelovati, a najčešće i djeluje, kao brana nacionalističkoj radikalizaciji društvenih problema u svakoj nacionalnoj sredini.

Kulturno-historijski kompleks, zbog svoje složenosti, sadrži u sebi nešto drugačije mogućnosti za uobličavanje, stimuliranje i izražavanje tendencije nacionalizma. U ovom kompleksu djeluju različiti autonomni činioci. Oni doprinose unutarnjem povezivanju, oblikovanju i izražavanju nacionalnog bića. Ukupna kultura kao akumulirano materijalno stvaralaštvo i duhovni sadržaj u trajanju i razvitku narodâ i kao posebna oblast organizacije života i djelovanja ljudskih skupina u naciji, utječe na strujanja i raspoloženja i neprekidno djeluje kao činilac oblikovanja i izražavanja nacionalne svijesti. U tom kompleksu djeluju snage koje kritički valoriziraju kulturno nasljeđe i doprinose da se u nacionalnu svijest uključuju i djeluju vrijednosti koje odgovaraju suvremenim potrebama i mogućnostima ljudi u socijalnim tokovima, otvaraju širu međuljudsku komunikaciju koja nadilazi nacionalna ograničenja. No, u njemu u isto vrijeme djeluju snage koje izražavaju kulturu kao osamostaljeni činilac i nameću se naciji sa stanovišta nekritički preuzetog nasljeđa i vrijednosti uvezenih sa strane. U ovom sklopu postoji i djeluje crkva ne samo kao institucionalni nosilac religiozne svijesti, nego su njezine pretenzije i da djeluje kao činilac oblikovanja i izražavanja nacionalne svijesti. Katolička crkva u hrvatskoj i slovenačkoj naciji, a pravoslavna u srpskoj iskazuju svoje pretenzije da kao moralna i duhovna snaga dominantno utječu na oblikovanje nacionalne svijesti u čijim su sadržajima naglašene odrednice koje naciju odvajaju od socijalizma i socijalističke orijentacije razvoja i vraćanje u suodnos sa crkvom i njenim osnovnim postulatima kao kriterijem opstanka i razvoja.

Nacionalizam kao tendencija koja se aktivira i koja djeluje u kulturno-historijskom kompleksu razlikuje se od one tendencije koja je prisutna u prethodno razmotrenom kompleksu po ekspanzivnosti, s jedne, i po restriktivnosti, s druge strane. Nacionalizam iz ovog kompleksa usmjerava se prema pripadnicima nacije na širem prostoru, u svim sredinama izvan nacionalne države, i tako provocira druge radi položaja pripadnikâ svoje nacije kod njih, podstiče pitanje njihovih prava itd. Istovremeno u vlastitoj nacionalnoj sredini insistira na obilježavanju onih koji su pripadnici drugih nacija, zaoštrava probleme njihovog suviše velikog učešća u javnom životu, alarmira na ugrožavanje nacionalnog bića od naglašene prisutnosti van nacionalnog elemen-

Digitized by Google

ta itd. U uvjetima otvorenih procesa socijalističkog samoupravnog razvoja društva nacionalizam se aktivira i djeluje sa stanovišta nacije, nacionalne integracije, izražavanja nacionalnog interesa i drugog, nasuprot integraciji društva koja polazi iz njegove ekonomsko-socijalne osnove i u kojoj se osnovne socijalne snage u naciji, koje svoje postojanje zasnivaju na vlastitom radu, izražavaju kao aktivni subjekti i čija se odgovornost za reprodukciju cjelokupnih uvjeta rada i življenja sve više proširuje. Procesi socijalističkog razvoja društva sa ovakvim određenjima očito su poremećeni ili, u najboljem slučaju, usporeni. U ukupnim društvenim kretanjima izražavaju se dva naprijed razmatrana kompleksa. Autonomno izražavanje ovog društvenog činioca kojeg nazivamo »udruženi rad« očito je neutralizirano. Naime, udruženi rad je sveden u granice samoreproduciranja i izvan tih granica ne djeluje kao činilac u društvenim kretanjima. Aktivirana je i djeluje tendencija zatvaranja udruženog rada. Nije riječ samo o teritorijalnom zatvaranju, samoizolaciji unutar općina, republika i slično. U pitanju je zatvaranje pred pripadnicima društva koji bi htjeli da se uključuju u društveni rad i da djeluju u ukupnim procesima društvene reprodukcije. Među onima koji nisu u nemogućnosti da se uključuju u društveni rad pretežno su mladi ljudi. Ta činjenica djeluje na jačanje snaga izvan udruženog rada koje socijalnoj i samoupravnoj integraciji suprotstavljaju nacionalnu, odnosno nacionalističku integraciju.

U uvjetima neutralizirane tendencije socijalne integracije ljudi na osnovu koncepcije udruženog rada dominantna su dva naprijed razmotrena kompleksa u ukupnim društvenim kretanjima. Nacionalizam se aktivira i djeluje i u jednom i drugom kompleksu sa svim posebnostima koje sadrži i uvjetuje njihova socijalna priroda.

IV. Potencionalne društvene snage i nosioci tendencije nacionalizma

Nacionalizam kao oblik društvene svijesti, koja usmjerava ljude na određeno djelovanje i ponašanje, postoji u svim socijalnim kategorijama, oblastima ljudske djelatnosti, institucionalnim oblicima itd. Ipak, s obzirom na to da djeluje na uobličavanju i nametanju nacionalnog kriterija društvene integracije i razvoja, nasuprot socijalizmu koji djeluje na mijenjanju socijalnih odnosa u naciji i pojačava procese društvene integracije iz rada kao osnove i polazišta, može se pretpostaviti da trajni poticaji za nacionalističku svijest dolaze iz onih institucija i snaga koje postoje na području kojeg je Marx označio terminom »društvena nadgradnja«. Naravno, bilo bi nepravedno, a i lažno, ljude radno angažirane u nizu djelatnosti koje su označene »nadgradnjom« automatski dovoditi u vezu s nacionalizmom kao izrazito antisocijalističkim angažmanom. Riječ je o potencijalnoj mogućnosti za aktiviranje tendencije otpora socijalističkoj integraciji društva ko-

Digitized by Google

ja polazi iz materijalne proizvodnje, proširuje se na društveni rad uopće i na ostale oblike ljudskog zajedništva, odnosno za aktiviranje suprotne tendencije, to jest nametanja nacionalnog oblika kao kriterija asocijativnosti. Dosadašnje iskustvo iz našeg razvoja, kao i zapažanja suvremenih kretanja u društvenoj cjelokupnosti, ukazuju na potencijalne nosioce nacionalizma u određenim društvenim snagama koje pokazuju svoju autonomnost, odnosno relativnu samostalnost u odnosu na društvo. Jedna od takvih snaga je crkva kao institucija. Dijelovi inteligencije koji nisu integrirani u društveni rad izražavaju težnju da se nameću društvu kao njegova savjest, duhovni izraz itd. sa stanovišta nacije. Nosioci privatne poduzimljivosti, kojima socijalizam postaje tijesan za vlastito širenje, nalaze inspiraciju i oslonac u nacionalnom kriteriju zajedništva. Na moguće izražavanje nacionalističke tendencije iz pomenutih i drugih dijelova društva treba trajnije računati.

Naravno da se nacionalizam kao tendencija u društvu, činilac koji djeluje na formiranje i izražavanje društvene svijesti, ne artikulira sam po sebi. Njega artikuliraju određene intelektualne snage koje djeluju u društvu. Dosadašnje iskustvo pokazuje da je moguće mnoga društvena pitanja artikulirati u nacionalistički izraz ako ne u političkoj i publicističkoj djelatnosti, onda svakako u umjetničkom izrazu: romanu, noveli, filmu, eseju, umjetničkoj kritici itd. Moguće je da pojedinci koji daju svoj doprinos artikuliranju nacionalističkih gledišta o društvu, odnosno o pojedinim društvenim pojavama itd., po svojem ukupnom opredjeljenju i ne moraju biti nacionalisti.

Pri razmatranju toga pitanja nije važno, a nije ni moguće, potpunije i egzaktnije identificiranje onih socijalnih snaga koje su sklonije da se izražavaju kao nosioci nacionalizma. Mnogo je važnije ocjenjivati koje šire društvene snage, zbog svojeg socijalnog položaja, u određenim situacijama i sredinama, mogu da se pokreću protiv socijalizma kao postojećeg stanja. Da ne bi bilo zabune, treba precizirati i naš odnos prema postojećem stanju. On je uvijek kritički. To je kritičnost prema onome što je dostignuto i stalno nastojanje da se postojeće stanje nadilazi i uspostavlja bolje, progresivnije. Kada se kaže da se dio društvenih snaga može u određenim situacijama i sredinama aktivirati protiv socijalizma kao postojećeg stanja, misli se na njihovo angažiranje usmjereno na rušenje socijalizma, upravo na nacionalističkim vrijednostima i orijentaciji. Sadašnje stanje u našem društvu je teško. No nemaju svi dijelovi društva jednake mogućnosti da vlastitim aktivitetom traže i pronalaze izlaze iz teškoća. Jedni se mogu angažirati na traženju toga izlaza boljom i racionalnijom organizacijom vlastitog rada, štednjom, sklapanjem poslovnih aranžmana itd. Neki, pak mogu povećavati cijene i barem fiktivno i kratkoročno poboljšavati vlastiti dohodak. No, postoje i neki dijelovi društva koji to nisu kadri. To su, prije svega, dijelovi društvenih djelatnosti kao što su: obrazovanje, zdravstvo, penzioneri i slični. Osobito je težaj položaj dijela omladine kojoj je blokiran ulazak u društveni rad. Ti mladi ljudi su na marginama

Digitized by Google

društva i mogu se protiv društva aktivirati na pogrešnom i reakcionarnom pravcu. Nacionalizam kao antisocijalistička platforma može da ih pokreće protiv društva koje ih je odgurnulo u stranu i nije im na vrijeme otvorilo prostor za konstruktivno aktiviranje.

Sadašnje stanje u Jugoslaviji kao cjelini sadrži u sebi i omogućuje aktiviranje nacionalizma u različitim sredinama. Pored poznatih događaja i nepovoljnih kretanja na Kosovu, koja na izvestan način, još traju u poslednje se vrijeme bilježe nacionalističke manifestacije u slovenačkoj, srpskoj i drugim sredinama. Nacionalizmi, bez obzira na to čiji su, međusobno se uvjetuju i stimuliraju. Zato pojave u Sloveniji, Beogradu, Splitu i drugdje ne mogu ostati izolirane.

V. Savez komunista, odnosno komunisti, u svojoj nacionalnoj sredini

Ovo je pitanje, na izgled, načelne, teorijske prirode. No, ono se uvijek iznova postavlja i aktualizira u praksi, i to u svakoj historijskoj situaciji kada treba tražiti rješenja za prevladavanje krupnih problema našeg društva i za otvaranje puteva njegovog razvoja. Ovdje je potrebno podsjetiti da su u uvjetima buržoaskog društva u našoj zemlji sve građanske i političke snage, a tu su posebno bili glasni crkveni krugovi, komuniste proglašavali anacionalnim elementima, »stranim tijelom u zdravom nacionalnom organizmu« itd. A ipak je ta »anacionalna snaga vodila i uspešno završila nacionalnooslobodilački rat, dok su građanske snage, koje su isticale svoj nacionalizam, počinile nacionalnu izdaju. Komunisti su ne samo proveli nacionalnooslobodilački rat, nego su ujedno riješili nacionalno pitanje na načelima ravnopravnosti svih onih koji se uključuju u jugoslavensku zajednicu. Zašto? Zato što su djelovali kao unutarnja nacionalna, ali ne i nacionalistička snaga. Imali su internacionalne, a ipak ljudske kriterije u rješavanju aktualnih društvenih pitanja, uključivo i nacionalnog.

Kada se u našoj suvremenoj situaciji komunisti, kao nasioci socijalističke orijentacije društvenog razvoja, susreću i konfrontiraju s nacionalizmom, uvijek treba da preispituju sebe i svoju utemeljenost u vlastitoj nacionalnoj sredini. Treba sebi da postavljaju pitanje da li u toj sredini djeluju kao unutarnacionalna, progresivna i vodeća snaga. Pri tom nije važno da komunisti sami na to pitanje daju pozitivan odgovor, nego treba da utvrđuju da li ih takvima priznaju proizvođačke snage, radni ljudi, omladina itd. Upravo od tih snaga treba dobivati potvrdan ili neki drugi odgovor na pitanje da li se te društvene snage oslanjaju na komuniste u pokretanju i razrješavanju vlastitih aktualnih i dugoročnih interesa i problema.

Drugo značajno pitanje koje komunisti sami sebi treba da postavljaju jeste: Kako u svojim sredinama djeluju i kakvi su kriteriji tog djelovanja? Jesu li i koliko su općeljudski, interna-

Digitized by Google

cionalni ili su to kriteriji nacionalnog egoizma u kojima je naglašena nacionalna tjeskoba i isključivost?

Oba pomenuta pitanja su ujedno načelna i praktična. Kad je riječ o prvom pitanju — utemeljenosti komunista u vlastitu nacionalnu sredinu — stalno iskrsavaju neki novi problemi. Na primjer, još uvijek ima objašnjavanja u pogledu takozvane federalizacije u Savezu komunista, premda je načelno to pitanje davno razrješeno. Ono što se u tome aktualizira kao problem jeste narušavanje tog načela u praktičnom djelovanju Saveza komunista, njegovih organizacija, rukovodstava itd. Naime, Savez komunista Jugoslavije uspostavljen je kao jedinstvena organizacija, s jedinstvenim programom, vrijednosnim ciljevima itd. Istovremeno je utemeljen u svoje nacionalne sredine — kao SK Hrvatske, Makedonije, Slovenije itd. — i odgovoran je za ostvarivanje jedinstvenih ciljeva i vrijednosti u tim sredinama. Ako je to pitanje načelno raščišćeno, onda njegovo stalno ponovno pokretanje unosi zabunu, neutralizira kritičnost komunista na neadekvatnosti u njihovoj organiziranosti i djelovanju, sa stanovišta jedinstvenosti SK i njegove utemeljenosti u nacionalne sredine i ostvarivanje njegovih ciljeva i vrijednosti u tim sredinama.

Praktični problemi u vezi s pitanjem utemeljenosti Saveza komunista u vlastitu nacionalnu sredinu su i u rasprostranjenosti organizacije, odnosno djelovanja komunista u užim sredinama u kojima pretežno živi stanovništvo različitih nacionalnosti. Jačanje organizacije Saveza komunista u tim sredinama znači u isto vrijeme i utemeljenost komunista u vlastite nacionalne sredine i neposredno povezivanje ljudi raznih nacionalnosti i njihovo aktiviranje na socijalističkoj integraciji i razvoju društva.

Drugo pitanje, to jest način, kriterij djelovanja komunista upućuje na razmatranje prisustva i djelovanja komunista u različitim sredinama i situacijama u kojima je moguće izražavanje užih nacionalističkih, odnosno širih općeljudskih pristupa i kriterija. Riječ je o aktivnom ili manje aktivnom prisustvu i djelovanju Saveza komunista, odnosno komunista u udruženom radu, društveno-političkim zajednicama, općinama, užim životnim sredinama, o uređivanju međusobnih odnosa u radu, u zajednici življenja, poslovnim aranžmanima koji se kreću u užim granicama ili prelaze granice vlastite nacije, odnosno republike.

Komunisti, kao vodeća snaga radničke klase i društva, odgovorni su za razvoj nacije u kojoj djeluju. U toj odgovornosti za razvoj nacije kao društvene cjelokupnosti sadržano je više mogućnosti za njihovo djelovanje i ponašanje u odnosu na nacionalizam. Ovdje se naznačuju neke od tih mogućnosti.

Prva mogućnost je u tome da komunisti pristupaju problemima društva na sužen, redukcionistički način. Oni mogu imati u vidu samo uski klasni kriterij i ispuštati iz svojeg vidokruga, interesa, cjelinu društva i cjelinu procesa u njemu. Jedan vid gubljenja cijeline jeste zanemarivanje prošlosti, ukupnog nasljeđa, historije, kulture, tradicija, itd. Vodeće snage socijalizma u našoj

Digitized by Google

zemlji samim tim što su postale vladajuće preuzimaju na sebe odgovornost za cjelokupno kulturno nasljeđe, nastalo u dugotrajnoj povijesti naših naroda. One su odgovorne za preuzimanje i valorizaciju toga naslijeđa. Međutim, pokazuje se naše odsustvo ili nedovoljno prisustvo u procesima oživljavanja i valorizacije toga nasljeđa.

Drugi vid te iste mogućnosti, odnosno suženog pristupa, jeste gubljenje veze s nekim posebnim snagama u društvu, njihovim djelovanjem i problemima, kao, što je, na primjer, inteligencija. Tu je također i sektaški odnos prema religioznim ljudima, vjernicima. Posljedica takvog suženog, redukcionističkog pristupa društvenoj cjelokupnosti jeste omogućavanje da se na tom prostoru aktiviraju i postaju djelatne antisocijalističke snage, a nacionalizam je najčešće njihov koncentrirani izraz.

Druga mogućnost je upravo u suprotnom. Radi ovladavanja cjelinom, komunisti u lokalnim i širim teritorijalnim sredinama napuštaju klasno-oslobodilački i općeljudski kriterij u pristupu društvenim problemima. Nastoji se što bolje, potpunije zaokružiti ono što je »naše«, bilo lokalno ili nacionalno, i na tome se pojačava vlastiti društveni angažman. Ovdje se počinje prihvaćati nacionalistički kriterij. Gubi se osjećaj za procjenu nacionalističkih tendencija, odakle potiče i njihovo toleriranje i mirenje s njima.

Treća mogućnost jeste takmičenje s nacionalizmom u uobličavanju i izražavanju takozvanog nacionalnog interesa i razvoja nacije. Strah da nam u iskazivanju hrvatstva, srpstva itd. nacionalisti, crkveni i drugi krugovi ne preuzmu primat, da nacionalna zastava ne pređe u njihove ruke, strah od kritike s njihove strane i slično — sve je to izraz ponašanja koje je uvjetovano pomenutom mogućnošću. Komunisti ne bi trebalo da se plaše da će ih nacionalističke snage potisnuti ukoliko dosljedno djeluju na ostvarivanju socijalizma u vlastitoj nacionalnoj sredini. Ukoliko komunisti iskazuju bojazan da će ih nacionalisti potisnuti u izražavanju nacije i njenog razvoja, to jedino može ukazivati na to da sa socijalizmom stvar ne stoji dobro i da se počinju prihvaćati pozicije nacionalizma, uz daljnje zadržavanje socijalističke forme.

Četvrta mogućnost leži u različitosti situacija koje nastaju u angažiranosti protiv nacionalizma. Konfrontacija s nacionalizmom, osobito u nekim posebno stvorenim situacijama i sredinama, uključuje i određeni rizik. Rizik se ne nalazi u mogućnosti da se nacionalizam nametne kao dominirajuća snaga u društvu, da eliminira socijalizam kao ostvarenje i orijentaciju društvenog razvoja u cjelini. On se može sastojati u mogućnosti da nacionalizam pokrene, mobilizira dio društvenih snaga u određenoj sredini, koje nisu zadovoljne postojećim stanjem, na antisocijalističku akciju i da se tom akcijom komunisti privremeno natjeraju u defanzivu. Rizik je i u kompromitiranju vlastite uže sredine pred širom zajednicom, odnosno višim instancama u Savezu komunista, zbog jačanja nacionalizma u njoj i slično. Iz te bojazni proizlazi, s jedne strane, minimiziranje pojave, a s druge stvara-

Digitized by Google

nje uvjerenja da je u vlastitoj sredini stanje zadovoljavajuće, odnosno da nije gore nego kod drugih itd. Takav odnos prema ovoj pojavi nije komunistički. Odnos prema nacionalizmu treba da bude onakav kako priroda ove pojave zahtijeva. Nacionalizam nije lokalna, nego zajednička stvar. Neprijatelj socijalizma. Od nas se i zahtijeva angažman, a ne špekulantske procjene je li kod nas bolje nego kod drugih.

Digitized by Google

Srđan Vrcan

Omladina, religija i crkva ovdje i sada

I

1. Nema sumnje da je jedan dio naše službene, političke, pa i šire javnosti vidljivo iznenađen i duboko uznemiren vijestima o incidentima, koji se s rastućom žestinom javljaju i ponavljaju u različitim dijelovima naše zemlje u posljednje vrijeme. I to je iznenađen i uznemiren incidentima koji imaju neka zajednička opća obilježja koja se daju lako prepoznati. Prvo, to su incidenti koji imaju obilježja svojevrsnih političkih demonstracija, koje se već na razini korištenih simbola približavaju ili poistovjećuju s najekstremnijim antisocijalističkim i antijugoslavenskim pozicijama. Drugo, to su incidenti u kojima se, gotovo po pravilu, kao protagonisti ili barem kao neposredni akteri javljaju mladi ljudi. I to oni koji pripadaju već drugoj generaciji koja se rodila i odrasla u uvjetima poratne, socijalističke Jugoslavije. Treće, to su incidenti u kojima se kao glavni nosioci, izgleda, javljaju oni mladi ljudi koji, po nekim indicijama, pokazuju stanoviti i ponekad natprosječni stupanj vezanosti za određene konfesije i konfesionalne organizacije, koje inače postoje i djeluju u ovom našem povijesnom i društvenom prostoru. I, na kraju, to su incidenti koji u manjoj ili većoj mjeri, u svojoj pozadini ili podlozi

Digitized by Google

imaju onaj osobiti političko-idejni i kulturni sklop koji se, ne bez razloga, može nazvati klerikalno-nacionalističkim sindromom.

Razumije se, suočavanje s takvim incidentima dovelo je do toga da se u dijelu političke javnosti i u nekim političkim forumima uz veliko iznenađenje, počelo postavljati kao ključno pitanje: »Kako je to uopće moguće?« Dapače, to se pitanje postavilo gotovo s dramatičnim zaprepaštenjem u onim sredinama u kojima su se takvi incidenti dogodili, a koje su tradicionalno pokazivale visok stupanj odbojnosti prema svakom obliku klerikalizma, isto onako kao što su u novijoj prošlosti bile izrazito imune od nekih značajnih prodora ekstremnih oblika nacionalizma i šovinizma, što su inače na latentan ili manifestan način manje-više stalno izraženi u nekim našim sredinama.

Nema, isto tako, sumnje u to da postoji i lako prepoznatljiva tendencija u nekim forumima i u nekim dijelovima naše političke javnosti da se zadovoljavajući odgovor na spomenuto pitanje potraži i pronađe na načine koji su bjelodano nedovoljno kritički i samokritički, izrazito jednostrani i unaprijed pristrasni, ali imaju tu prednost da ne idu do kraja, te svojom nedvojbenom kritičnošću, jednostranošću i pristrasnošću mogu umirivati i umiriti savjest mnogih političkih funkcionera i foruma, tješeći ih sugestijama da su, navodno, uvijek i u cijelosti drugi »krivi« za ono što se događa ili se dogodilo, te da se odgovornost za ono što se dogodilo ili se događa može uvijek i u potpunosti prebaciti na leđa nekoga drugog. U najboljem slučaju, posrijedi su načini traženja i pronalaženja odgovora na spomenuto pitanje koji umiruju savjest, i to tako što spomenute incidentne situacije vezuju isključivo za nekakav sasvim slučajan stjecaj izuzetnih društvenih, političkih i kulturnih okolnosti izrazito marginalne naravi, koje nemaju nikakvih strukturnih korijena i nikakvog ishodišta u dominantnim konstelacijama društvenih odnosa u nas danas. Ne začuđuje stoga što se, na primjer, ponajčešće događa da se uzrok takvim pojavama traži i pronalazi isključivo ili prvenstveno u navodno podmuklim makinacijama ove ili one konfesionalne organizacije ili, pak, u njihovoj, navodno, superefikasnoj aktivnosti usmjerenoj na mlade, ne pitajući se pri tom zašto je danas takva aktivnost postala tako djelotvorna i zašto u dijelovima suvremene omladine u nekim sredinama nailazi na odjek, odaziv i prihvaćanje u razmjerima koji imaju masovnu narav. To se na sličan način događa onda kada se odgovornost za pojave o kojima je riječ prebacuje isključivo ili prvenstveno na školu i na nastavnike, pretpostavljajući ili hineći da se pretpostavlja da su škola, odgojno-obrazovni rad u školama i aktivnost nastavnika gotovo svemoćni u oblikovanju mladih ličnosti i u njihovom društveno-političkom usmjeravanju nezavisno od općeg stanja u društvu i općih prilika u kojima škole i nastavnici danas djeluju, ili pak pretpostavljajući ili hineći da se pretposavlja da je u društvu danas i u pojedinim sredinama inače sve maltene u najboljem mogućem redu, kao što je u najboljem redu i u odnosima prema sadašnjem pokoljenju omladine, ali da stvari stoje loše

Digitized by Google

samo u školama i s nastavnicima. Na taj se način dolazi do umirujućeg zaključka da su upravo škole i nastavnici danas jedina ili ključna »slaba« karika u inače pozitivnom odnosu svih drugih društvenih institucija prema mladima danas. Na kraju, ista tendencija se manifestira i onda kada se odgovornost za pojave o kojima je riječ nastoji prvenstveno imputirati mnogim kritičkim napisima, izjavama i komentarima koji su u posljednje vrijeme samo bezrazložno unijeli smutnju i dezorijentaciju u inače pozitivno raspoloženje naših radnih ljudi i građana, te su tako na neki način pripremili plodno tlo i za incidente koji se događaju.

Takvi odgovori, ma koliko umirujući i utješan bio njihov naboj, bjelodano su prekratki i onda kad neki od njih sadrže u sebi i zrnce istine. Odgovori ovakve vrste znatno više smjeraju na otkrivanje »žrtvenih jaraca« nego na razvijanje cjelovitih i dubokih kritičkih uvida u realno stanje stvari i u one konstelacije povijesnih, društvenih, političkih i kulturnih odnosa i okolnosti koje tvore plodno tle iz kojeg onda incidenti ovakve naravi mogu bujati i pothranjivati se. Stoga je potreban neuporedivo viši stupanj realizma i kritičnosti kad se želi odgovoriti na pitanje: »Kako je to uopće moguće?« I takav realizam i kritičnost potrebni su i stoga što svaki odgovor na prethodno pitanje sadrži u sebi u klici i sugestiju o društvenoj akciji koja bi trebalo da uslijedi kako bi se incidentne situacije eliminirale. Zacijelo, neki odgovori sugeriraju ne samo akciju koja je bjelodano prekratka i u dugoročnom smislu neefikasna, već i akciju koja u sadašnjim prilikama može biti i izravno kontraproduktivna.

2. Bez sumnje, opravdano je i razumljivo uznemirenje i uzbuđenje jednog dijela naše političke, pa i šire javnosti u povodu incidenata o kojima je riječ i u koje su mladi na ovaj ili onaj način izravno upleteni i onda kad ima dosta razloga da se povjeruje da mladi samo otvorenije i na ekstremniji način iskazuju ono što i odrasli i stariji misle i priželjkuju. To uznemirenje i uzbuđenje je opravdano i razumljivo iz više razloga, pa i onda kad se može dovesti u pitanje politički oportunitet i politička mudrost već uobičajene tendencije da se svaki i minimalni incident ovakve naravi, i kad je izrazito lokalnog značenja, odmah podigne na jugoslavensku razinu i pretvori u opći jugoslavenski problem.

Na prvom mjestu, incidenti o kojima je riječ, sa simbolikom kojom se služe, mogu s razlogom uznemiravati i uzbuđivati jer se mogu shvatiti i protumačiti kao pokazatelj šireg društvenog i političkog procesa, koji je — čini se — na djelu u nas posljednjih godina i naročito se izrazito očituje u nekim sredinama. To je proces koji se može opisati kao proces stanovitog oživljavanja i obnove političkog svijeta stare, predratne Jugoslavije, i to oživljavanja i obnove s gotovo svim starim podjelama i starim sukobima. Dakako, teško je povjerovati da oživljavanje i obnova — čak i samo djelomična — političkog svijeta stare Jugoslavije znači i može značiti nekakav korak naprijed i nagovještavati nekakvu pozitivno obojenu perspektivu za bližu i daljnju budućnost.

Digitized by Google

Na drugom mjestu, spomenuti incidenti mogu uznemiravati i uzbuđivati javnost i time što se mogu shvatiti i ne bez razloga interpretirati kao svojevrstan nagovještaj realnih mogućnosti da se sukobi koji su protivstavljali djedove i očeve u ovom našem prostoru u nedavnoj prošlosti, a za koje se s pravom i s olakšanjem moglo povjerovati da definitivno pripadaju nepovratnoj prošlosti, danas obnove i ožive kao sukobi koji protivstavljaju njihove unuke i sinove. A to znači da se i pokoljenje omladine koje raste i sazrijeva pri kraju našeg stoljeća ponovno uplete u mreže sukoba koji su pripadali jednom drugom vremenu. Teško je povjerovati da može ne uznemiravati mogućnost da isti oni sukobi koji su u prošlosti protivstavljali djedove i očeve današnjih mladića i djevojaka mogu danas ponovno suprotstavljati njihove unuke i sinove.

Na kraju, incidenti o kojima je riječ mogu ponajprije i ponajviše uzbuđivati i uznemiravati javnost time što se objektivno mogu shvatiti kao stanoviti simptom da bi u sadašnjim prilikama u našem društvu i u odnosu na pokoljenje mladih koje danas sazrijeva stvari mogle nezadrživo krenuti putem faktičkog ovjekovječivanja međunacionalnih konfrontacija i stalnog i nesagledivog zaoštravanja međunacionalnih sukoba u ovom našem složenom prostoru s krajnjim konzekvencijama, koje bi trebale da budu dobro poznate iz naše novije prošlosti. A to su nedvojbeno konzekvencije koje uvjerljivo pokazuju da taj put nikome u ovom našem prostoru ne može dugoročno donijeti ništa dobroga, pa ni ona elementarna dobra kao što su mir, sloboda, sigurnost, itd. Moraju biti uznemirujuće i uzbuđujuće sve indicije koje bi mogle samo ukazivati na to da su zaboravljena veoma teška i dramatična povijesna iskustva iz novije prošlosti. I to povijesna iskustva o svemu onome što je upravo ovaj naš društveni prostor stavilo na vrh liste evropskih prostora s relativno najvećim ljudskim gubicima i žrtvama u godinama rata. U tom kontekstu mora biti uznemirujuće i sve ono što govori ili bi moglo govoriti o tome da dijelovi današnje omladine mogu biti upleteni u pokušaje da se u ovom našem prostoru odigra »druga runda« onoga što se već odigralo, kako bi se, navodno, poravnali stari računi i izjednačili bilansi u mrtvima, odnosno da bi se moglo zanemariti bjelodane povijesne pouke u ovom pogledu, pa tako same sebe i društvo dovesti u situaciju da iskusimo ono na što ukazuje poznata mudra izreka da oni koji ništa nisu naučili od prošlosti moraju za kaznu prošlost još jednom doživjeti i proživjeti.

3. Koliko god je razumljivo i opravdano uznemirenje javnosti u povodu nekih incidenata, toliko je neopravdano iznenađenje koje se ovde-onde javlja. Iznenađenje govori ponajprije o odsustvu realističkog uvida u stvarno stanje stvari, kao i o odsustvu nužne kritičke distance prema nekim stereotipnim ocjenama tog stanja. Riječju, iznenađenje govori o odsustvu uvida u razmake koji postoje između »službenog« i »realnog« društva. Stoga incidenti o kojima je riječ mogu istinski iznenaditi samo one koji vjeruju poznatim tvrdnjama da se naše društvo danas

Digitized by Google

suočava samo sa »složenom«, a ne s kriznom situacijom, ili pak samo s »trenutačnim teškoćama«, a ne s ozbiljnom i protrahiranom krizom, ili pak samo s »ekonomskim teškoćama« i, u najgorem slučaju, s »ekonomskom krizom«, a ne s kriznim procesima globalne naravi. Iznenađenje je moguće samo za one koji su spremni povjerovati da je ekonomska situacija teška, a politička, navodno, dobra, o čemu svjedoči i činjenica da nema takozvanih socijalnih nemira, te prije svega nema šireg vala štrajkova. Da bi se, stoga, izbjegle jednostranosti i stranputice i u raspravi o onome što se danas događa na relaciji omladina — religija i crkva, potreban je izrazito visok stupanj realizma, s jedne, te kritičnosti koja ide do korijena, s druge strane.

4. Realizam i kritičnost o kojima je riječ mogu se početno osigurati samo pod uvjetom da se priznaju i prihvate neke opće pretpostavke za raspravu o spomenutom problemu. Tih pretpostavki ima bezbroj i pravi razgovor o omladini, religiji i crkvi, ovdje i sada, može započeti tek nakon što se te pretpostavke uvaže.

Prva je pretpostavka da je naše društvo danas pogođeno ozbiljnom i protrahiranom društvenom krizom koja je zahvatila ili zahvaća gotovo sva područja društvenog života, iako, možda, još ne i sve razine toga života. Ta društvena kriza predstavlja određujući realni društveni sklop u kojem se zbiva sve ono bitno što se danas događa na relaciji omladina — religija i crkva. Stanovita šira pomjeranja na toj relaciji, kao i incidenti koji su najčešće povod za političku raspravu o toj relaciji, jesu simptomi postojećeg kriznog stanja i kriznih procesa, pa se i sami mogu shvatiti kao fenomeni krize. I njihova učestalost i širina zavise neposredno i posredno od peripetija suvremene društvene krize u nas i od načina na koje se ta kriza već više godina zapliće i raspliće.

Druga pretpostavka jeste da je suvremena društvena kriza, koja je pogodila naše društvo krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, sastavni dio šire društvene krize svjetskih razmjera. Jedan od vidova suvremene svjetske krize jest i stanovita kriza socijalizma u svim njegovim varijantama. Dapače, ta kriza jest i kriza onog kulturnog sklopa koji se može nazvati lijevom kulturom, pa i modernom svjetovnom kulturom koja se u velikoj mjeri historijski artikulirala izvan kulturnog kruga tradicionalnih religija i djelomice u protustavu postojećoj religijskoj kulturi. Stoga je kriza svjetskih razmjera u stanovitoj mjeri izmjenila opće okvire postojanja religije u mnogim društvima i djelovanja nekih crkvenih organizacija. Ta se promjena dijelom očitovala tako da je u nekim društvima zaustavljen i preokrenut ranije dominantan trend sekularizacije društevnog života, te se počeo javljati trend revitalizacije religije. Drugim dijelom je ta promjena dovela i do toga da se unutar pojedinih vjerskih organizacija događaju veoma značajna pomjeranja. U tom smislu nije sasvim slučajno što je katolički kardinal Ratzinger nedavno upo-

Digitized by Google

trijebio termin »restauracija« i govorio o potrebi restauracije, dok se prije deset godina govorilo o potrebi »podanašnjenja« i »obnove«. Nema nikakvog razloga za pretpostavku da sve ono što se u situaciji suvremene krize svjetskih razmjera događa u mnogim društvima na Zapadu i na Istoku ne utiče i da nema značenja za ono što se događa ili se može dogoditi i u nas u pogledu relacije koja nas prvenstveno zanima. U svakom slučaju, u svjetskim razmjerima dogodio se zacijelo na razini duhovnih gibanja i duhovne klime značajan zaokret koji se ne može opisati kao napredak lijeve misli i lijeve kulture, već mnogo prije kao njihov uzmak i stanovito povlačenje.

Treća pretpostavka jest da suvremena društvena kriza u našem prostoru čini mogućnim i vjerovatnim ono što je inače karakteristično za svaku dublju i trajniju društvenu krizu. A to su, pored ostalog, relativno značajna, pa i nagla pomjeranja u proširenim raspoloženjima i krupni zaokreti u političkim preferencijama značajnih dijelova populacije. U tom je smislu odavno uočeno da društvena kriza zna ponekad gotovo preko noći izmijeniti kulturni krajolik jednog društva i preokrenuti do tada vladajuću duhovnu klimu, pa i razrušiti do tada vladajuću kulturnu hegemoniju. Isto tako, odavno je zapaženo da društvena kriza ne rijetko dovodi i do toga da »stari bogovi i demoni ustaju iz svojih grobova« — kako je to napisao M. Weber — te postaje moguće i vjerovatno i ono što se ranije u pretkriznoj situaciji, ne bez razloga, smatralo nemogućim i nevjerovatnim.

Četvrta pretpostavka, koju treba uvodno uvažiti, jest da omladinska populacija, u kriznoj situaciji pokazuje po pravilu, izrazitu labilnost u načinima svog mišljenja i ponašanja, pa i u svojim politički relavantnim opcijama. Stoga značajni dijelovi omladine u takvoj situaciji mogu poći politički najrazličitijim i ranije sasvim neočekivanim putovima.

Labilnost omladine je višestruko uvjetovana. Prije svega, ona je uvjetovana specifičnim svojstvima mladosti kao osobitog, izrazito formativnog životnog doba, to jest doba kad se oblikuje struktura ličnosti i njezina relativno stabilna životna idejna i vrednosna orijentacija. Međutim, labilnost omladine uvjetovana je i društveno-strukturno, to jest njenim općim društvenim položajem, koji je, po pravilu, duboko proturječan. I to je proturječan tako što se omladina kao društvena skupina u značajnoj mjeri nalazi u društvenom položaju koji je prijelazne naravi te se može opisati u terminima »ne više« i »još ne« ili, još više, kao društveni položaj kojega karakterizira, na jednoj strani, izrazita društvena marginalnost i inferiornost te ekonomska ovisnost, a na drugoj strani, stanovita sloboda mladih u određenim područjima svakodnevnog života. Na kraju, proturječnost društvenog položaja omladine često se očituje i u tome što se sistemski omladini postavljaju izrazito ambivalentni i proturječni zadaci: na primjer, od mladih se traži i samostalnost i kritičnosti, ali i bezuvjetno pridržavanje već utvrđenih okvira, inventivnost i poslušnost itd. To, dakako, znači da se ta labilnost može očitovati i u

Digitized by Google

odnosu mladih prema religiji i crkvi, te se ne može realistički računati da mladi ne bi mogli pokušati vidjeti što religija nudi i pokušati eksperimentirati i s religijom.

Peta pretpostavka je u tome da je današnje pokoljenje mladih nesrazmjerno oštro pogođeno razuđenim negativnim konzekvencijama suvremene društvene krize na veoma bitne aspekte njihove životne situacije. Ipak se čini da se na leđa suvremenog pokoljenja mladih prevalio nesrazmjerno velik dio tereta suvremene krize. Prije svega, ozbiljno su pogoršani uvjeti izbora vlastitog obrazovanja i kasnijeg životnog zanimanja. I to na takav način da se stvara utisak da se želje i aspiracije značajnog dijela omladine u pogledu izbora obrazovanja i izbora zanimanja sistemski tretiraju kao društveno malo značajna i sasvim beznačajna stvar i veličina o kojoj sistem obrazovanja ne treba uopće da vodi brigu. Tako se ono što se u datom trenutku smatra društvenim interesom u stanovitoj mjeri izravno suprotstavlja i nameće željama i aspiracijama mladih s konzekvencijama koje u političkom smislu moraju biti negativne. I to negativne onoliko koliko su negativne konzekvencije svega onoga što onemogućava identifikaciju mladih s društvenim interesima i potrebama. Nadalje, velik dio današnjeg pokoljenja omladine nalazi se u položaju da mora donositi životno značajne odluke o sebi, koje će sutra ili prekosutra imati izuzetno važne posljedice za njihov život u općim uvjetima kad raste i dominira nepredvidljivost i kad je teško pogoditi što će sutra ili prekosutra značiti one životne odluke koje mladi moraju danas donositi: od izbora obrazovanja do stupanja u brak i rađanja djece. Isto tako, nedvojbeno je da su se veoma pogoršali uvjeti zapošljavanja omladine i prijelaza mladih u svijet odraslih. Dobro je poznato da je današnja nezaposlenost s izrazito depresivnim obilježjima u velikoj mjeri prije svega omladinska nezaposlenost. Stoga su stope nezaposlenosti za pojedine omladinske uzrasne skupine ili godišnje kohorte u pojedinim sredinama dva, tri ili više puta više od općih stopa nezaposlenosti. Još su neizvjesnije perspektive mogućeg zapošljavanja za mlade: produljivanje prosječnog trajanja nezaposlenosti jest ponajprije produljivanje prosječnog trajanja nezaposlenosti mladih. Još bolje je poznato kakve su sve društvene posljedice masovne i trajne nezaposlenosti. Da li se treba prisjećati poznatih konstatacija nekih istraživača društva da rast nezaposlenosti od dva postotka vodi, po pravilu, rastu kriminaliteta od četiri postotka? To se, dakako, u našim uvjetima može izražavati i na nešto drugačiji, pa i politički izravnije relevantan način. Na kraju, pogoršavaju se za današnju omladinu uvjeti rješavanja mnogih drugih životnih problema: stan, formiranje vlastite obitelji, osamostaljivanje od roditelja, rađanje djece itd. Bilo bi sasvim ugodno pretpostaviti da sve to nema i ne može imati nikakvih reperkusija na relaciju omladina — religija i crkva danas u nas, ali takva pretpostavka je više nego iluzorna.

Šesta je pretpostavka da je vezanost ljudi za religiju i crkvu u ovoj ili onoj mjeri u našem poratnom socijalističkom društvu,

Digitized by Google

uza sve značajne društvene i kulturne preobrazbe, bila jedna od konstanti društvenog života, te je uvijek bila izražena u masovnim razmjerima, koji su, istina, varirali od jednog dijela zemlje do drugog i od jednog segmenta populacije do drugog. U stvari, vezanost ljudi za religiju i crkvu — i kad je bila na relativno najnižim razinama — zadržavala je obilježja svojevrsne masovne pojave, a ponegdje i masovne pojave s većinskim obilježjima. Stoga su i religija i crkva uvijek imale dovoljno široku masovnu potporu koja je omogućavala njihovo održanje i reprodukciju. Doduše, već od kraja pedesetih do kraja sedamdesetih godina dominantan trend u mnogim našim sredinama bio je trend stanovitog odvajanja ljudi od religije i crkve. Istodobno je taj trend u spomenutom razdoblju bio izrazito ispoljen baš u omladinskoj populaciji: mladi su se, po pravilu, brže i šire odvajali od religije i otuđivali od crkve. Međutim, i tada je vezanost za religiju i crkvu postojala kao masovna pojava i u redovima mladih, iako je u nekim segmentima omladine i u nekim sredinama dobila izrazito manjinska obilježja. Stoga je uvijek bilo pogrešno vjerovati da je naša omladina, navodno, manje-više potpuno ateizirana, kako se ponekad običavalo govoriti, te da je omladinska religioznost sasvim marginalna pojava o kojoj gotovo i ne treba voditi brigu. Istina, na razini forumskih referata, ocjena i rezolucija praktično se postupalo kao da je ta fikcija točna, ali je to bio znak da takvi referati, ocjene i rezolucije imaju više posla s nekom fiktivnom omladinom nego s realnom omladinom. Religija i crkva nisu, dakle, nikad izgubile u cijelosti svako uporište u redovima omladine u nas. Prema nekim podacima iz pojedinih sredina krajem sedamdesetih godina i početkom osamdesetih godina, ranije dominantan trend je ponegdje zaustavljen, a ponegdje i preokrenut.

Sedma je pretpostavka ta da u našem prostoru ne postoji religija i crkva uopće i u jednini za koju se onda omladina može slabije ili jače jednoznačno vezati. Naprotiv, postoje različite konfesije i različite vjerske organizacije s veoma različitim kulturnim i organizacionim profilima, koji su rezultat dugotrajnog povijesnog procesa kristalizacije. Dapače, ni pojedine konfesije i vjerske organizacije ne postoje kao nekakve potpuno monolitne i idejno i kulturno homogene cjeline. Naprotiv, unutar istog konfesionalnog kruga u nas, kao i u svijetu, postoje danas značajne razlike. I to su razlike koje nisu bez značajnih konzekvencija i političke naravi. To se, razumije se, i nedavno potvrdilo u krugu katoličanstva u Hrvatskoj u javno iznesenom stavu da je, na jednoj strani, temeljni zadatak katoličke crkve u nas danas borba protiv ateističkog marksizma, a, na drugoj strani, u pledoajeu za razvijanje i njegovanje dijaloga u ovom našem prostoru. Na kraju, i vezanost ljudi za religiju i crkvu danas ne postoji kao nešto što je istovrsne naravi i što je dosljedno jednoznačno određeno, te je uvijek dato s istim intenzitetom i s istim značenjem za cjelinu društvenog ponašanja ljudi. Stoga se problematika onoga što se danas događa na relaciji omladina — religija i crkva ne može

Digitized by Google

svesti samo na pitanje da li jača vezanost mladih za religiju i crkvu. Naprotiv, ta problematika uključuje i mora uključivati i pitanje za kakvu konkretnu konfesionalnu orijentaciju ta vezanost jača i kakav se tip religioznosti širi u redovima današnjeg pokoljenja mladih. Zanemarivanje svih realno postojećih razlika u ovom pogledu tjera, u krajnjoj liniji, vodu na mlin sektaških i autoritarnih snaga u našim sredinama koje praktički djeluju po principu »tko nije s nama (ili ponekad, još prije, sa mnom) od A do Z, taj je protiv nas«, pa tako, po geometrijskoj progresiji, uspješno umnožavaju svaku vrst neprijatelja i sve one koji se s njima ne slažu odmah trpaju u jednu i istu vreću najgorih neprijatelja.

Na kraju, treba, prije svega, priznati elementarnu činjenicu da ono što se događa javno na relaciji omladina — religija i crkva, ovdje i sada, i što ponekad izbija na javu u nekim incidentnim situacijama predstavlja samo jedan od vrhova ledenjaka, koji ima svoju znatno širu prikrivenu osnovu. Taj ledenjak ima još jedan drugi svoj istaknuti vrh na suprotnom kraju, koji je, istina, vidljiv, ali se o njemu ne govori ili se govori samo škrto. I jedan i drugi vrh ledenjaka tvore samo vidljive načine kako se očituje veoma prošireno, iako pretežno latentno i difuzno generalizirano, omladinsko nezadovoljstvo, koje se samo manjim dijelom politički artikulira, ali se može i politički artikulirati na veoma različite načine i krenuti veoma različitim putovima.

Drugi vrh ledenjaka može se prepoznati ako se prati samo ono što se u posljednje dvije godine događa na relaciji mladi — SK. Postoje, naime, pokazatelji — doduše, parcijalni —, koji ipak nedvojbeno upozoravaju na to da se na toj relaciji u nekim sredinama događaju veoma dramatične promjene i značajni obrati. Na primjer, u jednoj brojčano vrlo velikoj općinskoj organizaciji SK — jednoj od najvećih u SKJ — koja obuhvaća i jedan veliki grad, u 1983. godini u srednjim školama nije bio primljen u članstvo Saveza komunista ni jedan jedini učenik. U isto je vrijeme postotak učenika srednjih škola u uzrastu u kojem se može postati član SK pao na pukih 4%, dok je postotak brucoša članova SK, koji su došli na pojedine fakultete dostigao svoju dosad najnižu poznatu točku od ciglo 4 ili 5%. U jednom dužem vremenskom razdoblju, od nešto više od deset godina, pad broja srednjoškolaca koji su članovi SK ili bi to po vlastitim izjavama željeli postati kreće se od oko 50 na oko 20%. Na taj način, u toj inače tradicionalno izrazito naprednoj sredini, s velikim revolucionarnim tradicijama, čini se da je bilo relativno više skojevaca srednjoškolaca i studenata neposredno pred rat nego što ih ima u SKJ početkom osamdesetih godina! Pri tom, dakako, relativno je najgore stanje u školama koje spremaju za takozvana proizvodna zanimanja i u redovima mladih seljačkog i radničkog porijekla.

To je, zacijelo, nešto što je sastavni dio opće suvremene situacije u kojoj se događa i ono što se danas događa na relaciji

Digitized by Google

omladina — religija i crkva. To se, međutim, lako zanemaruje i oko toga se ne stvara uznemirenje. Naime, lakše je i utješnije govoriti o tome »kako nam danas crkva odvodi omladinu« i »kako nam svećenici tu podvaljuju«, pa i raspravljati o tome »zašto nam crkva odvodi omladinu«, nego govoriti o tome »kako gubimo omladinu« i »kako nam omladina okreće leđa«, te kritički ispitivati »zašto gubimo omladinu« i »što to mi činimo da nam mladi okreću leđa«.

Tek kad se ove prethodne stvari razjasne moguće je započeti pravi i otvoreni razgovor o onome što se danas događa na relaciji omladina — religija i crkva.

II

1. Postoji jedan već uhodani šablon, koji dominira u nas kad se na političkoj razini i u eminentno političkom okviru započne rasprava o religiji i crkvi u našem suvremenom društvu. Taj šablon je još izrazitije ispoljen kad se povede riječ o omladini, religiji i crkvi danas u nas.

Spomenuti šablon se, pored ostalog, očituje i tako što ponajčešće izjave pojedinih političkih funkcionera i ocjene i zaključci pojedinih političkih tijela pokazuju tendenciju da sliče jedni drugima kao jaje jajetu, i to bez obzira na činjenice što se formuliraju u različitim tijelima — s najrazličitije kombiniranim kraticama — u veoma različitim trenucima društvenog i političkog života u nas i u vezi s najrazličitijim konkretnim povodima i prilikama. I ponavljaju se s vremena na vrijeme a da se pri tom ne pita kakav je bio ukupni politički učinak sličnih izjava, ocjena i zaključaka koji su im prethodili. Stoga to sve poprima obilježja stanovitog rituala koji se ponavlja. Isto tako, spomenuti šablon se na općoj razini očituje u prešutnoj ili izričitoj pretpostavci da je takozvana naša politika prema religiji, crkvi i religioznim građanima uvijek bila principijelna, besprijekorna i optimalna. Što rezultati njezine konkretne primjene nisu uvijek bili na očekivanoj razini i što se ponekad činilo da stvari idu kako idu u ovom osobitom pogledu bez obzira na sve izjave, ocjene i zaključke, za to krivce ili odgovorne treba tražiti ponajprije u makinacijama nekih ljudi u crkvi i oko crkve, a na rezidualan način i u stanovitom sektaštvu.

Rečeni šablon danas vrijedi barem ponešto razdrmati.

Kad je posrijedi politička rasprava o omladini, religiji i crkvi, spomenuti se šablon u nas očituje na jedan još specifičniji način. Naime, očituje se tako što se, po tendenciji, cijela rasprava usmjerava, po pravilu, na jedno jedino pitanje kao politički ključno. To pitanje, otprilike, glasi: »Što to crkva i ljudi iz crkve i oko crkve rade danas u odnosu na mlade i kako nastoje i uspijevaju uspostaviti i održati određeni utjecaj na današnju omladinu?« Razumije se, to pitanje nije bez osnove. Nema sumnje da barem

Digitized by Google

neke crkvene organizacije u nas i u svijetu koji nas okružuje već neko vrijeme izričito naglašavaju važnost svoje pastoralne, kao i svoje ukupne socijalno-kulturne aktivnosti koja je usmjerena na omladinu. Prije skoro dvadeset godina to je jasno naglasio jedan katolički redovnik u Hrvatskoj tezom da »tko ima mlade, ima i budućnost«, pridajući tako borbi za mlade i borbi oko mladih središnje mjesto u sklopu jedne bojovne strategije u ovom našem prostoru u znaku »tko će koga«. Već tada je bila toj tezi koja pripada tradiciji takozvane bojovne crkve — *ecclesiae militans* — suprotstavljena Blochova teza kao teza koja odgovara jednom humanistički usmjerenom, emancipatorskom i samoupravnom demokratskom društvenom pokretu. To je teza da »tko ima budućnost, ima i mlade«, te je, stoga, borba za budućnost istinski oblik borbe za mlade.

Očito je, međutim, da rasprava koja je usmjerena isključivo na spomenuto pitanje, te je zaokupljena samo traženjem odgovora na to pitanje, mora biti izrazito ograničena i jednostrana. U akcionom pogledu takva rasprava vodi ne samo do jednostranih, već i do pogrešnih poteza. Stoga usporedno sa spomenutim pitanjem treba postaviti i razmotriti još neka pitanja koja su na isti način politički izuzetno značajna.

Prvo takvo pitanje jest pitanje: »Što je to što današnja omladina u našem društvu, ili barem neki dijelovi te omladine, danas traže i nalaze u religiji, te što religija i crkva danas znače i mogu značiti za život suvremenih mladih ljudi do te mjere da se neki od njih mogu i čvršće vezati za religiju i crkvu?« Ne treba posebno dokazivati da ono što se danas eventualno događa na relaciji omladina — religija i crkva ne događa se samo zato što se crkva odlučnije okrenula i okreće se mladima, već i zbog toga što se mladi ljudi eventualno okreću religiji i idu, na ovaj ili onaj način, u susret crkvi. Naivno bi bilo pretpostaviti da je sadašnje pokoljenje omladine samo pasivni primalac poruka i utjecaja koji mu se upućuju s različitih strana, a da nije, barem u stanovitoj mjeri, i tvorac vlastitih opredjeljenja. Stoga, zacijelo, problem nije samo u tome što postoje religijske i crkvene poruke koje se upućuju omladini, kao što nije ni u tome što se eventualno takve poruke danas umnožavaju, već je isto toliko — ako ne i više — u tome što se te poruke prihvaćaju i, izgleda, prihvaćaju više i ozbiljnije nego ranije.

Drugo takvo pitanje od istog ključnog političkog značenja može se formulirati ovako: »Što danas u općim uvjetima društvenog života i, osobito, u uvjetima u kojima omladina danas živi, može objektivno podsticati i favorizirati okretanje dijela omladine religiji i crkvi, te što može utjecati da dio omladine upravo u religiji i crkvi nalazi neka rješenja ili barem zadovoljavajuća uporišta za svoje suočavanje sa životnim problemima, teškoćama i izazovima koji im se danas nameću iako postoji lepeza drugih i drugačijih rješenja?« Razumije se, to se pitanje mora nametnuti s posebnom težinom ako je točan utisak nekih da je u nas u nekim sredinama proces odvajanja mladih od religije i crkve

Digitized by Google

zaustavljen a ponegdje eventualno i preokrenut. To bi, naime, značilo da se u nas dogodilo nešto što je suprotno onome što je karakteristično za mnoga druga evropska društva. I najnovije sociologijsko istraživanje religijske situacije u devet zapadnoevropskih zemalja — o kojem referira J. Stoetzel u knjizi *Les valeurs du temps present: une enquête européenne* — utvrđuje da »danas u Evropi, što je jedna osoba starija, to je veća vjerovatnoća da bude religiozna u svojim mišljenjima, vjerovanjima i ponašanjima«, te, obrnuto, »što je jedna osoba mlađa, to je više izgleda da bude nereligiozna« (str. 229). To bi samo po sebi i bilo dovoljno da se uvidi da problem nije samo ili nije prvenstveno u aktivnosti ove ili one crkve i ljudi iz crkve, aktivnosti koja je usmjerena na mlade.

Treće pitanje od ključnog značenja za raspravu o omladini, religiji i crkvi ovdje i sada jest pitanje: »Kako i pod kojim uvjetima, te zašto vezanost mladih za religiju i crkvu u našem prostoru i u današnjim prilikama može dobiti manifestan ili latentan politički potencijal, koji se politički može izraziti u nacionalističkom duhu?« To pitanje je nužno postaviti i raspraviti, jer njegovo potpuno zanemarivanje može imati veoma teške posljedice na planu razrade političke akcije. Naime, postaviti i razmotriti to pitanje znači priznati činjenicu da vezanost ljudi za religiju i crkvu u ovom našem prostoru ne vodi nužno i bez ikakvog odstupanja u nacionalizam, kao što to nije vodila ni u novijoj prošlosti, već ta vezanost u najširem smislu može imati različite politički, neposredno ili posredno, značajne ishode. Ne priznati tu činjenicu znači poći putem što vodi tome da se svi ljudi, koji su bilo na koji način vezani za religiju i crkvu, tretiraju kao otvoreni ili prikriveni neprijatelji ove zemlje i da se neprijatelji maksimalno umnožavaju, te da se izbrišu sve politički značajne razlike koje postoje među ljudima koji su na neki način vezani za religiju. U krajnjoj liniji, to je put koji vodi u politički pogubnu frontalnu i totalnu konfrontaciju s građanima ove zemlje koji su na ovaj ili onaj način vezani za religiju i crkvu. Isto tako, postaviti i razmotriti to pitanje znači *de facto* priznati činjenicu da religija i crkva nisu same stvorile i izmislile nacionalizam s ovom ili onom zastavom u ovom našem prostoru, iako se danas može s više razloga govoriti o nacionalizmu kao našoj sudbini nego u vrijeme kad je M. Kangrga prvi put to napisao, iako se nacionalizam u ovom našem prostoru može smatrati najtežom kaznom i najtežim dankom koji se mora platiti za sve pogreške, zablude, deformacije, nedostatke i propuste samoupravnog socijalizma u nas. Premda, dakle, nema sumnje da u našoj političkoj kulturi postoji nešto što se zacijelo može nazvati i klero-nacionalističkim sindromom isto kao što je nesumnjivo da jedan dio religijske tradicije i religijske kulture u nas stvori osobiti kulturni humus iz kojeg može bujati nacionalizam — ipak se može dokazati da su se neki dijelovi pojedinih crkava u našoj novijoj prošlosti pretežno koristili i nacionalizmom na instrumentalan način, te su svjesno igrali na kartu nacionalizma uvjereni da im

Digitized by Google

se to najviše isplati, te da je to karta s kojom religija u ovom našem prostoru dobija, a ne gubi. Naročito kad su se inače u međunacionalnim odnosima javljali ozbiljni problemi. Stoga se i danas stanovito oživljavanje interesovanja mladih za pravoslavlje i u nekim urbanim sredinama u Srbiji, koje su ranije pokazivale natprosječno visok stupanj odvojenosti mladih od religije i crkve, mnogo prije i neusporedivo razumnije može objasniti pretežno kao nusprodukt i kao prateća pojava oživljavanja nacionalizma u srpskoj varijanti i prave obnove srpskog političkog svijeta stare Jugoslavije, pod presudnim utjecajem kosovskih zbivanja, nego što se novi val tog nacionalizma može objasniti i izvesti iz djelovanja crkve.

Na kraju, četvrto pitanje glasi i treba da glasi: »Pod kojim se konkretnim društvenim, političkim, kulturnim i idejnim okolnostima i uvjetima može postojeće prošireno društveno nezadovoljstvo u redovima suvremene omladine, koje je sasvim svjetovnog porijekla i sadržaja, okrenuti religiji i vezati se ponajprije za crkvu kao za onaj faktor u društvenom životu u nas koji tom nezadovoljstvu može pružiti osnovu da se izrazi, te da dobije osobitu kulturnu artikulaciju i legitimitet i s političkim predznacima?« Zanemariti to pitanje u sklopu rasprava o omladini, religiji i crkvi danas u nas mogu samo okorjeli birokrate i neizlječivi autoritarci, koji drže općenito da je postojeće prošireno društveno nezadovoljstvo politički nevažna veličina, pa je, stoga, moguće i u sadašnjim teškim prilikama određenim potezima i stavovima to nezadovoljstvo povećavati i proširivati. A kad je riječ o nezadovoljstvu ljudi vezanih za religiju i crkvu, vjeruje se da je moguće to nezadovoljstvo iritirati i tjerati ga na političku radikalizaciju bez ozbiljnih društveno i politički negativnih konzekvencija i tako iritatnim potezima kao što je nedavna zabrana redovnicama u Splitu da čuvaju djecu i da se brinu oko njih dok im roditelji rade.

Razumije se, nije moguće u sklopu jednog teksta razmotriti sva spomenuta pitanja, ali ih je nužno barem naglasiti da bi se pokazala složenost i osjetljivost tematike o kojoj je riječ. I još više — da bi se upozorilo na moguću jednostranost, neprimjerenost, pa i eventualnu promašenost i kontraproduktivnost onih oblika društvene akcije koji bi zanemarili neka od ovih pitanja. To je i preduvjet da se u raspravu o omladini, religiji i crkvi danas i ovdje uđe s nužnom dozom realizma i kritičnosti.

2. Vrijedi sada nešto podrobnije razmotriti barem početno pitanje, to jest pitanje na koji način pojedine crkvene organizacije, koje djeluju u našem društvenom prostoru, uspostavljaju stanoviti utjecaj na suvremenu omladinu te uspijevaju stvoriti i održati određeni stupanj vezanosti mladih za religiju i za sebe.

Postoji jedan način mišljenja koji treba odmah isključiti iz igre. To je, inače, način mišljenja koji je dosta izražen u dijelu naše političke javnosti, te izbija redovito na površinu kad nastupe neke ekscesne situacije. Taj način mišljenja na početno pita-

Digitized by Google

nje nudi veoma jednostavan odgovor: crkve to rade i uspijevaju uraditi ponajviše i ponajprije makinacijama, manipulacijama, mistifikacijama, podvalama ovakve ili onakve vrste, ubacivanjem u takozvane prazne društvene prostore, nefer iskorištavanjem postojećih društvenih teškoća itd. Taj način mišljenja »jastrebova«, na jednoj strani, samo je zrcalna slika istog načina mišljenja s drugačijim predznakom »jastrebova«, na drugoj strani, po kojem se odvajanje ljudi od religije i crkve u nas događa pod providnim državnim pritiskom, raznoraznim podvalama, smicalicama i podmetanjima crkvi, mistifikacijama takozvanog državnog ateizma, makinacijama navodno »učenih ateizanata« koji se za društveni novac bave širenjem ateizma i napadajima na religiju i crkvu itd.

Mnogo je objektivnije i plodnije razmotriti početno pitanje, promatrajući naš suvremeni društveni prostor, u kojem djeluju pojedine crkvene organizacije kao svojevrsno veliko tržište ideja i vrijednosti, ili, još šire, kao osobito tržište svega onoga što se može nazvati kulturnim dobrom u užem smislu i simboličkim sadržajem. Na tom tržištu plasiraju se i razmjene ideja, vjerovanja, vrijednosti, znanja, obrazaca ponašanja, uputstava za suočavanje s određenim životnim problemima individualne i kolektivne naravi, načinâ osmišljavanja svijeta i života, elemenata životnih orijentacijskih mapa, interpretacija prošlosti, dijagnoza sadašnjosti i vizija budućnosti itd. To veliko tržište ideja, vrijednosti i sličnog ima i svoj specifični dio: to je specifično tržište kulturnih dobara i simboličkih sadržaja za suvremenu omladinu na kojem današnji mladi ljudi nastupaju mnogo autonomnije i selektivnije nego ranije. Razumije se, na to tržište dolaze različiti društveni akteri, koji iznose kulturna dobra i simboličke sadržaje kojima raspolažu, te na ovaj ili onaj način sudjeluju u razmjeni takve vrste dobara. Na takvo tržište danas nastupaju i postojeće crkvene organizacije s onim kulturnim dobrima i simboličkim sadržajima kojima raspolažu i koje uspijevaju kreirati. Dakako, to tržište nije potpuno otvoreno i dosljedno ravnopravno artikulirano, kao što to nije ni jedno drugo tržište, osim u glavama nekih teoretičara. To tržište je u stanovitoj mjeri iskrivljeno i ograničeno, ali zacijelo nije u potpunosti dirigirano. Ono je danas ipak dovoljno slobodno i otvoreno, te je izrazito pluralistički artikulirano. Na sličan način potražnja na tom tržištu nije potpuno spontana i unaprijed data na sasvim autonoman način, pa je onda različiti akteri jednostavno nastoje zadovoljiti u manje-više ravnopravnoj konkurenciji. Naprotiv, i potražnja za kulturnim dobrima i simboličkim sadržajima na tom tržištu se oblikuje pod utjecajem društvene, kulturne i simboličke moći aktera koji nastupaju. Stoga se na tom tržištu danas pojavljuju i kulturna dobra i simboličke vrijednosti s religijskim obilježjima, koje iznose crkvene organizacije nakon što su izgubile svoj raniji monopolski položaj.

Početno pitanje se sada pretvara u pitanje: koji su to momenti i sadržaji koji omogućuju crkvenim organizacijama da s

Digitized by Google

većim ili manjim uspjehom nastupaju na ovom osobitom segmentu suvremenog tržišta ideja, vrijednosti i sličnog, koje predstavlja omladinsko tržište, i to u konkurenciji s drugim učesnicima i s drugačijim kulturnim dobrima i simboličkim sadržajima.

Pri tom treba priznati da crkvene organizacije u našem prostoru raspolažu ne tako beznačajnim, povijesno akumuliranim resursima kulturnih dobara i simboličkih sadržaja koje mogu plasirati na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog, isto onako kao što raspolažu nekakvom barem minimalnom sposobnošću kreacije takvih dobara. Na sličan način treba priznati da one imaju i stanovitu prednost u tom pogledu. To je prednost koju im daje još uvijek masovna prisutnost najelementarnijeg oblika religijskog pripadanja, koji tvore obredi bez osobne i reflektirane odluke kao što su krštenje, obrezivanje i neki oblici početne vjerske pouke. Gledajući iz tog ugla, moglo bi se reći da je temeljni problem za crkvene organizacije u tome kako sačuvati taj elementarni oblik religijskog pripadanja i pretvoriti ga u religijsku pripadnost na temelju osobne odluke.

Pokušajmo samo naznačiti neke momente i sadržaje koje pojedine crkvene organizacije mogu aktivirati na ranije spomenutom tržištu ideja, vrijednosti i sličnog.

Prvo, to je momenat tradicije. Zacijelo, postojeće crkvene organizacije imaju prednost u ovom pogledu jer raspolažu velikim resursima tradicije. One su prisutne i djelatne u ovom prostoru već vjekovima, te stoga raspolažu stoljetno kumuliranim i kristaliziranim iskustvima itd. Dapače, tradicija u ovom pogledu čini da se religijsko pripadanje u našem prostoru javlja i doživljava kao normalni sastojak društvenog života. Stoga se religijsko pripadanje i vezanost za religiju i crkvu ne moraju uopće posebno opravdavati: čine se jednostavno nečim što je prirodno i normalno. Jednostavnije rečeno, biti vezan za religiju i usvajati neka religijska vjerovanja znači poštivati tradiciju i slijediti vjeru otaca, djedova, predaka. Stoga ni na suvremenom tržištu kulturnih dobara i simboličkih sadržaja, tradicija i konformističko-religijski naboj koji ona stvara nisu za potcjenjivanje. Tradicija, naime, pomaže da se na gotovo neupitan i nereflektiran način prihvaćaju kulturna dobra i simbolički sadržaji koje crkvene organizacije nude suvremenoj omladini.

Drugo, to je momenat navodne normalnosti religijskog pripadanja kao nedvojbene činjenice suvremenog života u svjetskim razmjerima. Naime, crkvene organizacije nastupaju na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog u privilegiranoj poziciji po tome što nude kulturna dobra koja se inače široko prihvaćaju diljem suvremenog svijeta. I to se prihvaćaju kao nešto što je sastavni dio društvene normalnosti. Stoga se u vjerskim publikacijama bilježe vjerske manifestacije s masovnim sljedbeništvom diljem suvremenog svijeta, kao što se registrira javno iskazana religijska pripadnost poznatih suvremenih ličnosti iz politike, kulture, znanosti itd., pa i nekih suvremenih »zvijezda« u sportu, zabavi, muzici itd. Dapače, usputno se sugerira »nenor-

Digitized by Google

malnost« religijskog nepripadanja danas u svjetskim razmjerima te se tom nepripadanju pridaje obilježje nečega što je devijantno i defektno u ljudskom i društvenom smislu.

Treće, to je momenat naglašavanja takozvanih vječnih, univerzalnih i temeljnih pitanja ljudskog opstojanja kao što su pitanja smisla ljudskog života, smrti i smrtnosti, patnje, boli i trpljenja, dobra i zla, ljubavi, griješnosti, konačnog spasenja i nenarušivog blaženstva itd., što stoje s onu stranu svih mogućnih društvenih i povijesnih promjena. Crkvene organizacije u tom pogledu raspolažu značajnim resursima smisla i vrijednosti, koje se izvode iz najvrijednijih dijelova velikih svjetskih religija s univerzalnim značenjem i koje su prisutne u našem prostoru — kršćanstva i islama. Značenje ovog tipa kulturnih dobara i simboličkih sadržaja religijske naravi tim je veće što su ta velika pitanja za neke pala u zaborav uslijed nerazumne ekspanzije zanimanja samo za takozvana tekuća i prolazna pitanja trenutka ili su pak dovela do prave krize smisla življenja i faktičkog obesmišljavanja svijeta i života.

Četvrto, to je momenat naglašavanja značajnog, središnjeg, pa i nezamjenjivog mjesta religije i crkve u nacionalnoj povijesti i nacionalnom životu, ponajprije u održanju nacionalnog kontinuiteta i u određivanju nacionalnog identiteta kroz bure i oluje u prošlosti. To, dakako, dovodi do toga da se kulturnim dobrima i simboličkim sadržajima, koje pojedine crkvene organizacije iznose na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog pridaje posebno značenje. Naime, ta kulturna dobra ne javljaju se samo kao religijska kulturna dobra, već i kao nacionalna kulturna dobra. U tom smislu se lako predočuje da su religijsko pripadanje i religijski identitet i za suvremene mlade nužni i središnji sastojak nacionalnog pripadanja i nacionalnog kontinuiteta. U stvari nacionalno pripadanje i nacionalni kontinuitet bez religijske komponente dobijaju obilježje nečega što je u nacionalnom smislu manjkavo. To je onaj osobiti mehanizam koji se nerijetko susreće danas u nas u tezama da samo dobar katolik može biti dobar i pravi Hrvat odnosno Slovenac isto tako kao što samo dobar pravoslavac može biti pravi Srbin.

Ovaj je momenat danas izrazito prisutan — gotovo se čini da postaje ključni momenat u onome što neke crkvene organizacije iznose na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog u nas. U stvari, postoji jedno šire stanje suvremene svijesti u mnogim suvremenim društvima koje ovaj momenat čini danas veoma djelotvornim. To je ono osobito stanje suvremene svijesti koje je nedavno M. Ekmečić prepoznao u povijesnoj znanosti svojom tvrdnjom da »kod nas i u svim zemljama u našem susedstvu postoji tendencija da se klasični marksizam zameni ideologijom nacionalnih prava« (NIN, br. 1779, str. 32). U tom se sklopu onda javljaju i ideje o nekom posebnom, privilegiranom odnosu između određenih nacija u našem prostoru i pojedinih religija, pa čak i samog boga, inače, dobro poznate iz naše prošlosti.

Digitized by Google

Ovaj momenat pomaže da se stvara gotovo na pretpolitičkoj razini određeno raspoloženje, koje se onda politički može oblikovati kao nacionalizam ili pak predstavlja najširu kulturnu podlogu za moguće nacionalističke političke poteze.

Peto, to je momenat naglašavanja superiornosti religijskih vjerovanja i vrijednosti u situaciji suvremene krize. Naime, crkvene organizacije nastupaju na suvremeno tržište ideja, vrijednosti itd. s pretenzijom da jedine posjeduju i nude vrijednosti koje nikad ne izdaju i ne ostavljaju ljude na cjedilu i koje se ne mogu poput drugih nereligijskih vrijednosti izokrenuti u svoju suprotnost. U tom smislu, to su vrijednosti koje, navodno, jedine mogu ponuditi ljudima i čovječanstvu izlaz iz suvremene krize i neizvjesnosti koju kriza stvara. I te pretenzije danas dobijaju na kredibilnosti jer suvremena kriza jest i kriza velikih nazora na svijet i ideologija izrazito svjetovne, nereligijske naravi i jer religija i crkvene organizacije u nas ne dijele odgovornost za pojavu suvremene krize.

Šesto, to je momenat kritičkog naboja religijskih kulturnih dobara i simboličkih vrijednosti. I to kritičkog naboja protiv dominacije plitkog potrošačkog mentaliteta, grubog materijalizma društva materijalnog izobilja, neograničenog permisivizma itd., koji vode u totalnu dehumanizaciju, potpun vrednosni nihilizam i u duhovnu prazninu; kritičkog naboja protiv narušavanja elementarnih ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, te faktičkog zanemarivanja čovjeka kao složene i svestrane ličnosti. U tom pogledu pojedine crkvene organizacije nastupaju na suvremeno tržište ideja, vrijednosti itd. i s vidljivom pretenzijom da kulturna dobra i simbolički sadržaji koje upravo one nude predstavljaju jamstvo protiv osiromašivanja i razduhovljenja ljudskosti i branu protiv totalne funkcionalizacije čovjeka kao sredstva za neke izvanjske ciljeve.

Sedmo, to je momenat pridavanja religijskim kulturnim dobrima i simboličkim sadržajima obilježja sastojaka alternativne kulture. Naime, pojedine crkvene organizacije nastupaju na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog nudeći one kulturne sadržaje koje drugi ne nude ili ih potcjenjuju. To su, razumije se, sadržaji koji su namijenjeni zadovoljavanju realnih potreba koje su bile zanemarene ili potisnute. U tom kontekstu se događa da upravo crkvene organizacije govore s mladima i govore mladima o onome što se drugdje ne govori ili se sistematski zanemaruje, kao što su pitanja ljubavi, odnosa među spolovima, odnosa među bračnim drugovima, odnosa u porodici itd. Još se više događa da nastoje govoriti i o onome što je u školama gotovo eliminirano, ili je pak reducirano do beznačajne veličine: od filozofije do nacionalne povijesti i morala. Pri tom je ponekad jasno izražena tendencija da se naglašava dosljedno drugotnost religijskih kulturnih dobara i simboličkih sadržaja u odnosu na službenu kulturu i na neka ključna kulturna dobra i simboličke sadržaje, koje službena kultura iznosi na suvremeno tržište ideja, vrijednosti i sličnog. Zacijelo se u djelovanju pojedinih crkvenih orga-

Digitized by Google

nizacija ili nekih njihovih dijelova dade lako prepoznati uporno i dosljedno nastojanje da se uvijek zadrži veoma jasno određena i gotovo neprelazno definirana granica koja razdvaja u nas ona kulturna dobra i simboličke sadržaje na kojima se naročito inzistira od manje-više svih kulturnih dobara i simboličkih sadržaja sistemske naravi, koji pripadaju službenoj, marksizmom impregniranoj kulturi i koje ta kultura posebno naglašava. Pri tom se, dakako, računa da upravo naglašavanje i održavanje spomenute drugotnosti u odnosu na službenu kulturu i na vladajući socijalistički sistem može danas imati ponajviše pozitivne konzekvencije za religiju i crkvu. Jednim dijelom ta tendencija ima svojstvo razumljivog i prirodnog nastojanja da religija i crkva sačuvaju svoj osobiti, sasvim specifični povijesni i kulturni identitet, te da u najpozitivnijim varijantama dadu svoj sasvim specifični izvorni doprinos ukupnom razvoju našeg suvremenog društva, unoseći u taj razvoj dimenziju koju drugi ne mogu unijeti. Drugim dijelom ta tendencija jest izraz i nastojanja da se u najvećoj mogućoj mjeri iskoriste teškoće sadašnje situacije i masovno nezadovoljstvo, koje te teškoće stvaraju upravo za religiju i crkvu kao drugo od sistema. To je nastojanje da se postojećem nezadovoljstvu dade na neki način religijska kulturna artikulacija. Na kraju, ta tendencija djelomice jest samo produžetak tradicionalne, u stanovitoj mjeri nikad prevladane, i danas izgleda obnovljene politike nekih crkvenih krugova i vjerskih organizacija, koje su već od prve pojave socijalističkih i komunističkih ideja i vrijednosti u našem prostoru te ideje, vrijednosti i snage koje su ih nosile isključivale svojim definicijama društvene, političke, kulturne i moralne normalnosti iz općeg kruga društvene normalnosti uopće, te su im uskraćivale svaki i minimalni oblik legitimnosti. Ta se tendencija u svojim najgrubljim oblicima očituje u oživljavanju i javnom manifestiranju klasičnog antikomunizma.

Na kraju, to je momenat u kojem se prenaglašavaju slabosti, nedostaci, deformacije i involucije socijalizma u nas, koji, navodno, nužno izviru iz same prirode socijalizma kao radikalno svjetovne misli i prakse. To je onaj momenat koji se na teorijskoj razini u posljednje vrijeme izričito naglašava tezom da je radikalni ateizam po prirodi same stvari i radikalni antihumanizam.

Unutar mreže ovih momenata stvara se gotovo na pretpolitičkoj razini jedan osobiti kulturni religijski krug koji po svojim dominantnim tendencijama može poslužiti i ne rijetko služi, kao najširа kulturna podloga za izravnije političke orijentacije s negativnim političkim predznakom. Takav kulturni krug se stvara tim više i tim lakše što se na razini praktičnog političkog djelovanja u nas ustalilo uvjerenje da cjelokupan krug religijske tradicije i religijske kulture u našem prostoru treba tretirati kao neku vrst zabrana u kojem socijalističke snage nemaju što tražiti, pa, stoga, i kao neku vrstu zatvorenog lovišta u kojem politički djeluju samo antisocijalističke i antijugoslavenske snage kojima ta tradicija i taj kulturni krug pružaju njihov prirodni kulturni i društveni habitat.

Digitized by Google

Unutar mreže ovih momenata kao ključnih momenata onda se javljaju i mogu javiti i makinacije i političke podvale. Ali, djelotvornost djelovanja crkvenih organizacija u odnosu na šire dijelove suvremenog pokoljenja omladine ipak ovisi pretežno od ranije spomenutih momenata.

Sasvim je bjelodano, međutim, ostajući u sklopu modela tržišta ideja i vrijednosti, da djelotvornost djelovanja crkvenih organizacija na omladinu ne ovisi samo i prvenstveno od kvaliteta i kvantiteta resursa tradicije i resursa smisla, ideja i vrijednosti kojima danas raspolažu pojedine vjerske zajednice u nas i od sposobnosti crkvenih organizacija da te resurse održavaju i obnavljaju i osuvremenjujući ih, već i od kvaliteta svega onoga što na presudan način utječe na suvremeno tržište kulturnih dobara i simboličkih sadržaja, koji su namijenjeni omladini danas u nas. Ali to isto toliko ovisi i od konvergencije i eventualnog sklada, odnosno divergencije i nesklada između potreba, interesa i aspiracija suvremenog pokoljenja omladine, te sadržaja kulturnih dobara i simboličkih sadržaja koji se iznose i nude na suvremenom tržištu ideja i vrijednosti u nas danas — bilo od strane crkvenih organizacija bilo od strane svih drugih učesnika u društvenom životu u nas. To, dakako, otvara drugo temeljno pitanje. To je pitanje: što suvremeno pokoljenje omladine traži ili može tražiti na tržištu ideja i vrijednosti od religije i crkve u današnjim prilikama u nas? To pitanje zahtijeva, međutim, jednu novu i veoma ozbiljnu raspravu.

Digitized by Google

Žarko Bulajić

Motiv privređivanja u savremenom razvijenom kapitalizmu*

U kapitalističkom sistemu slobodne konkurencije, kao i u monopolističkom kapitalizmu, osnovni motiv privređivanja bio je profit. Izvući što veći profit iz svakog posla, iz svakog plasmana kapitala, bila je alfa i omega kapitalističkog preduzetništva. Za kapitalističkog preduzetnika proizvodnja nema nikakvog smisla, svrhe ni cilja, ako se iz nje ne izvuče što veći profit. Maksimizacija profita predstavlja pokretačku snagu kapitalističkog poslovanja. Bez profita nema kapitalističkog preduzetništva. On je ključna karika celog kapitalističkog privrednog sistema i moto ekonomske filozofije.

Takva uloga i mesto profita slabi u modernom kapitalizmu. Ona se od mnogih savremenih ekonomista delimično, pa čak i potpuno osporava. Suverena moć ovog motiva je uzdrmana. Prema tom danas veoma raširenom shvatanju, maksimizacija profita prestala je biti glavni princip poslovnog preduzeća. Tehnostruktura je preuzela upravu u korporacijama. Akcionari — vlasnici razvlašćeni su. Oni ni o čemu ne odlučuju, a samo formalno biraju upravu. Uprave, u stvari, same sebe postavljaju, pa kao takve nisu odgovorne ni jednoj grupi niti sloju. Zato

* Ovaj članak je deo obimnijeg rada pod naslovom: »O savremenom razvijenom kapitalizmu« koji je u pripremi za štampu.

Digitized by Google

mogu slobodno birati svoje ciljeve. Trku za profitima podređuju drugim kvantitativno manje tačnim, ali kvalitativno valjanijim ciljevima. Promena motiva privređivanja vezana je za promenu karaktera moderne velike korporacije. Ni jedan ekonomista koji ju je izučavao nije nikad podržao tvrdnju da je moderna korporacija samo uvećana verzija klasičnog preduzeća.[1]

Počevši još od 1932. godine, Berle i Means odlučno dokazuju da moderna korporacija predstavlja prekid sa starim oblikom individualnog preduzeća, pa je razumljivo što se i njeno ponašanje iz osnove menja.[2]

A taj radikalno drukčiji tip ponašanja odnosi se, pre svega, na motiv privređivanja, to jest na napuštanje maksimizacije profita kao osnovnog motiva poslovanja. Tehnostruktura se više ne smatra odgovornom za maksimizaciju profita na uloženi kapital. Uprava velike moderne korporacije razvija se u posve neutralnu tehnokratiju. Njen je zadatak da uravnoteži različite zahteve pojedinih grupa u zajednicu i svakoj ponaosob dodeli deo dohotka na osnovu javne politike, a ne na osnovu privatne gramzivosti.[3] Vlasnički interes, to jest interes akcionara, ovaploćen u motivu maksimizacije profita, više ne dominira. Kao motivi postoje i drugi interesi. Velika moderna korporacija je, po ovom mišljenju, neutralna korporacija.

Carl Kaysen misli nešto slično. On kaže da moderna korporacija više nije agent svojine koji nastoji da maksimizira prihod od investicija. Uprava se smatra odgovornom ne samo prema akcionarima, nego i prema službenicima, potrošačima, širokoj publici i, što je najvažnije, prema samoj firmi kao instituciji. Ne oseća se više pohlepa i gramzivost. Ne nastoji se više prebaciti na radnike ili na zajednicu veći deo socijalnih troškova preduzeća. Moderna velika korporacija je, prema tom shvatanju, duševna korporacija.[4]

Louis Dovin zapaža da više nije reč o klasičnom profitu na kapital, već o novom, takozvanom funkcionalnom profitu, gde se profit reinvestira, a ne troši, na način kako je to rađeno u klasičnom kapitalističkom preduzeću, u druge svrhe.[5]

Po Herbertu Simonu, moderna korporacija ništa ne maksimizira, već samo nastoji da postigne zadovoljavajuće rezultate. Po ovom gledištu, njen je osnovni cilj da pozitivnim rezultatima zadovolji sve interese u korporaciji.[6]

---

[1] Paul A. Baran i Paul M. Sweezy, *Monopolni kapital*, Zagreb, 1978, str. 30.

[2] Berle — Means, *The Modern Corporation and Private Property*, New York, 1932, str. 356.

[3] Isto.

[4] Carl Kaysen, *The Social Significance of the Modern Corporation*, »American Economic Rewiew«, maj 1957, str. 313—314.

[5] Louis Davin, *Strukturne promene u kapitalizmu*, »Međunarodni problemi«, br. 4/1968, str. 139.

[6] Citirano prema: P. A. Baran — P. M. Sweezy, *Monopolni kapital*, str. 32.

Digitized by Google

Baran i Sweezy zastupaju umereniji stav. Po njima, glavni ciljevi modernog krupnog preduzeća jesu, prvenstveno, visoki dohoci uprave, solidan konkurentski položaj, povoljan rast firme i dobar profit. Uprava korporacije smatra da ti ciljevi nisu u ozbiljnom sukobu, već su nužni i komplementarni jedan drugom. U današnjim tehnološkim i tržišnim uslovima, koji se brzo menjaju, konkurentska sposobnost i sam opstanak traže velike rashode za inovacije i snažan rast. Pošto je rast koji se postiže spajanjem drugih preduzeća često rizičan, nesiguran, pa katkad i nemoguć, potrebni su veliki i, više-manje, neprekidni kapitalni rashodi. Iz želje da održi unutrašnju autonomiju, moderna korporacija nastoji da maksimalno smanji spoljno finansiranje. Zato se sredstva moraju koristiti u samom preduzeću. A to zahteva visoke i sve veće profite, profite iznad nivoa dividendi. A moraju se osigurati i visoke nagrade tehnostrukturi. Otuda sve veći profiti predstavljaju instrument i neposredni cilj od velike važnosti.[7]

Harvey Leibenstein ceo problem razmatra u širem kontekstu. On uzima sedam motivacionih pokretača u ljudskoj delatnosti, među kojima: zaposlenje, karijeru, prirodu posla, društveni položaj i slične. Ali među ovih sedam nema ni zarade, ni dobiti, ni profita. Po svemu sudeći, oni dolaze na poslednje mesto, te ih, kako izgleda, kao takve nije vredno ni pominjati.[8]

Jean-Jacques Servan-Schreiber ne dovodi u pitanje profit kao vrhunski princip privređivanja i u modernom razvijenom kapitalizmu. Ali, raščlanjujući ga, on pokazuje da su u njega uključeni kako dobit iz trenutne situacije i dobit koji omogućuje monopolska pozicija tako i plodovi različitih špekulacija. Po njemu, jedina zdrava dobit, kako za firmu tako i za celo društvo, jeste samo ona dobit koja je plod inovacija. On je, po svemu sudeći, faktički svodi na ekstraprofit.[9]

U jednom članku zapadnonemačkog lista »Blick durch die Wirtschaft« zadatak modernog preduzeća se ne ogleda u maksimiziranju profita, već u znatno vrednijoj misiji. Preduzeće koje nema nikakvu misiju, kaže se tamo, ne zna razlog svoga postojanja. Preduzeće bez misije upućeno je na to da cilj svog poslovanja sagledava u ostvarenju dobiti. Pretpostavke za svoj opstanak ono vidi kao sam cilj preživljavanja. Međutim, misija jednog preduzeća pokazuje po čemu se ono razlikuje od drugih, po čemu je drukčije, odnosno šta je to što ono radi drukčije od drugih preduzeća. Misija je fundamentalni identitet preduzeća. Ona preduzeća koja nemaju svoj poseban stil rada nisu dovoljno sposobna za donošenje vredne odluke. Neefikasno od-

---

[7] Isto, str. 34.

[8] *Economic Theory and Organizational Analysis*, New York 1960, str. 178.

[9] *Američki izazov*, Zagreb, 1968, str. 273.

Digitized by Google

vijanje procesa rada, sputan pristup konfliktima u rukovodstvu tipične su pojave za preduzeća s nejasnom misijom.[10]

Poznati američki multimilioner, Nelson Rockefeller, kaže i ovo: »U prošlom veku kapital je odlazio svuda gde je mogao izvući najveći profit. Danas je on obavezan da ide tamo gde može vršiti najveće usluge.«[11]

M.J. Rathbone, predsednik »Standard-Oil of New Jersey« kompanije, kaže: »Uprave krupnih korporacija moraju uskladiti širok raspon obaveza prema: investitorima, mušterijama, nabavljačima, službenicima, opštinama i prema nacionalnom interesu.«[12]

Sva navedena mišljenja, manje-više, opovrgavaju profit kao osnovni motiv privređivanja krupne moderne korporacije, dajući prednost nekom drugom ili drugim ciljevima i motivima.

Bez sumnje, motivi čovekove preduzimljivosti i življenja vrlo su različiti. Ali, sve dok je on siromašan, dok mu stalno preti glad, njegov glavni motiv će stalno biti da zadovolji najpreče potrebe. Samo onda kada svojim bogatstvom i imovinom prekorači taj egzistencijalni minimum može on misliti još i na druge, vrednije motive. U bogatim društvima modernog kapitalizma ti se motivi sve više udaljuju od materijalne supstance. A u siromašnim se ne zna za druge motive osim za maksimizaciju novčanih dohodaka.

Problem motivacije privređivanja je najkompleksnije, najdublje, najargumentovanije i najoriginalnije obradio poznati američki savremeni ekonomista nobelovac Galbraith, pa zbog toga zaslužuje posebnu pažnju.

*

Galbraith uviđa značaj profita i u modernom razvijenom kapitalizmu, ali mu ne daje prvo mesto.

U savremenom društvu, kaže on, ekonomski rast donosi povećanje dohotka, zaposlenosti, poreza, potrošnje, investicija, socijalnih službi i davanja, povećanje ljudske sreće i blaženstva. Modernoj korporaciji je stalo pre svega do toga da raste kao takva.

Ekonomski rast je takav društveni cilj koji se proklamuje prioritetnije i odlučnije od svih drugih ciljeva. Godišnje povećanje nacionalnog bruto proizvoda priznaje se jednodušno kao najznačajnije merilo društvenog uspeha. To važi za sve zemlje. A kad se ekonomski rast uzme kao najvažniji društveni cilj, onda i cilj korporacije, odnosno tehnostrukture, dobija snažnu društvenu svrsishodnost. Tada se i pripadnici tehnostrukture pois-

[10] »Ekonomska politika«, br. 1693, 10. septembar str. 41.
[11] »U.S. News and World Report«, 14. februar 1958, str. 65.
[12] »Saturday Rewiew«, 16. maj 1960.

Digitized by Google

tovećuju s korporacijom, jer su sigurni da služe interesima koji su viši od njihovih ličnih interesa i od kojih zavise njihov lični uspeh i nagrada. Zato oni čine sve što je u njihovoj moći da povise stopu rasta svoje firme, a to njihovo nastojanje povećava rast i cele nacionalne ekonomike.[13]

Visok, stalan i pouzdan prirast profita, uprkos tome, važan je preduslov uspeha korporacije. No, tržište koje je dominiralo u liberalnom kapitalizmu sada, u novim uslovima modernog kapitalizma, više ne specifikuje i ne nameće taj cilj. S obzirom na to da danas gigantske korporacije dominiraju tržištem, taj cilj, koji se podudara sa zakonima tržišta, više nije potreban.[14] Podvrgavanje tržištu i njegovim zahtevima nestaje, »a zajedno sa njim nestaje i povod za aprioristično verovanje da je maksimiziranje profita glavni cilj tehnostrukture«.[15]

Klasični kapitalistički preduzetnik bio je potpuno zavisan od tržišta. Da bi uspeo, morao je da mu se prilagodi, bolje reći, da mu se potpuno pokori. Tržište je određivalo cene, a ne on. A pošto je zavisio od tržišta, preduzetnik se morao ponašati onako kako je tržište zahtevalo, a ne kako je on želeo. Da bi se održao na tržištu i da bi bio konkurentan, njegova imperativna potreba je bila da stalno ostvaruje što veću masu profita. Na to je bio prisiljen oštrom i beskompromisnom konkurentskom borbom mnoštva malih firmi koje su međusobno konkurisale. Prema tome, pošto se klasični kapitalistički preduzetnik morao pokoravati objektivnoj ekonomskoj nužnosti da maksimizira profit, on je bio potpuno potčinjen vlasti tržišta. Drugim rečima, profit i tržište bili su funkcionalno povezani.

Galbraith nastoji da dokaže da su tehnostrukture velikih korporacija kadre da se oslobode pritiska tržišta i da izbegnu njegovim zamkama, a time ujedno da svoje poslovanje orijentišu prema drugim ciljevima i motivima, a ne prema zahtevima maksimiziranja profita i tržišta. Ako prihvatimo tu tezu, naime, da je u savremenom kapitalizmu tržište izgubilo svemoć, onda je sasvim normalno pretpostaviti da je zajedno s njim otpala i maksimizacija profita kao vrhunski motiv. Pošto ne sluša tržište, tehnostruktura nije primorana da sve podredi sticanju što veće mase profita. Ona može imati i druge, važnije i preče ciljeve, a njena proizvodna i ukupna poslovna aktivnost mogu biti pokretane i drugim motivima. Galbraith tvrdi, kao što smo već videli, da je taj motiv — rast. Korporacija se oslobađa nepouzdanosti tržišta planiranjem rasta. Zajedno s nestajanjem potrebe potčinjavanja tržištu, dakle, nestaje i maksimiziranje profita kao osnovni motiv privredne delatnosti, a nastaje potreba planiranja kao nova objektivna ekonomska nužnost.

---

[13] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, Rijeka, 1979, str. 101.

[14] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, Zagreb, 1978, str. 211.

[15] Isto, str. 144—145.

Digitized by Google

Neosporno, profit je i danas vrlo značajan motiv proizvodnje, ali ne u tolikoj meri da se gotovo potpuno isključuje delovanje svih drugih ciljeva i motiva. Ostalim ciljevima tehnostrukture — smatra Galbraith — može se bez kolebanja dodati i nastojanje da se u njenom poslovanju svake godine iskazuje sve veći profit. Međutim, postizanje sve većeg profita ne služi mnogo interesima tehnostrukture u onom obimu i onako neposredno kao što joj služi rast firme. Isto tako, profit ne služi interesima tehnostrukture kao što služi vlasnicima-akcionarima. Paradoksalna je teorija ekonomskog motivisanja koja traži da tehnostruktura svoj lični interes podređuje interesima »dalekog i nepoznatog anonimnog akcionara«[16]. Maksimiziranje profita preživljava, ali mora konkurisati i s drugim ciljevima koji izražavaju lične interese onih koji neposredno učestvuju u upravljanju firmom.

Korporacijom ne upravljaju vlasnici, već menadžerski sloj — tehnostruktura. Postavlja se, onda, pitanje kakvog ličnog interesa ima tehnostruktura da povećava profit kad ga ona ne prisvaja, već akcionari u obliku dividende. Tehnostruktura može imati takav interes samo delimično i samo u određenim uslovima, to jest ukoliko su i neki pripadnici tehnostrukture ujedno i akcionari, i to samo u srazmeri veličine vrednosti svojih akcija u ukupnoj masi. Međutim, taj interes tehnostrukture kao akcionara je od mnogo manjeg značaja od njenog interesa kao upravljačkog sloja. Očevidno, tehnostruktura nema interesa da povećava profit za druge, jer njeni pripadnici nisu za to neposredno zainteresovani. Znatno je veći broj malih, srednjih i krupnih akcionara od broja tehnostrukture. Masa profita koju dobijaju menadžeri koji su i akcionari neznatna je, ona je kap u moru prema masi profita koju dobijaju akcionari. Zašto bi onda upravljački menadžerski sloj — tehnostruktura u svom poslovanju bio rukovođen jedino motivom maksimiziranja profita.

Interes tehnostrukture je više u drugim ciljevima nego u maksimiziranju profita, a pre svega u tome da se dobro učvrsti u vođenju firme, što može obezbediti samo uspehom i razvojem same firme, a to se postiže visokom stopom rasta. Tehnostruktura može orijentisati firmu u tom pravcu pošto drži sve konce u svojim rukama. Ona donosi sve najvažnije odluke. Akcionari su zainteresovani, pre svega, za visoke profite koji im obezbeđuju visoke dividende. Ali oni su razvlašćeni, ne uravljaju više korporacijom. Interesi akcionarâ i tehnostrukture se razilaze. Akcionari su zainteresovani za visoku stopu profita, a tehnostruktura za visoku stopu rasta. No, pošto tehnostruktura raspolaže vlašću, ona i odlučuje. A pošto je tako, logično je da će ona određivati ciljeve korporacije i motive privređivanja prema svojim interesima, a ne prema nekim drugim, pa ni prema interesima vlasnikâ.

Dakle, maksimizacija profita ne može biti isključivi cilj tehnostrukture. U prvi plan izbijaju drugi, važniji ciljevi, koji su

[16] Isto, str. 209.

Digitized by Google

bliži njenim interesima, dok se maksimizacija profita premešta na sporedni kolosek.

Ali, ako korporacija ne ostvari određen nivo dohotka, mogu biti ugroženi njen rast i stabilnost. Zato je prethodno podmirenje potreba, računajući i novčane nagrade tehnostrukture, uslov i za postizanje visoke stope rasta. Kad se to jedanput ostvari, nastaje mogućnost da se ostvaruje i niz drugih, manje važnih, sporednih ciljeva.[17]

Sve dok se ne zadovolje minimalne potrebe korporacije za dobiti novčano motivisanje će biti snažno. Ali kad se to jedanput postigne, dalji izgledi da se poveća dobit više ne povlače za sobom nikakvo povećanje zalaganja. Drugi ciljevi, kao što su rast korporacije i uspeh tehnostrukture, dobijaju najveću važnost i izbijaju u prvi plan. Tehnostruktura se poistovećuje sa ciljevima korporacije. A takvog poistovećivanja nema u individualnom preduzetništvu, jer ne postoji interes da se zarađuje novac za druge svrhe, osim za džepove vlasnika.[18] Kad se jednom pređe određeni nivo profita, pripadnicima tehnostrukture se mnogo više isplati rast kao takav, jer ih on bolje nagrađuje. »Najtemeljitija i najbitnija tendencija modernog ekonomskog društva je tendencija firmi od kojih je sazdano savremeno ekonomsko društvo da postaju goleme i da nastavljaju rast čak i nakon što su postale goleme.«[19] Ako je golemost »najtemeljitija i najbitnija tendencija« savremenog kapitalizma, onda je sasvim razumljivo i logično da je i rast osnovni motiv privređivanja, a ne profit, jer se profit može trošiti i na druge, vrlo različite načine. Ako je rast osnovni motiv privređivanja i ako se moć meri veličinom korporacije, onda rastu nema kraja, niti veličini granica. Korporacije postaju sve veće i sve moćnije. Uostalom, u uslovima prevlasti nauke i visoke moderne tehnologije važnije je minimizirati rizik, neizvesnost stihije i neznanje, a maksimizirati sigurnost, kontinuitet razvoja i zaposlenost, nego profit. To važi i za radnike korporacija za koje sigurnost zaposlenja postaje važnija od visine nadnice.

Tehnostruktura ne snabdeva korporaciju kapitalom, nego specijaliziranim znanjem, veštinom, talentima i organizacijom, bez čega je moderna proizvodnja, koja se temelji na visokoj tehnologiji, nemoguća. Zato ona i ne nastoji, što je logično, budući da nije vlasnik kapitala, da maksimizira profit. Ona za to nema nikakvog uverljivog razloga. S obzirom na to šta unosi u proces prozvodnje, ona nastoji da maksimizira svoje uspehe kao organizacije.[20]

U raznim epohama istorijskog razvoja društva moć se smenjivala prelazeći s jednih na druge vlasnike — sa vlasnika zem-

[17] Isto, str. 214.

[18] Isto, str. 199.

[19] J. K. Galbraith, *Ekonomika i društveni ciljevi*, str. 83.

[20] J. K. Galbraith, *Nova industrijska država*, str. 156.

Digitized by Google

lje na vlasnike kapitala i danas sa vlasnika kapitala na vlasnike specijalizovanih znanja i talenta. Ta smena se vršila u zavisnosti od toga koji činilac proizvodnje je imao najznačajniju ulogu, odnosno koji je dominirao procesom proizvodnje. Najpre je to bila zemlja, zatim kapital, i, na kraju, znanje i talent. Posmatrano iz tog ugla, nosioci ekonomske moći i bogatstva bili su feudalci, kapitalisti i tehnostruktura. S obzirom na to da znanje, talent i organizacija danas predstavljaju glavni činilac proizvodnje, tehnostruktura je onaj društveni sloj koji u procesu proizvodnje ima dominantnu ulogu, a ne kapitalista. S njom je srasla ekonomska moć. Kapitalisti su razvlašćeni i uklonjeni sa tog pijedestala. S promenom uloge faktora proizvodnje u procesu privređivanja promenio se i njegov motiv koji pokreće ljude. U robovlasničkom i feudalom društvu preovlađivalo je nasilje. Ljudi su silom i knutom nateravani na rad. Glavni motiv je bio strah. Robovlasnici i feudalci su, sudeći po tome, svoju moć zasnivali na nasilju. U klasičnom kapitalizmu to je bio profit, novčana naknada. Moć kapitaliste je bila zasnovana na maksimizaciji profita, koja je logično proisticala iz posedovanja kapitala. A danas, u modernom kapitalizmu, u kapitalizmu s tehnostrukturom, to su motivi rasta, afirmacije i uspeha. Moć tehnostrukture leži u poistovećivanju s korporacijom i u prilagođavanju njoj.[21]

Upravo poistovećivanje i prilagođavanje jesu one »snažne sile motiviranja tehnostrukture« koje je spajaju i udružuju s korporacijom. Novčana motivacija je za kapitalistu bila najsnažnija. Ona ga je potpuno zadovoljavala. To ne može biti slučaj s tehnostrukturom. Njene su želje i ambicije mnogo veće. Ona želi da društvo uredi prema svojim ciljevima.

Specijalizovano znanje i talent danas su odlučujući činilac ekonomskog uspeha. Grupni rad i prelazak vlasti na grupe prirodan je fenomen nove tehnologije. Pojedinac u grupi uviđa da su ciljevi grupe i njegovi ciljevi. Ostvarivanje njegovih ličnih ciljeva, njegov uspeh i karijera vezani su za uspeh grupe. Zato je on spreman, kad ustreba i ako ustreba, kako bi stekao uticaj u grupi, da svoje lične ciljeve žrtvuje grupnim ciljevima. Organizacija je svemoćna. Izvan nje pojedinac je nemoćan. On je moćan samo u grupi — organizaciji. Steći uticaj u grupi — glavni je faktor ličnog uspeha. Zato se pojedinac u grupi i poistovećuje s njom i njenim ciljevima. On sasvim dobrovoljno zamenjuje sopstvene ciljeve ciljevima organizacije, jer mu je više stalo do njih nego do onih ličnih. Bez poistovećivanja pojedinac nema pristup moći, vlasti i uticaju. Van organizacije on je niko i ništa. U organizaciji s kojom se poistovetio, odnosno svoje ciljeve podredio ciljevima organizacije, on stiče ugled i uticaj, a preko toga uspeh, karijeru i moć.

Pojedinac, dakle, najpre svoje ciljeve prilagođava ciljevima organizacije (poistovećivanje). Tako stiče uticaj u organizaciji.

---

[21] Isto, str. 175.

Digitized by Google

Zatim, posedujući uticaj, nastoji da i ciljeve organizacije prilagodi svojim sopstvenim, da ih oblikuje, koliko je to moguće prema svojim ciljevima (prilagođavanje). Fenomen poistovećivanja s korporacijom i prilagođavanja njoj najslabiji je kod nižih zvanja i nižih službenika, a najjači u vrhovima uprave. Upravljačka vrhuška je svoje ciljeve potpuno poistovetila sa ciljevima korporacije i ciljeve korporacije potpuno prilagodila svojim.[22] Motiviranje rastom i uspehom korporacije dostiglo je svoj najviši stepen u rukovodećem menadžerskom sloju. Pojedinac je ovde čvrsto srastao s grupom i usidrio se u nju. Istina, ima vrlo različitih grupa, ali je glavna ona koja sačinjava izvršnu upravu. Ona je najčvršće vezana korporacijom. Grupe su unutra povezane čvršćim ili labavijim vezama i u zavisnosti od jačine i homogenosti interesa.

Glavni motivi poslovanja korporacije su, da ponovimo još jedanput, njen rast i uspeh. Poistovećivanjem i prilagođavanjem tim ciljevima, tehnostruktura srasta s korporacijom u jedno biće. Motivi korporacije postaju i njeni motivi.

Glavni element modernog razvijenog kapitalističkog ekonomskog sistema, »prvi pokretač, je krupno preduzeće organizovano u gigantske korporacije«. One mogu i da »maksimiziraju profit i akumuliraju kapital. Njima upravljaju kompanijski ljudi čija je sudbina istovetna sa uspehom ili neuspehom korporacije. One planiraju unapred i brižljivo računaju. Njihova inicijativa pokreće ekonomiju. Njihova moć drži je u kretanju...«[23]

Rast je osnovni motiv baš zato što korporacija može to postati, to jest velika i moćna, jedino putem rasta. Samo stalnim rastom, neprekidnim tehnološkim inovacijama korporacija postaje pravi gigant koji dominira ekonomikom, i ne samo njom. Eto zašto je rast osnovni motiv privređivanja moderne krupne korporacije.

To što Galbraith uzima rast kao osnovni motiv rada velike korporacije ne znači da je on idolopoklonik rasta. U poređenju s drugim društvenim ciljevima on je prema njemu, u izvesnim slučajevima, čak vrlo kritički raspoložen. Uostalom, kao što i mnogi drugi moderni ekonomisti u rastu ne vide samo blagodeti, već i mnogo čega nepovoljnog za čovečanstvo što rast sa sobom donosi, tako i Galbraith vidi i njegove druge strane koje ugrožavaju prirodu i čoveka, naročito kad je u pitanju zagađivanje prirodne sredine, potrošačka groznica, nekontrolisano korišćenje tehnologije u vojne svrhe i tako dalje. On samo obrađuje dokumentarnu analizu kojom želi da dokaže da profit nema više onu ulogu u ekonomici koju je imao u vreme prevlasti individualnog preduzetnika. Sa dominacijom gigantskih korporacija zajedno sa preduzetnikom nestaje i profit kao motiv rada i ulaganja kapi-

[22] Isto, str. 194—195.

[23] P. A. Baran — P. M. Sweezy, *Monopolni kapital*, str. 57

Digitized by Google

tala. Moderna ekonomija je, sudeći po tome, više borba za vlast nego za profit.

Galbraith i mnogi drugi moderni ekonomisti, kako oni koje smo naveli tako i drugi koje nismo, dolaze do zaključka da je rast kao motiv zamenio profit u krupnim korporacijama, to jest praktično svuda tamo gde je individualni preduzetnik zamenjen tehnostrukturom, jer, po prirodi stvari i logici interesa, tehnostruktura ne može kao cilj privređivanja i motiv podsticanja imati profit, pošto ga ona ne prisvaja, već akcionari-vlasnici. Međutim, u granama u kojima je koncentracija neefikasna (usluge, zanatstvo, distribucija, građevinarstvo itd.), u kojima je individualni preduzetnik još u funkciji, u kojima tržište još uvek deluje punom snagom, maksimizacija profita ostaje kao najveći podsticaj ulaganja kapitala i organizovanja procesa proizvodnje.

No, uprkos tome što je stvarno stanje stvari takvo, to jest uprkos tome što profit više nije osnovni motiv privređivanja u krupnim korporacijama — dok je u individualnom preduzetništvu to i dalje ostao — akumulacija velikih firmi je ogromna, dva i po puta veća od individualne[24], što može da znači samo to da su i profiti izuzetno visoki.

Taj paradoks visokih profita, kada je profit kao motiv bačen na sporedni kolosek, moguće je razumeti samo na osnovu makroanalize mehanizma i funkcionisanja ukupnog sistema modernog razvijenog kapitalizma, gde je rast — kako kaže Charls Levinson — »u središtu pažnje... glavni cilj politike«, kome je »podređeno sve ostalo: nivo potrošnje, bilans spoljne trgovine, nadnice i cene, socijalna politika itd«[25].

Najzanimljivije u svemu tome je Levinsonovo gledište da oba savremena velika ekonomska sistema, američki i sovjetski, pate od iste bolesti »hronične arterioskleroze u svim oblastima sem investicione«. Oba sistema su primorana da postignu što višu stopu rasta. »Sve veća ulaganja u tehnologiju predstavljaju imperativ koji im je zajednički, mada se inače smatra da su i sredstva kontrole i raspodele oprečna. Ali ovim sistemima su zajednički kult slepog ulaganja i kult tehnologije.«[26]

Istina, u sovjetskoj ekonomskoj teoriji i praksi profit je davno otpisan kao osnovni motiv privređivanja. Smatra se da on ne može biti povezan sa socijalističkim ekonomskim sistemom. Zamenjen je drugim, višim društvenim ciljevima, kao što su zadovoljenje opštih društvenih interesa i podizanje životnog standarda stanovništva. Iz dosadašnje analize ovog problema možemo da zapazimo da i u savremenom kapitalizmu, tamo gde imamo visoku koncentraciju proizvodnje i određeni stepen podruštvljavanja sredstava, dolazi do snažnog izražaja sličan proces.

[24] »Ekonomska politika«, br. 1132.

[25] *Kapital, inflacija i multinacionalne kompanije*, Beograd, 1974, str. 230.

[26] Isto, str. 150.

Digitized by Google

Da li je ova konvergencija dvaju velikih ekonomskih sistema, kad je u pitanju profit i njegovo mesto u sistemu proizvodnje, u tom ključnom principu privređivanja, slučajna ili je izraz zakonitosti procesa savremenog društveno-ekonomskog razvoja. Odgovor na to pitanje nema dileme.

Približavanja ta dva sistema na ekonomskom planu u pogledu profita kao motiva privređivanja očigledna su.

Ako su privatna svojina i profit temelji kapitalističkog ekonomskog sistema, kako se to do sada normalno smatralo u ekonomskoj nauci, onda su oni, razvlašćenjem akcionara i uzdizanjem tehnostrukture, s jedne, i zamenom maksimizacije profita maksimizacijom rasta, s druge strane, izgubili svoje nekadašnje atribute, pa su time poljuljani i sami temelji kapitalizma.

Sva navedena shvatanja, koja opovrgavaju profit kao osnovni motiv privređivanja visokorazvijenog kapitalizma, idu za tim da, pre svega, pokažu da krupna kapitalistička preduzeća ne zarađuju samo profit za vlasnike, već, uz to, i novac za podmirenje mnogih društvenih potreba. U skali svih tih društvenih potreba ima i mnogo većih prioriteta od profita vlasnikâ.

Ma koliko ova gledišta imala osnova kad je reč o profitu kao cilju kapitalističke proizvodnje, ipak ga je teško u tolikoj meri degradirati. Ceo kapitalistički sistem je danas, pod uticajem mnogih okolnosti u koje ne možemo da ulazimo, transformisan i izmenjen, pa su te promene morale zahvatiti i profit. Ipak, problem profita je mnogo složeniji.

Ne može se ni jednog trenutka zaboraviti da se na principu maksimizacije profita, već od nastanka samog kapitalizma, zasniva efikasnost kapitalističke proizvodnje. Bez maksimizacije profita kao pokretačkog motiva efikasnost privređivanja stalno opada. U trci za što uspešnijim poslovanjem, za što većim dohotkom i zaradom, u konkurentskoj utakmici dobija samo onaj koji efikasnije posluje. Uostalom, profitna stopa pokazuje stopu rentabilnosti kapitalističkog poslovanja. U toj stalnoj trci za većom efikasnošću i većom zaradom omogućuju se veći i brži rast i stiče društvena moć. Tržište, novac, berze samo su instrumenti te igre između efikasnosti i profitibilnosti. Profit je temeljni element kapitalističkog ekonomskog sistema. A kad se temelj počinje ljuljati, potresa se i cela zgrada.

Zamena maksimizacije profita maksimizacijom rasta međusobno su prisno povezane. Ako je glavni motiv maksimizacija profita, to ne znači da će sve većim profitom i rast biti veći, što bi normalno bilo pretpostaviti. Profit se ne mora uvek rasporediti i na nove investicije. On se može podeliti i u druge svrhe: dividende, plate tehnostrukture, nagrade, razne neproizvodne fondove, poreze, socijalne pomoći itd. Ali, ako je glavni motiv rast, onda će najveća masa profita ići u investicije na rast. Prema tome, što je veći profit, biće veći i rast. Znači da veza između profita i rasta, uprkos svim argumentima, ipak postoji.

Digitized by Google

Istina, motivacija i ciljevi akcionara kao vlasnika kapitala se, prirodno, razlikuju od motivacije tehnostrukture. Kad akcionar ulaže svoj novac u kupovinu akcija, on je motivisan jedino maksimizacijom dobiti. Sa tehnostrukturom nije tako. Ona je, kao što smo videli, motivisana prvenstveno rastom i uspehom korporacije i svojim položajem u njoj. Ali pošto vlast nije više u rukama vlasnika, tehnostruktura usmerava korporaciju prema svojim motivima i ciljevima. Uprkos oprečnim interesima akcionara i tehnostrukture, ne može se poricati da se njihovi interesi, barem kad je u pitanju profit i njegova podela, često dodiruju, a ponekad i poklapaju. Visoki profiti osiguravaju veliku akumulaciju i visoke dividende, a time i uspon i sigurnost firme. I akcionari kao vlasnici moraju biti zadovoljni, a ne samo tehnostruktura. Kapital je i te kako još uvek važan faktor uspeha.

Ako uporedimo profit i rast kao odlučujuće motive privređivanja, pa ih tako suprotstavimo jednog drugome, spor se može rešiti samo sa stanovišta raspodele ukupne mase proizvedenog profita na akumulaciju i dividende. Tada se kao osnovno pitanje postavlja ne maksimiziranje profita, već kvantitativni odnos prema kome se on deli na akumulaciju koja ide na rast i dividende koje idu akcionarima. Pripadnici tehnostrukture su prvenstveno zainteresovani za sigurnost, afirmaciju i uspeh, pa zato nastoje da se najveći deo profita izdvoji za akumulaciju koja obezbeđuje višu stopu rasta. A akcionari imaju interes da, pre svega, postignu što veće dividende. Tako vidimo da je veza između profita i rasta očevidna.

Korporacija mora ići i na maksimizaciju profita. Jedino je na taj način moguće redovno povećavati dividendu i postići zadovoljenje akcionarâ. Inače, ako bi profiti bili nedovoljni, ako bi oni opadali, umesto da se povećavaju, dividende bi sve više padale. To bi bio dovoljan znak za akcionare da takve korporacije napuštaju i da traže unosniji posao u korporacijama koje imaju veće profite i veće dividende. Kapital bi se, dakle selio. Ako korporacije žele da zadrže kapital akcionarâ, moraju voditi brigu i o njihovom interesu, pa, prema tome, imati na umu i maksimizaciju profita. A bez kapitala korporacija ne može ni funkcionisati, a kamoli postizati stalno sve višu stopu rasta.

Individualna ekonomija se zasnivala na svojini samo jednog lica, na vladavini tržišta, slobodnog izbora i na suverenitetu potrošača. Razumljivo, u takvim uslovima nije moglo biti nikakvih oprečnih interesa kao u modernoj korporaciji, jer je vlasnik ujedno bio i rukovodilac firme. Kapital-svojina još nije bio razdvojen od kapital-funkcije. Maksimizacija profita bila je jedino geslo preduzetništva. Da li će se ono ostvariti i u kolikoj meri, odlučivalo je tržište.

S krupnom korporacijom, videli smo, sasvim je drukčije. Vlasnici i uprava više nisu iste osobe. Kao što su im se podvojile funkcije, tako su im se i interesi podvojili, pa su im, razumljivo, i motivi različiti. No, interesi tehnostrukture za profitom još uvek nisu sasvim prekinuti. Tehnostruktura ne može biti

Digitized by Google

ravnodušna prema tome kolike će profite firma ostvariti, jer od toga ne zavisi samo visina dividende, nego i visina plata koje će njeni pripadnici dobijati. Neosporno, tehnostruktura ima mnogo veći interes za što veći rast firme, ali i taj rast najviše zavisi od akumulacije, koja opet zavisi od visine profita.

Interesi pojedinca, grupa, organizacija, društva nisu i ne mogu biti isti i jedinstveni. Oni se, po pravilu, razlikuju. Interesi pojedinca i društva se u nečemu poklapaju, a u nečemu ne. Tako se i interesi tehnostrukture kao grupe i interesi pojedinih pripadnika tehnostrukture ne poklapaju u svemu i uvek sa interesima korporacije kao celine, uprkos poistovećivanju i prilagođavanju. Na osnovu tih razlika interesa možemo razlikovati i motive korporacije kao celine od motivacije pojedinaca u njoj.

Galbraith dokazuje da osnovna motivacija tehnostrukture nije profit, već rast i moć. Za tehnostrukturu to važi, ali da li to važi uvek i u svim prilikama i za korporaciju kao celinu. Rekli smo da, u principu, bez visokih profita, nema velike akumulacije, a bez nje nema ni visoke stope rasta, ni moći. Izlazi da su profit i rast u uzajamnoj vezi, lice i naličje iste motivacije. Jedno i drugo se nalaze u kauzalnom i funkcionalnom odnosu. Što je firma veća i moćnija, i profiti su veći, a što su profiti veći, veća je akumulacija, dok veća akumulacija osigurava veće investicije i višu stopu rasta. Viša stopa rasta čini firmu još većom i moćnijom. I tako se krug zatvara.

Posmatrano iz ugla profita i akumulacije, stvari tako stoje. Ali s gledišta nauke i tehnologije one izgledaju nešto drukčije.

Razvijeni, bogati kapitalizam, raspolaže obiljem kapitala. U njemu i u njegovom razvoju kapital nije ograničavajući faktor. Znanje, um i talent, u poređenju s kapitalom, predstavljaju redak faktor proizvodnje, koji igra ograničavajuću ulogu. Za rast firme, s obzirom na današnju ulogu i značaj nauke i visoke tehnologije, faktor znanja je značajniji, jer se oko dobrih projekata vrlo lako okupi kapital. Ne postavlja se pitanje da li ima kapitala, već da li ima ljudi i dobrih projekata. A naročito kad su u pitanju projekti zasnovani na novim naučnim otkrićima, novim proizvodima i tehnološkim inovacijama, u čemu nauka, znanje, um i talent igraju glavnu ulogu, čiji je nosilac tehnostruktura.

To dokazuju i sadašnji tokovi kapitala koji su usmereni prema najrazvijenijim zemljama kapitalističkog sveta, a prvenstveno prema SAD, upravo prema zemlji u kojoj je menadžment najrazvijeniji i koja raspolaže najmnogobrojnijom tehnostrukturom, to jest naučnim, stručnim, menadžerskim i tehnološkim kadrom.

Parola — novac je sve, novac je apsolutni izraz bogatstva, novcem se dobija sve i postiže sve, bila je osnovni motiv svakog posla sve dok se u kapitalu oskudevalo, što je važilo za liberalni kapitalizam. Savremeni kapitalizam je taj period ostavio daleko iza sebe. Novac i kapital ustupaju mesto znanju, umu, talentu, organizaciji, rastu, uspehu i moći. Ko time raspolaže, raspolaže novcem i kapitalom. Ali uprkos svemu, bez obzira na prioritet, profit ostaje moćan motiv privređivanja.

Digitized by Google

Nema ni jednog uspeha tehnostrukture, kao nosioca znanja, talenta i organizacije, koji nije vezan za uspeh korporacije. A to isto važi i za svaki njen neuspeh. Postizanje visoke stope rasta, veća moć, veći ugled, viši tehnološki stepen, veća dobit, neposredno se odražavaju na ličnu korist, sigurnost, ugled, afirmaciju i dohodak svakog pripadnika tehnostrukture. Njihova je sudbina potpuno povezana sa sudbinom korporacije. Ako korporacija pretrpi neuspeh, ostvari gubitke, ako propadne i bankrotira, ni tehnostruktura neće ništa bolje proći. Neuspeh i bankrot firme znači da tehnostruktura koja ju je vodila nije položila ispit i nije se kvalifikovala za zrelo upravljanje i solidno poslovanje. U pogledu posla u nekoj novoj firmi neće dobiti poverenje. Logično je, onda, zašto se tehnostruktura potpuno poistovećuje sa firmom i svoje ciljeve prilagođava njenim, pa, prema tome, i zašto njen glavni motiv privređivanja nije maksimizacija profita, nego maksimizacija rasta i uspeha.

Uz to treba dodati da numerički proračuni, koji se zasnivaju na statističkim podacima, sugerišu da ona korporacija koja je razvojno orijentisana, po pravilu, može obezbediti dvaput brži rast ako tržišnu vrednost kapitala utvrdi samo za trećinu niže od one koja bi se mogla postići u korporaciji kojom upravljaju akcionari i u kojoj dominira njihov interes. A pošto su sve razvojno orijentisane firme, uglavnom, tehnološki efikasne, one omogućuju istovremeno dosta privlačnu stopu rasta i dividendi, pa zato i stepen otpora akcionara prema rastu slabi. No, jedan normalan i razuman odnos između rasta i rentabiliteta je neophodan.[27]

Poslovni ljudi, kao po nekom pravilu, teže da racionalizuju sve svoje postupke kako bi postigli najveću efikasnost i iz racionalno vođenog posla izvukli najveću moguću korist. Međutim, oni zaboravljaju da sve, pa i svaki posao, ima i svoju drugu stranu. Težeći najracionalnijem, oni u tom procesu iskrivljuju realnost. Jer ona, sama po sebi, nije racionalna, pa se desi da, tražeći ražanj, izgube zeca.

[27] Paul A. Samuelson, *Ekonomska čitanka*, Zagreb, 1975, str. 78.

Digitized by Google

Aleksandar Milenković

Marksističko valorizovanje arhitekture i urbanizma

U periodu posle rata, između 1945. i 1950. godine, arhitektonska kritika, onakva kakvu danas podrazumevamo, nije postojala. Povremeno objavljivani tekstovi odisali su duhom socijalističkog realizma, ali čak ni oni nisu bili previše utopljeni u dogmatizam jednosmerne umetničke kritike onoga doba.

Sve do sedamdesetih godina vladala je u kulturno-umetničkoj sferi stagnacija u primeni izrazitijih marksističkih postulata. Ovde-onde objavljena je poneka refleksija pretežno negatorske intonacije u odnosu na socijalistički realizam, kao neki zakasneli recidiv iz perioda »velikog obračuna« s ovim umetničkim pravcem. Takođe je provejavao i poneki usamljeni žal za »redom« i za »poštenim izrazom« akademističkog tumačenja realnog, koji je tačno označavao »šta je — šta«.

S rehabilitacijom marksističke kritike, u smislu tautološkog slogana »marksistička interpretacija marksizma«, započeli su politikolozi, filozofi, ekonomisti ..., jednom rečju, teoretičari onih oblasti u kojima je trebalo da se marksizam »operacionalizuje« za potrebe savremenog sveta. Shvaćeno je da samo marksistička doslednost u primeni marksističkih postulata može marksizmu osigurati trajno važenje, upotrebnost i poštovanje.

Pojam »arhitektonska kritika« obuhvata neobično mnogo sastojaka iz raznih područja čovekove delatnosti. Osnovni feno-

Digitized by Google

men koji posmatramo jeste *arhitektura*, sa svojim umetničkim i naučno-tehničkim sferama. Samim tim, u horizont razmatranja ulaze svi vidovi nauke i tehnike, ne samo kao konstitutivni delovi arhitektonskog medijuma, već sa svim pratećim međudejstvima u odnosu na komplementarna područja društvene nadgradnje — sociologiju društva, istoriju, politiku, ideologiju, ekonomiku itd.

S obzirom na to da je umetnost sazdana od racionalnih i iracionalnih niti čovekovog kreativnog umeća, lepeza uključenih sastojaka obuhvata sve intelektualne, psihološke i čulne dimenzije, sve do filozofskih i parapsiholoških spekulacija s arhitekturom kao središnjim motivom i inspiracijom.

Kritika je delatnost za sebe, s izvanredno složenom određenošću. Razjašnjavanje fenomenologije kritike, kao imanentno društvenog čina, polazi od njenog sociološko-istorijskog aspekta, ali merila vrednovanja na kojima počiva kritička struktura aktivno prožimaju navedene aspekte sa isto toliko relevantnim zbirom estetičkih, psiholoških, etičkih i opštih kulturoloških aspekata.

Celokupan opisani fenomen arhitektonske kritike zadobija svojevrsnu auru onog trenutka kada mu dodamo odrednicu — *marksistička*. Time se ionako polivalentna, višekategorijalna, mnogoznačna i fenomenološki slojevita arhitektonska kritika propušta kroz »dopunski filtar« ..., kroz svojevrsni metodološki postupak koji svoje pretpostavke zasniva na naučnom socijalizmu, na političkoj ekonomiji i dijalektičkom materijalizmu.

Kvalifikativan »marksistički« uvodi u razmatranje ideološku i idejno-političku sferu. Sociološki i kulturološki vidovi nauke i tehnike, a naročito umetnosti, u svetlosti marksističkih interpretacija zadobijaju nove valere. Zapažanje različnosti tih valera na fonu posebnosti odlika građanskih, socijalističkih i samoupravnih društvenih sistema zaokružuju postupak definisanja karakteristika društvenih sistema i merila vrednovanja koja iz različitih sistema proističu.

U ovim našim prostorima i vremenu, u sklopu izgradnje samoupravno jugoslovenskog društva, postoji viđenje arhitekture i urbanizma koje je saobraženo svojim okvirima i tlu. Danas je to prvenstveno marksistička interpretacija.

Otkrivanje »značenjskih struktura«

Analizirajući domet marksističke kritike u delu Ernesta Fišera[1], Kasim Prohić je u sklopu sedam tačaka dao uvid u situaciju koja postoji u oblasti marksističke kritike uopšte. Nekoliko Prohićevih konstatacija interesantno je navesti u sklopu naše teme.

[1] Kasim Prohić, *Pokušaj marksističke kritike u delu Ernesta Fišera*, u knjizi: *Svijet umjetnosti*, »Školska knjiga«, Biblioteka »Suvremena misao«, Zagreb, 1979, str. 181—185.

Digitized by Google

Na primer, jedna od provokantnijih jeste da marksistička kritika kasni za celu jednu »istoriju« u interpretaciji moderne umetnosti. To zakašnjenje joj onemogućava da, osim formalne deklaracije, suštinski pronikne u estetički prosede modernog umetnika.

Dodao bih ovom Prohićevom stavu sledeće: ono što je snašlo poklonike Moderne u susretu s takozvanom Postmodernom to je snašlo klasiciste Marksovog doba u susretu s predznacima Moderne..., uza sve druge »nesporazume«!

Zatim, marksistička estetika je filozofski uopštavala i izgradila svoj »estetski sistem«, koji je svim umetničkim disciplinama otkrivala »značenjske strukture«. Većina marksističkih estetičara zasniva svoja shvatanja na analizi takozvanih »prikazivačkih« umetnosti koje su kadre da posredstvom svoga medijuma podržavaju ideološki stav o »isterivanju« konzekvenci. Time se umetničko delo pretvara u politički pamflet sa eksplicitnošću propagandnog iskaza. Dok je, na primer, književnost dobar medijum za prononsiranje ideoloških propagandnih poruka, arhitektura je mnogo nepogodnija. Objekt građen u obliku petokrake zvezde, krsta ili sličnih znamenja predstavlja primer vulgarnog simbolizma. Takvi objekti su u službi globalno koncipiranog i vremenski dugoročnog propagandnog čina, za razliku od dnevnih zadataka agitpropa koje je u stanju da izvršava poezija, slikarstvo, pozorište i film.

Pretvarajući Marksove afinitete prema nekim vrhunskim delima klasične umetnosti u »regulativne ideje« celokupne »marksističke estetike« (uslovan izraz), dogmatski interpretatori, teoretičari, napravili su jednu od najvećih medvedih usluga naučnom socijalizmu. Ne može se, s tim u vezi, klasicizam u arhitekturi proglasiti za jedini stil koji odgovara socijalističkom društvu samo zbog toga što ga je Marks lično cenio!

Istorijsko mišljenje, smatra Prohić, zamenjeno je empirizmom istoricističke analize, a ontološko-antropološki nivo problematizacije zamenjen je sociologizmom u kojem mehaničko-kauzalna uslovljenost duhovne »proizvodnje« figurira kao osnovno »estetičko« načelo. To je, između ostalog, prouzrokovalo skepsu prema marksističkom pristupu u načelu, jer ga poistovećuje s aktom političke intervencije.

U Adornovim, Lukačevim, Lefevrovim i Fišerovim radovima i u radovima drugih teoretičara može se uočiti integralno povezivanje mnoštva umetničkih disciplina, u težnji da se dokaže univerzalnost postavljenih estetičkih postulata sa stanovišta »marksističke estetike«. Zajednička odlika ovih radova je istraživanje odnosa sadržaj — forma, s imanentnim naglašavanjem primata sadržaja nad formom, kao osnovnom premisom umetničkog stvaralaštva. Sadržaj u umetničkim delima shvaćen je kao nešto što dolazi iz prostora izvan umetničkog dela, a ne kao sastojak unutar dela. U oblasti umetnosti arhitekture još se više zaoštravaju razlike u teorijskim stavovima protagonistâ divergentnih struja marksističke estetike.

Digitized by Google

Iz krila teorijskih postavki arhitekture i urbanizma, koje ne robuju dogmama, shemama i spoljnim direktivama, rađa se angažovana arhitektonska kritika i kritika arhitekture. Isti mehanizam dejstvuje i u sklopu društveno-političke kritike, ali se ona, oslobođena naučno-tehničkih sastojaka arhitektonskog medija, nesputano propinje do stepena radikalne kritike društva.

»Kritika svega postojećeg« u oblasti arhitekture samo je delimično ostvarljiva pošto svoje poprište nalazi u društveno-političkoj, ideološkoj, ekonomskoj i kulturno-umetničkoj sferi..., dakle, samo u onolikoj meri koliko se ove sfere sadrže u fenomenu arhitekture i urbanizma. Arhitektura, kako ističe Đerđ Lukač, nije kadra da svojim medijumom kritikuje društvo u kome se ostvaruje.

Valja konstatovati, takođe, da ni najstroža ili najradikalnija kritika društva nije kadra da izvede revoluciju »sopstvenim snagama«, ali joj se priznaje efekt dugotrajne »artiljerijske« pripreme nastupajućih revolucionarnih događaja (Žarko Puhovski).[2]

U ovom kontekstu, Lekorbizijeova utopističko-humanistička ideja (u suštini reakcionarna!) o »arhitekturi umesto revolucije«[3] predstavlja još jednu potvrdu gornjih navoda, ukoliko se realizovani arhitektonski i urbanistički projekti shvate kao posledice prethodnih teorijsko-kritičkih postavki. Srž »ideje«, odnosno ideologije građanskog društva ostala je ista..., promenili su se samo medijumi postvarivanja, to jest načina iskazivanja. Nad ovom Lekorbizijeovom sentencom nadvija se jedna davna ocena buržoaske graditeljske doktrine koju je izrekao Fridrih Engels u okviru svoga dela *O stambenim problemu:* »Građanska klasa probleme rešava samo na jedan način, da stvori nove probleme — ta se metoda zove »Hausmann«!«.[4]

Da podsetim — Osman je u Parizu presekao široke bulevare ne da bi rešio nehumane uslove življenja pariskih proletera, već da bi omogućio hitnu intervenciju vojske u slučaju pobune naroda. U stvari, svako poboljšavanje životnih uslova koje građanska klasa vrši za »narodne mase« u prvenstvenoj je funkciji da građanskoj klasi produži period sopstvene hegemonije u društvu.

Dogmatska manipulacija klasicizmom

Jedan od razloga što marksistička kritika izaziva »nesporazume« o svojoj kompetenciji ili, čak, pravovaljanosti sopstvenog postojanja u oblasti umetničkog stvaralaštva (ponajviše tu) jeste naporedno postojanje dveju bitnih komponenti marksizma — kao

[2] Žarko Puhovski, *Subjekti kritike,* »Marksistička misao«, br. 5/1982, str. 151.

[3] Lekorbizije, *Ka pravoj arhitekturi,* »Građevinska knjiga«, Biblioteka »Agora«, Beograd, 1977, str. XLVII.

[4] Fridrich Engels, *Sulla questione delle abitazioni,* Samona e Savelli, Roma, 1971 ,str. 83.

Digitized by Google

filozofskog pravca sa specifičnim sistemom mišljenja i kao metodologije zasnovane na naučnom saznanju.

Najčešće se uz marksizam vezuje teorija istorijskog materijalizma kojom bi se sve moglo objasniti — kako jedna strana tvrdi..., odnosno kojom se jedino mogu tumačiti društveni vidovi arhitekture, ali ne i umetnički — kako tvrdi druga strana. Ovi potonji uzimaju neospornu činjenicu da statički, mehanički ili seizmički parametri konstruktivnog sistema arhitektonskog objekta ne mogu da se podvrgnu teorijskim postulatima istorijskog materijalizma.

Društvena ili društveno-politička dimenzija arhitektonskog stvaralaštva, pa i celog graditeljstva, zasniva se na međudejstvu društva i stvaralačke ličnosti (individualizirani društveni totalitet). Tumači ove dimenzije polaze, po pravilu, od izvornih pretpostavki marksizma i od njegovog dijalektičkog skeletona. Određene ideološke komplikacije nastupaju onda kada se delikatna umetnička dimenzija arhitektonskog stvaralaštva pokušava podvesti pod iste takve izvorne postulate, ali sticajem poznatih istorijskih događaja pretvorenih u dogme.

»Autentično je marksistička, prema tome, i specifično estetska problematika, a isto tako spremnost da se umetničkim pojavama priđe dijalektikom njima adekvatnom (...) u tome što su pesme, muzika, isklesan kamen (što znači — a r h i t e k t u r a! — prim. A.M.) ne samo »izraz« svoga vremena nego i svedočanstvo čežnje protivne tome vremenu, i proticanje vremena uopšte« — smatra Viktor Žmegač.[5]

Analizirajući fenomenologiju marksističke kritike, pojedini autori su došli do zaključka da u nekim svojim vidovima marksistička kritika nije bila sklona da estetskoj valorizaciji, istraživanju stilskih odlika ili sistematizaciji tipološkog određenja umetničkih ostvarenja pokloni odgovarajuću pažnju.

Takav bi stav značio obično nastavljanje građanskog pozitivizma, tvrde ovi autori, koji na prvo mesto stavlja društveni i pragmatski vid arhitektonskog dela, dok njegove likovno-morfološke osobine i ukupni umetnički utisak proglašava, bezmalo, nužnim zlom ili, u najboljem slučaju, smetnjom za »normalno« vrednovanje sa zdravih ideoloških pozicija.

Već sam naveo okolnost zbog koje je klasična arhitektura dobila visoko mesto u »tumačenju« dogmatskih estetičara, marksista. »Nije teško razumeti da su grčka umetnost i grčki ep povezani s određenim razvojnim oblicima društva. Teško je razumeti zašto nam oni još uvek pružaju umetničko zadovoljstvo, važeći u izvesnom smislu kao norma i nedostižni uzor« — kaže Marks u *Uvodu u kritiku političke ekonomije*.[6]

---

[5] Viktor Žmegač, *Mogućnosti marksističke kritike*, u knjizi: *Svijet umjetnosti*, (cit. izd.,) str. 101.

[6] Isto, str. 100.

Digitized by Google

Marks nije mogao ni da sluti da će jedan trenutno važeći estetski kriterijum (u njegovom vremenu standardan) mnogo decenija kasnije postati predmet dogmatske manipulacije. Bez obzira na to što je sam Marks, transcendiranjem umetničkog dela u sasvim novi društveni milje i priznavanjem njegovog neprestanog estetskog dejstva, posredno povukao graničnu crtu između radikalnog istoricizma i dijalektičkog istoricizma, dakle, bez obzira na Marksovu ulogu kao »svedoka odbrane«, ortodoksni dogmati će kao tužioci biti »veći katolici od Pape«, odnosno veći marksisti od — Marksa!

Kao što se vidi, jonski stubovi u pročeljima reprezentativnih zdanja »narodnih komesarijata« ili »domova kulture i odmora« u nekim socijalističkim zemljama duguju, između ostalog, i sticaju okolnosti što je otac naučnog socijalizma živeo i stvarao u razdoblju razvoja arhitekture koje još nije poznavalo »Internacionalni stil«. Naravno, to se desilo blagodareći Marksovim apologetima koji su arhitekturu, baš kao i književnost, podredili ne inženjerima arhitekture, već takozvanim »inženjerima duša«.

Ždanovizam u svom punom zamahu nije štedeo ni jednu oblast umetnosti. Međutim, dok poezija, proza ili likovna dela soc-realističkog izraza istrajavaju svoju neveselu sudbinu u polumraku biblioteka i umetničkih galerija..., arhitektonski objekti sazdani na kanonima apsolutističkog poimanja društva i umetnosti ostaće još dugo pod jarkim suncem da svedoče o jednom ideološko-estetičkom »kurc-šlusu« planetarnih razmera.

Između sociologizma i liberalizma

Kao što se u svim drugim stvaralačkim oblastima može uspostaviti istorijski odnos na liniji »marksizam — posmatrana oblast — kritika«, tako se isto u trouglu »marksizam — urb-arhitektura — kritika« mogu uobličiti shvatanja o marksističkoj kritici kao sredstvu za šire društveno lociranje urbanizma i arhitekture. Istini za volju, marksistička kritika, kao i svaka druga kritika, ima svoje »južne« i »severne« polove, na kojima nema previše uslova za normalan život. Na jednom je polu ekstremni dogmatizam sa svojim sinonimima — sociologizmom i ždanovizmom, a na drugom polu ekstremni i estetizantni liberalizam, poznat pod nazivom »marksizam bez obala«[7].

Tako shvaćena, marksistička urbanističko-arhitektonska kritika podrazumeva demokratski i ravnopravni diskurs sa stvaralačkim idejama i koncepcijama koje ne moraju da budu u idealnom skladu s koncepcijama izraslim na marksističkom tumačenju sveta i celokupnog ljudskog stvaralaštva.

Pojednostavnjeno tumačenje karaktera urb-arhitektonske kritike marksističkog određenja svodi se najčešće na isticanje nje-

[7] Sveta Lukić, *Umetnost na mostu*, Predsedništvo Konferencije SSOJ, Mala edicija »Ideja«, Beograd, 1975/I; uporedi str. 253.

Digitized by Google

ne tendencije da arhitektonsko delo i urbanistički poduhvat ne posmatra izvan postojeće društvene sredine, odnosno da sve vrednosti ili manjkavosti posmatranog ostvarenja propusti kroz sociološku i kulturološku prizmu.

»Iskustvo tako neumoljivo pokazuje da odnos umetnost — društvo, o koji se tako spoticalo marksističko mišljenje, može biti mišljen doista marksistički samo ako se poštuje — *horribile dictu* — načelo autonomnosti (a to znači autonomnosti istraživanja, kritike, stvaranja). To načelo nipošto ne znači da je taj čin, kako to misle romantičke, idealističke estetike, plod nekakve vanistorijske, nad-društvene, božanske itd. emanacije; naprotiv, on je i te kako uslovljen, posredovan istorijsko-društvenom situacijom« — naglašava Vjekoslav Mikecin[8].

Spremnost marksističke kritike da pluralizam izražajnih sredstava umetnosti i arhitekture usvoji kao standardno ponašanje obezbeđuje joj trajnu primenjivost, bez obzira na pojavu mišljenja da je marksizam »demodirano ruho« kojim se pojedini kritičari žele sakriti ili bolje plasirati u sredinama koje marksizmu daju prednost *a priori*.

Međutim, od momenta kada je antidogmatska marksistička kritika (zasnovana na sve popularnijem »marksistički mišljenom Marksu«) dopustila postojanje pluralizma estetičkih tumačenja, od tog momenta ona pribavlja punovažeći talon za ravnopravno iskazivanje svojih pogleda na svet i na svoje tumačenje fenomenâ u oblasti arhitekture i urbanizma..., naporedo s najsavremenijim nemarksističkim filozofskim i politekonomskim teorijama.

Opredeljenje našeg društva za marksističku opciju nije pretpostavka da kritičar mora obavezno zastupati ideju koju protežira politički vrh zemlje. Ravnopravan diskurs nameće potrebu da se »čuju obe strane«. Paradoksalno je da u socijalističkom društvu kakvo je naše glavnu reč na kulturno-umetničkom planu često vode teoretičari koji zastupaju mnoga aktuelna stanovišta u svetu pa i kod nas, a koji iz već objašnjenih razloga (hipoteka soc-realističke epohe!) ne žele da se dublje zainteresuju za potrebne i dobre premise drugih teorija..., u ovom slučaju teorija imanentnih socijalističkom sistemu. Konkretno — marksističke teorije!

Osim toga, snažni su uticaji teorijskog i kritičkog mišljenja raznih idejno-političkih provenijencija. Ubrzanim razvojem urbanih društava arhitektura i urbanizam preuzimaju pod svoje okrilje niz do tada kabinetskih teorija iz naučnih oblasti koje su komplementarne s urbanologijom i sociologijom društva. Kritika, praktično, ne može zaobići urbanološki kompleks savremenih društava ukoliko ima ambiciju da na objektivan način objasni kontroverze savremenih društava.

Anri Lefevr poklanja kritici, kao fenomenu socio-političkog određenja, veliku pažnju u svojim radovima. Između ostalog, on

[8] Vjekoslav Mikecin, *Marksizam i umjetnost*, II, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1976, str. XV.

Digitized by Google

o ovoj temi kaže: »Urbanizam podleže dvostrukoj kritici: desničarskoj i levičarskoj. Desničarska kritika (...) obično je nazadna, često humanistička. Ona štiti i opravdava neoliberalnu ideologiju..., ona otvara put svim »privatnim« inicijativama kapitalista.(...) Levičarska kritika nije ona koja izriče... Partija, ideolog...(...) Ona pokušava da krči put mogućem, da ispita i obeleži predeo koji nije samo predeo »stvarnog«. To je u t o p i j s k a kritika, jer ona ostaje na rastojanju prema »stvarnom«, ne gubeći ga pri tom iz vida.«[9]

Postoji objektivna potreba ovog društva da, u sklopu svojih istorijskih opredeljenja i na osnovu dokrinarnih pretpostavki odabranog društveno-političkog sistema, obradi oblasti arhitekture i urbanizma, što znači i čitavo područje prostornog planiranja. Obrada fenomenologije arhitekture i urbanizma, dakle, postavlja se kao društveni imperativ. Na već klasično uobičajeno pitanje — »kritikovati ili ne?« — odgovor mora biti pozitivan. To je u skladu sa sazrelom mišlju na ovom tlu (iskazanom na jednom od naučnih skupova politikologa) da odustajanje od kritike nije samo obična indolencija ili konformizam, već »saučestvovanje u prikrivanju neuspeha čitavog društva«.

Ne treba posebno naglašavati u kolikoj meri je i aktuelna, marksistički opredeljena, urb-arhitektonska kritika sastavni deo ukupne društvene kritike u okviru naše samoupravne zajednice.

[9] Anri Lefevr, *Urbana revolucija*, »Nolit«, Biblioteka »Sazvežđa«, Beograd, 1974, str. 15.

Digitized by Google

Nacionalno pitanje i socijalizam — Zbornik radova

(IRO »RAD«, BEOGRAD, 1982, strana 524)

U izdanju Novinsko-izdavačke i grafičke radne organizacije *»Rad«* iz Beograda izašao je zbornik radova pod naslovom *Nacionalno pitanje i socijalizam*, priređivačâ i redaktorâ dr Najdana Pašića, dr Ilije Stanovčića i dr Živka Surčulije.

Ovo djelo nam prikazuje neka od jugoslavenskih iskustava, obrađenih u širem kontekstu teorijskih razmatranja i komparativnih osvrta na iskustva drugih zemalja i na neke opće pojave i tendencije karakteristične za suvremene epohe »renesanse nacionalnog pitanja« — kako ističe i sam prof. Najdan Pašić u predgovoru ovog zbornika.

Knjiga se sastoji iz predgovora i dva dijela, od kojih je svaki podijeljen (od raznih autora ovog zbornika) na posebne teme i odjeljke.

U predgovoru se daje opći pristup aktuelnosti i značaju nacije i međunacionalnih odnosa, kako zbog same prirode nacionalnog fenomena koji zadire duboko u sferu psihičkog života, lične i grupne socijalne identifikacije, tako i zbog pritiska političkog pragmatizma i ideoloških predrasuda koji su vrlo izraženi, pa se u uvodu utvrđuje da je put do objektivnih naučnih saznanja dosta težak.

U prvom dijelu (str. 15—250) daje se prikaz mnogih autora koji su istraživali probleme nacije i međunacionalnih odnosa kroz osnove marksističke teorije nacije i nacionalnog pitanja.

Digitized by Google

U tom prvom dijelu, u »posebnom odeljku« (str. 15—42), dat je prikaz dr Živka Surčulije »Osnovi marksističke teorije nacije i nacionalnog pitanja: Marks, Engels i Lenjin«. Autor ovog odjeljka polazi od mišljenja da je povećano interesovanje za odgovore koje je dala marksistička teorija o naciji i nacionalnom pitanju dvostruko uslovljeno. Najprije, njenom teorijskom aktuelnošću, činjenicom da je ona ponudila odgovarajuća teorijski i metodološki valjana uporišta, bez kojih bi bilo teško odgonetnuti suštinu nekih novih, suvremenih procesa u svijetu; i, drugo, potrebom da se definira suština nekih novih, suvremenih procesa na području nacionalnog razvoja i nacionalnih suprotnosti. Pisac polazi od teze da suvremeni svijet karakterizira postojanje dva međusobno dijalektički protivrječna procesa. Prvi je proces sveopće nadnacionalne i internacionalne integracije, postepene denacionalizacije ljudskih veza, i prelaza moći iz nacionalnih u multinacionalne institucije. Drugi je u posljednje dvije decenije naročito intenzivan, to je proces nacionalnog buđenja, odnosno proces borbe za nacionalno oslobođenje zavisnih naroda i obnavljanja značaja nacionalnog i regionalnog pripadništva uopće. Istovremeno, »stare« nacionalne države teže da sačuvaju stečena prava i moć, a veliki broj ljudi na planu globalne ljudske zajednice još uvijek se identificira sa svojom nacijom i državom. Stoga autor zaključuje da istinski razlozi za vraćanje marksističkom naslijeđu u pitanju nacije i nacionalnih odnosa leže u vrlo realnim protivurječnim procesima, koji karakteriziraju suvremeni svijet i suvremene društvene zajednice.

U konciznim crtama nije moguće izložiti sve stavove prvog dijela koje autor iznosi, pošto je u pitanju dosta složena materija koja je izuzetno raznovrsna i bogata (str. 15—51).

U okviru prvog dijela, zatim, dr Dušan Ičević utvrđuje odnos klase i nacije. U tom odjeljku razmatraju se slijedeće teme: (1.) Samoopredjeljenje i klasnost nacionalne države. (2) Nacija i klasna zajednica; (3) Klasno-socijalne protivurječnosti i nacionalno oblikovanje u novooslobođenim zemljama; (4) Radnička klasa — vodeća društvena snaga nacije; (5) Udruženi rad — osnova nacionalne ravnopravnosti i zajedništva; (6) Samoupravni pluralizam nacionalni interesa (str. 56—83).

Autor ovog dijela u završnoj riječi rezimira da nacija u samoupravljanju, gubeći klasno-antagonistička obilježja, gubi i svojstva totaliteta ljudske zajednice i jedinog određenja čovjeka. Naravno, to ne znači da se ona ukida, da nestaje, već se istovremeno afirmiše u osobinama koje znače podruštvljavanje i zajedništvo čovjekove akcije i egzistencije, a prevladava se u odnosima blokiranja, klasnog antagonizma i sprječavanja čovjekove univerzalizacije rada i života.

Treći autor prvog dijela, dr Najadan Pašić, govori o odnosu i prisnoj korelaciji nacije i države. Razradu ovog problema, pisac je podjelio na šest tačaka, i to: (1.) Nacija i država; (2.) Nacionalna država i procesi međunarodne integracije; (3.) Nove istorijske mogućnosti rješavanja nacionalnog pitanja; (4.) Uslovi i uzroci nacionalnih konflikata u suvremenom svijetu; (5.) Uticaj etatizma na nacionalne odnose u socijalističkim federacijama; (6.) Samoupravno vladanje viškom rada i nacionalna emancipacija (str. 89—127).

U svojoj analizi, Najdan Pašić, između ostalog, iznosi osnovne uslove i uzroke nacionalnih konflikata u suvremenom svijetu, koji dolaze otuda što je političko i društveno ponašanje i djelovanje same radničke klase i pojedinih njenih dijelova uslovljeno ne samo njenim općim istorijskim težnjama da neposredno ovlada ukupnim viškom rada, nego i njenim konkretnim interesima u još uvijek etatističkim i robno-novčanim (tržišnim) uslovima raspodjele dohotka.

U završnoj tački razmatra se samoupravno vladanje viškom ra-

Digitized by Google

da i nacionalna emancipacija. Na kraju, Najdan Pašić rezimira slijedeće: »Tek kad ljudi u udruženom radu ostvare svoju neposrednu zajedničku kontrolu nad ukupnom reprodukcijom materijalnog života društva i kad se, tako, u njihovim slobodno donetim odlukama ostvari podudarnost i jedinstvo njihovih užih i širih, neposrednih i dugoročnih interesa — biće ugašeni i potencijalni izvori nacionalnih konflikata. Sve dotle, rješavanje nacionalnog pitanja na liniji istorijskog progresa zavisiće u svakoj etapi od sposobnosti socijalističkih društvenih snaga da obezbede što veći stvarni uticaj dugoročnih interesa radničke klase u domenu raspolaganja viškom rada i takve oblike političke organizacije koji to omogućuju i garantiraju.«

Četvrti autor prvog dijela, dr Stevan Majstorović, prikazuje »nacionalnu kulturu u mnogonacionalnoj zajednici«. Autor je tematiku ovog problema podijelio na tri tačke, i to: (1.) Kulturne osobenosti Jugoslavije; (2.) osnovna značenja kulturnog pluralizma; (3.) Međurepublička kulturna saradnja (str. 131—151).

Peti autor prvog dijela je i dr Ivan Perić koji razrađuje problem nacionalizma u suvremenim društvima. On je materiju sistematizirao u pet zasebnih cjelina, i to? I. Osnovni pristup razmatranju nacionalizma (str. 163); II. Socijalna priroda i funkcija nacionalizma (str. 167); III. Posebni izrazi i tendencije suvremenog nacionalizma (str. 172) (ova cjelina ima i dva pododjeljka, i to: 1. Nacionalizam razvijenih industrijskih sredina i 2. Nacionalizam u procesima integriranja etničkih grupa u samostalne države); IV. Nacionalizam kao historijska tendencija i njegovo izražavanje u funkciji državno-socijalističke orijentacije; V. Nacionalizam, njegovo djelovanje i izražavanje u procesima socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji.

U zaključnim razmatranjima Perić govori da nacionalizam kao tendencija trajno djeluje u Jugoslaviji kao cjelini i u svim njenim nacijama. Obnavlja se i jača iz posebno naglašene pozicije gornjih slojeva u naciji, mada svi pripadnici tih slojeva ne prihvaćaju nacionalizam, nego većina njih samoupravnu orijentaciju. On crpe snagu iz nerazriješenih problema privrednog i društvenog razvoja i reaktiviranja tradicionalnih vrijednosti koje djeluju konzervirajuće na razvoj. Kao trajnu tendenciju moguće je nacionalizam sve više neutralizirati učvršćivanjem i razvijanjem dvije osnovne vrijednosti našeg društva: »samoupravnim udruživanjem, te razvijanjem i jačanjem nacionalne ravnopravnosti i međunacionalne suradnje«.

Šesti autor prvog dijela dr Laslo Rehak, piše o položaju nacionalnih manjina u svijetu. Autor je temu sistematizirao u tri tačke, i to: 1. Rasprostranjenost postojanja nacionalnih manjina u svetu; 2. Akcija u prvim godinama OUN za principijelno tretiranje položaja nacionalnih manjina; 3. Sadašnje angažovanje SFRJ da se položaj nacionalnih manjina uključi kao faktor jačanja mira i međunarodne suradnje (str. 199—211).

Poslednji autor prvog dijela je dr Branko Pribićević, koji govori o internacionalističkoj saradnji socijalističkih snaga i o principima te saradnje str. (225—250).

U drugom obimnom dijelu Zbornika (str. 258—504) daje se prikaz nacionalnih odnosa u Jugoslaviji. Autori drugog dijela, po redoslijedu izlaganja jesu: dr Janko Pleterski: »Istorijski aspekti nacionalnih odnosa u Jugoslaviji« (str. 258—289); dr Muhamed Kešetović: Jugoslovenska socijalistička revolucija i nacionalno pitanje« (str. 298—319); mr Mahmut Mujačić: »Faze razvoja jugoslovenskog federalizma i njihova društveno-ekonomska uslovljenost« (str. 330—348); mr Vukašin Stambolić: »Pristup proučavanju međunacionalnih odnosa u uslovima socijalističkog samoupravljanja« (str. 365—384); dr Živko Surčulija: »Osnovni oblici i izvori nacionalizma u savremenom jugoslovenskom društvu« (str. 339—443); dr Koča Jončić:

Digitized by Google

»Narodnosti u Jugoslaviji« (str. 441—468); dr Ivan Kristan: »Ustavno pravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ« (str. 483—504).

U tom drugom dijelu dr Janko Pleterski u uvodnom pristupu polazi od historijske uvjetovanosti nacionalnog pitanja od pojava nacije i njenog značenja, te specifičnih faktora oblikovanja naroda Jugoslavije. Zatim razrađuje karakteristike nacionalnog pokreta Srba i karakteristike nacionalnog pokreta Hrvata. Autor utvrđuje da se hrvatsko nacionalno pitanje od samog početka neprestano direktno isprepliće i s nacionalnim pitanjima Srba, Muslimana i Slovenaca, i to u uslovima kada svi oni na teritoriji Habsburške monarhije — uključiv i same Hrvate — moraju svoju nacionalnu slobodu tek da izbore. Iz takvog se položaja može objasniti zašto se jugoslavenska misao pojavljuje najprije i najistrajnije baš u hrvatskim zemljama i u ovim zemljama sve vrijeme predstavlja vrlo značajan, stvarno oblikovan politički pravac.

Nadalje, autor govori o mjestu Bosne i Hercegovine i o pitanjima Muslimana, samobitnosti Crnogoraca i o nacionalnom pitanju Makedonaca. Pisac utvrđuje da se stanovništvo na teritoriji današnje SR Makedonije u razdoblju od 1900. do 1921. godine smanjilo za 12 odsto! Među uzroke tome on utvrđuje da se u samom početku nastajanja makedonske nacije, u borbi revolucionarâ protiv tadašnjeg sistema i susednih zemalja težnje ilegalnih stranaka nisu ispunile, a 1913. godine propala je i posljednja mogućnost za osamostaljivanje Makedonije, kada je ona podijeljena između Srbije, Grčke i Bugarske, pri čemu makedonski narod nije bio priznat ni u jednoj od ovih država. Razorni učinak ratovanja na makedonskoj teritoriji u prvom svjetskom ratu još je produbio ovu tešku situaciju.

Pleterski razrađuje neke karakteristike nacionalnog pokreta Slovenaca; zatim govori o elementima federalizma u jugoslavenskom pokretu; utvrđuje korijene stvaranja prve jugoslavenske države pod rukovodstvom buržoazije; zatim korijene krize nacionalnog hegemonizma; buržoaskog državnog centralizma; o protivkomunističkom kompromisu kraljevske nacionalne unitarističke diktature s građanskom opozicijom, i, na kraju piše o revoluciji i nacijama (str. 289).

Dr Muhamed Kešetović razrađuje probleme jugoslavenske socijalističke revolucije i nacionalnog pitanja. Tematiku je sistemski prikazao u šest tačaka: 1. Nacionalno pitanje i ujedinjenje; 2. Kristaliziranje političke strategije KPJ; 3. Teorijska zrelost i revolucionarno stvaralaštvo; 4. NOB — realizator nacionalnog programa i politike KPJ; 5. Trajni temelji nacionalnih odnosa i jedinstvo; 6. Originalnost i specifičnost (str. 298—319).

Treći autor je mr Mahmut Mujačić koji prikazuje faze razvoja jugoslavenskog federalizma i njihovu društveno-ekonomsku uslovljenost. Autor je temu sistematizirao u četiri cjeline: I. od administrativno-centralističkog sistema vlasti do samoupravljanja; II. Ustavne promjene iz 1953. godine; III. Ustav iz 1963. godine i donošenje amandmana; IV. Nova dimenzija jugoslavenskog federalizma. Na kraju, u zaključnim crtama, M. Mujačić se osvrće na najnoviju fazu razvoja našeg federalizma koja je otpočela ustavnim promjenama iz 1974. godine.

Mr Vukašin Stambolić analizira, u četiri cjeline, međunacionalne odnose u uslovima socijalističkog samoupravljanja: I. Poruke društvene prakse; II. Doktrinarno-šematski pristupi; III. Varijante pragmatističkog empirizma; IV. Principi i suvremeni procesi.

Dr Živko Surčulija prikazuje osnovne oblike nacionalizma u suvremenom jugoslavenskom društvu. Autor je tematiku podijelio na osam tačaka: prvo analizira dva osnovna oblika nacionalizma kod nas: separatistički i unitaristički; razrađuje klasnu prirodu nacionalizma u našem društvu; zatim, odnos: samoupravljanjem protiv nacionalizma i nacionalizmom protiv samoupravljanja; o istorijskim korijenima nacionali-

Digitized by Google

zma; socijalno-psihološki korijeni nacionalizma; govori, zatim, o snaženju etatističkih struktura u našem samoupravnom društvu i o krizi u razvoju samoupravljanja; razmatra društveno-ekonomske korijene nacionalizma; i, napokon, iznosi slabosti u subjektivnim snagama (u SK i u drugim društveno-političkim organizacijama). On nalazi da je masovni nastup nacionalističkih i iredentističkih snaga na Kosovu bio, naime, omogućen i izvjesnim slabostima kojima su bili opterećeni Savez komunista i druge društveno-političke organizacije ove pokrajine posljednjih godina. Riječ je o forumskom radu, zatvorenosti rukovodilaca u uske krugove, o sužavanju liste rukovodećih kadrova, gubljenju veze s bazom i realnim problemima radnih ljudi, prodoru potrošačkog mentaliteta, o procesu birokratizacije u samom Savezu komunista i drugom

Dr Koča Jončić, u svom prikazu »Narodnosti u Jugoslaviji«, razmatra historijsku genetiku narodnosti i etničkih skupina na tlu Balkana do stvaranja Jugoslavije. Autor je problem koncipirao u tri cjeline. Prvo, iznosi historijsku uvjetovanost nacionalnog pitanja i njegovo značenje. Drugo, govori o učešću pripadnika narodnosti i etničkih grupa u strukturi stanovništva prema nacionalnosti Jugoslavije. Treće, govori o polažaju narodnosti i etničkih grupa u novoj Jugoslaviji, te u podgrupi (a) razmatra reguliranje i zaštitu položaja narodnosti i etničkih grupa u SFRJ, a u podgrupi (b) razvoj narodnosti i etničkih grupa i ostvarivanje njihovog ravnopravnog položaja u SFRJ. (str. 441—469).

Dr Ivan Kristan razrađuje ustavnopravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ. Pisac je tematiku podijelio na pet dijelova. U prvom dijelu analizira razvoj autonomije u SFRJ; u drugom dijelu prelazi na ustavnopravni položaj autonomnih pokrajina na osnovi Ustava FNRJ iz 1946. i Ustava SFRJ iz 1963. godine; u trećem dijelu utvrđuje ustavni položaj autonomnih pokrajina na temelju Ustava FNRJ iz 1946. godine; u četvrtom dijelu govori o osnovi za nastanak autonomije u SFRJ. Kao osnovu za nastanak autonomije u Jugoslaviji autor navodi tri elementa, i to:

Prvo, poseban nacionalni sastav stanovništva na nekoj teritoriji; drugo, posebnosti historijskog razvoja koje se odražavaju u posebnim društveno-ekonomskim karakteristikama neke teritorije i, treće, slobodno izraženu volju stanovništva takve teritorije. Sva tri elementa treba smatrati cjelinom. Napokon, u petom dijelu Kristan piše o nacionalističkim demonstracijama u nekim mjestima na Kosovu (gdje se mogla čuti parola »Kosovo — Republika« i gdje je dolazilo do ispada iredentista), (str. 483—504).

Na kraju ovog prikaza treba reći da je odlika ovog rada u tome što, kao rijetko koje ranije djelo, zahvaća cjelovitu problematiku nacije i međunacionalnih odnosa u suvremenom socijalizmu. Nastoji se sagledati njihova geneza u materijalnom životu, uvjetima i obliku ispoljavanja, rasprostranjenosti i dosegu nacionalizma u procesu samoupravljanja, te mogućnostima i sredstvima za bolje razumijevanje složenih međunacionalnih odnosa.

Ivan Martinović

Savin Jogan: Pariška komuna 1871. in sudobna jugoslovanska občina

(»Delavska enotnost«, Ljubljana, 1984, strana 400)

Krajem 1984. godine doštampana knjiga poznatog slovenačkog publiciste Savina Jogana *Pariška komuna 1871. in sodobna jugoslovanska občina* značajno je obogatila našu originalnu litera-

Digitized by Google

turu iz oblasti društvenih nauka. Naime, u njoj se razmatraju dva izuzetno značajna i aktuelna pitanja: pitanje poimanja i uvažavanja istorijskih tradicija radničkog pokreta u svetu, kojima u konkretnom slučaju posebnu vrednost daju analize klasikâ marksizma, i pitanje dograđivanja ustavne koncepcije komunalnog sistema u uslovima socijalističkog samoupravljanja i ostvarivanja ove zamisli u praksi. Knjiga je, kako za stručnjake tako i za širu zainteresovanu javnost, posebno aktuelna i interesantna u vreme kada zaoštrene ekonomske prilike podstiču pragmatizam u politici koja se ne izgrađuje dovoljno na tradicijama svetskog radničkog pokreta i na teoriji klasikâ marksizma, niti na iskustvima našeg razvoja u toku narodnooslobodilačke borbe i posle rata. To je vreme u kome ima još manje nastojanja da se na takvim osnovama pokuša još jasnije opredeliti i dugoročnija perspektiva našeg budućeg razvoja.

Pariska komuna, kojoj je posvećen prvi deo Joganove knjige, izuzetno je značajan istorijski događaj kojim je radnička klasa u praksi ukazala na realnu mogućnost pobede socijalističke revolucije i diktature proletarijata, kao i na vanrednu složenost, težinu, bespoštednost i dugotrajnost borbe za oslobođenje radnika i rada. Zahvaljujući njoj, došlo je do produbljivanja marksističkih saznanja o socijalističkoj revoluciji i praktičnih iskustava preko potrebnih za planiranje i izvođenje kasnijih socijalističkih revolucija, a među njima i oktobarske i jugoslovenske revolucije. S obzirom na takav njen značaj, u svetu postoje mnoge obimne studije, prikazi, analize i članci o iskustvima Pariske komune, dok smo se mi u Jugoslaviji često zadovoljavali poznatim Marksovim, Engelsovim i Lenjinovim ocenama i retkim prevodima stranih dela. Ovu prazninu Jogan je pokušao da ispuni još pre više godina zbirkom dokumenata koju je 1975. izdavačka kuća »Komunist« izdala pod naslovom *Izkušnje in nauki Pariške komune 1871.* Ova ocena još mnogo više važi za upravo objavljenu knjigu, koja predstavlja njegovu delimično izmenjenu doktorsku disertaciju.

Značajno je to što smo od našeg autora dobili celovit, teorijski produbljen i, koliko mogu sam da ocenim, istorijski korektan i bogat, dokumentovan prikaz Pariske komune i ocenu njenog značaja. Ovo delo je rezultat dugogodišnjeg rada i sazrevanja autorovog, koji u njemu daje veoma razložne, stvarne i dokumentima i literaturom potkrepljene odgovore na sve osnovne dileme i otvorena pitanja o uzrocima i posledicama radničke pobede i poraza 1871. godine. Razumljivo je što se Jogan u tome posebno oslonio na stavove i ocene klasikâ marksizma, mada je i pri tom bio sve vreme kritičan i analitičan. To posebno važi za one ocene koje argumentuje novim saznanjima o Pariskoj komuni iz poslednjih dvadeset pet godina. Isto tako se ne ograničava ni na jednostavno rezimiranje i kombinovanje citatâ klasikâ marksizma, već svaku od njihovih ocena pokušava adekvatno da argumentuje, da objasni njihove međusobne razlike i značaj i da, koliko god je to moguće dâ objektivnu ocenu ovih stavova. Kao ilustraciju naveo bih tekst sa 127. strane, u kome Jogan komentariše poznatu Marksovu ocenu »da je Komuna bila onaj konačno otkriveni politički oblik u kome je moglo da se izvrši ekonomsko oslobođenje rada«. Jogan, naime, u vezi s tom ocenom analitički konstatuje kako se u njoj prepliću model i stvarnost. A i inače on pokušava da suviše optimističke ocene o stvarno postignutim promenama koje je uvela Komuna relativizuje, odnosno realno oceni, a da pri tom ne negira socijalistički značaj Komune kao prve radničke vladavine. U 496 napomena Jogan u tom delu knjige dodatno dokumentuje svoja zapažanja i skreće pažnju na domaću i inostranu literaturu o Pariskoj komuni iz koje je crpao svoje ocene i prikaze.

U prvom delu knjige Jogan je posebnu pažnju poklonio pitanju

Digitized by Google

subjektivnog faktora u Pariskoj komuni, mada je sve vreme prikazivao i objektivne prilike i uslove u kojima je Pariska komuna nastala i bila poražena. Joganovo naglašavanje da je nepostojanje jedinstvene političke organizacije proletarijata jedan od osnovnih uzroka slabosti i poraza Komune moramo, dakle, povezivati s njegovim ocenama objektivnih uslova i prilika, kako ekonomskih tako i unutrašnjih i spoljnopolitičkih, u kojima je Komuna nastala. Jogan, naime, naglašava i nerazvijenost proizvodnih snaga i radničke klasne svesti, što je sugurno jedan od uzroka političke diferencijacije u Pariskoj komuni.

Autor u prvom delu knjige ispoljava smisao za detalje i pojedinosti koji su od značaja za socijalni karakter Pariske komune i spretno ih povezuje u celinu i sa globalnijim ocenama Pariske komune i njenih dostignuća. Možemo oceniti da je prvi deo Joganove knjige — po sadržaju, obimu, zaokruženosti i značaju — u stvari posebna knjiga, samostalno delo od velikog teorijskog i praktičnog značaja i aktuelne vrednosti za upoznavanje s tradicijama radničkog pokreta značajnim i za razvoj naše revolucije.

U drugom delu knjige Jogan prikazuje razvoj jugoslovenske revolucije, ali se pri tom ograničava na komunalni sistem, odnosno prati razvoj Jugoslavije kroz prizmu razvoja narodnooslobodilačkih odbora, narodnih odbora i opštine kao komune. I pri tom širinom rasprave i povezivanjem razvoja navedenih organizama sa opštim karakteristikama razvoja Slovenije i Jugoslavije te naglašavanjem objektivnih, društveno-ekonomskih i političkih prilika u kojima se razvija naše komunalno uređenje, premašuje dati zadatak — da prati razvoj savremene jugoslovenske opštine. Pa ipak, upkos tome, on ne razmatra komunalni sistem u njegovom najširem mogućem smislu kao izraz koji pokušava da označi celovito ekonomsko i političko uređenje nove Jugoslavije, već se ograničava na razvoj opštine kao komune, koja je izrastala na tradicijama Pariske komune, Lenjinovih sovjeta, narodnooslobodilačkih i narodnih odbora. I za drugi deo Joganove knjige važe uglavnom sve pozitivne ocene prvog dela. I u njemu se Jogan dokazuje kao pažljiv prikupljač, uređivač i ocenjivač materijalâ o razvoju jugoslovenske komune. I ovaj bi deo knjige mogao da bude samostalna publikacija, mada ocene u njemu, zbog manje udaljenosti događaja i nedostatka produbljenih teorijskih, stručnih i istorijskih radova i iz drugih razloga, nisu uvek podjednako jasne i konačne kao u prvom delu knjige. Jogan sve vreme razmatra opštinu kao komunu, to jest kao splet društveno-ekonomskih i društveno-političkih odnosa i ne ponavlja inače poznate greške naše ustavno-pravne nauke koja se pretežno bavi organizacijom i delovanjem organâ opštine. Pri tom je Jogan toliko dosledan da bismo mogli da kažemo da ulozi opštinskih skupština i njima odgovornih organa posvećuje pre nedovoljno nego suviše pažnje. Mogli bismo čak da rizikujemo i ocenimo da je u pogledu nekih problema, kao što je, na primer, pitanje uloge i značaja izvršne funkcije, celovitiji odgovor dao pri razmatranju Pariske komune nego jugoslovenske opštine.

I pri razmatranju jugoslovenske opštine u Joganovim razmišljanjima središnju ulogu ima pitanje uspešnosti delovanja organizovanih subjektivnih snaga. Ta pitanja nisu ništa manje aktuelna ni sada, posle nekoliko godina otkako je autor napisao ovu knjigu. Naprotiv, u delovanju našeg političkog sistema posebno su izraziti nedostaci delovanja subjektivnih snaga u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u opštinama. U vezi s tim želim da upozorim na pojave teritorijalizacije udruženog rada i nametanja usko shvaćenih interesa takozvanih opštinskih političkih struktura koje te interese nameću preko delegatâ u Veću opština i u Veću udruženog rada Republičke skupštine.

Digitized by Google

Pravovremena i jasna upozorenja o štetnosti takve prakse za sada, očigledno, ostaju u senci pritiska konkretnih problema i planova opštinskih političkih struktura.

U aktuelnim raspravama o ostvarivanju našeg političkog sistema i o predlozima za njegovo dograđivanje, odnosno menjanje, nedovoljno je prisutno pitanje razvoja opštine kao komune, ne samo kao društveno-političke zajednice, već i kao konačno otkrivenog političkog oblika za ekonomsko oslobođenje rada. Zaboravlja se na značaj opštine i onda kada je reč o odnosima između društveno-političkih zajednica, gde su u prvom planu samo pitanja odnosa u federaciji, odnosno između republika i pokrajina i federacije. Do izrazitog potcenjivanja uloge opštine kao komune dolazi i pri traženju nekih konkretnih novih rešenja, na primer, u pogledu veća udruženog rada republičkih skupština i Saveznog veća Skupštine SFRJ. Nedovoljno je prisutna ideja opštine kao one samoupravne i društveno-političke zajednice u kojoj ima i najviše mogućnosti za postepeno odumiranje države i za to da radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada oseti upravljanje društvenim poslovima kao normalan produžetak i sastavni deo svog prava da upravlja rezultatima i odlučuje o uslovima svog rada. Stoga možda nije suvišno upozoriti na Kardeljev prilog iz 1966. godine kada je, u okviru nastojanja sličnih onima iz Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, naglašavao značaj razvoja komunalnog sistema u uslovima borbe za privrednu i društvenu reformu. Privrednu reformu je Kardelj shvatio kao priliku da se opština u većoj meri preusmeri sa svoje političke funkcije, odnosno funkcije vlasti, ka društveno-ekonomskoj funkciji i odnosu među ljudima.

U obimnim završnim konstatacijama, sugestijama i predlozima Jogan pokušava da dâ nekoliko poređenja i paralela između Pariske komune i razvoja jugoslovenske opštine. Na prvi pogled, zaista je izuzetno privlačno i jednostavno porediti Parisku komunu kao istorijski događaj, istorijski uzor i podsticaj koji je dao sadržaj i ime našem komunalnom uređenju. Detaljnije poređenje, naravno, pokazuje da je u prvom slučaju reč o celovitoj analizi pariske revolucije, a da je u slučaju naše opštine reč o prikazu revolucije na primeru njenog značajnog segmenta, koji ipak ne može biti zamena za celovit prikaz istorije nove Jugoslavije. Moramo priznati da Jogan nije podlegao iskušenju da obe revolucije upoređuje po spoljnim sličnostima i razlikama, već je pokušao da poređenje zasnuje na temeljitoj analizi različitih društveno-ekonomskih i drugih prilika, uzimajući u obzir sve specifičnosti i jedne i druge revolucije. Stoga Jogan u svojim zaključcima upozorava na slične zadatke, sličnosti, blizinu i zajedničke crte pojedinih rešenja, pri čemu se, sasvim opravdano, ne ograničava više samo na specifične karakteristike savremene jugoslovenske opštine, već pribegava poređenju uz uvažavanje osnovnih karakteristika celokupnog društvenog uređenja Jugoslavije. Bez obzira na to što se opština može razmatrati »kao nekakav mikrokosmos globalnog društva u kome se manifestuju odnosno u kome bi najviše trebalo da dođu do izražaja oni elementi celovitog društvenog uređenja koji determinišu radnog čoveka kao nosioca odlučivanja o vlastitom položaju u proizvodnji i društvu uopšte, koji pružaju mogućnosti za vlastitu kreativnost i razvoj i istovremeno za razvoj celokupne društvene zajednice i odnosa u njoj« (dr Majda Strobl u oceni Joganove disertacije) — ipak treba imati u vidu da je Pariska komuna u velikom delu nastupala ne samo kao koncepcija uređenja opštine, odnosno grada, već i kao nosilac centralne državne vlasti. Jorgan je pokušao da opštinu kao komunu »razmatra posebno kao osnovni segment i ključnu tačku u izgradnji političkog sistema globalnog društva u kome započinju, susreću se i prepliću svi bitni procesi izgradnje, delovanja i razvoja političkog i društvenog uređenja republike, od-

Digitized by Google

nosno federacije«, što mu je posebno pošlo za rukom u završnom delu knjige.

Razvoj posle 1981. godine postavio je jugoslovensko društvo, pa i opštinu u njemu, pred nova iskušenja i dileme. Pošto je Jogan završio svoju knjigu, nastupio je period kad je postalo očigledno da je dubina svojevrsne društvene krize takva da treba ponovo proveriti i kritički analizirati ocene našeg posleratnog razvoja, a osobito od početka sedamdesetih godina. Sa današnjeg stanovišta, naime, suviše optimistički zvuče ocene koje autor iznosi, naime, da se posle Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije »završio tridesetogodišnji period čija je glavna karakteristika bio društvenosvojinski monopol nad sredstvima za proizvodnju, da je ojačala društvena snaga udruženog rada i da su njegova samouravna organizovanost i organizacija društva izgrađeni u obliku logički konzistentnog sistema, ne više kao paralela ili čak antiteza državnom socijalizmu, i da se istovremeno povećala društvena uloga i odgovornost SK i drugih organizovanih socijalističkih snaga društvene svesti za sadržaj društvenih odnosa i usmeravanje društvenih procesa u daljem razvoju« (str. 242, 243). Isto važi za veoma optimističku poslanicu Predsedništva SFRJ iz decembra 1981. godine, čime Jogan završava prikaz opštih privrednih i političkih prilika posleratnog razvoja. Ova dva odlomka karakteristična su zato što je upravo u razdoblju od 1976. do 1981. godine došlo do mnogo novih problema i grešaka čije posledice osećamo i danas i koje ćemo i i dalje osećati. Ova kritička primedba, naravno, ne važi samo za Joganovo delo, već i za celokupna ustavno-pravna, politikološka, ekonomska i druga proučavanja poslednjih godina našeg posleratnog razvoja.

Premda drugi deo Joganove knjige, kako se vidi iz pomenutog specifičnog isečka, ne može predstavljati istorijsku sliku Jugoslavije, uprkos tome stoji da u njemu ima veoma mnogo dokumentarnog materijala, prikaza i ocena koji neće moći mimoići ni istoričari, a ni oni politikolozi, sociolozi i pravnici koji budu proučavali naš posleratni razvoj.

Knjiga je izašla u opremi koja je adekvatna sadržaju i autorovim nastojanjima. Sve kritičke primedbe namenjene su osobito eventualnom dograđivanju knjige u slučaju da se prijavi drugo izdanje, što bi knjiga morala da doživi već za nekoliko godina, s obzirom na sadašnji tiraž od svega 1.200 primeraka, kao i na njen značaj i kvalitet. Bilo bi korisno razmisliti i o mogućnosti njenog delimičnog dopunjavanja (ažuriranja) i izdavanja na nekom od drugih jezika naroda Jugoslavije, jer spada među retka dela u kojima se povezuju napredna tradicija socijalizma u svetu i naša nastojanja u izgradnji političkog sistema.

Ciril Ribičič

Dr Đuro Gatarić: Transformacija državne uprave

(Pravni fakultet, Zagreb i RO »Zrinski«, TIZ Čakovec, 1984, strana XV 350)

I

1. — Nedavno je izašla iz štampe monografija prof. dr Đure Gatarića *TRANSFORMACIJA DRŽAVNE UPRAVE*, u kojoj se razmatra jedno od najznačajnih pitanja ostvarivanja deetatizacije, s obzirom na ulogu države, odnosno državne uprave u socijalističkim samoupravnim odnosima u društvu.

Transformacija državne uprave je trajni proces koji treba da se ostvaruje uporedo s razvojem proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, što je posebno aktuelno u socijalističkom samoupravnom

Digitized by Google

društvu u SFRJ. Društveni razvoj u poslednjih tridesetak godina u Jugoslaviji potvrđuje poznata načela naučnog socijalizma da je pretvaranje sredstava za proizvodnju u društveno vlasništvo i osvajanje političke vlasti od strane radničke klase samo prvi korak i osnovna pretpostavka za nastanak i razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa.

Uporedo s razvojem i jačanjem socijalističkog samoupravljanja neophodne su i odgovarajuće promene u društveno-političkom sistemu, pre svega transformacijom i odumiranjem države i njenog prava. Iz toga proizlazi da odumiranje države u socijalističkom društvu nije samo fraza i politička parola, nego to mora postati i društvena praksa ako se žele očuvati i dalje razvijati socijalistički samoupravni odnosi.

U ovoj studiji prof. Gatarić ukazuje na osnovne sadržaje i metode odumiranja države i njenog prava u Jugoslaviji, posebno s obzirom na ulogu državne uprave i na neophodnost njene transformacije. Pri tom autor ukazuje na probleme i otpore koji usporavaju i koče te procese.

2. — Državna uprava, kao sastavni deo društveno-političkog sistema, odnosno države, treba — a to prof. Gatarić stalno naglašava — da odražava taj sistem, da se stalno organizaciono i fukcionalno prilagođava i usklađuje s razvojem i promenama u tom sistemu. Prema tome, i državna uprava treba da se transformiše i da odumire uporedo i srazmerno jačanju samoupravnih odnosa u društvu. Međutim, taj proces već duže vreme zaostaje, što pokazuje analiza upravnog sistema u Jugoslaviji u poslednjih dvadeset pet godina. Tom analizom autor dokazuje da se državna uprava nedovoljno prilagođava i ne usklađuje s dostignutim stupnjem samoupravnih odnosa u društvu. Reorganizacije državne uprave u tom razdoblju imale su uglavnom formalni karakter, jer su menjale samo organizacione forme, pri čemu se nisu bitnije menjali status i funkcije tih organa. Uzroke tom stanju, po autorovom mišljenju treba tražiti, pored ostalog, i u nedefinisanju pojma državne uprave u socijalističkom samoupravnom društvu. Po njegovom mišljenju, državna uprava se ne može poistovećivati sa upravljanjem, kao što se ona ne može tretirati ni kao »servis« udruženog rada; po njemu, reč je o autoritativnim državnim organima koji vrše određeni oblik političke (upravne) vlasti u odnosu na građane, radne i druge organizacije i zajednice. Zbog toga on napušta klasifikaciju državne uprave na »političku upravu«, »privrednu upravu« i »upravu društvenih delatnosti«, jer je »ta podela prevladana i nema suštinski značaj«, a može biti i »štetna« — »jer podstiče zadržavanje u odkviru države i onih funkcija i organa koji tu više ne spadaju«. — Autor predlaže sledeću klasifikaciju i diferencijaciju državne uprave: (a) organi državne uprave; (b) upravne ustanove; (c) organizacije i zajednice koje vrše autoritativne državne poslove putem javnih ovlašćenja; i (d) stručne službe skupština društveno-političkih zajednica (DPZ). Prema ovom stanovištu, samo one poslove čije izvršavanje zahteva primenu političke vlasti izvršavali bi organi državne uprave, odnosno samoupravne organizacije putem javnih ovlašćenja Svi ostali poslovi bi se obavljali u okviru upravnih ustanova, odnosno stručnih službi, koje bi imale status specifične samoupravne organizacije. Time bi se, po autoru, ostvarila transformacija državne uprave i njeno dovođenje u sklad s dostignutim stupnjem samoupravnih odnosa u našem društvu.

3. — Poveravanje autoritativnih državnih poslova samoupravnim organizacijama i zajednicama da ih vrše putem javnih ovlašćenja jeste proces kojim se deetatizuju i u isto vreme podruštvljavaju državne funkcije, što je prvi korak u pripremi i provođenju deetatizacije. Međutim, tako velik značaj ovog procesa ne održava se adekvatno u naučnoj i stručnoj obradi. Autor opravdano ukazuje na taj problem, s tim što

Digitized by Google

daje polazne naučne osnove za rasvetljavanje bitnih pitanja transformacije državne uprave putem poveravanja javnih ovlašćenja samoupravnim organizacijama i zajednicama. On ukazuje na to da postoji izvesna konfuzija u primeni različitih kategorija, kao što su: (a) poslovi od opšteg interesa za DPZ; (b) poslovi od posebnog društvenog interesa; i (c) poslovi koji se poveravaju samoupravnim organizacijama i zajednicama da ih obavljaju putem javnih ovlašćenja; naime, konfuzija je u tome što se ne uočavaju značajne razlike između ovih vrsta poslova. Analiza i definisanje ovih kategorija predstavlja značajan doprinos u otklanjanju slabosti u stručnoj obradi, a i u praktičnoj primeni. Autor ukazuje na pravne osnove i metode poveravanja javnih ovlašćenja, na nedostatke u praktičnom provođenju, kao i na motive i društvenu opravdanost prenošenja autoritativnih državnih poslova na nedržavne organizacije. Trebalo bi provesti šira istraživanja o načinu izvršavanja javnih ovlašćenja i o konkretnim oblicima odgovornosti samoupravnih organizacija pred skupštinama DPZ. Autor ističe da u tom pogledu postoje značajni nedostatci, te da se građani u tom postupku dovode u teži položaj u poređenju s adekvatnim postupkom pred organima državne uprave.

4. — Stručne službe skupština DPZ sve više postaju značajni nosioci određenih stručnih i administrativno-tehničkih poslova i srazmerno tome organizaciono i kadrovski jačaju. Nastanak i razvoj ovih službi bio je uslovljen potrebom rasterećenja organâ državne uprave od tih poslova i smanjenjem zavisnosti skupština od inicijativa i predlogâ uprave. U ovoj monografiji autor je posvetio značajan prostor problemima organizacije i funkcionisanja stručnih službi svih DPZ. On pokazuje da se stručne službe organizaciono i kadrovski naglo razvijaju i da postaju »nova uprava« a da to nije na adekvatan način pravno uređeno ni društveno-politički ocenjeno. Možemo se složiti s konstatacijom da su stručne službe »servisi« skupština i da su faktički sastavni deo organâ i tela za koje obavljaju poslove, da one do sada, po pravilu, nisu samostalno postojale. Međutim, trebalo bi svestranije razmotriti i društveno-politički oceniti predloge prof. Gatarića o statuiranju stručnih službi »kao samostalnih samoupravnih organizacija *sui generis*«, koje bi, po pravilu, imale svojstvo pravnog lica i koje bi sticale dohodak po načelima slobodne razmene rada. Treba prethodno sagledati šta bi to značilo u pogledu funkcionisanja skupština i njihovih tela i odnosa stručnih službi sa skupštinom i njihove odgovornosti prema skupštini. U svakom slučaju, stručne službe se moraju preciznije regulisati, uskladiti i transformisati u skladu s potrebama delegatskih skupština i transformacijom državne uprave.

5. — Organizaciono i funkcionalno usklađivanje državne uprave s dostignutim stupnjem samoupravnih odnosa u našem društvu bilo bi jednostrano i nepotpuno ako se istovremeno ne bi provodile odgovarajuće promene, odnosno transformacije samoupravnog i materijalnog položaja radnikâ i radnih zajednica u tim organima. Prof. Gatarić insistira na toj povezanosti. Zbog toga on u ovoj monografiji (četvrti i peti deo) obrađuje probleme unutrašnjih odnosa. Analizirajući postojeće stanje, on ukazuje na slabosti i njihove uzroke i predlaže mere i akcije za provođenje transformacije tih odnosa. Autor argumentovano ukazuje na potrebu i mogućnost proširenja samoupravnih prava radnikâ u organima državne uprave, kako bi se i ova oblast rada uskladila s opštim razvojem demokratizacije i samoupravljanja u našem društvu, čime bi se uklonile ili bitno smanjile objektivne pretpostavke koje uslovljavaju i podržavaju činovnički mentalitet i birokratizaciju. Predlozi za to proširivanje samoupravnih prava radnikâ dati su sasvim konkretno i treba ih uzeti u obzir prilikom razmatranja i rešavanja tih pitanja.

Digitized by Google

6. — Materijalni položaj organâ državne uprave slabi iz godine u godinu, što je uslovljeno, pored ostalog, restriktivnim merama ekonomske politike i Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije. S druge strane, po autorovom mišljenju, neadekvatno je uređen način sticanja dohotka radnih zajednica organâ uprave, pored ostalog i zato što radna zajednica nije samoupravni subjekt u tom postupku i što se pri tom ne primenjuju osnovna načela slobodne razmene rada. Činjenica je da ne postoji utvrđeni ni društveno priznati kvantum rada za pojedine poslove kao ekvivalent u razmeni rada, što ima za posledicu da se za isti rad u organima različitih DPZ ostvaruje veći ili manji dohodak, odnosno lični dohodak, jer se on zasniva na individualno uloženom radu. S druge strane, nije na društveno prihvatljiv način utvrđen odnos između takozvanog prostog i složenog rada, odnosno kvalifikaciona struktura radnikâ. Zatim, visina dohotka radne zajednice i ličnih dohodaka radnikâ u direktnoj je zavisnosti od kretanja ličnih dokodaka radnikâ u privredi svake DPZ, čime se takođe stvara razlika u ličnim dohocima za isti rad. Sva ova i druga pitanja u monografiji su potanko analizirana, ukazano je na slabosti i njihove uzroke — pa su predložena i rešenja koja, po autoru, mogu biti osnova za uklanjanje tih slabosti.

Da bi se ujednačili kriterijumi za sticanje i raspodelu dohotka i ličnih dohodaka, potrebno je, po mišljenju prof. Gatarića, zaključiti posebne društvene dogovore na nivou republike, odnosno autonomne pokrajine, kao i doneti druge nove samoupravne opšte akte — čije idejne osnove i prednacrte nalazimo u ovoj monografiji. Dosta jaki i društveno prihvatljivi argumenti izneti su o potrebi stvaranja pravne osnove i obaveze zaključivanja posebnih društvenih dogovora o zajedničkim osnovama i merilima za samoupravno uređivanje odnosâ u sticanju i raspodeli dohotka i ličnih dohodaka u radnim zajednicama organâ državne uprave. Uz idejne osnove dat je i nacrt ovog društvenog dogovora, što podstiče i omogućava raspravu o bitnim pitanjima njegovog sadržaja. Razume se da izloženi stavovi i predlozi predstavljaju samo polaznu osnovu za raspravu i iznalaženje adekvatnih rešenja. To se osobito odnosi na izložene kriterijume za ujednačavanje društveno priznatog kvantuma rada na istovrsnim poslovima u različitim radnim zajednicama i ujednačavanje koeficijenata složenosti poslova, odnosno kvalifikacione strukture radnikâ na istovrsnim poslovima, kao i za ujednačavanje koeficijenata kao kalkulativnih osnova za sticanje dela dohotka namenjenog za lične dohotke. Treba naglasiti da razmatranju i društvenoj verifikaciji mora biti podvrgnuta i sama ideja svih (posebnih) društvenih dogovora, s obzirom na to da oni predstavljaju novinu u samoupravnom uređivanju odnosâ u ovoj oblasti rada. Iz toga, zatim, proizlazi potreba razmatranja i verifikacije i svih bitnih kriterijuma i predloženih rešenja. — Na isti način treba pristupiti i predloženim idejnim osnovama i nacrtu samoupravnog sporazuma o zajedničkim osnovima i merilima za raspoređivanje sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju (to jest granskom samoupravnom sporazumu o dohotku uprave). Ovo tim pre što se predlažu značajne promene u odnosu na postojeće granske sporazume u ovoj oblasti rada.

Autor predlaže i znatne promene karaktera i sadržaja samoupravnog sporazuma koji zaključuju ili treba da zaključuju radne zajednice organâ uprave sa skupštinama DPZ ili s njihovim izvršnim organima o dohotku radne zajednice i drugim međusobnim pravima, obavezama i odgovornostima. Promena karaktera ovog akta sastojala bi se u tome što to *ne bi više bio* samoupravni *opšti* akt kojim se na opšti način i na *neograničeno* vreme uređuju ovi odnosi, nego *pojedinačni* samoupravni akt kojim se uređuju određena pitanja samo za jednu kalendarsku godinu, uz mogućnost produžavanja

Digitized by Google

njegove važnosti za narednu godinu, s eventualnim korekcijama. I sadržaj ovog akta, prema predlogu, bio bi bitno izmenjen, pošto bi, umesto opštih formulacija, sadržavao konkretne kriterijume i na njima zasnovane kvantifikacije dohotka; uređivao bi i druga pitanja međusobnih prava, obaveza i odgovornosti. Svakako, takav karakter i sadržaj ovog akta ima značajne prednosti, ali bi trebalo obratiti pažnju i na eventualne nedostatke takvog pristupa u pogledu komplikovanosti i neracionalnosti, jer bi se taj sporazum (u osnovi ugovor) zaključivao ili preispitivao svake godine sa svakom radnom zajednicom.

7. — Autor je svoja višegodišnja istraživanja i stručnu obradu problema raspodele prema rezultatima rada u radnim zajednicama organâ uprave prezentirao u ovoj monografiji, posebno u nacrtu pravilnika o osnovima i merilima za raspodelu sredstava za lične dohotke. Polazna osnova je u vrednovanju pojedinih poslova i radnih zadataka, a napušta se procena »radnih mesta«. Druga novina je u napuštanju proizvoljnog utvrđivanja obračunskih jedinica (bodova) za pojedine poslove i uvođenje objektiviziranog kriterijuma, naime, da se u svakoj obračunskoj jedinici sadrži dužina potrebnog radnog vremena radnika primenom određenog koeficijenta složenosti posla. Razrađene su i kvantificirane osnove i merila za procenu poslova i radnih zadataka i za ocenu rezultatâ rada radnika primenom utvrđenih koeficijenata složenosti poslova. Razume se da nacrt ovog pravilnika ima karakter »oglednog primjera« koji može predstavljati polaznu osnovu za samoupravno uređivanje tih pitanja u radnim zajednicama.

II

8. — U vreme kad se u našoj zemlja razrađuju i provode mere Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i kada se, u vezi s tim, preispituju određena rešenja sadržana u društveno-političkom sistemu — a državna uprava je svakako jedan od značajnih elemenata toga sistema — neophodna je naučna i stručna kritička obrada organizacije i funkcija državne uprave i njene transformacije u samoupravnim odnosima, njenog uklapanja u tokove ekonomske stabilizacije.

Poslednjih godina nemamo kompletnijih naučno zasnovanih kritičkih rasprava o tim problemima. Naučna misao u ovoj oblasti više je sklona prikazivanju i opisivanju postojećeg stanja i razradi pozitivnih zakonskih odredaba. Time se, po pravilu, fetišiziraju zakoni, umesto da se stvara naučna i stručna osnova za njihovu promenu, razradu i konkretizaciju u skladu s dostignutim stupnjem društveno-ekonomskih i samoupravnih odnosa u društvu. Poznato je, na osnovu iskustva, da se zakonima mogu utvrđivati nova rešenja samo onda i onoliko kada i ukoliko su za to stvoreni materijalni i društveno-politički uslovi. A nauka je pozvana — pre svih — da analizira materijalne i društveno-političke uslove i da na toj osnovi iznalazi nova rešenja, da razvija svest o njima i tako stvara platformu za političke odluke, odnosno zakonska rešenja. — U tom pogledu značajno osveženje predstavlja monografija prof. Gatarića o transformaciji državne uprave. U njoj autor izlaže kritici postojeće stanje i smelo daje predloge i mišljenja za provođenje transformacije državne uprave. On transformaciju predlaže i shvata kroz dva aspekta — spoljni i unutrašnji. Spoljni aspekt odnosi se na izmene organizacije i funkcija državne uprave i njenog uklapanja u socijalističke samoupravne odnose saglasno sadašnjim društvenim potrebama. Unutrašnji aspekt odnosi se na izmene unutrašnjih odnosa u organima državne uprave, preko jačanja samoupravnih prava radnikâ i radnih zajednica i njihovog materijalnog položaja, a u cilju uklanjanja činovničkog mentaliteta i birokratizacije. — Autor je — na osnovu sopstvenih istraživanja i analize naše društvene

Digitized by Google

stvarnosti u ovoj oblasti — predložio niz radikalnih promena, čijim bi se prihvatanjem ostvarila značajna transformacija državne uprave. Pitanje je da li su ostvareni svi društveni preduslovi za provođenje tako zamišljenih organizacionih i funkcionalnih promena — istovremeno i u kraćem vremenskom razmaku u svim društveno-političkim zajednicama, od opština do federacije. Reč je o složenim društveno-političkim pitanjima koja je potrebno svestrano analizirati, uz široku raspravu, i na toj osnovi predložiti određene organizacione i funkcionalne promene.

U tom cilju je Sabor SR Hrvatske (u aprilu 1982) usvojio Akcioni program o zadacima na unapređenju rada i funkcionisanja organâ uprave u SRH za razdoblje do 1985. godine. Izvršno veće Sabora je (u maju 1983) utvrdilo Operativni plan za izvršavanje pomenutog Akcionog programa. Tim planom su razrađeni zadaci, određeni nosioci i rokovi. U toku je realizacija Akcionog programa i Operativnog plana u svim organima uprave u SRH. — I u drugim republikama i autonomnim pokrajinama pripremaju se ili se provode slične mere i akcije. Savezno izvršno veće utvrdilo je program transformacije savezne uprave, a o tome je raspravljalo i Savezno veće Skupštine SFRJ i svojim Zaključkom (Službeni list SFRJ«, br. 29/83) dalo o tome određene smernice. Posredi je, dakle, široka akcija za provođenje transformacije državne uprave u Jugoslaviji. Nosioci te akcije su skupštine DPZ, njihovi izvršni organi i organi državne uprave. Razume se da su zavodi za javnu upravu, centri za unapređivanje rada uprave i slične institucije stručni nosioci ove akcije. Na tim poslovima potrebno je angažovati i institute i druge naučne organizacije, kao i organizovano uključivanje pojedinih naučnih radnika koji se bave tom problematikom. Međutim, pojedini radovi, kao što je ova monografija, mogu imati značajnu ulogu u rasvetljavanju problemâ i iznalaženju odgovarajućih rešenja.

9. — Đ. Gatarić je bio svestan širine i težine zadatka i zbog toga ističe da je transformacija državne uprave mnogo šira i svestranija u odnosu na probleme obrađene u ovoj monografiji. Svestranija naučna obrada, kako kaže i sam autor, prelazi mogućnosti pojedinca, zbog čega se on ograničio samo na neka značajnija pitanja. S obzirom na to, kao i na okolnost da su posredi složena i značajna društveno-politička pitanja, studiju prof. Gatarića treba primiti kao ozbiljan prilog izučavanju problematike transformacije državne uprave.

Na kraju treba naglasiti da — i pored toga što u ovoj monografiji ima mišljenja s kojima se, možda, nećemo složiti ili koja su u sadašnjoj fazi našeg društvenog razvoja teško ostvarljiva — autor zaslužuje puno priznanje za odvažno i otvoreno iznošenje svojih mišljenja predloga kojih zaista ima dosta, a odnose se na osetljiva i važna pitanja promena u državnoj upravi. Sva ta mišljenja i predlozi zaslužuju da budu razmotreni i ocenjeni. To podrazumeva i polemike o pojedinim stavovima i predlozima, jer bi trebalo doprineti rasvetljavanju spornih pitanja i iznalaženju najpovoljnijih rešenja.

I ovaj moj osvrt na monografiju prof. Gatarića ima, pored ostalog, svrhu da oživi naučnu i stručnu raspravu o transformaciji državne uprave koja je u toku. Smatram da je ova monografija dovoljno inspirativna i izazovna za takvu raspravu.

Nikola S. Stjepanović

Digitized by Google

Juraj Hrženjak: Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj

(»Liber«, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom, Zagreb 1983, strana 708)

U zajedničkom izdanju Sveučilišne naklade »Liber«, Pravnog fakulteta u Zagrebu i Centra za stručno usavršavanje i saradnju sa udruženim radom pojavila se nova knjiga *Juraja Hrženjaka* pod naslovom *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj* u kojoj se na najpristupačniji i sažet način prezentira čitaocu više od četiri stotine hiljada podataka i više od šezdeset podataka o demografskoj, društveno-političkoj i socijalnoj strukturi za svako od 6.657 naselja u SR *Hrvatskoj*, sa stanjem u 1981. godini, koja su obrađena abecednim redom po zajednicama opština i opštinama.

Osim predgovora i uvoda, u kome su navedeni osnovni sadržaji i tematika, knjiga ima dva dijela.

U prvom dijelu sa naslovom »Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj« daju se brojčani podaci strukture naselja sa geografskim kartama i komentarima po opštinama.

Drugi dio pod naslovom »Definicije, metoda i objašnjenja« pojašnjava pojmove i sadržaje tablica.

Autor je poslije svakog prikaza opštinske strukture naselja dao geografsku kartu opštine sa ucrtanim katastarskim granicama naselja, mjesnih ureda, mjesnih zajednica i tipova naselja. Prezentiranim podacima uz demografska kretanja i razvijenost društveno-političkog života, te djelomice standard naselja, *Hrženjak* daje pouzdanu i vjerodostojnu sliku progresa ili zaostajanja pojedinih naselja i uslove u kojima se razvija samoupravljanje, delegatski sistem i drugi važni uslovi za život, rad i aktivnost, participaciju ljudi u naselju, mesnoj zajednici i opštini.

Ova knjiga dolazi pred čitaoca u pravo vrijeme i predstavlja značajan doprinos za upoznavanje političke i ekonomske strukture stanovništva jedne od naših socijalističkih republika. Istovremeno, ona popunjava prazninu u sistematizovanju podataka o upravnim, političkim i društvenim djelatnostima i strukturama ispod razine opštine.

Hrženjak daje pokazatelje o tipu naselja (da li je riječ o seoskom, mješovitom ili gradskom), o broju domaćinstava, o broju stanovnika u svakom naselju prema popisima od 1948—1981. godine; zatim, podatke o mjesnim zajednicama, mirovnim vijećima, mjesnim uredima, o udaljenosti naselja od mjesnog ureda opštine, kao i sve podatke o društveno-političkoj i društvenoj organizovanosti naselja.

Pored trajne vrijednosti, za buduće analize i usporedbe, osobito za sve one koji se bave strukturnim promjenama jugoslovenskog društva, rad *Juraja Hrženjaka* omogućuje da se lako i na osnovi jednostavnih pokazatelja vrši uspoređivanje jednog naselja s drugim ili s prosjekom opštine, te da se na toj osnovi donesu valjani zaključci o postignutom i onom što bi još trebalo uraditi.

Imajući u vidu naprijed rečeno, a s obzirom na sadržaj iste, očito je da je ova vrijedna knjiga *Hrženjakova* namijenjena prije svega skupštinama opština i njihovim organima, cjelokupnoj delegatskoj strukturi, organima samoupravljanja, organima opštenarodne odbrane i društvene samozaštite društveno-političkim organizacijama i udruženjima građana, mjesnim zajednicama i naseljim i drugima. Jer, kako autor s pravom ističe u uvodu knjige, »bez poznavanja strukture sredine u kojoj se djeluje, bez potpune i objektivne informacije o stanju, odnosima, potrebama i mogućnostima, može se govoriti samo uopšteno, a to je jalov posao. Kako bi takvih uopštenih

Digitized by Google

informacija, rasprava i parolaških pristupa bilo što manje, potrebno je znati i koristiti objektivne podatke o stvarima koje su predmet rasprave, u ovom slučaju o materijalnoj, socijalnoj, političkoj i drugim strukturama u naselju, mesnoj zajednici i općini«.

Jer, poznata je nepobitna činjenica da svi koji rade, a prije svega politički radnici, delegati organâ uprave i drugi žele da znaju (i morali bi znati) konkretnu organizaciju, strukturu, da imaju određene i sistematizirane na jednom mjestu odgovarajuće podatke i pokazatelje, kao i iskustva drugih sredina i slično. To je preduslov za njihovo odgovorno uključivanje u raspravu o određenim pitanjima i problemima i za davanje konkretnih prijedloga i mišljenja o njima.

U isto vrijeme, ova je knjiga značajan doprinos našoj društveno-ekonomskoj teoriji, okrenuta je društvenoj praksi i životu (a posebno strukturnim promjenama našeg društva) i kao takva biće od velike koristi svima onima koji se bilo na koji način bave problemima razvoja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema. Jer, stotine i hiljade kvalitetnih podataka i zapažanja, koje je autor izvanrednim trudom sakupio i na najpristupačniji način prezentirao, u ovoj knjizi daju dovoljnu garanciju da će njihova analiza omogućiti bolje i preciznije prevođenje politike društva u pogledu privrednog i drugog razvoja naselja.

Na kraju, kada bismo dali ukratko rezime knjige, opravdano bismo mogli tvrditi da je *Juraj Hrženjak*, kao marksistički mislilac, društveni radnik i poznavalac teorije i prakse socijalističkog samoupravljanja, u svom radu vrlo uspješno, u izuzetno stvaralačkoj oblasti na jasan i konkretan način inicirao mnoštvo pitanja i podataka o demografskoj, društveno-političkoj i socijalnoj strukturi za 6.657 naselja u SR Hrvatskoj i samim tim dao i svoj veliki doprinos za njihovo uspešno razrješavanje.

U svakom slučaju, nepobitna je činjenica da je *Hrženjak* svojom knjigom *Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj* pokazao svoje izvanredno poznavanje ove aktuelne društvene problematike, te se predstavio kao angažovani politički radnik koji daje doprinos u rasvetljavanju najvitalnijih pitanja naše društveno-ekonomske i političke stvarnosti.

Mladen Bodiroža

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 120.— DIN.

Digitized by Google

HX
8
.567

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

UNIV. of MICH.
AUG 2 7 1985

3
1985

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uređivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 1.400 dinara. Za inostranstvo 2.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: GRO »PROSVETA«, Beograd, Đure Đakovića 21

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXVIII
1985 Broj 3

Sadržaj

Milija Komatina
Pouke opštepartijske debate 317

Savez komunista i mlada generacija

Stipe Šuvar
Ima li mjesta strepnji? 325

Duško Sabolović
Ekonomski položaj omladine 336

Jordan Aleksić
Savez komunista i Savez socijalističke omladine u raskoraku sa mladom generacijom 339

Vesna Janjić-Živadinović
Poverenje »na papiru« 349

Andrej Klemenc
Pojedinac ne sme biti skriven opštim pojmovima 351

Marinko Panić
Kako osigurati historijski nužan kontinuitet? 355

Jovan Komšić
Kako konstituisati teorijsko-politički prilaz analizi aktuelnih problema odnosa SK i mlade generacije? 361

Vjekoslav Koprivnjak
Pitanje o omladini — pitanje o budućnosti 367

Vinko Hafner
Odnos mladih komunista prema komunizmu 375

Renata Culej
Omladina — odgovorni subjekt 379

Tatjana Đurić
O problemu nezaposlenosti 382

Vladislav Hinšt
Zanemarena tema 384

Vjeko Santrić
Koje je boje situacija? 388

Senka Tajić
O opredjeljenjima omladine — čuti glas omladine 399

Polemike

Blaž Bošković
Dijagnoze doktora Nece Jovanova 411

Prikazi 423

Digitized by Google

Содержание

Милия Коматина
Уроки общепартийных дебат 317

Союз Коммунистов и молодое поколение

Стипе Шувар
Имеют ли место опасения? 325

Душко Саболович
Экономическое положение молодежи 336

Йордан Алексич
Союз Коммунистов и Союз Коммунистической молодежи в разногласии с молодым поколением 339

Весна Янич-Живадинович
Доверие „на бумаге" 349

Андрей Клеменц
Одиночка не смеет скрываться за общими понятиями 351

Маринко Панич
Как обеспечить исторически необходимую преемлемость? 355

Иован Комшич
Как конституировать теоретическо-политический подход к анализу актуальных проблем взаимоотношений СК и молодого поколения? 361

Вьекослав Копривняк
Вопрос о молодежи — вопрос о будущем 367

Винко Хафнер
Отношение молодых коммунистов к коммунизму 375

Рената Цулей
Молодеж — ответственный субъект 379

Татьяна Джурич
К проблеме незанятости 382

Владислав Хинщт
Темы оставленные без внимания 384

Вьеко Сантрич
Какой окраски положение? 388

Сенка Таич
Об определении молодежи — следует прислушиваться к голосу молодежи 399

Полемики

Блаж Бошкович
Диагноз доктора Нецы Иованова 411

Рецензии 423

Contents

Milija Komatina
Lessons of the General Party Debate 317

The League of Communists and the Young Generation

Stipe Suvar
Is There Cause for Anxiety? 325

Duško Sabolović
The Economic Position of Youth 336

Jordan Aleksić
The League of Communists and the Socialist Youth Union out of Step with Young Generation 339

Vesna Janjić-Živadinović
Confidence „on Paper" 349

Andrej Klemenc
The Individual Must not be Hidden by General Notions 351

Marinko Panić
How to Ensure Historically Necessary Continuity? 355

Jovan Komšić
How to Constitute a Theoretico-political Approach to an Analysis of the Current Problems in the Relations between the LCY and the Young Generation? 361

Vjekoslav Koprivnjak
The Question of Youth — Question of the Future 367

Vinko Hafner
The Attitude of the Young Communists to Communism 375

Renata Culej
Youth — a Responsible Subject 379

Tatjana Đurić
Concerning the Unemployment Problem 382

Vladislav Hinšt
Neglected Topics 384

Vjeko Santrić
What Colour Is the Situation? 388

Senka Tajić
Concerning the Options of Youth — Hearken to the Voice of Youth 399

Polemics

Blaž Bošković
The Diagnosis of Dr Neca Jovanov 411

Reviews 423

Digitized by Google

Milija Komatina

Pouke opštepartijske debate

Sumirajući rezultate opštepartijske debate o predlogu zaključaka 13. sjednice, CKSKJ je konstatovao velik uspeh te svoje inicijative. Pozvano da se izjasni o jednom dokumentu, članstvo Saveza komunista je dalo mnogo više od toga: odslikalo je stanje u društvu, sebe i svoje rukovodstvo, uputilo je kritike na konkretne adrese i ukazalo na glavne pravce kojima bi trebalo da se kreće organizovana akcija subjektivnih snaga našeg socijalizma. CKSKJ je sa razlogom te rezultate ocijenio kao veoma značajne u stvaranju povoljne atmosfere za ostvarivanje zadataka ekonomske stabilizacije i rešavanje drugih društvenih problema.

Kada je odlučeno da se organizuje opštepartijska debata nije se pouzdano znalo kakvi se rezultati mogu očekivati. Atmosfera krize i napetosti u društveno-političkom životu bili su elementi koji su navodili na sumnju u to da će se debata voditi objektivno, tj. strahovalo se da će biti opterećena nervozom i pretjerivanjima. Desilo se upravo obrnuto. Iako, razumije se, pojedinci nijesu propustili priliku da iskažu i svoje sasvim subjektivističke ocjene i srdžbe, idući isključivo linijom traženja krivaca za postojeće stanje, debata je u cjelini vođena veoma ozbiljno i odgovorno, sa nastojanjem da se izbjegnu jednostranosti, a da se vidi cjelina i njoj ono što je bitno.

Digitized by Google

Iznesena mišljenja i predlozi poslužili su za utvrđivanje konačnog teksta zaključaka o jačanju idejnog i akcionog jedinstva SKJ, što znači da se rukovodstvo u odnosu na članstvo ponijelo sa dužnim poštovanjem. Pa ipak, doradom predloga zaključaka samo je manji dio toga rezultata dobio odgovarajuću primjenu. Tek bi trebalo da se rezultati debate u punom smislu sintetizuju i na određen način aktiviraju. Dobra prilika za to su pripreme XIII kongresa SKJ. Izrada platforme predstojećeg kongresa biće na pravim izvorima ako se uzme u obzir i to što je članstvo reklo u ovoj debati. A bilo bi najbolje ako bi se debata u izvjesnom smislu i nastavila, tako da i cjelokupno članstvo sudjeluje u pripremama predstojećeg kongresa.

U svakom slučaju, iz debate se moraju izvući pouke i one moraju biti oslonac za novu praksu. No da bi se došlo do pravih pouka, trebalo bi dobro znati o čemu se i kako članstvo izjašnjavalo. Metodologija kojom se rukovodstva služe za upoznavanje šta članstvo misli u datom trenutku i o datim problemima, poznato je, nije dobro. Sa mišljenjem članstva često se i manipuliše. Tvrdi se da ono hoće nešto i kad ono to neće. Zato su i u ovoj debati mnogi govornici počinjali svoja izlaganja sa skepsom — da oni to govore u svojoj organizaciji, a da se njihov glas neće čuti dalje od te sredine.

Iznoseći kritičke opservacije te vrste, mnogi komunisti su predlagali da se nađu načini stvaranja istinskog javnog mnjenja u Savezu komunista, koje ne bi bilo ni instrument monopola ni izraz stihije. Poznato je, u našem društvu ne postoji jedna društvena svijest niti jedno društveno mnjenje. Ovo društvo se izgrađuje na osnovama socijalistikog samoupravljanja, ali, na žalost, samoupravno javno mnjenje nije najprisutnije i najaktivnije, iako bi tako trebalo da bude s obzirom na to da je riječ o najaktivnijem i najproduktivnijem dijelu društva. Birokratija ima svoje javno mnjenje i svoje metode u stvaranju tog svog mnjenja. Suština je tog mnjenja u tome da stvara utisak u društvu da je ono što ta ista birokratija radi najbolje što treba raditi a da su protivnici ili neprijatelji svi koji drugačije misle. Malograđanština takođe ima svoje javno mnjenje i svoje metode u stvaranju tog mnjenja. Suština toga mnjenja je u negatorstvu, nihilizmu, u potrebi da se dokaže da ništa u društvu što se radi nije dobro, a naročito ne ono što potiče iz zvaničnog poretka. Ta dva javna mnjenja, kako smo ih predstavili, sasvim prirodno međusobno se isključuju, onemogućavaju. Ali u životu nije sasvim tako. Ta dva javna mnjenja katkad i korespondiraju, prave ustupke jedni drugima, a katkad se nađu i sasvim zajedno.

Analizirajući situaciju gledišta postojanja javnog mnjenja različitog karaktera i usmjerenja, članstvo se založilo za energičniju borbu u cilju stvaranja uslova za afirmaciju samoupravnog javnog mnjenja. Pod tim se podrazumjevala sasvim određena sadržina: socijalizam sa svojom ekonomskom i političkom problematikom, produkcioni odnosi i svijest koja se u tim odnosima stvara na os-

Digitized by Google

novu socijalističke valorizacije rada. Javno mnjenje toga karaktera i usmjerenja može i mora biti kritičko u odnosu na postojeće društveno stanje, ali ne nikako nihilističko. Odnoseći se pozitivno prema društvenom sistemu, ovo javno mnjenje ne može i ne sme biti ni apologetsko, jer bi se u tom slučaju nužno svodilo na instrument postojećih monopola.

Uslov za stvaranje socijalističkog samoupravnog javnog mnjenja — kako je isticano — sastoji se u postojanju odgovarajuće ideologije. Članstvo se ovoga puta veoma kritički osvrnulo na tu nepovoljnu činjenicu da je ideologija Saveza komunista, marksistička ideologija, pod velikim udarima drugih ideologija. Naša ideologija počela se kretati u krugu polariteta, gubeći svoju fizionomiju i suštinu. Distancirajući se od staljinizma, ova ideologija se primetnije otvorila prema tendenciji građanske restauracije. Izlazak iz tog ćorsokaka takođe se traži na pogrešnoj strani — vraćanjem birokratskom, etatističkom poretku. Najgore je to što pri međenju ideoloških koordinata često izostaje klasni kriterijum. Ponekad se i tako rasuđuje da u savremenom svijetu nije osnovna protivurečnost između kapitalizma i socijalizma nego nešto drugo. Ističu se ciljevi kao što je civilizacijski prevrat i slično. Socijalna diferencijacija do koje je došlo, sa snaženjem sloja rentijera i drugih bogataša koji su se nagrabili rezultata tuđeg rada, nije ostala bez upliva na ideologiju Saveza komunista. Naprotiv, ta diferencijacija rastače i ideologiju Saveza komunista, tako da se stvaraju različite platforme, pri čemu je karakteristično da najčešće izostaje odgovarajući klasni pristup.

Iako nijesu željeli da budu predstavljani kao tradicionalisti, mnogi komunisti u ovoj debati, polazeći od stanja kakvo ono jeste, isticali su potrebu čuvanja osnovnih marksističkih idejnih fundamenata i kontinuiteta revolucije. Inovacije pri tome ne samo da jesu mogućne nego su i neizbježne. Ali se progresivnija inovacija ne može tražiti izvan klasnog kriterijuma. Civilizacijski prevrati su i poželjni i nužni, oni se događaju, i oni moraju činiti sastavni dio borbe za socijalizam. Ali suština borbe za socijalizam nije u tome već u promeni klasnih odnosa, u oslobađanju rada. Drugim riječima, treba nam više civilizacije, više materijalnih i drugih dobara, ali da se sve to stvara ne posredstvom eksploatacije već podsredstvom oslobađanja rada.

Savez komunista ima ne samo istorijski autoritet već i bogatu riznicu svoje ideologije na kojoj se mogu uspješno ostvarivati ciljevi socijalističke revolucije. Riječ je samo o tome da su se i taj autoritet i ta ideologija Saveza komunista našli u istoj ravni sa nekim drugim »autoritetima« i ideologijama. To je dovelo do toga da je i u Savezu komunista počelo da iščezava revolucionarno raspoloženje. Revolucija i demokratija, pod uticajem socijaldemokratskog poimanja progresa, našle su se jedna naspram druge, pa se, u ime potrebe jačanja demokratije, počelo odstupati od revolucije. Gubeći revolucionarno obeležje u tom smislu, Savez komunista je postepeno otvarao vrata za ulazak u njegove redove naj-

Digitized by Google

različitijih ideologija i stilova ponašanja. U toj heterogenosti je jedan od uzroka njegove akcione neefikasnosti.

Iz tih saznanja uslijedila je pouka i poruka da Savez komunista mora mnogo šta inovirati u metodu svog djelovanja. Kao revolucionarnoj organizaciji, njemu priliči jedino revolucionarni metod rada, a to znači ne kompromiserstvo, atmosfera lažnog mira. Revolucionarni metod rada Savez komunista, međutim, ne može imati ukoliko ostane pri ideologiji interesa, kao primarnoj ideologiji. Ta ideologija ga je stavljala već do sada u vrlo neugodne i nezavidne situacije — da vrši funkciju advokata najrazličitijih parcijalnih interesa, pri čemu nikako nije mogao ostajati neokrnjen osnovni interes za koji on treba da se bori — interes samoupravno organizovane radničke klase.

Da bi mogao doći do odgovarajućeg, revolucionarnog metoda rada, Savez komunista, pod pretpostavkom da ima jasnu ideologiju, mora djelovati ideologijom, na osnovu ideologije povezivati svoje članstvo, i svojom ideologijom uticati na sve radne ljude i građane da prihvataju borbu za revolucionarne ciljeve.

Jedinstvo, za koje se borimo, jedinstvo bez čega nema efikasne borbe za ciljeve socijalizma, nije moguće u situaciji glorifikacije različitih interesa. Samo onda ako je ideološka organizacija, u revolucionarnom i marksističkom smislu, Savez komunista može ujedinjavati svoje članove nezavisno od toga koje su nacionalnosti, kojeg regiona, kojeg pola, doba starosti i sl. Tako trenutno nije, pa zato nema ni jedinstva u punom i pravom smislu.

Može se reći da je opšteparijska debata pokrenula gotovo sva suštinska pitanja izgradnje socijalizma u našoj zemlji. Nije se u toj debati išlo nikakvim šematskim redom, po oblastima, po »nomenklaturama«, već problemski, a kriterijum o tome šta treba staviti u prvi plan bio je socijalizam, tj. ono što doprinosi razvoju socijalizma i što ga sputava ili onemogućava.

Problem vlasti, ali ne kao poseban problem, već kao faktor koji utiče na proizvodnju i na odnose proizvodnje, bio je u ovoj debati nesumnjivo u centru pažnje. Kako rukovoditi zemljom, kako rukovoditi svakom posebnom oblašću rada, u uslovima kada se društvo formira na osnovama socijalističkog samoupravljanja, o tome su se ljudi najviše pitali. Samoupravljanje svakako ne isključuje rukovođenje, ali rukovođenje može da isključuje samoupravljanje. Upravo to je i zapažano. Ako je naše društvo u normativno institucionalnom smislu socijalistički samoupravno, šta onda reći o rukovođenju: da li ono u tom slučaju može da egzistira kao poseban, tj osamostaljen fenomen?

U traženju odgovora na to pitanje došlo se do partijsko-političkog kompleksa kao odlučujućeg faktora u društvu, sa neizbježnim podsjećanjima da je taj faktor programatski dugo već davao obećanja da će svoju društvenu moć prenijeti na proizvođače, ali da to nije učinio. Taj, partijsko-politički kompleks, i pored pozicije da odlučujuće utiče na sve društvene tokove, ipak nije efika-

Digitized by Google

san. On to nije stoga što je van sfere proizvodnje i što se u odnosu na tu sferu pokazuje kao eksteritorijalan, sa interesima i logikom ponašanja koji nijesu imanentno proizvođački, pa ni imanentno samoupravljački, a treba — jer djeluje u takvom sistemu — da rješava probleme samoupravljanja i na samoupravni način. Nije riječ, dakle, da je taj kompleks sam po sebi jalov već o tome da odnosi socijalističkog samoupravljanja iziskuju da društvena moć, relevantna za društvo u cjelini, izrasta iz njih samih, a to nužno podrazumijeva drugačiji društveni položaj partijsko-političkog kompleksa. Ovde nije riječ o tome da samoupravljanje isključuje potrebu postojanja bilo kakvog partijsko-političkog faktora — takva gledišta su teorijski nezasnovana a praktički se transponuju kao otpori Savezu komunista — već o potrebi da se taj faktor funkcionalno veže sa samoupravljanje, da bude njegov izraz i njegov instrument.

Neefikasnost partijsko-političkog kompleksa pokazuje se i kao neefikasnost društvenog sistema u cjelini ili bar njegovog dijela — političkog sistema. To se ogleda u najrazličitijim pojavnim oblicima ponašanja subjekata našeg društvenog sistema. Posebno se to pokazuje kroz odnose privrede i politike. Ako ne sve što se tiče radne organizacije, u svakom slučaju gotovo sve što je izvan granica radne organizacije pokriva svojim ingerencijama politički faktor. Uzalud mi govorimo o udruženom radu; on se u istini udružuje gotovo isključivo onoliko koliko to hoće i može politički faktor. A da stanje u tom pogledu nije ni malo dobro svima je očevidno: autarkija je obilježje postojećih odnosa.

Samoupravljanje podrazumijeva svakodnevno neposredno učešće proizvođača u odlučivanju, s ciljem da se uvećavaju materijalna i druga dobra, da se što pravednije valorizuje rad i da se što bolje živi. Postojanje birokratije podrazumijeva institucionalnost i normativizam, što znači regule kojima je cilj da se svaka živa aktivnost proizvođača ograniči i podredi tuđoj volji.

Tako se došlo do paradoksalne situacije: sistem, oličen u institucionalnosti i normativizmu, suprotstavljen je neposrednom samoupravljanju, tj. suštini sistema, a neposredno samoupravljanju, koje izlazi iz okvira tog normativizma, suprotstavlja se proklamovanom i normiranom sistemskom redu. Izlaz iz tog paradoksa je u stvaranju novih paradoksa: da se norme striktno ne ostvaruju, da su fakultativne, kako sistem ne bi ličio na sistem »čvrste ruke« koji onemogućava neposredno samoupravljanje, i da se ne samoupravlja previše neposredno, kako ne bi cvetalo izvansistemsko improvizatorstvo.

U svemu tome su neka objašnjenja što se prema sistemu odnosimo fakultativno. To stanje odgovara samo birokratiji i monopolima. Kad hoće, oni se koriste zakonom i striktno ga primenjuju. Kad neće, tj. kad treba nešto zagrabiti, zakon se stavlja po strani.

Digitized by Google

Razlabavljenost sistema, nesposobnost društva da se organizuje na odgovarajući način, za uspješno nastupanje prema inostranstvu, za odbranu svoga rada od eksploatacije, izazvalo je jačanje vrlo opasnih tendencija. Jedna od tih tendencija je i obnova etatizma. U jakoj i centralizovanoj državi, vidi se mogućnost za jačanje sistema u cjelini, za efikasno rešavanje društvenih problema. Ne treba isticati koliko takvo raspoloženje, naročito kada dolazi iz društvene baze, pogoduje birokratiji. Ona tada jednostavno likuje.

Svakako je najvažnija poruka i pouka ove opštepartijske debate što je odbacila tu retrogradnu neoetatističku tendenciju. Društvena i partijska baza, iako u potpunosti zaokupljena sviješću o neophodnosti bolje organizacije cjelokupnog društvenog života, put ka tome nije vidjela u obnovi etatizma, a to znači ni u jačanju partijsko-političkog kompleksa, kao osamostaljenog faktora. Naprotiv, vrlo je jasno i nedvosmisleno isticano da su to kategorije preživjelih vremena koje više nemaju nikakve šanse.

Izgradnja društva udruženog rada nužno podrazumijeva spajanje ekonomske i političke sfere. Tek na toj osnovi moguće je razviti vertikalnu dimenziju socijalističkog samoupravljanja, što praktično znači samoupravljanje u cjelini društva. Naznake kako u tom pogledu treba da se vodi borba, date su u zaključcima CKSKJ. Svakako, cjelokupne pripreme XIII kongresa SKJ proteći će u traženju puteva kako da se ti ciljevi u punom smislu ostvare.

Za ovu priliku podsjetimo se još na jednu izričitu i vrlo karakterističnu pouku i poruku partijskog članstva: ni mali, a pogotovo ne veliki ciljevi, ne mogu se ostvariti u jednom društvu a da u isto vrijeme svi odnosi ostanu onakvi kakvi su bili, da svako zadrži pozicije koje je imao, da i dalje jedni imaju društvenu moć a drugi da su u podređenom položaju, da su jedni bogati koristeći se tuđim radom a da su drugi siromašni i ako rade...

Od prvih trenutaka izgradnje samoupravnih odnosa, naše društvo se nalazi u situaciji rešavanja velikih, epohalnih zadataka. U borbi za takve ciljeve teško je izbeći tzv. velike riječi, pa ih i nijesmo izbjegavali. Ali od velikih riječi, iza kojih zaista stoji sasvim konkretna borba za konkretne ciljeve, mi smo išli i ka riječima koje prazno odzvanjaju i iza kojih gotovo ništa ne stoji. Prelazili smo u deklarativnost, verbalizam i lažna obećanja. Koliko puta je rečeno samo to da radnik treba da ovlada uslovima, sredstvima i rezultatima rada, da ovlada cjelinom društvene reprodukcije. Zaista to jeste cilj koji mora ostati na zastavi pod kojom se borimo za socijalističko samoupravljanje u cjelini društva. Ali ističući taj cilj ne smijemo zaboravljati da se on ne može ostvariti ako istovremeno želimo da sve ostane kako je bilo, a prije svega da partijsko-politički kompleks zadrži svoju osamostaljenu i privilegovanu poziciju. Jedno ili drugo. Debata u kojoj su se komunisti, naši radni ljudi i građani plebiscitarno izjašnjavali kuda i kako

Digitized by Google

ići, pokazalo je taj pravac: ići linijom socijalističkog samoupravljanja koja radne ljude, prije svega iz sfere proizvodnje materijalnih dobara, dovodi u poziciju odlučivanja koja je do sada bila rezervisana za privilegovane. A jedan od puteva da privilegovanih ne bude u sferi odlučivanja i rukovođenja — što je takođe poruka debate — jeste taj da kadrovi budu birani od svoje izborne baze, a ne da se oni sami proglašavaju kadrovima i subjektivistički, po kriterijumu stečenog »prava«, raspoređuju s funkcije na funkciju.

Digitized by Google

Digitized by Google

Savez komunista i mlada generacija

Stipe Šuvar

Ima li mjesta strepnji?

Ima li mjesta strepnji da današnja mlada generacija okreće leđa Savezu komunista i da u njemu ne gleda organizatorsku, moralnu i vizionarsku snagu, koja jugoslavensko društvo predvodi u bolju budućnost, u zreliju socijalističku sutrašnjicu, pa i u susret još dalekim, po mogućnostima ostvarivanja, komunističkim idealima? Da li je Savez komunista, svime onim što je njegov historijski učinak do danas, današnje generacije omladine doveo čak i u stanje besperspektivnosti — jer proširene su teze da su današnje generacije dovedene u stanje besperspektivnosti — i da li ih je suočio s nepovoljnom današnjicom i neizvjesnom sutrašnjicom, a s obzirom na stanovite sociološke dijagnoze da smo u nedvojbeno teškim i veoma neizvjesnim osamdesetim godinama i da nema povoda za pretjerani povijesni optimizam? No, i bez obzira na te prognoze, stanje duha i u društvu i među mladima, pa i u Savezu komunista, kao da je više u znaku skepse nego u znaku patosa. Nije li i omladina počela vjerovati da na postojeće stanje društva ne može baš utjecati i da ne može gotovo ništa, ili veoma malo, učiniti da sama za sebe, a na zatečenoj i dostignutoj razini proizvodnih snaga, društvenih odnosa i civilizacijsko-kulturnih tekovina, nešto učini, da bude subjekt, da preuzme odgovornost, iskaže stvaralaštvo i izbori se i za što kvalitetniji razvoj društva i za svoje danas i sutra, a nedvojbeno s golemom većinom na socijalističkoj i

Digitized by Google

humanističkoj trasi, u duhu stremljenja socijalističkog samoupravljanja, kojem je Savez komunista Jugoslavije prvi i jedini u današnjem trenutku epohe dao dignitet istinske ljudske alternative.

Gubi li Savez komunista sposobnost da bude revolucionarno djelatan, te omladina ne vidi u njemu, ili možda vidi sve manje, onu političku i moralnu snagu društva za koju će se vezati i u koju će se uprezati, da bi preuzela revolucionarni kontinuitet i revolucionarnu viziju, a ne da bi tavorila na marginama društvenog života i odlučivanja i postajala ili plijen i oruđe retrogradnih društvenih procesa i konstelacija svijesti preostalih reakcionarnih snaga i u svijetu i u ovom našem društvu, ili pak konformistička, amorfna, plutajuća masa, jedno mnoštvo, koje se odlikuje samo svojom pukom dobi i svime onim što ta dob inače sobom nosi? Dakle, mnoštvo mladih, koje se prepušta stihiji društvenog života te psihologiji prilagođavanja, privatističkog snalaženja i preživljavanja, otaljavanja proticanja života koji je, tobože, posve određen i na koji se i ne može utjecati.

Mogli bismo nizati ovakva pitanja, koja u dramatizirajućem tonu problematiziraju i odnos Savez komunista — mlada generacija i stanje u društvu, zbilju i perspektive samog društva.

No okrenimo se začas i nekim podacima i činjenicama. U Savezu komunista Jugoslavije bilo je na kraju 1983. godine (novijih prikupljenih podataka, na žalost, još nema 588.000 mladih do 27 godina, ili 27 posto sveg članstva. U Savezu komunista Hrvatske bilo je pak polovicom prošle godine (tu su podaci noviji) više od 73.000 mladih od 20 godina, ili 20,9 posto; polovicom 1983. članovi Saveza komunista do navršenih 27 godina činili su 36,1 posto članštva u Bosni i Hercegovini, 28,8 posto u Crnoj Gori, 21,9 posto u Srbiji izvan teritorija pokrajina, 36,8 posto na Kosovu i 23,5 posto partijskog članstva u Vojvodini. Otprilike svaki peti mladi čovjek između 18. i 27. godine života danas je u Savezu komunista. Danas u Savezu komunista ima nešto manje omladine nego li je on uopće imao članova 1950. godine, kada je inače udio omladine u njemu bio najveći. Naime, najveći historijski udio omladine u Savezu komunista (onda još Komunističkoj partiji Jugoslavije) bio je baš 1950, od oko 600.000 članova oko 230.000 bilo je mlađe od 25 godina, a danas je, ponovno podsjećam, mlađih od 27 godina gotovo 600.000 članova. Dakle, što se tiče prisustva mlade generacije u Savezu komunista, puke prisutnosti, stvari stoje dobro. Doduše, u posljednje dvije-tri godine udio mladih u članstvu Saveza komunista ponovno opada. Inače, kad se gleda od oslobođenja naovamo, javljale su se velike amplitude u udjelu omladine u Savezu komunista, kampanje njezinog primanja i situacije opadanja njezinog udjela. Sada je opet nastala situacija opadanja, koja je i razumljiva s obzirom na sve društvene teškoće koje zahvaćaju i omladinu. To što u posljednje dvije-tri godine udio mladih u članstvu Saveza komunista opada također je znak pogoršane društvene klime, ili pak veće posustalosti samog Saveza komunista u odnosu na omladinu.

Digitized by Google

Dakle, da ponovim: omladina je i te kako formalno zastupljena u Savezu komunista i nikad je u njemu nije bilo više, apsolutno više, a relativno jest, kad je Partija bila brojčano znatno manja. No, da li je omladina u Savezu komunista djelatna, odnosno koliko je djelatna, da li je utjecajna i koliko je utjecajna, to je druga priča. Da li je ona u Savezu komunista tek jedna statistička veličina, ili možda i jedna vrsta pukog ukrasa, pasivna masa — o tome moramo razgovarati. Koliko u samom Savezu komunista dolazi do izražaja omladina — to je drugi oblik istog ovog pitanja. Imamo samo dvojicu-trojicu sekretara opštinskih komiteta Saveza komunista mlađih od 27 godina u cijeloj Jugoslaviji. Nema nijednog člana CK SKJ ili, recimo, CK SKH koji je mlađi od 30 godina. To je samo detalj. Još je važnije — da li mladi članovi Saveza komunista znače nešto i koliko znače kao spona sa svojom generacijom, sa onom vanpartijskom većinom, da je tako malo starovički nazovemo. Da li prednjače, da li dovoljno utječu na generaciju, da li je organiziraju, da li su primjerni?

Rekao bih ukratko: omladina je zadovoljavajuće učlanjena u Savez komunista, ali nije dovoljna snaga u njemu, niti je samo time zagarantiran snažan utjecaj Saveza komunista na omladinu, njegovo dnevno suočavanje sa oko dva i po milijuna mladih u dobi od 18 do 27 godina, i to posvuda na licu mjesta. A, dakako, to vrijedi i za suočavanje komunista s omladinom dok još nije punoljetna.

Kad već govorimo o zastupljenosti mlade generacije u Savezu komunista, dodao bih da je od ovih nešto manje od 600.000 mladih članova radnika, i to uglavnom kvalificiranih, bilo u 1983. godini 185.000, 117.000 je sada kvalificiranih radnika. Studenata 121.000, a nezaposlenih 62.000. Često se napamet rasuđuje u širem javnom mnjenju da mladi čovjek danas ulazi u Savez komunista i iz nekakvih karijerističkih razloga. No, s rijetkim izuzecima — bar do 30. godine života — u to vrijeme obrazovanja i radne afirmacije rjetko tko pomoću partijske knjižice poboljšava svoju karijeru, a kako vidite iz ovog podatka o broju nezaposlenih članova Partije do 27 godina života, nezaposleni su u većem postotku zastupljeni u Partiji nego u cijelom društvu! To opet po sebi govori da Partija, bar što se tiče svojih mlađih skupina, nije nikakva privilegirana organizacija, da to dalje ne razlažem. Inače, ima detaljnih sociooloških istraživanja — o tome Žuvela može govoriti — koji pokazuju da je partijsko članstvo u cjelini, ne samo kad se uzme njegov omladinski sastav, već ukupan — deprivilegirano u društvu, da je u prosjeku siromašnije, da ima manje vikendica, da ima prosječni niži osobni dohodak itd., a da je obrazovanije od društva uzetog u cjelini. Tu priču bi trebalo dokumentirati, jer u široj javnosti vladaju — često pod pritiskom malograđanskog javnog mišljenja — posve suprotni stereotipi. Druga je stvar što mi u partijskom članstvu imamo skupine koje strše i u grabežljivosti, pa i u imućnosti, ali ja govorim o partijskom biću u cjelini, a posebno o njegovom omladinskom fragmentu.

Digitized by Google

Do prije dvadeset godina omladina je bila pretežno seljačka ili seljačko-radnička, negdje na prelazu iz poljoprivrede u industriju i iz sela u grad. Danas seljačka omladina ne čini niti desetinu sve omladine. Polovica omladine živi u gradskim naseljima, tri desetine u seoskim, ali su te tri desetine i po obrazovanju i po aspiracijama urbanizirane. Jedna desetina pak osipa se po svijetu i nalazi se na radu u inozemstvu. Kada je riječ o ukupnoj politici i ponašanju Saveza komunista prema mladoj generaciji, upitajmo se da li se respektiraju i te činjenice o socijalnom biću današnjih mladih generacija.

Ekonomski i društveni razvoj do danas vodio je koncentraciji proizvodnih sredstava i kulturnih dobara, pa prema tome i ljudi, u velikim i srednjim gradovima, pa je utoliko prevodio omladinu na gradski asfalt, i tamo se ona danas uvelike nalazi prepuštena sebi i samo svom roditeljskom i porodičnom ambijentu i mogućnostima i moćima tog ambijenta. Rekao sam — uvelike, da ne generaliziram. Izložena oblicima društvene promocije, koji su naslijeđeni iz starog društva, (recimo, funkcioniranju cjelokupnog sistema obrazovanja, koji je još poprište klasne podjele); zatim snažnim tendencijama privatizacije načina života, i ovisna o roditeljskim, srodničkim i prijateljskim vezama generacija predaka (djedovi i očevi), koje su i same prethodno na juriš, pa i uz velika odricanja, osvojile gradove. Najizrazitije probleme danas osjeća upravo omladina u velikim gradovima. Ona je uvelike pogođena sadašnjim tendencijama u društvenoj podjeli rada, odnosno veoma promijenjenim uvjetima u odnosu na nekadašnje, u odnosu i na one od prije dvadeset godina, kada urbanizacija traži mnogo više porodičnih sredstava i kada grad ne čeka nikoga raskriljenih ruku. Omladina podjednako osjeća veoma velike teškoće u pomicanju iz sela u grad i iz unutrašnjosti u metropole, a još velika većina sanja svoje urbane snove, i u velikom gradu vidi šanse pravog, pa i izuzetnog života. To je, ujedno, i prostor omladinske patologije, pa i reakcionarnih političkih ponašanja, jer je omladina u njemu prepuštena nekim drugim snagama, na primjer obnavljajućoj snazi crkava, nasuprot oslabljenoj snazi organiziranih socijalističkih snaga, ne u cjelini društva, već na licu mjesta — u ljudskoj svakodnevnici, odakle su se dobrim dijelom povukle u buci za omladinu.

Kada se analiziraju primitivni nacionalistički ispadi u redovima mladih, koji su u posljednje vrijeme učestali, onda se tačno vidi da je to taj elemenat na prelazu iz sela u grad, često nezaposleni radnik, ili radnik, ili student i omladinac iz tih porodica koje dolaze iz tradicionalnog sljačkog života, sa svim tamošnjim konstelacijama svijesti i odnosa i bačen u gradski prostor, ili u težnji da se tog gradskog života i prostora domogne na ovaj način kako je on to zamislio da bi trebalo i da bi bilo pravo, a da to ne variram.

Idemo dalje. Mislim da se na današnja raspoloženja i ponašanja omladine, pa, prema tome, i na odnos omladine prema Savezu komunista, pa, stoga, i na odnos Saveza komunista prema omladini i na cijelo stanje duhova u društvu snažno odražava gole-

Digitized by Google

mi nesklad između razvoja na uvozu patenata i licenci, naše sposobnosti da ovladamo transferom tehnologije, eksplozije obrazovanja na starim osnovama i disfunkcionalnog razmještaja intelektualnog rada u društvenoj proizvodnji. U proteklih četrdeset godina naš je razvoj, uglavnom, počivao na uvozu patenata i licenci. Neki dan čuh preko Televizije da smo kupili oko 230.000 patenata i licenci. No nije stvar u količini kupovina, već u zaostajanju naše sposobnosti da ovladamo transferom tehnologije i da sami kreativno to prisvajamo i dalje razvijamo. U isto vrijeme događala se eksplozija obrazovanja na starim osnovama — na osnovama odvojenosti obrazovanja od svijeta materijalne i duhovne proizvodnje, pa je karijera čovjeka, kako ona očekivana tako i ona koja se realno postiže, zasnovana na mitu titule i bolesti diplome, što doduše, nije samo naša, već univerzalna bolest, a kod nas je možda uzela više maha nego u mnogim drugim zemljama. I raspodjela se, uglavnom, vršila prema tituli, diplomi i mjestu u hijerarhiji. Bilo kako bilo, u uvjetima eksplozije obrazovanja na tim i takvim osnovama današnja naša omladina ima reltivno visoku obrazovnu razinu, a jednako tako i visoke životne aspiracije i velike kreativne porive, ali ih na postojećem stupnju razvijenosti proizvodnih snaga i u postojećim društvenim odnosima ne može zadovoljiti.

Odatle već prelazimo na temu koju smatram ključnom za naš razgovor o Savezu komunista i mladoj generaciji. Da ne dužim: Savez komunista se mora izboriti danas, i neposredno sutra, i do kraja ovog stoljeća — nisu važni datumi — za jasnu strategiju razvoja, koja, prije svega, po meni, znači — zadržati i oživotvoriti put socijalističkog samoupravljanja, a to je jedina naša vertikala koja nas ne svodi na beznačajnu i zabačenu provinciju. I u tom pogledu svi znamo — viziju i normativni sistem imamo. Ostavili su nam to u nasljeđe Tito. Kardelj, Bakarić i drugi, ostavila je njihova generacija koja je proteklih pola stoljeća pripremala i predvodila socijalističku revoluciju. A sada Savez komunista pokazuje, vjerujem privremenu, malaksalost — da vizije oživotvoruje na čelu organiziranih socijalističkih snaga. I Savez komunista u tom smislu, kad je riječ o strategiji razvoja, što se tiče vizije socijalističkog samoupravljanja, taj element ima. I glavna bi opasnost bila njega mijenjati. A riječ je sada o tome da se to oživotvoruje i da Savez komunista mora dokazivati — organiziran u frontu sa ovim socijalističkim snagama i ukorijenjen u radničku klasu i u mase naroda, pogotovu što sve to ima snagu presedana i u svjetskim razmjerima — da radnička klasa može ovladati proširenom reprodukcijom. To nigdje još u svijetu nije postavljeno na dnevni red kao konkretan zadatak, nego u našoj zemlji, to je ta naša vertikala: da radnik neposredno ovlada proširenom reprodukcijom, da se u procesu oslobođenja rada dokida kapital- odnos, koji je osnova svake klasne podjele u suvremenoj epohi, da socijalizam načelo profita može zamijeniti načelom dohotka, da može pružiti novu organizaciju rada i na toj osnovi — na načelu dohotka i novoj organizaciji rada — postizati visoku produktivnost rada i osigurati razvoj proizvodnih snaga usvajanjem i proizvođenjem novih tehnologija. Govorili

Digitized by Google

smo o novim tehnologijama i naučno-tehničkoj revoluciji, ali bez ovog društvenog momenta naše situacije ne samo da je uzaludno, već vodi na jedan drugi kolosijek. Decenija pred nama je u tom smislu, mislim, presudna. Ili će jugoslavenski put socijalističkog samoupravljanja osigurati razvoj proizvodnih snaga i društvenih odnosa na osnovi udruživanja rada, pa, prema tome, i kretanja u susret historijski još dalekoj asocijaciji slobodnih proizvođača, u kojoj je Marx vidio komunističko društvo, ili će se vratiti na oblik participacije radnika u odnosima proizvodnje, u kojima je klasičnu klasu kapitalista zamijenila tehnobirokracija, a klasično privatno vlasništvo — državnovlasnički i grupnovlasnički monopol. Današnje i sutrašnje generacije mladih Savez komunista može vezati uza se i pridobijati za svoju politiku samo na tom programu nastavljanja revolucije, samo na programu socijalističkog samoupravljanja, koje nije samo sebi cilj i nije tek puki mehanizam funkcioniranja društva na postojećim odnosima. To je ujedno i jedini put stabilizacije socijalističkog razvoja. I ja u tom sklopu jedino i gledam smisao i opravdanost Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Ako bi njegovo provođenje bilo odstupanje od tog kursa, onda je to društveno veoma opasno. U protivnom, i samom Savezu komunista prijeti opasnost da se sroza na običnu političku partiju, da u najboljem slučaju istrajava na, recimo, socijaldemokratskom programu i da se ne uspije sačuvati od pretvaranja u pragmatičku koaliciju koja artikulira ne toliko interese radničke klase kao osnove proizvođačke klase, već srednjih slojeva koji još postoje u našem društvu, a neki se i reproduciraju u pojačanom opsegu. Ne bi, zapravo, Savez komunista mogao zaustaviti ni obnovu višepartijskog sistema i političke demokracije koju pruža građansko društvo, ako se ovo ne bi događalo, ali onda više i ne bi bila riječ o socijalističkom razvoju, već o uklapanju u kapitalistički način proizvodnje na njegovoj periferiji.

Današnja naša omladina ima znanja, bez obzira na sve defekte obrazovnog sistema i njegovu školsku zastarjelost i agresivni pozitivizam u njemu. Ima ideala, a koja omladina nema ideala, kad ih svi ljudi ipak imaju. Krije u sebi golemu kreativnu snagu, ali danas je potisnuta u nošenju odgovornosti za razvoj društva i za vlastitu perspektivu, a na ovoj generalnoj strategiji o kojoj sam ponešto rekao. I nije — dodao bih, a da to posebno ne obrazlažem — problem u tome što se omladina danas buni, jer se ona ne buni; ostavimo po strani primitivne nacionalističke i neke druge reakcionarne ekscese u redovima mladih, pa i sve to što obično nazivamo devijantnim ponašanjima, omladinski i maloljetnički kriminalitet, koji je u našoj zemlji srazmjerno nizak u usporedbi s takvim kriminalitetom u razvijenim građanskim zemljama, pa čak i u usporedbi s nekim drugim socijalističkim zemljama. Riječ je o velikoj većini omladine. I nije problem u tome što se ona buni ili što bi se mi toga trebali bojati, već je problem u tome što se omladina s postojećim miri i eventualno ulazi u kritiku s pogrešnih pozicija, a ta pogrešna pozicija je prvenstveno da ne vidi sebe u ulozi snage i da u društvu ne pritišće da joj ta uloga snage bude priznata i

Digitized by Google

dopuštena. Naime, usudio bih se reći, naša omladina — a to je kriv i ukupan društveni odgoj decenijama unazad, pa i aktuelni društveni odgoj — više gleda sama na sebe kao na objekt nego kao na subjekt i izriče pritužbe, a da na licu mjesta nije snaga koja pritišće da se stvari mijenjaju na pravcu dubinske strategije naše revolucije i samog Saveza komunista, kojoj je ona i te kako u svojoj glavnini privržena. Poziva se na ideale našeg revolucionarnog pokreta, kada demonstrira veliko razočarenje postojećim stanjem, svakidašnjicom i nagomilanim slabostima i u Savezu komunista, slabljenjem i devalvacijom komunističkog lika, snage, uvjerenja i sposobnosti praktičnog revolucionarnog djelovanja. Taj nesklad, mislim, da zaslužuje pažnju.

Tu se onda smješta i tema omladinske organizacije, njezine uloge, ne više kao dijela ili rezerve Partije, već kao samostalne političke snage, ali koja je do kraja angažirana i artikulira mladu generaciju u svim oblicima njenog radnog i svakidašnjeg života i interesnog života — na vezi sa dubinskim programom socijalističke revolucije i njegovom strategijom.

U tom smislu tek bismo trebali razviti priču o omladini u udruženom radu i u komuni — kako tu stvari stoje. O tome bi se moglo mnogo pričati, a ovdje ću tek nešto reći.

Omladina je danas najobrazovaniji dio naše radničke klase, što je i red, a inače čini 27 posto svih zaposlenih u našoj zemlji, što znači da je i relativno velika snaga, jer gotovo trećina zaposlenih, trećina ljudi u udruženom radu u Jugoslaviji su mladi ljudi. Ona je u tom smislu najobrazovaniji dio radničke klase. Ako je najobrazovaniji, i najvitalniji, i najmlađi, onda je i najsposobniji — i za proizvodnju i za nošenje odgovornosti. A ako je i jedno i drugo, onda i mora biti onaj dio radničke klase koji je najviše nezadovoljan postojećim stanjem. Mislim, dez obzira na to koja istraživanja i kakve ankete provodimo, da bi se dalo i bez posebnih istraživanja i anketa lako dokazati da većina današnjih mladih generacija traži da postigne u društvu kao minimum: imati posao, i to na društvenim sredstvima za proizvodnju, to je daleko dominantan ideal; živjeti od svog rada, znači imati osobni dohodak koji dopušta da se može živjeti od svog rada; biti kreativan — to svi ljudi žele, a naročito kada počinju radnu karijeru, a kasnije se prilagode i pred kraj životne karijere nije im ni do čega više nego do penzije; riješiti stambeno pitanje i neprestano razvijati svoje ljudske sposobnosti. To su glavne stvari i mi tu, kada analiziramo društvo, društvene odnose i položaj omladine, stojimo relativno loše. I to je gotovo najvažnije i za ovaj naš razgovor.

U Jugoslaviji najmanje jedna trećina organizacija udruženog rada ne samo da nema nikakvu politiku vlastitog rzvoja, nego ne vodi ni nikakvu politiku zapošljavanja. Odnosno ne razvijaju se tako da bi mislile da su dužne otvarati nova radna mjesta. One se ograničavaju na prostu reprodukciju radne snage, na to da ako netko ode u penziju ili umre, prime nekog novog na njegovo radno mjesto, i to po mogućnosti rođaka i prijatelja. Te samožive rad-

Digitized by Google

ne organizacije, naročito manje, čine trećinu. Imamo, na primjer, u Zagrebu radnu organizaciju čiji je direktor dao bezbroj oštrih intervjua u ove dvije-tri godine, kao autentični borac za stvar radničke klase. I njegova radnička klasa iz te tvornice nam je poručivala i preko televizije za što je sve ona. Ali ta ista radna organizacija u dvadesetak godina gotovo da nikoga nije zaposlila. U biti, nije se razvijala. Riječ je, dakle, o odgovornosti radnih organizacija i komuna za razvoj. Jer i komune brinu o omladini samo utoliko što pritišću da se ona upisuje u ove ili one škole i na fakultete, a bez obzira na to da li će se ona kasnije naći na ulici. ili pak eventualno vode računa i o minimumu zabave i društvenog života, da bi bilo manje ekscesa. A gdje je razvojna politika, da ne bude suvišne omladine koja pristiže. Jer, s izuzetkom Kosova, kod nas nema više demografske eksplozije.

Omladina danas, po prirodi stvari kod nas, kao i svugdje, niti se miri niti se može miriti sa zastarjelim tehnologijama, a mi ih još imamo u izobilju; sa slabom organizacijom rada, a ona preteže, usudio bih se reći, u većini naših organizacija udruženog rada; sa repetitivnim radom, a ljudski rad je i kod nas još pretežno repetitivni. I omladina mora biti protiv toga, ali mora i ući u bitku da se to mijenja, a šire društvene snage moraju nju tu podupirati, gurati na to i biti zajedno s njom u toj bici. Na kraju krajeva, u svemu tome i Savez komunista mora biti i u pozadini i na čelu.

Uzmite sada naše škole i fakultete: bore se za upis što više učenika i studenata, jer su plaćeni po učeniku i studentu, ali ne vode brigu o tome gdje će se zaposliti učenik ili student. Škole i fakulteti nisu ni stavljeni u taj položaj. I to je bitna stvar i kod reforme školstva, jer riječ je o slobodnoj razmjeni rada, o tome da se poveže razvoj materijalne i duhovne proizvodnje sa razvojem obrazovanja. Kada se pogleda kako te stvari teku, vidi se da napreduju slabo, jedva da je tu nešto počelo. Nije to ni počelo, a već se javio strahovit pritisak da se ponište i sami počeci. Kao da je to tobože više unazadilo društvo i upropastilo nego neke druge stvari.

Iz tog ugla mi moramo gledati i na probleme zapošljavanja i nezaposlenosti. Od 1979, od kada u Jugoslaviji stagnira društveni proizvod — nešto je rastao u prošloj godini, ili neznatno raste — broj radnih mjesta se povećao za 700.000. Jesmo li ga povećali na istoj produktivnosti rada? Ako je društveni proizvod stagnirao, to znači da je ona morala padati. Ne bih ulazio u to da ekonomisti često ne vide neke stvari u društvenom razvoju, jer ih mjere samo nekim uobičajenim indikatorima, ostavimo to po strani, ali, usprkos tome što se u ovim kriznim godinama broj zaposlenih povećao za 700.000, povećao se i broj nezaposlenih za 200.000. U čemu je stvar? Riječ je o daljnjem mijenjaju socijalne strukture, o daljnjem likvidiranju rezerve agrarnog stanovništva o daljnjem procesu da radnik dok je u ovom položaju hoće da mu dijete ne bude radnik, a da i svi ostali koji nisu ni radnici ni seljaci nastoje da im djeca budu isto što i oni, ili više od njih u smislu statusa, materijalnog položaja, hijerarhije, titule i tako dalje. Stvarno je nezaposle-

Digitized by Google

nih možda negdje 600 — 700.000 ljudi, od toga 300.000 je nekvalificirano, a 400.000 mladih koji su u jednom »praznom« sistemu obrazovanja došli na ulicu, da budu nezaposleni. Jer bili su motivirani karijerom, titulom i svime onim što oni daju i donose u sadašnjim društvenim odnosima, a kada nema ni raspodjele prema radu. I, kao što se vidi, danas i sociolozi, i novinari, i ekonomisti i svi drugi pišu i govore o nezaposlenosti kao glavnom problemu jugoslavenskog društva. I sada su prognoze da ćemo imati nezaposlenost, odnosno punu zaposlenost 1995. godine. Ali nećemo ako ne uskladimo ove stvari. A imat ćemo situaciju da će biti veliki broj mjesta koja se neće moći popuniti i veliki broj nezaposlenih, pa ćemo eventualno i mi onda poseći za uvozom radne snage za prljave poslove, kao što su je razvijene kapitalističke zemlje uvozile i iz naše i drugih nerazvijenih zemalja Evrope i sa ostalih kontinenata. Moramo shvatiti da je nezaposlenost problem nedovoljne razvijenosti postojećih proizvodnih snaga i da se na njihovoj sadašnjoj razini ne može riješiti. A upravo proizvodnja za svijet, u koju moramo ići — jer je to pitanje i našeg održanja i našeg socijalističkog kursa — pruža najveću šansu omladini da uđe u nove proizvodnje i tehnologije i da proizvodi robe koje će se plasirati na svjetsko tržište, te da onda, umjesto tekstila, izvoza namještaja i drvenih trupaca i neprerađene poljoprivredne proizvodnje, izvozimo ono što će nam otvarati konjunkturu na svjetskom tržištu.

Kada je o tim momentima razvitka riječ, spomenuo bih i to da se u proteklih četrdeset godina nismo oduprli stvaranju megalopolisa, i ako ne promijenimo, u smislu teritorijalnog razmještaja proizvodnih snaga, to da sve trpamo u velike gradove i da oni sve gutaju, onda ni mnoge teškoće sa omladinom nećemo moći rješavati. U Skoplju danas živi 40 posto stanovništva Makedonije, a u njemu je i 45 posto industrije i društvenog proizvoda te republike. A Skoplje smo stvorili nakon potresa. Dobro, to je jedan izuzetan primjer, ali u biti je i kod drugih velikih gradova kod nas isti problem. Jedino je Slovenija, baš zato što je bila najrazvijenija, išla na dislokaciju proizvodnih pogona i nema toliki pritisak na gradove.

Omladina danas, ako pripada radničkoj klasi shvaćenoj u smislu neposrednih proizvođača, jedino teži bijegu iz te klase. I iz materijalnih razloga, ali i iz razloga društvene promocije. I to je također nešto što je za analizu.

Kada sve ovo zbrojimo ili dovedemo u vezu, onda se moramo upitati što je nekada bio ili mogao biti, a što danas može biti mladi čovjek. Ostavimo priče o narodnim herojima s osamnaest ili dvadeset godina. To je bilo vrijeme kada je 100.000 skojevaca poginulo za našu slobodu. Ostavimo i priče o generalima sa dvadeset dvije ili dvadeset tri godine, pa i o tome da su ministri savezne vlade 1945. godine uglavnom bili mlađi od trideset godina, pa i o tome da sada uzimamo kao raritet najmlađeg člana SIV-a sa 36 godina. Čini mi se da danas u Jugoslaviji jedva da ima u osam naših akademija nauka neki redovni akademik koji je mlađi od pedeset godina. Možda se mogu na prste jedne ruke, ako ih uopće ima, na-

Digitized by Google

brojiti sveučilišni profesori koji su mlađi od trideset godina, što u mnogim zemljama u svijetu nije nikakav raritet. Uzmimo i pisce. Mnogi naši pisci u prošlosti, koji su, doduše, često umirali od tuberkuloze, pa često završavali i u ludnici, glavninu svojih djela napisali su i štampali mahom do dvadeset i pete godine života. Samo izuzetno danas čovjek svoju prvu knjigu uspije objaviti do dvadeset pete godine života. Dakle, i iz tog ugla moramo gledati i ove pojave među omladinom.

Onda tu su klasne razlike koje, umjesto da se smanjuju, na mnogim pukotinama u društvenom razvoju se pojačavaju. Rastu oblici i visina neradnih dohodaka. Širi se življenje od snalaženja, a ne od rada. I narastaju svi oblici privatizacije života. A omladina zna što bi bilo ono pravo, a svi mi osjećamo što bi bilo ono pravo — podruštvljavanje proizvodnje i rada, a protiv iluzija o sitnovlasničkom socijalizmu, jer sitnovlasnički socijalizam nije to, nego je sitnovlasnički socijalizam ono kada se gaji sada iluzija da će nas spasiti dva miliona radnih mjesta koja ne bi bila podruštvljena. Da u to pobliže ne ulazim.

I najzad završavam. U idejnoj sferi mi imamo nekoliko momenata koji mi se čine pogodnima za razgovor. Mi znamo i to smo već dobro iskusili, ako smo nekada i imali iluzije, da je omladina u svojim dijelovima, i u nas, kao i posvuda u svijetu, u svakoj zemlji, u svakom društvu, podložna i reakcionarnim snagama i idejama, sve dok te snage i ideje postoje. Omladina je borbena, pa i ulična i izvršiteljska snaga ne samo naprednih, već i nazadnih pokreta naše epohe. To stanje, u načelu, vrijedi i za ovo društvo, kao djelić te epohe. Sve što je u nas reakcionarno, još kao društvena snaga i kao stanje svijesti, dakako, ima upliv na omladinu i može osigurati omladinski izdanak, i može preko tog omladinskog izdanka i izlaziti na ulice i organizirati incidente, pa i stvarati veće glavobolje. Taj moment moramo imati u vidu.

Drugi moment u idejnoj sferi, koji bismo morali imati u vidu, to je da je posebno Savez komunista, a to vrijedi i za sve svjesne organizirane socijalističke snage, štošta propuštao ne samo u redovnom sistemu odgoja i obrazovanja, već u funkcioniranju cjelokupnog javnog mišljenja naše zemlje — da nadolazećim generacijama osigura autentičan uvid u blisku budućnost. Podsjetio bih: kada se aktualiziralo pitanje Stepinca, onda je jedan student (»NIN« mu je objavio pismo) pitao: tko je Stepinac, nikada za njega nisam čuo. Stvar je u tome da ima mnogo tih ljudi za koje mladi nisu čuli, a trebali su. Kako naprednih tako i reakcionarnih. A onda, da bi stvar bila apsurdnija, kada čuju za njih, čuju one druge interpretacije: da je taj i taj mučenik, a ne kolaboracionist, da treba biti svetac, a ne društveno žigosan. I kada se danas povampiruju po Jugoslaviji ideologije nacionalnog pomirenja, onda one izbijaju iz tih pukotina i mogu se širiti i na mlade generacije. Uvid u blisku prošlost ne može se steći samo na proslavama i manifestacijama, u kojima će omladina statirati. A često se sve svodi upravo na to.

Treći moment: velika jednostranost u formiranju pogleda na svijet. To su, opet, velike pukotine i slabosti u funkcioniranju na-

Digitized by Google

šeg socijalističkog javnog mišljenja, a takvo funkcioniranje uvelike snosi odgovornost i sam Savez komunista; naime, kod naših, bar je moj utisak takav, novih naraštaja, osobito danas, pojačano se šire teze i uvjerenje da je socijalizam posvuda u svijetu *ad acta*, da je azijatski, staljinistički i beznadan, pogotovo ako ima neku vezu sa oktobarskom revolucijom kao svojom inspiracijom. I prema tome, ako svuda propada, mora i ovdje propasti. A i ovdje svakidašnjica daje dovoljno dokaza mladom čovjeku, koji ne zna dublje uočavati ili vidjeti širinu društva, da socijalizmu ide slabo. I utoliko mi štošta propuštamo činiti da mlade generacije shvate kakva je današnja svjetska zajednica, šta se u njoj zbiva i kakva je u njoj sudbina čovjeka i pojedinih naroda i zemalja, pa bi lakše shvaćala i odnose u našoj zemlji, naše nacionalno pitanje itd.

I četvrto: kod nas se malograđansko javno mišljenje toliko razmahalo da je poštovani predsjednik Reagan postao ličnost godine. On to ne može postati ni u jednoj zemlji Latinske Amerike, ni u jednoj zemlji Azije i Afrike, ali, eto, može u socijalističkoj Jugoslaviji. Malograđanizirano javno mišljenje priređuje nam razna iznenađenja, a mi smo mu dopustili toliki prostor i toliki razmah.

I najzad, tu je stanje duha, koje je prožeto i simptomima duhovne kontrarevolucije, ne u dnevno političkom smislu, već u dubljem kulturnom smislu. Riječ je o »proizvodnji« cjelokupne duhovne produkcije društva na materijalnim i institucionalnim osnovama koje su preostale iz starog društva. Nauka, kultura, obrazovanje još se reproduciraju kao otuđeni sektori, na razdvojenosti materijalne i duhovne proizvodnje, na otuđenosti duhovne potencije proizvodnje od proizvođača, u čemu je Marx gledao tajnu kapitalističkog društva i komandovanja kapitala radom, dok je u dokidanju te otuđenosti duhovne dimenzije proizvodnje od proizvođača gledao i smisao komunističke revolucije.

Savez komunista mora odnos prema omladini staviti na prvo mjesto, jer, ako izgubi bitku za omladinu, ugrozio je i revoluciju. Revolucija bi, sasvim sigurno, bila konačno poražena u korist neke druge alterative. Sve što na tom planu Savez komunista ne poduzima, a morao bi, može imati katastrofalne posljedice ako ne na kraći, onda na duži rok, i to u smislu slabljenja, umjesto jačanja naše osnovne socijalističke vertikale i vizije koju je revolucija tokom četiri-pet decenija pripreme i trajanja, najprije u oružanoj borbi pa u svim dosadašnjim razvojnim etapama, ostvarila.

Digitized by Google

Duško Sabolović

Ekonomski položaj omladine

Razmatranju problema omladine može se pristupiti u duhu prastare rimske poslovice »*primum vivere, deinde philosophari*«. Za one koji nisu učili latinski, ovo bi se moglo prevesti kao »najprije živjeti, a onda mudrovati«, u smislu isticanja prvotne brige za svagdanji kruh. To, u uvjetima naše ekonomske krize, znači da treba posvetiti posebnu pažnju ekonomskom položaju omladine.

Specifične probleme mladih ne može se promatrati odvojeno, niti rješavati izvan konteksta cjeline društvenih problema. Kada privreda i društvo izađu iz ekonomske krize, poboljšat će se i ekonomski položaj omladine, a to će omogućiti i postizanje kvalitativnih rezultata u sferi nadgradnje.

Danas je beskorisno kritizirati Savez komunista što je dopustio da društvo zapadne u ekonomsku krizu takvih razmjera da smo izbili na čelo evropskih zemalja po nekim negativnim ekonomskim pokazateljima, kao što je brzina obezvrjeđivanja dinara i porast dugova, inflacije, kamata i nezaposlenosti. Važnije je upozoriti da sustav mjera ekonomske politike nije dovoljno koordiniran i ne pruža jamstvo da će dovesti do željenih privredno-političkih ciljeva. Mnoge temeljne ekonomske kategorije još nisu ni teorijski operativno definirane. Što znači uvažavanje ekonomskih zakonitosti i tržišne prinude? Je li to vjera u automatizam tržišta iz prošlog sto-

Digitized by Google

ljeća koji na postignutom stupnju razvoja proizvodnih snaga vjerojatno vodi do suboptimalnih rezultata?

Ekonomska politika »realnih« kamata, »realnog« tečaja dinara, »slobodnih« cijena, opće obaveze izvoza podseća na karikaturu ekonomskog liberalizma, kojega bi se uvjetno moglo nazvati i »jugomonetarizam«, ne vodi dovoljno računa o ekonomskim osobinama jugoslavenske privrede. Zbog toga smatram da ne može dati željene ekonomske efekte dok se ne promijene privredne osobine naše zemlje i ne osposobimo se za jeftiniju, kvalitetniju i bolje organiziranu proizvodnju, u smislu suvremene, dinamične i samoupravno regulirane ekonomije u kojoj se vodi računa o svim direktnim i indirektnim društvenim i ekonomskim posljedicama.

Sa svojim društvenim posljedicama, naša ekonomska politika podsjeća na karikaturu sovjetskog NEP-a, nove ekonomske politike, s kojom se željelo, prihvaćajući određene kapitalističke recepte, pridonijeti razvoju socijalizma. Dok siromašni i dalje osiromašuju, a životni im standard pada ispod egzistencijalnog minimuma Evrope na kraju dvadesetog stoljeća, bogati se mogu obogatiti gotovo bez ikakvog rizika ili zasluge. To se može ilustrirati primjerom kamatne politike skrojene po mjeri ljudi s dubokim džepovima. Tko ima novaca, može podići kredit u banci i zatim ga ponovno oročiti na nerizična tri mjeseca i zaraditi na razlici kamata. Još jedanput se može zaraditi kupujući proizvode čija cijena raste sporije od prosjeka inflacije. Takva je prilika mamac i za članove Saveza komunista, i nema mjesta čuđenju što se ponašaju u skladu sa ekonomskom logikom kada i koriste dobre mogućnosti ako se ne kose s njihovim moralom.

Omladina se u ekonomskoj krizi nalazi u posebno nepovoljnom položaju i dijeli sudbinu siromašnijih dijelova društva. Prvo je pogađa sniženje životnog standarda njihovih roditelja i pogoršavanje kvalitete života i uvjeta za usavršavanje i razvoj.

U procesu odgoja i obrazovanja pojavljuju se također ekscesi da omladinu za život pripremaju ljudi koji su isto tako na rubu egzistencijalnog minimuma. U Socijalističkom savezu postoje informacije o tome da dio nastavnika formalno i bez volje radi sa omladinom. To se ilustrira i s drastičnim slučajevima, kao na primjer da da negdje četiri nastavnika dijele jednu ladicu, da nastavnik godinama dolazi u razred u istoj majici, da nastavnik pred mirovinom radi honorarno kao konobar, da su neki nastavnici bez stanova i da žive u nesređenim uvjetima.

Začuđuje hrabrost društva koje očekuje da će ovako stimulirani kadrovi odgajati i obrazovati omladinu na najbolji mogući način, u skladu s društvenim idejama i potrebama.

Otvara se prostor u koji spremno uskače crkva, nudeći svoje programe — od davanja instrukcija iz matematike do raznih kulturnih, sportskih i drugih pokušaja animiranja omladine. Na vratima crkve mogu se pročitati termini za vjeronauk mladih radnika, u što je možda uključeno i pjevanje, pa se onda ne treba čuditi kada mladi radnici u istom gradu zapjevaju društveno neprihvatljive pjesme. Omladina bi se, vjerojatno, manje opredjeljivala za

Digitized by Google

vjersko obrazovanje da su bogatiji i atraktivniji svjetovni programi.

Unatoč reformi obrazovanja, čini se da društvom i dalje kruži bauk nezaposlenosti mladih, i da ih najteže pogađa neizvjesnost i strah da neće doći do radnog mjesta. U ekonomskoj krizi teško je planirati kadrovske potrebe dok postoji mentalitet da je stabilizacijsko ponašanje štednja u otvaranju novih radnih mjesta. Kratkoročno se smanjuju troškovi za osobne dohotke i gubi se iz vida da samo mladi i dinamični kadrovi, ambiciozni i bez apatije, mogu razvijati suvremenu proizvodnju i unapređivati tehnologiju, te stvoriti uvjete za izalazak iz ekonomske krize i uspješno natjecanje sa svim ostalim privredama s kojima se susrećemo na svetskom tržištu. Takvo stvaranje kadrovskih i tehnoloških razvojnih žarišta moglo bi biti dugoročni put do stabilnog razvoja i porasta životnog standarda cijelog društva.

Kada se i uspiju zaposliti, mladi, u pravilu, imaju relativno niske osobne dohotke s kojima teško rješavaju svoje životne probleme, od stjecanja stana do osnivanja obitelji. Ukoliko osobni dohoci padnu ispod egzistencijalnog minimuma, u smislu Marxove definicije da bi nadnica radnika trebala omogućiti egzistenciju njegove obitelji, pojavljuje se opasnost da se radnička klasa sporo reproducira u uvjetima nemogućnosti normalnog preživljavanja.

Naravno, uvijek postoji mogućnost snalaženja i nalaženja nekog prihoda »sa strane«, ali očito je da se cijelo društvo ne može tako snalaziti i normalno razvijati.

Poboljšanje ekonomskog položaja omladine usko je povezano s izlaskom zemlje iz ekonomske krize. Mislim da je riječ o *par excellence* političkom problemu. Mora se pronaći političke uvjete u kojima će ekonomija moći optimalno djelovati i stvoriti materijalnu bazu za razvoj društvenih odnosa.

U dijelu ekonomske literature u Jugoslaviji obrađene su zakonitosti ekonomskog djelovanja mehanizma suvremenog intervencionističkog tržišta i principi koordinirane ekonomske politike s kojom se postižu društveni privredno-politički ciljevi od zaposlenosti do razvoja proizvodnih snaga. Na toj bi se osnovi trebalo formulirati jedinstvenu privrednu politiku za cijelu zemlju, koja bi spriječila ekonomske neracionalnosti i rasipanje privrednih potencijala. Tu bi se jedinstvenu ekonomsku koncepciju u našim uvjetima moralo samoupravno kreirati i provoditi i tako samoupravno organizirati proces društvene reprodukcije.

Uključivanje omladine u taj proces također je ne samo ekonomsko, već i političko pitanje.

Digitized by Google

Jordan Aleksić

Savez komunista i Savez socijalističke omladine u raskoraku sa mladom generacijom

Odnos SK i SSO ne može se posmatrati kroj prizmu moći, utvrđivanje nadređenosti, kroz odnos *transmisije* ili pak *partnerstva.*

Optika ovog pitanja mora se postaviti na odnose i uticaj mladih u njima, na stepene integrisanosti i aktivizam omladine u procesima samoupravnog preobražaja društva, u njihovom organizovanom sadejstvu na jedinstvenom idejnom i akcionom planu. Takođe se stvari ne mogu svesti samo na pitanja *takozvanih mladih komunista* (uobičajena je »prozivka« mladih komunista za (ne)aktivizam u SSO, gde je, navodno, po prirodi stvari pravo mesto da prednjače). U svakoj varijanti ovakvi pristupi vode do sektaštva i podvajanja članstva: stari i mladi komunisti u SK, ili mladi komunisti i omladinci u SSO.

Odnos SK i SSO jeste odnos *faktora socijalističke svesti* mlade generacije u ukupnom političkom aktivizmu — *društveno-političkoj praksi omladine;* odnos avangardne i kreativne funkcije SK i SSO u redovima omladine i efikasnosti društvenog angažovanja u procesima borbe za uključivanje omladine i preuzimanje odgovornosti u socijalističkom samoupravljanju.

U uslovima kada su postali krajnje neizvesni kanali društvene promocije mladih, pre svega kanali obrazovanja i zapošljavanja, ali i Saveza komunista, aktuelizuje se ne samo pitanje politike prijema u Savezu komunista, njegove otvorenosti prema mladoj gene-

Digitized by Google

raciji, podmlađivanja njegovih redova i pitanje kadrovske politike u Savezu komunista i u društvu u celini, već i društvene uloge Saveza komunista, doslednosti i efikasnosti u ostvarivanju osnovnih opredeljenja, idejnog i političkog jedinstva, akcione spremnosti... Ukratko rečeno, pitanje je — koliko je Partija danas za omladinu privlačna kao realna društvena snaga koja menja odnose u društvu u progresivnom pravcu, koliko je ona u očima mladih oportunistička, a koliko stvarna revolucionarna i avangardna organizacija. U tome je istorijska odgovornost Saveza komunista pred mladom generacijom i za mlade.

I Savez komunista i Savez socijalističke omladine imaju *nedeljivu odgovornost* za uključivanje mladih u maticu društvenog života i rada, za prevazilaženje svakog *»istorijskog kompromisa«* među generacijama, odnosno obavezni su da stalno tragaju za stvaralačkim sponama jedinstvenih mehanizama otvaranja novih prostora i ostvarivanja *aktivne uloge ne samo »omladinskog članstva«*, već ukupnog potencijala mladosti.

1. Pasivizirano »omladinsko članstvo« Saveza komunista

Omladina je masovno ušla u redove SK. Interesovanje mladih za prijem u redove SK imalo je, posebno sedamdesetih godina, izražen i postojan trend (35% članova SK su mladi ljudi do 27 godina starosti, oko 50% članova su u dobi od 30 godina, među novoprimljenim članovima SK više od 70% čine mladi), što je bio značajan pokazatelj da se veliki broj mladih opredeljivao za Program, ideologiju i politiku SK. Jedno istraživanje je pokazalo da 70% ispitanih mladih ljudi želi da uđe u SK, a da onih 20%, uglavnom, izjavljuje da još nisu idejno-politički spremni za »Partiju«. Ovako izrazito mlada struktura članova može značiti visok stepen politizacije omladine. Ali već dugo postoji ili se veštački održava *paradoks* da je omladina formalno izrazito prisutna u SK, ali se u društvenom radu, odlučivanju, pa i životu same partije, prisustvo i snaga mladosti nedovoljno oseća.

Mladi bitno uslovljavaju iskustveno biće SK, i to ne samo svojom brojnošću već i socijalnim karakteristikama. Promene u starosnoj strukturi SK usmerene su na podmlađivanje SK i samo su jedan od uticaja mladih na iskustveno biće SK. Kontinuum rasta omladinske populacije u SK odražava se na iskustveno biće SK u celini, a takođe izaziva promene u smislu svesti SK, jer omladina sobom nosi i nove stilove mišljenja i ponašanja.

Poslednjih nekoliko godina, i pored stalnog porasta apsolutnog broja novoprimljenih mladih komunista, postoji tendencija opadanja udela mladih u ukupnom broju članova SK. Među onima koji po različitim osnovama napuštaju SK, takođe je najviše mladih.

Protivrečnost ovih tendencija otvara mnogobrojna pitanja, pre svega koliki je realni doprinos mladih članova ukupnoj akciji Sa-

Digitized by Google

veza komunista, odnosno da li se na pravi način angažuju i aktiviraju potencijali mladih koji stupaju u SK? Pasivizacija novoprimljenih mladih članova Saveza komunista nenadoknadivo je gubljenje stvaralačke snage i energije, čime se političkoj akciji Saveza komunista oduzima polet i umanjuje njegova realna pokretačka snaga.

Osnovno pitanje za svaku revolucionarnu partiju je da mladi, kao jedan od osnovnih potencijala revolucionarnosti koju nose u svom nekonformizmu, energiji, entuzijazmu, ne ostanu pasivni posmatrač ili objekt akcija te organizacije. SK, mada okuplja znatan deo mlade generacije, mora stalno da nalazi odgovore i rešenja na dileme koje stoje pred njima, pred svakim novim pokolenjem koje traga za svojim mestom u društvu, identitetom i smislom sopstvenog postojanja.

Ne odnose li se stariji, uglavnom rukovodeći deo SK, prema omladini bukvalno kao *»generaciji budućnosti«* koja mora da čeka, jer budućnost je svakako njena, ili su pak mladi *konformisti,* stvarno partijski nezreli i neaktivni, te ne osećaju SK kao svoju partiju, a partijsko članstvo im služi samo pao pokriće za *»moralno-političku podobnost«?* Nameće se pitanje, a katkad postoji i strah da li će tako snažno podmlađen SK biti u stanju da daje osnovne idejne i političke impulse društvu? Nadvladati ovakve sumnje — presudan je faktor ukidanja »ozakonjenog« društvenog nepoverenja prema mladosti.

U takvoj konstelaciji odnosa i snaga mladi, dok izražavaju veliko poverenje u SK, istovremeno sve vidnije ispoljavaju nepoverenje pa i *odbojnost* prema vlastitoj omladinskoj organizaciji, koja je *de facto* izgubila članstvo i veštački konstruiše svoju rukovodeću piramidu. Očito da se mladi radije opredeljuju za partijsko članstvo, prenebregavajući omladinski politički aktivizam koji je, ovakav kakav jeste, neprivlačan i neprimeren njihovim interesima i očekivanoj ulozi. Kako je *realna uloga SSO* u našem političkom sistemu daleko manja u odnosu na stvarnu ulogu omladine u društveno-ekonomskom životu, to samo reflektuje stvarni društveno-politički položaj mlade generacije, koja ima pojavni minimum u društvenoj nemoći svoje organizacije.

2. Stvaralačka komunikacija SK sa mladom generacijom

Savez komunista u programiranju i ostvarivanju globalne vizije razvitka samoupravnog društva mora da se oslanja na celokupnu socijalnu lepezu, objedinjavanjem interesa sa različitih uglova političkog sistema, počev od posebnih aspekata do globalno formulisane politike. Sagledavanje zahteva mladih predstavlja jednu od *najdelikatnijih i najsudbonosnijih determinanti interesne agregacije* Saveza komunista. Međutim, da bi se u ovom smislu dali što precizniji odgovori, neophodno je verifikovati niz prethodnih pretpostavki: o stepenu socijalne i političke homogenosti mladih ge-

Digitized by Google

neracija; o stepenu njihove realne uključenosti u poiltički život; o prethodnoj sintezi njihovih gledišta od strane njihove društveno-političke organizacije. Bez obzira na činjenicu da mladi, kako njihova nastojanja u pojedinim prilikam pokazuju, pogađaju iste tačke našeg ekonomskog i političkog sistema na koje su usmereni i napori i delanja Saveza komunista, pristupi su (mehanizmi i dinamika) sporadično dijametralno suprotni, što stvara privid većih razlika u proceni ostvarenog i planiranog nego što one zapravo jesu. Nadalje, *nužnost izmene tretmana prema mladima* kao specifičnoj društvenoj strukturi, iznalaženje savremenijih i prikladnijih formi uspostavljanja konktakta i uključivanja mladh u društveni i politički život, kao i blagovremeno reagovanje na inicijative mladih, predstavljaju ptanja koja će Savez komunista, u sadejstvu sa SSO, neprestano razmatrati u pronalaženju za njih najcelishodnijih i najprogresivnijih rešenja.

Ukoliko inicijative Saveza komunista nisu usmerene na *masovnu mobilizaciju i akciono povezivanje članstva društveno-političkih organizacija,* posebno omladinska organzacija ostaje praktično izolovana i okreće se perifernim pitanjima ili se pasivizira. Iako su za to stvorene statutarne mogućnosti, još je nerazvijena inicijativa omladinskih organizacija u Sindikatu i Socijalističkom savezu, naročito u rešavanju ključnih pitanja samoupravljanja.

Poslednjih godina ubrzano se pojačava idejni uticaj mnogobrojnih i raznovrsnih oblika interesnog okupljanja i organizovanja mladih. Od najranijeg omladinskog uzrasta, shodno specifičnim interesima, sklonostima i slično počinju se stvarati ovakve grupe, bilo u sklopu organizovane aktivnosti omladinske organizacije (društvene organizacije, radne brigade i drugi oblici neposrednog delovanja SSO) ili van nje (muzičke grupe, razni klubovi, neformalne grupe itd.). Iako ovi oblici organizovanja (posebno muzički sastavi) imaju snažno dejstvo na stavove i ponašanja mladih u sredini gde deluju, pa i šire, oni su neretko izvan organizovanog društvenog uticaja. Ni omladinska organizacija (što bi bilo prirodno) ni SK nisu dovoljno angažovani na širenju prostora za samoupravnom društvu primereno interesno okupljanje i organizovanje mladih, pa je ova aktivnost ostala umnogome prepuštena sama sebi, odnosno neposrednim mogućnostima i sposobnostima njenih poklonika, kao i spontanim opredeljenjima mladih. Gotovo je pravilo da se pojedine društveno-političke organizacije sredstava javnog informisanja bave »omladinskim grupama« samo povodom ekscesnih situacija, nabujalih problema i slično.

U političkom životu kod nas često nailazimo na shvatanja i — što je još važnije — na ponašanja koja evidentno pokazuju da se kao osnovno u odnosu na omladinu ističe da mlade treba idejno-politički vaspitavati i uključivati u politički život. Ne umanjujući značaj idejno-vaspitne komponente, može se reći da se, i pored velikih napora, ne može očekivati da će se naša današnja generacija mladih uspešno uključiti u politički život kao takav, postojeći, ako u njemu nije delatna *afirmativno-preobražavalačka tendencija.* Ovde nije reč o nekakvom večnom kvalitetu mladih, već o

Digitized by Google

konkretnom istorijskom profilu koji su svi društveni, vaspitni, komunikacioni i drugi uticaji poslednje decenije oformili u našoj mladoj generaciji, odnosno u njenom najvećem delu. Empirijske studije pokazuju da je to profil mladih koji nikako ne pristaju na formalno učestvovanje, na to da budu disciplinovani učesnici formalnih oblika političkog života, masovna podloga za politiku visokog posredovanja malobrojnih i posvećenih. Može se reći da se upravo u minulim godinama događalo da su jačale posredničko-reprezentativne, pa čak i posredničke a nereprezentativne tendencije političkog odlučivanja, kojima učešće širih socijalnih grupa, pa i omladine, služi samo kao dekoracija. Mlada generacija koja očekuje stvarno učešće i uticaj na takve tendencije reaguje najpre povlačenjem, pasivnošću, neki delovi čak i rezignacijom, da bi u daljem toku bili mogući i protesti, akcije vaninstitucionalnog karaktera, pa čak i pristajanja na platforme i akcije koje nude promene na sporednim i pogrešnim kolosecima istorije.

Jedan od uzroka birokratizacije političkih organizacija je i *politički profesionalizam*, koji u samoupravnom društvu sve više postaje anahronizam. I sve dok se on u društvu reprodukuje, omladinska organizacija se javlja kao rezervoar iz kojega se regrutuje profesionalni politički kadar. To kod mladih ljudi objektivno podgrejava karijerističke ambicije i utiče da se rukovodstva omladiskih organizacija više okreću političkim centrima (gde se praktično vrši izbor profesionalnog kadra) nego članstva. Zbog toga napuštanje političkog profesionalizma u Savezu socijalističke omladine može značiti veliki doprinos opštoj *deprofesionalizaciji politike* i, posebno, bržoj demokratizaciji samih omladinskih organizacija.

Omladinska organizacija ne može se, međutim, demokratizovati bez istovremene demokratizacije ostalih organizacija i društva u celini. A bez opšte demokratizacije ona ne može ostvarivati revolucionarnu ulogu u borbi za samoupravljanje. Poseban značaj u tome ima način delovanja Saveza komunista kao idejno-političke avangarde. Mora se postaviti pitanje zbog čega je stepen revolucionarne mobilnosti omladinskih organizacija relativno nizak, i pored toga što je dosta veliki procent mladih ljudi u Savezu komunista. Jedan je od uzroka što Savez komunista, uprkos svojim opredeljenjima, još ne deluje u demokratskim akcijama omladinske organizacije. Zato izostaju organizovane inicijative mladih komunista u omladinskim organizacijama, koje se retko bave ključnim pitanjima samoupravljanja.

Svi nedostaci u aktivnosti Saveza komunista u društveno-političkim organizacijama, kratki spojevi u međusobnim odnosima, sve slabosti Socijalističkog saveza i drugih utiču i na položaj i ulogu Saveza socijalističke omladine u našem političkom sistemu. Zadatak je, pre svega, komunista, da stvaraju takve društvene uslove u kojima će omladina biti stvarni subjekt, neposredni učesnik samoupravnog odlučivanja o svim pitanjima društva i svoje vlastite životne pozicije, uključujući i njenu vlastitu političku organizaciju. To nije rad s rukovodstvima, pojedincima, to je *komunika-*

Digitized by Google

cija Saveza komunista sa celom mladom generacijom. To je uslov da omladina u onoj istoj meri, ukoliko to uspe da učini Partija, krene sa margine u maticu društvenih zbivanja. To znači aktuelizovanje odnosa prema marksizmu, obrazovanju, kulturi, stabilizaciji, političkom sistemu, slobodnom vremenu itd. — na liniji Programa, Ustava i kongresnih zaključaka — prema svemu što je i inače danas u središtu ukupne idejno-političke aktivnosti.

3. Alternativni modeli omladinskog organizovanja

U opštoj kritici SSO, odnosno otuđenja i naličja omladinske organizacije u proteklih desetak godina njenoga postojanja, alternativni modeli političkog organizovanja mladih mnogima ni danas ne izgledaju sasvim neumesnima. Stvaranje jedinstvenog Saveza socijalističke omladine, kao izraza unificiranja političkog organizovanja omladinskog, a u skladu sa tezom o potpunom jedinstvu omladinskih i društvenih interesa, potpuno stopljenim u sistem društveno-političkih organizacija samo je pojavno, odnosno institucionalno razrešilo problem razgrađene omladinske organizacije s kraja 60-tih godina. Istovremeno ili, bolje reći, perspektivno to je trebalo da postane i mehanizam kojim bi se društvo zaštitilo od spontane, neregularne politizacije omladine (posebno studenata). U spletu višestrukih namena i očekivanja, od kojih se pojedina međusobno i potiru, SSO se iskazao kao poželjna ali i teško ostvarljiva konstrukcija koja, pre svega, nije mogla odgovoriti autentičnim potrebama mlade generacije. Pokazalo se da pitanje *modela političkog organizovanja mladih,* u celini uzev, daleko prevazilazi značaj pukog organizacionog pitanja. U njemu je sadržan celi spektar pitanja ukupnog društvenog položaja i uloge mlade generacije i načina razrešavanja njenih protivrečnosti i emancipatorskog potencijala, koji svaka nova generacija sobom nosi.

U umnoženim raspravama o ovim pitanjima artikulišu se i neke *alternative* sadašnjoj omladinskoj organizaciji.

a) *Takozvani frontovski koncept,* u stvari ideja o *omladinskom pokretu kao konglomeratu raznovrsnih društvenih angažmana mlade generacije,* otvorenom za različita mišljenja i oslobođenom od tvrdih — idejnih kriterijuma što međusobno isključuju. Na ovom planu vrlo široko interesovanje pobuđuju organizaciona iskustva i moderna politička praksa mirovno-humanističkih progresivnih pokreta Zapada, kojima neosporno treba priznati značajne rezultate postignute u masovnoj politizaciji ljudi na konkretnim pozitivnim programima. Najviše iznenađuje, međutim, a to će idućih godina zaokupljati pažnju ne samo sociologa i fenomenologa već i vlade mnogih zemalja — naime, *masovnost pokreta,* dobra organizovanost, solidarnost, radikalnost ciljeva nadstranačkih platformi i težište na politizaciji mladih na takozvanim globalnim pitanjima.

Savez socijalističke omladine, kao front socijalistički opredeljene omladine, morao bi biti do kraja otvoren za svekoliki *senzi-*

Digitized by Google

bilitet generacije, spontaneitet udruživanja, kao i za stvaranje uslova da se taj senzibilitet ispolji u širokom spektru aktivnosti.

Sadašnja okoštalost i kruti shematizam organizacije nikako nisu dovoljno širok okvir koji bi bio pogodan za artikulaciju i afirmaciju bogatstva omladinske životne situacije, orijentacije, a najmanje za svu raznolikost ponašanja i delovanja mladih.

Depolitizacija i dezideologizacija omladinske organizacije neminovno proizlazi iz ideje o pokretu, odnosno o viđenju toga pokreta kao konglomerata svih angažmana na globalnim linijama humanizma i progresa.

b) Drugu krajnost u odnosu na liberalne i spontaneitetne varijante omladinskog pokreta predstavlja koncept Saveza socijalističke omladine kao *klasične političke organizacije,* najčešće izražen u varijacijama *skojevskog modela,* s osnovnim zahtevima za jakom omladinskom organizacijom koja bi dobijala »deo kolača« društvene moći, i mogla da utiče, deluje ali i bude odgovorna za stanje u mladoj generaciji. Zagovornici ili, pak, projektanti SSO kao prave i jake društveno-političke organizacije nalaze da je to još jedini način da se ona oslobodi počasnih predstavnika mladih i da se realizuje sveobuhvatna politička akcija i organizacija ponese punu odgovornost. Kao specifičan *institucionalni predvodnik i posrednik* između omladine i društva, kao klasična politička omladinska partija, borila bi se za takozvane posebne interese omladine rešavajući — »omladinske probleme«.

Koncepcija elitne, idejno-političke ekskluzivne omladinske političke organizacije (po uzoru na nekadašnji SKOJ) odgovarala je borbi u predrevolucionarno vreme kada je ona jedino kao takva mogla prenositi ideje socijalizma i revolucionarne borbe na najšire mase omladine. U vreme dominacije socijalističke svesti i socijalizma kao društvene realnosti, to više ne može biti specifičan zadatak isključivo omladinske organizacije, već je to stvar i obaveza svih socijalističkih društvenih snaga, a pre svega komunista koji deluju među omladinom.

Društvenoj afirmaciji i borbi za socijalističko usmeravanje mlade generacije malo bi doprinosila organizacija koja bi se razvijala samo kao *ideološki i politički pokret,* kao *»grupa za pritisak«,* odvojena od sistema svakodnevnog odlučivanja o problemima društva, kao *organizacija koja bi iz mlade generacije* sektaški izdvajala nosioce najprogresivnije svesti u njoj. Ta koncepcija ukorenjena je u birokratskom shvatanju socijalizma; prema njoj su komunisti elita; ona zaboravlja da komunisti nemaju drugih interesa sem interesa radničke klase i da samoupravni socijalizam ne može biti drugo do plod revolucionarnih težnji i čin osvešćenih radničkih i narodnih masa, pod rukovodstvom svoje avangarde, koja se kao takva potvrđuje upravo u tom pokretanju masa, u borbi za socijalističko samoupravljanje, ostvarivanje istorijskih interesa radničke klase.

Enigma, kako ostvariti spoj idejno-političke avangardnosti i efikasnosti, a u isto vreme biti što širi demokratski front mlade generacije, već je klasičan problem oblika i smisla omladinskog

Digitized by Google

organizovanja. Stvar je u tome da ne dođe do poništavanja jedne dimenzije drugom: da jasna idejna opredeljenost ne vodi u sektaštvo, odnosno da masovnost ne dovede do idejne atrofije i podložnosti manipulisanju. Omladinska organizacija treba da anticipira, istražuje nove puteve, da bude laboratorija savremene moderne političke prakse za celokupan pokret.

c) S obzirom na opterećenost pitanja omladinskog organizovanja, na njegovu optimalnost ili, pak, alternative, zasad se nije pojavio, u nekom konačnom obliku, neki *novi model*, kojim bi se omogućilo da se stvari »pomire«, odnosno da se realizuje trodimenzionalnost ovog procesa. Koncept političko-interesnog organizovanja nije dosledno realizovan, odnosno smelije razvijan na planu prevazilaženja proverene i ustaljene političke prakse. Upravo taj model pretpostavlja i sadrži mogućnosti da se otvori društveno-politička akcija, kojom će biti obuhvaćen splet autentičnih interesa i potreba najširih slojeva mladih, uz istovremenu idejno-političku spregu s drugim činiocima političkog sistema Na X kongresu SKJ (1974) Tito je ukazivao na bitne elemente karaktera i delovanja nove omladinske organizacije: »SSO ne treba da se razvija kao nekakav opštepolitički predstavnik omladine, kao neka posebna omladinska politička partija. Specifična uloga toga omladinskog saveza je u tome da u svojim redovima okuplja što šire mase mladih ljudi, kroz njihove raznovrsne organizacije, da ih povezuje s drugim organiziranim socijalističkim snagama, posebno u okviru Socijalističkog saveza, da utiče na formiranje socijalističke društvene svijesti mladih ljudi, da se bori za napredak socijalističkog društva i ostvarivanje potreba i interesa mladih.«

Interesno okupljanje mladih uglavnom se ograničilo na hobije. Kolektivni članovi SSO postali su zatečene društvene organizacije (Narodna tehnika, Savez izviđača, Ferijalni savez... — klasični interesni kolektivi). Apolitički interes u užem smislu ne obuhvata samo »slobodnovremenski« sadržaj, već i niz primarnih elemenata društvenog statusa. Na margini sadašnjeg interesnog organizovanja u SSO ostale su, na primer, omladinske i studentske zadruge, pokušaji konstituisanja skupština nezaposlenih u mesnim zajednicama, pokušaji sa omladinskom malom privredom, klubovi istraživača.

Savez socijalističke omladine treba da postane konglomerat interesnih aktivnosti, ali ne na simulaciji nekakvih modernih modela progresivnih pokreta Zapada koji proizlaze iz drugačije društvene stvarnosti i drugačije političke tradicije.

U SSO Hrvatske u toku je oblikovanje jednog novog, otvorenog koncepta interesnog organizovanja u osnovi kojeg je otvaranje prostora za niz novih, pa i perspektivnih interesa i interesovanja mladih. Ovaj koncept pretpostavlja najpre svestranu (organizacionu i programsku) demokratizaciju postojećih, kao i stvaranje niza *novih društvenih organizacija,* kao što su: književna omladina, informatička omladina, društvo mladih novinara, pokret za nove tehnologije, pokret mladih za mir, likovna omladina, društvo mladih scenskih umetnika, ekološki pokret mladih, fondacija za

Digitized by Google

stimuliranje mladih, izrazito talentovanih stvaralaca, društvo istraživača u oblasti društvenih nauka, društvo mladih novog muzičkog izraza, pokret mladih za unapređivanje stambenog položaja omladine.

Dakle, u pitanju je *mreža* najrazličitijih programskih usmerenja, odnosno potreba i interesa mladih sa takođe različitim organizacionim modelima koji i izviru iz posebnosti polja interesovanja. Samo iz takve neunificirane i autentične organizacione i programske osnove može se izvoditi i takozvano *aktivističko jezgro* jedinstvene omladinske organizacije — njena delegatska struktura koja bi i bila *autentičko omladinsko rukovodstvo*, koje bi i u horizontali i vertikali po svim tim linijama bilo uključeno u odgovarajuće tačke i mehanizme ukupnog delegatskog sistema odnosno u sve kanale političkog sistema.

*

Ako želimo da se nešto više udaljimo od fraza, parola i kampanjskih zaleta, na planu rešavanja takozvanih »omladinskih pitanja«, treba vrlo jasno da naznačimo nove prostore, nove mogućnosti za potpunije ne samo uključivanje, nego i stalno razvijanje emancipatorskih potencijala koje sobom nose nove mlade generacije, a još jasnije da se distanciramo od »proverenih« mera, nazadnih poduhvata i propusta što su karakterisali našu bližu i dalju prošlost.

Društveni, posebno ekonomski i politički položaj omladine bitan je za njenu ukupnu aktivnost i mogućnost delovanja. Ako se razmatra odnos društva i omladine, potrebno je najšire pristupiti ukupnom društvenom položaju kao kategoriji socijalne strukture i stanja društva. Savez komunista, kao avangarda, mora otkrivati nove mogućnosti i puteve oslobođenja društva, promene moraju biti revolucionarne, odnosno moraju značiti radikalno menjanje društvenog stanja, negaciju, put ka novom kvalitetu. Dakle, ako se pođe od stanja, ili od ideje da se utvrdi kakav je položaj omladine, gde se ona nalazi u strukturi društva itd., onda se može izvući zaključak da takvo stanje određuje mogućnosti njenog aktiviteta. Savez komunista kao snaga koja inicira revolucionarne promene mora upravo takve promene da ponudi omladini. Ukoliko, pak, to ne učini, i postaje zarobljenik stanja, tada će nesvesno implicirati pogrešna rešenja.

Omladina se može angažovati na socijalističkom samoupravnom kursu, a to je smisao odnosa Saveza komunista i omladine, samo ako se pođe od ideje o revolucionarnim promenama, da je ona *aktivan činilac promena* i da ih može ostvariti. Ideja o revolucionarnim promenama zahteva da se zadovolje dva bitna uslova.

Prvi uslov je da se omladina angažuje samo ukoliko postoje opšte *vizije* promena, puteva razvoja, prevazilaženja stanja. Danas je takvih vizija malo, delom zbog toga što je misao uokvirena u dato stanje. Za omladinu je to upravo značajno jer ona mora voditi

Digitized by Google

i svoje »bitke budućnosti« — u okviru vizija promena u kojima je aktivan činilac.

Značajan je i drugi uslov — da se na osnovu vizija promena i aktivne uloge omladine u promenama sačini konkretan *program* njene angažovanosti. Bez konkretnog programa svako vizionarstvo, ma koliko bilo angažovano i široko, ostaje utopija, bez subjektivnog angažmana i preko potrebnih objektivnih pretpostavki. Omladina se može angažovati na ostvarivanju promena samo ukoliko se omogući konkretan program koji odgovara biću samoupravnog socijalizma i biću omladine. U tom smislu je značajan i odgovoran zadatak koji stoji pred Savezom komunista i Savezom socijalističke omladine. Dakle, polazeći upravo od ideje o radikalnim promenama, u spoju opštih vizija i konkretnih programa, mogućno je da Savez komunista angažuje omladinu na najvažnijoj tački odnosa između revolucionarne organizacije i omladine — na socijalističkoj usmerenosti mlade generacije.

Digitized by Google

Vesna Janjić-Živadinović

Poverenje „na papiru“

U situaciji kada omladina uživa poverenje i prava samo »na pipiru«, svaki razgovor o omladini je isključivo ponavljanje onoga što već znamo, približavanje pitanjima koja smo već mnogo puta dotakli i po ko zna koji put se od davanja odgovora udaljili izgovorima koji su imali za cilj, pre svega, odlaganje rešavanja problema. Gerontokratsko- birokratskom ustrojstvu društva omladina, kao »velika nepoznanica«, o kojoj nema dovoljno podataka, i te kako imponuje.

Distanca prema nizu postojećih zamagljivanja protivrečnosti i jednostranosti, koje su sastavni deo dnevne politike, postavlja se kao nužan uslov i nameće sasvim drugi pristup temi od uobičajenog. Pođimo od onoga što o mladoj generaciji pouzdano znamo. Znamo da je ona generacija koja dolazi, za koju ima vremena, od koje se očekuje, ona je potisnuti društveni subjekt, marginalna kategorija, generacija koja će otplaćivati dugove i uvoditi novu tehnologiju, generacija kojoj se prebacuje da je nedovoljno samoupravno i politički angažovana, pa je zato po strani od procesa donošenja onih odluka koje bitno određuju najvažnija društvena kretanja. Ako je tačno da je društvena moć omladine svedena na minimum, da u društvenom životu učestvuje simbolično i protokolarno, neko nam mora odgovoriti zašto je to tako.

Digitized by Google

A ko bi to mogao biti? Valjda one generacije, nazovimo ih uslovno starijom i srednjom, koje, po pravilu, veruju u omladinu i na nju računaju. To računanje izgleda otprilike ovako: oni sa 60 godina računaju na one od 50 ili 40, oni sa 40 godina računaju najviše na sebe (to je nekako prirodno) i na one mlade koji imaju 20 godina (ali ne sada, nego malo kasnije, kada ti mladi ljudi budu imali bar 40 godina). Šta onda preostaje omladini u međuvremenu, dok ne stigne do tih famoznih 40 godina?

Da se uteši obećanjima, da bude zahvalna za ukazano poverenje, da bude strpljiva, da prihvati starateljsku politiku, da se naoruža znanjem i pripremi se na čekanje koje će malo duže potrajati. Čekanje na posao, uključivanje u svet rada, preuzimanje odgovornosti, čekanje na vreme kada će i sama moći da odlučuje i utiče... A za to vreme, vreme čekanja, pri tom, sasvim je nebitno da li mlada generacija čeka strpljivo ili nestrpljivo, da li shvata pravi smisao odlaganja; u tom međuvremenu o omladini neko brine (roditelji, škola), o njoj se govori, piše, zastupljena je u rukovodstvima Saveza komunista i njegovim izvršnim organima, obično sa nekoliko procenata. (U Gradskom komitetu organizacije SK u Beogradu omladina je zastupljena čak sa 9,33 odsto).

Pošto je objektivno potisnuta i za nju nema dovoljno mesta tamo gde se radi, gde se odlučuje, u tom međuvremenu preostaje joj njena omladinska organizacija koja je mnogo toga, a najmanje Savez socijalističke omladine. Omladinu sve više čine predstavnička tela, predsedništva, konferencije, komisije i njihovo međusobno komuniciranje od opštine do regiona, republike, i obratno, zapravo je Savez socijalističke omladine, dakle reprezentant neautentičnih mišljenja mlade generacije, manifestaciona organizacija, organizacija koja pokušava da oponaša prave društveno- političke organizacije.

Veze između Saveza socijalističke omladine i Saveza komunista najbolje funkcionišu u vreme i posle izbora. Konsultacije su tada vrlo česte. Pre izbora treba razrešiti dileme ko će doći, posle izbora — gde će ići. Pitanja su zaista naoko važna i za njih su najviše zainteresovani omladinski funkcioneri. Onoj drugoj omladini od 14 do 27 godina ostaje da se naoruža znanjem, da prihvati zaduženja za budućnost, onako kako je to običaj na kadrovskim listama, ispod crte: žene, omladina i borci

Digitized by Google

Andrej Klemenc

Pojedinac ne sme biti skriven opštim pojmovima

Počeo bih sa jednim osvrtom na Brehta, u stvari sa kritikom Brehta kad govori o revolucionarnom subjektu, jer na ovom skupu se govori o omladini i Savezu komunista, i postavlja se pitanje nekog obnovljenog subjekta revolucije ili bar neke nove energije u subjektu.

Mislim da Breht čini očitu grešku kad kaže da pojedinac ima samo dva oka, a partija hiljadu, da pojedinac ima samo dva uva, a partija — hiljadu, jer to nije nikakav garant za premoć, za revolucionarnu saznajnu premoć kolektiva nad pojedincem. Ne smemo zaboraviti da je kritika saznanja istovremeno i kritika društva. Premoć kolektiva, uzeta sama za sebe, može biti argument neke apologetske kvantitativne sociologije i ekonomije činjenica — a danas smo, mislim, čuli mnogo ovakvih »činjenica« — ali ne može biti garant revolucionisanja društvenih odnosa. Upravo obrnuto, iza tog argumenta kvantiteta kriju se interesi nekih birokratizovanih hijerarhija koje su »ubile« kolektivnog intelektualca, a zaklinju se u kolektivni antiintelektualizam. Već Brehtova sopstvena pozicija je paradoks u odnosu na njegovu izjavu.

Poznato nam je da je on celoga života ostao neorganizovani intelektualac. Mislim da upravo danas, kada se bûde neke snage koje bi htele na neki istorijski preživeli način da omasove komunistički pokret i kada se, s druge strane, govori o nekom naoko apolitič-

Digitized by Google

kom kolektivizmu masovne koncepcije, treba da se osvrnemo i na pojedinca, a ne samo na neke opšte pojmove, kao što su generacija, klasa itd.; treba da istaknemo da subjekt gubi svaki smisao ako se potpuno prenebregne — pojedinac. Ovde nećemo oživljavati neke konzervativne ideološke konstrukcije individualizma koje su toliko karakteristične za današnje vreme odlučnog okretanja udesno. Ali, na kraju krajeva, i Marks se zalagao za asocijaciju proizvođača, a ne za društvo kao individuum, kolektivni individuum, što da nas u Sloveniji tako rado podmeću Marksu, čak građanska kritika i grobari revolucije«.

Čak i neka empirijska istraživanja pokazuju, pre svega u obliku društvenih pokreta, ono što je i biskup Grmić lepo rekao — da se danas ljudi ne mogu tretirati kao objekti, da upravo sada treba postaviti opet pitanje uloge pojedinca. U stvari, to je za mene danas i ključno pitanje mlade generacije.

A u kojem smislu? Naime, za nas pojedinac nije nešto što je dato, što već postoji, što se zna,što jeste, nego, upravo naprotiv, mislim da je u današnjem društvu, u svetskim razmerama, pojedinac nespoznat. Ne može se prepoznati jer je puka negacija društvene forme, tako da se može identifikovati samo po tome što on nije, dakle u stalnoj negaciji postojećeg. Zato bih istakao određenu kontradikciju između pozitivnog prihvatanja datog programa koji se poziva na vizije situacije da pojedinac uvek sa određenom dozom negatorstva posmatra društvo.

Ko je gledao mađarski film »Vreme se zaustavilo«, tako bar glasi prevod na slovenačkom jeziku, mogao je videti kako, kao zvanični mehanizam političke socijalizacije mlade generacije, postoji samo mogućnost prihvatanja postojećeg društva, s obzirom na tobožnju činjenicu da posle revolucije, u stvari, posle čina revolucije, ne preostaje ništa drugo do pristupiti izgradnji — kao jedino rešenje — novog socijalističkog društva, kao da je to sasvim tehnički problem, lišen svih klasnih protivrečnosti.

I pošto su svi formalni mehanizmi političke socijalizacije mlade generacije ovom ideologijom bili ukočeni, u filmu je verno prikazano kako mlada generacija sama stvara svoje forme negacije, ali one ostaju apstraktne, svodeći se najčešće na neke oblike subkulturnog protivljenja uspostavljenom sistemu. A kako ti isti oblici u kojima mlada generacija izražava svoj bunt i neslaganje sa postojećim stanjem postaju, političkom blokadom, sasvim neproduktivni, fiksiraju negaciju samo kao nešto apstraktno i baš zbog te fiksacije, zbog toga što se ne može koristiti ovaj kritički potencijal (koji se kod mlade generacije ispoljava kao buntovništvo, koje ponekad dobija i određene oblike kriminala ili delikta), što se ta energija ne može upotrebiti u procesu političke socijalizacije omladine, ona postaje plen desnih snaga koje koriste ovu apstraktnu negaciju kao svoju političku bazu. Po mom mišljenju, i naše društvo je suočeno s problemom političke socijalizacije mlade generacije baš na ovom punktu, na punktu kako da se ove početne sasvim apstraktne negacije izražene kod mladih iskoriste kao energija za transformisanje određene političke prakse koja se možda opravda-

Digitized by Google

no formirala, po nekoj logici razvoja, posle rata, ali danas postaje regresivni faktor u razvoju i u izgrađivanju mlade generacije kao subjekta.

Naime, pokušaću da to ilustrujem primerom, to jest po kojim kriterijumima se u mojoj srednjoj školi primalo u Savez komunista?

I tu je ispoljena ova kontradikcija između pozitivnog odnosa i negacije; na jednoj strani, kriterijum je bio da omladinac bude dobar učenik, da nije pravio neke ekscese, da nije upućivao nikakve primedbe na račun naše stvarnosti u školi, pa bi se našao tako na listi evidentiranih kandidata; s druge strane, prihvatani su i kritički raspoloženi mladi ljudi koji su pokušavali da stvore neke autentičke oblike izražavanja interesa mlade generacije. A to nekako nije išlo. Jer oni koji su se protivili diktaturi vaspitanja u postojećem srednjoškolskom sistemu — nisu hteli da budu zajedno u istom Savezu komunista sa onima koji su bili »poslušni učenici«, koji nikad nisu imali sopstveno mišljenje. I ova kontradikcija je razrešavana, uglavnom, tako što su u SK primani oni koji su na neki način pokušavali da donesu nešto novo, mada im ovo »novo« stalno izmiče.

I tako je u školi stvorena neka vrsta opozicije, u stvari neka vrsta višepartijskog sistema: na jednoj strani je vladajuća partija, na drugoj — opozicija učenika koja je htela da sve sruši i sve odbaci, a sve je to bio samo mehanizam da se postojeće stanje reprodukuje.

Tako i danas kritički potencijal u Sloveniji, najviše u obliku pank-pokreta itd., počinje da funkcioniše kao posebna struktura, koju, u stvari, niko ne dira, ona ima određenu autonomiju, sopstvenu organizacionu autonomiju, što, po meni, u izvesnom smislu nije loše, ali postaje sve više neka utopijska alternativa realnom životu u kojoj »životna realnost« stvara hijerarhijske strukture klišea.

Sistem se duplira, a ne menja se baš ništa.

*

Postavlja se pitanje: zbog čega se energija negacije, preduslov transformacije postojećeg stanja, iscrpljuje u sebi samoj? Kolika je tu još uloga ideološke konstrukcije, karakteristične za »realni socijalizam«, naime da mladima ne preostaje ništa drugo do zalaganje za »izgradnju socijalizma«, kao jedino pozitivno rešenje. A to podrazumeva i apriorističko prihvatanje postojećih programa, a ne pravljenje sinteze tekovina revolucije i revolucionarnih vizija nastalih na osnovu individualnog iskustva neidentifikovanja društva i pojedinaca, stečenog u procesu političke socijalizacije. Ne krijem da je mlada generacija, pre svega, sklona opoziciji, jer ne živimo u društvu u kojem je jedini problem da se pametno dogovorimo. I treba podvrgnuti analizi ne samo omladinsku organizaciju, nego i ostale političke mehanizme, u kojoj će biti razmatrano

Digitized by Google

ne samo to da li organizacija omogućuje opoziciju, nego i koliko se ona zalaže da je stvori. Nije stvar u tome da se represivno toleriše takozvana »alternativa«, zarobljena u svom getu kulturne i političke marginalizacije, nego da se stvori proces unapređivanja negacije u pravcu konkretnog, pozitivnog. Ne govorim, pri tom, o smislu u kojem je danas pokušavaju formirati snage političke desnice. Nikako, samo se zalažem za to da se stvori ona opozicija o kojoj je Kardelj rekao: u stvari, nije istina da kod nas ne treba da postoji opozicija; naprotiv, treba da je ima svako izvršno veće i svaki državni aparat, o svakom konkretnom pitanju. Jer, po ovom mišljenju, samo ova opozicija može da transformiše antinomiju i odbaci sve đubre što se zakačilo na mehanizmima samoupravnog odlučivanja.

Digitized by Google

Marinko Panić

Kako osigurati historijski nužan kontinuitet?

Odmah u početku želim istaći da je neosporno da se priroda odnosa Saveza komunista i mladih u uvjetima borbe radničke klase za socijalističko samoupravljanje ogleda prvenstveno u tome kako da se u tim uvjetima, dakle, borbe radničke klase za socijalizam, osigura historijski nužan kontinuitet između generacija koje su sebe utkale u temelj ove revolucije, onih koje danas biju bitku za samoupravne produkcione odnose u udruženom radu i političkom sistemu i onih generacija koje upravo stupaju na društvenu scenu.

U sagledavanju ovog za Savez komunista temeljnog zadatka u radu sa mladom generacijom neophodno je odgovoriti i na pitanja koliko zastoji u dosljednom ostvarivanju politike i proklamiranih ciljeva Saveza komunista utiču na svijest mlade generacije i na njeno poimanje Saveza komunista kao istinske avangarde radničke klase, zatim koliko danas ova ekonomska i politička situacija u zemlji potencira zanimanje mladih za revolucionarnije djelovanje u sistemu samoupravljanja i koliko, zapravo, ukupna društvena situacija budi interesovanje omladine za prijem u Savez komunista.

No ovdje bih se želio više baviti pitanjem kako da danas Savez komunista svojom idejno-političkom akcijom stvara društvene uvjete za kreativno uključivanje mladih u samoupravljanje i da stalno obezbjeđuje socijalističku usmjerenost mlade generacije.

Digitized by Google

Po meni, danas postoje dva osnovna nivoa aktivnosti Saveza komunista u izvršavanju ovog zadatka. Prvi i najvažniji nivo je aktivnost komunista u osnovnoj organizaciji koja je utemeljena u organizaciji udruženog rada i mjesnoj zajednici, gdje, naravno, treba u praktičnom djelovanju sagledavati određene specifičnosti organizacija u odgojno-obrazovnim institucijama, urbanim sredinama, selu itd. Dakle, naglašavam prvi nivo je osnovna organizacija, a time želim i naglasiti da ne trebamo uvijek primarno isticati problem mladih članova Saveza komunista do 27 godina i neku njihovu specifičnu ulogu u radu sa svojim vršnjacima. Smatram da je danas težište akcije u odnosu na mladu generaciju u osnovnoj organizaciji Saveza komunista kao cjelini, što ću u nastavku pojasniti.

Drugi nivo aktivnosti Saveza komunista je komuna, kao osnovna društveno-politička zajednica u kojoj Savez komunista mora s jedne strane, stvarati društvene uvjete za takozvano slobodno vrijeme omladine i sa druge — stalno voditi brigu o tome tko presudno utiče na ideologizaciju mlade generacije, tim više što mjesta gdje se mladi najviše sastaju i okupljaju nisu uvijek ni dovoljno pod idejnim uticajima socijalističkih snaga (masovne »kulturne« manifestacije, kafići, sportske priredbe i slično).

Zašto je baš osnovna organizacija, a ne neki drugi oblik povremenog ili sektorskog načina rada Saveza komunista, najpogodniji oblik rada na stvaranju uvjeta za suptilnije bavljenje Saveza komunista mladom generacijom? Zato što je osnovna organizacija Saveza komunista utemeljena u osnovnoj ćeliji udruženog rada, dakle u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u mjesnoj zajednici kao samoupravnoj zajednici i što ta osnovna organizacija Saveza komunista u ukupnosti svog idejno-političkog djelovanja mora polaziti, a ja bih rekao da, uglavnom, i polazi, od rješavanja životnih pitanja i interesa radnih ljudi, pa time i same omladine. Drugo je pitanje, naravno, koliko osnovna organizacija Saveza komunista uspijeva danas da istinski u toj aktivnosti vodi računa i o specifičnim interesima cjelokupne mlade generacije i, što je za približavanje omladini veoma značajno, koliko uspješno privodi te aktivnosti do konačnih rezultata. Jer razmimoilaženje između riječi i djela ne može biti privlačno za mladog čovjeka koji uvijek traži nešto novo gdje bi mogao ispoljiti svoj stvaralački elan.

To zahtjeva da se u Savezu komunista, a prvenstveno u osnovnoj organizaciji prevaziđe svojevrsni tradicionalizam u odnosu prema mladima i u radu sa mladima, i da se primijene danas sadržajno i organizaciono drugačije i sadašnjem vremenu primjerenije metode rada.

Sadržaj rada postaje danas u Savezu komunista pitanje koje određuje i njegovu sposobnost usmjeravanja omladine i neprestanog obnavljanja veza između komunističkog pokreta i omladine. Taj sadržaj rada podrazumijeva u praksi da osnovne organizacije Saveza komunista kritički valoriziraju inicijative, zahtjeve, interese i zaključke mladih, i da vlastitom idejno-političkom akcijom osiguravaju podršku, kroz cjelinu političkog sistema socijalističkog

Digitized by Google

samoupravljanja, onom dijelu inicijative, prijedloga i zaključaka koji su na liniji interesa i same radničke klase.

Osnovne organizacije Saveza komunista u organizacijama udruženog rada materijalne proizvodnje moraju osigurati da se politički subjektivitet mlade generacije danas ostvaruje u sistemu samoupravljanja, i to prvenstveno na pitanjima koja su ne samo u žiži današnjeg interesovanja mladih i radničke klase nego i onoga što određuje perspektivu generacije sutra.

U prvom redu, to je borba omladine za razvoj udruženog rada, za razvoj koji podrazumijeva nove tehnologije, za povezivanje udruženog rada na jugoslavenskom prostoru, za otvaranje novih radnih mjesta, za nagrađivanje prema radu i rezultatima rada, borba za produktivnost, za inovacije, za humanije i kvalitetnije uvjete rada dostojne čovjeka.

O tome je nešto i drug Šuvar u uvodu govorio i mislim da smo tu na istoj liniji.

Naravno, ovim osnovnim sadržajem su zahvaćena suštinska pitanja borbe same radničke klase, pa time i omladine koja je danas u organizacijama udruženog rada najviše zastupljena u neposrednom procesu proizvodnje i po svojem društveno-ekonomskom položaju čini najdinamičniji dio radničke klase koji zahtijeva promjene.

U kojem pravcu da Savez komunista usmjerava na ovim pitanjima svoje djelovanje? Po meni, taj pravac je okrenut ka Sindikatu, kao klasnoj organizaciji radničke klase, koji artikulira u sebi sveukupnost njenih radnih, socijalnih, društvenih i ostalih interesa. Savez socijalističke omladine u dosadašnjoj je praksi pokretao mnoga od ovih pitanja, pitanje dohotka i dohodovnih odnosa, najgrađivanja prema radu i rezultatima rada, rješavanja stambenih problema mladih radnika, reforme obrazovanja i slično. No najčešće su te inicijative i zaključci završavali na omladinskom sastanku.

Bilo je naravno, pokušaja da se dođe i na mjesta gdje se odlučuje. Međutim, šta je do sada nedostajalo? Nedostajao je autoritet Saveza komunista koji bi organizirano kanalizirao stvaralačke zahtjeve mladih i njihove inicijative, govorim o organizacijama udruženog rada, u Sindikat, koji bi ih primao i uključivao u cjelinu interesa svih radnika i potom zajedno sa Savezom komunista osiguravao njihovo razrješavanje u samoupravnom sistemu.

Danas i sutra Savez komunista mora tako nastupiti jer će tome omladina neminovno ponovno steći samopouzdanje i vjeru u to da se samodjelatnošću i radničke klase i mladih unutar nje socijalistički samoupravni odnosi uspješno razvijaju i društveni problemi rješavaju. A upravo omladinska organizacija mora radnim kolektivima i Savezu komunista nametati pitanje i reforme obrazovanja i neposredne razmjene rada i odmora i rekreacije cijele radničke klase i dobrovoljnog omladinskog rada, razvoja interesnih oblika omladinskog okupljanja, društvenih organizacija i tako dalje, kao i njihovog integriranja u sistem društvene reprodukcije. Na taj način izostalo bi jalovo na istim pitanjima paralel-

Digitized by Google

no djelovanje ove društveno-političke organizacije sa Sindikatom i Savezom komunista u organizacijama udruženog rada.

Ovo pitanje, kako sam ga ja ovdje pokušao obrazložiti, govori nam, zapravo, o neophodnosti da Savez komunista još više prilagodi svoje metode rada potrebama razvoja političkog sistema danas, dakle onog skupštinsko-delegatskog dijela, ali isto tako i vlastitog djelovanja u okviru drugih subjektivnih snaga. To je pitanje gdje je Savez komunista objektivno danas još nedorečen i gdje u praksi treba daleko više da čini. Ovakvim okretanjem i omladinske organizacije ka Sindikatu dobijamo višestruke efekte. Naime, stvara se jedinstvo radničke klase u udruženom radu i jača ta osnovna klasna organizacija radnika koja mora uvijek voditi računa o cjelini interesa ukupno zaposlenih, i na taj način i Savez komunista zajedno sa omladinskom organizacijom snaži onaj osnovni subjekt kojem smo dali izuzetno velika ovlaštenja i Ustavom i Zakonom o udruženom radu u razvoju tog istog udruženog rada.

Mislim da barem u Hrvatskoj stoga ni akcije koje je omladina vodila kao što su Mladi radnik samoupravljač i neke druge nisu mogle da daju i neki veći doprinos ekonomskoj stabilizaciji. Jer ne može se voditi akcija u udruženom radu sa jednim dijelom radničke klase za ekonomsku stabilizaciju a da drugi dio, da tako kažem starijih radnika, stoji po strani. Ta akcija mora biti integralna, mora biti jedinstvena i zajednička.

I što je za afirmaciju SSO posebno važno — jedino zahvaćanjem ovih pitanja koja zadiru u suštinu društveno-ekonomskog položaja radnika SSO će imati objektivno povoljnije mogućnosti da u vlastitim redovima angažira daleko veći broj mladih radnika, uključujući, naravno, i one koji su zasnovali porodicu. To nije mogućno postići, iskustvo je pokazalo, na uskom segmentu specifičnih interesa omladine.

Ponavljam još jednom, Savez komunista u udruženom radu mora izgrađivati drugačiji odnos prema inicijativama omladine, on to mora shvatiti kao svoje sudbinsko pitanje, onako kako je i drug Šuvar danas to elaborirao. Dakle, to je pitanje kontinuiteta revolucije. I ako tu Savez komunista dalje ne bude imao sluha, onda ćemo, vjerovatno, imati velikih društvenih poteškoća.

I sada ću se samo kratko zadržati na komuni kao osnovnoj društveno-političkoj zajednici; time, naravno, ne izostavljam cjelinu akcije u našem političkom sistemu, od komune pa naviše, ali mislim da se u komuni ipak bitno rješavaju svi materijalni, kulturni, stambeno-komunalni, socijalno-zdravstveni i drugi problemi i radničke klase, pa i omladine. No sada u prvi plan izbijaju i neka idejna pitanja, i mislim da im Savez komunista mora ovdje pokloniti pažnju. Jedno od tih osnovnih pitanja je da sada SK u općini treba da vodi računa o tome što bitnije utiče na formiranje svijesti mlade generacije i da te različite uticaje, koji su tu danas jaki, Savez komunista ima pod svojom kritičkom lupom.

Svi ovi pojavni oblici i nacionalizma u njegovom najvulgarnijem obliku, i ekscesa na sportskim terenima, i ekscesa na kultur-

Digitized by Google

nim manifestacijama itd. mislim da su ipak jedna od osnovnih briga komune i subjektivnih snaga unutar nje.

Ne zaboravimo, u toj komuni postoje svi društveni mehanizmi koji mogu stvarati uvjete za efikasnu akciju subjektivnih snaga da se sprečavaju različite negativne pojave; pitanje je samo koliko je Savez komunista tu efikasan, organiziran i uporan.

Mislim da se u općinama mora posvetiti posebna pažnja onim sredinama gdje nemamo osnovnih organizacija Saveza komunista, a gdje je omladina prisutna na različitim sportskim organizacijama u različitim društveno-kulturnim organizacijama koje su općinskog ili nekog drugog karaktera — tu Savez komunista mora naći oblike organiziranja da ostvaruje svoj idejno-politički utjecaj; da li su to aktivi Saveza komunista ili nešto drugo, ne znam, ali, vjerojatno, jesu i oni, i to je jedan od zadataka koji se mora u narednom periodu realizirati sasvim odlučno. Tu je još zadatak, ja bih ga paralelno naznačio kao obavezan za omladinsko rukovodstvo, a isto tako i za Savez komunista, da se najprije napravi program, a onda da se zajednički vodi akciono osposobljavanje mladih komunista za njihovo djelovanje u Savezu socijalističke omladine i zajedno sa Savezom socijalističke omladine.

O komuni bi se, naravno, moglo govoriti daleko više, ali ne želim da idem dalje, samo bih još ukazao na dva pitanja koja su ovdje u diskusiji dosta bila isticana. Pitanje vraćanja dugova koji sad, eto, padaju mladoj generaciji na teret. To je jedna strana medalje, druga je strana medalje, koju moramo uzeti u obzir ako želimo biti objektivni i pošteni prema tom istom Savezu komunista da ova sadašnja generacija koja danas preuzima na sebe teret društvenog razvoja i one generacije koje sutra dolaze imaju jednu sasvim drugačiju materijalnu osnovu za daljnji razvoj socijalizma nego generacije koje su startale 1945.

I to je isto tako jedan, ja bih rekao, sasvim pozitivan efekt naših dugova, i mi jednostavno to moramo kao historijsku činjenicu uvažiti, ne u negativnom smislu, nego u pozitivnom.

Drugo je pitanje — da za aktivnost omladine danas nemamo koncept na kojem ona želi da bude angažirana. Ta teza koja se ovdje čula mogla bi se protumačiti i tako da današnja omladina treba dići ruke od zadataka i problema ove etape našeg razvoja.

Mislim da je današnji trenutak upravo izazovan, on je izazov za mladu generaciju, i mi bismo trebali tražiti odgovor na pitanje kako da se ona odlučnije i revolucionarnije uključuje u rješavanje onih pitanja koja postavlja Dugoročni program, a bez čijeg rješavanja ne može ni društvo naprijed, a niti će se doći u bolju etapu nekim čarobnim skokom. Jer mi moramo stvarati udruženi rad koji je na svojem početku, mi moramo razvijati samoupravljanje, dalje ja smatram da su to velike stvari na kojima se omladina mora angažiriti i da nije točno da mi ne znamo što hoćemo.

Mi moramo provoditi reformu odgoja i obrazovanja moramo mijenjati odnose, na primjer, u stambenoj politici, to nije nešto šta ćemo ostaviti sutrašnjim generacijama, a današnja mlada će biti

Digitized by Google

van konteksta toga, nije tačno da mlada generacija u udruženom radu sa svojim obrazovnim potencijalom nije istinski subjekt društvenih promjena, u »Jugoturbini« danas omladinac od 23 godine radi na stroju vrijednom 5 milijardi, on je vrhunski stručnjak, u njegovim rukama je produktivnost te fabrike i izvoz Republike Hrvatske i Jugoslavije, i pitanje sad možda za sve nas — zašto i takvi nisu na ovakvom savjetovanju, da čujemo taj dio omladine koji je u neposrednom procesu proizvodnje i koji stvara dohodak.

Želim samo reći da živimo u revolucionarnom procesu u kojem omladina još mora biti revolucionarnija, ali da rezultate imamo i u ovoj teškoj situaciji i da će ih biti još i više, no ne sa ovakvim pogledima koji ono što je bilo jučer, ovo što jest danas i ono što nas sutra neposredno očekuje dovode a priori u pitanje.

Digitized by Google

Jovan Komšić

Kako konstituisati teorijsko-politički prilaz analizi aktuelnih problema odnosa SK i mlade generacije?

Iako je danas širok front otvorenih društvenih problema, počev od Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, pa do političkog sistema, samoupravljanja, države, omladina mora biti u prvom planu Saveza komunista. To smo danas čuli i, bez obzira na to što smo čuli, ponovićemo to odmah u našem prilazu razmatranju ovog problema.

Slažem se s mišljenjima onih koji kažu: i pored svih valjanih opredjeljenja, tematskih sednica i ne toliko skromnih oblika praktičnog delovanja sa i među omladinom itd., danas nemamo takav odnos i time otvaramo široke breše stihijnom razvoju svijesti kod dela mlade generacije.

Složena i duboko protivrečna dinamika društva »prelaznog perioda«, posebno ovog perioda konstituisanja i razvoja integralnog samoupravljanja, zahteva koliko principijelan toliko i dinamičan teorijsko-praktični pristup problemima, kao i političke subjekte koji su sposobni da ozbilje ulogu omladine kao aktivnog subjekta socijalističkog samoupravljanja. Ukoliko nam je jasno da socijalizam nije produkt spontanog razvoja društva, već jedino nastaje subjektivnom intervencijom koja oslobađa već sazrele potencije socijalizma, tada uočavamo i značaj duhovne proizvodnje u društvu. Drugim rečima, uočavamo značaj, kako je mi zovemo u teoriji, političke superstrukture društva. Na tom planu smo kon-

Digitized by Google

stituirali i relativno snažno socijalizovali strateški projekt i instrumentalne moduse društvenog i političkog angažmana omladine i njene integracije kao sastavnog dela subjektivnih snaga socijalizma, SSRN itd. u procesu razvoja socijalističkog samoupravljanja.

Dakle, pored strateških dokumenata Ustava i Programa SKJ, za nas su veoma bitna teorijsko-politička opredelenja III konferencije SKJ i, naravno, Kardeljevi *Pravci razvoja*...

I to su teorijska i politička opredeljenja čiju suštinu, naravno, ne u svim operacionalno instrumentalizovanim odredbama, treba podruštvljavati i danas, objašnjavati, braniti, boriti se za nju, odnosno kroz praksu društvenih odnosa razvijati je. Inače, bez osmišljene i organizovane političke akcije takva opredeljenja, takvi politički modeli konkretnog delovanja i organizacije ne bi bili prvi progresivni projekti koji se nisu realizovali u realnoj društvenoj zbilji. Dakle, teorijsko-politički modeli uloge, organizovanosti i angažmana omladine u samoupravnom društvu nemaju svoj primarni impuls i dovoljan garant u konstituciji sistema institucija, koje same po sebi treba i mogu da obezbede najdublju društvenu, odnosno sociološko-političku sadržinu socijalizma.

Dakako, naš model društvene uloge i angažmana omladine i njene organizacije svoju životvornost ima, koliko u samoj viziji i transcendenciji podruštvljenog čoveka, u do sada dostignutom nivou samoupravljanja i u odnosu moći društvenih snaga, toliko i u oslanjanju na protivrečnosti realne zbilje i objektivne najdublje interese proizvođačâ i onih koji ne proizvode, ali su temeljno zainteresovani da proizvode, da oslobađaju sebe, svoj rad i svoju egzistenciju ograničenosti tendencija najamnog odnosa, kojih danas u našim društvenim odnosima ima.

U tom smislu životvornost ovog modela je u samoj orijentaciji ka preferiranju i otvorenosti za interese rada i za interese njegovih dominantnih nosilaca, radničke klase ili, u širem smislu, ljudi koji žive od svog rada i rezultatâ rada.

Govorim to zbog toga što se danas u traženju odgovora na mnoga otvorena pitanja postavlja i pitanje životvornosti opredeljenja III konferencije SKJ i Kongresa SSOJ iz 1974. godine. Misli se da je ovaj model prevladan, da ga praksa demantuje, da moramo tražiti neke nove, radikalno drugačije pristupe ulozi i organizovanosti omladine, da je nužna kritika opredeljenja do kojih smo došli u periodu revolucionarnog kursa Saveza komunista 70-tih godina.

Međutim, modeli su jedno, a praksa je ipak nešto drugo. Ili je bogatija i raznovrsnija u odnosu na opredeljenja koja su fiksirana u samim modelima, ili je, pak, sasvim nešto suprotno od onoga što hoćemo.

Mislim da je srž problema, prema tome, u traženju odgovora na pitanje zašto se naš model uloge omladine u delegatskom sistemu i u frontu organizovanih snaga i u samom Savezu komunista ne ozbiljuje u smislu permanentno narastajuće tendencije, uz, naravno, sve normalne i razumljive oscilacije koje su determinisane dubljim društvenim procesima. I tu treba, iako je to najteže, tra-

Digitized by Google

žiti odgovore. Svakako, ne mislim da ću sa nekoliko kraćih napomena ponuditi celovitije i prave odgovore. Pre je reč o skici mogućnog prilaza problemu omladine.

U ideološkoj sferi na razini propitivanja metoda političkog rada i samog kvaliteta političke svesti omladinske organizacije mislim da je jedan od razloga sporog i neadekvatnog ozbiljenja projicirane uloge omladine i SSO u društvu — apologetsko okoštavanje institucionalno fiksiranih ideja koje onda stalno deskriptivno ponavljamo u smislu nekakvih uopšćenih fraza, ili kvantitativnih, pozitivističkih pokazatelja. Za ovakav, neproduktivni prilaz problemima karakteristično je odsustvo žive i aktuelne kritike i kreativne operacionalizacije novih oblika i metoda rada koji ne negiraju suštinu samih kontakata za koje smo se mi opredelili osnivanjem nove omladinske organizacije.

Istovremeno, jedan od značajnih problema ovde takođe pominjanih je duhovna proizvodnja zasnovana na starim građanskim temeljima i ogromno narastajuće snage novih medija i oblika socijalizacije društvenih vrednosti, i to prvenstveno društvenih vrednosti potrošačkog društva koje tendiraju depolitizaciji mladih ljudi i ljudi uopšte i zarobljavanju u otuđenim mediokritetskim pozicijama čovjeka potrošačkog društva.

Treći mogući razlog što teže uspevamo realizovati naša opredeljenja je nedostajanje integralno osmišljenog uvida i, na tom osnovu, praktičnog jačanja klica nove samoupravne svijesti i prakse koja se već rodila i rađa među mnogobrojnom omladinom koja saznaje celinu društvenih procesa i utiče na odlučivanje u institucijama delegatskog sistema. A takvu praksu, praksu kolektivnog rada, praksu konkretnog uključivanja u sve pore i oblike delegatskog odlučivanja imamo, i mislim da je, koliko god bila skromna i koliko god smo sa stanovišta potreba njome nezadovoljni, takva praksa dragocena.

Drugim rečima, mera stvarne uključenosti mlade generacije u proces rada i samoupravljanja jeste vrlo bitan indikator kako aktuelnog karaktera tako i perspektive sistema socijalističkog samoupravljanja.

I danas smo ovde govorili da je osnovno izvorište aktualnih problema etatizacija društvenih odnosa koja imanentno preti da delegatski sistem transformiše u predstavnički samoupravljanje u participaciju, radničku klasu gura ka sindikalizmu, a omladinu na margine društvenih procesa.

Ako smo istovremeno svesni činjenice da se etatizam ne može prevladati spektakularnim i jednokratnim merama, postavlja se pitanje (i mnogi postavljaju pitanje) da li ima šanse za motivaciju mase mladih ljudi za borbu za sopstveni interes, koji je u biti identičan samoupravnom opštedruštvenom interesu.

Mislim da, bez obzira na natruhe skepse, bez obzira na vidljivu dozu razočaranja, koje se mogu objasniti kao logičan produkt ekonomske krize i krize radne i životne perspektive ne malog broja mladih nezaposlenih ljudi, pa i dela zaposlenih, ipak, objekti-

Digitized by Google

vno gledano, šanse su mnogobrojne jer su fundamentalni interesi u pitanju. Samo ih treba osmisliti, politički ih artikulisati koncentracijom na vitalne probleme mladih, ne pričajući na standardan način o vitalnim problemima omladine. A meni se čini, budući sam dugo godina bio u omladinskoj organizaciji, od 60-tih godina naovamo, da o zapošljavanju na isti način pričamo, o stambenoj problematici, o samačkim hotelima takođe. Nikako da na nov način konkretizujemo i idejno-politička opredeljenja u reformi obrazovanja itd.

Naime, svaki period društvenog razvoja na površinu izbacuje te i slične sintetičke probleme i traži jasne formule koje mobilišu mlade ljude na akciju.

Ako u ovom momentu sagledavamo probleme koji traže političko-delatnu operacionalizaciju, mislim da treba poći od jednog od značajnih problema koji ponovo dobijaju na društvenoj težini. To je produbljavanje klasno-socijalnih razlika i, na tom osnovu, reprodukovanje slojeva u društvu na osnovu privilegija intelektualnog rada, odnosno privilegija sitnosopstveničkog vlasništva, s jedne, i otuđenosti manuelnog rada, s druge strane.

Koncentracija političke misli na ove otvorene probleme mora biti segment ovog stalnog pregrupisavanja revolucionarnih energija, o čemu su govorili toliko dobro i Lenjin i Lukač, a Tito toliko mudro osećao i od 1937. godine inspirisao i Partiju i SKOJ. I zato, kad tražimo odgovor na pitanje kako danas politički mobilisati i animirati omladinu za borbu, za sudar sa svetom kapitala, za ozbiljenje samoupravnog projekta i tako dalje, veliki problem je kako te velike ideje, te velike vrlo značajne platforme razlomiti, valjano ih instrumentalizirati da budu spoznatljivije i uhvatljivije za većinu.

Naravno, tu je osnovno rješenje nađeno, jedino ispravno opredeljenje da ljudi neposredno upravljaju i sazrijevaju u samoj praksi rada i upravljanja, i to polazeći od živih, konkretnih interesa, a ne od spekulativno konstruisanih viših opštih interesa države i Partije. Ukoliko se subjektivne snage delatno i kritički ne angažuju i konkretno ne određuju prema otvorenim pitanjima, kao što su produbljavanje klasno-socijalnih razlika i pad standarda ljudi, reprodukcija slojeva, udaljavanje visokog obrazovanja od radničkih populacija, zapošljavanje, stanovanje i tako dalje, odgovore i praktični pokušaj menjanja nezadovoljavajućeg stanja omladina može tražiti stihijno i u lomovima koji ne nose uvek sobom garant novih kvaliteta samoupravljanja.

Danas smo u situaciji da baš na tom planu prete opasnosti. Među značajnije svakako spadaju tendencije oportunizma i birokratizma u samom Savezu komunista, koje ga akciono onesposobljavaju i steriliziraju taj političko-mobilizacijski naboj spram otvorenih pitanja društva i samim tim uslovljavaju i odgovarajuću nesposobnost, birokratizaciju i slepilo omladinske organizacije prema živim problemima i otvorenim pitanjima.

Dakle, čvorno pitanje vezano je prvenstveno za sposobnosti Saveza komunista da progresivno razrešava nagomilana društvena

Digitized by Google

protivrječja. Jer, uz sve retrogradne tendencije o kojima je dosta rečeno i u samoj raspravi povodom Nacrta zaključaka 13. sednice CK SKJ, jedino je Savez komunista danas sposoban da stvarno prednjači u daljoj borbi za samoupravljanje. Ukoliko u samom biću Saveza komunista, pre svega u rukovodstvima, u osnovnim organizacijama, borbom i angažmanom 600 hiljada mladih ljudi u Savezu komunista ne struji dovoljno i delatno kritika, praktična akcija, diferencijacija, pregrupisanje, odgovornost, tada se i širi mogućnost nastajanja novog sindroma kao reakcija na takvo stanje. Tada dobija na snazi dogmatski antibirokratski sindrom, koji »progresivni izlaz« iz takve situacije nudi u frontalnoj negaciji rukovodećih struktura, institucija uopšte, borbi protiv »nove klase« i tako dalje. Svi znamo da je ovo objektivno slepa ulica, da takva logika znači mogućnost povratka starim političkim obrascima, političkom intervencionizmu aktivnih rukovodstava i pasivnosti »baze«. U tom smislu imamo birokratizam i novu levicu kao dva pola koji su suprotstavljeni, ali i međusobno uslovljeni.

Zato mislim da nisu dovoljni izlazi koji se nude u vidu spontanih *ad hoc* pokreta, kao same suštine organizovanja omladine. Nisu valjane ni solucije nekakvog omladinskog sindikalizma i borbe za revandikacije, progovaranjem i partnerstvom sa »starijim strukturama« i državom, jer to su politički izrazi kapital-odnosa i kristalizacije svojevrsne najamne pozicije u odnosu na državu.

Također, nisu nam danas dovoljne ni lepe vizije i dobro zamišljene i institucionalno profilirane forme — dekreti i rezolucije. Za dalje kvalitativne pomake u borbi za samoupravljanje i u političkoj angažiranosti omladine danas su nam i te kako potrebni i politički oblici borbe za novu svijest samoupravljača i za odbranu takvog odnosa moći koji omogućava preferenciju interesa mladih ljudi koji su na fonu interesa proizvođača i interesa rada.

Moramo se odrediti i prema novim kvalitativnim promenama u strukturi društvenog rada i otvoriti mogućnosti organizacione fleksibilnosti i otvorenosti za nove interese omladine koji se koliko formiraju toliko su i objektivno dati bez obzira na njihovu veću ili manju klasnu marksističku zasnovanost u subjektivnom smislu. Naime, moramo otvoriti i ostvariti mogućnost fleksibilnog organizovanja i uključivanja u taj najširi front omladinske organizacije i takvih novih oblika interesnog organizovanja koje mi nismo mogli predvideti odgovarajućim institucionim rešenjima pre desetak godina.

I, na kraju, iako to nije najmanje važno, mislim da treba napomenuti da ne možemo u ime demokratije danas pevati salonske pesme demokratije, uz narastanje drugih retrogradnih centara moći koji su protiv do sada ostvarene demokratizacije. Nije ni to jedini izlaz. Na neokonzervativne oblike političke akcije mi ne možemo odgovarati samo sterilnim, pa čak ni dobro osmišljenim okruglim stolovima, već moramo odgovarati političkom akcijom koja sobom nosi i elemente Ustavom predviđene organizovane političke prinude. Jer, setimo se one Engelsove da dok je države, ne možemo govoriti o apsolutnoj slobodi uopšte. Međutim. istovremeno mo-

Digitized by Google

ram istaći da ne možemo metode borbe protiv antisocijalističkih snaga u političkom smislu preslikavati kao obrazac metoda i oblika izražavanja, artikulacije i usaglašavanja mnogobrojnih interesa mladih i samoupravnih interesa u samom sistemu pluralizma samoupravnih interesa.

Dakle, u tom smislu ne možemo tolerirati ni tendencije svojevrsnog ispražnjenja neposrednog demokratizma gde ostaju samo forumi koji moraju braniti i politički odražavati opštedruštvene interese i kroz to i svoje.

U tom smislu, i kad u praksi nastaju kao mogućnost ili realno, vansistemski oblici politizacije mladih ili dela proizvođačke klase, koliko god u takvim situacijama bile jake opasnosti od birokratsko-dogmatske reakcije, to moraju biti dovoljni razlozi za pozitivnu artikulaciju klasno-socijalnih naboja i nove kvalitete u samoupravnoj demokratizaciji politike.

Digitized by Google

Vjekoslav Koprivnjak

Pitanje o omladini — pitanje o budućnosti

Raspravljati o temi *Savez komunista i mlada generacija* znači razmatrati za Savez komunista jednu bitnu i od strateškog značenja važnu temu. Pri tome nužno je upozoriti da se o njoj može govoriti na više razina, o čemu se često nedovoljno vodi računa. Miješaju se nivoi diskusije, te nerijetko izostanu očekivani rezultati. O ovom odnosu: Savez komunista i mlada generacija može se i mora raspravljati na načelnoj i principijelnoj razini, ali se mora biti i sposoban da se ti principijelni stavovi očituju na sasvim konkretnim razinama.

No želeo bih upozoriti i na opasnost od paternalističkog govora i pristupa ovoj temi. To je zamka na koju se često nailazi kada se raspravlja o omladini i odnosu spram nje. Rekao bih da se zbog sastava učesnika na ovom skupu toj zamci, na određen način, izbjeglo, ali se taj paternalistički odnos ne smije zanemarivati i potcjenjivati kada je riječ o mladima. Možda smo manje izbjegli tradicionalni pristup problemu, kako je to formulirao Jordan Aleksić, i to zbog većine nas koji smo danas govorili. Mislim da je bilo malo onih koji su govorili o ovom odnosu drugačije, na bitno nov način.

Kada je riječ o paternalističkom odnosu, važno je upozoriti na jedan moment na koji je pažnju skrenuo i Stipe Orešković. U diskusiji o Prijedlogu zaključaka 13. sjednice CK SKJ bilo je do-

Digitized by Google

sta rasprave o mladima. Dio Prijedloga zaključaka koji govori o mladima spada svakako u one dijelove teksta koji su ponajviše kritizirani zbog površnosti i nedorečenosti, barem kada je riječ o raspravi u zagrebačkoj organizaciji Saveza komunista. Tražilo se da se formulira posebna točka zaključaka koja će precizno govoriti o odnosu Saveza komunista i mladih. I premda je u raspravi iskazano izuzetno zanimanje za ovaj problem, premda gotovo i nije bilo osnovne organizacije Saveza komunista koja o njemu nije govorila, potrebno je istaći da su o ovom problemu ponajmanje, gotovo zanemarljivo, govorili mladi komunisti. Više je na djelu bila očinska zabrinutost što se zbiva s mladom generacijom, nego zbiljsko revolucionarno nastojanje koje traži puteve angažmana te generacije, njeno puno uključivanje u društveni život i njeno konstituiranje u stvarni društveni subjekt koji mora preuzeti svoj dio odgovornosti za novi revolucionarni korak našeg društva.

Određena zabrinutost, koja se naročito javila nakon splitskog događaja kao ekstremnog indikatora određene neprihvatljive tendencije unutar dijela mlade generacije, formulira se, prije svega, u pitanjima: što se zbiva s našom omladinom? Da li je to i kako je to moguće da dio mladih postaje žrtvom i nosiocem nacionalističke, kleronacionalističke i šovinističke ideologije? Ova zabrinutost je prirodna, ali komunisti ne smiju na njoj stati i ostati. Govoriti o mladima i budućnosti pokreta danas znači govoriti o problemima s kojima smo kao društvo sudbinski suočeni; znači govoriti o načinu njihova efikasnog rješavanja i prevladavanja, znači govoriti o razvoju i perspektivama ovog našeg socijalističkog samoupravnog društva. A tog razvoja i perspektive neće biti ako, između ostalog mlada generacija zbiljski, a ne samo programatski, ne preuzme svoj dio društvene odgovornosti. I na Savezu komunista je da to omogući.

Međutim, da bi se to moglo, potrebno je upozoriti na još jedan moment. Znamo li mi, uopće, sasvim konkretno i pouzdano o kome govorimo kada govorimo o današnjoj mladoj generaciji. Mislim da je to jednako neizvjesno, kao što je često neizvjesno da li dovoljno duboko i konkretno poznajemo naše društvo čak i kada o njemu govorimo s krajnjom superiornošću. Ne tako rijetko i sami nismo svjesni nekih rezultata i ostvarenja koje smo postigli. Načelno, marksistički, govoreći o dinamici razvoja društva, njegovim proturječnostima, sukobu starog i novog, ali i dijalektičkim suprotnostima unutar novog — socijalističkog, nismo uvijek sposobni očitati te momente u konkretnim društvenim procesima i konkretnim društvenim događajima.

Slično se zbiva i s govorom o mladoj generaciji. I o njoj je moguće govoriti iz različitih aspekata i s različitih stajališta. I u ovom govoru se plaća određeni danak — profesiji, radnom i obrazovnom mjestu pripadanja, sloju društvene svijesti iz koje se govori ili pomoću koje se razumije ovaj problem. Mislim da bismo, kada je riječ o mladima, trebali voditi računa o onoj metodološkoj napomeni koju čini Marks kada u *Osnovama kritike političke ekonomije* raspravlja problem metode političke ekonomije, pa upozo-

Digitized by Google

rava na kategoriju stanovništva. Posrijedi je nešto što je na prvi pogled realno i konkretno, ali se vrlo brzo pokazuje da je riječ o apstrakciji ukoliko se u obzir ne uzme sav sadržaj koji ispunjava tu riječ, ako se ne vodi računa o bogatom totalitetu mnogih određenja i odnosa.[1]

Mislim da ovo metodološko uputstvo vrijedi i za svaku raspravu o omladini i da moramo biti svjesni toga o kojem je tu složenom i bogatom totalitetu mnogih određenja i odnosa, također, riječ. Jer, kad netko govori o mladoj generaciji, ponajčešće govori o dijelu te generacije — studentima ili srednjoškolcima, zaposlenima ili nezaposlenima, da upozorim samo na najgrublje moguće podjele. Problem je u činjenici da se takav govor i jedno parcijalno iskustvo, određen stav i uvid često apsolutizira i pretvara u opći stav o mladoj generaciji koji bi onda trebalo biti mjerom stvari. I u našoj raspravi su ispoljene takve tendencije, a horizont o mladima se bitno mijenja ako uzmemo u obzir ono što je ovdje govorio Žuvela o mladima koji su zaposleni, koji su u procesu rada.

Upravo zbog toga kada govorimo o ovom odnosu Saveza komunista i mlade generacije upitajmo se, prvo, tko čini mladu generaciju danas. Ako prihvatimo opredjeljenje iz Statuta Saveza socijalističke omladine da je to generacija koja je danas stara između četrnaest i dvadeset i sedam godina, onda je riječ o onima koji su rođeni između 1958. i 1971. godine. Dakle, najmlađi dio te generacije rođen je 1971. godine, koja za nas srednje i starije dobi nosi sasvim neposredno političko značenje i predstavlja godinu našeg sasvim određenog iskustva, a za te mlade to je godina rođenja. Političko iskustvo koje mi imamo o tom vremenu za njih bez određenog posredovanja ništa ne znači. Na ovo upozoravam naprosto zato da bismo imali na umu društvene uvjete i okolnosti u kojima je rođena i stasala današnja mlada generacija, da bismo bolje razumjeli zašto neki idejni i politički problemi koji su nama samorazumljivi i prema kojima imamo sasvim jasan i određen stav, kod omladine izazivaju zabunu i konfuziju, kao i mogućnost da se jednim njenim dijelom manipulira i da taj dio postaje žrtvom antisocijalističke i antikomunističke rabote.

Dalje, ne smijemo zanemariti činjenicu da je ova generacija, pogotovo njen srednji i stariji dio sazrijevao i rastao u uvjetima prosperiteta društva, a da se u trenutku punog sazrijevanja i momenta uključivanja u svijet rada sudario s pitanjima mogućnosti zapošljavanja i problemom nezaposlenosti, realnim padom društvenog i osobnog standarda, određenim zastojem u razvoju društvenih odnosa. Sve se to neminovno mora reflektirati na stanje svijesti cjelokupnog društva, a posebno mladih. No ne bih automatski zaključio da su ovi momenti samo negativni po svome učinku. Naprotiv... čini mi se da upravo od Saveza komunista umnogome ovisi hoće li to nezadovoljstvo mladih pretvoriti u revolucionarno

[1] Usporedi: Karl Marx — Friedrich Engels, *Dela*, tom 19, Beograd, 1968—1979, str. 18.

Digitized by Google

htjenje, u revolucionarni potencijal, u novi zamah socijalističkog razvoja društva.

U ovom kontekstu želim upozoriti da je današnja mlada generacija rođena u socijalističkom samoupravnom društvu. Da je to za nju data činjenica. Naravno, to ne znači da je time sama generacija, svaki njen dio i pojedinac unaprijed socijalistički opredijeljen. Kada bi se tako mislilo, onda bi se zanemario sam povijesni karakter socijalističkog društva. Međutim, ovo je važno zbog toga što se kod mlade generacije odnos prema socijalizmu, prema socijalističkim vrijednostima društva nužno formira na drugačiji način nego što se formirao kod onih generacija koje su živjele i u staroj, kapitalističkoj Jugoslaviji, i koje su bile subjektom oružane revolucije, ali i najvećim dijelom poslјeratne socijalističke izgradnje. Taj odnos je drugačiji i od odnosa one generacije koja je vođena i rasla u toku prvih godina izgradnje socijalizma i koja je stasala u vremenu relativne oskudice i siromaštva. Ovaj moment se mora respektirati ako se želi osigurati kontinuitet socijalističke revolucije. Taj kontinuitet mora u sebi nositi moment dijalektičkog posredovanja i respektirati interpretaciju socijalističkog samoupravljanja i osobno iskustvo koje o njemu ima današnja mlada generacija.

Pri tome važno je voditi računa i o određenim tendencijama koje su postepeno dolazile do izražaja u društvu. Interesantno je na što ukazuju određena empirijska istraživanja među mladima, posebno na neke promjene u stavovima mladih. S jedne strane, javlja se pozitivniji odnos prema radu, a s druge — negativniji odnos prema društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju. Ne otkriva li se u ovakvom opredjeljenju idejna tendencija kojoj je naše društvo bilo značajno izloženo u posljednjem desetljeću. Tendencija koja u biti izražava potrošačku orijentaciju, potrošački mentalitet. Društveni rast, porast standarda, proširenje materijalne osnove društva najčešće na temelju »budućeg« rada (zaduživanja), osvajanje novih prostora slobode pratila je i izvjesna orijentacija koja je u prvi plan stavljala potrebu posjedovanja — imati, naći misao u vrijednostima potrošačkog društva. Sudareni s novim realitetom, novim zahtjevima, potrebom da se oslanjamo na vlastite snage, da ne živimo od »budućeg« rada, već od onoga što realno imamo, da se odupremo potrošačkoj orijentaciji, dovela je i na širem planu do sukoba između istinskih socijalističkih vrijednosti i već formiranog potrošačkog mentaliteta. Ovaj društveni i klasni sukob, zbog činjenice da je dio društva direktno egzistencijalno pogođen postojećom krizom, nije neposredno vidljiv. Analizirajući određene socijalne procese, jedan broj naših sociologa s pravom ukazuje da se dio mogućih socijalnih tenzija blokira i savladava dopunskim, takozvanim »sivim radom«. Radno mjesto sve manje postaje izvor osiguranja egzistencije zaposlenih. Jača takozvana »paralelna ekonomija«. Nije li upravo to radno mjesto promjene odnosa prema društvenom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju koje se javlja kod dijela mladih. Problem koji se ovdje nameće nije u dogmatskom stavu koji je *a priori* protiv rada na sredstvima za proizvodnju u osobnom vlasništvu, jer je evidentno

Digitized by Google

da socijalističko društvo, kao društvo prijelaznog razdoblja, mora računati i s takvim radom. Problem je da se gubi povjerenje u mogućnost realizacije »pristojnog« života ako se egzistencija *isključivo* temelji na radu u društvenom sektoru. To je određen moment čije konzekvencije mogu biti krajnje teške i koji se ni slučajno ne smije potcjeniti, to više što se zbiljska društvena situacija koristi kao koprena koja omogućuje da se u prvi mah ne prepoznaje klasna orijentacija određenih solucija koje se nude kao izlaz iz ekonomske krize. Cijeli naš posljeratni socijalistički razvoj prati svijest o tome da biti zaposlen u socijalističkom sektoru znači imati socijalnu sigurnost. U ovom trenutku taj se, najšire rasprostranjen, stav mijenja. On se ogleda i u aktualnom odabiru zanimanja od strane mladih. Ta je tendencija među mladima doista neistražena i čini mi se da bi joj trebalo posvetiti punu pažnju, te ozbiljno promisliti što to znači u perspektivi!

Istražujući i analizirajući što se sve dogodilo u našem društvu u posljednjem deceniju, neophodno je ukazati na još jedan moment koji je imao određene konzekvence na odnos Saveza komunista i mlade generacije. Bitka za društveni odnos, za njegov razvoj, za unapređenje socijalističkog samoupravljanja ispravno je i logično bila u prvom planu akcije Saveza komunista. Međutim, u samom pristupu problemu čini mi se da smo pri tome stvari značajno pojednostavnili i nismo vršili sva potrebna posredovanja koja je neophodno napraviti da bitka za društveni odnos dobije pun smisao. Pozvao bih se na druga Klemenca kada je govorio o pojedincu, o sudbini pojedinca u socijalizmu. Generalno inzistirajući na osnovnom društvenom odnosu, nama se iz horizonta na određen način izgubio čovjek, izgubio pojedinac. Socijalizam smo često previše reducirali samo na jednu njegovu dimenziju, gubeći iz vida da ga i u dnevnim akcijama trebamo afirmirati u svim nejgovim dimenzijama, da je socijalizam istovremeno i proces radikalnog mijenjanja temeljnih društvenih odnosa i veliki kulturni i znanstveni projekt, da je osnovni cilj graditi takvu zajednicu gdje: »Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje, u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve.«[2]

Potrebno je voditi računa i o činjenici da se današnja mlada generacija svojim najvećim dijelom obrazovala na programima reformirane škole. Reforma obrazovanja, bez obzira na sve kritike — i opravdane i neopravdane — predstavlja ozbiljan i značajan korak u povezivanju obrazovanja i rada, u procesu prevladavanja klasnog karaktera društvene podjele rada. Međutim, mi moramo ozbiljno i samokritički uočiti i neke slabosti konkretne realizacije reforme obrazovanja, nekih konkretnih programa. Reforma je, pored ostalog, imala za cilj i obrazovati mladu generaciju tako da je u osnovi osposobi za promjenu više zanimanja u toku radnog vijeka, koja je neminovna, posljedica suvremenog tehnološkog i tehničkog razvoja — takozvane »treće znanstveno-tehnološke revolu-

[2] K. Marx — F. Engels, *Dela*, tom 7, str. 396

Digitized by Google

cije« — kao i da cjelokupnoj mladoj generaciji dâ takovo humanističko obrazovanje koje će omogućiti da čovjek bude istinski društveni subjekt, a ne »privjesak stroja« ili »podanik« građanskog društva. Uvažavajući ono što je govorio drug Žuvela, da smo uvećali opće znanje, prihvatio bih, i na to želim upozoriti, stav druga Klemenca da je, pored svega pozitivnog, ipak došlo do izvjesne redukcije humanističkog obrazovanja i da nam se to na određen način sveti.

Na primjer: nismo uspjeli postići osviješteni kritički odnos prema vlastitoj tradiciji, vlastitoj povijesti. Iz recentne publicistike, svega onoga što je danas prisutno u našoj javnosti, jasno je da je to širi problem. Međutim, to nas ne oslobađa odgovornosti da u procesu obrazovanja postignemo drugačiji kvalitet na ovom planu. I to iz dva razloga:

Prvo, nama na ovoj razini društvenog razvoja trajno prijete dvije opasnosti — restauracija građanske, ali i etatističko-birokratske kontrarevolucije. Kod dijela mladih se jasno iskazuje što se zbiva kada se interpretacije nacionalne prošlosti, vlastite tradicije praktički prepušta drugim snagama. Ako su naša znanja previše uopćena, ako nisu stavljena u konkretan društveno-historijski kontekst, ako interpretacije tog konteksta nisu praćene argumentima i činjenicama, ozbiljnom marksističkom analizom, onda je moguće i dan-danas pjevati »Ustani, bane«, jer se i zapravo često ne zna što je to reakcionarno u toj pjesmi. Otud je i moguće da se dio mladih nađe zarobljen jednom kleronacionalističkom sviješću, a da Katolička crkva u Hrvatskoj pomoću svoje višegodišnje strategije proslave 13 stoljeća kršćanstva u Hrvata, putem organiziranja masovnih vjerskih manifestacija i sistematske i agresivne indoktrinacije počinje nametati svoju recepciju i interpretaciju nacionalne povijesti i dijela mladih, i drugih društva.

Isto tako, u ovim okolnostima nedovoljne kritičke svijesti o vlastitoj prošlosti moguće je na primjer, brkati i sljedeća dva momenta i nemati jasnu svijest o potrebi njihove diferencijacije — moment stvaranja Jugoslavije kao ispunjenja najprogresivnijih težnji jugoslavenskih naroda i moment konkretne — u suštini reakcionarne i kontrarevolucionarne — političke i društvene organizacije kroz koju je to ujedinjenje provedeno. Iz toga je onda i moguće nerazumijevanje zašto je jedna Jugoslavija kontrarevolucionarna, a druga revolucionarna, zbog čega je među njima nužno praviti razliku.

Ne smije se izgubiti i iz vida da današnje promjene u razvoju proizvodnih snaga, proces koji se naziva »trećom znanstveno-tehnološkom revolucijom«, ako ne prati svijest i spoznaja o potrebi da budu u službi čovjeka može biti osnovom, a u tendenciji se takvima i iskazuje, najnehumanijeg i najotuđenijeg društva. Da se javlja realna sposobnost da se suvremene proizvodne snage stave u funkciju procesa u kojem stvari gospodare nad ljudima. Zato je nužno kroz obrazovanje graditi svijest o bitno ljudskom karakteru društva koje želimo ostvariti.

Digitized by Google

Ova dva razloga nameću krajnje urgentnim pitanje — kako pomoću obrazovanja osigurati da smo u glavnom toku tehnološkog i tehničkog razvoja, ali i da istovremeno osiguramo potrebno humanističko znanje koje omogućuje da se socijalizam ostvaruje kao zbiljska ljudska zajednica.

Upozorio bih na još jedan, barem se meni čini, bitan moment. Danas često govorimo o mladoj generaciji kao najkvalificiranijem, najobrazovanijem dijelu društva, a koji je ujedno i najviše pogođen nezaposlenošću, nemogućnošću da riješi stambeno pitanje itd. O tome je argumentirano govorio Žuvela. Istovremeno upozoravamo, rekao bih, na gotovo smrtnu opasnost koja nam prijeti od tehnološkog zaostajanja, od gubljenja koraka u razvoju tehnologije i tehnike, jer ovaj je razvoj pretpostavka, *conditio sine qua non* razvoja socijalizma.

Rješenje, koje se neposredno i pojednostavnjeno nameće i sugerira, naprosto je u slijedećem — zaposliti one koji su osposobljeni i kvalificirani, a učiniti nezaposlenima one koji danas rade, a kvalfikacije su im ispod zahtjeva aktualnog trenutka. Jasno je da takvo rješenje ne dolazi u obzir i da bi direktno, pored socijalnih sukoba, vodilo i teškim sukobima generacija. Zato, ako ostanemo samo na tvrdnji da su najsposobniji izvan svijeta rada, a manje sposobni u svijetu rada, blizu smo ovoj zamci, a istovremeno i stimuliranju tendencije da se oni koji su već u radnom procesu još više zatvaraju kako bi branili svoje pozicije. Stoga moramo govoriti o ovom problemu krajnje pažljivo i sagledavajući svu njegovu kompleksnost, kao i sve konzekvencije koje proizlaze iz društvenog razvoja.

Ovo bih želio ilustrirati i jednim konkretnim, ali poučnim slučajem. Prošle se godine dosta pisalo o obustavi rada u radnoj organizaciji »Nikola Tesla«. Upravo u ovoj sredini javio se određen problem koji se često ne sagledava kada je riječ o razvoju. U »Nikoli Tesli« usvojio se novi proizvod na bazi nove tehnologije. Jedna od konzekvencija bila je potreba zapošljavanja većeg broja stručnjaka — inžinjera elektrotehnike. Istovremeno se javlja i višak zaposlenih, upravo onih koji rade na jednostavnim poslovima — nekvalificiranih i polukvalificiranih radnika. Ukoliko mi kao društvo, planski i organizirano ne pratimo koje su sve socijalne posljedice razvoja, tada može doći do ozbiljnih društvenih sudara i sukoba koji su i te kako uočljivi danas u nekim zemljama.

Poznato je kako kapital rješava ove probleme i koje su socijalne posljedice takvog načina razrješavanja. Današnje klasne borbe u Francuskoj i Velikoj Britaniji to najbolje potvrđuju. Stoga, kada govorimo o razvoju, i povezano s njim, o mladima, onda moramo voditi računa i o ovome da ne bismo doživjeli neugodna iznenađenja na socijalnom planu.

Na kraju želio bih komentirati i neke ovdje iznesene tvrdnje. Jordan Aleksić, između ostalog, izrazio je sumnju da je ikada ozbiljno mišljeno da omladinska organizacija bude samostalna, da se u biti prevlada transmisioni odnos između Saveza komunista i omladinske organizacije. Mislim da ova njegova tvrdnja na određen

Digitized by Google

način potvrđuje nešto što je dosta izraženo u našem društvu, pa je želim komentirati, odnosno iznijeti svoje viđenje ovog problema.

Svi skupa se nedovoljno trudimo da do kraja uđemo u analizu procesa koje smo pokrenuli i da pokušamo ozbiljno, s krajnjom odgovornošću, sagledati dokle smo došli u ukupnom društvenom razvoju. Još daleke 1952. godine na VI kongresu opredijelili smo se za Savez komunista, a 1958. godine na VII kongresu SKJ donijeli smo i Program Saveza komunista. Bez obzira na ogromno značenje ova dva kongresa, jasno je da time nismo niti iscrpli ideju niti realizirali Savez komunista, jer je riječ o povijesnom procesu promjene i društva, a i njegove avangarde.

Stoga je razumljivo, premda ne baš i idejno opravdano i prihvatljivo, da se i danas, kad god treba potcrtati ulogu avangarde, često govori o Partiji, a ne o Savezu komunista. To na određen način govori o stanju svijesti u nas. Iz horizonta koji smatra da je takova svijest dominantna moguće je i postaviti ovu tezu da nikada nije ozbiljno mišljeno da omladinska organizacija bude samostalna, da bude nešto drugo od transmisije Saveza komunista.

Usudio bih se ustvrditi nešto suprotno. Upravo u trenutku kada se Savez komunista, dosljedno svojoj programskoj ulozi u društvu, opredijelio za to da nijedna društveno-politička organizacija, pa niti omladinska, ne budu njegova transmisija — došlo je do određene krize naših društveno-političkih organizacija. One su se suočile s problemom kako da se na nov, drugačiji način potvrđuju kao dio organiziranih socijalističkih snaga. Pretpostavka tog novog načina potvrđivanja je najšire okupljanje svih onih kojima je do socijalizma stalo, bez obzira na to jesu li članovi Saveza komunista ili ne. Uostalom, to je onaj izvorni princip koji je i omogućio socijalističku revoluciju, ali koji je tokom vremena pomalo zapostavljen, jer se u jednom razdoblju ipak djelovalo prvenstveno kao partija na vlasti. Napuštanje takovog načina djelovanja najozbiljnije je otvorilo pitanje: kako najšire okupiti i organizirati radničku klasu, radne ljude, narod na programu razvoja socijalističkog samoupravljanja. To je pitanje koje se danas snažno nameće i omladinskoj organizaciji: kako najšire organizirati mladu generaciju da doista bude subjekt socijalističkog razvoja društva? I pri tome omogućiti da do punog izražaja dođe sve ono kreativno u generaciji, ali i ne zanemariti organiziranje osnovnih masa mladih. Naći ravnotežu između ova dva zahtjeva, znači i definirati kakva nam je potrebna politička i društvena organizacija mladih.

Definirajući ovaj odnos Saveza komunista i mlade generacije, želio bih podsjetiti na izvorni marksistički pristup. Savez komunista ne želi manipulirati mladom generacijom da bi time osigurao vlastitu budućnost. Boreći se za povijesne interese radničke klase, on se bori za budućnost i na tom programu koji je bitno okrenut budućnosti on se i bori za mladu generaciju. Na toj liniji je na Savezu komunista da uspostavi, i to odmah i neodložno, vezu između svog Programa i mladih!

Digitized by Google

Vinko Hafner

Odnos mladih komunista prema komunizmu

Drug Šuvar me je pozvao na ovaj okrugli sto iz dva razloga: prvo zato da i neka belokosa glava ukrasi ovaj brojni skup mladih, a drugo zato da kažem nešto o odnosu Saveza komunista, a posebno mladih prema komunizmu.

Prateći vašu veoma ozbiljnu raspravu postala mi je još jasnija važnost, rekao bih i presudnost pitanja: Savez komunista i mlada generacija.

Istina, po godinama i po stažu stari sam komunista. Imam troje dece, sva su već zaposlena, i svi su komunisti. Imam i pet unuka. To kažem zbog toga da biste lakše shvatili da je pitanje mlade generacije i moje lično pitanje i pitanje svih onih koje volim, i koji su mi uvek bili dragi i sa njima sam sarađivao. Zato je tema ovog »okruglog stola« podjednako značajna za vas mlade i za nas starije. Reč je, naime, o našoj zajedničkoj sudbini, o budućnosti našeg komunističkog pokreta i naših budućih generacija. Moje izlaganje u raspravi će možda zbog razlike u godinama, položaju i iskustvima biti malo drugačije od vaših, više konformistička, a možda i paternalistička. Ipak će, sigurno, biti na vašoj liniji.

Inspirisan vašom raspravom, najpre ću nešto reći o odnosima stare i mlade generacije uopšte. Mislim da smo u našem društvu dugo vremena veoma uspešno savladavali inače uvek izražen pro-

Digitized by Google

blem generacijskog konflikta. Savladavali smo ga, pre svega, zbog toga jer je celokupna generacija, koja je započela revoluciju i vodila je dalje posle rata, bila u stvari mlada generacija, istina u saradnji i inspirisana od mnogih starijih i iskusnijih revolucionara, uključujući i druga Tita, a ipak mlada i vođena svojim zanosom. Čini mi se da je prosečna starost partizana bila oko 24 godine, a rukovodećeg kadra dve ili tri godine više. Znači, našom revolucijom rukovodila je zaista mlada generacija.

Ipak bih tome nešto dodao. Ti si, druže Šuvar, pomenuo partizanskog generala sa 23 godine. Ja sam sa 22 godine bio politkomesar grupe partizanskih odreda za Gorenjsku. Kada se setim onih dana, potpuno mi je jasno da je, u suštini, samo takva mlada generacija, sa tako mladim rukovodećim sastavom mogla da se probija kroz rat, kroz revoluciju, kako zbog njenih fizičkih sposobnosti tako i zbog mladalačkog zanosa i neopterećenosti. Ali isto tako vam kažem da smo tada mi svi, a naročito rukovodeći partizanski kadar, pored fizičkih snaga od 24 godine imali i za 10 godina veća iskustva, sigurno bi zadali neprijatelju još teže udarce a sa manjim našim žrtvama. Još danas se postidim nekih svojih tadašnjih slabih stavova i odluka koje kao nešto stariji i skusniji sigurno ne bih doneo.

Od tada je prošlo punih 40 godina i u međuvremenu se mnogo šta izmenilo. Ondašnja mlada generacija je ostarela i uključila se već nova mlađa generacija. Evo, Stipe Šuvar i drugi među vama danas predstavljate mladu ili srednju generaciju, koja će za kratko vreme, kao ja danas, na ovakim skupovima reprezentirati staru generaciju, ako joj bog dâ i sreća junačka. Nova, mlađa generacija danas već rukovodi našom revolucijom i društvom, od osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice do federacije. Uprkos tome, u pravu ste kad kažete da je sadašnja generacija rukovodećih ljudi, naročito na višim društvenim razinama, u proseku suviše stara. Zbog toga se generacijski konflikt kod nas postepeno zaoštrava.

Ipak mislim da treba naći jednu pametnu starosnu razmeru i sa podmlađivanjem sadašnje rukovodeće strukture krenuti brže napred. No smena generacija uvek je dosta bolna, pošto stariji kadrovi žele da odbrane stečene položaje, a mlađi da ih što pre zauzmu. Zato nam je potrebna veća socijalna kultura, veća obazrivost, kako starih prema mladima tako i mladih prema starima. Svi ćemo biti uvek pritisnuti nekim generičkim zakonitostima borbe za opstanak pojedinca i vrste. Ipak moramo unositi u međusobne odnose i naša svesna ljudska i komunistička shvatanja, pa ćemo izbeći teže generacijske konflikte.

A sada da kažem nešto o odnosu Saveza komunista, a posebno mladih komunista prema komunizmu. Polazim od pitanja — zašto komunisti, stariji i mlađi, tako retko pominju komunizam, to jest besklasno komunističko društvo u kojem treba da se u potpunosti postigne oslobođenje rada i čoveka, spreči svaka eksploatacija čoveka od čoveka i ostvari raspodela prema potrebama. Svakako je to vizija, dugoročan razvojni cilj koji je moguće ostvariti samo du-

Digitized by Google

gotrajnim procesom društvenog preobražaja. Ipak tu viziju moramo uvek imati pred sobom i boriti se za njeno ostvarenje da bismo bili i ostali istinski komunistički pokret. To je usko povezano sa temom današnjeg »okruglog stola«, to jest »Savez komunista i mlada generacija« ili »Generacija mladih komunista i komunizam«. U ovome je sadržan i odgovor na pitanja: šta je Savez komunista i zašto se tako naziva, šta smo mi komunisti, i kakav je naš odnos prema komunizmu.

Ova pitanja su veoma značajna ako imamo u vidu da smo u Programu i Statutu Saveza komunista zapisali da ćemo se mi, komunisti, boriti za ostvarenje besklasnog komunističkog društva. Zašto onda komunisti reč komunizam tako retko i nekako stidljivo pominju. Možda zbog toga što je naša privrženost ideji komunizma toliko jasna i nesporna da o tome uopšte ne treba govoriti. A možda smo komunisti, toliko preokupirani praktičnim razrešavanjem krupnih pitanja naše sadašnjosti i bliske budućnosti da za razmišljanje o komunizmu nemamo ni vremena ni volje.

Može biti i to da smo toliko pod pritiskom agresivnog domaćeg i stranog antikomunističkog sindroma da mu se ne možemo ili ne znamo, odupreti, pa onda, pognutih glava, o komunizmu radije ćutimo.

U vezi s osnovnom temom današnjeg »okruglog stola« bitno je pitanje da li može odlučnije izražavanje privrženosti Saveza komunista ideji komunizma jačati ili slabiti njegovu ukorenjenost i uticaj u društvenoj bazi, a posebno u mladoj generaciji. Na ovo pitanje neki su mi odgovorili da o komunizmu sada ne vredi pričati, nego se treba boriti za ostvarivanje sadašnje faze društvenog preobražaja. Ne znam kako vi gledate na to i da li se slažete sa ovim pravilom: Savez komunista je komunistička organizacija, a njegovi članovi su komunisti, to jest privrženi ideji komunizma. Ako to nisu, onda ne mogu biti ni članovi Saveza komunista.

Šta mislite, mladi drugovi, kakve bismo rezultate dobili ako bismo sada sproveli diskretnu i objektivnu anketu među svih dva miliona jugoslovenskih komunista, a posebno među 600.000 mladih, na pitanje: kakav je njihov odnos prema komunizmu kao istorijskom interesu radničke klase? Uveren sam da bi znatan deo komunista jasno i bez rezervi izrazio svoj pozitivan odnos prema komunizmu. Manji deo komunista ili, tačnije članova Saveza komunista odgovorio bi na pitanje sasvim negativno. To su oni ljudi koji se zadržavaju u Savezu komunista po nekakvoj inerciji ili radi ličnih interesa, a njihov odnos prema socijalističkom samoupravljanju isto toliko je negativan koliko i prema komunizmu.

Većina komunista, naročito mladih, pitanjem o njihovom odnosu prema komunizmu bila bi, pre svega, iznenađena i pomalo zbunjena, jer im takvo pitanje odavno niko nije postavio, niti su ga sami sebi postavili. No, kada bismo im pobliže razjasnili o čemu je reč, u velikoj većini bi izrazili pozitivan odnos prema komunizmu, istina, na postavljanje mnogih pitanja o pravcima i mogućnostima njegovog ostvarivanja. Složili bi se i s tim da je ostvarenje komunizma izrazito dugoročan društveni proces. koji već danas

Digitized by Google

započinje jačanjem socijalističkog samoupravljanja i primenom načela raspodele prema radu.

Ovim sam želeo pokazati da Savez komunista u svom članstvu, uprkos svim poznatim slabostima, ima velike moralne i stvaralačke snage, koje treba samo odlučnije aktivirati. Pri tome može biti od velikog značaja i energičnije isticanje privrženosti Saveza komunista ideji komunizma i njegovim moralnim vrednostima. Nije reč o jednostavnom obnavljanju nekakvog moralnog lika komunista iz predratnog ili prvog posleratnog razdoblja, jer se i taj lik umnogome menja zajedno sa preobražajem društva i samog Saveza komunista. Ipak, komunista će uvek ostati borac za ostvarenje komunizma.

Sada je najvažnije kako ideju komunizma približiti mladoj generaciji, koja će, na kraju krajeva izvući sve koristi, a i preuzeti sav teret i rizik ostvarivanja novog komunističkog društva. Kako postići da mladi članovi Saveza komunista sa ponosom izjavljuju da su komunisti, to jest borci za ostvarenje komunističkih ideja? Čini mi se da je to značajno pitanje i za naš današnji »okrugli sto«.

Digitized by Google

Renata Culej

Omladina — odgovorni subjekt

O ulozi i značaju Saveza komunista i mlade generacije ima smisla govoriti samo ako se, pri tom, podrazumijeva da mlade snage nisu, niti mogu biti potencijalni nosioci društvenih zbivanja, nego, naprotiv, — odgovorni subjekti u središtu, žiži društvenih događanja današnjice. Na fakultetima, radnim mjestima, školskim učionicama, u društveno-političkim organizacijama mladi su, kako prije pa tako i danas, bili i ostali kreativni inicijatori sa neograničenim mogućnostima stalnog osmišljavanja i uobličavanja društvenih tokova. Na sebi svojstven način (kakva jedna mladost može biti i jest) oni su istovremeno i kritičari, i inovatori i stvaraoci novog sa tendencijom drugačijeg i boljeg od onog što mu je prethodilo.

Vrlo često se može čuti ili pročitati o odgovornostima koje danas očekuju mladu generaciju. To i nije ništa novo, jer različiti zadaci, akcije, imanentni svim prošlim i budućim vremenima, neminovno traže od subjekata povijesti da, djelujući, istovremeno preuzimaju odgovornost za ono što čine. Nemoguće je stvarati i raditi, a odbijati da se ponese i breme odgovornosti, ali i obrnuto. Nikoga se ne može kuditi, niti hvaliti u osami pasivizacije i nedjelovanja. Treba li posebno isticati da je veći dio omladine danas i te kako svjestan interaktivnog odnosa, ali se istovremeno moramo zapitati da li se, udarajući na sva zvona o značaju odgovornih

Digitized by Google

subjekata unutar našeg društveno-političkog sistema, paralelno mladima pruža šansa da djeluju, da stvaraju, da kreiraju? Jer, po logici zdravog razuma, izgleda da jedno bez drugoga nikako ne ide.

Da ne bismo ostali na pokušaju da odgovorimo na ovo pitanje, na razini široko — frazeologijske generalizacije, pođimo od konkretnih pokazatelja. Ili, bolje, zaustavimo se na jednom od aspekata aktualnog YU-trenutka. Uz najrazličitije ekonomske, političke, kulturne i druge faktore, te paralelno probleme koji se uz njih javljaju, pitanje zaposlenosti se neposredno nadovezuje i nameće kao potencijalna zarišna točka svih društvenih konflikata.

Zašto (ne)zaposlenost?

Brojčani pokazatelji nedvosmisleno objašnjavaju i ukazuju na aktualnost postavljenog pitanja na tlu Jugoslavije. Gotovo milijun nezaposlenih, među kojima mlađi od trideset godina čine više od 70% (u Zagrebu više od 80%). U Italiji je na primjer, slična situacija sa više od dva i pol milijuna onih koji čekaju posao. Nešto šire gledajući, recimo u zemljama OECD-a, do kraja ove godine se predviđa porast nezaposlenih na 20 milijuna, u zemljama trećeg svijeta — 500 milijuna, a ne treba posebno naglašavati izvanredno visok postotak mladih u cjelokupnoj populaciji. I tako bi se unedogled mogli nizati približno slični brojčani izrazi nezaposlenosti u različitim podnebljima, što nam ne može biti izlikom da se sa smanjenom oštrinom vratimo na nezaposlenost u jugoslavenskim uvjetima. Međutim, posebno zabrinjava što je iz godine u godinu sve duže vrijeme čekanja na radno mjesto, što sada iznosi, u prosjeku, oko šest mjeseci, pa i do godine dana. Nije tako visok postotak (ali ne i nezanemarljiv) onih koji na biroima za zapošljavanje provode po dvije, pa čak i tri godine. Što znači biti sve to vrijeme bez posla, biti osuđen na dobrohotnost roditeljskih osjećaja i brige ili od mjeseca do mjeseca doslovno živjeti na rubu egzistencijalnog minimuma, uz smiješno malu socijalnu pomoć — najbolje znaju oni koji su iskusili sličnu situaciju na vlastitoj koži ili imaju to prilike sada. Nije posrijedi samo biti financijskim teretom, već biti i sučeljen sa nemogućnošću djelovanja, aktivnog sudjelovanja, biti bačen u vremensku tamnicu nasilnog besposličarenja.

A brojke pokazuju da takvih nije malo. Pretpostavimo sada (a neka sociološko-psihološka istraživanja 60-tih godina su ovo potvrdila) da se reagiranja nezaposlenih mogu vrlo često potražiti na relaciji obespravljenosti, osjećaja nemoći, otuđenja, izolacije (no što dijelom ovisi i o subjektivnim faktorima). Postavši prisilnim autsajderima, oni su na neki način odgurnuti na društvene margine, onemogućeni da budu ono za što ih je isto društvo godinama odgajalo i obrazovalo. Umjesto kreativnih stvaralaca u najproduktivnijim godinama života, osobito kada se ima u vidu da je najčešće riječ o srednjim ili visokostručnim mladim kadrovima, dobija se često samo gomila promatrača i kritičara izvana ili sa strane. Ako se na prethodno razmišljanje nadoveže i mogućnost gubitka povjerenja u istinitost postavljenih ciljeva, vrijednosti i normi u društvu, cijela situacija dobija još više na težini. Najrigorozniji, najdrastičniji oblik ekonomske i socijalne nejednakosti u obliku

Digitized by Google

nezaposlenosti javlja se kao potencijalni harač na socijalnoj, vrijednosnoj i idejno-političkoj orijentaciji nezaposlene omladine. Zbog toga su šire društveno-političke akcije na rješavanju, kako mnogi znaju reći, problema broj 1 danas, ne samo dobrodošle i vrijedne pažnje, nego jednostavno neophodne. Vatrogasne reakcije gašenja vanjskih, pojedinačnih »nepoželjnih« slučajeva ne mogu biti garancijom njihovog suzbijanja i rješavanja problema uopće.

Vratimo se ponovno na početak gdje je bilo riječi o društveno proklamiranom značaju odgovornosti svih članova društva, pa i mladih. Osuđeni izvjesno vrijeme na nemogućnost proizvođenja, stvaranja, rada, zbog niza objektivnih ekonomskih teškoća, još veći problem nastaje ako se omladina paralelno isključuje iz procesa sudjelovanja i odlučivanja o poslovima od šireg društvenog značaja. Osamljujući se unutar četiri zida sfere privatnog, mladi se transformiraju u poseban svijet za sebe, *a priori* odbacujući odgovornost za sve što se oko njih događa.

A kome je u ovom društvu od koristi i kakvu funkciju ima neodgovorna, uspavana i prividno apolitična masa mladih?

Negativan odgovor na pitanje, jasno, zahtijeva apel za rješavanje problema nezaposlenosti. I zbog toga je akcija Saveza komunista, kao organizacije koja više od pola stoljeća stavlja svoj pečat na zbivanja, ne samo u jugoslavenskim, nego i svjetskim razmjerima, jedini mogući osnov za izlazak iz začaranog kruga: znam, ali ne daju mi raditi. Prvenstveno može biti riječi o otkrivanju i ukljanjanju slabosti unutar politike zapošljavanja koje su, na primjer, evidentne u različitim igrama namještanja prvenstva kandidata na neko radno mjesto, što izaziva nezadovoljstvo mahom nižih slojeva koji su na neki način prikraćeni u nepoštenoj i bespoštednoj podjeli kolača, odnosno svih svjesnih i odgovornih subjekata društva. Akcija svih segmenata društva, pa tako i omladine u borbi za pravo na rad kao centralnom momentu prava na život, nameće se kao bazična aktivnost u želji za postizanjem napretka i za jačanjem samoupravnog socijalizma kod nas. Jer, kako je stalno isticao Marx, a kasnije se nadovezao i Friedmann — rad je cement bez kojeg se i pojedinac i društvo raspadaju.

Digitized by Google

Tatjana Đurić

O problemu nezaposlenosti

Nezaposlenost je društveni problem. Za samoupravno društvo sa neograničenom ponudom radne snage, karakteristikama tipičnim za male zemlje i dualnim karakterom privrede, problem aktiviranja svih potencijalnih ljudskih resursa ima prvorazredan značaj — ekonomski, socijalni, politički, humani. Nezaposlena je mlada generacija — pretežno mladi, pretežno obrazovani (školovani) kadrovi, pretežno žene. Ali nezaposlenost nije niti generacijski, još manje ženski problem. Problem nezaposlenosti mladih nije ni problem penzionera, kao što ni mala privreda nije budućnost omladine — pre povratnika iz inostranstva. Nezaposlenost mladih jeste društveni problem. On se ogleda u nemogućnosti primene raspoloživih znanja i prenaglašavanju moralno-političkih kriterija i radnog iskustva, a nepoštovanju radnih kriterija, tehničkog principa »pravi čovek na pravo mesto« i u neadekvatnom vrednovanju znanja. Njegovom rešavanju društvo pristupa globalno — apelima, zaključcima, programima i planovima, sistemskim merama, a rezultat takvog pristupa je dalji i uporan porast nezaposlenosti:

	1981.	1982.	1983.
Zaposlenost u sektoru društvene svojine	2,8	2,3	2

Izvor: Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku iz 1983, br. 82, 239 i iz 1984, br. 94.

Digitized by Google

Doduše, povećava se i broj zaposlenih. U periodu 1980—1984. godine zaposlenost raste za 9,5%, a nezaposlenost za 12%. U uslovima kada je porast zapošljavanja postignut uz opadanje produktivnosti rada teško se može (ako se uopšte može) govoriti o njegovim ekonomskim efektima — pre, i na žalost, samo sa aspekta kratkog roka, ono ima karakter socijale i solidarnosti. Dugoročno, znamo, porast zapošljavanja deli sudbinu privrednog razvoja. Rešenje problema je u jačanju proizvodnje — zapošljavanje je produktivno (ekonomski opravdano) samo ako se postiže povećanjem proizvodnje (ne svake, već rentabilne) porastom obima i efektivnosti investicija, proizvodnih fondova i njihovom srazmernom raspodelom po delatnostima.

Nezaposlenost nije posledica krize, iako i samo opadanje stope rasta privrede sužava mogućnost zapošljavanja, već je to hronično stanje naše privrede nastalo kao posledica sprovođene razvojne strategije brzog, ali autarkičnog privrednog razvoja i institucionalnih okvira tog razvoja. Postojeći potencijali u društvu ostaju neiskorišćeni. Privredno-sistemskim rešenjima je obilan faktor — radna snaga učinjena skupom, a redak i oskudan kapital jeftinim, mimo svake ekonomske logike. Stoga je bitno izgraditi takvu politiku zapošljavanja koja će voditi optimalnoj kombinaciji kapitala, tehnologije, ljudskog faktora i prirodnih resursa.

Jednom zaposleni, poseduju gotovo stoprocentnu sigurnost svojih radnih mesta, što ima za posledicu imobilizaciju radne snage i diskriminaciju prema nezaposlenima od strane zaposlenih.

Kad su nezaposleni, mladi su, logično, i na marginama društvenih zbivanja, ali ne samo zato što su nezaposleni i ne samo oni koji su nezaposleni. Mlada generacija danas nije u poziciji da odlučuje. Posledice su vidljive i ovde rečene. Da bi se sagledao izlaz, moraju se spoznati pravi i istinski uzroci ovakvom stanju. Istorijska je odgovornost Saveza komunista da ih ustanovi i mladih da se izbore za svoje društvene pozicije koje im pripadaju, jer se one nikad ne predaju štafetnom palicom. Samo u tom smislu SSOJ, kao društveno-politička organizacija mladih, mora nužno delovati generacijski — izgrađujući svoju svest i program sopstvenog delovanja.

Digitized by Google

Vladislav Hinšt

Zanemarena tema

Odnos Saveza komunista, kao vodeće idejno-političke snage društva, i mlade generacije dugo je vremena bila zanemarena tema potisnuta na margine društva. U posljednje vrijeme ovom izuzetno značajnom pitanju počinje se poklanjati veća pažnja. Mogu se istaknuti dva osnovna razloga koji su doveli do shvaćanja da su omladina i njena pripadnost Savezu komunista Jugoslavije ključni faktor daljeg razvoja i potpune afirmacije socijalističkog samoupravljanja. Prvo, ekonomska kriza, koja žestoko potresa našu zemlju, ostavlja najviše posljedica na mladu generaciju. Životni standard većine mladih je ozbiljno narušen, šanse postizanja jednakog obrazovanja drastično se smanjuju, a nezaposlenost najteže pogađa mlade i obrazovane. Drugi razlog treba tražiti u idejnim kretanjima. Naime, mladi nisu sami po sebi revolucionarni, progresivno orijentirani, već, isto tako, mogu biti, a na žalost i jesu, pristalice dogmatskih i konzervativnih tendencija. Najveći dio mlade generacije je potpuno apolitičan, nezainteresiran za zbivanja i kretanja u društvu. Takve mlade ljude doista nije teško privući pa i kupiti, ako ne na otvoren, a onda na neki suptilniji način, i napraviti od njih nosioce reakcionarnih shvaćanja.

Ova dva razloga su međusobno povezana. No ne zaboravimo da je i sedamdesetih godina, u doba višeg životnog standarda, omladina podlijegala svemu i svačemu. Mislim da je baš tada učinjen niz

Digitized by Google

propusta na relaciji Savez komunista — mlada generacija. Naime, mladi su bivali potisnuti na rubna područja društvenog života. Uslijed porasta životnog standarda, počeo se stvarati kult potrošačkog društva, što je polako, ali sigurno socijalizam počelo potiskivati u stranu, ne samo kao konkretan politički sistem, već i kao ideju. Mlade se nastojalo, a često čak niti to, orijentirati na rock-glazbu, sport i druge sadržaje, dok je sfera društveno-političkog života ostavljena starijima. Na omladinu najviše djeluju konkretni životni i radni uvjeti. Odgoj stečen u roditeljskom domu djeluje najviše do desete godine života. Tada se svijet počinje polako samostalno razumijevati, ponekad ispravno, ponekad pogrešno. Odgoj u školama i na fakultetima u nas očito nikada nije ni postojao. Obrazovna komponenta uvijek je bila izrazito naglašena, dok je odgoj tretiran kao nešto nevažno. Zato je i omladina sklona najrazličitijim idejnim tendencijama, indoktrinacijama, najcrnjim pogledima na svijet.

Apsurdno, ali, na žalost, istinito i poražavajuće djeluju činjenice da omladina koketira na ovaj ili onaj način s fašizmom, da nastupa s nacionalističkih i kleronacionalističkih pozicija. Međutim, najvećem dijelu mladih ljudi, ako razmišljaju barem malo svojom glavom, neće biti teško razotkriti takve mračne ideje bilo gdje. Problem je kako u nizu onih koji se, tobože, izjašnjavaju za Jugoslaviju ovakvu kakva je i za socijalističko samoupravno društvo — uočiti tko je uistinu za to, a tko na suptilan način prodaje različite ideje. Uslijed nacionalističkih ispada raste i lažna zabrinutost za sudbinu Jugoslavije. Želi se stvoriti slika pretjerane dramatičnosti. Tako se pod formom nekakvog ultraljevičarstva zagovara povratak na centralizam, zastupaju se dogmatske teze, negira se nacionalno i klasno, a ističe unitarizam. Smatra se da bi sve probleme najefikasnije riješili vojska i policijski aparat. I takve su tendencije, između ostalih, ispoljene i kod omladine. Jedan dio omladine, ne baš mali, uglavnom je pasivan, ali je opsjednut inferiornošću što živi u socijalizmu i duboko je nesretan što su lažna svjetla kapitalističkog svijeta daleko od njega. Unatoč brojnim marksističkim analizama kapitalizma, kod nas se kapitalizam još samo uočava u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama. Kapitalizam u zemljama u razvoju nikada nije posebno istican. Stoga i nije čudo da omladina biva zaslijepljena prividom kapitalističkog blagostanja. U diskusiji o ekonomskoj politici u SAD i Velikoj Britaniji prosječni će naš student ekonomje gorljivo govoriti o postignutim rezultatima u tim zemljama, a neće imati pojma o klasnoj utemeljenosti teorijske osnove takve ekonomske politike i posljedicama koje ona ostavlja na radničku klasu u tim zemljama. Dakle, nije dovoljno davati mlađima nekakvo globalno pojednostavnjeno marksističko obrazovanje već je potrebno u okviru njihove struke, posebno ako je riječ o društvenim znanostima, mlade u potpunosti osposobiti za to da s marksističkih stajališta ocjenjuju svijet oko sebe. Kada je konkretno riječ o političkoj ekonomiji, nije dovoljno ostati samo na Marxovoj analizi kapitalističkog načina proizvodnje, već je neophodno ukazati na suvremene ekonom-

Digitized by Google

ske teorije. U protivnom, mladi će se lako oduševiti svime i svačime, jer će im suština ostati nepoznata.

Ne bi bilo dobro ostajati samo na konstatacijama tipa: »naša omladina je divna«, ili »naša omladina ništa ne valja, pa tako ni sve ostalo«. Očito je da se pred Savezom komunista nalaze veliki zadaci u pogledu djelovanja na našu mladu generaciju. I to ne samo pred SK, kao zbirom partijskih foruma na raznim nivoima, već pred članovima Saveza komunista koji su najviše u kontaktu s mladima, a to su, prije svega, nastavnici i profesori. Profesije koje su u funkciji odgoja i obrazovanja valja i materijalno stimulirati na savjestan rad. Smatram da bi daleko više trebalo koristiti, odnosno reafirmirati stavove iz Statuta i Programa SKJ »da komunisti djeluju snagom argumenata« i »ništa nije tako sveto da ne bi moglo biti nadiđeno«. Sistem vrijednosti u našem društvu danas gotovo ne postoji, odnosno nagrižen je moralnom i ekonomskom krizom. Da bi se mlada generacija mogla ispravno usmjeriti, osnovno je postojanje vrijednosnog sistema, koji treba stvoriti. Najviše je degradiran rad, praktički ispadne nečasno raditi i zarađivati na osnovu rezultata rada. Mladog čovjeka koji želi raditi i koji se želi dokazati to boli, a nije u poziciji da sâm nešto promijeni. Treba ukazivati na svaki oblik antikomunizma, koji je danas sve izraženiji i kod nas i u svijetu. Samo to treba činiti pravovremeno, lucidno raskrinkavajući nosioce takvih stavova. To sve ukazuje na potrebu idejno-teorijskog rada i u samom SK, ali i u školama i na fakultetima.

Jedan od problema koji će svakako biti i najteže riješiti je nezaposlenost. Milijun nezaposlenih u Jugoslaviji ozbiljno zabrinjava i ukazuje na potrebu što hitnijeg rješavanja toga problema. Svaki je nezaposlen čovjek priča za sebe. Očigledno, ne čini se ni izdaleka dovoljno ni mjerama ekonomske politike, a niti drugima da se nezaposlenost suzbije. Postoje mnoga sredstva i načini da se stvori prostor za veće zapošljavanje. Mislim da je velika obaveza Saveza komunista da osigura što skorije zapošljavanje već sada nezaposlenih i nadolazećih mladih generacija.

Potrebno je u društvu argumentirano isticati značaj i prednosti socijalističkog samoupravnog društva i obračunavati se s tendencijama usmjerenima ka građanskim društvima i staljinističkim modelima. Zapanjuje, ali dublja analiza pokazuje da je to kod nas ispoljeno desetljećima — da sada u doba drastičnog pada životnog standarda radnička klasa strpljivo podnosi sve teškoće, a da galame oni čiji standard raste, a žele se još više obogatiti. Malograđanština u nas strahovito jača, uzdižu se lažne vrijednosti, nemilosrdno se pljuje po socijalizmu. Zar da i nakon četrdeset godina života u socijalizmu — to šuteći promatramo i ne reagiramo?

Savez komunista, kao vodeća društvena snaga, mora omogućiti da na istaknuta rukovodeća mjesta u društvu i privredi dođu mladi ljudi, idejno orijentirani u duhu SKJ i socijalističkog samoupravnog društva i stručno osposobljeni, kako bi mogli biti nosioci daljeg društvenog razvoja i uvođenja novih suvremenih tehnologija.

Digitized by Google

Potrebne su nam nove mlade snage, a imamo ih dovoljno, samo ih treba iskoristiti. Trebamo težiti tome da budemo takvo društvo koje će pokazati cijelom svijetu da je samoupravnom socijalizmu imanentna društvena i ekonomska efikasnost. Zato je i kratkoročno, a još više dugoročno, odnos između Saveza komunista i mlade generacije preduvjet daljeg razvoja i uspješnosti našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Parafrazirao bih riječi splitskog sociologa Borisa Vuškovića. Zaista je nevjerojatno da danas u našem društvu istupati s komunističkim uvjerenjem izaziva podozrenje i sumnjičavost. Ili vas proglase karijeristom ili ispadnete utopist koji vjeruje u nekakve ideale. Upravo takvi pogledi na socijalizam i komunizam mladog čovjeka, bez obzira na sadašnju situaciju, čovjeka najviše bole.

Ekonomska kriza u kojoj se nalazimo ne mora i ne smije biti faktor rezignacije, već upravo poticaj cijelom društvu, Savezu komunista i mladoj generaciji za kvalitativno novi skok u našem društvenom i ekonomskom razvoju. Iz ove krize možemo izići bez obzira na sve negativne posljedice i ojačani za jedno veliko iskustvo. No prije toga će trebati slomiti birokratske i tehnokratske snage, razobličiti neprijatelje svih boja i pružiti omladini šansu da pokaže koliko zna i koliko vrijedi. Bez obzira na sve negativnosti koje se svakodnevno susreću kod mladih, naša omladina najvećim dijelom želi, prije svega, dobiti šansu da svojim radom i opredijeljenošću pokaže da svoju budućnost vidi u daljem razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Deklarativno i normativno učinjeno je mnogo. Sada valja samo mladima pružiti šansu i isticati pozitivne primjere, a ne samo govoriti o omladini kao o sudionicima u najrazličitijim ekscesima. Nije naša mlada generacija ni bolja ni gora od društva u cjelini. Društveno-ekonomski odnosi samo se prelamaju i direktno odražavaju na mladu generaciju.

Digitized by Google

Vjeko Santrić

Koje je boje situacija?

Budući da je SKJ, prema Statutu, »revolucionarna i jedinstvena organizacija i vodeća idejno-politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u njihovoj borbi za socijalizam na osnovama samoupravljanja«, to će možda primjerenije biti da se manje u razmatranje uzme omladina prema svom dobnom određenju, po kojemu joj pripadaju oni između 15 i 25 (odnosno 27 ili čak 30) godina (što ovisi o brzini sazrijevanja, vremenu unutar kojeg je moguće osamostaljivanje itd.), a više u svom sociološkom i političkom pojmu kakav je aktualnim postao naročito od šezdesetih godina.

(No, kako god da se pokuša temi prići, možda nije nevažno spomenuti da autor o omladini govori kao netko tko joj, ni dobno a ni u sociološko-političkom smislu šezdesetih godina nije još pripadao, kao što joj osamdesetih ne pripada više. U tom govoru ostat će se na razini dojma, utiska, zapažanja, osobnog viđenja koji, koliko god se, vjerojatno, ne mogu mjeriti s analitičkim, stručnim, znanstvenim pristupima, ipak su ponekad potrebni, jer će možda učiniti da se ponekom problemu priđe drugačije, da ga se osvijetli raznolikije, o njemu razmisli raznovrsnije . . .)

I

Premda su šezdesete u središte sukobâ — barem u zapadnom, razvijenom dijelu svijeta (Sjeverna Amerika, Zapadna Evropa —

Digitized by Google

uglavnom izbacile urbano stanovništvo srednje klase, i to u prvom redu sveučilišno, ipak je osporavanje, koje se doskora pretvorilo u konfrontaciju, bilo izrazito generacijski obilježeno. Koliko god da je u tom dijelu svijeta, pored ostalog, zapravo bila riječ o buntu protiv materijalnog obilja, ipak je ono bilo prva pretpostavka bunta. Nedvojbeno je, naime, bilo da je određeni životni standard postao s razvojem društva osigurana, zajamčena stvar; no baš to je više nerviralo nego oduševljavalo; upravo je postignuta razina životnog blagostanja postavljala pitanje kvaliteta života koji se u tom blagostanju iscrpljuje, kao i pitanje cijene kojom je ono postignuto. Pri tome, nije se važnom činila samo cijena plaćena dehumanizacijom rada i međuljudskih odnosa, koji na takvom radu izrastaju, kao ni cijena koju se plaćalo sve većom autoritarnošću institucija (od škola do vlada), nego je taj napredak podrazumijevao i obespravljenost pojedinih »kategorija« stanovništva, militarizaciju privrede, vanjskopolitičko-ekonomsko-vojni ekspanzionizam... Inzistiralo se, nasuprot tome (istina, ponekad i sasvim paradno, izvještačeno ili dokono), na autentičnosti međuljudskih odnosa, preispitivalo se (ne bez pretjerivanja) prirodu i svrhu obrazovanja, strukturu obitelji, ulogu tradicionalnih institucija, kao i vrednota koje one promiču, nastojalo se ne samo, osobno ili generacijski, promijeniti ponašanje (često samo vanjsko i često samo prividno), nego i oblikovati takve slogane, pa čak i utopije koje će imati važan i (nadalo se) trajan utjecaj na životni stil i težnje širih slojeva omladine.

Da bi uopće privukla pažnju, što više laskanja, takva su kretanja morala imati i vlastite, često i bitno različite pretpostavke i među onim mladima koji su bujali u brzo narastajućim i transformirajućim gradovima nerazvijenih, socijalističkih zemalja, među kojima je bila i naša.

Ako se i u nas obilje postavljalo tada kao neki problem, onda svakako nije bila riječ o zasićenosti njime, o obilju s kojim se ne zna što bi se počelo pa se izlaz traži u bijegu od njega kao od stvari bezvrijedne i svima lako dostižne. Kao i danas — kada se na sve strane dokazuje da nam se standard vratio na onaj iz šezdesetih godina — tako je i onda, više nego o čemu drugom, bila riječ o pravednijoj raspodjeli onih dobara o kojima se, bez ubrzanog privrednog razvoja, koji je ta dobra proizveo, do jučer nije moglo ni sanjati. Povećane ekonomske, političke, dakle i socijalne razlike, kao posljedice tog razvoja, bile su teže probavljiv dio stvarnosti, to teži jer je bilo u pitanju socijalističko društvo bitno klasno-radnički orijentirano, društvo koje se, prije nego će stupnjem svog privrednog razvoja — mislilo se tako — dostići kapitalizam, mora iskazati pravednijom društvenom raspodjelom mogućnosti, uvjeta rezultata rada koji obavljaju njegovi pripadnici.

Upravo je omladina (ne sva i ne homogena) krajem šezdesetih više od drugih podsjećala društvo na njegova temeljna opredjeljenja i tražila da se stvarnost, ako već ne može odgovarati idealima, barem, što je moguće više, uskladi s njima. U ideale pravednijeg,

Digitized by Google

humanijeg, čovjeku primjerenijeg društva od kapitalističkog nije se, naime, sumnjalo. Možda se u njih ne sumnja ni danas, ali su očekivanja da se te nade i realiziraju — u međuvremenu opterećena sve većim i sve širim bremenom problema — bitno slabila, ukotvivši se na koncu u sve ozbiljnijem malodušju. Ne bi stoga trebalo začuditi odvedu li omladinu tegobe u koje je društvo zapalo — za razliku od šezdesetih, kada se ona politizirala, u krajnjoj liniji, pozitivno — nekim novim, neželjenim i tek odnedavno prijetećim, a svakako nepoželjnim pravcima. Ne zato što bi baš mladi bili inspiratori takvih kretanja, nego, prije svega, zato što se mogu pokazati njihovim marljivim, a nerijetko i manipuliranim sljedbenicima.

U situaciji u kojoj se sve manje traži od ziblje da se ravna prema principima, a sve više se neostvarljivima, pa onda i promašenima drže i sami principi, sasvim u skladu s nekim »općim duhom« vremena, brižno se traga za istinama novim i »istinama«. Te potrage, lutanja, tumaranja, sve češće su u otklonu spram svega službenog, javnog i priznatog, svega potvrđenog, provjerenog i pouzdanog, a približavaju se istinama privatnim, neslužbenim i »neideologiziranim«, istinama prošlosti, skrovitim i zapretanim.

Ta tmurna konstelacija ima, naravno, i svoje međunarodne razmjere. Generacija šezdesetih ponosila se svojim žarkim, žestokim ,bojovnim revolucionarstvom, inspiriranim, s jedne strane (u dalekom odbljesku), kineskim kulturnim revolucionarstvom, maoističkom isključivošću, a s druge — nadopunjenim hipijevskim pauperizmom. U međusobnoj sprezi oni su značajno utjecali na popularnost asketske vizije komunizma u socijalističkim zemljama, ali i na problematiziranje vrijednosti kakve su se sve više ispoljavale u kapitalističkim društvima, društvima bezmjerne produkcije robâ. Hrabrili su je emancipatorski procesi u nerazvijenim zemljama, pobjeda socijalizma na Kubi, kao i procvat pokreta nesvrstanih. Imala je razlogâ da bude ogorčena imperijalizmom (premda ga je percipirala najčešće na razini establishmenta) zbog ubojstva Kennedyja, rata u Vijetnamu, rasne diskriminacije, ubojstva Luthera Kingha...

Današnja situacija u tom je smislu bitno više mlaka, neutraliziranija, sistemi su »približeniji«, ratovi se vode perfidnije i bez izravnog angažiranja zainteresiranih, a cijela je atmosfera oko njih rezigniranija. Dok je militaristička politika SAD, unatoč njezinoj opskurnosti, postala konstantom, s kojom se računa kao sa stvari više-manje nepromjenljivom, pa se čak i zaduženost nerazvijenih zemalja radije promatra kao neka njihova krivnja, umjesto kao dugoročan — i riskantan i dobro promišljen istodobno — plan razvijenih, dotle su međunarodni potezi SSSR-a od kraja šezdesetih sve teže uspijevali zadržati i privid zalaganja za istinske ciljeve socijalizma, dobijajući sve više paternalistička, hegemonistička, a Kinezi bi rekli i ekspanzionistička obilježja. Pokret nesvrstanih proživljavao je u međuvremenu, iako i dalje brojan, vlastite i tuđe proturječnosti i krize, a ono što se posljednjih godina događalo s

Digitized by Google

Poljskom i u njoj nije imalo svoje reperkusije samo na doživljavanje i procjenjivanje jednog modela socijalizma, već je, ne bez razloga, ljuljalo povjerenje i u socijalističku alternativu uopće.

II

Pokazalo se, naime, da čak i ona socijalistička alternativa kakvu je, iznimno smjelo, svojedobno pokrenula, s partijom naprijed, naša zemlja, također nije — koliko god se (ovisno o, kako se to kaže, objektivnim mogućnostima) nadahnjivala oporbom blokovskim rješenjima — bez svojih, vlastitih proturječja, ograničenja ili stranputica. Kritika pak »istočnog« dogmatizma, blokovske učahurenosti, nesloboda u socijalizmu, kakva se logikom nametnutog nam, no neminovnog, sukoba počela sve snažnije i nesmetanije širiti (i svoje opore plodove u različitim varijantama brati kasnije u Madžarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj...), okrenula se naposlijetku, s mnogim huškačkim i politikantskim ambicijama, prema nama samima. U krajnjoj liniji, ona bi (što se god radikalnijom pokušava predstaviti na domaćem terenu), a u mjeri u kojoj se zadovoljava pukim moraliziranjem, bila licemjerna kad kritička osjetljivost (ne samo u ovom aspektu i ne uopće u prvom redu u njemu) ne bi rasla neprestano i usporedo s povećanjem samih društvenih proturječja. Dodatno opterećenje predstavlja pri tome godinama — pretežno s uspjehom — pothranjivano uvjerenje o našoj posebnosti, samosvojnosti, originalnosti, na kojoj se, istina s pravom, inzistiralo i inzistira, ali za koju se sve opasnije zanemaruje osigurati realne (naročito materijalne) pretpostavke.

To zanemarivanje dovodi, na koncu, dotle da ne samo što izaziva sve veću i opravdanu kritičnost, sve brojnijih i raznolikijih društvenih snaga — među kojima mladi, barem manifestno (još) ne prednjače — nego svojom tvrdokornošću ono provocira suprotstavljanje i socijalizmu (uopće) i samoupravljanju (posebno), koje se suprotstavljanje, uostalom, u »određenim« društvenim slojevima sa zadovoljstvom i dočekuje.

Pod ovim »određenim« podrazumijevamo takozvane srednje, više ili gornje slojeve od kojih je za svaku procjenu stanja i »odnosa snagâ« u nekom društvu najznačajnija, najvažnija orijentacija inteligencije, i to kako takozvane tehničke tako i one takozvane humanističke ili društvene, naravno ne zaboravi li se istodobno sloj privatnih vlasnika proizvodnih sredstava.

Netočno bi, vjerojatno, i nepodesno bilo dijeliti ove slojeve s obzirom na SK kao vododijelnicu pozitivnih ili negativnih, konstruktivnih ili destruktivnih orijentacija, struja, kretanja... No to ipak ne znači da ne postoji partijska ili barem propartijska inteligencija za razliku od one koja to nije ni formalno ni stvarno, i zbog čega je najčešće pogrešno suprotstavljati SK inteligenciji po prilici tako kao da u njemu inteligencije nema, pa je, zapravo, riječ o sukobu dogmatskih, birokratskih i nedoučenih snaga što čine

Digitized by Google

partiju, s naprednom, slobodarskom, obrazovanom i u svakom pogledu nadmoćnom inteligencijom, kojoj, eto, oni manje sposobni ne dopuštaju da odlučuje o tokovima društvenog života, nego sve kompetencije pridržavaju za sebe.

Da takva, prečesto nametana slika doista nije istinita, može se vidjeti već na temelju kvalifikacijske strukture partijskog članstva koja je daleko iznad kvalifikacijske strukture zaposlenih u Jugoslaviji, zahvaljujući u prvom redu tome što je u njoj 2/3 svih zaposlenih stručnjaka, za koje nije teško pretpostaviti da su ujedno i na čelnim mjestima na kojima se odlučuje o političkom i ekonomskom razvoju društva.

Prije je, dakle, riječ o sukobu »dviju« inteligencija (premda se linija njihova razgraničenja ne mora poklapati s partijskim članstvom i izravnom uključenošću u pripremanje i donošenje najznačajnijih odluka), zbog kojega se ona »druga« inteligencija, koja je kao i svaka opozicija brojnija što je stvarno stanje u zemlji teže, ponaša na svoj osoben način.

Ako je u pitanju posebno tehnički dio te inteligencije, onda treba reći da ona ponajviše na tekuću politiku, potom na ideologiju koja iza nje stoji, a tek, u krajnjoj liniji, i na temeljna društvena opredjeljenja gleda pretežno kao na nužno zlo; kao na nužnu dozu ideologije i ideologiziranosti koju je prisiljena tolerirati, da bi se, kako-tako, moglo nesmetano funkcionirati; kao na kupovanje vlastite slobode (bolje rečeno autonomnosti, kad već sloboda nije moguća), a zatim ona istodobno i neprestano na onu društvenu snagu za koju percipira (i neodređeno i sigurno u isti mah) da iza »svega« toga stoji i za sve to odgovara, gleda kao na poštovanja dostojnog protivnika s kojim se, zbog širine i dometa njegovih utjecaja, treba uglavnom iznutra boriti, prestrukturirati ga privrednim »mehanizmima«, ekonomskim »zakonitostima«, monopolom na znanje koje, promatrano u svjetskim relacijama, obično nije bogzna što, ali ga se zato i te kako nastoji prikazati kompletnijim od onog što na raspolaganju stoji društveno-političkoj snazi koja u toj borbi smeta. Ovaj posljednji, adut znanja, ako stanje nije krizno, ne poteže se globalno, već samo praktično-pragmatski, ali zato učestalo i odmjereno. Tek je situacija krize pogodno vrijeme da se i javno i otvoreno iziđe s više ili manje tehnokratskim (nedostaje li znanja, može i pseudotehnokratskim), a u političkom smislu (uglavnom i implicitno) socijaldemokratskim programom razvoja.

Humanistički pak dio, na Programu SK izravno neangažirane inteligencije (onu za svaki angažman nezainteresiranu ostavljamo po strani jer se trenutno po strani i drži) pristiže pomalo naspram njega — srazmjerno brojnosti vlastitih pristaša, a ponekad i unatoč njoj — u sve izravniji i žešći konflikt, s tim da ne drži više, kao nekad, sebe opozicijom Savezu komunista, nego njega opozicijom cebi, jer je »dijalektički«) taj sloj inteligencije uvjeren kako mu narastanjem kvantiteta i kvalitet jača pa je upravo on mjerilo sviju stvari: koje jesu da jesu, a koje nisu da nisu... Svojim poglavitim političkim zadatkom, svojim smislom društvene opstojnosti ovaj sloj drži stalnu negaciju prema SK, pa bila ta negacija

Digitized by Google

svojim ishodištem lijevo-dogmatska, desno-liberalna, ili, još češće, neki hibrid obiju.

Koliko god ovi slojevi u svom društvenom djelovanju bili »negatorski« raspoloženi, oni su svojom orijentacijom još »konstruktivni«, oni su, kako-tako, društveno angažirani, to jest stalo im je, u skladu s vlastitim ili i tuđim težnjama, ili do poboljšanja, rekonstrukcije, transformacije ovog društva, ili do njegove »radikalne« negacije, rušenja i uspostavljanja drugačijeg poretka, i u tom su smislu opredijeljeni. No svako je spominjanje ovih slojeva nedostatno i kljaštro, zaboravi li se da oni proizvode i jedan, žilav i debeo istodobno, sloj kvaziinteligencije koji svojom »elitnošću« i pozerstvom stoji na čelu cijelog (nebrojnošću koliko prodornošću) »trusta« slojeva, a koje se voli još eufemistički nazivati predstavnicima naše »malograđanske svijesti«, ili nosiocima »potrošačkog mentaliteta«. Taj blazirani snobovski trust u svoje redove najradije i najmasovnije prima značajne dijelove ugostiteljsko-modnog segmenta privatnog sektora, najveći dio industrije (muzičke) zabave, dobar dio najatraktivnijih i ujedno visokoprofesionaliziranih »sportskih« djelatnosti, dio »visoke« umjetnosti... i za angažman tog »društvenog« (s)loja malo je reći da je sam sebi svrha, jer bi to još moglo podrazumijevati neki prizvuk nekog ostatka smisla, dočim je riječ o samozadovoljnoj, autoperpetuirajućoj kosti, o staležu čije najdragocjenije primjerke od svih opisa bolje karakterizira činjenica da oni najstvaralačkije egzistiraju »u basnoslovnom, tvrdom, srebrnom uvezu (na) 168 stranica najboljeg 'kunst-druck' papira, sa stotinama kolor-reprodukcija, težine dva kilograma i sto sedamdeset grama«, još bolje od toga, oni podučavaju egzistenciji u valovima, imageima, trendovima i, dosljedno tome, sebi odgovarajući podmladak usmjeravaju prema »legendama koje žive«, ostavljajući mu da ih, već prema novčanoj podlozi vlastite kreativnosti, protjera prethodno kroz »mirage-video-mix-pult«.

III

Vladajući sistem vrijednosti s tog neba dokonosti odavno je »preveslao« osnovne mukotrpne tokove ovozemaljskog života i sasvim se neopravdano diže sporadična povika na tobože zlonamjerne strane izvjestitelje, koji, eto, lažno i karikirano prikazuju našu (90%) ispravno orijentiranu omladinu. Zaboravlja se pri tom kako se slično sličnim spoznaje i kako sloj omladine koji se uporno ne želi percipirati (a pravo je pitanje zašto) i te kako imamo, i da je on, svekolikoj krizi unatoč, sve jači, angažiraniji i djelatniji (čak i ako iznosi samo 10%), da je upravo taj sloj najčešće u inozemstvu, da je najjači potrošač statusnih robâ i robe, ne kao prometne ili upotrebne, nego kao jedine i sveobuhvatne vrijednosti uopće, pa, dakle, nije uopće čudno što ga zapadni promatrači najprije i uočavaju i najrevnije opskrbljuju i duhovno i materijalno.

Digitized by Google

Umjesto da na tome sloju mladih mjerimo ponor između »službene ideologije« i realnog sistema vrijednosti posve određenog životnog stila, još se događa da nam pojam omladine — kao i bratstva i jedinstva koje tradicijski i po inerciji uz nju vezujemo — nije širi od radnih akcija na kojima se dio nje druži. Zaboravlja se, pak, da je starosna struktura onih koji na te radne akcije idu vrlo niska i da na njima studenata, na primjer, više gotovo nema i da ih, po svoj prilici, ne treba ni očekivati, i to ne samo zato što su vremena poratnog kolektivizma bespovratno prohujala, nego i zato što je to umnogome — svim osuvremenjivanjima unatoč — postao zastario i neatraktivan (za bolje stojeće slojeve mladih pogotovu) način okupljanja, zbližavanja i ispoljavanja kreativnosti, oblik koji se poprilično šablonizirao, pretvorio se u pohaban simbol iz kojega je iščilio mnogi sadržaj, oblik koji — da to izreknemo u ponešto pretjeranoj metafori — oko »logorske vatre« i »Kozare« nastoji okupiti »zx-spectrum« — generaciju.

Čini se da nisu manje ni zablude koje perzistiraju u skučenom poimanju omladinske organizacije i njezinoga mjesta i uloge, koji se tako rado iscrpljuju u otaljavanju njihove transmisijske (pseudo)političke funkcije, nasuprot kojoj često stoji nepatvoreno omladinsko stvaralaštvo što se prostire na svim područjima: znanstveno-istraživačkim, kulturnim (umjetničkim), sportsko-rekreativnim... Spajanje, suradnja, susretanje ovih dvaju pravaca u takvoj je situacija čisto mehaničko jer dolazi nakon duboke i trajne samodovoljnosti: prvi suradnju požele kad zapadnu u jaku izolaciju od svih kreativnih djelatnosti mladih i tada se kampanjski i stihijski pokušava okupiti one »druge« radi — kako se to već kaže — »pridobijanja« ili otimanja od tuđih idejnih utjecaja«; »drugi«, pak, ponašaju se pragmatski i na suradnju pristaju, ili je traže, tek ako imaju problema s prostorom, sredstvima, institucionalizacijom, pokroviteljstvom... I nije potrebno puno mudrosti da se uoči kako se na ovome uzajamnom kalkulantskome odnosu stječu »iskustva« za potonja razdoblja »suradnje«.

Konstanta je te isforsirane, umjetne suradnje, zapravo pritajena averzija, koja je to veća što se više udaljavamo ka gornjim slojevima mladih čiji je odnos prema društveno-političkom angažmanu dvojak. Oni su, s jedne strane, radikalno i apriorno apolitični; kako zbog opskurnosti — u »boljim« građanskim kućama voli se reći — balkansko-satrapske politike tako i zbog besplodnosti i marginalnosti svakog poštenog individualnog angažmana, a s druge — dio te omladine politiziran je snažno, izravno i svjesno samim svojim stvaralaštvom i najzanimljivije je tu politizaciju pratiti unutar onih, u svakom pogledu najutjecajnijih i najprodornijih sfera (diskografska, a odskora i video-industrija i njihova medijska prezentacija) u vizuri kojih samo »stružemo rđu sa željezne zavjese«, zadovoljni što »sve je u savršenom redu, žute trake se poštivaju, djeca veselo mašu zastavicama«...

Između ova dva ekstrema kreće se sav aktualni angažman mladih, a potencijalni im sve više tendira i vjerojatno se na te tenden-

Digitized by Google

cije i misli kad se govori kako je Savez komunista sudbinski zainteresiran za omladinu, ali je, s jedne strane, nezadovoljan, čak očajan uslijed društvene pasivnosti velikog dijela mlade generacije, kao što je, s druge, zabrinut zbog svakog aktivizma koji bi urodio njezinim neprilagođenim političkm ponašanjem, i to zabrinut s pravom dokle god zna da (ne samo za mlade ključni problemi zaposlenja, obrazovanja pa, dakle, i na njima zasnovane perspektive, još dugo neće na odgovarajući način biti riješeni.

U takvoj situaciji lako se očekivati može i pojačano nezadovoljstvo radničke omladine unutar koje borba protiv privilegija i neopravdanog bogaćenja (koji u takvim prilikama cvatu) ima tradicionalno jako uporište, to jače što je u njezinim rukama koncentrirano manje moći da to nezadovoljstvo pretvori u borbu koja bi mogla uroditi bilo kakvim plodom.

Istodobno, nekog silnog povjerenja da tu i SK može nešto učiniti (pogotovu ne kampanjski i pompezno) zacijelo među radničkom omladinom također nema, jer se inače ne bi događalo (kad bi ta omladina imala povjerenja u SK kao radničko-klasnu organizaciju) da je samo 1/5 te omladine zainteresirana za prijem u SK, za razliku od kraja šezdesetih kada je 1/2 takvo zanimanje pokazivala. Ako je školovanje u pitanju, ni tu nema razloga za bilo kakvo zadovoljstvo, jer je, više nego početkom sedamdesetih, mladima radničkog porijekla onemogućen pristup studiju, kao i atraktivnijim srednjim školama, a da se ne govori koliko im je taj studij otežan uspije li se do njega doći. Prave dimenzije ovih kretanja najbolje do izražaja dolaze prisjetimo li se da je krajem šesdesetih, početkom sedamdesetih omladine radničkog porijekla na Zagrebačkom sveučilištu bilo manje od 1/4, iako je u strukturi stanovništva SR Hrvatske radništvo sačinjavalo gotovo 1/2. Iz neproizvodnih slojeva na studiju je bilo više od 3/5 omladine, premda su oni u strukturi stanovništva zauzimali manje od 1/5. Ako su danas u tom pogledu stvari lošije, onda stoji ocjena ne samo da studij nikad i nije bio sredstvo klasne vertikalne mobilnosti, nego da on prestaje biti čak i kanal individualnih radničkih proboja među elitu.

Treba li, dakle, očekivati snažniju (i ekstremniju) politizaciju omladine — iako bi u ovoj situaciji logičnije bilo očekivati politizaciju koja zbog snažnog raslojavanja neće biti generacijska, nego ili izrazito socijalno-klasna, ili s primjesama nacionalnog i nacionalističkog, i onda će se ona granati u nekoliko pravaca.

IV

Na jednoj strani, lako je predvidiva jača politizacija intelektualno najzrelijeg dijela od svih slojeva omladine, i to onog koji je najkritičkiji, najinformiraniji i najnezainteresiraniji za tekući društveno-politički život. Uostalom, studenti su manje od svih drugih kategorija omladine uključeni u samoupravne procese, a tradicionalno više od njih osjećaju potrebu političke aktivnosti izvan pro-

Digitized by Google

grama postojećih društveno-političkih organizacija, pa, doda li se još tome da oni među njima koji ne žele ući u SK više od ostalih vide inteligenciju kao najrevolucionarniju klasu i više su skloni građanskim političkim rješenjima, onda je lako uočiti barem dvije dimenzije politizacije mlade tehničke, a dijelom i humanističke inteligencije. Osim što će se prva od tih dimenzija ogledati u borbi za neke krizom izgubljene osnovne elemente standarda, životnih uvjeta, zaposlenja, stanovanja i slično, ona će, uz to, dobrim dijelom biti pod utjecajem strujanja sa Zapada i pravaca tamošnje politizacije mladih. Očitovat će se oni u potrazi za višim kvalitetom života, i to kako u materijalnom, ekonomskom pogledu (koji podrazumijeva, uz spomenute elemente, i borbu protiv zagađenja okoline, protiv nuklearnih elektrana, za uvođenje novih tehnologija — jer krajnje je vrijeme da se razmišlja i o ovim sve bližim aspektima suvremenog života) tako i u društvenom, naročito političkom, na kojem planu će se razbuktavati borba za sve veća građanska prava, u smislu ekstremnog političkog pluralizma, tržišta ideja, od neofašističkih do ultralijevih. Tu politizaciju treba očekivati naročito u jakim urbanim centrima, ključnim industrijskim zonama i starim sveučilišnim središtima, gdje su životni problemi uglavnom slični (pretežno sjeverozapad zemlje), kao i u drugim evropskim gradovima. Ova će politizacija teći relativno difuzno, polagano s početka, koji je već tu, da bi se pretvorila s vremenom u sistematski pritisak koji će sve više donositi sam način života.

Drugi smjer politizacije (svi su oni već na djelu), zbog zaoštrene krize u društvu koja u svim krajevima nema ista obilježja, razvijat će se na »nacionalnim platformama« s izrazitim nacionalističkim prizvucima. Bit će riječ i riječ je ovdje o politizaciji koja rješenja vidi u povratku prijašnjim, najčešće predratnim konceptima, koja traži određene revizije i prečesto će istupati i iracionalno i posve mitomanski. U ovoj politizaciji, uz značajan upliv »humanističke inteligencije«, svoju će ulogu, vjerojatno, odigrati i sve naše crkve kao tradicionalni (da li branitelji i čuvari nacionalnih »interesa«, što će ovom smjeru davati obrise kleronacionalizma. Za »eksplicitni« nacionalizam lakše će se pridobivati radničko-seljačku omladinu, naročito onu nezaposlenu, a u naglom prelasku sa sela u grad, dok će među intelektualnom omladinom taj nacionalizam biti više ironijski a manje eksplozivan i uličan, više će se ogledati u zatvaranju i distanciranju, nego što će biti parolaški, bjesomučan ili batinaški.

Treći je smjer, naravno, onaj bazični koji ovdje ne spominjemo jer ga se kao središnjeg i najznačajnijeg pretpostavlja, no njegov je glavni problem — koliko god da je najprogresivniji — u tome što je, da tako kažemo, »na vlasti« pa on istupa i djeluje, uglavnom, samo reaktivno, to jest onda kad je izazvan ili pritiješnjen različitim drugim konceptima, Za njega bi se moglo reći da se trudi da bude titovski, autentično socijalistički, jugoslavenski — u smislu onog jugoslavenstva kao integrativnog faktora koji okuplja (uz pretpostavku da nije jedini) upravo kad je najkriznije, a

Digitized by Google

čije spone inače često olabavljuju. Sva je nezgoda toga pravca u tome što je, više nego budućnosti i prijedlozima za rješenje aktualnih problema, okrenut (slavnoj) prošlosti i bližoj (poratnoj) tradiciji kao nekoj mehaničkoj inspiraciji koja je, u krajnjoj liniji, nedjelotvorna, jer se ne pronalaze putovi kojima bi ona i danas zaživjela i pružila program izlaska iz krize. To dodatno komplicira ovaj pravac jer mu u tom slučaju (slučaju pretežne okrenutosti prošlosti, dezorijentiranosti u sadašnjosti i nejasne vizije budućnosti) gravitiraju one društvene snage koje svoje nosioce još imaju, iako je ovo društvo njihova rješenja ostavilo za sobom već u prvoj fazi svog razvoja. Nepogodnost razgraničenja od ovih snaga u jednoj takvoj situaciji u tome je što one rado istupaju pod okriljem obnavljanja izvorno klasnih, radničkih interesa i isključivo njih, premda im je više stalo do neke »osuvremenjene« verzije dogmatskog socijalizma nego do radničke klase.

Svi ovi pravci, rečeno je, postoje ili se naziru već sada, u društvu kojim u prvom redu rukovodi SK i posve je sigurno da o pravcu i načinu njegova djelovanja puno toga ovisi. Nekoliko je čvornih točaka oko kojih se okreću svi problemi njegova djelovanja. Ključna od njih je, ne samo programska, nego još više i realna raspetost između radničke klase u prvom i svih radnih ali i neradnih ljudi u drugom i trećem redu, koja raspetost posebno do izražaja dolazi u kriznoj situaciji kakva je ova. SK je, naime, po definiciji i tradicionalno partija poglavito radničke klase, i u tom smislu revolucionarna partija, no u situaciji zaoštrene društvene krize (za koju radnička klasa ako nije manje, a onda sigurno nije više od drugih odgovorna) izrazita bi klasna favorizacija radništva, po svoj prilici, destimulirala ostale slojeve da se angažiraju na programu izlaska iz krize i otežala njegovu realizaciju. Jača orijentacija na tehnostrukture, koje znanjem i umješnošću, pretpostavlja se, mogu izvući veći dio tereta, stvara opasnost trajne ovisnosti o njima i »detronizacije« samog SK i svega što to dalje implicira, s tim da je takva orijentacija, zapravo, daljnje napuštanje radničke klase u njezinom naslijeđenome, tradicionalnom smislu, a pitanje je ne pleše li već sad SK na tankoj žici, skretanje s koje ga trajno i opasno udaljava od radničke klase, pogotovu industrijskog radništva i pretvara u partiju ili savez stručnjaka i administrativnog osoblja.

Izrazitije klasno opredjeljivanje SK zacijelo je više pristaša, pogotovu među mladima, imalo krajem šezdesetih kad je ono bilo i isprovocirano (a zatim i pokušano amandmanima, Ustavom i ZUR-om). Danas, međutim, čak i među onim društvenim slojevima koji su u najtežim životnim i radnim uvjetima (a među kojima se nalazi i dio mladih i velik dio radničke klase) radije se traži izlaz iz krize pod svaku cijenu, ne razmišljajući o unutrašnjim ili međunarodnim posljedicama takvih rješenja, nego što se inzistira na nekim izrazito klasnim rješenjima.

Koliko god se naoko sretnom i pogodnom činila okolnost što nezadovoljstvo Savezom komunista podrazumijeva tako različite

Digitized by Google

stvari — dok ga jedni smatraju atavizmom, privjeskom prošlosti, snagom iz povijesne ropotarnice, boljševičkom opsjenom, dotle drugi inzistiraju na obnovi klasnog smisla njegova avangardizma koji mu jedini može povratiti prvobitnu snagu i moć — toliko ta prividno povoljna situacija, jer dolazi iz različitih pravaca i jer sadrži još mnoštvo disperziranih nezadovoljstava, omogućuje mnogo veću njihovu akumulaciju koja bi u slučaju eksplozije bila to iracionalnija te, prema tome, ne samo teže podložna svakoj racionalnoj kontroli, nego i nekoj prihvatljivoj rješivosti.

Digitized by Google

Senka Tajić

O opredjeljenjima omladine — čuti glas omladine

Na ovaj prilog našem skupu »Savez komunista i mlada generacija« prije svega sam »izazvana« i gotovo »isprovocirana« tezama i sugestivnim pitanjima, koja su danas već spominjana u kritičkom kontekstu — ne okreće li omladina leđa Savezu komunista, ne gubi li SK sposobnost da bude revolucionarno djelatan, zatim tezom o besperspektivnosti mlade generacije i drugim, sličnim, kako je u uvodnoj riječi kazano, pitanjima »dramatizirajućeg tona«.

Spomenute su, dakle, teze i pitanja okruženi kritičkim okvirom i označeni skeptičkim pristupom našem društvenom trenutku, ali i položajem mladih u njemu, te smo pozvani na raspravu o njima. Mi mladi smo i najpozvaniji da govorimo o tome, sami u svoje ime. Čini mi se, međutim, da se o tim tezama i pitanjima nije ni govorilo, barem ne eksplicite i izbliza, iako smo o mnogim drugim područjima omladinskog angažmana i uloge — aktivne ili pasivne — čuli sadržajna izlaganja, zanimljive podatke, činjenice i mišljenja. Hoću reći, o mojim opredjeljenjima u moje ime nitko nema pravo govoriti, osim delegat moje sredine kada je riječ o nekom konkretnom društvenom pitanju koje se tiče kompletne generacije određene delegatske baze i strukture. Ali govoriti o tome — pripadam li ja Savezu komunista ili ne, osjećam li se komunistom ili ne, koju ideologiju smatram najprihvatljivijom, koji pokret smatram izazovnim za vlastiti angažman itd., o tome mogu

Digitized by Google

samo ja govoriti, odnosno svatko za sebe. U tome i jeste smisao društvenog i političkog organiziranja, a na dobrovoljnoj osnovi. Prema tome, okreće li leđa omladina Savezu komunista i što mladi misle o sposobnosti i revolucionarnom identitetu Saveza komunista mogu reći samo mladi. Osnovna je, stoga, i krajnje neinteligentna pogreška kad stari i stariji govore o tome što misle, hoće i žele mladi, a bez ikakvih empirijskih, metodološki korektnih znanstvenih istraživanja.

S druge strane, pored tih teza koje ću pokušati osporiti i oboriti, čule su se i na ovom skupu teze ili, preciznije, hipoteze, o nepostojanju ili izmicanju vizije i programa za kojima bi se kretala djelatna i revolucionarna omladina, koja je danas u krajnjoj točki izrečena riječima kako »mlada generacija nema osviještenost o vlastitoj tradiciji«, a srećom i utješno — ta je konstatacija izrečena uz ogradu »čini mi se«. Osim toga, taj je dojam izrekao naš stariji kolega, pa bih bez imalo zlobe primijetila kako je i za starije generacije bolje da to ne ustanove, jer postavlja se logično pitanje: Ako mladi nemaju osviještenost o vlastitoj tradiciji, što su stari(ji) radili i jesu li stari(ji) doista bili toliko revolucionarni i argumentirani ako nisu djelovali na formiranje revolucionarne svijesti svoje omladine i narednih, kako to rado kažemo, pokoljenja? U čemu je snaga i revolucionarnost prethodnih generacija ako današnja omladina to ne vidi, a ne možemo polaziti od pretpostavke da mladi danas nisu barem jednako inteligentni, sposobni uočiti bitne socijalističke vrijednosti. Budući da su te vrijednosti, socijalistička revolucija i poslijeratna izgradnja, čak i golim okom vidljive, kao i mnogobrojni uspjesi izgradnje i dogradnje revolucionarne socijalističke svijesti, Partije i Saveza komunista, zatim samoupravni preobražaj usmjerenog obrazovanja, milijuni stručnjaka i znanstvenika nove Jugoslavije itd., itd., bilo bi smiješno i smiješno je čuti osporavanja vrijednosti uspjeha i rezultata socijalističke revolucije i njene permanentnosti. Jednako je tako smiješno govoriti o tome kako omladina to ne vidi i okreće leđa Savezu komunista — avangardi koja je predvodila i rukovodila tim društvenim kretanjima. Jednako su tako smiješne konstatacije, improvizacije i tobožnja otkrića »političke ili političnе« generacije. Priroda i socijalizacijski procesi nisu predobređeni ni za jednu generaciju mladih, priroda je dovoljno racionalna i darežljiva da nije svu pamet i inteligenciju potrošila na jednu generaciju, na mlade četrdesetih ili šezdesetih godina. Hoću reći samo to da ova razmišljanja ne traže znanstvene analize, već su pitanja zdravog razuma i sa tog aspekta na njih treba odgovarati. Ne treba tu posebne mudrosti i pozivanja na klasike filozofije i marksizma. Pa čak i ako je takva enigmatska konstatacija točna, mislim da ne treba biti idealista da bi se i nakon toga vidjelo putove ka toj viziji i načinu animiranja omladine.

Reći ću odmah da tu animaciju čini upravo sama omladina. Jer, nije zaludu, naprotiv, premda druge vrste prigodom i u drugačijim okolnostima od današnjih, Georgi Dimitrov na VII kongresu Internacionale, 1935. godine, u kontekstu borbe protiv fa-

Digitized by Google

šizma i buržoaskog nacionalizma, rekao slijedeće: »Mi, komunisti, jesmo nepomirljivi principijelni protivnici buržoaskog nacionalizma u svim njegovim vidovima. Ali mi nismo pristalice nacionalnog nihilizma i nikada ne smijemo kao takvi istupati«. Mislim da ta misao o nihilizmu i danas vrijedi, i u svakoj drugoj situaciji, kada se obraćamo komunistima i komunističkoj omladini. Prema tome, nema nitko prava, pa ni stariji i iskusniji, reći da omladina ne može ono što omladina može. Bit ću slobodna i toliko da podsjetim na situaciju Lenjinova djelovanja i borbe Boljševičke partije, za koju su historičari vrlo lijepo konstatirali: od VI kongresa Boljševičke partije ona vodi borbu na dva fronta — za svrgavanje kapitalizma i protiv onih koji nisu vjerovali u mogućnost pobjede revolucije. Nije pretenciozno praviti ovakve »analogije«. Naime, nije riječ o analogijama, već jednostavno o izvlačenju pouka iz historije. Jer, uostalom, idemo li progresijom revolucionarnog djelovanja, onda nećemo tvrditi da se mogu zbrajati kruške i jabuke, pa, na toj osnovi, tvrditi da je narodnooslobodilačka revolucija zasjenila sva buduća revolucionarna kretanja i da se danas manje trudimo i borimo, da smo danas manje revolucionarni nego jučer. Riječ je samo o tome da su historijske okolnosti drugačije, za to smo se, uostalom, i borili, i da ne možemo od mladih danas očekivati da se bore s puškom u ruci. Danas za revolucionarnost imamo ili bismo trebali imati drugačije kriterije nego četrdesetih godina i stariji bi se s tim morali pomiriti.

A tvrditi o nekoj vrsti besperspektivnosti omladine i nedostajanju vizije i slično, ako smo na ovom skupu već konstatirali, i nitko se tomu nije suprotstavio, — »ne bude li najsposobniji i najkreativniji dio mladih došao do izražaja, neće biti mogućnosti za ostvarivanje svih onih ciljeva našeg društvenog razvoja, radničke klase i Saveza komunista«, znači graničiti se sa nacionalnim, odnosno »društvenim« nihilizmom. Nijedan ozbiljan društveno-politički radnik, djelatan omladinac i komunista, pogotovu s većim utjecajem u svojoj sredini, nema prava na ispoljavanje, izricanje i rasipanje nihilizma; jednostavno, nalaže mu to društvena odgovornost i savjestan odnos prema cjelokupnom dosadašnjem i sadašnjem društvenom angažmanu svih djelatnih, aktivnih i organiziranih omladinaca i komunista, a uostalom nalaže mu to »priznavanje« historijskog razvoja ljudskog društva i nepobitno historijsko kretanje naprijed, čak i kada u određenim periodima društvenih kretanja na izgled jesu na *statusu quo*.

Naravno, sasvim je drugo pitanje nedostajanja vizije u određenoj konkretnoj sredini, u određenom trenutku — na fakultetu, općini ili drugdje, kad omladina u određenim problemima u ovom ili onom času ne zna što i kako da radi, kad u određenom periodu stagnira ili slabi itd., itd. A i tada se nađe dio generacije, sastanu se i kažu: Situacija je loša, šta da radimo? No sasvim je druga stvar kad za jednu kompletnu generaciju, ili niz generacija, tvrdimo da je besperspektivna. To su teške globalne ocjene i ne mogu se olako izricati. Danas je omladina, tvrdim, naime, sasvim suprotno, u novoj revolucionarnoj situaciji. Na takvoj tvrdnji, pokušat

Digitized by Google

ću je kasnije dokazati, nadalje bih rekla da svaka suprotna procjena funkcionira nikako drugačije do kontrarevolucionarno. U situaciji kad omladina nanovo stječe i bori se za svoj revolucionarni identitet, kad mijenja unutarorganizacijske odnose i otklanja slabosti, kad dograđuje svoju platformu na dostignućima mladih iz prethodnih razdoblja revolucije, kad se radi na eliminiranju birokratiziranih dijelova omladinske organizacije, kad uvodimo novi izborni sistem za koji se omladina nedvojbeno izjasnila jer uklanja ostatke stare birokratske i okoštale svijesti, kad organiziramo interesne oblike omladinskog djelovanja, kad se kompletna omladina na svim razinama »digla na noge« da raspravi o vlastitom položaju i statusu svoje društvene i političke organizacije, kad se bori da postigne jednako značajan društveni i politički identitet kao i druge društveno-političke organizacije itd., itd., a sve to na temeljima revolucije i njenih tekovina, tvrditi da mladi nemaju svijest o vlastitoj tradiciji, znači izdaju i revolucionarnog potencijala i svijesti mladih, i nihilizam i, svjesno to tvrdim, osporavanje bitnih dostignuća našeg društvenog razvoja u uvjetima socijalizma i samoupravljanja. Društvo koje nije uspjelo prenijeti vrijedne elemente tradicije, tekovine svoje revolucije i sistem vrijednosti na mlade, na omladinu, takvo je društvo bez perspektive. A historija ne staje onoga dana kad odu stariji. I historija i revolucija i dalje. Kočnice nisu biološke prirode, to je svima jasno. Iz svijesti o tome i proizlazi briga svake vladajuće klase i svake države i njene vlasti za sistem obrazovanja i socijalnu kontrolu nad školom. Ne želim svim ovim reći kako smo mi mladi danas učinili i činimo nešto izuzetno, kako činimo »nemoguće«, čak ne tvrdim da smo zadovoljni vlastitim angažmanom i uspjesima. Ali tvrdim da je današnja omladina svjesna, voljna, djelatna, da se sve više organizira i zainteresirana je ne samo za svoju perspektivu, već i za perspektivu društva, i to na onim idealima i temeljima koje su joj ostavile prethodne »omladine«, generacije mladih i koje i danas — kao starije, te iste negdašnje mlade generacije, dograđuju.

Drugo je pitanje, iako ne beznačajno, zašto dio te nekadašnje mlade generacije, a danas prosijede — kako je to i na ovom skupu rečeno — nema povjerenja u današnju omladinu, u njen revolucionaran i djelatan potencijal; zašto su jučer mladi bili sposobni nositi revoluciju, a današnji je (danas) mladi »ne mogu« nastaviti, uostalom, i intenzivirati? No to su problemi o kojima bi trebali raspravljati i političari, i sociolozi, i politikolozi i psiholozi, pa ako hoćete — i psihoanalitičari i ekonomisti; to su vrlo složena pitanja. I to se može raspraviti logikom zdravog razuma, bez »filozofiranja«.

Prije svega, tvrdi li se da omladina nema svoj program i svoju viziju, svoju i društvenu perspektivu, time se tvrdi da omladina nije socijalistička i nije za samoupravljanje. A to su teške i ozbiljne političke, pa i moralne, diskvalifikacije kompletne generacije. Znano nam je da je vizija našeg društva (razrađena) — vizija samoupravnog socijalizma, a na principima slobodnog udruženog

Digitized by Google

rada, ka asocijaciji slobodnih proizvođača i historijskom cilju — komunizmu. Dakle, ovo društvo viziju ima. Ima je i omladina, jer ovo društvo ima i razrađen (ma koliko i neusavršen, ali sistemski u principu riješen) obrazovni sistem, kao i sve druge oblike formiranja svijesti djece i omladine. Znamo i to da je vizija našeg društva i njegova političkog sistema vidljiva u Ustavu, ustavima, u ZUR-u i u Programu SKJ i u dokumentima kongresa SKJ i republičkih kongresa SK i SSOJ-a.

Nema li omladina svoju viziju, kakvu bi to onda omladina trebala viziju imati? Neku drugu od one za koju smo se kao društvo opredijelili? Znači, možemo raspravljati o tome koliko je ta vizija jasna kojem dijelu mladih, koji je dio mladih za nju opredijeljen, koji se dio mladih angažirao i na osnovu nje ili, pak, prema njoj djeluje, koliko se u tom kretanju i na koji način postiže itd. No, pođemo li bilo od toga da te vizije nema, bilo da je ima, moramo to i dokazati, da bismo tek nakon toga nastavili raspravljati. Iako na takve konstatacije — da omladina nema viziju i slično, pomišljamo da treba odmahnuti rukom i raditi dalje, ipak treba znati da one nisu bezopasne i u smislu nihilizma koji ostavlja stanje na datoj, zatečenoj točki, pasivizaciji ili »preotimanju« onih polja i vrsta angažmana gdje mladi jesu, i to nepobitno, izuzetno ili bar dovoljno angažirani i gdje bi, bez sumnje, mogli i trebali biti angažirani i utjecajni, ako ne i najpozvaniji. Tim su više opasne kad ih čujemo u vlastitim redovima.

Želim, naime, reći da nikako ne treba bježati od konstatacije da je u ovom ili onom trenutku, na ovom ili onom mjestu, omladina bez volje, rada, djelovanja itd., i sve dok takve društvene činjenice postoje, nije ih opasno vidjeti i priznati. Naprotiv, opasno ih je ne vidjeti. Jedino tako možemo, polazeći od postavljanja problema, vraćajući se na iznalaženje njihovih uzroka, naći i načine da ih se riješi i da ta omladina »prohoda« kao dio revolucionarnog subjekta (radničke klase).

U tom smislu može se reći da su lansirane teze koje sam na početku navela i točne i netočne. Pozabavimo se svakom od njih pojedinačno.

Da li mladi okreću leđa Savezu komunista?

Da bi se precizno odgovorilo, treba prethodno odgovoriti na pitanje: Koji mladi? Kojem i kakvom Savezu komunista? Uostalom, što znači »okrenuti leđa«? (Ne mislim, dakako, na formu ove sintagme, već na sadržaj koji ona nosi, bez obzira na to hoćemo li reći — omladina istupa, prestaje angažman u SK, pasivni su članovi SK ili nekako drugačije — poruka je nedvosmislena i ista.) No, ma u kojem smislu to bilo rečeno, odgovorila bih: jeste, mladi okreću leđa Savezu komunista. Kao što su mu uvijek do sada okretali. Ali koji mladi? Isti oni i onakvi mladi kakvi i stari okreću leđa Savezu komunista. Tu se generacijski sukob briše i dakako da nije riječ o njemu, već o klasnom i ideološkom sukobu, o teoriji klasne borbe, a ne »teoriji starenja«. Savezu komunista okreću leđa svi oni — zašto bi od toga mladi bili pošteđeni? — kojima je

Digitized by Google

interes radničke klase stran i suprotstavljen, i čiji je ideologijski raspon u točkama od neoliberalizma ili anarholiberalizma do neodesnice, od građanskog nacionalizma do socijalšovinizma (i o njemu se kod nas može govoriti). Za taj dio mlade generacije, a nesumnjivo je da nije toliko jak i širok koliko je opasan, premda ne i nesavladiv, može se reći da nema svoju perspektivu i viziju razvoja društva i uloge mlade generacije, ili je ima, ali je nerealna, mitomanska i iluzorna. Naravno, bude li se na angažman takvih mladih odgovaralo autentičnim sadržajima opredjeljenja i djelovanja naše mlade generacije i SK, njihovo će »djelovanje« gubiti na značaju i opasnosti.

No činjenica je i to da dio mladih komunista, izuzetno vrijednih i sposobnih omladinaca, koji iza sebe imaju ili nemaju (svejedno) niz obavljanih dužnosti (iskustva) u SSO-u na bilo kojoj razini, i koji su svoj komunistički identitet već iskazali — »okreće leđa« Savezu komunista, bilo time što nikad i nisu bili članovi, a ne osjećaju ni potrebu da se u njega uključe, bilo što su se u njegovim redovima pasivizirali. Upravo tu se postavlja pitanje: zašto takvi omladinci i komunisti okreću leđa Savezu komunista, odnosno kojem Savezu komunista? Da je posrijedi proturječnost — očito je. O kakvoj je proturječnosti riječ? Teza o birokratiziranju »partije« nije sporna. Nije sporna ni teza o Savezu komunista kao organizaciji, u nekim sredinama, sa članstvom i principima vezanim uz višepartijski sistem i uz iluziju da je upravo to demokracija — stvoriti od Saveza komunista poligon za okupljanje i djelovanje njemu suprotnih ideologija.

Hoće li mladi komunista djelovati, odnosno ući u Savez komunista ako je osnovna organizacija koja bi mu trebala biti mjesto prijema — birokratizirana i »višepartijska«, ako u njoj snažnu ili glavnu riječ vode nekomunističke, pa i antikomunističke snage, ako su u njoj ogledalo komunista određene osnovne organizacije — dogmatski marksisti, anarholiberali, birokrate, pa i nacionalisti, ako su u njoj ljudi koji čine kriminalna i protuzakonita djela itd., itd.?

Hoće li mladi komunista ući ili biti aktivan u takvoj OOSK, pogotovu, recimo, na fakultetu ili u radnoj organizaciji, gdje borba ili suprotstavljanje takvim snagama može značiti dovođene egzistencije u pitanje, gdje se na različite načine može biti šikaniran? Vrlo rijetko, a i takvima koji uđu u okršaje i bore se u takvoj sredini (OOSK) mnogi se čude ili izražavaju divljenje i ukazuju »počasti za hrabrost i snagu«, za »dobre živce«. To se smatra ili ludošću ili utopizmom i idealizmom, ili neobičnim, divljenja vrijednim, postupkom, umjesto jedinim logičnim, komunističkim odnosom prema sebi, sredini, društvu, pokretu, Savezu komunista. A sve dok je tako, u određenim sredinama, biti komunistom doista znači borbu s vjetrenjačama. Ali takve situacije znače i diskreditiranje Saveza komunista i djelovanje na njegovom slabljenju, u krajnjoj liniji zatiranju, a koje to sve konzekvence povlači, ne treba govoriti. No, da stanje nije sasvim »crno«, treba reći da takve OOSK i same dolaze do zaključka — kad počnu lutati i bespomo-

Digitized by Google

ćno vrištati i izlijevati jadikovke — da se trebaju raspustiti, uviđajući i sami svoju kaotičnost i mrsku im bespomoćnost i nesposobnost da nešto učine. (Trenutno je takvo raspoloženje komunista, na primjer, u Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.) Već sama ta činjenica i njihova obeshrabrenost, i nihilizam, da nešto mogu učiniti u vlastitoj sredini, u što se nitko sa strane ni odzgo ne petlja niti ih (ponekad bi ipak trebalo) itko aktivno koči u djelovanju, govori u prilog komunistima i njihovom stvarnom djelovanju u užem i širem okrugu takve OOSK, govori, naime, da se i bez direktnog obraćanja i angažmana baš u toj OOSK, na drugim značajnim sferama društvenog djelovanja postiže ono što takve »komuniste« onemogućava u njihovim antikomunističkim »angažmanima« i rabotama, odnosno da ih u grlu guši kost samoupravljanja i kad im ona nije ubačena, i da se društvo i dalje, usprkos svim problemima, kreće shodno samoupravnoj orijentaciji.

Ostaje, uz taj angažman komunista na svim područjima društvenog djelovanja, samo pitanje trenutka kad će prirodom društvenih procesa i indirektnim utjecajem komunističkog djelovanja, sva aktivnost »komunista« — pozera jednostavno prestati ozbiljno i utjecajno funkcionirati i ugrožavati kretanje na vizijama samoupravljanja. Međutim, ne treba zaboraviti da u takvim sredinama nisu malobrojni primjeri namjernog »neprimjećivanja« omladinaca koji su Savezu komunista neophodni i čiji je identitet dio potencijala za realizaciju komunističkih ideja, a upravo se te omladince ne vidi ili im se čak i kad su primijećeni i predloženi onemogućava i otežava prijem u Savez komunista. Istovremeno se, logično, forsira prijem omladinaca koji neće narušiti takvo stanje i strukturu OOSK i SKJ.

To su vrlo ozbiljna pitanja koja nisu toliko značajna zbog nečije privatne i pojedinačne sreće (kad se ona kreće oko pitanja jesam li ili nisam član SKJ, hoće li me ili neće primiti), već o takvom pristupu ovisi obraz i identitet Saveza komunista, snaga njegova političkog subjektiviteta, njegova perspektiva i priroda historijske i društvene uloge, o njemu ovisi budućnost SK, radničke klase i našeg društva. A da se tim pitanjem nismo dovoljno bavili (iako smo, s druge strane, vrlo blagih kriterija masovno primali mlade u SK) kazuju i nedavni primjeri nacionalističkih ispada studenata — članova SK. Dokazuju to i primjeri načina prijema u SKJ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u posljednje vrijeme.

Prema tome, ako je nedvojbeno da su u dijelu osnovnih organizacija SK poziciju zauzeli nekomunisti i antikomunisti, onda je jasno da će opoziciju (unutar ili izvan SK — svejedno) zauzeti komunisti, među njima i mladi — bilo članovi SSOJ, bilo članovi SKJ. I onda je dobro da se takvom Savezu komunista okreće leđa, i to je bolje što je opozicija takvom Savezu komunista (točnije: takvoj OOSK) oponentnija i aktivnija, jer jedino tako može vratiti poziciju i izvorni identitet Savezu komunista, odnosno njegovu ulogu u toj sredini i u društvu. Načini oponiranja takvoj OOSK mogu biti sasvim različiti a da rezultiraju jednako, ovisno o kojoj je

Digitized by Google

i kakvoj sredini i okolnostima riječ — od odbijanja ulaska u SKJ u toj OOSK, preko pasiviziranja (šutnje, ali i djelovanja na drugom mjestu), do izlaska, odnosno prelaska u drugu OOSK, a, naravno, »najjači« je način ljuljanje pozicija takvim OOSK, odnosno članovima koji su ih zauzeli sa opredjeljenjima mimo Programa SKJ, pa do rada na isključivanju takvih članova SK ili raspuštanju te OOSK... Sve to zahtijeva preispitivanje akcione sposobnosti i dosadašnjeg djelovanja članstva SK, ali na sasvim jasnim kriterijima u svakoj konkretnoj sredini, i beskompromisno isključivanje iz SK svih onih koji odudaraju od karakteristika lika i djelatnika komuniste i neprimanje u članstvo »tek tako«, »jer je dobar student«, »dobar đak«, ili samo zato što je rođen tad-i-tad i bio aktivan u SSO, a završio tu-i-tu srednju školu!

Nismo li se upitali može li netko biti i član SSOJ ukoliko nije aktivan? Čemu služi angažman u SSO? Odnosno, treba li nam i ostvaruje li svoju stvarnu i namijenjenu mu ulogu SSO ako će se u njemu angažirati samo oni omladinci koji će sutra biti članovi SK?

Na ovo se nadovezuje pitanje: gubi li SK sposobnost da bude revolucionarno djelatan?

Ako je riječ o spomenutim »tipovima« OOSK, jasno je da gubi, gubi onoliko koliko su snažne i brojne takve OOSK i ukoliko im se nedovoljno oponira i zadugo ne oponira, gubi onoliko koliko im se na »akciju« ne odgovara akcijom itd. Gubi sve dotle dok takve pojedince prima i pušta u SK, sve dok takve pojedince trpi u svojim redovima i dok svom po uvjerenjima krajnje odanom članstvu tolerira pasivnost, verbalizam i neizvršavanje obaveza i zadataka, neprihvaćanje dužnosti itd. Gubi sve dotle dok u svom članstvu zadržava ljude koji čine razna krivična djela itd. No u to da je SK ugrozio ili izgubio svoju revolucionarnu djelatnost ili da mu je to neka druga idejna snaga (koja?!) ugrozila, teško bi me netko mogao uvjeriti.

Na osnovu dosad rečenog, valjalo bi, dakle, razlikovati pojam komuniste od pojma — član SK. A dok je to potrebno, i sama činjenica da je potrebno i različito, dotle je pojačana akcija komunista neminovna i dotle Savez komunista u našoj praksi nije identičan Savezu komunista koji smo programski postavili i onome što mu je suština. No, sve dok je toga SK svjestan i dok se oko toga bori, dotle je njegova revolucionarno-djelatna sposobnost neosporna. Varka je misliti da se višedesetljetna izgradnja komunističke svijesti i njena djela ruše krizom od nekoliko godina. Uostalom, ne može se SK promatrati van historijskog konteksta i ne treba zaboraviti uspjeh ovog društva i ovog SK od njegova stvaranja i osnivanja do danas. Činjenicu da je SK konstatirao svoju današnju defanzivu ne treba uzimati tragično i kao »izgubljenu stvar«, već, naprotiv, iskoristiti pomalo kaotično stanje za ofanzivu koja će poravnati račune sa svima koji stoje na putu radničkoj klasi i samoupravljanju i pokopati još postojeće iluzije (raznoraznih ideologa) o vraćanju unazad, historijski prevladanom.

Digitized by Google

Pozabavimo se pitanjem: tko može i na osnovu čega osporiti otvorenu perspektivu mladih i radničke klase, i treba li posebno obrazlagati u čemu je njena perspektiva?! Ako su stari(ji) posustali, ne trebaju stoga jadikovati nad energijom i interesima mladih. Mladi i ne očekuju da im se pruži na dlanu perspektiva. Mladi znaju da će posao čekati nekoliko godina, a stan nekoliko desetljeća. To i nije (recimo, tako) problem. Ali znaju to oni mladi koji pripadaju radničkoj klasi, koji su u njoj odrasli. Čuli smo ovdje teze, moram reći — neinteligentne i providne, insinuirajuće i slijepe — o tome kako mladi pitaju starije — tko će vratiti dugove, o tome kako će mladi vraćati dugove. Rekla bih: dugove neće vraćati mladi, dugove će vraćati i vraća ih — radnička klasa. To se sazna već u prvoj lekciji političke ekonomije. Isto tako, to znači da smo se zaduživali opravdano, uživali dižući standard i gradeći zemlju, ali i zaduživali se neopravdano, potrošili na skupocjena skijanja u inozemstvu, putovanja, parfeme i n-te vrste kupki, a u tim kupkama nisu uživali samo stariji. Uživala su i njihova mlada pokoljenja. Zar ne poznajete i ne viđate mlade ljude, propale studente, još i danas studente, koji troše dnevno i po 10.000 n. d. na koktele sa nekoliko prijatelja? A ne rade nigdje? Tko ih to financira? Odakle im novac? A nisu u bijegu pred milicijom, nisu registrirani kao kriminalci! Zar će oni vraćati dugove?! Spomenutim tezama nije mjesto na skupovima komunista, u Savezu komunista. I nije točno da na njih ne treba reagirati. Dugo smo bili u stanju »ne reagirati«, »nije vrijedno pažnje«. Zato smo i došli u situaciju da polemiziramo sve manje putem novina, sve više knjigama, knjigom na knjigu. A zna se tko to finansira.

Zašto je sporna teza o tome da omladina ne zna ni što će ni kako će?

Da je netočna kazuje već stanje u omladinskoj štampi u SRH. Samo u Zagrebu, u »Poletu«, »Studentskom listu« i Omladinskom radiju djeluje zasigurno i najmanje 500 aktivnih omladinskih novinara, a još toliko povremeno. Samo 70.000 prodanih primjeraka »Poleta«, čija tiraža iz broja u broj neprestano raste, potvrđuje stvaralačko zamimanje i svijest omladine o svom položaju u društvu i društvenim problemima. Činjenica da su prošle godine nagradu »Sedam sekretara SKOJ-a« dobili glavni i odgovorni urednik »Poleta«, prije nekoliko godina »Studentski list« (čija je kvaliteta, na žalost, upravo zbog birokratiziranih dijelova omladine i njene nadmoći u redakciji, sramotno pala, a tako i tiraža koja se srozala na najmanje 50 posto remitende od 10.000 primjeraka koji se redovno štampaju i koštaju 1,6 milijardi n. din. godišnje) također je dobitnik ove nagrade, iz vremena kad je dosizao zavidnu tiražu i pobuđivao zanimanje omladine u cijeloj Jugoslaviji. Znanstveni potencijal omladine u Zagrebu okuplja se oko časopisa »Pitanja«, na vrlo zavidnoj razini, sa nekoliko desetaka mladih znanstvenika i također sa dobitnikom nagrade »Sedam sekretara SKOJ-a«, to je jedan od članova redakcije za znanstveni rad. Izdavačka djelatnost Književne omladine Hrvatske, koja se u posljednje vrijeme reaktivirala i revitalizirala, okupila stotine mladih

Digitized by Google

ljubitelja i čitalaca knjige, književnika i pjesnika, također je svojom edicijom »Quorum« izazvala značajnu pažnju javnosti i zaslužila time nagradu »Sedam sekretara SKOJ-a«. Naravno, nije ova nagrada jedini kriterij i jedini garant kvaliteta omladinskog angažžamana i slijeda revolucionarnih tradicija, no zaslužuje izuzetnu pažnju i nepobitne je vrijednosti. Tisuće mladih u SR Hrvatskoj okupljenih oko lokalnih omladinskih listova (njih petnaestak, manje-više, redovno izlazi), studentskih listova na fakultetima i u studentskim domovima, u srednjim školama i radnim organizacijama, u stručnim časopisima studenata, oko omladinskih klubova i sekcija, daljnji su pokazatelj stvaralačkog i djelujućeg potencijala mladih. Sve to, naravno, ne bi ni postojalo bez jasne koncepcijske opredijeljenosti i oslonca na svoju društveno-političku organizaciju, bez vizije o tome koja je i kakva uloga mladih u našem društvu. Činjenica da se nedavno revitalizirao KOH, da smo osnovali Društvo omladinskih novinara Hrvatske (DONH) sa jasnim programskim opredjeljenjima, koje je okupilo već prvi mjesec od osnivanja oko tisuću mladih novinara, govori u prilog novoj, revolucionarnoj situaciji u SSOH. Činjenica da »Polet« neprestano povećava tiražu i da se očito približava tiraži od 100.000 primjeraka bez remitende i da već sada snosi sam dio troškova, govori o tome da mladi znaju što i kako, ponekad i prije i bolje no stariji.

Stotine studenata u istraživačkim grupama, u bolnicama i socijalnim ustanovama, u institutima i radnim organizacijama, među teoretičarima i inovatorima, među pjesnicima i kritačarima, govori o znanstvenom, i stvaralačkom potencijalu mladih i o tome da mladi znaju što sami mogu i da stvaraju svoje mjesto u svome društvu. Itd., itd., Sve su to nepobitne činjenice. Nadalje, na programskoj orijentaciji, koju su izradili sami omladinci — tko bi drugi — KOH-a i DONH-a, Vijeća informatičara pri RK SSOH, u toku samo nekoliko mjeseci okupilo se nekoliko tisuća mladih stvaralaca i angažiranih novinara i znanstvenika-informatičara i iz društvenih znanosti u Republici. Živost tribina, večeri poezije, književnih večeri, zabavno-umjetničkih (nije to samo disko) na zagrebačkim fakultetima, angažman mladih u samoupravnom preobražaju obrazovanja i racionalizaciji obrazovne mreže, u tijelima Sveučilišta, kazuju o tome što i kako mladi rade. A to je suprotno tezi o pasivnosti. Osnivanje akcione konferencije Sveučilišta u Zagrebu i angažman studenata-omladinaca, potreba za rješavanjem nekih problema i pitanja specifičnih za studentsku populaciju, osnivanje Koordinacionog tijela omladine i stanara studentskih domova u Zagrebu, sa jasnim programima i pitanjima, te načinima rješavanja problema studentskog standarda (sa već vidljivim rezultatima) također pokazuje, i na tom području, da mladi znaju misliti i rješavati ne samo znanstvene i slične probleme, da su dobri studenti i kreativni mislioci i umjetnici, već i sposobni praktičari, koji mogu i znaju odlučivati i rješavati i svoje egzistencijalne probleme, te sudjelovati u svim sferama društvene podjele rada. Činjenica da sve to rade sagledavanjem kompletne društvene situacije, mladi od studentskog standarda ne očekuju ono što ne mo-

Digitized by Google

gu dobiti — svjesni situacije u društvu, već ono što zaslužuju i na realnim mogućnostima sredstava radničke klase, govori o socijalističkoj svijesti mladih. Ne treba zaboravljati i detalj dežurstava mladih — studenata/stanara studentskih domova koji vrlo savjesno i pažljivo obavljaju svoju dužnost društvene samozaštite. Ne treba biti patetičan, i nitko nema pravo na takvu opasku, kad se konstatira da takav oblik djelovanja mladih asocira na komunu, gdje sami brinemo o svemu što se tiče nas. Telefonirajte u bilo koji studentski dom i zamolite dežurnog studenta da se popne na četvrti kat po studenta koji vam je potreban i pozove ga do telefona, i isto to učinite, odnosno obratite se nekoj radnoj organizaciji i zamolite da vam pozovu nekog od radnika iz prizemlja ili opet sa četvrtog kata, jer vam je potreban. Ako u oba slučaja dobijete sugovornika na telefon, ipak ćete uočiti bitnu razliku. Student će to učiniti bez ikakve primjedbe, a u radnoj organizaciji će vam učiniti oko toga presedan, uz vašu veliku zahvalnost. Ne, nisu ovo detalji, sve su to pitanja socijalističke svijesti.

Slična je slika u Stacionaru Studentske poliklinike Sveučilišta u Zagrebu. Nisu to beznačajna pitanja. Odete li u bilo koje doba školske godine, naći ćete 10—20 bolesnika studenata sa bolestima od gripe i viroze do vodenih kozica i raznih upala, od bubrežnih do bolesti srca, 20 kreveta bez potrebne posteljine, šest soba, hladan hodnik, neispravni televizor, oronuo sanitarni čvor i skromnu blagovaonu, sa napuklim šalicama i tanjurima, tri sestre koje dežuraju u tri smjene, non-stop, liječnicu i čistačicu, skromnu prehranu, naravno, bez začina. Dakle, vrlo skromni materijalni uvjeti. Međutim, u Stacionaru sve to nadomješta visok stupanj homogenosti i solidarnosti među studentima, ali i sa mladim (nije to presudno, naravno) osobljem Stacionara, redovito slušanje »Dnevnika« u »dnevnom boravku« bolesnika zamotanih u deke, zatim razgovori o obrazovnim i političkim sistemima u Japanu, Šri Lanki, u Sudanu itd. sa studentima koji borave u našoj zemlji, na engleskom jeziku, na francuskom. I u tim se uvjetima živi aktivno i pretresaju se društvene i međunarodne teme. Nisu to beznačajne stvari. A činjenica da skromne obroke i pojačane apetite studenata koji se oporavljaju nadomještaju »rezerve hrane« u sobama, voća i sokova, keksa i kolača, a sve se to iz svih soba dijeli sa svima u dnevnom boravku — što ruši svaku tezu o neosviještenosti mlade generacije o vlastitoj tradiciji. Činjenica da bolesne studente iz nesvjestice ne dižu same sestre, već i zdraviji studenti, i da demokracija nije višepartijski sistem, već socijalistička samoupravna svijest, pa i samo socijalistička, govori i gesta brige za vrijeme ručka o studentu iz Sudana koji ne jede svinjetinu: znaš, možeš to jesti, to su teleća plućica. Hoću reći, treba znati vidjeti i ocijeniti omladinu u današnjem trenutku, treba znati valjane kriterije za procjenu njenih sposobnosti, opredjeljenja, svijesti o tradiciji, o demokraciji, o solidarnosti, i internacionalizmu. To su detalji koje ne možemo ignorirati.

Htjela bih još napomenuti kako naš problem nije bezvolja i apatija, nezainteresiranost i neangažman omladine. Nije problem

Digitized by Google

omladine u tome je li ona revolucionarna ili u (netočnoj) konstataciji kako nam omladina nije revolucionarna. Problem je u tome što imamo i kontrarevolucionarnu omladinu, i to treba najozbiljnije shvatiti, to sebi moramo priznati. O revolucionarno osviještenoj i kreativnoj omladini sam govorila. O kontrarevolucionarnoj smo čitali u posljednje vrijeme, i ona je oko nas, u našim sredinama — na fakultetima, među mladim liberalima, nacionalistima, anarholiberalima, u neodesnici itd., među mladim ekonomistima sa teorijama tržišta i svemoćnoj konkurenciji, među agresivnim lokalpatriotama, među birokratiziranim aktivistima u SSO itd., itd. Ona je među mladim filozofima, povjesničarima, sociolozima teorijâ »duhovne elite«, socijalnih stratifikacija i nacionalnih mistifikacija, među protivnicima debirokratiziranja, među mladim saboterima demokratizacije SSOH, među ignorantima i kočničarima samoupravnog preobražaja obrazovanja, pa ako hoćete — i među studentima građanskih porodica i nosilaca raznih monopola koji studiraju i po osam godina, a istovremeno troše pri večernjim izlascima onoliko koliko tokom cijelog mjeseca potroši (i uspije opstati) prosječna radnička obitelj. To je neophodno razlučiti, uočiti i priznati. To je poligon borbe i za i protiv omladine. Ali onda treba diferencirati omladinu od omladine, po klasnom kriteriju, a ne omladinu od starijih, po generacijskom kriteriju. Mislim da su tu odgovori na pitanja: hoće li mladi u Savez komunista i gdje je perspektiva omladine i društva? Bez obzira na načine i metode, revolucionarni subjekt je prisutan i djelatan, to je radnička klasa. Samo u tom kontekstu možemo govoriti o mladima i Savezu komunista. Sve to kazuje o jakoj potrebi što bržeg uključivanja mladih u radni proces i samoupravne mehanizme odlučivanja.

Digitized by Google

Blaž Bošković

Dijagnoze doktora Nece Jovanova

(O državi, partiji i samoupravljanju u socijalizmu)

U svojoj knjizi *Dijagnoza samoupravljanja 1974—1981* dr Neca Jovanov[1], pišući o mnogim aktuelnim pitanjima i problemima socijalističkog samoupravljanja, osvrće se i na pitanje države u socijalizmu, na pitanje »stalnog zapleta u samom komunističkom i radničkom pokretu«, na slikanje trenutnog stanja socijalističkih samoupravnih odnosa u nas.

Pošto su ove teme izuzetno značajne za naš sveukupni društveni, politički i ekonomski razvoj, a osobito u ovom kriznom istorijskom trenutku naše zemlje, treba ih s velikom pažnjom analizirati u objavljenim radovima. S obzirom na to da je Jovanov o ovim istim tezama šire raspravljao u svom separatu koji je u pismenom obliku prezentiran u *Ekonomskom zborniku* Srpske akademije nauka i umetnosti, knjiga II[2], izdatom pod nazivom *Dugoročni razvoj Jugoslavije — ostvarenja, ciljevi, potrebe,* (koji prezentira radove pročitane na V skupu Odeljenja društvenih nauka, 1982. pod naslovom: »Jedan pogled na stanje i tendencije u razvo-

[1] Dr Neca Jovanov, *Dijagnoza samoupravljanja 1974—1981,* Zagreb, 1983, Sveučilišna naklada „Liber". Kako sam autor ističe, ova knjiga predstavlja zbornik radova koje je on *izgovorio* u naznačenom razdoblju, tako da tekst ove knjige čine isključivo autorizovane rasprave sa naučnih i drugih skupova.

[2] Izdavač IRO „Ekonomika", Beograd, 1982.

Digitized by Google

ju nekih segmenata jugoslovenskog društva«) — izložiću pažnji čitalaca upravo osnovne delove ovog separata.

Autor na početku obećava da će svoj referat saopštiti u vidu teza. Neka mi bude dopušteno, radi veće preglednosti, da se moja kritika kreće onim redom izlaganja koji je dr Neca Jovanov u ovom separatu sam izabrao.

I

Autor ovog separata pomenutog zbornika SANU tvrdi da je socijalistička država formalizovana vlast Komunističke partije. On takođe na udarnom mestu glave posvećene državi u socijalizmu u svojoj, ovde već pomenutoj knjizi[3], ističe: »Socijalistička država ili država u socijalizmu formalizovana je stvarna vlast komunističke partije, pre svega njenog najvišeg rukovodstva, a unutar partijskih rukovodstava dosta mistificiranih i neidentifikovanih neformalnih grupa.« Iz oba ova teksta ne proizlazi jasno da li se ova tvrdnja odnosi na jugoslovensko društvo ili na sva društva u kojima je »socijalistička revolucija rešila pitanje osvajanja političke vlasti«.

Ali, bez obzira na to da li je ovako neprecizno prezentirana nedoumica plod slučajnog autorovog promašaja ili namerno iznetog stava, u vezi s ovim postoje sledeće činjenice. *Ako bi država bila formalizovana vlast partije na vlasti, svaka partija koja osvoji vlast stvarala bi svoju državu. Međutim,* istorija i sadašnja zbivanja pokazuju da *partije koje osvajaju vlast,* ukoliko ne predstavljaju klase koje su do tada bile eksploatisane, *ne menjaju postojeću državu.* Ono što one danas čine — dakle, sem komunističke partije — to je da ovde i onde u državnom aparatu izmene poneki instrument s ciljem da takvu državu bolje podese svojim stranačkim interesima, a s namerom *da je kao takvu učine još sposobnijom da preživi,* jer su partije koje se smenjuju na vlasti jedna drugoj vrlo slične — imaju iste interese.

Jedino se u današnjem svetu, s dolaskom komunističke partije na vlast, iz osnova menja država. Međutim, ta pojava upravo *potvrđuje* da država nije u službi partije, već klase, *pošto ovim činom,* dakle, *dolazi na vlast druga* — radnička — *klasa,* umesto kapitalističke, do tada vladajuće, koja je radničkoj klasi u antagonističkom protivstavu. *Komunistička partija,* znači, izgrađujući novu državu, *sprovodi istorijsku volju svoje klase, ostvaruje njene istorijske ciljeve i interese. U fazi osvajanja* političke *vlasti interesi* komunističke *partije jesu* i interesi radničke *klase, pošto se ova klasa ne bi dala predvoditi u toj borbi od strane one partije koja ne bi odgovarala njenim istorijskim interesima i ciljevima.* Ta je klasa jednostavno ne bi sledila. To istovremeno znači da ni sama partija bez masovne podrške svoje klase ne bi nikad postigla ove istorijske rezultate.

[3] *Dijagnoza samoupravljanja 1974—1981,* cit. izd., str. 117—123.

Digitized by Google

Drugo je pitanje koliko ta partija kasnije, u fazi borbe radničke klase za osvajanje ekonomske vlasti — za ovladavanje novostvorenom vrednošću, to jest dohotkom — izražava i ostvaruje interese radničke klase i kakvog to onda ima uticaja na karakter države: drugim rečima, *da li ta država prestaje da bude država radničke klase* ili i dalje ostaje u tom svojstvu. Svakako da se nameće pitanje, ukoliko ona prestaje da to bude, da li postaje instrument neke druge društvene snage — klase, i koje, da li instrument u rukama, recimo, komunističke partije, ili čak birokratskog sloja i slično.

Postoji realna opasnost za svaku socijalističku zemlju da država prestane da bude instrument u rukama svoje radničke klase. Do toga može doći ako se komunistička partija odvoji od svoje radničke klase koju kao avangarda treba da predstavlja — čije interese treba da ostvaruje. U tom slučaju i komunistička partija i radnička klasa gube društvenu moć, jer takva partija bez svoje klase sve manje poseduje društveni uticaj i snagu demokratske podrške za politiku koju vodi, ona menja svoj karakter, zadržavajući samo ime, te ili srašćuje neposredno sa državom ili potpada pod uticaj jače društvene snage u čijim se rukama tada može naći i država. Tada ni radnička klasa bez svoje komunističke partije ne znači mnogo i podređuje se uticaju i vlasti te nove sprege sa državom. Ovde se mora postaviti pitanje — kakva bi to sprega mogla biti.

Postavlja se, dakle, pitanje da li država koja je nastala i *oblikovala* se kroz oružani deo *socijalističke* revolucije može postati instrument neke *druge* klase, u ovom slučaju jedine klase koja danas još postoji pored radničke — a to je *kapitalistička klasa.* Očigledno je da takva država teško može služiti interesima već razbijenih kapitalista, jer je stvorena — oblikovana da služi interesima njihovih klasnih protivnika. To bi bio antiistorijski čin.

Ako je tako, onda ostaje da se utvrdi nije li ona postala instrument u rukama birokratskog sloja koji je situiran, po pravilu, oko i/ili u centrima političke, ekonomske, tehnološke ili njima slične moći. Ako bi neko ustvrdio da se socijalistička država pretvara u instrument birokratskog sloja, morao bi na kraju da se saglasi s tim da takva država nužno gubi svoj socijalistički karakter, jer bi takva tvorevina, zapravo, morala da služi birokratiji čija suština pripada trans-društveno-ekonomskoj formaciji; kao što se zna, birokratija postoji ne samo u socijalizmu, već isto tako i u kapitalizmu, feudalizmu itd. Ona je postojala svuda gde su se nalazili centri moći — politički, ekonomski, tehnološki i slični.

Ovde takođe treba znati da naša država — a reč je o jugoslovenskoj državi i Komunističkoj partiji — još nije izgubila svoj socijalistički karakter, pošto se Partija, to jest Savez komunista Jugoslavije, još nije odvojila od svoje radničke klase, te je stoga država i dalje instrument u rukama ove radničke klase, i to ne samo zbog toga što u svom Ustavu i mnogim zakonima stipulira samoupravne socijalističke odnose, koji su, doduše, tek na početku

Digitized by Google

svog razvoja u praksi, već i zbog mnogih drugih činjenica. Ne treba zatvarati oči, dakle, ni pred nesavladivim bujanjem i drugih pojava autentičnih radničko-klasnih revolucionarnih činova koje upravo ne zabranjuje — ne blokira, već omogućava ta i takva socijalistička država. Pored toga, u njoj su izuzetno naglašene takozvane socijalne komponente koje se ispoljavaju kroz socijalno, zdravstveno, invalidsko i penziono osiguranje, kroz zakonodavstvo koje štiti radnika u radnom odnosu, koje utvrđuje njegova prava i obaveze da se socijalistički ponaša u udruženom radu i slično.

Drugo, država nije vlast partije stoga što država pre svega po sebi nije uopšte vlast, već ona tu vlast svojim postojanjem i funkcionisanjem osigurava i ostvaruje za potrebe svoje klase.[4] Pored toga, postavlja se pitanje — šta u ovom kontekstu znači pojam »formalizovana« vlast? Ako se htelo istaći da država čini oblik moći koju poseduje Komunistička partija, tačnije, Savez komunista Jugoslavije, moglo bi se zaključiti, uzimajući u obzir sve napred pomenuto, a pre svega činjenicu da država u nas nije vlast u rukama Saveza komunista — da država nije ni »formalizovana« vlast ovoga saveza.

Naša socijalistička država, dakle, čini aparat koji svojim postojanjem i funkcionisanjem osigurava i ostvaruje vlast svoje radničke klase, a ne Komunističke partije, to jest Saveza komunista. To ne vidi ili neće da vidi dr Neca Jovanov, te zamagljuje predstavu o partiji i državi u socijalizmu. Nesumnjivo je da od ovakvih tvrdnji naša saznanja o socijalizmu neće postati bogatija. To može samo da nanosi štetu ovoj zemlji i interesima njene radničke klase. Ovakvim nepreciznostima i poluistinama obiluje tekst dr Nece Jovanova.

Druga tvrdnja jeste da ovako opisana naša država »zahvata višak rada iz privrede i time je čini zavisnom, a zatim ga preko budžeta deli takozvanim društvenim delatnostima, čineći tako i njih zavisnim od moći države, odnosno rukovodstva komunističke partije[5].« Takve konstatacije su takođe poluistine i kao takve traže razjašnjenje. Pre svega, naša država stvarno zahvata iz privrede jedan deo novostvorene vrednosti, to jest dohotka, ali nije cela istina da zahvata višak rada. Ako bi ona to činila, onda bi time istovremeno utvrđivala i obim potrebnog rada, to jest potreban rad, što znači da bi radnika eksploatisala vlastita država, jer bi mu najamninu, umesto kapitaliste, određivala ona. Radnik u nas to ne dobija na taj način, već u manjem ili većem stepenu neposredno ili preko svojih predstavnika odlučuje o obimu iznosa koji prima za svoj rad. To ne treba dokazivati. Ovde se mora znati da je radnik u nas osvojio političku vlast pobedom oružanog dela revo-

---

[4] Vlast je, u stvari sila, moć koju neko poseduje, i to takva koja se odnosi — koja se proteže — koja je uperena prema nekom drugom, a od strane onoga koji ima tu moć, i to s namerom da on tu silu ostvari prema datom kad god je to po njegovom nahođenju potrebno.

[5] *Dugoročni razvoj Jugoslavije*, zbornik SANU, ovde naveden u fusnoti 2, str. 127.

Digitized by Google

lucije i već dugo je u fazi borbe za osvajanje ekonomske vlasti, to jest u položaju da stvarno odlučuje o raspodeli celokupnog dohotka kojeg stvara, i to bilo neposrednim bilo posrednim odlučivanjem — preko svojih delegata. Ta faza, dakle, još traje i neizvesno je kada će u tome radnička klasa uspeti.

Uzimajući to u obzir, postavlja se pitanje šta je ostalo od autorove tvrdnje da država koja je podređena partiji zahvata višak rada iz privrede čime je čini zavisnom od sebe. To je, dakle, samo poluistina.

Pored toga, u ovom kontekstu ne može se jednostavno pomenuti država, jer je to nedopustivo pojednostavnjivanje, to jest vulgarizovanje istine, pošto se, pored savezne države i republičkih država, u stvari, nalaze još i vrlo naglašene tendencije pokrajinske i opštinske državnosti, ali i sizovi i sve one paradržavne institucije koje dolaze do sredstava iz dohotka organizacija udruženog rada bez njihovog stvarnog pristanka, i to pre raspoređivanja čistog dohotka tih organizacija udruženog rada.

Trebalo bi stoga sada ponoviti pitanje — šta je ostalo od autorove tvrdnje da privreda postaje zavisna od moći države, odnosno od rukovodstva Komunističke partije — u našem slučaju Saveza komunista Jugoslavije?

Na stranu autorova tvrdnja da država »zahvata višak rada« ... da ga »zatim preko budžeta deli tzv. društvenim delatnostima, čineći tako i njih zavisnim od moći države, odnosno rukovodstva komunističke partije«. To tako država ne radi. Nešto slično čine oni subjekti — institucije koji su u funkciji organizovanja rada društvenih delatnosti, o čemu je već bilo reči.

I kao logička konsekvenca ovakvih početnih stavova o partiji i državi javlja se autorova tvrdnja »da je dominacija političkog faktora (»oličenog u rukovodećem sloju partije«) nad socijalističkom državom, a preko nje i nad ekonomijom, a i nad celim društvom, ostala još uvek izrazita«. Autor, naravno, posle ove poluistine zaključuje »da je prevazilaženje političke premoći rukovodstva Komunističke partije ne samo nad socijalističkom državom nego i nad društvom u celini ključno pitanje ostvarivanja vrednosne orijentacije komunističkog i radničkog pokreta i željenog sistema vrednosti samoupravnog društva u razvoju«. Stoga je, po njegovom mišljenju, »ključno pitanje ostvarivanje samoupravljanja«... »razlaganje vlasti koncentrisane u rukovodstvu Saveza komunista, odnosno političke moći neformalnih grupa u njemu«.

Neshvatljivo je, pre svega, ovde citirano uverenje autorovo da je prevazilaženje političke premoći rukovodstva Saveza komunista, odnosno političke moći neformalnih grupa u njemu, ne samo nad socijalističkom državom, nego i nad društvom u celini — ključno pitanje ostvarivanja samoupravljanja. Prvo se mora postaviti pitanje — za šta se, u stvari, zalaže ovaj autor? Zar to ne znači da on, pre svega, traži da se socijalizam — taj prelazni period između dva antipoda — kapitalizma i komunizma, ostvari bez premoći ključne snage svesnog faktora — a to je komunistička partija, to

Digitized by Google

jest u slučaju Jugoslavije Savez komunista Jugoslavije — bez koga se iz krila kapitalizma koji je antagonistički usmeren prema komunizmu ne može izgraditi taj novi poredak, što nije spontani proces. Bez premoći ove ključne snage nastaje anarhija. To potvrđuje praksa. Drugo, ako autor ustvrdi da je i on za premoć partije, a ne njenog rukovodstva, pitanje se mora postaviti za kakvu se on to partiju zalaže. Takva partija sigurno ne bi bila zasnovana na principima demokratskog centralizma, a bez toga ona ne može ostvariti svoj istorijski cilj. Treće, ako je autor samo za razlaganje »političke premoći neformalnih grupa« u rukovodstvu Saveza komunista, onda se svako mora složiti s njim ukoliko je tačno da takva moć postoji. Međutim, autor stavlja znak jednakosti između rukovodstva komunističke partije i neformalnih grupa u njemu. To čak ni logički ne može biti isto. U svakom slučaju, postojanje ovih grupa autor mora da dokaže, ako ih već pominje i ako kreira preko toga nepovoljnu sliku o rukovodstvu Saveza komunista Jugoslavije. On, dakle, i ovde iskrivljuje istinu, a onda je tako unakaženu kritikuje. Jasno je, opet, kome to može koristiti.

II

Pobuđuje pažnju i autorova misao, razrađena u pomenutom separatu, da »ukoliko se socijalističko društvo vremenski više udaljava od oružanog dela socijalističke revolucije, utoliko je očiglednija istorijska *nužnost (kurziv* — B. B.) stalnog zapleta situacije tog društva i stalnog zapleta u samom komunističkom i radničkom pokretu«[6]. Ne može se prihvatiti ovo stanovište o bilo kakvoj istorijskoj nužnosti stalnog zapleta. Naime, nužnost ovog zapleta znači da do njega uvek i svuda mora doći gde god se »socijalističko društvo vremenski udaljava od oružanog dela« svoje revolucije. Ta teza se mora dokazati argumentima — što autor ne čini — jer je ključna za konstituisanje niza drugih teza koje se iz nje same po sebi nameću, koje autor, uostalom, na svoj način i prikazuje. Ova je tvrdnja na staklenim nogama jer se na osnovu dosadašnjeg iskustva ne mogu naći argumenti za nju. To nužno ne proizlazi ni iz prirode samog prelaznog perioda — socijalizma.

Ono što je nužno jeste ogromno znanje za izgradnju ovog poretka kojeg, prirodno, još nema ni jedna zemlja koja je počela socijalističku izgradnju, čiji je proces, u stvari, sekularan. Odsustvo, dakle, potrebnog znanja stvara »zaplete situacija«, a pošto znanje postaje sve veće, to znači da zapleti nisu nužni.

Drugo je pitanje da li je u sticanju toga znanja potreban »dijalog u Savezu komunista, razvijen i vođen na ljudski i intelektualno pošten način« — i tu se svako sa autorom mora složiti. Taj dijalog je potreban; zna se da »četiri oka bolje vide nego dva«, ali on kao takav nije nužan za sticanje ovih znanja do kojih se stiže

[6] Ovu istu tvrdnju autor ponavlja u svojoj knjizi *Dijagnoza samoupravljanja 1974—1981*, cit. izd., str. 50, 134—135.

Digitized by Google

upornim istraživačkim radom, čemu svakako koristi izuzetna pažnja, snažna finansijska osnova i kontinuirana potpora razvoju nauke.

Ali, nezavisno od toga, treba stvoriti takve odnose u Savezu komunista da se o svakom problemu iscrpno i temeljito vode dijalozi i kroz njih insistira na zaključcima i stavovima. Takvi dijalozi moraju biti vođeni na demokratski način — »na ljudski i intelektualno pošten način« — kako kaže dr Neca Jovanov — a na osnovu snage argumenata, a ne argumenta snage. Ali kada se stvari raščiste, kada se donesu zaključci i zauzmu stavovi, onda je nužno da se svi članovi Saveza komunista pridržavaju tih stavova, da se, dakle, stav centralistički sprovede — što znači da su svi članovi obavezni da se tih stavova strogo pridržavaju. To su, uostalom, principi demokratskog centralizma.

U uslovima koji danas postoje trebalo bi postići da svako odstupanje od ove obaveze mora povlačiti za sobom isključenje iz Saveza komunista Jugoslavije.

Jedino takav »monopol« — ako je to uopšte monopol — mora da postoji. Bez njega nastaje anarhija u prelaznom periodu. Svi, dakle, drugi »monopoli pojedinaca koji ograničavaju javni dijalog i određuju koje se to i čije stvaralačke ideje mogu u autentičnom obliku artikulisati u javnosti« ne samo da nisu danas potrebni, već su i štetni. Tu se, dakle, u ovom konspektu sa autorom treba složiti. Međutim, već ne može biti saglasnosti s autorovim prikazom »uhodanog redosleda«... »neopravdanog anatemisanja i moralno-političkog žigosanja misaonog potencijala«. Taj »uhodani redosled« je tako opisan da u njega kao žrtve anatemisanja sam autor smešta, na primer, klasične apsolutiste, liberale i slične, te, prema tome, i stvarne neprijatelje socijalističke izgradnje. Ostaje posle ovoga nejasno zašto autor osuđuje moralno-političko žigosanje klasičnih neprijatelja socijalizma. Može se pretpostaviti da bi i on ovim ljudima dao atribut koji zaslužuju. Malo je verovatno da ovom autoru rečeno »anatemisanje« smeta jedino zbog toga što se, na primer, liberalu lepe etikete klasičnog apsolutiste ili obrnuto. Na kraju, Jovanov sam kaže da to »nije važno«. U celini gledano, osuda od strane ovog autora tog »uhodanog redosleda«... »neopravdanog anatemisanja i moralno-političkog žigosanja misaonog potencijala« ne koristi interesima socijalizma, već snagama koje su s njime u sukobu, pošto se zalažu za slobode i onih koji rade na štetu poretka koji je tek počeo da se razvija — ne štetu socijalizma. A u socijalizmu niti ima niti sme da bude slobode za takve, i to sve dotle dok mu preti realna opasnost od njih. To treba da bude jasno svakome. Autor, pored toga, pominje da ovu sudbinu snose i nosioci konstruktivnih »originalnih« ideja, što može da bude tačno, ali to treba i sasvim konkretno iskazati.

On je, dakle, i ovde izrekao poluistinu koja je kao takva zamutila jasno sagledavanje problema, jer iz iste vode vadi i konstruktivne i destruktivne žrtve »uhodanog redosleda moralno-političkog žigosanja«. Čemu onda sve ovo služi?

Digitized by Google

Autor, zatim, konstatuje da se »političko-etatistička struktura pokazala nesposobnom da identifikuje rastuće probleme jugoslovenskog društva, a još manje da ih rešava«. Nejasno je, pre svega, zbog čega ovako intonirana nominacija političkog rukovodstva ove zemlje, ali ukoliko se to ostavi po strani, to jest ukoliko autor pod ovom »etatističkom strukturom« podrazumeva celokupno političko rukovodstvo, nesumnjivo je preuranio sa izricanjem svojih sudova o ovom pitanju, a isto tako je neopravdano omalovažio veliki broj sposobnih rukovodećih kadrova i istinskih revolucionara. Tu su u isti »koš« strpani ovi kadrovi sa mnogima koji pripadaju politokratama, etatokratama[7], tehnokratama, elitokratama čiji je, u stvari, zajednički koren birokrata, i na taj način ponovo izrekao poluistinu, pokazujući ujedno i kvalitet svojih istraživanja.

Povodom toga N. Jovanov ističe da je »jedini i pravi problem sadašnjeg jugoslovenskog društva nedostatak mogućnosti da se stvaralačka misao i stvaralački potencijal kojim raspolažemo iskaže (ne preko posrednika, već u svom autentičnom obliku) i između nosilaca autentično izloženih ideja povede javni dijalog na intelektualno i ljudski pošten način«[8]. Možda toga još nema u meri koja je potrebna, ali ta tvrdnja nije istinita. To nije tačno, pre svega što praksa govori drugačije; tako ovu Jovanovljevu tvrdnju negira i održavanje bezbrojnih stručnih, naučnih i sličnih skupova, savetovanja, rasprava u raznim oblicima iz oblasti ekonomskih i uopšte društvenih nauka, o aktuelnim problemima privrede, društva, politike itd., organizovanih od strane određenih institucija, instituta, izdavačkih kuća, društveno-političkih organizacija, štaviše, i samog Saveza komunista Jugoslavije. Najefikasniji primer koji opovrgava ovu tvrdnju Nece Jovanova jeste baš ovaj njegov separat, kao i njegova knjiga *Dijagnoza samoupravljanja*, a i drugi proizvodi njegove publicističke delatnosti. Ne može se tvrditi da, na primer, ovaj njegov separat koristi društvu i socijalizmu, ali je on ipak objavljen, što bar omogućava da se s njim povede javni dijalog.

Nije, dakle, jedini i pravi problem sadašnjeg jugoslovenskog društva pomenuti »nedostatak«, već nedostatak mogućnosti odlučivanja od strane slobodne konkurencije pameti i znanja o tome kako izgrađivati to društvo; a pravi put za sticanje toga znanja jeste upravo taj da se u žižu interesovanja postavi organizovano društvo, i to na način koji je ovde već pomenut, što podrazumeva i slobodno saopštavanje rezultatâ istraživanja i, svakako, demokratsku raspravu — dijalog o svakoj temi koja je od interesa za dalji razvoj privrede, društva i socijalizma uopšte.

Kako se, onda, u ovoj svetlosti sagledava tvrdnja. N. Jovanova da u samom Savezu komunista nema »mogućnosti artikulisanja

[7] Ovde se pod pojmom etatokrate podrazumeva birokrata koji ostvaruje svoje interese posredstvom jačanja države ili državnih funkcija u odgovarajućoj društveno-političkoj zajednici (saveznoj, republičkoj, pokrajinskoj, opštinskoj).

[8] *Dijagnoza samoupravljanja 1974—1981*, cit. izd., str. 347, 348.

Digitized by Google

autentičnih alternativa pogrešnoj oficijelnoj politici i pogrešnoj političkoj praksi?« Prvo pitanje koje se nameće jeste — koliko su politika i praksa pogrešne? Drugo, zar postojanje pomenutih istraživanja koja obavljaju i članovi Saveza komunista i koje objavljuju drugi članovi Saveza komunista, zar dijalozi koje vode članovi Saveza komunista, zar sve to zajedno ne negira tvrdnju N. Jovanova o nemogućnosti »artikulisanja autentičnih alternativa...« u samom Savezu komunista? Kako, dakle, zvuči sledeća tvrdnja ovog autora da dvomilionsko članstvo Saveza komunista Jugoslavije daje »blanko menicu« za neograničenu mogućnost manipulacije personalne unije malog broja partijskih funkcionera sa većinom članova partije«...?

Retka su mesta u ovom tekstu gde bih se složio sa N. Jovanovom. Takvo jedno mesto jeste njegova tvrdnja »da je masovnost Saveza komunista dobila razmere koje su samom Savezu komunista dale karakter takve masovne organizacije da se«... »može utvrditi da se po misaonim i akcionim sposobnostima skoro potpuno izgubila razlika između članova Saveza komunista i onih koji to nisu«. Ovde sam, ipak, primoran da se izvinim onima koji nisu članovi Saveza komunista, i to, po svoj prilici, i ispred Nece Jovanova: mada to proizlazi iz ovoga teksta, bilo bi stupidno tvrditi da oni koji nisu članovi Saveza komunista imaju manje ili pak drugačije misaone sposobnosti od članova Saveza; pretpostavljam da ni Neca Jovanov tako ne misli iako je to tako napisao. Međutim, uzimajući u obzir pomenutu tvrdnju sa ovom napomenom, moglo bi se stvarno dokazivati da je nama danas nužan takav Savez komunista koji bi bio prožet jedinstvom misli i sposoban, na osnovama demokratskog centralizma[9], za jedinstvo akcije, naime, takav Savez komunista koji bi, kao jedan čovek, sa entuzijazmom revolucionara radio na ostvarenju svoga Programa. Nama je danas, dakle, potreban Savez komunista — Komunistička partija slična onoj koja je postojala uoči oružanog dela naše revolucije. Ako bismo to ostvarili, rešili bismo ključni problem — odgovorili na ključno pitanje — kako izaći iz postojeće krize. To je ujedno nužan korak našeg daljeg razvoja.[10]

Neca Jovanov, polazeći od svoje ovde pomenute konstatacije, zaključuje i o drugim stvarima. On, dosledan sebi, ističe da je ovo gubljenje razlike između članova SKJ i onih koji to nisu »nužno uslovilo koncentraciju političke moći u partijskim rukovodstvima, a unutar njih u neformalnim grupama...« Pojava i jačanje birokratizma, kao i njegovih vidova ispoljavanja u nas — tehnokratizma, etatokratizma, elitokratizma, politokratizma — posledica je, u stvari, mnogo dubljih uzroka od ovih koje pominje Neca Jovanov.

---

[9] U svojoj *Dijagnozi samoupravljanja*, na str. 348, Neca Jovanov ima dosta rezervi prema formuli demokratskog centralizma; po njemu, pravi problem u Savezu komunista jeste demokratizacija u njegovom unutrašnjem životu.

[10] I ovde se Neca Jovanov, u svojoj *Dijagnozi samoupravljanja*, na str. 120, zalaže protiv kadrovske partije, mada priznaje da treba „reducirati sadašnju koncepciju neograničene masovnosti partije".

Digitized by Google

On ukazuje da »demokratizam vlastitog unutrašnjeg života« Saveza komunista ima teorijsku šansu da se ovaj Savez ostvaruje kao avangarda radničke klase. Složio bih se s ovim autorovim stavom ako pod »demokratizmom vlastitog unutrašnjeg života« podrazumeva demokratizam na osnovama demokratskog centralizma. Međutim, ne slažem se s Necom Jovanovim kada kaže da je Savez komunista i njegovo rukovodstvo »bivše revolucionarno jezgro i avangarda radničke klase« koje je »misaono i akciono nemoćno da bude revolucionarno jezgro socijalne revolucije u Jugoslaviji«. Reč je, zapravo, o krizi u Savezu komunista Jugoslavije koja je uslovljena jačanjem i snažnim delovanjem mnogobrojne etatokratije, politokratije, tehnokratije i slično — ukratko, birokratije — čiji su koreni u svojevrsnom kretanju autentične jugoslovenske revolucije, u kome, sem ovih birokratskih snaga od baze do vrha, postoje na svim nivoima i istinski revolucionari koji i dalje vode bitku za kontinuitet ove socijalističke revolucije.

Naime, dijalektiku pomenutog kretanja karakteriše, u osnovi, izuzetna pozicija određenih kadrova koji su u najvećem broju prošli kroz oružani deo revolucije, koje je odabirala za rukovodeće pozicije Komunističke partije, a sada to čini Savez komunista. Zbog okolnosti u kojima se razvijalo jugoslovensko društvo posle drugog svetskog rata ti kadrovi su predstavljali u prvim godinama izgradnje zemlje oslonac socijalističke vlasti, ali su isuviše dugo ostali na tim pozicijama rotirajući se horizontalno. To je stvorilo uslove za sraščivanje zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, što je sa svoje strane, doprinelo konstituisanju svojevrsne hijerarhije moći, dok je kadrovska politika nadležna za sva rukovodeća mesta u rukama Saveza komunista stvarala izvorište pojave i jačanja pre svega političkog, a onda i svakovrsnog voluntarizma. Tako su nastali objektivni osnovi da se kod određenog tipa ljudi sa ove kadrovske liste, koja je sačinjavana postavljanjem odozgo, smanji odgovornost pred javnošću za postupke — počeli su da se birokratizuju, jer su oni i živeli i radili u uverenju da se norme i sve institucije koje je utvrdila i stvorila ova — »njihova« — država radničke klase moraju podređivati onom političkom interesu i političkom »aršinu« kojeg je svaki od tih pojedinaca izgradio i nosio u sebi. To je kasnije sa svoje strane, potpomoglo stvaranju neželjene i dosta lažne atmosfere da je u nas gotovo sve dopušteno i da norme i institucije nisu važne, niti važe podjednako za sve. Takvo stanje je trajalo nedopustivo dugo, a na mnogim mestima još traje. Ova pojava predstavlja neposredni prauzrok visokom stepenu opšte neodgovornosti u našem društvu, koja je, odlučivanjem preko hijerarhije moći, postala u stvari glavni uzrok svim našim sadašnjim nevoljama u privredi i društvu uopšte. Na tim osnovama je nastao i voluntarizam.

Jednostrana je, a ujedno i netačna tvrdnja Nece Jovanova da je »tragičnost našeg društva u tome što se svaki pokušaj kritičke analize stvarnih misaonih i akcionih (ne)sposobnosti u rukovodstvima Saveza komunista i Saveza komunista u celini, *a priori*

Digitized by Google

kvalifikuje kao antipartijska i neprijateljska delatnost«. Iz ove formulacije, dakle, proizlazi da se svaki pokušaj kritičke analize naše stvarnosti tretira kao neprijateljska delatnost, što nije tačno, i, drugo, ne vidi se ko je to tako tretira. To je, isto tako, ilustracija nenaučnog metoda Nece Jovanova da, umesto istina, nudi čitaocu poluistine.

III

Autor, dosledan svom načinu razmišljanja, u ovom separatu pokušava da odslika trenutno stanje samoupravnih odnosa unoseći i ovde poluistine, zajedno sa nekim istinama. Trebalo bi, pre svega, da objasni šta je to, a onda i da dokaže da postoji »fetišiziranje pravno-normativne koncepcije samoupravnog društva«; ukoliko misli na hipertrofiju procesa institucionalizacije u društvu, s tim bismo se mogli složiti[11], ali se ne bismo mogli složiti s konstatacijom da je naše društvo dobro i efikasno — svrsishodno organizovano. Pored toga, treba tražiti dokaz za tvrdnju da je to »fetišiziranje« razaralo »već stvoreni socijalistički karakter jugoslovenskog društva«. Teško je i ovde složiti se sa N. Jovanovom. Pre svega, ako je reč o hipertrofiji procesa institucionalizacije, onda njeno fetišiziranje ne može razarati već stvoreni socijalistički karakter društva. To može ugrožavati isključivo političku vlast u rukama radničke klase i otvarati proces prelaska te vlasti u ruke birokratije — socijalističke birokratije, a još je bez odgovora pitanje kuda to vodi. Nema, naime, još dokaza o tome da taj proces trajno razara socijalistički karakter jednog društva. Treća tvrdnja autorova jeste da je to fetišiziranje »manje-više razorilo i koliko-toliko razvijen embrion samoupravljanja«. Odmah se nameće pitanje šta znači »embrion samoupravljanja«, pošto ga autor u daljem tekstu ne objašnjava. Ali bez obzira na to da li je to embrion samoupravljanja ili samoupravljanje u nekoj višoj fazi razvoja, ni ova autorova tvrdnja ne stoji. Tome autor dodaje još i to da je ustavima i sistemskim zakonima stvorena »tražnja za ljudima koji održavaju institucije i stvaraju norme i koji se političkim sredstvima«... »brinu da se svi ljudi, posebno samoupravljači, ponašaju isključivo u okviru institucija i njihovih normi«. I ovde autor, dosledan sebi, povezuje istinu da usled hipertrofije procesa institucionalizacije jača broj ljudi uposlenih u institucijama, s poluistinom — da se oni brinu »da se svi ljudi, posebno samoupravljači, ponašaju isključivo u okviru institucija i njihovih normi«. Birokratizacija jugoslovenskog društva je očevidna, ali ona ne vodi neposredno poreklo iz stanja »da je ustavima i sistemskim zakonima stvorena tražnja za ljudima koji održavaju institucije i stvaraju norme« — kako autor dalje piše. Birokratizacija ovog društva ima mnogo dublje korene.

---

[11] Videti *Dijagnozu samoupravljanja*, cit. izd., str. 43—49.

Digitized by Google

Moglo bi se navesti još mnogo poluistina koje usrdno utvrđuje i servira u ovom radu i u svojoj *Dijagnozi*... dr Neca Jovanov, ali to bi već prestalo da bude u funkciji napisa koji ima svrhu da ukaže autoru i našoj javnosti na koji način ovakvi radovi nanose štetu našem društvu i otežavaju napore da se nađu pravi odgovori na pitanje kako izaći iz krize u kojoj smo se našli.

Poluistine su daleko opasnije od laži.

Digitized by Google

Milenko Marković: Nacija između države i samoupravljanja

(»Beogradska knjiga«, Beograd, 1984)

U marksističkoj literaturi se problem nacije i nacionalnih odnosa najčešće razmatrao u kontekstu države i njenih funkcija u kapitalističkom i socijalističkom društvu. U zavisnosti od toga govorilo se o, manje-više, snažnoj, razvijenoj ili nerazvijenoj naciji.

Jedan krug mišljenja unutar marksizma našao je i to da je sudbina nacije neodvojiva od sudbine države. Država je u ovom načinu mišljenja čarobni štapić za sve nedaće nacije u ovovremenosti i budućnosti. U rivalstvu su građanski koncept koji u kapitalističkoj državi vidi stabilnost nacije i onaj način mišljenja po kojem je budućnost nacije u socijalističkoj državi i u zajednici socijalističkih država, u takozvanoj »socijalističkoj zajednici«. Na toj teorijskoj ravni danas susrećemo i teze o »kapitalističkoj» i »socijalističkoj naciji.

Nije teško, naravno, proniknuti u bit i jedne i druge orijentacije, čiju vododjelnicu čini ideološka i politička racionalizacija takozvane polariziranosti kapitalističkog i socijalističkog svijeta na blokovskoj osnovi.

Nasuprot ovoj teorijskoj lamentaciji o naciji i državi, utemeljeno je marksističko stanovište koje naciji prilazi kao društvenoj pojavi sa svim istorijskim, socijalnim, kulturnim i političkim sadržinama. Uvažavajući činjenicu da se, u slijedu istorijskog iskustva, i nacija stalno odijevala aktualnom, najčešće političkom i državnom ornamentikom, prerastajući na taj način iz nacije u nacionali-

Digitized by Google

tet, to jest u političku, a ne u istorijsku kategoriju, ova teorija njenu sudbinu vidi u prevladavanju klasnih osnova političkih kategorija uopšte, a posebno države i političkih institucija i u njihovom dokidanju. U fokusu kritičke orijentacije o naciji ovo krilo marksističkog mišljenja čvorno pitanje sadašnjosti i budućnosti nacije vidi u njenom oslobođenju, to jest u emancipaciji od političkog uopšte i od onih političkih kategorija koje su u savremenom svijetu dominantne.

S obzirom na klasnost nacije i posebno na klasne ciljeve radničke klase kao dominantne strukture u naciji (bilo da je riječ o naciji u kapitalizmu ili, pak, u socijalizmu), to oslobođenje može ostvariti samo radnička klasa povezujući svoje istorijske interese s progresivnim interesima nacija. Ta mogućnost je najzad otkrivena (pronađena) u samoupravljanju u kome klasno i nacionalno nisu u sukobu u mjeri u kojoj se postepeno uklanjaju država, klase, socijalne i političke hijerarhije, najamni odnos, dakle, prevladavaju razni oblici otuđenja. Prema tome, po ovoj, marksistički utemeljenoj teorijskoj orijentaciji, koja je sve razvijenija u savremenom svijetu, a u jugoslovenskom društvu dominantna, samoupravljanje, to jest samoupravni produkcioni odnos, jeste osnova i okvir unutar koga se nacija razvija kao demokratska alternativa i »kapitalističkoj« i »socijalističkoj« naciji. Samoupravljanje se tu javlja kao onaj revolucionarni i emancipatorski proces i odnos koji otvara mogućnosti i za emancipaciju nacije na liniji bitnih interesa radničke klase. Dakle, bez samoupravljanja ne može biti ni demokratskog razvoja, ispoljavanja i potvrđivanja nacije i njenih interesa, pa samim tim i njene budućnosti.

U sklopu ova dva konteksta — države i samoupravljanja — kreću se i promišljanja Milenka Markovića u knjizi *Nacija između države i samoupravljanja*. Ovdje je, riječ prije svega, o pokušaju određenja mjesta i uloge nacije u samoupravnom jugoslovenskom društvu, valorizirajući pri tom dijalektiku klasnog i nacionalnog u strategiji revolucionarne borbe proletarijata u izgradnji socijalizma. Osnovni rezultat tog teorijsko-metodološkog pristupa i promišljanja jeste u tome što on naciju ne omeđuje ni državom ni nekim novim vidom globalne (nadnacionalne) zajednice u kojoj bi nacija bila objekt, već, naprotiv, nju afirmiše i izvodi je iz te ograničenosti i povezuje je s ciljevima i interesima revolucionarnog subjekta — s radničkom klasom i njenom avangardom. U ovim promišljanjima nacija nije statična, nepromjenjiva, već je to pojava u stalnom razvoju i mijenjanju, u stalnom procesu borbe i saobrazovanja u susret opšteljudskoj zajednici to jest Marksovom podruštvljenom čovječanstvu.

Ova analiza dovodi Milenka Markovića kao teoretičara, ali i, prije svega, kao analitičara jugoslovenskog iskustva do ocjene da se nacija u jugoslovenskom društvu nalazi upravo negdje na putu između države i samoupravljanja. Upravo to saznanje tematizira i određuje sadržinu i dimenzije njegove knjige. Istina, on naciju ne omeđuje ni državom ni samoupravljanjem, te nacija u njegovom razmatranju nije nešto prosto i slučajno »između«, već je u tu poziciju subjekta određena kritikom same države-historijskog i aktualnog iskustva u podržavljenju funkcija nacije i kritičko-stvaralačkom afirmacijom samoupravnih iskustava u razvoju, ravnopravnosti i zajedničkom djelovanju nacionalnih kolektiveta u jugoslovenskoj višenacionalnoj zajednici.

Promišljajući samoupravljanje kao integralni produkcioni odnos koji zahvata i totalitet nacije, on naciju afirmiše kao subjekt koji djeluje u samom tom odnosu, a ne kao objekt van njega. Nacija tako nije »nezavisna« stihijna pojava, već svjesna snaga koja je nužno vezuje i usmjerava osnovnim tokom društvenih odnosa i interesima revolucionarnog subjekta — radničke klase. Time se nacija faktički dovodi u položaj da bude ne izvanjski faktor koji određuje karakter društva, što je svojstve-

Digitized by Google

no najčešće separatističkoj orijentaciji, već unutrašnji subjekt koji, djelujući unutar osnovnog produkcionog odnosa (unutar društva), utiče na te odnose i na društvo, i obrnuto — samoupravni društveno-ekonomski odnos utiče na naciju i njene funkcije u društvu. Tu se ostvaruje dijalektika socijalnog i nacionalnog, to jest produkcionog odnosa (samoupravljanje) i nacionalnih interesa, to jest nacionalnih odnosa. U tom smislu se samoupravljanje i u Markovićevim raspravama javlja kao osnova i okvir za realizaciju poznate sintagme o jedinstvu klasnog i nacionalnog u socijalističkoj revoluciji.

Međutim, Marković ima svojevrsni kritički odnos i prema samoupravljanju kao praksi i u tom kontekstu s pravom ističe da samoupravljanje nije *a priori* »svespasavajuća formula« unutar koje se mogu naći gotova rješenja i za nacionalno. On, također, s razlogom ukazuje na to da je samoupravljanje protivurječan istorijski proces i mogućnost, te da je za njegovo otjelovljenje potrebna borba, i to revolucionarna borba u onom smislu u kome je samoupravljanje uistinu permanentna revolucija. Na toj ravni ukazuje i na nužnost afirmiranja nezamjenjive uloge Saveza komunista u procesu klasno-nacionalne povezanosti i emancipacije i svjesnog usmjeravanja radničko-klasne djelatnosti u društvenom razvitku. U odsustvu ili nedovoljnom ispoljavanju (pasivizaciji) subjekta revolucionarnog procesa — radničke klase i Saveza komunista kao njene avangarde moguće je tiho ili otvoreno birokratsko manipuliranje klasnim i nacionalnim interesima pod plaštom različitih ideologija i teorija, pa i marksističkom.

Na toj ravni promišljanja složićemo se s ocjenom autora predgovora Markovićeve knjige, dr Najdanom Pašićem da Marković u određenju realne perspektive i mogućnosti ostvarivanja istinskog jedinstva i prisne povezanosti klasne i nacionalne emancipacije »polazi od analize stvarnog položaja radničke klase, tj. od protivrečnosti u razvoju novih produkcionih odnosa koji još ni izdaleka nisu oslobođeni etatističkog omotača. On ukazuje na negativne posledice koje mogu imati institucionalno-teritorijlna razdeljenost i razdrobljenost radničke klase i svi drugi oblici birokratsko-tehnokratske dominacije nad udruženim radom, što se direktno reflektuje na sferu međunacionalnih odnosa pothranjujući i podstičući lokalni i nacionalni egocentrizam pod pokroviteljstvom birokratskog upravljačkog sloja. Samo »neposrednost vlasti samoupravno organizovanih radnika u raspolaganju društvenim viškom rada, a time i u društvu uopšte, — za šta se tek treba izboriti — otvara realnu perspektivu konačnog savlađivanja svih oblika nacionalizma kao retrogradne ideologije i politike. U tom kontekstu autor razmatra vrlo suptilno i složeno pitanje o elementima birokratske manipulacije i mistifikacije koji se uvlače u ideologiju socijalističkog samoupravljanja izopačujući i zamućujući realne odnose i predstave. Teorijski koncept i ideologija socijalističkog samoupravljanja kao celovitog sistema društvene organizacije razapeta je između idealizacije države i idealizacije tržišta, a može se konačno afirmisati i ostvariti samo u procesu savlađivanja i dijalektičkog ukidanja i jedne i druge jednostranosti. Otuda i vrednost Markovićević razmatranja složenih korelacionih veza u četvorouglu tržišna ekonomija, država, nacija i klasa i klasna avangarda«.

Iako je knjiga nastala izborom eseja i rasprava koje je autor pisao u jednom većem vremenskom rasponu — kako sam kaže, posljednjih petnaest godina — ona čini konzistentan misaoni sklop, koji procesualno i dijalektički povezuje razna vremena (shvaćena socijalnom smislu), uvijek tražeći i nalazeći onu crvenu nit — putokaz ka samouravljanju i u samoupravljanje kao osnovu nacionalne egzistencije i procesa kojim se ostvaruje »odvajanje« nacije od države. Taj dijalektički teorijsko-metodološki pravac uvo-

Digitized by Google

di nas u sadržaj knjige, koji je tako tematiziran da nas postepeno vodi od rasprava o osnovnim kategorijama kao što su nacija, država, samoupravljanje; klasna i socijalna suština nacionalnog u socijalizmu (odnos klasno-nacionalno, nacionalno i nacionalističko, nacionalno i jugoslovensko); zatim, uloga revolucionarnog subjekta — SKJ u građenju i razvoju nacionalnih odnosa i nacionalne emancipacije u višenacionalnoj zajednici — sve do rasprava o odnosu nacionalnog i internacionalnog u borbi za socijalizam.

Jednom riječju, radi se o sadržajno veoma bogatoj, marksistički utemeljenoj i teorijsko-metodološki dobro situiranoj sociološko-politikološkoj analizi jugoslovenske društvene stvarnosti. Zbog svega toga, a naročito zbog domašaja teorijske problematizacije nacionalne stvarnosti u jugoslovenskom društvu, ovoj knjizi pripada zavidno mjesto u marksističkoj literaturi o nacionalnom pitanju.

Ibrahim Bakić

Mladen Bevanda: Odnos KPJ—SKJ prema odgoju i obrazovanju

(»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1984)

Studija Mladena Bevande *Odnos KPJ — SKJ prema odgoju i obrazovanju*, koja se ovih dana pojavila u izdanju ugledne izdavačke kuće »Veselin Masleša« , u Biblioteci univerzitetskih udžbenika, teorijski promišlja i prati oblikovanje i genezu odgoja i obrazovanja u dokumentima Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, u razdoblju od 1919. godine do Desetog kongresa SKJ. Uvodna poglavlja obuhvataju i panoramski pregled Marxova, Engelsova i Lenjinova doprinosa odgoju i obrazovanju, osvrt na iskustva Pariške komune, ruskih revolucionarnih demokrata, oktobarske revolucije, te sažet prikaz najvrijednijih postignuća koja pripadaju socijalističkoj orijentaciji na našim prostorima — od Vase Pelagića i Svetozara Markovića do naših dana.

Studija problematizira jedno znanstveno područje koje u posljednje vrijeme izmiče istraživačkoj pažnji i pasiji ne samo pedagoške znanosti, nego i drugih znanstvenih disciplina koje za svoj predmet imaju, u širem smislu shvaćeno, područje proizvodnje socijalističke društvene svijesti i prakse — naime, pažnji sociologije, politikologije, historiografije, filozofije itd. »Kurs« specijalizacije ovih nauka, ma koliko bio neminovan i opravdan, izgleda da i ovdje uzima svoj danak. A sve to rezultira i faktom da se i ovo područje bezmalo prepušta arhiviranju i zanemarivanju, umjesto da mu se, ne povremeno i parcijalno, nego sustavno poklanja sve dužnija pažnja, i da se, na principima i iskustvima marksističke aksiologije, ali ne zbog samosvršna opojmljenja, nego radi naših iskoraka i boljih postignuća, stalno valorizira. Bogatstvom prezentiranih ideja, ali i izvedenom teorijskom artikulacijom, Bevandina knjiga implicitno naznačuje rečene probleme i dileme i na stanovit način se odupire spomenutim divergencijama znanostî. Stoga upravo tu dimenziju studije ističemo kao njezinu možda osnovnu vrijednost.

No time se ulazi u jedno novo područje kada je riječ o ovoj knjizi i o inače sličnim temama; stvar je u tome na koji se način opredmećuje odnošenje spram vlastite baštine: moderno ili tradicionalistički? Autorova studija (recimo nešto, makar i između zagrada o tome) vrijedan je doprinos ne samo historiji naše pedagoške misli, nego, u određenom smislu, i povijesti Partije. Pogotovo ovoj dimenziji, koja se u prikazima povjesti KPJ/SKJ ili zaobilazi ili joj se daje vrlo skučen prostor i značenje. A to je,

Digitized by Google

zapravo, mimo intencija i stvarnosne prakse naše partije, koja je uvijek poklanjala izuzetnu pažnju pitanjima odgoja i obrazovanja, ne samo svoga najužeg rukovodnog kadra i aktivista, nego i cjelokupnog društva. Mada se knjiga znatnim svojim dijelom bavi historijskom stranom problema, ona je, zapravo, sva okrenuta aktualnom i suvremenom razvijanju obrazovno-odgojne prakse u našem društvu. U studiji, naime, historijska dimenzija oblikovanja pedagoške misli našega pokreta nije poistovjećena i reducirana na prošlost, bilost, proteklost, nego se produktivno nadovezuje na zbiljske korijene i datost suvremenosti. To bi, po našem mišljenju, bila druga odrednica ove rasprave.

U samim svojim počecima Partija uviđa veličinu i značaj uloge idejnog rada i obrazovanja u podizanju svoga kadra, u vođenju klasne borbe i, općenito, u procesu revolucionarne samoemancipacije radništva. Obrazovanje za revoluciju, produktivna ideologiziranost svake akcije Partije, njezin silan aktivitet, naročito u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, faktično su nadomještali insuficijentnost objektivnih uslova socijalističke revolucije. U tome je, čini nam se, zbiljsko ostvarenje partijske (KPJ/SKJ) koncepcije odgoja i obrazovanja, pojmljenih, naravno, u najširem smislu. Taj teorijsko-metodološki postulat stalno slijedi ova studija, te ga signiramo kao narednu vrijednost njezinu.

Ostali smo dužni da nešto kažemo i o tome kako Bevanda poima odgoj i obrazovanje u viziji KPJ/SKJ, čime ćemo načeti slijedeću vrijednost knjige.

Sferu odgoja i obrazovanja autor ne promatra izolirano, kao zaseban i izdvojen entitet, »sektor«, nego je sagledava kao organski sastojak društvenog pogona proizvodnje klasne svijesti. Upravo onako kako je na odgoj i obrazovanje Partija uvijek i gledala, odnosno njezini najbolji reprezententi. Takvo metodičko stajalište proizlazi iz cjeline studije. To polazište istovremeno nadilazi tradicionalno i tradicionalističko, još uvijek snažno i otporno shvaćanje odgoja i obrazovanja. Knjiga je pogotovo naspramna onom gledištu koje odgoj i obrazovanje vidi samo ili jedino u »radu« obrazovno-odgojnih institucija. Ni jedno poglavlje ne problematizira na direktan način tu relaciju, nego se to stajalište prepoznaje u središnjoj strukturi mišljenja.

Nadovezujući se na iskustva radničkog pokreta, na Marxov, Engelsov i Lenjinov doprinos socijalizmu i na svoju »užu« baštinu — KPJ, tokom daljega samopotvrđivanja, razvija vlastitu koncepciju odgojno-obrazovnog rada, čija se konstantna, ontološka vrijednost utemeljuje prvenstveno preko »znanja« njegova primjeravanja konkretnim jugoslavenskim uslovima klasne borbe i revolucije. Komunisti i u uvjetima diktature, u staroj Jugoslaviji, zdušno rade na prevođenju marksističke literature, na njezinom širenju i propagiranju, o čemu možda najupečatljivije govori znamenita sintagma »univerziteti na robiji«. U narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji idejni rad i obrazovanje također imaju istaknuto mjesto u aktivnosti komunista. U uslovima »izgradnje« socijalizma i izvojevane slobode obrazovanje i idejno-teorijski rad ne može nadomjestiti ni najveći društveno-politički i samoupravljački angažman. No time se veza »teorije i prakse« ne potire, nego potencira u njihovim bitnim određenjima i relacijama.

Knjigu tvore četiri poglavlja. U prvom se izlažu Marxove, Lenjinove i neke druge progresivne koncepcije odgoja i obrazovanja, iskustva francuskih prosvjetitelja, Komune i ruskih revolucionarnih demokrata. Drugi dio studije posvećen je promišljanju iskustava našega radničkog pokreta u razvijanju odgoja i obrazovanja; daje se osvrt na ideje Vase Pelagića, Svetozara Markovića i na druga značajnija teorijska postignuća i iskustva iz »prosvjetnog rada«. Središnji dio studije čine treći i četvrti odjeljak, u kojima se podrobnije analizira i interpretira odnos KPJ/SKJ prema odgoju i obrazovanju i idejno-teorijskom radu.

Digitized by Google

Svim kongresima i konferencijama Partije autor, sem središnjeg problema — njihova odnošenja spram odgoja i obrazovanja — posvećuje i kratak prikaz njihova (kongresa ili konferencija) općeg mjesta u sklopu strategije i taktike djelovanja u danoj fazi društvenog razvitka. Takav pristup u artikulaciji tematike valja, svakako, podržati, jer se njime obavještava i o suštinskim faktima određenoga perioda, ali — a to je značajnije — izgradnja koncepcije odgoja i obrazovanja sagledava se u širem društveno-ekonomskom i idejnom kontekstu. Posebnu draž studija dobija time što uspijeva da dokumentarno i interpretacijski »uhvati« ona najjača mjesta u održanim skupovima Partije. Pogledi i stavovi Josipa Broza zauzimaju istaknuto mjesto u knjizi, što je primjereno njegovu utjecaju, naročito od 1937. godine, na oblikovanje koncepcije i politike odgojno-obrazovne djelatnosti Partije. U autorovu stanovištu pokazuje se i argumentira teza da je, u osnovi, koncepcija KPJ/SKJ u oblasti obrazovanja i odgoja proizlazila iz »globalne praxis« socijalističke revolucije, odnosno njezina samjeravanja danim uvjetima i mogućnostima klasne borbe.

Primjedbe koje bi se mogle uputiti ovoj knjizi odnose se prvenstveno na uže metodičke probleme. Riječ je o tome da se u knjizi ponekad nekritički miješa teorijsko-znanstvena razina problematizacije, koja nužno podrazumijeva veću uključenost misaone apstrakcije, i repetitivan, pragmatički govor, opterećen suvislom didaktičnošću, rezolutnošću i meritizmom; i u pogledu stila izlaganja također bi se moglo nešto više učiniti. No te je momente i nedosljednosti objektivno teško izbjeći, pogotovo kada je riječ o znanstvenicima koji su jednom svojom »stranom« u aktualitetu političke svakodnevnice. Slijedeća sugestija tiče se činjenice što autor na Partiju, u toku cijela njezina postojanja i djelovanja, gleda kao na potpuno homogenu, gotovo harmoničnu cjelinu. A zapravo se zna — ukoliko se držimo analiza najboljih postignuća naše historiografije, i ne samo nje —da je sve do 1937. godine, do dolaska Josipa Broza na čelo KPJ, struktura naše partije bila dihotomna, da su je činile njezina lijeva i desna »strana«. Dalje, možda je bilo potrebno i u raspravi ove vrste, makar u najkraćim naznakama, ukazati i na postojanje utjecaja Kominterne na djelovanje KPJ, pogotovo u dvadesetim i tridesetim godinama. Iznesene primjedbe, ukoliko su na mjestu, ne diraju u cjelinu knjige, nego, zapravo, s jedne strane, pokazuju da je ona produkt jedne otvorene i podsticajne misaone aktivnosti, a, s druge, da će u drugome izdanju — uz sugestiju, na koju i sam autor ukazuje, naime, uključivanja i preostalih kongresa i relevantnih iskustava u vaspitno-obrazovnoj i idejno-teorijskoj sferi — to biti otklonjeno. Na kraju, recimo još i to da smo uvjereni da svako iole ozbiljnije buduće promišljanje ovoga fenomena mora uzeti u obzir i ovo Bevandino vrijedno iskustvo. Stoga knjigu svesrdno preporučujemo ne samo pedagoškim djelatnicima, nego i svima onima koji rade na široj idejno teorijskoj i obrazovno-vaspitnoj tematici.

Stjepan T. Šimić

Mr Snežana Pejanović: Društvena jednakost i emancipacija žene

(»Dečje novine«, Gornji Milanovac i »Prosvetni pregled«, Beograd, 1984)

Civilizacija je stvorila socijalnu nejednakost među ljudima čije je posledice tokom razvoja klasnog društva najviše osetila i još uvek oseća žena. Težnja progresivnih snaga za društvenom jednakošću ljudi i emancipacijom žena ima

Digitized by Google

svoju istoriju i vrlo razgranatu i protivurečnu teoriju.

U ovoj studiji mr Snežana Pejanović je pokušala da istorijski i teorijski rasvetli u kolikoj je meri ideja o jednakosti ljudi bila praćena i prožimana idejom o jednakosti i ravnopravnosti žene.

U traganju za teorijom klasnog društva o jednakosti i društvenom položaju žene autor polazi od antičkog učenja imajući u vidu marksističko upozorenje da su mnoge filozofske ideje začete u grčkoj, helenskoj kulturi i književnosti. Podseća da je veliki Aristotel upozoravao kako su »uvek slabiji oni koji traže jednakost u pravdi, a jači se o tome malo brinu«.

Počev od grčkih mitova — spevova *Ilijade* i *Odiseje*, preko Platona, Aristotela i drugih antičkih mislilaca, autoru je pošlo za rukom da pokaže kako je ideja o ljudskoj nejednakosti, naročito o nejednakosti žene u društvu, imala svoju filozofsku osnovu u helenskoj kulturi. Ona osnovano ističe kako grčko patrijarhalno društvo nije znalo za ideju jednakosti svih ljudi, a pogotovo nije poznavalo bilo kakvu ravnopravnost žene, jer je ona smatrana za krivca svih nedaća koje su se javile u istoriji civilizacije. Iako je prva začela ideju o jednakosti slobodnih ljudi, antička filozofija ju je svela na političku jednakost. U njoj nije bilo trgova ideje o emancipaciji i jednakosti žene uopšte!

Do sličnih i još nepovoljnijih rezultata autor je došao analizirajući učenje nekih rimskih mislilaca o položaju žene u porodici i društvu. On dovodi u pitanje poznatu Bebelovu tvrdnju da su Rimljanke bile »u daleko povoljnijem položaju nego njihove grčke sestre«.

Analizom učenja patrističke filozofije autor je tragao za položajem žene u feudalnom društvu i njegovom sistemu vrednosti. On je ubedljivo pokazao da je srednjovekovno društvo celokupnim svojim sistemom vrednosti još više produbilo i učvrstilo teoriju o nejednakosti ljudi, a naročito o nejednakosti žene u porodici i društvu. Po autoru, sve promene koje su se događale u feudalnom društvu nisu ništa bitno doprinele prevladavanju socijalnih nejednakosti ljudi, a naročito žena, jer su u srednjem veku prava žene bila znatno sužena, čak i u odnosu na stari vek.

Mr Snežana Pejanović je pratila položaj žene u porodici i društvu u svetlosti klasične kulture islama. Ona je došla do saznanja da je položaj žene u porodici i društvu u islamskom učenju i kulturi bio znatno nepovoljniji u odnosu na hrišćanstvo.

Najviše prostora, razume se, autor je posvetio traganju za teorijom o jednakosti i nejednakosti žene u porodici i društvu građanskog sistema vrednosti. Po autoru, građanska misao o jednakosti razvija se počev od humanizma i renesanse kada su mnoga shvatanja o položaju žene u porodici i društvu bila kritikovana i dovođena u pitanje. U građanskom društvu se javlja teorija o prirodnom pravu čoveka, koja polazi od shvatanja da su ljudi po prirodi jednaki i da im, prema tome, pripadaju jednaka prava u porodici i društvu. Renesansa je istakla ideju ravnopravnosti između žene i muškarca u porodici i društvu.

U sklopu građanskog sistema vrednosti autor traga za teorijskim aspektima jednakosti i nejednakosti žene u porodici i društvu počev od renesanse — utopističkog učenja, preko prosvetiteljstva, liberalizma, malograđanskog anarhizma i antifeminizma Prudona, antiegalitarizma i negacije ravnopravnosti žene u učenju tradicionalista Konta, Šopenhauera, Ničea, učenja psihoanalize i ideologije nacionalsocijalizma, odnosno fašizma. Posebnu pažnju autor je posvetio problemu jednakosti i nejednakosti žene u porodici i društvu u savremenom građanskom sistemu vrednosti.

Po autoru, u evropskom racionalizmu XVII veka prvo je Rene Dekart ukazao na izvornu jednakost svih ljudi kao razumnih bića, a Benedikt Spinoza je to proširio na zahtev i za političkom jednakošću. Ove ideje dobijaju potpuniju razradu u evropskom prosvetiteljstvu, prvo u učenjima Džona Loka, a kasnije kod fran-

Digitized by Google

cuskih prosvetitelja (enciklopedista), koje je naročito radikalizovao Ž. Ž. Ruso. Mnoge od tih ideja su našle mesta u Deklaraciji o nezavisnosti i Deklaraciji o pravima čoveka i građanina. Međutim, zahtevi za političkom jednakošću svih ljudi nisu bili praćeni analognim zahtevima o ravnopravnosti i jednakosti žene. U praksi buržoaskog društva žena je i dalje ostala obespravljena. Buržoaske revolucije u tom pogledu nisu učinile značajniji korak napred u odnosu na feudalno društvo (str. 144).

Polazeći od marksističkog učenja da se u glavama francuskih prosvetitelja začela ideja o francuskoj buržoaskoj revoluciji, autor je vrlo dokumentovano ukazao na značaj ove filozofije koja je prethodila pojavi Deklaracije o pravima žene i građanke, koju je Konventu bila podnela Olimp de Guž. Razume se, zahtev je bio odbijen, a njen podnosilac je platio glavom.

Naročitu pažnju autor je posvetio učenju građanskih tradicionalista i patrijarhalista o položaju žene u porodici i društvu. On je vrlo esencijalno analizirao učenje Prudona, Konta, Šopenhauera, Ničea, Frojda i drugih građanskih mislilaca. Kod svih ovih mislilaca dominira ideja o nejednakosti ljudi i osporavanju ravnopravnosti žene u porodici i društvu.

Autor je došao do saznanja da je fašizam bio podjednako dosledan u negiranju jednakosti ljudi i ravnopravnosti žene u porodici i društvu.

Imajući na umu uticaj savremenog funkcionalizma i na položaj žene u porodici i društvu, autor je potanko i kritički analizirao funkcionalističko učenje o jednakosti i nejednakosti žene. Po autoru, u toku dve poslednje decenije funkcionalizam je bio i ostao teorija koja je opravdavala postojanje nejednakosti između muškarca i žene i koja je negirala mogućnost ženi da ima bilo kakvu karijeru izuzev da uspešno vrši ulogu majke, supruge i domaćice.

U svojoj studiji autor je analizirao pojavu i razvoj feminizma u građanskom društvu. On je došao do saznanja da je ovaj pokret za oslobođenje žena bio jednostran, jer je borbu protiv postojećih klasnih sistema zamenio borbom protiv muškaraca i na taj način usporio emancipaciju žene u porodici i društvu.

Po mišljenju mr Snežane Pejanović, teorija i praksa građanskog društva o položaju žene u porodici i društvu od početka do danas vrlo su protivurečne i kontroverzne. One su se kretale u protivurečnosti između zahteva za slobodom i njenom negacijom, zahteva za političkom jednakošću, proširujući ponekad te zahteve i na ženu, pa do negacije svake jednakosti uopšte i ravnopravnosti žene posebno. To je, bez sumnje, zakonitost svakog klasnog društva. Osnova toga su duboke protivurečnosti u produkcionim odnosima (str. 145).

Drugi deo ove studije posvećen je traganju za socijalističkom mišlju od utopijske kritike nejednakosti čoveka i neravnopravnosti žene do konkretnog socijalističkog humanizma. U ovom delu autor studije znalački analizira koncepcije komunističkih utopija XVIII i XIX veka o jednakosti ljudi u porodici i društvu, a naročitu pažnju poklanja kritičkom utopizmu XIX veka — osobito učenju engleskih i francuskih socijal-utopista o položaju žene u klasnom društvu. Po autoru, mnoge komunističke utopije su došle do saznanja da je privatna svojina uzrok nejednakosti i podređenosti žene, ali one nisu shvatile suštinu suprotnosti između rada i kapitala i zato su često negirale sve tekovine civilizacije i zahtevale povratak primitivnim oblicima jednakosti i time bitno osiromašile ljudsku ličnost (str. 146).

Posebna pažnja u ovoj studiji posvećena je učenju naučnog socijalizma o jednakosti i emancipaciji žene u svim klasnim društvima, socijalizmu pa i u komunizmu. Za moto svog razmatranja autor uzima Marksovu misao da je »neposredan, prirodan, nužan odnos čoveka prema čoveku odnos muškarca prema ženi«.

Digitized by Google

Autor ističe da su klasici naučnog socijalizma i u pogledu unapređenja položaja žene u novom društvu u odnosu na sve ranije građanske mislioce učinili pravi »kopernikanski« i revolucionarni zaokret. S. Pejanović vrlo detaljno i umešno analizira marksističko aksiološko učenje o čoveku kao vrhovnoj vrednosti i potrebi prevladavanja svih nejednakosti među ljudima, pa i nejednakosti između polova. U duhu teorije naučnog socijalizma ona je ukazala i na puteve i mogućnosti prevazilaženja nejednakosti žene u porodici i društvu i brže ostvarivanja emancipacije žene u novom društvu.

U ovom delu studije autor je posebnu pažnju poklonio i učenju Augusta Bebela čija je knjiga *Žena i socijalizam* u početku bila svojevrsno »jevanđelje« za unapređenje položaja žene u porodici i društvu. Autor je s pravom ukazao na značaj ovog dela koje je više od sto godina bilo vrlo inspirativno za sve autore koji su u svetlosti marksizma promišljali rešavanje »ženskog« i »dečjeg« pitanja u novom društvu.

Imajući na umu marksističko učenje o tome da je rešenje »ženskog pitanja« jedan od urgentnih zadataka socijalizma, mr Snežana Pejanović je dobar deo svoje studije posvetila razmatranju jednakosti i emancipaciji žene u marksističkoj teoriji i socijalističkoj praksi posle pobede prve socijalističke revolucije — oktobarske revolucije. Ona je razmatrala razvoj marksističke teorije o »ženskom pitanju« u Lenjinovom i Staljinovom učenju, u savremenim sovjetskim teorijama, u teoriji istočnoevropskih socijalističkih zemalja, u savremenoj marksističkoj teoriji u zapadnoevropskim zemljama.

Autor smatra da je V. I. Lenjin u svom učenju aktuelizovao stavove klasika naučnog socijalizma o »ženskom« i »dečjem« pitanju i da jednakost emancipaciju žene tretira kao prvorazredno klasno pitanje i sastavni deo klasne borbe za socijalizam i komunizam. Socijalistička revolucija samo »čisti« teren za unapređivanje društvenog položaja žene u porodici i društvu.

Po autoru, pojava staljinizma je umnogome unazadila i pitanje unapređenja teorije i prakse na planu ostvarivanja jednakosti između polova i emancipacije žene u porodici i društvu. Autor smatra da je pojava detaljinizacije podstakla revalorizaciju ideja klasika naučnog socijalizma o pitanju jednakosti između polova i emancipaciji žene u novom društvu. Tek odnedavno savremeni sovjetski teoretičari počeli su, u svetlosti Marksovog i Lenjinovog učenja, da razmišljaju i pišu o teoriji unapređenja položaja žene u savremenom sovjetskom društvu. Slično je stanje bilo i u teoriji i praksi drugih istočnoevropskih socijalističkih zemalja, koje se u poslednje vreme znatno menja u pravcu stvaranja teorijsko-ideoloških uslova za emancipaciju žene u porodici i društvu.

Analiza savremenih marksističkih koncepcija u zapadnoevropskim zemljama o položaju žene u porodici i društvu savremenog sveta predstavlja poseban doprinos ove studije. Kod nas se još uvek nedovoljno poznaje učenje »kritičke teorije društva« i građanskih marksističkih filozofa o uticaju protivurečnosti savremenog građanskog društva na položaj čoveka i žene u porodici i društvu. Autor je s pravom ukazao na to da se u ovom učenju »žensko pitanje« posmatra kompleksno i shvata šire od klasnog pitanja, jer tamo gde je problem oslobođenja čoveka uopšte celovitije postavljen i pitanja emancipacije žene bila su potpunije razrađivana.

Posebno poglavlje ove studije posvećeno je razmatranju socijalističke i marksističke misli u Jugoslaviji o pitanju jednakosti i oslobođenju žene kod jugoslovenskih naroda. U ovom delu studije autor razmatra razvoj socijalističke i marksističke misli o jednakosti i emancipaciji žene do završetka prvog svetskog rata, socijalne jednakosti i probleme oslobođenja žene u marksističkoj teoriji i praksi radničkog pokreta između dva svetska rata i u socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji. Posebna pažnja je poklonjena razvoju marksističke teorije i društvene prakse u socijalističkoj Jugoslaviji o pita-

Digitized by Google

nju društvene jednakosti i unapređenja opšteg položaja žene u porodici i društvu u našoj samoupravnoj socijalističkoj zajednici.

Učenje jugoslovenskih socijalističkih i marksističkih mislilaca o »ženskom pitanju« kod nas je još uvek nedovoljno obrađeno. Analizirajući učenje velikanâ socijalističke misli Svetozara Markovića, Dimitrija Tucovića i drugih naprednih mislilaca o izjednačavanju žene u porodici i društvu i o njenoj bržoj emancipaciji, mr S. Pejanović je umnogome obogatila našu jugoslovensku teoriju o ovom vrlo značajnom društvenom i klasnom pitanju.

Po autoru, socijalistička i marksistička misao kod jugoslovenskih naroda je počela da se razvija intenzivno naročito posle osnivanja KPJ, koja je na svim svojim kongresima i u političkim dokumentima u svetlosti teorije naučnog socijalizma razmatrala i pitanje unapređivanja položaja žene u porodici i društvu. KPJ, odnosno SKJ, uvek su prilazili pitanju jednakosti i emancipaciji žene s klasnih pozicija. Ideja vodilja u ideološkoj borbi KPJ i SKJ bila je da nema uspešne borbe za novo društvo bez učešća svih žena u toj borbi i socijalističkoj revoluciji.

Na osnovu ovog kraćeg prikaza studije mr Snežane Pejanović *Društvena jednakost i emancipacija žene* može se konstatovati sledeće:

Autor je u svoju studiju znalački ugradio sva ona važna saznanja koja se odnose na pitanje teorije i prakse jednakosti ljudi, a naročito jednakosti i emancipacije žene od početaka ljudske civilizacije pa sve do naših dana. Na skladan način je u svojoj studiji asimilovao mnoga saznanja iz istorije i filozofije i tako umnogome teorijsko-istorijski osmislio puteve i stranputice dosadašnjeg razvoja ljudske misli o položaju žene u porodici i društvu. Čitanje ove monografije otkriva nove horizonte našeg saznanja o protivurečnostima položaja žene u porodici i društvu.

Sva naša nastojanja da se unapredi društveni položaj žene u porodici i društvu bezuspešna su bez dovoljnog poznavanja teorije o društvenoj jednakosti i emancipaciji žene. U ovoj studiji su data mnoga saznanja koja mogu poslužiti kao sigurno oružje u borbi protiv svih oblika tradicionalizma i ostalih primesa zaostale svesti koji usporavaju nastojanja da se što pre i što potpunije reši »žensko pitanje« u našem samoupravnom socijalističkom društvu.

Studija je pisana vrlo prikladnim i razumljivim stilom i jezikom.

Objavljivanje studije umnogome će osmisliti mnoga nastojanja stručnjakâ i društveno-političkih radnika kako na planu teorije tako i na planu svakodnevne socijalne politike da se prevladaju mnoga pragmatistička shvatanja i ponašanja u oblasti unapređenja društvenog položaja žene i humanizacije odnosa među polovima u porodici i društvu.

Za razliku od mnogih sličnih studija u savremenoj građanskoj teoriji koje pitanje unapređenja društvenog položaja žene tretiraju pesimistički, ističući da i socijalizam nije rešio »žensko« i »dečje« pitanje, mr Snežana Pejanović zastupa tezu da društvena jednakost žene neće biti utopija.

Zbog nespornih kvaliteta ove studije njen autor je 1984. godine dobio Oktobarsku nagradu grada Beograda kao mlađi naučni radnik.

Slobodan Jakšić

Digitized by Google

ISPRAVKA

U članku Aleksandera Bajta *»Realne kamate« i kursne razlike* (»Socijalizam«, br. 5/1984, str. 683), u fusnoti 1, poslednji red treba da glasi: »[investi]tora kreditoru Kr/[1—(1+r)], čija sadašnja vrednost je očigledno jednaka«.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

CENA 120.— DIN.

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

HX
8
.S64

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

UNIV. of MICH.
OCT 1 1985
Current Serials

4
1985

Digitized by Google

Izdavački savet

Miljan Radović (predsednik), članovi: Živan Berisavljević, Ali Dida, Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Milija Komatina, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Jakov Lazaroski, Milan Mali, Augustin Papić, Stanimir Petrović, Đorđe Popović, Miran Potrč, Milan Rakas, Radoslav Ratković, Milosav Simić, Vladimir Sruk, Branislav Šoškić, Stipe Šuvar

Uredivački odbor

Stipe Šuvar (glavni i odgovorni urednik), Milija Komatina (zamenik glavnog i odgovornog urednika), članovi: Zdravko Grebo, Trpe Jakovlevski, Vjekoslav Koprivnjak, Ivan Kristan, Milan Mali, Đorđe Popović, Milosav Simić

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 1.400 dinara. Za inostranstvo 2.800 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-603-15229, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju

Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: GRO »PROSVETA«, Beograd, Đure Đakovića 21

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXVIII
1985 Broj 4

Sadržaj

Ostvarivanje i zaštita društvene svojine

Alojzij Finžgar
Šta je društvena svojina? 437

Vojislav Rakić
Protivrječnosti društvene svojine 445

Slobodan Barač
Društvena svojina kao norma i društvena svojina kao stvarnost 460

Ivan Perić
Društveno vlasništvo u funkciji reprodukcije cjelokupnih uvjeta rada i življenja 476

Dag Strpić
Društveno vlasništvo 486

Stipe Šuvar
O razvoju društvenog vlasništva 492

Nikola Knežević
Ekonomska djelotvornost — osnovni uvjet reprodukcije društvenog vlasništva 499

Martin Vedriš
Na marginama društveno-vlasničkog odnosa 515

Josip Gašpar
Oblici ugrožavanja društvenog vlasništva kroz odnose privatnog i društvenog sektora 528

Slavko Zajec
Ugrožavanje društvenog vlasništva nepotpunim korištenjem industrijskih kapaciteta 532

Tomislav Knežević
Neki aspekti zaštite društvene imovine i društvenih interesa 546

Stipe Domazet
Samoupravna radnička kontrola u funkciji zaštite i razvoja samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva 557

Ivan Tormaš
Idejni problemi zaštite društvenog vlasništva u poljoprivredi 591

Vladimir Milanović
Vaspitanje u šoku 598

Prikazi 603

Digitized by Google

Содержание

Осуществление и защита общественной собственности

Алойзий Финжгар
Что такое общественная собственность? 437

Воислав Ракич
Противоречия общественной собственности 445

Слободан Барач
Общественная собственность как норма и общественная собственность как действительность 460

Иван Перич
Общественная собственность в функции воспроизводства всецелых условий труда и быта 476

Даг Стрпич
Общественная собственность 486

Стипе Шувар
О развитии общественной собственности 492

Никола Кнежевич
Экономическая эффективность — основное предусловие воспроизводства общественной собственности 499

Мартин Ведриш
На маргиналиях общественно-собственнических отношений 515

Иосип Гашпар
Формы подрыва общественной собственности в соотношении частного и общественного сектора 528

Славко Заец
Подрыв общественной собственности вследствие недостаточного использования промышленных мощностей 532

Томислав Кнежевич
Некоторые аспекты защиты общественной собственности и общественных интересов 546

Стипе Домазет
Самоуправленческий рабочий контроль в функции защиты и развития права трудящихся на самоуправление и общественной собственности 557

Иван Тормаш
Идейные проблемы защиты общественной собственности в сельском хозяйстве 591

Владимир Миланович
Воспитание в шоке 598

Рецензии 603

Contents

Effectuation and Protection of Social Property

Alojzij Finžgar
What Is Social Property? 437

Vojislav Rakić
Contradictions in Social Property 445

Slobodan Barač
Social Property as a Norm and Social Property as Reality 460

Ivan Perić
Social Ownership in the Function of Reproduction of the Over-all Conditions of Labour and Living 476

Dag Strpić
Social Ownership 486

Stipe Šuvar
Concerning the Development of Social Ownership 492

Nikola Knežević
Economic Efficacy — Basic Condition for the Reproduction of Social Ownership 499

Martin Vedriš
At the Edge of Socio-ownership Relations 515

Josip Gašpar
Forms of Threat to Social Ownership through the Relations of the Private and the Social Sector 528

Slavko Zajec
Threats to Social Ownership Owing to Incomplete Exploitation of Industrial Capacity 532

Tomislav Knežević
Some Aspects in the Protection of Social Property and Social Interests 546

Stipe Domazet
Self-managing Worker Control in the Function of Protection and Development of the Self-managing Rights of the Workers and Social Ownership 557

Ivan Tormaš
Ideological Problems of Protection of Social Ownership in Agriculture 591

Vladimir Milanović
Education in a State of Shock 598

Reviews 603

Digitized by Google

Ostvarivanje i zaštita društvene svojine

Alojzij Finžgar

Šta je društvena svojina?

U našoj književnosti s područja društvene svojine postoji donekle vladajuće mišljenje da društvena svojina nije pravo svojine, prihvaćena je, dakle, nesvojinsko-pravna koncepcija društvene svojine. Pristalice ove koncepcije mogu se pozivati na tekst tačke III Osnovnih načela Ustava, po kome »niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ne može ni po kom pravnosvojinskom osnovu prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad«[1]. No, do sada se još nije uspelo dati opredeljenje koje se ne bi ograničavalo na to da društvena svojina nije pravo svojine, već bi bilo određeno pozitivno opredeljenje društvene svojine.[2] U ovom članku pokušaću dati svoj prilog na tu temu.

---

[1] A. Finžgar, *Društvena svojina kao ekonomski, društveno-politički i pravni pojam*, »Socijalizam«, br. 10/1977, str. 1783, 1784.

[2] D. Stojanović, *Društvena svojina i odgovornost*, »Pravni život«, br. 5/1983, str. 586.

Digitized by Google

I

Poznato je da su posle oslobođenja nacionalizovana sredstva za proizvodnju i druga sredstva za rad prvo postala opštenarodna imovina, to jest imovina u rukama države. U periodu takozvanog administrativnog socijalizma o državnoj socijalističkoj svojini govorilo se isto onako kako se i danas još govori u zemljama takozvanog realnog socijalizma. Država ima, kao predstavnik radnog naroda, pravo svojine na nacionalizovanim sredstvima za rad. Za razliku od državne kapitalističke svojine, govori se ovde, s obzirom na to da država vrši svojinska prava u interesu radnog naroda, reč je o državnoj socijalističkoj svojini, pa i o posrednoj društvenoj svojini.

Predajom državnih privrednih preduzeća na upravljanje radnim kolektivima, što je bilo učinjeno Osnovnim zakonom o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva iz godine 1950, zavedeno je bilo takozvano radničko samoupravljanje, to jest samoupravljanje neposrednih proizvođača u privredi. Radnici, odnosno radni kolektivi, dobili su pravo da nacionalizovana sredstva za rad koriste, prema svojoj odluci, u proizvodnji ili u drugoj privrednoj delatnosti. Kasnije su dobili i pravo na raspodelu zajedničkim radom društvenim sredstvima stečenog dohotka i na prisvajanje dela tog dohotka u obliku ličnih dohodaka. No, akumulacija je još uvek pripadala državi, odnosno njome je raspolagala država. Prvobitno, ovde su postojali posebni investicioni fondovi na nivou opštine, republike i federacije, a kasnije su sredstvima akumulacije upravljale banke. Tek posle ustavnih amandmana iz 1971. godine taj državni kapital bio je prenet na organizacije udruženog rada. Od tada, a naročito posle donesenih ustavnih propisa iz 1974. godine, radnici sami odlučuju o svim sredstvima društvene reprodukcije.

Predajom društvenih sredstava za proizvodnju na upravljanje neposrednim proizvođačima bila je eliminisana država kao posrednik između radnikâ i sredstava kojima oni rade. No, još po ustavnim odredbama iz 1963. godine radna organizacija je, kao društveno pravno lice, imala na sredstvima u društvenoj svojini posebno imovinsko pravo koje se obično zvalo pravo korišćenja, a sadržalo je pravo korišćenja stvari, pa i raspolaganja njome. Zato se pravo radnikâ da upravljaju društvenim sredstvima za rad moglo opredeliti kao društveno-političko pravo i moglo se uzeti da još uvek postoji određeni posrednik između radnikâ i sredstava za rad kojima oni rade, naime, radna organizacija.

Po ustavnim odredbama iz 1974. godine, a naročito po odredbama Zakona o udruženom radu iz 1976, organizacija udruženog rada, kao društveno pravno lice, ili drugo društveno pravno lice, više nema na društvenim sredstvima nikakvog imovinskog prava. Upravljanje društvenim sredstvima, koje pripada radnicima u udruženom radu na osnovu prava samoupravljanja neposrednih proizvođača u privredi, a zove se pravo rada društvenim sredstvi-

Digitized by Google

ma, dobilo je karakter društveno-ekonomskog prava. Tako je otpao svaki posrednik između radnikâ i sredstava kojima oni rade, pa i između drugih upravljača društvenim sredstvima i sredstava kojima oni upravljaju i može se govoriti o tome da su društvena sredstva postala neposredno društvena sredstva, društvena sredstva u punom smislu te reči.[3]

Radnici u udruženom radu imaju, po ustavnim odredbama i po odredbama Zakona o udruženom radu, pravo rada društvenim sredstvima. Suština toga prava je u tome da radnici koriste sredstva rada u proizvodnji, da unovčavaju proizvode i time stiču dohodak, da raspoređuju i raspodeljuju taj dohodak u društveno priznatim okvirima te da stiču lični dohodak. Pravo rada društvenim sredstvima izražava socijalistički samoupravni proizvodni odnos koji se zasniva na pravu samoupravljanja i pravu radnikâ na plodove svog rada, izražava društvenu svojinu kao društveno-ekonomski odnos.[4] Društvenu svojinu opredelio je Marks u *Kapitalu,* gde ističe da socijalizam ne uspostavlja privatnu, već individualnu svojinu na osnovu kooperacije i zajedničke svojine zemlje te sredstava za proizvodnju koja je producirao sam rad.[5]

II

Po Zakonu u udruženom radu društvena su ona sredstva koja su pre svega sredstva za rad i poslovanje i određena za rad radnikâ u određenoj organizaciji udruženog rada kao pravnog lica, »društvena sredstva u društvenom pravnom licu«[6]. Tim sredstvima upravljaju radnici udruženi u toj organizaciji udruženog rada na osnovu svog prava rada društvenim sredstvima, a napose na osnovu posebnog prava upravljanja društvenim sredstvima koje sadrži prava, obaveze i odgovornosti u pogledu korišćenja, upravljanja i raspolaganja utvrđena Ustavom i zakonom u skladu s njihovom namenom i prirodom.[7] Upravljanje na osnovu propisâ koje donosi društvena zajednica znači da je društvena zajednica ta koja daje upravljačima okvire u kojima oni mogu da rade, a ako o tome nema detaljnijih propisa, merodavna je priroda sredstva i njegova namena.

Upravljanje društvenim sredstvima sadrži pre svega, pravo korišćenja sredstava u privrednoj delatnosti i sticanja dohotka pomoću njih, a deo tog dohotka mogu radnici prisvojiti na osnovu

[3] D. Pop-Georgiev, *Posredna i neposredna opštestvenata sopstvenost,* Godišnjak, I knjiga, Skopje, 1977, str. 269—281.

[4] A. Finžgar, *Pravo rada društvenim sredstvima i samoupravljanje,* »Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 4/1980, str. 522, op. 16.

[5] K. Marks, *Kapital,* tom I, »Kultura«, 1947, str. 646.

[6] Finžgar, *Društvena sredstva i imovinsko pravo,* »Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 2/1982, str. 219—231.

[7] A. Finžgar, *Upravljanje društvenim sredstvima kao osnovna institucija pravnog režima društvenih sredstava,* »Naša zakonitost«, br. 4/1981, str. 28—36.

Digitized by Google

svog prava rada društvenim sredstvima u obbliku ličnog dohotka i sredstava za njihovu zajedničku potrošnju, uz obavezu da obezbeđuju razvitak materijalne osnove njihovog i društvenog rada te da doprinose zadovoljavanju drugih društvenih potreba (vidi tačku III, stav 3, alineju 4. Osnovnih načela Ustava). O potrebi izdvajanja dela dohotka za zajedničko zadovoljavanje potreba govorio je Marks još u *Kritici Gotskog programa*.[8]

Radnici mogu sredstvima kojima upravljaju, a koja su u pravnom prometu, i raspolagati, to jest mogu ih preko organizacije udruženog rada kao društvenog pravnog lica i njegovog prava raspolaganja preneti na drugo društveno pravno lice ili otuđiti iz društvene svojine. No sredstva dobijena takvim raspolaganjem društvenim sredstvima, kao što je istaknuto naročito u propisima o amortizaciji osnovnih sredstava, ne ulaze u dohodak organizacije udruženog rada, već u poslovna sredstva; ona su promenila samo svoj oblik, postala su novčana sredstva koja su kao takva još uvek sredstva za rad i poslovanje.[9] No, i u pogledu akumulacije koja se koristi za nova sredstva za rad stvaraju se nove vrednosti koje će se opet koristiti za rad i prihod deliti na način koji važi za deobu zajedničkim radom stvorenog dohotka.

U ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu imaju i određene obaveze i odgovornosti. Ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima, radnici u udruženom radu imaju pravo, obavezu i odgovornost da se u svom zajedničkom i opštem interesu društveno i ekonomski svrsishodno koriste društvenim sredstvima i da ta sredstva stalno obnavljaju, uvećavaju i usavršavaju. Organizacije udruženog rada treba da stiču dohodak kojim mogu da pokrivaju sve svoje obaveze i da stvaraju i određenu akumulaciju, sredstva potrebna za prostu, pa i za proširenu reprodukciju. To znači, u stvari, zabranu pretvaranja sredstava za proizvodnju u lične dohotke.[10]

Radnici u udruženom radu, ostvarujući pravo rada društvenim sredstvima, upravljaju sredstvima kojima rade u sopstvenom interesu i u interesu radničke klase i socijalističkog društva. U ostvarivanju te funkcije udruženi radnici su odgovorni jedni drugima i socijalističkoj zajednici kao celini (tačka III Osnovnih načela ustavnih propisa, član 108. Ustava SFRJ). Ponekad se osporava da radnici u udruženom radu rade kao poverenici, no jasno je da je pravo samoupravljanja, kao društveno-političko pravo, izražavalo određeni odnos radnikâ kao upravljačâ društvenim sredstvima prema društvenoj zajednici; no i pravo rada društvenim sredstvima, a napose i osobito pravo upravljanja društvenim sredstvima kao društveno-ekonomsko pravo, ne izražavaju samo

---

[8] K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, »Kultura«, 1948, str. 20, 21.

[9] Vidi član 29. i sledeće Zakona o amortizaciji osnovnih sredstava osnovnih organizacija udruženog rada i drugih korisnika društvenih sredstava, »Službeni list SFRJ«, br. 58/76, 65/81, 76/82.

[10] A. Bajt, *O nekim otvorenim pitanjima društvene svojine*, »Pregled«, Sarajevo, br. 11—12/1982, str. 1367, 1374.

Digitized by Google

odnos radnikâ prema drugim radnicima kao upravljačima društvenim sredstvima i građanima, već i odnos prema društvenoj zajednici.

Radnici u organizaciji udruženog rada ne upravljaju svim društvenim sredstvima, odnosno njihovo upravljanje nije uvek originerno.

Po Zakonu o udruženom radu zemljištem (građevinskim, poljoprivrednim, šumskim) upravlja opština. Građevinskim zemljištem u društvenoj svojini, koje je određeno za kompleksnu stambenu i komunalnu izgradnju, upravlja opština koja može to zemljište dati na korišćenje radi izgradnje radnicima ili drugim radnim ljudima u društvenim pravnim licima, pa i građanima. Poljoprivredno ili šumsko zemljište, odnosno šuma, prelazi na upravljanje opštini naročito onda kada ono, zbog prekoračenja agrarnog maksimuma, prelaze u društvenu svojinu. Takvo zemljište se može predati radnicima u organizacijama udruženog rada na korišćenje i onda ti radnici upravljaju takvim zemljištem, mogu ga koristiti, a u okviru zakonskih propisa i njime raspolagati. Po Zakonu o udruženom radu, opština upravlja i šumama i drugim prirodnim bogatstvima, na primer, rudnim bogatstvom, divljaču, ribama a može prirodno bogatstvo, koje je po svojoj prirodi dobro van pravnog prometa, predati na korišćenje naročito radnicima u udruženom radu. Napose, opština po Zakonu o udruženom radu upravlja sredstvima van pravnog prometa i dobrima u opštoj upotrebi (ceste, vode, obalno more, morske i rečne obale, luke i pristaništa), a može određeno pravo posebne upotrebe takvog dobra preneti i radnicima u udruženom radu, pa i građaninu.

U pomenutim slučajevima opština upravlja određenim društvenim sredstvima u ime cele društvene zajednice, a to upravljanje sadrži prava i obaveze u pogledu uređivanja, davanja na korišćenje i u pogledu zaštite.

Ustavni propisi zatim nabrajaju, osim sredstva za rad i poslovanje, kao posebnu vrstu društvenih sredstava i sredstva za zadovoljavanje zajedničkih društvenih potreba i sredstva za zadovoljavanje opštih društvenih potreba.

Sredstvima za zadovoljavanje zajedničkih društvenih potreba, kao društvenim sredstvima, mogu upravljati — prema odredbama Ustava i zakona, a u skladu s njihovom prirodom i namenom — radni ljudi u mesnoj zajednici ili u samoupravnoj interesnoj zajednici, samoupravnim organizacijama i zajednicama, u društveno-političkim organizacijama ili u drugim zakonom određenim društvenim organizacijama, a mogu na osnovu tog prava upravljanja njima i raspolagati. Sredstva za zadovoljavanje zajedničkih društvenih potreba koriste se pre svega za obavljanje delatnosti sa područja odgoja i obrazovanja, nauke, kulture, informacija, zdravstva i socijalnog staranja. Ove delatnosti obavljaju posebne organizacije udruženog rada. U Zakonu o udruženom radu došlo je do izražaja stanovište da radnici organizacija udruženog rada sa područja društvenih delatnosti posredno učestvuju u proizvodnji

Digitized by Google

materijalnih dobara i da stiču dohodak slobodnom razmenom rada s radnicima iz oblasti materijalne proizvodnje, bilo neposredno ili u sklopu posebnih samoupravnih interesnih zajednica. Korisnici tih delatnosti su radnici i drugi radni ljudi koji su udružili ta sredstva, pa i drugi građani. U sredstva za zadovoljavanje zajedničkih društvenih potreba idu i sredstva koja se izdvajaju iz dohotka radnikâ i drugih radnih ljudi za obezbeđenje socijalne sigurnosti, a napose za penzije, lične i porodične. Ovde su još i stambene zgrade i stanovi kao posebni delovi zgrada koji su u društvenoj svojini i kojima upravljaju stanari i samoupravne interesne zajednice stanovanja.

Sredstva za zadovoljavanje opštih društvenih potreba jesu sredstva koja se osiguravaju za finansiranje rada organâ društveno-političke zajednice, a i za zadovoljavanje opštih društvenih potreba u društveno-političkim zajednicama. Sredstvima za zadovoljavanje opštih društvenih potreba upravljaju, kao društvenim sredstvima, radnici i drugi radni ljudi preko delegacija i delegatâ u skupštini društveno-političke zajednice, a njih koriste naročito organi državne uprave, vojne jedinice i ustanove itd.

U ekonomskoj teoriji uzima se da ekonomski vlasnik ne mora biti i pravni vlasnik, da sredstva ekonomski pripadaju onima koji prisvajaju koristi od tih sredstava i da korisnici mogu biti samo fizička lica.[11]

Koristi od društvenih sredstava prisvajaju pre svega radnici u obliku ličnih dohodaka, ali koristi od društvenih sredstava prisvajaju radnici najvećma kao članovi društvene zajednice za sebe i za druge članove te zajednice[12], pogotovu ako se uzme u obzir da lični dohoci radnikâ zapravo ne umanjuju supstanciju društvenih sredstava ili je umanjuju samo u neznatnoj meri. Naravno da činjenica da radnici koji rade društvenim sredstvima iz naslova svog rada prisvajaju samo ono što su tim radom stvorili ne može biti razlog za tvrdnju da kad je u pitanju društvena svojina nema prisvajanja.[13]

Osnovni produkcioni odnos u našem društvenom sistemu, čija je osnova društvena svojina sredstava za proizvodnju, izražen je

---

[11] A. Bajt, *Svojina u ekonomskom smislu i imovina*, »Anali Pravnog fakulteta u Beogradu«, br. 1/1956; *Svojina, naročito društvena, kao ekonomski pojam*, SANU, Beograd, 1965; *Društvena svojina — kolektivna i individualna*, »Gledišta«, br. 4/1968, str. 523, 533, 537, »Pregled«, Sarajevo, 1981, br. 11—12, str. 1352, 1353.

[12] A. Bajt u »Pregledu«, Sarajevo, br. 11—12/1982, str. 1358: »Celokupna opšta i zajednička potrošnja je potrošnja fizičkih lica.«

[13] L. Geršković, *Problem izrade civilnog kodeksa* u: »Polazne osnove pravnog sistema u udruženom radu«, Zagreb, 1972, br. 1. i 12. O dilemi svojina-nesvojina vidi i rad dr Dragišića, *Osnovne razlike u tumačenju društvene svojine*, »Marksistička misao«, br. 2/1972; A. Miljevski, *O svojinsko-nesvojinskom karakteru društvene svojine*, »Marksistička misao«, br. 2/1972. K tome A. Bajt: »Suština svojine kao društveno-ekonomskog odnosa ispoljava se u tome ko i koliko prisvaja, a ne u pitanju da li prisvajanje u društvu postoji ili ne« (A. Bajt, *Društvena svojina u Nacrtu zakona o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 7—8/1976, str. 1193.

Digitized by Google

pravom rada društvenim sredstvima. Radnici na osnovu svog prava rada tim sredstvima kao minulim radom, kao sredstvima stvorenim radom prijašnjih generacija, stvaraju sebi sredstva za život i socijalnu sigurnost, za zajedničke i opšte društvene potrebe, stvaraju sredstva za dalji razvoj materijalne osnove svog rada, prisvajaju u vlastitom interesu i u interesu društvene zajednice. Ovde, prema tome, postoji prisvajanje, ali prisvajanje na osnovu rada, iako se svi rezultati prisvajanja ne dele samo prema radu, već i prema potrebama, pa i među onima koji ne rade tim sredstvima. To je posledica toga što su radnici aktivni deo društva koji vrši proizvodne i druge privredne funkcije bilo neposredno bilo posredno obavljanjem drugih društvenih delatnosti, pa i toga da radnici upravljanjem društvenim sredstvima vrše određenu društvenu funkciju, rade u sopstvenom interesu i u interesu cele društvene zajednice.

Iz rečenog možemo zaključiti da je društvena svojina zajednička svojina svih članova društvene zajednice.[14] No društvena svojina nije pravo zajedničke svojine, društvena sredstva ne pripadaju svima i svakome kao pravo svojine.[15] Reč je o zajedničkoj svojini kao društveno-ekonomskom ili jednostavno ekonomskom pojmu. Zajednička svojina kao ekonomska pojava, kao ekonomski pojam, može se pojavljivati u različitim oblicima. Za našu društvenu svojinu kao poseban oblik zajedničke svojine značajno je pravo rada društvenim sredstvima, to jest da neposredni proizvođači upravljaju sredstvima za proizvodnju na osnovu svog prava samoupravljanja i prava na plodove svoga rada, uz obavezu da osiguravaju razvoj materijalne osnove rada, te da doprinose zadovoljavanju drugih društvenih potreba.

No ovde treba uzeti u obzir i stanovište E. Kardelja koji društvenu svojinu opredeljuje kao svojinu radničke klase, koja će, s vremenom, postati svojina svih i svakoga, a u velikoj meri ona je to već i danas.[16] Već je više puta spomenuto pravo rada društvenim sredstvima kao posebno pravo radnikâ u udruženom radu. Pravo rada društvenim sredstvima sadrži, prema odredbama Ustava, i pravo radnika da odlučuje o uslovima i rezultatima svoga rada. Poznato je, zatim, da je naše društvo još uvek klasno društvo i da vladajući položaj u tom društvu ima radnička klasa. No sve to ne može opovrgnuti stanovište da je društvena svojina svojina svih članova društvene zajednice, jer vlast radničke klase nije pravno — ili ekonomsko-svojinski, već politički element.

No, možemo uzeti da postoji i poseban društveno-politički pojam društvene svojine. S društveno-političkog stanovišta društvena

---

[14] A. Bajt u »Gledištima«, br. 4/1967; »Socijalizmu«, br. 7—8/1976; »Pregledu«, Sarajevo, br. 11—12/1982; B. Horvat, *Društveno vlasništvo*, »Naša zakonitost«, br. 3/1984, str. 345, 346.

[15] Pogrešno A. Bajt u »Socijalizmu«, br. 7—8/1976. i »Pregledu«, Sarajevo, br. 11—12/1982.

[16] E. Kardelj, *Slobodni udruženi rad*, (brionske diskusije), II izdanje, Beograd, 1978, str. 24. i *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Beograd, 1978, str. 31, 32.

Digitized by Google

svojina je svojina svih radnih ljudi, svih onih koji rade, svojina radničke klase u smislu u kojem je uzima Kardelj saglasno Marksovim navodima da će se društvena svojina najpre pojaviti kao klasna svojina radnikâ, a zatim kao svojina svih članova društva — prvo na nivou nacija, a kasnije i u međunarodnim okvirima. Kardeljevu misao da je društvena svojina, kao svojina radničke klase, u velikoj meri već i danas svojina svih i svakog možemo shvatiti u smislu koji je on sam dao rečima: »Uključivanjem drugih slojeva naroda samoupravna i demokratska diktatura proletarijata postaje vladavina naroda.«[17]

Ostaje nam još pitanje: šta je društvena svojina kao pravni pojam. S pravnog gledišta društvena svojina, s obzirom na »nesvojinsko-pravni« karakter društvene svojine, jesu društvena sredstva, sredstva koja imaju određenu namenu, to jest stvari, novčana sredstva i materijalna prava koja su određena za zadovoljavanje potreba članova društvene zajednice i društvene zajednice kao celine.

U tački III Osnovnih načela Ustava navodi se da su »sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini zajednička neotuđiva osnova društvenog rada i društvene reprodukcije i da služe isključivo radu u cilju zadovoljavanja ličnih i zajedničkih potreba i interesa radnih ljudi i razvijanju materijalne osnove socijalističkog društva i socijalističkih samoupravnih odnosa«. U ustavnim odredbama društvena sredstva se dele prema nameni na sredstva za proizvodnju i na druga sredstva udruženog rada, na sredstva za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba.[18] No, Zakon o udruženom radu otišao je i dalje. Prema odredbama ovog zakona društvena sredstva, kao sredstva u određenom društvenom pravnom licu, jesu sredstva koja su materijalni uslov za rad radnikâ u organizaciji udruženog rada ili za ostvarivanje funkcija u tom društvenom pravnom licu.[19]

Iz svega izloženog opravdan je zaključak da za društvenu svojinu kao pravnu kategoriju treba prihvatiti stanovište da su društvena svojina društvena sredstva kao namenska sredstva određena za zadovoljavanje potreba članova društvene zajednice i društvene zajednice kao celine.

---

[17] E. Kardelj, *Socijalističko samoupravljanje u Jugoslaviji*, »Naša zakonitost«, br. 3/1976, str. 9.

[18] Član 12. Ustava SFRJ, član 10, stav 2. Zakona o udruženom radu.

[19] Član 10, stav 3. i član 265. Zakona o udruženom radu.

Digitized by Google

Vojislav Rakić

Protivrječnosti društvene svojine

1. Tema ovog naučnog skupa s razlogom je stalna preokupacija teorije i prakse našeg društvenog razvoja. Svaki prelazak iz jednog društvenog stanja u novo, koje taj prelazak određuje kao razvoj, uvijek znači savladavanje protivrječnosti datog stanja. I društvena aktivnost usmjerena na razvoj društva pretpostavlja, stoga, poznavanje protivrječnosti datog stanja, jer su njime određeni i uslov i način njihovog savladavanja. U društvenom životu i stalnim kretanjima koja su mu svojstvena ove protivrječnosti dobijaju, međutim, stalno nove sadržaje i drukčiji intenzitet, mijenjajući i uslove i način njihovog savladavanja. Zbog toga saznanja o tome, da bi bila osnova uspješne društvene akcije, nisu mogućna kao jednom zasvagda stečena saznanja — moraju se stalno u praksi provjeravati i praksom potvrđivati.

Sve ovo je primjenljivo i na svojinu i svojinske odnose, kojima je određena društvena priroda proizvodnje, naime, koji su, kao odnosi raspodjele u užem smislu, određeni odnosima u proizvodnji. Otuda u društvu koje, kao i naše, pretenduje na to da društvena svojina bude njegov oblik svojine, njene protivrječnosti nužno pobuđuju izuzetnu pažnju i teorije i revolucionarne prakse, kojom društvena svojina i nastaje i kojom se razvija.

Centar »Edvard Kardelj« imao je, dakle, dobar razlog da ovu temu stavi na dnevni red ovakvog naučnog skupa, i to ne samo

Digitized by Google

zbog toga što je ona za našu teoriju i praksu stalno izuzetno značajna, a danas kad se nalazimo pred složenim problemima ekonomske stabilizacije, i posebno aktuelna, nego i zbog toga što je upravo Edvard Kardelj, čije je djelo stalna inspiracija aktivnosti Centra, protivrječnostima društvene svojine poklanjao izuzetnu pažnju u mnogim svojim radovima koji su stalan podsticaj i za sve koji nastavljaju da se njime bave. To, uostalom, potvrđuju i mnogobrojni prilozi pripremljeni za ovaj skup, pa i ja lično, želeći da ovom prilikom iznesem i neka sopstvena razmišljanja o ovoj temi, bio sam snažno inspirisan radovima druga Kardelja.

2. U razmišljanjima o društvenoj svojini i njenim protivrječnostima nameće se nužno pitanje o kakvoj je društvenoj svojini u nas i za nas riječ. Tom pojmu, i ne bez osnova, daju se različita značenja. On se može odnositi i na grupnu zadružnu ili i na državnu svojinu, pa, ako se misli na podruštvljavanje kapitala njegovim udruživanjem, čak i na akcionarska društva. Ali, ako se misli na društvenu svojinu kao osnovu ukidanja najamnog rada, kao rada za tuđi račun i pod tuđom komandom, to jest na društvenu svojinu kao osnovu njegovog oslobađanja, a našim društvenim uređenjem mi upravo to želimo postići, onda je ona, zapravo, određena ukidanjem suprotnosti rada i kapitala. Preciznije rečeno, to znači da sredstva za proizvodnju koja su u vidu kapitala osamostaljena, prema radu i koja, nadmoćna u odnosu na rad, upravljaju njime i eksploatišu ga, postaju sredstva kojima kao društvenima upravljaju sami radnici, koristeći se njima isključivo za zadovoljavanje svojih ličnih i društvenih potreba. Stoga, na toj osnovi, i sve funkcije u društvenoj reprodukciji, koje su bile skopčane sa svojinom nad kapitalom, postaju društvene funkcije samih radnika.

Ovakvim položajem radnika u društvenoj reprodukciji određeni su i odnosi raspodjele, u kojima je rad — a ne pravo svojine nad materijalnim uslovima rada — osnova prisvajanja proizvoda. Za zadovoljavanje svojih ličnih i društvenih potreba radnici, naravno, prisvajaju samo dio proizvoda što je namijenjen toj svrsi, dok drugi dio, koji, kao sredstva za proizvodnju, služi novoj proizvodnji, ostaje društvena svojina. Ali je kao materijalna osnova rada i radom stečena lična svojina istovremeno i svojina svakog radnika.

Važno je, s tim u vezi, posebno istaći da svaki radnik — i kad društvenim sredstvima obavlja posao zajednički s drugim radnicima, a to je na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga pravilo, pa i osnova nastajanja društvene svojine — mora biti u istom društveno-ekonomskom položaju kao i drugi radnici da bi njegov rad izgubio svojstva najamnog. Otuda je ravnopravnost svih radnika u radu društvenim sredstvima, jednako u upravljanju radom i materijalnim uslovima rada, kao i u raspodjeli sredstava za zadovoljavanje njihovih ličnih i društvenih potreba, bitan moment

Digitized by Google

odnosa kojima je svojina određena kao društvena u iznesenom smislu.

Ovakav društveno-ekonomski položaj radnika, koji je i u načelima našeg Ustava utvrđen kao osnova socijalističkog društvenog uređenja u Jugoslaviji, isključuje, dakle, pravo svojine nad sredstvima za proizvodnju kao monopol bilo kog posebnog subjekta u društvu i kao osnovu prisvajanja rezultata rada i njegovog pretvaranja u najamni. U tom smislu treba, stoga, shvatiti i načelo našeg Ustava prema kojem niko nema pravo svojine nad društvenim sredstvima za proizvodnju i da niko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana ni pojedinac — ne može ni po kojoj pravnosvojinskoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada, niti upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i samovoljno određivati uslove raspodjele.

U vezi s ovim, a zbog različitih mišljenja o tom pitanju, potrebno je, čini mi se, i nešto određenije reći o razlici između svojine nad sredstvima za proizvodnju i svojine nad predmetima kojima se neposredno zadovoljavaju potrebe čovjeka, uključujući i potrebe koje ljudi zajednički zadovoljavaju, pa i takozvane opšte društvene potrebe, ali ne podrazumijevajući pod tim i potrebe proizvodnje. Očito je, naime, da svaka proizvodnja služi, u krajnjoj liniji, zadovoljavanju potreba ljudi, pa i kada to nije neposredan motiv njenog organizovanja, jer nužno zapada u krizu kad dođe u sukob s ovom svojom svrhom. Zato se prisvajanje proizvoda rada koji neposredno služe ovoj svrsi ne može ukinuti ni u uslovima postojanja društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju. Smatram da u tom smislu treba shvatiti i Marksovu misao da se eksproprijacijom eksproprijatora uspostavlja individualna svojina na osnovi kooperacije i zajedničkog posjedovanja zemlje i sredstava za proizvodnju, koja je proizveo sam rad. U istom smislu i Ustav SFRJ utvrđuje društvenu svojinu kao osnovu sopstvenim radom stečene lične svojine, koja služi zadovoljavanju potreba i interesa čovjeka. Ovdje se, zato, može govoriti i o subjektima svojine, bilo da su ti subjekti fizička lica ili zajednice u okviru kojih se zadovoljavaju zajedničke ili opšte društvene potrebe. U uslovima kad predmeti njihove potrošnje mogu biti i predmet razmjene među njima, može se, štaviše, govoriti i o pravu svojine odgovarajućih lica ili zajednica, u smislu da se u pravnom prometu odnose prema njima kao svojima.

Drukčije stvari stoje s prisvajanjem sredstava za proizvodnju koja su društvena svojina. I njih, naime, ljudi prisvajaju i troše, ali ne za neposredno zadovoljavanje svojih potreba, nego da bi, koristeći se njima kao sredstvom i predmetom svog rada, proizvodili nova dobra, koja će opet dijelom biti predmet ovakve proizvodne potrošnje i samo drugim dijelom predmet potrošnji kojom se neposredno zadovoljavaju potrebe ljudi. U proizvodnoj potrošnji sredstva proizvodnje prisvajaju pojedini subjekti kao društvena, i oni su odgovorni društvu za namjensko i društveno cjelishod-

Digitized by Google

no korišćenje odgovarajućih sredstava. Istina, i u zajedničkoj neproizvodnoj potrošnji postoje određena društveno uređena pravila o pravima i obavezama članova odgovarajuće zajednice u vezi s tom potrošnjom. To, međutim, ostaju odnosi koje samostalno uređuju članovi te zajednice. U tom smislu, i naš Ustav utvrđuje odnose u različitim interesnim i društveno-političkim zajednicama; ali osim u slučaju utvrđivanja osnova i mjerila sticanja odgovarajućih sredstava, za njihovu namjensku upotrebu i za obaveze na osnovi opšte solidarnosti, ne predviđa odgovornost jednih zajednica pred drugima niti pred društvom u cjelini. Iako su, dakle, sredstva koja služe zadovoljavanju zajedničkih i opštih društvenih potreba u posebnim zajednicama takođe društvena sredstva, ona to nisu na osnovi istih odnosa kojima je svojina nad sredstvima za proizvodnju određena kao društvena.

3. Suvišno je i dokazivati da ovakvi odnosi ne mogu dobiti konkretne oblike nezavisno od dostignutog stepena razvoja proizvodnih snaga i drugih okolnosti koje određuju društveno biće u kojem nastaju. U tom pogledu je za konkretne oblike ovih odnosa u nas od posebnog značaja da su oni kao odnosi oslobađanja rada mogli nastati samo u okviru robnog oblika proizvođenja i na osnovi ekonomskog i pravnog osamostaljivanja organizacija udruženog rada kao robnih proizvođača u kojima radnici, koristeći se sredstvima za proizvodnju kao društvenima, upravljaju poslovanjem na načelima dohotka. Robni oblik proizvodnje je, naime, u datim istorijskim uslovima ne samo ekonomski najracionalniji oblik proizvodnje, nego i oblik proizvodnje u kojem je već u sadašnjim istorijskim uslovima moguće ukinuti suprotnost između rada i kapitala i funkcije u društvenoj reprodukciji skopčane sa svojinom nad kapitalom pretvoriti u društvene funkcije radnika. Za jugoslovensku zajednicu, kao višenacionalnu, od posebnog je značaja i to da robna proizvodnja, uz uslov da radnici u organizacijama udruženog rada upravljaju sredstvima za proizvodnju kao društvenima, i uz odgovarajući sistem političkih odnosa, omogućuje svakoj naciji, kao subjektu nacionalnog suvereniteta, da i u uslovima jedinstva jugoslovenskog tržišta, kao pretpostavke uspješnijeg razvoja svih, bude ekonomski suverena i na jedinstvenom tržištu — makar i na način svojstven, robnoj proizvodnji — ravnopravna s drugima.

Odgovarajući odnosi ne mogu, međutim, nastati spontano niti se mogu uvesti dekretom. Odnosi u robnoj proizvodnji su već po njenoj prirodi protivrječni i sami po sebi ne ukidaju suprotnost između rada i kapitala niti oslobađaju rad podređenosti kapitalu. Iza njih u proizvodnji mogu biti različiti svojinski odnosi, pa tako i odnosi društvene svojine, ali oni nastaju na drugim osnovama a ne prosto na činjenici da proizvodnja ima oblik robne proizvodnje. Ona je samo nužan oblik proizvodnje, u kojem ti odnosi u sadašnjim istorijskim uslovima mogu nastati, mada njene protivrječnosti čine njihovo nastajanje i razvoj veoma složenim, dajući i protivrječnostima društvene svojine poseban sadržaj i oblik.

Digitized by Google

Uputno je, s tim u vezi, podsjetiti se na neke osnovne protivrječnosti robne proizvodnje. Sjetimo se, najprije, da je u razmjeni robe, iako ona, da bi imala razmjensku vrijednost, mora istovremeno biti i upotrebna vrijednost, njena upotrebna vrijednost od interesa samo za kupca-potrošača, dok je za proizvođača od interesa samo njena vrijednost, odnosno koliku će vrijednost, izraženu novcem kao opštim ekvivalentom, ostvariti razmjenom. To podvajanje svojstava i stvari kao robe i njihovog suprotstavljanja u aktu razmjene savlađuje se, u osnovi, unutrašnjom logikom robne proizvodnje stihijno i tek cjelinom društvene proizvodnje, nad kojom pojedinačni proizvođač robe nema kontrolu. U robnoj proizvodnji se odnosi među ljudima ostvaruju preko odnosa među stvarima — razmjena rada, na primjer, kao razmjena proizvoda rada, u kojoj se stvarni individualni rad svodi na mjeru društveno potrebnog kojim je određena vrijednost robe, a koju mjeru učesnici razmjene ne znaju dok obavljaju razmjenu. Racionalni sadržaj robne proizvodnje ostvaruje se samo potiranjem stalnih odstupanja prakse od principa u suprotnim pravcima. U njoj se, zatim, pojedini odnosi u društvenoj reprodukciji osamostaljuju; iako objektivno međuzavisni, podređeni su svojim posebnim zakonitostima i suprotstavljaju se jedni drugima, omogućujući da na toj osnovi dođe i do krize proizvodnje. Zakonitostima robne proizvodnje, i kad su spoznate, može se samo postupno ovladavati, zavisno, između ostalog, i od stepena proizvodnosti društvenog rada i njegove integrisanosti, odnosno od koncentracije i kombinacije proizvodnje s unutrašnjom tehničkom podjelom rada, iako to ovladavanje, dok je robna proizvodnja objektivno nužna, ne može nikad biti potpuno.

Sve ovo važi, u osnovi, i za robnu proizvodnju na socijalističkim osnovama, pa, dok je ona i na tim osnovama istorijski nužna, valja s tim računati. Alternativa koja u datim istorijskim uslovima, ne uzimajući u obzir utopije, može biti samo administrativno upravljanje društvenom proizvodnjom, vodi nasilju nad njom i još je manje racionalan i efikasan oblik proizvodnje.

Podsjećajući se, međutim, na protivrječnosti robne proizvodnje, treba posebno istaći da je za savladavanje suprotnosti između rada i kapitala od posebnog značaja da je s aktom razmjene, to jest aktom R-N-R, dat, u osnovi, i akt N-R-N, čiji je smisao uvećavanje početne vrijednosti. U njemu je, dakle, već dat obrazac kapitala kao vrijednosti koja se oplođava, pa i mogućnost da se ona pod određenim uslovima osamostali i suprotstavi radu koji je stvara. Od opasnosti da se to desi nije imuna ni proizvodnja na osnovama socijalističkih proizvodnih odnosa, koja se takođe nužno obavlja po obrascu N-R-N. A pretvaranje te mogućnosti u stvarnost znači dovođenje rada pod komandu kapitala. U vezi s ovim treba posebno imati na umu da se moć kapitala nad radom ne javlja samo kao odnos u pojedinačnoj proizvodnji, naime, govoreći o odnosima u nas, u pojedinačnoj organizaciji udruženog rada. Podsjećam, u vezi s ovim, na to da je već u *Komunističkom mani-*

Digitized by Google

festu naglašeno da moć kapitala nije lična, nego društvena moć, da se kapital stavlja u dejstvo akcijom mnogih članova, u krajnjoj liniji celokupnog društva. Pitanje se, dakle, postavlja: da li radnici upravljaju kapitalom kao takvom društvenom moći, to jest ne samo unutar organizacija u kojima rade, nego i u društvenim razmjerama. Podsjećam, opet, na to da Marks, govoreći o kooperativnim fabrikama radnika u uslovima kapitalističkog načina proizvodnje, konstatuje da je u njihovom okviru ukinuta suprotnost između rada i kapitala, ali isprva, to jest dok još posluju u uslovima kapitalističkog oblika proizvodnje, samo u tom smislu da su radnici kao asocijacija svoj sopstveni kapitalist, te da i ove fabrike reprodukuju i moraju reprodukovati sve nedostatke postojećeg sistema.

Odlučujući značaj ovog pitanja dolazi posebno do izražaja u proširenoj reprodukciji, koja u robnoj proizvodnji pretpostavlja akumulaciju kapitala i gdje se, s obzirom na nužnost realokacije akumulacije, postavlja pitanje — ko upravlja viškom vrijednosti iz kojeg se akumulira kapital, koji se, po prirodi društvene reprodukcije, mora plasirati i u proizvodnji u kojoj nije izvorno akumuliran. Ne treba, vjerujem, dokazivati da ni u nas organizacije udruženog rada, i kad njima stvarno upravljaju radnici, nisu nezavisne od ove moći kapitala kao društvene.

Možda sam, u vezi s kategorijama o kojima govorim — mislim, posebno, na kategorije kao što su kapital, akumulacija kapitala, višak vrijednosti i slične vezane za proces oplođavanja vrijednosti, koje su često protjerivane iz našeg kategorijalnog sistema — dužan da odmah dam obrazloženje što se njima koristim i kad govorim o odnosima društvene svojine u nas, iako smatram da bi to već moralo biti nepotrebno, posebno za one koji ni za odnose društvene svojine nisu nikad dovodili u pitanje upotrebu takvih kategorija, kao što su roba, novac, vrijednost ili dohodak. Podsjetiću opet samo na to da je, već davno, upravo Edvard Kardelj, u studiji o protivrječnostima društvene svojine, govorio o društvenom kapitalu, misleći pri tom, kako sâm upozorava, na ekonomske funkcije kapitala kao cjelokupnosti društvenih sredstava reprodukcije koja svojom vrijednosnom ulogom nameću akterima reprodukcije određene oblike odnosa, a ne o kapitalu kao klasnoj snazi. Tome bih dodao, sa svoje strane, da se ukidanjem suprotnosti između rada i kapitala u uslovima robne proizvodnje ne ukida i kapital kao vrijednost koja se oplođava, jer, ako prestane to biti, prestaje da bude i vrijednost i kapital.

Između ostalog, i ovim svojim svojstvom kapital se u okolnostima ekonomskog i pravnog osamostaljivanja organizacija udruženog rada potvrđuje kao društvena svojina, jer je akumulacija kapitala ne samo preduslov unapređenja uslova rada i veće proizvodnosti rada radnika u organizaciji koja ga akumulira, nego i osnova ostvarivanja prava na rad sredstvima u društvenoj svojini i onih koji to pravo još nisu ostvarili ili ga radom sredstvima u svojini građana ostvaruju pod manje povoljnim uslovima. Naš

Digitized by Google

Ustav, s tim u vezi, utvrđuje odgovornost svih koji upravljaju društvenim sredstvima — da stvaraju što povoljnije uslove za ostvarivanje prava na rad i izrijekom obavezuje radnike u organizacijama udruženog rada da društvena sredstva kojima upravljaju stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju, kao materijalnu osnovu svog i ukupnog društvenog rada.

4. Utvrđujući institucionalne osnove za sprečavanje osamostaljivanja kapitala u odnosu na rad, Ustav se nije samo zadržao na odnosima unutar organizacija udruženog rada, gdje takođe može da dođe do tih pojava, nego je dao robnom obliku proizvodnje primjerena rješenja i za ovladavanje radnika kapitalom u društvenim razmjerama. Ta je rješenja dao uz ona o udruživanju rada i sredstava u neposrednim odnosima između organizacija udruženog rada; tu, posebno, mislim i na banke kao organizacije u kojima se koncentrišu i, po načelima bankarskog poslovanja, plasiraju kao kapital slobodna sredstva ne samo organizacija udruženog rada, nego i svih drugih društvenih subjekata i građana, s izuzetkom, s dobrim razlogom za to, sredstava kojima se zadovoljavaju opšte društvene potrebe u društveno-političkim zajednicama.

U unutrašnjim odnosima u organizacijama udruženog rada odgovarajuće rješenje je dato naročito pravom i obavezom radnika da u radnim organizacijama, kao obliku u kojem ili iz kojeg nastaju i svi drugi oblici udruženog rada društvenim sredstvima, kad za to postoje potrebni uslovi, konstituiše osnovne organizacije udruženog rada, čiji je osnovni smisao da omoguće da svaki radnik, kao slobodan i ravnopravan s drugim radnicima u udruženom radu, upravlja svojim radom i uslovima i rezultatima svog rada, što je, inače, Ustavom, u skladu s društvenom svojinom kao osnovom oslobađanja rada, utvrđeno kao neotuđivo pravo svakog radnika u udruženom radu sredstvima u društvenoj svojini. Ne ulazeći ovom prilikom u to koliko su zakonskom ili samoupravnom razradom odnosa u osnovnim organizacijama i između njih nađena uvijek najbolja rješenja za to, mislim da ništa ne ukazuje na činjenicu da ustavni koncept osnovne organizacije nije za date uslove pravo rješenje ili da bi, sam po sebi, bio osnova dezintegracije ili manje efikasnosti rada u različitim oblicima koncentracije i kombinacije proizvodnje, koje priroda proizvodnje na datom stepenu razvoja proizvodnih snaga zahtijeva.

Za unutrašnje odnose u organizacijama udruženog rada od posebnog je značaja i kako je uređen položaj organa kojima u zajedničkom radu i upravljanju poslovanjem, organizacije moraju povjerovati određene funkcije upravljanja ili operativnog vođenja poslova. U tom pogledu su, nesumnjivo, radnički savjeti, zasnovani na delegatskom principu, pravo rješenje. Moram, međutim, u vezi s tim, makar i samo uzgred, spomenuti da dosadašnja praksa nije u svemu opravdala neka zakonska i samoupravna rješenja kojima je data prednost odlučivanju ličnim izjašnjavanjem radnika u odnosu na odlučivanje posredstvom delegata u radničkom

Digitized by Google

savjetu, i kad predmet odlučivanja zahtijeva temeljito razmatranje pretpostavki za donošenje pravilne odluke. Radnički savjet, koji može djelovati kao radno tijelo sposobno da svestrano razmotri sve razloge za i protiv ovakve ili onakve odluke, trebalo bi da ima prednost kad god priroda odluke zahtijeva takvo razmatranje. To se, posebno, čini opravdanim u organizacijama s većim brojem radnika, čiji zbor ne može objektivno funkcionisati kao radno tijelo, odnosno koji se na referendumu, i kad su prethodno upoznati s predmetom, mogu samo sa »da« ili »ne« izjasniti o cjelini predmeta o kojem se odlučuje. Pretpostavka toga je, razumije se, da radnički savjet stvarno funkcioniše kao delegatsko tijelo.

Ustav je i poslovodnom organu dao njegovim funkcijama primjeren položaj. Utvrdio ga je kao organ koji vodi poslovanje organizacije, organizuje i usklađuje proces rada u njoj i izvršava odluke radničkog savjeta, kao organa upravljanja koji u vršenju te funkcije određuje poslovnu politiku organizacije, donosi plan njenog rada i razvoja i definiše mjere za sprovođenje poslovne politike i plana. Prema Ustavu, poslovodni organ je samostalan u radu, ali i odgovoran radnicima i radničkom savjetu, kao i društvenoj zajednici, za zakonitost rada i ispunjavanje zakonom propisanih obaveza organizacije. U pitanju je, dakle, veoma značajan organ u svakoj organizaciji, od čijeg rada umnogome zavisi rad i poslovni uspjeh organizacije. S obzirom na prevashodan interes radnika da se odgovarajuće funkcije uspješno obavljaju, poslovodni organ imenuje i razrješava radnički savjet, a mandat mu je vremenski ograničen, s tim da po isteku jednog mandata može biti ponovo imenovan na istu funkciju. Očito je to prirodi udruženog rada i poslovanju organizacije udruženog rada, kao robnog proizvođača, primjeren položaj. Moram, međutim, i za ovaj organ reći da u nekim aktima kojima bliže određena mjesta i funkcija poslovodnog organa ovakav njegov položaj nije dosljedno uvažavan. Tu, posebno, mislim na izbor lica koja će biti imenovana na ovu funkciju; u tom pogledu su neki društveni dogovori, tobože u ime zaštite samoupravnog položaja radnika i odgovarajuće kadrovske politike, učinili taj izbor zavisnim od tijela koja vode tu politiku, to jest od tijela van organizacije čiji je organ u pitanju, čineći ga time i za ukupan njegov rad više odgovornim tim tijelima nego radnicima i radničkom savjetu organizacije.

U vezi s rješenjima koja su Ustavom data za ovladavanje radnika kapitalom u društvenim razmjerama, mislim da je od posebnog značaja Ustavom utvrđen položaj banaka, jer su u udruživanju sredstava, samoupravnim sporazumom organizacija udruženog rada, ta sredstva, bar u principu, pod neposrednom kontrolom radnika, što sa sredstvima čija se realokacija vrši posredstvom banaka nije uvijek slučaj. Naime, iako poslovanjem banke, prema Ustavu, upravljaju organizacije udruženog rada i druge samoupravne organizacije i zajednice čijim sredstvima ona posluje, one to čine putem svojih delegata u skupštini banke, koja je organ upra-

Digitized by Google

ljanja bankom, ali ona operativno poslovanje banke, koje je svakodnevno i veoma složeno, mora prepustiti izvršnom i poslovodnom organu, koji su joj, istina, odgovorni, ali nad čijim je radom skupštini banke, zbog prirode bankarskog poslovanja, a i sastava skupštine, mnogo teže ostvarivati kontrolu nego što je to slučaj s radničkim savjetom u organizacijama udruženog rada. Otuda je i veća mogućnost da upravljanje sredstvima koncentrisanim u bankama uzurpiraju organi kojima se povjerava operativno vođenje poslova banke, a, posebno, da to čini njen poslovodni organ, čiji izbor, kao i poslovodnog organa u organizacijama udruženog rada, često zavisi od već spomenutih tijela koja vode kadrovsku politiku, pa taj organ, zbog zavisnosti od tih tijela, više vodi računa o njihovoj ocjeni sopstvenog rada, nego o ocjeni skupštine, koja ga formalno imenuje na odgovarajuću funkciju. No, nezavisno od ovoga, objektivno je mogućno da radnici, uz pretpostavku dobrog funkcionisanja delegatskog sistema, ostvare kontrolu i nad društvenim kapitalom u bankama, odnosno da njime posredstvom svojih delegata upravljaju.

U ovome može biti od pomoći i emisiona banka, koja je, prema Ustavu, u okviru svojih dosta značajnih ovlašćenja odgovorna za stabilnost valute i za opštu likvidnost plaćanja u zemlji i prema inostranstvu, i koja, s obzirom na ulogu poslovnih banaka u emisiji novca, ima znatne mogućnosti da utiče na njihovo poslovanje, štiteći poziciju skupštine banke kao stvarnog organa upravljanja njenim poslovanjem.

5. U borbi za oslobađanje rada od dominacije kapitala, koje može biti samo djelo radničke klase, ona se, u datim istorijskim uslovima i, posebno, s obzirom na protivrječnosti robnog oblika proizvodnje u kojem ga ostvaruje, mora koristiti i političkom vlašću, kojom štiti društvenu svojinu od mogućnosti, imanentnih robnoj proizvodnji, da se izrodi u kapitalističku svojinu. To, međutim, krije u sebi mogućnost da se državni aparat, koji u tu svrhu sama radnička klasa stvara, takođe osamostali prema njoj i, umjesto da štiti i podstiče razvoj samoupravljanja radnika, pretvori upravljanje kapitalom u svoj monopol, podređujući, na toj osnovi, i rad svojoj komandi.

S obzirom na ovu opasnost, na koju su ukazivali već klasici naučnog socijalizma i koju je potvrdila praksa svih socijalističkih zemalja, pa i naša, sistem političke vlasti mora da bude tako organizovan da u vršenje funkcija vlasti što neposrednije uključi radnike i druge radne ljude radi čijih se interesa ona i stvara, da omogući da se ti interesi autentično izraze i budu osnova za njenu primjenu. Politički sistem, uređen našim Ustavom, odgovara tim zahtjevima. U njemu su najviši organi vlasti skupštine društveno-političkih zajednica, sastavljene od delegata radnika i drugih radnih ljudi, izabrani u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Kao tijela sastavljena od delegata radnika i drugih radnih ljudi, one su istovremeno i organi društvenog samoupra-

Digitized by Google

ljanja, koji upravljanje društvenim poslovima u svojoj nadležnosti mogu da ostvaruju i bez političke prinude. Izvršni i upravni organi, koji izvršavaju zakone i druge propise koje donose skupštine i sprovode politiku koju one utvrđuju, organi su skupština i odgovorni su njima za svoj rad.

Time, razumije se, nije još otklonjena svaka mogućnost da se organi društveno-političkih zajednica, koristeći se svojim položajem organa vlasti, probiju u domen samoupravnog odlučivanja radnika određen prirodom društvene svojine kao osnove oslobađanja rada i, posebno, da uzurpiraju upravljanje još neangažovanim društvenim kapitalom, koji se kao slobodan, kreće različitim prometnim kanalima, najčešće kao kreditni potencijal banaka. Zato, da bi dao osnovu za legitimnu borbu protiv takvih tendencija i pojava, naš Ustav je izrijekom utvrdio domen i granice političke vlasti, odredivši i u osnovnim načelima da njime definisan društveno-ekonomski položaj radnika i odgovarajuća njihova samoupravna prava, kao i samoupravna prava organizacija udruženog rada u kojima rade i upravljaju sredstvima kao društvenima, predstavljaju osnovu, pravac i granice vršenja funkcija vlasti od strane organa društveno-političkih zajednica.

S obzirom na višenacionalni sastav jugoslovenske zajednice i nužnost uvažavanja suvereniteta svake nacije, kao i na neophodnost njihove ravnopravnosti, što su bile osnove na kojima je ona i nastala kao demokratska socijalistička zajednica, i moraju to, kao uslov slobode i socijalističke demokratije, i ostati, politička vlast je u nas nužno podijeljena između federacije, republika i pokrajina, a u demokratskom sistemu na osnovama samoupravljanja vrše je i opštine kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice. U vezi s ovim, u osnovnim načelima Ustava SFRJ se utvrđuje da radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republikama i, u skladu s njihovim ustavnim pravima, u autonomnim pokrajinama, a u SFRJ kad je to, u zajedničkom interesu, ovim Ustavom utvrđeno. Za opštinu, pak, Ustav utvrđuje da se u njoj, kao samoupravnoj i osnovnoj društveno-političkoj zajednici, ostvaruju funkcije vlasti i upravljanja drugim društvenim poslovima osim onih koje se, prema Ustavu, ostvaruju u širim društveno-političkim zajednicama. Društvena svojina, kojoj je u osnovi ukidanje suprotnosti između rada i kapitala, isključuje, međutim, pravo organa svih tih zajednica da neposredno upravljaju društvenim kapitalom i radom, pa i naš Ustav određuje njihova prava i dužnosti u skladu s tim, ostavljajući u njihovoj nadležnosti, u osnovi, samo uređivanje sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa, shodno načelima i odredbama Ustava, i preduzimanje ekonomskih, upravnih i drugih mjera kojima se, u skladu s Ustavom i zakonima donesenim na osnovi Ustava, obezbeđuje ostvarivanje Ustavom uređenih prava i izvršavanje njime utvrđenih obaveza, odnosno kojima se, kako se kaže u Ustavu, stvaraju opšti uslovi da samostalno djelovanje organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i za-

Digitized by Google

jednica i njihovi posebni interesi, koje ostvaruju na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, budu u što potpunijem skladu sa zajedničkim, na demokratskoj samoupravnoj osnovi utvrđenim, interesima i ciljevima materijalnog i društvenog razvoja.

Ovako uređenim odnosima u vršenju funkcija vlasti ne dovodi se niukoliko u pitanje suverenitet nacija, pa ni njihov ekonomski suverenitet, kao ni ustavna načela o njihovoj ravnopravnosti i odgovornosti republika i pokrajina za njihov sopstveni razvoj i za razvoj socijalističke zajednice kao cjeline. S obzirom, naime, na to da se interes nacije u kojoj postoje klase nikad ne izražava različito od interesa vladajuće klase u njoj, nije ni društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, kao osnova oslobađanja rada u suprotnosti s interesom nacije u kojoj je vladajuća klasa radnička klasa, mada u socijalističkoj Jugoslaviji niko, kako se kaže u već navedenom načelu našeg Ustava, pa ni društveno-politička zajednica, to jest ni republika kao nacionalna zajednica s prerogativima državnog suvereniteta, nema pravo svojine nad sredstvima za proizvodnju, kao što ga nema ni autonomna pokrajina, pa ni opština.

Kako, međutim, u odnosima u kojima o ukupnom dohotku, kao razmjenom realizovanoj novoj vrijednosti, odlučuju radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada koje ga ostvare, i kako je on osnova sticanja ličnih dohodaka radnika koji u njoj rade, pa, zajedno s ličnim dohocima, i osnova formiranja sredstava za zadovoljavanje zajedničkih i opštih društvenih potreba na području na kojem osnovne organizacije obavljaju svoju djelatnost, odnosno na kojem radni ljudi zadovoljavaju svoje lične i zajedničke potrebe, u pravilu, sva ova sredstva ostaju na području republika, odnosno pokrajina, na kojem je dohodak osnovnih organizacija ostvaren. Ovo, posebno, i zbog toga što su i za finansiranje funkcija federacije ravnopravno odgovorne republike i pokrajine, koje i o svim direktnim porezima samostalno odlučuju. Federacija, istina, ima kao samostalan, ali nedovoljan, izvor prihoda za finansiranje svojih funkcija carine i dio osnovnog poreza na promet proizvoda i usluga, i ona o tim prihodima odlučuje, ali samo zato što na jedinstvenom tržištu nisu odredivi kao elementi dohotka određenih organizacija udruženog rada, odnosno područja. No i o oba ova izvora njenih prihoda odlučuje se u federaciji na osnovi saglasnosti republika i pokrajina, što im pruža određene garantije, to jest koliko je to u ovom slučaju moguće, da ni ovim dažbinama neće biti neravnopravno terećene.

I dio dohotka iz kojeg se akumulira kapital, kao društvena svojina, predstavlja, na jedan ili drugi način, materijalnu osnovu razvoja područja na kojem je dohodak ostvaren, jer i onda kad se društveni kapital, zbog potreba društvene reprodukcije, kreće na jedinstvenom tržištu s jednog područja na drugo nije to nikad bez interesa i za područje na kojem je izvorno akumuliran. To jednako važi i za udruživanje sredstava u neposrednim odnosima organizacija udruženog rada i za plasman društvenog kapitala po-

Digitized by Google

sredstvom banaka. U prvom slučaju, odgovarajući interes se realizuje ili učešćem u dohotku ostvarenom poslovanjem udruženim sredstvima ili određenom prednošću za proizvodnju ili plasman proizvoda organizacije iz koje potiču sredstva. U drugom slučaju, dobijaju se kamate kao cijena za upotrebnu vrijednost kapitala ustupljenog organizaciji u kojoj je on uslov njenog nastanka ili razvoja.

Istina, svi se ovi odnosi ostvaruju na osnovi djelovanja tržišnih zakonitosti ili na temelju dejstva ekonomskih i drugih mjera kojima se djelovanje zakonitosti tržišta usmjerava u skladu sa zajedničkim interesima i ciljevima razvoja, odnosno kojima se usklađuju odnosi na njemu, što, zbog odstupanja prakse od principa ekvivalentne razmjene, svojstvenog robnoj proizvodnji, ili zbog prirode ekonomskih i drugih mjera, može dovesti i do neravnopravnih odnosa. Otuda potreba da se razvoj i tekuća ekonomska politika, kao i mjere u oblasti društvene kontrole cijena, monetarno-kreditne politike, politike ekonomskih odnosa s inostranstvom, carinske i poreske politike ili politike i u drugim oblastima ekonomskog sistema, s obzirom na to da sve mogu uticati na ravnopravnost republika i autonomnih pokrajina na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu, utvrđuju u federaciji kao zajednička politika i mjere na osnovi saglasnosti republika i pokrajina. Ravnopravnost je, međutim, u ovim odnosima određena prvenstveno logikom zakona vrijednosti, to jest svođenjem na jedinstvenom tržištu individualnog rada na društveno potreban, što znači da republike i pokrajine s razvijenijom privredom na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu imaju prednost pred privredno manje razvijenim republikama i SAP Kosovom, odnosno, s obzirom na to da je svaka razmjena roba u stvari razmjena rada, znači da one s razvijenom privredom za određenu količinu svog rada dobijaju veću količinu rada od onih koje su privredno manje razvijene. Tako ova ravnopravnost i nije stvarna ravnopravnost, u smislu da učesnici u razmjeni stoje jedni prema drugima kao jednaki. Otuda je, s ovog stanovišta, solidarno izdvajanje sredstava za brži privredni razvoj, privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova, koje je Ustavom utvrđeno kao opšta obaveza, istovremeno i kompenzacija za ovu »nepravdu« zakona vrijednosti, ali i zajednički interes da u jugoslovenskoj zajednici ne bude kvalitetnih razlika u privrednoj razvijenosti pojedinih područja, koje dovode do neracionalne teritorijalne podele rada i drugih suboptimalnih efekata u cjelini društvene reprodukcije.

6. Svi ovi odnosi koji svojinu određuju kao društvenu, odnosno nju kao osnovu oslobađanja rada, po opštoj ocjeni, izraženoj posebno prilikom donošenja Ustava, pa i nedavno prilikom prihvatanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, realno su ostvarljivi i u našim datim uslovima, uprkos činjenici što odnosi u praksi umnogome bitno od njih odstupaju. Nema, mislim, potrebe da ovom prilikom ulazim u analizu uzroka takvog stanja, jer su

Digitized by Google

oni dovoljno precizno analizirani u materijalima Komisije saveznih društvenih savjeta za izradu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. Kao član radne grupe koja je pripremala materijale za Komisiju za izradu ovog programa i redigovala u Komisiji usvojene stavove, slažem se, naravno, sa dijagnozama i predloženom terapijom, datima u materijalima Komisije, posebno u dijelu koji obuhvata sistem odnosa kojima je svojina određena kao društvena u naprijed izloženom smislu. Ograničući se, stoga, na to da, na kraju ovog skromnog priloga, iznesem samo nekoliko opštih konstatacija i napomena.

Prije svega, mislim da ne griješim ako kažem da su u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije kao osnovni, iako ne i jedini, uzrok aktuelne ekonomske krize utvrđene upravo društveno nekontrolisane manifestacije protivrječnosti društvene svojine. S tim u skladu dati su u njemu i prijedlozi društvenih aktivnosti neophodnih za otklanjanje sadašnjih teškoća. Svrstao bih te aktivnosti u tri skupine. Jednu čine aktivnosti u udruženom radu, pri čemu se radnici, kao osnovni subjekti sveukupne revolucionarne aktivnosti usmerene na oslobađanje rada, moraju, u okviru datih mogućnosti, sami izboriti za svoj društveno-ekonomski položaj kakav je Ustavom utvrđen kao osnova našeg socijalističkog društvenog uređenja. Druga obuhvata uređivanje odnosa u različitim oblastima sistema društveno-ekonomskih odnosa u kojima oni nisu, a mogli bi i moraju biti uređeni u skladu s prirodom društvene svojine i mogućnostima razvoja njoj svojstvenih odnosa, ostvarujući tako institucionalne i druge zakonske osnove za suzbijanje manifestacija protivrječnosti društvene svojine koje koče razvoj tih odnosa ili vuku u druge svojinske odnose. A treća skupina se odnosi na politiku materijalnog razvoja i ekonomske i druge mjere kojima treba da se stvore uslovi za stabilnije i skladnije tokove društvene reprodukcije i za što dinamičniji i uspješniji materijalni razvoj.

Prva skupina ovih aktivnosti ima, svakako, najveći značaj, jer ni radnicima neće niko drugi donijeti slobodu — jer kao i svi koji su sticali slobodu, i oni se sami moraju za nju izboriti. Ali ta borba, da bi bila uspješna, ne smije biti stihijna. Nju moraju predvoditi i usmjeravati organizovane snage socijalističke svijesti, koje se istinski moraju naći na strani radnika.

Za aktiviranje radnika u toj borbi ne mogu, međutim, biti dovoljni, samo dobri savjeti, iako su i oni potrebni. Oni prvenstveno svojim društveno-ekonomskim i, posebno, materijalnim položajem moraju biti na to motivisani. Stoga, za njihov pozitivan odnos prema borbi za pretvaranje kapitala iz moći nad njima u njihovu moć, a u tom je suština oslobađanja rada, imaju izuzetan značaj takvi odnosi u raspodjeli koji su već danas, posebno u izdvajanju i raspodjeli sredstava za lične dohotke radnika, u sferi njihovog samoupravnog odlučivanja, koji će ih podsticati da se što više angažuju kao upravljači društvenim kapitalom i ukupnim poslovanjem organizacije u kojoj rade, a ne samo da budu dobri radnici

Digitized by Google

na svom radnom mjestu No i to je samo nužna prva stepenica, jer pravilnim uređivanjem ovih odnosa treba dati potreban podsticaj da radnici ovladaju i kapitalom kao društvenom moći. Zato ovim odnosima, iako ih konačno radnici uređuju u osnovnim organizacijama, moraju biti motivisani i za postizanje boljeg efekta poslovanja radne organizacije kao cjeline, pa i složene organizacije, ako su u njenom sastavu. To je, zatim, i osnova za aktiviranje radnika u delegatskom sistemu, preko kojeg se mogu osvajati i odgovarajuće pozicije u bankama i raznim interesnim zajednicama, pa i u društveno-političkim zajednicama. Iako predlozi dati u tom pravcu i u Dugoročnom programu stabilizacije nisu još realizovani, pa nisu još mogli ni pokazati očekivane efekte, uvjeren sam, nadam se zajedno sa svima koji su zajedno sa mnom koncipirali te predloge, pa i s onima koji su ih prihvatili, da dobro uređeni odnosi u ovoj oblasti predstavljaju onu Arhimedovu tačku s koje se polugom može i zemlja pokrenuti, s tim, naravno, da u ovom slučaju nije u pitanju pokretanje zemlje, nego osvajanje kapitala.

Aktivnostima u drugoj skupini, kao što sam već spomenuo, treba u svim oblastima sistema društveno-ekonomskih odnosa, gdje god to nije tako, stvarati osnove za slobodan razvoj svih elemenata odnosa svojstvenih društvenoj svojini, za koje na datom stepenu materijalnog i društvenog razvoja postoje objektivni uslovi. Mnogo toga još treba ovde učiniti da bi se i s te strane stvorili potrebni uslovi za dalji razvoj sistema samoupravljanja radnika. S obzirom na jedinstvo sistema društveno-ekonomskih odnosa u našem društvenom uređenju i na jedinstvo jugoslovenskog tržišta, tu se najznačajniji dio posla mora obaviti u federaciji, iako se u oblasti poreskog sistema, sistema finansiranja društvenih djelatnosti i takozvane zajedničke potrošnje, ali ne i samo u njima, važni zadaci moraju izvesti i u drugim društveno-političkim zajednicama. Na svim tim poslovima, nezavisno od toga gdje ih treba obaviti, moraju se angažovati sve organizovane socijalističke snage, uključujući i udruženi rad neposredno, a ne samo u delegatskim tijelima u društveno-političkim zajednicama. Ne bih tu posebno isticao nijednu oblast, ali čini mi se da se tu, iako je to važan sastavni dio Programa ekonomske stabilizacije, a s obzirom na akutne probleme u našoj privredi, prilično kasni, naročito u oblasti odnosa u monetarno-kreditnom i bankarskom sistemu, ali ne samo u njemu.

Konačno, u trećoj skupini su aktivnosti kojima treba stvarati materijalne pretpostavke za stabilne odnose, koje se ne svode samo na to da se prevlada krizno stanje u našoj ekonomiji, jer i one treba da stvore neophodne pretpostavke za razvoj sistema samoupravljanja. Tu se, svakako, najteži zadaci postavljaju u vezi s inflacijom i obavezama prema inostranstvu, ali nemaju manji značaj ni mjere kojima treba povećati reproduktivnu sposobnost organizacija udruženog rada, spriječiti dalji pad životnog standarda radnika ili doprinijeti rješavanju takođe veoma akutnog proble-

Digitized by Google

ma zapošljavanja, a posebno bih, i s tim u vezi, istakao značaj utvrđivanja dugoročnije strategije materijalnog razvoja, odnosno donošenja društvenih planova, kako za naredni petogodišnji period tako i onih na duži rok.

U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije posebno je naglašeno da sve ove aktivnosti treba da teku paralelno, jer samo tako mogu dati željene efekte. Na svima njima, posebno s obzirom na složenost zadatka pred kojim se svaka od njih nalazi, moraju se angažovati sve socijalističke snage. S obzirom na značaj saznanja o osnovama, uslovima i načinu njihovog rješavanja, posebno bih istakao ulogu nauke za uspješan ishod svih tih aktivnosti.

Digitized by Google

Slobodan Barač

Društvena svojina kao norma i društvena svojina kao stvarnost

Društvena svojina je, nema sumnje, teorijski i praktično središnja kategorija našeg samoupravnog društveno-ekonomskog sistema. Obuhvatajući kako ekonomske uslove odnosâ proizvodnje tako i ekonomske uslove i kriterijume odnosâ raspodjele, društvena svojina čini okosnicu sistema društvene reprodukcije. Otuda njena problematika u današnjim društveno-ekonomskim uslovima postaje aktuelna u tolikoj mjeri da se može slobodno reći da normalan i neometan razvoj društvene svojine predstavlja gotovo osnovni problem naše socijalističke izgradnje.

Analiza društvene svojine je posebno značajna ne samo s toga što je društvena svojina u odnosu na razvoj i istorijske transformacije privatne svojine potpuno nov kvalitet koji je i u teoriji i u praksi prihvaćen kao osnova socijalističkog samoupravnog sistema, već i s toga što društvena svojina predstavlja materijalni sadržaj vladajućih odnosa u društvenom sistemu u cjelini, u svim oblastima društvenog života. Čineći materijalnu osnovu samoupravljanja, društvena svojina opredjeljuje karakter samoupravnih proizvodnih odnosa, određuje ekonomsku i društvenu poziciju radnika, oslobađajući ga »rada za drugog« i »rada pod komandom drugog«. Tim više proučavanje problema društvene svojine postaje još značajnije, osobito ako se zna da njeni problemi nemaju samo neki teorijski značaj, već su i pitanje od krupnog praktično-eko-

Digitized by Google

nomskog i političkog značaja. Međutim, bez obzira na tako veliki i u literaturi naglašavani značaj društvene svojine u samoupravnom socijalizmu, čini nam se da nema problema koji je u naučnim interpretacijama dobio više oblika i otvorio više dilema, koje su ne rijetko imale značajne reperkusije po društvenu stvarnost, kao što je problem teorijskog tretiranja i praktičnog ostvarivanja društvene svojine. To najbolje ilustruje činjenica da rasprave o društvenoj svojini, kojih je bilo ne tako mali broj, još uvijek nisu rezultirale potpunim i jedinstvenim rješenjima problema društvene svojine, kako njene teorijske koncepcije tako i institucionalnih okvira njene praktične realizacije.

Naravno, to nikako ne znači da samoupravna ekonomska i pravna teorija nisu ništa učinile na planu teorijskog određenja društvene svojine. Naprotiv, učinjen je vidan i značajan napredak u razradi samoupravne koncepcije društvene svojine u smislu određivanja njenih konstitutivnih elemenata. Definisan je subjekt samoupravne društvene svojine (radnik, odnosno udruženi rad). Određen je i predmet društvene svojine (prirodno i društveno bogatstvo, društveni proizvod i dohodak). Vidan napredak je učinjen u definisanju ekonomskog i pravnog sadržaja društvene svojine. Jasno je istaknuta afirmacija rada (tekućeg i minulog) kao jedinog kriterijuma prisvajanja rezultatâ indivudalnog i društvenog rada. Klasični kapital-svojinski odnos i prava koja proizlaze po tom osnovu, a koja izražavaju odnose eksploatacije, nužno ustupaju mjesto pravu rada, iz koga se onda deriviraju sva ostala prava povodom društvenih sredstava: pravo raspolaganja i upravljanja društvenim sredstvima, te pravo prisvajanja i raspolaganja ostvarenim dohotkom. Samoupravni socijalizam svoj svojinski odnos upravo utvrđuje i verifikuje preko izraza rada kao jedinog kriterijuma raspodjele — kako raspodjele uslovâ procesa rada tako i raspodjele rezultatâ procesa rada.

Prema tome, samoupravna ekonomska teorija je jasno odredila ekonomski sadržaj društvene svojine (cjelokupnost ekonomskih odnosa prisvajanja zasnovanih na radu i rezultatima rada, te na zajedničkim potrebama, što je strateško opredjeljenje razvoja društvene svojine) i pokazala da on mora imati svoj institucionalni i pravni okvir u definisanju sistema prava upravljanja i raspolaganja društvenim sredstvima.

Međutim, ako se analizira odnos prakse prema ovom opredjeljenju, nije teško primijetiti da je osnovna koncepcija samoupravne društvene svojine prihvaćena u udruženom radu, ali i da empirijska istraživanja ukazuju na očevidne praznine i nedovoljnosti u normativnom i privredno-sistemskom tretiranju karaktera društvene svojine. Problem postaje značajan osobito u trenutku kad se suočavamo s nekim izrazito nepovoljnim tendencijama u privrednoj stvarnosti koje ukazuju na neke fundamentalne poremećaje u cjelokupnom procesu društvene reprodukcije. Riječ je o tendencijama koje predstavljaju implikaciju sigurno ne samo devijantnog ponašanja privrednih subjekata, nego vjerovatno i okolnosti koje

Digitized by Google

su vezane za nedovoljnu teorijsku razradu nekih osnovnih postavki društvene svojine, te za nedovoljna ili ekonomski neopravdana sistemska rješenja u realizaciji društvene svojine. Kako, inače, drugačije tumačiti ogroman raskorak i značajne razlike između normativnog i faktičkog tretiranja društvene svojine, između onoga što je proklamovano i normirano, s jedne, i faktičkog stanja, praktično primijenjenih rješenja, s druge strane? Koji su stvarni uzroci tih odstupanja? Čini se da neke treba tražiti i u sferi proklamacije. Kako razumjeti pojave ozbiljne destabilizacije i zabrinjavajućeg rasipanja društvene svojine izražene kroz evidentno potcjenjivanje uloge društvenih sredstava u sticanju i raspodjeli dohotka i podređivanju ekonomskog položaja društvene svojine koju sve više nagrizaju i potiskuju snage grupne i privatne svojine? Zatim, kako tumačiti zabrinjavajuće derogiranje principa raspodjele prema radu i rezultatima rada, nevoljnu nezaposlenost koja poprima dramatične razmjere, kada društvena svojina, barem u normativnom smislu, pretpostavlja punu zaposlenost itd.?

Konkretnoj analizi jednog od navedenih problema društvene svojine posvećen je naredni dio teksta.

1. Ustavno određenje društvene svojine

U opšteteorijskom pristupu osnovno pitanje svakog ustava jeste pitanje svojine. U karakteru svojine izražava se karakter cijelog ustavnog poretka. Letimičan pregled jugoslovenske i svjetske ustavnosti uvjeriće nas u to da nema ni jednog ustavnog teksta na svijetu koji nije zahvatio osnovne društveno-ekonomske odnose, a naročito njihov pravni izraz — pravo svojine. Stoga je, još uvijek vrlo aktuelno klasično marksističko upozorenje o svojini kao suštini svakog ustava. Ta opšta zakonitost važi i za ustavni poredak naše zemlje u kome socijalističko društveno uređenje odlikuje društvena svojina.

Ustav SFRJ, kao sveobuhvatno pravno određenje društvenih odnosa u našem sistemu, nužno određuje i definiše pravnim izrazom ekonomski sadržaj društveno-svojinskog odnosa. Otuda je osnovno pozitivno-pravno uređenje društvene svojine sadržano u Ustavu SFRJ iz 1974. godine. Kako je određeno u Ustavu, društvena svojina predstavlja uslov *(conditio sine qua non)* isključenja »eksploatacije čovjeka« i »otuđenja radničke klase«[1] od sredstava za proizvodnju i drugih uslova rada. »Kao izraz socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa«[2] među ljudima, društvena svojina je osnova »slobodnog udruženog rada«[3] i vladajućeg položaja radničke klase u proizvodnji i društvenoj reprodukciji u cjelini. To je takav oblik odnosâ u proizvodnji koji obezbjeđuje »oslobađanje rada« kao prevladavanje istorijski uslovljenih društveno-ekonom-

[1] Ustav SFRJ, Osnovna načela, odeljak III, stav 1.

[2] Isto.

[3] Isto, stav 3.

Digitized by Google

skih razlika i zavisnosti ljudi u radu, što se osigurava uklanjanjem suprotnosti između rada i kapitala i svakog kao oblika najamnih odnosa.

Na osnovama društvene svojine sredstvima za proizvodnju upravljaju udruženi radnici. Radnici upravljaju tim sredstvima slobodno i ravnopravno, neposredno odgovorni jedan drugome i društvenoj zajednici, u sopstvenom interesu i u interesu sopstvene klase i socijalističkog društva.

»Društvenom svojinom sredstava za proizvodnju i drugih sredstava rada obezbeđuje se svakom da se, pod jednakim uslovima, uključi u udruženi rad društvenim sredstvima.«[4]

Ustav eksplicitno određuje da su sredstva za proizvodnju, druga sredstva, proizvod i dohodak, sredstva zajedničkih i opštih potreba prirodna bogatstva i dobra u opštoj upotrebi društvena svojina.

Ustav SFRJ iz 1974. godine usvaja i proširuje nesvojinsku formulaciju društvenih sredstava. U stvari, on »u osnovi, potvrđuje ustavnopravno uređenje društvene svojine iz Ustava od 1963. godine. Naglašeno odsustvo pravnosvojinskih elemenata u društvenoj svojini, što je predstavljalo osnovno obilježje uređenja društvene svojine Ustavom od 1963. godine, nalazi svoju potvrdu i dalju razradu u Ustavu od 1974. godine.«[5]

U stavu 4 odjeljka III Osnovnih načela Ustav određuje: »Polazeći od toga da niko nema pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju, niko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — ni po kom pravnosvojinskom osnovu ne može prisvojiti proizvod društvenog rada, ni upravljati i raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, niti samovoljno određivati uslove raspodjele.« I dalje, u članu 12, stav 2: »Niko ne može steći pravo svojine na društvena sredstva za proizvodnju koja su uslov rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada ili materijalna osnova ostvarivanja funkcija samoupravnih interesnih zajednica ili drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica.«

Pošto »niko ne može steći pravo svojine na društvena sredstva«, svaki radnik u udruženom radu sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini stiče »pravo rada društvenim sredstvima«[6]. Iz prava rada izvodi udruženi radnik pravo upravljanja svojim radom i uslovima (sredstva u društvenoj svojini) i rezultatima rada (proizvod-dohodak).

Ustav u članu 13 stav 2 uspostavlja i sistem odnosa u pogledu raspolaganja, korišćenja i upravljanja društvenim sredstvima i posebno naglašava: »u skladu sa prirodom i namenom tih sred-

---

[4] Ustav SFRJ, član 12, stav 1.

[5] A. Frimerman, *Društvena svojina i samoupravljanje u udruženom radu*, »Privredna štampa«, Beograd, 1979, str. 47.

[6] Ustav SFRJ, član 13, stav 1.

Digitized by Google

stava«, što upućuje na obavezno »društveno i ekonomski celishodno korišćenje«[7] društvenim sredstvima.

Ustavno određenje društvene svojine polazi od »teorijske konstrukcije, od potpuno »čistog modela« društvene svojine. I to je razumljivo, jer ni jedno drugo rešenje ne bi odgovaralo principima materijalističke dijalektike koja u sebi sadrži proces stalnih promena i »transformacija« ekonomske suštine odnosa prisvajanja u više, razvijene oblike prisvajanja.«[8]

Ustav SFRJ, kao izraz cjelokupnosti teorijskih, ideoloških i političkih ciljeva našeg društveno-ekonomskog razvoja, posmatra društvenu svojinu ne kao nešto gotovo, statično i završeno. Naprotiv, praktično ostvarivanje ustavnih postulata bilo je, a vjerovatno će i dalje biti, izvor čestih sukoba. Stoga ono što Ustav proklamira i ono što se u praksi ostvaruje moramo shvatiti samo kao fazu u sveukupnom kretanju našeg društva ka komunizmu, ka »asocijaciji neposrednih proizvođača«. Ono što je potrebno naglasiti jeste to da je naša društveno-ekonomska stvarnost sazrela za apsorpciju društveno-svojinskih odnosa.

1.1. *Ustavno-pravni aspekt društvene svojine*

Prije nego što izložimo pravni aspekt društvene svojine smatramo nužnim istaći da društvenu svojinu, kao relativno integralnu kategoriju, ne možemo posmatrati odvojeno i nezavisno kao ekonomski i pravni sadržaj. Ako je cilj uređenja svakog svojinskog, pa i društveno-svojinskog odnosa, da snagom instituta zaštiti reprodukciju vladajućih ekonomskih odnosa, onda nam to daje za pravo da konstatujemo organsku uslovljenost ta dva vida posmatranja svojine. To znači da relativnu integralnost društveno-svojinskog odnosa možemo posmatrati sa različitih aspekata — ekonomskog, pravnog, političkog, sociološkog itd., ali ne i kao različite, međusobno odvojene i nezavisne izraze.

Pravni aspekt društvene svojine se izražava kao društveno-pravni odnos među subjektima odnosa, zasnovan na ekonomskoj sadržini. To nam govori da ekonomski sadržaj društveno-svojinskog odnosa čini, u suštini, osnovu institucionalno-pravne forme njegovog izraza.[9]

U kom pravnom izrazu se Ustavom SFRJ određuje sadržaj reprodukcije društvene svojine? Odnosno, koji je to pravni institut u osnovi pravnog režima društvene svojine u kome se ogleda

---

[7] Vidi Ustav SFRJ, član 13, stav 2, u vezi sa članom 15, stav 1.

[8] D. Šoškić, *Osnovi sticanja dohotka prema Zakonu o udruženom radu*, »Samoupravno pravo«, br. 2/1978, str. 46.

[9] »Pravo ne samo što mora odgovarati općem ekonomskom stanju, ne samo što mora biti njegov izraz, nego ono mora biti i u sebi usklađen izraz, koji svojim unutrašnjim protivurečnostima nije protivan sam sebi« (V. Horvat, *Privredni sistem i oblici vlasništva u SFRJ* (I dio), »Samoupravno pravo«, br. 1/1977, str. 17, citat F. Engels).

Digitized by Google

pravni položaj i obim subjektivnih prava osnovnog društveno-ekonomskog subjekta u sistemu društveno-svojinskih odnosa? To je, prije svega, pravo rada društvenim sredstvima, odnosno izraz prava i obaveza svih subjekata društvene svojine izvedenih iz prava rada društvenim sredstvima.

Pravo rada je ustavno oblikovano kao polazno subjektivno pravo radnika u udruženom radu kao sistemu društveno-svojinskih odnosa. Ono opredjeljuje cjelokupni društveno-ekonomski status radnika kao subjekta društvene svojine. Ono odgovara na pitanje ko koristi, upravlja i raspolaže društvenim sredstvima i po kom osnovu. Suština prava rada su ovlaštenja koja radnici imaju u odnosu na društvena sredstva za proizvodnju i dohodak. Ekonomski posmatrano, ono se iscrpljuje u pravu prisvajanja isključivo na osnovu rada i rezultata rada. Naravno, radnik *a priori* ne ostvaruje pravo prisvajanja po osnovu tog prava, već samo dolazi u mogućnost da ga na osnovu vlastitih doprinosa rezultatima svoga i ukupnog društvenog rada ostvari. Pravo rada neovisno od rada i rezultata rada izraz je monopoliziranja, pa prema tome i derogiranja ekonomske suštine društvene svojine.

Ako analiziramo ustavne odredbe o društvenoj svojini, posebno odredbu 4, stava III Osnovnih načela, te odredbu člana 12, stav 2, onda moramo konstatovati da je ustavno negiranje svojinsvog prava na društvena sredstva posljedica zabrane prisvajanja proizvoda društvenog rada bilo na kojoj pravnosvojinskoj osnovi. Na toj osnovi niko ne može upravljati niti raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju.

Međutim, da li je ustavna antiteza između društvene svojine i svojinskog prava dovoljna za opredjeljenje pravnog pojma svojine? Ako Ustav ukida monopolističko prisvajanje i monopolističko raspolaganje društvenim sredstvima za proizvodnju, time još nije rečeno da je svojina kao takva prestala da postoji i u pravnom smislu. Još uvijek može da postoji svojinsko pravo radnika kao pojedinca, ali ipak ograničeno svojinskim pravom svih ostalih radnika, u krajnjem slučaju, kako ističe E. Kardelj, svih članova društva. Prema tome, svojinsko pravo je moguće shvatiti i kao »svojinsko pravo svih i svakog«[10], dakle, ne u smislu pravnog ustoličenja monopolističkog prisvajanja i monopolističke upotrebe društvenih sredstava.

Subjekti društvene svojine nužno moraju imati na predmetnom sadržaju društvene svojine i neka pravno regulisana prava. Ta prava im, naravno, ne daju i ne mogu dati ovlašćenja na osnovu kojih bi monopolistički prisvajali višak proizvoda. Stoga pitanje koje moramo postaviti glasi: možemo li pod pravom svojine shvatiti i takvo nemonopolističko prisvajanje?

Kada analizira odnose u okviru društvene svojine, E. Kardelj konstatuje, između ostalog, i sljedeće: »Time ne ukidamo svojinska načela, ne ukidamo one svojinske odnose koji proizlaze iz pri-

[10] A. Bajt, *Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 3/1977, str. 420.

Digitized by Google

svajanja po osnovu rada. Menja se samo njihov društveno-ekonomski sadržaj. Društvena svojina je ukupna svojina svih ljudi koji rade, u konačnoj liniji i svih građana, članova društva.«[11]

Mišljenja smo da ova konstatacija mora da bude polazna osnova za pravno regulisanje društvene svojine.

2. Ekonomska interpretacija društvene svojine u Zakonu o udruženom radu

Zakon o udruženom radu dalje razrađuje koncepciju društvene svojine datu u Ustavu SFRJ iz 1974. godine. Zapravo, njegovo donošenje imalo je složen zadatak »da se ekonomska materija društvene svojine, onako kako je bila definisana u Ustavu SFRJ iz 1974. godine i kako se oformila u naučnoj i praktičnoj praksi daljim razvitkom društveno-ekonomskog sistema, institucionalizuje, konkretizuje i operacionalizuje, da bi mogla poslužiti daljem razvitku postustavnog zakonodavstva i daljoj izgradnji ekonomskog sistema i ekonomske politike.«[12]

Opredjeljenja Zakona o udruženom radu (ZUR) nisu ništa drugo nego nastavljena, podržana i razvijena ustavna načela društvene svojine, kojima su fundirane osnove našeg ekonomskog i društvenog uređenja. »Naročito je, sa analitičke tačke gledišta, značajno to da je ZUR manje ili više dosljedno nastojao da sprovede osnovnu misao Ustava SFRJ, da su sredstva u društvenoj svojini nešto što je istovremeno u ekonomskoj funkciji OUR-a i cjeline društva; da je dohodak koji proističe iz proizvodne funkcije rada i sredstava — društvena svojina i da, prema tome, podleže zakonima kontrole i raspodjele, neotuđivo povezane i sa društvom i sa OUR; i da je, najzad, raspodjela prema radu — praktično i teorijski — stožer čitave socijalističke samoupravne doktrine i prakse, neodvojivo povezana sa ekonomskim režimom u kojem treba da se reprodukuje društvena svojina.«[13]

U osnovi, ZUR analizira dva središnja problema društveno-ekonomskih odnosa: (1) odnos radnika kao nosilaca živog rada prema rezultatima sopstvenog rada i prema minulom radu; i (2) društveno-ekonomsku i pravnu prirodu društvene svojine. Time se on upustio u pravno uređivanje gorućih pitanja socijalističkog samoupravljanja.

Ekonomska problematika društvene svojine rješavana je gotovo tokom cjeline ZUR-a. To je bilo nužno prosto iz razloga što se

---

[11] E. Kardelj, *Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja Nacrta zakona o udruženom radu*, »Socijalizam«, br. 4/1976, citirano prema: A. Bajt, *Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu*, cit. izd., str. 423.

[12] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, Istraživačka tema: »Institucionalni uslovi sticanja i raspodjele dohotka, Ekonomski institut, Sarajevo, 1982, str. 15.

[13] Isto, str. 17.

Digitized by Google

ekonomski sadržaj društvene svojine, za razliku od njenog pravnog izraza, ne može razmatrati odvojeno od cjelokupnosti proizvodnih odnosa i njihovog sintetičkog izražavanja kroz odnose prisvajanja i raspodjele društvenog proizvoda i društvenog dohotka.

2.1. *Ekonomski smisao društvene svojine u Zakonu o udruženom radu*

Zakon o udruženom radu je učinio odlučan napor i napravio kvalitativni korak dalje u postustavnoj pravnoj i ekonomskoj razradi institucionalnih i ekonomskih načela na kojima počiva materija društvene svojine. U osnovi, on mnogo određenije formulira i institucionalizuje problematiku društvene svojine, kako njen pojavni oblik tako i njen društveno-ekonomski sadržaj, u sistemu socijalističkog samoupravljanja.

Bitna ekonomska određenja društvene svojine u ZUR-u su sljedeća:

1. I pored nesvojinske koncepcije društvene svojine, koja preovlađuje u ZUR-u, on upotrebljava termin društvena svojina i u ekonomskom, odnosno društveno-ekonomskom smislu. ZUR u članu 3 postulira princip »odsustva bilo kakvog monopola u raspolaganju proizvodnim sredstvima (pravnom, ekonomskom, političkom) i prisvajanju rezultata rada«. Ekonomski ekvivalent za društvenu svojinu izražava se u ekonomskom korišćenju društvenih sredstava od strane »svih i svakog« (što ujedno pretpostavlja da je društvena svojina svojina »svih i svakog«) i da je to istovremeno »svojinsko pravo« »svih i svakog«[14].

Svojina je, dakle, društvena ako svako može da se koristi sredstvima za proizvodnju a da se, pri tom, niko njima ne koristi monopolistički.

2. Premda ne eksplicite, ZUR u nekim svojim odredbama priznaje i institucionalizuje pravno-ekonomski subjektivitet OUR-a i drugih društveno-pravnih lica (banka, društveno-politička zajednica, društveno-politička organizacija, mjesna zajednica), priznajući im u prometu »pravo raspolaganja« društvenim sredstvima.[15]

3. ZUR ekonomski interpretira društvenu svojinu i time što »institucionalizuje i dohodak kao dio društvene svojine, a ne samo fizička sredstva i društveni kapital«[16].

4. U članu 111 ZUR-a ističe se: »U dohotku osnovne organizacije posebno se utvrđuje dio dohotka koji je rezultat rada u iznimno povoljnim prirodnim uvjetima, koji je rezultat iznimnih pogodnosti na tržištu ili je rezultat drugih iznimnih pogodnosti u ostvarivanju dohotka..., radi njihove zakonom ili samoupravnim sporazumom o udruživanju utvrđene namjene.«[17]

---

[14] Isto, str. 20.

[15] Vidi članove 243, 244, 245, 248, i 250. ZUR-a.

[16] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, cit. izd., str. 21; vidi i član 45. ZUR-a.

[17] Vidi član 45, u vezi sa članom 111. ZUR-a.

Digitized by Google

Praktični smisao te odredbe je u eliminaciji iz prisvajanja monopolskih renti, koje omogućavaju faktori i uslovi proizvodnje u pojedinim radnim organizacijama. Na taj način je konkretizovana odredba o protivzakonitosti monopolskog prisvajanja i raspolaganja društvenim sredstvima.

5. »Iako to ZUR eksplicite ne ističe, gornja formulacija znači, sa ekonomske tačke gledišta, da ZUR priznaje i prihvata raspodjelu društvenog dohotka u OUR-ima na osnovama konkurentskog tržišta i odsustva bilo kojeg oblika monopolske rente...«[18]. A time definiše i institucionalno određuje principe i kriterije prisvajanja na kojima počiva ekonomska sadržina društvene svojine — raspodjela prema radu i radnim doprinosima.

6. Rad kao osnovu prisvajanja ZUR tretira ne samo u proizvodnoj, već i u upravljačkoj i inovatorskoj funkciji, s jedne, te kao »živi« i kao »minuli« rad, s druge strane.[19] A to je, svakako, teorijski i praktično odlučan korak naprijed prema ranijim koncepcijama — do Ustava iz 1974. godine. ZUR, dakle, pokušava da i funkcionalno odredi osnovne kriterijume prisvajanja na kojima počiva ekonomska materija društvene svojine.

7. Pored isticanja rada, odnosno načela raspodjele prema radu i radnim doprinosima, kao temeljnog principa prisvajanja u režimu društvene svojine, ZUR u nekim svojim članovima uvodi princip raspodjele jednog dijela takozvanog čistog dohotka na osnovama zajedničke i opšte potrošnje, gdje vlada princip i kriterij potreba, što, u osnovi, i predstavlja naše strateško društveno opredjeljenje.[20]

8. Odredbe ZUR-a kojima je formulisano pravo rada (član 13), te još i više odredbe kojima je formulisano pravo upravljanja i pravo raspolaganja društvenim sredstvima (član 243 i 245), kao osnovni instituti preko kojih se realizuje nesvojinska koncepcija društvene svojine, implicite sadrže niz svojstava koja su imanentna ekonomskom poimanju društvene svojine. Ovi instituti, onako kako su formulisani u ZUR-u, predstavljaju, prije bi se moglo reći, okvir za nastanak niza prava, obaveza i odgovornosti. Odnosno, oni se čine više okvirnim pravima iz kojih tek treba da nastanu određena prava i obaveze.

Mogli bismo zaključiti da je ZUR, ukoliko je riječ o ekonomskom sadržaju društvene svojine, u interpretaciju pravno-nesvojinske koncepcije društvene svojine unio mnogo primjesa svojinskog, te da stoga u njemu »postoji izvjesna interna protivurječnost između tretiranja društvene svojine kao nesvojinsko-pravne kategorije i društvene svojine u ekonomskom smislu kao svojinske kategorije«[21].

---

[18] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, cit. izd., str. 22.

[19] Vidi član 45, u vezi sa članom 111. ZUR-a.

[20] Vidi član 53. i član 126, stav 2. ZUR-a.

[21] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, cit. izd., str. 27.

Digitized by Google

Nema sumnje, iz prethodnog proizlazi da je ZUR u značajnoj mjeri istakao i aktivirao ekonomski značaj, ekonomska dejstva i ekonomske efekte društvene svojine i njen uticaj na raspodjelu društvenog dohotka. »U celini uzev, ZUR predstavlja važan napredak u ekonomskom tretiranju problematike društvene svojine, stavljajući je kao stožer socijalističkih produkcionih odnosa, što ona po sadržini i jeste, i uključujući bitnu ekonomsku sadržinu njenog ispoljavanja i razvijanja.«[22]

3. Društvena svojina — odnos normativnog i stvarnog

Samoupravni model društvene svojine nužno mora biti razrađen u cjelovit normativno-institucionalni sistem društveno-svojinskih odnosa u udruženom radu, koji treba da obezbijedi njegovu praktičnu realizaciju i adekvatnu ekonomsku zaštitu. To iz razloga što njime rješavamo osnovni proizvodni odnos. »U tom procesu neophodno je obezbijediti uslove da naš pravni sistem u celini i svi njegovi delovi doprinose efikasnom ostvarivanju društvene svojine kao društveno-ekonomskog odnosa socijalističko-samoupravnog karaktera. Jedno od najaktuelnijih pitanja našeg pravnog sistema je obezbeđivanje efikasne zaštite našeg društvenog sistema, i to pre svega osnovnog proizvodnog i društveno-ekonomskog odnosa čiji je pravni izraz — društvena svojina.«[23]

Naravno, normativno uređenje društvene svojine ne smijemo apsolutno poistovjećivati s njenom »živom« ekonomskom realnošću, koja se, po prirodi stvari, sukobljava s misaono-teorijskom konstrukcijom. Izvjestan raskorak između društvene svojine kao norme i društvene svojine kao stvarnosti je neizbježan, »jer u društvu u kome se ostvaruju ciljevi socijalističke revolucije, odnosno ciljevi izgradnje socijalističkog samoupravnog društva, pravo mora imati i programsku ulogu, da ne bi došlo u sukob sa klasnim ciljevima i interesima i zahtevima revolucije i vremena«[24]. Ali, i da ono ne smije pretjerano odstupati od ekonomske realnosti koju uokviruje, to je samo po sebi jasno, jer u protivnom »to je znak za njegovo preispitivanje i za preispitivanje društvene prakse«[25].

Ako uvažavamo postojeću ekonomsku realnost kao mjerilo istine, onda nije teško primijetiti neprihvatljivo velik raskorak između normativno-institucionalnog uređenja društvene svojine i njene stvarne, praktične realizacije. Odstupanja od načela društvene svojine (jednakost pristupa društvenim sredstvima, sloboda prelaska iz jednog OUR-a u drugi, alokacija sredstava u društvenoj svojini, tržišna ravnoteža koja izjednačuje uslove privređiva-

[22] Isto, str. 23.

[23] Dokumenti Komisije saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 4, CRS, Beograd, 1983, str. 103.

[24] Isto, str. 101.

[25] Isto.

Digitized by Google

nja i obezbeđuje normalnu reprodukciju društvene svojine, raspodjela prema radnim doprinosima rezultatima rada itd.), izražena u različitim oblicima narušavanja raspodjele dohotka prema radu i radnim doprinosima, pojave monopola, eksploatacije itd. — ukazuju na problem efikasnosti normativno-institucionalnog sistema društvene svojine koji je neophodna pretpostavka praktičnog ekonomskog oživotvorenja njenog samoupravnog modela.

Stoga se nužno nameće pitanje: kako tumačiti očevidan raskorak između onoga što je proklamirano i normirano, s jedne, i stvarnog, faktičkog ostvarivanja društvene svojine, s druge strane? Gdje leže uzroci tom raskoraku? Da li u oblasti proklamacije ili u ponašanju privrednih subjekata? Ili možda i u jednom i u drugom? Pitanje je sve značajnije jer se postojeća suprotnost između normativnog i stvarnog tretiranja društvene svojine reflektuje u materijalnim odnosima, u konfliktima između proizvodnje i potrošnje, rada i nerada, zaposlenosti i nezaposlenosti, sticanja i raspodjele dohotka, između radnog i neradnog dohotka itd.

Na prethodno postavljeno pitanje moguća su dva odgovora:

Prvo, da normativno uređenje društvene svojine još nije dovoljno precizno određeno i zaokruženo, te se stoga javljaju značajne praznine u tretiranju ekonomskog položaja i ekonomskih efekata društvene svojine. One predstavljaju daljnje uzroke mnogim drugim nejasnoćama i kontradikcijama kada je riječ o definisanju zakonskih normativa i institucionalnih rješenja za normalnu reprodukciju društvene svojine. Kao posljedica toga javljaju se nesigurni ekonomski kriterijumi u operacionalizaciji i konkretizaciji postulata ekonomske materije društvene svojine, koji onda ne mogu u potpunosti služiti daljoj izgradnji sistemskog zakonodavstva, ekonomskog sistema i ekonomske politike.

Drugo, da je normativni poredak ekonomske materije društvene svojine sam po sebi dovoljno jasan, precizan i zaokružen, ili da bar takav lako može biti, ali da ga u njegovom praktičnom provođenju subjekti ne primjenjuju. Drugim riječima, Ustav SFRJ, ZUR i na osnovu njih izvedeni sistemski zakoni zahvatili su i adekvatno riješili sve ekonomski značajne probleme koji su vezani za normalnu reprodukciju društvene svojine i za njenu adekvatnu ekonomsku zaštitu. U tom slučaju riječ je jednostavno, pravno posmatrano, o devijantnom ponašanju privrednih subjekata koji ne poštuju norme, pa direktno ili indirektno potkopavaju ekonomsko biće društvene svojine.

Po našem mišljenju, težište, nesumnjivo, nije na ovom drugom. Ponašanja privrednih subjekata, koja su najčešće zajednička, a odstupaju od normativnih zahtjeva, ne mogu se označiti kao devijantna u odnosu na osnovna društvena opredjeljenja. Kad god se javljaju masovna ponašanja na isti ili sličan način, uzroci leže na nekom drugom mjestu, a ne prosto u odstupanjima od onoga što se društveno zahtijeva. Prema tome, i pored svakako mogućeg uticaja ovog drugog, prije bi se moglo reći da su posrijedi nedos-

Digitized by Google

taci normativno-institucionalnog uređenja ekonomske materije društvene svojine.

Kad je prof. I. Maksimović analizirao problematiku društvene svojine u ZUR-u, došao je do zaključka da ZUR, i pored vidnog napretka u ekonomskom tretiranju društvene svojine, »nije uspio da u potpunosti formuliše sve potrebne odredbe i kriterijume, naročito kada se radi o njihovom ekonomskom značaju u vezi sa društvenom svojinom«[26]. Pri tom je mislio na sljedeće:

1. Da ZUR »često nejasno definiše, ili uopšte izbjegava da definiše društvenu svojinu kao ekonomsku kategoriju, njen prije svega pluralitet subjektiviteta, zadržavajući se samo u različitim varijantama na pravnom subjektivitetu društvene svojine«[27].

2. Da u kategorizaciji društvenih sredstava ZUR prije svega utvrđuje osnove i kriterije prisvajanja dohotka, tretirajući dohodak, a ne društveni proizvod, kao osnov raspodjele.

3. Da ZUR ne pravi razliku između društvenih sredstava u fizičkom smislu i društvenih sredstava u vidu vrijednosti, to jest društvenog kapitala, što bi svakako doprinijelo jasnijem i ekonomski efikasnijem uređenju kako pravnih tako i društveno-ekonomskih odnosa.

4. Da ZUR »propušta da konstatuje da proizvodna sredstva u društvenoj svojini imaju određenu — različitu — tehnološku proizvodnu moć«[28], te da stoga mora postojati zakonski sankcionisana obaveza OUR-a i drugih radnih kolektiva da ta sredstva koriste u skladu s njihovim tehnološkim proizvodnim svojstvima.

5. Da ZUR ekonomski neargumentovano i nedovoljno precizno utvrđuje značenja »na osnovu kojih se formira »čist dohodak«, iz čije se potom osnove vrši prisvajanje na osnovi rada i potreba«[29].

6. Da ZUR, iako uvažava činjenicu da društvena sredstva bitno doprinose proizvodnoj snazi rada, te prema tome posredno i veličini društvenog proizvoda i dohotka, ne institucionalizuje neku vrstu društvene cijene upotrebe društvenih sredstava.

7. Da u ZUR-u »nedostaju argumentacija i ekonomski kriterijumi za raspodjelu različitih oblika renti iz dohotka«[30].

8. Da ZUR, ukoliko je riječ o raspodjeli takozvanog čistog dohotka na osnovu rada i potreba, »kod rada kao osnove učešća u prisvajanju ne pravi analitičku distinkciju između »prava na rad« kao pravne osnove društvene svojine, i faktičke mogućnosti rada sa/na društvenim sredstvima«[31].

---

[26] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, cit. izd., str. 23.

[27] Isto, str. 28.

[28] Isto, str. 31.

[29] Isto, str. 33.

[30] Isto, str. 37.

[31] Isto, str. 38.

Digitized by Google

9. Da, »što se tiče zaposlenosti, ZUR ne unosi normativnu odredbu o punoj zaposlenosti kao *conditio sine qua non* ma kakve dispozicije društvenim sredstvima od strane udruženog rada«[32].

10. Da ZUR nije regulisao pitanje nagrađivanja za takozvane kolektivne upravljačke funkcije radnika.

11. Da se ekonomski promet društvenim sredstvima »po ZUR-u vrši i obavlja isključivo pravnim instrumentima. A ako bismo to prihvatili, morali bismo prihvatiti i dalju logičku konsekvencu, da čitav ekonomski instrumentarij (i objektivnost ekonomskih zakonitosti prometa) u vezi s prometom društvene svojine (kupoprodaja, tržište, cijena sredstava i sl.) ima samo formalno-pravni, a ne i ekonomski sadržaj i značenje, iako pravna teorija svodi problem na isključivo ekonomski«[33].

Zaključak koji slijedi jeste da je normativni sistem društvene svojine u osnovi nezaokružen, često neprecizan i protivrječan, te da stoga nedovoljno obezbjeđuje ekonomsku institucionalizaciju ove materije. A to onda dalje implicira podređivanje ekonomskog položaja društvene svojine i neodgovarajući tretman njenih ekonomskih funkcija i efekata. Stoga ističemo da osnovne uzroke suviše velikog raskoraka između društvene svojine kao norme i njene ekonomske stvarnosti treba tražiti, prije svega, u sljedećem:

1. Efektivnost regulisanja mnoštva pitanja društvene svojine, kao našeg temeljnog društvenog opredjeljenja, zavisi od dostignutog stepena razvoja proizvodnih snaga. Radi toga se u njenoj pravno-institucionalnoj regulaciji mora poći od vrlo značajne postavke marksističke teorije prema kojoj su proizvodne snage determinanta društvenih i proizvodnih odnosa. A realizacija tih odnosa u obliku koji je iskazan u našim pravnim i političkim dokumentima, mora se priznati, zahtijeva znatno viši stepen razvoja proizvodnih snaga od sadašnjeg.

Društvena svojina je kao norma istinski afirmisana onda kada radnici potpuno ovladaju cjelinom društvenog proizvoda, dakle, i viškom proizvoda. Odnosno, ona je utoliko više afirmisana ukoliko su uistinu afirmisani dohodovni odnosi, slobodno i neposredno udruživanje rada i sredstava, slobodna razmjena rada. Međutim, u stvarnosti afirmacija tih odnosa je suočena sa dvjema objektivno ispoljenim protivrječnostima: prvo, težnjom ka državno-etatističkom ovladavanju društvenom reprodukcijom; i, drugo, pretvaranjem društveno-svojinskih odnosa u grupno-svojinske odnose. A te protivrječnosti su posljedica relativno nerazvijenih proizvodnih snaga u uslovima kada gradimo društvenu svojinu kao normu.

Stoga se dobija utisak da neka neophodna rješenja u ekonomskom tretiranju društvene svojine nedostaju, a ona koja postoje čine se suviše uopšteno postavljena, ponekad više u obliku želja sa naglašenim futurološkim značenjem nego što to proizlazi iz objektivnih okolnosti (robno-novčana privreda) u kojima treba da se realizuju.

---

[32] Isto, str. 39.

[33] Isto, str. 41.

Digitized by Google

2. U ekonomskoj i pravnoj teoriji postoji više različitih, međusobno isključujućih teorija društvene svojine. Problem je u tome kako te teorije pretvoriti u institucije. A to ima za posljedicu zanemarivanje i onih teorijskih rješenja koja su prihvatljiva i koja bi se mogla smatrati nespornima, barem u mjeri u kojoj mogu biti upotrebljiva za stvaranje institucionalnog sistema u cjelini ili barem pojedinačnih institucija društvene svojine.

3. »Pravnim aktima (i to na svim nivoima njihovog donošenja — federacija, republika, autonomna pokrajina, opština, organizacija udruženog rada, druge samoupravne organizacije i zajednice) nije dosledno razvijen, a ni ostvarivan društveno-svojinski karakter sredstava za proizvodnju i dohotka, niti je obezbeđivana efikasna zaštita društvene svojine i samoupravljanja, saglasno ustavnim načelima i opredeljenjima.

Proces ostvarivanja društvenog karaktera društvenih sredstava za proizvodnju i dohotka nije dobio u dovoljnoj meri odgovarajuće pretpostavke u normativnim aktima, a ova sredstva, pored ostalog i zbog toga, još nisu u dovoljnoj meri postala zajednička materijalna osnova rada i realna podloga daljeg razvoja samoupravljanja. Umesto da se obezbeđuje, razvija i zaštićuje što punije podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, brojni pravni akti, a posebno samoupravni akti i ponašanja u pravnom poretku, još uvek omogućuju grupno-svojinski karakter, a time i grupno svojinska ponašanja.«[34]

4. Društvena svojina, onako kako je sada koncipirana u Ustavu SFRJ, ZUR-u i drugim sistemskim zakonima, nije u dovoljnoj mjeri operacionalizovana i usklađena s koncepcijom većeg uvažavanja objektivno postojećih tržišnih ekonomskih zakonitosti. Kao posljedica toga, susrećemo se s mnogim važnim pitanjima proste i proširene reprodukcije društvene svojine za koja nemamo jasna, ili bar jasnija normativna i sistemska rješenja, kao pretpostavku efikasne upotrebe i ekonomskog razvoja društvene svojine. Pomenimo samo »stopu akumulativnosti, valorizaciju i amortizaciju društvenih sredstava, učešće živog rada u raspodeli neto dohotka, karakter tržišta društvenih sredstava, karakter i obim zajedničkog prisvajanja«[35], za koja ne postoje eksplicitna zakonska rješenja.

U razmatranju ekonomske problematike društvene svojine još uvijek nedostaje institucionalizacija nekih realnih ekonomskih kriterija: realna akumulacija, realna amortizacija, realni lični dohoci u smislu tendencije izjednačavanja prema radu i radnim doprinosima rezultatima rada, ekonomska cijena upotrebe društvenih sredstava itd., koji bi mogli biti realni ekonomski putokazi za ponašanja osnovnih privrednih subjekata. Njihova realnost podrazumijeva ekonomsku logiku objektivnog privrednog razvoja, objektivne ekonomske zakonitosti i njihovo poznavanje, a ne subjek-

[34] Dokumenti Komisija saveznih društvenih saveta za probleme ekonomske stabilizacije, knjiga 4, cit. izd., str. 105.

[35] I. Maksimović, *Zakon o udruženom radu i problematika društvene svojine*, cit. izd., str. 48. i 49.

Digitized by Google

tivizam i voluntarizam. Nepostojanje ili nedovoljno prisustvo pomenutih kriterija u privrednom sistemu derogira ekonomsko biće društvene svojine, potiskuje rad kao stvaraoca ekonomskih vrijednosti, negira ga kao osnovu prisvajanja dohotka. Zbog toga je preko potrebna veća društvena briga o njihovom formiranju i ostvarivanju, ukoliko ne želimo da društvenoj kontroli izmakne regulisanje esencijalnih pitanja osnovnog proizvodnog odnosa u samoupravnom socijalizmu. U protivnom, suočićemo se s apsurdnom situacijom. Umjesto da se razrada osnova sistema (društvene svojine) inspiriše prilagođavanjem i povezivanjem društvene svojine s konkretnim, objektivno datim ambijentom (robno-novčana privreda), u cilju reprodukcije društvene svojine u proširenom obimu, operacionalizacija sistema ne uvažava u dovoljnoj mjeri te objektivno date uslove i proizvodi suprotne efekte. Društvena svojina, kao materijalna osnova udruženog rada, razvodnjava se. A to znači da se razvodnjava i sužava ona prirodna osnova na kojoj gradimo samoupravne proizvodne odnose, pa — željeli mi to ili ne — razvodnjavamo i sužavamo samoupravljanje i samoupravni socijalizam.

5. Kuda nas to vodi pravno nesvojinska koncepcija društvene svojine? — Voluntarizmu, neodgovornosti i administriranju.

Van svake je sumnje da je do danas vrlo uspješno riješen problem rušenja starog svojinskog sistema. Ali, neosporno je i to da do danas još uvijek nisu pronađena dovoljno efikasna normativno-institucionalna rješenja koja bi u potpunosti odslikavala našu društveno-svojinsku ekonomsku stvarnost. Mišljenja smo da je osnovni razlog za to preovlađujuća pravno nesvojinska koncepcija društvene svojine. Postavlja se pitanje — da li se s nesvojinom suviše ne pojednostavnjuje sva složenost problematike društvene svojine.[36] »Da li se pojmom nesvojina išta objašnjava, jer da bi se objasnilo šta je to nesvojina, moramo se vratiti objašnjenju šta je društvena svojina . . .«[37] Stoga ističemo da se nužno nameće zadatak da se dobro razmisli o svim pravnim konstrukcijama kojima je uobličena društvena svojina kod nas, jer je, nesumnjivo, zbog jednog novog društvenog fenomena odbačen sav postojeći svojinsko-pravni instrumentarij u ovoj oblasti.

6. Bilo bi, naravno, pogibeljno pomisliti na vraćanje etatizmu i državno-centralističkoj svojini u situaciji kada normativno stanje u režimu društvene svojine odstupa od stvarnoga stanja.

---

[36] »Mada nekima izgleda kao izraz dijalektičkog mišljenja, »nesvojina« je, u stvari, obična besmislica. Sa stanovišta društvene svojine korisnije bi bilo utvrditi kakve odnose u raspodeli zahteva, čime se ti odnosi razlikuju od kapitalističkih ili državno-socijalističkih nego sa »nesvojinom« nekritički zaobilaziti stvarni naučni problem« (A. Bajt, *Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu*, cit. izd., str. 423).

[37] B. Bošković, *Društveno-ekonomski aspekti društvene svojine u socijalističkim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima*, u: *Privredni sistem SFRJ*, I dio, Institut za ekonomiku investicija, Beograd, 1972, str. 19.

Digitized by Google

Međutim, nema sumnje da će u nas još dugo objektivno postojati dualizam samoupravljanja i državnog regulisanja. Pa zašto onda svaku državnu mjeru proglašavati za centralizam, za vraćanje etatizmu, kad i Ustav SFRJ, i ZUR i privredno zakonodavstvo svjesno daju široka ovlaštenja državi, odnosno društveno-političkim zajednicama i njihovim organima u vezi s »kreiranjem« ili ukidanjem društvene svojine.[38] Ako su to mjere u korist društva, odnosno društveno korisne akcije u interesu radnog čovjeka, u korist materijalno-tehničkih uslova njegovog rada, zašto ih onda *a priori* proglašavati za etatističke. To je samo pitanje načina da bi se atribut »društvena« u društvenoj svojini prije i potpunije afirmisao.

[38] Vidi, na primer, član 260, 245. i 266. ZUR-a.

Digitized by Google

Ivan Perić

Društveno vlasništvo u funkciji reprodukcije cjelokupnih uvjeta rada i življenja

I. Osnovne odrednice naslovljene teme

Polazište za raspravu o pitanju društvenog vlasništva jeste utvrđivanje što se pod nazivom vlasništva poima. Iz poimanja vlasništva kao društvene pojave — kategorije moguće je izvesti i njegovo posebno određenje koje je sadržano i izraženo u nazivu društveno vlasništvo. Zapravo, mi i ne trebamo utvrđivati ovaj pojam jer je to pravna znanost davno učinila. Trebamo se jedino podsjetiti da je vlasništvo u rimskom pravu, koje je osnov modernog građanskog prava, definirano kao potpuna i isključiva pravna vlast na tjelesnoj stvari. »Iz pojma rimskog vlasništva kao potpune i isključive pravne vlasti na stvari slijedi da vlasnik može raspolagati sa stvari po svojoj volji (pozitivna strana vlasništva) i da može: svakog trećeg isključiti od raspolaganja (negativna strana vlasništva).«[1] Bez obzira na mogućna ograničenja prava vlasništva koja su, također, poznata u rimskom pravu, dvije naznačene karakteristike (pozitivna i negativna strana vlasništva) jesu konstanta koja određuje smisao ove institucije. Ako se ove značajke prevazilaze, gube, onda nestaje i vlasništvo kao društvena pojava.

[1] Dr Marijan Horvat, *Rimsko pravo*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1952, str. 163.

Digitized by Google

Zato se društveno vlasništvo može i smatrati pojavom koja u sebi sadrži negaciju vlasništva uopće. U tom su smislu historijsku funkciju društvenog vlasništva u otvorenim procesima socijalističke transformacije društva označili i neki naši autori.[2] Naravno, negacija vlasništva uopće u društvenom vlasništvu je aktivirana i djeluje kao historijska tendencija, dok su realni odnosi drugačiji. Rasprava o naznačenoj temi pretpostavlja, nadalje, naznačavanje, bar u osnovnim crtama, što se podrazumijeva pod cjelokupnim uvjetima rada i življenja, da bi se mogla istraživati veza između vlasništva i pomenutih uvjeta. Recimo odmah da se pod uvjetima, u naznačenom smislu, podrazumijevaju materijalizirane mogućnosti kontinuiranog radnog angažiranja ljudi i omogućavanje prisvajanja i potrošnje rezultatâ materijalne i intelektualne produkcije. To su uvjeti koji omogućuju ljudskim individuama učešće u procesima produkcije, stvaranja materijalnih i duhovnih dobara i njihovu reprodukciju na dostupnosti materijalnih i kulturnih sadržaja življenja adekvatnu dostignutim, prosječnim mogućnostima društva. U ove uvjete se uključuju i institucije društva, diferencirane socijalne snage unutar njega i odgovarajući odnosi koji iz toga proizlaze, ali i koji su podvrgnuti promjenama. Vlasništvo, odnosno društvene snage koje raspolažu materijalnim sredstvima, uvijek se nalaze u odgovarajućoj interakciji prema cjelokupnim uvjetima rada i življenja. Nosioci prava vlasništva na osnovnim sredstvima moraju reproducirati ne samo vlastiti opstanak, nego i šire uvjete u kojima se izražava društvena cjelokupnost. No, snage i procesi koji djeluju u društvenoj cjelokupnosti utječu na vlasništvo i uvjetuju njegovu transformaciju.

II. Vlasništvo u društveno-historijskom kontekstu

Društvo, shvaćeno kao način proizvodnje cjelokupnih uvjeta rada i življenja ljudi, pretpostavlja određeni oblik i sadržaj vlasništva. Vlasništvo, u svojoj osnovi, uvijek sadrži materijalnu supstancu koja može biti dio prirodnih izvora (zemljište, šume, vode) ili proizvod ljudskog rada. Ta činjenica izaziva privid koji se ponekad uobličava u teze da se vlasništvo sastoji od monopola ljudi, privatnih lica, na prisvajanje dijela vanjske prirode, odnosno monopola na stvar i isključivanje drugoga iz toga raspolaganja, pri čemu je nebitan društveni kontekst u kojem se pravo vlasništva realizira. Iako u osnovi prava vlasništva uvijek ostaju njegove dvije naprijed naznačene karakteristike (pozitivna i negativna), njegov sadržaj koji se formira i izražava u jednom načinu proizvodnje, odnosno historijskoj etapi razvoja društva, razlikuje se od onog u drugim etapama po tome koliko u sebe uključuje ljudske potencijale, odnosno kakav sistem zavisnosti između ljudi i stvari ili između ljudi s obzirom na stvari uspostavlja i održava. Iako je go-

[2] Dr Ivan Geršković, *Društveno-ekonomski odnosi pravnog sistema*, »Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 4/1953, str. 391.

Digitized by Google

tovo banalno da se u raspravi o ovoj temi podsjećamo na nešto što je općepoznato, upravo teza da vlasništvo uvijek ostaje nepromjenljivo privatno monopolsko pravo provocira na ponavljanje poznatog. Naime, u vrijeme kada se uobličavalo i djelovalo rimsko pravo, koje je naprijed pomenuto, u sadržaj prava vlasništva ulazili su ne samo materijalni predmeti, nego i živi ljudi, odnosno ljudi su se tretirali kao stvari.

Sadržaj prava vlasništva se promijenio i u historijskoj etapi koja je smijenila robovlasništvo. U načinu proizvodnje koji je označen feudalizmom diferenciraju se stvari i ljudi, ali se održava zavisnost ljudi od materijalne supstancije vlasništva. Zemlja koja je temelj vlasništva uz sebe veže i ljude koji je obrađuju. Vlasništvo nad zemljom uključuje i odgovarajući obim vlasti nad ljudima. Ovdje je riječ o sadržaju vlasništva koji dominira u ovom načinu proizvodnje i daje mu pečat. Uz ovaj dominirajući tip vlasništva, u ovom društvu, postoji i vlasništvo koje njihove nosioce osamostaljuje od feudalnih gospodara i uključuje ih u zajednice (komunalne) s drugačijim kvalitetima prava i odgovornosti od onih koji su direktno vezani za funkcioniranje feudalnog vlasništva.

Ova napomena o historijskoj evoluciji sadržaja prava vlasništva, s obzirom na promjene u načinu proizvodnje, učinjena je da bi se ova kategorija, sa svim složenostima i s problemima koje prouzrokuje, mogla što adekvatnije situirati u društveni kontekst i raspravljati u tome kontekstu.

Vlasništvo na sredstvima i uvjetima rada u našem društvu, koje se naziva društvenim, svoje utemeljenje ima u kapitalističkom načinu proizvodnje. U odnosu na načine proizvodnje koji su mu prethodili kapitalizam je, s obzirom na položaj ljudi koji se radno angažiraju na sredstvima za proizvodnju, učinio radikalan prijelom u sadržaju prava vlasništva. Iako se u pravu vlasništva zadržava jedna konstanta koja je uobličena u rimskom pravu (pozitivna i negativna strana), iz njegova sadržaja su isključeni drugi ljudi. Čovjek ne može ni na koji način ulaziti u sadržaj prava vlasništva, biti predmet kupovine i prodaje (kao u robovlasništvu) niti se temeljem vlasništva proširuje vlast nad drugim ljudima (feudalizam). Vlasništvo sadrži pravo vlasnika na raspolaganje predmetima materijalne prirode, odnosno na rezultate rada otuđene i osamostaljene od onih koji su ih proizveli. No, upravo u tako uspostavljenim uvjetima kategorija prava vlasništva, kao monopolsko pravo na dio prirode, odnosno materijalna sredstva, u pravom historijskom smislu aktualizira problem položaja ljudi u ukupnim procesima prisvajanja, prerade i korištenja predmeta prirode koja ih okružuje.

Kapitalizam je, temeljem privatnog vlasništva na sredstvima i uvjetima rada, uspostavio i reproducira odnos trajne zavisnosti rada od kapitala. On je, razvijajući sredstva, i organizaciju proizvodnje sve više činio društvenom, ali je prisvajanje ostalo privatno. Socijalizam kao pokret nastao je na ovoj protivrječnosti i njegova historijska uloga je u njenom prevladavanju.

Digitized by Google

Vlasništvo, kao monopolsko pravo na prisvajanje i raspolaganje sredstvima, sadrži protivurječnost koja je uvjetovana različitosti njegovih funkcija. Njegovo izvorište je u prisvajanju i preobražavanju prirode djelovanjem ljudskog rada. U materijalnoj supstanciji vlasništva pretežno je sadržan akumulirani minuli rad. Taj minuli rad čini pretpostavku radnog angažiranja ljudi radi daljeg prisvajanja i preoblikovanja materijalnih izvora i njihovog privođenja određenoj svrsi. Dakle, funkcija vlasništva je omogućavanje proizvodnje, ali istovremeno i omogućavanje potrošnje. Materijalna dobra, koja su predmet vlasništva, u proizvodnji se tako oblikuju da mogu vršiti jednu ili drugu funkciju. U kapitalističkom načinu proizvodnje proizvodna funkcija vlasništva se reproducira u zavisnosti od odluka i orijentacije njegovog subjekta. Isto kao što mu, temeljem vlasništva, pripada pravo na prisvajanje rezultatâ rada, koji se na tim sredstvima primjenjuje, pripada mu i pravo na odlučivanje o tome da li i koliko će novostvorena, materijalizirana vrijednost biti uložena u funkciju proizvodnje, a koliko u tekuću potrošnju, odnosno u trajna potrošna dobra. No, protivurječnost sadržava u ove dvije funkcije vlasništvo i produžuje djelovati i kada proizvedena sredstva uđu u sferu nastavlja se proces angažiranja rada drugih ljudi i prisvajanja rezultata toga rada, temeljem vlasništva na sredstvima i uvjetima rada. U drugoj sferi oblikuje se i djeluje vlasništvo na sredstvima trajne potrošnje temeljem kojega se prisvajaju rezultati rada drugih ljudi i akumuliraju sredstva koja se odlukom njihovih vlasnika ulažu bilo u proizvodnu ili u potrošnu sferu. Vlasništvo na sredstvima u kojima je sadržan najviši stupanj osamostaljenja od njihova izvorišta, to jest ljudskog rada u oblasti materijalne proizvodnje, financijskim sredstvima omogućuje njegovom subjektu najveću pokretljivost u orijentiranju prema različitim poslovnim aktivnostima.

Sve ove protivurječnosti i mogućnosti u izražavanju prava vlasništva ne umanjuju, niti neutraliziraju osnovnu protivurječnost kapitalističkog načina proizvodnje: društvena proizvodnja, a privatno prisvajanje. Moglo bi se reći da ova osnovna protivurječnost djeluje i putem ovih posebnosti.

III. Društvena funkcija vlasništva u socijalizmu

Socijalizam djeluje na ukidanje osnovne protivurječnosti kapitalizma: protivurječnosti društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja. U ovom određenju socijalizma sadržana je pretpostavka da je kapitalizam izvršio podruštvljenje proizvodnje. To, naravno, treba uzeti sa izvjesnom rezervom. Kapitalizam je razvijao proizvodne snage, vršio koncentraciju radnika i njihov rad primjenjivao kao neposredno kolektivni, društveni rad. Društvenost proizvodnje koju je razvijao kapitalizam izražava se u sistemu ekonomske komunikacije u koju su se uključili svi subjekti privređi-

Digitized by Google

vanja i putem kojih se sav rad izražavao kao društveni. No, društvenost proizvodnje u kapitalizmu je otvoren proces kojeg socijalizam nastavlja. Zato historijska uloga socijalizma uključuje ovladavanje sa pozitivnim naslijeđem kapitalizma daljnjim razvijanjem društvenosti proizvodnje i otklanjanjem onih disproporcija u tome razvoju koje tu društvenost onemogućuju i negiraju. Ukidanje, odnosno prevladavanje, privatnog prisvajanja znači iskorjenjivanje iz toga naslijeđa osnovnog činioca reprodukcije kapitalizma kao način proizvodnje, a ujedno uspostavljanje uvjetâ za reproduciranje proizvodnje i prisvajanja predmetâ prirode na osnovama ravnopravnosti i suradnje pripadnika društva. Pitanje prisvajanja, njegove privatnosti, odnosno društvenosti, u vezi s tim potrebno je nešto problematizirati. Privatnost prisvajanja, odnosno učešće individua u prisvajanju neodvojivo je od ljudi i njihovog življenja. Da bi reproducirao svoj život i svoju porodicu, svaki čovjek mora prisvajati i upotrebljavati sredstva potrošnje. Međutim, privatno prisvajanje kao suprotnost društvenoj proizvodnji, kojega socijalizam ukida, jeste monopol na raspolaganje sredstvima na kojima se angažira i primjenjuje rad drugih ljudi i na tom monopolu zasnovano pravo na prisvajanje rezultatâ toga rada i raspolaganje njima.

Ukidanje toga monopola socijalizam vrši putem države. Time se vrši izvlašćivanje kapitalista i pretvaranje privatnog vlasništva u državno. Naša teorijska misao davno je utvrdila da pretvaranje privatnog kapitalističkog vlasništva u državno ne ukida ovaj monopol, nego ga nešto modificira. Taj se monopol proširuje i oblikuje u opći izraz. Suprotnost naslijeđena iz kapitalizma o društvenoj proizvodnji i privatnom prisvajanju ostala je i dalje u funkciji vlasništva. Prisvajanje rada ne vrše privatne osobe, ali ga vrši država kao nosilac monopola. Ipak socijalistička država nije isto što i privatni kapitalistički vlasnici. Ona vrši općedruštvene i socijalne funkcije u korist proizvođačâ i time donekle neutralizira pomenutu suprotnost.

S obzirom na tu činjenicu, nije bez osnove teza o podržavljavanju kao društvenom vlasništvu, ali u historijskom sklopu razrješavanju osnovne protivurječnosti naslijeđene iz kapitalizma: ukidanja monopola u raspolaganju sredstvima i uvjetima rada i vraćanja otuđenih sredstava udruženim proizvođačima. Upravo u kontekstu ukupnog historijskog kretanja kojim se vrši prijelaz društva iz kapitalizma u socijalizam državno vlasništvo na sredstvima i uvjetima rada djeluje kao početni, najniži oblik društvenog vlasništva.[3]

Historijski problem aktualiziran uspostavljanjem i djelovanjem kapitalističkog načina proizvodnje o ukidanju suprotnosti između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja ostaje trajno otvoren. Zapravo, on se poslije izvlaštenja kapitalista snagom države počinje izražavati kao problem transformiranja državnog

[3] Josip Broz Tito, *Trudbeničko upravljanje privredom*, »Komunist«, br. 4—5/1950, str. 24 (latinicom).

Digitized by Google

vlasništva u viši oblik društvenog vlasništva, to jest u materijalnu osnovicu udruženog rada i prisvajanja stvorene vrijednosti po osnovu uloženog rada. Pokazuje se aktualnost teze u kojoj se iskazuje progresivna funkcija države u negiranju kapitalističkog privatnog vlasništva, ali i bitna razlika između podržavljavanja i stvarnog podruštvljavanja sredstava i uvjetâ rada.

»Pretvaranje produktivnih snaga u državnu svojinu ne rješava sukob, ali ono skriva u sebi formalno sredstvo, ključ za rješenje. To rješenje može se sastojati samo u tome da se stvarno prizna društvena priroda modernih proizvodnih snaga, dakle, da se način proizvodnje, prisvajanja i razmjene dovede u sklad s društvenim karakterom sredstava za proizvodnju. A to se može postići samo na taj način što će društvo otvoreno i bez zaobilaženja prisvojiti sredstva za proizvodnju koja su prerasla svaki drugi način primjene osim društvenog.«[4]

U citiranom tekstu sadržan je bitni smisao promjena u ekonomsko-socijalnoj osnovi društva s obzirom na sredstva za proizvodnju, raspolaganje njima i prisvajanje rezultatâ rada.

Historijski proces ostvarivanja podruštvljavanja sredstava i uvjetâ rada izražava se u nekoliko vidova, odnosno poželjnih kretanja.

1. Razvijanje produktivnih snaga, odnosno materijalne osnovice društvenog rada, u skladu s ukupnim mogućnostima i dostignućima društva. Taj razvoj treba da sadrži i neprekidno reproducira ukupnu društvenu funkciju tih sredstava, da djeluju kao osnovica i instrument ljudi u njihovom radnom angažiranju, prisvajanju, preradi i korištenju predmetâ prirode u kojoj žive i s kojom se nalaze u aktivnom odnosu.

2. Društvenost sredstava i uvjetâ rada je u njihovoj dostupnosti svim pripadnicima društva. Smisao stvarnog podruštvljavanja je upravo u ostvarivanju tog zahtjeva. Dostupnost znači mogućnost uključivanja u društveni rad koji se primjenjuje na tim sredstvima i učešće u prisvajanju društvenog proizvoda. No to pretpostavlja i takvu razvijenost i organiziranost ovih sredstava da se na njima moraju radno angažirati svi za rad sposobni pripadnici društva. Pomanjkanje te pretpostavke onemogućuje da sredstva i uvjeti rada izražavaju svoju društvenu prirodu.

3. Podruštvljavanje sredstava i uvjetâ rada uključuje i mijenjanje ponašanja ljudi. Poželjno je da se ljudi prema tim sredstvima odnose kao prema prirodnoj pretpostavci njihovog zajedničkog rada i življenja, koju treba održavati, razvijati i unapređivati. Kao što se aktualizira problem očuvanja i unapređivanja prirodne sredine kao uvjeta življenja ljudi, društveno vlasništvo kao materijalna osnovica radnog angažiranja i osiguranja uvjetâ životne egzistencije zaslužuje da se udruženi radnici prema njemu odnose racionalno i odgovorno. U odnosu prema tim sredstvima izražava se prvenstveno stupanj integriranosti radnikâ u udruženi rad i jačanje uporišta za potpunije izražavanje svojih radnih

[4] Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, »Naprijed«, Zagreb, 1967, str 293.

Digitized by Google

potencijala, odnosno za postizanje što povoljnijih rezultata čija je svrha životna reprodukcija ljudskih individua. »Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da udruženi čovjek, udruženi proizvođači racionalno urede svoj promet materije s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umjesto da on njima gospodari kao neka slijepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi«.[5]

Sloboda koja se pominje u citiranom tekstu ujedno označava i odgovornost ljudi prema zajedničkim materijalnim pretpostavkama svojega rada i življenja. Racionalno uređenje svojeg prometa materije sa prirodom uključuje i odgovarajući odnos upravo prema društvenom vlasništvu koje i nije ništa drugo nego akumuliranim minulim radom uspostavljena materijalna pretpostavka egzistencije i djelovanja udruženih proizvođača.

IV. Protivrječnosti procesa podruštvljavanja sredstava i uvjetâ rada u našem društvu

Procesi podruštvljavanja sredstava i uvjetâ rada u našem društvu, u cjelini, pokazuju izvjesne osobenosti. Polazište procesa je svakako u izvlašćivanju kapitalista nakon pobjede oružane revolucije i stvaranja državnog sektora u kojeg su uključena nacionalizirana sredstva. Uvođenjem radničkog samoupravljanja otvara se proces transformacije državnog vlasništva u novi tip društvenog vlasništva u kojeg se uključuje i nosi ga novi subjekt: autonomne privredne organizacije i njihovi organi upravljanja. Autonomnost privrednih, kasnije radnih organizacija u odnosu na državu u pogledu raspolaganja sredstvima se proširivala, sužavala, bila ograničavana na različite načine, ali je ostala kao konstanta u privrednom i društvenom sistemu. Organizacije udruženog rada u suvremenim uvjetima su osnovni nosioci privredne aktivnosti i raspolaganja sredstvima koja su društveno vlasništvo.

Transformacija društvenog vlasništva iz državnog, kao njegovog najvažnijeg oblika, u kojem su protivurječnosti kapitalističkog načina proizvodnje nešto potisnute, modelirane, ali djelatne, u više, razvijenije oblike otpočela je uvođenjem samoupravljanja. Ali je ukupan kasniji razvoj aktualizirao krupne probleme koji procese podruštvljavanja sredstava i uvjetâ rada usporavaju i zaustavljaju. Suprotnosti sadržane u prirodi vlasništva kao monopolskog raspolaganja stvarima, koje su bile ispoljene, aktiviraju se i počinju djelovati. Time se i oni sadržaji koji su uspostavljeni i počeli se afirmirati u društvenom vlasništvu neutraliziraju, potiskuju, a aktiviraju se tendencije usmjerene na njegovu destrukciju i negiranje. Ima nekoliko kompleksa problema u vezi s društvenim vlasništvom koji zaslužuju da se naznače za raspravu.

[5] Karl Marks, *Kapital*, tom III, »Kultura«, Beograd, 1948, str. 711 (ćirilicom).

Digitized by Google

1. Neravnomjernosti u razvijenosti sredstava koje uvjetuju određene implikacije na planu njihovog stvarnog podruštvljavanja. Naime, poznato je da su u uvjetima kapitalizma u određenim privrednim granama, odnosno poduzećima, sredstva i organizacija rada tako razvijeni da ih nije bilo moguće drugačije upotrebljavati nego kao nosioce društvene proizvodnje. U drugima se proizvodnja zasnivala na sredstvima koja mogu upotrebljavati pojedinci ili je na njima moguće radno angažirati male grupe. Taj neravnomjerni razvoj djeluje i u socijalizmu. U ukupnom društvenom radu dio sredstava je u tehničko-tehnološkom smislu razvijen tako da uvjetuje angažiranje širih i kvalificirano složenijih kolektiva. Upravo u razvijenijem dijelu društvenog rada među radno angažiranim djeluje konzervativna tendencija u odnosu na unapređivanje sredstava, koja je uvjetovana neizvjesnošću za vlastitu egzistenciju koja može nastupiti tehnološkim usavršavanjima.

Neravnomjernost u razvijenosti sredstava uvjetuje različite vidove radne angažiranosti. Pored kolektivnog rada na određenim sektorima, nastaje koperacija s nosiocima rada na privatnim sredstvima iz koje mogu proizlaziti kako pozitivni rezultati tako i znatnije destruiranje materijalne supstance društvenog vlasništva.

Rad na privatnim sredstvima u pojedinim oblastima rada kao što su: poljoprivreda, zanatstvo, sitna trgovina, ugostiteljstvo i druge nalazi se, na izvjestan način, po strani historijskog procesa koji proizlazi iz protivurječnosti kapitalističkog načina proizvodnje i privatnog prisvajanja. Podruštvljavanje sredstava i uvjetâ rada koje počinje izvlaštavanjem kapitalista, a kasnije i države, u stvari je historijski proces ukidanja, prevazilaženja pomenute suprotnosti sadržane u kapitalističkom načinu proizvodnje. Rad na privatnim sredstvima tu protivurječnost ne sadrži, ali svojim cjelokupnim učinkom ulazi u proces društvene reprodukcije i može da dopunjuje rad koji se primjenjuje na društvenim sredstvima, kao što na izvjestan način može da oštećuje društveno vlasništvo, odnosno materijalnu osnovicu udruženog rada.

U našem društvu su aktivirane i djeluju tendencije kojima se rad na privatnim sredstvima izražava kao destrukcija društvenog vlasništva kao historijskog procesa prevladavanja suprotnosti između društvene proizvodnje i privatnog prisvajanja. U tom svojstvu se ne izražava vlastiti rad privatnim sredstvima, nego korištenje privatnih i privatiziranih sredstava za angažiranje i eksploataciju rada drugih i za prelijevanje sredstava iz društvenog vlasništva u privatno

2. Kompleks problema u vezi s društvenim vlasništvom u socijalizmu, sa samoupravnim osobinama, uvjetuju i oblici njegove egzistencije i djelovanja. Socijalizam nasljeđuje od kapitalizma akumulirani i prisvojeni minuli rad oblikovan u sredstvu za proizvodnju i sredstva trajne potrošnje, sredstva u robnom prometu, to jest trgovački kapital i finansijski kapital-bankarska sredstva. Ovi oblici u socijalizmu produžavaju funkcionirati kao društveno vlasništvo. Subjekti koji djeluju u ovim oblicima društvenog vlas-

Digitized by Google

ništva ulaze u međusobne kooperativne, komercijalne, kreditne itd. odnose. Preko ovih odnosa omogućuju se i dinamiziraju procesi ukupne reprodukcije uvjetâ rada i življenja u društvu, a time se u cjelini obnavlja i umnožava i društveno vlasništvo. No, u njima su potencijalno sadržane i realiziraju se mogućnosti nepoželjnih kretanja. U osamostaljenim oblicima društvenog vlasništva, prvenstveno u onima koji posreduju u tokovima društvene reprodukcije (bankarstvo, trgovina i slično) jače su ispoljeni i djeluju elementi klasnog naslijeđa koji aktiviraju tendenciju uspostavljanja svojevrsnog kapital-odnosa prema neposrednim proizvođačima u materijalnoj proizvodnji. Na tu tendenciju je ukazano prije donošenja takozvanih radničkih amandmana na Ustav SFRJ iz 1976[6], ali izgleda da ona ni do sada nije neutralizirana — aktiviranje suprotnosti kapitalizma: društvene proizvodnje i privatnog, odnosno monopolističkog prisvajanja.

3. Društveno vlasništvo, sadržano u akumuliranim sredstvima, djeluje kako u funkciji proizvodnje tako i u funkciji potrošnje. Društvena sredstva u socijalizmu čine materijalno-tehničku osnovicu radnog angažiranja ljudi i stvaranja društvenog proizvoda. Njihovo očuvanje, obnavljanje i razvijanje bitan je uvjet održavanja i reproduciranja sveukupnih uvjeta rada i življenja. Istovremeno, rezultati rada na tim sredstvima društveni su proizvod koji ulazi u proces potrošnje. Taj proces je složen i izaziva značajne implikacije na očuvanje i reproduciranje društvenog vlasništva. Dio sredstava trajne potrošnje se konstituira i djeluje kao društveno vlasništvo, ali su njihovi krajnji korisnici individue. Takav oblik su stambeni fondovi. Ovaj vid društvenog vlasništva može se samostalno održavati i reproducirati iz adekvatne visine stanarine, ali može i da kontinuirano izvlači sredstva iz društvene akumulacije i da ih putem niskih stanarina pretvara u privatna sredstva, te da utječe na slabljenje društvenog vlasništva u cjelini. Ovdje društveno vlasništvo posreduje u vršenju individualne potrošnje, ali posreduje neadekvatno i time uvjetuje vlastito slabljenje. No, individualnu potrošnju u ovoj oblasti posreduje privatni, odnosno grupni interes i na štetu društvenog vlasništva i individua. To je pojava prisvajanja stambenog prostora iz fonda društvenog vlasništva koji se iznajmljuje za visoku cijenu onima koji ne mogu da dobiju društveni stan. Kompleks potrošnje sadrži u sebi potencijalne mogućnosti za sužavanje i slabljenje produktivne funkcije društvenog vlasništva. Te mogućnosti su sadržane u odlučivanju o raspodjeli društvenog proizvoda, odnosno dohotka, u autonomnim radnim sredinama. Dohodak se finalizira u novčanom obliku i moguće ga je usmjeravati za obnavljanje i razvijanje materijalno-tehničke osnove i u vidove osobne i zajedničke potrošnje. Naravno da dohodak mora vršiti obje funkcije. Proporcije raspodjele na jedno i drugo mogu biti manje-više objektivno

[6] Vladimir Bakarić, *Proširena reprodukcija i radnička klasa*, u: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, I kolo, knjiga 1, Zagreb, 1983, str. 233.

Digitized by Google

uvjetovane samom strukturom sredstava rada, položajem na tržištu itd. Međutim, opće mogućnosti potrošnje, koje nisu date samo unutarnjim tržištem, nego i pritiskom ponude izvana, potenciraju stimulanse za veće usmjeravanje sredstava iz dohotka prema potrošnji. Aktiviranjem ove tendencije ukupni fondovi društvenog vlasništva slabe pod pritiskom tekuće potrošnje neadekvatne mogućnostima produktivnih snaga društva.

Sredstva koja se stvaraju u društvenoj proizvodnji nakon novčane valorizacije na tržištu kreću se kroz bankarski mehanizam. Jedan njihov dio se, putem ovog mehanizma, odlijeva u kreditiranje sredstava trajne potrošnje čiji su korisnici privatne osobe. Godinama su ovim kreditiranjem, u uvjetima kontinuiranog djelovanja inflacije, jačali fondovi trajnih potrošnih dobara u privatnom vlasništvu. Ova su se dobra ujedno uključivala u ekonomski saobraćaj i djeluju kao značajan činilac akumulacije sredstava u privatnom vlasništvu.

4. Proizvodi stvoreni primjenom rada na sredstvima u društvenom vlasništvu uključuju se u međunarodni ekonomski saobraćaj i u tome se saobraćaju valoriziraju. S obzirom na to da sredstva za proizvodnju dio svoje vrijednosti prenose na proizvod, može se reći da se i sredstva u društvenom vlasništvu, preko proizvoda, valoriziraju u tome saobraćaju. Ukoliko se rezultati rada, koji se vrše na tim sredstvima, valoriziraju nepovoljnije u tome saobraćaju i ta nepovoljna valorizacija se kontinuirano nastavlja, onda se može zaključiti da su ona izvrgnuta pritisku jačih i razvijenijih i da se pod tim pritiskom smanjuje njihova snaga. Sredstva u društvenom vlasništvu su izložena pritisku jačih i razvijenijih ne samo putem valorizacije izveženih proizvoda, nego i sistemom zavisnosti na osnovu uvoza strane tehnologije, kupovine licenci, zaduživanjem, odnosno primanjem kredita pod nepovoljnim uvjetima itd. Učešće u međunarodnom ekonomskom saobraćaju neprestano aktualizira problem ukupne produktivnosti rada koji se primjenjuje na društvenim sredstvima i osiguravanje što ravnopravnijih uvjeta učešća i djelovanja u ovom saobraćaju. Osigurati društvenost sredstava u njihovoj ukupnoj funkciji znači postizati što povoljniju valorizaciju rezultatâ rada proizvedenih tim sredstvima u uvjetima najšire internacionalne razmjene.

Digitized by Google

Dag Strpić

Društveno vlasništvo

(Pristupne teze)

I

(1) Kada danas i ovdje govorimo o teškoćama *obrane društvenog* vlasništva *od* različitih *privatnih*, bilo *pojedinačnih*, bilo *grupnih*, bilo *državnih ili paradržavnih vlasničkih uzurpacija*, onda je o tome teško produktivno progovoriti bez oživljavanja Marxova razumijevanja vlasništva — privatnog i društvenog. Više je tome razloga koje ovdje ne možemo obrazlagati.

Po mome sudu, rezimativno, sa svakog drugog teorijskog, odnosno uvijek nekog doktrinarnog stajališta — moramo zastati pri historijski dijelom prevladanim razlikovanjima *privatnog i javnog*. Najčešće u varijantama da privatno *de facto* pokušavamo prevladati javnim i obrnuto. U pravilu, upravo tim slijedom i u oscilacijama od drugog k prvome; i najčešće pod drugim terminološkim oznakama ili bez svakog kategorijalnog razlikovanja. A zbrka koja tako nastaje — nikada ne ostaje samo na teorijskoj razini.

(2) *Vlasništvo je*, za Marxa, *u svome temelju uvijek izjednačeno s proizvodnjom. A proizvodnja je uvijek proizvodnja neke zajednice*. Redukcija tog vlasništva na odnos pojedinaca i grupa spram uvjetâ proizvodnje — samo je metodičke prirode (dakako, uvjetovana specifičnom epohalnom strukturom reprodukcije odnosâ privatnog vlasništva).

Stoga za Marxa nevlasničko razumijevanje vlasništva mora biti u sebi kontradiktorno. Pogotovo ako bi bilo »nevlasničko-

Digitized by Google

-pravno!« Nevlasničko vlasništvo za nj je apsurdno, osim kada se radi, izolirano, o čistim proleterima, najamnim radnicima koji procesualno nemaju vlasništvo čak ni nad vlastitom robom — radnom snagom.

Vlasništvo (uvijek u nekom historijskom obliku) ima svoj temelj u »načinu proizvodnje«, kao u razini razvijenosti i u strukturi proizvodnih snaga utemeljenom, materijaliziranom odnošenju ljudi među sobom povodom odnošenja spram prirode. To je, uvijek historijski različita, njihova vlastita društvena priroda.

(3) Na taj način Marx promatra i privatno vlasništvo. Razvijeno privatno vlasništvo utemeljeno je privatnim načinom proizvodnje — načinom proizvodnje kapitala. No ono je razvijeno načinom prometa i načinom reprodukcije kapitala koji — svi zajedno — presežu u sve sfere života zajednice, jednako kao što ih sve temelje (i, na različite načine, iz sebe i od sebe izlučuju i razlučuju).

Otuda za Marxa, u *Bijedi filozofije, »definirati buržoasko vlasništvo znači isto što i izložiti sve društvene odnose buržoaske proizvodnje.* Htjeti dati definiciju vlasništva kao neke posebne kategorije, apstraktne i vječite ideje, može biti samo iluzija metafizike ili jurisprudencije«.

U svojoj kritici političke ekonomije (koja predstavlja pokušaj upravo takvog kritičkog izlaganja) Marks promatra ove odnose u njihovu općenitu temelju: kroz načine proizvodnje, prometa i reprodukcije kapitala. Sasvim skraćeno i shematski, ovdje naznačujemo neke čvorne točke tog izlaganja.

(4) »Društvo robnih proizvođača« reproducira se preko robnog oblika i tijela robe kao posredovnog subjekta svoje proizvodnje. *»Robna* proizvodnja«, koja je ovdje izjednačena s kapitalskom proizvodnjom, opstoji na tržišno partikulariziranoj morfologiji društvenom podjelom rada izoliranih proizvodnih jedinica (»manufakturni« i »tvornički sistem« kao osnove poduzetničkog sistema). Njihov rad tek posredstvom tržišta i oblika vrijednosti kao robnog oblika zadobiva društveni karakter. Ova *proizvodna izolacija i tržišno povezivanje* za Marxa u *Kapitalu* i u *Prilogu kritici političke ekonomije* izjednačeni su s tlocrtom privatnoga vlasništva. Oni *odgovaraju industrijskom tipu strukture proizvodnih snaga* načina proizvodnje kapitala. Istodobno, kao sistem svestrane izoliranosti/privatizacije, privatno se vlasništvo već ovdje pokazuje i kao sistem specifične univerzalne međuzavisnosti.

(5) Takav tlocrt privatnog vlasništva, u uvjetima robnog oblika kao dominantnog oblika proizvoda rada, moguć je samo onda kada i posljednja od tri odlučujuće robe građanske proizvodnje, *radna snaga, i sama postane robom. Opći odnos takve robe-radne snage s »kapitalom općenito«, udvostručen kao prometni odnos između varijabilnog kapitala i najamnog radnika, te kao odnos konstantnog kapitala spram kombiniranog radnika preko mašinerije (= odnos proizvodnje viška vrijednosti)* — drugo je određenje razvijenog privatnog vlasništva. Njegova je izravna konzekvencija

Digitized by Google

»*opći zakon akumulacije kapitala*«, koji bismo shematski mogli naznačiti kao treće određenje privatnog vlasništva kao ekonomskog odnosa i procesa. Međutim, valja naznačiti da upravo ovakav proces proizvodnje, kojeg karakterizira razvoj posredne društvenosti rada, postavlja i moderni udruženi rad kao ekspandirajuću *neposredno društvenu* proizvodnu snagu (kroz »kombiniranog radnika«).

(6) Prometni i reprodukcijski proces kapitala dalje razvijaju određenja posredne društvenosti i univerzalnosti procesa privatnog vlasništva. Na tome se ovdje ne možemo zadržavati dalje od napomene da su oni s načinom proizvodnje kapitala kao materijaliziranim temeljnim odnosom privatnog vlasništva — organski povezani. Tek transformativnim procesima, nametnuti dalje razvijenim određenjima načina proizvodnje kapitala, oni mogu biti organski prevladavani. To *prevladavanje* (koje je istodobno i interioriziranje i preoblikovanje — zadržavanje na višoj povijesnoj razini) — *identično sa socijalizmom kao procesom — moguće je samo kao imanentno,* utemeljeno ekonomskim zakonitostima kapitala, te socijalnim i političkim zakonitostima građanskog društva i države (koje su, dakako, i same u transformaciji).

(7) Osim negativnog razvijanja univerzalne društvenosti, u svojoj analizi kapitala kao ekonomskog odnosa i procesa privatnog vlasništva, Marx utvrđuje i pozitivne oblike kojima građanska epoha ekonomskog formiranja društva polaže temelje svome socijalističkom samoprevladavanju, pa i konačnoj socijalizaciji vlasništva. Pored same *radničke klase* kao klase građanskog društva, utemeljene i reproducirane njegovim ekonomskim, socijalnim i političkim zakonitostima, on kao takve pozitivne transformativne oblike vidi (uz *znanstveni* i *udruženi/kombinirani rad* i njegovu *organizaciju):* akcionarska društva, *kooperativne (samoupravne) tvornice, kreditni sistem, opće obrazovanje i sistem javnog informiranja,* te, u stanovitom smislu, *političku demokraciju i državnu opću organizaciju.*

(8) Sâmo privatno vlasništvo, kao i građanska proizvodnja i reprodukcija u cjelini, za Marxa su oznake epohe koja je u svom totalitetu prijelazna u odnosu na sve prethodne epohe zajedno. Ono stoga ne samo da jedino utemeljuje, nego i nameće *tendenciju podruštvljavanja vlasništva* koja će utemeljenje po svojoj vlastitoj mjeri naći u »načinu proizvodnje udruženog rada« »asocijacije slobodnih proizvođača«. Realizirano *društveno vlasništvo,* po Marxu, može biti samo *zajedničko vlasništvo* slobodnih individuuma te zajednice. To je vlasništvo temeljno njihovom *zajedničkom proizvodnjom* koja je *organski integrirana* diljem zajednice.

Ovakva je proizvodnja, u svojoj *neposrednoj društvenosti,* izravno suprotna robnoj proizvodnji; odnosno, povijesno je proizvedena robnom proizvodnjom i konsekutivnim fazama njenog samoprevladavanja nakon političke revolucije njene radničke klase. To se samoprevladavanje vrši kroz transformacijske/socijalističke proizvodne odnose — koji su socijalistički samo tako da oslobađaju

Digitized by Google

transformativne potencije načina proizvodnje kapitala i razvijaju postavljanje načina proizvodnje udruženog rada. Kroz taj proces zbiljske revolucije u proizvodnim snagama i u njihovu sklopu postupno se prevladavaju svi elementi građanske zajednice i tip njihove strukture.

(9) Suvremeni je svijet još uvijek manje ili više (kako u kojem segmentu) tek na početku ovoga povijesnog procesa. Zašto, kako i koliko je gdje na početku, o tome treba voditi raspravu i to znanstveno istraživati. Isto vrijedi i za jugoslavensku zajednicu.

Ali kada je riječ o »obrani« društvenoga vlasništva u njoj od privatnih uzurpacija, onda valja razlikovati obranu *prava* »društvenoga« vlasništva u njoj od različitih privatnih uzurpacija, — koje, po mome sudu, još uvijek u osnovi mora biti *građansko pravo* — od obrane i razvoja *temeljnog procesa podruštvljavanja vlasništva* koje je, u svim elementima strukture svojih odnosa i momentima procesa svog razvitka, još uvijek u osnovi privatno ili iz privatnog neposredno derivirano. U ovoj relaciji važno je pitanje usklađivanja prava društvenog vlasništva s realnom razinom njegove zbiljske organske podruštvljenosti i s potrebama njegova daljnjeg zbiljskog podruštvljavanja. Ali odlučno je pitanje — pitanje o ubrzanom (ali nikako ishitrenom ili čak izmišljenom!) razvitku ovoga zbiljskog organskog podruštvljavanja. Ono što prije svega treba braniti to je taj razvitak kao razvitak samoupravnog udruživanja rada prema realnim transformativnim ekonomskim zakonitostima. Nenapadanje i razvitak rečenog prava mora biti u funkciji ovoga temeljnog procesa podruštvljavanja proizvodnje.

II

(10) U ideologiji radničkog pokreta Evrope, pa i u njegovoj društvenoj teoriji, prije stoljeća i pol snažno je odjeknula poruka *Manifesta komunističke partije* o *»komunističkoj revoluciji«* koja će biti *»najradikalnije kidanje s tradicionalnim odnosima vlasništva«* i u kojoj će *»prvi korak u radničkoj revoluciji«* biti *»podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokracije«*. Odjeci ove londonske poruke Saveza komunista sežu i do naših dana. Ali ponešto izmijenjeni.

Te su izmjene ponajmanje rezultat Marxove razvijene kritike političke ekonomije koja je nakon *Manifesta* izrađena u četvrt stoljeća napornog teorijskog rada. Dapače, nakon *Kritike,* umjesto recepcije njenog revolucionarnog teorijskog aparata, primljene su prije svega njene pojednostavnjeno politički shvaćene prognostičke poruke. One poruke za koje se činilo da stavljaju *ad acta* potrebu postupnosti prevladavanja građanskih proizvodnih i političkih odnosa. A *ad acta* su stavljene one koje naglašavaju revoluciju u načinu proizvodnje kao daleki, ali strateški cilj.

Zašto takva recepcija? Dio objašnjenja svakako stoji do teško premostive razlike u teorijskoj razini između Marxove *Kritike* i

Digitized by Google

njegovih ranije objavljivanih radova, odnosno između njega i njegovih suvremenika i literarnih nasljednika. No glavni dio otpada na neprimjerenu historijsku situaciju u kojoj je *Kapital* kolektivno tumačen.

(11) Do dana današnjeg, naime, još nikada i *nigdje nije uspješno izvršena autohtona radnička i komunistička revolucija.* Revolucije koje su uspjele u svom političkom početku ne samo da su vršene u kapitalistički nerazvijenim, još dijelom feudalnim zemljama, i ne samo da su u mnoge od njih uvezene izvana, nego su po svom klasnom karakteru bile *dominantno vojno-seljačke revolucije, predvođene proleterskom avangardom i samom u klasnom srazu poluvojno organiziranom.* Nešto slično Engels je predviđao u *Principima komunizma* i isticao da će nakon nekog vremena razvoja takvih revolucija protiv njih možda biti potrebne izvorne proleterske revolucije.

Nakon takvih političkih revolucija na vlasti se u pravilu pojavljivao svojevrsni *politički savez proleterske avangardne partije s radničkom klasom* — namjesto ideološki proklamiranog saveza samih radnika i seljaka. Sama avangarda, pak, socijalno je bivala strukturirana najčešće kao ovakva ili onakva kombincija radničkog, seljačkog i malograđanskog članstva.

Logična posljedica takve eminentno klasične političke strukture bilo je shvaćanje države kao svojevrsnog *deus ex machina* ideologijskog komunizma. Neprijateljsko vojno, političko i ekonomsko okruženje samo je pojačavalo ove logične tendencije. Tako je, umjesto »podizanja proletarijata u vladajuću klasu«, uz istodobno »izvojevanje demokracije«, po tendenciji logike takve strukture dolazilo do formiranja *nedemokratske političke države s totalitarnom inklinacijom.* O izvornosti konkretne revolucije i avangarde ovisilo je koliko će ovakve unutrašnje političke tendencije probijati na površinu (i koliko će kasnije ustupati pred imanentnom građanskom, pa i buržoaskom restauracijom u otvorenijem obliku).

(12) U svojoj ekonomskoj osnovi takva se država ukorjenjivala u proizvodnji sebi komplementarnog i poda se podvedenog egalitarnog građanskog društva — koje je baš najčešće tek i trebalo izgraditi. Ta proizvodnja stoga ovakvu državu preciznije političko-ekonomski označava kao *socijalističku državu primitivne akumulacije kapitala* — osebujan slučaj Marxova »apstraktnog kapitalista« — koja je imala historijski zadatak da tek izgradi sistem privatnoga vlasništva. Reprodukcija ovakve države/društva morala je biti historijski ograničena *ubrzanim akumuliranjem, ali i interesno nužnim rasipanjem isisanog viška vrijednosti.* Inače bi se ovakva struktura morala dalje revolucionarno razložiti ili složiti, ili pak u sebi raspasti.

(13) Zbiljski korijen ideologije koja odgovara ovako uspostavljenoj i postavljenoj reprodukciji — sasvim skraćeno rečeno — mora izazvati *proklamiranje prava državnog (kao »društvenog«) vlasništva* kao »osnovni ekonomski zakon socijalizma«. I mora raz-

Digitized by Google

viti zatvorenu (»dogmatsku«) ideološku strukturu — analogno represivnom državnom aparatu — koja će »braniti« takav oblik vlasništva koje je samo poseban i katkad zakržljao oblik privatnog vlasništva. S većinom njegovih negativnih konzekvenci (opisanih pod I), a bez mnogih njegovih pozitivnih univerzalizirajućih oblika; i, što je odlučno, s otežanim oslobađanjem njegova povijesnog transformativnog naboja.

(14) Stoga će revolucija protiv takve strukture, kakvu je u osnovi predviđao Engels, logično inklinirati različitim oblicima anarhizma i restauriranju/razvijanju pravog privatnog vlasništva.

Samoupravljanje predstavlja tu revoluciju. Ono ne može potpuno izbjeći rečene opasnosti, ali ih može prevladavati. Ono se ne može uspješno razviti tako da »podruštvi« državu, kao što ni njemu prethodni oblik nije uspio »podržaviti« svoje građansko društvo. Ono ne može razviti svoju reprodukciju tako da je naprosto liberalizira i tako izvorno privatizira. Ali je ne može razviti ni tako da je na nov način monopolski ili državno-monopolski organizira.

Samoupravljanje može predstavljati samo oblik ekonomske i političke demokracije radničke klase (kao Marxovog ekspandirajućeg kombiniranog/udruženog rada), koji, na temelju realnog i sveobuhvatnog civilizacijskog projekta, u dugotrajnom procesu revolucionira cijelu strukturu građanske zajednice. Dakle, i državu, i društvo, i njihovu (privatnu) proizvodnju i reprodukciju, kao i posvemašnju ostalu ideologiju koja uz njih ide. Ali ono ih može revolucionirati samo tako da ih zna kao svoje realno polazište koje je moguće transformirati samo imanentno revolucijom, a nikako izvanjskim intervencijama. Upravo taj proces možemo označiti kao proces samoupravnog udruživanja društvenoga rada koji je u isto vrijeme proces realiziranja društvenog vlasništva u Marxovu smislu.

Digitized by Google

Stipe Šuvar

O razvoju društvenog vlasništva*

Društveno vlasništvo u našem jugoslavenskom društvu će se ostvarivati i štititi time što će se dalje razvijati. Jer društveno vlasništvo se još nije ostvarilo u svojoj punoći.

Razvoj socijalizma za kakav smo se opredijelili u jugoslavenskom društvu ide prema potpunom ostvarivanju društvenog vlasništva u smislu kojeg je naslutio još Friedrich Engels kada je pisao o tome da poslije svoje političke pobjede »proletarijat uzima društvenu vlast u svoje ruke i pretvara pomoću te vlasti društvena sredstva za proizvodnju... u društveno vlasništvo«. Samim uzimanjem vlasti proletarijat »oslobađa sredstva za proizvodnju njihovog dosadašnjeg svojstva kao kapitala i daje njihovom društvenom karakteru punu slobodu razvijanja«. Mogli bismo, na osnovu historijskih iskustava koja su stvorena od vremena kada je to Engels pisao do danas, kazati da samo puko uzimanje vlasti ne oslobađa sredstva za proizvodnju njihovog svojstva kao kapitala, nego da predstavlja tek uvjet da u dugotrajnom procesu socijalističkog razvitka njihov društveni karakter zadobije punu slobodu razvijanja. Marx je na isto mislio kada je napominjao da se socijalizam ne razvija na vlastitoj »osnovi«, već se razvija da bi prevladao

* Riječ na savjetovanju »Ostvarivanje i zaštita društvenog vlasništva«, održanom u Zagrebu 19. i 20. veljače 1985. godine.

Digitized by Google

kapitalističku »osnovu« iz koje je ponikao i da bi otklonio tragove starog društva, a da stvara, rađa, razvija elemente komunističkog društva, koje će imati svoju »osnovu«. Put od kapitalističkog do komunističkog društva je, po Marxu, »dugi proces razvitka u novim uvjetima«, a na tom putu radnička klasa, provodeći oslobođenje rada, dokida društvenu reprodukciju koja se temelji na stihijnom (u prirodnom, objektivnom smislu) djelovanju zakona kapitala i zemljišne rente i uspostavlja društvenu reprodukciju koja se temelji na stihijnom djelovanju zakona ekonomije slobodnog i udruženog rada.

Dok se ne ostvari takva društvena reprodukcija, ni sredstva proizvodnje, ni takozvani društveni kapital ne postaju društveno vlasništvo u punom smislu i njihov društveni karakter nema potpunu slobodu razvijanja. Ukratko, društveno vlasništvo se do tada ne može u potpunosti ostvariti.

Dugo je socijalistička teorija, pa i uprkos Marxovim napomenama, nacionalizaciju sredstava za proizvodnju poistovećivala s njihovim podruštvljavanjem. A nacionalizacija je samo prvi korak, bolje reći prvi preduvjet stvarnog podruštvljavanja, i to je više pravno-politički nego stvarni korak. Socijalističke zemlje u tom smislu su nacionalizirale kapital, ali time se proizvođač još ne spaja sa sredstvima za proizvodnju. U stvarnosti se ništa ne mijenja ni onda kada se nacionalizirana sredstva proglase »općenarodnom imovinom« kojom upravlja »općenarodna država«.

Naša društvena misao počela je to shvaćati već u onom trenutku kada se išlo na predaju upravljanja tvornicama radničkim savjetima. Josip Broz Tito u ekspozeu u Narodnoj skupštini 1950. godine kao programatski cilj orijentacije na radničko upravljanje, koje se u međuvremenu, u protekla tri i po desetljeća, razvilo u čitav sistem socijalističkog samoupravljanja, ističe pretvaranje državnog vlasništva u društveno, odnosno naglašava potrebu da se društveno vlasništvo ostvaruje ograničavanjem i eliminiranjem državnog.

Podnoseći obrazloženje historijskog Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, Tito je u lipnju 1950. godine istakao da ostvarivanje akcione parole radničkog pokreta: tvornice radnicima — a na što se jugoslavenska socijalistička revolucija usmjerava — »sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji, u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti trudbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi, ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam«.

U protekla tri i po desetljeća jugoslavensko se društvo razvijalo u znaku programatskog zahtjeva da radnička klasa i s njom povezani svi ostali radni ljudi uzmu neposredno u svoje ruke upravljanje sredstvima za proizvodnju i novostvorenom vrijednošću i da se čitavo društvo mijenja kako bi se to postiglo. Riječ je bila o tome da se traži put »nov, neutaban«, a često se i tapkalo u mjestu, lutalo u empiriji i pragmi, pokazivala nemoć pred snagom stihije, vraćalo se na početak.

Digitized by Google

U počecima samoupravljanja radni kolektivi su mogli donekle odlučivati samo o sredstvima za osobne dohotke i standard (zajedničke potrebe) u okvirima koje je država dopuštala u zatečenom podržavljenom poduzeću ili ustanovi. »Društveni kapital« i sredstva za neproizvodne djelatnosti (obrazovanje, nauka, kultura) uzimala je gotovo u cijelosti i dalje država te odlučivala o njihovoj količini i namjeni. U etapi naglašene deetatizacije poslije usvajanja Ustava iz 1963. i privredne reforme iz 1965. godine društveni kapital je iz državnih investicionih fondova prenijet na banke i u formalno osamostaljeni kreditni sistem, a u biti se zadržao državnovlasnički monopol, u sprezi s nosiocima odluka u kreditnom sistemu i u vrhovima radnih organizacija, u kojima je, po logici takozvanih velikih sistema, umjesto radničkog, nastajalo svojevrsno menadžersko samoupravljanje. Kreditni je sistem ovladao materijalnom proizvodnjom, a politički sistem nije davao prostora za veći utjecaj proizvođačâ na društvene odluke. U uvjetima društvene, pa i političke krize, izražene i u nacionalističkim i liberalističkim pojavama krajem sedamdesetih godina, a koje su izvirale iz jačanja tehnobirokratskog monopola u odnosima proizvodnje, došlo je do političke i idejne diferencijacije u redovima subjektivnih socijalističkih snaga, te je produbljena orijentacija na razvoj socijalističkog samoupravljanja razradom koncepcije udruživanja rada i sredstava i političkog sistema koji će omogućiti utjecaj radnikâ »odozdo« na donošenje odluka u procesu proširene reprodukcije, a time i na usmjeravanje razvoja društva u cjelini.

Naš razvoj od trenutka pojave radničkih savjeta utoliko je u znaku protivrječnosti društvenog vlasništva u socijalističkoj praksi. Edvard Kardelj je o tome 1972. godine napisao možda svoju najkoherentniju i na tragu Marxove kritike političke ekonomije inspirativnu studiju kada je ustvrdio da pojam društvenog vlasništva još uvijek ima sudbinu »novih historijskih tvorevina«, pa u tom smislu citira i Marxa — da se takve tvorevine »pogrešno smatraju kopijom starih i čak preživjelih oblika društvenog života na koje one možda liče«. E. Kardelj u toj studiji odbacuje poistovećivanje društvenog s državnim vlasništvom, ali i s kolektivnim i grupnim vlasništvom radne ili osnovne organizacije udruženog rada. To ne znači da društveno vlasništvo nema konkretnu materijalnu i pravnu sadržinu. A kada se društveno vlasništvo doista ostvaruje u svojoj punoći to je Marx naznačio već u prvom tomu *Kapitala*. I to Kardelj citira. Stvar je u tome da li se društvo kreće prema onom obliku društvenog vlasništva u kojem se »uspostavlja *individualo vlasništvo* na osnovi tekovine kapitalističke ere: na osnovi *kooperacije i zajedničkog posjeda zemlje i sredstava za proizvodnju koja je proizveo sam rad*«.*

U cijelom razdoblju otkako je data analiza i kritika »prve faze socijalizma«, u kojoj se konstituirao gotovo sveopći državni monopol odlučivanja, zasnovan na državnom uzimanju i distribuciji viška vrijednosti, u jugoslavenskom društvu traje borba da se os-

* K. Marx, *Kapital*, I, »Kultura«, 1947, latinica, str. 684.

Digitized by Google

tvari i »druga faza socijalizma«, u kojem bi sama radnička klasa organizirala pretvaranje viška rada u potreban rad, odnosno odlučivala o razvoju društva u susret asocijaciji slobodnih proizvođača, ma koliko ona historijski još bila udaljena, a i ostvariva samo stvaranjem jednog novog društva u cijelom svijetu.

Socijalističko samoupravljanje, kao oblik diktature proletarijata, u jugoslavenskim uvjetima je »stvarni pokret« da se društvo promijeni, te se može shvatiti i kao »socijalističko ovladavanje objektivnim ekonomskim zakonima«, kao proces potpunog podruštvljavanja sredstava za proizvodnju i rada, odnosno proces razvijanja društvenog vlasništva i, najzad, kao proces »upućivanja društvenih sredstava k ... udruženom radu«, čime se »zameće proces ukidanja viška vrijednosti (Marxovo pretvaranje viška društvenog radnog dana u »potreban rad«, to jest pretvaranje sredstava proširene reprodukcije u »troškove proizvodnje««) (V. Bakarić).

Teorija koju su razrađivali E. Kardelj, V. Bakarić i drugi, a ne isisavajući je iz prsta, već analizirajući suvremena kretanja i u svijetu i u našoj socijalističkoj praksi, našla je primjenu u odredbama Ustava i Zakona o udruženom radu, te u cijelom normativnom sistemu socijalističkog samoupravljanja koji danas imamo.

No u društvenim odnosima proizvodnje još vlada tehnobirokratski monopol, koji održava državnovlasničke i grupnovlasničke oblike vlasništva, a zaustavlja razvoj društvenog vlasništva. Taj tehnobirokratski monopol upravo je E. Kardelj tako dobro objasnio uočavajući protivurječnosti društvenog vlasništva u suvremenoj socijalističkoj praksi da se tu jedva ima što novog dodati.

Naše je društvo dobilo plašt samoupravljanja, ali se i dalje fiksiralo i fiksira osamostaljeno kretanje viška vrijednosti, a ono je onda imalo i ima logiku jednog drugog puta, suprotnog putu kojim radnička klasa ovladava ukupnom stvorenom vrijednošću. Bit onog što se tim »drugim putem« događalo, a što je upravo u sadašnjem trenutku došlo do kulminacije, Vladimir Bakarić je još 1974. godine ovako ocrtao:

»Odvajao se višak vrijednosti od ukupno stvorene vrijednosti, fiksiralo se to odvajanje i ono je imalo svoj drugi put — put kamate, put koji je nešto više nego što je kamata u klasičnom smislu te riječi, put koji sasvim sigurno nije dohodak radničke klase i ima drugu logiku, koji je ostatak starog društva, ostatak dohotka s naslova vlasništva. To je rađalo ... i tendenciju da i radna organizacija treba sve više postajati poduzeće, da se mora boriti za zaradu i nastale su tendencije koje su ... vodile, u malo modificiranom obliku, onom motivu proizvodnje koji je ranije postojao, tj. profitu.«

Tehnobirokratski monopol i dalje, dakako, proizvodi svoju ideologiju ili ideologije, pa tako i danas u nas cvatu shvaćanja društvenog vlasništva, koja se plasiraju i na teorijskim skupovima na tragu Kardeljeve misli, a da ne samo nemaju gotovo nikakvu vezu s tom mišlju, nego su joj posve suprotna i ujedno daleko ispod njezine razine.

Digitized by Google

Na primjer, takozvana kritička teorija društvenog vlasništva kakva se sada lansira polazi od shvaćanja da je društveno vlasništvo kao ekonomska kategorija također vlasnička kategorija, a da grupa pravnih teoretičara, naprotiv, »zastupa nesvojinsko gledište u vezi s društvenom svojinom«, pa su njezina gledišta, (te grupe pravnih teoretičara), »bar u formalnom smislu, i u smislu ustavno-pravne terminologije i frazeologije, našla mesta i u odredbama Ustava iz 1974. godine« (I. Maksimović).

Prema toj takozvanoj kritičkoj teoriji, društvena sredstva i društveni kapital su robe, podvrgnute zakonima robnog racionaliteta, imaju svoju cijenu korištenja i upotrebe. U nas je svojstvo društvene imovine i društvenog kapitala kao robe, objašnjavaju nosioci te teorije, institucionalno ukinuto još 1971. godine i zamijenjeno kategorijom o dogovornim uvjetima i modalitetima pod kojima će se sredstva u društvenom vlasništvu koristiti. U tom smislu iskrsavaju i sporovi o prirodi tržišta, »koje je adekvatno reprodukciji društvenog vlasništva samoupravnog tipa«, o prirodi i kategorijama rada: koji je rad »proizvodni« a koji nije, o raspodjeli prema rezultatima rada, prema »minulom radu« i prema »potrebama«.

Prigovor koji daju pristaše takozvane kritičke teorije društvenog vlasništva da se o društvenim odnosima i društvenom razvoju raspravlja nezavisno od njegovih stvarnih rezultata i empirijskih pojava, a više u smislu da li su oni u suglasnosti sa ustavnim i drugim normama, opravdan je, ali ni ta teorija ne ulazi u analizu zbiljskih društvenih i proizvodnih odnosa.

A o čemu je, zazravo, riječ? Bitka je u društvu kako da se ono i u kojem pravcu razvija. Mora vladati racionalnost robne proizvodnje, ali moraju se stvarati i uvjeti svjesne društvene podjele rada, elementi kretanja od udruženog rada, koji se tek uspostavlja, u susret asocijaciji slobodnih proizvođača. Osamostaljeno kretanje društvenog viška vrijednosti reproducira odnose u kojima se društveno vlasništvo ne može ostvarivati, jer je još ekspropriran proizvođač, mada proizvođač roba, od uvjetâ i plodova rada nad društvenim sredstvima rada.

Odlučujući o uvjetima i plodovima svog rada, o »upotrebi« društvenih sredstava (društvenog kapitala), o pitanjima proste, a sve više i proširene reprodukcije, radnička klasa u jugoslavenskom socijalističkom društvu je klasa robnih proizvođača na društvenim sredstvima za proizvodnju, a motiv proizvodnje je stjecanje što većeg dohotka (maksimalizacija dohotka). Utoliko ona vrši i poduzetničku ulogu, ali, za razliku od klase kapitalista — koja je bila privatni vlasnik sredstava za proizvodnju i rukovodila se stjecanjem profita — radnička klasa ne eksploatira rad ni jedne druge klase, ne uspostavlja komandu nad tuđim radom, već organizira vlastiti rad i gospodari minulim i tekućim radom. To je dato kao tendencija u razvoju jugoslavenskog društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja, a osobito nakon ulaženja u fazu udruživanja rada i sredstava, s ciljem da se dokine svaki oblik kapital-odnosa. Druga je stvar što u odnosima proizvodnje još postoji

Digitized by Google

snažan tehnobirokratski monopol, čija su personifikacija u odnosu na samu radničku klasu osamostaljeni slojevi birokracije i tehnokracije, a čija je materijalna osnova u osamostaljenom, od radnikovog odlučivanja, kretanju pojedinih dijelova viška vrijednosti, pa i u njihovom fiksiranju nasuprot radniku (još nerazorena vladavina kreditnog sistema izvan materijalne proizvodnje nad tom proizvodnjom). Borba za socijalistički razvoj društva u ovom trenutku i ima u žarištu upravo dokidanje tog monopola.

Višak vrijednosti postoji i moramo vidjeti kako se on u društvu kreće, što se s njim događa. Jer, dokidanje klasnog društva postiže se dokidanjem društvene podjele rada, kojim se stvara vrijednost za oplođivanje kapitala. Premda je podjela na kapitaliste i radnike samom eksproprijacijom eksproprijatorâ, nasilnim činom u političkoj revoluciji — kako napominje V. Bakarić — »ukinuta u svojoj brutalnoj formi«, nije ukinuto sve ono čega je izraz kapital-odnos, niti on sam. U socijalizmu, dakle, više nema kapitalističke klase, ali »ostaje čitav niz društvenih odnosa (slojeva) kao posljedica ovog klasnog odnosa« (odnosa kapitalista — — radnik — op. S. Š.). Radnička je klasa tu, na društvenoj sceni, i vodi se klasna borba protiv reproduciranja kapital-odnosa u njegovim raznim »preostalim«, pa i izmijenjenim oblicima, državnovlasničkom, grupnovlasničkom i privatnovlasničkom, čiji su socijalni protagonisti birokracija, tehnokracija i oni dijelovi privatnih vlasnika koji unajmljuju tuđu radnu snagu. Utoliko socijalistička društva nemaju jasno kristaliziranu »socijalnu strukturu«; to proizlazi iz »prirode« socijalizma. Novi proizvodni odnosi mogu se razvijati samo ukoliko postepeno potiskuju, zamjenjuju i prevladavaju razne oblike kapital-odnosa. A klasna borba se vodi oko toga kako da se uspostavi kontrola radnikâ nad društvenim kapitalom i nad drugim oblicima viška rada. »Odlučujuće pitanje pri tome jeste: na koji način da se vrši neophodna koncentracija i centralizacija onog dela opredmećenog minulog rada koji čini društvenu akumulaciju i tko raspolaže tom akumulacijom.«

Podruštvljavanje rada i proizvodnje, i materijalne i duhovne, još nije dovoljno uznapredovalo.

Sredstva za život i društvena bogatstva još se uvelike stvaraju na ekonomiji koja nije podruštvljena. Osobni dohodak osigurava tek 50 posto sredstava za život. U isto vrijeme čak se i povećava udio neradnih dohodaka i dohodaka oplođivanja kapitala i ubiranja rente u sredstvima stanovništva.

Iz tog ugla treba promatrati i odnos društvenog i privatnog sektora, ulogu onog segmenta društvene ekonomije koja se zasniva na privatnom vlasništvu, pa i klasnu strukturu, klasne odnose i sukobe.

Jer tu su, još su na društvenoj sceni slojevi privatnih vlasnika sredstava za proizvodnju koji iznajmljuju tuđu radnu snagu ili raspolažu novcem kao ekvivalentom svih roba i općom robom, koji oplođuju u novčanom prometu ili u prometu nekretninama i trajnim potrošnim dobrima, čiju upotrebnu vrijednost pretvaraju u prometnu: privatni poduzetnici, rentijeri, mešetari. Tajnu njihovog

Digitized by Google

postojanja, pa i proširene reprodukcije, nekih njihovih segmenata, donekle je objasnio Edvard Kardelj kada je svojevremeno napomenuo da »u nas još uvek postoje i određena područja proizvodnje i privrede u kojima, zbog nerazvijenosti proizvodnih snaga, privatnovlasnički odnos još uvek može biti produktivan. Ta područja, doduše, ekonomski više nisu odlučujuća, ali zacelo stalno rađaju određene privatnovlasničke, odnosno kapitalističke težnje i zato dobijaju podršku određenih slojeva društva«. »Milijarderi«, pak, nastaju u procesu pretvaranja društvenog kapitala u privatni kapital, u procesu »bogaćenja mimo rada« i unošenja elemenata kapitalizma u naš sistem, u specifičnim spregama državnovlasničkog, tehnobirokratskog i grupnovlasničkog monopola i privatnovlasničkog interesa.

Dakle, određeni društveni slojevi (»srednje klase«) reproduciraju se na osnovi postojanja privatnovlasničkog sektora proizvodnje i usluga. Kao što je poznato, u našoj javnosti jačaju glasovi koji zagovaraju širenje, bujanje tog sektora kao spasonosnog puta povećanom zapošljavanju i stvaranju većeg društvenog bogatstva. Iluzorne su, međutim, i teorija i politika koje računaju na sitnovlasnički socijalizam izvan mogućnosti osobnog rada na vlastitim sredstvima s osloncem na već podruštvljenu proizvodnju i utoliko i s perspektivom podruštvljavanja i takvog osobnog rada, odnosno pretvaranja proizvođača koji je ujedno i privatni vlasnik u neposrednog proizvođača na društvenim sredstvima za proizvodnju. Naime, sloj privatnih poduzetnika (tu, dakako, ne spadaju ni seljaci ni obrtnici koji ne unajmljuju tuđu radnu snagu) danas se u našem društvu reproducira uglavnom sa osloncem na društveni sektor proizvodnje i usluga (na primjer, privatno prevozništvo, privatno ugostiteljstvo, neki proizvodni i uslužni servisi), i to na taj način što daje usluge i koristi infrastrukturu koja se stvara i održava društvenim sredstvima. Riječ je o »grickanju« društvenog dohotka, o njegovoj preraspodjeli, a na podlozi i specifičnih sprega tehnobirokratskog i grupnovlasničkog monopola u društvenom sektoru i privatnopoduzetničkog interesa. Ukoliko prisvaja s naslova vlasništva, privatni kapital koji se stvara prisvajanjem dijela društvenog dohotka tim putem, ili pak eksploatacijom tuđe radne snage, ubiranjem zemljišne i građevinske rente, ubiranjem kamata, prisvajanjem na razne načine dijela osobne potrošnje koja se alimentira iz rada na društvenim sredstvima — teži da se prošireno reproducira i stoga nužno pokazuje i političke ambicije da stvori sebi prostor u društvu, te zagovara ove ili one putove i oblike restauracije svoje vlastite osnove: privatnog vlasništva kao alternative podruštvljavanju proizvodnje. Dakako, ne smijemo precjenjivati snagu tih privatnopoduzetničkih tendencija u suvremenom jugoslavenskom društvu, ali ni ne biti svjesni opasnosti da one erodiraju društveno vlasništvo i povećavaju socijalnu diferencijaciju, reproduciraju i povećavaju društvene nejednakosti po osnovu kapitala (pa makar i kao »ostatka«), a mimo i neovisno od rada i radnog doprinosa, što je jedina ustavno priznata osnova društvenog položaja čovjeka.

Digitized by Google

Nikola Knežević

Ekonomska djelotvornost — osnovni uvjet reprodukcije društvenog vlasništva

1. Otkud potreba za ponovnim promišljanjima sistema društvenog vlasništva?

U nas su dosad učinjeni veliki napori da se pronikne u srž proturječnosti društvenog vlasništva u socijalističkoj društvenoj praksi. Nisu nedostajali ni pokušaji da se osmisle takva rješenja u društveno-ekonomskim odnosima koja će uklanjati negativne, a favorizirati pozitivne pokretače i efekte tih pratećih proturječnosti. Međutim, problem je i dalje otvoren, jer su proturječnosti sve napetije i složenije. Polagane nade i očekivanja od primjene institucionalnog koncepta društveno-ekonomskih odnosa nisu izdržale provjeru prakse. Prilagođavanje je izvršeno, ali ne u onom smislu kako je to pretpostavljeno. Opća je ocjena da u praksi jačaju antisamoupravne tendencije i, što je samo druga strana tog procesa, sistem se nije pokazao ekonomski uspješnim i racionalnim.

Razumljivo je da to izaziva zbrku, unosi zabunu i djeluje dezorijentirajuće. U svemu tome javljaju se kontroverzna mišljenja u poimanju suštine društvenog vlasništva, prije svega njegove ekonomske djelotvornosti, osobito u usporedbi s privatnim vlasništvom. A pitanje ekonomske djelotvornosti sistema društvenog vlasništva nije samo naš, jugoslavenski problem, već problem svih postojećih sistema društvenog vlasništva bez obzira na oblike nji-

Digitized by Google

hova unutrašnjeg političkog uređenja. No, za razliku od drugih, u nas je taj problem odavno sagledan i otvoren. Razbijeno je i dogmatsko poimanje i poistovjećivanje društvenog vlasništva s državnim. Konačno, zato je i otvoren proces radničkog samoupravljanja, decentralizacije, demokratizacije i mnogo toga što je kasnije uslijedilo. Međutim, ekonomska struktura državnog vlasništva se, izgleda, ne da tako lako razbiti. Vrlo je vitalna i adaptibilna usmjeravajući idejna kretanja i institucionalne koncepcije u svoju korist. Postavlja se pitanje što je to što joj daje toliku životnu snagu koja je drži unatoč tolikih političkih stavova i osuda koje se svakodnevno izriču na tu adresu. Budući da se odnosi ne mijenjaju u proklamiranom pravcu, to je znak da još uvijek nije dan zadovoljavajući odgovor na to pitanje. Odnosno, ako je i dan, onda je poduzeto sve da on ne bude prihvaćen jer traženje takvog rješenja koje bi bilo djelotvornije u mijenjaju stanjâ i odnosâ u skladu s očekivanjima ne odgovara toj strukturi. Moguće je tu situaciju i drugačije protumačiti. Naime, u razbijanju ekonomske strukture državnog vlasništva ispoljene su i tendencije restitutivnog karaktera privatnog vlasništva. Budući da je revolucija osvajanjem političke vlasti upotrijebila silu države da bi ukinula pravo vlasništva, onda u ovim tendencijama, promatrano čisto ideološko-politički, revolucionarnost još uvijek nalazi oslonac na strani državne strukture kako bi se spriječila ova druga tendencija restauracije kapital-odnosa. U tome je, po našem mišljenju, objašnjenje te paradoksalne situacije u kojoj politički pokret na vlasti bez organizirane opozicije nije kadar u praksi provoditi svoje odluke. Možda je to prilično simplificirano objašnjenje, ali bi, ipak, o njemu valjalo malo razmisliti.

Ukoliko smo se uspjeli barem približiti problemu, onda bi u preispitivanju preobražaja oblika vlasništva od državnog u društveno trebalo ponovno kritički valorizirati sadašnji i, ako treba nešto mijenjati, onda osmisliti takav ekonomski (proizvodni) odnos koji će osigurati (1) vlast radničke klase nad društvenim sredstvima i nad ukupnom društvenom reprodukcijom, i (2) to mora biti takav odnos koji će već u sebi sadržavati motiv radnikâ za *većom ekonomskom djelotvornošću sistema društvenog vlasništva,* odnosno sistema te radničke vlasti. Bez ovog drugog, to jest bez ekonomske djelotvornosti, nemoguće je uspostaviti ono prvo. U tome je, po svoj prilici, bit problema.

Budući da sistem državnog vlasništva nije ekonomski toliko djelotvoran koliko je potrebno da se može ravnopravno nositi na ekonomskim »borilištima« sa sistemom kapitalističkog vlasništva, objektivno se traži izlaz u autonomnom razvoju, u ekonomskoj i političkoj izolaciji. S druge strane, pokušaji da se sistem učini ekonomski djelotvornijim usmjereni su na reafirmaciju elemenata kapital-odnosa. Drugim riječima, moguće je postići veću ekonomsku djelotvornost, ali u drugačijem ekonomskom sistemu, to jest u sistemu kapitalističkog vlasništva, ali zatim i u političkom ustrojstvu društva tog oblika vlasništva.

Digitized by Google

Suvišno je dokazivati da je taj sistem ekonomski superiorniji, po svojoj prirodi agresivniji, otvoreniji, nasrtljiviji u potrazi za novim tržištima itd. Stoga je to veliki mamac da se svjesno ili nesvjesno, milom ili silom — u zavisnosti od prilika — ulazi u taj sistem i njegove odnose. Ne treba kriti da su to karakteristike naše sadašnje situacije. Ono što se dosljedno — po mnogim ocjenama (punim pohvala) s dosta uspjeha — provodi u ostvarivanju programa ekonomske stabilizacije nisu dohodovni odnosi i procesi udruživanja motivirani iznutra u težnji za većom ekonomskom efikasnošću itd., već upravo monetarno-fiskalni instrumenti koje u svojoj ekonomskoj djelotvornosti primjenjuje kapitalistički sistem. Poznato je o kojim je instrumentima riječ. Oni sami po sebi mogu biti i vrijednosno neutralni, ali oni su sami po sebi i neodrživi. Njihova potpunija i trajnija djelotvornost može doći do izražaja samo pod uvjetom da se razviju i drugi mehanizmi, prije svega tržište financijskog kapitala. Poznato je da kapital svoju moć ne zasniva na tržištu roba, već na tržištu novca. Međutim, za tržište kapitala potrebni su i akteri koji će u tu »igru« ulaziti tako da je mogu igrati s velikim osjećajem za dobitak i gubitak i moraju brzo reagirati. To mogu samo vlasnici kapitala, a ukoliko ih nema, treba ih stvoriti. Čim se uspostavi tržište kapitala, automatski je na drugoj strani uspostavljeno tržište radne snage. To su dvije strane jednog odnosa. I to je, po svoj prilici, u sadašnjim rasuđivanjima i nadmetanjima najspornije pitanje oko koga će se u nas lomiti, ili se već lome, ideološka i politička koplja. Pri tom se mora računati i s objektivnim momentima koji u tome mogu odnijeti prevagu. Naime, uz dosadašnju ekonomsku situaciju i nisku ekonomsku efikasnost sistema društvenog vlasništva postoje i druge realne društvene pretpostavke za prevagu društvenih snaga u korist takvog odnosa. To su kredit, koji je potencijalno vlasništvo kapitala, i elementi svijesti — ali ne samo svijesti, već i stvarnog ekonomskog stanja — grupno-vlasničkog odnosa (što je samo koračić do privatnog vlasništva). Zar sve naglašenije teze o tome kako uopće i nije važan pravni oblik vlasništva, već je važno samo da se proizvodi, i to na ekonomski racionalan način, ne potvrđuju da je riječ o takvoj tendenciji? Doda li se tome spoznaja da je u nas u ekonomskoj krizi društveni, a ne privatni sektor, onda (uz već spomenutu ekonomsku superiornost kapitalističkih ekonomija) nije nimalo lako voditi ideološko-političku borbu i pronalaziti uvjerljive argumente kojima se može suprotstaviti toj tendenciji i njenim nosiocima.

Kako, dakle, braniti sistem društvenog vlasništva i, razume se, sva ona neostvarena očekivanja vezana za taj sistem? Može li se, dakle, olako preći preko teze da pitanje društvenog vlasništva, što znači uopće vlasništva, ne treba vezati za pravno-političke oblike vlasništva jer je »socijalizam proces socijalističke revolucije«? Zar prvo pitanje te revolucije, prvi čin njene političke vlasti, nije bilo baš ukidanje prava vlasništva? Drugim riječima, znači li to da je akt o nacionalizaciji promašena ili sporedna stvar? Ako zna-

Digitized by Google

či, onda se treba više zamisliti nad budućnošću koja iz toga slijedi nego nad onim što je prošlo. Međutim, u interesu povijesnih zasluga i budućnosti socijalističke revolucije treba jasno i glasno reći da je pitanje pravnog oblika vlasništva bilo i ostaje krucijalno pitanje revolucije, ali ona njime tek počinje, a ne završava. Toga su i te kako bili svjesni klasici marksizma kad su pisali Komunistički manifest u kome stoji:

»Iz početka se to može dogoditi naravno samo pomoću *despotskog posezanja u pravo vlasništva* i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle pomoću mjera koje *ekonomski* izgledaju *nedovoljne* i *neodržive*, ali koje u toku kretanja prelaze svoj sopstveni okvir i *neizbježne* su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje.«

Istakli smo neke riječi kako bismo na njih skrenuli pažnju. Nije, dakle, sporno (ili jest) despotsko posezanje u pravo vlasništva. To je neizbježno, ali samo po sebi nije dovoljno i nije održivo u *ekonomskom* pogledu ako iza toga ne uslijede druge mjere koje će biti *ekonomski dovoljne i održive* da se mijenja način proizvodnje. Prema tome, i te kako je važno ukidanje prava vlasništva — jer da to nije toliko važno čemu bi kapitalizam toliko bdio nad privatnim vlasništvom — ali je još važnije što se čini s nacionaliziranim sredstvima za proizvodnju. Pitanje je, dakle, ekonomske djelotvornosti sistema društvenog vlasništva jer se mora dokazivati da je sposoban za ubrzani razvoj proizvodnih snaga ne samo zbog vlastitog razvoja, već i da se ekonomski može nositi s drugim sistemima i da uvjerljivo podiže kvalitetu življenja prije svega radnikâ. Upravo se u praksi pokazuje koliko je sudbinski važno to pitanje ekonomske djelotvornosti za socijalističku revoluciju jer na tome sistem društvenog vlasništva prolazi ili pada. Sve dotle dok se sistem društvenog vlasništva ne bude u praksi potvrđivao svojom ekonomskom efikasnošću, to će samo pokazivati da još uvijek nisu pronađena prava rješenja u artikulaciji osnovnog ekonomskog odnosa i da treba dalje tražiti, umjesto tapkati u mjestu tješeći se kako su rješenja koja su inaugurirana dobra, samo ih »okorjela« praksa ne razumije i ne prihvaća. Međutim, život ne stoji, uvijek se kreće u nekom pravcu, a ne bismo smjeli biti ravnodušni na to kuda se kreće.

2. Uzroci ekonomske neefikasnosti sistema društvenog vlasništva nalaze se u neadekvatnoj artikulaciji osnovnog ekonomskog odnosa

U našem promatranju kapital-odnosa predugo smo ostali samo na njegovoj jednoj — ideološkoj, klasnoj — dimenziji, dok smo onu drugu, ekonomsku, koja svom silinom ubrzava razvoj proizvodnih snaga, gotovo sasvim zanemarili sve dok naše zaostajanje u ekonomskom razvoju nije postalo zabrinjavajuće. A upravo je ta druga, ekonomska strana tog odnosa u traganju za većom ekonomskom djelotvornošću društvenog vlasništva i te kako važna i in-

Digitized by Google

spirativna. No, prije nego što dođemo do toga pokušat ćemo na nekoliko elemenata pokazati u čemu je sadržana razlika u vitalnosti između kapital-odnosa, državno-vlasničkog (socijalističkog) i ovog našeg, samoupravnog (dohodovnog) socijalističkog.

Elementi usporedbe	Kapital--odnos	Državno-vlas. soc. odnos	Samoupravni soc. dohodovni odnos
1. Motiv	bogaćenje vlasnika kapitala	potrebe naroda prema držav. planu	dohodak
2. Funkcija cilja	maksimal. profita	rast proizvod. upotreb. vrijed.	maksimalizac. dohot. po rad.
3. Ekonomski	m - - - max (c+v) - - min	?	D - - - max. (Sp+D) - - ?
4. Osnovni mehanizam koordinacije	tržište	državni plan	tržište i plan (hipotetički)
5. Osjetljivost na razlike	velika	potpuna socijalizacija	u pravilu se socijaliziraju
6. Oblik ravnotežne cijene	zakon pf'	planski — potpuna centralizacija i redistribucija akum.	hipotetički = d' stvarno-terit. i funkc. autarkija

Mada to nisu svi elementi potrebni za takva uspoređivanja i mada bi sve te elemente trebalo preciznije izraziti, smatramo da se i na ovome može vidjeti gdje su osnovne razlike i u čemu treba tražiti uzroke ekonomske neefikasnosti oba odnosa (državno-socijalističkog i samoupravno-socijalističkog) naspram kapitalističkog. Ide li se redom po elementima, onda je motiv u kapital-odnosu dokazan u praksi, a ovamo su motivi više ideologizirani nego materijalizirani. No, to se i te kako odražava na ekonomskoj racionalnosti. U kapital-odnosu racionalnost se jasno vidi u takozvanoj minimaks funkciji gdje »m« predstavlja profit i nagon poduzetnika za njegovom maksimalizacijom, a u nazivniku je (»c+v«) cijena koštanja i isto tako izražen nagon poduzetnika za njenim svođenjem na minimum. Marks je u oba ta nagona vidio progresivnu ulogu kapitala i u vezi s tim je i napisao:

»Kao fanatik oplođavanja vrednosti, on bezobzirno prisiljava čovečanstvo na proizvodnju radi proizvodnje, a stoga *i na razvijanje društvenih proizvodnih snaga i na stvaranje onih materijalnih uslova proizvodnje koji jedini mogu biti stvarna osnovica nekog višeg društvenog oblika, kome je osnovni princip puno i slobodno razvijanje svake individue.*«[1]

Istakli smo ovaj drugi dio upravo zato jer smatramo da se na njega zaboravlja, a spominje se samo prvi dio u kome je izražena

[1] K. Marks, *Kapital*, »Kultura«, Beograd, 1964, sv. II, str. 291.

Digitized by Google

eksploatatorska priroda kapitala. U nas se, doduše, mnogo raspravlja i o posljednjoj rečenici, to jest o tome kako već danas treba primijeniti princip »punog i slobodnog razvitka svake individue«, zaboravljajući pri tom na one materijalne pretpostavke koje treba dostići za takav »viši društveni oblik«. A kapitalizam stvara te materijalne pretpostavke ne zato što to klasa kapitalista postavlja sebi kao povijesni zadatak, već zato što je to sadržano u samom ekonomskom odnosu, što je to uvjet njegova opstanka.

»Nagon za reduciranje cene koštanja na njen minimum *najjača je poluga za uvećavanje društvene proizvodne snage rada*, ali koji se ovdje ispoljava samo kao stalno uvećavanje proizvodne snage kapitala.«[2]

U sistemima društvenog vlasništva, bilo državnog bilo samoupravnog, nema u ekonomskom odnosu takvog nagona za sniženje troškova. Ono što se postiže više je produkt političke sile, odnosno društvene svijesti koja u tom smislu sve više malaksava koliko se topi onaj postrevolucionarni entuzijazam, a u odnosu je malo ugrađenog materijalnog pokretačkog motiva samih radnika.

U prikazanim elementima usporedbe vidi se da ni hipotetički dohodovni odnos[3] nema ugrađenu ekonomiju vremena (jer je dohodak i u brojniku i u nazivniku). Međutim, to ne treba posebno nikakvim formulama dokazivati jer da je drugačije ne bismo imali problema s ekonomskom efikasnošću, s razvojem proizvodnih snaga itd. Poveže li se s tim pitanje rizika i takozvane ravnotežne cijene, odnosno pravila po kome se vrši alokacija akumulacije, onda su to sve, u odnosu na kapital-odnos, nedefinirane stvari i sve zajedno čine sistem društvenog vlasništva vrlo neotpornim na razne nasrtaje i dosta slabim za uspješno ekonomsko takmičenje. A u takmičenje se mora ulaziti ili priznati poraz. Ili — na što je teško i pomisliti — ići u izolaciju.

Opće je opredjeljenje u društvu da treba prihvatiti izazov i smjelo se upustiti u ekonomsku utakmicu. Ali to znači ne samo izlaz u svijet, već i dolazak svijeta drugih proizvođača na ovo tržište. To znači takmičiti se sa svjetskim konkurentima i kod njih i kod sebe. Za to, razumije se, nije dovoljna samo dobra volja, već i takav ekonomski odnos u kome će *implicite* biti ugrađen i pokretački motiv za stvaralačku aktivnost i nagon za respektiranje ekonomije vremena. A to znači da u samom odnosu mora biti ugrađen i zakon ekonomije vremena.[4] Bez toga je iluzorno očekivati ono što se očekuje od tržišta. Pokušat ćemo stoga u kratkim crtama izložiti rezultate vlastitog promišljanja takvog ekonomskog odnosa koji bi, po našem mišljenju, zadovoljio te uvjete i omogu-

[2] Isto, sv. V, str. 430.

[3] Hipotetički stoga što u stvarnosti postoji mješavina odnosa koju nije lako definirati, pa se ne može tvrditi ni da tog dohodovnog odnosa nema niti da je vladajući.

[4] U nas se također vode polemike oko ekonomskih zakona u socijalizmu. Za Marksa to nije bilo sporno: »Ekonomiziranje vremenom, na to se naposljetku svodi sva ekonomija« (K. Marks, *Osnovi kritike političke ekonomije*, »Naprijed«, Zagreb, 1974, str. 65.

Digitized by Google

ćio da se društveno vlasništvo ili — što je isto — socijalističko samoupravljanje učini ekonomski djelotvornijim. Razumije se, ako o tome uopće ima smisla raspravljati s obzirom na tezu da je u tom pogledu sve jasno definirano i da se tu nema što dodati ni oduzeti, već samo provoditi. No, imamo li onda prihvatljivo objašnjenje zašto se to, kad je sve jasno, u praksi ne provodi, odnosno zašto se drugačije provodi ili, pak, jesmo li sigurni u pogledu ishoda onoga što se provodi kad je u pitanju karakter odnosa?

3. U poznatom obrascu kapital-odnosa prirodno je da se promjenom prava vlasništva izvrši zamjena mjesta između »m« i »v«

U artikulaciji ekonomskog odnosa u sistemu društvenog vlasništva koji bi bio ekonomski djelotvoran i osigurao reprodukciju socijalističkog samoupravljanja trebalo bi slijediti logiku promjena koje su nastale aktom o nacionalizaciji. Novi vlasnik sredstava je postala i ostala država i u tome je, kako smo naprijed istakli, sve zapelo. Međutim, pogledamo li ekonomsku strukturu kapital-odnosa, onda u njemu vidimo dva međusobno suprotstavljena motiva, odnosno nosioca interesa. Prvi je motiv vlasnika za kapitalizacijom, a drugi radnika za uvjetima egzistencije. Budući da je kapitalista vlasnik ne samo sredstava za proizvodnju, već i predmetâ za potrošnju, radnik je lišen uvjetâ egzistencije i samim tim prava na proizvod, što će reći na individualno vlasništvo (osim svoje radne snage). Izvlašćivanjem kapitaliste gasi se i njegov motiv proizvodnje — iza onog »m« nema više subjektivnog nagona za maksimalizacijom i isto tako se gubi i nagon za sniženjem cijene koštanja u onom »c+v« — ali se ne gasi motiv radnika za uvjetima egzistencije. Nije li logično da sada, kad nema zapreke u vlasništvu, motiv radnika izbije na površinu i da se promjena u odnosima vlasništva izrazi i u ekonomskom odnosu, i to tako da »m« i »v« zamijene mjesta, to jest

$$\frac{m}{c+v} \text{ transformira se u } \frac{v}{c+m},$$

pri čemu, dakako, to više nisu iste kategorije. Nasuprot »v« (radnika) ne stoji više privatni vlasnik sredstava, a to znači da se ukida klasni karakter vlasništva. Isto tako, »v« više nije cijena radne snage, samim tim nije ni trošak proizvodnje; ovdje je upravo obrnuto, to jest »m« postaje trošak, a »v« rezultat proizvodne aktivnosti radnika. Samim tim se mijenja i kvantiteta, jer ovdje u »m« imamo čistu akumulaciju za proširenu reprodukciju, a »v« predstavlja ostali dio dohotka. Možda bi bolje odgovarao izraz »dohotka proizvođača« ili »bruto osobnog dohotka«[5]. Iz toga, naime,

[5] Ideju o uključivanju akumulacije u troškove reprodukcije dao je svojevremeno V. Bakarić: »Izgleda da bismo taj proces znatno ubrzali ako bismo brže izradili puteve za sistem u kojem bi se cijene, na pri-

Digitized by Google

proizlazi da »v« nije ograničen cijenom radne snage (bez obzira na to na koji se način ova formira), već da zavisi od ekonomske efikasnosti, to jest od produktivnosti rada i ekonomije sredstava i, dakako, od uspješnog komuniciranja s okruženjem (tržištem).

Budući da u ovom konceptu poimanja društvenog vlasništva veličina akumulacije (»m«) nije određena individualnom potrebom, već potrebom društvenog razvoja, ona bi se morala utvrđivati u vidu *obvezne stope na angažirana društvena sredstva na razini društva.* Međutim, *odluku o upotrebi* po toj osnovi formirane akumulacije *donose isključivo radnici.* No, o tome će još biti riječi.

Dakle, pod pretpostavkom da je legaliziran motiv radnika na prisvajanje ostvarenog »v« i da je društveno utvrđena stopa reprodukcije (umnožavanja) društvenih sredstava, nastaje ekonomski odnos u kome će se javiti nagon (motiv) radnika za maksimalizacijom rezultata sadržanog u veličini toga »v« i za svođenje troškova proizvodnje, zajedno s akumulacijom (»m«), na minimum. Tako se stvara odnos koji bi mogao ekonomski uspješno parirati kapital-odnosu, to jest dolazi se i ovdje do motivirajuće minimaks funkcije. Dakle, komparativno.

$$\text{a) kapital-odnos} = \frac{m \text{ - - - max.}}{(c+v) \text{ - - min}}$$

$$\text{b) društv. vlasništvo} = \frac{v \text{ - - - mix.}}{(c+m) \text{ - - min.}}$$

Minimalizacija akumulacije u pojedinačnoj organizaciji u ovom odnosu ne znači njeno opće svođenje na minimum. Naprotiv, društveno potrebna akumulacija će se ostvariti pošto je ona vezana za ukupno raspoloživa društvena sredstva u ekonomskoj funkciji. Ali, smisao ove proturječnosti između općeg i posebnog, to jest da je svakoj organizaciji stalo do toga da ima što manju obvezu prema akumulaciji, a društvu da osigura potrebnu akumulaciju, ima veliko ekonomsko značenje. Budući da je obveza prema akumulaciji u ovom konceptu proporcionalna angažiranim sredstvima (a ne ostvarenom dohotku kao u sadašnjem odnosu), onda je ekonomski *ratio* takvog rješenja u tome da se smanjivanje obveze prema akumulaciji ne može izvršiti nikako drugačije nego većom ekonomijom sredstava. To sili na traženje rješenja u što optimalnijoj strukturi angažiranih sredstava, u strukturi ulaganja u gra-

---

mjer, ovako formirale: Materijalni troškovi + troškovi proširene reprodukcije (i rezervnog fonda) + lični dohodak (prema broju zaposlenih). Ili, ovaj posljednji termin definirati kao »troškove proizvođaču«. Ovo bi značilo da je »stopa rasta«, da tako kažemo, unaprijed osigurana, ugrađena u cijenu (kao što je prosta reprodukcija sadržana u materijalnim troškovima), a da bi se »društvena davanja« (izvan proizvodnje) mjerila na lična primanja i činila dio »troškova proizvođača«. « (V. Bakarić, *Prednacrt Ustava i raspodjela,* »Borba« od 24. 2. do 5. 3. 1963.

Digitized by Google

đevinske objekte (koji su nužni, ali neproduktivni) i u opremu, zatim na optimalizaciju zaliha, brzinu cirkulacije svakog dinara itd. Dakle, tu tek dolazi do potrage za ekonomskim znanjima kako bi se sa što manje angažiranih sredstava, a samim tim i obveze prema akumulaciji, postigao što veći rezultat u onome »v«. Sve je podređeno produktivnosti rada.

Svaki dinar koji se tako uštedi u sredstvima oslobađa se i ulaže u novu aktivnost ili će ga radnici ustupiti nekoj drugoj organizaciji kako bi dalje radnici te druge organizacije preuzeli obvezu prema uvećanju tog društvenog vlasništva. Na taj se način u društvu u cjelini ostvaruje potrebna, unaprijed utvrđena (planirana) masa akumulacije, jer se sredstva uvijek uvećavaju tamo gdje se koriste, a koriste se tamo gdje se to najbolje ekonomski isplati, to jest gdje ih se ne zadržava ako se ne mogu ekonomski racionalno upotrijebiti.

Ovom promjenom u ekonomskom odnosu, koja u stvari ispada prilično jednostavna, nalazi se — koliko se to može naslutiti — nukleus za razmahivanje jednog novog načina proizvodnje u kome osnovni ekonomski zakon postaje zakon ekonomije vremena. Drugim riječima, pored svijesti, u ovom se odnosu proturječnost između materijalnog interesa radnika i interesa društva javlja kao »najjača poluga za uvećavanje društvene proizvodne snage rada«, ali — da dodamo — koja se ovdje ne ispoljava kao stalno uvećavanje proizvodne snage kapitala, već udruženih radnika. Tamo gdje zataji svijest — a to nisu usamljeni slučajevi — ne može zatajiti ova pokretačka snaga proturječnosti individualnog i društvenog.

Trebalo bi, naravno, više prostora da se to sve pojasni i objasni. No, u oskudici prostora, još nekoliko napomena kako bi se bar prema onim elementima komparacije moglo vidjeti u čemu su razlike i mogućnosti ovog odnosa prema onim odnosima koje smo uspoređivali.

Pitanje razlika u ovom odnosu rješava se tako da nju snosi onaj tko odlučuje i tko prisvaja rezultat, to jest ide na teret onoga »v«. Dakle, na štetu potrošnje, a ne supstance društvenog vlasništva. U istoj mjeri u kojoj radnici polažu pravo na maksimalizaciju svoga »v« i društvo polaže pravo na zaštitu od samovolje i rasipništva onog što je opće, a to su u ovoj simbolici »c+m«. Radnici moraju jamčiti da će svojim »v« podmiriti obvezu prema akumulaciji, odnosno prema pogrešno uloženim (izgubljenim) sredstvima. Razumije se da to dalje pretpostavlja čvršće uzajamno jamstvo i solidarnost radnikâ više organizacija u snošenju rizika. Time bi i osjetljivost prema riziku bila značajna. Ali to za sobom povlači mnoge stvari. Drugačije bi se gledalo na međusobno povjerenje i na stjecanje tog povjerenja potrebnim vrlinama: radnim, stručnim, moralnim itd. Počelo bi se tražiti referencije onih koji pripremaju ekonomske odluke, kakva su im znanja i koliko su pouzdane njihove analitičke podloge za ekonomsko odlučivanje. Zaoštrilo bi se pitanje odgovornosti, evidencije i kontrole, ulaska

Digitized by Google

u poslovne aranžmane itd. Vjerojatno bi se u posve drugoj svjetlosti postavilo pitanje kadrovske politike, profesionalnih znanja i načina izbora rukovodećih kadrova, kontrole nad njima, njihove ovisnosti o zadovoljstvu radnika postignutim rezultatima i u međusobnim odnosima.

Pitanje rizika, koji je ovdje sasvim konkretan i materijaliziran, te motiv za što većom ekonomskom efikasnošću nužno bi podsticali traženje rješenjâ u korištenju efekata ekonomije obima, što se ne može postići bez specijalizacije, kooperacije i raznih oblika udruživanja u relacijama zemlje i izvan nje.

Pitanje gravitacijske cijene rješava se također iz logike samog odnosa. Budući da je cilj maksimalizacija »v« po radniku »r«, onda je prirodno očekivati da će se radnici podjednakih sposobnosti takmičiti i ulaziti u one aktivnosti koje će im osigurati međusobno prestizanje u osobnom dohotku. Iz toga slijedi da bi u ovom odnosu kao regulator alokacije rada i sredstava na razne djelatnosti objektivno bio prosječni »v«, to jest

$$v' = \frac{v}{r} \text{ produktivnost rada,}$$

odnosno struktura cijene:

$$P = Mt + Am + m + v$$

Zapravo, ovdje bi se sredstva »selila« po logici interesa rada, a ne kapitala ili birokracije. To ne znači da bi sve išlo samo od sebe, stihijno. Potrebno je i svjesno usmjeravanje jer kad se govori u kategorijama ekonomskih zakona, onda treba shvatiti sasvim uvjetno i fleksibilno, više kao tendenciju u kojoj bi društvene mjere imale oslonac ukoliko su usmjerene u pravcu tog zakona, a ne protiv njega.

Razumije se da cjelovito artikuliranje ovog odnosa traži da se, isto kao i akumulacija, unaprijed utvrdi i renta na prirodne uvjete i u toku privređivanja obračunava i pripisuje masi društvenih sredstava.

Mada i efekti tehnoloških promjena u kraćim razdobljima mogu u visini onoga »v« izazvati značajne razlike, njih bi ipak trebalo ostaviti u cijelosti u korist, odnosno na odlučivanje radnicima, jer motiv za tehnički napredak mora biti snažno ugrađen u sam odnos i stimuliran. Uz to treba imati na umu da su te kratkoročne, eventualno značajnije, razlike u osobnim dohocima radnikâ nužne za reproduciranje ovog odnosa. Tu je radnik više izložen riziku, mora imati mogućnost promjene suradnikâ i organizacije u kojoj radi, a mogu ga se i suradnici odreći ako se prema njima i prema svojim radnim zadacima ne odnosi kako treba. Stoga za sve te rizike i htijenja mora imati vlastitu materijalnu rezervu koja mu daje slobodu i sigurnost. Tu bi rezervu sam formirao štednjom iz osobnog dohotka, osobito onog dijela koji se ostvaruje od tih posebnih efekata koji su posljedica uspješnih eko-

Digitized by Google

nomskih odluka upravo u izboru tehnike i tehnologije ili su rezultat inovatorske aktivnosti. U protivnom, pretjerana socijalna sigurnost, koja se postiže na osnovi one solidarnosti koja uz rad pokriva i nerad i koja počiva na uravnilovci u raspodjeli, ne vodi u progres, već u opće propadanje. Sloboda i sigurnost ne mogu stoga biti samo kolektivna, društvena, već i osobna briga svakog radnika, jer to traži i pravilan vlastiti odnos prema obvezama i zahtijeva odgovorno ponašanje.

4. Utvrđivanje stope reprodukcije društvenih sredstava, gradacija i definiranje odnosa među odgovornim nosiocima ekonomskih interesa

Istakli smo da je visina akumulacije objektivno određena društvenom, a ne individualnom potrebom. U reprodukciji društvenog vlasništva sadržan je opći interes cijele društvene zajednice. Budući da su sredstva i prirodni resursi oskudni u odnosu na potrebe društva za ubrzanim razvojem i zapošljavanjem (ne samo ovih, već i stalno nadolazećih generacija), društvo kao cjelina snosi odgovornost za umnožavanje društvenih sredstava u skladu s tim rastućim potrebama i raspoloživim mogućnostima. U tome je, zapravo, u ovoj fazi razvoja još uvijek velika uloga radničke klase (i svjesnih subjektivnih društvenih snaga), to jest da kao koncentrirana socijalistička klasna svijest osigura, na razini društvene zajednice, obvezu uvećavanja društvenih sredstava u vidu stope reprodukcije, te da vodi strogu kontrolu kako bi se ta obveza uredno ispunjavala, bez iznimke, u svakom konkretnom slučaju. Ako se to i kvalificira kao svojevrsna diktatura općeg nad pojedinačnim i posebnim, onda je to ipak nešto drugačije od poznate nam diktature. To je diktatura bogatije sutrašnjice nad siromašnom današnjicom. Uspješno gospodarstvo je samo ono koje se žrtvuje danas vodeći računa o boljem sutra. Stoga se ne treba plašiti od prigovora na takvu diktaturu.

Prema tome, visinu stope reprodukcije društvenih sredstava — onoga »m« — treba utvrđivati na razini zemlje za čitavu privredu. Njihovo utvrđivanje ne bi smjelo biti problem, jer su osnovne veličine poznate. To je, na jednoj strani, ukupna masa akumulacije koju treba izdvojiti za proširenu reprodukciju, a na drugoj strani masa društvenih sredstava u privredi. Stavljanjem u odnos akumulacije i sredstava dobija se taj koeficijent, odnosno stopa reprodukcije sredstava. No, ona bi se morala razbiti na djelatnosti, jer u svim djelatnostima privrede, odnosno granama, nije jednako vrijeme ekonomskog efektuiranja uloženih sredstava, različita je struktura građevinskih objekata i oruđa za rad, zatim osnovnih i obrtnih sredstava i brzina cirkulacije obrtnih sredstava. No, sve se to može metodološki prilično korektno provesti i izračunati. Te bi stope, po prirodi stvari, trebao predlagati zavod za planiranje i one bi poslužile kao pouzdan parametar za razvojnu politiku na razini zemlje. Trebalo bi utvrditi i odgovarajući druš-

Digitized by Google

tveno-politički organ koji bi ih donosio, kao i vrijeme za koje bi se fiksirale jer je to i te kako važno kao podloga za ekonomsku orijentaciju privrednim organizacijama, odnosno radnicima koji će tu obavezu prema sredstvima preuzimati i ispunjavati. No, da još jednom ponovimo: *utvrđivanje stope reprodukcije ne znači oduzimanje nikome akumuliranih sredstava. To mora biti neprikosnoveno pravo radnikâ jer samo na toj osnovi taj odnos može uspješno funkcionirati.* Ukoliko se baš želimo pozivati na samoupravna prava radnikâ, onda je ono što se dosad činilo kudikamo nesamoupravnije, bilo da je riječ o miješanjima sa strane bilo pak, o tome da se prema sredstvima mnogi odnose kao da ona nisu rezultat rada, već dar prirode. Sjetimo se samo (znanih i neznanih) promašenih investicija, pretplaćenih gubitaša i sličnog.

Druga razina, ili krug, jeste interes privredne organizacije kao poseban interes. On se izvodi iz utvrđenog općeg interesa prema društvenim sredstvima, zatim proizlazi iz društvene svrhe privredne organizacije i, napokon, iz integracije pojedinačnih interesa radnika. Drugim riječima, taj je interes definiran već opisanim osnovnim ekonomskim odnosom ($\frac{v}{c+m}$), u kome su supsumirani svi navedeni interesi. Ono što smo istakli za reprezentanta općeg interesa, to jest da to nije prost zbir posebnih ili pojedinačnih interesa, već koncentrirana svijest o projekciji razvoja društva, vrijedi i ovdje samo što se odnosi na privrednu organizaciju. Drugačije rečeno, organ radničke samouprave u svojim odlukama mora integrirati sva tri interesa, ali isto tako respektirati i interese onih koji su direktno ili indirektno tangirani njihovom odlukom. Razumljivo je da je to nešto više nego prost zbir interesa udruženih radnika. Stoga je i tu, kao i na razini društva, još uvijek velika uloga subjektivnih faktora, posebno društveno-političkih organizacija.

Napokon, imamo pojedinačni interes radnika (Ir) kojega, po logici stvari, zastupa svaki radnik za sebe. Taj je interes u ovom odnosu ovisan o tome kako se ostvaruje interes organizacije u kojoj radnik radi (Ipo), a preko toga ovisi o općem interesu (Io). To se može izraziti relacijom

$$Ir = f(Ipo) = f(Io)$$

Pojedinačni interes radnika predstavlja osnovnu pokretačku snagu na kojoj počiva sveukupna ekonomska aktivnost društva. Kad se udruži više radnika, onda ta pokretačka snaga dobiva dodatnu potenciju. Stoga taj interes treba osloboditi neekonomskih stega i nazora koji svoje porijeklo vuku iz konzervativnih društava koja proizvodnog radnika vrednuju samo po tome koliko je koristan za eksploataciju (od desetine za popa, kuluka za feudalca, viška vrijednosti za vlasnika kapitala, pa do poreza za birokraciju). U ovoj koncepciji reprodukcije društvenog vlsništva mora se, na drugoj strani, odista uspostaviti individualna svojina rad-

Digitized by Google

nika nad sredstvima za potrošnju, to jest nad rezultatom njegova rada.[6] Ni raspodjela prema radu nema smisla ako se stalno s nekim ideološkim podozrenjem gleda na ono što čovjek sa zarađenim sredstvima čini. Time se u društvu stvara takav moralni pogled po kome je ideološki privrženiji ovom društvu onaj tko u slobodno vrijeme višak svog dohotka iznad dnevnih potreba prokocka ili troši po lokalima ili putovanjima nego onaj tko za ta sredstva nabavlja, recimo, materijal za kuću ili vikendicu, i tome još dodaje svoj rad. Imovina stečena svojim radom radi uživanja sasvim je nešto drugo od imovine stečene špekulacijom ili eksploatacijom koja i dalje služi radi eksploatacije drugoga. Raditi da bi se živjelo ili živjeti na tuđ račun, to su različite vrijednosti i treba ih kristalno jasno razlučiti kako bi se išlo naprijed.

5. Ovom koncepcijom reprodukcije sredstava gasi se kreditni odnos u cirkulaciji društvene akumulacije

Ekonomski odnos u ovoj koncepciji reprodukcije društvenih sredstava eliminira kreditni odnos. Mada je to prihvatljivo u pogledu promjene društvenog odnosa koji je imanentan kreditu — jer je pretvaranje akumulacije u kredit, u stvari, pretvaranje u kapital-odnos[7] — moramo odmah utješiti one kojima će to ukidanje kredita zazvučati šokantno i anahronistički u ovom svijetu koji je sav u dugovima i u vlasti kredita da će kredit još dugo postojati. Ovdje je riječ samo o cirkulaciji akumulacije u samom sistemu društvenog vlasništva, dok će sve drugo još dugo biti u funkciji kredita. No, da vidimo što je to u ovom odnosu drugačije, čime se supstituira i eliminira kreditni odnos.

Prikazat ćemo to na primjeru u kome se ujedno može vidjeti i kakvo bi se ekonomsko ponašanje radnikâ prema društvenim sredstvima moglo očekivati. Pretpostavit ćemo jednu organizaciju koja svoju aktivnost započinje nanovo, dakle, u novoizgrađenom proizvodnom pogonu koristeći društvena sredstva.

---

[6] U bježanju od državnog vlasništva i traženju rješenja kako spojiti radnika sa sredstvima bez posrednika otišlo se u drugu krajnost želeći radnika učiniti suvlasnikom sredstava. Tako stoji da radnik radi »svojim i društvenim minulim radom«, što je izvedeno iz jedne Marksove analize o uspostavi individualnog vlasništva negacijom kapitalističkog. Međutim, to je izazivalo pogrešna tumačenja i prije, pa je Engels intervenirao: »Za svakoga tko razume njemački jezik ovo znači da društvena svojina obuhvata zemljište i druga sredstva za proizvodnju, a individualna svojina *proizvode*, dakle, predmete za potrošnju« (F. Engels, *Anti-Diring*, »Kultura«, Beograd, 1964, str. 159).

[7] »Ali, čim su sredstva za proizvodnju prešla u nekontrolirane ruke banaka pretvarala su se u kapital, htjeli mi to priznati ili ne. Prema tome, tendencija kapitala u našem društvu postoji i moramo je svjesno snagama obuzdavati i usmjeravati, jer to likvidirati preko noći ne možemo« (V. Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, »Informator«, Zagreb, 1978, knjiga druga, str. 20).

Digitized by Google

Godine	S/R		Am (10%)	AK (20%)	v/r	S/R krajem godine	SNS kumulat. krajem godine
	Os	Ob					
1	5.000	1.000	500	1.200	5.800	7.200	1.700
2a	5.000	2.200	500	1.440	5.560	8.640	3.640
2b	4.500	1.000	500	1.100	5.900	6.600	1.600

Dakle, organizacija raspolaže sa 6.000 novčanih jedinica društvenih sredstava po radniku (S/R), i to 5.000 u osnovnim (Os), a 1.000 u obrtnim sredstvima (Ob). Po izdvajanju amortizacije osnovnih sredstava (po stopi od 10%) u iznosu od 500 novčanih jedinica i obveze prema sredstvima (po stopi od 20%) u iznosu od 5.800 novčanih jedinica, krajem godine društvena su sredstva uvećana sa 6.000 na 7.200, a organizacija u tome raspolaže sa 1.700 jedinica slobodnih novčanih sredstava (SNS — amortizacije i akumulacije). Pretpostavili smo zatim dvije ekstremne solucije u pogledu upotrebe slobodnih novčanih sredstava. Po prvoj, radnici će u drugoj godini zadržati kod sebe sva slobodna novčana sredstva, a po drugoj oni će ih u cijelosti ustupiti na korištenje nekoj drugoj organizaciji. Kakve su posljedice? U prvom slučaju (2a) radnici zadržana sredstva nisu imali u što investirati jer je još sve novo i sve dograđeno. Međutim, oni zato nisu ostvarili dodatnu proizvodnju, a na ta sredstva moraju obračunati i izdvojiti akumulaciju. Upravo za taj iznos (240 novčanih jedinica) uvećane akumulacije umanjili su sredstva za osobne dohotke (koji stoga u drugoj godini padaju sa 5.800 na 5.560). U drugom slučaju (2b) radnici zbog ustupanja slobodnih novčanih sredstava manje izdvajaju u akumulaciju, a kako se isto tako u obimu proizvodnje i u drugim troškovima ništa ne mijenja, raste im osobni dohodak sa 5.800 da 5.900 novčanih jedinica. Naime, budući da su ustupili i sredstva amortizacije, za taj je iznos manja vrijednost sadržana u osnovnim sredstvima čija se funkcionalna sposobnost zbog toga nije nimalo umanjila, pa po toj osnovi za 100 novčanih jedinica imaju manju obvezu prema akumulaciji u korist osobnog dohotka. Zavisno o tehnološkim karakteristikama opreme, tako se može postupati nekoliko godina, to jest sve dok ne bude potrebno ulagati u djelomičnu modernizaciju. Tako bi se oslobađali otpisane vrijednosti novčanih sredstava i koristili pogodnosti smanjivanja obveze prema akumulaciji u korist osobnih dohodaka.

Dakle, iz ovoga slijedi zaključak da se u ovom ekonomskom odnosu mora strogo voditi briga o svakom dinaru uloženom u osnovna i obrtna sredstva i oslobađati ga se ako se to isplati. A da li se i kada se isplati, to se brzo utvrdi na kretanju osobnog dohotka. U primjeru smo naveli ekstremne situacije, dok bi u stvarnosti unutar toga bilo bezbroj kombinacija. No, ono što je u ovom odnosu važno primijetiti jeste upravo taj ekonomski motiv da se sa *što manje sredstava* postigne što je moguće *veći rezultat*. U odnosu na dosadašnju praksu stalne »gladi« za sredstvima u ovom

Digitized by Google

se odnosu pokazuje velika suzdržanost u preuzimanju sredstava. I ne samo u preuzimanju, već i u tjeranju od sebe svakog slobodnog dinara koji se ne isplati investirati ili zadržavati.

Postavlja se pitanje kakve su obveze radnikâ one druge organizacije koji preuzimaju slobodna sredstva. Odgovor je: iste kao i onih u prvoj. Moraju ih po utvrđenoj stopi reprodukcije uvećavati. I to je taj novi moment u odnosima povodom društvenih sredstava. Iz obveze prema sredstvima gasi se vlasništvo radnikâ i organizacije na sredstva jer u ovom ekonomskom odnosu organizacije nemaju nikakav međusobni odnos povodom sredstava. Nema povrata ni »glavnice« ni plaćanja »kamate«, odnosno druge naknade. Obveza postoji samo na relaciji organizacije — odnosno, još pravilnije rečeno, radnici u njoj — sredstva. Dakle, kreditni odnos nestaje. A sredstva, ipak, cirkuliraju, ali ni po direktivi sa strane ni po osnovi kredita, već po logici ekonomskog interesa radnikâ, dakle, po njihovoj slobodnoj odluci. Sredstva prestaju biti osnova međusobne eksploatacije. U tome bi, po našem mišljenju, bila postignuta suština društvenog vlasništva i pravi sadržaj socijalističkog samoupravljanja.

Društvena sredstva ne može, dakle, nitko koristiti u svrhu prisvajanja tuđeg viška rada. Ali ih ne može koristiti ni prisvajajući »neokrnjeni« višak rada. Onaj tko ih koristi mora ih po utvrđenoj stopi uvećavati, i to je sve. Ali u tome se krije mogućnost da proklamirano »pravo na rad« svatko sposoban za rad može realizirati jer su to uvjeti po kojima i pojedinac može započeti aktivnost koristeći se društvenim sredstvima — ako nema drugih mogućnosti.

Nema smisla ulaziti u sva pitanja. Osim toga, treba se držati poslovice »tko puno dokazuje, ništa ne dokazuje«. Tko želi shvatiti o čemu se radi, taj će to shvatiti i iz ovoga što je rečeno, a tko ne želi, toga je nemoguće uvesti u bit stvari bez obzira na to koliko je dano objašnjenje jasno ili koncepcija prihvatljiva. To je već pitanje stavova koji su se formirali iz naslijeđenog mišljenja koje se teško oslobađa onih kategorija što su stoljećima stvarane. Kako razbiti ukorijenjeno vlasničko mišljenje i nekoga uvjeriti da privredna organizacija ne polaže pravo na naknadu za ustupljena sredstva niti na povrat »svojih« sredstava. Zaista, to nije lako jer je u svijesti ljudi ta psihološka »okoštalost« u poimanju vlasništva duboko usađena i vezana za privatno vlasništvo. Pa ipak, u tome odnosu to tako stoji. Kad radnicima u privrednoj organizaciji zatrebaju sredstva, oni će ih ponovno morati tražiti. Promatrano iz dosadašnje situacije, zaista se može nametnuti pitanje ima li smisla na takav način otuđivati od sebe sredstva jer su dosad uvijek manjkala. Nikad ih nije bilo ni približno dovoljno u odnosu na potražnju, unatoč tome što su banke multiplicirale kreditne potencijale daleko iznad realnog pokrića i na kredite iz inozemstva. Međutim, u ovom se odnosu pokazuje da bi ponašanje prema sredstvima bilo drugačije. Umjesto jagme, tu bi bila suzdržanost u preuzimanju sredstava. Takav bi odnos nestašicu ubrzo pretvorio

Digitized by Google

u višak sredstava. Umjesto potjere za sredstvima, javila bi se najprije potjera za dobrim idejama o tome u što bi bilo najbolje investirati. A kad bi se samo počelo misliti na taj način, to bi već bilo mnogo.

Možemo li uopće zamisliti da se mnogi problemi i u proizvodnji počnu rješavati pitanjem: može li to bez dodatnih ulaganja? Bile bi to zaista velike promjene. A iz odnosa o kome govorimo proizlazi da bi se do tih promjena moglo doći s relativno malo instrumenata, dakle, bez posebno sročenih velikih platformi koje su postale stil našeg političkog djelovanja. Stalno se nanovo pišu, a odnosi se ne mijenjaju.

Kako, dakle, riješiti problem u situaciji oskudice sredstava? Pa u tom slučaju se primjenjuje princip prioritetâ. Prve bi na red došle one organizacije koje su relativno najviše ustupile slobodnih sredstava. Zatim, recimo, one organizacije koje će najviše zaposliti novih radnika itd.

Ukidanjem kredita u cirkulaciji društvene akumulacije ukidaju se i mehanizmi stvaranja fiktivne akumulacije. Ukida se i mnogo toga drugog što se nagomilalo u i oko kredita. Sve dok se akumulacija »vrti« putem kredita besmisleno je govoriti o ukidanju kapital-odnosa i državnog vlasništva, a samim tim i o razvoju socijalističkog samoupravljanja. U našem sistemu kredit je »žila kucavica« birokracije. Moć birokracije upravo je proporcionalna kretanju kredita. U kolikoj mjeri kredit raste, u tolikoj mjeri jača moć birokracije, i obrnuto. Uostalom, sličnu je misao izrekao i Marks u poznatom spisu *Klasne borbe u Francuskoj*, gdje piše:

»Ustanak proletarijata — to je ukidanje buržoaskog kredita, jer to predstavlja ukidanje buržoaske proizvodnje i njenog poretka. Državni kredit i privatni kredit su *ekonomski* termometar kojim se može mjeriti intenzivnost neke revolucije. U istoj mjeri u kojoj oni padaju raste silina i stvaralačka snaga revolucije.«

Marks je mnogo pažnje u svojim radovima posvetio kreditu i gotovo sve što je o tome napisao i danas je jednako tako aktualno, s tom razlikom što su dimenzije pojave kudikamo veće nego u njegovo vrijeme. Ukazujući na potenciju koju kredit nosi kao prijelazni oblik iz jednog načina proizvodnje u novi, viši, Marks je istovremeno izložio kritici i ona mišljenja koja su otkrivala »čudotvornu moć kredita i bankarstva u socijalističkom smislu...«, dodavši: »Čim su sredstva za proizvodnju prestala da se pretvaraju u kapital,... kredit kao takav više nema smisla.«[8] Samo je pitanje kada se i na koji način sredstva prestaju pretvarati u kapital, pod kojim uvjetima? Možda se u ovom ekonomskom odnosu (o kome je bilo riječi u ovom prilogu) krije odgovor na to pitanje. Možda! Tko zna!

[8] K. Marks, *Kapital*, »Kultura«, Beograd, 1964, sv. V, str. 154.

Digitized by Google

Martin Vedriš

Na marginama društveno-vlasničkog odnosa

I

Svaka organizacija društvene proizvodnje nekog globalnog društva u osnovi znači i potrebu i pokušaj svjesnog utjecaja na razvoj i pravac kretanja bazičnih odnosa upravo tog i takvog društva. Budući da je pravna norma još najpogodniji i najpodesniji instrument transfera svijesti u bazu društva, zadržava se upravo pravna organizacija društvene proizvodnje i kao nužna i kao neophodna. U protivnom bi se bazični odnosi nužno kretali potpuno stihijno i potpuno nekontrolirano. Demistifikacija tog procesa juridičkog organiziranja društvene proizvodnje — zasluga je marksističke misli. Istina, ljudi ulaze bez svoje volje u postojeće proizvodne odnose datog globalnog društva. No to nikako ne znači i odbacivanje težnje da se upravo ti i takvi odnosi ili zadrže ili promijene. Razumije se da sam karakter pravne organizacije, a pogotovo njezin cilj prvenstveno ovisi o interesima onih koji tu organizaciju stvaraju. Poznato je da je svako pravo na razinu zakona podignuta volja vladajuće klase, ali je istovremeno to snažan instrument upravo u rukama te klase. Za sada, na žalost, besklasno društvo nije sa stranica filozofskih rasprava sišlo u realno postojeće društvene odnose.

Digitized by Google

Sve ovo što smo do sada napomenuli poznato je već toliko da postaje otrcano. No ipak nismo mogli mimoići i to što je poznato da bismo upozorili da pojava i afirmacija društvenog vlasništva i društvenovlasničkog odnosa nije nastala slučajno i stihijno. Naprotiv, nastala je na bazi poznavanja zakonitosti kretanja društvenih odnosa, koji su pod datim okolnostima i u datim uvjetima svjesno usmjeravani u društvenovlasničkom pravcu.

Potrebno je ipak još nešto napomenuti. Naime, neosporno je da su osnovni odnosi svakog društva — odnosi u proizvodnji i raspodjeli društvenog proizvoda. Njihov karakter daje i snažni pečat konkretnoj pravnoj nadgradnji. To znači da pravni odnosi koji nastaju u društvenoj suprastrukturi moraju nužno na određeni način biti povezani s onim bazičnim odnosima koji se svjesno uređuju. Ako se veza između infrastrukture i pravne suprastrukture prekine, to jest ako se u suprastrukturi ne nalazi pravno prerađeni sadržaj baze, tad pravna norma ostaje samo plod nečije juridičke pameti, ali istovremeno postaje nikad neprimjenjivana i nikad neprimjenjiva pravna norma.

Neprimjenjivost, kao i neefikasnost pravne norme, ravna je njezinoj juridičkoj smrti.

Očigledno je da zakonodavac može kod oblikovanja pravne norme postupiti na dva načina. Jedan je da se u sadržaj norme uključuju elementi koji su kočnica napretka. U takvom se slučaju dobija konzervativna ili čak reakcionarna norma. To znači da je cjelokupno pravo usmjereno na to da ono što sada *jeste* ostane takvo i u budućnosti. Naprotiv, drugi je način da se u pravnu normu uključe sadržaji koji su nosioci napretka. U takvom se slučaju dobija revolucionarno pravo koje se sastoji od normi što određuju da ono što sada jeste mora biti u budućnosti drukčije.

Promatrajući sa tog aspekta naš pozitivni pravni poredak, uočava se bitna njegova značajka. Naš se pravni poredak sastoji od normi kojima se mijenja pravna organizacija društvene proizvodnje.

Poznato je, naime, da je juridička organizacija društvene proizvodnje vjekovima bila *vlasničkopravna.* Tek je revolucionarno iskustvo, koje sobom donosi samoupravni socijalizam, pokazalo da je mogućna pravna organizacija društvene proizvodnje ne samo na *nevlasničkopravnoj* bazi, nego čak i na osnovi koja više uopće nije *imovinskopravna.*

Razumije se da mogućnost juridičke organizacije društvene proizvodnje na nevlasničkopravnoj osnovi postoji samo u onom društvu koje u svojoj bazi ima razvijene društvenovlasničke odnose.

Mada je neosporna činjenica da upravo socijalističko samoupravno društvo ima u svojoj bazi ukupnost društvenih i društveno-ekonomskih odnosa koji se upravo u toj ukupnosti mogu nazvati *društvenim vlasništvom,* ipak u teoriji još nismo izgradili jedinstvenu koncepciju i jedinstveno gledanje na taj novi i do sada

Digitized by Google

u povijesti nepoznati odnos koji se, shodno bogatoj semantici, naziva društveno vlasništvo.

Ako bismo sva različita mišljenja i shvaćanja koja su tokom tridesetogodišnje diskusije o društvenom vlasništvu došla do izražaja pokušali nekako sistematizirati, smatramo da bismo u osnovi mogli dobiti tri koncepta društvenog vlasništva: *vlasničkopravni, nevlasničkopravni i samoupravni.*

II

U prvom redu postoji shvaćanje prema kojemu je pravna organizacija društvene proizvodnje uvijek bila i uvijek će ostati vlasničkopravna. Prema tome, pojava društvenog vlasništva nije ništa posebno novo. Istina je da je došlo do stanovitog pomaka, ali samo utoliko što društveno vlasništvo treba smatrati novim, višim oblikom *prava vlasništva.*

Budući da je teza vezana za pupčanu vrpcu klasičnog građanskog prava, nazvana je *vlasničkopravnom.*

Kako ova koncepcija polazi od shvaćanja prava vlasništva kao subjektivnog prava (pravo vlasništva je maksimalni skup ovlaštenja koja pripadaju jednoj osobi u pogledu neke stvari), jasno je da joj se kao prvi pravni problem nametnulo pitanje tko je subjekt, tko je, dakle, nosilac tog prava. Odgovor se tražio u dijapazonu od države do društva, od radnog kolektiva pa sve do istovremeno postojećih ali različitih subjekata (društveno vlasništvo je podijeljeno vlasništvo).

Uza sve napore, koncepcija nije mogla riješiti taj problem, jer pravna organizacija društvenovlasničkog odnosa ne treba subjekta kao nosioca prava vlasništva. (Ponekad zastupnici ove koncepcije pogrešno tumače kritiku kao da kritičari tvrde da na društvenovlasničkom području uopće ne treba pravnih subjekata. To, dakako, nije točno, jer pravni subjekt ne mora biti istovremeno i nosilac prava vlasništva.)

Koncepciji se, nadalje, prigovara da ne može u sistemu krupne robne proizvodnje pružiti čak niti teorijski model prema kojemu bi morala nestajati eksploatacija čovjeka od strane čovjeka. To istovremeno znači da najam radne snage ostaje trajna, permanentna i pravnom poretku imanentna institucija.

Budući da ova koncepcija nije mogla izdržati znanstvenu kritiku, jer je poslije 1953. godine bilo doista teško braniti tezu prema kojoj je društveno vlasništvo oblik prava vlasništva, izgledalo je da su se pristalice ove koncepcije povukle. Međutim, to nije točno. Da li su naše ekonomske poteškoće postale uzrok previranja u našoj teoriji, teško je reći, ali je činjenica da su se pojavili *novi* zastupnici vlasničkopravnog koncepta. Osnovna je karakteristika te nove struje da se ona više ne brani, nego napada. Njihova je osnovna teza da je njima suprotna nevlasničkopravna koncepcija društvenog vlasništva najveća teorijska zabluda socijaliz-

Digitized by Google

ma. Treba, dakle, tu koncepciju što prije napustiti, jer postaje glavni rasadnik neodgovornosti.

Svodeći društveno i privatno vlasništvo na zajednički nazivnik prava vlasništva, obnovljeni vlasničkopravni koncept uopće više niti ne pokušava objasniti pojavu samoupravljanja, jer samoupravljanje i pravo vlasništva na sredstvima za proizvodnju naprosto ni teorijski, a ni praktički ne idu zajedno.

No, dok je u okviru novog vala samoupravljanje razmjerno neugodna tema, dotle se veoma glasno lansira teza o *suvlasništvu* između društvenog i privatnog vlasništva, i to u njegovoj najatraktivnijoj točki — suvlasništvo stana. Pri tome se gotovo šutke prelazi preko činjenice da je za ukidanje društvenog vlasništva u stambenoj oblasti, za pretakanje društvenih sredstava u privatno vlasništvo — gotovo idealan institut suvlasništva. (Dakako, niti mi ne nijećemo potrebu koegzistencije između društvenog i privatnog, ali ne na suvlasničko-pravnoj osnovi.)

Gledajući objektivno na obnovljenu vlasničkopravnu koncepciju, može se zaključiti da ona — možda ponekad i bez volje njezinih zastupnika — pruža teorijsku podlogu jačanju privatnovlasničkim i grupnovlasničkim tendencijama i kao da teorijski sondira teren za povratak na klasični kapital-odnos.

Možda smo u ocjeni nove vlasničkopravne koncepcije bili suviše strogi. No u svakom slučaju koncepciju ne valja ignorirati, već je treba pažljivo pratiti i analizirati.

III

Na pažljivoj analizi kretanja društvenovlasničkog odnosa te na kritici vlasničkopravnog koncepta društvenog vlasništva izgrađena je *nevlasničkopravna koncepcija društvenog vlasništva.* Koncepciju ne bi trebalo nazvati nevlasničkom, što je dosta uobičajeno. Smatramo da je precizniji termin — nevlasničkopravna.

Polazeći sa stanovišta da je jedan od osnovnih ciljeva socijalizma postepeno ukidanje eksploatacije čovjeka od strane čovjeka, te postepeno omogućavanje širenja samoupravljanja kao i otklanjanje zalijenacije neposrednog proizvođača od sredstava za proizvodnju i drugih uvjeta rada i stjecanja dohotka, prišlo se ukidanju socijalističkog državnog vlasništva.

Znanstveno je utvrđena činjenica da je eksploatacija moguća ako se između neposrednih proizvođača (prvi faktor proizvodnje) i sredstava za proizvodnju (drugi faktor proizvodnje) interpolira treći faktor, koji je u dosadašnjoj povijesti uvijek bio identičan pravnom vlasniku sredstava za proizvodnju, uz pretpostavku da on sam ne sudjeluje u neposrednoj proizvodnji. Funkcija trećeg faktora je da drži odvojene neposredne proizvođače od sredstava za proizvodnju, te da ih onda na historijski određeni način ponovo spaja.

Digitized by Google

Nekad se to radilo brahijalnom silom (ropstvo), a u suvremenom se društvu to postiže najamnim ugovorom.

Međutim, praksa je ubrzo pokazala da je od ukidanja državnog vlasništva pa do sveobuhvatnog formiranja društvenovlasničkog odnosa veoma dug i trnovit put. Trebalo je riješiti cio splet teorijskih problema i dilema. No istovremeno je trebalo razvijati svijest ljudi o tome da između neposrednih proizvođača i sredstava za proizvodnju ne bi trebalo biti posrednika. S druge strane, nije baš mala stvar razviti spoznaju kod ljudi da golemo bogatstvo koje se našlo najprije u narodnooslobodilačkom fondu, pa kasnije u općenarodnoj imovini, odnosno danas u ukupnosti društvenih sredstava — nije skup *ničijih* stvari koje bi se mogle slobodno prigrabiti i koristiti.

Među teorijskim pitanjima koja je trebalo ponovo istražiti bilo je razlikovanje ekonomskog i pravnog pojma vlasništva. U osloncu na Marxa, problem je trebalo riješiti analizom produkcionog odnosa, i to na najvišem stupnju apstrakcije. Možda će u nauci jednog dana ipak biti korisno saznanje o tome da Marx, npr., niti u najvišem stupnju apstrakcije ne poistovjećuje proizvodnju, prisvajanje i vlasništvo. To su pojmovi jednakog obujma, ali različitog sadržaja. Samo je sa tog aspekta mogućno objasniti zašto se ukupnost bazičnih odnosa jednog društva može nazvati i vlasničkim odnosom. Dok se proizvodni odnos promatra kao proces, kao dinamika, u njegovom su sadržaju osnovni elementi proizvodnja i prisvajanje. Naprotiv, ako se taj isti odnos promatra u njegovoj zamišljenoj statici, tad osnovni elementi postaju proizvod (proizvodnja završava u proizvodu) i pripadanje (prisvajanje završava u pripadanju). U tom aspektu, pripadanje se veže uz proizvod koji nekom pripada, a nekom ne. Dakle, riječ je o društvenom, to jest društveno-ekonomskom odnosu koji se u toj zamišljenoj statici može nazvati *vlasničkim* odnosom. Napominjemo samo to da proizvodno prisvajanje znači svrsishodnu realizaciju svojstava stvari (sredstava za proizvodnju). Prema tome, u ekonomskom pogledu, vlasnik je onaj koji prisvaja bilo koje svojstvo stvari, ali tako da ono što je prisvojeno njemu pripada.

Kad smo promatrali bilo koji proizvodni odnos kroz njegove sastavne elemente — neposredne proizvođače, sredstva za proizvodnju, te sadržaj kao prisvajanje ili pak kao proizvodnju — došli smo do zaključka da se i u proizvodu i u sredstvu za proizvodnju nalazi kristalizirani ljudski rad prošlih i sadašnjih generacija, uz jedan mali dio koji nam je od prirode dat, rekli smo da se takav ekonomski odnos može promatrati kao vlasnički odnos ako se promatra s aspekta pripadanja.

Prema tome, ako taj apstraktni produkcioni odnos zamislimo tako da samo jedan čovjek, prisvajajući prirodu, ulaže isključivo svoj rad, normalno i prirodno bi bilo da rezultat njemu pripada. Bio bi to nekakav apstraktni privatnovlasnički odnos. Za razliku od privatnog vlasništva kao ekonomske kategorije, kod društvenog bi vlasništva morao rezultat pripadati svakom onom koji je

Digitized by Google

svoj rad kristalizirao u novi proizvod. I kad smo rekli da je društveno vlasništvo takav produkcioni odnos u kojemu sredstva za proizvodnju itd. *pripadaju* istovremeno svakom članu društva i svima zajedno, no nikom u cijelosti, nikom isključivo, tad odbijamo kritiku koja nam imputira da smo rekli ono što kazali nismo.

U prvom redu nije istina da postoje statički i dinamički društveni odnosi. Oni se samo mogu sa tih aspekata promatrati. Proizvodni odnos koji je po samoj svojoj prirodi proces, dakle dinamičan, može se sa tog aspekta i promatrati. Ali, ako se taj isti odnos promatra u zamišljenoj statici, dakle s aspekta koji njemu prirodno nije svojstven, tada se u rezultatu mijenja kvalitet. On se ukazuje kao vlasnički odnos sa težištem na pripadanju.

Ako smo, dakle, društvenovlasnički odnos najprije postavili kao model, kao apstrakciju, tad je samo po sebi jasno da iz činjenice pripadanja ne izvlačimo ni za koga neke koristi, a pogotovo ne neka prava ili obaveze. Koristi iz činjenice pripadanja mogu teći samo prema onome koji dođe u aktivni proizvodni dodir sa društvenim sredstvom. A put i način koji dovode do tog dodira, kao i konkretno pitanje pripadanja, problem je konkretnog društva i konkretnih snaga koje o svemu tome odlučuju.

Međutim, i ove apstrakcije i apstraktne analize imaju ipak i praktične rezultate.

U prvom redu u društvenovlasničkom odnosu se radni čovjek ne može prema društvenim sredstvima odnositi kao prema *tuđima*. To je prvo. U drugom redu, ako se konkretni pojavni oblik društvenog vlasništva mora pravno urediti, tad taj pravni institut ne može biti jednak onome što nastaje na bazi privatnog vlasništva. Privatno se vlasništvo pravno organizira u okviru prava vlasništva, a društveno se vlasništvo *ne može* pravno organizirati kao pravo vlasništva.

Osim toga, nazivanje nekog odnosa pravnim terminom ne znači istovremeno pretvaranje tog odnosa u pravni. Prema tome, »vlasništvo« u sintagmi »društveno vlasništvo« ne znači »pravo vlasništva«.

U okviru nevlasničkopravnog koncepta treba razlikovati »vlasništvo« i »pravo vlasništva«. Prvim se označava ekonomski odnos, a drugim — pravni.

Formiranje društvenovlasničkog odnosa postavilo je i pred našeg zakonodavca nekoliko krupnih pitanja.

U prvom je redu bilo jasno da znanstveno postavljeni teorijski model ne odgovara realno postojećem odnosu. Ali model je, u najmanju ruku, pokazivao pravac kretanja bazičnih odnosa.

Nije bilo nikakve sumnje da društvenovlasnički odnos treba pravno organizirati i regulirati. Pri tome je bilo jasno da ta organizacija ne može biti vlasničkopravna, jer se društveno vlasništvo, već prema postavljenom modelu, ne može izraziti kroz pravo vlasništva. Stoga je trebalo pronaći nove adekvatne pravne institute. Istovremeno sa traženjem adekvatnog pravnog izraza društvenog vlasništva vodile su se i velike diskusije o karakteru robne proiz-

Digitized by Google

vodnje u socijalizmu. Prevladalo je shvaćanje da robna proizvodnja nije nužno zlo, nego, zapravo, jedino mogući način proizvodnje u društvu koje još ne može prići raspodjeli prema potrebama. To je za pravnu regulaciju društvenog vlasništva bilo odlučujuće. Naime, budući da je imovinsko pravo najadekvatnija pravna nadgradnja nad robnom proizvodnjom, prišlo se pravnom uređenju društvenog vlasništva metodom i logikom imovinskog prava.

U prvom redu formirana su dva osnovna stvarna prava: pravo korištenja i pravo raspolaganja. Ta prava nisu nastala razlaganjem sadržaja prava vlasništva, jer su u sebi bila određeni splet, neka simbioza, ovlaštenja i dužnosti. Napominjemo samo toliko da neki naši autori, koji su inače prihvatili nevlasničkopravnu koncepciju, nisu do danas prihvatili tezu o dvostrukom sadržaju tih novih imovinskih prava. Ova su neslaganja razlog što još nije izgrađena općeprihvaćena definicija tih novih prava. Štaviše, pojedini autori, pristalice takozvane monističke koncepcije, ne prihvataju postojanje dvaju prava. Tvrde da, na osnovi Zakona o sredstvima privrednih organizacija, postoji samo pravo korištenja koje u sebi sadrži i pravo raspolaganja.

Nosioci tih novih prava mogle su biti samo društvene pravne osobe. To su bili nevlasničkopravni subjekti kojima je supstrat pravne osobenosti bio spoj personalnog (radni kolektiv) i realnog (društvena sredstva) elementa.

No, iako je na temelju nevlasničkopravnog koncepta društvenog vlasništva, bilo moguće pravilno riješiti niz praktičnih pravnih problema, koje je život sobom donosio, ipak onaj osnovni cilj koji se namjeravao postići nevlasničkopravnom organizacijom društvene proizvodnje *nije* ostvaren.

U okviru nevlasničkopravnog koncepta su učinjene dvije kardinalne pogreške.

U prvom je redu radni čovjek, neposredni proizvođač, bio praktički sveden na nivo sudionika u supstratu pravne osobenosti društvene pravne osobe. Nije imao nikakvih prava prema društvenim sredstvima koja su mu u društvenovlasničkom smislu pripadala. Nasuprot njemu, njegova je vlastita društvena pravna osoba imala sva prava, a među njima i pravo korištenja i pravo raspolaganja. Snabdjevena ovim pravima, društvena se pravna osoba prema neposrednom proizvođaču pojavila kao treći faktor. Time je jugoslavensko iskustvo pokazalo netočnost postavke prema kojoj se samo nosilac prava vlasništva na sredstvima za proizvodnju može pojaviti kao treći faktor.

Budući da je nevlasničkopravni koncept onemogućavao realizaciju Ustavom utvrđene pozicije neposrednog proizvođača kao samoupravljača, trebalo je na negativnim iskustvima dosadašnjeg koncepta ostvariti novi adekvatniji i efikasniji.

Društvenovlasnički odnos je tako u svom kretanju još jednom svjesno pomaknut naprijed, kako bi mogao nesmetano pulsirati na bazi i u okviru nove klasno-radne, odnosno *samoupravne koncepcije.*

Digitized by Google

IV

Samoupravni koncept društvenog vlasništva nastoji, sa pravnog aspekta, totalno i konačno otkloniti svaku mogućnost pojave trećeg faktora. Formiralo se shvaćanje prema kojemu pravna organizacija društvene proizvodnje ne samo da ne mora biti vlasničko-pravna, nego ona ne mora biti niti imovinskopravna. Ta se ideja nametnula kao rezultat znanstvenog ispitivanja pravne strukture »trećeg faktora«. Pokazalo se, naime, da treći faktor može biti samo onaj pravni subjekt koji je nosilac imovinskih prava, a posebno stvarnih prava. Ukoliko se kao treći faktor javlja pravna osoba, pokazalo se da ona ima stvarna prava isključivo na predmetima koji se nalaze u supstratu njene pravne osobnosti. Ova je konstatacija omogućavala doista neuobičajen, čak pravno revolucionaran zahvat u samu strukturu društvene pravne osobe. Zahvat je bio usmjeren na promjenu strukture supstrata pravne osobnosti i društvene pravne osobe, i to prvenstveno privredne organizacije.

Kao što smo već rekli, supstrat pravne osobnosti društvene pravne osobe sastojao se od personalnog i realnog, odnosno materijalnog elementa. Iz strukture je izvučen materijalni element, izvučena su, dakle, društvena sredstva. Međutim, ta su sredstva pravno ostavljena u društvenoj pravnoj osobi, u funkciji *prirodne pretpostavke rada.*

Pravnom dislokacijom društvenih sredstava iz supstrata u društvenu pravnu osobu, postignuto je slijedeće: a) društvena pravna osoba više nema imovinskih prava na sastavnim dijelovima supstrata, b) društvena sredstva više *nepripadaju* društvenoj pravnoj osobi, nego se pravno nalaze u njoj.

Međutim, bilo je potrebno omogućiti neposredni proizvodni dodir između neposrednog proizvođača i sredstava za proizvodnju. Taj se dodir morao obezbijediti pravnim instrumentom i u okviru pravnog odnosa. U formiranju tog pravnog odnosa morali su aktivno sudjelovati samo radni ljudi, ali ni pod kojim uvjetom njihova organizacija — društvena pravna osoba. Jedini element koji svodi radne ljude na zajednički nazivnik, a koji element nema društvena pravna osoba, jeste *živi rad.*

Prema tome, radni ljudi na osnovi samoupravnog sporazuma udružuju svoj rad da bi pomoću društvenih sredstava, koja su prirodna pretpostavka rada, postigli određene osobne, zajedničke i opće ciljeve. Stoga je, umjesto personalnog supstrata pravne osobnosti, sada postao supstrat pravne osobnosti društvene pravne osobe — *udruženi rad.* Formirane su organizacije udruženog rada. No pri svemu tome uočeno je još nešto veoma značajno. Pokazalo se, naime, da međusobni odnos radnika u udruženom radu, gdje su društvena sredstva prirodna pretpostavka rada, ima karakter *osnovnog* produkcionog odnosa u socijalističkom samoupravnom društvu. Istovremeno, taj odnos između radnika u udruženom radu, u kojem su društvena sredstva prirodna pretpostavka rada, postaje i osnovnim pojavnim oblikom društvenovlasničkog odnosa.

Digitized by Google

Doista se moglo reći da je samoupravni koncept društvenog vlasništva, zapravo, klasno-radni koncept.

Međutim, sve te novine, koje je sobom donio Zakon o udruženom radu, otvorile su niz pitanja koja ZUR nije uopće riješio ili su njegova rješenja nedovoljno jasna i precizna.

a) Samoupravni koncept društvenog vlasništva polazi sa stanovišta sa kojim se dobar dio naše teorije i prakse uopće ne slaže. Ta polazna točka je princip prema kojem društveno vlasništvo u svom kretanju razara privatnovlasnički odnos. To znači da i nova pravna organizacija društvene proizvodnje, u kojoj je društvenovlasnički osnovni produkcioni odnos, mora također raslojavati klasični vlasničkopravni poredak i njegove pravne institute. Pitanje je samo da li je to razaranje frontalno i globalno, to jest da li se doživljava kao revolucionarno nasilje novog nad starim, ili teče postepeno, na mahove gotovo nečujno, ali uvijek uporno i konstantno. Na žalost, nema recepta za rješenje ove dileme. To je više praktično političko pitanje.

Ako se pobliže analiziraju novine koje ZUR na bazi samoupravnog koncepta uvodi, tad se, vjerojatno, naša pažnja mora zaustaviti najprije na problematici supstrata pravne osobnosti.

Naime, pravna osoba općenito, ali i društvena pravna osoba posebno — još su kategorije građanskog odnosa imovinskog prava. Zato se u supstratu njihove pravne osobnosti uvijek nalazila ona realnost koja je istovremeno bila i pravna kategorija imovinskog prava (fizička osoba, stvar, tražbina itd.).

Očigledno je da udruženi rad nije imovinskopravna kategorija. Stoga se postavlja ozbiljno pitanje da li je ovdje riječ o formiranju nekog novog oblika pravnog subjektiviteta koji bi bio svojstven samoupravnom pravu, ili o nagovještaju postepenog ukidanja društvene pravne osobe kao pravnog subjekta. Odgovor na to pitanje ovisi o stavu koji se zauzme prema problemu robne proizvodnje u socijalizmu. Pravni odnosi koji se formiraju nad robnom proizvodnjom teško se mogu zamisliti bez pravnih subjekata.

Međutim, postoji i shvaćanje prema kojem promjena supstrata nije baš takav revolucionarni zahtjev koji bi otvarao neku dalekosežnu problematiku. Naime, ovo shvaćanje polazi od činjenice da je pravna osobnost pravno svojstvo koje pravni poredak može vezati uz bilo koju realnost, bez obzira na to da li ta realnost jeste ili nije kategorija imovinskog prava. A udruženi rad je sigurno realnost socijalističkog samoupravnog društva.

No, ako bi se baš išlo na cizeliranje zurovskih odredaba, moglo bi se zaključiti da se taj zakon baš i nije u pitanju supstrata tako mnogo udaljio od klasičnih imovinsko-pravnih rješenja. Naime, ZUR govori o osnovnoj organizaciji udruženog rada kao o osnovnom obliku udruženg rada, ali istovremeno je OOUR i osnovna samoupravna zajednica radnika (član 14. ZUR). Tako je isto i radna organizacija samostalna samoupravna zajednica rad-

Digitized by Google

nika povezanih... (član 346. ZUR), iako nastaje udruživanjem rada i sredstava društvene reprodukcije.

Mada pitanje pravnog subjektiviteta društvene pravne osobe nije zurovsko pitanje, ipak kad se već upustio u problematiku strukture tog pojavnog oblika pravnog subjektiviteta, propis ne bi, kao dobro koncipiran, smio otvarati takve dileme.

b) Samoupravni koncept društvenog vlasništva uveo je novi pravni institut »društvena sredstva u društvenoj pravnoj osobi« i time otvorio cijeli spektar problema koji se ne mogu naprečac riješiti.

Nema sumnje da je institut kreiran zato što društvena pravna osoba više nema imovinska prava na objektima koji se u njoj nalaze. Budući da se imovinskim pravima izražava pripadanje (što znači da se imovinskim pravima izražava ekonomsko vlasništvo), očigledno je da društvena sredstva ne *pripadaju* društvenoj pravnoj osobi. Samim tim se otvara pitanje kakva je veza društvene pravne osobe i društvenih sredstava koja se u njoj nalaze. Po našem mišljenju, ovo pitanje nije riješeno. Doduše, neki autori smatraju da je to pitanje riješeno propisom. Međutim, propisom je riješeno samo pitanje lokacije a ne i pitanje veze između ta dva pravna pojma i pravna instituta. Društveno sredstvo može biti uključeno u društvenu pravnu osobu samo na temelju pravne osnove. Za pravnu osnovu se tvrdilo da je to ona bitna činjenica iz koje nastaje subjektivno pravo u pravnom odnosu. Budući da ovdje nema subjektivnih prava, očigledno je da pravna osnova predstavlja samo opravdanje za ulazak i ostajanje sredstava u društvenoj pravnoj osobi. Međutim, kako niti društvena pravna osoba, a niti radni čovjek, pa ni radni ljudi nemaju nikakvih imovinskih prava na društvenim sredstvima, to je samo logičan zaključak da društvena sredstva *niko ne može* posjedovati ako se ta sredstva nalaze u društvenoj pravnoj osobi. Ne treba ni spominjati kakvu muku praksa muči u slučajevima očiglednog smetanja posjeda.

Evo samo jednog primjera. Ako A., koji nema svoj put preko društvene nekretnine, počinje ipak preko nje voziti, a oni mnogobrojni organi iz člana 273. ZUR ne dignu tužbu u roku od 30 dana od časa saznanja za smetanje (a šta onda ako ne saznaju za učinioca u tom roku), postavljamo pitanje: šta će biti ako prođe rok za tužbu? Da li će tada mudri A. ući u posjed prava i dalje mirno voziti, samo zato što ZUR nije predvidio negatoriju. Ali *actio negatoria* pretpostavlja postojanje imovinskog prava, kojega u okviru samoupravnog koncepta nema, iako bi samo pozivom na član 25. Ustava takvo pravo moglo postojati.

Poseban je problem što smo došli u situaciju da nismo u stanju društveno vlasništvo izraziti kao pravni pojam. Izgleda da je ostala jedina mogućnost da se poslužimo izrazom »društveno sredstvo«. Dakle, izjednačujemo društveno vlasništvo kao odnos sa društvenim sredstvom kao objektom tog odnosa. Međutim, postoji tu još jedan »mali« nedostatak — da ni legislativa a ni teorija

Digitized by Google

nisu do danas dali zadovoljavajući odgovor na pitanje: što je društveno sredstvo? Da li je to stvar na kojoj ne postoji pravo vlasništva, niti drugo osnovno stvarno pravo, a ipak nije otvorena za zaposedanje? Odgovor tek treba dati.

Daljnji je problem kako će se u praksi interpretirati pojam »društvena sredstva u društvenoj pravnoj osobi«. Naime, društvena se sredstva sastoje iz stvari, novčanih sredstava i materijalnih prava (u koja ulaze patenti, licence i *potraživanja).* Postavlja se pitanje: hoće li praksa ovaj pojam »društvena sredstva u društvenoj pravnoj osobi« protumačiti kao imovinu, ali ne u njenom pravnom ili ekonomskom smislu, nego u golom laičkom shvaćanju kao skupa stvari i prava predstavljenih jednim nosiocem. Dakako, zamjena je mogućna, iako bi to bila greška koju je zakonodavac omogućio.

c) Kao treći kompleks problema koji se javljaju na području pravnog prometa može poslužiti član 243. ZUR. Taj član glasi:

»Društvene pravne osobe imaju pravo da u pravnom prometu društvenim sredstvima zaključuju samoupravne sporazume i ugovore te obavljaju druge pravne poslove i radnje u okviru svoje pravne sposobnosti (u daljnjem tekstu: pravo raspolaganja).

U ostvarivanju prava raspolaganja društvene pravne osobe prenose društvena sredstva na druge društvene pravne osobe, pribavljaju sredstva u društveno vlasništvo od nosilaca prava vlasništva, otuđuju društvena sredstva iz društvenog vlasništva, daju društvena sredstva na privremeno korištenje, zamjenjuju društvena sredstva i po drugim osnovama raspolažu društvenim sredstvima.«

Ako se sad, na osnovi citiranog teksta, pokuša odgovoriti na pitanje kakvo je pravo to pravo raspolaganja, mogući su veoma različiti, čak kontradiktorni odgovori.

U prvome redu to bi moglo biti imovinsko pravo, jer zakon govori o pravnom prometu. A pravni promet je prenos prava s jedne osobe na drugu putem pravnih poslova. Za takvu su operaciju sposobna samo imovinska prava. (Na ovom mjestu ne ulazimo u diskusiju o problemu pravnog prometa, jer je čak i taj stari pojam postao sporan.) Međutim, isti tekst u stavu 2. upozorava da pravo raspolaganja nije imovinsko pravo, jer se ne prenosi pravo, nego sredstva. Zakonski tekst omogućuje postavljanje pitanja: da li je pravo raspolaganja uopće pravo? ZUR, doduše, kaže da društvene pravne osobe imaju pravo sklapati pravne poslove itd. Međutim, u pravnom poretku ne postoji pravo na sklapanje pravnih poslova. Mogućnost da se sklapaju pravni poslovi nije pravo, nego svojstvo koje se inače naziva poslovna sposobnost.

U ovakvoj situaciji ne preostaje drugo nego da pokušamo naći odgovor u okviru samog samoupravnog koncepta.

Poznato je da radni ljudi udružujući svoj rad na osnovi samoupravnih sporazuma stječu pravo rada društvenim sredstvima kao novo osnovno pravo koje nije više imovinsko pravo. Radni ljudi imaju dalje zakonom određena prava, obaveze i odgovornosti u

Digitized by Google

pogledu korištenja raspolaganja itd. društvenim sredstvima. Međutim, radni ljudi donose o svemu meritornu odluku, ali prema trećem mogu nastupati samo kao društvena pravna osoba.

Prema tome, pravo raspolaganja bilo bi oblik u kojem se u prometu društvenim sredstvima ostvaruje sadržaj prava rada društvenim sredstvima. Prema trećem to bi pravo raspolaganja bilo imovinsko pravo, a društvena pravna osoba nema nikakvih imovinskih prava i mora se pokoriti i provesti meritornu odluku udruženog rada kao supstrata pravne osobenosti. Dakle, prema trećem može raspolagati društvenim sredstvima, a prema unutra, prema udruženom radu — i može i mora.

V

Na kraju ovih marginalija dodali bismo slijedeće:

Ako se ukupnost društvenih i društveno-ekonomskih odnosa jednog globalnog društva nazove njegovom bazom, tad je neosporno da se u bazi našeg socijalističkog samoupravnog društva nalaze dva kompleksa bazičnih odnosa: jedni su društvenovlasnički, a drugi — privatnovlasnički.

Interesantni su pravci kretanja tih dvaju kompleksa. Najprije je jačao društvenovlasnički odnos, potiskujući i razarajući privatnovlasničke odnose. Privatnovlasnički odnos je u svojoj defanzivi postepeno otupljivao svoju eksploatatorsku oštricu. Taj je proces doveo dotle da se čak i naziv privatno vlasništvo počeo povlačiti ostavljajući mjesto novom odnosu koji se počeo nazivati građanskim vlasništvom. To je upućivalo na pravac kretanja vlasničkih odnosa u smjeru osobnog vlasništva.

Međutim, sa prvom najavom ekonomskih teškoća počeo se u bazi mijenjati pravac kretanja osnovnih odnosa.

Građansko vlasništvo počinje dobivati nove (zapravo mu se počinju vraćati stare) karakteristike. Ti novi kvaliteti ponovo ga pretvaraju u privatno vlasništvo. Čak se i osobno vlasništvo kreće u pravcu privatnog. Privatno vlasništvo postaje pravno organiziranije, a time i agresivnije, nastojeći da se proširi na one prostore na kojima društvenovlasnički odnos nije bio dovoljno jak ili nije postigao rezultate koji su od njega očekivani. Na prvi pogled djeluje kao da privatno vlasništvo postaje limitirajući faktor razvoja društvenovlasničkih odnosa.

Ako privatnovlasnički odnos postaje sve atraktivnijom točkom za privatni kapital, koji doista postoji i jača, ako nudi neka primamljiva rješenja, tad postaje sve shvatljivijom gotovo baražna vatra koja se otvara na društvenovlasnički odnos. Taj se odnos počinje razarati u raznim pravcima. Jedan od tih pravaca je, npr., kriminal i njemu slični oblici. Zvuči gotovo nevjerojatno da se privatno bogaćenje i goleme zarade bez rada ostvaruju prvenstveno razaranjem društvenovlasničkog odnosa.

Digitized by Google

Međutim, društvenovlasnički odnos, iako napadan i fizički a često i teorijski, još nije egzistencijalno ugrožen. Da se to ne dogodi, potreban je ujedinjeni napor teorije koja treba rješavati znanstvene probleme koji se postavljaju na današnjoj stepenici razvitka tog osnovnog, a vjerujemo još predominantnog našeg bazičnog odnosa. Nema sumnje da je nadalje potrebno cijelo golemo područje društvenovlasničkih odnosa zakonodavno urediti i dograditi.

Sama norma mora biti razumna, primjenljiva i efikasna. Smatramo da je zakonodavac dužan osluhnuti bilo praktičnog života. Mora se zamisliti nad situacijama u kojima praksa frontalno odbija da prihvati neka ponuđena rješenja. Kao ni objektivna znanstvena kritika tako ni dobro argumentirana upozorenja iz prakse nisu i ne mogu biti neprijateljska. Uvažavajući ih, izgradićemo samoupravni koncept društvenog vlasništva. Taj koncept ne bi trebalo napustiti, jer u svojoj racionalnoj jezgri otvara pravu perspektivu svakom radnom čovjeku u ovom našem socijalističkom samoupravnom društvu.

Digitized by Google

Josip Gašpar

Oblici ugrožavanja društvenog vlasništva kroz odnose privatnog i društvenog sektora

Ozbiljnost problematike zaštite društvenog vlasništva zahtijeva od svih samoupravnih, društvenih i državnih organa i organizacija da poduzmu pojačane i odlučne mjere u borbi za zaštitu društvenog vlasništva kao materijalne osnove učvršćivanja i daljnje izgradnje našeg samoupravnog socijalističkog društva. Moraju se onemogućiti i u korijenu spriječiti svi vidovi nasrtaja i umanjenja, odnosno otuđenja dobara i sredstava društvenog vlasništva. Paralelno treba poduzimati sve potrebne mjere i postupke za racionalno i efikasno korištenje, upravljanje i raspolaganje društvenom imovinom, novčanim i drugim sredstvima, te pravima i interesima društva, u pravcu stalnog unapređivanja i uvećanja tih društvenih dobara.

Kad govorimo o zaštiti društvenog vlasništva, moramo se podsjetiti da naše samoupravno društvo karakteriziraju društveno-vlasnički odnosi i samoupravljanje radnih ljudi. U tome primat zauzima upravo društveno vlasništvo, koje čini materijalnu osnovu daljnjeg razvoja socijalističkog društva i socijalističkih samoupravnih odnosa.

U ostvarivanju zaštite samoupravnih prava i društvenog vlasništva učestvuju mnogi samoupravni, društveni, državni, društveno-politički i drugi subjekti samozaštitnog mehanizma.

Digitized by Google

U organizacijama udruženog rada i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama zaštitu samoupravnih prava i društvenog vlasništva radnici ostvaruju neposredno, preko samoupravnih i poslovodnih organa, preko posebnog organa samoupravne radničke kontrole i drugih oblika samozaštite.

Društvenu zaštitu samoupravnih prava i društvenog vlasništva ostvaruju skupštine društveno-političkih zajednica i njima odgovorni organi, sudovi udruženog rada i drugi sudovi, javni tužilac, društveni pravobranilac samoupravljanja i Služba društvenog knjigovodstva. Svojevrsnu društvenu zaštitu samoupravnih prava radnih ljudi i društvenog vlasništva ostvaruju i društveno-političke organizacije koje, kao element integralnog sistema samoupravnih društvenih odnosa i njihov idejni nosilac, svojom aktivnošću doprinose razvoju i zaštiti samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu i u društvu u cjelini. Mjesto i uloga, te sadržaj i metode rada pojedinog subjekta, odnosno zaštitnog i samozaštitnog mehanizma utvrđeni su Ustavom i zakonima, statutima i drugim općim aktima u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

I pored nabrojanih subjekata zaštite i samozaštite u samoupravnom mehanizmu, moramo sagledati težinu i ozbiljnost, te društvenu opasnost u izraženom nasrtaju na društvenu imovinu, kao i ugrožavanje društvenog vlasništva od strane pojedinaca i grupa. Oni to čine u raznim oblicima i vidovima, počev od raznih neprihvatljivih usluga i protivusluga do krupnog narušavanja samoupravnih prava radnikâ, od sitnih posluga društvenom imovinom do grubih oblika korištenja ili prisvajanja društvenih sredstava za nezakonito stjecanje osobne koristi ili koristi drugih. Riječ je, u pravilu, o svjesnom i namjernom iskrivljavanju samoupravljanja i o kršenju samoupravnih akata, zakonâ i načela socijalističkog morala, o niskim pobudama, pa i kontrarevolucionarnim namjerama pojedinaca i grupa. Treba reći da su to osobe kojima je strano društveno vlasništvo, a također i da je to novi vid kriminalne djelatnosti na štetu samoupravnih prava radnih ljudi i društvenog vlasništva, te im, u tom smislu, treba dati adekvatniji tretman u društvenom i pravnom stajalištu.

Poseban značaj imaju oblici ugrožavanja društvenog vlasništva izraženi kroz odnose privatnog i društvenog sektora, jer su u razvoju našeg socijalističkog samoupravnog društva takvi odnosi i kooperacija nužni i u stalnom su porastu. Suvremena tehnologija proizvodnje, specijalizacija proizvodnje, smanjivanje troškova poslovanja, pronalaženje izlaza u nabavci repromaterijala i ostalog, neminovno pospešuju sve odnose koji su nužni i neizbježni u suvremenoj proizvodnji. Ti poslovi su toliko različiti da se ne daju ni nabrojati.

Međutim, oni u sebi sadrže veliki broj oblika ugrožavanja društvenog vlasništva, jer su veoma različiti, razgranati i u dosta slučajeva obavljaju se na nezakonit način.

Digitized by Google

Tako, na primjer, ustupanjem izvođenja građevinskih radova vlasnicima zanatskih radnji od strane direktora u građevinskoj djelatnosti utvrđeno je da je od ponude radova do sklapanja ugovora prošlo dva dana, a da je nakon sklopljenog ugovora od strane direktora, bolje reći, nakon 15 dana Radnički savjet samo potvrdio ono što je već davno pojedinac učinio. Iz ugovora se ne vidi koje radove izvodi pojedini obrtnik, pa zato dolazi do sklapanja dopunskih ugovora između direktora i tri vlasnika, i to za iste poslove, te se opet, na kraju, Radničkom savjetu nakon nekoliko dana isto podnosi na usvajanje. U konkretnom slučaju, izvođačima radova, vlasnicima zanatskih radnji, OUR je obezbijedila potreban građevinski materijal radi izvršavanja ugovornih obaveza, ali bez normativa i evidencije o utrošku materijala, da bi ugrađeni materijal od strane samostalnih zanatnija OUR teretila kao svoje troškove materijala, kao da je sama ugradila navedene građevinske materijale. Organima uprave prihoda nadležne općine nisu dostavljeni primjerci ugovora, kao i organima uprave prihoda podaci o izvršenoj isplati po ugovorima.

U drugom primjeru u djelatnosti proizvodnje građevinskog materijala, a u poslovnom odnosu s vlasnikom zanatske radnje, isporučen je materijal u vrijednosti od jedne milijarde starih dinara, ali bez ugovora o proizvodnoj kooperaciji, kao i bez obavještenja nadležnom organu uprave društvenih prihoda o izvršenoj isplati po ugovorima.

Treći primjer govori o davanju društvenih ciglana u zakup privatnim osobama. U djelatnosti proizvođačâ građevinskog materijala, na prijedlog odgovarajućih osoba, došlo se do zaključka da bi bilo dobro dati u zakup dva pogona ciglane (postrojenje i glinište). U tom smislu obavljeno je i javno nadmetanje koje predstavlja priču za sebe, jer je na kraju ispalo da treba prihvatiti najjevtiniju ponudu i sklopiti ugovor sa tim ponuđačem, s obrazloženjem da je ta osoba najpouzdaniji ponuđač. Da bi se sve odvijalo »u skladu sa zakonom«, licitaciju je vodio rukovodilac radne zajednice, koji je imenovan i za predsjednika komisije. Nakon završetka licitacije bilo je očigledno da bračni par u svojstvu poduzetnika, kao i licitirane ciglane na području drugih društveno-političkih zajednica, eksploatira mineralna bogatstva ovog društva i proizvodi ciglu na tri ciglane. Još je očiglednije da oni eksploatiraju i dvadesetak radnika koje sele od ciglane do ciglane i na kraju proizvedenu ciglu kupuje radna organizacija u kojoj je izvršena licitacija. Poslovni rezultati ostvareni za kratko vrijeme govore o prometu u milijardama zarađenim na društvenim sredstvima rada i društvenim mineralnim sirovinama. Poduzetnici nisu građani koji osobnim radom obavljaju djelatnost, ne raspolažu vlastitim sredstvima rada. Ovo nije zanatska, već industrijska proizvodnja na društvenim sredstvima rada. Zbog zloupotrebe samoupravljanja od strane pojedinih odgovornih osoba, te nedovoljno razvijenih samoupravnih odnosa, dozvolili smo poduzetniku da se kapitalizira i da prisvaja tuđi rad. Otvoreno moramo reći da to

Digitized by Google

nije osobni rad u vlasništvu građana, kojega ne smijemo kočiti, već, naprotiv, razvijati znanstvo i druge oblike rada sredstvima rada u osobnom vlasništvu. Postavlja se pitanje odnosa prema društvenim sredstvima. Umjesto da, u skladu s Ustavom SFRJ (član 15) i Zakonom o udruženom radu (član 19), društvena sredstva koristimo u svrhu općeg društvenog interesa, da ih kao materijalnu osnovu svog i ukupnog društvenog rada obnavljamo, uvećavamo i unapređujemo, te da osiguravamo stalni porast produktivnosti svog i ukupnog društvenog rada — u navedenom slučaju društvena sredstva obezvređujemo. Prava radnikâ u pogledu korištenja društvenih sredstava, u ovom slučaju osnovnih sredstava, neotuđiva su, i osnovna organizacija ta sredstva nikada ne može dati na privremeno korištenje građanima.

Navedene odnose ne dopuštaju ni određeni zakonski propisi kao što su: Zakon o nacionalizaciji, Zakon o osobnom radu u zanatstvu i Zakon o rudarstvu.

Samo iz navedena tri primjera, iako ih ima mnogo više, može se naslutiti da se vrši prelijevanje društvenih sredstava u korist privatnikâ, te da se, vjerojatno, jedan dio sredstava vraća odgovornoj osobi u obliku »protuusluga«, provizije ili, rečeno razumljivije — mita. Privatni sektor pri tom nije oštećen, jer se sredstva za korupciju i proviziju uvijek ugrađuju u cijenu utvrđenu ugovorom, a, na drugoj strani, vrši se utaja poreza i drugih društvenih obaveza čiji je rezultat sticanje ogromnih sredstava bez rada.

Nije tajna da se ovi odnosi u dobroj mjeri manifestiraju u dobijanju poslova bez licitacije, nabavci repromaterijala bez plaćanja poreza na promet, u naplati neizvršenih usluga, izbjegavanju plaćanja društvenih obaveza, u neprijavljivanju većeg broja radnika itd.

Da bi se onemogućilo ugrožavanje društvenog vlasništva kroz odnose privatnog i društvenog sektora, potrebna je jedinstvena akcija svih društvenih činilaca. Samoupravnim općim aktima treba regulirati poslove i način stupanja u odnose, veličinu poslova i nadležnost organa upravljanja, onemogućiti pojedincima da se bogate na račun zaključenih poslova, imenovati komisije na kraća vremenska razdoblja i organizirati kontrolu poslova do te mjere da se traži pomoć i vanjskih subjekata koji svojim znanjem i zakonskim ovlaštenjem mogu obaviti odgovarajuću stručnu kontrolu. Također, treba pojačati aktivnosti u suzbijanju pojava nezakonitog i nemoralnog ponašanja prema društvenom vlasništvu.

Zahtjevi za širom društvenom i političkom podrškom organima koji poduzimaju mjere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti i socijalističkog morala postavljaju se bez izuzetka, ali je od prvorazrednog značaja, prije svega, djelovanje u najširoj društvenoj akciji u otklanjanju uzrokâ nastalih povreda.

Digitized by Google

Slavko Zajec

Ugrožavanje društvenog vlasništva nepotpunim korštenjem industrijskih kapaciteta

U svom kratkom saopćenju o povredi društvenog vlasništva putem neiskorištavanja kapacitetâ u društvenom vlasništvu obradio sam stanje u industriji općine u kojoj radim. To ne znači da takvih pojava nema i u drugim granama privrede. Može se zapaziti neiskorišćenost poljoprivrednog zemljišta, doduše, manje površine, kapacitetâ za tov stoke i peradi koji su izgrađeni društvenim sredstvima putem kreditiranja individualnih poljoprivrednika, nedovoljno korištenje transportnih sredstava OUR koje obavljaju prijevoz i OUR koje imaju sredstva za vršenje prijevoza, a u oba slučaja se ne koriste povratne vožnje, jer ne postoji adekvatna organizacija za koordinaciju, nedovoljno korištenje željeznice za prijevoz robe i druge.

Sredstva za proizvodnju i druga sredstva udruženog rada, kao i prirodna dobra, zajednička su materijalna osnova održavanja razvoja socijalizma, a povjerena radnicima koji su udružili svoj rad i stekli neotuđivo pravo da rade društvenim sredstvima.

Zakon o udruženom radu obavezuje radnike koji rade društvenim sredstvima da se u društvenom interesu tim sredstvima društveno i ekonomski svrsishodno koriste, te da ta sredstva stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju.

Ako se ima u vidu da materijalne mogućnosti našeg društva i stepen razvoja proizvodnje ne omogućuju svim radno sposobnim

Digitized by Google

građanima da se zaposle, odnosno da stječu prava da rade društvenim sredstvima, proizlazi obaveza radnikâ u udruženom radu da društvena sredstva racionalno koriste, to jest da ih upotrijebe tako da se iskorištavaju u najvećoj mogućnoj mjeri, da daju veći dohodak i da omogućuju, između ostalog, i produktivno zapošljavanje novih radnika i da doprinose bržem razvoju samoupravnog društva u cjelini.

U postojeće kapacitete uložena su društvena sredstva kao oblik minulog rada radnikâ koji su izgradili te kapacitete i pod cijenu odricanja i niskog životnog standarda, kao i budućeg rada radnikâ s obzirom na kreditne obaveze. Optimalno korištenje kapacitetâ preduvjet je ekonomičnog iskorištavanja društvenih sredstava, što omogućuje stvaranje dohotka, a time i proširivanje materijalne osnove rada i zadovoljavanje osobnih i društvenih potreba radnikâ, kao i zadovoljavanje opće i zajedničke potrošnje društva. Neracionalno korištenje proizvodnih kapaciteta onemogućuje ostvarenje dohotka, pa se time ugrožava društveno vlasništvo.

Za ovo saopćenje koristio sam podatke općine u kojoj radim, a raspolažem podacima iz drugih općina Zajednice općina Zagreb koji se odnose bilo na cijelu privredu pojedine općine bilo na pojedine organizacije udruženog rada. Iz podataka se može zaključiti da su karakteristike privrede u tom smislu vrlo slične, a veličine variraju od slučaja do slučaja. Stanje u pogledu korištenja kapacitetâ u pojedinim općinama nešto je povoljnije.

Nakon likvidacije ugljenokopa šezdesetih godina rapidno se smanjio broj zaposlenih. Supstitucija rudarstva je nedovoljna i dugotrajna. Ni danas nije dostignut broj zaposlenih u odnosu na vrijeme kada su postojali ugljenokopi. Posle likvidacije ugljenokopa nicali su pogoni zagrebačke privrede, pa je danas većina OOUR u sastavu radnih organizacija sa sjedištem u Zagrebu. Takva organiziranost daje određene karakteristike privrede općine.

U grani elektroprivrede uložena su najveća društvena sredstva; elektroprivreda na području općine opterećena je visokim anuitetima i kamatama; međutim, ona ne daje dohodak. U devet mjeseci ove godine PE je radila je vrlo malo, pa su njeni kapaciteti korišteni svega sa 2,5 posto To znači da su bile pogrešno procijenjene potrebe za takvu elektranu ili su posrijedi drugi razlozi zbog čega PE ne radi, već je stalno u pripravnosti.

U svakom slučaju, uložena velika društvena sredstva se ne koriste. Ne ostvaruje se dohodak, ne daje se doprinos društveno-političkim zajednicama za opću i zajedničku potrošnju, niti se utječe na razvoj ostale privrede. Za sve to nisu krivi radnici koji su udružili svoj rad u toj OUR. Očekuje se od Elektroprivrede i radnikâ TE da se iskoriste radionički kapaciteti u kojima bi se mogla organizirati proizvodnja barem u vrijeme kada oni nisu iskorišteni za osnovnu djelatnost.

U drvnoprerađivačkoj grani kapaciteti se koriste u jednoj smjeni, što je limitirajući faktor razvoja jer su kapaciteti iskoriš-

Digitized by Google

teni svega sa 29,5 posto. Takvo stanje, uglavnom, traje već nekoliko godina, a opravdava se pomanjkanjem sirovina, repromaterijala i teškoćama u pogledu plasmana. Radna organizacija ne posluje s gubitkom, li ostvaruje niske osobne dohotke. Najmanje što se može očekivati od radne organizacije jeste da uloži napore da se udvostruči iskorištenost kapacitetâ i da se zaposle novi radnici, kako bi se smanjila nezaposlenost na području općine gdje je od 33.000 stanovnika u društvenoj privredi zaposleno svega 4.300 radnika.

U metaloprerađivačkoj grani radilo se od 1,5 do 4 smjene. Kapaciteti su korišteni od 47,8 do 92,7 posto. Najveću iskorištenost kapacitetâ ima Ljevaonica — 92,7 posto. To znači da se i pod izuzetno teškim uvjetima može postići veća iskorištenost kapacitetâ ukoliko se želi uložiti veće napore.

OOUR u toj oblasti kao razloge navode teškoće u plasmanu, sirovine, obrtna sredstva. Tako najveća OOUR u toj grani ima mogućnost maksimalnog korištenja kapacitetâ s obzirom na plasman, ali su sada u pitanju obrtna sredstva. Međutim, ta OOUR nikada nije maksimalno koristila kapacitete, pa ni onda kada nisu bile u pitanju kamate na kredite za obrtna sredstva. Smatram da su teškoće prebrodive i da uz veće angažiranje i bolju organizaciju rada pojedine OUR mogu raditi barem u dvije pune smjene, a neke i u tri.

Strojogradnja s radom u tri smjene postiže 89 posto iskorištenosti kapacitetâ. Što ne dostiže 100 posto iskorištenosti kapacitetâ razlog je u visokoj stopi bolovanja i u lošoj kvaliteti čelika.

Elektroindustrija radi u 1,5 do 2,5 smjene. Iskorištenost kapacitetâ je od 52 do 85 posto. Nedostatak repromaterijala i teškoće u plasmanu glavni su razlozi što elektroindustrija ne postiže bolje rezultate u iskorištenosti kapacitetâ. Jedna OOUR u toj grani zbog teškoća u nabavi bakra i zbog obaveza prema kupcima povremeno radi i u tri smjene, ali su takva razdoblja kratkotrajna — samo dok se ne izvrše obaveze prema kupcima.

Industrija građevinskog materijala radi u 1—2 smjene. Kapaciteti su iskorišteni od 24,1 do 60 posto. Najniža iskorištenost kapacitetâ je u proizvodnji cigle zbog toga što je veći dio godine bila van proizvodnje, prvo zbog nestašice mazuta, a kasnije i zbog pomanjkanja sredstava da se mazut kupi, kao i zbog teškoća u plasmanu proizvoda. Ostala građevinska industrija ne koristi kapacitete zbog pomanjkanja električne energije u prvom dijelu godine, kao i zbog teškoća u plasmanu.

Tekstilna konfekcija radi u dvije smjene i koristi 6 posto mogućnih kapaciteta. Uz veće napore u organizaciji proizvodnje i organizaciji prijevoza radnikâ mogla bi raditi tri smjene i zapošljavati nove radnike, jer nema problema u plasmanu na domaćem tržištu, a dio proizvodnje usmjeren je i na izvoz.

Prehrambena, pretežno mesna industrija, radi u jednoj smjeni, a samo manji dio u dvije, pa i u tri smjene (prerada jaja dvije smjene, mesno brašno tri smjene). Kapaciteti se koriste od 28,4 u

Digitized by Google

klaonici peradi, 43 posto u industriji mesa, 56,6 posto u preradi jaja do 82 posto u proizvodnji mesnog brašna.

Razlozi nedovoljnom korištenju kapacitetâ su nedostatak sirovina, teškoće u plasmanu, gubici zbog neostvarenog dispariteta i neracionalne proizvodnje, te najveći razlozi su u neadekvatnoj organizaciji proizvodnje i u organizaciji RO.

U toj je grani izrazit primjer loše organizacije RO. Kod jedne je uprava s radnom zajednicom imala sjedište u Zagrebu sa glavnim utjecajem na sve poslove OOUR proizvodnje čija su sjedišta bila na području općine. Obustavljena je započeta izgradnja objekata, previše zaposlenih radnika s obzirom na mogućnost proizvodnje i drugo. Kod druge radne organizacije su nesređeni odnosi među osnovnim organijacijama udruženog rada.

Kada bi se kapaciteti maksimalno koristili, dohodak bi se povećao za 20,7 posto, a zaposlenost u industriji za 4,5 posto, što znači zapošljavanje oko 200 novih radnika; povećali bi se osobni dohoci radnikâ, a OOUR bi mogle odvajati više sredstava za stvaranje i proširenje materijalne osnove rada.

Moram naglasiti da je značajan uzrok što se kapaciteti ne koriste u većem obimu i stanje opreme u industriji. Industrija općine radi uglavnom sa zastarjelom i istrošenom opremom, jer valorizirana vrijednost opreme u odnosu na nabavnu vrijednost iznosi od 12,4 do 60 posto. Većina OUR radi s opremom čija je vrijednost otpisana više od 60 posto. Takva oprema ne može dati maksimalne rezultate, a osim toga potrebni su joj i rezervni dijelovi, češći su zastoji itd.

OUR se zbog već navedenih razloga nerado odlučuje na povećanje broja radnika zbog uvođenja novih smjena; tu su u značajnoj mjeri ispoljeni i subjektivni razlozi, pa je s tim u vezi izražena i problematika stručnih kadrova.

Na području općine ima deset OOUR zagrebačke privrede i dvije OOUR sa sjedištem radne zajednice u Zagrebu. Neke od ovih OOUR su u specifičnom položaju. Primijećeno je da one ostvaruju niži dohodak od ostalih OUR u sastavu radne organizacije, i to zbog toga što nisu razriješeni odnosi unutar RO, zbog toga što vladaju kupoprodajni odnosi, a ne odnosi na osnovi zajedničkih proizvoda ili na osnovi udjela u zajedničkom prihodu. To znači da se ne razvijaju zurovski odnosi. Jasno je da su u takvoj situaciji i osobni dohoci niži, da se OOUR ne razvijaju, a sve to utječe na iskorištenost kapacitetâ.

Primjerice, u »Mesoproduktu« OOUR »Robni promet« i Radna zajednica posluju dobro, pa imaju i solidne osobne dohotke, dok OOUR »Klaonica peradi« s kooperacijom posluje s gubicima, radi u teškim uvjetima, sa zastarjelom opremom, pa se nalazi na ivici opstanka.

Administracija u OUR se sve više umnožava i postaje ozbiljna kočnica razvoja s obzirom na sve veće troškove. U radnim organizacijama postoje radne zajednice koje su trebale vršiti i poslove za OOUR; međutim, te su se radne zajednice sve više osa-

Digitized by Google

mostalile i otuđuju se od proizvodnje. S obzirom na to da ne prate dinamiku u OOUR i da njihov materijalni položaj ne ovisi o materijalnom položaju OOUR, one više i ne opslužuju OOUR, pa su ove zaposlile nove radnike u administraciji koji će vršiti neophodne poslove, tako da su u nekim OOUR obrazovane nove radne zajednice. To je utjecalo na zapošljavanje povećanog broja radnikâ van proizvodnje, što opterećuje proizvodnju, smanjuje dohodak i osobne dohotke. Niski osobni dohoci i neriješena stambena pitanja, s jedne strane, a, s druge, neadekvatno zapošljavanje stručnjaka koji često ne zauzimaju ključne funkcije u proizvodnji — doprinose većoj fluktuaciji stručnih kadrova, što se odražava na cjelokupni rad radne organizacije.

Po mom mišljenju, neiskorištavanje kapacitetâ namijenjenih proizvodnji i time stvaranje novih dobara koja služe kao materijalna osnova razvoja samoupravnog socijalističkog društva predstavlja ugrožavanje društvenog vlasništva zbog toga što se društvena sredstva nepotpuno i neracionalno koriste, što se ona nedovoljno uvećavaju i što se ne omogućava zapošljavanje novih nezaposlenih radnika koji dugo čekaju na posao, pa tako nisu ravnopravni u društvu, a često padaju izravno na teret društva.

Uzroci takvog stanja su, pored opisanih, objektivnih teškoća, i subjektivne prirode, a odražavaju se u neadekvatnoj organizaciji rada, u nestručnom vođenju OUR, pomanjkanju ambicija i neadekvatnom korištenju stručnjakâ.

Odnosi u dijelu radnih organizacija koje imaju OOUR na području općine ne zasnivaju se na zurovskim principima, što ih dovodi u neravnopravan položaj, pa time i do slabije materijalne osnove koja rezultira nedovoljnim korištenjem kapacitetâ i stagnacijom u razvoju.

Umnožavanje radnika u zajedničkim službama, dupliranje administracije, relativno osamostaljivanje i otuđivanje administracije od proizvodnje ozbiljno smanjuje dohodak OUR i osobne dohotke proizvođača, negativno utječe na razvoj OUR, a time i na mogućnost korištenja kapacitetâ. Nužno je spriječiti bujanje administracije unutar udruženog rada, kao i van njega kako bi se spriječile daljnje štete za udruženi rad i očuvala njegova reprodukciona sposobnost.

PRILOG: tabele 1—6.

Digitized by Google

Tabela 1. I—IX 1984.

Privredna grana	Vrijednost objekata (u hiljadama) nabavna	otpisana	sadašnja	Vrijednost opreme (u hiljadama) nabavna	otpisana	sadašnja	Građ. objekt % učeš. sadaš. u nabavnoj vrijednosti	Oprema % učeš. sadaš. u nabavnoj vrijednosti
Energetika								
	723.606	230.983	501.623	2,023.672	1,266.035	575.637	68,5	37,4
Metaloprerađivačka								
	37.828	10.619	27.209	19.089	16.164	2.925	71,9	15,3
	58.606	9.643	48.963	49.553	32.275	17.278	83,5	34,9
	147.552	14.055	133.497	225.623	96.314	129.309	90,5	57,3
	162.165	29.842	132.323	175.443	92.099	83.344	81,6	47,5
Ukupno:	406.151	64.159	341.992	469.708	236.852	232.856	84,2	49,6
Elektroindustrija								
	78.347	17.969	60.378	234.606	164.634	69.972	77,1	42,5
	43.569	16.081	16.081	96.268	81.256	15.012	36,9	15,5
	38.112	6.418	31.694	100.617	75.381	25.236	83,2	25,1
	23.154	5.695	17.459	22.944	20.104	2.840	75,4	12,4
Ukupno:	183.177	57.545	125.612	454.435	341.375	113.060	68,6	24,9
Ind. građ. materijala								
	81.942	35.636	46.306	195.696	136.521	59.175	56,5	30,2
	89.722	12.110	77.612	130.642	58.996	71.646	86,5	54,2
Ukupno:	171.564	47.746	123.918	326.338	195.517	130.821	72,2	40,1

Digitized by Google

Privredna grana	Vrijednost objekata (u hiljadama) nabavna	otpisana	sadašnja	Vrijednost opreme (u hiljadama) nabavna	otpisana	sadašnja	Građ. objekt % učeš. sadaš. u nabavnoj vrijednosti	Oprema % učeš. sadaš. u nabavnoj vrijednosti
Drvna industrija	63.655	10.693	52.962	67.354	35.512	31.842	83,2	47,3
Konfekcijska industrija	56.155	4.941	51.214	34.296	13.993	20.903	91,2	60,9
Prehrambena industrija	140.144	49.879	90.265	100.579	84.063	16.516	64,4	16,4
	54.485	7.494	46.991	82.594	65.780	16.814	86,3	20,4
	22.757	4.877	17.880	75.791	56.980	18.811	78,6	24,8
Ukupno:	297.386	62.250	155.136	258.823	206.823	52.141	71,4	20,0
Sveukupno:	1,830.794	478.337	1,352.457	3,634.767	3,295.507	1,339.260	73,9	36,9

Digitized by Google

Tabela 2. I—IX 1984.

Privredna grana	Jedinica mjere	Mogućni kapacitet	Mogućni broj smjena	Ostvarena proizvodnja	Ostvaren broj smjena	% iskorišćenosti ukupnih kapaciteta
Energetika						
	kWh	667,632.000	3	11,160.996	3	2,23
Metaloprerađivačka						
	tona	1.785	3	877	1,5	65,5
	NS	539.807	3	193.487	1,5	47,8
	tona	1.700	4	1.182	4	92,7
	NS	507.264	3	337.080	3	88,6
	NS	11.000	3	4.450	1,4	53,9
	NS	62.566	3	37.463	2,01	79,8
Elektroindustrija						
	tona	490	3	216	1,9	58,7
	NS	382.500	3	183.600	2,3	64,0
	NS	950.837	3	371.421	2,4	52,1
	kg	632.917	3	403.485	2,5	85
Ind. građevinskog materijala						
	m^3	400.000	3	194.583	2	65
	tona	25.333	3	11.830	2	62
	m	240.000	3	48.742	1	27,1
	kom	6.201	3	1.292	1	27,8

Digitized by Google

Privredna grana	Jedinica mjere	Mogući kapacitet	Mogući broj smjena	Ostvarena proizvodnja	Ostvaren broj smjena	% iskorišćenosti ukupnih kapaciteta
	kom	2,600.000	3	524.040	1	26,9
	tona	14.000	3	3.449	1	32,9
	m^3	20.400	3	5.105	1	33,4
	m^3	7.200	3	1.788	1	33,1
	kom	30.000	3	7.006	1	31,1
	JNF	40,500.000	3	9,767.528	2	24,1
Drvna industrija						
	NS	770.511	3	170.647	1	29,5
Konfekcijska industrija						
	NS	460.800	3	210.630	2	60,9
Prehrambena industrija						
	kom.	8,190.000	3	1,746.680	1	28,4
	kg	4,500.000	3	2,768.870	3	82,04
	kom	75,000.000	3	31,853.210	2	56,6
	tona	2.772	3	899	1	43,2

Digitized by Google

Tabela 3.

Privredna grana	Uzroci neiskorištenosti kapacitetâ
Energetika	
	Uključuju se u proizvodnju samo po nalogu dispečera
Metaloprerađivačka	
	Nedostatak obrtnih sredstava
	Uhodavanje na novu tehnol., visoka stopa bolovanja, neadekvatna čvrst. čelika
	Nedostatak sirovina, uvoz rezerv. dijelova, teškoće u plasmanu
Elektroindustrija	
	Nedostatak sirovina i reprom. i teškoće u plasmanu
	Teškoće u plasmanu (to jest oko ugovaranja proizvodnje)
	Nedostatak repromaterijala
	Nedostatak repromaterijala i teškoće u plasmanu
Ind. građ. materijala	
	Pomanjkanje nekih sirovina
	Teškoće u plasmanu
	Ograničenje potrošnje el. energije (do 6 mj.)
	Teškoće u plasmanu i ograničenje el. energije
Drvna industrija	
	Nedostatak repromaterijala i sirovina, teškoće u plasmanu i rezervni dijelovi
Konfekcijska industrija	
	Visoka stopa bolovanja (porodiljsko)
Prehrambena industrija	
	Nedostatak sirovina
	Disparitet u cijenama
	Teškoće u plasmanu
	Pomanjkanje rezervnih dijelova
	Plasman, disparitet u cijenama

Digitized by Google

Tabela 4. I—IX 1984.

Fluktacija radne snage
otišlo

Privredna grana	VSS	VSS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV	Ukup.	VSS	VSS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV	Ukup.
Elektroprivreda				1	5	3	5		14						1			1
Metaloprerađivačka	2		16		1	22	6	14	62	4	2	57			54	20	32	169
Elektroindustrija	1		3			5	5	9	23	6	1	26			6	1	37	77
Ind. građ. materijala			7			14	11	11	43	1		5			3		22	31
Drvna industrija		1	2			2	2	4	11			1			1		5	8
Konfekcijska indust.			5			4	4	7	20			9				25	4	38
Preh. industrija	2		3			1	11	20	37			1					36	37
Ukupno:	5	2	36	1	6	51	44	65	210	11	4	99	—	—	65	46	136	361

I—IX 1984.

Klasifikacijska struktura

Privredna grana	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NK	Ukupno
Elektroprivreda	6	12	15	5	69	35	40	12	194
Metaloprerađivačka	34	22	172	17	79	357	112	146	939
Elektroindustrija	16	13	107	15	18	184	264	255	872
Ind. građ. materijala	2	3	57	7	17	168	44	68	366
Drvna industrija	1	—	12	3	2	53	24	35	130
Konfekcijska indus.	1	1	37	3	2	51	6	168	269
Preh. industrija	11	6	36	2	9	61	102	106	333
Ukupno:	71	57	436	52	196	909	592	790	3.103

Digitized by Google

Tabela 5. I—IX 1984.

Privredna grana	Ukupni broj zaposlenih u OOUR	Dio dohotka za RZ	Broj zaposlenih u RZ u OOUR-u za koje nisu iskazani troškovi u koloni 3
1	2	3	4
Elektroprivreda			
	182	9,275.417	13
Metaloprerađivačka			
	216	10,621.145	42
	195	9,275.427	
	437	1,090.904	64
	179	1,063.644	19
Elektroindustrija			
	266	1,743.920	10
	127	22,142.611	29
	368	34,200.000	40
Prehrambena industrija			
	189	2,792.664	29
	54	1,440.000	5
	151	21,220.169	10
Ukupno:	2.364	114,865.901	261

Tabela prikazuje OOUR zagrebačke privrede i troškove za radne zajednice na nivou RO (kolona 3) te broj zaposlenih u OOUR na poslovima zajedničkih službi u OOUR za koje nisu iskazani troškovi u koloni 3.

Digitized by Google

Tabela 6. I—IX 1984.

Privredna grana	Ostvareni dohodak	Prosječni OD po zaposlenom	Kada bi se kapaciteti potpuno koristili koliko bi se povećali				
			Proizvodnja u % vrijed.	Zaposlenost %	Zaposlenost brojčano	Dohodak % vrijed.	Osobni dohodak %
Energetika	—	19.452	—	—	—	—	—
Metaloprerađivačka							
	132.060	17.432	30	13	30	15	3
						29,529.000	
	67.920	13.919				64,000.000	
	151.668	14.631	18			20	19
	144.354	18.022	25			5	
						12,500.000	5
						21	
Ukupno:	496.002	15.717		13	30	106.029.000	
Elektroindustrija							
	155.006	14.538	69	2	6	35	
						69,515.000	10
	112.185	17.493	30			30	
						54,680.000	15
	267.248	15.694	28	14	43	12	
						50,320.000	15
	52.938	13.419	15	5	7	10	
						8,533.000	8
Ukupno:	587.377	15.245			56	183,048.000	
Ind. građev. materijala							
	92.060	13.958	30			30	
						41,100.000	20

Digitized by Google

Privredna grana	Ostvareni dohodak	Prosječni OD po zaposlenom	Kada bi se kapaciteti potpuno koristili koliko bi se povećali Proizvodnja u % vrijed.	Zaposlenost %	Zaposlenost brojčano	Dohodak % vrijed.	Osobni dohodak %
					8		
					2		
					10		
					4		
					10		
					14		
					7		
					4		
	3.895	9.226	314		10	40	
Ukupno:	95.955	15.073		19	69	3,800.000	20
Drvna industrija						40	
	56.626	11.744	60	19	25	38,000.000	15
Konfekcijska industrija						20	
	112.302	12.859	15			28,000.000	13
Prehrambena industrija						30	15
	72.417	12.198	300			21,725.000	57
	30.017	13.081	30	25	15	20	15
						7,788.000	
	8.230	11.591	131			30	15
						2.469	
Ukupno:	102.434	12.060		25	15	31,982.000	
Sveukupno:	458.696	14.564		4,5	195	431,959.000	21

Digitized by Google

Tomislav Knežević

Neki aspekti zaštite društvene imovine i društvenih interesa

Razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa u našoj zemlji uslovio je bitne transformacije u društveno-ekonomskim i političkim odnosima, čija je zajednička karakteristika — cjelishodno razvijanje tih odnosa na ravnopravnim osnovama, u uslovima društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. Ustav je u cijelosti usvojio opredjeljenja našeg daljeg socijalističkog razvoja: na svim nivoima, radnička klasa i radni ljudi, radeći društvenim sredstvima i kroz neposredno i ravnopravno odlučivanje o svim poslovima društvene reprodukcije, a u uslovima međusobne odgovornosti i solidarnosti, postaju nosioci cjelokupne društvene reprodukcije.

U isto vrijeme, izvršene su i promjene u pravnom sistemu naše zemlje, u pravcu njegovog razvoja i usaglašavanja s novim društveno-ekonomskim i političkim odnosima što su utvrđeni Ustavom iz 1974. godine. Pri tom je posebna pažnja posvećena dogradnji institucija, instrumenata, metoda i oblikâ kojima se obezbjeđuje cjelokupna zaštita i oživotvorenje takvih odnosa. Ustavom, a i Zakonom o udruženom radu, odlučno se insistira na integritetu i unapređivanju društvene svojine, i ona je stavljena pod posebnu i višestruku zaštitu. Tako se u Ustavu kaže da niko nema pravo svojine na društvenim sredstvima za proizvodnju — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni grupa građana, ni pojedinac — i ne može, ni po kom svojinsko-pravnom

Digitized by Google

osnovu, prisvojiti proizvod društvenog rada, upravljati, raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, a ni samovoljno određivati uslove raspodjele. I nekretnine i prirodna bogatstva Ustav je stavio pod naročitu zaštitu i utvrdio im poseban režim.

Za ostvarivanje ovako postavljenih ciljeva zaštite Ustav i zakoni su postavili cio sistem sredstava i mjera čijom primjenom se obezbjeđuje realizovanje samoupravnih prava i samoupravnog sistema zasnovanog na društvenoj svojini. Tu se ispoljava dijalektička međuzavisnost društvene svojine i samoupravljanja. Samoupravljanje je samo humanistički izraz produkcionih odnosa, koji ne mogu biti zasnovani ni na jednom drugom svojinskom odnosu do na društvenoj svojini kao negaciji svojinskog prava. Jer društvena svojina, zasnovana na samoupravnim odnosima, viši je i razvijeniji oblik i sadržaj socijalističke svojine i predstavlja novu, višu fazu u razvoju socijalizma kao društveno-ekonomskog sistema. Ona je ne samo osnova i pretpostavka ekonomski racionalnijeg i ljudskijeg, odnosno humanog sistema produkcionih odnosa, već i više od toga — osnova ukidanja svake »ekonomske eksploatacije rada«, osnova »oslobođenja rada«, osnova ostvarivanja istorijske misije radničke klase i radnih ljudi — izgradnje društva bez podjela i predrasuda. Društvena svojina je osnova koja određuje i na kojoj se grade samoupravni odnosi i samoupravljanje, kao najkraći put za ostvarivanje postavljenog cilja. Taj put, taj pravac razvoja utemeljen je u Ustavu i u svim našim političkim dokumentima, a svoje duboke korijene ima u NOB-u i revoluciji. Drugim riječima, društvena svojina se definiše samoupravljanjem radnikâ u udruženom radu, kao što se i samoupravljanje definiše društvenom svojinom. Preciznije rečeno, samoupravljanja ne može biti bez društvene svojine, kao što ni društvene svojine ne može biti bez samoupravljanja.

Društvena svojina u našem socijalističkom samoupravljanju danas se shvata kao ogroman korak naprijed u razvoju društva koje isključuje klasnu eksploataciju i sve oblike monopola nad prirodnim uslovima i proizvodnim snagama, kao osnovu ma kakvog klasnog, grupnog ili pojedinačnog prisvajanja. Prisvajanje je vezano isključivo za rad i rezultate rada. Rad povezan sa upravljačkom funkcijom i radni čovjek kao njegov nosilac i kreator čini suštinu samoupravljanja i osnovni je subjekt upravljanja dohotkom, bez monopolâ koji bi ga u tome ograničavali.

Specifičnost društvene svojine u samoupravljanju ogleda se, u suštini, i u tome što su, u principu, sve ekonomske funkcije koje obezbjeđuju cjelokupnu ekonomsku reprodukciju sredstava za proizvodnju stavljene u službu jedino radu.

Zbog svega toga je razumljiva sve veća zainteresovanost društva, radnih ljudi i građana za razvoj, unapređivanje i najpotpuniju zaštitu društvene svojine, kao i njihova osjetljivost na neodgovornost u tom pogledu i na bilo kakve nasrtaje na njen integritet, naročito u periodima ekonomskih teškoća i pada životnog i društvenog standarda. Upravo stoga zaštita i briga o društvenoj

Digitized by Google

svojini ne smije da bude parcijalna, niti stanje u tom pogledu može poboljšati masovna akcija kratkoga daha. Zaštita društvene svojine mora biti svakodnevna briga svakog građanina, posebno rukovodećih kadrova i organa — čiji je to neposredni zadatak — ona mora postati sastavni dio društvene svijesti i socijalističkog samoupravnog morala.

Kad se govori ili pokrene akcija za očuvanje i zaštitu društvene svojine od raznih nasrtaja na njen integritet, obično se misli na prisvajanje društvenog zemljišta, manipulisanje placevima... Pri tom se zanemaruju, nadajmo se bez zle namjere, svi drugi vidovi i daleko sveobuhvatniji — po posljedicama katastrofalniji oblici i metodi nezakonitog prisvajanja društvenih vrijednosti, pa i uzurpacije društvenih interesa, na primjer: privilegije, korupcija, mito i reklame, izgradnja vila, vikendica, i to društvenim sredstvima, i privatnih stanova van društvenih normi i kriterijuma, zadržavanje više društvenih stanova i razni drugi oblici prelivanja društvenih sredstava u privatne ruke i prisvajanje mimo rada i rezultata rada, nenamjensko usmjeravanje sredstava amortizacije i akumulacije, i mnogi drugi vidovi nedomaćinskog trošenja, pa i rasipništva, koje je teško sve i navesti. Ne treba ni govoriti u kolikoj su suprotnosti ove pojave sa Ustavom, Zakonom o udruženom radu i elementarnim normama socijalističkog samoupravnog morala.

Međutim, pitanje ustavnosti i zakonitosti ne predstavlja samo ustavno-pravno, već prevashodno ideološko-političko pitanje, zbog čega mu moraju pokloniti punu pažnju sve organizovane snage društva.

Svako kršenje Ustava, zakonâ i moralnih normi ne samo što slabi ekonomsku osnovu našeg socijalističkog samoupravnog društva, nego upozorava na idejno-političku činjenicu da je došlo do pomjeranja u sistemu društvenih vrijednosti, u kojemu su u usponu grupne i pojedinačne ambicije. U takvim uslovima društvo i njegove organizovane socijalističke društveno-političke snage moraju odlučnije težiti ka postizanju ravnoteže između prava i dužnosti, kao i reafirmisanju pojedinačne i kolektivne odgovornosti za stanje u društvenim zbivanjima. U tom pogledu odbrambeni društveni mehanizam nije na potrebnoj visini.

Instrumenti društveno organizovane kontrole ili ne funkcionišu ili se ne primjenjuju. Nasuprot tome, nesumnjivo je da danas imamo vrlo razgranat, razvijen i kompleksan sistem raznih organa i institucija, pravnih, idejno-političkih i drugih instituta i instrumenata kojma se ustavnost i zakonitost garantuju, a samoupravna prava i društvena svojina obezbjeđuju. Podsjećamo da se taj sistem, tokom ustavnog i samoupravnog organizovanja nove Jugoslavije, stalno razvijao i dograđivao ili, bolje rečeno, uporedo sa sazrijevanjem svijesti o društveno-političkom značaju ovih principa i kategorija kao nerazdvojnih elemenata samoupravnog demokratskog razvitka društva usavršavali su se metodi i instrumenti zaštite. U najnovije vrijeme ovaj sistem je obogaćen novim

Digitized by Google

institucijama i instrumentima, od kojih se mnogo očekivalo, a to su: sudovi udruženog rada, društveni pravobranioci samoupravljanja, radnička kontrola i uopšte institut posebne društvene zaštite društvene svojine i društvenih interesa i samoupravnih prava. Na taj način, ovaj sistem kontrolnih i odbrambenih mehanizama uspješno prati revoluciju i samoupravnu. transformaciju društveno-političkog sistema i njome determinisane preobražaje pravnog sistema.

Očigledno je da se uopšte ne postavlja pitanje — imamo li u sistemu dovoljno instrumenata zaštite i da li oni mogu garantovati pravovremeno otklanjanje poremećaja u samoupravnim društvenim tokovima i efikasno suzbijanje i onemogućavanje društvenih anomalija. Problem je, dakle, u njihovom aktiviranju i angažovanju u prevazilaženju određene difuznosti i nedovoljne sinhronizovanosti i, uopšte, u njihovom funkcionalnom i radnom povezivanju u cjelovit, konzistentniji i efikasniji sistem.

No ipak se pitamo: kako je moguće da, i pored toliko razgranatog sistema zaštite, najveću korist izvlače karijeristi i špekulanti uzurpiranjem društvene svojine i društvenih interesa i prisvajanjem tuđih prava, pri čemu SK i druge organizovane socijalističke snage, pa i mnogi legalni društveni organi, ostaju nemoćni? Mora se reći da ni Savez komunista nije uvijek dovoljno odlučno insistirao ni tražio od svog članstva da, posredstvom samoupravnih i upravnih organa, ovakve pojave sprečava. A društvo koje toleriše takve pojave i u kojem se ne poštuju Ustav i zakoni ne može očekivati da ima stabilan ekonomski, pa ni stabilan politički sistem. Verbalna borba protiv tih pojava nema svrhe ako nije praćena i efikasnim djelovanjem društvenih instrumenata i mjera. Jer to nijesu samo pojave i stanja — oni sve više dobijaju karakter društvenih procesa što prijete da se pretoče u najdublju socijalnu i društvenu podjelu s nesagledivim posljedicama (negativnim) i neprihvatljivim razlikama u društveno-ekonomskom položaju radnikâ i građana uopšte.

Takve odnose i pojave naš sistem sam po sebi omogućava, jer ne postavlja obaveze — već samo načela — i ne kontroliše društvenu svrsishodnost upravljanja društvenim sredstvima i odgovornost za to, što omogućava nesmetano grupnosvojinsko uzurpiranje društvene svojine, prava i interesa i falsifikovanje njene društvene prirode i suštine.

Stoga se ni ustavno opredjeljenje u pogledu društvenog karaktera sredstava za rad i prava rada društvenim sredstvima ne ostvaruje u svim elementima kako je zamišljeno, što je društvo stavilo u delikatnu situaciju i na probu u pogledu jednakog i uspješnog ostvarivanja nekih vitalnih prava radnih ljudi i građana, prije svega prava na rad. Radno mjesto i pravo na rad društvenim sredstvima postali su privilegija i monopol zaposlenih, pa i žarište nerada. Zaposleni radnik u našem pravnom poretku, kada stupi u udruženi rad i dobije na korišćenje sredstva za proizvodnju postaje siguran i oslobođen svih briga u pogledu radnog odno-

Digitized by Google

sa i egzistencije. On tada, ponesen motivom dohotka, počinje malo da brine o onim mnogobrojnim radnicima koji nijesu ostvarili svoje pravo na rad, a to je najvećim dijelom stručno osposobljena i školovana omladina. Dakle, on se ne zalaže dovoljno za proširenje materijalne osnove rada i za stvaranje uslovâ da i nezaposleni ostvare pravo rada društvenim sredstvima, što mu je, inače, ustavna obaveza. To je, takođe, svojevrsna uzurpacija društvene svojine nad sredstvima rada. Doduše, za takav odnos nijesu krivi sami radnici. Djeluju i razlozi vezani za uslove privređivanja, organizaciju rada, politiku privrednog razvoja itd. U svakom slučaju, sva radna mjesta, posebno rukovodeća, trebalo bi izložiti otvorenoj, zakonitoj i poštenoj konkurenciji, od čega bi društvo u cjelini i nezaposleni radnici posebno imali trajne koristi.

Živimo u vremenu značajnih društvenih zbivanja, napora i promjena, ali kriza, koje se ispoljavaju u najrazličitijim vidovima. U pitanju su teškoće i krize u privredi i privrednom sistemu, problemi u praktičnom funkcionisanju i zastoji u razvoju samoupravljanja, krize samoupravljanja i socijalističkog morala, krize u razvoju, zaštiti i unapređivanju društvene svojine i društvenih interesa. Često se iznose i mišljenja o slabljenju ideologije i o odstupanju od Programa Saveza komunista, a pri tom se ističe da su socijalističke snage, pa i SK, u defanzivi, iako stalno naglašavaju da je izlaz iz sadašnje zaista složene društvene situacije u samoupravljanju i u potpunom i sinhronizovanom angažovanju svih socijalistički orijentisanih snaga i samoupravnih činilaca našeg društva. Dodaje se da su djelovi SK zbunjeni i zapljusnuti tuđim uticajima i ideologijama. Tome, svakako, doprinose i pogoduju mnoge negativne, antisocijalističke i antisamoupravne pojave, zloupotrebe, zatvaranja u uske interese i regione, bezakonje, socijalno-klasno raslojavanje, bogaćenje bez rada, špekulacije i pljačke, sužavanje demokratskih vidika i udaljavanje demokratije od naroda, vladavina klanova u nekim sredinama, nepotizam itd., što vješto koriste razne druge snage nudeći svoja rješenja i odgovore na sva ta mnogobrojna pitanja i dileme. Upravo zato se ne smije dopustiti da kritičko mišljenje i zahtjev za jačanjem odgovornosti postanu teren za diskreditovanje, i stoga SSRN treba da podrži i ohrabri one koji pokušavaju ili kojima je posao da uspješno štite društvene tekovine i vrijednosti. Jer ima pokušaja da se ovakve namjere kvalifikuju kao napad na instituciju, atak na ličnost, nanošenje štete njenom ugledu itd. Ako je ta kritika javna, ona onda podrazumijeva i zakonsku odgovornost. Naravno, moramo insistirati na svrsishodnoj kritici i argumentovanom iznošenju činjenica. Isto tako, jasno je da se organizovani oblici političkog djelovanja ne mogu pretvoriti u egzekuciju, niti SSRN u inspekcijsku službu, koja bi odgovornim političkim, društvenim, samoupravnim i državnim činiocima prezentovala samo relevantne činjenice na dalje korišćenje.

U posljednje vrijeme zapaža se veća netolerancija u reagovanju na pokušaje da se dirne u postojeće stanje, u nekoga ili neke

Digitized by Google

postojeće institute sistema. I sam razgovor o toj temi često se kvalifikuje kao pokušaj moralno-političke diskvalifikacije pojedinih rukovodećih kadrova ili atakovanje na temeljne osnove našeg društveno-političkog sistema.

S tim u vezi postavlja se pitanje — zbog čega takozvani obični radni čovjek štiti svoj moralni integritet pred sudom, samoupravnim ili drugim nadležnim organom, a neki na rukovodećem položaju u samoupravnom društveno-političkom sistemu nešto slično, kada su oni u pitanju, smatraju blaćenjem. Povlastice i privilegije nijesu u duhu Ustava, niti su u skladu s društveno-ekonomskim odnosima koje razvijamo. Oni ne trpe nikakvu privatizaciju ni grupnosvojinska ponašanja, kao ni uživanja na osnovu pozicije i položaja koji nijesu rezultat rada. Van rada i van ono ga što vrednovanjem rezultatâ uživa radni čovjek ne može raspolagati nikakvim drugim povlasticama. Stoga treba zauzeti jasan politički stav, a on je ugrađen u naš društveno-politički sistem, prema svim vidovima povlastica, beneficija i privilegija, ne samo u privredi, nego i van nje, a njih ima dosta. Takođe, treba izgraditi jasan društveni i politički odnos prema nosiocima takvih i sličnih devijacija i deformacija našeg društveno-političkog sistema U tom pogledu i sudovi i drugi organi društvene zaštite moraju imati jasan stav — jedina njihova dužnost je da dosljedno sprovode zakone. Isto važi i za organe uprave i druge organe.

Efikasnost i objektivnost sudova i drugih organa, njihova potpuna samostalnost u obavljanju funkcija, preduslov su ostvarivanja pune zakonitosti i uspjeha ove toliko značajne društvene akcije.

Jer, jedan od uzroka našeg sadašnjeg stanja u oblasti zaštite društvene svojine i društvenih interesa jeste i velika stvarna moć onih koji upravljaju u ime radničke klase, a koja je, zapravo, moć za sebe. I ako smo čvrsti u opredjeljenju da zaustavimo negativne procese u ovoj oblasti i da tražimo rješenja i izlaze, neophodno je da pristupimo redistribuciji vlasti, društvene moći, dohotka i svega drugog u korist radnikâ. Potrebno je, zatim, utvrditi koji je društveni sloj u našem društvu nosilac negativnih tendencija To mogu postići samo socijalistički orijentisane društveno-političke snage, organizovane u klasni savez, svojom sinhronizovanom i programiranom akcijom.

Mnogi problemi iz ove oblasti vezani su za neadekvatno funkcionisanje organâ uprave, za njihovu nedovoljnu organizovanost i nezadovoljavajuću i neodgovarajuću kadrovsku i drugu opremljenost. S druge strane, ljudi u savremenoj administraciji, vođeni potrebom dokazivanja i isticanja značaja sopstvenog socijalnog i društvenog statusa, umjesto da odgovorno izvršavaju društvene zadatke i da se njima racionalno bave, ostaju odvojeni od udruženog rada i otuđeni od realnih društvenih tokova i zbivanja. Jer, kako drugačije objasniti uporno nerješavanje mnogobrojnih problema na koje ukazuje analiza Skupštine SR Crne Gore o zaštiti društvene svojine i društvenih interesa. I dalje, od naše admini-

Digitized by Google

stracije danas se, bez posljedica — a pri tom niko za to ne odgovara — može pribaviti bilo kakvo uvjerenje i javni dokument, od lažnog razvrgnuća porodice i lažnog prikazivanja broja članova domaćinstva do lažnih poreskih uvjerenja i slično, na osnovu kojih se može obezbijediti neosnovana materijalna i druga korist. Naravno, to se ne čini za »lijepe oči«. Ista ili slična situacija je i u nekim drugim vitalnim društvenim oblastima, kao što je zdravstvo, u kome je akutan problem dobijanje raznih ljekarskih uvjerenja i nalaza. Ne treba ni govoriti o tome šta sve to znači u pogledu nezakonitog sticanja prava i pravilnog odlučivanja u samoupravnim organima i u sudovima i drugim organima. To je jedan od prvorazrednih društvenih i idejno-političkih problema koji zaslužuju da im se pokloni idejno-politička pažnja, uz preduzimanje odgovorajućih društvenih mjera.

Praksa pokazuje da u nas još nema efikasne zaštite od onih koji su obavezni da donose, primjenjuju i ostvaruju pravo i norme kojima se uređuju društveni odnosi i provode zakoni i dogovorena politika. To je danas posebno opasno jer proširuje prostor privilegijama i nejednakosti, grupnosvojinskim odnosima i kriterijumima, mitu i korupciji i uopšte neodgovornosti i nedomaćinskom i drugim ponašanjima suprotnim socijalističkom moralu. Drugim riječima, nije dovoljno imati dobre zakone i samoupravne normativne akte i razvijene i nerazgranate samoupravne oblike i odnose. Nužno je imati i metode i razrađene efikasne instrumente kojima se obezbjeđuje funkcionisanje svih ustavnih elemenata samoupravno organizovanog društva i jednakost prava i interesâ radnih ljudi i građana, kao preduslov za nesmetan i stabilan razvoj, i u praksi ih odgovorno izvršavati i primjenjivati.

I ovom prilikom treba istaći da su mnogi društveni odnosi još uvijek ostali nerazrađeni i neuređeni, ili su neadekvatno uspostavljeni, na što ukazuju i pomenuta analiza i Zaključci Skupštine SR Crne Gore. Zbog svega toga nameće se potreba da se posebno pozabavimo problemom države i njenih organa, jer se oni ne pokazuju uvijek kao djelotvoran zaštitnik razvoja i nesmetanog funkcionisanja svih instrumenata samoupravnog društveno-političkog sistema. Država je više distribuirala svoju odgovornost, a državna vlast se distribuirala samo do republičkog, odnosno pokrajinskog nivoa. Tako se radnici, u uslovima nedovoljne razvijenosti samoupravnih struktura, još zadovoljavaju time što se nalaze u predsoblju stvarne vlasti. Time se uspostavlja tiha, prećutna distanca između radnika, odnosno masa i vlasti, to jest sistema, što izaziva ravnodušnost i apatiju, a lopta odgovornosti se prebacuje s jednih na druge. U takvom vakuumu stvara se povoljna situacija za razne špekulante i sve one kojima rad i rezultati rada nijesu osnovna mjera društvene vrijednosti i egzistencije, a time obezbeđuje i mogućnost da se lični interesi izdignu nad društvenim.

Ozbiljnost društvene situacije u nas može se izraziti i time što oni koji bi htjeli radikalnije promjene u društvenim ponašanjima

Digitized by Google

nemaju, s obzirom na svoju društvenu poziciju, toliko društvene moći da takve promjene i ostvare, dok oni koji takvu moć posjeduju nemaju pravog i realnog interesa, a ni motiva za dublje društvene promjene. Tako je nastala jedna vrsta »pat-pozicije« u odnosima društvenih snaga. Izlazak iz tog začaranog kruga je ključno pitanje savremenog trenutka i najznačajniji zadatak progresivnih društveno-političkih snaga i činilaca društva. Međutim, zabrinjava opadanje sposobnosti subjektivnih snaga da ostvaruju svoje programske ciljeve i da utiču na društvena kretanja i realne tokove u društvu i da efikasno realizuju svoje stavove i dogovorenu politiku. Sve to vješto koriste razne opozicione snage, koje pokušavaju da prošire prostor za svoju političku aktivnost i da na nedosljednostima i promašajima ubiraju poene. Jer krizne situacije i stvarne teškoće u našem društvu mogućne su samo ako ono zastane i ne ide odlučno svojim putem — putem razvoja i jačanja društveno-ekonomskih odnosa na samoupravnim osnovama, u uslovima sigurnosti društvene svojine i većeg uticaja radnog čovjeka i građanina na dnevnu i dugoročnu politiku i na realne društvene tokove. Samo ako se to postigne radni ljudi i građani će i sami biti stavljeni u situaciju da budu osnovni nosioci zaštite društvenih dobara i vrijednosti, a to im je i ustavno pravo i obaveza, kao i njihov stvarni interes.

Stoga je neophodna kritička ocjena našeg samoupravnog društveno-političkog sistema i funkcionisanja svih njegovih instrumenata, posebno instrumenata društvene samozaštite, i to u svim društveno-političkim i samoupravnim sredinama, od organizacije udruženog rada i mjesne zajednice, preko opštine, do republike i dalje. Jer sistem se ne može braniti fetišiziranjem njegovih institucija i instrumenata, nego društvenom praksom. Stoga SK, SSRN i drugi društveno-politički činioci moraju takva pitanja stavljati na dnevni red, koristeći najdemokratskije oblike rasprave. Naše praktično političko razmatranje i aktivnost suženi su i svedeni na forume i sjednice, a idejna borba na anonimne prozivke i načelne osude. Široki slojevi društva i radnička klasa, te ni Savez komunista, nijesu dovoljno upoznati i mobilisani da rješavaju suštinska društvena pitanja. Borba za novi sistem vrijednosti, borba protiv malograđanske, a za novu svijest, borba protiv parcijalnih interesa i podjela ne može se dobiti bez aktivnog uključivanja u nju svih društvenih struktura i slojeva, ali i svakog pojedinca. Jer sadašnja društvena kriza, osobito kriza socijalističkog samoupravnog morala, nije površinska i očito je da zahvata cijelo društveno biće. Za poboljšanje stanja potrebno je stvoriti socijalni front istorijskih saveznika — radničke klase i ostalih proizvođačkih slojeva, napredne inteligencije i svih onih što zauzimaju antibirokratske pozicije u Savezu komunista i u društvu i odlučno se zalažu za samoupravljanje. U tom smislu naše društvo je na raskrsnici: ili odlučno krenuti u novu fazu revolucije i idejnog razgraničavanja i diferencijacije ili će društveno vodstvo, pa i vodstvo SK, biti neminovno prepušteno tehnobirokratskim i raznim me-

Digitized by Google

nadžerskim strukturama i drugim antisamoupravnim snagama. Te snage, skrivene iza svojih patriotskih, slobodoljubivih i demokratskih fraza, maštaju o velikodržavnom centralizmu, oslanjajući se, pri tom, na dio inteligencije koja je birokratizovana, na okoštale političko-poslovodne sprege i centre moći, koristeći neobaviještenost radnih ljudi i građana, kao i nerazvijenost samoupravnih odnosa i pomanjkanje demokratskog dijaloga. Zato je nužno da se njihove preokupacije i društvene anomalije, čiji su nosioci, uglavnom, one same, prikažu u pravoj svjetlosti pred našom najširom socijalističkom javnošću. Na tom planu Socijalistički savez, kao demokratski univerzum socijalistički organizovanog radnog naroda, i ostali činioci fronta, sa Savezom komunista na čelu, moraju se izboriti za najveće mogućno uključivanje i angažovanje djelova društva na rješavanju ovih pitanja.

U ovom trenutku je najvažnije zaštititi one društvene odnose koji nastaju ostvarivanjem Ustava i Zakona, kojima se osigurava realizovanje strateških ciljeva u izgradnji socijalističkog samoupravnog društva, u kojem ubuduće neće biti nikakvih razlika između radnih ljudi i građana bilo po kom osnovu i u kojem će rad i rezultati rada biti jedini kriterijum i mjerilo moralnih i društvenih vrijednosti čovjeka. Samo ako oštricu kritike i odgovornosti za anomalije o kojima je riječ usmjerimo prema njihovim nosiocima i uzrocima mi ćemo radne ljude i građane pretvoriti u istrajne i iskrene saradnike, bez čega je ova aktivnost unaprijed osuđena na neuspjeh.

To što radni ljudi i građani sa povjerenjem prihvataju svaku novu mjeru organâ vlasti i društvene politike ili promjenu u sistemu može se objasniti jedino jasnoćom političke linije i stavova Saveza komunista i sigurnošću pojedinaca da će se njihova prava i istinski interesi dosljedno vrednovati, poštovati i uvažavati, na šta ih upućuje istorijsko iskustvo politike Saveza komunista. Svako odstupanje od te linije degradira njihovo moralno-političko stanje i raspoloženje. Oni se moraju na tom području osjećati sigurnima i kao istinski i pravi borci od čije aktivnosti zavise rezultati naših ukupnih napora. Stoga treba stvoriti takvu društvenu i demokratsku klimu u kojoj će se negativne pojave i njihovi nosioci raskrinkavati bez bojazni da će se to nekome osvetiti. Jer samoupravna demokratija je mogućna samo u takvim društvenim i idejno-političkim uslovima u kojima je osigurana izvjesnost ponašanja svih i svakoga. U protivnom, na scenu stupa i djeluje tiranija posebnog interesa. Jer u nas se, iza samoupravne fasade, ispoljavaju svi mogući oblici privatnosvojinskog i egoističkog ponašanja i uticaja, ali i prilično izražena anarhija, što govori o niskom stepenu političke kulture i odgovornosti. Lična odgovornost pojedinaca utapa se u kolektivnu odgovornost organâ, iako, kao što znamo, uticaj pojedinca može biti čak presudan.

Prema tome, ovom aktivnošću odgovornost i demokratski centralizam moraju da budu reafirmisani kao osnova i mehanizam idejnog i političkog djelovanja u cijelom našem društvu. To se će-

Digitized by Google

sto može čuti, ali se u idejno-političkoj praksi malo ili nimalo ne primjenjuje, što dovodi do devalvacije samoupravnog političkog sistema. Međutim, bez odgovornosti i izgrađene samoupravne etike nema ni pozitivnog razvoja samoupravljanja, niti uspješne borbe protiv nesamoupravnih ponašanja i zloupotreba, ni efikasne odbrane principa ustavnosti i zakonitosti. U takvim uslovima dovodi se upitanje i osnovni princip jednakosti radnih ljudi i građana. Da bi ta odgovornost bila konkretna i saglediva, ona mora biti vezana za realizaciju određenih društveno-političkih i idejnih ciljeva i ne može biti odgovornost svih za sve, niti je prihvatljiva u obliku »mi« i »neki«. To je onda fikcija, koja stvara haotičnu zbrku u idejnoj i političkoj akciji. Odgovornost mora biti konkretna i uvijek utvrđena. Jer akciona orijentacija za sve koji su na liniji Saveza komunista jasna je i dovoljna. Treba je samo ostvarivati, a tada su svi tragovi vidljivi. Pri tom svaki čovjek treba da dijeli sudbinu ideja koje zastupa i čina koji vrši.

Moraju se stvarati uslovi da nosioci prava i obaveza odgovaraju, osobito oni sa više ovlašćenja i odgovornosti. U praksi je obrnuto. Radnik lako dođe u situaciju da odgovara za nesamoupravno i neodgovorno ponašanje, dok u pogledu onih drugih na isturenim — odgovornim društvenim i političkim poslovima i zadacima ne znamo za primjere da je bilo ko pozvan na odgovornost, iako njihova ponašanja imaju dalekosežne društvene posljedice.

Društvene i društveno-političke funkcije treba da budu neposredno u službi udruženog rada, a ne da sve više bivaju stečeno pravo ili — profesija. Drugim riječima, moralno-političku podobnost treba sve više stavljati u službu usavršavanja proizvodnje i organizacije rada, razvijanja samoupravnih odnosa, i, iznad svega — striktnog provođenja i primjene Ustava i zakona, kao i samoupravnih normi, na čemu se i zasniva potpuna zaštita društvene svojine i društvenih interesa i na takvim odnosima valja stvarati i izgrađivati povjerenje i odgovarajuću kadrovsku politiku.

Povjerenje ne može i ne smije biti politička renta, na kojoj se može komotno, nepromišljeno i neodgovorno živjeti. Ta vrsta posla mora biti krajnje kreativna, više oslonjena na mlade i ničim opterećene ljude, a njeni nosioci — hrabri i odgovorni do najvišeg stepena. U tom smislu odgovornost i povlačenje treba da budu redovan proces, kao element moralne svijesti, a zaoštravanje odgovornosti uticaće na veću moralnost kadrovske politike u svim oblastima.

Porast neodgovornog ponašanja posljedica je i privatizacije javnih funkcija i zatvorenosti kadrovske politike, čemu su najveći doprinos dali koordinacioni odbori i razni drugi zatvoreni krugovi i slična tijela za kadrovsku politiku. S tim u vezi, upadljivo je da se u raspravama o zaštićenosti — nezaštićenosti društvene svojine, kao i o odgovornosti i funkcionisanju političkog sistema, najčešće pominju kadrovi i kadrovska pitanja. Vladaju mišljenja da bi demokratizacija izbornog sistema doprinijela rješavanju mnogih

Digitized by Google

drugih problema, a iznad svega pitanja odgovornosti i odgovornog odnosa prema društvenoj svojini. Socijalistički savez će morati svojom smišljenom i praktičnom aktivnošću da se suprotstavlja pokušajima sužavanja samoupravljanja i demokratije i uspostavljanja pokroviteljskog odnosa prema udruženom radu, samoupravljanju i kadrovskoj politici. Samo tako će se Socijalistički savez potvrditi i afirmisati kao društveno-politička organizacija sposobna da utiče na sve procese društveno-ekonomskog života i samoupravnog razvoja, Jer deviza da imamo slabosti i teškoća i da samoupravljanje i demokratsko dogovaranje i odlučivanje nijesu u krizi direktno je usmjerena protiv samoupravljanja i ide na ruku raznim devijantnim pojavama, koje su u porastu. Kriza samoupravljanja može se prevazići jedino samoupravljanjem i odlučnijim zaokretom ka odgovornijem vršenju samoupravnih prava i odgovornosti i većom moralnošću i demokratizacijom kadrovske politike, koju ovakav zahtjev potencira, što treba da bude protivteža materijalnim i drugim žrtvama i naporima radnih ljudi i građana koje traži naša politika ekonomske i društvene stabilizacije, kao i njihovoj odanosti generalnoj liniji Saveza komunista.

U vođenju ove idejno-političke aktivnosti, u koju ulazimo s pretenzijama na dosljednost i da bismo postigli potpuni uspjeh, naša sredstva javnog informisanja moraju biti hrabra, otvorena i principijelna.

Digitized by Google

Stipe Domazet

Samoupravna radnička kontrola u funkciji zaštite i razvoja samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva

1. Uvodne napomene

Kontrola u svim vidovima organiziranja je izraz težnji za ovladavanjem odnosima u tim vidovima organiziranja od strane onoga tko vrši, odnosno u čijem interesu se vrši kontrola. Ona je, zapravo, oblik i sredstvo, jedan od načina ili mehanizama zaštite postojećih odnosa u nekoj organizaciji, pa i društvu u cjelini.

Karakteristike cjelokupnog mehanizma zaštite, pa i kontrole u nekoj organizaciji, odnosno u cjelokupnom društvu, njihovo ustrojstvo, sastav, nosioci i način funkcioniranja bitno su uvjetovani karakterom odnosa proizvodnje. Mijenjanjem tih odnosa proizvodnje mijenja se i mehanizam zaštite i mehanizam kontrole.

S promjenama odnosa u društvu, promjenama u odnosima proizvodnje u našem društvu dolazilo je do promjena u mehanizmu kontrole, njegovom sastavu, nosiocima i načinu ostvarivanja. Smatramo da ovdje nije neophodno iznositi genezu i historijat razvoja društvene, pa i samoupravne radničke kontrole, jer je tema ovog referata samoupravna radnička kontrola u razdoblju nakon donošenja Ustava iz 1974. i Zakona o udruženom radu.

Različiti, često i proturječni interesi koji se javljaju u društvu u procesu društvenog razvoja između pojedinih njegovih dijelova, kao i u pojedinim njegovim dijelovima, samoupravnim orga-

Digitized by Google

nizacijama i zajednicama između pojedinih grupa ili pojedinaca, uvjetuju da stvarni odnosi u društvu, pa i u udruženom radu odstupaju, više ili manje, od projektiranih i Ustavom i zakonom utvrđenih odnosa.

U cilju unapređivanja i zaštite Ustavom i zakonom utvrđenih socijalističkih samoupravnih odnosa, Ustavom i zakonom je predviđen i izgrađen sistem društvene samozaštite. Društvena samozaštita, kao funkcija samoupravnog društva, ostvaruje se aktivnostima radnih ljudi, građana, OUR-a i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, društveno-političkih i drugih organizacija te DPZ-a, radi zaštite ustavnog uređenja, samoupravnih prava radnih ljudi, radi zaštite društvene imovine, te radi slobodnog društvenog razvoja.

Posebno mjesto i značaj u sistemu društvene samozaštite, zaštite samoupravnih proizvodnih odnosa, pripada samoupravnoj radničkoj kontroli.

Smisao samoupravljanja je da svaki radnik, kao svjesno i odgovorno biće, u odnosima ravnopravnosti i jednakosti sa drugim radnicima odlučuje o uvjetima i rezultatima svoga rada, o odnosima u udruženom radu i društvu u cjelini. Cilj samoupravne radničke kontrole je upravo da osigura ostvarivanje takve pozicije udruženog radnika i samoupravljanja u cjelini. Ona treba da bude samoupravna, i po ciljevima i po načinu ostvarivanja, kontrola koja je u interesu radničke klase, svakog njenog dijela i svakog radnika, kontrola koju ostvaruje radnička klasa, svaki njen dio i svaki njen član, i to u vidu samokontrole vlastite aktivnosti i kontrole aktivnosti drugih.

Pod samoupravnom radničkom kontrolom podrazumijevamo kontrolu koju radnici ostvaruju u organizacijama udruženog rada i njihovim radnim zajednicama, kao i u svim oblicima udruživanja rada i sredstava, kao što su poslovne zajednice, SIZ, financijske i druge samoupravne organizacije i zajednice, u cilju zaštite i unapređivanja samoupravnih prava radnika, društvenog vlasništva, odnosno socijalističkih samoupravnih odnosa. To znači da se pod samoupravnom radničkom kontrolom podrazumijevaju svi oblici kontrole njene funkcije i načina ostvarivanja, kako su utvrđeni u Ustavu i Zakonu o udruženom radu. U ovim aktima ona se tretira kao oblik i jedna od pretpostavki ostvarivanja novih samoupravnih odnosa u udruženom radu i društvu, kao oblik ovladavanja radnika uvjetima i rezultatima svoga rada, odnosima u udruženom radu, te odnosima u cjelokupnoj društvenoj reprodukciji i u društvu.

Socijalistički samoupravni odnosi, projicirani Ustavom i Zakonom o udruženom radu, odnosi za čije uspostavljanje se zalažu organizirane socijalističke svjesne snage SK i sindikati, kao organizacije radničke klase, i čije ostvarivanje je sastavni dio programa njihove aktivnosti, ne realizuju se u dovoljnoj mjeri i dovoljno brzo u društvu kao cjelini. Stagnacija, a ponekad nazadovanje zapažaju se naročito u pojedinim dijelovima udruženog rada, poje-

Digitized by Google

koriste i njima se raspolaže neracionalno, nenamjenski, suprotno zacijama i zajednicama svakodnevno se vrše povrede društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika. Sredstva se dosta često

dinim samoupravnim organizacijama i zajednicama. U tim organiutvrđenim principima, zakonskim i samoupravn[illegible] normama.

Zadatak je samoupravne radničke kontrole u samoupravnim organizacijama i zajednicama da nadzire, ispituje da li se ostvaruje i štiti društveno vlasništvo, odnosno da li se društvena sredstva racionalno koriste, da li se koriste i njima raspolaže u skladu sa opće prihvaćenim principima te zakonskim i samoupravnim normama, da li se odnosi između pojedinih dijelova u samoupravnim organizacijama i zajednicama ostvaruju u skladu sa prihvaćenim principima jednakosti, ravnopravnosti, međusobne zavisnosti i solidarnosti, u skladu sa zakonskim i samoupravnim normama, i da li radnici ostvaruju svoja samoupravna prava ili se ta prava narušavaju. Kratko rečeno, njen je zadatak da osigura kontrolu ostvarivanja takvog društveno-ekonomskog i samoupravnog položaja radnika u udruženom radu i društvu kakav je utvrđen Ustavom i Zakonom o udruženom radu. Samoupravna radnička kontrola je instrument radničke klase i realiziranje revolucije — osiguravanjem ostvarivanja, proširivanja i zaštite društvenog vlasništva, ostvarivanjem i produbljivanjem samoupravnih prava, dužnosti i odgovornosti svih radnika u udruženom radu. Samoupravnom radničkom kontrolom radnici sami štite društveno vlasništvo kao osnovu sistema, svoja samoupravna prava, a time i socijalističko samoupravljanje u cjelini.

Problem je u tome što samoupravna radnička kontrola ne ostvaruje takvu svoju ulogu u udruženom radu, odnosno ne ostvaruje je dovoljno dosljedno, dovoljno cjelovito i u svim dijelovima udruženog rada. Samoupravna radnička kontrola svojim djelovanjem premalo doprinosi, iako bi ona to trebala i mogla činiti, uklanjanju mnogih slabosti i negativnih pojava u samoupravnim organizacijama i zajednicama, zaštiti društvenog vlasništva i daljnjem razvoju samoupravnih odnosa u njima.

Postavlja se pitanje — koji su stvarni objektivni i subjektivni razlozi takvom ostvarivanju funkcije samoupravne radničke kontrole, što treba činiti i tko to treba da čini da se ta funkcija samoupravljanja u sva tri svoja oblika i u svojoj cjelini u potpunosti ostvaruje i da ona ostvaruje onu ulogu i zadatke koje je, prema Ustavu i zakonu, dužna da realizira.

Ovom prilikom pokušat ćemo odgovoriti na neka od tih pitanja. Ne pretendiramo da ćemo u ovom tekstu sistematski cjelovito obraditi problem samoupravne radničke kontrole, nego ćemo (samo) istaći one elemente koji su relevantni za ocjenu njenog funkcioniranja, uzroka stanja, odnosno nedovoljne njene efikasnosti i traženja puteva (načina) za ostvarivanje one uloge koju ovaj značajni dio u sistemu društvene samozaštite i u sistemu samoupravljanja u cjelini ima.

Digitized by Google

Institucionalno i stvarno, samoupravna radnička kontrola je samo jedna od samoupravnih funkcija radnika u udruženom radu, jedan od oblika, odnosno jedna od faza realiziranja samoupravljanja radnika, koje radnik »ostvaruje odlučivanjem na zborovima radnika, referendumom i drugim oblicima osobnog izjašnjavanja, preko delegata u radničkim savjetima ..., *kontrolom izvršavanja* odluka, te kontrolom rada organa i službi« osnovnih i drugih OUR-a (Ustav Hrvatske, član 140).

Samoupravna radnička kontrola je *pravo i dužnost* radnika u svim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Samoupravnom radničkom kontrolom radnici ostvaruju i štite svoja samoupravna prava i interese (prava i interese pojedinaca, pojedinih grupa i dijelova samoupravnih organizacija i zajednica, organizacije i zajednice u cjelini), ali i interese drugih radnika u udruženom radu i interese društvene zajednice. Funkcija samoupravne radničke kontrole da štiti i interese drugih radnika i interese društvene zajednice proizlazi iz osnovnog produkcionog odnosa čije su osnovne karakteristike vlasti radničke klase — društveno vlasništvo i samoupravljanje radnika i radnih ljudi.

Ustavom i Zakonom o udruženom radu (član 28) ovo je svoj izraz našlo u *institutu odgovornosti radnika drugim radnicima i društvenoj zajednici* »za svoj rad i odlučivanje u ostvarivanju svojih samoupravnih društvenih funkcija«, ... »naročito u pogledu ostvarivanja utvrđenih zajedničkih ciljeva i zadataka OUR-a, zaštite društvenog vlasništva i razvijanja samoupravljanja i Ustavom utvrđenoga socijalističkoga samoupravnoga društvenog uređenja«.

Tako je samoupravna radnička kontrola samo jedna od samoupravnih funkcija radnika u udruženom radu, jedna od faza u procesu ostvarivanja samoupravljanja. Ona se najčešće povezuje sa fazom realizacije, odnosno posmatra kao kontrola provođenja u djelo odluka donesenih od strane organa nadležnih za njihovo donošenje. Međutim, ona nije puki evidentičar (registrator) činjenica o realizaciji donijetih odluka, nego ona treba da prati i kontrolira da li se širi društveni interesi, kao i interesi svih radnika u udruženom radu, svakog pojedinog dijela i pojedinca uvažavaju u svakoj fazi samoupravne i druge aktivnosti u samoupravnoj organizaciji i zajednici. Time se, u krajnjoj konsekvenci, gubi strogo lučenje faze kontrole od drugih faza procesa samoupravljanja. Kontrola mora da bude kontrola ne samo faze realizacije odluke, nego od ideje i pripreme odluke do faze realizacije, i to ne samo u smislu da li je odluka realizirana ili nije, nego i kako je realizirana, tko je odgovoran za propuste, odnosno za uspješnost u realizaciji odluka. Takvo poimanje samoupravne radničke kontrole proizlazi iz činjenice da su radnici organizirani kao zbor te radnički savjet ili drugi organ upravljanja ujedno u funkciji organa odlučivanja i organa kontrole, i oni treba da vrše samoupravnu radničku kontrolu već prilikom razmatranja prijedloga odluka i njihovog donošenja.

Digitized by Google

2. Organizacioni i kadrovski aspekt samoupravne radničke kontrole

Samoupravnu radničku kontrolu radnici ostvaruju neposredno, preko organa samoupravljanja i preko posebnog organa samoupravne radničke kontrole. Sva tri oblika zajedno čine sastavne dijelove i cjelinu samoupravne radničke kontrole. Svi oblici su obavezni. Samo u slučaju ako neka samoupravna organizacija i zajednica ima manje od 30 zaposlenih ona ne bira organ upravljanja (RS), a ako je broj radnika tako mali da za to nema uvjeta, ne mora formirati ni poseban organ SRK.

Godine 1979. i 1983. u SRH bilo je OUR-a, RZ i drugih samoupravnih organizacija i zajednica u kojima se ostvaruje samoupravna radnička kontrola:

	1979.	1983.
1. OUR-a i RZ	9.803	10.265
2. Ostalih samoupravnih organizacija i zajednica (općih i posebnih udruženja, zadruga, SIZ-ova, banaka i drugih financijskih organizacija	2.328	2.629
	12.131	12.894

Na osnovi podataka Republičkog zavoda za statistiku od gore navedenih OUR-a iz RZ 1979. je 7.831, a 1983. godine 8.339 pružilo informacije o svojim organima upravljanja i samoupravnoj radničkoj kontroli. Prema tim podacima bilo je:

	1979.	1983.
— ukupno anketiranih OUR-a i RZ (koje su dale odgovor)	7.831	8.339
Od toga:		
— Broj OUR-a i RZ sa RS	5.654	6.843
— Broj članova RS	83.198	90.656
— Broj organa SRK	7.063	7.586
— Broj članova organa SRK	31.503	34.561
— Broj OUR-a i RZ koje su trebale birati organ SRK, a nisu ga izabrale	644	314

Najveći broj OUR-a i RZ, 1979. godine 7.063, a 1983. godine 7.586, je izabrao poseban organ SRK, među kojima i više od 1.000 OOUR-a, RO bez OOUR i RZ sa manje od 30 zaposlenih (u kojima se ne bira radnički savjet). Godine 1979. među njima je bilo čak oko 300 sa manje od 15 zaposlenih. Međutim, bilo je OUR-a

Digitized by Google

i RZ koje su trebale birati, ali nisu izabrale ovaj organ: 1979. ukupno 644, a 1983. godine 314.

Osim u OUR-ima i RZ organizacija udruženog rada organ SRK je izabran i u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama (poslovnim zajednicama, interesnim i osnovnim bankama, SIZ itd., te u njihovim radnim zajednicama). Prema stečenim saznanjima, izbor članova organa SRK u OUR i njihovim zajednicama, kao i sam postupak izbora, vrši se u skladu sa Zakonom o udruženom radu. Članovi organa samoupravne radničke kontrole u RO i SOUR su delegati OOUR, RZ, odnosno više OOUR-a. U drugim samoupravnim organizacijama (naročito u dijelu poslovnih zajednica, internih banaka i SIZ) izbor članova organa SRK i postupak izbora su često suprotni zakonu. Izbor ne vrše radnici, sindikat ne sudjeluje u postupku kandidiranja, nego izbor vrši organ upravljanja, odnosne samoupravne organizacije i zajednice najčešće iz redova članova tog organa upravljanja. To je suprotno odredbama Zakona o udruženom radu, po kojima se organ SRK u RO i u svim drugim (širim) asocijacijama konstituira na delegatskim osnovama, a biraju ga i opozivaju radnici u osnovnim samoupravnim organizacijama, odnosno zajednicama koje su udružene u RO, odnosno širu asocijaciju, i to na načelima delegatskog sistema (član 557. stav 1. i član 558. i stav 2). Osim toga, i sam izbor članova ovog organa suprotan je Zakonu o udruženom radu (član 563) jer Zakon ne omogućuje da članovi organa kontrole mogu biti članovi organa upravljanja, izvršnog organa, pa čak niti oni radnici koji ne mogu biti izabrani u organ upravljanja. Time se osigurava veća samostalnost i objektivnost u radu ovog organa i smanjuje opasnost od mogućnosti negativnog uticaja pojedinaca (čiji je rad izložen neposrednoj kontroli ovog organa) na njegovo djelovanje.

Da to nije puka pretpostavka pokazuju nam slučajevi utjecaja na rad ovog organa od strane poslovodnog organa i drugih pojedinaca i nosilaca odgovornih samoupravnih funkcija, koji često nije usmjeren u pravcu pomaganja organu samoupravne radničke kontrole da sprječava nepravilnosti, da otkrije učinjene i da počinioci odgovaraju za prekršaje.

Prema statističkim podacima, među članovima ovog organa nalazi se malo omladine, 1979. svega 3.459 mladih, ili samo 11%, a 1983. godine 3.357, ili samo 9,7%. To je ne samo premali udio, nego i u odnosu na ukupan broj ovog organa 7.063 u 1979. i 7.586 u 1983. Zadovoljavajući je broj i udio članova SK u samoupravnim radničkim kontrolama: 31% u 1979, odnosno 30,7% u 1983, žena je bilo 34,2, odnosno 35,8%. Prema poslovima i zadacima koje članovi obavljaju u toku rada nalazilo se u grupi općih poslova i grupi stručnih poslova 53,3% (u 1983). Među članovima ovog organa 2,9% čak je bilo zaposleno na »poslovima općeg rukovođenja«, to jest obavljali su poslove i zadatke s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima, što je također nespojivo s funkcijom člana ovog organa (suprotno zakonu).

Digitized by Google

3. Ostvarivanje samoupravne radničke kontrole u samoupravnim organizacijama i zajednicama

Od institucionalnog uvođenja Ustavom i Zakonom o udruženom radu samoupravne radničke kontrole u sistem samoupravnih proizvodnih odnosa mnogo je učinjeno u pravcu njene izgradnje kao cjelovitog sistema: od njenog oblikovanja u samoupravnim općim aktima, organiziranja posebnih organa, njihovog osposobljavanja za obavljanje funkcije do praktične provjere njenog funkcioniranja. Usprkos tome, ne možemo biti zadovoljni sa rezultatima njenog praktičnog djelovanja.

Mnogobrojne su povrede društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika, koje se permanentno vrše u društvu, odnosno u samoupravnim organizacijama i zajednicama. Ove pojave registriraju razne državne i društvene institucije i organizacije (inspekcije, organi za predstavke i žalbe i drugi), javni tužilac, sudovi, a osobito sudovi udruženog rada, društveni pravobranilac samoupravljanja, te Služba društvenog knjigovodstva.[1] Negativne pojave, zbivanja i odnose u samoupravnim organizacijama i zajednicama prate i društveno-političke organizacije, osobito sindikalne, te organizacija SK na svim razinama organiziranosti, na osnovi svojih kontakata, angažovanja u tim organizacijama i zajednicama i drugih saznanja, naročito kroz svoje komisije za predstavke i žalbe. Organi sindikata to čine posredstvom svojih komisija za zaštitu samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva, organiziranih na tri razine, kao tijela općinskih, međuopćinskih i republičkog vijeća Saveza sindikata.

Suprotno iznesenom, malo je samoupravnih organizacija i zajednica koje sistematski stalno prate i registriraju negativne pojave povredâ društvenog vlasništva i samoupravnih prava u svojoj organizaciji, odnosno zajednici. Dok navedene državne i društvene institucije registriraju svaku prijavu o povredi, koja možda i nije prava povreda, u samoupravnim organizacijama se ponekad ne registriraju i očite povrede, koje imaju evidentno negativne posljedice po društveno vlasništvo i samoupravne odnose. To se u pojedinim slučajevima događa i sa saznanjima i nalazima navedenih državnih i društvenih institucija, o kojima oni obavještavaju samoupravne organizacije i zajednice u obliku informacija, odluka, rješenja itd. One ponekad završavaju u ladicama pojedinih odgovornih osoba, ili se rasprave u uskom krugu »odgovornih«, bez iznošenja pred organe upravljanja i radnike i bez njihove registracije.

Za globalnu ocjenu ostvarivanja samoupravne radničke kontrole u cjelini i pojedinih njenih vidova najrelevantniji su podaci DPS, sudova udruženog rada te SDK. Iako se samo jedan dio povreda samoupravnih prava i društvenog vlasništva registrira kod

[1] Radi česte upotrebe i duljine naziva, u daljnjem tekstu će se koristiti skraćenice SUR, DPS i SDK.

Digitized by Google

ovih institucija, one ipak dosta vjerno prikazuju pojave, probleme, stanje odnosa u samoupravnim organizacijama i zajednicama. Različit intenzitet (kvantitativno izražen) uključivanja pojedinih organa, organizacija i pojedinaca ukazuje na određen način na njihovu aktivnost u pogledu zaštite samoupravnih prava i društvenog vlasništva, a time i razvoja samoupravljanja.

Za ilustraciju ovoga navodimo podatke sudova udruženog rada sa područja SR Hrvatske, DPS SR Hrvatske o podnosiocima prijedloga, odnosno o inicijatorima za pokretanje postupka kod DPS na području SRH za utvrđivanje povreda samoupravnih prava i društvenog vlasništva, radi njihove zaštite, te podatke SDK SRH o nezakonitostima i nepravilnostima u raspolaganju, korištenju i rukovanju društvenim sredstvima.

Mnogobrojne povrede društvenog vlasništva, koje se svake godine vrše na razne načine u samoupravnim organizacijama i zajednicama, utvrđuju i registriraju različite državne institucije (SDK, inspekcije, SUP i druge). Najveći broj povreda utvrđuje i registrira te podnosi prijave nadležnim organima Služba društvenog knjigovodstva. Ova služba svake godine utvrđuje (ne računajući povrede manjeg značaja koje otklanja preventivno internom kontrolom u organizacionim jedinicama) na tisuće, pa i desetine tisuća, raznih povreda društvene imovine: raspolaganje i korištenje suprotno zakonskim i samoupravnim normama, nepravilnosti u raspolaganju, korištenju i rukovanju financijskim i materijalnim vrijednostima koje su dio društvenog vlasništva.

Preventivnom kontrolom platnih naloga SDK svakodnevno utvrđuje nedostatke u tim nalazima, koji se zbog toga ne mogu realizirati (jer nedostaje sredstava na žiro-računu) ili bi njihova realizacija predstavljala nezakonit čin (na primjer zbog nenamjenskog korištenja sredstava). Takvih neispravnih naloga koje SDK vraća zbog formalnih ili drugih nedostataka godišnje se registrira više od desetina tisuća pa do više od 100 tisuća. Preventivnom kontrolom raznih obračuna (završnih računa, periodičnih obračuna, obračuna poreza na promet, obračuna vezanih za premije, kompenzacije i druge naknade, obračuna osobnih dohodaka i drugih obračuna i dokumentacije) SDK je utvrđivala godišnje 13.000 do više od 20.000 slučajeva neispravnosti. Vrlo je velik broj nezakonitosti koje Služba utvrđuje prethodnom kontrolom u organizacionim jedinicama SDK i eksternom kontrolom kod korisnika društvenih sredstava, vezano za plaćanje i osiguranje plaćanja po osnovi prometa roba i usluga. U 1980. takvih slučajeva je bilo čak 84.021, a u 1981. godini 60.633.

Broj slučajeva utvrđenih nepravilnosti i nezakonitosti, uz ostalo, ovisi i o broju izvršenih kontrola. Zato je za ocjenu intenziteta i karaktera povreda važno i koliki broj kontrola je izvršen, a još važniji je odnos između provedenih kontrola, broja kontroliranih korisnika i broja slučajeva utvrđenih povreda zakonitosti i

Digitized by Google

ostalih nepravilnosti te vrste povreda. Stoga navodimo neke podatke, pokazatelje kojima raspolažemo:

	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.[2]	I polugodište 1983.[2]
Broj svih organizacija i zajednica u SRH[3]		26.335	27.903	29.402	30.170	30.983
Zapisnici bez utvrđenih nezakonitosti — — broj	2.345	2.164	2.347	2.505	973	1.108
— %	45,2	48,8	50,0	56,7	26,1	48,5
S utvrđenim nezakonitostima i nepravilnostima koje se nisu mogle otkloniti u toku kontrole	2.507	2.028	2.181	1.755	2.700	1.103
— koje su otklonjene u toku kontrole	339	246	170	157	60	75
Ukupno	5.191	4.438	4.698	4.417	3.733	2.306

Broj eksternih kontrola Službe društvenog knjigovodstva godišnje se kretao od oko 4.000 do oko 5.000, dok je broj izvršenih internih kontrola jako varirao od 624 u 1978. i 532 u 1980. do 1.496 u I polugodištu 1983. ili čak do 16.019 u I polugodištu 1984. Velikim brojem kontrola utvrđene su nezakonitosti i nepravilnosti u poslovanju korisnika društvenih sredstava, što nam pokazuju podaci o odnosu zapisnika bez i sa utvrđenim nezakonitostima prilikom kontrole.

Prema tome, Služba društvenog knjigovodstva svake godine vrši kontrolu samo manjeg dijela korisnika društvenih sredstava (naročito eksternu kontrolu). Najmanji broj korisnika društvenih sredstava se podvrgava kompletnoj kontroli finansijsko-materijalnog poslovanja, koja omogućuju i najcjelovitiji i najobjektivniji uvid u to kako se raspolaže i koristi društvenom imovinom, ali je takva kontrola skupa i dugotrajna.

Ne samo da se kod znatnog dijela izvršenih kontrola i znatnog dijela kontroliranih korisnika pronalaze nezakonitosti i nepravilnosti u raspolaganju, korištenju i rukovanju financijskim i materijalnim vrijednostima, nego se kod svakog korisnika utvrđuje (prosječno) veći broj raznih ili istih nepravilnosti.

Tako su kontrolom utvrđivanja i raspoređivanja financijskog rezultata kod korisnika društvenih sredstava registrirane slijedeće nepravilnosti.

[2] Podaci se odnose samo na I polugodište jer se nije raspolagalo podatkom za cijelu godinu (za 1983) ili je podatak bio netočan (za 1982).

[3] To jest korisnika društvenih sredstava; podaci su preuzeti iz Statističkih godišnjaka za odnosne godine, stanje na dan 31. III.

Digitized by Google

	Godina			
	1979.	1980.	1982.	I polugodište 1983.
Broj korisnika društvenih sredstava kod kojih su utvrđene nezakonitosti i nepravilnosti	1.838	1.478	—	—
— Broj slučajeva s nepravilno utvrđenim (s većim ili manjim) financijskim rezultatom	4.799	3.255	—	—
— Iskazivanje manjeg ukupnog prihoda od ostvarenog				
— broj korisnika			70	38
— broj slučajeva			1.486	52
— Iskazivanje većeg ukupnog prihoda — broj korisnika			129	67
— broj slučajeva			346	334
— iznos u mil. dinara			900	657
— Nezakonitosti i neispravnosti pri utvrđivanju vrijednosti sredstava i izvora sredstava				
— broj korisnika	1.833	1.478	354	349
— broj nezakonitosti i nepravilnosti	3.899	2.852	1.116	1.785
Iskazan manji gubitak				
— broj korisnika				41
— iznos u mil. dinara				398

Kontrolom i pregledom kompletnog financijsko-materijalnog poslovanja određenog broja korisnika društvenih sredstava, osim već navedenih, Služba društvenog knjigovodstva utvrđuje niz nepravilnosti i nezakonitosti u materijalno-financijskom poslovanju od kojih neke navodimo za razdoblje od 1979. do 1983.

Neke od nezakonitosti koje je SDK utvrđivala kontrolom i pregledom kompletnog financijsko-materijalnog poslovanja određenog broja korisnika društvenih sredstava:

Broj korisnika i vrsta nepravilnosti	Broj slučajeva utvrđenih nepravilnosti po godinama					
	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
Utvrđeni manjkovi	251	199	83	287	275	91
Utvrđene pronevjere	301	212	457	185	128	678
Isplate građanima mimo računa	465	429	332	3.434	676	359
Nezakonite akontacije i zajmovi članovima kolektiva	167	139	140	397	1.080	135
Neusklađenost potraživanja i obaveza	3.445	3.396	6.873	4.637	4.674	10.425
Isplate mimo žiro-računa	595	1.126	474	3.130	868	332
Neizvršeni popis sredstava i izvora sredstava	1.563	1.783	1.416	1.832	19.178	2.225
Nezakonite isplate na temelju nevjerodostojne fiktivne i lažne dokumentacije	1.821	1.799	1.733	3.126	890	985
Korištenje društvene imovine u osobne svrhe	256	28	364	333	17	696
Ukupno	22.589	28.808	15.166	44.102	33.797	19.625

Digitized by Google

Nedvojbeno je da se sve ove, kao i druge naprijed spomenute, povrede, odnosno nezakonitosti i neispravnosti, koje utvrđuje Služba društvenog knjigovodstva, nisu iste specifične težine, ni zbog svoga kvalitativnog i kvantitativnog značaja, kako za odnose u datoj samoupravnoj organizaciji i zajednici tako i zbog svojih reperkusija na ukupne odnose u udruženom radu, to jest društvu.

To pokazuju i podaci o prijavama podnijetim javnom tužilaštvu, zatim podnijeti optuženi prijedlozi i presude sudova protiv odgovornih osoba i pravnih lica za učinjene privredne prijestupe.

Ovdje navodimo podatke o podnijetim i odbačenim prijavama, o podnijetim optužnim prijedlozima te o odlukama sudova povodom prijava svih podnosilaca, a posebno SDK:

	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.
Podnijeto prijava svega	14.939	11.173	8.495	10.615	11.750
— od toga SDK	12.678	8.546	5.428	6.617	6.265
Odbačeno prijava — ukupno	8.462	4.649	2.815	2.221	2.250
— od toga SDK	8.224	4.362	2.421	1.705	1.510
Podnijeti optužni prijedlozi	6.478	6.524	5.680	8.394	9.500
— od toga na osnovu prijava SDK	4.454	4.184	3.007	4.912	4.755
Odluke sudova — ukupno	5.905	5.869	6.679	7.608	8.113
Proglašeno odgovornima	3.612	3.551	4.151	4.904	5.348
Nije proglašeno odgovornima	2.293	2.318	2.528	2.704	2.765

Najveći dio odbačenih prijava na osnovi kojih se ne podnosi optužni prijedlog odnosi se na prijave s malim značajem prijestupa (ostali razlozi odbacivanja su: djelo nema obilježje prijestupa, laka priroda prijestupa ili zastara). Osim toga, protiv fizičkih lica godišnje se podnosi oko 3.000 krivičnih prijava za krivična djela protiv privrede, od čega najveći dio završava optuženjima i osudama. Mnogi od njih su ta djela počinili kao radnici u udruženom radu.

Različita je i mogućnost i potreba uključivanja samoupravne radničke kontrole, naročito radi djelovanja na otklanjanju onih povreda koje SDK utvrdi svojim preventivnim djelovanjem, s obzirom na to da je SDK specijalizirana i dobro organizirana i stručno osposobljena da to čini kvalitetnije i sistematičnije od bilo koga drugog u društvu. Usprkos tome, i u ovoj domeni neophodna je aktivnost cjelokupne SRK, odnosno sva tri njena oblika u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici. Otkrivanjem uzroka učinjenih povreda zakonskih i samoupravnih normi i drugim mjerama i akcijama SRK može utjecati da do mnogih nepravilnosti i propusta uopće ne dođe, odnosno da dolazi u znatno manjoj mjeri te da se učinjene povrede brže otkrivaju i posljedice brže saniraju.

Najveći dio eksternih pregleda, pregleda kod korisnika društvenih sredstava, SDK vrši samoinicijativno na osnovi vlastitih

Digitized by Google

planova kontrole. Iako malobrojnije, eksterne kontrole po zahtjevu drugih vrlo su značajne za lociranje i otkrivanje nezakonitosti i nepravilnosti u korištenju i raspolaganju društvenim sredstvima.

Služba društvenog knjigovodstva je vršila eksterne kontrole na zahtjev slijedećih organa i pojedinaca (anonimnih prijava):

	1978.	1979.	1980.	1981.	1982. I polugodište	1983. I polugodište
Ukupno zahtjeva drugih	1.075	878	823	823	739	322
— organa upravljanja	18	8	7	22	25	25
— organa SRK	17	17	18	13	4	8
— DPZ	77	94	91	154	76	68
Ostalih[4], i to:	963	759	707	550	241	221
— DPS	37	37	40			
— anonimnih osoba	43	49	56			

Podaci o podnosiocima prijedloga za pokretanje postupka kod sudova udruženog rada na području SR Hrvatske[5]

Podnosilac prijedloga za pokretanje postupka	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.
Ukupno pokrenuto sporova	8.272	9.806	11.058	12.302	12.821
Od toga od strane					
— radnika	7.523	8.810	10.037	10.923	11.198
— organa SRK	25	1	2	2	4
— RZ u OUR	158	146	156	90	253
— OUR	482	753	680	1.059	1.113
— DPS	55	58	60	62	72
— sindikalne organizacije	2	4	3	3	4
Ostali (SIZ-ovi, druga društveno-pravna lica i njihove RZ, DPS, građansko-pravna lica itd.)	27	34	120	141	147

Podaci sudova udruženog rada nam pokazuju da su podnosioci prijedloga za pokretanje postupka u više od 90% slučajeva radnici-pojedinci. Nešto veći udio imaju OUR i RZ. Udio ostalih subjekata kao predlagača za pokretanje postupka pred sudovima udruženog rada je vrlo mali ili beznačajan, tako da se kod pojedinih predlagača teško može izraziti i u promilima. To je, prije svega, karakteristično za organ SRK. Međutim, kad je riječ o ocjeni udjela OUR, RZ i organa SRK u tim i drugim samoupravnim

[4] Samo za prve tri godine imamo raščlanjene podatke za grupu »ostali«.

[5] Izvor: godišnji izvještaji o radu suda udruženog rada SRH za 1979, 1980, 1981, 1982. i 1983.

Digitized by Google

organizacijama i zajednicama treba imati na umu da su OUR i RZ nosioci prava i dužnosti u onim odnosima u kojima je pokrenut postupak pred sudom udruženog rada i da su ove organizacije i zajednice, odnosno njihovi samoupravni i drugi organi po zakonu obavezne da štite zakonitost, samoupravna prava i društveno vlasništvo.

Iako se radnici kao podnosioci prijedloga za pokretanje postupka pred sudovima udruženog rada u ogromnom dijelu (oko 99%) slučajeva javljaju u funkciji zaštite individualnih prava radnika, i to pretežno iz područja radnih odnosa, nije zanemariva ni njihova inicijativa u odnosu na neka pitanja od šireg društvenog interesa (statusna pitanja i drugi sporovi, na primjer, vezani za SAS o udruživanju u OUR, usklađivanje samoupravnih općih akata, društveno-ekonomski odnosi, odlučivanje o raspolaganju društvenim sredstvima). Općenito je broj sporova o ovim pitanjima pred sudovima udruženog rada mali, tako da se udio u strukturi ukupnih sporova kod grupe statusnih problema kreće od oko 0,5 do nešto više od 1% (sa tendencijom pada), a kod *drugih sporova* od 0,4 do 1,4% sa tendencijom rasta.

Međutim, u strukturi podnosilaca prijedloga za pokretanje spora o ovim problemima radnici pojedinci imaju značajan udio, što se vidi iz slijedećih podataka za sudove udruženog rada:

Podnosilac prijedloga[6]	Broj podnijetih prijedloga za pokretanje postupka koji se odnose na									
	statusna pitanja					grupu »drugih pitanja«				
	1979.	80.	81.	82.	83.	79.	80.	81.	82.	1983.
Ukupno pokrenutih sporova	106	114	88	76	80	36	26	—	96	167
— radnici	29	22	18	16	17	27	12	—	60	126
— organ SRK	1	—	—	—	1	—	—	—	2	1
— RZ u OUR	25	27	19	11	11	2	5	—	4	4
— OUR	49	60	42	32	41	4	5		18	12
— DPS	1	2	5	4	9	2	2		1	11
— sindikalna organizacija	—	—	1	—	—	—	—		1	3

I podaci DPS nam pokazuju, kao i podaci sudova udruženog rada, da su radnici pojedinci vrlo često *inicijatori zaštite samoupravnih prava i društvenog vlasništva,* koja se ostvaruje posredstvom DPS. Njihov udio je naročito bio velik u 1979. Čak 81% od ukupnih inicijativa upućenih DPS je poteklo od njih sa tendencijom pada, da bi u 1983. iznosio 54,2%. Značajan udio imaju i grupe radnika na koje otpada oko 5% od ukupnih inicijativa. Ovim dvjema skupinama možemo priključiti i anonimne zahtjeve za zaš-

[6] Podaci za ostale podnosioce izostavljeni su jer nije neophodno njihovo navođenje.

Digitized by Google

titom samoupravnih prava i društvenog vlasništva (oko 2,5% od ukupnih inicijatora). Ako promatramo ove tri grupe inicijatora, onda vidimo da i njihov udio zajedno opada, sa više od 85% od ukupnih inicijativa u 1979. na 61,6% u 1983.

Podaci DPS, kao i podaci sudova udruženog rada za 1978. i 1979.[7] o nekim vrstama povreda samoupravnih prava i društvenog vlasništva te o inicijatorima, potvrđuju značaj radnika u funkciji samoupravne radničke kontrole.

Inicijative radnika za pokretanje postupka za zaštitu samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva upućene DPS, kao i prijedlozi za pokretanje postupka pred sudovima udruženog rada, odnosno prijave SDK da izvrši kontrolu podnesene sa istom svrhom, objektivno su izraz i jedan od načina ostvarivanja samoupravne radničke kontrole. Ima i negiranja ovakvog značaja inicijative radnika, pri čemu se ističe slijedeće:

— inicijative i prijedlozi pretežno se odnose na ostvarivanje individualnih samoupravnih prava radnika, odnosno oni su motivirani osobnim interesom;

— nemaju uvijek pravo kad traže zaštitu društvenih organa, jer im stvarno pravo nije povrijeđeno;

— oni tu svoju samoupravnu kontrolnu funkciju, umjesto u vlastitoj samoupravnoj organizaciji ili zajednici, ostvaruju uz pomoć organa izvan samoupravne organizacije i zajednice (posredstvom društvenih i državnih organa).

Iako *metoda anonimnog otkrivanja* negativnosti u slobodno udruženom radu i našem društvu općenito u odnosima socijalističke samoupravne demokracije ne bi trebala uopće da egzistira, a pogotovo da ima veće značenje, realni odnosi i problemi u udruženom radu uvjetuju postojanje i ovog vida kontrole, odnosno otkrivanja povreda samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva. Relativno mali broj neosnovanih i zlonamjernih anonimnih prijava[8] ne bi smjeli biti razlog njihovom apriornom odbacivanju prije osnovne provjere istinitosti navoda u njima.

Smatramo da anonimnih prijava neće biti u povoljnijim uvjetima i odnosima u udruženom radu i društvu, pri čemu mislimo u prvom redu na demokratičnije i tolerantije odnose u svakoj organizaciji i zajednici i na princip uvažavanja argumenata a ne autoriteta ličnosti, zasnovanog na hijerarhiji u organizaciji rada ili funkciji u društvu. Danas, kad društvo još nije u stanju, ali makar ne pravovremeno i efikasno, da zaštiti pojedinca koji iznosi istinite podatke ili ocjene događaja i pojava (čak ako to čini na zboru radnika i u organu upravljanja ili u funkciji člana organa SRK), ne može se uvijek i bezuvjetno inzistirati na tome da svako otvoreno i javno iznosi nepravilnosti i da se bori protiv njih.

---

[7] Iako su oni analitički vrlo vrijedni, nismo u mogućnosti takve podatke iznijeti i za daljnje godine, jer ih statistika i DPS ne registriraju.

[8] Informacija DPS za 1981, str. 6/2.

Digitized by Google

Pregled povreda nekih samoupravnih prava i društvenog vlasništva prema inicijatoru za zaštitu kod DPS

Podnosilac prijedloga za pokretanje postupka[9]	godina	Ukupno (svih povreda)	Pravo radnika na samoupravno organiziranje	Stjecanje i raspodjela dohotka	Pravo na slobodnu razmjenu rada (odnosi sa SIZ)	Povrede društvenog vlasništva
		Broj	Broj	Broj	Broj	Broj
— Ukupan broj sporova	1978.	12.991	499	419	106	547
	1979.	14.424	463	498	142	654
DPS	1978.	1.315	163	80	28	112
	1979.	1.409	133	123	15	173
Organi SRK	1978.	188	12	31	—	23
	1979.	240	13	26	1	30
Organi OUR	1978.	460	67	29	14	34
	1979.	760	76	27	4	84
Grupa radnika	1978.	672	33	19	7	22
	1979.	560	18	17	2	20
Radnici pojedinci	1978.	8.871	104	150	28	140
	1979.	8.638	80	211	40	102
Anonimno	1978.	305	28	16	2	57
	1979.	220	9	9	1	40
DPO	1978.	85	10	12	6	6
	1979.	95	6	8	7	8

Izvor: SZS, Bilten br. 1151. i 1211.

[9] Navedeni su samo oni inicijatori koje je bilo neophodno spomenuti sa stanovišta razmatranog problema.

Digitized by Google

Navedeni podaci, kao i podaci iznijeti kod sudova udruženog rada, nedvosmisleno nam pokazuju da radnici svojim inicijativama i prijedlozima podnijetim ovim organima štite ne samo svoja pojedinačna prava, nego i samoupravna prava šireg društvenog interesa, samoupravna prava općeg značaja, kao i društveno vlasništvo. Oni su uz društvenog pravobranioca samoupravljanja vrlo značajan i neophodan činilac mehanizma samoupravne zaštite. *Anonimne inicijative* za zaštitu samoupravnih prava i društvenog vlasništva svrstavamo u istu širu grupu kao i ostale inicijative pojedinačnih radnika i grupe radnika, jer su one dosta brojne (brojnije od inicijativa organa SRK čak i kad je riječ o zaštiti samoupravnih prava šireg značaja i društvenog vlasništva).

U većini slučajeva, prema saznanjima DPS i sindikata, one ukazuju na stvarno postojanje poremećenih samoupravnih i međuljudskih odnosa, na povrede društvenog vlasništva i uopće na nezakonito ponašanje pojedinaca i organa u pojedinim samoupravnim organizacijama i zajednicama. One su često prvi direktni signal postojanja poremećaja, pogotovo u sredinama koje zbog raznoraznih razloga, prije svega zbog grupnovlasničkog ponašanja i interesa, ne žele da društveni organi za njih saznaju i da interveniraju. A povoljniji uvjeti za otvorenije, demokratičnije razmatranje i rješavanje spornih problema mogu se postići samo osmišljenom i organiziranom aktivnošću SK i sindikalne organizacije u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici.

Istina je da jedan dio radnika zahtijeva zaštitu samoupravnih prava i onda kad im pravo stvarno nije povrijeđeno. Udio takvih zahtjeva (do 20% svih pokrenutih inicijativa kod DPS), kao i drugi razlozi, a u prvom redu činjenica da je više od 80% zahtjeva opravdano, ukazuju na neosnovanost takvih prigovora. Pri tom treba imati u vidu okolnost da česte pormjene u zakonskom i samoupravnom reguliranju odnosa, a još više u pojedinim sredinama i devijacije u samoupravnom reguliranju, a još češće devijacije u njihovoj primjeni, uvjetuju da se radnicima uvijek nije lako snaći što je a što nije samoupravno u odnosima i ponašanjima.

Prigovori da se takva inicijativa realizira ili može realizirati samo uz pomoć vanjskih društvenih organa, umjesto samoupravnih organa unutar vlastite organizacije i zajednice, također ne može negirati njen samoupravni karakter. Istina je da inicijativa radnika u organizacijama i zajednicama kojima bi se posredstvom unutarnjih organa samoupravljanja i organa SRK štitila samoupravna prava i društveno vlasništvo nema dovoljno. Uz ostalo, nema ih zato što se takvi pokušaji radnika najčešće omalovažavaju, sprječava njihova realizacija ili se zbog njih čak radnici pozivaju na odgovornost.[10] Oni se obraćaju DPS i drugim društvenim orga-

[10] Indikativno je da je radnik iz jedne RO koji je tražio rješenje statusnih pitanja kod vanjskih institucija, nakon bezuspješnog pokušaja da se o tome raspravi na objektivan način unutar RO, zahtijevao da ga se zaštiti na taj način što mu se ime i prezime neće navoditi.

Digitized by Google

nima najčešće nakon bezuspješnog pokušaja da određeni problem na zadovoljavajući način riješe u vlastitoj organizaciji. Daljnji argument je činjenica da se samoupravljanje, pa ni njegova zaštita ne iscrpljuje i ne može iscrpiti u jednoj organizaciji, već u udruženom radu i društvu u cjelini. A DPS i sudovi udruženog rada, kao i drugi društveni organi, izraz su potrebe zaštite takvog integralnog samoupravnog odnosa.

Poslovodni organ se kao inicijator javlja kod DPS u oko 2,5% slučajeva (od 2,2 do 2,7%). A znatno rjeđe *rukovodeći radnici* i *radnici s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima* (od 1,1 do 1,5%). Vrlo rijetko se kao inicijator pojavljuje organ SRK (samo od 1,3 do 1,7%) te drugi samoupravni organi (od 1,4 do 1,9% slučajeva). Tako rijetko javljanje poslovodnih organa, radnika s posebnim ovlaštenjima, a osobito organa SRK ne zadovoljava u svakom pogledu, a posebno s obzirom na broj samoupravnih organizacija i zajednica, organa SRK i drugih samoupravnih organa, kao i na broj povreda kako samoupravnih prava tako i društvenog vlasništva.

Brojnost samoupravnih organizacija i zajednica, brojnost sudionika koji odlučuju o društvenom vlasništvu (i koji imaju priliku da ga povrede) i samoupravnim pravima radnika, i koji ta prava ostvaruju, a s obzirom na širinu i dubinu samoupravnog procesa u društvu, na raširenost društvenog vlasništva — sve to uvjetuje da se donosi mnoštvo (milijun) odluka kojima se mogu povrijediti i društveno vlasništvo i samoupravna prava radnika.

I do ovih povreda stvarno dolazi. Postoji na desetine i desetine tisuća registriranih povreda (ali je sigurno da je još više onih koje se ne registriraju) u samoupravnim organizacijama i zajednicama. Četiri stotine do pet stotina inicijativa od strane organa SRK i organa upravljanja kod DPS za godinu dana govori nam da je to tek oko jedna inicijativa iz svake dvadesete osnovne samoupravne organizacije i zajednice. Naime, u SRH je u razdoblju od 1978. do 1984. bilo više od 9.000 OOUR, RO bez OOUR te RZ u OUR. No znatno je veći broj bio svih samoupravnih organizacija i zajednica (od 25 do 30.000) kao subjekata u kojima teče proces ostvarivanja samoupravnih prava i društvenog vlasništva, a time postoji i mogućnost njihovog kršenja. To je nevjerojatno malo s obzirom na broj organa SRK i broj članova ovog organa (kojih je bilo 1983. samo u OUR i njihovim radnim zajednicama više od 34.500), na društvenu energiju koja se ulaže u njihov izbor, organiziranje i rad.

Međutim, za ocjenu pojedinih vidova samoupravne radničke kontrole i angažiranja pojedinih organa relevantni su ne samo njihova aktivnost u ulozi inicijatora pred DPS, sudom udruženog rada i drugim društvenim organima, nego cjelokupno njihovo apelovanje. Ovdje ćemo navesti samo podatke kojima raspolažemo o učiniocima povreda koje su registrirane kod DPS.

Digitized by Google

*Inicijatori za pokretanje postupka za utvrđivanje povrede samoupravnih prava i društvenog vlasništva i njihovu zaštitu kod DPS**

Inicijatori	1978.	%	1979.	%	1980.	%	1981.	%	1982.	%	1983.	%
Ukupno	10.859		11.089		14.039*		14.870		14.163		12.931	
Društveni pravobranilac samoupravljanja	1.172	10,8	1.528	3,8	1.487	10,6	2.083	14,0	2.068	14,6	2.188	16,9
Organ samoupravne radničke kontrole	151	1,4	—		252	1,8	212	1,4	182	1,3	187	1,4
Drugi samoupravni organi	—		—		201	1,4	279	1,9	240	1,7	223	1,7
Poslovodni organ	295	2,7	—		326	2,3	322	2,2	370	2,6	355	2,7
Radnici s posebnim ovlaštenjem	—		—		195	1,4	158	1,1	151	1,1	198	1,5
Radnik — pojedinac	7.135	66,7	8.971	81,0	8.657	61,7	9.269	62,3	8.087	57,1	7.005	54,2
Grupa radnika	—		—		662	4,7	819	5,5	615	4,3	623	4,8
Organ DPZ	91	0,8	—		184	1,3	120	0,8	154	1,1	157	1,2
Organ uprave	38	0,3	—		132	0,9	109	0,7	128	0,9	91	0,7
Organ DPO	—		—		111	0,8	152	1,0	239	1,7	144	1,1
Organ SIZ	—		—		55	0,4	89	0,6	42	0,3	51	0,4
Organ MZ	—		—		28	0,2	61	0,4	36	0,3	39	0,3
Samoupravni sud	677	6,2	534	4,7	499	3,6	181	1,2	666	4,7	717	5,5
Redovni sud	32	0,3	—		171	1,2	120	0,8	51	0,4	21	0,2
Javno tužilaštvo	85	0,8	—		36	0,3	49	0,3	62	0,4	69	0,5
Javno pravobranilaštvo	11	0,1	—		24	0,2	11	0,1	18	0,1	16	0,1
SDK	158	1,5	—		245	1,7	132	0,9	269	1,9	236	1,8
Društvene organizacije ili udruženja građana	17	0,2	—		50	0,4	36	0,2	33	0,2	34	0,3
Građani	228	2,1	—		273	1,9	194	1,3	257	1,8	170	1,3
Anonimno	227	2,1	56	0,5	287	2,0	377	2,5	363	2,6	341	2,6
Ostali	542	5,0	—		164	1,2	97	0,7	132	0,9	66	0,5

* Podaci društvenog pravobranioca samoupravljanja SRH.

Digitized by Google

Navedeni nam podaci pokazuju da se kao počinioci povreda javljaju ne samo pojedinci, nego i svi oni organi koji odlučuju o samoupravnim pravima radnika i društvenog vlasništva, pa čak i zborovi radnika. Pozitivna je pojava — tendencija smanjivanja udjela povreda koje vrše zborovi radnika u ukupnom broju povreda sa 14,4% 1981. na 8,3% u 1983. Ne raspolažemo vjerodostojnim podacima, ali ima indikacija koje kazuju da je to rezultat sužavanja kompetencija zborova, odnosno područja njihova odlučivanja. Vrlo velik udio u ukupnom broju povreda čine povrede RS koje se kreću od oko 20 do 32,5%, što zabrinjava s obzirom na to da bi taj organ trebao biti najodgovorniji za stanje samoupravnih odnosa i zaštitu društvenog vlasništva u svakoj samoupravnoj organizaciji i zajednici. Znatan je i broj povreda koje vrše razni odbori i komisije, i on je u blagom porastu, što također ukazuje na povećanje njihova udjela u odlučivanju o pravima radnika.

Uzroke za povrede od strane zborova radnika i ovih organa možemo tražiti (osim za opće stanje odnosa i funkcioniranje samoupravne radničke kontrole) i u nestručnom radu, neodgovornom odnosu stručnih službi i poslovodnog organa prema pripremanju materijala i prijedloga odluka za zborove radnika, za organe upravljanja, a ponekad i zbog vlastitih ciljeva i interesa tih službi ili poslovodnog organa.

Činjenica je da se poslovodni organ mnogo češće (oko šest puta) javlja u ulozi počinioca povrede samoupravnih prava i društvenog vlasništva, nego u ulozi inicijatora za njihovu zaštitu. Ovaj odnos je još nepovoljniji kad je riječ o radnicima s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima. To nam pokazuje da briga i odgovornost ovih organa i pojedinaca za razvoj samoupravnih odnosa, za zaštitu samoupravnih prava i društvenog vlasništva nije u skladu sa njihovom realnom ulogom u udruženom radu i da ove funkcije još nisu u dovoljnoj mjeri stavljene pod kontrolu radnika i njihovih organa upravljanja, pa ni društvenih organa.

Za stanje samoupravnih odnosa, a posebno za ostvarivanje funkcije samoupravne radničke kontrole vrlo veliki značaj ima odnos poslovodnog organa prema njima. Ovo naročito vrijedi za manje OUR.

Vrlo često se ekonomska situacija i ekonomski razvoj poistovjećuju sa samoupravnim, i obratno, razvoj samoupravljanja se poistovjećuje sa ekonomskim razvojem samoupravne organizacije i zajednice. Bez obzira na međusobnu uvjetovanost ekonomskog i samoupravnog razvoja, takav mehanički pristup nije prihvatljiv. Kao što ekonomski razvoj nije uvjetovan samo razvojem samoupravljanja, tako ni razvoj samoupravljanja nije uvjetovan isključivo ekonomskim razvojem, pa i uz (privremeno) povoljne rezultate u ekonomskom razvoju u pojedinim sredinama može doći i dolazi do stagnacije, pa i nazadovanja u razvoju samoupravljanja. Ovo je shvatljivo kad se ima na umu činjenica da izgradnja (novih) samoupravnih odnosa nije i ne može biti rezultat stihijnosti, nego napora svjesnih organiziranih snaga u društvu i svakoj sa-

Digitized by Google

moupravnoj organizaciji i zajednici. To navodimo zato što se sve nepravilnosti u samoupravnim odnosima, pa i loš odnos pobija dobrim (?) poslovnim rezultatima, i tako sprječava ostvarivanje bilo kog oblika samoupravne radničke kontrole.

Za poslovodni organ je još najvažnije (a negdje i gotovo jedino važno) da osigura dobre poslovne rezultate »svoje« organizacije. Još se on promatra i cijeni prvenstveno ili isključivo na osnovi poslovnog uspjeha, osobito u vlastitoj organizaciji, ali i izvan nje. Pri tom se često ne vodi računa na koji se način poslovni rezultati ostvaruju i pod kojim uvjetima. Na takav odnos i vlastite sredine i društva prema poslovodnim i rukovodećim kadrovima utječe i činjenica što postoje kvantitativni pokazatelji kojima se precizno izražava poslovni uspjeh (bez obzira i na činjenicu što i oni nisu neosporni), dok za ocjenu razvoja i stanja samoupravnih odnosa nemamo ni približno tako preciznih i prihvaćenih pokazatelja (a niti se na tome dovoljno radi), pa se dešava da stanje odnosa u nekoj organizaciji različiti ljudi i različite institucije potpuno različito ocjenjuju.

4. Činioci koji utječu na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole

Ocjenjujući ostvarivanje svakog oblika posebno i samoupravne radničke kontrole u cjelini sa stanovišta ustavne i zakonom utvrđene uloge i zakonom utvrđenih zadataka, odnosno sa stanovišta uspješnosti zaštite društvenog vlasništva i samoupravnih odnosa, može se ustvrditi da se uloga samoupravne radničke kontrole samo djelomično ostvaruje, odnosno da se ostvaruje nedovoljno uspješno, nedosljedno i nepotpuno. To se može reći i za svaki oblik kontrole, s tim da ovakvu paušalnu opću ocjenu treba precizirati u odnosu na svaki oblik samoupravne radničke kontrole.

1) *Opći uvjeti i činioci*

Mnogo je činilaca koji uvjetuju određene vidove povreda društvenog vlasništva i samoupravnih prava, njihov ukupan broj, intenzitet, pojedine vrste, sudionike itd. te odnos prema njima samoupravne radničke kontrole i ostvarivanje ukupnih funkcija samoupravne radničke kontrole. Jedan dio činilaca je općeg ili šireg društvenog značaja i proizlazi iz uvjeta i stanja odnosa u društvu uopće, iz odnosa u određenoj DPZ, dok se drugi dio odnosi samo na dio (ili samo na pojedine) samoupravne organizacije i zajednice, to jest samo na određene vidove povreda društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika, te na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole. Rijetko kad samo jedan činilac isključivo ili dominantno utječe na stanje odnosa, na odnos prema društvenom vlasništvu i na njegovu zaštitu u pojedinim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Jednovremeno postoji utjecaj

Digitized by Google

više raznih činilaca, u različitim kombinacijama i različitog intenziteta. To ukazuje na složenost problematike unapređivanja ostvarivanja i zaštite društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika i nemogućnost da se to ostvaruje bez poznavanja uvjeta i odnosa u društvu, ali i bez poznavanja, na osnovu analize, konkretnih uvjeta i odnosa u pojedinim DPZ i u samoupravnim organizacijama i zajednicama.

Opći činioci i uvjeti u kojima se ostvaruje samoupravljanje radnih ljudi, a koji djeluju na samoupravne odnose u pojedinim samoupravnim organizacijama i zajednicama, i između njih, na odnos samoupravnih organizacija i zajednica prema društvenom vlasništvu — vrlo su važni i za ostvarivanje svih oblika samoupravne radničke kontrole, pa i samoupravne radničke kontrole kao jedinstvene funkcije.

Dobra sistemska rješenja primarne raspodjele, odnosno svijest i uvjerenje samoupravljača o tome da su ona dobra i da se njima osigurava *da onaj tko bolje radi* (proizvodi kvalitetniji proizvod i uz manji utrošak sredstava i rada), *ostvaruje* i veći dohodak, sredstva za osobne dohotke i zajedničku potrošnju te sredstva za unapređenje i proširenje materijalne osnove rada, sigurno je da će pozitivno utjecati na ponašanje proizvođača-samoupravljača, pa i u svim oblicima samoupravne radničke kontrole nad društvenim vlasništvom, u svim njegovim vidovima.

U uvjetima koji omogućuju da samoupravne organizacije i zajednice olako i neodgovorno ulaze u nove investicije, da olako dolaze do jeftinih kredita, da za investicione (kao i druge) promašaje ne odgovaraju uopće ili je ta odgovornost bitno smanjena, u uvjetima kada se odlučivanje o razvoju i investicijama u mnogim slučajevima u OUR ostvaruje samo formalno, a sve bitne odluke u tome se donose izvan udruženog rada, ili to čine poslovodne, odnosno tehnostrukture u udruženom radu zajedno sa tehnobirokratskim i političkim strukturama izvan udruženog rada bez odgovarajuće znanstveno-stručne i samoupravne procedure (to jest bez učešća radnika i njihovih delegata), ne može se ostvariti racionalan odnos (ili se on ostvaruje teško, uz izuzetne napore) samoupravljača u pojedinim samoupravnim organizacijama i zajednicama prema racionalnosti investicione izgradnje i racionalnom korištenju izgrađenih kapaciteta.

Isto tako, adekvatna, principijelna i stimulativna rješenja u raspodjeli ostvarenog dohotka i sredstava za zajedničku potrošnju, kao obezbjeđivanje uvjeta i mehanizama za njihovo ostvarivanje, povoljno se odražavaju na odnos samoupravljača u samoupravnim organizacijama i zajednicama, u smislu većeg poštovanja društvenih i samoupravnih normi vezanih za raspodjelu. Obratno, neadekvatna, nedosljedna rješenja, neselektivne mjere, koje ne predstavljaju principijelna rješenja, izazvat će veće njihovo kršenje i neaktivan odnos samoupravnih radničkih kontrola prema takvim povredama.

Digitized by Google

Visoki stupanj odgovornosti u društvu uopće, inzistiranje na odgovornosti u društvu — da svako odgovara za ono za što je zadužen, za ono što čini da čini kako treba, kao i za ono što je trebao učiniti, a nije, — pozitivno utječe na odgovorniji odnos u samoupravnim organizacijama i zajednicama i na inzistiranje, kroz samoupravnu radničku kontrolu, na većoj odgovornosti svih radnika organa upravljanja i drugih organa. I obratno, što je manje odgovornosti u društvu uopće, manje će inzistirati na odgovornosti i samoupravna radnička kontrola.

Postoji niz takvih i sličnih činilaca koji se pozitivno ili negativno odražavaju na odnos prema društvenom vlasništvu, na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole u samoupravnim organizacijama i zajednicama.[11] S obzirom na činjenicu da su opći uvjeti i činioci općenito poznati, nećemo se na njima zadržavati, osim ukoliko nemaju neposredni i snažniji utjecaj na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole u udruženom radu (kao što je slučaj sa odgovornošću).

U daljem tekstu iznećemo samo neke opće i zajedničke činioce i uvjete za sve oblike samoupravne radničke kontrole i za širi krug samoupravnih organizacija.

1. Nije izgrađen jedan cjeloviti sistem ni mehanizam samoupravne radničke kontrole u samoupravnim organizacijama i zajednicama, koji treba konkretno da utvrdi funkcije, trajne zadatke (i način njihovog izvršenja) svakog oblika samoupravne radničke kontrole, da odredi što i tko i na koji način treba da čini u odnosu na samoupravnu radničku kontrolu, tko je za što odgovoran. Taj mehanizam treba da bude izgrađen i da se osigura njegovo uspješno funkcioniranje u skladu sa konkretnim uvjetima i potrebama samoupravne organizacije i zajednice. Rijetke su organizacije koje su, vodeći računa o svojim specifičnostima, razradile u samoupravnim općim aktima i u praksi realizirale adekvatan sistem i mehanizam samoupravne radničke kontrole.

Mnogo veći broj organizacija i zajednica se zadovoljava sa prenošenjem u svoje samoupravne opće akte odredbi Zakona o udruženom radu.

2. Za uspješno funkcioniranje samoupravljanja uopće, a osobito samoupravne radničke kontrole, neophodno je osigurati dobru informiranost organa upravljanja, organa samoupravne radničke kontrole i svih radnih ljudi, što je u Zakonu o udruženom radu posebno snažno istaknuto. U praksi se, u većini samoupravnih organizacija i zajednica, ostvaruje pravo radnika na informiranje. U dijelu OUR izgrađen je sistem informiranja za poslovne i samoupravne potrebe. Glasilima (listovima) OUR, internim bilteni-

[11] Tako, na primer, podaci o privrednim prijestupima, kao jednom od oblika narušavanja društvenog vlasništva, pokazuju nam da *otežani uvjeti privređivinja*, a naročito u pojedinim djelatnostima (što nije samo izraz objektivnih okolnosti i krivnje proizvođača u njima) izazivaju povećanje privrednih prijestupa. Na ove prijestupe samoupravne radničke kontrole gotovo da ne reagiraju.

Digitized by Google

ma i na druge načine radnici i drugi korisnici se informiraju o relevantnim događajima, pojavama i činiocima. Međutim, u znatnom broju organizacija i zajednica ne osiguravaju se informacije koje su po sadržaju, kvaliteti i po obliku takve kakve bi prema zakonu trebale biti, da bi omogućavale radnicima, pa i organima upravljanja da se uspješno uključe u proces odlučivanja i da uspješno ostvaruju samoupravnu radničku kontrolu. To se posebno odnosi na informacije o kompleksnim problemima, na primjer o razvoju, planovima, poslovnoj politici, značajnijim investicijama itd.

Informacije su često neredovite, nepotpune, nejasne i radnicima nerazumljive, ponekad i kad za to nema nikakvog opravdanja. To nije uvijek rezultat neznanja, nesposobnosti ili neodgovornosti onoga tko pruža i priprema informacije, nego ponekad i smišljenog odnosa prema radnicima i organima upravljanja, da ih se kontrolom i selekcijom informacija onemogući ili makar da im se otežava ostvarivanje i samoupravljanja uopće, a osobito funkcije samoupravne radničke kontrole.

3. Jedan od vrlo važnih razloga (činilaca) koji uvjetuju nezadovoljavajuće ostvarivanje samoupravne radničke kontrole proizlazi iz općeg stanja nerazvijenih samoupravnih odnosa u znatnom dijelu samoupravnih organizacija i zajednica u kojima su vrlo jake neformalne grupe, nosioci grupnosvojinskih interesa i odnosa, različito organiziranih i strukturiranih u različitim samoupravnim organizacijama i zajednicama, ovisno o nosiocima grupnih interesa i o tome što žele konkretno postići. Opći cilj im je postići dominantni, odnosno privilegirani (materijalni) položaj u konkretnoj organizaciji ili zajednici. Nerijetko aspiracije i planovi sežu i dalje, zvan vlastite organizacije i zajednice.

4. U znatnom dijelu samoupravnih organizacija i zajednica DPO su faktor koji bitno usmjerava i pomaže samoupravnu aktivnost i samoupravne procese. Kad takva uloga DPO izostane, najčešće se javljaju problemi u ostvarivanju samoupravljanja, pa i samoupravne radničke kontrole. *Nedovoljna ili nedovoljno organizirana i osmišljena aktivnost društveno-političkih* organizacija (koja se pretpostavlja, s kojom se računa u našem samoupravnom sistemu)[12] uzrok je lošeg stanja samoupravnih odnosa i neostvarivanja samoupravne radničke kontrole. Događa se da izostane kvalitetna aktivnost DPO na uspostavljanju i izgradnji samoupravnih odnosa, na pružanju pomoći, na osnovi jasnih i principijelnih stavova i dobrog poznavanja stvarnih odnosa u vlastitoj sredini, prilikom rješavanja problema iz međusobnih odnosa radnika između pojedinih dijelova samoupravne organizacije i zajednice, i pružanju pomoći i poticanju radnika i njihovih organa za ostvarivanje samoupravne radničke kontrole. U nekim organizacijama u tom pogledu DPO ne vode smišljenu i plansku aktivnost, pa ni neop-

[12] DPO, kao svjesne organizirane snage, treba da neutraliziraju negativne efekte suprotnih interesa koji realno postoje, da te interese maksimalno usklade i da osiguraju realizaciju zajedničkih i općih interesa radničke klase.

Digitized by Google

hodnu, najmanju, takvu aktivnost. S druge strane, u znatnom dijelu organizacija i zajednica izostaju uključivanja DPO na pravi način u rješavanje mnogih aktualnih tekućih problema te se stvarna uloga DPO ne ostvaruje u dovoljnoj mjeri i u skladu sa njihovim položajem u našem sistemu i statutarnim i drugim normama tih organizacija.

Stvarna angažiranost i uloga sindikalne organizacije i Saveza komunista u samoupravnim organizacijama i zajednicama ovisi o više činilca, od kojih je bitan njihov kadrovski sastav, osobito vodećih kadrova. Na nedovoljnu aktivnost se može odlučnije utjecati poticajima i pomoći izvana. Društveno-političke organizacije u dijelu samoupravnih organizacija i zajednica ne ostvaruju svoju ulogu u razvoju samoupravnih odnosa i stvaranju pretpostavki za ostvarivanje samoupravne radničke kontrole, naročito u onim slučajevima (a ima i takvih) kada zbog neadekvatne kvalitete kadrova (osobito vodećih), a i općeg stanja odnosa u pojedinim organizacijama i zajednicama dolazi do njihove polarizacije, grupašenja ili povezivanja sa poslovodnom i rukovodećom strukturom, radi ostvarivanja ličnih interesa i ambicija. U takvim slučajevima ni organ samoupravne radničke kontrole, ni radnici ne dobivaju niti objektivno mogu dobiti pomoć za ostvarivanje samoupravne radničke kontrole. Tada je neophodna pomoć DPO izvan samoupravne organizacije i zajednice. U tom pogledu morala bi biti brža i efikasnija intervencija naročito organizacije SK, zbog njenog organizacionog ustrojstva i principa djelovanja — demokratskog centralizma.

Najopasniji oblik grupnovlasničkog ponašanja javlja se u onim organizacijama i zajednicama u kojima, u cilju zaštite grupnih interesa a ne unapređivanja društvenih, dolazi do čvrstog povezivanja poslovodnih organa i vodećih predstavnika organa upravljanja i DPO. Ponekad to svoju konačnu formu dobije u društveno-političkom aktivu, koji čine predstavnici poslovodnih, društveno-političkih i samoupravnih organa, odnosno organizacija, koji ne predstavlja mjesto dogovora i koordinacije ovih organa i organizacija, nego organ nadređen i društveno-političkim organizacijama i organima upravljanja, pa i organu samoupravne radničke kontrole.

Takve su pojave, iako malobrojne, ne samo kompromitacija društveno-političkog aktiva, nego i vrlo opasan oblik nesamoupravnog ponašanja protiv kojega se vrlo teško samoupravnim metodama boriti unutar date samoupravne organizacije i zajednice, jer on se želi i nastoji prikazati kao izraz istinskog samoupravljanja.

U ovakvim slučajevima DPO najčešće nekritički podržavaju politiku i mjere što ih kreira aktiv, ili ostaju neaktivne, odnosno nedovoljno aktivne, ili se njihova aktivnost imobilizira polarizacijom snaga. Tamo gdje su organizacije sindikata i SK kadrovski osposobljene i izgrađene, ovakvih pojava nema. Ovdje je osnovni problem da se sprege razotkriju. Iako nije uvijek lako, intervencija DPO izvana je ipak lakši dio posla.

Digitized by Google

5. U takvim sredinama samoupravne snage su nedovoljno snažne, pa ni organ samoupravne radničke kontrole i samoupravna radnička kontrola u cjelini nisu dovoljno jaki da se suprotstave antisamoupravnim snagama i tendencijama, te im je potrebna pomoć organa društvene zaštite izvana. Međutim, u većini sredina ne postoji trajna, smišljena, koordinirana i organizirana suradnja ovih organa sa organima u samoupravnim organizacijama i zajednicama na zajedničkom rješavanju problema u pojedinim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Bez obzira na sva nastojanja i vrlo dobru povremenu suradnju i pomoć organa društvene zaštite samoupravnim organima, radnicima i organu samoupravne radničke kontrole, naročito u slučajevima teže narušenosti samoupravnih odnosa i društvenog vlasništva, u svakodnevnom životu često se vanjski i unutarnji mehanizmi zaštite društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika javljaju kao dva pola. A bez bolje i potpunije i na širem frontu ostvarivane koordinacije svih, a naročito nekih organa izvan samoupravnih organizacija i zajednica sa samoupravnom radničkom kontrolom (i to sa sva tri njena oblika) ne može se postići zadovoljavajuće funkcioniranje samoupravne radničke kontrole. Samo postepenom podjelom, odnosno brisanjem razlika između samoupravne radničke kontrole i kontrole nekih organa društvene zaštite, njihovim djelovanjem kao jedinstvene samoupravne radničke kontrole može se ostvarivati uspješna zaštita društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika.

2) *Neki činioci koji utječu na ostvarivanje neposredne samoupravne radničke kontrole*

Iako nam podaci koji se odnose na inicijatore i predlagače pokretanja postupka kod nadležnih društvenih i državnih organa (sudova udruženog rada, DPS, SDK) pokazuju da se aktivnost radnika ne može zanemariti ni kad je riječ o zaštiti odnosa u udruženom radu i to šireg društvenog značaja, ipak je ukupna aktivnost koja se izražava kroz akcije pojedinaca, a posebno ona koja se izražava kroz akcije zborova nedovoljna, i sa stanovišta njihovog broja i sa stanovišta značaja problema koji se pokreću.

Mnogobrojni su i raznovrsni uzroci za nedovoljno uključivanje radnika u ostvarivanje funkcije neposredne samoupravne radničke kontrole u OUR, odnosno RZ. Ovdje navodimo samo neke osnovne, specifične za ostvarivanje ovog oblika samoupravne radničke kontrole:

a) Organi upravljanja i drugi organi, OUR, odnosno RZ nedovoljno uvažavaju nalaze, stavove i inicijative radnika povodom pojedinih negativnih pojava, pa i onda kad su tačni i opravdani, kao što su: neostvarivanje ili nedosljedno ostvarivanje odgovornosti svakog počinioca povreda ovisno o karakteru i težini povrede te drugim objektivnim okolnostima u kojima je do nje došlo.

Digitized by Google

jer nerijetko se događa da snošenje odgovornosti ovisi o položaju u hijerarhiji podjele rada i društvenom statusu počinioca.

Ovo je materija koja je najmanje regulirana samoupravnim općim aktima, a pogotovo kad su u pitanju teže povrede čije su posljedice dalekosežne. Ponekad je to objektivno teško učiniti, ali se u praksi ne čini ni ono što je objektivno moguće. Nije izgrađen ni sistem moralne, društveno-političke i druge odgovornosti za propuste i nemar pojedinaca i organa u procesu samoupravnog odlučivanja.

b) Strah od revanšizma onih koji su odgovorni, odnosno koji su učinili povrede a koji ponekad pribjegavaju šikaniranju radnika, pri tom, to ne čine samo »pogođeni« pojedinci, nego i grupe čiji su interesi inicijativom pojedinih radnika dovedeni u pitanje. pa i poslovodni organ, i organ upravljanja, radi zaštite ugleda organizacije. U ekstremnim slučajevima, kad postoji opasnost ili je inicijativom radnika ugrožen interes pojedinaca ili grupa, protiv pojedinaca koji su ukazivali na nesamoupravna ponašanja i povrede samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva, — mada je to, na sreću rijetko, ustremljuje se cijela poslovodna, samoupravna struktura, a političke snage u toj osnovnoj organizaciji ili radnoj zajednici ostaju pasivne (a ponekad takve postupke i odobravaju).

c) Nedostaci u sadržaju i načinu informiranja, kao jedan od važnih uzroka nedovoljnog ostvarivanja samoupravne radničke kontrole, posebno su potencirani kad je u pitanju ostvarivanje neposredne samoupravne radničke kontrole u mnogim samoupravnim organizacijama i zajednicama. Radnici se dosta često o složenim problemima informiraju isključivo ili pretežno usmeno ili vrlo kratkim obavještenjima (ali ne i dovoljno sadržajnima i sa jasnim intencijama). Samo uži krug poslovodnih, stručnih i društveno-političkih radnika može da stekne uvid u širi krug informacija i da sam vrši njihovu selekciju sa stanovišta svog zaduženja i interesa.

Često su i odluke organa upravljanja koje se radnicima prezentiraju, nejasne i bez šireg obrazloženja.

Ne ide se na stvaranje uvjeta kojima bi se realizirala zakonska pretpostavka za uspješno ostvarivanje neposredne samoupravne radničke kontrole, da radnici imaju ne samo pravo da traže od poslovodnog organa, nego i realne mogućnosti da ostvare *uvid u sve isprave, spise i izvještaje,* osim ako oni imaju karakter trajne, utvrđene na temelju zakona (kad radnici ocijene da im je to neophodno za ostvarivanje samoupravne radničke kontrole).

Sadržaj i način informiranja radnika u sadašnjim uvjetima bitno određuje predmet i način ostvarivanja neposredne samoupravne radničke kontrole. Dok se ne osiguraju pretpostavke za potpunije i kvalitetnije informiranje, samoupravna radnička kontrola se može ostvarivati samo parcijalno, i to na perifernim pitanjima zaštite društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika, na temelju onoga što radnici neposredno vide i čuju, ali ne i onoga

Digitized by Google

do čega mogu doći kao svjesna, kreativna bića u funkciji samoupravne radničke kontrole.

d) Na ovakav nedovoljno aktivan odnos radnika sigurno snažno utječe i činjenica da radnik nije u mogućnosti (ili to vrlo teško i izuzetno može postići) da u slučaju potrebe ili prisile promijeni svoju radnu sredinu (svoj OOUR, RO ili RZ).

e) Nedovoljna je svijest kod dijela radnika o tome da je odnos prema društvenom vlasništvu i društvenoj imovini i odnos prema samoupravnim pravima drugih radnika — u stvari odnos prema društvu, prema klasi čiji su i sami pripadnici, a u krajnjem odnos prema vlastitoj budućnosti.

Neodgovorno ponašanje prema društvenom vlasništvu, prema društvenoj imovini i samoupravnim pravima drugih radnika nije imalo ili je imalo vrlo rijetko neposrednog odraza na materijalni i samoupravni položaj radnika. Oni, u pravilu, ni za velike promašaje ili grube povrede društvenog vlasništva (imovine) ne snose neposredne ili ne snose nikakve posljedice. Negativni se efekti (koji proizlaze iz povreda društvenog vlasništva), i kad su krivi radnici nekog OUR ili radne zajednice, raspoređuju na širu zajednicu (društvo), jer su sredstva društvena: manjkovi, gubici, promašaji u investicijama se pokrivaju iz »vlastitih« ili društvenih sredstava, fondova, a ne na račun osobnog dohotka i sredstava zajedničke potrošnje, osim u izuzetnim slučajevima.

Isto tako, radnici nisu u dovoljnoj mjeri svjesni činjenice da se povredom samoupravnih prava svakog pojedinačnog radnika u stvari negira, odnosno krše principi na kojima se temelje sva samoupravna prava, prava svih radnika, pa i svakog pojedinca, i da onaj tko ne štiti tuđa samoupravna prava nema moralnog prava da od drugoga traži zaštitu svojih prava kad su ona ugrožena.

3) *Neki činioci koji utječu na ostvarivanje funkcije samoupravne radničke kontrole od strane organa samoupravljanja*

Neki činioci koji uvjetuju intenzitet i kvalitetu uključivanja radnika u proces neposredne samoupravne kontrole odnose se u znatnoj mjeri i na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole preko organa upravljanja. Uslijed neizgrađenosti mehanizma samoupravne radničke kontrole u OUR, kao i iz drugih razloga, organi upravljanja ne prate i ne analiziraju razvoj samoupravnih odnosa i stanje tih odnosa, kao ni povrede samoupravnih prava i društvenog vlasništva.

a) Činjenica je da se posljednjih godina najveći broj samoupravnih organizacija i zajednica sukobljava sa mnoštvom vrlo aktuealnih problema od presudne važnosti za njih, a na čijem rješavanju se u znatnoj mjeri iscrpljuje aktivnost organa upravljanja. Istovremeno se nisu dovoljno ili se nisu uopće cjelovitije pra-

Digitized by Google

tili i analizirali samoupravni odnosi, povrede društvenog vlasništva i samoupravnih prava, ukoliko nisu dostizali šire razmjere.

S obzirom na pozitivan utjecaj koji ostvarivanje i razvoj društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika, odnosno samoupravnih odnosa u OUR i radnim zajednicama imaju na ukupne rezultate rada njihovih radnika i poslovanja, takav stav prema razvoju samoupravnih odnosa i prema zaštiti društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika nije opravdan.

Najveći propust (u velikom broju OUR i RZ) organa upravljanja je u slijedećem:

— nije u dovoljnoj mjeri djelovao na stvaranju uvjeta za ostvarivanje drugih oblika samoupravne radničke kontrole, i

— nije u dovoljnoj mjeri obavljao funkciju samoupravne radničke kontrole nad radom poslovodnih organa i službi OUR, odnosno RZ.

(Uzrok ovakvoj aktivnosti i položaju organa upravljanja u odnosu na ostvarivanje funkcije samoupravne radničke kontrole je često u stvarnom položaju i (ne)odgovornosti poslovodnog organa i stručnih službi, odnosno rukovodećih radnika u samoupravnim organizacijama i zajednicama za svoj rad i prijedloge naspram organa upravljanja.)

— u neodgovornom odnosu pojedinih članova, pa i cijelih organa prema problemu o kojem odlučuju, prema društvenom interesu, a posebno u nedovoljnoj odgovornosti prema pravima radnika-pojedinaca.

4) *Neki činioci koji utječu na ostvarivanje samoupravne radničke kontrole od strane organa samoupravne radničke kontrole*

Ovaj organ sa specifičnom pozicijom i specifičnom ulogom u samoupravnoj organizaciji treba da doprinese efikasnijem ostvarivanju funkcije samoupravne radničke kontrole u cjelini, a time i razvoju samoupravnih odnosa i društvenog vlasništva.

Suprotno takvoj poziciji u samoupravnoj organizaciji i zajednici i velikim očekivanjima, značajna aktivnost, a osobito ona trajnija, ovog organa osjeća se samo u manjem dijelu OUR i RZ, dok je u većini vrlo mala. U dijelu samoupravnih organizacija i zajednica, koji se ne smije zanemariti, ovaj organ ili ne postoji ili je potpuno neaktivan. Izostaje potrebno angažovanje na otkrivanju učinjenih povreda, a ono je još slabije na preventivnom sprječavanju povreda, na traganju za rješenjima i mjerama te njihovom predlaganju organima upravljanja i radnicima u cilju zaštite samoupravnih prava i društvenog vlasništva ili rješavanja drugih samoupravnih problema.

Osobito je do sada nedostatno izražena uloga ovog organa u objedinjavanju i koordinaciji sva tri oblika samoupravne radničke kontrole, u animiranju i poticanju svih radnika i drugih čini-

Digitized by Google

laca u OUR, te njena uloga kao spone između samoupravne kontrole i zaštite, koja se ostvaruje unutar samoupravnih organizacija i zajednica, i organa društvene zaštite organiziranih izvan samoupravne organizacije i zajednice: DPS, SDK, sud udruženog rada, inspekcije, sindikalna organizacija (kad unutar vlastite organizacije ne dobiju podršku i pomoć) itd.

Osim već iznesenog, na ovakvu aktivnost utječe i niz drugih činilaca od kojih neke navodimo.

a) Izostala je u mnogim OUR i RZ neophodna stalna podrška organa upravljanja i društveno-političkih organizacija u OUR.

b) Javljaju se otpori osobito ovom obliku kontrole, od koje se očekuje veća efikasnost, nego od drugih oblika kontrole, jer ga ostvaruje organ sa specijaliziranom funkcijom. Osim toga, dobar rad ovog organa je realna pretpostavka za uspješno funkcioniranje samoupravne radničke kontrole u cjelini.

Nisu brojni, ali ni usamljeni slučajevi da je ovaj organ počeo vrlo dobro raditi i da je počeo postizati određene rezultate u svom radu, ali prepreke i otpori na koje su nailazili ovi organi i njihovi članovi obeshrabruju članove i organ u cjelini, i njegova aktivnost jenjava i gasi se, osobito ako izostanu podrška i pomoć organa upravljanja i društveno-političkih organizacija. Samo tamo gdje su izuzetno uporni i dosljedni predsjednici ovog organa, na kojima je u najvećem broju slučajeva pretežan teret ove odgovorne funkcije, uspjeva se održati kontinuitet aktivnosti organa sa više ili manje uspjeha u radu.

Vrlo jaki otpori javljaju se u pojedinim OUR i RZ te drugim organizacijama i zajednicama kad se ukazuje na propuste i neprincipijelno, antisamoupravno i protuzakonito ponašanje vodeće strukture (pojedinaca i grupa) u tim organizacijama i zajednicama, a osobito kad se ukazuje na grupnovlasnički odnos prema društvenim sredstvima u samoupravnoj organizaciji i zajednici. U takvim slučajevima dosta su česti otpori »uplitanju« izvana i napadi (uglavnom prikriveni) na onoga tko je tražio sređivanje stanja samoupravnih odnosa i zaštitu samoupravnih prava u OUR i RZ, pa i na organ samoupravne radničke kontrole ako je on taj »krivac«. Zahtjevi za pružanjem pomoći i intervencijom organa društvene zajednice i DPO se u tim slučajevima kvalificiraju kao nevjerica u vlastite samoupravne snage i ocjenjuje kao napad na vlastitu organizaciju i kao akt suprotan samoupravnim pravima većine radnika. Na toj osnovi nastoje dosta često mobilizirati sve unutarnje snage protiv onih koji traže pomoć izvana (što najbolje pokazuje da je takva pomoć neophodna). To je, vjerojatno, jedan od razloga što se organ SRK rijetko (u svakom slučaju manje nego što je bilo neophodno) obraćao organima i organizacijama izvan vlastite organizacije i zajednice.

Nedvojbena je potreba da se i ovaj organ obraća organima društvenog nadzora i kontrole, a osobito sindikata, a i s njima da surađuje ne samo zato što je to njegovo zakonsko pravo. To je potrebno zbog realnih problema i odnosa u mnogim samoupravn-

Digitized by Google

nim organizacijama i zajednicama koji se bez suradnje i pomoći organa i organizacija izvana ne mogu riješiti, odnosno efikasno zaštititi društveno vlasništvo i samoupravna prava radnika.

c) Često se aktivnost ovog organa, kao i cjelokupne radničke kontrole, želi usmjeriti na manje bitne stvari (odnose i probleme u vlastitoj organizaciji), da na njima iscrpi svoju energiju, ili na kompromitirajuće zadatke (na primjer da vrši kontrolu radnika kod izlaza iz kruga organizacije, urednog dolaska i odlaska s posla i slično). Suprotno tome, u nekim organizacijama i zajednicama ovaj se organ zadužuje da vrši kontrolu i da daje ocjenu cjelokupnog poslovanja organizacije i zajednice na osnovu pregleda završnih računa i periodičnih obračuna, i to bez osigurane objektivne i stručne pomoći sa strane. To najčešće prelazi kadrovske mogućnosti ovog organa i stvarne potrebe organizacije, jer takvu kontrolu (koja je ujedno kontrola poslovodnog organa i stručnih službi) vrši organ upravljanja. Organ samoupravne kontrole to treba da radi samo u onoj mjeri koliko sam ocijeni da je nužno, u skladu sa svojom osnovnom kontrolnom funkcijom. Suprotno tome, on se u nekima od tih organizacija, a i u mnogim drugim, ne upoznaje s dokumentima, problemima i sa zapisnicima o inventarizaciji, viškovima i manjkovima, sumnjivim i spornim potraživanjima, otpisima, s analizama o racionalnosti utroška sredstava za pojedine namjene itd.

Pokušaji ovog organa u pojedinim OUR da se uključi, sa stanovišta svoje funkcije, u rješavanje složenijih pitanja, na primjer da utvrdi da li je neki organ izvršio svoje zadatke u odnosu na zakonske i samoupravne norme, ocjenjuje se kao neosnovano i suvišno (recimo da je poslovodni organ OUR dužan utvrditi prijedlog poslovne politike i mjere za njenu realizaciju, da je RS dužan realizirati svoje zadatke u procesu planiranja i osigurati određeni postupak u donošenju investicione odluke i slično).

d) Postoje indikacije da je kadrovska kvaliteta ovog organa možda najpresudniji (a svakako vrlo značajan) činilac za njegovu aktivnost i kvalitetu te aktivnosti. Nisu u pitanju samo stručne ili neke druge formalne kvalitete, iako se ni one ne smiju zanemariti. Prigovori se mogu, u ovom pogledu, staviti s obzirom na dob i poslove i zadatke koje članovi ovog organa u procesu rada izvršavaju. Broj omladinaca u ovom organu, s obzirom na ukupan broj organa samoupravne radničke kontrole, i njihov udio u ukupnom broju članova ovog organa je nedovoljan, što se vidi i iz slijedećih podataka:

Broj organa SRK		Broj omladinaca i njihov udio u ukupnom broju članova			
				Udio u %	
1979.	1983.	1979.	1983.	1979.	1983.
7.063	7.586	3.459	3.357	11%	9,7%

Digitized by Google

Udio radnika koji rade na općim i stručnim poslovima te poslovima općeg rukovođenja je znatan: 56% u 1979, odnosno 55,3% u 1983. Kad bi aktivnost ovog organa i rezultati te aktivnosti bili zadovoljavajući, izlišno bi bilo govoriti o neadekvatnosti kadrovskog sastava ovog organa i o njegovom klasnom karakteru. S obzirom na nezadovoljavajuću aktivnost i rezultate, možemo ipak tvrditi da je neadekvatni sastav radničke kontrole jedan od razloga njegove nedovoljne aktivnosti. To potvrđuje i slijedeće. U ovom organu su prilično zastupljeni rukovodioci užih organizacionih jedinica i poslovođe. Činjenica je da su rukovodioci i poslovođe često u grupi onih koji krše propise, samoupravne norme i uzurpiraju samoupravna prava radnika, što naročito pokazuju podaci o počiniocima privrednih prijestupa (čime ne tvrdimo da među takve spadaju i oni izabrani u organ samoupravne radničke kontrole). Osobito je neprihvatljivo, a i protuzakonito što je u ovaj organ 1979. bio biran 201, a 1983. godine 251 radnik s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima (ili, prema statistici, radnici na poslovima općeg rukovođenja, to jest rukovodioci).

Uz poznavanje sistema samoupravnih odnosa, problema i drugih odnosa u vlastitoj organizaciji, najvažnija karakteristika članova ovog organa mora biti poštenje, principijelnost i nepokolebljivost. To moraju biti provjereni kadrovi koji su spremni da se bore za samoupravne odnose, za prava i interese svakog radnika svoga kolektiva i društva, kao i mladi kadrovi kojima se, uz stari je, pruža šansa da se kao takvi dokažu. A izbor takvih kadrova u ovaj organ treba da osigura (znatno više nego do sada) sindikalna organizacija u suradnji s drugim društveno-političkim organizacijama, u okviru kandidacionog postupka, kao i korištenjem instituta opoziva onih pojedinaca i cijelih organa koji su to zaslužili zbog njihove neaktivnosti i neadekvatnog rada.

Iako je za uspješno ostvarivanje samoupravne radničke kontrole, kao integralne funkcije samoupravljanja, neophodno da svi njeni oblici funkcioniraju, u organizacionom pogledu organ SRK kao poseban, specijalizirani organ treba da i u stvarnosti ima posebno mjesto i značaj. On treba da bude organizator i mobilizator svih radnika u funkciji ostvarivanja samoupravne radničke kontrole, kreator politike i planova kontrole i glavni nosilac aktivnosti na njihovoj realizaciji. U tom cilju dužan je da surađuje sa drugim organima i organizacijama u svojoj organizaciji, ali i sa organima društvene zajednice znatno više od drugih organa samoupravne organizacije i zajednice. Do sada on nije mogao tako postupati, jer je u mnogim organizacijama bio pod tutorstvom poslovodnog ili nekog drugog organa. Neophodan uvjet za njegovu veću inicijativnost i aktivnost je da on bude »potpuno« samostalan (u skladu sa zakonom i samoupravnim općim aktima) i da bude odgovorniji za izvršavanje svoje funkcije, za svoju (ne) aktivnost i njene rezultate, za svoje postupke pred radnicima koji su ga izabrali. Nužno je da on više i čvršće surađuje sa sindikalnom organizacijom, od osnovne organizacije sindikata, preko općinskih

Digitized by Google

organa, do republičkih organa sindikata, sa DPS, SDK, ali i s ostalim organima, kad se za to ukaže potreba.

Suradnja je neophodna, jer ponekad zataje ostali dijelovi mehanizma zaštite u OUR, jer se društveno vlasništvo i samoupravna prava radnika mogu uspješno i efikasno zaštititi samo ako svaki dio sistema zaštite u udruženom radu i izvan njega ostvaruje svoje zadatke i ukoliko među njima postoji koordinacija i sinhronizacija djelovanja, kad god je to nužno i mogućno.

5. Neke zaključne napomene

Ostvarivanje samoupravne radničke kontrole, svih njenih oblika, kao jedinstvene integralne funkcije i procesa, bitno je za ostvarivanje samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva, za daljnji razvoj samoupravnih odnosa u udruženom radu i društvu u cjelini. Uprkos takvom značaju, nijedan oblik samoupravne radničke kontrole, pa ni samoupravna radnička kontrola kao integralna funkcija u svojoj cjelovitosti, nije u dovoljnoj mjeri razvijen u većem dijelu udruženog rada: od OOUR RZ i RO pa do najširih asocijacija organizacija udruženog rada — SOUR, poslovnih zajednica, banaka, zajednica osiguranja, SIZ itd. U većini samoupravnih organizacija i zajednica, kako onima u kojima se ne organizira poseban organ samoupravne radničke kontrole tako i u onima u kojima je on organiziran, *nije izražena* zadovoljavajuća aktivnost na ostvarivanju funkcije samoupravne radničke kontrole.

Ni deset godina nakon donošenja Ustava, odnosno osam godina nakon donošenja Zakona o udruženom radu, u većem dijelu udruženog rada nije došlo do bitnih kvalitativnih promjena u ostvarivanju cjelovite funkcije samoupravne radničke kontrole. Njen se domet još iscrpljuje, uz rijetke izuzetke, u okvirima radne, odnosno složene organizacije udruženog rada, a ne proteže se na poslove i sredstva u ukupnim odnosima društvene reprodukcije, to jest na ostvarivanje funkcije širih asocijacija udruženog rada (poslovnih zajednica, banaka, SIZ, zajednica osiguranja) i DPZ.

Vrlo često područje njenog djelovanja, osobito pojedinih oblika kontrole, sužava se na određeni krug pitanja iz samoupravnih odnosa i samoupravnih prava radnika te društvenog vlasništva, samo na određene oblike ekonomski svrsishodnog i odgovornog korištenja društvenih sredstava i raspolaganja njima. Samoupravnoj radničkoj kontroli često izmiču oni momenti i odluke što su vezani uz razvojnu, investicionu i poslovnu politiku itd., kojima se bitno određuju uvjeti i rezultati rada radnika, njihova sudbina. Takvo ostvarivanje samoupravne radničke kontrole nije uvijek uvjetovano vanjskim činiocima, nego rezultira iz unutarnjeg odnosa, stava prema ostvarivanju ove funkcije.

To evidentno pokazuje i stanje odnosa u mnogim samoupravnim organizacijama i zajednicama, i odnos u njima prema druš-

Digitized by Google

tvenom vlasništvu. U znatnom dijelu samoupravnih organizacija i zajednica, u kojima dolazi do narušavanja samoupravnih odnosa, samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva, ne osjeća se aktivnost nijednog oblika samoupravne radničke kontrole. Za takvo stanje i takav odnos prema ostvarivanju samoupravne radničke kontrole ne mogu se tražiti opravdanja i uzroci izvan vlastite organizacije ili zajednice.

Brojnost, način i karakter povreda samoupravnih prava i društvenog vlasništva predstavljaju eroziju morala, pa kod radnih ljudi stvaraju svijest o nemoći društva da to spriječi i da osigura uspješno daljnje razvijanje samoupravnih odnosa u udruženom radu i društvu. Zaštita samoupravnih prava i društvenog vlasništva u našem sistemu je neostvarljiva bez realiziranja cjelovite funkcije samoupravne radničke kontrole, bez njene pojačane aktivnosti i veće efikasnosti.

Činjenica da nijedan oblik samoupravne radničke kontrole ne daje željene rezultate i da se dosad nije pokazao efikasnim u zaštiti društvenog vlasništva i samoupravnih prava radnika ne daje za pravo da se institut samoupravne radničke kontrole u našim samoupravnim uvjetima ocijeni neadekvatnim u odnosu na zadatke koje mora izvršavati, uz tvrdnju da neefikasnost samoupravne radničke kontrole proizlazi iz njene prirode, koja se ne može izmijeniti. Naprotiv, smatramo da su, koncepcijski promatrano, naš cjelokupni sistem i mehanizam zaštite primjereni našim samoupravnim socijalističkim odnosima, našem društveno-ekonomskom uređenju. Ovo vrijedi posebno za institut samoupravne radničke kontrole. Uzroci njenog nedovoljno uspješnog funkcioniranja su više praktične prirode.

Neophodno je da DPO više i organiziranije nego do sada rade na obezbjeđivanju povoljnijih pretpostavki za ostvarivanje samoupravne radničke kontrole; prije svega, one to čine mobilizacijom i aktivnošću unutarnjih snaga, ali i uz podršku i pomoć izvana. Tamo gdje i kad je potrebna podrška, odnosno pomoć društveno-političkih organizacija izvan samoupravne organizacije i zajednice, neophodno je da ona bude pravovremena i dovoljna, i da se temelji na poznavanju i analizi stvarnih odnosa. Stvarno stanje samoupravnih odnosa i funkcioniranje samoupravne radničke kontrole ukazuje da je podrška, odnosno pomoć potrebna širem krugu samoupravnih organizacija i zajednica. Briga, podrška i pomoć se ne smiju svoditi samo na brigu za rad organa SRK ili, još uže, samo za izbor organa, nego za njegovu aktivnost i angažovanje cjelokupne samoupravne radničke kontrole te za stanje i rješavanje problema samoupravnih odnosa, za njihovu zaštitu i zaštitu društvenog vlasništva. Najsnažniju podršku DPO mogu pružiti razotkrivanjem i blokiranjem nosilaca otpora ostvarivanju samoupravne radničke kontrole.

Savjetodavna i druga podrška i pomoć te veza, suradnja i koordinacija aktivnosti moraju biti stalne i kontinuirane, uz oslanjanje na pojedine organe društvene zaštite (na primjer, DPS i

Digitized by Google

SDK itd.). Trebalo bi nastojati ostvariti funkcionalno objedinjavanje, s tendencijom prevazilaženja razlikovanja između (interne) samoupravne radničke kontrole i društvene kontrole, koju obavljaju ovi društveni organi, i to u znatno većoj mjeri nego do sada. Slično idejama o lociranju sudova udruženog rada u samoupravnim organizacijama i zajednicama te analogno angažiranju sudaca volontera u sudu udruženog rada, treba ispitati mogućnost takvih ili sličnih rješenja i kod DPS.

Neophodno je pronalaziti nove organizacione oblike za uključivanje većeg broja provjerenih i sposobnih kadrova, koji su čvrsto opredijeljeni za izgradnju samoupravnog društva, u praćenje i analiziranje odnosa i stanja u pojedinim organizacijama i zajednicama, radi preventivnog djelovanja. Treba razmotriti mogućnost (potreba postoji) da se u organe samoupravne radničke kontrole pojedinih organizacija i zajednica delegiraju pojedini članovi iz drugih samoupravnih organizacija i zajednica ili DPO izvan vlastite organizacije ili zajednice (na sličan način kao kod disciplinskih komisija).

Primarni je zadatak — pojačanom aktivnošću i većom efikasnošću samoupravne radničke kontrole smanjiti broj povreda samoupravnih prava i društvenog vlasništva, o kojima donose odluke društveni i državni organi. Time bi oni (naročito DPS i SUR) dobili više prostora za temeljitiju obradu, kvalitetnije i ekspeditivnije rješavanje sporova i problema prije njihovog prerastanja u spor u udruženom radu.

Prigovor da je to protivno suštini samoupravne radničke kontrole, da ona time gubi svoj samoupravni karakter smatramo nedovoljno čvrstim, jer samoupravljanje, pa ni samoupravna radnička kontrola, kao jedna od njegovih funkcija, ne može se ostvariti kao zbir samoupravljanja samoupravno odvojenih organizacija i zajednica. A intervencija izvana se i tako vrši i vršit će se. Pitanje je samo koji je racionalniji, efikasniji i samoupravljanju primjereniji način.

Digitized by Google

Ivan Tormaš

Idejni problemi zaštite društvenog vlasništva u poljoprivredi

Kao što je poznato, društveni pravobranioci samoupravljanja u Slavoniji i Baranji su u toku 1981. i 1982. godine zajednički utvrdili zadatke u zaštiti društvenog vlasništva u oblasti agrokompleksa.[1] Oni pri tom nisu bili preokupirani samo pojavnim oblicima ugrožavanja proizvodnog odnosa, već su svoju motivaciju crpili i iz idejno-teorijskog opredeljenja prema zemljištu u društvenom vlasništvu, odnosno prema problematici podruštvljavanja poljoprivredne proizvodnje. Međutim, u svojim nastojanjima sudarili su se s konkurentnom idejno-teorijskom koncepcijom koja je ponudila apologiju »privatne inicijative, bogaćenja, biznisa i poslovnosti«, kao i socijalne diferencijacije u društvu. Taj sukob je doveo do jasne spoznaje da se bez idejno-teorijskog »raščišćavanja«, odnosno samo praktičnim akcijama, ne mogu otkloniti blokade.

[1] Ta akcija je taktički označena kao »agrobiznis«. Njen rezime dat je u materijalu pripremljenom za Savetovanje društvenih pravobranilaca samoupravljanja Jugoslavije održano 19. i 20. maja 1983. godine, to jest u zborniku *Ostvarivanje funkcije društvenih pravobranilaca samoupravljanja u zaštiti društvene svojine*, sveska I, Beograd, 1983, str. 47—62.

Digitized by Google

I. Idejno-teorijski aspekt problema

Konkretni izazov na idejno-teorijskom planu ogleda se u nedvosmislenoj ideološkoj optužbi od koje se nameravalo iskonstruisati čitavo »teorijsko delo«. Ta optužba glasi: »Možda je najviše karakteristično stvaranje idejno-političke klime protiv privatnog sektora *kampanja protiv tzv. agrobiznisa* koja se rasplamsala u toku 1982. godine u SRH, a njezini nosioci su branioci samoupravljanja Zajednice općina Osijek... To je primjer osamostaljenog razrastanja jedne kampanje i ideološke hajke...«[2] Kao jedan od društvenih pravobranilaca samoupravljanja u Zajednici općina Osijek, pokušao sam na ovo javno odgovoriti pozivom na idejno-teorijski obračun sa retrogradnom koncepcijom koja, po mom mišljenju, proizlazi iz jedne socijalne tendencije konkurentne klasnim interesima socijalističkog samoupravljanja. Pri tom sam izneo sledeće teze (koje ću ovde, da bih izbegao ponavljanja, obrazložiti nekim novim momentima)[3]:

1. Interpretacija ustavne odredbe o zemljišnom maksimumu recidivom staljinizma[4] jeste desna reinterpretacija novoličarske teze o razvoju našeg društva kao »antistaljinističkog staljinizma«. Pri tome mi se pokušalo poturiti da dokazujem kako je do 1948. godine sve bilo staljinizam, a od 1948. pa nadalje — ništa. Ovo je prilika da se od takve interpretacije ogradim. Naime, činjenica da se u posleratnim godinama naše društvo razvijalo kao »socijalizam u državnom omotaču«, te da je revolucionarni etatizam postepeno evoluirao u birokratski, još ne znači da smo imali kopiju staljinizma kakav se razvio u Sovjetskom Savezu. Štaviše, uvođenjem socijalističkog samoupravljanja naše društvo je izbeglo razvoj etatističkog sistema do njegovih krajnjih konzekvenci, sistema kakvog je oličavao staljinizam.

2. Napad na ustavnu kategoriju zemljišnog maksimuma polazna je tačka za izvlačenje zaključka o nužnosti neograničenog zakupa.[5] Time se potpuno ignoriše važeći Osnovni zakon o isko-

---

[2] Čedo Grbić, *Socijalizam i rad privatnim sredstvima*, Zagreb 1984, str. 38.

[3] Ovde je dat »inventar« teza. Inače, njih sam javno obrazlagao na naučno-stručnom skupu »Dani Ante Fiamenga« u Komiži 27. 9. 1984, što je registrirano pažnjom tjednika SSOH »Polet«, br. 281 od 5. 10. 1984, str. 23. Reakcija na to izlaganje pružila mi je priliku da još više pojasnim problematiku u »Poletu« br. 287 od 16. 11. 1984, str. 23.

[4] Zar je moguće da je pritisak staljinizma bio toliko jak da smo zbog toga u Ustav iz 1974. ugradili istu odredbu o zemljišnom maksimumu?

[5] To je samo jedan od momenata koji »kvari račune« teoriji usmerenoj na apologiji »agrobiznisa«, pošto ona može »proći« sa oreolom interesa socijalističkog društva samo do određene granice. Evo primera: »Sukob je zapravo izbio oko načina obrade zemlje. Tada sam iznio jednu tezu koju i sada branim, odnosno da je za svaki sistem, a za socijalistički posebno, izuzetno važno da se obradi svaki pedalj zemlje. Druga je strana rekla da se slaže, ali da je važnije kako se ta zemlja obrađuje. Dakle, zemlja može ostati neobrađena ako netko to čini na

Digitized by Google

rištavanju poljoprivrednog zemljišta sa »obrazloženjem« da je »arhaičan«. No, kada se u novi Zakon o poljoprivrednom zemljištu nisu mogli progurati »modeli« koje je zagovarala koncepcija »vlasničkog socijalizma«, onda je taj zakon optužen da nije ispunio očekivanja savremene ratarske proizvodnje jer je ključna pitanja regulisao baš kao i onaj pre tri desetleća. Principijelno pitanje koje se ovde nadovezuje glasi: u ime čijih interesa se dezavuišu zakonske norme ovog društva?

3. Nasuprot kritici sprega organizacija udruženog rada i privatnika, konstruisani su »modeli« dvostrukog udruživanja[6] koji su takve sprege poticali. Da su kojim slučajem takvi »modeli« prihvaćeni, oni bi objektivno doveli do situacije u kojoj se više ne bi moglo kontrolisati šta je društveno, a šta privatno.

4. Sa stanovišta pravne teorije, oporezovati se može samo ono što je legalno. Uprkos tome, suočili smo se s tumačenjem da je oporezivanje nelegalnog nužnost u krparenju postojećeg poreznog sistema. To je neprihvatljivo zbog toga što se oporezivanjem nelegalnog to isto legalizira. U stvari, reč je o opstrukciji, pošto su takva rešenja u praksi poništavana, a nelegalni prihod ostajao netaknut.[7]

U našoj javnosti sve je izraženije pitanje: ne bi li, napokon, trebalo nešto poduzeti za normalno oporezivanje golemog privatnog kapitala koji slobodno deluje? Društveno-političke zajednice uglavnom »žive« na osnovu oporezivanja produktivnih OUR-a. Krajnje je vreme da se situacija obrne, odnosno da se društveno-političke zajednice većim delom izdržavaju iz oporezivanja privatnog kapitala. Na taj način ostvarila bi se dva cilja: (1) sprečavanje socijalne diferencijacije i (2) rasterećenje izvodne osnove našeg društva.

5. U nemogućnosti da daju odgovore na prava pitanja, nosioci ideologije privatnog vlasništva brane se zamenom teze. Svojim protivnicima poturaju da vrše napad na Dugoročni program ekonomske stabilizacije, odnosno na koncepciju male privrede.[8] Iz toga se

---

način koji nama nije po volji. Tu smo se mi razišli. Smatram da ako zemlju iz bilo kojeg razloga ne može obraditi kombinat, niti seljak, neka je onda zakupi i obradi tko želi i ima novca za ulaganje u proizvodnju« (Čedo Grbić u intervjuu *Prorok u vlastitoj sredini*, »Danas«, br. 143, 13. 11. 1984, str. 11). Krenuti dalje u pitanja od poslednje rečenice znači da bi se socijalistički oreol teorije srušio.

[6] Prema članu 100. Prijedloga Zakona o poljoprivrednom zemljištu, trebalo se stimulisati stvaranje dvojnih duša (zaposleni u društvenom sektoru udruživali bi se »još jednom« sa tim sektorom po privatnovlasničkoj osnovi). Međutim, u procesu donošenja Zakona takav »model« je odbačen.

[7] Primera radi, pomenimo da je sav prihod koji se ostvaruje obradom površina većih od zemljišnog maksimuma društvena kategorija.

[8] Primer koji ilustruje takva poturanja može se naći u članku Drage Buvača *Velika hajka na malu privredu* (»Intervju«, br. 90, 9. 11. 1984, str. 12) u kome su protivnici ideologije privatnog vlasništva dobili etiketu svojevrsnog maoizma. Da ne bi bilo nejasnoća, treba naglasiti da »agrobiznis« nije mala privreda, te da isti nije predviđen kao perspektiva u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije.

Digitized by Google

veoma dobro vidi da je odbrana »agrobiznisa« samo deo šireg koncepta privatnovlasničkog shvatanja male privrede.

6. U skladu s prethodno iznetim, mnogi su se dali u potragu za modelima produktivnog upošljavanja privatnog kapitala.[9] Međutim, da li smo svesni posledica legalizovanja takvih modela, s obzirom na to da već imamo praksu ulaganja kapitala, a ne rada.[10] Osim toga, vrlo su dubiozni i predlozi neproduktivnog investiranja privatnog kapitala u sferi zajedničkih potreba.[11]

7. Isticanju prakse stranih zemalja kao našeg uzora pristupa se ne samo vrlo nekritički, već se dokazuje i ono što u njoj ne postoji da bi se pravdala problematična »praksa« u nas.[12]

8. Kontinuirano ponavljanje teze da društveni sektor proizvodi krizu, te uporno isticanje prednosti privatnog vlasništva nad društvenim sigurno ne daju doprinos razvoju marksističke teorije, već služe za njeno pobijanje.[13] Stvaralački doprinos marksističkoj teoriji može se tražiti jedino na liniji procesa podruštvljavanja.[14]

9. Bujanje privatnog vlasništva — u interesu radničke klase; milijarderi — u interesu radničke klase; slobodni neograničeni zakup — u interesu radničke klase; »agrobiznis« — u interesu radničke klase. Na šta podsećaju ove parole? Dilema je u tome da li takav koncept označiti kao sitnoburžoaski socijalizam, konzervativni ili buržoaski socijalizam, vlasnički socijalizam, samoupravni kapitalizam ili nekako drukčije.[15]

---

[9] Nedavno je u Saboru SRH vođen pravi mali idejni rat u raspravi o zakonskom projektu male privrede. Između ostalog, nije moglo a da ne upadne u oči pitanje da li je perspektiva u tome da našu decu zapošljavamo kod privatnika. Umesto da im se otvara mogućnost socijalističkih samoupravljača, nudi im se »gazda«.

[10] Ilustracije radi, pomenimo da se u »agrobiznisu« rad svodi na dizanje telefonske slušalice preko koje se poljoprivrednoj zadruzi izda direktiva šta i gde da se poseje ili požanje na zemljištu uzetom u zakup od staračkih domaćinstava. Takva direktiva se respektuje kako zadruga ne bi imala problema s nabavkom goriva, repromaterijala i slično.

[11] Postoje predlozi za osnivanje privatnih stacionara. Sledeći korak će možda biti predlog za osnivanje privatnih škola u kojima neće biti »dogmatskog marksizma«.

[12] Često se kao pozitivan primer ističe Mađarska. A što to ima u njoj? Tamo država daje u besplatan zakup građanima državno zemljište kao okućnicu u granicama jednog jutra. To nema nikakve veze s »agrobiznisom«. Sem toga, naš zakon je mnogo liberalniji jer daje mogućnost građanima da uzmu u zakup zemljište površine do tri hektara.

[13] Za razliku od dr Pere Nasakande koji je taj stav postavio u formi pitanja iz straha da ne bude optužen za dogmatizam (»Naša zakonitost«, br. 9, Zagreb, rujan 1984, str. 1049. i 1055), ovde se zauzima decidiran stav bez kompleksa pred eventualnom etiketom.

[14] Agrobiznis« se i javio kao stihijski bum zbog izostanka mera za podruštvljavanje poljoprivredne proizvodnje.

[15] Stipe Šuvar upotrebljava izraz sitnoburžoaski socijalizam verovatno misleći na to da se moderna sredstva za proizvodnju žele vratiti u okvire starih odnosa svojine.

Digitized by Google

II. Praktični aspekt

Sada smo svedoci da i odgovorni nosioci javnih funkcija konačno izjavljuju da se taj »famozni agrobiznis« ne može više tolerisati. Predsednik Predsjedništva vijeća Saveza sindikata Hrvatske ukazuje da »mi radije podnosimo da nam jedan te isti čovjek radi i u društvenom sektoru i da na vlastitom imanju koristi društvena sredstva nego da ga organiziramo i još oslobodimo radno mjesto za onoga tko osim društvenog sektora i nema drugu šansu za rad. Toleriramo, dakle, onoga koji dva posla loše radi, jer i ne može kvalitetno raditi, osobito kad je u pitanju rukovodilac neke organizacije. To više ne bismo mogli ni smjeli tolerirati«[16]. Međutim, činjenica je da su se takve pojave u praksi tolerisale i da su već pretrpljene određene štetne posledice u vidu destimulisanja subjekata koji su krenuli u borbu protiv takvih tendencija. U prilog tvrdnji da je prethodna konstatacija tačna opisaćemo, primera radi, epilog jednog spora pred sudom udruženog rada.

Društveni pravobranilac samoupravljanja pokrenuo je postupak pred osnovnim sudom udruženog rada s predlogom da se poništi odluka o izboru inokosnog poslovodnog organa jedne poljoprivredne radne organizacije zbog toga što je imenovana osoba bila jedan od nosilaca »agrobiznisa« (obrada zemlje u zakupu mimo zakonskih propisa, korištenje kombajna strane firme koji su bili na probnom radu u radnoj organizaciji za berbu vlastitog kukuruza, kooperiranje u svojstvu »direktor-kooperant« i drugo). Motivacija za pokretanje takvog postupka ležala je u uverenju da je sa stanovišta socijalističkog morala i opštedruštvenog interesa neprihvatljivo da jedan »agrobiznismen« bude na čelu poljoprivredne radne organizacije.

Vrlo su interesantni, čak indikativni, neki detalji koji su došli do izražaja već u postupku pred prvostepenim sudom. Radnički savet radne organizacije donosi odluku o angažmanu privatnog advokata radi odbrane direktora. Naravno, troškovi idu na račun društvenih sredstava. Sve je u privatizirajućem duhu: privatnovlasnički odnosi, privatnovlasničko ponašanje, pa, logično, i privatni advokat radne organizacije. Društveni pravobranilac samoupravljanja je doveden u situaciju da preispituje svoju savest — čije on to interese brani. No, jasno je da pomenuti direktor nije pao s neba, već je izrastao iz društvenih odnosa koji su se cementirali u radnoj organizaciji (grupnovlasnički odnosi). U raspravi privatni advokat postavlja zahtev za izuzeće jednog člana sudskog veća zbog toga što je ovaj član Predsjedništva Općinskog komiteta Saveza komunista. Naime, budući da je taj organ, na osnovu stavova osnovnih organizacija SK, politički osudio pojavu »agrobiznisa«, trebalo je sprečiti eventualnu »neobjektivnost«. Taj zah-

[16] Ivan Puškar, *Priječe nas oni koji od toga imaju koristi*, »Komunist«, br. 1442, Zagreb, 26. listopad 1984, str. 11.

Digitized by Google

tev za izuzećem suca porotnika dobra je ilustracija tome da se otpor politici Saveza komunista pruža ne samo zauzimanjem suprotnih stavova, već se u drskosti ide dotle da se zahteva i fizičko udaljavanje člana SK iz osnovnog suda udruženog rada jer pripada određenom organu.

Bez obzira na to što prvostepeni sud nije želio ulaziti u suštinu stvari (rabota »agrobiznisa«), jer je bio zaokupljen samo formalnim aspektom spora, on je ipak (makar i iz formalnih razloga) poništio odluku o imenovanju poslovodnog organa. Nadalje, sledi žalba privatnog advokata radne organizacije Sudu udruženog rada Hrvatske. I šta radi drugostepeni sud? On preinačuje odluku prvostepenog suda, te odbija predlog za poništenje imenovanja poslovodnog organa. Pri tom je upotrebio sledeću argumentaciju: (1) osnovna organizacija SK dala je pozitivnu ocenu o kandidatu (ovde treba imati u vidu da je Predsjedništvo Općinskog komiteta SKH na osnovu Statuta SKH i SKJ poništilo stav OOSK); (2) radna organizacija nije potpisnik Društvenog dogovora o provođenju kadrovske politike, te je ne obavezuje mišljenje Općinskog vijeća Saveza sindikata da kandidat ne zadovoljava kriterij» pomenutog dogovora (ovde treba imati u vidu da je radna organizacija vlastitim zahtevom tražila mišljenje o kandidatu, odnosno da je ona sama aktivirala mehanizam Društvenog dogovora o kadrovskoj politici).

Umesto komentara epiloga ovog spora, može se postaviti nekoliko pitanja.

Zašto je nepoznata praksa da radna organizacija uzima privatnog advokata nekom radniku koji traži zaštitu nekog svog samoupravnog prava, a poznata praksa da se to čini kada je u pitanju interes nekog »moćnika«?

Zar je članstvo u organima Saveza komunista postalo nespojivo sa članstvom u određenim institucijama ustavnog i političkog sistema? Zar takva dilema ne izražava element opozicijskog postavljanja prema avangardnoj organizaciji?

Može li drugostepeni sud sugerisati osnovnoj organizaciji SK frakcijsko postavljanje spram Općinskog komiteta SK? Zar pozivanje na organizaciju Saveza komunista ne podrazumeva i poštovanje pravila te organizacije (demokratski centralizam)?

Zar stav drugostepenog suda ne implicira da se može provocirati Općinsko sindikalno vijeće, odnosno Društveni dogovor o kadrovskoj politici?

Koliko je klasni interes zaštićen u našem pravnom poretku? Čije interese štiti naš pravni poredak?

Ne znamo koliko su pojedinačni primeri relevantni za ilustraciju »prakse«, ali smo uvereni da se u njima može videti koliko je neophodna idejna diferencijacija sa zagovornicima »teorijske potke« koja objektivno (nezavisno od toga šta hoće ili neće) pothranjuje takvu »neposredno-čulnu delatnost«.

Digitized by Google

III. Umesto zaključka: politički aspekt

U Rezoluciji Dvanaestog kongresa SKJ utvrđen je sledeći stav: »Treba spriječiti korištenje zemljišta na preduzetnički način i sve druge privatne špekulacije upotrebom tuđe radne snage i društvenih oruđa za rad, kao i sticanje dohotka bez radnog doprinosa.«[17] Zar je potrebno da nam Trinaesti kongres SKJ to isto ponovi?

[17] *Dvanaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije (dokumenti)*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1982, str. 97.

Digitized by Google

Vladimir Milanović

Vaspitanje u šoku

(Kako zaštititi društvenu svojinu?)

Gubici jugoslovenskog društva usled nasrtaja na društvenu svojinu sve su veći, što nas prisiljava da o ovoj problematici progovorimo i sa pedagoškog stanovišta. Da bismo utvrdili pravo značenje ove pojave, moramo najpre utvrditi razliku između kvantitativnih i kvalitativnih efekata jednog fenomena kakav je, na primer, kriza društva, ili napadi na društvenu svojinu, u oblasti vaspitanja i u drugim oblastima.

Ako, na primer, pri cirkulaciji društvenog kapitala, u iznosu od pedeset hiljada milijardi, naravno, starih dinara, u privatnim džepovima iščezne pedeset milijardi na način koji nije utvrđen društvenim konvencijama — taj bi gubitak, matematičkog stanovišta, mogao biti zanemarljiv. Ali, kvalitativni efekat takve pojave nije u srazmeri s njenim matematičkim izrazom. Grabež, neodgovorno upropašćavanje društvene imovine i nemoć društva da se tome odupre, može, kao korpus informacija, da šokira, može iz temelja reorganizovati percepciju društvenog sveta u mladog čoveka, može iz korena izmeniti njegovo ponašanje. To je, dakle, pojava koja može kvalitativno izmeniti i mišljenje i ponašanje ljudi, a može — premda to u ovom trenutku suviše patetično zvuči — da odredi sudbinu i pojedinca i društva. To je ona situacija koju je u vreme julske monarhije u Francuskoj tako živo izrazio Stendal rekavši: »Ljudi veruju ili ne veruju u krađe prema

Digitized by Google

tome da li su vladini prijatelji ili neprijatelji. Što se mene tiče, ja sebe smatram za vrlo iskrenog prijatelja kraljevske vlade, ali vrlo iskreno verujem u bezbrojne krađe. Ne žalim ja novac, nego žalim da se navikavamo na lupeštvo.« Čak i ako ignorišemo Rusoovo upozorenje, koji je, »kao prvu stvar«, zahtevao od vaspitanja da kod deteta razvije saosećanje sa onima koji pate, istorija će nas uveriti da se društvo ipak ne da naviknuti na lopovluke. Julska monarhija je završila sa februarskom revolucijom, a potom junskim ustankom pariskih radnika 1848. godine. Grabežljivost upravljačâ je ovaj revolucionarni proces samo ubrzala.

Značaj ove problematike povezan je s fenomenom uzora koji u oblasti vaspitanja, obrazovanja i socijalizacije mladih ima ključnu ulogu. Mlad čovek bira vlastiti uzor među onima koji su mu ponuđeni, a oni su protivrečni onoliko koliko su protivrečni i društvo i njegova kultura. Škola mu iz svog nasleđa nudi jedne uzore, a društvena svakodnevnica, manje patetična ali mnogo životnija i protivrečnija, druge. Taj sukob uticaja ne manifestuje se samo kao sukob arhaične tradicije i njenih modernih antipoda, kao sukob revolucije i kontrarevolucije u jednoj krajnje simplifikovanoj slici političke scene, pa ni kao niz protagonista različitih obrazaca života, sistema vrednosti koji predstavljaju veoma različite svetove i njihove interese. S tim suprotnostima, s njihovim prevladavanjem, između ostalog i putem edukacije, jedno društvo u transformaciji kakvo je naše mora da računa. Šok iznenađenja predstavlja otkriće naličja života u kojem »revolucionarna«, moralistička fraza jedva da prikriva egoizam, grabežljivost, agresivnost, odsustvo moralnih skrupula onih koji se predstavljaju kao moralni uzori. Školski, vaspitni hermetikum svojom izveštačenošću ovaj šok stvarnosti samo pojačava. Otuda je prva pretpostavka efikasnog vaspitanja i obrazovanja usklađivanje stvarnih ponašanja i prihvaćenih vrednosti, dakle, sanacija društva, a ne korekcija nastavnih planova i programa.

Naravno, nasrtajima na društvenu svojinu moramo se suprotstaviti i na vaspitno-obrazovnom planu. Unutar naših vaspitnih napora središno mesto zauzima svakako razvijanje novog, svesnog odnosa prema društvenoj svojini kao osnovi razvoja, stvaralaštva i afirmacije ličnosti mladog čoveka. A baš tim nastojanjima protivreči i postojeća šira društvena, kulturna i ideološka klima i u nas i u svetu koja se karakteriše krizom. Idejnu i vaspitnu situaciju u nas komplikuje i otežava i sama tradicija. Kroz vekove nasilničke, najvećim delom strane vladavine, javni objekti su građeni iscrpljujućim, ropskim radom i predstavljali su simbol podjarmljenosti na koji se, svakom prilikom, izlivala mržnja stanovništva. Otuda pojmovi »pustog turskog«, »opštinskog« predstavljaju područje neodgovornosti i javašluka, nasuprot ličnom i privatnom sektoru. Nema sumnje, taj odnos učvršćuju vekovi tehničke i kulturne zaostalosti, što naša ponašanja čini različitim od onih koja nalazimo u visokorazvijenim društvima, iako se ona ne odlikuju humanizmom, a i sama su obuhvaćena kriznim procesima. U

Digitized by Google

tim, visokorazvijenim građanskim društvima različite oblasti složenog, ali diverzificiranog rada međuzavisne su, a pojedinci i sve kategorije društva svesni su te međuzavisnosti. To društvo je prema radu razvilo konstantan, disciplinovan odnos, a prema sredstvima rada, prema objektima od društvenog značaja, odnos kao prema uslovima sopstvenog života na višem, civilizovanijem stupnju. Takvo ponašanje je dvostruko podržano — i spolja i iznutra. Iznutra, iz intimnog života pojedinca, ono je podržano i odgovarajućim sistemom vrednosti i jednom opsesivnom obuzetošću radom, novcem, uspehom. Spolja, ono je podržano efikasnim i oštrim sistemom represije. Ipak, i ta su društva obuhvaćena krizom koja je dovela do krize vrednosti, krize ponašanja i do promena u modalitetima kriminalnih, patoloških ponašanja i pomeranju njihovih socijalnih izvorišta. Klasični kriminal je mahom bio posledica siromaštva, deprivacije, odsustva šansi, očajanja. Naravno, iako su se standardi siromaštva izmenili, iako ovi uzroci patologije ponašanja nisu otklonjeni, oni danas nisu više ni glavni ni jedini, iako se njima još uvek inspiriše zabavna literatura i filmska produkcija. U većim razmerama je ta patologija u građanskom društvu dobila svoja nova socijalna izvorišta i nove oblike, a taj fenomen se proširio na ceo svet, pa i na našu zemlju. Posredi je pojava koja na neki način karakteriše savremenu civilizaciju.

O čemu je reč? Savremeni kriminalac nije desperados, nego obrazovan, respektabilan, savršeno ugrađen u upravljačke strukture iz kojih se ne izdvaja po svojim manirima, po svojim verbalnim iskazima, a ni po najvećem delu svojih postupaka. Pa ipak, štete koje on nanosi društvu svojim operacijama, svojom destrukcijom privatne, državne, društvene imovine imaju spektakularne razmere i o njima klasični romantici kriminala nisu mogli ni sanjati. Upravljačke strukture u koje su oni ugrađeni pružaju im podršku iz više razloga, a mi ćemo navesti dva važnija: jedan deo tih struktura ima koristi od njihovih kriminalnih operacija, a drugi deo, zastrašen reakcijama javnog mnenja i masovnim negodovanjem, prikriva operacije, iako u njima nije aktivnije učestvovao. Upravo ova simbioza patoloških i oficijelnih ponašanja otežava rad represivnih institucija, parališe javnu reakciju, a to u celini rađa moralnu krizu i masovnu demoralizaciju. Izvorište demoralizacije nije patološko ponašanje samo po sebi, nego hipokrizija i nemoć dominantnih delova društva da se takvim ponašanjima efikasnije odupru.

Mi, nesumnjivo, preživljavamo i svojevrsnu idejnu krizu, koja se snažno reperkutuje na procese vaspitanja i obrazovanja. U savremenoj društvenoj situaciji podela na one koji svojim radom stvaraju sredstva i uslove za vlastitu egzistenciju i egzistenciju drugih i na one koji u legalizovanim i protivzakonitim formama prisvajaju rezultate rada drugih, koji parazitiraju — postaje sve oštrija. Idejna kriza nije izazvana složenošću društva, postojanjem sukobljenih interesa, pa čak ni postojanjem različitih snaga i shvatanja. Ti odnosi prate takvo društvo kakvo je

Digitized by Google

naše i sukobi koji te odnose prate sastavni su deo procesa socijalizacije, obrazovanja i vaspitanja. Krizu proizvode neprevladane protivrečnosti unutar vladajuće ideologije, sukob između društvenih potreba i stvarnih ponašanja. Naravno, ta kriza nije osnovna, ona je povezana s ekonomskom i društvenom krizom, sa stalnim opadanjem mogućnosti pojedinaca i znatnih delova društva da svoje potrebe zadovolje u meri i na način na koji su to dosad mogli i na što su se već odavno navikli. Naravno, ne može se skinuti odgovornost ni sa marksizma kao teorijske osnove, ni sa socijalističkog samoupravljanja kao sistema, za realizovanje postavljenih ciljeva. Nezadovoljavanje ljudskih potreba i mogućnosti rađa kritički odnos kako prema vodećim idejama tako i prema uspostavljenim odnosima i institucionalnim okvirima. Ali samo po sebi ono vodi u krizu samo onda kada iz tog kritičkog odnosa ne proizlazi revolucionarna praksa, traganje za rešenjima ljudskih egzistencijalnih problema čiji je segment i vaspitanje mladih u društvu i za društvo.

Idejnu krizu ne prouzrokuju ni tradicionalni protivnici socijalizma, ali oni, kada je kriza već nastala, čine sve da je iskoriste za reafirmaciju već prevaziđenih ideja i vrednosti. Edukativni šok, opet, izvode oni koji dolaze iznutra, iz samog socijalizma. Ko su ti »oni«? To su ljudi koji su u politiku ulazili bučno, reklamerski, koji su je u njenim prosperitetnim danima agresivno podržavali kako tamo gde je ona tu pomoć zaslužila tako i tamo gde bi toj istoj politici mnogo više koristila kritika. To su oni koji su na jedrima te iste ideologije i te iste politike doplovili do onih položaja koji su im osigurali znatan uticaj i priličan udeo u raspodeli društvenog bogatstva. Kriza u koju je društvo zapalo predstavlja za njih nesnošljivu frustracionu barijeru koja onemogućava zadovoljavanje njihovih ambicija i aspiracija u obimu i na način na koji su navikli. Otuda njihova sve oštrija intolerantnost prema osnovnim idejama, prema marksizmu u celini, stalno ispoljavanje sumnje u osnovna opredeljenja, u društvene orijentacije, a ne u slabosti politike koja im omogućava socijalnu perpetuaciju i reprodukciju njihovih privilegija. Upravo nevezanost ovih struktura koje u društvenoj organizaciji imaju veoma značajnu ulogu, koje daju ton mnogim segmentima društvenog života, za dominantnu ideologiju, otkrivanje da oni, uprkos svojoj društvenoj poziciji, nisu vezani ni za šta, ni za kakve ideje i principe — rađa društvena osećanja nemoći, letargije, a vaspitanju zadaje šok iz kojeg je teško povratiti se. Ako mi, dakle, unutar naše epohe, naše kulture, naše ideologije, naše etike nemamo jasan i čvrst odnos prema istorijskim opredeljenjima, prema takvom fundamentalnom odnosu kakav je društvena svojina, prema čoveku i njegovom radu, ako na toj čvrstoj osnovi nije izgrađen naš način mišljenja, naša saznanja, naša verovanja, naš model života, naši obrasci ponašanja, ako sve to zajedno nema logičku zasnovanost, ako nema koherenciju i doslednost u praksi — onda će svi napori u oblasti vaspitanja i obrazovanja ostati čist promašaj. A mi u stvarnosti ima-

Digitized by Google

mo zbrku, kako u glavama tako i u ponašanjima. Gde je izlaz? U čemu je rešenje?

Razrešenje ove problematike nije ni u jednom obliku represije — ni ideološke, ni političke — jer represija probleme potiskuje, ali ih ne rešava, iako se svakodnevno čuju i glasovi za. Rešenje nije ni u kvazimarksističkoj indoktrinaciji. Na žalost, mi vaspitanje i obrazovanje upravo tako i shvatamo — kao spoljni, represivan, prisilan proces, a pošto smo ga tako osakatili, onda mu pridajemo mitsku moć u rešavanju problemâ koju on faktički nema i ne može je imati. Za ilustraciju ću navesti jedan primer. Poslednjih meseci u tri iznenadna požara nestala su ogromna postrojenja nenadoknadive vrednosti. U mnoštvu konfuznih objašnjenja i predloga, umesto analize uzrokâ i mera prevencije, istaknut je i zahtev da se protivpožarna zaštita uvede kao nastavni predmet u škole. Kakva je efikasnost ove mere? Ako bi se požari nastavili sadašnjim tempom, celokupna naša privreda bi u njima nestala pre nego što bi stasala prva generacija dobro obučena da je zaštiti od požara. Ovo je tipičan primer kako vaspitanje i obrazovanje, umesto da budu deo realnosti, postaju pribežište za bekstvo od njenih problema.

Vaspitanje i obrazovanje su procesi razvijanja vlastitih snaga ličnosti, njenih sposobnosti na osnovi usvojenih znanja. To nije proces indoktrinacije, proces ispiranja mozga. To je proces samoosveštavanja, razvijanja kritičkog uma na osnovi vlastitih saznanja i uz pomoć drugih. To je proces usmeravanja iznutra, iz samog sebe. On treba da razvije novo osećanje odgovornosti i prema sebi i prema drugima. Zauzimanje novog stava, novog odnosa prema društvenoj svojini kao odnosu, osnovi i uslovu sopstvenog razvitka, afirmacije i stvaranja, kao osnovi humanijeg i civilizovanijeg života za sve ljude, samo je jedan fragment unutar celovite idejne orijentacije, pa i šire, unutar jedne nove kulture. A te idejne orijentacije, kultura, društvo u celini, ispunjene su starim kontroverzama, a i onim novim koje je kriza donela ili ih je zaoštrila. Te kontroverze ne mogu se razrešiti ni fizičkim ni mentalnim nasiljem, nego stvarnim rešavanjem egzistencijalnih problema savremenog čoveka. A što je najvažnije, njih ne mogu razrešiti ni tehničari politike i prava ni njihovi nalogodavci. Njih može razrešiti samo radni čovek, prvenstveno oslobađanjem vlastitih intelektualnih i radnih potencijala, a vaspitanje je samo momenat, sekvenca te emancipacije. Tek će s njom prazan formalizam edukacije, ispunjen mnogim obavezama koje nikog, a najmanje mlade, ni na šta ne obavezuje, napustiti verbalnu površnost školskog dociranja i dospeće u intimne sfere čovekovih uverenja i vlastitog odgovornog delovanja.

Digitized by Google

Dr Aleksandar Grličkov: Raskršća socijalizma

(Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1984)

Pitanje o tome koliko savremena socijalistička i marksistička misao nastoji da identifikuje u stvarnosti društvenog života svetske socijalističke procese, da pronikne u oblike njihovog ispoljavanja, da odgovori na pitanje šta je to socijalizam, koji su njegovi sadržaji, oblici, zakonitosti, protivurečnosti, njegove dileme — nužno zahteva i odgovor koji, u ovom trenutku, jedva može da bude pozitivan. Analiza problemâ savremenog međunarodnog socijalizma u svim njegovim važnijim aspektima, s posebnim kritičkim osvrtom na istorijski proces socijalizma, predstavlja retkost u našoj današnjoj naučno-teorijskoj literaturi.

Postojeću prazninu, nastalu u krilu savremene socijalsitičke misli, bez obzira na to što je taj vakuum još uvek, na žalost, kolosalan, uspešno popunjava najnovija studija istaknutog teoretičara socijalističke misli i naučnika dr Aleksandra Grličkova, originalnim sagledavanjem ne samo društvenih procesa u svetu socijalizma, već i naučno-kritičkom opservacijom postojeće prakse socijalizma.

Hodom u dubinu, rasprava A. Grličkova teorijskih, ideoloških i političkih pitanja savremenog socijalizma posmatra u kontekstu ukupnih međunarodnih uslova u kojima se ona i pojavljuju. Ne ograničavajući naučni zahvat samo na seciranje problemâ vezanih za »raskršća socijalizma« i za njegove kontroverze, studija se u velikoj meri bavi univerzalnim raskršćima i dilemama savremenog sveta kao takvog. U ovoj studiji su posebno došla do izražaja

Digitized by Google

teorijska stanovišta o tome da se socijalizam ne može istraživati kao vanvremensko i vanprostorno društvo, društvo čistih doktrinarno-kanonskih postulata, a da na marksizam ne treba gledati kao na zatvoren sistem vrednosti.

Polazeći od saznanja da je kriza ophrvala savremeni svet, postavši time sveopšta, civilizacijska, autor se uhvatio u koštac s nimalo lakim problemom — da objasni da se nasleđenim teorijskim, po mnogo čemu kanoniziranim mišljenjima i »pravovremenim marksizmom«, ne mogu ne samo veštačkim bajpasom premostiti i ukloniti nanosi dogmatizma, već da se tim putem ne mogu ni objasniti mnoga pitanja. Otuda je i imperativ današnjeg trenutka na što produbljenijoj marksističkoj analizi koja ima za cilj i koja vodi, s jedne strane, razbijanju sopstvenih iluzija i ograničenja, a, s druge strane, uklanjanju dilema o prolaznosti i krizi marksizma.

Socijalistička misao, a pre svega sama njena praksa, zahteva otvaranje novih horizonata, traži odgovore, ali nudi i rešenja. Savremena praksa socijalizma pružala je i pruža izazov socijalističkim snagama, osobito marksističkim, da proniknu u te procese, da otkriju njihove tendencije i zakonitosti, da utvrđuju elemente i sadržaje socijalizma kao svetskog procesa, procesa koji u osnovi još nema svoje pretpostavke, univerzalne zakonitosti, nema svoju dominantnost u svetskoj zajednici, ali procesa koji, i pored svih protivurečnosti i slabosti, sve više osvaja društveni prostor.

Zašto je bačenu rukavicu bogate socijalističke prakse oličene u radikalnim ekonomskim, političkim, kulturnim i drugim promenama, socijalistička, a posebno marksistička misao, samo delimično do sada prihvatila — pitanje je na koje još uvek nema odgovora. Ali izazov je tu, stalno prisutan, na sceni je. On omogućuje socijalističkim snagama, osobito marksističkim, da, osmišljavajući, otkrivaju vizije budućih kretanja.

Da taj izazov ima svoje unutrašnje teorijske pretpostavke dokaz su i ovi ogledi dr Grličkova. Otuda je za socijalističku svest, po mišljenju autora *Raskršća socijalizma*, od izuzetnog značaja da spozna da tromost duha, začaurenost, naginjanje ka teorijskoj sklerozi i idejni oportunizam usporavaju procese socijalizma i sužavaju njegove istorijske mogućnosti. Za praktičnu afirmaciju novih mogućnosti socijalizma, za formiranje njegovih subjekata sposobnih da afirmišu i ostvare te mogućnosti, poseban značaj ima produbljena analiza nove istorijske situacije u metodu i načinu koji daje A. Grličkov. Zašto? Zato što put savremene socijalističke misli, krivudav, pun uspona i padova, usled dalekosežnih istorijskih promena koje počinju da menjaju savremeni svet u celini, a time i socijalizam koji je njen sastavni, organski deo, traži, i, još više, zahteva ne samo uspešnije i objektivnije sagledavanje društvenih procesa, već i naučno-kritičko obelodanjivanje postojeće prakse socijalizma.

Polazeći od teze da za socijalizam ne radi automatski nikakav protok vremena ni lanac bilo kakvih determinizama, nezavisnih od svesne političke i praktične akcije ljudi, autor ističe da ne postoji neka apriorna nemoć za suočavanje s društvenim procesima i pojavama. Postoji samo nedijalektička, dogmatska svest koja, principijelno, ne može da odgovori zadacima koje nameće suočavanje sa složenim i često veoma protivurečnim društvenim pojavama.

Tragajući za rešenjima, van uobičajenih shema i utabanih staza, autor je, u nastojanju da pronikne do dubljih slojeva posmatranih pojava, ponekad zaista smelo zalazio i u bogaze problema savremenog sveta, one druge, često »nevidljive strane Meseca«, a tako opipljive i iskazane pre svega u protivurečnostima, krizama i sukobima.

Raskršća socijalizma, koja sadrže međusobno organski povezana dela, govore, osobito u prvom delu, o potrebi raskidanja obruča konzervativne ideologije, dogmatskog marksizma, predlrajući pri tom za kreditivni pristup u tumačenju teorijskih i idejno-politič-

Digitized by Google

kih problema socijalizma. Baveći se manje markiranjem i identifikacijom kriznih pojava — bilo da je reč o zemljama takozvanog »realnog socijalizma«, razvijenog Zapada, ili o većem broju zemalja u razvoju — autor je, birajući teži, ali njemu uobičajen put, u drugom delu razmatrao najvažnije društveno-političke i ekonomske probleme s kojima se u sadašnjem trenutku suočavaju organizovane socijalističke snage u glavnim područjima sveta. Ovaj deo uključuje i poglavlje o najvažnijim problemima borbe za mir, o miroljubivoj koegzistenciji, politici nesvrstavanja, kao i poglede na svetska zbivanja iz perspektive devete decenije.

Pažnju autorovu nije mimoišlo ni razmatranje problema oružanih intervencija i ratova među socijalističkim zemljama koji, po autoru, stavljaju socijalizam pred krucijalna raskršća. Oni spadaju među najantagonističkije oblike izražavanja protivurečnosti među socijalističkim zemljama. Posmatrajući ih kao nov svetsko-istorijski fenomen, Grličkov ukazuje da je praksa razvoja odnosa među socijalističkim zemljama pokazala da i oružane intervencije i ratovi među ovim zemljama postaju sastavni deo tih odnosa.

Da bi se prodrlo dublje u anatomiju uzroka i oblika izražavanja tih ratova, o njima se može raspravljati samo u kontekstu konkretno-istorijskih zbivanja, kao i na osnovu uopštavanja motiva konkretnih oružanih intervencija i konkretnih ratova među socijalističkim državama.

Veliki sporovi o principima odnosa među socijalističkim zemljama, te različna interpretacija različitosti puteva i sadržaja u borbi socijalističkih snaga za socijalizam, konkretno su se u dosadašnjem razvoju, kaže Grličkov, materijalizovali i u obliku oružanih intervencija jedne države ili grupe socijalističkih država prema drugoj socijalističkoj državi.

Vršeći, uslovno govoreći, klasifikaciju različitih motiva oružanih sukoba, intervencija i ratova, Grličkov ukazuje na neke najznačajnije, kao, na primer:

a) neprihvatanje različitih puteva borbe za izgradnju socijalizma i očuvanje »jedinstvenog« i »oprobanog modela« u razvoju socijalizma;

b) nepoštovanje principa odnosa među socijalističkim zemljama i radničkim i komunističkim partijama;

c) objektivni različiti nacionalni, državni, politički i vojnostrateški interesi pojedinih socijalističkih država u svojoj celokupnosti i, u tom sklopu, različit međunarodni položaj i međunarodna politika pojedinih od njih;

d) hegemonističke težnje za nametanjem sopstvenog interesa u određenoj zemlji, regionu ili šire;

e) posredna ili neposredna agresija u pojedinim socijalističkim zemljama i drugi.

Motive oružanih intervencija među socijalističkim zemljama Grličkov traži i nalazi u podeli sveta na vojno-političke blokove, u rivalstvu tih blokova i u njihovim težnjama za podelom sveta na interesne sfere. Karakter vojnih intervencija među socijalističkim zemljama ne samo što ne može biti progresivan, već je, kaže Grličkov, konzervativan i reakcionaran, jer dovodi do kompromitovanja ideje i prakse socijalizma u svetu.

Oružane intervencije i ratovi među socijalističkim zemljama naneli su i danas nanose štetu razvoju socijalizma u socijalističkim zemljama i svetskom procesu socijalizma, bitno umanjuju politički i moralni ugled socijalističkih zemalja, umanjuju potencijale svetskog procesa socijalizma, koji se objektivno i zakonomerno javlja kao alternativa kapitalizmu.

Nema tog »uzvišenog« ideala u ime kojeg bi jedna socijalistička zemlja mogla da izvrši agresiju na drugu socijalističku zemlju. »Pobedonosni proletarijat — rekao je Engels — ne može nijednom tuđem narodu naturiti nikakvo usrećenje a da time ne potkopa svoju vlastitu pobedu.« Ovome treba dodati i Marksovu misao da »jedan narod ne može biti slobodan dokle god podjarmljuje drugi narod«.

Digitized by Google

Razmatrajući odnose među socijalističkim zemljama koji imaju svoju istoriju, objektivne i subjektivne kako pozitivne tako i negativne pojave i težnje, Grličkov konstatuje da za budući razvoj tih odnosa nije osnovno postojanje protivurečnosti, već način i metodi njihovog rešavanja. Na pitanje da li su socijalističke zemlje našle novu putanju u razrešavanju međusobnih protivurečnosti, autorov odgovor je negativan i on konstatuje da su u tome socijalističke zemlje ostale na nivou metodâ i puteva međunarodnih odnosa građanskog društva.

Praksa je pokazala da su poznate teorije o ograničenom suverenitetu, »teze o specifičnim odnosima« među socijalističkim zemljama (formula pod kojom je i Vijetnam okupirao Kampućiju), kvazinorme odnosa koje se ne mogu pronaći ni kod Marksa, ni kod Engelsa, a ni kod Lenjina. Ovi »specifični« odnosi ne otklanjaju protivurečnosti među socijalističkim zemljama, već se javljaju, kako kaže Grličkov, kao činilac produbljivanja tih protivurečnosti.

U pogledu pitanja određivanja sadržajâ i metodâ odnosa među socijalističkim zemljama autor kritikuje princip demokratskog centralizma, kao i njegovo interpoliranje u današnje savremene odnose, stavljajući ga tamo gde mu je i mesto — u Staljinov muzej Kominterne iz vremena kada ju je ovaj uzurpirao. Sukobom između KPSS i KPJ i između SSSR i SFRJ prvi put se postavilo pitanje napuštanja starih i uvođenja novih principa odnosa među socijalističkim zemljama. Analizirajući principe Beogradske deklaracije iz 1955 (zaključena između SFRJ i SSSR), autor kaže da su principi sadržani u tom dokumentu imali i imaju ne samo istorijski karakter, već i aktuelnu konotaciju i danas, nakon četvrt veka.

Metodom analize, polemišući istovremeno i sa suprotnim gledištima, autor objašnjava zašto je kapitalizam postao svetski sistem (između ostalog, i činom uspostavljanja jedinstvenog svetskog kapitalističkog tržišta), a socijalizam to još uvek nije. Odbacujući tezu da napredno postojanje kapitalističkih i socijalističkih država pruža dokaze i o naporednom postojanju dva svetska sistema, autor u isto vreme ukazuje na opravdanost i dokazuje ispravnost i vitalnost stava o socijalizmu kao svetskom procesu, a ne o socijalizmu kao »gotovom« stanju ili »sistemu«.

Shvatanje socijalizma kao zaokruženog svetskog socijalističkog sistema rađa u svojim nedrima i u svojoj logici težnju da se »jedinstvene zakonitosti« prenesu na ceo sistem, da socijalizam u svemu postane, kako kaže Grličkov, onakav poredak u svetskim razmerama kakav je u zemljama takozvanog realnog socijalizma.

Raspravljajući o nacionalizmu i njegovim oblicima u međunarodnim razmerama (u odeljku »Klasno i nacionalno«), autor ga artikuliše u dva njegova, obično ekstremna vida: hegemonizam je jedan, a autarkija, težnja za zatvaranjem u nacionalne granice, drugi oblik nacionalizma.

Autor je podvrgao kritici i koncepciju o poistovećivanju socijalizma s grupacijom država, odnosno socijalizma vezanog za uski pojas država sa geografskim određenjem. Široki svetski socijalistički proces ne obuhvata samo zemlje u kojima su komunističke partije na vlasti, on ne mimoilazi ni ostale zemlje koje su ustavno socijalističke, a koje imaju svoja različita teorijsko-ideološko-politička ishodišta, kao ni one zemlje u kojima se socijalističke snage u svojim političkim programima, na jedan ili drugi način, opredeljuju kao socijalističke unoseći u društvenu praksu svojih zemalja socijalističke sadržaje.

Ako se stvar ovako posmatra, onda elemenata, sadržaja i tendencija socijalizma kao prakse ima, po autoru, i u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama i oni se svode ne samo na subjektivne snage, pokrete, partije radničke klase i progresivne snage životno zainteresovane za revolucionarne preobražaje postojećih društvenih odnosa, već se ispoljavaju i sve više sazrevaju u sa-

Digitized by Google

mim društvenim, ekonomskim i kulturnim odnosima tih zemalja.

Razmatrajući pitanje ostvarivanja strategije socijalističkih snaga u sklopu razvijenog kapitalizma, autor polazi od toga da drama savremenog kapitalizma zahteva hitno, ali i neprekidno prilagođavanje strategije socijalističkih snaga u kapitalističkim zemljama, a naročito u industrijski razvijenim zemljama. Autor pravilno zapaža da je ova hitnost postala utoliko veća pojavom ekonomske krize koja je poprimila svetske razmere i koja se nije zaustavila na granicama ekonomske krize (postala je društvena i moralna). U takvim uslovima radnički pokret i socijalistička misao u industrijski razvijenim zemljama morali su da pristupe ponovnom preispitivanju svojih strategija, kao i nekih svojih teorijskih, političko-filozofskih stanovišta.

Polemišući s dvema dijametralno suprotnim gledištima (jednim da kriza u kapitalizmu »radi za socijalizam« i drugim da ona razara snage socijalizma), autor ističe da su drama kapitalizma i njegova kriza stvorile i da stvaraju proširene mogućnosti za društvene preobražaje i socijalizam. Veoma je zanimljivo autorovo zapažanje da su se teorijsko-politički stavovi o tome da »kriza radi za socijalizam« (kao, na primer, »teorije o slomu kapitalizma« i slične) pokazali fatalnim za veliki deo evropskog radničkog pokreta. Posmatrajući stvar ovako, jasnije je otkuda to da ovo pitanje sve više postaje marginalno, bar ukoliko se odnosi na glavninu radničkog pokreta u Zapadnoj Evropi, pa se otuda i sve manje ugrađuje u strategije socijalističkih snaga (i to ne samo u strategije socijalista i socijaldemokrata, već i dela komunističkih partija, kao što je, na primer, strategija evrokomunizma).

Ne posmatrajući socijalistički potencijal razvijenog kapitalističkog društva kroz mehanička zbrajanja strategija raznorodnih partija (socijalističkih, socijaldemokratskih i komunističkih), već znatno šire i dublje, Grličkov ukazuje na dinamiku socijalističkih potencijala i snaga koje deluju unutar kapitalističkog sveta. Jedna od značajnih protivurečnosti savremenog visokorazvijenog kapitalizma jeste baš u tome što se njegovim sve potpunijim razvojem u isto vreme sve potpunije reprodukuju i brojčano veće društvene snage koje u sebi nose antikapitalističke naboje. Mnogobrojni nosioci različitih oblika osporavanja postojećeg stanja koji danas deluju na pozornici kapitalističkog društva, mada neposredno socijalistički neopredeljeni (te time nisu ni svrstani u klasne i političke snage socijalizma), ipak svojom usmerenom logikom, aktivnostima i drugim akcijama deluju kao činilac osporavanja kapitalističkog društva kao takvog.

Posmatrajući pitanje delovanja raznorodnih strategija na tlu Zapada, autor, osim ukazivanja na osnovne razlike, specifičnosti i obeležja glavnih od njih, piše da je jedno od ključnih teškoća Zapada objedinjavanje strategije organizovanih socijalističkih snaga. Zašto? Upravo zato što treba imati u vidu da su stvarni ili potencijalni nosioci progresivnih težnji i kretanja u socijalnoj strukturi ovih društava širi od onih organizaciono okupljenih u radničkom pokretu.

Autor je takođe ukazao i na postojeće razlike između strategija socijalista i socijaldemokrata, s jedne, i evrokomunista, s druge strane. Osnovna razlika u objektivnom položaju evrokomunista u poređenju sa socijalističkim i socijaldemokratskim partijama Zapada upravo je u odnosu prema dinamici promena društvene strukture — kaže Grličkov. Smatrajući da, i pored postojanja određenih dodirnih tačaka između ovih partija, čak ne isključujući ni mogućnosti približavanja, autor ukazuje na razlike koje leže u stupnju uobličenosti socijalističke strategije, odnosno u postavljanju prema postojećem sistemu, u odnosu između objektivnog položaja jednih i drugih i njihovog subjektivnog opredeljenja.

Danas su strategije vodećih partija Zapada suočene s nekoliko ključnih problema, od kojih autor

Digitized by Google

navodi dva-tri kao osnovna. Prvi problem vidi u nepostojanju takvog programa socijalističke alternative koji bi, pored radne klase, u najvećoj mogućnoj meri angažovao i ostale radničke klase i široke društvene slojeve u borbi za njegovo ostvarivanje. Drugi ključni problem strategije socijalističkih snaga u sklopu razvijenog kapitalizma jeste pitanje ostvarivanja politike savezništva, klasnog i političkog. Osim toga, ostvarivanje strategije suočava se i s teškoćama na međunarodnom planu.

Isto kao što je pod lupom autorove kritike »jahanje na tezi« o *a priori* i faktičkom zadovoljavavanju postignutim — s obzirom na to da društvena praksa nije, kako kaže Grličkov, jednoznačno i konačno stanje — kritici je podvrgnuta i teza o stavljanju znaka jednakosti između čina preuzimanja vlasti u »raznim socijalističkim društvima« i ostvarenog sadržaja socijalističke revolucije.

Socijalizam nije isključivo pitanje političke vlasti, kaže Grličkov, a njegovo određenje i suštinu treba tražiti u karakteru i sadržaju ukupnih društveno-ekonomskih odnosa (u osobenosti proizvodnje, raspodele, potrošnje, proizvodnih odnosa i drugom). Otuda i objektivni kriterijumi za davanje definicije sadržaja socijalizma, po Grličkovu, ne mogu biti forma, nego sadržaji društveno-ekonomskih odnosa socijalizma.

Reč je, zapravo, o spoznaji da socijalistički sadržaji ne počinju samim činom osvajanja vlasti i rešavanjem svojinskih odnosa. U tom smislu autor i ukazuje na opasnost ograničenog i pojednostavnjenog shvatanja socijalističkih revolucija i socijalizma kao istorijske epohe.

Kritikujući pokušaje i nastojanja nekih zemalja koje se bave ocenom i procenom oblika i sadržajâ u drugim zemljama, o tome šta je »više«, a šta »manje« socijalističko — Grličkov iznosi zaključak koji upućuje na iluzornost takvih pokušaja s obzirom na veoma različite društvene, materijalne, kulturne i civilizacijske uslove u kojima se ostvaruju socijalistički ciljevi.

Teorijskim osmišljavanjem dubine i domašaja revolucionarnog procesa unosi se s više jasnoće u spoznaju njegovih puteva, oblika, sadržaja i etapa. Dosadašnji razvoj socijalizma potvrđuje veoma velika raznovrsnost pojavnih oblika i sadržaja. Obilje i raznovrsnost oblika i sadržaja, koji su se u današnjem razvoju socijalizma razvili u pojedinim zemljama, jesu, po autoru, realan impuls za traganja, prodore, moguće konkretne sinteze, teorijska uopštavanja.

U redu teorijskih, ideoloških, političkih i strategijskih pitanja pred kojima se nalazi savremeni socijalizam »pod udar« autorove analize našla su se i ona pitanja koja izazivaju kontroverze i stavljaju sam socijalizam kao svetski proces na raskršće. Na primer: pitanje socijalizma i demokratije, putevi procesa oslobađanja rada, odnos klasnog i nacionalnog, nacionalnog i internacionalnog, pitanje ratova među nesvrstanim zemljama, uloge i funkcije države i partije u socijalizmu, pitanje društvene svojine i druga.

Mnoštvo ovih, kao i drugih pitanja smeštenih u *Raskršćima socijalizma* autor »izvodi na čistinu«, premda u pogledu nekih pisac neopravdano skromno poručuje da ih daje samo kao »pokušaje za razmišljanje«.

Dragan Miljanić

Dr Bogdan Ilić i mr Ljubivoje Prvulović: Teorijske osnove i praksa razvoja socijalizma u Sovjetskom Savezu i zemljama istočne Evrope

(»Delta Press«, Beograd, 1982, strana 286)

U sedamdesetim i osamdesetim godinama u Jugoslaviji je objavljeno mnogo knjiga koje s razli-

Digitized by Google

čitih stanovišta razmatraju teoriju i praksu socijalizma u Sovjetskom Savezu i zemljama istočne Evrope.

Te knjige i mnogobrojne rasprave u časopisima svjedoče o porastu zanimanja za teoriju i praksu socijalizma u ovim zemljama. Premda se predmet, metode, analize i stavovi pojedinih autora značajno razlikuju, ipak možemo reći da je njima zajedničko to što raspravljaju o slijedećem pitanju: što, kako, zašto i pod utjecajem kojih objektivnih i subjektivnih snaga se zbiva i razvija u Sovjetskom Savezu i zemljama istočne Evrope — kapitalizam, socijalizam ili neki specifični način proizvodnje i specifični društveni sistem? Komparativna analiza spomenutih knjiga bila bi veoma zanimljiva, jer stavovi pojedinih autora su bitno različiti. Jedni procjenjuju da u tim zemljama prevladavaju državno-kapitalistički odnosi (P. Vranicki, Marksizam i socijalizam), drugi smatraju da prevladavaju državno-socijalistički odnosi s mnogim deformacijama i stagnacijom ekonomskog razvoja zbog širenja birokratskog etatizma i potiskivanja samoupravljanja (Ilić, Prvulović), a treći ističu da se u SSSR-u, kao rezultat sukoba kapitalističkog i azijskog načina proizvodnje, razvija etatistički način proizvodnje (H. Lefebvre). Komparativnu analizu moguće je napraviti tek nakon analize pojedinih knjiga. Ovdje ćemo čitaocu prikazati knjigu koju su zajednički napisali dr Bogdan Ilić i mr Ljubivoje Prvulović. Budući da se u knjizi ne razmatraju sociološke, političke i slične teorijske osnove socijalizma, već samo ekonomsko-teorijske osnove socijalizma, u naslovu knjige više bi odgovarala sintagma »Ekonomsko-teorijske osnove i praksa razvoja socijalizma...« Ilićeve i Prvulovićeve rasprave dosta su aktualne i zanimljive, pa će ih, nadamo se, s velikim zanimanjem čitati ne samo ekonomisti, već i sociolozi, politikolozi i svi oni koje interesiraju teorijska i ekonomsko-politička pitanja suvremenih socijalističkih društava.

Knjiga sadrži slijedeća poglavlja: Nastanak i razvoj socijalizma; Naučno-teorijski i politički aspekti razvoja socijalizma; Ekonomsko-političko povezivanje socijalističkih zemalja istočne Evrope i SSSR-a u posleratnom periodu; Osnovni problemi ekonomskog razvoja i saradnje socijalističkih zemalja istočne Evrope i SSSR-a; Osnovne karakteristike i problemi savremenog privrednog razvoja zemalja istočne Evrope i SSSR-a; Razvoj međunarodne ekonomske saradnje zemalja istočne Evrope i SSSR-a u novijem vremenu; Osnovne karakteristike i uzroci društveno-ekonomske krize u zemljama »realnog socijalizma«; Promene u strukturi društvene svesti kao pretpostavke reformisanja društveno-ekonomskog sistema u SSSR-u i zemljama istočne Evrope; Perspektive dugoročnog privrednog razvoja zemalja istočne Evrope i SSSR-a i mogući pravci daljeg razvoja integracije u okviru SEV-a.

Prva četiri poglavlja napisao je dr Bogdan Ilić, a ostalih pet mr Ljubivoje Prvulović. Premda su knjigu pisala dva autora, ona, s obzirom na strukturu sadržaja i teorijske stavove, predstavlja konzistentnu cjelinu. I kad je riječ o formalnim stranama knjige, treba ukazati na jedan njen nedostatak, kako bi ga autori u mogućnom drugom izdanju otklonili. U tekstu dr Ilića nepotrebno se ponavljaju neki pasusi i fusnote (na strani 9, 11. i 30), što je očito autorov propust.

Našem čitaocu će ova knjiga biti zanimljiva ne samo zbog metodoloških pozicija i aktualnosti predmeta analize, već i zbog stavova koje brani i razvija. Za razliku od onih autora koji dovode u pitanje Marxovu paradigmu i primjerenost njegovog kategorijalnog aparata za analizu suvremenih društava, Ilić i Prvulović, naprotiv, ne dovode u pitanje Marxovu paradigmu i njegov kategorijalni aparat. Ilić i Prvulović uzimaju stavove klasikâ marksizma, osobito one o izgradnji besklasnog, komunističkog društva, kao kriterij za vrednovanje teorije i prakse razvoja socijalizma u našem vremenu. S tog stanovišta oni po-

Digitized by Google

kušavaju ocijeniti različite koncepcije socijalizma, kao što su koncepcija »realnog socijalizma«, »tržišnog socijalizma« i samoupravnog socijalizma. Kriterije klasične marksističke teorije oni, međutim, ne primjenjuju dosljedno, već ih na nekim mjestima zamjenjuju ili dopunjuju stavovima iz drugih škola ekonomske misli, ali tako da nije jasno da li je riječ o klasičnim kriterijima ili o sintezi klasičnog marksizma s novijim školama ekonomske misli.

U prvom poglavlju dr Ilić najprije ističe da je riječ »socijalizam« imala, i još ima, različita značenja. On navodi i prihvaća tri značenja termina socijalizam: kao naziv za društveni poredak koji se istorijski javlja poslije kapitalizma, kao naziv za politički pokret čiji je cilj ostvarivanje takvog društva i, naposljetku, kao naziv za teoriju koja naučnim elementima pomaže kako u izboru pravilne strategije tako i u neposrednoj političkoj akciji. Tom uobičajenom određenju značenja riječi »socijalizam« ovdje treba dodati još dva značenja koja se u literaturi često koriste, a i sam Ilić ih na nekim mjestima upotrebljava, ali ih eksplicitno ne navodi Riječ »socijalizam se, osim toga, koristi za označavanje (1) novog neeksploatatorskog *proizvodnog odnosa* i (2) historijskog procesa u kojem se bore *elementi kapitalizma* (kao poretka, pokreta, proizvodnog kapital-odnosa i njemu odgovarajuće teorije) i *elementi socijalizma* (kao pokreta, poretka, novog proizvodnog odnosa i njemu odgovarajuće teorije). Ako se u toj borbi šire, jačaju i razvijaju elementi socijalizma, onda se u teoriji govori o razvoju *socijalizma kao svjetskog procesa*. Ilić piše (1) o teoriji socijalizma; (2) o socijalizmu kao društvenom poretku (sistemu); (3) o proizvodnim odnosima koji se formiraju u društvenom sistemu SSSR-a i zemalja istočne Evrope; zatim, (4) o razvoju socijalizma kao svjetskog procesa, dok o razvoju socijalizma kao sistema piše Prvulović u drugom dijelu knjige. Zanimljivo je da i Ilić prihvaća u našoj teoriji veoma rašireno shvaćanje koje socijalizam poistovjećuje s prelaznim periodom od kapitalizma ka komunizmu (str. 12. i 17) i da ga ne problematizira, premda je problematično i u teoriji često osporavano.

Autor s pravom odbacuje tezu o postojanju jednog modela socijalizma i ističe nužnost razvoja socijalizma u različitim oblicima i putevima, što zavisi od odnosa klasnih snaga i drugih historijskih okolnosti. On detaljno raspravlja o širenju socijalizma (kao pokreta i sistema) u svjetskim razmjerima, dokazujući da možemo govoriti o socijalizmu kao svjetskom procesu, ali istovremeno zapostavlja otpore tom procesu, to jest pokušaje i snagu kapitala da se transformira i razvija na svojoj osnovi i unutar prelaznog perioda, odnosno unutar nekog od oblika ranog socijalizma. Suvremenu sovjetsku teoriju koja razlikuje (1) prelazni period od kapitalizma ka socijalizmu, (2) realni socijalizam i (3) razvijeni (zreli) socijalizam, Ilić kritizira i odbacuje, ističući da takav pristup bitno odstupa od marksističke teze o neophodnosti korjenite izmjene odnosâ proizvodnje i transformacije društva u pravcu asocijacije neposrednih proizvođača (str. 36). Stupanj razvoja proizvodnih snaga, državne i kooperativne svojine i obrazovanje, takozvane općenarodne države, jačanje rukovodeće uloge komunističkih i radničkih partija jesu, smatra Ilić, formalni, a ne suštinski kriteriji i kao takvi ne mogu biti osnova za periodizaciju socijalističkog razvoja. Ilić, isto kao R. Bahro, inzistira na nužnosti ukidanja stare, klasne podjele rada, a zatim ukidanje klasa, podruštvljavanje proizvodnje (pretvaranje državnog i grupnog vlasništva u društveno), raspodjelu prema radu i društveno usmjeravanje (planiranje) društvene reprodukcije uzima kao bitne oznake i kriterije socijalizma. Ali, za razliku od Bahroa i Vraniskog, Ilić smatra da je društveni sistem Sovjetskog Saveza i zemalja istočne Evrope socijalistički, tačnije, državno-socijalistički sistem, s nizom slabosti i deformacija koje su ga dovele u krizu.

Digitized by Google

Govoreći o političkim odnosima među socijalističkim zemljama, Ilić, na kraju drugog poglavlja, s pravom kritizira teoriju »ograničenog suvereniteta« i ističe Lenjinove principe uspostavljanja odnosa među socijalističkim zemljama i principe aktivne miroljubive koegzistencije. Tu je bitan stav da se princip proleterskog internacionalizma ne može interpretirati u smislu teorije »ograničenog suvereniteta«.

U trećem poglavlju autor raspravlja o Savjetu za uzajamnu ekonomsku pomoć, principima i ciljevima ekonomske integracije socijalističkih zemalja, o fazama razvoja SEV-a i o privrednim reformama u istočnoevropskim zemljama. Tu je, zapravo, riječ o kratkom i udžbeničkom prikazu stavova o navedenim pitanjima. Naročito treba istaći Ilićeve stavove (koji su isti ili veoma slični onima koje kasnije iznosi Prvulović) o privrednoj reformi započetoj sredinom šezdesetih godina.

Uzroke privrednih reformi Ilić, kao i većina naših ekonomista, vidi u sukobu naraslih proizvodnih snaga, s jedne, i administrativno-centralističkog sistema upravljanja, s druge strane. U pojedinim zemljama privredne reforme imaju neke specifične karakteristike, a opće karakteristike reformi su slijedeće: djelomična decentralizacija sistema upravljanja privredom, naglašavanje uloge poduzeća, objektivnih ekonomskih zakonitosti, privrednog računa, povećanja efikasnosti proizvodnje, materijalne stimulacije, usavršavanja sistema planiranja itd. Ilić daje pregled stavova raznih teoretičara koji ocjenjuju spomenute reforme i, na kraju, zaključuje da orijentacija na privrednu reformu ne znači prihvaćanje koncepcije »tržišnog socijalizma« niti koncepcije samoupravnog socijalizma. Riječ je samo o korekcijama unutar državno-centralističkog sistema upravljanja privredom. Proklamirani principi nisu sasvim ostvareni, jer se principi reforme u sedamdesetim godinama potiskuju, »a ona postepeno odlazi u zaborav« i zamjenjuje se sintagmom »usavršavanje upravljanja i rukovođenja privredom« (str. 98).

Po tim ocjenama privrednih reformi Ilić i Prvulović se bitno razlikuju od teoretičara konvergencije sistema (Tinbergen, Galbraith, Aron i drugo), koji spomenute reforme uzimaju kao dokaz približavanja istočnoevropskih sistema kapitalističkom ekonomskom sistemu.

Četvrto poglavlje obuhvata kratke rasprave o koordinaciji privrednih planova i ekonomskim odnosima u SEV-u, kao i opširnu raspravu o problemu formiranja cijena u SSSR-u i drugim istočnoevropskim zemljama. Za razliku od Wilesa i nekih drugih kritičara sovjetskog sistema, Ilić razmatra koordinaciju planova zemalja članica SEV-a kao sredstvo širenja međunarodne socijalističke podjele rada, ali u isto vrijeme ističe i sadašnje proturječnosti i nedostatke u toj oblasti socijalističkog razvoja. On posebno ukazuje na probleme na relaciji jedinstveno planiranje — koordinacija nacionalnih planova, nadnacionalni organi — nacionalni suverenitet, internacionalni interesi — nacionalni interesi, plan — tržište, materijalno bilansiranje — novčano bilansiranje. Ovdje Ilić više pažnje poklanja preglednom izlaganju stavova drugih teoretičara nego iznošenju vlastitih pogleda. U raspravi o koordinaciji privrednih planova on, naprotiv, više izlaže svoje poglede i stiče objektivnu nužnost, prednosti i probleme koordinacije planova.

Ljubomir Prvulović (u petom poglavlju) najprije ističe i analizira uspjehe socijalističkih zemalja na području industrijalizacije i materijalne proizvodnje. One su se uspješno razvijale sve do šezdesetih godina, a zatim su dospjele u specifičnu »krizu« društveno-ekonomskog sistema zasnovanog na državno-svojinskom monopolu nad sredstvima za proizvodnju. U analizi uzroka krize Prvulović razvija tezu koju nalazimo kod Ilića, Šika, Vranickog, Wilesa i mnogih analitičara sovjetskog sistema. Ta se teza svodi na slijedeći stav: Sistem administrativno-centralističkog direktivnog upravljanja privredom može biti efikasan samo

Digitized by Google

na nižim stupnjevima društveno-ekonomskog razvoja i u određenim historijskim okolnostima (ekstenzivan razvoj, ubrzana industrijalizacija, obnova zemlje od ratnih razaranja i slično), dok na višem stupnju razvoja, na prelazu sa ekstenzivnog na intenzivni razvoj, u fazi naučno-tehnološkog progresa, takav sistem postaje neefikasan, a to se ispoljava u opadanju stopa ekonomskog rasta, u nestašici pojedinih proizvoda, nezainteresiranosti proizvođača za proizvodnju itd. Ubrzana industrijalizacija stvara takve disproporcije u strukturi privrede (zaostajanje poljoprivrede, ličnog standarda lake industrije, oblasti usluga itd.) koje sistem ne može otkloniti. Takvo stanje utječe i na međunarodnu ekonomsku suradnju, koju Prvulović razmatra u šestom poglavlju.

Spomenutu tezu o uzrocima društveno-ekonomske krize u zemljama »realnog socijalizma« Prvulović detaljnije razvija u sedmom poglavlju. On, međutim, za razliku od Šika, Wilesa i nekih drugih kritičara sovjetskog sistema, izlaz iz krize ne traži u prelazu s državne na grupnu (kolektivnu) svojinu i na tržišnu konkurenciju faktorâ proizvodnje (»tržišni socijalizam«), već izlaz iz krize traži u demokratizaciji upravljanja privredom, u društvenom vlasništvu, samoupravljanju i svjesnoj primjeni objektivnih ekonomskih zakona. Slaba strana Prvulovićeve analize jeste u tome što on ne pravi jasno razgraničenje između tehnokratsko-participativne i radničko-samoupravne koncepcije privrednog sistema, tako da se slobodnije djelovanje ekonomskih zakona, autonomija poduzeća i slična rješenja ponekad prikazuju kao rješenja na liniji radničko-samoupravne koncepcije, a to, po našem mišljenju, vodi jačanju tehnokracije i »tržišnog socijalizma«, a ne jačanju radničke klase i socijalističkog samoupravljanja.

Našim čitaocima posebno su zanimljive rasprave o reformi privrednog sistema SSSR-a koje su vođene u pedesetim i šezdesetim godinama. Prikaz tih rasprava Prvulović daje u osmom poglavlju. Kao dobar poznavalac kretanja ekonomske misli u Sovjetskom Savezu, Prvulović najprije daje pregled osnovnih problema i teorijskih rješenja koja zagovaraju poznati ekonomski teoretičari. Riječ je o diskusijama koje su (1957) vođene u Institutu ekonomike Akademije nauka SSSR-a i (1958) na Katedri za političku ekonomiju Moskovskog državnog univerziteta. Nakon toga Prvulović detaljno razmatra koncepcije J. Libermana, Njemčinova i Trapeznjikova.

Govoreći o perspektivama dugoročnog privrednog razvoja zemalja istočne Evrope i SSSR-a i o mogućnim pravcima daljeg razvoja integracije u okviru SEV-a, Prvulović u posljednjem (devetom) poglavlju razmatra raspoložive materijalne faktore proizvodnje, specifičnosti ekonomske strukture pojedinih zemalja i administrativno-centralistički sistem upravljanja privredom. S obzirom na priraštaj stanovništva, na ekstenzivan model razvoja i politiku pune zaposlenosti, autor predviđa nestašicu radne snage i kapitala u SSSR-u, Njemačkoj DR, Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Glavni privredni problemi (relativno niska efikasnost kapitala, produktivnost rada i kvaliteta proizvedenost kapitala, produktivnost rada i kvaliteta proizvedenih roba, te takozvane strukturne disproporcije, opadanje stopa rasta i slično) neće biti riješeni u dogledno vrijeme ukoliko se ne izvrše bitne promjene u administrativno-centralističkom sistemu upravljanja privredom. Prvulović smatra da se takve promjene u bliskoj budućnosti neće dogoditi jer su one, premda započete, već blokirane od strane pristalica administrativno-centralističkog sistema upravljanja. Zato u bliskoj budućnosti možemo očekivati usporavanje stopa ekonomskog rasta i jačanje integrativnih veza i podjele rada unutar SEV-a.

I, na kraju, možemo primjetiti da Prvulović daje dobar pregled ekonomskih problema socijalističkih zemalja i informativan pregled onih teorijskih koncepcija koje

Digitized by Google

nude rješenje osnovnih ekonomskih problema. Slabost njegove analize je u tome što se prema Šiku i drugim pobornicima »tržišnog socijalizma«, koji se često nudi kao jedini model napredniji i efikasniji od administrativno-centralističkog sistema, odnosi nekritički i što ne diferencira kritiku sovjetskog sistema s pozicija građanske (neoklasične i reformističke) teorije, s jedne, a kritiku tog sistema s pozicija marksističke teorije, s druge strane. Ali to nije nedostatak samo ove knjige, već i niza drugih u kojima se razmatra privredni sistem socijalističkih zemalja.

Đuro Medić

Мр Снежана Османли: Современите политички партии во Грција

(НИО „Студентски збор", Скопје, 1984)

Nedavno je u izdanju »Studentskog zbora« iz Skoplja izašla iz štampe knjiga mr Snežane Osmanli *Savremene političke partije u Grčkoj*. Predmet ovog istraživanja je (kako se i u naslovu kaže) savremeni razvoj političkih partija u Grčkoj. Motiv istraživanja — saznanje da je u najnovijem razvoju društvenih i političkih odnosa u Grčkoj došlo do intenzivnijih i značajnijih promena u ukupnoj društveno-ekonomskoj i političkoj strukturi sistema i da su procesi demokratizacije političkih odnosa omogućili snažan razvoj političkih partija, koje danas predstavljaju značajan element političkog sistema i snažan instrument političkog uticaja i delovanja.

Istraživanje obuhvata veoma značajan period savremenog razvoja Grčke (od 1974. do 1981. godine). To je razdoblje izrazito značajnih promena u političkom sistemu i ozbiljnijih napora za stabilizaciju političkih odnosa i prilika, kao i razdoblje snažnijeg jačanja progresivno orijentisanih političkih snaga u ovoj zemlji. Na spoljnopolitičkom planu, to je period kada se tradicionalna strategijska koncepcija opasnosti sa Severa (Sloveni — komunizam) zamenjuje vojno-političkom koncepcijom o ugroženosti grčkih nacionalnih interesa sa Istoka (Turska — SAD).

Analitički i kompetentno autor u pet poglavlja daje pregled društveno-političkih uslova postanka političkih partija i razvoja ustavno-pravnog i partijskog života, zatim, detaljno razrađuje pitanja sastava, organizacione strukture i metodâ delovanja političkih partija, kao i pitanja njihove ideološke i političke usmerenosti i njihovog uticaja na društveni razvoj u celini. Retrospekcijom i obuhvatanjem bitnih momenata grčke političke istorije autor čini analizu ovih pitanja bogatijom i produbljenijom.

Svoj istraživački napor mr Snežana Osmanli usredsređuje na analizu klasno-socijalnih i ideoloških osnova okupljanja, povezujući veoma dinamičnu i često »neodoljivu« promenljivost partijske pripadnosti s bazičnim konstantama grčke ekonomske i klasno-socijalne strukture.

Prvo poglavlje je posvećeno globalnom razmatranju društveno-političkih uslova postanka političkih partija i njihove uloge u političkom sistemu grčkog građanskog društva. Postanak i razvoj političkih partija u Grčkoj izraz je specifičnog istorijskog razvoja i preobražaja društveno-ekonomske i klasno-socijalne strukture grčkog društva i političkog uticaja pojedinih društvenih klasa i slojeva na sistem vlasti. Specifični istorijski razvoj kapitalističkih društveno-ekonomskih produkcionih odnosa uslovio je i karakter političkog sistema ove zemlje, njegovu socijalnu i političku (ne)stabilnost. Političke partije, kao značajan element političkog sistema, odslikavaju upravo tu socijalnu i političku (ne)stabilnost sistema. Pojava političkih partija je, pre svega, rezultat društvenih i poli-

Digitized by Google

tičkih potreba i interesa vladajuće buržoaske klase. Njihov razvoj omogućio je političko izražavanje i drugih klasa i slojeva. Proces preobrazavanja klasnih konflikata u realne društvene konflikte naložio je potrebu organizovanja njihovog političkog i ideološkog izražavanja. Upravo zbog toga, ističe autor, aktuelna društvena pitanja postaju preduslov i motiv postanka i razvoja političkih partija, ali i njihov cilj i zadatak.

U zavisnosti od konkretnih istorijskih, ekonomskih i socijalnih uslova postanak i razvoj političkih partija autor prati kroz nekoliko, uslovno određenih, vremenskih perioda. Period od 1821. do 1913. godine predstavlja prvu fazu konstituisanja nacionalne države, njene normativno-pravne standardizacije, fazu razvoja kapitalističkih društveno-ekonomskih i produkcionih odnosa i početnog organizovanja kako klasičnih građanskih partija tako i prvih socijalističkih grupa (1860. godine). Period od 1913. do 1940. godine jeste period izrazitih klasnih, socijalnih i političkih protivurečnosti, kada dolazi do konačnog formiranja i fizionomiranja osnovnih političkih partija. Period od 1940. do 1949. godine je posebno značajan ne samo sa stanovišta zbivanja u drugom svetskom ratu (i veoma značajne uloge komunističkih i drugih progresivnih demokratskih snaga u organizovanju otpora), već i sa stanovišta zbivanja u samoj Grčkoj. Posledice građanskog rata u ovoj zemlji u velikoj su meri uticale na budući razvoj društva, a osobito na razvoj partija i partijsko-političke borbe. Razdoblje od 1949. do 1974. godine karakteriše uspon desnice u političkim odnosima, kao i masovni progon demokratskih i progresivnih snaga i političkih organizacija levice. Razdoblje, pak, od 1974. do 1981. godine jeste razdoblje ponovne demokratizacije političkih odnosa (uspostavljena je parlamentarna republika i legalizovane su sve političke partije); otpočet je proces ubrzane modernizacije društveno-ekonomske strukture s obeležjima saveznog državnog kapitalizma, što dovodi i do promena u socijalnoj stratifikaciji društva (dolazi do supstitucije srednjeg sloja). Sve to doprinosi usponu levice i dovodi do ozbiljnijih problema i kriza u organizovanosti i funkciji partija desnice.

Drugo poglavlje je posvećeno pitanjima sastava i strukture političkih partija u Grčkoj. U periodu od 1974. do 1981. godine u Grčkoj se pojavilo oko sedamnaest političkih partija. One su, konstatuje autor, ne samo brojčano velike, nego i veoma različite u pogledu klasno-socijalne i ideološke pripadnosti, kao i u pogledu sastava i stepena organizacione, programske, ideološke i akcione oformljenosti i stepena praktično-političkog uticaja i značaja. Osnovna klasna podela grčkog društva implicirala je karakter i suštinu partijske podele društva; partijska podela grčkog društva, međutim, nije identična s njegovom klasnom podelom. Upravo zbog toga i u osnovnim tipovima političkih partija nailazimo na različite i modifikovane tipove partija. U isto vreme, i pored toliko velikog broja političkih partija, samo nekoliko njih ima značajnu društveno-političku ulogu. U političkom životu Grčke dominiraju tri najveće političke partije: Svegrčki politički pokret (PASOK), Nova demokratija (Nea demokratija) i Komunistička partija Grčke (KKE).

Što se tiče klasno-socijalnog sastava i strukture političkih partija, oni su veoma heterogeni i često promenljivi, i pored toga što je njihova osnovna klasna pripadnost konkretno određena. Heterogeni klasni sastav rezultat je specifične društveno-ekonomske i klasne strukture grčkog društva, specifičnog i vrlo nestabilnog razvoja političkih odnosa i specifičnog razvoja političko-partijskih odnosa.

Najznačajnije društveno-političke funkcije političkih partija u Grčkoj ostvaruju se preko političkog organizovanja i izražavanja konkretnih klasnih interesa i njihovog prenošenja na sistem vlasti i istovremeno preko demokratizacije procesa državnog upravljanja

Digitized by Google

i političkog uticaja u pravcu »zaštite«, odnosno »negacije« karaktera političkog režima.

Polazeći od saznanja da je organizaciona struktura i oformljenost političkih partija značajna pretpostavka njihovog akcionog, ideološkog i praktično-političkog delovanja, autor se u trećem delu knjige opredelio upravo za razmatranje ove problematike. Savremene političke partije u Grčkoj imaju izgrađenu i ustanovljenu organizacionu strukturu. Principi, oblici i širina organizacione strukture političkih partija, zaključuje autor, uslovljeni su klasno-socijalnim karakterom partija, stepenom njihove idejne i akcione osposobljenosti i društvenim uslovima i odnosima u kojima one deluju.

U četvrtom poglavlju autor analizira područje političke akcije i pitanja metodâ delovanja političkih partija. Politička akcija se javlja kao borba za vlast i faktički je politički izraz klasne borbe koja je u uslovima građanske parlamentarne demokratije limitirana na područje uske političke sfere, apstraktne i opštedruštvene politizacije, odnosno na područje interakcije između političkih partija i parlamenta. Politička akcija političkih partija se, otuda, ostvaruje prvenstveno preko parlamentarnog sistema — predizbornih i izbornih aktivnosti, parlamentarnih aktivnosti i procesa parlamentarnih odlučivanja, kao i putem šire društvene politizacije — organizovanjem i usmeravanjem javnog mnenja.

Metod ostvarivanja političkih akcija predstavlja najčešće metod političke borbe. Kao značajan instrument političke akcije javljaju se i ideološko-propagandni mehanizam, predizborne i izborne kampanje »agitacije«, parlamentarne partijske grupe i program državne politike — kao instrument partije na vlasti.

Peti deo knjige posvećen je pitanjima sadržaja i ideološke oformljenosti programâ političkih partija. Karakter programske i ideološke opredeljenosti političkih partija uslovljen je klasno-socijalnom prirodom i karakterom njihovih osnovnih funkcija i društvenim i političkim odnosima. Otuda je programska i ideološka opredeljenost političkih partija izrazito heterogena i neujednačena. Sadržaj programa je izraz ukupne ideološke i političke usmerenosti i osposobljenosti partija za političku akciju, kao i izraz njihovog odnosa prema aktuelnim društvenim stanjima i protivurečnostima. Globalno, političke partije svoje programe strukturiraju na osnovama dominantne društveno-ekonomske i političke strukture društva. Sadržaj programa je različit, što je rezultat različite klasne ideološke pripadnosti i usmerenosti pojedinih partija.

Ideološki sadržaj i oformljenost programa političkih partija levice veoma su neujednačeni. Tako, na primer, ideološki sadržaj programa Komunističke partije Grčke (KKE) zasniva se na »tradicionalnom modelu« Komunističke partije, pri čemu je nesporan ideološki uticaj komunističkih partija »socijalističke zajednice«. I pored toga što je na Desetom kongresu došlo do izvesnih promena u Programu, osnovne ideološke vrednosti ove partije i dalje ostaju nepromenjene. Ovakav ideološki sadržaj KKE u konkretnoj društvenoj praksi doneo joj je kvalifikativ »dogmatske«, odnosno »prosovjetske« partije. Kao rezultat specifičnog postanka i ideološkog razilaženja sa KKE, ideološki sadržaj Komunističke partije Grčke za zemlju evoluirao je od »antidogmatskog« preko »autentičnog« do »evrokomunističkog«. Osnovni sadržaj programske ideološke orijentacije ove partije danas se izražava stavovima o karakteru revolucije (»autentična«, »nacionalna«) i o karakteru socijalizma (»human«, »demokratski«). Takav sistem ideoloških vrednosti javlja se u funkciji iznalaženja autentičnih društvenih interesa isto koliko i u funkciji njihovog što većeg polazirovanja, pre svega u odnosu na KKE. PASOK se deklariše kao politički i »svegrčki pokret« ne apostrofirajući, pri tom, sopstvenu klasnu prirodu i pripadnost. Ukupni sistem ideoloških vrednosti ove partije uspostavljen je kao antiteza »komunističke prakse«,

Digitized by Google

pri čemu se javlja izgrađena, specifična socijaldemokratska ideološka struktura.

Ideološki sadržaj programa političkih partija desnice veoma je različit, što je rezultat njihove heterogene ideološke strukture — tradicionalna desnica, centar i ultradesne profašističke partije. Zajednička karakteristika ovih partija jeste nastojanje da svojim ideološkim uticajem prikriju sopstvenu klasnu pripadnost i ideološku usmerenost. Upravo zbog toga se u njihovim programima manipuliše kategorijama narod, nacija, sloboda, progres itd.

Autor zatim razmatra, u uslovima višepartijskog sistema, veoma složen odnos programskih opredeljenja i političke prakse. U borbi za osvajanje političke (državne) vlasti partije koriste sopstvena programska dokumenta. Programska opredeljenja političkih partija, međutim, najčešće ne odgovaraju realnim političkim mogućnostima, a često ni realnim društvenim uslovima. Ostvarivanje programskih opredeljenja u praksi javlja se kao isključiva mogućnost partije na vlasti. Uticaj drugih partija je ili delimičan (partije koje imaju parlamentarne grupe) ili gotovo nemoguć (partije van parlamenta). Međutim, i partija na vlasti u sopstvenoj političkoj praksi, u uslovima građanskog političkog sistema, često je ograničena upravo karakterom te političke vlasti (ekonomskom vlašću i uticajem vanparlamentarne vlasti). Pojave birokratizacije i profesionalizma u uskim partijskim rukovodstvima isto tako pogoduju pojavama odstupanja od osnovnih programskih opredeljenja. Pri tom treba imati u vidu da osvajanjem političke vlasti partije levice, na primer, ne rešavaju automatski pitanje karaktera te vlasti, a još manje karaktera društvenog uređenja. Očevidan je primer PASOK-a i njegovog programskog odstupanja pri predlaganju vladinog programa.

Da bi pridobile birače, političke partije desnice svoja programska opredeljenja definišu van sopstvenih ideoloških i političkih stavova i sadržaja, čime ih unapred isključuju iz vlastite političke prakse.

U poslednjem (šestom) delu Snežana Osmanli razmatra pitanja praktično-političkog uticaja političkih partija na ukupni društveno-ekonomski, politički i kulturni razvoj Grčke. Političke partije se javljaju kao neophodan element političkog sistema buržoaske predstavničke demokratije, utiču na metod i sadržinu rada predstavničkih tela, kao i na odnos predstavničkih tela i izvršnih organa državne vlasti. Istovremeno, one ostvaruju monopol nad svim vidovima društveno-političke aktivnosti, utoliko pre što se politička prava građana ostvaruju jedino ili pretežno preko njih.

Period od 1974. do 1981. godine, konstatuje autor, označava novu fazu u razvoju političkog sistema Grčke, što se ogleda u karakteru i sadržaju ukupnih političkih odnosa i u sadržaju ukupnih društvenih dostignuća. Višepartijski sistem, kojeg su u posleratnom periodu sačinjavale građanske partije, konstituiše se na osnovu partijske podele. Mogućnost za političko izražavanje osnovnih društvenih i klasnih protivurečnosti rezultirala je jačanjem ukupnog organizacionog, ideološkog i političkog delovanja političkih partija levice i, konačno, pobedom PASOK-a 1981. godine.

Uticaj političkih partija na društveno-ekonomski razvoj i šire, u sferi uređenja društveno-ekonomskih odnosa, ograničen je i posredan. Svoj uticaj na društveno-ekonomski razvoj političke partije ostvaruje ili delimično u parlamentarnim aktivnostima ili posredno delovanjem u sindikalnim organizacijama.

Budući razvoj političkih partija u Grčkoj, zaključuje autor na kraju, uslovljen je daljim ukupnim razvojem i transformacijom dominantne vlasti, društveno-ekonomske i političke strukture grčkog građanskog društva. Njihova uloga u ostvarivanju i usmeravanju klasne borbe odrediće kvalitet i perspektivu daljeg društvenog razvoja Grčke. Pobedom Svegrčkog socijalističkog pokreta (PASOK-a) i afirmacijom »grčke

Digitized by Google

socijalističke varijante« društveni razvoj Grčke dobija nove pravce, a njegove perspektive ostvaruju nove dileme.

Treba istaći da je autor ovim istraživanjem postigao rezultat koji treba uvažiti. Pre svega iz razloga što je u pitanju veoma ozbiljan istraživački napor i za nedovoljno istraženo područje Balkana vrlo značajan poduhvat. Naime, rad mr Snežane Osmanli predstavlja dragoceni doprinos istraživanju savremenih političkih zbivanja i prilika na Balkanu, na tom — kako sam autor kaže — području heterogenog društveno-ekonomskog sastava i vanredno složenih društvenih i političkih zbivanja. Značaj istraživanja je utoliko veći što je reč o susedu o kome, sem dnevnih informacija, nemamo značajnijih, pre svega naučno zasnovanih saznanja.

Snežana Dimovska

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

27

Digitized by Google

CENA 120.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 08146 7493

Digitized by Google